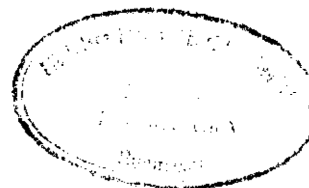
DUILIU ZAMFIRESCU

O P E R E

Ediţie îngrijiţi,
p r e f a ţ ă , note,
g l o s a r d e
MIHAI GAFIŢA

III

N U V E L E

S C R I I T O R I R O M Â I Ş T I
E D I T U R A M I N B R V A
Bucureşti, 1972

\
i

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI III - *NUVELE*

Volumele de nuvele ale lui Duiliu Zamfirescu sînt cinci la număr: *Vâră titlu* (1883), *Novele* (1888), *Nuvele romane. Frica* (1895), *Furfanfo. Trei nuvele* (1911) şi O muză (1922). Cel din urma a apărut după moartea sa, dar au existat, poate, şi pentru acesta, indicaţii asupra sumarului, lăsate editorului — care-i era şi rudă — criticul literar Marin Simionescu-Rimniceanu. Toate aceste volume sînt reproduse în întregime în ediţia de faţă, în ordinea şi cu sumarele respective, selectate de autor din materialul publicat iniţial în reviste, ziare sau almanahuri ocazionale. Operaţia de selectare a fost foarte severă la primul — ceea ce nu înseamnă că nu au rămas în afara sumarului lucrări mai bune decît unele incluse în el. Criteriul urmărit de scriitor în cazul acestui volum de debut nu ne apare prea clar astăzi, totuşi se poate observa că predomină aici nuvela romantică şi, alături de ea, sînt numai semnalate şi schiţa-reportaj, schiţa-eseu, schiţa-poem, cu adaosul final de aforisme. O direcţie importantă, care nu e de loc ilustrată în volum, e cea a prozei realiste, tot mai vizibilă în publicistica scriitorului, absentă în volumul *Fără titlu,* însă constituind, aşa cum avea să se vadă în curînd, albia cea mai importantă, mai fecundă a activităţii sale literare.

Abia volumul *Novele* va fi reprezentativ pentru noua orientare a scrisului său, fără să adune şi piesele de acest gen anterioare anului 1886, deci acelea apărute în *România liberă.* El rămîne, oricum, unul dintre cele mai bune volume de nuvele româneşti din secolul al XIX-lea.

Volumul al treilea, întrucîtva eterogen ca structură, rămîne dominat totuşi de nuvela realistă *(Alessio, Frica),* continuînd şi el doar să ilustreze schiţa-reportaj şi schiţa-poem.

De ce însă nu va fi publicat scriitorul într-unui din volume, sati chiar separat, lunga nuvelă *Vti drum greşit?* Probabil pentru că ea aparţinea încă vechiului romantism, de care Duiliu Zamfirescu se elibera treptat. Formulele diverse care solicitau proza românească a sfîrşitului de secol şi începutul celui următor l-au atras şi pe părintele lui *Tănase Scatiu,* care încearcă activ o primenirea instrumentelor sale, abordînd diferite tipuri de nuvelă (psihologică, autobiografică, satirică, alegorică etc), fără să stăruie însă în nici o direcţie, astfel că nuvelistul Duiliu Zamfirescu — ca şi poetul — ilustrează doar — — şi adesea prin cîte o singură bucată — modalităţi şi genuri diverse de proză, îşi vădeşte disponibilităţi multiple în domeniu, dar nu cultivă statornic vreuna, demonstrînd parcă intenţionat un fel de amatorism literar, incapabil de consecvenţă, un experimentalism de diletant, neîncrederea în virtuţile nici unuia din genurile abordate. De unde şi aproximaţia, ezitările criticii în preţuirea lui ca nuvelist, deşi, obiectiv, este o prezenţă peste care nu se poate trece în evoluţia nuvelei româneşti.

Abia adunarea unei mari părţi a nuvelisticii scriitorului în colecţia „Clasicii români comentaţi" a editurii „Scrisul românesc" a prezentat multilateral un profil de prozator pînă atunci numai bănuit, sau cunoscut fragmentar. însă şi această ediţie, foarte bogată, alcătuită de Mariana Zamfirescu-Rarincescu şi explicată cu agerime într-o amplă prefaţă, este selectivă şi în orice caz lasă în continuare pe dinafară proza din reviste şi ziare — cu excepţia a trei schiţe din perioada 1894-1897.

Trebuie să regretăm că Duiliu Zamfirescu n-a dus mai departe proiectul seriei de *Amintiri din cariera diplomatică,* prezentă în volumul *0 muză* prin cele dintîi piese ale sumarului. Putem considera că o primă — cronologic — pagină a acestora se află în *Prefaţa* din 1914 a romanului *Viaţa la ţară,* cînd poate i-a surîs ideea acestui ciclu memorialistic (un an mai tîrziu se publică în *Convorbiri literare* cel dintîi capitol cu acest nume — *John James)* şi tot în 1914, cam o dată cu *Prefaţa,* scriitorul îşi începe memoriile de tip saint-simonian (relatări cu caracter documentar şi portrete), netrecute nici ele de treapta a cîtorva zeci de pagini. în orice caz, *Amintirile din cariera diplomatică* trebuiau să fie mai aproape de schiţă şi nuvelă, deci aparţinînd volumului de faţă, pe cîtă vreme cealaltă serie memorialistică, pe care am numit-o de tip saint-simonian, se înscrie în domeniul eseisticii, al publicisticii de tip gazetăresc, pamfletului politic etc, care vor alcătui sumarul unui alt volum al ediţiei prezente.

Manuscrisele scriitorului nu ne aduc bucăţi noi, constituite, ci doar cîteva începuturi, reluate sau părăsite, despre care facem menţiune în notele diferitelor nuvel2 sau schiţe cu care se înrudesc; unele din ele se şi reproduc, parţial sau integral. Rămîne aşadar substanţial capitolul *Din publicaţii,* care lărgeşte şi întregeşte în multe privinţe profilul cunoscut al nuvelistului Duiliu Zamfirescu, precizează cronologia evoluţiei sale de la proza romantică la cea realistă şi tentaţiile spre alte genuri şi modalităţi ale nuvelei, prin urmare indică mai exact coordonatele acestei laturi ale activităţii sale literare. Se poate afirma că în volumul de faţă se află *cvasi-întreaga* operă de nuvelist a lui Duiliu Zamfirescu, inclusiv textele publicate fără semnătură şi pentru care există indicii sigure că îi aparţin.

în privinţa alegerii textelor care să fie reproduse în ediţie drept texte de bază, s-au pus unele probleme diferite şi de ale volumului de poezii şi de ale ciclului Comăneştenilor. în cazul romanelor din ciclul Comăneştenilor s-a arătat pentru ce s-a recurs, unde s-a putut, la manuscrise, sau, în lipsa acestora, la tipăriturile efectuate direct după ele, deci la reviste — şi numai în mod excepţional textele romanelor *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu* reproduc pe acelea ale unor volume — din 1922, respectiv 1923.

în cazul nuvelelor, lucrurile se prezintă întrucîtva diferit.

Oricît s-ar părea de ciudat, se poate demonstra că volumele de nuvele au fost mai direct supravegheate de scriitor decît romanele, la primele patru existînd lectura directă a şpalturilor, ceea ce nu se întîmplă cu primele patru piese ale ciclului Comăneştenilor, nici cu *Lydda. Scrisori romane.*

în acest caz, prin urmare, forma din *Conv. Ut.* şi forma din volume au aproximativ aceeaşi valoare, ca text de bază. De altfel, în afară de cîteva cazuri, care se vor nota mai jos, nici nu există propriu-zis deosebiri între cele două forme, nu numai de natură a fi notate ca variante, dar nici ca diferenţe de stil. Numărul extrem de mic al deosebirilor între forma din volume şi cea din *Convorbiri* — cîteva cuvinte cu iz moldovenesc mai pronunţat pe care le utiliza destul de consecvent Duiliu Zamfirescu *(desperare, videnii, sprinceană* etc.) sînt pierdute cînd colo, cînd dincolo, cîteva grafii, care-i aparţin, sînt inconsecventepa publicare — îndreptăţesc concluzia că ele nu reprezintă neapărat intervenţii ulterioare intenţionate ale lui Duiliu^amfirescu, ci sînt simple scăpări tipografice, sau ale volumului, sau ale revistei, faţă de manuscris, nedescoperite de corector, chiar cînd acesta a fost autorul însuşi. Aşadar, acolo unde textul din

volum diferea de cel din *Conv. Ut.,* în privința pronunțiilor şi grafiilor amintite, au s-a adoptat în mod automat forma din volum (ca fiind ulterioară, deci o posibilă „voință ultimă" a autorului), ci s-a ales, dintre ele, forma cea mai frecventă în scrisul lui Duiliu Zamfirescu (care este, de cele mai multe ori, forma moldovenească), verificată prin ampla consultare a manuscriselor sale şi prin familiarizare îndelungată a editorului cu ele.

Aceasta, ca principiu general, pentru a se respecta, după practica edițiilor de acest fel, cît mai fidel stilul scriitorului şi sensurile dorite de el.

Cît priveşte lucrările necuprinse de autor în cele cinci volume — acolo unde nu există manuscrisele respective, în mod necesar textul din publicații a devenit text de bază, fiind unicul; acolo însă unde există manuscris s-a urmat una din următoarele două căi:

— dacă există temeiuri serioase să se presupună că autorul şi-a făcut singur corectura tipografică — prilej cu care a putut efectua şi anumite modificări de formulare, omisiuni sau adaosuri — în aceste cazuri textul de bază este acela din revistă sau ziar; e situația tuturor lucrărilor din *România liberă,* în perioada cînd Duiliu Zamfirescu era redactor;

— dacă astfel de temeiuri nu există şi, dimpotrivă, e clar că autorul n-a putut să-şi vadă textul în faza procesului tipografic, cînd deci eventualele modificări, in mod clar, sau sînt făcute de redacții sau sînt erori de tipar — în aceste cazuri textul de bază este acela din manuscris. Aceasta e situația lucrărilor trimise de la Roma, Atena şi Bruxelles, revistelor din țară.

Iată acum felul cum au fost stabilite textele de bază la volumele tipărite de autor însuşi în cursul vieții, sau alcătuite pe baza indicațiilor sale:

Fără titlu, fiind tipărit pe cheltuiala scriitorului în tipografia care scotea şi gazeta la care el era redactor, a fost şi supravegheat desigur de Duiliu Zamfirescu însuşi — deci textul de aici e cel de bază.

Novele, apărut în 1888, pregătit de scriitor, s-a tipărit înainte de plecarea în Italia, în atît de mare grabă, încît el nici n-a putut lua cu sine decît două-trei exemplare; este de la sine înțeles că Duiliu Zamfirescu a ținut să-şi supravegheze singur tipărirea, făcîndel însuşi corectura tipografică, deci efectuînd modificări, sau — uneori — chiar păstrînd „colaborarea" involuntară a tipografului, astfel că textul volumului este textul de bază al prezentei ediții.

I

Nuvele romane. Frica s-a. publicat în timp ce scriitorul era la Roma şi în toată perioada tipăririi cărții n-a trecut prin Bucureşti, însă pregătirea ei pentru tipar a fost făcută cu o mare minuțiozitate de Duiliu Zamfirescu, îndeosebi pentru nuvela *Alessio.* Cu privire la aceasta avusese un schimb de corespondență cu Maiorescu. Scrisoarea acestuia s-a pierdut, dar din cea păstrată de la scriitor reiese că el a acceptat, la publicarea în *Convorbiri,* să i se taie trei rînduri dintr-un cîntec italienesc şi, mai cu seamă, să se opereze cîteva modificări de frază în textul său. „Nu. înțeleg, fiindcă n-am manuscrisu — răspunsese scriitorul, la propunerile criticului. Dar dacă e vorba numai de fraze, schimbați cum vreți "(scris, către Titu Maiorescu, din 7 iulie 1889). Acceptarea n-a fost însă definitivă, ca şi în alte cazuri, căci Duiliu Zamfirescu îşi stabilise o „regulă" cu redacția *Conv. Ut.* şi cu Maiorescu — aşa cum avea să-i şi scrie acestuia în mai multe rînduri: criticul să schimbe ce voia, căci el, scriitorul, tot nu era de acord ! Lipsa de adeziune la solicitările şi la intervențiile stilistice ale criticului se manifestă şi în cazul *Alessio.* La tipărirea în volum, scriitorul reintroduce în text versurile suprimate la cererea lui Maiorescu şi, desigur, reface alte fraze, redîndu-le sensul lor inițial. în acelaşi timp, el operează un număr important de alte modificări, expurgînd cu un admirabil simț critic părți de fraze sau fraze întregi din forma apărută în *Convorbiri.* Să fi fost toate aceste texte adaose ori modificări făcute de critic—ar fi exagerat să presupunem. însă, oricui au aparținut inițial, autorului sau — unele din ele — criticului, fapt e că ele nu mai figurează în volum şi aceasta nu s-a putut datora decît lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Deci, forma din volum e textul de bază al ediției de față. Celelalte trei nuvele prezintă atît de puține modificări față de forma din *Convorbiri* — cu excepția unei fraze din *Frica,* exister,tă în revistă şi lipsind în volum—încît, practic, atît textele din *Convorbiri* cît şi cele din volum pot fi deopotrivă considerate ca texte de bază. A fost, ca atare, urmat volumul, presupunîndu-se că, de vreme ce scriitorul a citit cu atîta atenție nuvela *Alessio,* e cu neputință să nu-şi mai fi aruncat cel puțin ochii asupra celorlalte — cu care prilej a eliminat fraza din *Frica* şi a corectat cîteva pronunții şi grafii.

Fur/anțo. Trei nuvele, tipărindu-se în 1911, putem presupune că autorul, aflat în țară, a recitit lucrările pentru volum; dar el era mai mult la Galați, astfel că e perfect cu putință — şi probabil că aşa s-a şi petrecut, căci la fel procedase scriitorul şi cu *îndreptări* şi *Anna* — ca el să fi indicat doar sumarul, lăsînd restul în seama editorului.

în orice caz, s-a urmat textul din volum, dar corectîndu-se cîteva pronunții şi grafii obişnuite ale scriitorului, prin comparare cu forma

din *Convorbiri,* tipărită după manuscrisul autorului, direct, ca şi cea din volum, probabil.

O muză s-a publicat postum, pe baza unui sumar alcătuit poate de scriitor, dar putînd fi realizat tot atît de bine şi de editor. Neputîndu-se explica omiterea schiţei *La sorţi,* publicată în *Conv. Ut.* din aprilie 1910, presupunem cu oarecare temei că editorul a fost cel ce a supravegheat textul final, nu scriitorul, care ar fi fost mai atent cu lucrările sale, puţine la număr — deci şi mai greu de a fi uitate.

în orice caz, dacă putem la fel de bine presupune că alcătuirea sumarului aparţine autorului sau editorului, e limpede că Duiliu Zamfirescu n-a controlat tipărirea şi n-a făcut corectura tipografică. Deci, în acest caz, manuscrisele — cîte există — sînt textele de bază, iar, în lipsa lor, mai aproape de manuscrise e forma din publicaţii, care devine în cazurile respective text de bază.

După criteriile propuse încă de la volumul prim al ediţiei de faţă, *Poezii,* nu s-au notat decît variantele care introduc sensuri noi de oarecare importanţă.

Există însă un foarte mare număr de deosebiri ale formelor din volume şi reviste faţă de manuscrise, între cele din volume şi cele din reviste, lipsite de semnificaţie şi putînd să aparţină, cum s-a spus, tot atît de bine scriitorului, cît şi unui zeţar grăbit sau zelos în manifestarea veleităţilor de cunoscător al limbii. Exemplul luilspirescu, de tipograf literat, era pînă la primul război mondial foarte ispititor, şi nu e mai puţin adevărat că zeţarii se specializaseră îndestul în corectarea erorilor mărunte de expresie ale unor scriitori mai puţin atenţi la acurateţa limbii. Nu o dată — ba chiar cel mai adesea — — culegerea tipografică a textului pentru volume se efectua după acelaşi manuscris care slujise şi la tipărirea în revistă, iar o caligrafie rebarbativă lăsa posibilitatea unor zeţari diferiţi să citească diferit un cuvînt sau o expresie. De aici numeroase „variante" lipsite de importanţă, omisiuni ale cuvintelor de legătură, ortografii schimbate, chiar cuvinte modificate; împlinirea unui rînd de zaţ sau scăparea unui cuvînt şi reintroducerea lui în text ducea adesea la inversiuni în topica frazei; un cuvînt dificil la împărţirea în silabe putea fi ades mutat în propoziţie, de un zeţar cu mai multă iniţiativă. Toate acestea s-au petrecut din belşug şi la Duiliu Zamfirescu, cu atît mai mult cu cît scriitorul era departe de ţară şi tipograful trebuia să rezolve singur unele încurcături de culegere, paginaţie şi corectură; şi chiar cînd se afla în ţară, el era departe de Bucureşti (la Galaţi, laParaoane) sau, pur şi simplu, nu avea dispoziţia de a-şi reciti manuscrisul

ori corectura tipografică. Acelea dintre diferenţele constatate între volume, reviste şi manuscrise, care au fost socotite ca datorîndu-se unor împrejurări de natura celor de mai sus, n-au fost notate între variante; unde a fost cazul, nu s-a ţinut seama de ele nici la stabilirea textului definitiv al ediţiei, ca să se adopte neapărat forma ultimă apărută. Ideea de „voinţă ultimă a autorului" a fost privită cu circumspecţia necesară, fără a se socoti în mod mecanic că cea din urmă apariţie a unui text în timpul vieţii lui Duiliu Zamfirescu reprezintă implicit şi forma ultimă dată *de el însuşi* lucrării respective.

Astfel, nu au fost notate asemenea variante ca următoarele:

— ...aşa de tare/atît de tare.
— simţea *cît e de ridicul* cu dragostea lui pentru fată/simţea *cît e de bătaie de joc* cu dragostea...
— cu urechea *lipită* de *lemnjstrînsă* de lemn.
— *crăpăturile scînănrilor/deschizăturile* scîndurilor.
— întins pe *nisipul* umblat/întins pe *un fel de nisip* umblat etc, etc.

Alte operaţii: transcrierea numelor proprii după ortografia lor corectă; restabilirea punctuaţiei, acolo unde nu sînt manifeste alte intenţii ale scriitorului; renunţarea la majuscule în scrierea unor cuvinte comune (utilizată nu o dată de Duiliu Zamfirescu), însă păstrarea lor în cazurile corespunzătoare; înlăturarea erorilor tipografice evidente, chiar a unor scăpări neîndoielnice din cuprinsul manuscriselor — şi altele din aceeaşi categorie — s-au efectuat tacit, după practica normală, fără totuşi ca editorul să-şi ia libertăţi nepermise faţă de textul scriitorului.

Ca şi în cazul poeziilor — nu şi al romanelor din ciclul Comăneştenilor — nici la nuvele şi schiţe nu s-au notat ca date bibliografice reeditările ulterioare, deoarece nici unul din volume n-a cunoscut o nouă ediţie în timpul vieţii autorului.

După moartea sa, volumele din „Biblioteca pentru toţi", *Nuvele romane. Frica* şi *Furfanţo. Trei nu«ele,* au mai fost scoase — primul de două ori, al doilea de trei ori, mai curînd ca prelungiri ale tirajelor iniţiale decît ca ediţie nouă (după obiceiul acestei colecţii şi după modul de editare al epocii, cînd o nouă mie de exemplare ale unei ediţii, trimisă în librării, echivala cu o nouă ediţie, deşi nu era decît continuarea primului tiraj).

Celelalte volume au mai fost reînviate parţial în culegerile apărute în „Biblioteca şcolarului" (voi. îngrijit de Mircea Zaciu, Ed.Tinere-

tului, 1957) şi în „Biblioteca pentru toţi" (serie nouă, nr. 111, îngrijit în redacţia colecţiei de Aurelia Bîrlă, subtitlul *Spre mare,* E.P-L-, 1962).

în antologii diferite au figurat, cînd şi cînd, *Subprefectul, Conu Alecu Zăgănescu* şi *Frica,* aceasta din urmă reprodusă mai frecvent şi prin manuale de uz şcolar.

Toate au fost trepte către ediţia de faţă, prima care adună atît de cuprinzător nuvelistica scriitorului.

PE ARGEŞ

D-lui G. onescu (Gion)[1]

în catul al patrulea din ulița Pantheonului, Luca Bonachi începea să uite Parisul, cu tot farmecul şi petrecerile marelui oraş, şi o dată cu soarele care apunea, apunea şi dorința sa de a cunoaşte toate misterele limbei sanscrite. în amurgul serii, bătrînul student (căci se putea numi *un bătrîn student,* deoarece se ocupa cu sanscrita de vreo opt ani, fără să poată încă înțelege pe Emest Renan)[2], se rezema cu coatele de una şi singura fereastră ce o avea odaia sa, şi, privind pe trecători în creştet, 'şi lăsa gîndul să vagabondeze prin larga lume, liber şi neatîrnat ca o pasăre. Cînd furnicarul de pe uliță începea să-i supere vederea, cu aceleaşi capete şi aceeaşi deşuchiare, 'şi ridica ochii de pe pămînt spre cer, iar în învîrtirea norilor, pe cari-i aurea o rază de soare întîrziată, privirea sa întîlnea fel de panorame: munți, văi, dealuri, unele mai bine desinate decît altele. Cîteodată, aceste pete călătoare prin văzduh se înşirau una de pe alta, formînd un lanț neîntrerupt, în care reflexurile de lumină trăgeau nişte fire subțiri de argint, cari, repetate, dau norilor aspectul unei ape.

Argeşul!

Pe Argeş privise adesea vultorile ce veneau rotindu-se, din adîncul Carpaților, şi în unda tăcută a rîului 'şi ascunsese tainele gîndirii sale pe care le trimetea departe, departe, în necunoscutul ce se întinde

înaintea fiecărei ape pînă la mare. Pe malurile lui născuse şi pe malurile lui spera să şi moară.

Este în omul care a iubit un fel de nostalgie fără cauză determinată şi fără scop, pe care Lamartine a numit-o *dorul de cer.* Nostalgia aceasta unită cu un regret etern ce trăieşte în sufletul omului nenorocit, făcea pe Luca Bonachi, care de altminteri era foarte puţin lamartinist, să creadă că numai pe malurile acelei ape ar putea trăi fără să simtă prea mult greutatea vieţii, căci numai acolo mintea sa ostenită ar putea găsi un tovarăş care-1 cunoştea de mult: apa, şi numai în acea singurătate ar putea fi însoţit de amintirea neuitatei sale Ana Teodorovici.

Ana Teodorovici pare a fi un nume rusesc. Cea care-1 purta însă era română.

Patru ani, patru de cît n-o văzuse! El avea o mică moşioară pe Argeş, alături de moşia Vârenii[3], fostă tot a familiei sale, unde trăise cu tatăl său de cînd se născuse. Bătrînul voise să cîştige prea mult pentru fiii săi, şi se-ncurcase în afaceri, cari îl ruinaseră mai de tot. Fusese silit să vîndă marea şi frumoasa proprietate a Vărenilor, unde era născut Luca, unui comersant bogat: Anastase Teodorovici. Acesta era un om cu înţelepciune şi cu duh. Avea o singură fată, Ana, pe care o ţinuse cu muma sa la Viena pînă la vîrsta de 17 ani. Cînd o aduse în ţară, cu patru ani mai nainte, Luca era venit la moşia părintească de cîteva luni. Făcu cunoştinţă cu Ana.

Ana era o făptură din acelea ce trăiesc pe lume spre a scrie în cartea vieţii un singur cuvînt: *roză*,* şi a iscăli. Cum se vede în unele păduri bătrîne, necercetate de razele soarelui în vecia veacurilor, cîte o bandă de lumină străbătînd prin acoperişul verde şi mergînd să încălzească aşternutul de foi moarte, — astfel surîsul ei părea a înveseli universul, cu o rază de tinereţe luată din propria sa viaţă.

Cînd ţăranii o întîlneau, în răsăritul soarelui, mergînd călare spre Argeş, se dau cu respect la o parte, scoţîndu-şi căciulele, iar cel mai bătrîn zicea:

— Flăcăi, astăzi are să lege spicul mai plin decît altădată.

Ana se ducea în pasul calului pînă în marginea apei, de unde o lua în jos pe prundul argintiu al rîului, pînă la un pod umblător ce se afla în faţa pădurei Vărenilor. Acolo, mai în toate dimineţile o aştepta L,uca, — şi amîndoi îşi lăsau caii la podar, şi treceau pe jos, în pădurea de peste apă.

într-o dimineaţă după ce se plimbară cîtăva vreme pe sub umbra unor plopi uriaşi, Ana găsi o rădăcină mică de trandafir sălbatec, pe care o scoaseră amîndoi din pămînt, spre a o aşeza într-un rond ce şi-1 făcea în grădina de acasă. Cînd ieşiră în marginea pădurei, şi strigară la podar să treacă podul din nou, spre a-i lăsa pe malul celălalt, — băgară de seamă că funia pe care se învîrtea scripetele podului era ruptă, iar vasele desfăcute şi aruncate pe nisip, împreună cu o căruţă cu boi, care abia putuse scăpa de înec.

Ana rămase încremenită.

— Ce facem acum, d-le Bonachi? '1 întrebă cu vocea mişcată.

— Să ne treacă caii.

— Calul meu nu vrea să intre în apă.

— Prea bine, să-1 aducă numai pe al meu.

— Ca să trecem pe rînd? — El se uită la dînsa cu mirare.

— Pe rînd... dacă credeţi că vom putea.

După aceea strigă podarului de pe malul cellalt să încalece pe cal şi să treacă la dînşii.

Calul deocamdată nu voia să intre în apă, dar, după ce fu atins cu o varga, se repezi în curent, şi cînd apa fu mai mare decît dînsul, se lăsă înot cu o înlesnire admirabilă.

Ana îl privea cu un fel de emoţiune plină de încredere, şi cînd calul se rădică pe mal, ea îi netezi coama cu o adevărată dragoste.

— Ei, acuma?... voiţi să treceţi? întrebă Luca. Vă rog numai să băgaţi de seamă că n-aveţi şa de damă.

— Treci dumneata întîi, şi eu voi trece pe urmă.

— O... asta, nu.

— Da' de ce nu treceţi amîndoi, boierilor, întrebă podarul. Calul, slavă luiDumnezeu, e cal de nădejde; că doară cuconiţa e numai cît un fulg...

Duca se uită la dînsa fără să îndrăznească a-i zice nimic.

— Hai să trecem. Dacă ne vom îneca... cel puțin să ne-necăm amîndoi, zise ea rîzînd.

Luca încalecă. Ana, ajutată de podar, fu ridicată în brațele lui și așezată pe oblîncul dinainte al șeii. Cînd calul făcu cel dentîi pas în apă, ea îngălbeni, și, cu cît apa creștea mai mult, cu atît frica i se mărea. Cînd calul se lăsă înot, de nu mai era decît o cufundare și o revenire plină de spaimă, ea se lipi cu totul de dînsul apucîndu-1 cu brațele de gît. Zgomotul apei, care pare cu atît mai mare și mai asurzitor, cu cît ești mai în mijlocul lui, nu era întrerupt decît de sforăitul calului, al cărui cap, mic și bine desinat, se vedea totdauna la suprafața apei, ca un remorqueur sigur.

După ce ajunseră pe malul cellalt, Luca se uită trist, în urmă, la Argeș. Dacă ar fi fost mai lat, desigur ar fi avut mult mai multă stimă pentru dînsul.

Trebuia să se dea jos. Ea era atît de ostenită de frică, încît rămase cîteva momente în nemișcare, lipită de dînsul, ca de însuși sufletul ei. Atunci i/uca'i zise încet:

— Ano... am întîrziat prea mult. Să mergem...

Ea se deșteptă ca dintr-un vis adînc și repetă:

— Să mergem.

Fiecare pe calul său, plecară în trap spre locuința ei, după ce mai întîi puseră pe podar de răsădi tulpina de trandafir sălbatic pe o movilită ce se afla în marginea apei.

Tulpina se prinse și Luca Bonachi veni încă o lună, în toate zilele, s-o vadă. Ana însă nu mai veni.

Trist, ca cel mai trist suflet, el se reîntoarse în Paris.

Iată ce vedea în învîrtirea norilor, cînd, după patru ani, privea din ulița Pantheonului liniele rotunde și infinite ale cerului.

II

Ea se mărită și fu fericită.

Se întîmplă însă, în lipsa lui Bonachi din țară, un lucru foarte ciudat. După trei ani de la cele petrecute mai sus, veni Argeșul într-o toamnă atît de mare, încît ieși din albia sa, și coprinse tot prundișul ce se întindea între cursul rîului și mal.

Bătrînul proprietar, cu Ana și bărbatul ei, erau, împreună ci toată lumea, de față, și priveau viitura apei cu o adevărată plăcere. Grinzele și butucii de tot felul erau aduși cu o forță colosală, și pe unde ajungeau, rupeau și sfărîmau totul. Nimeni n-ar fi îndrăznit să înfrunte furia undei, decît fiind mare meșter de înotat sau... nebun.

Și, cu toate astea, în mijlocul acestei furii a apei, toți privitorii văzură un om aruncîndu-se de pe mal și luînd-o cu hotarîre spre albia rîului, în care curentul era înspăimîntător. El trase spre partea unde era mai nainte podul, și, după multe greutăți, se opri pe o movilă, al cărui vîrf abia se mai zărea din apă. Ajuns acolo se apucă să sape, cu un cuțit ce-1 avea la brîu, rădăcina unei tulpine de trandafir, peste care apa începuse deja a trece, și părea că voiește, cu hotărîre, să nu se depărteze de pe movilă pînă nu va lua cu dînsul tulpina.

Zadarnice fură toate strigătele celor de pe mal. Voinicul lucra fără să audă nimic.

După un ceas de muncă, el nu izbutise să smulgă rădăcina și apa îl coprinsese pînă la genunchi. Doi pași dacă ar fi făcut, cădea în adîncimele ce înconjurau movila.

O grindă puternică, adusă deapăpededesupt, '1 izbi cu atîta forță încît '1 depărta de pe movilă. El fu luat de curent, dar cu tulpina de trandafir în mînă. Atunci începu o luptă uriașe între om și element, în care izbînda, din nefericire, era cunoscută. Omul fu tras în șioiul cel mare al apei, și de cîteva ori mai fu văzut, apărînd și dispărînd, pînă se pierdu în aburii ce se înălțau pe suprafața Argeșului.

A doua zi, la un sat vecin, pe Argeș în jos, fu găsit un om înecat, cu o ramură verde în mînă.

După aceşti noi patru ani, petrecuţi la Paris, Duca Bonachi se hotărî să părăsească odaia din uliţa Pantheonului, şi să se întoarcă în ţară.

Se întoarse.

Cine a umblat prin ţări străine ani îndelungaţi, ducînd în sufletul lui o rană, care nu se vindecă decît cînd sufletul moare, — şi n-a simţit, întorcîndu-se în locul naşterii sale, emoţiunile cele mai neînţelese mişcîndu-i întreaga sa fiinţă? Cine se poate mîndri că după patru ani a sărutat mîna netedă şi aproape răcită a bătrînului său tată, fără să plîngă? Cine poate spune că a intrat în curtea bisericei din satul său, în care, sub un strat de humă rece, doarme somnul veciniciei aceea căreia i-a zis „mamă", „mamă", acest nume atît de dulce şi atît de greu de înlocuit, fără să i se strîngă inima de milă şi de durere?

Nimeni.

După patru ani, întorcîndu-se în ţară, Duca Bonachi trecu prin toate aceste peripeţii, şi auzi despre cele întîmplate în lipsa sa, cu indiferenţa unui om care e ostenit de viaţă şi de mizeriele ei.

însă, într-o dimineaţă frumoasă din frumosul mai, lăsă frîul calului şi o apucă pe malul Argeşului, spre vechiul pod din faţa pădurei.

Podul era altul, podarul era altul. Numai Argeşul era acelaşi. I se spusese că în faţa pădurii se afla o movilă împodobită de vreo cîţiva pomi umbroşi, şi, ajungînd-o, se puse să se odihnească.

în vîrful movilei dete de un frumos mormînt, închis într-un grilaj de fier, pe care creşteau o mulţime de tufe de trandafir încărcate de flori. Printre roze se ascundea o cruce albă pe care stau săpate aceste cuvinte:

Lui Moş Toader podarul
Ana
născută Teodorovici
recunoştinţă

Duca îngenunche înaintea acestui mormînt, care îi vorbea atîtea lucruri, şi se rugă cu toată căldura sufletului său.

Podarul, după ce Ana se măritase, voise să păstreze tulpina de trandafir, pe care el o sădise pentru ea şi pentru Duca, şi pe care Argeşul voia s-o acopere cu nisip. El se înecă.

Moartea vorbea lui Duca că amorul n-are viaţă decît cînd are lacrămi.

Cînd se sculă de la mormînt, şi-şi ridică fruntea în sus, Duca zări în depărtare apa lină a Argeşului ducîndu-se în eternă călătorie spre mare, ca şi cum i-ar fi spus că trec toate, toate, pînă şi durerea trece.

Plecînd, adună după mormînt foile unei roze ce se scutura, şi se duse de le aruncă în Argeş.

— Du aceste scrisori spre vecinicia în care pluteşte sufletul podarului şi spune-i că sunt de la mine.

BABA-OARBA

Fără îndoială că *baba-oarba* este un joc pe care copiii de astăzi nu-l mai joacă.

Copiii de astăzi nu mai fac multe lucruri din cele ce le făceau copiii de altădată.

Cu toate astea bunicele noastre, cu mamele lor şi străbunii bunicelor noastre, se ţineau cu mare pompă de această nevinovată petrecere de tinereţe. Ei făceau încă multe năzbîtii, şi pentru aceasta nu erau mai nefericiţi decît suntem noi astăzi.

Să nu se crează însă că am în cuget să fac apologia *babi-oarbei,* o apologie absolută. *Sunt pentru* baba-oarba şi sunt *contra* babi-oarbei. Sunt *pentru* cînd această inocentă petrecere se petrece între inocenţi; sunt *contra,* cînd ea are loc între vinovaţi... Şi cine sunt vinovaţii? Toţi coborîtorii în linie dreaptă din Adam şi Eva, şi mai cu seamă din Eva, cari au călcat pragul celor 15 ani.

îmi veţi zice, desigur, că sunt prea puţin îndurător cu sărmana noastră fire omenească, şi, cu deosebire, cu sărmana fire femeiască. E adevărat. Am un obicei urît, de a căuta să explic lucrurile totdauna foarte de departe, şi de aceea, în profitul iubitorilor de stil, era înnemerit să nu mi se mai facă această obiecţiune.

Mi se pare că Dumnezeu a fost un foarte stîngaci arhitect, cînd s-a hotărît să zidească pe femeie după chipul şi asemănarea omului, şi pe om după chipul s asemănarea sa. Aceasta, pentru trei cuvinte: 1, pentru cuvîntul că două cantităţi egale la o a treia sunt egale între dînsele; că adică, omul asemănîndu-se cu Dumnezeu şi femeia cu omul, femeia se aseamănă cu Dumnezeu, — lucru care are nevoie de oarecare argumentaţie spre a fi dovedit; al 2, pentru cuvîntul că, luînd din coasta omului şi zămislind pe femeie, n-au rămas destule coaste nici pentru om, nici pentru femeie, — ceea ce i-a expus pe amîndoi la boale de piept, şi, al 3, pentru că luîndu-i coasta, i-a luat pe cea stingă, şi cu dînsa şi inima, astfel că, de atunci, sărmanul păgubaş e vecinie acuzat de lipsă de sentimente, şi el vecinie îşi caută organul rătăcit, în pieptul compusei sale'.

Degătura între această lungă teorie şi *baba-oarba* este că descendenţii în linie directă, oblică şi frîntă din fericiţii noştri străbuni, ar trebui, după ce au trecut vîrsta de 15 ani, să nu se mai lege la ochi. Şi ca să se vadă că am dreptate, cer să fiu îngăduit apovesti următoarele:

într-o vacanţă erau strînşi la moşie toţi copiii, unii de la Iaşi alţii de la Bucureşti, alţii de prin străinătate, căci familia Kara-Fanini era o veche şi numeroasă familie, venită din Arhipelag şi stabilită în ţară de un veac.

Toate jocurile şi plimbările se făceau într-un parc imens, în chioşcul căruia cei mai în vîrstă citeau sau lucrau. Erau copii de toate etăţile, de la 10 ani pînă la 24 şi 25.

Printre toţi se deosibea o tînără femeie, doamna Margareta Fanini-Farni, care fuse măritată foarte de cu timpuriu, care acum era văduvă, şi pe bare o tristeţă neînvinsă o ţinea totdauna în casă. De-abia avea 23 de ani. Toţi copiii se jucau, rîdeau, alergau, numai ca să-i placă ei. Toţi o ascultau ca pe cea mai bună mamă. Ea le zîmbea, vorbea cu fiecare două sau trei cuvinte, le prindea manuche de flori la pălărie, şi apoi se cufunda în tăcerea sa obicinuită.

Venise din Roma un nepot al bătrînului Kara-Fanini, un băiat pe care toată familia-l acuza că nu face' nimic; care îşi săvîrşise şcoala de poduri şi şosele

în Bucureşti şi era dus la Paris să-şi completeze studiele asupra arhitecturei. El plecase la Roma, sub cuvînt de a cerceta monumentele lumei vechi; în realitate însă, nu cerceta nimic, sau, mai bine, cerceta mai mult lumea nouă decît lumea veche. Era însă artist. Avea toate talentele pe cari le poate avea un mare om. Cînta aproape din toate instrumentele şi cînta bine. Era sculptor, arhitect, pictor, lemnar, şi, mai presus de toate, poet. Cusurul lui cel mare însă era că de nimic nu se ţinea serios. Azi se închidea în casă şi lucra toată ziua la un tablou: mîine rătăcea de dimineaţă pînă seara cu puşca de-a spinare prin pădure; poimîne nu făcea nimic, dar absolut nimic, — şi astfel, zi după zi, avea aerul de a-şi privi viaţa strecurîndu-se, printre ticăloşiele lumei acesteia, fără nici un interes. în sufletul lui însă, era adînc întristat că n-avea mijloace cîte aspiraţii avea, şi firea omului '1 deznădăjduia cu slăbiciunile şi imperfecţiele sale.

El era cu Margareta văr în al doilea rînd. Se numea Ioachim Fanini-Petrovici.

într-o zi, pe cînd se aflau cu toţii în grădină, copiii cerură voie să se joace de-a *baba-oarba* în chioşc, făgăduind, cum făgăduiesc toţi copiii, că se vor juca fără zgomot şi fără praf.

— Dacă am intra şi noi în jocul lor, Margareto? E atîţa vreme de cînd nu mi-am mai văzut ţara, şi aş voi, plecînd, să-mi împrospătez toate amintirile copilăriei... Primeşti?

— Noi, de-a baba-oarba? E prea copilăresc şi zgomotos... Zici că pleci? Cînd pleci?

— Peste patru zile.

Ea-şi lăsă din nou ochii pe o broderie, crezînd că astfel a înlăturat primejdioasa propunere de a intra în joc. Copiii însă se agăţară cu toţi de vorba vărului lor şi sărmana femeie fu nevoită să se joace de-a baba-oarba.

Se legă la ochi unul dintre băieţi, şi, după ce se învîrti niţel, cel deîntîi pe care îl prinse fu chiar dînsa. Toţi tăbărîră s-o lege la ochi, toţi îi arătau „cîte degete sunt aici" ca să se încredinţeze că nu vede,' şi, după ce o duseră într-un colţ, repetîndu-i fiecare: să nu ridici batista de la ochi, se auzi un „vino" ascuţit şi prelung, zis cu o voce schimbată. Ea plecă cu mîinile înainte, mergînd numai în vîrful picioarelor spre a asculta toate mişcările ce se făceau. Copiii, spre a rîde şi mai mult,se învoiră s-o lase singură şi se strecurară unu cîte unu pe uşe, spre a se ascunde în grădină. Cum ea mergea cu temere prin întunericul ce-i pricinuia batista de la ochi, 'şi simţi capul coprins de două braţe puternice şi buzele sărutate cu o pasiune sălbatică, o sărutare care îi spusese o poemă într-o secundă, o sărutare care o ameţi într-atît, încît uită să-şi ia batista de la ochi ca să vadă cine avea atîta suflet în îmbrăţişare. Cînd îşi veni în simţire şi-şi ridică legătura de la ochi, nu mai era nimeni în chioşc. Ieşi tremurînd să caute copiii, cari apărură unu cîte unu din ascunzătorile lor, şi, după ce le dete voie să se joace înainte, se aşeză din nou la lucru.

Pînă seara nu mai văzu pe Ioachim.

A doua zi o slugă 'i dete un mic pachet şi o scrisoare de la dînsu. în pachet era portretul ei. Scrisoarea coprindea aceste linii: „Ştiu că nu mă vei ierta niciodată, şi de aceea plec. Dacă nu mă ierţi, uită-mă".

Ea mototoli scrisoarea în faţa servitorului şi luă pînza cu o supărare vădită.

După ce intră în camera ei, se uită la toate uşile ca să le vadă dacă sunt închise, şi desfăcu scrisoarea, zîmbind, ca un copil, printre lacrimi. Ceti de cîteva ori cele două rînduri, iar le mai ceti, şi, înţelegîndu-le sau neînţelegîndu-le, duse cu amîndouă mîinile scrisoarea la gură şi o sărută închizînd ochii ca şi cu o zi mai înainte.

Peste un an, la o expoziţie de tablouri în Roma, cea mai bună pînză era aceea care purta numele: *Baba-oarba.*

MONĂSTIREA DEALULUI

D-lui Ştefan Mincu[1]

Este ceasul în care luminele cereşti se aprind şi patimele omeneşti se sting sub oboseala vieţii. Noaptea îşi ridică transparentele ferestrelor sale, şi priveşte omenirea somnoroasă, cum cască de urîtul şi munca zilelor. Omenirea îşi lasă, dasupra chinului său, transparentele uitării şi se culcă. Lumea doarme; noaptea veghează.

De la monăstirea Dealului trompetele se aud sunînd ceasurile somnului, iar somnul, la glasurile lor, vine să-şi ia împărăţia sa de doliu. în valea Ialomiţii, apa cîntă încet povestea vremii, şi, scriindu-şi numele pe fiecare piatră, se duce să moară veselă în altă apă. Pe marginele sale cîţiva pomi tineri stau plecaţi dasupra undei, şi par, în înclinarea lor, că vor să surprinză misterul acestui murmur povestitor, poezia acestor voci necunoscute, cari, vorbind de cînd e lumea, sunt vecinie neînţelese. Se pare că, din cînd în cînd, taina aceasta spune ceva unor suflete de toamnă[2], cari se duc pe drumul vieţii, misterioase ca şi apa, tremurătoare ca şi dînsa şi, ca şi dînsa, fără alt scop decît de a muri. Adesea vezi, pe marginea podului, visători, privind unda trecătoare şi aruneînd încet cîte o pietricică, a carii atingere cu apa îi face să tresară, în contemplaţiunea lor, par a fi curioşi să cunoască fundul acestui element, atît de asemănat cu dînşii; par a voi să-1 întrebe unde merge şi pentru ce trăieşte; par a aştepta aceste răspunsuri, ca prin ele să-şi explice enigma propriei lor vieţe. Desigur apa le răspunde, căci ei se întorc şi mai trişti, să trăiască fiindcă s-au născut.

Cunoaşteţi monăstirea Dealului?

Astăzi e un nemărginit palat, aşezat pe vîrful colinei care înconjură Tîrgoviştea, răsunînd de sunetele trompetelor şi de zgomotul săbielor. Zidit pe marginea coastei, el pare că priveşte în lume cu o uitătură nesfîrşită, şi, în măreaţa sa linişte, citeşte mîndria cu care-şi poartă vîrsta. E vechi palatul; dar pe umerile sale, veacurile s-au rezemat fără a-1 clătina; iernele l-au înfăşurat în troianurile lor fără a-1 putea îmbătrîni; vijeliele i-au bătut coastele fără a le şterge lustrul, şi timpul, puternicul timp, s-a oprit la porţile lui şi a bătut înainte de a intra. Desigur nu totdauna i s-a deschis, căci pustiul pe care-1 lăsa în urma sa acest sălbatic, la monăstirea Dealului nu se vede.

Altădată monăstirea Dealului era un sfînt adăpost, în care rătăciţii cu sufletul veneau să caute pacea. în săptămînile mari, şi la denii, cînd clopotul din turla de la poartă chema la rugăciuni, schimnicii, acele fiinţe dezbrăcate de zdreanţă vieţei noastre, se vedeau strecurîndu-se pe sub umbra zidurilor, mergînd să-şi închine cugetarea unei ficţiuni sublime, unui Dumnezeu. Atunci, ca şi astăzi, era lună pe cer, dar razele sale căzînd pe zidurile galbene ale monăstirei, aveau nişte reflexuri străine, ca din altă lume; lumina sa se împrăştia părînd că vrea să zugrăvească pe fiecare piatră tristul tablou al Golgotei.

Cînd umbli astăzi primprejurul bisericei; cînd pasu-ţi profan calcă cu indiferenţă lespeda sfinţită de oameni şi consfinţită de timp; cînd, nepăsător, îţi porţi fiinţa prin chiliele întunecoase, atingînd pragul pe care s-au scuturat de pe pulberea vieţii generaţiile a patru veacuri; cînd îmbrăţişezi cu mintea totul: trecut şi prezent, lucruri şi oameni, fapte şi cugetări, — ajungi un moment în care te sperii de goliciunea pe care o însumează omul în sine, te îngrozeşti de deşertăciunea care încheie toate acţiunile, toate vorbele, toate gîndirile noastre. Schimnicii au murit, călugării au murit,

norodul a murit, sfinţii s-au şters; cei mari s-au stins, cei buni s-au stins, cei răi s-au stins, pietrile s-au ros. Şi atunci... care e menirea noastră, oameni şi lucruri?

în mijlocul curţii a doua este biserica.

întreaga zidire a acestui sfînt locaş este o minune: construită numai în piatră, are pe pereţii din dreapta şi din stînga intrării cîte-o inscripţiune înconjurată în nişte arabescuri de o fineţă şi exactitate extraordinară. Deasupra uşii, porticul formează un fel de boltă, compusă din lespezi roşii şi vinete, cari sunt îmbucate cu atîta măestrie şi formează un contur atît de corect, încît ţi se par că în adevăr sunt desinate. Turlele au împrejurul ferestrelor nişte rozete demne de a încadra rondelei capelei Sixtine. Stilul bisericii este o amestecătură de stil bizantin cu stil gotic, cam aceeaşi architectură pe care o descrie Castelar[3] cînd vorbeşte de palatele Veneţiei; ceea ce te face să presupui că meşterii au fost genovezi sau veneţiani. Asupra veacului în care a fost zidită biserica, sunt mai multe versiuni: unii[4] susţin că ar fi înălţată de Negru-vodă, cu parte din materialul rămas de la Curtea-de-Argeş; Cezar Boliac spune că e zidită cu 18 ani înaintea Curţii-de-Argeş. Orcum ar fi, asemănarea între catedrala Argeşului şi biserica Dealului este mare.

Nu departe de această mănăstire, într-o vale, se află mănăstirea Viforîta. Tradiţiunea spune că acolo poetul Cîrlova ar fi iubit pe maica EHsabeta, un vis de înger schimbat în femeie; una din acele creaţiuni ale firei, cari se nasc spre a încînta o generaţie de oameni, spre a încălzi, ca soarele, o lume de cugetători, de poeţi, de nebuni; una din acele femei, cari, îmbrăcate în rasă, îşi pun împrejurul capului o aureolă de raze sfinte, şi împrejurul inimei un cerc de nesimţire. Cu toate astea ea 1-a iubit, se spune, şi 1-a iubit mult.

AMINTIRI DIN VREMURI

(PAGINE DIN VIAŢA LUI DEPARAŢEANU)

Doamnei E.D

Au fond de toute vocation de poete, bon ou mauvais, îl y a ua amour de femme.

Thio. Gaut.

I

Era toamnă. Pădurea Depăraţilor[1] începea să-şi lepede frunzele şi rîndunelele plecau. Prin hăgiurile din marginea pădurei erau mierle cum nu mai fuseseră niciodată; de aceea boier Sandu Căpăţînă sculă într-o dimineaţă pe fiul său cam cu nepusu-n masă, aducîndu-i însuşi el puşca cea mai lungă în ţeava şi cea mai veche.

— E veche, băiete, dar e soră bună cu orce bun vînător. Tu, dacă mi-i semăna mie, o să semeni şi pustei. N-o încărca mult că smuceşte. Nu sufla niciodată într-însa ca să vezi dacă-i descărcată; fratele lui boier Mincuţă aşa a murit. Apoi oftă, scutu-rîndu-şi ciubucu pe o carte a lui Depărăţeanu, şi ieşi.

După ce tatăl său ieşi, Depărăţeanu sări din pat şi în cinci minute fu gata. Puşca, geanta, coarnele şi cîinile plecară în tovărăşie cu el.

De dimineaţă pînă aproape de sfinţitul soarelui, mierlele treceau printre plumbii lui ca duhuri cereşti, neatinse şi nepăsătoare.

Hotărîtor, nu era bun vînător Depărățeanu; şi, cu toate astea, semăna tatălui său, boieru Sandu. Dar cine ştie dacă şi boieru nu se lăuda cînd vorbea de soră-sa puşca.

în sfîrşit, pe la cinci ceasuri, i se urî umblînd prin ghimpi, după urma cîinelui şi apucă pe o cărare bătută ce ducea înăuntrul pădurei. Razele soarelui ajungeau roşiatice printre frunzele galbene, şi aruncau, peste iarba încă verde, un praf de aur tremurător, care se închidea din ce în ce mai mult, după cum soarele din ce în ce mai mult cobora. Era pacea pe care o întîlneşti în unele visuri de dimineață, pacea pădurilor, liniştea frunzelor, taina codrilor, în care nu se aude decît vibrațiunile cugetului tremurînd în jurul cerului ce se opreşte să asculte; era zgomotul, fără existență sigură, pe care-1 produce calmul vieţii florilor şi al copacilor; era singurătatea umblînd singură printre crăngi şi frunze; era cerul care se zărea albastru deasupra pădurei; era poezia; era Depărățeanu; era sufletul.

Haup! Acesta e sunetul pe care-1 face aripele unei păsări care se lasă.

Depărățeanu tresări. Da cîţiva paşi de dînsul un grangur se ascundea după o cracă, şi-şi ştergea ciupu de coaja lemnului, cu o nepăsare împărătească. Vînătorul îşi găti puşca, făcu încă cîţiva paşi şi luă pasărea la ochi. Atunci, o detunătură se auzi dintr-un frunziş vecin, iar granguru căzu la rădăcina copacului.

Dui Depărățeanu tot sîngele i se opri de mînie: tocmai cînd era să ucidă şi el. Cine avea atîta îndrăzneală? Un copilandru ca de 17 ani, sări dintr-o tufă sa-şi ia pasărea.

— Cine-ţi permite duinitale să-mi urmăreşti vînatul, zise Depărățeanu înfuriat. Ce cauţi în pădurea mea? în ţara aceasta toată lumea e stăpînă pe lucrul altuia? Eşti tînăr, domnule, dar altfel te-aş învăța eu să-ţi stăpîneşti avîntul vînătoresc.

— Mă iertaţi... zise cu sfiiciune copilul; nu ştiam că şi d-voastră urmăriţi aceeaşi pasăre... nu aş fi îndrăznit. Poftiţi, luaţi granguru.

— Nu-mi trebuie granguru dumitale. Ajunge atît. Plecă.

Acasă, tatăl său îl aştepta în capătul scării. Depărățeanu se liniştise.

— Ei, tată, mi se pare că mi-ai ales ţeava cea mai strîmbă! Am împuşcat toate frunzele şi n-am atins nici o mierlă. N-am noroc la vînat.

Bătrînul rîdea, făcînd cu ciubucul prin aer nişte volte cari însemnau: — Ehei, băiete, nu se vînează tot aşa de uşor cum se fac poezii. După aceea se apropie de el, şi uitîndu-se în ochii lui, îi zise luîndu-1 de mînă:

— Dar tu... eşti bine? Nu eşti ostenit? N-ai suflat în puşcă? — şi glasul îi tremura...; parcă ar fi vrut să-1 sărute. Se mulţumi a-i strînge mîna într-amîndouă mîinele lui albe şi netede.

— Nu, tată, sunt bine. Mi-i foame numai.

— Hai la mă-ta să te vază, că de azi-dimineață te aşteaptă. Spune că ţi-au venit nişte ispisoace de la Dipsca. Bre... s-a hotărît cu tine! ai să-ţi treci tinereţea cu nasu-n ceasloave. Da' ci mai lasă-le la pustia!

— Or fi de la Paris, tată.

— Ei!... Paris, Dipsca, voi ştiţi. Eu mi-am făcut datoria să vă învăţ. Aţi fost la nemţi, la franţuji, la Viena. Văd că ştiţi de toate, dar cum se ia o puşcă la ochi, bechi.

Pe cînd tatăl său vorbea, Depărățeanu îşi desfăcea pachetele cu cărţi şi tablouri.

— A... bine că mi-ai adus aminte. Ce vecini avem noi primprejur, tată?

— De ce? Avem destui, slavă Domnului: boier Mincuță, chir Alecachi Lungu, pitaru Ioniță Vetrea din Slăveşti, Ieremia Zubzea... destui tată!

— Da', mă rog, în pădurile noastre are drept să vîneze cine s-o scula mai de dimineață?

— Vezi bine, tată! da'cum? A lăsat Dumnezeu codri şi vînatu, pentru voinici; vezi bine!

— Voinici, voinici, dar eu cînd l-oi mai întîlni am să-i tai urechile.

— Cui, măi frate?

— Nu ştiu cum '1 cheamă. Mi-a ucis un grangur, tocmai cînd îl luasem la ochi.

— Tiu! bată-te norocu. Apoi, întorcîndu-se către nevastă-sa Bine, gianîm, nu i-ai spus nimic de fata pitarului?

-Nu.

– Alexandre tată, ai întîlnit zîna codrului, bre, şi să n-o cunoşti tu?...

— Care zînă? De unde? Se vede că s-a schimbat moda şi la zîne: acuma umblă îmbrăcate bârbăteşte.

— Pe sufletul meu! După aceea tăcu deodată. Apoi: Să te cam păzeşti, tată, că-ţi fură minţile, băiete... Hei... demon, bre, demon ! Adică, să-ţi spui, frumoasă fată! Aşa fată... Aci continuă fraza prin învîrtirea ciubucului, care avea rol însemnat or de cîte ori proprietarul său voia să exprime vreun superlativ. Umblă îmbrăcată bărbăteşte. Da vînat... ce vrei să-ţi facă? Şi apoi să-ţi spui: poale scurte şi minte lungă la fata asta.

Aci încheie bătrînul laudele şi bătu în palme de două ori: — Masa, Iancule!

Masa se servi şi într-un tîrziu fiecare se retrase în camera lui.

Casele părinteşti ale boierului Sandu Căpăţînă erau ca toate casele de pe timpul acela: în fundul curţii, mari, văruite şi învelite cu scînduri, aveau o scară de piatră frumoasă, pe care Depărăţeanu o decorase cu gustul unui poet. De jur-împrejur, curtea era împărţită în pilcuri de copaci, sădiţi de primăvară, unii verzi, alţii uscaţi; ici şi colo cîte o brazdă de iarbă şi tufe de trandafiri tomnatici, cari îşi legănau la soare florile lor triste; mai în fund o verandă înconjurată de hamei şi zorele, unde poetul citea tatălui său pe *Monte-Cristo*[2]; în fund de tot, crîngul, începutul pădurei, care, după puţină osteneală, fusese schimbat întrun adevărat parc. Toate acestea făceau un contrast minunat cu stilul casei, care, ca o protestaţie a timpului[3] de atunci, contra viitorului ce se aşeza împrejurul său, îşi învelea durerea în iedera care-i acoperea zidurile.

Depărăţeanu se coborî în grădină.

Era răcoare. Duna trecea încet pe cerul senin, desinînd fiecării flori o umbră dulce, care părea a fi aşternutul de doliu, menit a primi fiecare frunză galbenă, rure cădea.

Toată poezia unei nopţi de toamnă înconjura pe Depărăţeanu cu trista sa melancolie şi deştepta în sufletul lui amintirile vieţii trecute de student, nesiguranţa vieţii de om, aspiraţiunile pentru viitorul ţării, gloria, renumele. Printre toate acestea se amesti-ca umbra unei femei care-1 despreţuia, mierlele cari treceau printre alice fără a fi atinse, pitaru, granguru, cărţile, şi o mulţime de alte lucruri, fără nici un şir.

„Sunt ostenit", îşi zise el.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, îşi luă puşca şi plecă pe aceleaşi cărări, rîzînd acum de mierlele cari fugeau de dînsul ca de un adevărat vînător.

„Ce va să zică a face zgomot", cugetă el în sine. Cîţi oameni nu sunt în lumea noastră cari joaca rolul pe care-1 joc eu în această pădure...

în fine, seara veni, fără ca Depărăţeanu să întîlnească pe cineva.

A doua zi iarăşi se duse în pădure; a treia zi iarăşi: nimeni!

într-una din zile, cum sta întins sub umbra unui copac, auzi un glas copilăresc chiuind prin pădure şi lătratul unui cîine răspunzînd ca un echo în urma lui.

Depărăţeanu în cîteva minute îl ajunse. Era, în adevăr, un copil, copilul pădurarului, pe care-şi aduse aminte să-1 fi văzut la curte.

– Cum te cheamă, flăcăule?

— Pe mine? Bucur.

— De mult umbli prin pădure?

— Cine, eu?

— Dumneata.

– De mult umblu.

— N-ai întîlnit un vînător în cale?

— Eu?

— Da, da, dumneata.

— N-am întîlnit pe nimeni; ba... am întîlnit pe cuconiţa pitarului.

— Unde, flăcăule?

— Cuconița?

— Cuconița, cuconița!

— Ia mai colea, şi cu mina arătă un colț de pădure spre partea Slăveştilor.

Depărățeanu porni ca un vînt spre partea unde îi arătase băiatul, şi, pînă în murgul serii, căută zadarnic urmele duşmanului său de vînătoare, care părea că s-a stins ca o schinteie, fără a mai lăsa în urmă-i nici un semn, nici o cenuşă.

înfuriat, Depărățeanu voi să plece acasă. întunericul se lăsase însă ca un nor dasupra pădurei, şi îi era cu neputință să ia alt drum decît tot cel pe care venise. Astfel, pe aceeaşi cărare, se duse o bucată bună, lovindu-se de toate crengile, pînă, în sfîrşit, auzi de departe lătratul unui cîine. După ce se mai apropie zări printre ramuri flacăra unui foc de vreascuri, care ardea lîngă un frunzar. Cînd ieşi din pădure, Depărățeanu rămase încremenit.

Dungit lîngă foc, un băiat ca de 17 ani, sta privind flacăra ce se înălța roşatică, şi, din cînd în cînd, arunca cîte o ramură uscată pe foc. Părea cufundat într-un gînd adînc. Capul îi era rezemat de mîna dreaptă, iar cu mîna stîngă, cînd nu arunca vreascuri îşi acoperea fața spre a şi-o păzi de căldură. Părul îi era aşa de mare, încît ai fi crezut că e o femeie, dacă nu ar fi avut hainele bărbăteşti. în ochii lui lumina se reflecta cîteodată, atît de stranie, încît, privirea părea a unei Furii[4], urmărind barca lui Dantepe Sixt[5]. Gura însă era de o finețǎ extraordinară; în cutele pe cari le forma în umbra obrazului, se citeau cuvintele de bunătate pe cari era învățată să le rostească. Desigur dacă acelui băiat nu i-ar fi fost atît de dragă vînătoarea, ar fi devenit un mare orator.

Depărățeanu privi mult această vedenie a pădurilor, ce se încîlzea în lumina unui foc de toamnă, lîngă coliba pădurarului, sub bolta cerului, în marginea codrilor.

După ce focul se stinse, vînătorul îşi chemă cîinele şi plecă.

în urma lui, Depărățeanu intră în vorbă cu pădurarul; îl întrebă de numele vînătorului, de locul, de familia lui, şi află că el era o femeie, că se numea cuconița Măria, că era fata pitarului Vetrea din Slăveşti, că botezase doi copii de-ai pădurarului şi că trage cu puşca ca un plăieş.

Mai într-un tîrziu, pădurarul dete lui Depărățeanu un cal şi pe fiul său Bucur ca să-1 ducă acasă.

II

Cînd se deşteptă Depărățeanu a doua zi, cea dentîi figură de care dete, fu figura tatălui său.

— Bună dimineața, boierule!

— Sărut mîna, tată.

— Ei, ce-ai mai împuşcat aseară?

— N-am împuşcat nimic; nici nu mă dusesem după vînat.

- — Ai înnoptat prin pădure. Se vede că ai rătăcit drumul.

— Adevărat.

— Atunci pe unde ai ieşit?

— Norocu m-a dus la coliba pădurarului.

Boier Sandu, începu a rîde şi a-şi învîrti ciubucu în semn de necrezare.

— Ascultă-mă, Alexandre tată: pe vremea mea era un scriitor rus, om deştept se vede, care spunea despre capitala lor o năzdrăvănie. Ascult-o şi tu: un boier bogat se opreşte odată cu trăsura lîngă el, şi-1 întreabă unde e consiliul tehnic al stradelor şi şoselelor Petersburgului, adică, cam cum ar veni la noi la Bucureşti, sfatu; scriitorul îi răspunde: mergeți drept înainte, şi apucați pe cea dintîi uliță care s-o face la stînga, după aceea, mergeți iarăşi drept, drept, drept, pînă vi s-o rupe trăsura; acolo să vă dați jos, că ați ajuns la sfatul tehnic.

Tocmai aşa faci şi tu: rătăceşti prin pădure, mergi la dreapta, la stînga, osteneşti şi tocmai cînd să te lase picioarele, ajungi la coliba lui Bucur, unde se opreşte şi fata lui pitar Vetrea!... Ei, bravo vînător! Aşa mierlă... Aici ciubucul iar intră în activitate şi boier Sandu ieşi, rîzînd în gura mare de povestea pe care o spusese lui Depărățeanu.

Depărăţeanu se gîndi toată noaptea şi se hotărî să-i scrie, spre a o ruga să-1 ierte de chipul puţin cavaleresc cu care îi interzisese de a mai vîna în pădurea lui.

Mai pe urmă însă se lăsă de această hotărîre, care i se părea copilărească. închipuindu-şi că vecina lui era una din acele fiinţe frumoase, crescute la ţară, cu toate prejudiţiele şi vulgarităţile lumei în care trăia, se învăţă s-o considere ca pe o vedenie de codru, dar nicidecum ca pe o femeie, căreia i s-ar fi cuvenit o mai deosebită atenţiune.

Astfel, trecură zile după zile, fără ca Depărăţeanu să mai întrebe de dînsa şi fără ca vreo întîmplare să-i mai aducă faţă în faţă.

într-una din seri, el intra acasă ostenit. în curte era trasă o frumoasă braşoveancă, cu patru cai albi, care aştepta ieşirea stăpînilor.

Poetul trecu pe lîngă dînsa fără s-o bage bine în seamă şi intră în apartamentul său. Depărăţeanu avea în casa părintească trei odăi, cari îi slujeau: una de bibliotecă, alta de dormit şi o a treia de salon. Toate erau mobilate cu o observaţiune deosebită. în salon cu deosebire era o amestecătură de flori, de tablouri, de cărţi de călătorie, de bronzuri, de albumuri, de tot ce poate aduna gustul rafinat al unui om care a umblat şi văzut multe. Ditografii după Dacroix[6], cromolitografii după Makart[7], şi autori realişti de şcoala germană, o baiaderă originală de Cabanei[8], ajunsă la dînsul de la un prieten al său, fost camarad al pictorului, şi, în fine, un portret de alsaciană, în mărime naturală, lucrat cu o fineţă extraordinară, care, aşezat în faţa uşei, îţi surîdea cu o nevinovăţie de înger, privindu-te drept în ochi, cu ochii ei albaştri şi visători. împrejurul acestui portret era o ghirlandă de foi de stejar uscate, învelite în crep negru[9]. Desigur, se lega o amintire de această cadra.

Depărăţeanu intră fără a face zgomot, şi după ce îşi aşeză puşca în panoplia ce se afla în fundul sălii, voi să treacă în salon. Uşa se deschise încet pe covorul moale şi el apăru.

Pe un scaun în faţa lui sta o femeie în genuchi, uitîndu-se, într-o nesfîrşită privire, la portretul cu ochii albaştri. Se părea că în această mută contemplaţiune, portretul şi femeia îşi vorbeau şi se înţelegeau; că le lega o tainică prietenie, începută dintr-o altă lume, şi că erau menite să se cunoască pentru totdauna surori.

Văzută astfel, necunoscuta avea cea mai elegantă statură a unei femei: cu capul plecat puţin pe spate îşi avea părul strîns cu oarecare îngrijire împrejurul lui însuşi; braţele încrucişate pe piept îi rotunjeau umerii, făcînd să se aşeze pe talie o bundă de catifea fără mîneci, lucrată pe mărgini cu mici linii de fir argintiu; de sub dînsa o cămaşă de borangic, cu mînicele largi, îi lăsau braţele goale pînă în coate, nişte braţe cari păreau desinate pe cîmpul de catifea neagră, în jos, rochia în bufanturi, cum se purta pe vremea aceea, de mătase havaie, cu crăngi de trandafir lucraţi ca şi bunda în fir de argint.

O femeie îmbrăcată astfel, astăzi ar părea o hurie[10] sau un tip dispărut, bun pentru scenă. Şi cu toate acestea, cît de elegante erau unele femei din vremea aceea; cît de bine ştiau să-şi poarte bogăţia hainelor, cu o egală bogăţie de mîndrie!

Depărăţeanu se uită cîteva minute la dînsa, neştiind în ce chip s-o întrerupă din contemplaţiunea în care era cufundată, şi stînd la îndoială dacă trebuia să iasă şi s-o lase, sau să rămîie şi să-i vorbească. în cele din urmă el tuşi încet. Ea se întoarse repede şi speriată, neştiind cine putea fi în camerile poetului, decît însuşi el, pe care nu voia să-1 întîlnească. Cînd îl văzu se înroşi pînă în firele părului.

Era fata pitarului Vetrea din Slăveşti.

— Vă turbur apa[11], zise el încet.

— A... mă iertaţi, domnule; am îndrăznit să viu singură... eram foarte curioasă să cunosc acest portret de care muma d-voastră vorbeşte adesea, spunînd că seamănă cu mine.

— Sunteţi stăpînă a veni orcînd în casa părinţilor mei şi a mea, şi fiţi sigură că or de cîte ori vă voi mai vedea trăsura în curte, mă voi întoarce de la poartă. Chiar cînd tulbur apa sunt ca mielul din poveste: o

beau eu toată. Căutam de mult să vă văd ca să vă cer iertăciune de chipul cu care v-am dat adăpostire în pădurea mea. Mi se pare însă că pădurarul meu e mai bun la suflet decît mine.

— în adevăr, ies adesea la vînătoare... După aceea întrebă cu oarecare sfială: Ați știut că am fost eu?

— Da, am aflat, dar tocmai la pădure. Vă fac complimentele mele asupra modului cum știți să vă travestiți, și asupra siguranței cu care ucideți cea mai mică pasăre.

Ea înțelese observațiunea.

— Eu nu vă fac de loc complimente în privința vînătorii.

— Și nici în privința atenți unei ce se cuvine să avem pentru femei, nu-i așa?

— A... nu zic asta.

— Credeți-mă că mă așteptam atît de puțin să găsesc o femeie de distincțiunea și gusturile d-voastră în pădure încît, în adevăr, am căzut în greșeala pe care mi-o reamintiți cu atîta delicatețe.

— Asta dovedește atunci că sunteți bun numai cu femeile de oarecare condițiune. Și cu celelalte?..*

— Mă văd biruit pe drumul acesta și deci apno altul. Mai întîi dă-mi mîna și să devenim buni prietini.

Ea-i întinse mîna. El o apucă cu amîndouă mînile lui și-i vorbi: voiești să cîntăm ceva la piano?

— Bucuros, dar aici nu văd nici un instrument.

— E în camera mea. Dacă nu te supără, să trecem acolo.

Ea stete puțin la îndoială. După aceea se uită în ochii lui, părînd că vrea să-1 întrebe ceva. Liniștea cu care o privea Depărățeanu o hotărî să intre.

Acolo se așezară la piano și încercară cîteva din bucățile cari se găseau la patru mîni. Unele mergeau mai ușor, altele mai greu, și adesea erau siliți să înceapă și să reînceapă aceeași bucată de cîte zece ori. în cele din urmă ea se sculă să plece.

— Biblioteca mea îți e la dispoziție, domnule vînător, zise Depărățeanu.

— îți mulțumesc, d-le pianist, dar eu nu citesc decît cărți germane, necunoscînd decît foarte puțin limba franceză.

— De ce?

– Fiindcă tată-meu a găsit de cuviință să mă trimeată să-mi fac studiele la Lipsea. Și te încunoștiințez că chiar dintre cărțile germane, cele cu morți, curăniți, cu amoruri desperate nu-mi plac. De Werther și de Faust[12] să n-aud. Poate că nemții mi-au stricat gustul, dar n-am ce să fac. Și apoi acum, adaogă cu oarecare veselie, mă mărit, și nu-i bine să-mi umplu capu cu zîzănii de felul ăsta.

Depărățeanu se strînse la piept și se trase puțin înapoi.

– Și eu credeam că nu poate fi ceva mai mare, mai sublim, mai vulturește scris decît *Faust,* adaogă el. E o suflare de geniu sălbatic, care a produs aceste versuri arzătoare; o lumină scăpărată de creierul unui Dumnezeu, care a venit să aprindă ideile acestui Om-Rege[13]; e un fulger de cugetare; o împărăție de vorbe frumoase, cari se înlănțuiesc, se strîng, se armonizează ca notele unor glasuri din cer...

Și pe cînd el vorbea, ea se așeză din nou pe un scaun, părînd cu totul obosită și cuprinsă de un șir de idei triste. Pentru un moment i se părea lui că ea voia să plîngă. Ea-1 întrebă, privindu-1 adînc:

— Cunoști limba lui Goethe?

— N-o cunosc bine și-mi pare rău. Am însă o foarte bună traducție a lui *Faust,* în franțuzește, de Gerard de Nerval[14].

Cîteva secunde el se uită la ea și ea la el, fără grai și fără suflet. După aceea ea-și scutură capul ca cum ar fi fost coprinsă de un vis greoi și-i zise rîzînd:

— Toate sunt povești. Pentru noi e scrisă viața după pămînt, și nu trebuie să ne exaltăm mult, căci putem crede într-o fericire care nu ne e dată. Omul e robul viitorului și al întîmplării... Mă duc. La revedere, vecine. Vii la nunta mea, nu așa?

— La revedere? Unde?

– La vînat sau la plimbare. Mîine viu prin pădure... se înțelege, dacă-mi dai voie. La revedere.. .la revedere...

Şi astfel dispăru în cămara unde erau adunaţi părinţi săi şi ai lui Depărăţeanu.

III

Fata pitarului Vetrea era una dintre rarile femei de pe vremea aceea. Cu instrucţiunea pe care o avea, adusă în mijlocul familiei sale, era de temut să nu devie ridiculă sau să nu cîştige acea obrăznicie de moştenire care se păstrează încă, în toată întregimea sa, prin mare parte din familiile boierilor noştri de astăzi, şi care face, din bărbatul sau femeia, bolnavi de această boală grandomanică, fiinţele cele mai dezgustătoare.

Pe atunci şcoala domnului de Damartine[15] era în floare. Fiecare femeie de puţin gust trebuia să ştie pe dinafară *Crucifixul* sau *Lacul,* şi trebuia să aibă sub pernă volumul *Grazielei* or a lui *Raphael,* sau cel mai puţin *Suferinţele junelui Werther*[16]* de Goethe.

Da noi, cîţiva dintre poeţii pe cari îi aveam, şi îndeosebi Bolintineanu, urmau aceeaşi cale. *Elena* sa trecea din mînă în mînă [17], şi paginile ei erau sorbite de cititoare cu o adevărată sete de iubit. Mare parte din femeile noastre aveau cîte un vis cu bucle brune, care le scăpa din înecuri, ca pe Iulia[18], Raphael, şi mare parte iarăşi cîntau în singurătate strofele Elenii:

Cînd din lume te vei duce
Şi vei fi tu întrebat,
Ce-ai făcut parfumul dulce
Al anilor ce-au zburat,
Caută a face ştire
Că-ăst parfum desfătător
L-a sorbit cu fericire
Gura dulcelui amor.[19]

Era de temut ca Măria să nu se bolnăvească de acest lirism contagios, care făcea să piară orce urmă de originalitate, orce trăsură distinctivă a caracterului, şi care nu lăsa decît o uniformitate de poze languroase, monotonă ca orce uniformitate. Ea însă, fie că veselia era în firea sa, fie că şcoala germană o pregătise contra acestei suflări de vînt tragic[20], rămăsese cu toată originalitatea vîrstei şi a caracterului său. Afară de aceasta, înţelesese că fondul vieţii noastre este adesea trist, foarte trist, şi că dacă nu am căuta să zugrăvim pe acest tablou razele luminoase ale surîsului, am îmbătrîni înainte de timp, sau ne-am purta cu atîta greutate sarcina vieţii, încît ne-am bucura să murim de o mie de ori decît să trăim o dată. Cu toate astea, cînd un lucru o atingea mult, liniştea şi veselia sa se stingeau ca nişte scîntei efemere şi o durere surdă îi coprindea sufletul. Atunci fugea în odaia ei şi plîngea de amarul zilelor pe cari nu le putea sări sau contra cărora nu putea lupta, şi sta singură pînă ce trecea impresia cea dureroasă care o făcuse să plîngă. De cele mai multe ori se aşeza la piano şi prin lungi acorduri îşi împrăştia gîndul cel trist, sau cînta încet, acompaniindu-se singură, balade elveţiene, învăţate de la o guvernantă a sa din Cantonul Uri, pe care o lăsase la Viena, în drumul ce-l făcuse la întoarcere în ţară.

Era întoarsă în ţară de un an. Modestia şi veselia ei plăcuse la toată lumea. Părinţii, foarte bogaţi, erau hotarîţi să o dea după o persoană sus-pusă. Pe atunci se afla, prefect în judeţul Teleorman, un om despre care se vorbea ca de o inteligenţă excepţională. Deşi cam copt şi fără multă învăţătură, se zicea de dînsul că avea o fineţă şi un tact în conducerea trebilor publice, care îl menea să ajungă mult departe. Se numea Tache Horea.

El o văzuse, şi în inima lui se deşteptase, cu furia primelor impresiuni, dorul de a o avea, şi de a o avea numai pentru el şi viaţa lui, de a o avea pentru totdauna. Fără multă greutate, lucrurile se hotărîră între socri şi ginere. Cît despre mireasă, ea spusese dinainte că dintre toţi pretendenţii alege pe cel ales de părinţii săi. Se şi făcu logodna în iama venirii din străinătate şi se hotărî nunta pentru iarna de care se apropiau. Astfel steteau lucrurile cînd am început această istorisire.

A doua zi, după ce o întîlni, Depărăţeanu plecă în pădure. Se învîrti cîtăva vreme după un cîrd de turtu-

rele, cari îl înşelau, ascunzîndu-se pe vîrfurile celor mai înalţi plopi, printre frunze; într-un tîrziu, ostenit, se aşeză în o vale răcoroasă să mănînce. Prin mijlocul pădurei era un drum şi prin fundul văii o cărare. Pe cînd 'şi scotea din geantă merindea, auzi în vale două glasuri sonore vorbind, şi întinzîndu-se văzu pe Măria însoţită de un bărbat bine îmbrăcat, care părea a-i face curte într-un chip foarte intim dar foarte deosebit. Ei merserâ astfel pînă deteră în drum, unde o trăsură, cu patru cai şi patru vătăşei, aştepta. După echipagi, Depărăţeanu îşi închipui că personagiul care însoţea pe Măria trebuia să fie prefectul, şi gelozia poate, îl îndemnă să facă această reflecţiune: „Ce stare de lucruri... Mai atîţia oameni înhămaţi la serviciul stăpînului, cîţi cai la trăsură!"[21]

Dogodnicul plecă cu o vădită părere de rău, iar ea rămase prin pădure, singură, uitîndu-se pe vîrful copacilor după paseri, sau întinzîndu-se printre viţa sălbatică după lăuruscă, or după frunze atinse de brumă, cari păreau turnate în bronz, atît erau de netede şi de tari. Cu frunzele se gătea la cap făcîndu-şi un fel de coroană argintie care se rezema pe fruntea ei ca pe fruntea unei statui. în adevăr, era măreţ, era de o sălbatică poezie a vedea pe această femeie rătăcind prin fundul unui codru uriaş, fără scop, fără frică, fără călăuză; mergînd unde nici ea nu ştia; lăsînd adesea să treacă pe deasupra-i pasările pentru cari era venită, sau oprindu-se la cîte o vale şi odihnindu-se pe patul de frunze căzute, care-1 pregătise toamna şi tomnile trecute; lăsînd puşca alături şi rămînînd vreme îndelungită într-o mută contemplaţiune, contemplaţiune care adesea o nemulţumea, sau adesea o făcea fericită. Firea într-o pădure e mai bogată şi mai acasă la dînsa decît oriunde, şi firea e bună primitoare pentru cei ce o caută şi o înţeleg.

IV

Fluieratul unei mierle făcu pe Măria să-şi uite frunzele de coroană şi să puie mîna pe puşcă. 'Şi strînse

rochia binişor împrejurul corpului şi plecă în direcţia zgomotului. Cînd se apropie de pasăre şi-şi pregăti puşca să dea, o detunătură se auzi din apropiere, iar pasărea plecă ţipînd prin crengele de alun. Ea se întoarse repede spre partea de unde se descărcase puşca şi văzu pe dealul din dreapta fumul pe care îl produsese praful. Se urcă printre copaci pînă la dînsu şi dete de Depărăţeanu, stînd jos foarte liniştit şi pregătindu-şi masa.

— A... d-voastră? Plătiţi foarte bine altfel răul care vi se face. Monetă pentru monetă, zise ea, tremurîndu-i glasul de mînie. Numai cine a fost vînător poate şti cîtă furie îţi poate încăpea în suflet pentru o astfel de catastrofă.

— Nu, doamnă Zînă. Am voit numai să-ţi arăt cît te învenineazâ de mult un lucru aşa de mic ca fuga unei paseri, şi prin aceasta să te fac a-mi ierta chipul puţin cavaleresc, cu care te-am întîmpinat în ziua dîntîi. Dar cum se face, că astăzi nu eşti îmbrăcată bărbăteşte?

— Ştiam că o să te-ntîlnesc.

— Da, ştiai, zise el cu mirare, şi de unde?

— Adică nu...'Mi închipuiam că o să vînezi astăzi, fiincă-i vremea frumoasă şi...

— A, da. Apoi o pofti la masă cu el. Ea se aşeză pe iarbă şi luă un pahar de vin fiindu-i sete.

— Ne cunoaştem de mult, îi zise el, şi cu toate astea nu mi-ai spus niciodată cum îl cheamă pe viitorul dumitale bărbat.

— Cum, nu-1 cunoşti? Era adinioarea cu mine pe vale. Prefectu judeţului: Tache Horea.

— Am auzit că e un om foarte deosebit.

— Aşa pare a fi. Eu nu-1 cunosc încă destul de bine.

— Şi cu toate astea peste o lună ori două o să-1 iei de bărbat.

— Ce face cu asta? oricare ar fi bărbatul meu, trebuie să-1 respect. Eu aş fi voit să nu mă mărit niciodată, dar dacă trebuie să mă mărit, prefer să iau pe omul ales de părinţii mei.

— Aveţi frumoase teorii.

Ea se uită lung la dînsu.

— Ați ucis ceva astăzi? îl întrebă.

— Mi-am ucis urîtul.

— O... asta deja este ceva. Și eu, dimpotrivă, mi-am mărit amărăciunile. Ei își vorbeau astfel, la plural sau la singular, după cum voiau a fi mai intimi sau mai ceremonioși.

— Ce fel, și d-voastră aveți amărăciuni, zise Depărățeanu; d-voastră care sunteți zîmbetul schimbat în femeie, raza veselă a răsăritului care aduce văzduhului cele dîntîi glasuri ale ciocîrliei...?

— O... domnule, mă judecați ca poet. Eu sunt o simplă muritoare.

— Chiar simplă muritoare fiind, sunteți într-o stare atît de excepțională, încît amărăciunile nu vă pot turbura viața. Sunteți încă foarte tînără, foarte veselă, aveți avere, aveți viitor, vă măritați...

— Și oare toate astea nu le-ați putea zice de d-voastră înșivă?

— Afară că eu nu mă mărit.

— Mi se pare că n-ar trebui să vă spui eu de acel ceva necunoscut în inima omului, care îi împrăștie gîndurile pe toate drumurile; care suflă în pînzele vieței sale ca un Austru de nefericire; care adună deasupra capetelor noastre nori formați din aburii suspinelor omenirii; care neîneacă cugetul într-o noapte întunecoasă ca într-un mormînt. Femeia, domnule Depărățeanu, are adesea nemulțumiri, pornite din starea sa de pasivitate pe lume, din delicatețea cugetelor sale, din visurile sale fără sfîrșit și prea mari... prea mari, mă înțelegi, zise ea apucîndu-1 de mînă.

— Așa cred, răspunse el cu oarecare răceală.

— Cum așa cred?

— Zic așa cred, fiindcă poate nu te-am înțeles destul de bine. Un vis mare... mai mare decît un prefect, e cam cu greu; numai un vis cu portofoliu vă poate scăpa.

Această amară ironie, din partea unui om despre care credea ea că putea, mai bine decît oricine, s-o înțeleagă, căzu ca o picătură de apă rece pe inima ei aprinsă. Se sculă iute și voi să plece, însă o pornire stranie de la inimă îi strîngea toată ființa ca într-un cerc de fier, și o podidiră deodată lacrimele într-un plîns adînc. Astfel, rămase în loc, cu capul în mîini, suspinînd.

Da vederea lacrămilor, sufletul bun și iubitor al poetului birui hotărîrea sa de a chinui această curată ființă, care nu căuta decît o creatură care s-o înțeleagă și căreia să-și destăinuiască toate visurile inimei sale. Se sculă de jos, și se duse la dînsa trecîndu-și un braț după talie, iar cu mîna cealaltă apucînd-o de mînă:[22]

— Mărio... îi zise încet, sunt un egoist, un nebun, iartă-mă. Crezi tu că nu te-am înțeles, sau că nu am simțit.aceea ce ai simțit și tu, sau că tu-mi ești străină? Nu ai priceput că nu te-am putut vedea însoțită de un om necunoscut, fără ca șarpele părerei de rău să nu mă muște de inimă? Nu ai înțeles, că ești pentru mine visul întrupat al tinereții mele, speranța mea, bucuria mea...? Spune-mi, Mărio, nu ai înțeles?

Ea tăcea. O dulce tremurare îi coprinsese toată ființa și simțea că la focul vorbelor lui, tot trecutul și tot viitorul se amestecau într-o noapte întunecoasă; că totul se pierdea și din toate nu rămînea decît el, un singur om, Depărățeanu. Atunci își întinse brațele și-1 coprinse de gît, strîngîndu-1 la pieptul ei și șoptindu-i vorbe fără șir:

— Alexandre... iubitul meu, tu mă iubești, mă iubești, nu-i așa? Spune-mi, poete, cîntă-mi muzica acestui cuvînt... Ah! cît e de dulce a iubi. O... Doamne, a iubi așa de mult și a muri așa de curînd...

Și astfel se rezemă pe umărul lui, netezindu-i buclele pe frunte, sau sărutîndu-i mînile ca unui copil.

El o așeză pe iarbă lîngă dînsul, luîndu-i capul în mîni și sărutînd-o într-o nesfîrșită îmbrățișare.

— Mărio, draga mea, în fața acestor copaci cari ne văd și ne umbresc, îți jur că te iubesc cît poate inima mea să iubească. în viața mea toată mă voi închina numelui tău ca numelui Fecioarei. — După aceea rosti ca o sentință aceste cuvinte: Acuma pot muri, căci am iubit în adevăr.

— Dacă vei muri tu, eu mă voi omorî.

— Nu, draga mea. Eu voi trăi și tu nu te vei omorî. Vei vedea că viața noastră e plină de fel de fel de

mizerii. Vei întîlni fel de fel de figuri. Vei avea copii. Vei mai iubi şi poate... vei mai fi iubită. Vei îmbătrîni. Dar să ştii că nimeni nu te va adora cu o mai oarbă credinţă; în inima nimărui chipul tău nu se va săpa mai adînc, mai viu, mai neşters, decît în inima mea. Melancolia m-a luat de tînăr în braţele ei şi m-a crescut trist. Deşi mă vezi adesea omorîndu-mi zilele în orgii şi aruncîndu-mi viaţa tuturor ghimpilor, să nu mă judeci rău, căci aceasta o fac casă îmbătrînesc mai curînd, ca să mă sting mai lesne. Pare că e scris ceva în destinata mea, care mă poartă de mînă pe la porţile tuturor suferitorilor, pe la uşile tuturor fiinţilor triste. Adesea simt o vie trebuinţă de a fi atins de ceva dureros, de a avea ceva pentru care să sufăr. Crezi oare că mă pot înţelege eu însumi? Vei şti însă că niciodată senzaţiune mai dulce, durere mai plăcută decît a iubirii tale nu mi-a atins sufletul. Spune-mi, Mărio, că nu mă vei uita...

Şi prin umbra deasă a pădurii se furişau raze de soare tomnatic, încununînd dragostea acestor două suflete tinere, menite, prin aspiraţiuni, prin creştere, prin spirit, a trăi vecinie unite, vecinie nedespărţite. Da rari şi rari intervale, cădeau veştejite foi de stejar, cu o muzică tremurătoare, spunîndu-le de sfîrşitul unei vieţi efemere, care din aerul liber cădea pe umedul pămînt să moară. Viaţă şi iubire este pentru frunze ca şi pentru oameni: uitare şi moarte e pentru unii ca şi pentru alţii. Vîntul trecea pe sus, pe creştetul plopilor, ducînd în zborul lui plîngerea ramurilor desfrunzite sau ţipătul prigorilor.

— Alexandre, îi zise ea, nu uita că ne-am iubit toamna. Ai văzut tu, cum, în cele din urmă zile ale vieţii sale, firea întreagă străluceşte cu o lumină mai aprinsă; viaţa sa se grămădeşte toată către inimă, către păduri, şi acolo agonia e lungă, e sfîşietoare. Cele din urmă zile de toamnă sunt pentru natură ca cele din urmă minute pentru un ftizie. După aceea adaogă încet, ca vorbindu-şi sieşi: La anu natura întinereşte iarăşi şi veselia revine, dar la anu, oare iubirea noastră mai revine, tinereţea noastră se mai întoarce...!

— De ce cugeti astfel? îi zise el încet.

— Eram încă foarte tînără cînd îmi aduc aminte să te fi văzut la Dresda, pe malul Elbei. Veneai de la castelul Pillnitz[23], şi am crezut întîi că eşti român, după un oarecare aer de mîndrie şi de nobleţă, dar auzindu-te vorbind atît de curat o limbă străină, te-am luat drept francez, şi, cu părere de rău, a trebuit să uit acea videnie a copilăriei mele.

întoreîndu-mă mai pe urmă în ţară, mi s-a vorbit deţine, şi în portretul pe care mi 1-a făcutmumă-mea, te-am recunoscut. Poate vei zîmbi, dar de atunci te-am visat, te-am aşteptat... O, Alexandre, te iubesc ca pe sufletul meu.

Şi această muzică de vorbe dulci continuă pînă către seară. Pe cărările pădurei umblară ei prinşi braţ de braţ, spunîndu-şi poema nesfîrşită a iubirei, poemă eternă. în mijlocul codrului era un stejar bătrîn, care-şi întindea ramurile în aerul liber, ca un semn de binecuvîntare, pentru cei ce veneau să se adăpostească la umbra lui. în coaja acestui stejar săpă Depărăţeanu un A şi un M, peste cari vremea a aşezat alte straturi de coaje, dar cari mărturisiră timp îndelungat de iubirea lor.

La coliba pădurarului se despărţiră fără nici o vorbă, de frică să nu-i înece plînsul. El zise încet:

– Mîine.

Ea repetă şi mai încet:

— Mîine.

V

Cîte de aceste *mîine* nu au trecut în viaţa fiecăruia dintre noi, şi cîte zile şi cîte seri nu am aşteptat fiecare sperînd şi numai sperînd. Cartea necunoscutului sau mai bine necunoscutul în cartea destinelor este, pentru sărmana fire omenească, cea mai bună introducţie pe care autorul putea s-o deie operii sale. Dacă ne-am cunoaşte viitorul; dacă am şti ce ne aduce ziua de mîine, — plăcerea şi fericirea însăşi nu ne-ar mai atinge decît foarte puţin, şi am trăi privind propria noastră viaţă ca o haină atîrnată de umerii altuia.

Un mîine de toamnă, cu raze reci, cu brumă, cu îngălbenire de foi, veni, şi după el veniră altele, fără ca Depărăţeanu să o mai vadă. Da 9 novembre[24] ea se mărită şi plecă în Bucureşti. El căută să se încredinteze pe sine însuşi că ceea ce a fost a ţinut de o poveste; că el n-a simţit nimic; că chiar dacă a simţit, astăzi a uitat tot, şi că are alt scop viaţa omenească decît de a iubi.

Starea mizerabilă în care se găsea ţăranul clăcaş îl atinse cu deosebire, şi fiindcă se hotărîse să lucreze ceva pe lume, ceru să i se dea o subprefectură şi i se dete ceea ce cerea.

Nu mult însă după ce-şi începu slujba, văzînd oamenii de care era ajutat în lucrările sale, văzînd starea înapoiată de învăţătură în care trăia ţăranul, văzînd gusturile de răşluire ale mai-marilor săi, îşi dete dimisia şi plecă într-o lungă călătorie prin lume. Mai mult însă decît toate cuvintele pe cari şi le da el, era nevoia sufletească ce o simţea de a fugi de locurile unde în atît de scurt timp fusese atît de mult fericit şi de a-şi ocupa cugetul cu alte idei, de a da sufletului său arzător altă ocupaţie. Plecă din ţară pentru doi ani şi umblă tot Occidentul, oprindu-se prin oraşele mari, contemplînd locurile frumoase, admirînd bogăţia şi arta pinacotecelor, splendoarea gradinelor, luxul palatelor, numai şi numai spre a-şi izgoni urîtul, care îl însoţea ca o caraulă netrebnică ori pe unde mergea. Da Dresda se opri mai mult. Pe marginea podului[25] întîrzia adesea cugetător, închipuindu-şi ca Musset cum în ceasul calmului universal, în răcoarea şi umbra nopţilor, orice femeie doreşte să fie iubită. Atunci ar fi voit să poată întoarce timpul cu cîţiva ani înapoi, ca să o vază pe dînsa stînd visătoare în locul lui şi privindu-1 cum trecea pe lîngă ea cu toată vioiciunea celor 20 de ani ce-i avea. în Miinchen, în Colonia, în Francfort se opri peste tot, observînd ici Rubens-urile celebre, colo catedrala cu turnurile gotice, dincolo canalul. Da Francfort voi să vadă locul unde marele Goethe înşelase pe fata preotului din Sessenheim, pe frumoasa şi dulcea Frederika, sau Margareta, sau Gretchen, cum o numeşte el în al doilea şi al treilea manuscris al lui *Faust.*[26]

Peste tot căuta un mijloc de a se lega de ceva, cu sufletul sau cu inima, spre a nu se mai gîndi la trecutul şi la ţara lui. Da Paris îl văzură băieţii, în toamna anului al doilea, căutînd locurile cele mai retrase, bibliotecele, muzeele, Duxemburgul, — sau deodată aruncîndu-seînvîrtejul vieţei destrăbălate,—ori urmărind cu furie dezbaterile parlamentului francez, nelăsînd să-i scape nici o şedinţă. Dimineaţa se ducea la Versailles, spre a se întoarce seara cu cohorta deputaţilor şi a senatorilor, cari discutau, se agitau, gesticulau în tren spre marea lui părere de bine, căci în toate acestea găsea liniştea sufletului, uitarea trecutului. Numai cîteodată, cînd privea distrat pe fereastra vagonului, chipul Măriei i se înfăţişa cu toată graţia şi curăţenia care-1 deosebea, parcă ar fi voit să-1 judece de ceea ce face şi să-1 întrebe unde merge; iar lui îi trecea prin sînge un curent cald, electric, care îl făcea să tremure. Deodată dispăru şi din Paris. 'D întîlniră unii prin sudul Franţei, întîrziind pe cheiurile Marsiliei, sau rătăcind pe văile Rhonului, prin Savoya, pe la Nisa, pe tot litoralul Mediteranei, ca un om care nu are alt scop pe lume decît de a se uita într-o panoramă vie, al cărui şurup cu tablouri este propria sa viaţă. Adesea se hotăra să rămîie pe cîte o stîncă sălbatică, şi să trăiască o viaţă de poveste, ca Monte-Cristo[27], sau să se învoiască pe vro corabie care să nu-1 apropie de uscat luni întregi. Iama anului al doilea o petrecu, cea mai mare parte, la Milano şi la Roma. în sudul extrem al Italiei auzise de tîlharii cei vestiţi, şi se coborî într-adins, din poşte în poşte, prin Calabria pînă în Neapole. Pe atunci banditul Roco dell Pisa îşi avea încă tovarăşii împrăştiaţi prin toate cotiturile ţării şi el spera că poate va da piept cu vreunul din aceşti şoimi de munte, pe cari închipuirea sa de poet îi zugrăvea ca pe nişte Hernani[28] izgoniţi din drepturile şi palaturile lor, şi siliţi a trăi ca vulturii din pradă. Nu întîlni însă nici picior de bandit, şi, după cîtăva vreme de şedere în calda ţară a

lazaronilor[29], gustul său fantastic îl îmbarcă pe un mic vapor nemțesc, cu care pleacă prin Archipelag[30] şi urcă baia Triestului, pînă la portul cu acelaşi nume. Acum însă începea osteneala acestei viețe fără odihnă, şi cu dînsa venea şi dorul de țară. Pe unde se mai oprea acum, sta mai mult, căutînd a-şi odihni spiritul de atîtea impresiuni, de atîtea zbuciumări, cari toate, reduse la starea de suveniri, se grămădeau în mintea lui, ca apele unui pîrîu la cascadă. Cu cît trecea mai mult timp, cu atît iubirea îi rămînea mai Curată, şi mai poetică, asemănîndu-se în viața lui cu un nouraş singuratic pe sticla cerului senin. încetu cu încetu, pasiunea sa se prefăcu într-un sentiment dulce. Floarea se veşteji şi nu rămase decît un parfum delicios, martor al vieței sale trecute.

Către primăvară se întoarse în țară, mai bătrîn cu doi ani decît întîrziase prin călătorii. Tatăl său, a cărui singură bucurie era primul său copil, îl primi cu brațele deschise, mărturisindu-i că dacă va mai pleca o dată, la întoarcere nu va mai găsi acele brațe părinteşti cari să-1 primească.

Pe atunci Vodă Cuza, cel din urmă dintre voievozi, acel Cuza căruia datorim toate libertățile şi toate instituțiele noastre[31], 'şi începuse reformele sale şi avea nevoie de oameni supuşi, pasivi, cum era fostul prefect Tache Horea, ajuns director în ministerul trebilor dinafară, sau de băieți tineri, cu idei liberale, cu inime mari, cu capacități deosebite, cum era Depărățeanu.

Peste cîtăva vreme poetul fu ales deputat, spre marea bucurie a tatălui său. FI însă, deşi tînăr şi entuziast[32], avea oarecare remuşcare pentru graba cu care primise această mare sarcină, această înaltă încredere, pe care domnul şi alegătorii săi i-o dedesecuatîta bunăvoință. Experiența anilor din urmă îl învățase multe lucruri; între altele a nu se mai încrede cu uşurință în făgăduieli străine, şi în propria sa pornire, decît cu foarte multă rezervă.

în sfîrşit, plecă la Bucureşti.

VI

Era prin luna lui decembre. Bucureştii înotau într-o mare de noroi amestecat cu zăpadă, care făcea mersul trăsurilor aproape primejdios. Vedeai pe Podul Mogoşoaiei lungi şiruri de cupele pîntecoase, trecînd în procesiune, cu arcurile lor ruginite în formă de S, — sau trăsuri lungărețe cu capra în slava cerului şi la spate cu două curele încrucişate, cari le dau aerul unor diplomați legați la gît. Toate aceste trăsuri mergeau, stropind pe trecători, la teatrul Bossel[33], unde o trupă italiană aduna de patru ori pe săptămînă, toată lumea elegantă a capitalei noastre. Da lumina felinarelor şi a lampelor de la ferestre se vedeau coborîndu-se femei în podoabele cele mai alese, cu cîte patru rînduri de mărgeanuri pe cap, cu buclele încrețite şi ridicate dasupra urechilor, ca nişte mari paravane amenințătoare, cu rochiile umflate şi bățoase de stau în picioare singure, cu pieptul deschis sau închis pînă sus într-un ciupag — cum se zicea atunci — â la Catherine de M6dicis, lung şi colțurat, de sub care scăpa în adevărate valuri mătasea foilor. Aceste dame, la brațul unor cavaleri cu pantaloni cadrilați şi strînşi de glezne, urcau scările teatrului vorbind o idiomă curioasă, o amestecătură de grecism cu franțuzism şi latinism, care se chema *limbă românească.* Era demn de văzut coprinsul sălii în parter: o ondulație de capete şi mai mari şi mai mici, pleşuve, stufoase, umflate; unele cu cărarea la dreapta, altele la stînga, cu acroşchiuri, cu zulufi; unii purtînd barba pe sub fălci şi în față raşi, alții numai barbişoane, alții un fel de pişcoturi pe lîngă urechi, — şi alții împachetați în haine nemțeşti, cari nu le lăsa mişcarea destul de liberă.

Se vedea pe ici pe colo cîte un privilegiat, îmbrăcat după gustul francez, sau cîte o femeie făcînd lumină printre aceste întunecoase şi ridicole păpuşi. Cînd ele apăreau, toți ochelarii şi ochii liberi se îndreptau spre dînsele cu mirare, şi adesea cu oarecare scandal, pentru introducerea vreunei rochii mai strimte sau mai decoltate.

în seara aceea se juca *Crispino e La Cântare*. Depărățeanu era în sală. Pe la mijlocul actului întîi se iviră într-o avanscenă doi bărbați și o damă. Unul bătrîn în fermenea de mătase, cu șapcă și cu taclit; cellalt mai tînăr, cu haine evropenești, — iar femeia, de cea mai desăvîrșită eleganță, într-o rochie de faille albastră. Ea veni pînă în marginea lojii, făcu cîteva ușoare mulțumiri din cap celor ce o salutau, și se așeză cam în umbră, punîndu-se să privească și să asculte cu tot dinadinsul bucata care se cînta. Această femeie era doamna Măria Horea.

După ce trecu actul, ea se puse să privească din nou prin parter și să examineze cu luare-aminte toate locurile. Cînd ochii ei căzură pe Depărățeanu, tresări, dar nu păru surprinsă de loc. Ea, desigur, s-aștepta să-1 vază. El se uita gînditor la zugrăveala după cortină, și rareori se întorcea să privească lojile. Odată, voind să iasă, zări o umbră elegantă într-o avanscenă care-i făcea un semn prietenesc din mînă, părînd că-1 cheamă la dînsa. O recunoscu. Inima i se lovi cu atîta putere în piept, încît fu silit să se rezeme de un colț de bancă spre a nu cădea. Ea !... O... cîte nu-i reamintea acea figură pe care cugetarea își întipărise poezia sa!...

Se duse în loja ei. Fu primit cu toată bunătatea și grația Măriei. îl întrebară de călătoriele sale, de părinții săi, de impresii, de poezii, de hotărîrea ce o luase de a rămînea în București, — și el la toate nu răspundea decît prin monosilabe, neputînd face altfel din pricina impresiunei pe care o simțea alături de dînsa. Măria îl observa cu un zîmbet care se descria pe întreaga sa figură. Cu instinctul său de femeie, ghicise că era iubită, și iubită cu tot focul inimei lui Depărățeanu. Aceasta îi încununa frumusețea cu o aureolă de raze dumnezeiești, pe cari soarele speranții le redeștepta în sufletul ei. Acuma ea nu mai semăna cu Măria din pădurea Depăraților; nu mai era acea ființă harnică și nebună după vînat; acel copil cu ochii mari și fața rotundă, care se entuziasma pentru fiece lucru. Acum era o femeie tăcută, părînd în vîrstă, cu figura ostenită, cu privirea întîrziată, cu fruntea netedă. Numai ochii mai erau aceiași. O sfîrșenie de nedescris sta întipărită pe fața ei, ca și cum ar fi avut o durere a sufletului, fără leac, care s-o facă vecinie bolnavă. Vocea îi era tremurătoare și sfioasă. Nu vorbea, decît cu foarte multă rezervă, și cînd vorbea, glasul său o deștepta ca dintr-un vis. Fruntea era albă, înaltă și netedă. Pe dînsa buclele negre se profilau ca pe o hîrtie curată, părînd că vor să apere de privirile profane acea pagină, pe care cugetarea se întipărea ca o poemă. Tristețea acestei figuri se împrăștia ca prin farmec, cînd razele unui surîs, amic al lumei întregi, venea să încununeze cea mai frumoasă gură de femeie.

După ce stete puțin în loje, Depărățeanu plecă făgăduindu-le să meargă a doua zi să-i vază. El băgă de seamă lumina care se zugrăvi pe figura Măriei cînd îl văzu, dar graba cu care-1 chemă în loje și invitațiunea pentru a doua zi nu și-o explică decît ca venită dintr-o indiferență sau dintr-o prietenie care era departe de a mai fi ceea ce fusese odată. Cu atît mai bine, își zise el gîndind. Cu toate astea inima i se umplu de o amărăciune neînvinsă, amărăciune pe care o simțim totdeauna, din pricina egoismului nostru, cînd nu mai suntem iubiți, chiar de femeia pe care o urîm.

A doua zi se duse la dînsa. Era pe la 5 ceasuri seara. Iarna, la ora aceasta, întunericul începe a-și întinde zăbranicul său de doliu peste lume. Măria ședea la o fereastră cu o broderie în mînă și părea foarte cufundată în lucru. Era singură. Depărățeanu fu introdus cu multă ceremonie de un fecior în livrea care de la ușe se retrase. Ea nu-și ridică privirea asupra lui decît cînd era aproape de dînsa.

— A... domnu Depărățeanu...

— Da, doamnă. Am voit să vă văd și am profitat de invitațiunea d-voastră făcută cu atîta bunăvoință. Nu v-am văzut de mult. Sunteți bine?

— Vă mulțumesc, sunt destul de bine ca să-mi pot duce grijile vieții. Doctorii spun că sunt anemică. E adevărat că mă simt mai slabă decît altădată, dar... timpul îndreptează toate.

— Și șterge multe...

Ea se uită la dînsul.

— Sunteți de mult în București, d-le Alexandre?

— De o săptămînă, doamnă.

— Am auzit că țara vă trimite în Cameră. E frumoasă misiune pentru un om tînăr și inteligent. Avem de îmbunătățit o mulțime de lucruri. — Și se puse a înșira îndreptările ce erau de făcut, cu vervă și o pasiune de om politic. — "Veți avea să lucrați în cea mai mare parte pentru îmbunătățirea stării țăranului, pentru facerea de școli publice, pentru îndreptarea finanțelor, pentru încuragiarea literilor și a poeziei... Apropos !... Ce-ai mai lucrat nou? N-am mai văzut nimic. Apoi drumurile și agricultura care e singurul nostru izvor de bogăție. Să dați avînt industriei și școalelor de meserii. A !... în Germania ! ce regulă și ce dezvoltare în arte și meșteșuguri. Nu mă îndoiesc că și în Franța e tot astfel.

El o privea încremenit. Hotărîtor lucru, ea, trăind cu un om politic, mulțumită pasiunei ce pun femeile în totul, devenise un adevărat *leader,* apărător al tutulor ideilor de reformă.

— Vă mărturisesc că ați fi în Cameră mult mai la locul d-voastre decît mine. Eu nu aduc decît multă bunăvoință și entuziasm. D-voastră văd că aveți un plan regulat de mersul treburilor și e de crezut că ați lucra cu mai multă siguranță. Din cauza prea multei vorbiri ea ostenise și o roșeață vie i se urcase în obraz, martură a vioiciunei cu care simțea toate lucrurile.

El se sculă și se plimba prin casă, pe cînd ea încă vorbea. Deasupra unei console era un portret mare, încadrat în rame de aur, care o înfățișa pe ea, în haine de mireasă, naltă, zveltă și surîzătoare, cum era în ziua cununiei. Depărățeanu privi lung acest portret, fără a-i mai răspunde.

— Negreșit, adaugă ea, negreșit veți avea de îndurat multe decepțiuni, veți întîmpina multe îndărătnicii, veți da naștere la multe animozități; dar acestea să nu vă atingă cîtuși de puțin. Ați asistat desigur la vreo ședință din marile parlamente europene și ați avut prilegiul să cunoașteți ce însemnează luptă de partide. De cînd v-ați reîntors în țară?

— Da, doamnă, răspunse el distrat și privind încă portretul.

Ea se sculă și se plimba încet prin casă, continuînd a vorbi din cînd în cînd. Depărățeanu se întoarse și se uita la dînsa, spre a observa deosebirea ce era între cadra și femeie. Ea surprinse acea privire adîncă și caldă, care venea din ochii lui ca o rază de soare din soare, și o mînă nevăzută, puternică, o ducea spre el, cum duce uraganul o pasăre spre mare. Nebună, tremurătoare, se apropie de dînsu și își lipi capul de umărul lui, privind împreună portretu.

— Sunt eu... Mă mai cunoști? îi zise cu vocea stinsă, — am îmbătrînit mult... Și se lipea de brațul lui cu respirarea greoaie, cu sînul bătînd de puterea sîngelui, care îi alerga prin vine, viu, arzător, tînăr. Sunt tot eu, Alexandre...

Pentru Depărățeanu, o noapte cerească se coborîse din văzduhul cald și îi acoperise ochii și sufletul, întinse o mînă să-i coprindă talia. Deodată un plîns întrerupt, lung, suspinător, plînsul inimei ei, se auzi, iar ea smucindu-se din brațele lui fugi într-o odaie vecină. Era datoria, care, un moment copleșită de puterea simțurilor, de imensitatea iubirei, i se redeșteptase în suflet, ca un judecător nemilos.

Depărățeanu rămase înmărmurit, cu capul pe mînă, neștiutor de ce mai era, de ce mai trebuia să facă, de ce devenise ea. După cîteva minute își luă pălăria și ieși. în scară întîlni o femeie de serviciu pe care-o trimese, spunîndu-i că stăpîna sa era bolnavă și rugînd-o totodată să vie să-1 vestească dacă mergea mai bine. Femeia, peste cîteva momente, se coborî spunînd că nu-i nici un pericol. Era un leșin fără urmări, după cum adesea i se întîmpla stăpînei sale.

Depărățeanu plecă.

Ziua următoare nu fu decît o continuare a celeilalte și celor trecute: o zi fără lumină, fără soare, fără viață; o zi moartă. Către seară o slugă intră și-i aduse o scrisoare. El o deschise cu nerăbdare. Iată ce coprindea ea:

„îți scriu aceste rînduri, pentru că simt în mine o dorință nebună de a te mai vedea, de a-ți vorbi,

de a-ți spune o groază de cugete și de simțiminte cari-mi umplu capu și inima, cum umple un cataclism ceresc albia unui rîu liniștit.

Sunt în lume fel de fel de caractere; sunt fel de fel de inimi, și în inimi sunt fel de fel de porniri. Pe toate acestea este un rege nevăzut, locuitor al văzduhului, care le unește, le țese, le alcătuiește astfel, încît unele ies mai bine, altele mai rău, altele rău de tot. Regele se cheamă *hazardul.* Nu zic întîmplarea, fiindcă ea nu explică destul de bine aceea ce voi să înțeleg.

Dacă am trăi într-o republică, în care viața acestui stăpînitor să nu fie cunoscută, cînd am închide ochii și am întinde mîinile în aerul liber, căutîndu-ne sprijinul vieței, tu ai fi aproape de mine spre a-mi răspunde; eu aş fi lîngă tine spre a mă face, pentru totdauna, sclava ta. Dar; hazardul trăiește.

Te-am cunoscut, Alexandre, de patru ani. Te-am iubit așa de mult, încît patru ani mi se pare puțin spre a cuprinde această imensitate. Te-am iubit dar, dintr-o altă lume, unde desigur am trăit.

Am avut însă prejudiții ca toți oamenii din secolul meu, și puțină cochetărie ca toate femeile din zilele mele. Erau minute în vremile trecute, în cari, ca și astăzi, simțeam o putere dumnezeiască care mă ridica de pe pămînt, și, într-un vînt de uragan, mă apropia de tine. însă totdauna egoismul cel laș nu mă lăsa să-ți vorbesc. Dacă atunci te-ai fi întors tu și ai fi zis cel dîntîi o vorbă, aș fi plecat cu tine în lumea mare, fără grije de viitor, fără temere de gura lumii. Vai...! gura lumii! Și oare astăzi n-o cunosc? n-o știu cît cîntărește? n-o știu cît i se cuvine?

După ce ai plecat și eu m-am măritat, a trecut o bucată de vreme în care mi se părea că traiul meu e o frumoasă piesă de teatru în care se zic bucăți patriotice și încîntătoare, dar care va înceta îndată ce se va lăsa perdeaua. Simțeam de atunci că fondul vieții cele adevărate nu era partea pe care mă învăța bărbatul meu s-o cunosc, ci alta, alta cu totul. Prin aceasta nu voi să vorbesc rău de dînsul; fiecare înțelege viața după cum o trăiește și o simte după cum o înțelege. Eu am înțeles-o altfel și o simt altfel.

Am voit adeseaori să-ți scriu, dar temerea că poate să nu te găsească scrisoarea mea m-a oprit. Niciodată n-am crezut că m-ai uitat. Știam ca mă iubești, fiindcă simțeam cît de mult te iubesc eu însumi.

Astăzi însă, cînd te-am revăzut, cînd am trăit în trei ani trei veacuri de amărăciune și de urît, cînd am înțeles că surîsul blînd al vieții noastre este iubirea; cînd temerea de gura lumii nu mă mai atinge într-un nimic; astăzi, îți scriu ca să-ți spui că te iubesc ca pe sufletul meu.

Am avut, Alexandre, nenorocul de a ne cunoaște fără să ne cunoaștem. Hazardul ne-a luat pe fiecare de mînă și ne-a purtat prin lumea pe care ne-o pregătise și pentru care ne păstra; tu pentru Cameră și eu pentru saloane și sărbători. însă nici unul nici altul nu eram născuți cu această menire. Amîndoi eram poeți: tu îți iubeai muza; eu te iubeam pe tine. Acum tu umbli după zgomot; eu după mormînt.

Astăzi am să-ți cer încă un serviciu. Simt că dacă te-aș vedea iarăși; dacă mi-ai spune o singură vorbă; dacă m-ai privi încă, cum m-ai privit ieri, toată mintea mea ar pieri și aș cădea ca o ființă desprețuită, ca cea din urmă femeie. Nu am astăzi nici o remușcare pentru faptul brut al căderii. Dar, din toată ființa mea, cît a suferit, cît a dorit, cît a așteptat, mi-a rămas curată iubirea, și ar pieri farmecul acestei suferinți delicioase, dacă nu aș putea să rămîi ceea ce am fost.

Voi face ca săptămîna viitoare să plecăm în Italia. Nu-ți spui să cauți a mă uita; dar caută a nu mă întîlni.

Măria Horea."

VII

Desigur e urît a istorisi povești triste și mai ales amoruri triste și nefericite. Dar bănuiesc că din trei părți ale omenirei, două părți și trei sferturi sunt cei nenorociți, iar restul fericiții sau nesimțitorii. Și,

fiindcă am intenţiune să public această simplă istorisire, caut, pe lîngă adevărul care a existat, să spui lucruri cari să intre în domenul intelectual şi sensibil al celor două părţi şi trei sferturi. Datoria mea de observator şi de critic mi-o îndeplinesc pe cît pot. Ceea ce însă îmi place cu deosebire în proză este tabloul. A desena cu fraze şi a colora cu vorbe aceea ce este dat cărbunelui şi colorilor, e tot ce poate surprinde şi aprinde mai mult închipuirea.

încît, despre năravurile timpului, sunt de părerea lui Octave Feuillet[34]: unui romancier nu îi este îngăduit să rîdă de timpurile sale; îi este însă permis să le arate astfel cum sunt, în toată goliciunea şi cu toate infamiile lor, — sau nu-i mai este permis nimic.

Domnul director al ministerului trebilor dinafară se găsea atunci aruncat în valurile unei politice de reorganizare înlăuntrul ţării şi de înălţare înafară. El înota cum putea. Cînd mergea la palat, cînd la Consiliul de miniştri, cînd la Cameră, cînd iar la palat şi iar la Consiliu; în sfîrşit, vecinie se găsea pe drumuri.

Tache Horea era un om cum sunt azi mulţi la noi: cu o înfăţişare plăcută, nu prost de loc, ba poate chiar deştept, dar de o deşteptăciune sucită. Dacă i-ai fi pus o întrebare ca aceasta: „Ia spune-mi, domnule, cum ar fi mai bine să zici ca să fii înţeles: o republică seamănă cu un stup de miere în care fiecare albină lucrează deopotrivă cu celelalte şi în care trîntorii sunt omorîţi? sau, un stup de miere se aseamănă cu o republică în care fiecare cetăţean lucrează egal cu ceilalţi, iar leneşii şi paraziţii cari trăiesc din spinarea altora ar trebui ucişi?" ţi-ar fi răspuns că stupul se aseamănă cu republica sau că e totuna. Avea o spoială de instrucţie cum au mulţi oameni în statul nostru. Ştiuse prin graţia sa exterioară să fure protecţia doamnei Cuza, protecţia uneia din cele mai deosebite femei şi doamne ce a avut vrodată o ţară, şi această protecţie o exploata cu multă dibăcie. Cînd era într-un salon, aducea numaidecît vorba de doamna ţării, de destincţiunile ce i le acorda, despre înalta sa afecţiune pentru el şi familia lui. Aceasta, dacă îl înălţa în ochii străinilor cari îl înconjurau, în ochii femeii sale îl micşora mult, şi cu atît mai mult cu cît ea era atinsă de această pretenţiune absurdă de a se cocoţa tot mai sus, tot mai sus, mai sus chiar decît nivelul inteligenţei şi al puterilor sale. în adevăr, dacă ar înţelege bărbatul că cel mai conştiincios şi mai aspru judecător, pentru faptele sale, este femeia; că nimeni nu poate mai bine decît dînsa să-1 cîntărească; că nimeni nu e mai aproape de el ca să-i vază oglinda sufletului; că femeia stabileşte o vecinică comparaţie între omul de cămin şi omul de reuniri publice; că nu se cuvine să renegi între străini aceea ce ai învăţat-o în public; — dacă ar şti toate acestea bărbaţii, desigur ar cinsti pe femei mai mult decît le cinstesc astăzi şi s-ar învăţa să le aibă ca pe nişte oglinzi, în cari faptele lor s-ar reflecta, frumoase sau urîte, după cum oglinda este mai curată sau mai întunecoasă.

Măria Horea îşi judeca bărbatul cu dreapta şi matura sa cugetare, şi cu cît mai mult îl înţelegea, cu atît mai puţin îl considera. Cît despre dînsa... el se însurase spre a avea un salon. Da viaţa femeii sale nu da multă băgare de seamă, pentru cuvîntul că era convins că el, el, Tache Horea, nu putea fi înşelat. Adevărul e însă că ea, ea, Măria Horea l-ar fi despreţuit şi mai mult cînd l-ar fi ştiut încornorat; de aceea nici nu cugeta la mijloacele de a-1 înşela.

După cum făgăduise lui Depărăţeanu, după o săptămînă plecă cu tatăl său în Italia.

înainte de a pleca, trecu prin Slăveşti şi, ca şi altădată, veni la pădurea în care îşi trecuse o parte din tinereţea sa. Pe crăngile copacilor era gheaţă; în locul ierbii, naltă şi mătăsoasă, era zăpadă.

— E iarnă în natură ca şi în suflete... O, Doamne... dacă am a mai trăi zece ani, ia-mi-i pe toţi pentru o zi de vară... După aceea plînse.

A doua zi trecu pe la moşia Depăraţilor să vadă pe boier Sandu. Apartamentele poetului erau închise. în lipsa lui nimeni nu intra decît la rari intervale spre a deschide ferestrele şi a îngriji florile. Măria

ceru să i se deschidă. Ea îşi petrecu o zi întreagă printre cărţile, bronzurile, cadrele şi notele poetului. Era atît de fericită de a se găsi în acea atmosferă de viaţă intimă, lîngă patul, lîngă florile, lîngă pianul, lîngă caietele lui, încît ar fi dorit să nu se mai disparţă niciodată de ele. Pe o masă lungă de stejar sculptat, erau grămădite fel de fel de cărţi, fel de fel de broşure, unele deschise, altele strînse în bănzi, altele rupte; caiete cu tot felul de începuturi, visuri de-abia urzite; albumuri cu desenuri; foi zburătoare; scrisori începute şi o mulţime de alte lucruri cari înconjură viaţa de toate zilele a unui om de gust.

într-un volum care se afla pe masă, deschis, *Faust,* tradus în franţuzeşte[36], ea scrise:

„Azi, în 22 decembre 1864, la moşia Depăraţi.

Pentru stăpînul acestor lucruri şi iubitul meu Alex. Depărăţeanu.

Cînd vei citi aceste cuvinte, eu voi fi departe. Dar de departe ca şi de aproape sunt a ta, cu cuget, corp şi suflet. Vino în Sicilia. Mă vei găsi la Palermo.

Măria Horea."

vin

în Bucureşti clocoteau pasiunile politice ca osemintele celor păcătoşi în cazanele infernului. Ciocoii cu boierii, sau parveniţii cu nobilii, or străinii cu pămîntenii, erau în luptă. Fiecare şedinţă a Camerii era un adevărat cîmp de bătaie, în care urile, intrigele, sentimentele de clică, năravurile hrăpitoare se dezlănţuiau, luptîndu-se corp la corp cu principiele de libertate, cu neatîrnarea persoanei şi a cuvîntului, cu regenerarea naţională. Numele lui Kogălniceanu zbura din gură în gură, pentru unii ca un talisman de dezrobire, pentru alţii ca semnul unui cataclism social apropiat; producîndu-le unora bucurie, altora întristare; dînd unora încredere, altora temere; mergînd ca o grindă puternică pe valurile acestei mări iurtunoase, adesea afundat, dar totdauna sigur că va reveni la suprafaţă. Vodă-Cuza şi cu primul său ministru înţeleseseră că era prea mult timp de cînd dormeam. Vodă-Cuza şi cu primul său ministru înţeleseseră că trebuia să ne deşteptăm. Vodă-Cuza şi cu primul său ministru aveau inimele mari şi pasiunile mici, cînd era vorba de moşiea obştească. Ei lucrau mînă în mînă, domnul cu încredere în ministru şi ministru cu sprijin în domn şi încredere în ţară. Ei erau singurii convinşi că geniul acestei ţări îi va înţelege, înţelegînd reformele ce dau. Ei singuri în mijlocul acelor furtuni formidabile, 'şi păstrau frunţile senine şi neclătinate, ca stejarii pădurilor prin fumul norilor şi zbuciumările uraganelor. Ei singuri, ei numai, aceşti doi oameni, domnul şi ministrul, unul cu fruntea în raze, cellalt cu capul în lumină, mergeau, gonind întunericul capetelor strîmte, către ţelul obştesc, către *mărirea naţiei.* Şi astăzi... astăzi aceste două figuri dorm: una sub umedul strat al pămîntului, alta sub apăsătoarea greutate a indiferenţii. Istoria, sfînta istorie, va înscrie pe paginele sale nepătate, în litere de aur aceste două nume: *Cuza* şi *Kogălniceanu**[6] — şi tot sfînta istorie va pune doliu împrejurul filelor pe cari se vor scrie numele trădătorilor. Spatele pe care Cuza a subscris abdicarea va sluji în vecinicie ca masă simbolică pe care intriga şi nerecunoştinţa au condus mîna geniului spre a-şi iscăli singur verdictul morţii. Cuza a murit, dar Cuza trăieşte ! Kogălniceanu e pe jumătate uitat, dar vouă tuturor cîţi l-aţi uitat, vă e mintea întunecată, sunteţi orbiţi de pasiuni, nu mai vedeţi, nu mai auziţi, aţi amuţit! Şi ce au făcut oare mai mult, pentru patria lor, Cavour cu Vittorio Emanuel?[37], ce diferenţă este între dînşii, şi Cuza cu Kogălniceanu? Nu au făcut nimic mai mult şi nu este nici o diferenţă, decît că Vittorio Emanuel a murit pe tron, şi contelui Cavour i s-au ridicat statui, iar Cuza a murit pe pămînt străin, izgonit, pribeag, singur, şi Kogălniceanu e aproape uitat, aproape gata să fie învins în alegere de cel dîntîi copil roşu care ar ridica capul.

Printre oamenii tineri din parlamentul țării, Depărățeanu era un aprig apărător al ideilor de libertate și de stabilirea unei egalități posibile între boier și țăran[38]. Atunci, mai mult decît oricînd, țăranul era ilot. Atunci, mai mult decît oricînd, el avea nevoie de a fi susținut. Depărățeanu își luase în Cameră frumosul rol de orator scriitor, și dușmanii lui aveau să se teamă atît de cuvîntul cît și de condeiul său. El însă vorbea rar, pentru respectul ce datora colegilor săi, mai bătrîni și mai vechi decît dînsul în arta de a vorbi și de a face politică. Visul său cel mare, după ce văzuse unirea Moldovei cu România, era, ca a fiecărui tînăr patriot de atunci și poate și de acum, unirea tuturor românilor sub un singur cap[39]. Da aceasta lucra pe cît îl iertau mijloacele și pe cît nu-1 împiedicau șefii partidului său, mai calmi și mai moderați. Adeseaori cugetînd la mizeria în care văzuse pe țăran acasă și la luxul și somptuositatea în care trăiau fiii grecilor, românizați și patriotizați[40], în Camera țării, îl apuca dezgustul, și după ce declara că dinainte acordă orice libertate țăranului său, după cum îi acordase pămîntul din moșia sa, se retrăgea pe o bancă în fundul Camerii și acolo visa la mărirea viitoare a națiunei și la micimea prezentă a oamenilor. Cîteodată gîndul său îl pornea pe urmele Măriei și pe urmele ei era fericit, închipuindu-și cum trăia ea împrejurul bătrînului său tată, sau, mai bine, cum trăia bătrînul împrejurul ei, naiv, vesel și mulțumit. Sunt flori, își închipuia Depărățeanu, pentru cari razele soarelui străbat adesea printre mii de frunze, ca să le încălzească sau să le fure parfumul. Tot astfel sunt ființe în lume, pentru cari ai străbate nemărginirea, ca să le poți vedea adîncimea sufletului sau să le poți înțelege taina privirii[41]. Italia... să mai merg în Italia... cu adevărat ar fi o mare odihnă pentru spiritul și impresiunile mele; dar ea m-a oprit de a o urma...

Pe Tache Horea adesea îl întîlnea la Cameră galant, vesel și nepăsător. Pe lîngă miniștri, și în special pe lîngă Kogălniceanu, cu toată importanța sa, se

reducea, se anihila atît de mult, încît l-ai fi luat drept un mizer postulant, venit după pulpana vreunui deputat. Deîndată însă ce rămînea cu alții mai pe jos decît el, își relua iarăși masca mîndriei și aerul înaltei sale persoane. Cîteodată întîlnea pe Depărățeanu, și atunci, cu o profuziune de mișcări și de vorbe, îi zicea:

Ce mai faci, mon cher, ești bine? Ce-ți face familia? Nu te-ai dus năcăieri iarna asta. Eu, uite-mă-s, nu-mi văd capul de treburi. Acum viu într-o fugă de la palat după ministrul justiției și nu-1 văd pe-aici. După aceea iar trebuie să mă întorc la palat, căci m.s. doamna m-a însărcinat să-i comand colecția bucăților lui Bach și trebuie să-i duc rezultatul. Multe complimente boierului dacă te duci la țară. Apropos, n-ai d-ta *L'esprit des lois*[42] de Montesquieu? Și, fără să aștepte răspunsul, pleca.

în astfel de vise și cu astfel de oameni trecu Depărățeanu iarna și mai toată sesiunea Camerii din anul acela. Către primăvară, sătul de zgomot și de intrige, se duse la moșie să-și vadă părinții. Căutînd pe masa sa de lucru, dete de volumul lui Gerard de Nerval în care Măria îi scrisese cea din urmă dorință a ei.

Prima sa cugetare fu să plece chiar de a doua zi. Cu toate rugăciunile tatălui său, el nu mai așteptă decît dezghețul Dunării. După o lungă și ostenitoare călătorie ajunse la Palermo.

Palermo, vechi și renumit oraș al Siciliei, scump românilor pentru rămășițele unuia dintre cei mai însemnați bărbați ai lor, rămășițele lui Bălcescu; Palermo, în care marele istoric și patriot a respirat cele din urmă ceasuri ale existenții sale; în care cugetarea lui a format pentru noi, toți românii, cele din urmă planuri de mărire, cele din urmă visuri de înălțare; Palermo, cetatea cu turnurile masive ale evului mediu, cu palatele sale de piatră, aninate pe vîrfurile stîncilor, cu inscripțiunile sale heraldice înnegrite de arșița soarelui; Palermo, care adesea a pus în mișcare nobila și delicata cugetare a lui Bellini[43],

Palermo, avea să primească în sînul său pe un al doilea bărbat al țării, pe Depărățeanu.

Alături de Palermo, într-un sătuț de cîteva familii de pescari, era o mică vilă, aproape părăsită de un englez, care venise cu cîțiva ani înainte în fiecare iarnă spre a-şi lungi zilele. Acolo se aşezase Măria cu tatăl său. Depărățeanu se prezintă în satul lor către seară, în capul scării întîlni pe tatăl Măriei cu aerul trist şi neliniştit. Se vedea de pe fața bâtrînului că viața în țară străină îi scurtează zilele. Cum îl văzu îl luă în brațe ca pe copilul lui, întrebîndu-1 de ce mai era prin țară, de cine murise, de cine mai trăia; cum mai mergea guvernu; ce prefect mai aveau şi o mulțime de alte lucruri.

— Bine că ai venit, Alexandre — el învățase a-i zice pe nume — Măria nu iese de loc. Tot mă întreabă dacă am mai auzit ceva de prin țară. Bărbatu-său nu i-a scris de mult.

— A... da, e foarte ocupat.

— Bine, bine, haidem la dînsa.

Şi, fără a mai asculta protestațiunile lui Depărățeanu, îl introduse într-un salon a cărui fațadă era deschisă pe o terasă care da pe mare. Razele soarelui în apus străbăteau voioase printre cutele unei draperii de mătase ale carii mii de flori şi floricele aurii se aprindeau ca de foc la lumina lor. Un aer cald, dar plin şi sănătos, venea de pe suprafața apei, lină şi limpede, să tremure crăngile portocalilor, cari decorau, în vasele lor mari, marginile terasei. înainte se vedea marea, încadrată în draperie ca într-un ram, formînd un orizont nețărmurit, în continuitatea căruia se zăreau mici puncte albăstrii, legănîndu-se pe pînze pînă dispăreau. Un miros plăcut de cărbune, particular satelor şi oraşelor de apă, se simțea în aer, iar la rari intervale fumul gros al vreunui vapor se desena pe pînza albastră a mării, dispărînd şi el în strigătele şi semnele celor după țărm[44].

Măria sta într-un fotoliu, în fața acestui tablou viu, cu un album pe brațe, şi se părea că scrie sau desenează ceva. Cînd intră Depărățeanu cu tatăl ei, ea nu se întoarse.

— Măria, zise bătrînul, iată cineva care-ți aduce noutăți din țară.

Atunci se întoarse către dînşii.

— Alexandre!... A... domnule, iartă-mi mirarea şi emoțiunea pe care nu mi-o pot stăpîni; dar e atîta timp de cînd n-am văzut un român... şi cu deosebire un cunoscut, un prieten... Vederea dumitale mă umple de bucurie, dar în acelaşi timp mă întristează: au vei fi suferind şi d-ta de vro boală de piept ca să vii la Palermo?

— Eu ies pentru o jumătate de ceas, zise tatăl ei. Acum Măria te va întreba îndestul pentru ca să nu-ți mai rămîie vreme să-mi răspunzi şi mie. Mai pe urmă...

Rămaşi singuri, ei tăcură cîteva momente. Depărățeanu se uita la ea. Măria slăbise mult.

— E frumos la Palermo, d-le Alexandre?

— Da, doamnă, e frumos. Mai adineaora mă întrebați dacă sufăr de piept. Eu nu sufăr, dar d-voastră îmi păreți mult schimbată.

— în bine sau în rău? întrebă ea zîmbind şi uitîndu-se la dînsul.

— în bine, doamnă, pentru figură.

— Aceasta mă bucură. Doream să mă vezi înainte de...; doream în fine să mă vezi; şi sunt cu atît mai fericită cu cît mă găseşti mai frumoasă. Vezi, d-le Depărățene, prin țările acestea calde ți se pare că n-o să mai mori niciodată. Şi cu toate astea... Sunt sigură că în mintea dumitale de poet trebuie să mă compari acum cu vreo roză încă strălucitoare, dar care la cea dîntîi tremurare a ramureise va scutura[45].

El nu răspunse nimic acestei glume.

— Te-am supărat poate. Iartă-mă şi spune-mi ceva despre d-ta şi despre țara noastră. 'Ți mărturisesc că de patru luni, ca să mă întîlnesc cu un român, trebuia să mă duc în oraş, la mormîntul lui Bălcescu. De cînd m-am legat prietenă cu spiritul acestui om mare, m-am făcut mai serioasă, am început să învăț istoria țării. în adevăr, românii nu se gîndesc oare să ducă rămăşițele lui Bălcescu acasă la dînşii?

E o nedreptate pe care Dumnezeu nu o poate îngădui către acest martir. Zic Dumnezeu, căci oamenii îngăduiesc toate nedreptățile, numai să nu-i supere. Sau poate d-ta ai venit pentru acest sfîrşit la Palermo[46]?

— Nu, doamnă.

— Atunci?

— Am venit să-ți îndeplinesc cea din urmă dorință.

— A mea?

– Da. Mi-ai scris să viu la Palermo şi iată-mă-s. Numai, am venit aşa de tîrziu, căci tîrziu am găsit dorința d-tale scrisă în *Faust.* Poate că aş fi plecat mai demult, dar mă opriseşi de a te urma.

— A... domnule, e prea frumos din parte-ți, şi-ți sunt datoare multă recunoştință pentru această orbească ascultare ce-mi dai. Te-am oprit... o, da! te-am oprit, căci nu mai puteam!... Ah, a iubi şi a fi silită să taci... Te-am oprit, Alexandre, dar după aceea ți-am scris să vii, căci acum nu mă mai tem de viitor. Vino şi iubeşte-mă ca altădată. Spune-mi simțirea ta cu vorbe dulci, cu vorbe de foc; spune-mi că m-ai iubit totdauna, că ai cugetat la mine, numai la mine... Eu? o... eu nu am avut alt vis decît de a te revedea, de a-ți strînge mîna, de a-ți spune că nu ai lipsit un singur moment din cugetarea mea. Şi acum, pentru ce nu ți-aş spune ceea ce sunt şi ceea ce voi deveni în curînd. Sunt ofticoasă. Am rîs adesea de romanele cari sfîrşesc tragic, şi cari, mai mult sau mai puțin, seamănă *Damei cu camelii,* dar se vede că e scris ca fiecare cititor sau fiecare privitor să devie cel puțin o dată în viața sa actor. De ce m-am îmbolnăvit nici eu nu ştiu. Se pare însă că a îngrămădi în suflet durere peste durere, suferință peste suferință, fără a le spune, fără a le plînge, fără a le murmura, este a pleca pe drumul care duce la Palermo. Cîți ani sunt de cînd te-am văzut în pădure? Parcă sunt 100 de ani, atît de încet au trecut zilele de dor. Vezi, se vede că dorul trăieşte, nu e o poveste. Tocmai citeam nişte poezii vechi, din cari .am oprit în albumul meu o strofă:

Supt a sufletului geană
E o tainică poiană
Cu flori albe de mohor
Şi cu triste flori de dor.

Cît e de adevărat! Sub geana sufletului e o poiană în care cresc tristele flori ale dorului...

Depărățeanu o ascultă fără a zice un singur cuvînt. Ea spusese că era bolnavă. Trebuia dar să moară. Ea?

— Se zice că lirismul dovedeşte, pentru societatea, ca şi pentru ființa pe care o stăpîneşte, o mare înălțare a moralului. Aceasta-mi face multă onoare, căci găsesc astăzi că, deşi am rîs mult de poeții lirici şi de persoanele jalnice[47], eu însumi am avut în fundul sufletului o înclinare naturală către melancolie. Nu aşa că am fost o femeie tristă? Vei putea după moartea mea să scrii un roman, care să atingă multe suflete. Caută numai de a-mi ascunde bine numele.

După aceea îşi întinse brațele către el şi se sculă încet după fotoliu spre a se plimba la brațul lui pe terasa ce da pe mare.

Trăiră o lună încă la Palermo, fericiți. Fericiți! Cugetați bine.

După aceea se întoarseră în țară. Ajuns, Depărățeanu se bolnăvi. în anul 1865 se stinse, simplu şi iarăşi departe de dînsa cum şi trăise, la moşia sa. Ea a trăit încă, şi trăieşte şi astăzi. în romanul care s-ar fi putut scrie despre dînşii, simplu şi nepretențios ca şi viața lor, numele i s-a tăcut.

1879, octombrie

DIN DOBROGEA

SCENE ŞI PORTRETE

I

Pe cînd mă aflam supleant la Hîrşova, aveam un aprod la tribunal, care, nu-i vorbă, era şi aprodul persoanei mele, dar care rezuma într-însul singur, toate calităţile pe cari Alah le-a dăruit unui credincios. Era nici nalt, nici scurt, colea potrivit, cum îi şade bine turcului. Iama ca şi vara umbla tot aşa îmbrăcat: cu un ilic vătuit peste tot; cu un brîu lung cît tumu unei giamii şi cu o pereche de şalvari, largi ca o rochie pînă în dreptul genuchilor, iar d-acolea încolo strînşi pe os. Era încîntător lucru a-1 vedea umblînd a treabă: printre picioarele sale, şalvarii făceau o promenadă nesfîrşită, de la dreapta spre stînga şi de la stînga spre dreapta, producînd un zgomot ca al suveicei printre urzeală: sfîr, sfîr, sfîr, sfîr... Mi s-a întîmplat adesea să-1 văd punîndu-şi brîul. 'I trebuia un om care să i-1 ţie de un capăt, iar el, întinzînd de capătul cellalt, se răsucea toată ograda pînă ajungea să-1 isprăvească. în cap purta un fes fără canaf, ale cărui margini erau strînse de urechi cu un şal mic. De cîte ori nu am contemplat cu un fel de melancolie, moţul fesului lui Şaachir — căci am uitat să vă spui că se chema Şaachir — care sta totdauna înclinat, ca o adevărată fatalitate, spre urechea dreaptă! Cîte reflecţiuni, cîte idei bizare, cîtă admiraţiune nu-mi insufla acest fes, pe cînd stam la masă făcînd instrucţia vreunei cauze, iar Şaachir ascultînd pe inculpat spre a-mi tălmăci pe urmă...

Cînd eram la tribunal, Şaachir şedea în sală, şi, ori de cîte ori venea cineva, mă pomeneam că se deschide uşa încet, prelung, fără zgomot, şi se iveşte un picior lătăreţ, cu botul întors în formă de corabie. Acest picior servea ca introducţie lui Şaachir, care intra şi el mai pe urmă, păşind pragul cu o băgare de seamă nemaipomenită. După ce isprăvea de intrat se lipea de zid şi cu mîinele la piept vorbea:

— Boerule — cu accentu pe ultima — Hagi Iusmen Feisulah, vrea să vă vorbească piusuntel.

— Spune-i să poftească, Şaachir.

Şi Hagi Iusmen Feisulah intra. Hagi Iusmen nu ştia o boabă româneşte. Atunci pofteam pe Hagi Iusmen pe un scaun, eu mă pofteam pe un altu, şi puneam pe Şaachir să-1 întrebe ce doreşte. Hagiu îşi spunea păsu lui Şaachir şi Şaachir mi-1 spunea mie. Trebuie să ştiţi, însă, că niciodată un om nu a reuşit să fie mai pasiv pe lumea asta decît aprodul meu. în răspunsurile pe cari i le dam să le tălmăcească împricinaţilor, el mă observa în vorbă, în mişcări, în expresia figurei şi tocmai astfel se schimonosea către dînşii, surîzînd cînd surîdeam eu, rîzînd cînd rîdeam şi devenind serios cînd eram şi eu. Numai cînd mă supăram cîteodată, îndrăznea să mai adaoge de la dînsu:

— Be, geanabetîn! Prohoror Efendi zice cutare şi cutare lucru.

Altfel avea o inimă ca de femeie; bun, blînd, şi supus, era destul de harnic pentru un turc. El îngrijea de tribunal, el îngrijea de mine, el îngrijea de un prieten al meu, doctor', care îi plătea pentru aceasta, dar care-1 şi ocăra îndestul pentru nepriceperea lui în facerea cafelii cu lapte. Este drept că şi eu '1 cinsteam ca pe un prieten. Aveam pentru el o singură grijă: să-i plătesc cafelele cari le bea la cafeneaua lui Mehemet Aga, pe care Şaachir îl numea Meemeda. Cîteodată aveam treabă cu dînsu şi mă duceam la Meemeda să-i dau de urmă. Trebuie să vă spui că Meemeda-şi avea cafeneaua pe marginea Dunării, cu

cea mai frumoasă vedere şi cel mai frumos balcon din Hîrşova — caci era la al doilea etaj. Acolo-1 găseam cu feligeanu în mînă, aşezat turceşte pe o muche de bancă şi sorbind cu zgomot din cafea. Ochii lui rătăceau pe apele Dunării, prinşi de cîte un catart, cu care se duceau pînă în zarea brumoasă ce se întinde deasupra bătrînului fluviu. Această dragoste de apă o avea din timpul tinereţelor lui; el fusese 15 ani marinar şi oricît se va zice, nimic nu lasă mai adînci suveniri în sufletul unui om decît viaţa de apă. Plecam adesea cu Şaachir în lungi călătorii pe Dunăre cu o lotcă rusească, el ţinînd cîrma — ce era mai greu — şi eu lopeţile. Adesea sfinţitu soarelui ne apuca plimbîndu-ne; atunci trăgeam la umbra unei stînci urieşe şi stam privind cele din urmă raze de purpură cum se înecau în linele valuri ale Dunării, aruncînd pe unde un praf albastru, în care se reflectau catartele ceamurilor şi ale corăbielor ancorate la mal. De cîte ori nu mă duceam la vînat cu el prin bălţile Dunării, şi cîţi curcani sălbatici nu mi-au zburat pe sub nas, lăsîndu-mă pentru un moment ameţit, iar pe Şaachir făcîndu-1 să strige:

— Ah, baba-sîn, te-om mai prinde noi!

Şaachir avea un frate, fost căpitan de corabie, pe care-1 chema Ismail, dar căruia i se zicea prin prescurtare căpitan Smail, om foarte cinstit, avut şi bun la suflet. El avea o vie, jumătate de ceas departe de Hîrşova, într-o poziţie frumoasă şi cu struguri delicioşi. într-o seară ne hotărîm mai mulţi să mergem la via căpitanului[2]. Duăm un barcagiu cu doi oameni şi Şaachir, şi plecăm. Un vînt lin ne mîna în susul Dunării cu o mişcare leneşă, dînd luntrei noastre o legănare adormitoare. Pînza, umflată la mijloc de puterea vîntului, era ţinută la capăt de un copil ca de 12 ani, care sta călare pe vîrful dinapoi al luntrei, cu picioarele în apă, cîntînd cu un aer trist, o manea turcească. Tatăl său sta trîntit pe banca catartului şi, din cînd în cînd, vîra un ciubuc cu moţuri de mărgele într-o pungă nesfîrşit de lungă, în care păstra tutunul. Noi, sau mai bine eu, ca să nu vorbesc de simţirea celorlalţi, uitam, încetu cu

încetu, apa, şi mă pomeneam cu gîndul cine ştie pe unde, pe munţi, pe vai, în drum-de-fier, oriunde am avut vreo simţire plăcută. Degănarea apei are acest dar deosebit că-ţi aduce în minte toate situaţiile încîntătoare, toate momentele de fericire pe cari le-ai avut în viaţă. Ea îţi îndreptează gîndirea în sens poetic, îţi dispune sufletul spre înduioşare, te face mai bun, mai binevoitor.

După o jumătate de ceas deducă, ajunserăm la via lui căpitan Smail. Şaachir sări jos din luntre şi intră în curte strigînd: *h6, b6l* nen£! Un cîine negru, cît o oaie, îi ieşi înainte cu părul zbîrlit şi dinţii gata de harţă; găsind însă o cunoştinţă se domoli. Peste cîteva minute Şaachir se întoarse cu răspunsul:

— Bucuros la miusafiri, boerule. Numai se mai aşteptăm niţel să închidă cîini şi cadînele.

După ce-şi închise animalu şi femeile, căpitan Smail ne ieşi înainte vesel şi primitor:

— Biiiurum Efendi, buiurum. Ah! geanabetu de Kiopek se dă furiş. Alah ile Alah! dinele ca şi femeile Efendi I

II

Pe atunci chestiunea proprietăţii era la ordinea zilei în Dobrogea[3]. Cei mai puternici şi cei cari se sculau mai de dimineaţă, se aşezau cu arăturile pe locurile cele mai bune. Da ei, deşi nimeni nu era desăvîrşit proprietar pe pămîntul rural, — exista totuşi un fel de embatic, o specie de emphiteoŞă, în virtutea căreia fiecare turc era considerat ca arendaşul lui Alah, reprezentat prin guvern. Acestuia i se plătea o arendă, un victigal. Nu-i vorbă, în cazul de faţă, dacă am sta să judecăm pe reprezentat după reprezentantul său, am deznădăjdui de prea, sfinţia-sa Alah, stăpînitorul cerului, al pămîntului şi al mări lor.

După război, venea care cum apuca şi se făcea bun stăpîn pe cîte un loc. Aceasta nu le venea la socoteală la mulţi dintre dînşii.

într-o dimineaţă, mă pomenesc cu Şaachir spunîndu-mi că aşteaptă cadiul să-mi vorbească.

'I spui să-1 poftească.

Puţin după aceea se deschide uşa şi văd o duzină de oameni intrînd unii în ciorapi, alţii în meşi, alţii desculţi, şi făcînd la temenele pînă la pămînt. în urma lor, douăsprăzece perechi de pantofi, la linie, rămîneau la uşă de pază. Cadiul era un bătrîn ca de vro 70 de ani, înalt şi zdravăn ca un catart. Un singur lucru nu prea păstra din tinereţe: dinţii. De aceea bărbia i se cam apropiase de nas. Purta pe cap un turban alb cum e zăpada, sub care vîrful urechilor erau ascunse cu multă îngrijire. Pe cînd vorbea, eu treceam în inspecţie duzina de mosafiri înşiraţi pe scaune şi făceam pentru prima oară observaţia că nasurile turceşti sunt toate de o dimensiune destul de considerabilă. Se zice că nasurile mari implică înţelepciune. Da turci aceasta se adevereşte. în cele din urmă, tîrîş, grăpiş, ne înţeleserăm cu cadiul. El se ridică făcînd o nouă temenea şi după el ceilalţi unsprăzece făcură tot astfel. Da uşă urmă o mică încurcătură: mulţi dintre mosafirii mei aveau pantofii la fel. în graba lor de a ieşi, se întîmpla cîte unu să-şi vîre piciorul drept, în pantoful său, iar pe celalalt în pantoful vecinului. Atunci, spre a nu face supărare, se coborau în uliţă şi se descălţau din nou spre a-şi împerechea încălţămintele.

Eram în cele din urmă zile de toamnă. Serile erau calde. în baia pe care o formează stîncile Hîrşovei, înaintate în Dunăre, se opreau să petreacă nopţile, bărci venite de la Cernavoda şi de la Vama*. Seara, cînd cele din urmă raze ale soarelui ajung aproape paralel cu suprafaţa apei, se produc nişte fenomene optice pe cursul Dunării de un farmec surprinzător. Umbrele malurilor se întind în apă pînă aproape de jumătatea ei. Vîrfurile lor întunecoase par a se pierde, în cealaltă jumătate luminată, printrr-o tranziţie de culoare, care, nefiind nici întunericul umbrei, nici lumina argintie a celor din urmă raze, iau nişte nuanţe albastre pline de poezie. Ele sunt prelungite încă şi mai mult de umbra micelor catarte ale bărcilor de pe mal". Adesea mă pomeneam făcînd versuri:

> Sub stînca cea-naltă, la umbră de soare
> Fatmi vine seara să cate răcoare,
> Iar albele-i braţe, în apa cea caldă,
> Ca două flori albe de nufer se scaldă.*

Pe nisipul de pe marginea apei, cald de razele zilei, m-am plimbat adesea, cuprins de acea măreţie dumnezeiască, ce vine în unele ceasuri de seară să învăluie lumea ca într-o pînză misterioasă. De cîte ori n-am tresărit surprins de bătaia vreunui peşte sau de zborul vreunei pasări de noapte, care ieşea din crăpăturile stîncei spre a se pierde prin stufişul ce abia se mai zărea pe cellalt mal. De cîte ori n-am fost cuprins de dorul de a-mi putea explica mai pe larg şi mai complet, acest problem al întocmirei lumei, al acestei lumi atît de poetice şi de calde,în atmosfera căreia mă simţeam mai bun, mai entuziast, mai gata la acte mari decît orunde. O... Doamne, omul e o fiinţă atît de curioasă, încît, cînd ar ajunge să cunoască cauzele producătoare ale atîtor fenomene, a atîtor admirabile lucrări ce întîlneşte în drumul său, şi să se convingă pe deplin că ele sunt rezultantele unor întîmplări, iar nu a unor de mai nainte întocmiri, trase de o mînă cerească, i-ar părea rău.

în cele din urmă iluzii de lumină ce mai rămîneau, vedeam cîte o femeie învăluită în pînza tradiţională a turcoaicelor, strecurîndu-se pe sub mal pînă la apă, spre a-şi umplea găleţile ce le aducea cu sine. Viaţa pe malurile apelor mari are nişte trăsuri cu totul particulare sieşi şi ea nu poate fi înţeleasă, cu orcîte explicaţiuni, decît de cei ce au cunoscut-o.

A doua zi de dimineaţă, aud uşa deschizîndu-se cu multă discreţie. Vizitatorul acesta părea a fi obişnuit cu casa mea. De aceea, fără nici o vorbă, intră frumos şi se aşeză pe vine în faţa sobei. Aici, după ce-şi prăji puţin mîinele la foc, 'şi aprinse ciubucu şi aşteptă să-1 întreb ce vrea. Era bărbierul. Stînd cu ciubucul în gură, el se uita la o mică litografie, după Hans Makart, reprezentînd pe Romeo la balconul Julietei. îmbrăţi-

sarea acestor doi fericiți muritori '1 punea totdauna pe gînduri, şi acest al doilea Figaro cu turban, părea a mormăi ca şi confratele său: „O, femme! femme ! femme ! creaturefaible et dăcevante !... nul animal crăe ne peut manquer â son instinct: le tien est-il donc de tromper?" El, or de cîte ori mă găsea scriind, se strecura uşor pe lîngă zid, pînă la sobă, şi nu zicea nici pis pînă nu-1 rugam să-şi deie ştiința pe față. Atunci 'şi scotea bărbieria din brîu, lua un ibric din bucătăria ce o aveam improvizată alături, şi punea apă la încălzit. După cîteva minute '1 vedeam, cu ciubucu vîrît în coada ibricului luînd un scaun şi aşezîndu-1 în mijlocul casei cu un „buiurum Efendi" plin de hotărîre.

Iată-mă dar făcînd din Şaachir rezămătoare scaunului meu şi rămas în milostenia bărbierului, care, lacom de a mă da gata cît mai golaş, 'şi pregătea cimbrista spre a-mi smulge firele de păr ce se iveau pe ici pe colo în urma briciului. După ce-1 rugai să mă scutească de această operație, 'mi simții ceafa udă de clăbuc şi văzui pe bărbier gătindu-se să-mi puie la cale o parte din părul de la spate. îl convinsei, în sfîrşit, că la noi nu e la modă această prigonire contra perilor capului, şi mă lăsă în pace. El 'şi adună bărbieria; şi-o puse din nou în brîu; făcu o temenea adîncă şi se strecură precum şi intrase, fără a fi simțit.

Da vremea mîncării eram strînşi cu toții, slujbaşi şi mai mari şi mai mici, la un aşa-zis birt, al cărui stăpîn, pe care-1 cunoaştem sub denumirea generală de *kirie,* fusese conductor de tren şi care învăța *l'art d'itre grand cuisinier* pe spinarea noastră. Adevărul e însă că bucătarul de fapt era un turc răguşit, numit Maamuda[8], foarte bun om, dar foarte prost bucătar, lucru care, din punct de vedere umanitar ne mulțumea mult, dar din punct de vedere gastric ne lăsa adesea să simțim lipsa unei spițării bine aprovizionată.

în zilele mai ales cînd nu se tăia carne de vacă, eram siliți să mîncăm un fel de sarmale dulci de carne de oaie, sau *frihtura,* or *cotolete,* cum le zicea *kirie,* cari păreau a fi gătite în arca lui tata Noe, — sau cîte un cocoş fiert, despre care nu ne-am fi mirat de loc, dacă ar fi sărit din oală, ca cocoşul lui Hristos[7], să cmte, atît de tare şi de nejumulit era. Bietul turc făcea ce putea, şi noi mîncam cum da Dumnezeu, sau adesea nu mîncam de loc.

După masă se deschidea discuția generală. Politică, literatură, arte, ştiințe, — nimic nu era lăsat în aceste reviste zilnice ce se făceau împrejurul mesei lui kirie. Fiecare vorbea fără temere de-a fi privit ca alb sau ca roşu. Doctorul era abonat la *Republique Francaise:* şeful telegrafului, la *Revue des deux mondes !*[9]. Directorul şcoalei de băieți, la *România liberă*[9]. Administratorul la un alt jurnal etc. Unul era republican, altul conservator; altul liberal; altul ultra-liberal, şi toți 'şi respectau convingerile lor.

Am auzit mai tîrziu că doctoru a fost depărtat din funcția sa sub bănuiala că ar fi fost nihilist. Aceasta m-a zdruncinat puțin în credința ce păstram despre respectul reciproc al acestor domni. Niciodată însă o mai flagrantă infamie n-a fost pusă în socoteala cuiva cu o mai rea intenție decît aceasta. E drept că bătrîmil medic era, ca toți polonejii expatriați[10], un bărbat instruit şi foarte inteligent; dar de la a fi instruit şi inteligent pînă la a fi un vulgar agitator e departe. Toate acestea sunt mizeriele coteriilor şi nu mă voi ocupa de ele.

Mirarea mea a fost cu vîrf, cînd am avut plăcerea să fiu prezentat unei femei, de o rară distincțiune, care cunoştea, ea singură, mai multă literatură, decît tot restul Hîrşovei. 'I voi tăcea numele, de frică să nu fiu indiscret[11]. Totodată cu această cunoştință-mi era dat să văd un piano şi să ascult divina inspirație a lui Chopin, *Fantaisie-Impromptu*[12].

în această parte a Țării Româneşti, în care ți se pare că trăieşti ca în Indochina; în care iernele, aducînd îngheţul Dunării, nu mai aduc gazetele şi noutățile din restul țării, decît o dată pe săptămînă[13]; în care românii funcționari se cred adesea aruncați ca într-un exil; în care nu întîlneşti decît figurile grave ale mahometanilor, sau mutrele respingătoare ale unor bulgari nărăviți; în această veche țară a geților, pe malurile acestui bătrîn Istru, pe cari elegantul şi nenorocitul Ovidiu s-a stins strigînd „O, Roma! Roma!"[14]; în

această provincie română pe care iarna o schimbă într-un adevărat pustiu, — să ai fericirea de-a da cu nasul de un piano, şi încă mai mult: să poţi asculta acel *Largo* din *Impromptu,* în notele căruia sufletul însuşi al muzicantului pare că a trecut, dîndu-le viaţă şi prin aceasta chiar nemurire, — să ţi se întîmple aceasta, este în adevăr o favoare a soartei. Muzica a avut totdauna darul de-a mă mişca într-un mod excepţional, şi de aceea mi-a rămas atît de bine întipărită în minte această particularitate.

ZADARNIC

— Apropo, Teodor! tocmai te căutam ieri să-ţi spui că eşti un prost.

— Şi am avut fericirea să nu te întîlnesc! Minunat.

— Ba nu-i minunat de loc, căci astăzi o să-ţi repet de două ori ce voiam să-ţi spui ieri.

— Pentru ce?

— Pentru că am auzit că iar te-ai apucat de literatură, şi de piese, şi de teatru, şi de naiba mai ştie ce, cînd toată lumea-ţi spune să-ţi cauţi de treabă şi să fii cuminte. Nenea Zamfirachi vrea să te-nsoare.

— Asta aveai să-mi spui? Salutare prietene! Salutare !

Şi pînă să prind de veste, Teodor Vuici era la zece paşi de mine, alergînd spre nobila şi artistica sa locuinţă, care, fie din direcţia nu tocmai fericită ce deduse combinaţielor sale financiare, fie din gusturile sale, prea pronunţate, pentru neatîrnare şi meditaţiune, se afla situată pe un maidan plin de gunoaie şi de mizerie, unde nu rar i se întîmpla să întîlnească, printre trenţe, jurnale, cotoare de prăji, castraveţi şi toată pleiada zarzavaturilor aruncate, cîte o biată fiinţă omenească, dezmoştenită de tot ce poate naşte în sufletul omului o rază de speranţă, luîndu-şi dejunul sau prînzul.

Datu-i-a lui Teodor Vuici multe de gîndit părinteasca ocîrmuire a capitalei. Zisu-şi-a el: dacă cutărui mădular de la primărie i-ar veni chef într-o bună dimi-

neaţă să se lase de a mai aduce înaltele sale lumini pentru fericirea obştească a oraşului, şi s-ar coborî din eleganta sa trăsură spre a veni pe meidanul pe care eu mi-am înălţat Parnasul, — grozav şi-ar simţi insultat nasul d-nul mădular, şi repede s-ar lăsa de a mai scrie articole prin gazete şi piese pentru teatru.

Aceste reflecţiuni însă, nu-1 înaintau decît în stima celor patru păreţi ce-i împrejmuiau sărăcia, şi, fiindcă dintr-aceşti patru pereţi nici unul nu avea onoare să fie membru la primărie, Teodor Vuici rămînea tot neascultat.

De avut noroc nu prea avea bietul poet. îşi căutase el adesea zodia, şi o găsea căzînd tocmai în a racului. Fiindcă însă lui îi plăcea să poetizeze totul, dădea o explicaţie foarte mulţumitoare acestei prigoniri a soartei.

— Cînd m-am născut eu, zicea el, s-a născut o dată cu mine şi un prinţ. Tot cerul, cu întregul personal al secţiei *Norocului* şi cu şeful de biurou de la *actele stării civile* (oraşul Buc, ţara Rom. planeta Păm.) era ocupat cu urzeala zilelor şi împletirea fericirei acestui muritor. Astfel că, nefiind trecut în protocoalele cerului, pentru cer eu sunt un bastard.

De altminteri, capul îi era plin de vise şi de proiecte. De l-ai fi întrebat:

— Ce mai faci tu, Teodor?

îţi răspundea cu un fel de bucurie copilărească:

— îţi mulţumesc, am văzut-o.

— Nu, frate, te-ntreb pe tine, ce mai faci, ce mai lucrezi, cum te afli?...

— Eu?... Ce să fac, o iubesc.

I se părea că toată menirea lui pe lume era de a iubi pe această femeie, căreia Dumnezeu îi lăsase cei mai frumoşi ochi ca să vadă cît era de adorată, iar părinţii-i dăduseră cel mai sucit şi mai nătărău bărbat, ca s-o împiedice pentru totdauna de a-i putea arăta că şi el 'i e drag.

îmi aduc aminte că l-am întîlnit odată, pe o ploaie rece şi păcătoasă, măsurînd trotuarele cu nişte paşi marţiali, rebegit de frig, dar vesel şi fluierînd. Cum mă văzu, 'mi sări de gît şi începu să-mi reciteze nişte versuri, în cari Dumnezeu era cîntat, ca un erou prusian, cînd pe paisprezece cînd pe şapte silabe. Firmamentu, din care de altminteri curgea pe capetele noastre o cascadă nesfîrşită de apă tulbure şi soioasă, era zugrăvit cu nişte colori vii şi poetice, luate de pe o paletă foarte bogată, care era sufletul lui.

— Ce-i asta pe tine, Teodor?...

— Ah! sunt fericit! sunt fericit!

— Ce, ai cîştigat la vreo loterie?

— Nu... Mă iubeşte!

— Cine, nene?

— Am sărutat-o.

— Cine, frate?

— Şi m-a sărutat şi ea.

— Doteria?

— Nu... Dilica.

— A... tot un fel de loterie.

Da aceste cuvinte-şi plecă ochii în jos şi, fără nici o vorbă, 'mi întoarse spatele sărind peste lacuri şi luîndu-şi drumul către casă. îndată însă ce ajunse pe trotuarul cellalt, se opri din nou.

Te-ai purtat prost cu mine astă-seară, dar te iert. Tu nu mai simţi, şi de aceea nu mă poţi înţelege. Vino mîine să-ţi citesc ceva.

A doua zi mă şi dusei la dînsu.

Odaia în care trăia era cea mai poznaşă locuinţă omenească ce s-a văzut de cînd e lumea, un pat de fier, care făcea un zgomot infernal, or de cîte ori chiriaşul său (căci îl avea cu chirie) avea răul gust de a se întoarce de pe spate pe-o coastă sau vice-versa; un fel de dulap de bucătărie, rămas din patrimoniul părintesc numai pentru puternicul cuvînt că nu se găsise muşterii şi pentru el; o uşă, întoarsă pe partea pe care n-avea stinghii şi rezemată pe două capre de lemn, care acoperită de gazete şi de tot felul de hârţoage, servea drept masă, — şi, lucru ciudat, lîngă dînsa un frumos fotoliu de stejar sculptat. Pe spatele fotoliului însă, era lipit nr. 351. El, văzînd că mă uit lung la această bogăţie a casei sale, 'mi zise zîmbind:

— Nu te teme... E cîştigat la lotărie.

Şi băgînd de seamă că tot mă uit la fotoliu, adaogă:

— Cît pentru ca să-1 vînd nu se poate. Numărul acesta mi 1-a ales ea.

— Şi-ar face vreo sută de franci, zisei eu.

— Cel mai afurisit jidan de la hală mi-ar da 80 de franci pe el, dar... nu se poate: e de la dînsa.

Văzînd că n-o pot scoate la cale, îi lăsai fotoliu, şi continuai inspecţia camerei. El scria.

Pe pereţi o mulţime de cadre: *Executarea familiei Brancovednu pe piaţa Stambulului, Bătălia de la Călugăreni, Unirea principatelor, Barbara Ubrich, Un copil în crayon după Poussih, Calendaru pe 1881 cu bilete de plăcintă,* şi, printre toate aceste nimicuri, o pînză minunată, reprezentînd pe o femeie încă tînără şi frumoasă.

— Pe cine reprezintă portretul acesta, Teodor?

El se uită lung la cadra şi păru a nu mă auzi. După ce contemplă puţin acele trăsături fine şi cam pierdute în nuanţele fundului, îmi răspunse fără a-şi întoarce capul:

—. E mama. Eu n-am cunoscut-o niciodată, dar... e mama, fără îndoială. E o poveste lungă şi... ţie ţi-e silă s-o asculţi, fiindcă nu poate să te intereseze întru nimic.

– Dimpotrivă, îi zisei, mi-ar face multă plăcere s-o cunosc. Figura aceasta îmi e grozav de simpatică ; mi se pare că sub culorile ce le-a pus pictorul pe pînză, doarme un suflet ostenit, care n-a cunoscut decît necazurile vieţii, care a murit fiindcă lumea îi făcea rău... Ochii aceştia par a te urma prin casă, şi par a se uita la tine ca la un tovarăş de care nu trebuiau să fie niciodată despărţiţi. Cred şi eu că trebuie să fie mama ta, fiindcă îţi seamănă foarte mult.

— Nu-i aşa? îmi zise el cu grăbire. Şi ce ochi dulci are. Ah! dacă-aş fi putut să-i cunosc vreodată... ei n-ar fi ştiut să plîngă.

— Dar... să nu mai vorbim, îmi zise cînd văzu că pe sfertul de hîrtie pe care scria, îi căzuse mari picături de lacrămi, cari făceau nişte pete întinse sub cari literile se pierdeau ştergîndu-se. Să nu mai vorbim! Ştii că te chemasem să-ţi citesc ceva.

— Sunt gata s-ascult.

— E aici bucata în care am mai multă nădejde decît în toate cîte le-am scris pînă astăzi. O pregătesc pentru concurs.

Şi după aceea se puse să aşeze foaie cu foaie piesa la care lucra.

Pe fereastră se vedea grădina unui vecin, în care cîteva *floarea-soarelui* se înălţau fără teamă şi fără rezervă către cer, semănînd acelor oameni îndrăzneţi, cari vor să se ridice mai presus de ceilalţi muritori, fără a avea şi calităţile cerute, dar cari sfîrşesc prin a admira şi a se învîrti împrejurul geniului cum se învîrteşte *floarea-soarelui* împrejurul astrei zilei. Mai departe, dealul Spirei desfăşura ochilor coasta sa golaşe, împiedicînd astfel vederea de a se întinde pe alte orizonturi, cari ar fi putut să mai varieze ceva din monotonia acestui trist tablou. Un vînt uşor intra pe fereastră, făcînd să flutureze o perdea ordinară de percal, care se mişca ca un nour alb dus de puterea unei furtune.

— Dacă iau premiul pentru care concurez, îmi zise el, mă pot duce în vara asta după dînsa. Vezi tu aceste file? într-însele e pusă toată puterea tinereţei mele. Condeiul cu care am scris, purta aripele dorinţei de ducă. Voi să mă duc. Cînd aş şti-o atît de departe fără ca s-o pot vedea, m-aş arunca într-o gîrlă mare şi adîncă, care să mă ducă în Dunăre şi din Dunăre în mare. Numai astfel m-aş mai apropia de dînsa. Pe aceste foi, dragul meu, mi-am zidit cel mai frumos castel ce fantazia unui poet a putut vreodată să clădească. Ah! dacă ai iubit vreodată, înţelege-mă şi nu mă mai pune să-ţi tălmăcesc aceste lucruri.

N-apucase bine să sfîrşească cele din urmă cuvinte cînd, uşa se deschise mare, şi un bătrîn sacagiu, care venea la fiecare două zile să-i aducă apă şi să-i măture prin casă, intră grav şi domol, fără a zice nici un cuvînt. Uşa însă, rămasă deschisă, făcu cu o fereastră un curent atît de puternic, încît foile cari erau pe masă, strînse una cîte una, zburară în cele patru unghiuri ale camerii. Bătrînu rămase în loc; eu 'mi plecai capul.

Teodor voi deocamdată să se repeadă după ele. însă, întreruperea povestirei amorului său fu atît de prozaică şi de bruscă, şi zburarea foilor atît de întristătoare, încît căzu iarăşi pe fotoliul nr. 351 şi iarăşi îşi rezemă capul pe mîni. După cîteva momente şi-1 ridică încet şi trist, şi-mi zise arătîndu-mi cu ochii foile:

— Zadarnic !

BDAUE-DONAU

GRETCHEN

Adevăratul nume al fetei generalului Schonenmann von Offenbach, mare maestru de ceremonii la Curtea Austriei, nu era Gretchen. Ea se numea astfel, fiindcă astfel credea tatăl său că trebuie să se numească orce fată frumoasă ca dînsa.

Castelul Offenbach se vede la o depărtare de cinci kilometri de Presburg, aşezat pe vîrful unui deal. Pare a fi rămas după timpul Măriei Theresii şi, pe dinafară, seamănă cu un sfanţ nemţesc, atît sunt de bine lăsate urmele fiecărui om, prin a cărui mînă a trecut şi atît de bine reiese caracterul timpului în care a fost construit. Timpul este pictorul cel mai capriţios: el se zugrăveşte pe sine însuşi cu cele mai exacte colori, lăsînd pe figurile antice urmele penelului său.

Da Presburg, camera frumoasei Gretchen avea ferestrele sale ogivale pe o coastă cu vii.

Panta aceasta se prelungeşte, veselă şi verde, pînă se pierde cu totul într-o vale surdă, acoperită pe margini cu păduri de aluni şi de nuci. Da intrarea într-însa, crăngile de aluni şi de lăuruscă, cari nu lasă razele luminei să pătrundă înăuntru decît cînd soarele e la miezul zilei, formează o lume întreagă de plante, de păsărele, de frunze, de gîndaci, amestecaţi şi fericiţi unii prin alţii şi niciodată turburaţi de pasul vreunui nevrednic om, venit spre a le supăra liniştea. Moş Johann Taschtuch umblă aşa de încet pe vale şi

lumea cea din pădure e atît de deprinsă cu dînsul încît, cînd moşul sforăie din cînd în cînd în nemărginita sa basma, nimeni nu-1 aude. Aceasta e şi drept: sunt cincisprezece ani de cînd bate aceleaşi cărări, îmbrăcat în aceeaşi haină, cu aceiaşi nasturi şi aceleaşi petice. Nu-i vorba, are şi el o haină nouă şi ciorapi albaştri, curaţi, pentru curte, dar pasările îl văd foarte rar îmbrăcat aşa de galant şi de aceea şi ele rar fug de dînsul.

O singură fiinţă mai este îngăduită în pădurea din vale, dar aceasta mai că se poate trece în numărul florilor sau al pasărilor.

Se duce pe iarba moale Gretchen, privind în umbra deasă a frunzelor nu ştiu ce; trist se vede, căci ea se opreşte cîteodată închizînd ochii şi oftînd; dulce, căci ea pleacă iarăşi după ce a oftat, şi plin de un farmec nevăzut, căci, sub umbra deasă, nu e alt farmec decît al frunzelor şi al florilor. Ea, mergînd astfel, ajunge sub nucul cel mare din fundul văii unde se află o frumoaşă canapea de iarbă, întocmită de bătrînul păzitor. Aici se aşează rezemîndu-se de trunchiul copacului, şi, cu umbrela pe genunchi, priveşte într-o mută contemplaţie vîrful botinelor sale, cari se zăresc de sub marginea rochiei. în nuc se opreşte cîte un sturz auriu, şi, din cînd în cînd, fluieră vesel şi nepăsător; la rari intervale cad frunze din crengile uscate cu o fîşietură dureroasă, care răsună adînc, pînă în sufletul celui ce le aude. Gretchen tace.

Gretchen poartă pe cap o pălărie mare, albă, încongiurată de un văl nemărginit care-i atîrnă pe spate. E brună. Ochii numai îi sunt albaştri. Irisul pluteşte totdauna într-o vapoare violetă, ceea ce îi dă un aer de o candoare îngerească. A dus-o tatăl său să vadă portretul Giocondei de la Luvru cu care crede el că seamănă; în aceasta însă se înşeală: Monna Lisa are gura mare şi buzele subţiri. La gură seamănă mai mult cu Venusa de Millo. în total, se poate zice că are o figură obicinuită, însă niciodată un suflet mai curat nu s-a oglindit, cu mai multă expresie, într-o faţă mai senină. Tatăl său, vorbind despre ochii ei, zice că sunt rupţi din cer.

Pe cînd Gretchen, înecată în privirea sa, se joacă cu capătul vălului alb, în sălbatică vale, pasările fug speriate de atîtea glasuri străine şi atîtea figuri necunoscute.

Toate familiele dimprejur vin, cu Johann Strauss, să viziteze, pentru a doua sau a treia oară, via generalului von Offenbach, şi cu toţii, plecaţi de la castel, cobor pe urmele sălbaticei Gretchen.

Gretchen îşi scoate pălăria din cap. Văzînd în mîna unui lacheu vioara lui Strauss, deschide cutia încet şi ia vioara prezentînd-o artistului. Strauss, cu multă bunătate, atinge cîteva note zburătoare, şi, rupîndu-i-se o coardă, aşează instrumentul la loc.

— Cîntă, te rog, îi zice Gretchen.

Artistul, fără a mai rosti un cuvînt, ia din nou vioara şi, strîngîndu-şi puţin arcuşul, pronunţă încet:

— *Pensees* de Weber'.

Atunci încep a trece prin aer fiorele acestui cîntec, atît de dumnezeiesc, care face să înţeleagă şi pe cei ce nu aud, cîtă armonie, cîtă viaţă, cît geniu trăieşte în aceste ultime dar sublime note ale unui creier, care, în loc de a cugeta, cînta.

— Ştii, domnule Strauss — zise contele Walewski — că pe un poet numai un poet îl poate traduce?

— Ceea ce însemnează că pe un Weber numai un Strauss îl poate înţelege.

— Mă iertaţi, domnilor, zise Strauss. Noi, muzicanţii, suntem nişte mori de vînt, cari ne învîrtim după cum vine curentul. Este adevărat că sunt unele mori cari se învîrtesc mai repede decît altele, la acelaşi vînt; cauza e însă că meşterul lor a fost mai meşter decît a celorlalte.

— Şi nu suntem oare toţi creaturi ale aceluiaşi Dumnezeu? — întrebă generalul Offenbach.

— Ba da, da. Dar lemnul din care e făcută o moară nu seamănă cu lemnul din care e făcută cealaltă.

— Ceea ce însemnează că Johann Strauss, orcît ar lucra cu această scripcă învechită, nu va ajunge niciodată să scrie un început de gîndiri ca acelea pe cari le-aţi ascultat. Da! domnilor, orcît aş face, orcît m-aş munci, orcît aş scrie, tot un biet şef de orchestră

o să rămîi. D-voastră nu înțelegeți cît de grozav e a-și cîștiga cineva pînea purtîndu-și vioara pe la mesele bogaților; trebuind să cînte pe la nunțile fericiților, cînd inima moare în pieptul lui; fiind silit a executa un vals cînd ți se pare că îți trec prin cap motivele unei sonate care poate te-ar face celebru!... A, domnilor, îmi veți spune că eu nu sunt șeful unei bande de lăutari; că prea sunt rece în relațiunile mele cu lumea; că prea îmi place mult absintul. Prea bine. Dar sunt oare mai puțin scripcar, pus la ordinele d-voastră să vă cînt o bucată pasionată cînd mie îmi vine să casc, sau să vă fac orchestrația Figaro din *Barbiero*[2], cînd mie îmi vine să plîng? Au nu am dreptul să fiu rece cu lumea, care mă ascultă fără să mă înțeleagă? Au nu mi se cuvine să-mi caut mărirea cel puțin în visele absintului? Răspundeți, domnilor! răspundeți! A... tăceți cu toții? Vedeți bine că am dreptate. Atunci ajunge cu atîta înjosire, ajunge!

Și vorbind astfel își apucă vioara de gît și o zvîrli cît putu de departe. Vioara căzu pe iarbă moale și înaltă fără să se spargă.

Toți priveau în tăcere această vie scenă, unii cugetînd la mizeria vieții de artist, alții începînd să se indigneze de atîta îndrăzneală din partea unui simplu virtuos, alții iar, dorind să se sfîrșească cu această comedie — cum o numeau ei — cînd Walewski, adresîndu-se către Strauss, zise:

— Maestre, permite-mi o indiscreție: ai iubit vreodată?

Da aceste cuvinte Strauss își ridică capul cu mîndrie:

— Pentru ce această întrebare? zise el. Au d-voastră credeți că spre a deveni cineva om mare trebuie numaidecît să iubească? Vă înșelați, domnilor!

— Strauss, îi zise prietenul și protectorul său Walewski, Weber a iubit.

— Se poate; dar Michel Angelo nu a iubit niciodată; sau a iubit la bătrînețe cînd nu mai era decît Buonarotti Florentinul[8], cînd artistul murise, cînd nu rămăsese într-însul decît omul pigmeu, păcătos, vulgar, astfel precum este fiecare om. Și apoi, domnilor... chiar dacă ar voi să iubească cineva, unde mai trăiește astăzi o Victoria Collona?

Toți tăceau. Walewski se întoarse cu puțină ironie către doamnele vieneze, și se așeză pe o bancă de bambus zîmbind.

începură iarăși apropourile, cuvintele galante, frazele de spirit și nimeni nu mai băgă în seamă umoarea lui Strauss.

Gretchen, pe cînd toți ceilalți vorbeau, ridicase vioara de pe iarbă și se uita la ea cu respectul cu care ar privi cineva o cruce. După aceea o duse lui Strauss:

— E păcat să se strice cînd cîntă așa de frumos. Weber nu ar permite-o. Mai cîntă, d-le Strauss.

„Natural, gîndea el, acești oameni m-au plătit să le cînt și deci trebuie să cînt".

Apoi, luînd vioara cu oarecare bruschețe din mînile ei, începu a cînta romanța lui Koncki: *Adio Poloniei.*

Strauss cîntînd era în adevăr frumos. Fruntea sa mare strălucea de geniu și părea înconjurată de aureola gloriei. El avea obiceiu, cînd era mult impresionat, să închidă ochii pe jumătate și să-și plece capul de tot pe vioară. Atunci să fi ascultat cum un instrument de lemn și de coarde știa să vorbească acelei nefericite Polonii cu vorbe de foc, cu accente de pasiune dureroasă, cu strigăte sfîșietoare de vecinică despărțire.

Un tînăr ungur găsi că nu e nemerit a reaminti unor austriaci durerea unui polonez despărțindu-se de țara sa[4]. Gretchen auzi aceste cuvinte. Drept orce răspuns, ea se duse și, luînd pe Strauss de mînă, îi mulțumi cu atîta grație și atîta bunătate, încît îl făcu să uite că era plătit să cînte.

Strauss strîngea pentru prima oară, în mîna lui, mare și bărbătească, mîna de o albețe aristocratică a unei femei frumoase. Aceasta îl mulțumi mult; se simțea mișcat de altceva decît de muzică, și el, cel care nu se impresiona sub privirile curioase a cinci mii de pretențioși, era atît de mișcat, încît nu știu ce să răspunză.

Această comedie se sfîrși, și Strauss, împreună cu contele Walewski, plecă la Viena.

Cînd trenul se depărta de Presburg, lui Strauss ise părea că a lăsat ceva în urmă.

— Domnule conte, vioara mea a rămas la Presburg.

— Nu, Strauss, e în mîna oamenilor mei. Poate că ai uitat altceva, zise el zîmbind.

— Nu...

VALSUL

Anii trec şi pentru artişti ca şi pentru simplii muritori. Viaţa, în raport cu viitorul, vine încet de tot; în raport cu trecutul trece prea repede,

— Parcă a fost ieri... zise Strauss privind Dunărea. Eduard[5], cîţi ani sunt de cînd am scris noi *Polca nebunelor?*

— Patru ani, răspunse Eduard scriind.

— Patru ani!... Parcă a fost ieri!...

După aceasta tăcu.

Dunărea curgea pe sub ferestrele lor, lină şi adîncă ca o cugetare de poet. Era ora în care lumina depărtîndu-se îşi întorcea privirile sale murinde asupra lumei şi cînd întunericul începe a se coborî, de sub bolta cerească, cu încetul, pe pămînt. Umbrele celuilalt mal se întindeau, pierdute într-un albastru închis, albastrul cerului, pe care apa îl oglindea în adîncimele sale, iar prin aer treceau curente calde, aducînd dintr-o lume străină poezia necunoscutului, taina visurilor, glasurile dorului.

— Ce iute trece vremea, Eduard!...

— Iute, Johann, dar ce te face să cugeti la asta?

— Nimic. Un vis de altădată.

— Un vis? zise Eduard cu mirare, — eu nu-1 cunosc.

— A... nimic!... *Polca nebunelor.*

După aceea îşi rezimă iarăşi capul de mînă şi urmă a privi cursul Dunării pierdut în cugetările sale. Eduard aprinsese o lampă mare cu un abat-jour roşu, şi, cufundat în cîteva caiete liniate, atingea din cînd în cînd clapele pianului, în rulade mai lungi sau mai scurte, după cum găsea mai uşor sau mai greu nota care-i trebuia. Cîteodată fluiera încet începutul care-i rămînea în

minte, sau tuşea, cu multă gravitate, deşteptînd pe fratele său din contemplaţiunea în care era pierdut.

După cîtăva vreme bătu cineva la uşă. Un om ca de 30 de ani, scurt, durduliu, cu ochii mici, cu nasul mare, intră foarte politicos, cerîndu-şi iertăciune de îndrăzneala pe care o lua de a se prezenta singur. El întrebă pe artişti care din doi e Johann Strauss. Strauss îi ieşi înainte.

— Am onoare să mă prezint Carol Măria Hubert, conte de Sdczenyi, baron de Horvahyi, zise el.

— Fiţi bine venit, domnule.

— Am de adresat o rugăciune marelui nostru compozitor.

— Da ordine, domnule.

– Intru în subiect fără nici o introducţie: săptămîna viitoare mă însor. Am auzit pe logodnica mea vorbind foarte adesea de marele d-voastră talent, şi cred că nu i-aş putea pricinui o mai mare plăcere decît dîndu-i, în dar de nuntă, un vals compus şi scris de propria d-vs. mînă. După aceea voi îndrăzni să vă cer ca o graţie specială ca acest vals să fie executat de marea orchestră a teatrului imperial, sub conducerea celebrului Strauss. Plătesc 8000 de fiorini, domnilor[6].

Straus tăcea. Contele adaogă:

— Am uitat să vă spun, că viitoarea contesă de Seczenyi se numeşte astăzi Gretchen Schonenmann von Offenbach. Trebuie s-o cunoaşteţi, domnilor. Fără egoism, pot să vă încredinţez că e cea mai perfectă creatură din Viena.

Apoi, frecîndu-şi mînile cu mulţumire, întrebă din nou:

— Ei, domnilor, trebuie să contez pe bunele d-voastră dispoziţii pentru mine?

– Cîtuşi de puţin, domnule, răspunse pentru prima oară Johann Strauss.

— De ce ?

— Pentru că muzica nu se face de porunceală, zise el, intrînd într-o altă cameră şi trîntind uşa în urma lui.

Eduard Strauss rămase singur cu contele.

— Vă cer mii de scuze, d-le conte, pentru reaua Timoare a fratelui meu. Aceasta i se-ntîmplă foarte des, şi dacă l-aţi cunoaşte mai demult, nu aţi fi surprins de această nestatornicie a dispoziţiunilor lui. E prea mult susceptibil. Lucrul însă se poate hotărî între noi.

Eduard era mai german decît fratele său.

— Prea bine, zise atunci contele. îmi pare rău de această neînţelegere, însă dacă d-voastră vă luaţi însărcinarea de a lucra în locul fratelui d-vs., mie-mi e indiferent. Principalul e să fie un vals, şi un vals iscălit de Strauss, dar fie Johann, fie Eduard, aceasta puţin importă.

Iată omul. El ieşi.

Eduard, rămas singur cu fratele său, nu îndrăzni a-i supăra liniştea. El continuă a scrie fără să zică nici o vorbă. După cîteva minute Johann ieşi din camera în care se retrăsese şi se aşeză la aceeaşi fereastră. Dunărea trecea cu aceeaşi voluptate de regină, reflectînd, ca un ochi albastru, sufletele umbrelor cari îi populau ţărmurile. Duminele bărcilor se reflectau în apa lină, prelungite în infinit, iar strigătele batelarilor se amestecau cu frumoasele cîntice tiroliene, pe cari ecoul malurilor le repeta lungi şi depărtate.

Natura are de cel mai bun frate pe om. Poezia în natură deşteaptă poezia în suflet.

Strauss se sculă încet şi-şi luă vioara din cutie.

Atunci găsi el, pentru întîiaşi dată, acele legături de arcuş adînci şi pasionate; acel început de vals, transparent ca o apă limpede, diafan ca o gîndire; atunci pentru prima oară încercă el să facă armonie imitativă, ridicînd şi coborînd tonurile ca nişte line valuri; atunci scrise Strauss partea întîi din *Blaue Donau.* El îşi hotărîse în minte că acel vals trebuia să poarte numele Dunării. Pentru Dunăre Strauss avea o pasiune ca pentru o amantă. Ce vreţi? Fiecare om cu înclinările sale. Strauss nu putea să mai iubească decît 0 undă. Femeia pe care o iubise, astăzi se mărita; şi 1 se cerea lui, nenorocitul, să-i dedice un vals!... Vedeţi ce comedie e lumea...

Impresionat prea mult şi fără să poată coprinde deodată, într-o singură tremurătură de coarde, ceea ce simţea, îşi luă băţul şi pălăria şi ieşi.

Sunt unele ceasuri din existenţa noastră, în cari ne îndoim dacă impresiunile ce ne ating, ne ating pe noi sau ele intră în domenul senzitiv al unei persoane străine. Simţi o suferinţă fără nici o cauză, un dor fără nici o dorinţă, un foc fără nici o flacără, care te mînă,, te urmăreşte, te ajunge, iar după ce te-a atins, fuge, zboară... şi atunci alergi după dînsul fără să ştii de ce, fără să ţisespuie unde-1 vei ajunge, fără să te gîndeşti dacă-1 vei ajunge vreodată.

După trei zile Johann Strauss era la acelaşi geam, privind aceleaşi lucruri.

— Eduard, ştii că am scris un vals?

— Ştiu, răspunse acesta.

— De unde ştii?

— Mi-a spus-o contele Horvahyi.

— Cum ţi-a spus-o? te-ai mai întîlnit undeva cu dînsul?

— Nicidecum.

— Atunci cum ştii?

— Nu mi-a spus că logodnica lui se cheamâ Gretchen von Schonenmann?

— Bine, dar ce-are a face una cu alta?

— Are a face, Johann, că tu ai iubit-o şi nu mi-ai spus niciodată nimic.

— Eşti un prost, Eduard. După aceea îşi luă pălăria să iasă.

— Johann, ai dreptate să te superi contra mea că ţi-am ghicit această slăbiciune, însă eu nu voi să profit de starea spiritului tău spre a-ţi dovedi că toţi oamenii nu sunt făcuţi din acelaşi lut cu Michel Angelo. Tu ai iubit şi prin aceasta nu te-ai înjosit întru nimic. Inima este o vale rece şi tăcută, în care razele soarelui trebuie să pătrunză o dată. Ia să văd caietul.

îi luă caietul din mînă fără să-1 mai asculte, şi, după ce-1 aşeză pe pupitru, începu a urma valsul cu un bas improvizat. Notele, ca nişte perle de sonuri, zburau de la o coardă la alta, strînse, armonizate, poetice.

— Admirabil! admirabil! strigă Eduard, sculîndu-se de la pian. Ce acorduri! ce măestrie ! ce pasiune!

— Aceste acorduri pasionate şi legate cu atîta măestrie, cum zici tu, se vor numi *Dunărea albastră,* Eduard.

După o săptămînă, Johann Strauss era într-un cerc de ţineri, în casa generalului Schonenmann. fumînd pe un divan cu liniştea unui Dumnezeu. Toţi vorbeau. El îşi urmărea cu privirea roatele fumului său, găsind în învîrtirea lor drumul unui vis care-1 înşelase altă dată atît de amarnic şi care acum, ca orce vis, se prefăcuse în cîteva roate de fum.

Orchestra cînta uvertura din *Dinorah.*

Grupe de bărbaţi se plimbau prin saloanele nemărginitului palat Offenbach, discutînd sau admirînd frumuseţea florilor şi bogăţia decorurilor. Damele, împărţite în cercuri mai mari sau mai mici, se priveau cu plăcere în Psicheele[7] nemărginite ce acopereau păreţii şi, vesele, îşi dau mîna cu o îndestulare de prietenie neobicinuită în alte timpuri. Toţi aşteptau primul vals cu o nerăbdare vădită. Di se spusese că Strauss Johan a scris într-adins pentru mireaSă o bucată menită a rămînea celebră. Noutatea lucrului unită cu dorinţa de-a se începe danţul făcea pe toţi nerăbdători.

în fine, la Hore, Strauss, cu gravitatea sa obicinuită, se sculă după sofa şi se aşeză în rîndurile orchestrii.

Orchestra, sub privirile lui, atacă prima măsură a introducţiei. Toată lumea tăcea.

Strauss puse mîna pe vioară; începea valsul. Da primele acorduri, un dor de ducă pe aripele acestui zmeu fantast c apucă pe fiecare, şi, în cîteva minute, nu mai rămaseră decît bătrînii cari să asculte. în cinci saloane, acelaşi curent mişca, cu acelaşi pas, cîteva sute de oameni, cari, reci şi indiferenţi pînă atunci, zburau ca într-un vis fără sfîrşit spre o lume necunoscută.

Se auzi deodată un zgomot, o zăpăceală, o neînţelegere fără nici o cauză cunoscută. Ieşeau bărbaţii gesticulînd, femeile speriate, cerînd apă unii, alţii parfum, alţii oglindă[8].

— Moartă, moartă, se auzea din cînd în cînd prin. mulţime.

— Cine? Cine? Unde?

Gretchen von Schonenmann, jucînd cu fratele contelui de Seczenyi, căzuse fără să mai dea nici un semn de viaţă.

Atunci se văzu o scenă ciudată,

Orchestra, pînă la care ajunsese această tristă năutate tăcuse cu totul. Dintre toţi muzicanţii, unul singur, rămas în picioare, fără să asculte şi fără să vază nimic, cu capul plecat pe vioară, cu ochii pe jumătate închişi, continua de a cînta valsul cu o tremurare febrilă, sfîşietoare.

Acesta era Johann Strauss.

1879, decembrie

ARCHIVARUX

PORTRET

Domnului Gr.W,

Era un băiat ca de 43 de ani Miţache Ionescu, nalt, costeliv ca o nucă şi muncitor. De 23 de ani era archivar. Singură mîngîiere avea o pereche de barbete, pe cari le schimonosea în felurimi de feluri. Aci-1 vedeai cu unu întors însus, aci cu altul răsucit de-1 treceai prin urechile acului. Cînd şi le muşca era semn rău. Nici un copist nu îndrăznea să-1 supere. Atunci vai de dosaru care i-ar fi încăput pe mînă şi vai de nenorocitu care ar fi venit să-i ceară vreo desluşire. Da fiecare vorbă îl da dracului printre dinţi, sau îl trimetea după icre verzi cu cîte un număr de registru greşit. Altfel avea inimă bună. Singura lui părere de rău era picioru. El zicea rîzînd că e prea bine făcut: 35 centimetre lungime.

O singură dată mi-aduc aminte că se supărase rău de tot pe picioare. Se suise pe un scaun de paie să răscolească nişte dosare deasupra unui dulap. Pe cînd tocmai începea să se necăjească, din pricina unui dosar pe care nu-1 găsea, se sparse scaunul şi piciorul i se duse tocmai în fund, iar el căzu cu un vraf de hîrtii în braţe. I-a trebuit o adevărată muncă ca să-şi poată scoate picioru din scaun. Altfel, îi erau de mare slujbă: pe fiecare zi luau cîte o poştă'. Dimineaţa la 9 ceasuri îl aduceau la cancelarie şi seara la 6 îl duceau acasă.

Avea două ţinute: una de om şi alta de archivar. Cea de archivar era un spenţer scurt, pe care-1 avea de

vreo 12 ani, ros pînă la urzeală. Nici el nu ştia ce faţă avusese. Cea de om era o haină strimtă şi prea scurtă pentru dînsu, care şi aceea îi dura de vreo patru ani. Mai avea încă una, care o păstra pentru solemnităţi mari, ca de exemplu cînd îl trimetea procuroru general cu cîte o scrisoare la minister, ca să le dea leafa mai nainte, sau cînd se hotăra să facă curte.

Dişteptăciune, Miţache avea destulă pentru un archivar. Toţi copiştii trebuiau să fie dresaţi de dînsu. Vorbea cu o adevărată mîndrie de băieţii cari fusese în *cancelaria lui* şi cari erau ajunşi unii procurori, alţii preşedinţi de tribunal, alţii advocaţi. Cea mai mare mulţumire o avea cînd îi da băieţii să iscălească cîte o dovadă, în care sta scris jos, cu litere mari: *Archivist general.*

în politică Miţache n-avea nici o credinţă. Era alb fiindcă albii îl trimeteau pe dînsu la visterie s-aducă banii lefurilor, şi fiindcă atuncea avea drept să oprească de la fiecare cîte 2 franci pentru birje.

Politică făcea numai o dată pe an: cînd se discutau bugetele.

Deafa avea 120 fr. pe lună.

De muncit muncea cît şapte.

Da fiecare numire de procurori noi, toţi se-ntrebau: cine-i? ce-i? Miţache răspundea la toţi cu acelaşi stereotip răspuns: apa trece, pietrele rămîn. Aici cinstea revenea pietrelor.

Avea şi el, ca orcare român, un cusur: prea-i plăceau covrigii cu susan. îl vedeai alergînd, din dulap în dulap, cu un interminabil covrig în gură şi totdeauna supărat foc. Atunci domnii apărători se strecurau pe lîngă dînsu ca pe lîngă un pestiferat, de frică să nu-i atingă dosarele din braţe sau covrigu din gură.

întrebaţi pe cel dintîi ca şi pe cel din urmă advocat şi vă va spune cît e de important să fii în bunele graţii ale unui archivar. Sunt o mulţime de nimicuri cari trebuiesc îndeplinite şi cari toate trebuie să treacă prin mîna lui, încît, dacă vei avea nenorocirea să nu fii tocmai bun prieten cu acest predestinat al delelor, greu îţi scoţi clientu din prevenţie.

Miţache Ionescu trăia înconjurat de-o adevărată fortăreaţă. Toate zidurile erau decorate: ici un pistol, colo un cuţit, mai sus un chipiu, mai jos un ciomag, la dreapta o pereche de cizme, la stînga o sabie, în sfîrşit, un arsenal întreg; şi pe toate Miţache le ştia de ce afacere ţin, cu ce dosar sunt venite şi cînd vor merge la juraţi. Dar pe masa lui! Călimări, condeie, foarfeci, covrigi, înotînd într-un strat de nisip[2] şi învechite ca şi dînsu, erau mărturiile mute ale necazurilor ce trăgea sărmanul archivar, în această luptă eternă cu dosarele.

Omul care-i cunoştea toate chichiţele, precum zicea el, era moş Ioniţă.

Cunoaşteţi pe moş Ioniţă?

E cel mai perfect tip al aprodului: scurt pe cît archivarul e nalt, şi leneş pe cît cellalt e muncitor, moş Ioniţă fumează ţigări de havana. Poartă mustăţile rase pe jumătate, astfel că numai sub nas are două virgule castanii-roşii, cari, fiind prea des supuse la încercările focului, sunt arse cu o îngrijire părintească. Barba o poartă iarăşi pe jumătate: ras numai pînă în dreptul bărbiei, pare totdauna legat pe sub fălci. Pe lîngă acestea o pereche de ochi stupizi, pe cari îi înţepeneşte cîteodată, cu o adevărată încăpăţînare, asupra celui ce-i vorbeşte, isprăvesc această oglindă reflectătoare a celui mai aprodesc suflet.

Ei, şi cu toate astea, numai moş Ioniţă poate bine înţelege pe Miţache. Da ei nu este o completare reciprocă a persoanei unuia prin persoana celuilalt; nu, dimpotrivă: este o discompletare. Dar moş Ioniţă a-nvăţat pe de rost pe conu Miţache şi, afară de asta, sunt numiţi aproape cu acelaşi decret. Archivaru s-a învăţat cu aprodu întocmai cum se învaţă un cornist cu o trompetă stricată.

Şi, cine ştie, cînd aceşti iluştri reprezentanţi a unei lumi ce se stinge, se vor despărţi: unu de dulapurile sale, cellalt de ţigările sale; cine ştie ce archivari vom mai avea, ce aprozi ne vor mai servi. Timpul, care însuşi este archivarul omenirei, aduce fel de fel de noutăţi... cel puţin dacă se va inventa o maşinŞf

JEANA

Sunt unele mici fiinţe într-aripate, cari trec vara pe suprafaţa apelor, ca nişte patinatori microscopici, fără a-şi muia cîtuşi de puţin picioarele în unda adeseaori foarte puţin poetică şi foarte puţin perfidă a lacurilor.

Tot astfel sunt unele făpturi omeneşti, cari se strecoară pe oceanul vieţii, fără a fi atinse de nici una din infamiele la cari se află înglobită rasa omenească.

Fericirea este un sarcasm. Durerea este o poemă. Fericirea şi durerea formează viaţa.

Dacă vă voi spune că din această viaţă Jeana nu cunoştea decît poema, nu mă veţi acuza de contrazicere. Cineva poate să sufere, şi totuşi să-şi păstreze feciorenia sufletului tot atît de nepătată ca şi foile unui crin înflorit în dimineaţa aceea. Dacă-mi veţi observa că sunt şi crini a căror foi ies pătate din bobocul lor, vă voi răspunde că eu nu cunosc decît un crin pe lume: crinul nepătat.

Jeana era una din acele figuri femeieşti cari port întipărită în umbrele obrazului amintirea unui alt trai, a unei alte vieţi. Ţi se părea, cînd o întîlneai, că ai mai văzut-o undeva, într-un cadru de aur, într-o biserică italiană, luminată de razele galbene a două făclii, într-un vis fericit în care urca scara heruvimilor către cer, într-un palat de Borgia, într-un atelier

de Leonardo da Vinci, — în sfîrşit, într-un loc sfînt sau celebru. Ochii ei, pe jumătate miopi, cînd priveau ceva, păreau totdauna a întinde în spațiu o punte diafană, pe care gîndirea pleca în siguranță, atît de departe, încît numai cînd avea să se întoarcă, simțea cît drum făcuse. De aceea Jeana era totdauna foarte distrată. Cînd cineva o deştepta din contemplațiunea ei, părea încurcată şi stîngace, căci, neluînd seama la cele ce se vorbeau, nu ştia mai niciodată ce să răspundă.

Şi mintea sa se ducea spre Nancy[1]. Acolo avusese un văr în şcoala forestieră, care, în războiul din 70, se înrolase ca voluntar în armata franceză, şi de atunci nimeni nu mai putuse afla nimic despre el.

Constantin Deon, care venea un fel de nepot de alianță părinților Jeanei, fusese crescut de mic în familia Duchienilor, şi, după ce ajunsese în vîrsta cuviincioasă, fusese trimis în Franța. D-na Duchianu, mama Jeanei, era o femeie de elită şi ei datora băiatu tot ajutoru ce primea din partea şefului familiei. D-nu Duchianu era un fanfaron bogat, care făcea binele, dar avea o grije nespus de mare de a-1 aminti ori de cîte ori i se prezenta ocazia, scriind lui Constantin, la fiecare două săptămîni, că se ruinează pentru el, că aceasta o face fără să fie dator, că ar fi bine să se învețe ceva mai econom, deoarece ştie foarte bine că n-are nici o avere. Ducrurile acestea, repetate, ajunseseră să dezgusteze pe sărmanul orfan de viața care o ducea, şi, fiindcă ştia că niciodată n-o să se poată plăti de d-nu Duchianu, avea un fel de greutate vecinică pe conştiință.

Franța striga „la arme 1"

Constantin Deon îşi zise încet: „Iată ocazia să mă sting în gloata nevoilor omeneşti, spre a nu mai fi urmărit de această recunoştință brutală, ce mi se impune, şi pe care trebuie s-o urmez. Mă duc. Franța e noua mea patrie, căci în ea am învățat să^ sufăr. Apuc un drum în capătul căruia poate să găsesc... «odihna»". Şi se înrola.

Fu primit în corpul pontonierilor. Rănit de două ori, de două ori se-nsănătoşi şi continuă campania.

Dîngă Metz[2] fu prins de prusaci şi trimes în Germania. Stătu două luni în Colonia şi restul timpului în Berlin. După încheierea păcii, se întoarse în Franța căpitan, în 73 fu primit în corpul inginerilor forestieri şi rămase în funcțiunile republicei pînă în 77, cînd se bolnăvi» îşi blestema soarta că nu putea veni în țară să ia parte la războiul contra turcilor, deşi nu prea-i surîdea tovărăşia ruşilor. în fine, după război, se însănătoşi, şi, cu toate că era hotărît să nu mai calce în pămîntul țării lui, dorul îl birui.

îndată ce ajunse în Bucureşti căută să se informeze de familia Duchienilor. Era primăvara. Aceştia tocmai plecaseră la moşie. Cercetă de Jeana şi află că ea tot nu se măritase. Se miră puțin de lucrul acesta, căci o ştia deja în vîrstă, frumoasă, cu avere mare, — şi, desigur, nu pretendenții erau să-i lipsească în astfel de condițiuni.

Atunci îi veni o idee ciudată. Orcît voise să se desfacă de recunoştința ce datora Duchienilor, simțea că nu putea. Un spirit drept şi o inimă care se simte mai presus decît vulgul, orcît s-ar osteni să-şi apropieze un sentiment nedemn sau nedrept, nu-şi ajunge la scop. De aceea se hotărî să plătească încetu cu încetu şi pe tăcute toate serviciile cîte i le făcuse Duchianu, primind a-i lua direcția exploatărei celor două mari moşii ce avea în Ilfov şi în Dîmbovița, — fără însă să se lase a fi recunoscut.

Se întîlni în Bucureşti cu doi camarazi de şcoală, şi aceştia nu-1 cunoscură. Atunci se hotărî să treacă drept francez. Dimba o vorbea ca şi pe a lui şi exteriorul şi-1 face cineva cum vroieşte.

Veni cu recomandație din Franța către ministrul agriculturei. Acesta îl primi foarte bine şi îi şi oferi un loc în administrația domeniilor. El refuză, mulțumind ministrului de bunăvoința cu care-1 primi, şi-1 rugă să-1 recomande vreunui mare proprietar, cum erau d-nii X, Y şi Z între cari vîrî şi pe Duchianu.

După două luni de înțelegere şi de cercetare, ministru îi spuse că, în fine, a convenit el însuşi c-un mare proprietar, care are şi păduri pe moşiele sale, să-i încredințeze direcția afacerilor, şi că acest proprie-

tar se numea d-nu Duchianu. Faptul e că dacă vechiul protector al lui Constantin se hotăra să ia un ajutor pentru exploatarea moşielor sale, nu o făcea tocmai de trebuinţă, ci mai mult de fanfaronada de-a putea zice la fieşte-ce momente: „intendentul meu, directorul meu de exploatare, francezu de la moşie etc", cît şi pentru a intra în gustul ministrului, care susţinea pe Constantin Deon. Cu toate astea, cu tot spusul ministrului, nu se ştie dacă d-nu Duchianu ar fi primit pe Constantin, cînd ar fi fost convins că e român.

în adevăr, după cîteva zile, vechiul soldat francez fu prezentat rudei sale, sub simplul nume de Leon, şi convenţiunea între ei se făcu foarte repede. După trei zile plecară împreună la Viforeni, moşia din Ilfov, unde d-nu Duchianu îşi avea familia.

îl

Constantin revăzu locurile copilăriei sale, sub cea mai penibilă impresiune. Ici un crîng, colo o movilă pe care se odihnise adesea, dincolo satul ce se întindea pe o coastă a Argeşului, în zare turnul bisericei care fusese zidită de familia Oprişenilor de peste Olt, — toate, atîtea dulci şi scumpe amintiri, pe cari trebuia să le înăbuşe, să le ascundă în cele mai depărtate colţuri ale memoriei sale.

Cînd ajunse la Viforeni, d-na Duchianu şi Jeana se aflau pe terasa despre apus, aşteptînd trăsura, pe carco văzuseră de departe. Constantin rugă pe d-nu Duchianu să ceară iertare doamnelor că nu poate veni, atît fiindcă era ostenit, cît şi pentru că îmbrăcămintea sa nu era destul de cuviincioasă pentru o primă înfăţişare. La masă fu silit să se coboare. Prezentarea se făcu cam ceremonioasă, din cauza d-lui Luchianu care aducea pe Constantin ca pe un trofeu. Fu primit cu bunătate atît de d-na Luchianu cît şi de Jeana. El vorbi puţin, Jeana şi mai puţin. Ea, cînd '1 văzu întîi, făcu o mişcare atît de expresivă, încît Constantin se temu că 1-a recunoscut. Curînd însă se convinse

că ea a avut numai o amintire trecătoare, care a pierit ca urma unei stele de pe cer.

în cîteva zile toată lumea-1 cunoştea sub numele de Conrad Leon.

Constantin se apucă de lucru cu o adevărată pasiune, în lungile sale excursiuni ce le făcea ziua pe la diferitele puncte unde avea treabă, cerceta cu cea mai mare dragoste de trecutul lui, care se ascundea în toate lucrurile, pe toate văile moşiei. Cînd se întorcea seara acasă, primprejurul lacului, vedea mai întotdauna pe Jeana, într-o luntre albă şi îngustă, strecurîndu-se pe sub umbra sălciilor, pînă în punctul unde apele se revărsau din nou în Argeş, de unde şi veneau, formînd o cascadă mică şi fără mult zgomot, care însă avea o deosebită atracţiune, prin mica roată de moară pe care o învîrtea vecinie. De la moară, Jeana se întorcea înapoi în amurgul serii, şi adeseori se oprea în mijlocul lacului, lăsînd vîslele să atîrne în nemişcare, iar ea, rezemată pe o margine a luntrei, îşi scălda mîna în apa caldă şi limpede, făcînd să dispară icoana credincioasă ce şi-o vedea pe luciul lacului.

într-o seară, pe cînd mai se întunecase, Constantin trecînd, ca de obicei, prin preajma sălciilor, auzi lopeţile lovind cu putere apa, ca şi cum cel ce le mişca ar fi fost grăbit sau ar fi avut teamă de ceva. Deodată luntrea se opri, şi o voce dulce dar puternică întrebă: — Cine e acolo?

Constantin tăcu. Vocea care întrebase, ca şi cum n-ar fi vrut să ştie de teamă, începu a cînta o dulce melodie, ale cărei note, purtate de ecoul lacului, se pierdeau în taina nopţii, pînă dincolo de marginele auzului.

Poţi tu acum oare să-i spui,
O dulce trandafir uitat
C-atunci numai te-am sărutat
Cînd am aflat că eşti a lui?...
Şi poţi să-i spui cît timp am plîns...
De cîte ori la sîn te-am strîns...
Şi cum privindu-te uscat
Am plîns din nou şi am iertat?...

O, timp, tu care porţi tn tine
Atîta tristă adîncime
De suferinţă şi de dor,
Dă-mi pace, lasă-mă să mor.

Căci dacă-n lume veştejeşte
Tot ce-i iubit, tot ce iubeşte,
De ce să-ncerci a mai trăi,
Cînd mintea doliul Îşi poartă
Şi inima îţi este moartă,
Cu mult-nainte de-a muri?...'

Leon rămase uimit. Acest cîntec nu-1 auzise de ani întregi. El îl ştia ca şi dînsa, şi stăpînit de farmecul glasului şi de frumuseţea cîntecului, uită orce prudenţă şi repetă strofa din urmă, pasionat ca un nebun.

După ce tăcu el, tăcu totul. Constantin aşteptă cîteva minute zadarnic. După aceea-şi încalecă din nou calul şi plecă.

A doua zi la masă Jeana nu veni. A treia zi, asemeni. în fine, după trei zile se coborî.

Tocmai atunci un nou pretendent se ivise pe orizont, şi d-nu Duchianu stăruia cu orce preţ să fie primit de Jeana, căci era băiat bun şi cu avere. Constantin surprinse cîteva aluziuni ale proprietarului la trecut.

— De, fata mea, ce-o să-ţi fac? Eu l-am trimis să se ducă în oastea franţuzească?... S-a dus, s-a dus. Morţii cu morţii, viii cu viii.

Constantin înţelese că era vorba de dînsu. Jeana-1 iubea atît de mult, încît nu mai voise să se mărite, după ce-1 crezuse mort! Se sculă de la masă foarte tulburat, şi mai înainte de timp, pretextînd o mare durere de cap. Voi să se culce. Nu putu. Se puse să citească. După vreo două ore intră o servitoare şi-i lăsă pe masă o scrisoare. El o luă.

Era în trei pagini cea mai caldă şi mai poetică rugăminte a unei femei către un bărbat, să renunţe la a se mai ascunde sub un alt nume şi o altă figură, căci ea, Jeana,-l recunoscuse. îi spunea cît 1-a aşteptat, cît a plîns cînd 1-a crezut mort, cît îşi simţea viaţa de goală în urma lui, — şi-i amintea că era o vreme cînd în jocurile lor 'şi făgăduiau să trăiască nedespărţiţi. Apoi '1 ruga s-o scape de persecuţiunile atîtor oameni cari voiau s-o ia de nevastă, şi pe cari nu-i iubea. îi repeta că inima ei n-o înşeală; era el, el. Constantin Deon.

Fără îndoială că era el, dar acum, cît suferea!...

Constantin se sculă drept în sus, şi, cu o mişcare gravă, luă condeiul. El ştia că ar fi fost taxat de cel mai laş om dacă s-ar fi descoperit părinţilor ei. Toţi ar fi zis că a venit cu scopul acesta într-adins. Şi el, chiar cînd iubea, căci o iubea, nu înţelegea astfel recunoştinţa. Atunci scrise în franţuzeşte: „Mă iertaţi, dar eu nu înţeleg nimic", şi iscăli. Aceeaşi femeie luă răspunsul.

A doua zi de dimineaţă, era mare sărbătoare la Viforeni: Jeana Luchianu se mărita.

La dejun, mai mulţi străini dădeau un aer solemn circumstanţei, care era în adevăr de mare importanţă în localitate. Jeana se coborî şi ea. Figura-i era ostenită de nedormire; se vedea bine că plînsese.

Leon văzînd-o, se deşteptă într-însul deodată atîta milă şi atîta iubire, încît, neputîndu-se stăpîni, ieşi afară şi ceru numaidecît calu, sperînd că în aerul cîmpului va putea scăpa de greutatea care-i apăsa pieptu. Se înşela.

întors seara acasă, — scrise şi el cîteva pagini în româneşte, prin care ruga pe Jeana să-1 ierte, -i spunea că în adevăr e el, şi că o iubeşte.

A doua zi primi tot în franţuzeşte, acest răspuns: „Eu înţeleg, dar e prea tîrziu".

PENTRU TOTDAUNA

în amintirea prietenului meu Petre Oeconomu

I

Oamenii şi lucrurile merg de mînă. Cîteodată oamenii fac lucrurile; de cele mai multe ori lucrurile şi întîmplările fac pe oameni.

Aşa era cu Filip Chrisoverghi. Firea îl lăsase un mare suflet; întîmplările îl făcuseră un mare ştrengar.

Nu pot spune dacă era vreo legătură între dînsul şi familia cu acelaşi nume, veche şi cunoscută în țară[1]. Tot ce pot şti cu temei este că Chrisoverghi avusese o avere însemnată, pe care o mâncase în toate chipurile, aruncînd pe uşi şi pe ferestre, dăruind în dreapta şi în stînga, strîngînd la masa sa toți nebunii din lume, — toate acestea, zicea el, numai spre a aplica principiul economico-social: punerea în circulație a capitalurilor.

— Bine, ce vinovat sunt eu, repeta adesea, dacă tata a avut grije să-mi lase 12 mii de galbeni venit pe an?... De mănînc şi eu cum pot. Numai îmi pare rău cîteodată că le mănînc cu nişte dezmățați ca voi, şi că nu mă gîndesc la bieții băieți săraci, cari vin ca şi mine la 'nvățătură şi cărora le-ajunge 200 lei pe lună, spre a învăța de şapte ori mai mult decît învățați voi toți, bărbați şi femei!

Aceste cuvinte hăiticul le primea mai întotdauna cu chiote şi țipete, în care numele lui Chrisoverghi era glorificat ca numele lui Vişnu[2] sau a lui Osiris[3]. Femeile îi săreau de gît, veneau cu liste de loterii, îi cereau ajutor pentru săracii din foburgul lor; bărbații, cu nasurile roşii de vin, îi vorbeau de societăți de exploatare, de fabrice, de dividende, — numai spre a-i lua cîte o sută, două de franci pentru *formarea statutelor,* cari nu se formau în vecia veacurilor.

Filip îi asculta, pe toți şi pe toate, cu răbdarea unui adevărat filozof, şi mai la toți le da, curios să vadă pînă unde merge bestia omenească cu minciunele şi înşelătoria. Iar în mai toate aceste orgii, iarna, el se aşeza în fața sobei şi asculta poveştile ce pare a le spune orcare lemn care arde, sau admira purpura aprinsă ce învăluie unii cărbuni gata a se stinge, — lăsîndu-şi prietenii să urle şi să spargă la sticle; vara, pleca adesea, în mijlocul chefului, şi rătăcea prin boschete sau pe marginea lacului, cînd erau la *Bois de Boulogne.* în viața acestui muritor, cel mai blazat din cîți îi avea Parisul, exista un colț de lume ascunsă, în care se adăposteau cîteva sărmane suveniri, peste cari timpul, orcît trecuse, nu putuse să le şteargă şi nici să le slăbească puterea. Şi cînd el fugea cîteodată de tagma prietenilor, fugea spre a bate încetişor la poarta acestei lumi, în care el, Filip Chrisoverghi, se regăsea copil, mergînd de mîna mamei sale printr-un parc imens, pînă în marginea unui lac, tot atît de frumos ca cel din *Bois.* Şi-apoi barca, caii, grădinarul care îi făcuse totdauna arcurile cele mai tari în coardă, cîinii tatălui său de vînătoare, şi o mulțime de alte reminiscențe, cari toate îi pricinuiau cea mai nețărmurită plăcere din cîte un om ca dînsul mai putea încerca.

Timpul îi luase mai întîi pe mumă-sa, — luase apoi pe grădinar; arcul se uscase; dintre cai mai trăiau numai unii, orbi şi suri de bătrînețe; prin parc, iarba crescuse pînă şi pe pietrişul cărărilor, — iar mai la urmă murise şi tatăl său. Iată colțul de lume pe care-l căuta adesea Filip.

Cu o viață ca cea care o ducea el, ruina veni în cîțiva ani. Vîndu pe rînd două moşii ce avea peste

Olt, şi era gata să vîndă pe cea de a treia, ultima rămasă din zestrea mamei sale, cînd o simplă întîmplare-i schimbă tot planul sau mai bine toată nebunia vieţii.

Vroia să plece din Paris, într-o lungă călătorie prin lumea nouă. începu a face un fel de catagrafie a lucrurilor ce trebuia să lase la Paris şi a celor ce trebuiau luate. Prin geamantane găsi fel de fel de hîrtii uitate, şi într-un vraf de scrisori, ce zăceau profuite în fundul unui cufăr, recunoscu scrisoarea fină şi cam tremurătoare a mamei sale. Deşi toată această corespondenţă o avea strînsă şi legată cu cea mai sfînta grije, 'şi închipui că s-a putut să treacă o scrisoare neobservată, şi o ridică din mulţimea celorlalte plicuri zadarnice, spre a o pune la locul ei. Curiozitatea îl făcu s-o citească. Scrisoarea era din 67; slovele abia se mai cunoşteau. Ea începea astfel:

„Copilul meu, astăzi viu de la Mihăileni, unde am fost să îngrijesc de zidirea fîntînei ce am hotărît, împreună cu tatăl tău, să înălţăm în locul unde era să te îneci în marginea lacului. Zidim pentru satul întreg acest izvor, care singur are apa nesălcie, ca satul întreg să se roage pentru sănătatea şi viaţa ta. Cînd te vei face bărbat, şi te vor aduce vreodată nevoile să-ţi înstreinezi averea ce ţi-o strînge tatăl tău, să-ţi aduci aminte, Filip, că moşia aceasta este a mea, părintească, că într-însa m-am născut şi eu şi tu, şi că mama ta ar dori să n-o vinzi niciodată şi tot aşa să rogi şi tu pe copiii tăi să facă..."

Apoi urmau o mulţime de alte poveţe şi îngrijiri, pe cari numai dragostea unei mame le ştie găsi în izvorul nesecatei sale bunătăţi.

Filip râmase cîteva minute ameţit. Ce dorise mama sa şi ce făcea el! Nu mai departe decît în săptămîna aceea-şi ipotecase, în al doilea rang, pentru 1500 de galbeni, moşia pe care cu nici un chip nu trebuia s-o înstreineze. Dezgustat de el şi de Paris, 'şi strînse toate lucrurile ce le putea lua cu sine şi a doua zi de dimineaţă plecă, dar nu în America, ci în România.

II

Cînd ajunse la moşie se-nsera.

Trecu pe lîngă o curte în adevăr boierească, în care bogăţia strălucea pînă şi pe foile pomilor, cari păreau mai grase şi mai pline decît la alţi arbori. Case mari, hambare, dependinţe, Ieşi sistematice, maşine şi o mulţime de lucruri trebuincioase agriculturei, —-spuneau că acolo s-a aşezat avuţia ca la dînsa acasă. I se explică că moşia era a unui vechi proprietar* d-nu Mărăcineanu, de a cărui nume Filip îşi aduse aminte. încîntat de vecinătate, merse înainte.

Trecu prin satul său, fără să fie băgat în seamă de nimeni. Sătenii însă păreau a trăi într-o bogăţie oarecare. Ducrul acesta-1 îmbucură. Ajunse la poarta caselor boiereşti, şi trebui să se dea el singur jos din trăsură spre a chema pe cineva dinăuntru. Ieşi un portar, pe care nu-1 cunoştea. Acesta rămase încremenit cînd auzi că Filip e proprietarul moşiei. Sări numaidecît şi-şi chemă nevasta şi copiii, cari-i sărutară mîinile, îl scuturară de praf, îi luară lucrurile din trăsură, pe cînd portarul deschidea uşele caselor.^

Filip privea cu o bucurie tristă toate aceste lucruri părăsite, cari fiecare îi păstra cîte un suvenir din copilărie. Erau toate aceleaşi, dar mai bătrîne cu 15 ani.

Intră în casă. S-aştepta să gonească liliecii şi guzganii de prin odăile cele închise de atîta timp,. dar nu goni nimic, căci nu întîlni nimic, — numai un aer greu de sulfină îi reaminti că acele case nu văzuseră pe stăpînul lor de multă vreme. Altfel totul era la loc, măturat, îngrijit ca şi cum ar fi fost lăsat numai de o săptămîna de stăpîni.

— Se vede că dumneata eşti o femeie harnică, zise Filip îngrijitoarei. Am să-ţi fiu de mult ajutor. Vrei să rămîi la mine ca să m-ajuţi să dau de urma tutulor lucrurilor cari sunt aici?

_ Noi, cucoane, suntem ai casei. Nu ne ducem decît dacă ne-i goni. Mă rog însă pentru lucrurile din casă să mă duc să chem pe cuconiţa noastră.

— Care cuconiţă? Mai e cineva proprietar cu mine pe casele părinteşti? întrebă Filip cu oarecare asprime.

— Ba nu... dar ... dacă nu-mi porunceşti, nu mă duc.

Filip îşi luă de seamă, şi-ncepu să discoase pe portăreasă despre cucoana care îi ştia atît de bine lucrurile din casă. Femeia spuse că era fata boierului de alături, care şi ea fusese prin ţări străine şi era întoarsă de vreo cinci ani în ţară.

Edmea venise întîi de curiozitate să vadă ce e în această casă care sta de atîta timp închisă; după aceea venea de plăcere să arate îngrijitoarei cum să ţie curate lucrurile, — şi-n cele din urmă avea o adevărată dragoste pentru aceste mobile elegante dar părăsite.

Filip rugă pe îngrijitoare să se ducă să-şi cheme stăpîna, cum o numea ea, fără însă să-i spuie că a venit cineva. Femeia plecă.

El rămase şi începu a trece prin odăi, cu pieptul plin de cele mai ciudate simţiminte: durere pentru trecut, bucurie pentru prezent, speranţă pentru viitor, cari toate se confundau într-o singură vorbă, mare şi dătătoare de viaţă: *revederea.* Cînd ajunse în odaia sa, se văzu tot, într-o oglindă mare, care-1 înfăţişa aşa cum era: nalt, cu barba lungă şi îngrijită, cam ostenit de drum, cam bătrîn, cu o rază de regret în ochiul său albastru, care părea că se duce spre trecut să-ntrebe zilele scurse, unde e tinereţea, unde e fericirea, unde e adevărata viaţă?... Şi alături de oglindă, ca un răspuns mut, un portret a lui, de pe vremea cînd plecase la Paris, părea a-i arăta că viaţa a fost între acele patru ziduri părinteşti, de care el sta atîrnat de 15 ani. Filip trecu în camera de alături.

Aici rămase un moment în prag. Era odaia singurei femei pe care o iubise. într-însa totul era îmbrăcat în negru. Filip se apropie de pat, unde-şi închipuia că va găsi portretele familiei, şi-n adevăr, sub un voal negru, recunoscu pe mă-sa.

Atunci, această vlăstare stricată a Parisului se plecă încet spre cadrul cel vechi, şi, cu ochii plini de lacrămi, sărută sticla după care se odihnea de vreme lungă imaginea mamei sale.

Tocmai atunci uşa se deschise şi intră o femeie tînără, îmbrăcată într-o rochie lungă de mătase şi ţinînd în mînă o carte. Ea intră cîntînd, fără a vedea pe Filip, care era pe jumătate ascuns de perdelele patului. Cînd acesta se întoarse, Edmea, speriată, voi să fugă.

Filip o rechemă încet:

— Doamnă, cu toată ruşinea ce încerc de a vă spune lucrul acesta, vedeţi că plîng, — şi un om care plînge nu poate fi un făcător de rele.

Ea, necunoscîndu-1, se uita la el cu asprime.

— Nu pot, domnule, atunci, să-mi explic cum vă găsiţi aici...

— Poate că eu aş avea mai mult drept să vă-ntreb lucrul acesta, dar fiindcă ştiu cum vă găsiţi aici, nu-ntreb nimic, ci numai mă mulţumesc_a vă spune ca orunde vă vor aduce întîmplările vieţii, să vă aduceţi aminte că aveţi în Filip Chrisoverghi un prieten care va fi gata orcînd să vă dovedească recunoştinţa sa...

— D-nu Filip! stăpînul moşiei! zise ea... Iată pentru prima oară un străin întrebînd pe un proprietar de ce vine la el acasă. în adevăr, trebuie să vi se pară foarte ciudat lucrul acesta, — dar, vedeţi, eu îmi făcusem un obicei de-a veni mai în toate săptămînile cîteodată şi a îngriji de aceste lucruri, pe care nimeni nu le mai îngrijeşte de vreo 15 ani... Vă mărturisesc că am făcut rău, dar nu ştiam dacă stăpînul lor le va mai vedea, şi am făcut şi mai rău că am îndrăznit să deschid acest piano şi să supăr liniştea adîncă a portretelor la care priveaţi adineaorea cu atîta... atît de impresionat.

— Nu, n-aţi făcut rău de loc. Eu, dacă priveam cu prea mult interes, priveam pe o fiinţă care nu are astăzi glas să vă mulţumească, dar care vă înţelege şi vă iubeşte. O!... dacă omul ar pricepe mai de cu timpuriu ce e viaţa, ar şti unde să se ascundă ca să trăiască, — dar n-o înţelege decît prea tîrziu...

— Se vorbeşte de d-voastră foarte mult rău în casa noastră, d-le Filip. De ce nu vă-ndreptaţi?... întrebă Edmea cu oarecare naivitate.

— Rău? şi de ce?

— Se zice că aţi cheltuit o avere însemnată; că n-aveţi nici o legătură cu pămîntul în care aţi născut şi crescut; că... nu ţineţi la nimic în lume. Desigur tatăl meu se înşeală cînd vă judecă astfel.

Filip mişcă trist din cap.

— Din nenorocire tatăl d-voastră nu se-nşeală. Am îmbătrînit fără să fac nimic... afară de datorii. Şi se lăsă pe un scaun coprins de o deznădăjduire sfîşietoare.

Edmea se aşeză şi ea pe un alt scaun, şi cîteva momente trecură, fără ca să se audă cel mai mic zgomot, în cele din urmă Filip se sculă cu o hotărîre bărbătească în privire.

— în fine, trebuie să fac ceva!... Ascultă-mă, doamnă; abia te cunosc, şi simt că-ţi sunt dator multe lucruri. Voi să-ncep. Ce pot să fac pentru dumneata?

— Pentru mine nimic. Pentru dumneata poţi să faci multe... începînd prin a rămînea în ţară. Edmea, aceea de care rîdeai pe cînd încă erai român, îţi repetă astăzi că nicăieri omul nu găseşte pace sufletului său decît acolo unde-şi are toate suvenirile.

— Edmea?... de care rîdeam eu?... Iartă-mă, dar nu-mi] mai aduc aminte.

Ea plecă ochii în jos. După aceea-i ridică, umezi de o lăcrăma care nu îndrăznea să iasă din închisoarea genelor.

— E cu atît mai bine, domnule, pentru uşurarea spiritului dumitale de prea multe sarcini.

Voi să plece. Filip o apucă de mînă şi o sili să rămîie.

— Doamnă ! Edmea !... rămîn aici pentru totdauna.

— Pentru totdauna?... zise ea dînd din cap şi uitnT-du-se la el cu una din acele priviri ce numai ochii care iubesc ştiu să aibă; pentru totdauna?

— Pentru totdauna !

Atunci ea duse mîna, ce o ţinea într-ale sale, la gură, cu o repeziciune extraordinară, şi, după ce o sărută de cîteva ori, ieşi ca un fulger.

Filip rămase încremenit. în mintea sa i se grămădeau o mulţime de amintiri din copilărie şi parcă începea să vadă o fetiţă şubredă şi sălbatică printre nenumăratele sale vedenii încîntătoare, — care acum era măritată şi fericită.

Ieşi în balcon şi se puse să privească spre partea caselor vecine, fluierînd încet o arie din sudul Franţei, a cărei monotonie convenea minunat de bine tristeţei sufletului său. După aceea se coborî în parc şi apucă spre lacul ce se înfunda în pădure. El, mergînd, băgă de seamă cîteva stoluri de raţe sălbatice, cari zburau speriate pe deasupra capului său, dar nu-şi dete socoteală de nimic.

Cînd ajunse în coasta despre apus a lacului, se opri în margine să privească pitorescul ce i se desfăşura înainte. Uitîndu-se pe lac, văzu o formă omenească plutind la suprafaţa apei, cu mîinele strînse la piept şi într-o complectă nemişcare. Curios, se sui într-o luntre veche ce sta la mal, ca un paznic al trestielor, şi ajunse corpul.

Era Edmea. Se înecase.

Sunt în inimele oamenilor momente de asemenea deznădăjduire, şi atunci, dacă elementul morţii este prea mult aproape... adio!

Filip, aproape nebun, o ridică cu multă greutate în barcă şi o duse la mal. Acolo, o dete singur jos din luntre; o aşeză pe un aşternut de iarbă, şi, după ce îi şterse fruntea de apă, îi luă capul pe braţele sale şi se uită lung, lung la dînsa, ca la o fericire care-ţi zboară. Obrazul părea a fi încă viu, cam palid, cam lungit de suferinţele morţii, dar tot frumos şi tot poetic. Gura sta întredeschisă, părînd gata a rosti acel *totdauna* pe care-1 zisese cu atîta foc şi atîta încredere. Umerii erau albi. Buclele de păr desfăcute şi negre păreau a face doliul figurei pe care o încadrau. Era frumoasă chiar moartă.

Chrisoverghi, fără să ştie ce face, se plecă spre ea şi-i luă capul în braţe.

Apoi o sărută cu un fel de tainică înţelegere repetînd încet:

Totdauna!... pentru totdauna! pentru totdauna!

Şi pentru totdauna rămase la Mihăileni, căci peste cîteva săptămîni muri şi el.

Astfel se sfîrşeşte.

MĂRIA

Era născută într-o dimineață de vară, pe cîmp, la umbra griului. Muma ei era de la oraş. Tatăl ei de la munte. Se numea Măria.

De la muma ei moştenise o mare tragere de inimă către lux şi viață zgomotoasă; de la tatăl ei, sănătatea; de la dimineața care o văzuse născîndu-se, veselia; de la umbra griului, un fel de melancolie gravă, o odihnă în cugetare, care îi era tot atît de trebuincioasă, în viața pe care o avusese mai pe urmă, cît e de trebuincioasă apa nufărului, cît sunt de trebuincioase sălciele unor morminte fără cruci, spre a arăta că acolo doarme o ființă.

Ea zicea adesea că trupul ei este un mormînt, în care doarme un poet.

Pe cînd era de 4 ani, tatăl său murise, şi fusese silită de întîmplare să părăsească Ardealul, unde era născută. Veni cu mama sa la Bucureşti, după ce vînduseră tot ce aveau acasă. Fu pusă într-un pension cu tendințe religioase, în condițiunile copiilor săraci, căci era săracă, cu toate că vînduse tot ce avea.

Mumă-sa se apucase să deschidă un fel de cafenea-birt, unde studenții săraci, chelnerii, birjarii, veneau să mănînce sau să petreacă, după pungă.

Ea scăpa din cînd în cînd de la şcoală îşi venea, pe cînd avea deja 10 ani, să se aşeze la contuarul prăvăliei, care s-ar fi putut numi, mult mai corect, o tej-

ghea decît un contuar. începea să facă cunoştință cu *mastica, pelinul, drojdia, țuica,* printre cari se ascundea cîte o sticlă de *bitter* sau de *aniset,* cumpărate de la desfaceri, — şi, cu toate că învăța bine, scîrba ei pentru şcoală şi pentru viața copilărească ce i se impunea, devenea din ce în ce mai mare. Muma ei vedea toate aceste lucruri, dar fiindcă era o ființă care mai presus de toate punea specula şi cîştigul, o încuragia la astfel de lucruri, îndemnînd-o dumineca să steie la contuar şi să învețe a recomanda marfa băuturei.

Fata era foarte primăvăratică. Ea pricepea cu prisosință tot ce se cuvine să facă o bună stăpînă de cafenea spre a-şi atrage muşteriii. Se vede însă că nici ea, nici mă-sa n-avea noroc. Treburile mergeau rău. Creditorii se înmulțeau. Datornicii nu vreau, sau, spre a nu-i înnegri în fața posterității, nu puteau să plătească, — şi astfel, din rău în mai rău, birtul mergea spre închidere.

într-o bună dimineață, fata se pomeni că o ia de la pension şi că o duce de-a dreptu la gară. Ea se bucura groaznic, căci nu putea să sufere oraşul acesta, în care libertatea ei fusese închisă între zidurile unui pension catolic, şi în care treburile birtăşeşti ale mamei sale mergeau atît de rău.

Unde plecau?

Muma spuse fetei că se duc la Turnu-Măgurele sau Alexandria, unde le va trimete prefectul județului Teleorman, care era un vechi cunoscut al ei. Şezură în Turnu vreo doi ani, — la Alexandria alți vreo doi.

în timpul acesta Măria creştea, ca o trestie naltă şi elegantă, parcă ar fi protestat, cu distincțiunea persoanei sale, contra traiului ordinar pe care-1 ducea, începuse să fie luată în băgare de seamă de mai toți tinerii din localitate. în Turnu, copiştii, scriitorii de la prefectură, cîteodată chiar şi d-nu supleant al tribunalului, veneau să bea cîte un pahar de *vutcă națională* la birtu cu fata frumoasă.

în Alexandria, începuse să devie celebră. Nu era arendaş, pomojnic, subprefect, călător mai spălat, care să nu tragă la *Hanul stejarului.* Ei toți închideau ochii

la socoteală sau la curățenia serviciului, cînd Măria voia să le vorbească sau să stea la masă cu dînșii.

Era ciudat dezgustul ce această creatură avea contra orcărei brutalități. Cînd și-ar fi permis cineva s-o atingă numai, se uita la dînsu cu un fel de despreț atît de vorbitor și cu o căutătură atît de sălbatică, încît orcît ar fi fost de îndrăzneț, își pierdea cumpătu și bolborosea cîteva cuvinte de iertare, pe care rar o căpăta.

Gurile rele vorbeau că sălbăticimea acestei fete era numai prefăcută, spre a prinde și mai bine în plasele frumuseței sale pe prefect, care foarte des inspecta Alexandria, de cînd *Hanul stejarului* se mutase din Turnu. Era în această observațiune oarecare adevăr. Măria era mult mai îngăduitoare, în aparență, cu acest muritor, decît cu restul omenirei. Ea, în fond, îl găsea tot atît de ordinar ca pe toți bipezii cîți îi făceau curte, dar mumă-sa-i zisese să se poarte bine cu prefectul, și ea asculta de mamă-sa.

În cele din urmă plecă și din Alexandria și se duse la Rusciuc. De la Ruseiuc trecu la Vama, de la Vama la Odessa, astfel că, în vro trei ani, colindă mai toate porturile Dunărei și vreo cîteva din ale mării, pînă se așeză în Galați.

În Galați existența acestei creaturi devine în adevăr de mult interes.

Era cam de vro optsprezece ani cînd se așeză la contuarul birtului și al cafenelei, ce deschisese în tovărășie cu mumă-sa.

Sunt unele figuri pe cari ți-e cu neputință să le descrii, după cum îți e cu neputință să le uiți cînd le-ai văzut o dată.

Vara, după cîte o furtună, iese soarele cîteodată și suflă un praf de viață, pe iarba cîmpului sau pe frunzele pomilor muiate de căldură, care pare a reîntineri pămîntul cu zecimi de ani. Impresia care ți-o produce această priveliște este mai mică decît impresia ce ți-o lăsa vederea Măriei, cînd prin norul de fum îi zăreai obrazul tînăr și nevinovat rezemat cu liniște pe o mînă albă și cam lungă, curată mînă de model.

Fruntea părea făcută numai spre a servi drept îngrădire unor cugete cari nu trebuiau spuse niciodată

lumei, cu care ea se întîlnea în toate zilele. Ochii îi avea negri, frumoși, plini de o privire care nu se putea tîlmăci decît acelor ce aveau sămînța geniului în propria lor privire, spre a o înțelege. Obrajii semănau, pentru cei ce au umblat mult prin păduri, cu acele răsure de mai, cari au în frunzele lor un amestec de coloare, luat, parte de la crin, parte de la roză, spre a nu mai semăna cu nimic pe lume decît cu obrajii Măriei. Gura avea o expresie de blîndețe nemaipomenită. Ovalul întreg al figurei semăna cu al unei madone de Correggio[1].

Și cînd vedeai această ideală făptură coborîndu-se de la contuarul său și venind la masa unui grec murdar, spre a ciocni cu dînsul un pahar de bere sau de liqueur; cînd o regăseai seara, în mijlocul a treizeci de băieți, jucînd biliard cu cel mai tare dintre dînșii, și făcînd la serii de cîte treizeci; dacă o priveai, cu țigara-n gură, ascultînd prostiile și nimicurile tagmei care o înconjura în toate serile; cînd, mai cu seamă, începea să povestească scene din viața ei, sau 'și spunea amintirile copilăriei din Ardeal, cu un fel de tremurare în voce, care-i da pe față emoțiunile sufletului, — rămîneai încremenit în fața acestei enigme omenești, și nu știai dacă într-însa este personificat geniul cel bun, sau geniul cel rău, or dacă ea era menită să fie un rezumat al acestei ciudate probleme care se numește *viața omului.*

După ce bea cîte 40 de beri, începea a lua peste picior pe vreunul din numărul adoratorilor, sau, dacă simțea că printre dînșii se găsește un om superior, 'i plăcea adesea să puie această întrebare:

— Cine poate să-mi spuie cum am să sfîrșesc eu?...

Corul curtezanilor intona îndată un imn, în care ea era cîntată, isprăvind, ca sfînta Cecilia[2], într-un cor de îngeri, — sau i se prevestea că are să moară în adînci bătrînețe, pe sofale de mătase, — or că are să se-nvenineze ca Cleopatra[3], — sau că are să-și dea ultima suflare în ștreang deoarece avea oarecari înclinări către socialism. Ea rîdea de toți, și-i punea la sfîrșit să plătească sume enorme pentru tot ce băuseră. Întru aceasta, urma poruncile mamei sale.

într-o seară, veni din Bucureşti un tînăr, adus de ceilalţi obicinuiţi ai cafenelii, care mergea la Galaţi în scop de a reînvia spiritul de înfrăţire şi buna înţelegere dintre comitetele românilor din ţară şi a celor de peste munţi.

El se întîmplase să fie ardelean. La masă, discuţia se începu, şi, aprinşi puţin de focul vinului, diapazonul se ridică pînă la nota discursurilor patriotice. Matei Aldea, astfel se numea tînărul, vorbea cu înlesnire, şi puterea cuvîntării sale atinse atît de adînc pe Măria, încît aceasta, în avîntul unui patriotism exagerat, văzu pe condicele contuarului cîteva picături de lacrămi, cari, fără ştirea ei, veniseră să mărturisească căldura unui sentiment care nu se şterge niciodată din sufletul omului: sentimentul iubirei de ţară.

Atunci se sculă de pe scaunul ei şi veni la masa lor.

Glumele şi cheful începură din nou. Ea vrea s-asculte.

Aldea nu mai vorbea; supărată, se puse să ţie frunte conmesenilor.

Pe la sfîrşit, întrebarea ei obicinuită veni din nou:

— Cine poate să-mi spuie cum am să mor?

— în spital, ofticoasă, răspunse o voce.

— Cine a răspuns astfel? întrebă ea aprinsă de mînie.

— Eu, zise Aldea.

Atunci, un pahar zbură pe deasupra capetelor şi-1 lovi drept în frunte, cu atîta putere, încît sîngele apăru îndată. Toţi voiră să se repeadă către Măria, care aruncase, — iar Aldea, oprindu-i cu o mişcare, muie batista într-un pahar cu apă, îşi acoperi rana cu dînsa, şi voi să facă un pas către Măria. Cînd se sculă, ameţi de durere şi căzu pe un scaun. Ea, la vederea sîngelui, care curgea şiroaie pe obrazul rănitului, leşină.

Situaţia devenea grea. Cîţiva dintre prietenii lui Aldea, îl puseră într-o trăsură şi-1 duseră la otel. Ceilalţi, împreună cu mama ei, rămaseră lîngă Măria, — care, o jumătate de ceas, stătu ca moartă.

După ce-şi veni în simţire, cea dentîi vorbă pe care o rosti fu ca să întrebe de dînsul.

— Unde e bolnavu? zise, sculîndu-se pe cotul drept.

— S-a dus acasă.

— Daţi-mi un pahar cu apă şi să mergem şi noi.

— Unde să mergem? De-abia poţi să vorbeşti, şi vrei să te duci?

Ea, ca şi cum ar fi vrut să arate cît e de sănătoasă, se sculă drept în picioare şi se îndreptă spre uşe.

— Cine vrea să vie cu mine, să vie.

Şi fără a mai aştepta pe nimeni, se aruncă într-o trăsură şi se duse la otelul lui Aldea.

Acesta se liniştise puţin şi dormea. Ea nu voi să asculte de nimeni şi intră la dînsu. Bolnavu se odihnea cu o mînă la cap, care trebuia să-i pricinuiască dureri mari, iar cu cealaltă atîrnînd în marginea patului. Aldea era frumos. Rănit şi palid, prin sîngele care-1 pierduse, semăna cu Crist coborît după cruce. Ea îngenunche înaintea patului, şi, ca o Magdalină vinovată, îşi lipi buzele de mîna lui şi stete în această umilă prosternare, pînă ce bolnavul se deşteptă. Cînd o văzu lîngă dînsu, o întrebă cu vocea slabă şi cu un zîmbet care arăta că iartă tot:

— Pentru ce ai venit să mă vezi, dacă vreai să mă omori?

Ea începu a plînge şi a-i acoperi mîna de sărutări. Apoi 'i zise încet:

— Iartă-mă şi nu vorbi.

Două zile nu se mişcă de la capul lui, şi, a treia zi, cînd Aldea era mai bine, ea începu a-i spune viaţa ei, mizeriile cîte le îndurase, golul ce-1 simţea în suflet pentru că nu iubise pe nimeni, desperarea ce o apuca uneori, dorul de a muri ce-1 avea mai nainte de a-1 fi văzut, şi mulţumirea că 1-a putut întîlni spre a nu se duce din lume fără să fi iubit.

— Crede-mă, îi zicea adesea, nu sunt atît de rea pe cît am aerul. Am urît pînă acum pe bărbaţi, pentru că nici unu n-a ştiut să mă facă a-i iubi. Dacă te-aş fi-ntîlnit mai demult, aş fi fost cu mult mai bună. Putea-vei tu să crezi vreodată şi să înţelegi cît de mult te iubesc?... Ia-mă cu tine, du-mă într-un fund de codru, fă-mă sclava ta, omoară-mă dacă vrei, — şi voi fi fericită, te voi binecuvînta. Suntem amîndoi

din aceeaşi ţară... da, dacă te-aş fi omorît aş fi murit lîngă tine. Matei, ia-mă, du-mă...

Şi începea din nou să-i sărute mîinele, ca o sclavă.

Această viaţă ţinu vreo zece zile pînă ce Aldea se restabili de tot. Treburile sale îl chemau la Bucureşti. El făgădui Măriei că se va întoarce s-o ia cu dînsu. Ea înţelese şi dădu trist din cap.

— Vei veni, sau nu vei veni, eu îţi sunt datoare toată fericirea mea. Să ştii că pe cît voi avea o scînteie de viaţă în mine, voi trăi ca să mă gîndesc că te-am iubit. Adio.

Şi astfel se despărţiră. Ea îi scrise vreo doi ani de-a rîndu, spunîndu-i tot aceleaşi frumoase lucruri. După doi ani nu mai auzi nimic de dînsa.

De la această întîmplare trecuseră vreo cinci ani. Aldea se afla o dată în Galaţi, dus după interesele sale, cînd se-ntîlni cu un vechi camarad de şcoală, pe care nu-1 văzuse tocmai de cinci ani. După ce vorbiră despre multe alte lucruri, Aldea îşi aduse aminte de Măria.

— Ţii mult s-o vezi? îl întrebă prietenul său.

— Foarte mult.

— Haidem atunci la ea.

Trăsura se opri în marginea oraşului.

Aldea întîrzie un moment în poarta cimitirului.

— Cum, a murit?

— Acum doi ani, — de oftică. Hai s-o vedem,

în fundul cimitirului era un mormînt, cu cîteva flori, deasupra căruia se întorcea o salcie tînără şi verde. Prietenu lui Aldea se plecă spre dînsu şi-i şopti încet:

— îi plăcea mult umbra... şi a zis murind că aveai dreptate...

SINGURĂTATEA

D-lui Ioan Mincu

Ceahlăul, măreţul munte, îşi isprăveşte înălţarea sa către cer, printr-un pisc împrejurul căruia nici un vlăstar, nici o buruiană, nu îndrăzneşte să crească. Pe cremenea de care vînturile cerului se lovesc cu turbare, stă lipit muşchiul subţiratic; el înveleşte ici şi colo goliciunea sălbatică a pietrii, părînd că vrea să arate înălţimilor aeriane cum viaţa se ridică mai sus decît chiar pămîntul.

Da mijlocul său, muntele se rupe într-o crăpătură adîncă, care, spre răsărit se deschide, iar spre apus se strînge, formînd o peşteră surdă în pîntecele pămîntului. Pe pereţii prăpăstiei cresc pomi uscăţivi, rădăcini de mure sălbatecă, cîte o scorbură de copac, înlăuntrul căreia zăpezi din alte veacuri stau ascunse. Pe aceste vîrfuri, în aceste crăpături, nici urşii munţilor, nici paserile codrilor, nici brazii, nici căprioarele, nici vînturile pămîntului nu ajung. Cînd şi cînd, cîte o margine de stîncă se repede, căzînd, în adîncimele ce se deschid sub dînsa, cu un zgomot sălbatic, asurzitor. în fundul văii, albia pe care se scurge un mic lac din peşteră, schimbă tabloul cel trist. Gheţurile şi zăpezile dispar. Frigul se pierde. Tăcerea cea vecinică e întreruptă de şoapta murmurătoare ce o face apa spălînd pietrişul din vale.

înăuntrul peşterii locuieşte zîna piscului: *Doamna Singurătatea.*

Ea e o femeie tînără, oacheşă, cu părul lăsat totdauna pe spate şi purtînd dasupra lui cîteva crengi de mure înflorite.

Prin crăpăturile peşterii, soarele străbate cîteodată spre a lumina faţa lacului, al cărui funde aşternut de un nisip colorat în mii de feţe. Razele cari cad pe stratele de zăpadă sunt reflectate alb, şi, în apă, ele trag dungi de lumină descompusă, la cari stăpîna locului se uită cu mirare.

Ea nu iese din peşteră decît foarte rar. Cînd norii cari înconjură Ceahlăul se înfundă în văile rîpoase, sau se lipesc de celelalte vîrfuri, ca nişte caiere, Singurătatea trage din lacul peşterii sale cîte o tulpină de copac, care îi slujeşte de luntre, şi cu dînsa îşi dă drumu pe pîrîul ce curge din peşteră. Unda o duce lin, printre malurile înalte ale rîpei, pînă o scoate într-un mic şes, format de o stîncă cu muşchi, unde Singurătatea se opreşte, lăsînd scorbura de copac să se ducă. Acolo se aşază pe muşchiul moale, şi, tăcută, priveşte înainte.

Sus se desfăşură bolta senină a cerului, cu imensitatea sa impunătoare; jos se mişcă mase negre sau alburii de nori, pe cari soarele îi tiveşte cu panglici de purpură. Mai sus decît dînşii în văzduhul neţărmuit, cîte o pată pribeagă fuge, rostogolindu-se ca un bulgăre de zăpadă pe fundul albastru al cerului.

Singurătatea priveşte totul cu indiferenţă. Din cînd în cînd notează ceva într-o carte veche ce o ţine pe braţe. Ea scrie *istoria Vremii.* Ici şi colo o pagină, păstrată oamenilor, vorbeşte de Christos, de Zimermann, de Damartine, de Young, de Beethoven. O filă e consacrată întreagă numelui lui Musset, cu aceste cîteva cuvinte: *Ami, je suiş la Solitude*[1]. Cum au ajuns toate acestea pînă la dînsa, nimeni nu poate şţi. Se bănuieşte că Singurătatea trăieşte peste tot, şi că chiar în cele mai zgomotoase locuri sunt colţuri oprite de dînsa. Cînd nu mai are nici un unghi unde să se ascundă, Singurătatea găseşte totdauna un suflet în care să se-adăpostească. Sufletele acestea sunt şi ele unghiuri, numai, sunt unghiuri ascuţite.

Singurătatea mai iese din peştera sa în lunele de vară. Prin iulie, cînd serile calde ale munţilor cobor liniştea cerurilor pe pămînt, apare zîna vîrfului spre vale, şi, printre stîncile rîpoase, adesea se coboară pînă la căşeriele Ceahlăului. în apropierea lor se opreşte.

Noaptea aprinde pe cer dumnezeieştile felinare magice cari licăresc fixe sau dispar în haosul posomorit al boitei tărielor, descriind un arc de foc spăimîntător, care deşteaptă în sufletul Singurătăţii suspinul regretului. Pe la stîne, glasul cavalului cheamă la somn. Notele lui lungi şi adormitoare răsună în tăcerea nopţii ca o profeţie din altă lume, şi firea întreagă se pregăteşte la odihnă. Cu încetul nu se mai aude nimic, nu mai mişcat nici o frunză, nu se mai vede nici o umbră. Numai' la rari intervale cîte un chiot lung mai întrerupe pacea pămîntului. Sunt ciobanii de la stîne, cari par a face streajea munţilor. Puţin, şi, şi aceştia sunt coprinşi de vraja somnului. Atunci Singurătatea, rămasă în picioare pe marginea unei stînci, pare mai înaltă decît este. împărăţia sa e întreagă, desăvîrşită. Ea îşi pune mîna ca apărătoare în dreptul frunţii, părînd că vrea să nu zărească nimic din luminele cerului.

—Singură! pronunţă încet, sunt singură... întotdauna singură!

Iar din valea Dunării depărtată, un disc de foc uriaş se înalţă pe pînza neagră a cerului, părînd că vrea să surprindă emisferul nostru în taina în care-1 cufundă noaptea. Duna, curioasă, se ridică peste văi şi peste vîrfuri ca un glob aprins, răspîndind în jurul său raze galbene. Ea seamănă cu o făclie a cărei singură lumină nu poate goni tot întunericul unui monument. Dumea e monument profan; luna făclie sacră.

Singurătatea, îndată ce vede discul de foc suind valea cerului, fuge.

Cînd ajunge acasă, prin unghiurile peşterii răscoleşte condicele arhivelor sale, şi, printre ele, găseşte un mic volum pe care-1 citeşte adesea, care-i place, dar pe care mai niciodată nu-1 înţelege. E o carte venită de la oameni. E *Raphael*[2].

Ea găseşte într-însa descrieri de viaţă munteană, tablouri frumoase, filozofie, tristeţe... — şi le înţelege pe toate. Dar mai găseşte o curiozitate: la fiecare pagină, acelaşi nume de femeie vine să încununeze tabloul sau să îndulcească filozofia, or să stingă tristeţea. Găseşte cuvîntul *amor;* vede că el exprimă un sentiment; adesea strînge cartea pe genuchi şi se gîndeşte... dar nu înţelege.

Atunci, cuprinsă de urît, scrie, căscînd, pe cea din urmă pagină:

Ami, je suis la Solitude.

PATRIE ŞI POEZIE

Timpul poeziei a zburat cum zboară un vultur îmbătrînit după vîrfurile stîncilor sale, şi merge să moară într-o vale adîncă şi singuratică. Ne-am făcut toţi oameni, ne-am făcut adică un fel de cocostîrci, cari umblăm cu paşi îngrijiţi pe marginea lacurilor, spre a ne căuta broaştele şi guşterii cu cari să ne umplem guşile. Nu mai vrem să ştim nici de liniştea apei, nici de farmecul valului, nici de vîntul ce leagănă vîrfurile mătăsoase ale trestielor, — nimic. Pe umerile noastre, imbătrînite de nevoi, purtăm, ca dromaderii Asiei, povara ce ne-o aruncă mizeria, şi oftînd sau adesea rîzînd, ajungem la capătul drumului, sfărîmaţi, sătui, dezgustaţi şi ne depunem povara pe grămada de pămînt ce e scoasă dintr-o groapă umedă, în care vom intra ca să dăm pămîntului aceea ce i-am luat: pămîntul. Şi, lucru curios, şi atunci încă, mulţi dintre noi murim cu regret. Daşitate ! îngustime de suflete!

Priviţi-vă în urmă. Fiecare aveţi un tată, o mumă, o soră, un prieten, un vecin, care s-a interesat de d-voastră mai mult sau mai puţin. Dacă a fost tatăl sau mama cei cu cari aţi crescut, aceşti oameni, prin excelenţă oameni, i-aţi văzut luptînd cu mizeriile vieţii: unii săraci, alţiibolnavi, alţii stăpîniţi de setea de a parveni, alţii parveniţi şi căutînd să răstoarne pe protivnicii lor, toţi în sfîrşit avînd o traistă de zdrenţe

şi de petice cu cari-şi coasă zilnic haina vieţii. Negreşit că, fiind încă copii, aţi avut ocazie să citiţi, în faţa lor, vreun abecedar sau vreo carte de poveşti, în care să întîlniţi vorba *poezie* sau vorba *zînâ* sau aceea de *ţară* şi să-i întrebaţi:

— Tată, ce însemnează asta: *poezie?*

Şi el să vă răspundă:

— Poezie însemnează, dragu tatei, o scriere, cum e de pildă povestea din abecedarul tău, în care un om învăţat şi cu dar de la Dumnezeu, spune celorlalţi oameni chinurile sufletului său, sau bucuria, sau întristarea sa, — or cîntă verdeaţa codrului, sau vitejia soldatului, sau dorul de ţară, în sfîrşit, toate lucrurile frumoase pe cari puternicul Dumnezeu le-a dat oamenilor şi pămîntului. Iată ce însemnează poezie.

— Frumos, tată.

— Vrei tu să te faci poet?

Copilul, care sunteţi d-voastră, rîzînd pe jumătate şi dînd din cap zice:

— Vreau.

După ce mai trece puţin aţi întrebat poate din nou:

— Dar *patrie* ce însemnează, tată?

— Patrie însemnează, copilul meu, bucata de pămînt pe care trăiesc toţi cei de-un neam cu tine; ţara în care te-ai născut şi crescut; locul unde se vorbeşte limba ta; oraşul în care şezi; pămîntul pe care umbli; iarba pe care o calci în picioare; biserica în care te închini; mormîntul unde e îngropat bunică-tău, bunică-ta, frate-tău, mătuşe-ta şi toţi din neamul nostru. E lucru sfînt patria, dragul meu. învaţă-te să te închini la numele ei, ca la numele celui mai mare bine. Dumnezeu, patria şi cinstea strămoşească, iată cele trei lucruri de cari trebuie să nu te despărţeşti pînă la moartea ta. Adesea poeţii cei mari sunt şi mari patrioţi. Astfel au fost la noi Bolintineanu, Const. Negruzzi, Alecsandri şi alţii.

Copilul, cu inima plină de acel ceva, încă necunoscut bine, care se cheamă patrie şi poezie, sau numai patrie, or numai poezie, se duce şi se culcă, — adică vă duceţi şi vă culcaţi.

A doua zi, întorşi de la şcoală, luaţi cartea şi o deschideţi din întîmplare la fila pe care stau tipărite versurile — acestea:

Mîine va veni străinul
Să te prade, ţara mea,
Mîine îţi vor smulge sînul,
Mîine te-or îngenuchea.

Cum se poate, vă ziceţi. Mîine să vie streinul să prade bucata de pămînt pe care trăiesc toţi cei de-un neam cu mine? Mîine se vor da orgielor venetice locul unde se vorbeşte limba mea; biserica în care mă închin eu; mormintele în cari odihnesc oasele strămoşilor mei?... Tata a zis că fiecare om e dator să-şi apere ţara cu braţele şi pieptul său.

Şi cu sufletul plin de indignare vă duceţi la tata să întrebaţi ce-nsemnează aceasta.

Tata, dacă e arendaş sau proprietar, se-ntîmplă să ţie cam acest discurs vătafului său:

— Du-te în piaţă şi ia o sută de căpăţîne de varză ca să le punem la murat. După aceea...

— N-ajung, boierule, o sută de căpăţîni.

— Cum n-ajung? Vrei, se vede, să-ţi ţii şi casa ta din varza mea. După aceea să dai locurile de pe baltă la oameni. Să opreşti grindu pentru noi. Ia zece vedre de spirt şi le amestecă cu douăzeci de vedre de apă — două vedre de apă la vadra de spirt, bagă de seamă — spre' a face rachiu pentru oameni. Du calul cel pintenog...[1]

Tocmai atunci intraţi d-voastră în cancelaria tatălui repetînd plini de indignare:

Mîine va veni străinul
Să te prade, ţara mea,
Mîine îţi vor smulge sînul,
Mîine te-or îngenuchea.

— Ce-nsemnează asta, tată? D-ta mi-ai spus că e lucru sfînt *ţara* în care se naşte cineva. Pentru ce să nu mergem să ne-o apărăm cu braţele noastre?

Tatăl, supărat că l-aţi întrerupt de la treabă, — numeşte aceasta *treabă,* — vă ia frumuşel de mînă şi, zvîrlindu-vă în odaia cealaltă:

— Diavole, zice, vii să mă întrebi despre ţară şi despre fleacurile tale poetice, tocmai cînd sunt cu omu în treabă! Marş dincolo!

Şi cam minunaţi de această repede schimbare a autorului zilelor d-voastră, treceţi, jumătate pe sus, jumătate pe jos, în odaia de-alături. Aici încep reflecţiunile: se vede că ţara şi poezia nu-i tocmai lucru mare» de vreme ce tata (orce tată pentru un copil este emblema perfecţiei omeneşti), de vreme ce tata spune că-i fleac. Patrie şi poezie!... fleacuri.

Şi astfel, cu patrie şi poezie vi se amestecă în cap cele din urmă cuvinte ale tatălui cu vătafu: „zece vedre... varză... patrie... pintenog... rachiu... poezie..." Şi adormiţi cu o tristă sarcină în suflet care vă face să începeţi a ofta de la vîrsta de opt ani.

Dacă din nenorocire unii dintre d-voastră sunt, iertaţi-mi expresia, destul de nebuni ca să-şi păstreze iluziele despre ţară şi poezie pînă mai tîrziu, — şi dacă au început a lucra ceva, a scrie, a se devota unei idei sau unei cauze mari, — părinţii, şi cu ei toată lumea cealaltă, sunt acolea ca să zică: „frumos, dar n-aduce parale." Cînd vreunul dintre d-voastră, indignat de mîrşeviele vreunei guvern, sau atins în demnitatea sa de om, nu se sfieste să zică: destul, ajunge, jos cu îngenucherile ţării, înapoi cu nepotismul şi ocrotirea oamenilor de nimic, — vine îndată tatăl cu droaia de prieteni şi cunoscuţi, cari vă cîntă să încetaţi cu aceste lucruri, căci aveţi nevoie de sprijinul guvernului; să căutaţi a linge astăzi mîinile pe cari le-aţi scuipat ieri; să vă vindeţi pana ca să mîncaţi pîine; să vă scoateţi pălăria pînă la pămînt înaintea cutărui sau cutărui domn, dacă vreţi să aveţi pălărie, şi altele şi altele. Astfel că, după cîţiva ani de o astfel de viaţă, te simţi aproape convins că aşa trebuie să meargă întreaga viaţă omenească.

Iată-te dar om, adică: iată-te profesor, iată-te gazetar, iată-te magistrat, iată-te arendaş, iată-te orice, cu condiţie numai să nu mai zici patrie şi încă mai puţin poezie.

Şi în adevăr, ori uiţi amîndouă aceste cuvinte, şi ajungi orice, or le repeţi numai spre a înşela şi asurzi lumea, şi iar ajungi orice; sau le repeţi din convingere şi numai pentru că nu poţi să faci altfel, şi atunci mori în spital.

Oameni nemulţumiţi de timpurile lor se cred veniţi prea curînd, într-o lume prea mică; sunt însă şi alţii cari se cred veniţi prea tîrziu şi se simt prea mici pentru această lume prea mare...

O... fericite republice ale evului-mediu! Timpurile şi oamenii voştri sunt astăzi... *rari nantes in gurgile vasto*.*

* *Rari naufragiaţi* (plutind) *pe întinsul abis,* versul 118 din cartea I a *Eneidei* lui Vergiliu.

ORFANELE
(Fragment)

Sunt patru: cea mai mare pare a personifica *durerea* care simte dar tace; cea de-a doua seamănă cu *durerea* care simte şi plînge; cea de a treia plînge fără să simtă şi, cel de-al patrulea, un băiat, doarme.

Cea dîntîi priveşte drept înainte. E cu neputinţă să nu crezi în suflet, uitîndu-te în ochii ei. Sub gene lungi se ascunde o privire sfioasă, rugătoare şi atît de curată, încît, prin transparenţa luminei, ţi se pare că ai putea citi întreaga gamă a gîndirei. Privirea ei e o armonie. A plîns. Lăcrăma care se zăreşte atîrnînd de geană e cel mai sfînt mărgăritar, crescut pe deşertul unei inimi în care durerea a lăsat un adevărat pustiu. O rază de lumină venind din sus, zugrăveşte o linie albă pe profilul nasului, care, fin şi puţin înclinat spre gură, dă figurii o stranie înfăţişare de geniu femeiesc, de martir. Gura e desinată numai din linii drepte. Buzele sunt subţiri. Acea gură, în alte timpuri şi-n alte situaţiuni, ar şti să găsească accentele celor mai sublime stanţe ale lui David[1]; ar improviza ca Corina[2]; ar săruta un sfînt cu pasiunea Măriei fecioarei, şi, cu deosebire, ar şti să şoptească cel mai dulce cîntec de adormire unui înger copil. De aceea ursita i-a şi scris în cartea vieţii că-şi va petrece o parte din tinereţe legănînd un copil — pe fratele ei. Fruntea, acea oglindă a cugetării, este înaltă şi netedă. Abia dacă se formează deasupra

sprincenelor o mică adîncitură umbrită, semn aladîncimei ideelor, şi la cele două extremităţi, lîngă păr, două puncte luminate, semn al nobleţii lor. Părul încadrează figura cu bogăţie, dar e strîns modest împrejura capului şi acoperit, pînă la jumătate, de un crep negru.

Iată portretu celei dentîi. Trecînd pe lîngă dînsa e cu neputinţă să nu te simţi atras de acea privire, uitată în timp, înecată în durere. În faţa ei cele mai deosebite sentimente: ură, durere, veselie, indiferenţă chiar, se prefac într-o curioasă senzaţiune, care porneşte din inimă, şi, în ochi, se traduce prin lacrămi. Plîngi înaintea ei, te simţi mai bun, fiindcă ea însăşi este portretul bunătăţii care însă nu plînge ca să ne întristeze pe ceilalţi.

Cea de-a doua este geniul tinereţii bătînd la uşa traiului. Intră pe această poartă îmbrăcată în doliu.

Nu ştiu de ce am găsit totdauna o poezie tristă, adînc tipărită pe unele figuri femeieşti, care m-a făcut să cred că durerea la-nceput a trebuit să se nască femeie.

Această figură, văzută în profil, este cea mai omenească expresie a suferinţii. Trăsurile cam neregulate sunt unite cu o măestrie de penel care te face să cugeti la figurile lui Michel Angelo, la acele fericite fiinţe găsite în lumea pe care şi-o creează fiecare geniu şi cari rămîn eternele expresiuni ale simţimentelor. Dacă florentinul ar fi făcut vreodată portretul Victoriei Colonna, sunt sigur că el ar fi semănat cu această siluetă, — dacă Perrault ar fi zugrăvit-o ca pe o femeie mai în vîrstă.

Este atîta expresiune de durere, atîta osteneală de a suferi şi de a plînge în această făptură, încît ţi se pare că la cea mai mică mişcare ce o va face, corpul se va anihila, se va stinge ca o gîndire, sau, dacă va trăi, va fi cel mai sfînt vas care va coprinde cea mai divină scînteie de suflet:

Tu fais l'homme, o Douleurl oui, l'homme tout entier,
Coame le creuset l'or, et la flamme l'acier,

Corarne le gres noirci des de"bris qu'il enleve,
En dechirant le fer, fait un tranchant au glaive ;
Qui ne t'a pas conru, ne sait rien d'ici-bas,
II foule mollement le terre, il n'y vit pas*.

* Lamartine; *Hymne ă la douleur* (nota lui Duiliu Zamfirescu).

UNDE DE VARĂ

Oamenii onorabili dar săraci sunt ca pomii cari înfloresc fără să lege. De aceea pentru precupeţi ei n-au nici o valoare.

Sufletul este aripa omului. Tocmai de aceea sunt mulţi cari zboară pe jos.

*

Conştiinţa secolului nostru a ajuns o simplă chestiune de instalare: fiecare căutînd să şează mai comod, se întîmplă că tot bogaţii o au mai încăpătoare.

Pentru cea mai caldă şi mai binefăcătoare rază se vor găsi oameni cari să umble cu umbrele.

Moartea unui scriitor toarnă în călimara criticilor şi a biografilor săi cerneala adevărului.

Sunt mai puţini oameni pe lume cari nu ştiu să vorbească decît de cei cari vorbesc ceea ce nu ştiu.

Diteratura este testamentul unui popor.

Opiniunea publică e o plantă care se învîrtește după voința oamenilor superiori, cum se învîrtește floarea-soarelui după astra zilei.

*

Cei cari mor pentru țara lor, mor ca să nu moară niciodată.

*

Cunosc o țară în Europa, în care a deveni cineva ministru însemnează a-și ridica averea la pătrat și-n același timp a-și extrage rădăcina cubică a considerațiunei de care se bucură.

*

Amorul este o trestie de zahăr din care gustă mai mult ipopotamii.

Poeții sunt un fel de cocoare pribege, al căror glas, cînd ne vine din înălțimile cerului prin care zboară, este fermecător și dulce, — cînd însă ne vine din apropierea curților, în cari trăiesc multe cocoare, e strident.

Omenirea s-ar putea asemăna cu pasărea japoneză cormoranul, care nu prinde pește pentru stăpînul său decît din momentul ce nu-l mai poate înghiți pentru sine.

*

Cei ce visează prea mult și au sufletul plin de prea multe speranțe, să bage de seamă un lucru: umbrele, cari se aseamănă foarte mult cu visele și cu speranțele, atunci sunt mai mari cînd soarele e mai spre apus.

Nimic nu-ți dă o mai exactă idee de ceea ce a ajuns a fi omul în secolul al XIX, decît balonul: nu știe unde merge, dar zboară.

*

Unii scriitori se aseamănă cu curcanii: cînd le vorbești binișor și-i lauzi se umflă-n pene; cînd însă le fluieri, îți răspund bolborosind. De aceea, în interesul armoniei universale, e bine să nu superi P scriitori.

*

Modestia este pentru mulți oameni ceea ce șu»* gogoșile de mătase pentru gîndaci: sub modestie Ș sub mătase se ascund multe diformități.

*

A căuta cineva să-și scuze toate actele ce le sâ' f șește, prin numele pe care-l poartă, este a se feri arșița soarelui punîndu-se la umbra unui măg

*

Iată un ciudat lucru: printre florile de grădio și de seră sunt foarte puține cari să nu moară toarn printre florile de cîmp sunt unele cari nu mor odată.

NOVELE

(1888)

[CUVÎNT ÎNAINTE]

Societatea românească contemporană are, pînă acum, două manifestaţii puternice în proza literaturei propriu-zisă: stratul cel mare al ţăranului, pe Slavici, stratul mahalalelor şi al orăşelelor de provincie, pe Caragiale.

Nu ştiu dacă în succedarea acestor doi autori este o paralelă conştientă cu straturile pe cari le reprezintă literatura lor, sau dacă nu cumva ei vin unul după altul fără voie-le şi numai pentru că dezvoltarea straturilor s-a urmat aşa şi nu altfel, şi decişi manifestanţii lor tot astfel trebuiau să se urmeze. Nu ştiu, cu alte cuvinte, dacă literatura lui Caragiale nu a trebuit, fatal, să vie după a lui Slavici, şi acum nu ştiu iar dacă literatura care va veni după a lui Caragiale nu va fi, fatal, a stratului corespunzător, stratul de deasupra.

în privinţa aşa-zisei Elocuţiuni retorice, cred că sarcina lui Slavici şi a lui Caragiale a fost mai uşoară, decît va fi a celor ce se vor încerca să studieze stratul din urmă.

Ţăranul, cînd îşi exprimă impresiele, are la îndemînă limba lui bogată şi viguroasă, pe care nici moda nici împrejurările trecătoare nu au schimbat-o. Mărginaşul care se duce la Inion şi poliţaiul cu paşpatru de steaguri, scîlcie neologismele şi le amestecă cu provincialisme şi barbarisme supărătoare. Sufleteşte, el este fiinţa cea mai ibridă şi mai falsă. Dar caracterul lui constă tocmai în această lipsă de caracter, şi un om

cu talent cu cît l-o lăsa mai în elementul lui, cu atîta are să-l izbutească mai bine[1].

Dar pentru stratul de care ne ocupăm mi ?

Ca să înţelegem şi mai bine această întrebare, să luăm bunăoară pe Dadiana din Subprefectul. în viaţa reală această fiinţă aleasă — căci pentru mine arta stă tocmai în alegerea adevărului—vorbeşte, în generalitatea cazurilor, mai numai franţuzeşte, şi chiar cînd o vorbi româneşte, vorbeşte o limbă aşa de pestriţă, încît, literariceşte, ea e neexistentă. Trebuie să o dai astfel? sau trebuie să nu te ocupi de felul acesta de femei, foarte fine şi foarte interesante, — ci să aştepţi pînă ce timpul şi o cultură mai întinsă le va impune limba lor? Iacătă întrebarea.

Cred că trăieşte, excepţional, chiar în clasa Dadianei, şi, mai jos, în clasa Locotenentului Sterie, o mînă de familii, care, cetind literatura românească şi avînd o cultură generală cu mult mai întinsă, au ajuns să formeze o limbă uzuală curată, ba chiar elegantă. Nu e oare acesta drumul pe care trebuie să punem novela şi romanul nostru? Astăzi, cînd citeşti literatura românească din ultimii 50 de ani, Costachi Negruzzi, printre toţi contemporanii lui, te minunează cu limba curată şi statornică ce o vorbeşte, şi orcare pagină din Păcatele tinereţii or din Sobieski la Monăstirea Neamţului[2] pare scrisă ieri. O întărire puternică a acestei păreri a dat-o d-nul Burada în Cronica sa muzicală a oraşului Iaşi[3]. Pe cînd toţi ceilalţi critici ai timpului întrebuinţează cuvinte ca politie, poftoreşte, talant ş.a., Costachi Negruzzi scrie un articol foarte curtenitor, în Albina românească, despre un concert dat de celebra Eleonora Neumann, la anul 1839, adică acuma 50 de ani, şi ai jura că acest articol e scris azi, de un bun scriitor. Costachi Negruzzi a mers, prin urmare, cel puţin cu 50 de ani înaintea generaţiei sale, şi a mers just, fiindcă limba lui de la 39, cînd nu era nimic format, este absolut limba noastră de la 88, cînd tot mai e ceva, literariceşte vorbind, statornic.

Deci, în această privire, cred că este o năzuinţă dreaptă de a încerca o formă literară pentru schimbul de gîndiri şi de simţiri mai alese, cari pînă aci se făceau în limbă străină sau într-o românească pe care literatura cu nici un preţ n-o putea primi.

D. Z.

NOAPTE BUNĂ

Se ridicase dinspre răsărit luna plină... De sus şi pînă jos, între cer şi pămînt, se desfăşura o trîmbă de lumină prietenoasă, care parcă voia să acopere lumea cu un cort căldicel, spre a o feri de răcoarea nopţii şi a-i aduce visuri de vară.

Hîrşova se odihnea, cu casele sale albe, în malul Dunării, ca un pelican de baltă în stuf, de marginea lacului. In răsăritul lunei, minarele subţiratice îşi întindeau gîtul peste acoperişuri, cătînd parcă să se uite în umbra uliţelor înguste. Prin tîrg nu se mai zărea nimeni. Da cafeneaua lui Mehemedâ se făcea încă puţin zgomot, fiindcă sosiseră de cu vreme nişte barcagii greci, cari puneau la rînduială un butoiaş cu mastică. Nu trecu mult însă, şi hogea, în tăcerea nopţii, se auzi urlînd rugăciunea de seară din vîrful unei minarele. Mehemedâ dete pe greci afară, şi Hîrşova adormi...

_ E un nespus farmec a fi deştept cînd dorm turcii, şi mai cu seamă farmecul e mare cînd turcii dorm pe apă, ca la Hîrşova.

Pe luciul Dunării luna aşterne un drum de argint, în sclipirea căruia ai crede că tremură toate stelele cerului, dacă pe ele nu le-ar fi stins steaua cea mare a nopţii. Un praf scînteietor se prinde de fiecare creţitură de val şi se duce în jos, spre a sufla cu argint toată apa, pînă în marginea malului drept, a

cărui umbră trage un chenar negru d-a lungul Dunărei, pînă hei!... departe, spre Borcea.

în adăpostul ce-1 alcătuiesc stîncele cele mari, numite *canarale,* din dreapta şi din stînga Hîrşovei, stau ancorate cîteva ceamuri turceşti, un caic de bucate, vreo două bărci greceşti şi un şir întreg de lotci lipoveneşti, cari, trase jumătate pe uscat, au aerul unor trăsuri aşezate la rînd. Umbra catargurilor şi a frînghiilor se întinde pînă în depărtare, scriind pe suprafaţa strălucitoare a apei o horbotă încîlcită, care se mişcă pe rotunjitura valurilor ca o dantelă neagră pe un sîn plin.

Pe una din aceste canarale trecea în seara aceea preşedintele tribunalului din Hîrşova, venind din satul Varoş, o mahala locuită numai de români, la gazda sa.

Preşedintele tribunalului de ocol din Hîrşova era un băiat ca de treizeci şi cîţiva de ani, nalt, smead la faţă şi voinic. Despre frumuseţă... el era mulţumit de dînsa, şi femeile, asemeni, şi deci şi noi asemeni.

Adus în Hîrşova din Bucureşti, unde fusese slujbaş toată viaţa lui, se poate lesne înţelege că-i era urît. Ministrul justiţiei de pe atunci auzise că domnul jude de la secţia IH-a e cam slobod la gură şi, după ce-1 poftise în mai multe rînduri, prin prieteni, să-şi mai puie strejă ocărilor, sfîrşise prin a-1 *înainta* la rangul de preşedinte de tribunal în Dobrogea.

Omul nu era rău de la fire, dar semăna cu acea nenumărată mulţime de tineri români cari rîd, cu cauză sau fără cauză, de toată lumea, fac curte în Bucureşti la întreaga suflare femeiască, trecînd prin toate rangurile : de la fetele de magazin pînă la cele mai înalte doamne. Specia noastră fusese amorezat de mai multe ori şi totdeauna cu o convingere ce-i făcea onoare. Atîta avea bun numai, că nu ţinea mult la furie. Cînd îl apuca, se trudea ca un mucenic pînă prindea de rostul afacerii, şi de-acolo, în cîteva zile, da înapoi ca o gîrlă de munte. De altfel, era foarte galant. Nu rămăsese teatru, concert, cafenea, baluri, în care să nu strălucească cu banalitatea sa.

Şi acest creştin să fie luat din mijlocul nimicurilor bucureştene, cu care se îndeletnicise de mic copil, spre a fi dus în Dobrogea... crud lucru!

Spre a nu ponegri însă magistratura veacului în fața posterității, trebuie să spunem şi ceea ce avea bun.

Domnul preşedinte al tribunalului de ocol Hîrşova, cu tot dispreţul lui pentru ceilalţi oameni, nu se iubea pe sine prea mult. Cînd nu mai avea de cine să rîdă, o lua binişor spre malul apei, şi acolo se aşeza pe o grindă de catarg, ce sta trîntită în nisip de ani întregi, şi se pierdea pe gînduri... în cursul molatic al apei, urmărea rotocoalele ce le făcea spuma, pînă ce nu le mai videa cu ochii şi, în mijlocul lor, arunca cîte un crîmpei din gîndul fără socoteală ce-l stăpînea, parcă ar fi vrut să i-l ducă valul credincios pînă în apele mării, spre a i-l îneca în imensitate. Cînd soarele apunea, şi apunea totdeauna în Dunăre, globul lui de aur văpsea creasta alburie a undei cu un roş de purpură atît de viu şi de curat, încît sufletul, primind prin ochi impresia armoniei dinafară, radia căldura colorii printr-o rază de bunătate duioasă, adimenitoare.

Atunci, într-adevăr, preşedintele tribunalului era omul cel mai blînd şi mai simplu de pe pămînt. Saadîc, uşierul lui, venea, de-abia călcînd pe nisipul cel moale, şi-l deştepta din visuri, spre a-i aduce aminte că-l aşteaptă prînzul. Aici vorba *prînz* este mai mult un eufemism, fiindcă toată masa se reducea la un pahar cu mastică şi la o friptură de oaie.

În seara despre care se vorbeşte la începutul acestei istorisiri, preşedintele tribunalului îşi avea cuvintele lui puternice pentru care trecea pe deasupra canarelei celei înalte. Intorcîndu-se de cu vreme, tot pe acelaşi drum, de la Varoş, zărise pe culmea dealului, în ograda cadiului, o femeie care părea a fi tînără, stînd în capul unei prispe, în picioare, cu mîna dreaptă întinsă în sus, de-a lungul unui stîlp ce lega streaşină de prispă, şi cu obrazul rezemat de mînă. Preşedintele o luase cam la o parte din drum, spre a o putea

Începutul proiectului de piesă *Străbunii noştri,* la care scriitorul a renunţat în favoarea nuvelei

»U. F: f <«*»*»»
C

Manuscrisul oritnp,- „ • •
«le modici ., ^ZY^V"** »"<-•

videa şi mai bine- Ea părea că se uită undeva, departe, în zarea nesfîrşită a albastrului ceresc, şi, ca o pasere a ţărilor calde smulsă de aripi, căuta cu ochii drumul libertăţii pe care venise.

Aşa cum o videa el de departe, i se părea că trebuie să fie foarte frumoasă. Că avea să-i placă şi de-aproape, nici că mai era vorbă. Lasă că mai întîi era femeie, şi, ca atare, avea tot dreptul să turbure mintea unui magistrat, dar apoi era şi turcoaică, o calitate pe care dînsul n-o cunoscuse încă, printre multele şi feluritele calităţi ce studiase la sexul protivnic nouă.

Ea era îmbrăcată, pînă la brîu, cu o bundă de catifea neagră, cu colţuri răscroite, cari lăsau să se vadă pe dedesubt o cămăşuţă de borangic galbenă ca lămîia; de la brîu în jos purta nişte şalvari vişinii, largi cît o roche, şi tocmai jos strînşi împrejurul gleznei, ca şalvarii bărbăteşti. în picioare, papuci de fir şi de catifea. Capul nu i-1 putuse videa destul de bine, fiindcă era departe. Zărise însă un obraz rotund şi alb ca laptele, un păr castaniu şi lucios ca mătasa porumbului, tăiat scurt împrejurul gîtului şi... ce-i trebuia mai mult!

Acestea erau cuvintele, foarte puternice, pentru cari preşedintele tribunalului trecea peste canaraua cea înaltă, seara, pe lună, cînd hogea cînta, din vîrful minarelei, rugăciunea de noapte.

E bine să se ştie că donna Dulcinea din Toboso, care avusese onorul de a pune pe drumuri pe nobilul stăpîn al lui Pansa, nu se găsea în condiţiuni mai bune decît sus-citata fiică de cadiurcă dacă donna Dulcinea avusese aşa de mare parte pe lume, de ce n-ar fi avut şi fata cadiului darul de a nelinişti sufletul unui preşedinte de tribunal, cînd este ştiut că preşedinţii sunt mai puţin nobili decît cavalerii rătăcitori, şi că turcoaicele au mai-mai aceleaşi drepturi faţă cu zeul Cupido, ca şi spaniolele?'...

De aceea, să nu mire pe nimeni faptul că preşedintele, întorcîndu-se acasă, se întinse pe pat şi se puse să gîndească la fata cadiului. Dămuririle ce le luase

asupra ei, de cu ziuă, îl întăreau şi mai mult în convingerea că trebuie să viseze la dînsa.

A doua zi, cum ieşi din casă, se duse de dete o tîrcoală pe lîngă locuinţa cadiului. Cadiul şedea în vale, în dosul conacului. Nişte ziduri înalte, de piatră, împrejmuiau ograda, ca o cetate. Mai de departe, de pe deal, se putea videa în curtea lui două rînduri de case, ca la toţi turcii cu dare de mînă: un rînd pentru bărbaţi, şi altul pentru femei, despărţite printr-un zid mijlociu. Se uită el să vadă cum ar face s-o poată zări mai de-aproape. De la conac, care era singura casă cu două rînduri, în Hîrşova, s-ar fi putut lesne privi în curtea cadiului, — dar conacul parcă era afurisit: n-avea nici o fereastră spre nord; din întîmplare însă, pe acoperiş era o cubea care da spre partea aceea. Cum o văzu, preşedintele se răpezi pe scările conacului într-o fugă şi o rezemă drept în pod. în adevăr, după cubea se videa toată curtea cadiului.

Fiică-sa sta pe o saltea ce era întinsă pe prispă şi curăţea nişte sulfină. Cînd o văzu, preşedintele de-abia mai respira de mişcat ce era. în jurul ei nu se mai simţea nimeni.

N-aveai nevoie s-o cunoşti de-aproape ca să înţelegi numaidecît părăsirea desăvîrşită în care trăia. Obicinuinţa de a fi întotdeauna singur înlesneşte minţii omului o putere rară de a se depărta de realitatea imediată şi a trăi într-o lume, în parte fantasmagorică, în parte însă reală, prin forţa cu care închipuirea înfăţişează imaginile.

Cu capul plecat pe genunchi, ea rupea crăngile de sulfină cu nişte degete subţiri şi leneşe, şi era atît de cufundată în îndeletnicirea aceasta, că parcă ar fi urmărit pe foile tufei cine ştie ce poveste de harem, cu împăraţi cruzi şi sultane omorîte, sau ar fi citit versurile dulci ale lui Hafiz[2], amorezatul de lună de pe Ruknabad.

Cînd îşi ridică ochii de pe sulfină, se uită la cubea fără de nici o surprindere. El, de teamă să n-o gonească, se dete răpede la o parte, spre a se ascunde, şi, numai după ce-şi închipui că ea nu se mai uită, îşi scoase iar capul la iveală. Acuma însă îl pîndea

ea, cu un surîs jumătate de femeie, jumătate de *demon,* care făcu pe preşedinte să se ascundă mai repede ca la început. Stînd el însă pitit, se gîndi în sine: „dacă ea, turcoaică fiind, mă vede şi nu fuge, asta însemnează că mă şi iubeşte... sau atunci nu-i fata cadiului".

Dui i se părea că fata cadiului e neapărat datoare să iubească pe preşedintele tribunalului ![3]

„Dacă acuma, cînd oi mai ieşi, îşi zise el, voi prinde-o tot uitîndu-se la mine, o şi salut!"

Astfel îmbărbătat, îşi scoase iar capul pe cubea şi, fiindcă ea, în adevăr, se uita tot spre el, îşi duse mîna dreaptă spre inimă şi se îndoi de mijloc pînă să se lovească cu nasul de acoperiş.

Da acest semn, ea îşi ridică mîna la gură şi după aceea la frunte, spre mulţumire. în mişcarea ce făcu, mîneca largă a cămăşei fugi la vale, dezgolind astfel un braţ alb şi un cot plin şi rotund.

Preşedintele nu mai ştia de bucurie şi, fiindcă din instrucţiile ce adesea era silit să facă în şedinţe îi rămăsese în minte întrebarea turcească *cum tenumeşti,* puse amîndouă mînile la gură şi-i zise cum putu:

— ***Ismenizi banǎ bahaşlainîz?***

Ea pufni deodată de rîs şi fugi înăuntru. Bietul preşedinte, de teamă să nu fi spus vreo prostie, îşi repetă iute în gînd tot repertoriul turcesc şi, spre marea lui mirare, se convinse că zisese foarte bine, ba chiar găsi că vorbise prea frumos, fiindcă fraza era, după cum îl asigurase dragomanul tribunalului, de om nobil.

După cîteva minute ea ieşi din nou în pragul uşei, de-abia stăpînindu-se de rîs, şi, ridicînd un deget la gură, îi făcu semn să tacă. După aceea, punînd, ca şi dînsul, amîndouă mînile împrejurul gurii şi ridicîndu-se în vîrful picioarelor, îi zise:

— *Aîşe hanîm...* şi fugi, spre a nu se mai întoarce.

Mai stete preşedintele, doar o ieşi s-o mai vadă, dar nu mai avu parte.

A doua zi, la nouă ceasuri, era la post. Venea lumea cu hîrtii de legalizat, cu jelburi, cu procese, — domnul preşedinte era în pod.

în ziua aceea şi în zilele următoare o văzu regulat şi urmă a-i face tot felul de semne de dragoste, la care ea răspundea cum putea, dar totdeauna binevoitor.

Azi cu una, mîne cu alta, preşedintele ajunsese de nu se mai gîndea la nimic decît la fata cadiului. O chema şi Aîşe, şi era atît de drăgălaşe şi de singură, sărmana fată!

Vremea însă începuse să se cam strice şi vîntul vîjiia prin podurile caselor cu atîta învierşunare, încît ţi-ar fi venit greu să-1 înfrunţi, chiar fiind preşedinte de tribunal şi amorezat de Aîşe. Dunărea începuse să-şi zbîrlească valurile sale încreţite, şi pescarii îşi mutaseră corturile pe celalt mal, spre a bate mai bine cotul stîncelor. Cega venea pe Dunăre nevoie mare, şi cu dînsa cei dintăi sloi începeau să se ivească, ca nişte pete albe pe faţa închisă a apei. Cadiul, ca cel mai bătrîn şi mai mare boier din oraş, sta de faţă în toţi anii la primele încercări de pescuire şi adesea dormea noaptea prin corturi, ca orice simplu luntraş. Preşedintele, îndată ce află de lucrul acesta, îşi puse în gînd să vază pe Aîşe la dînsa acasă.

Dar cum?

De cum sosise în Hîrşova, făcuse cunoştinţă cu o grecoaică bătrînă, de la care ceruse adesea poveţe în împrejurări de asemenea natură. Trimise de o chemă numaidecît şi-i expuse starea sufletului său şi gîndul ce avea de a intra la Aîşe, cu orice preţ. Bătrîna îl ascultă în tăcere. După ce isprăvi, ea îi zise scurt:

— Ţii mult la viaţă?

— Da' de ce mă întrebi?... Fireşte că ţiu!

— Atunci să stăm acasă.

— Ce! crezi că mă tem de cadiu? Mai întîi trebuie să ştii că ei n-au dreptul să poarte arme. Şi apoi să-ţi spun: ţin mai mult să văd pe Aîşe decît chiar să trăiesc.

— A!... aşa se schimbă vorba. Dacă nu te temi de nimic, atunci diseară, pe la opt ceasuri, să fii gata.

Pînă seara el îşi făcu tot felul de planuri, unele mai ciudate decît altele: să sară peste ziduri, să se lase după acoperişul conacului în curte sau să se ia orbeşte după babă.

Cam pe la opt ceasuri bătrîna intră la dînsul, aducînd sub braţ o legătură. Cum intră în casă, veni spre el misterios şi-i zise să lase perdelele; apoi scoase din legătură o păreche de şalvari femeieşti şi un şal negru.

— îmbracă-te, d-le, zise ea preşedintelui, care învîrtea în mînă, stîngaci, viitoarele sale haine de amorez.

Dete el să se îmbrace, dar şalvarii scurţi de-abia îi trecea peste genunchi, lăsînd să se vadă pantalonii şi cizmele de bărbat, foarte compromiţătoare pentru o situaţie ca aceea. Dar, cu ajutorul întunerecului, lucrul putea trece.

După ce se înveli pe cap cu şalul negru şi-şi ascunse cu multă îngrijire mustăţile, ei plecară. Pe drum grecoaica îi spuse că fata cadiului nu şade singură, ci că locuieşte în aşa-zisul harem cu o mătuşă a sa, oarbă, care are obiceiul de a pipăi hainele tuturor cadînelor care intră la Aîşe, spre a nu se strecura şi vreun bărbat.

— Bine, afurisito, îi zise el, tocmai aici îmi spui?

Grecoaica începu a rîde.

— Dumneata, d-le, nu cunoşti femeile, zise ea. Dacă Aîşe te iubeşte, va găsi mijlocul să te primească. Astăzi e vineri, şi ei împart pomană în toate vinerile la femei sărace. Chiar dacă frate-său o fi acasă, noi o să intrăm pe dinaintea lui...

— Cum! are şi un frate?

— Vezi bine că are. Dar şi dacă are?... Eu intru mai în toate zilele la Aîşe pe sub nasul lui, numai... mai trage-ţi şalvarii în jos, că prea se văd pantalonii.

Preşedintele ajunse ca vai de el la poarta cadiului. Baba intră întîi şi, apucînd pe preşedinte de mînă, se lipiră amîndoi de zid şi o luară binişor spre curtea de-a doua. Cînii erau toţi în tîrg, la plăcintărie. Deschiseră şi a doua portiţă şi, deşi era cam întunerec, el putu recunoaşte casa cu prispă pe care o vedea de pe cubea.

îndată ce se apropiară de scară, Aîşe le ieşi înainte.

— *Iuz surmeghb gheletim**, zise bătrîna.

— *Teşechiur iderim***, îi mulţumi ea, pe cînd se uita cam curioasă, prin slabul întuneric al serii, la preşe-

* Ara venit să mă închin (turc).

** Mulţumesc (turc).

dinte. El se apropie de dînsa şi, după ce-i făcu o metanie pînă la pămînt, îi apucă o mînă şi o sărută, luîndu-şi în acelaşi timp cearşaful cel negru de pe cap. Atunci numai, ea îl recunoscu. Drept orice răspuns, dete un ţipet înăbuşit şi fugi înăuntru. După cîteva secunde reapăru, rîzînd să moară de îmbrăcămintea lui, şi apucă pe grecoaică de mînă, spre a o duce înăuntru, la mătuşă-sa... El, neştiind ce face, se luă după ele şi văzu în dreptul săliţei, într-o odaie goală, o femeie întinsă pe două saltele, una peste alta, care pipăia cu mîinile hainele grecoaicei. Neapărat, trebuia să-1 ajungă rîndul şi pe el! îi venea parcă să fugă sau să dea cu ceva în cap hîrcii de pe saltea. în adevăr, după ce bătrîna îşi isprăvi operaţia cu grecoaica, Aîşe veni la el şi-1 apucă de mînecă spre a-1 duce înaintea mătuşe-si. El nu mai ştia ce face, mai cu seamă că ea rîdea mereu. Nu simţea că rîsul era singura ei scăpare din puternica mişcare sufletească de care era cuprinsă. Se duse după dînsa fără conştiinţă de ce-o să i se întîmple, dar, tocmai cînd era să-1 dea pe mîna babei, Aîşe îi luă şalul cu care fusese înfăşurat pe cap, se înveli repede ea şi, punîndu-se în genunchi înaintea babei, îi prezentă braţele s-o pipăie.

După această operaţie, se retrase de lîngă bătrîna şi începu să-i vorbească răpede... Grecoaica spuse preşedintelui că-i turna nişte minciuni groaznice. îi îndruga că femeia cea de-a doua, adică el, era o biată sărmană, bolnavă de ameţeală (turcii au un respect nemărginit pentru această boală), care dă în cărţi grozav de bine şi-i urîtă... şi-i urîtă!... spunea ea babei, că-i vine să moară de rîs.

El se uita la dînsa cu o adevărată încremenire, înăuntru ardea, pe o masă joasă cu trei picioare, un opaiţ de tinichea în formă de cinzec, a cărui feştilă împrăştia mai mult fum decît lumină. Aîşe şedea în genunchi lîngă bătrîna turcoaică şi vorbea cu vioiciune. Chipul ei, alb şi rotund, prindea a se lumina de o mulţumire lăuntrică, care i se zugrăvea pe obraji în nişte dungi subţiri, trandafirii. Gura, mică şi însetată de viaţă, rostea vorbele cu o înlesnire rară. Buzele tremurau parcă ar fi fost întotdeauna mînioase, însă ochii, mari şi adînci îndeobşte, se făceau mititei şi luau o expresie de mulţumire nespusă cînd rîdea. Părul, tăiat scurt împrejurul gîtului, cădea şi-i învăluia obrazul, de cîte ori se pleca spre mătuşă-sa. Cu o mişcare de cap, mîndră şi uşoară, ea îl arunca peste spate urmînd a istorisi bătrînei povestea ce i-o alcătuia, atunci.

După ce isprăvi de vorbit cu mătuşă-sa, se sculă de jos şi ieşi pe uşă, făcînd semn preşedintelui să vie după dînsa. Trecură amîndoi în singura odaie ce mai era în casă.

Dăuntrul era luminat de un policandru cu candele, după moda turcească. în fund, un horn de sobă, care răspundea drept afară, adăpostea cîţiva cărbuni de vreascuri, iar în jurul hornului, pe nişte policioare de lemn lucrat, sta tot tacîmul de cafea. Dîngă foc erau trase două pufuri joase, unul lîngă altul, pe care se putea cineva foarte bine întinde, şi, încolo, toată casa un divan. Păreţii, acoperiţi cu scoarţe şi cu crengi de sulfină, dau odăii un aer de monăstire.

îndată ce intrară înăuntru, ea strînse perdelele de la ferestre şi veni la el. Preşedintele dete năvală s-o apuce de talie.

— *Ghiuzel sîn**, îi zise el pe turceşte.

— *Teşechiur iderim, effendim,* îi răspunse ea, luîndu-i mîna de după talie şi uitîndu-se la el cu nişte ochi adînci şi turburători de minte.

— *Ghiuzel sîn,* mai repetă el o dată, încercînd s-o sărute şi nesărutîndu-i decît mîna cu care ea-i astupase gura. Apoi mai vru să mai spuie ceva; dar ce? Nu mai ştia o boabă turceşte.

— *Ghiuzel sîn, sevgheliu-sîn,* mai îndrugă el... şi apoi o rupse pe româneşte: ce mai încoace-ncolo, îmi eşti dragă, na!

Şi începu s-o sărute pe păr, pe mîni, pe gît, ca un nebun. Ea se luptă cîtva timp, pînă ce, biruită de oste-

• îmi eşti dragă (turc).

nealǎ şi de plăcere, începu să se moaie, ca o ceară încălzită, în brațele lui şi căzu jos.

Era o îndepărtare desăvîrşită a călăuzei celei drepte: judecata, — şi o părăsire de bunăvoie a femeiei în brațele unui vîrtej de patimă, pe care-1 simțea răsculîndu-se în sîngele ei, lacom, fiindcă fusese hrănit numai de aşteptare, şi arzător, pentru că era tînăr.

Atunci el se plecă lîngă dînsa şi-ncepu din nou s-o sărute, fără să mai ştie bine ce face, beat de mirosul ce-1 răspîndea untul de roze cu care era parfumată ea; s-o strige încet pe nume; să se lipească de dînsa; să-i mîngîie părul şi obrazul — iar ea nu se deştepta. Cam îngrijat atunci, se sculă de lîngă dînsa spre a chema pe grecoaică. Aîşe sări deodată la el, îl apucă de mînă, îl întoarse înapoi şi-1 puse să stea lîngă dînsa la foc.

Nu vorbea nimic, dar în chipul cum se uita la el, cum îi strîngea mîna, era îngrămădită o viață întreagă de aşteptare, o comoară de tinerețe, o uitare de sine care ar fi dus-o pînă a muri în ceasul acela...

— *Allah* !... zise ea, oftînd şi ridicînd ochii spre cer.

După cîteva secunde, grecoaica intră la dînşii şi le aduse aminte că stau cam de mult. în fața bătrînei ea se sculă numaidecît în picioare. Preşedintele rugă pe bătrîna să-i spuie tot feliul de vorbe bune ce-i vineau în minte. Ea nu zicea nimica, ci numai sta rezemată de părete, galbenă ca o făclie de ceară. Cînd ieşi el, rosti în urma lui aceste cuvinte, aproape plîngînd:

— *Allaha isîmarladîm.,.* *

Şi căzu iar pe sofa, cu fața în jos, plîngînd... El de-abia îngînă:

— Noapte bună.

li

Dar fiindcă în lume se învîrtesc toate, bătrîne şi tinere, lucrurile, împrejurul aceleiaşi osii: durerea, şi fiindcă sub fiecare geană care se închide ca să ajute

* Rămîi cu Dumnezeu... (turc).

gurii să rîdă, tremură o lacrimă, fericirea, bătînd la uşa Aîşei, venea numai s-o înşele, după cum, de altminteri, face întotdauna.

în înlănțuirea întîmplătoare a împrejurărilor vieței noastre se pare că este o lege, care apasă pe aspirațiunile unor suflete alese, ieşite di întuneric, şi, ca o riglă, rade şi reduce avînturile lor pînă la nivelul traiului comun.

Aîşe era o făptură pe care firea o alcătuise oarecum în viitor, căci pusese într-însa darurile sufleteşti ale pruncului din a cincea sau a şasea generație a cadiului.

Trăită în obiceiurile părinților săi, fără să poată ceti, deci fără să gîndească decît după cum o povățuia simplitatea sa; închisă în cei patru păreți ai odăii, cu o singură bună prietenă: singurătatea; bucurîndu-se de o sănătate care nu lăsa niciodată nervilor o prea mare stăpînire asupră-i; cu un chip curat şi nişte linii rotunde, care, ori de cîte ori se uita în oglindă, lăsau ochilor o impresie de armonie, — Aîşe crescuse cum creşte floarea de nufăr, albă şi singură, pe luciul tăcut al lacurilor, urcîndu-se cu sufletul deasupra alor săi, tot atît de mult cît se ridică blinda floare mai presus de frunze[4].

Trăise cîțiva ani, cît fusese mai mică, la o mătuşă a sa în Constanța. Aici, marea senină pusese parcă în sufletul ei un fel de linişte statornică şi un nehotărît dor de ceva mai mare încă decît marea, de ideal, — iar marea furioasă un fel de deprindere de a privi traiul drept în față, fără frică, o bronzare a _ caracterului în împrejurări dureroase şi o iubire a primejdiei.

Nimic în viața ei nu venise pînă atunci să întunece zilele albe ce i le da soarele. înclinarea ei cea mai vădită era singurătatea, şi de acolo contemplațiunea, dar o contemplațiune eroică, care înfrunta de-a dreptul problemele cerului, căutînd să-şi tălmăcească cum, spre pildă, *carul* era în toate serile deasupra capului, şi *cloşca cu pui* la răsărit, sau de ce luna avea cîteodată un fel de aer de a se gîndi, parcă ar fi fost însuflețită? Nimic însă suferitor nu se arăta în acest trai.

De cum preşedintele se amestecă în viața ei mai de aproape, sufletul încetă de a se mai revărsa asupra

lucrurilor dinafară şi se răsfrînse asupra lui însuşi. După întîia lor întîlnire, Aîşe începu să nu doarmă. Visa fel de fel de lucruri, netălmăcite minţii, sub stăpînirea cărora suferea şi se bucura totdeodată. Cînd se scula dimineaţa, îşi aducea aminte de ceea ce visase ca de nişte lucruri povestite de cineva şi uitate, cari îi erau dragi. Cine i le spusese?... Ziua începuse să fie neliniştită. Mătuşa ei, oarba, îi istorisea, ca şi mai nainte, poveşti din războaiele turcilor cu ruşii, dar ea nu se mai mira şi nici nu mai striga de mînie cînd baba ajungea la Diebici Zabalcanski[5]. Bătrîna atunci se oprea din istorisit şi întreba:

— Dormi, Aîşe?

Ea răspundea încet:

— Nu dorm; spune.

Bătrîna iar începea să spuie, şi ea iar se ducea cu mintea după cele gînduri.

Dacă amorul nu ne-ar fura, puţin cîte puţin, toată puterea de a lucra a minţii noastre, spre a ne-o aţinti, fără ştirea-ne, către un singur punct: ceea ce iubim, de multe ori omul cu oarecare stăpînire pe sine, s-ar opri chiar la-nceput. Dar tot ce naşte amorul în noi este reflex; tot ceea ce simţim de la dînsul aleargă înaintea conştiinţei de sine, şi cu cît suntem mai depărtaţi de ceea ce iubim, cu atîta ne simţim mai mult atraşi.

S-ar fi gîndit vreodată mama Aîşei, cînd încet o mişca în leagăn, că soarta ei va fi aceeaşi cu a preşedintelui? Una născută în gradinele Adrianopolului, în ţara rozelor, — altul pe malul Dîmboviţei, păreau meniţi a nu se întîlni niciodată. Şi, cu toate astea, întîmplarea îi strînse pe amîndoi în acelaşi loc, iar amorul îi apropie unul de altul. Cu cît era mai departe de la ea la el şi cu cît sufletele lor se asemănau mai puţin, cu atît dînsa era mai mult atrasă.

In adevăr, preşedintele nu semăna de loc cu Aîşe. El era, după cum s-a putut videa pînă aci, un om cu totul de pe pămînt, nici prea vesel, nici prea trist, blînd cînd n-avea de ce să fie rău, poetic cîteodată, prozaic şi batjocoritor mai întotdauna, făcînd curte la toate femeile şi plăcîndu-i, mai presus de toate, să trăiască bine.

Cînd ieşi de la Aîşe, «noţiunea dintr-însul pricinuită de dînsa trăi foarte puţin şi, de-abia ajuns la portiţa cadiului, începuse deja să se gîndească cum o să istorisească el prietenilor din Bucureşti această nouă şi ciudată biruinţă ce o cîştigase asupra femeilor.

în zilele ce urmară, el încercă s-o mai vadă, fiindcă-i plăcea, dar cadiul se întorsese de la pescuit şi lucrul mergea mai greu. Trecu o vinere la mijloc şi nu se duse; mai trecu încă una şi tot nu se duse. Şi-apoi, dacă-ar fi vrut să-şi mărturisească bine păcatul, îi era şi cam frică. Cînd se gîndea în urmă la chipul îndrăzneţ cu care intrase la Aîşe, parcă-i venea să se mustre singur de primejdia la care se expusese.

Afară se făcuse frig de tot. Pe cubea nici vorbă nu era să se mai urce.

„Cine mai stă pe vremea asta afară?" îşi zicea el.

Ea însă sta mai toată ziua afară, pe prispă, în bătaia vîntului, nădăjduind că poate lui să-i mai vie dor s-o vadă şi atunci ea să nu se brodească a fi în casă. Se gătea Aîşe ca niciodată. Bunda cea cu fir lat o punea acum în toate zilele, şi vîrful unghiilor şi-1 îngrijea ca o doamnă mare, făcîndu-şi nişte noiţe roze, în formă de semilună, de parcă era întotdauna pătată pe mîni de sînge.

Ea îl aştepta cu încredere. în inima ei simţea ceva foarte pierdut, care parcă-i spunea că el ţine de un alt neam de oameni: al îndrăgostiţilor de dînşii, — dar îl iubea aşa de mult, că se supăra singură pe ea însăşi cînd gîndea astfel; şi atunci, ca un fel de iertare către el, îşi concentra toată amintirea spre imaginea lui, şi îndată ce-o vedea, se răpezeaspre ea să i-o sărute, iar faţa i se lumina de bucurie şi de bunătate.

•

Zilele însă treceau astfel pentru Aîşe, ţesute din aşteptare şi singurătate.

Iarna sosise cu totul şi zăpada acoperea întreg pămîntul. Dunărea aducea munţi întregi de sloi şi-i grămădea spre Tulcea, unde începuse să se prindă. Canaralele cele nalte stau în mal, ca un grebăn sur, aţinînd buşteni de sloi, cari se izbeau de colţurile stîncei, sfărîmîndu-se cu zgomot. Nu mai trăia nimic

pe apă. Dintr-un drum mare, Dunărea se prefăcuse într-o gheţărie mişcătoare, care făcea rău viderii.

Aîşe nu mai ieşea din casă. Mangalul ardea toată ziua lîngă dînsa, dogorindu-i obrajii, iar degetele îi umblau leneşe pe clapele unei *harmonice* ce i-o adusese fratele său de la Brăila, izbutind să scoată nişte sunete ciudate şi cîteodată foarte atingătoare. Cînd i se ura cu muzica, se întindea pe divan, îndoindu-se în jurul cărbunilor, ca o tigresă, şi visa.

Aîşe slăbise şi se schimbase. Mai cu seamă de cîteva zile în urmă, de cînd auzise că preşedintele se duce, încremenise cu totul.

El, în adevăr, pleca. Dobrogea fusese pentru dînsul un loc de surghiun, din care căutase întotdeauna să scape.

Degătura, sau mai bine întîmplarea lui cu fata cadiului, nu era de natură să-1 împiedice de-a pleca la cea dintâi ocazie, şi, în adevăr, de cum primi depeşa de la minister, se şi hotărî să se ducă.

într-un tîrg ca Hîrşova, în două ceasuri toată lumea ştiu despre mutarea preşedintelui. Grecoaica, cu care mersese la Aîşe, află şi ea ştirea şi se duse numaidecît să spuie fetei.

Cam către începutul lui ianuariu, sania poştei ieşea într-o seară din Hîrşova, pe la nouă ceasuri, mergînd la Gîrlici, Dăeni, Satul-Nou şi Macin, spre a ajunge la Ghecet, punctul prin care se trece pe malul stîng al apei, la Brăila.

Duna se ridica din răsărit, împrăştiind pe luciul de zăpadă o lumină ostenită, care aşternea lîngă fiece lucru o umbră lungă şi greoaie. Pe întinsul cîmpului nu se zăreau decît morile de vînt din jurul oraşului, ce păreau că ieşiseră de sub coaja albă a pămîntului, ca nişte namile de noapte, întinzînd braţele lormătăhăloase spre a se închina la lună.

în sania de poştă erau patru inşi: vizitiul, sentinela, conductorul şi preşedintele.

Ieşiseră tocmai de marginea oraşului, cînd, dintre mori, se iviră două umbre, care făceau semn vizitiului să se oprească. Acesta se supuse.

Umbrele erau două femei. Una rămase ceva mai departe; cealaltă se apropie de preşedinte şi-i spuse ceva încet. El sări jos numaidecît şi se duse la cea de a doua.

Erau: Aîşe şi grecoaica.

Cu un şal mare pe dînsa şi numai în pantofi, ea tremura pe zăpadă de aproape un ceas, aşteptînd sania să treacă, ca să-1 mai poată videa. Numai atîta voise, şi repeta grecoaicei de nenumărate ori să-i spuie că n-ar fi îndrăznit altfel să-1 oprească de la drum dacă n-ar fi ştiut că pleacă pentru totdeauna...

Vorbind astfel, tremura, din cap pînă în picioare, de frig şi de frică... Dui ise făcu milă şi, desfăcîndu-şi pulpana blanei celei mari cu care era îmbrăcat, o lipi de dînsul, învelind-o şi ascunzînd-o toată sub şubă...

Stete cu ea în braţe astfel vreo cîteva minute. Atîta se lipise de dînsul, cu cap, cu piept, cu toată fiinţa ei, că nu-i venea să-o mai depărteze de el. în cele din urmă trebui să plece.

El rugă pe babă să-i spuie tot ce se pricepu: că are să se mai întoarcă, că o să se gîndească la dînsa, şi multe...

O sărută şi se depărta. Pe cînd însă se despărţea de ea, i se păru că aude, în româneşte, două cuvinte zise încet şi temător:

— Noapte bună...

LOCOTENENTUL STERIE

Venise toamna, cu aerul ei de soră a unor orfani, — blajină, caldă şi voitoare de bine lumii. în straturile albastrei boite se cufundau dungi unghiulare de cucoare, atît de sus şi de subţiri, că păreau ca nişte desenuri arabe, incrustate într-o imensă piatră de lazulită. Un fel de pace în aer, senină şi făr' de nici o adiere de vînt, înlesnea parcă din greutatea ce ne stă pe piept din chiar propriul nostru trai. Lumea umbla pe uliţe, uşoară, cu o smerenie neprefăcută, îndreptîndu-se spre biserica S-tul Ion.

Niciodată tîrgul Focşani nu văzuse atîta lume mergînd să se roage. Din toate părţile soseau trăsuri, şi negustori, şi ţărani, şi săraci, fiecare cu cîte o lumînărică în mînă, spre a fi faţă la parastasul ce se făcea celor morţi în război.

Cu cincisprezece zile înainte, se dăduse asaltul de laGriviţa, în care putnenii muriseră cu duiumul. Primăria hotărîse parastasul, şi lumea venea să se roage, care pentru zilele unui copil, care pentru ale unui frate, care pentru ale prietenilor, şi chiar cei ce nu aveau pe nimeni la război, veneau, aduşi de o putere nepricepută, mai mare şi mai poruncitoare decît a intereselor, puterea primejdiei. Simţea tot omul că zilele acelea nu se asemănau cu toate celelalte ale vieţii sale: moartea arunca pe ele un fel de agheasmă cu adevărat sfînta. Toate frunţile erau deopotrivă

cuprinse de gînduri. în afară de dorul fiecăruia pentru ai săi, se desprindea din toate sufletele o grijă comună, care, cu cît creştea mai mult, cu atîta se subtiliza, în unghiul înalt şi nevăzut în care se întîlneau toate aceste preocupaţii, o singură vorbă părea că leagă totul: *ţara.* Nimeni n-o rostea, dar întreaga suflare românească părea că o înţelege, şi, astfel înţeleasă, ea nu mai avea nimic din banalitatea şi adeseori chiar ridicolul ce o însoţeşte. Cei rămaşi acasă nu mai trăiau decît prin cei duşi peste Dunăre. Toate coardele amuţiseră şi de una singură se prindeau degetele nerăbdătoare: războiul. Se citea, se lucra, se trăia palpitînd. Un fapt întîmplat era istorisit în mii de feluri. Un obuz turcesc văzut de la Focşani, lua proporţiile unei nenorociri naţionale. Un soldat căzut în asalt făcea să plîngă o mulţime de lume străină lui, şi devenea numaidecît erou.

Pe drept sau pe nedrept, tot ce venea de la război era văzut întreit de mare.

Biserica era prin urmare plină de poporani. Fel de fel de oameni se înghesuiau, dînd năvală unii peste alţii, spre a se apropia mai mult de prefect, lîngă care stau cei doi, trei militari ce mai rămăseseră în oraş. De-abia îţi puteai trage sufletul. Atîta era înghesuiala de mare, că preotul, ieşind cu darurile, nu se putea învîrti de la o uşă la alta a altarului.

Şi în această învălmăşeală se videa — lucru de mirare I — în strana din stînga, dîndu-se lumea cu sfială la o parte şi lăsînd locul liber împrejurul a cîtorva persoane, cari stau grămădite una lîngă alta, parcă ar fi fost străine sau le-ar fi fost frică de cineva. Erau: cîteva fete îmbrăcate în negru, o doamnă care şedea jos în strană, de asemenea în negru, şi un locotenent de artilerie, în genunchi, cu amîndouă mînile şi cu capul rezemate de garda săbiei.

Nu se poate spune cît de atingători erau aceşti oameni, a căror durere părea cercuită în roata, œ^ o făcea între dînşii, de frică parcă să nu se mai împărtăşească şi la alţii; acea femeie care îşi ridica ochicu desperare spre colţul ce încheia catapeteazma şi în care Isus era zugrăvit ridicîndu-se la cer; ofiţerul

care îşi ascundea capul în mîni spre a nu i se videa ochii plînşi; cele trei fete care îşi ştergeau lacrimile pe furiş şi se plecau spre mama lor, rugînd-o încet:

— Mamă, te rugăm: nu mai plînge!... te rog, mamă!...

Mai la spatele lor, un bătrîn, cu gulerul cămăşii în negru, învîrtea în mînă o pălăriuţă veche, tremurînd din tot trupul şi încercînd din cînd în cînd să zică şi el:

— Smarando, da' nu mai plînge, bre... fii femeie...

Toţi aceşti creştini laolaltă alcătuiau familia d-lui Ster ie'.

Cine nu ştie în cîte feluri deosebite se joacă drama vieţii prin unghiurile acestei lumi şi cum adeseori întîlneşti, în curgerea întîmplărilor, oameni, pe lîngă care treci nepăsător, fără măcar să bănuieşti că cu dînşii umblă pe uliţă o lume întreagă de necazuri şi suferinţe.

Familia d-lui Sterie era una dintr-acele nenumărate adunări de suflete nevinovate, care trăiesc prin provinciele noastre, cu ruşine de oameni, teamă de Dumnezeu, credinţă în bine; care luptă cu desperare contra neaverii, năzuind totdeauna cătră o stare mai înfloritoare; care n-are alt ideal decît de a-şi putea ţine băieţii la învăţătură sau a aduna, după puteri, zestre fetelor; în sfîrşit, o familie ca aceea din care am ieşit noi cu toţii, cei ce nu ne coborîm din cruciaţi sau din cavalerii de Malta.

D. Sterie avea doi băieţi şi trei fete.

Fra o adevărată epopee istorisirea luptelor lui pentru a-şi putea ţine băieţii la Iaşi sau la Bucureşti ca să înveţe. Dintr-o viişoară ce o avea la Odobeşti şi alte două-trei negustorii ce mai învîrtea într-un mod onorabil, el trebuia să trimită bani băieţilor, să ţie fetele în pension, să ducă toată rînduiala casei deopotrivă cu lumea, iar pentru dînsul, Dumnezeu ştie dacă avea întotdeauna palton la vreme, dacă nu mînca mai mult pe drumuri decît acasă, dacă era mai mult stăpîn pe ceasurile lui de odihnă decît un cal de poştă. Atîta noroc avea, că băieţii ieşeau buni. Unul intrase în şcoala militară de la Iaşi, altul tre-

‹3 ^^e^lWigili \^*Ljf.ţm*\

Preambulul studiului critic *Romanul şi limba română* - rămas neterminat şi nepublicat - în care volumul de *Novele* de la 1888 e socotit esenţial pentru problemele expresiei literare

Prima formă a micului roman *Un drum greşit.* Caligrafia e a perioadei 1886—87

cuse bacalaureatul şi intrase în cea de la Bucureşti, şi cînd la Paşte ori la Crăciun îi videa pe amîndoi acasă, unul cu vipuşca roşie, iar celalt cu vipuşca galbenă la haine, — unul încă copil, iar celalt deja om, stînd în jurul mesei, modeşti şi veseli, — lui îi creştea inima şi, cu glasul cam înecat de emoţiune, zicea lung:

— Ah !... dacă ar vrea Dumnezeu să trăiesc... numai pînă vă voi videa şi pe voi ofiţeri!...

Trăi bătrînul pînă să-i vadă ofiţeri, ba trăi chiar mai mult decît atît.

Cel mare, Dumitru, era o fire de om stîngace, puţin vorbăreţ, cam timid şi pentru aceasta nu tocmai potrivit cu milităria, dar foarte răbdător şi foarte bun. Celălalt era ceva mai vioi, cam ştrengar chiar, învăţînd tocmai atît cît să nu fie dat afară din bursă şi gîndindu-se cu o voluptate nespusă la ziua în care se va face ofiţer.

Dumitru ieşise din şcoala militară printre cei dintîi şi avu astfel dreptul să-şi aleagă arma. El alegerea şi-o făcuse de mult. Pompierii, fiind organizaţi ca artilerişti, dînsul se gîndise cu bucurie să vie ofiţer la pompierii din Focşani, ca, cu mijlocul acesta, să nu părăsească nici arma care-i plăcea şi nici să se lase de ideea pe care o mîngîia de mult: de a sta la un loc cu părinţii. Astfel şi făcu.

Frate-său, care ieşi ofiţer cu vreo trei ani în urmă, stăpînit şi el de aceleaşi gînduri, ceru să fie trecut în regimentul al X-lea de dorobanţi, — astfel că, în 1877, cînd se declară războiul, ei erau amîndoi în Focşani, unul locotenent, celălalt sublocotenent, împărţindu-şi şi unul şi altul leafa cu cei de acasă şi trăind aproape fericiţi, fără altă ambiţie decît a-şi vedea de treabă şi a aduce înlesnire familiei, care, în schimb, îi îngrijea şi-i alinta ca pe nişte feţi-frumoşi.

Ba, pentru Dumitru, începuseră ai lui, partea femeiască mai cu seamă, cu toate tuşele şi mătuşele, să se gîndească cu dinadinsul la însurătoare. El mergea adesea în casa fostului prefect Costin, ale cărui două fete erau de măritat. Cea mai mare, cu firea ei dulce

şi cu chipul cald şi tînăr, se părea că atrage cu deosebire pe locotenent. Părinţii ei, deşi aveau oarecari năzuinţe de boieri mari[2], erau foarte dispuşi a se lăsa să fie înduplecaţi de rugăciunile Stereştilor şi treaba era pe jumătate la cale, — cînd tocmai izbucni războiul.

De îndată ce ruşii trecură în Basarabia, toate proiectele şi toată liniştea acestor două familii se duse.

Cel mic dintre fraţi fu numaidecît chemat în concentrare. Mama lui, de atunci, nu mai avu un ceas liniştit.

În cele cîteva luni ce urmară declarării războiului, întîmplările curseră cu o repeziciune rară pentru toată lumea. Pentru cei interesaţi însă, ele se urmau ca nişte adevărate trăsnete, unele mai teribile decît altele: înfrîngerea de la început, — vorbele cari se auzeau de retragerea oastei noastre spre munţi, — trecerea Dunării, — întîiele încăierări ale românilor cu turcii şi, în cele din urmă, evenimentul cel groaznic, care făcu să treacă ca un fior rece prin toate inimele: uciderea primului soldat român.

Cînd se dete asaltul Griviţei, la 30 august, sufletele la noi erau deja sus. Faţă cu fiecare om sta acum o idee, mare, albă, înfricoşată, care părea a-l aţinti şi a-l strînge în sforile sale diafane şi în veci nesfărămate: moartea. Era ceva curios şi mîndru de observat, cum nivelul simţirilor se ridicase; cum milostenia începuse să cuprindă chiar unele inimi cu totul reci şi nepăsătoare; cum glumele se făceau mai puţine şi mai cu măsură. Părea că apasă ceva pe aerul ce-l respirăm, pe credinţele noastre, pe fericirea ce o aveam dintr-o altă cauză. Totul trăia cu o ţintă comună, şi, dacă ai fi îndrăznit să rîzi mai mult sau să-ţi lungeşti prînzul mai peste obicei, îndată se găsea cineva care să-ţi zică:

— Noi petrecem, şi ăia colo mor !...

Şi, la această vorbă, toată lumea devenea deodată gravă sau se scula de la masă pe tăcutele.

Şi, cu toate astea, cînd veni ştirea de numărul şi mai cu seamă de numele morţilor, trecu ca un vînt de nenorocire prin minţile tuturor. Mai ales cei ce

aveau cîte un copil sau cîte o rudă peste Dunăre, tremurau de groază, numai la ideea că ar putea să-i citească numele printre al morţilor sau răniţilor.

Cînd sosi vestea că sublocotenentul Sterie a căzut în primele rînduri, nu se mai pomenea despre alta în Focşani decît despre asta. Familia lui află numaidecît, fiindcă gazetele, cu acea brutalitate a cioclilor cari-şi caută hrana în moarte, dau numele militarilor ucişi fără nici o pază, ba, la trebuinţă, inventau chiar unele spre a face ziarul mai interesant.

Mama şi surorile lui erau, se-nţelege, cele mai nenorocite. Ele plîngeau de dimineaţa pînă seara, căutînd să se ascundă una de alta; bătrînul fu lovit parcă cu o bîrnă peste suflet, căci de unde era încă tare şi putea alerga pînă aci, se muie deodată, ca şi cum un resort s-ar fi rupt într-însul. Fetele îl luară de mînă şi-l duseră înaintea oglinzii, spre a-i potrivi gulerul negru la gît. El se lăsa să-l învîrtească cum vreau ele, trecîndu-şi din vreme în vreme o batistă mare peste frunte şi peste ochi.

Cel rămas însă cu desăvîrşire mut de durere, în faţa morţii sublocotenentului, fu fratele său.

Această fire cam stîngace şi cam rece după cum părea, păstra într-însa o comoară nesecată de bunătate şi de milă. Neputînd lesne să se emoţioneze sau să reverse în afară prin lacrimi truda sufletului, durerea i se strecura pînă în cele mai dinlăuntru straturi ale firii.

Crescut cu frate-său din leagăn şi deosebit, prin natura lui gravă, de a celuilalt, veselă şi vioaie, — şi acum în urmă, învăţaţi a trăi amîndoi, a gîndi împreună, a judeca lumea şi faptele ei cu aceeaşi măsură, care era totdauna a celui mare şi la care cel mic se supunea numai, luînd-o adesea în rîs, — Dumitru avea pentru frate-său o dragoste de adevărat părinte. Toate nebuniile şi istorisirile galante ale celui mic, cel mare le drămuia şi le analiza cu bunătatea unui duhovnic. Cînd sublocotenentul se prea aprindea pentru vreo cîntăreaţă, locotenentul îl lua numaidecît la socoteli, cu acea rară delicateţă pe care în general numai femeile o au, căutînd să nu-l rănească întru

nimic, dar dărîmîndu-i unul cîte unul toate proiectele absurde ce el făcea,— suflînd în toate iluziile lui, ca în nişte petale de flori, strînse de o mînă neghibace spre a alcătui o floare neadevărată, — mustrîndu-1 fără răutate, povăţuindu-1 fără să se laude sau să se dea pe dînsul drept pildă, — ştiind, în sfîrşit, să fie un bun prieten, un părinte.

Iacă cine era şi de ce plîngea acest neam de oameni, împrejurul căruia lumea din biserică se da într-o parte cu respect.

II

în noi se ascunde, afund, un fel de conştiinţă a zădărniciei lumii aceştia, pe care în viaţa de toate zilele o înăbuşesc nimicurile cu care ne înşelăm, dar care se deşteaptă cînd moartea s-apropie, fiindcă, reducînd lumea la adevărata ei valoare, simţurile noastre, cînd acestea sunt aproape de sfîrşit, din chiar ele rezultă prevestirea că se va stinge o lume: acea a individului ce sufere.

Şi, lărgind cercul de judecată, avem încă această noţiune atunci cînd murim prin alţii, cînd, cu alte cuvinte, încetează de a vibra în noi o întreagă serie de impresiuni primite de la un cineva care singur avea darul de a ni le produce.

Dumitru, prin moartea fratelui său, se dezlipise de lume cu o parte însemnată dintr-însul. Dacrimile şi suferinţa familiei sale începuseră a-i face rău cu tot dinadinsul. Şi ceea ce-1 atingea şi mai mult era faptul că mama lui băgase de seamă lucrul acesta şi, de cîte ori îl videa, căuta să-şi ascundă durerea. îi părea şi rău şi bine în acelaşi timp. Cîteodată însă judeca purtarea ei ca un fel de lipsă de considerare faţă cu dînsul.

— Da' plîngi şi cu mine !... parcă-i venea să-i zică. Ce, eu n-am inimă? nu simt şi eu ca şi voi?

Ceea ce era mai ciudat însă, era faptul că începuse să se cam dezgusteze de cazarmă. Entuziasmul vremurilor trecute se dusese. Mergea la slujbă ca orice cinovuic de rînd, fără să puie nici cea mai mică tragere de inimă. Cine ar mai fi recunoscut în militarul care-şi trăgea paşii cu greu după dînsul, pe tînărul artilerist de altădată, mîndru şi sigur de calea pe care se ducea? O silă nebiruită îl stăpînea în ceea ce trebuia să facă. Kra mult mai bucuros cînd putea să nu facă nimic, încotro apuca se mira de golul ce însoţea scenele cele altădată atît de populate ale vieţei. I se părea că o lumină nouă s-a ivit în creierul lui, cu ajutorul căreia videa lumea în adevărata ei valoare, goală şi indiferentă sufletului, aşa precum este.

De s-ar fi dus acasă, da peste durerea mută şi răbdătoare a mumei sale, care-i sfîşia inima; de mergea la slujbă, întîlnea figurile pompierilor săi şi pe a untului; la cafenea auzea aceleaşi istorisiri din război, mărite şi falsificate şi se simţea prilejul aceleiaşi atenţii, plină de o milă revoltătoare, din partea publicului şi a prietenilor. Se gîndea să ceară a fi trimis peste Dunăre. Şi acest lucru l-ar fi făcut fără mult entuziasm, dar cel puţin printr-însul scăpa de urîtul care-1 apucase cu atîta putere la Focşani. Cînd însă îşi aducea aminte de mamă-sa, îi era milă numai cît se gîndea că să-i spuie vorba aceasta.

Astfel trecură vreo trei săptămîni după parastasul de care se vorbeşte la începutul acestei istorisiri. Lumea plecase mai toată pe la vii şi nu mai rămăseseră în tîrg decît negustoraşii şi parte din funcţionari.

Familia d-lui Sterie, din cauza nenorocirii ce i se întîmplase, nu se duse în toamna aceea la cules.

Dumitru, într-o zi, zise să-i puie şaua pe cal şi plecă spre vii, singur.

Natura, care, în nestrămutata ei indiferenţă faţă ou simţimentele noastre, rămîne totdeauna aceeaşi, se impune adeseori sufletului omenesc tocmai pentru că ea stă mai presus şi mai senină decît patimele noastre zilnice. Ce-i pasă codrului de o suferinţă! Seva harnică a pămîntului i se urcă în ramuri şi-1 împodobeşte cu frunze, supuindu-se unei legi de armonie

universală, pentru care răsunetul unei dureri singuratice nu poate fi decît un acord mai mult.

Fără să se gîndească, locotenentul simți ceva așa parcă i s-ar fi făcut dimineață în suflet, o dimineață polară, care urmează după șase luni de noapte. Se simțea furat de raza caldă a soarelui ce alerga înainte-i pe fața bronzată a cîmpiei, şi un oftat uşor îi umplu pieptul. Mergînd, parcă se mai uşura de povara ce o ducea cu dînsul.

Mai departe drumul începu a se pierde printre ogrăzi de vii, cu garduri nalte şi copaci roditori. Prunele, îmbrumate de toamnă, trăgeau la pămînt pomii; vița se întindea coardă pe haragi, înfățișînd soarelui strugurii cei plini; pe la unele ogrăzi mai mici începuse chiar culesul, şi lumea umbla veselă şi harnică după ciubăr. Toată această priveliște, indiferentă pentru un ochi obosit, dar plăcută şi atrăgătoare pentru unul tînăr, lăsa o vie impresie asupra locotenentului.

Cum mergea astfel, la pas, zări de departe trăsura d-lui Costin, care venea spre oraş. în trăsură era numai Ana singură. Vizitiul se opri, ca după obicei cînd se ntîlnea cu cineva, şi locotenentul veni la trăsură, după ce lăsă calul în paza unui om.

Ne întîlnim pentru întîia oară în față cu Ana; dar despre dînsa nu se poate spune mai nimic deosebit. Era ceea ce sunt multe femei: o fată bună, blîndă, care putea să devie o mumă şi mai bună, una din acele tulpini a unui neam de oameni oneşti, căreia nici învățătura nici bunele exemple nu-i lipseau. Avea pentru locotenent un soi de admirație tăcută, caldă, care-o făcea să i se umple ochii de o ceață neînțeleasă, şi, mai ales de cînd îl simțea atît de nenorocit, ea era cu totul mişcată, vorbindu-i.

Locotenentului, văzînd-o, i se păru acum pentru întîiaşi dată frumoasă. Răzemat de aripa trăsurei, îi păstră mîna într-ale lui cîtva timp, uitîndu-se în ochii ei cu înduioşarea celui nenorocit, care găseşte un prieten.

Pe nesimțite, omul acesta, atît de nepăsător de el, începea să simtă nevoie de a avea un punct în lume pe care să-şi razeme gîndurile şi dorurile. De cînd frate-său murise, nehotărîrea în sentimentele inimei lui devenise mai mare şi, acum, cînd se-ntîlni cu Ana, parcă s-ar fi întîlnit cu ceea ce hotăra despre dînsul: acesta era punctul de reazăm!

în convorbirea lor, ea ri spuse că, fiind la vie, n-a mai auzit de mult vorbindu-se de război, dar că, trecînd prin Odobeşti a cumpărat, o *Românie liberă**.

— Iat-o, zise ea; într-însa se zice că se va face o nouă chemare a artileriei teritoriale...

Şi-i întinse gazeta, arătîndu-i şi locul unde sta scris lucrul acesta. Dumitru apucă gazeta răpede şi ceti. Era exact. După ce ceti i-o-ntinse-napoi, — dar mişcarea cu care i-o da avea ceva din încetineala şi stîngăcia omului preocupat. Ea băgă de seamă, şi-i zise:

— Cred că ar fi drept ca dumneata să rămîi în Focşani... mai sunt şi alți ofițeri, nu?

— Ştiu şi eu, zise el cam încet.

Şi după cîtva timp se despărțiră.

El, mergînd în sus, gîndi încă la Ana, şi, prin acea ciudată legătură de idei pe care ne-o aduce legătura de cuvinte, de la Ana, gîndul îi alunecă la gazetă şi de acolo la concentrare şi la război.

A !... era prea de tot! E dator un om țării sale sacrificii, dar nu pînă a muri toți frații dintr-un neam. Dar iarăşi, îşi zicea el, poate să nu mor; la artilerie mor foarte puțini... ş-apoi poate nu mă concentrează pe mine...

Cu aceste gînduri ajunse la vie.

Aici lucrurile erau triste. O destrăbălare straşnică împărățea în curtea lor, cea altădată socotită şi îngrijită. Chelarul făcea ce vrea. Vinul cules, mai mult îl turna în el şi-n rudele lui decît în poloboace. Clădăriile atîrnau de coardă, dezmățate şi amestecate cu tot felul de struguri. îți era mai mare jalea să vezi gospodăria întreagă, lăsată pe mîna unor zănatici.

Dui i se făcu o scîrbă nespusă. De-abia aşteptă să i se odihnească calul puțin, şi plecă înapoi.

Cum ajunse acasă, vroi să se ducă numaidecît la cazarmă. N-apucă însă să intre bine în odaie, că mamă-sa se înfățişă lui, ținînd în mînă o hîrtie. Era galbenă şi, îmbrăcată în negru cum se afla, părea încă

şi mai galbenă. El i-o luă din mînă fără să zică nimic şi o ceti. Era ordinul de chemare: a doua zi trebuia să plece cu bateria. Aşeză hîrtia la loc şi, fără să se gîndească ce face, îşi rezemă capul de mînişi, cu totul, de masă. Trecură cîteva minute astfel. Cînd se ridică, mamă-sa era tot înaintea lui, fără să îndrăznească a zice un singur cuvînt măcar; lacrimile numai îi curgeau în două şiroaie mari, cari i se înnodau în barbă. El ieşi din odaie şi bătrîna ieşi după dînsul. în sală ea de-abia putu să îngîne această întrebare:

— Vrei să te duci şi tu, dragul mamei?

— Da' ce vrei să fac? zise el cam răstit.

Tocmai atunci intra soră-sa cea mai mare.

— Să-ţi dai dimisia, răspunse ea cu siguranţă. Ce, nu ne-ajunge cît am făcut pentru ţară?

— Vorbeşti şi tu ca copiii. Se poate una ca asta? răspunse Dumitru.

— Va să zică vrei să te duci, îl întrebă mama lui din nou. Atunci mie nu-mi mai rămîne decît să pun mînile pe piept şi să mă culc.

El, ca să scape de ele, trecu în altă odaie. Soră-sa veni după dînsul.

— Crede-mă, nene, am vorbit cu toată lumea. A întrebat tata pe toţi şi i-a spus că poţi să-ţi dai dimisia, dacă vrea să vă ducă pe amîndoi să muriţi. Tot oraşul e indignat şi-ţi dă dreptate. Asta nu s-a mai auzit: doi fraţi de la o casă !...

Şi se atîma fata de braţul lui, rugîndu-se cu acea şiretenie dulce a copilului care se ştie iubit...

— A fost şi Ana pe aici, adăoga ea, ca un advocat care-şi păstrează argumentul cel mai puternic la urmă, — a fost şi a zis că trebuie să-ţi dai dimisia neapărat. Cine-a mai văzut una ca asta: doi fraţi!... Şi biata mamă, dragă nene!...

El se desfăcu de braţul ei şi voi să iasă. în poartă se întîlni piept în piept cu Costin, care, îndată ce-l văzu, îl luă de braţ şi-l întoarse înapoi. Părea că conspirau cu toţii. Acesta, intrat cu el singur în odaie, se puse să-i arate situaţia aşa cum se înfăţişa. Dacă, ferească Dumnezeu, ar fi fost omorît în război, — cine era să mai îngrijească de familia lui? Şi chiar dacă n-ar muri, credea el că mă-sa putea să trăiască, aşa slabă cum era şi purtîndu-i mereu grija? Şi de ce se temea el? Onoarea militară? Dar, orcui ar fi îndrăznit să-i zică o singură vorbă măcar, putea să-i răspundă, cu fruntea senină, că familia lui şi-a plătit birul de sînge, iar că el, personal, între onoarea militărească şi onoarea omenească, care nu-i da voie să lase pe drumuri doi bătrîni neputincioşi şi trei fete, el a ales pe cea din urmă. Rugă, stărui, făgădui Costin atît de bine şi de mult, încît îi fură un *da* scurt şi fricos. Atunci fără a-i mai lăsa timp să se gîndească, îi prezentă o hîrtie pe care locotenentul îşi scrise dimisia. După aceea se urcară amîndoi în trăsură şi porniră la comandantul pieţii spre a i-o da. Aci se opriră la poartă şi locotenentul se duse singur înlăuntru. Se urcă pe scară ca un hoţ care merge să omoare, tremurînd şi galben. Cînd ajunse la uşa comandantului, i se bătea inima în piept cu atîta putere, că la un moment i se păru că nu mai are aer să respire. Voi să ridice braţul spre a bate la uşă, dar nu putu. Atunci îl apucă o frică groaznică că s-a paralizat şi o porni la fugă înapoi. Nu se opri decît tocmai la trăsura lui Costin, unde văzu că braţele tot i se mişcau.

— Ei, ai dat-o? îl întrebă acesta mulţumit.

— N-am dat-o... Mi-a fost ruşine...

— E!... ce copil eşti! Hai cu mine înapoi!

îl apucă de braţ şi porniră amîndoi pe acelaşi drum, ajungînd de astă dată pînă la comandantul pieţei şi dîndu-i dimisia...

III

Trecuse de la acest fapt vreo lună şi jumătate.

Familia d-lui Sterie trăia oarecum liniştită. Fostul locotenent se îmbrăcase în haine civile şi petrecea foarte retras. îngrijea de treburile părinteşti, cari erau acum toate pe mîna lui şi, ca şi mai nainte, vorbea rar şi simplu. Costin voia să se ţie de cuvînt şi să-i dea pe Ana. El însă pretexta doliul familiei şi ruga să se

lase pe mai tîrziu nunta. Vedea pe fată des şi părea totdeauna mulţumit c-o vede. Lumea toată se-ntîlnea cu dînsul şi-l saluta, îi vorbea fără cel mai mic semn de dispreţ, ba, din contra, cu respect. Cei de-acasă însă simţeau că e ceva în firea lui adîncă care-l roade zi cu zi. Mamă-sa mai cu seamă, care-şi avea odaia zid în zid cu a fostului locotenent, istorisea fetelor în fiecare dimineaţă că a auzit pe Mitică plimbîndu-se mai toată noaptea prin casă, că el stă mai mult cu lampa aprinsă şi nu ştiu ce tot scrie, că în cutare noapte a tuşit de cu seara pînă dimineaţa...

Ele îl observau cîteşipatru, şi, fără să bage el de seamă, îl ţineau seara pînă pe la 1 sau 2 după miezul nopţii, spre a-l osteni şi a-i scurta din veghere. într-o zi, mamă-sa, văzîndu-l atît de trist şi de singur în mijlocul lor, îi zise rugîndu-se de el:

— Doamne, mamă, de ce nu mai ieşi şi tu la cafenea; mai întîlneşti doi oameni; mai schimbi o vorbă... Ia, cît îţi pare, tot te mai iei.

— Bine zici, zău — adaose el. Să ies!

Era un fapt pozitiv, că nu mai avea voinţă. Făcea tot ce-i ziceau surorile sau mamă-sa, fără să discute.

Ieşi, în adevăr. Se duse la cafenea unde avea obiceiu să meargă şi mai înainte.

Aci era o grămadă de lume care istorisea şi judeca mereu cele din război. Unul, care se credea mai pehlivan, plîngea soarta bieţilor soldaţi cari sufereau din pricina neroziilor administraţiei şi a vitregiei guvernului; un altul trîntea zarul de table răcnind într-o limbă neînţeleasă:

— Una-patru; duşes; să nu dai dubla că m-ai mîncat fript; epiec, bravo, nene Iancule!...

Un al treilea citea *Războiul*" în gura mare, comentîtid fiece frază după cum îl tăia capul şi uitîndu-se pe deasupra ochelarilor spre a videa efectul ce-l producea.

Sterie se strecură pe lîngă toţi şi se duse în odaia unde era biliardul. Aici, un ofiţer de intendanţă şi cu grefierul tribunalului jucau chegle.

Ofiţerul era unul din acei oameni, fără număr în lumea aceasta, care hămăiesc toată ziua şi verzi şi uscate, fără nici o seamă de ce spun. Cum văzu pe Sterie:

— Ehe!... bună vremea, neică!...

— Bună ziua, îi răspunse acesta.

— Da', bine, nene, ne dăduşi cinstea pe ocară, bat-o Dumnezeu de treabă!

— Cum?... întrebă Sterie încruntat.

— Ei, asta-i acuma: mai faci pe afurisitul. Turcii ne omoară, şi d-ta cu dimisia în proţap la divizie. Bravo treabă !...

Primprejurul biliardului mai erau cîţiva gură cască, care începură a rîde cu hohot. Ofiţerul văzînd că are succes urmă:

— Zi... cît era pace, treburile mergeau bine: leafa, leafă; sabia hodoronca tronca pe uliţe, — şi cît veni pustiul de război, la dimisie, nene Sterie!...

Fostul locotenent sta ca de stîncă. După cîteva minute după ce tăcuse ofiţerul, el se mişcă din loc, rostind încet şi lung:

— Aşa-i... şi ieşi.

A doua zi cînd intră femeia să-i facă focul, fostul locotenent era căzut în mijlocul odăii, într-un lac de sînge.

Se împuşcase.

CONU ALECU ZĂGĂNESCU

Buhăenii era o moşioară de munte, pe malul Rîmnei, între cele două judeţe: a Slam-Rîmnicului şi a Putnei[1]. Drumul ce ducea la sat mergea, parte pe prundul gîrlei, parte pe malul ei, între două coaste groaznic de înalte şi de sălbatece, pînă se-nfunda într-un părete de stîncă seroasă. Pe maluri, umbra era de-a pururea stăpîna drumului: nucii şi gîrneţele stufoase se lăsau alene spre apă, slujind gaiţelor de popas, pe cînd plopii înalţi şi nervoşi îşi tremurau frunzele în văzduhul curat al munţilor, stînd la linie ca nişte caraule credincioase.

Satului îi ziceau *Buhăeni,* pentru că în apropiere de dînsul erau izvoarele Rîmnei, unde se adăpau cerbii. Seara, pe la sfinţitul soarelui, vara, se auzea din sat o buhăială, o bombănitură surdă, de răsuna valea pînă spre Gura-Caliţi. Şi poate bieţii buhăineni n-ar fi vrut să li se tragă numele tocmai de la nişte boi cornoraţi, dar dacă gura lumei e a dracului... Cei de la Gura-Caliţi or de la Resvad, cum auzeau seara mugetul buhailor de la izvoare îţi începeau glumele:

— Ian auzi, bre, cum geme nea Stoica. Mă, săracu, parcă i-a făcut muierea trei copii deodată!...

Şi aşa trăgeau bieţii oameni ponosul boilor.

De altfel buhăinenii erau frumoşi nevoie mare! Poşte întregi de primprejur veneau flăcăii să peţească fetele din Buhăeni, şi la măritişul lor nici că se pomenea

de zestre, că zestrea şi-o strînge omul, dar chipul e de la Dumnezeu.

Drept e însă că buhăinenii nici nu prea erau avuţi. Ce bruma munceau vara, de-abia, de-abia ajungea de gură pînă la vremea urzicilor şi a şteviei. D-apoi şi ce să munceşti!... că de venea vara o bură mai deasă, spăla ale corhane de parcă nu mai fusese arătură pe ele de cînd lumea.

Noroc numai că nu le prea trebuiau multe. Două, trei oi şi o vacă, mai nişte doage la pădure, mai nişte ţipari din gîrlă şi-ncolo, slavă Domnului, sarea era în stîncă, mălaiul la tîrg şi banii la negustor.

Stăpînul tuturor acestora, sau mai bine *boierul* — cum îi ziceau ţăranii prin ironie — era coconul Alecu Zăgănescu.

Natura lasă cîteodată, aşa, de-o petrecere, suflete fără şart, care se duc pe lume cum se duce o roată, fără osie potrivită, pe drumul Bărăganului: ia aşa,parc-ar fi beată.

Conu Alecu Zăgănescu era acu om cam de vreo 45 de ani. Da trup se alcătuia precum urmează: nalt, uscăţiv, bărbos, purtînd de-a pururea un surtuc ieşit de soare, al căruibuzunar de la piept, fiind în dreapta, dovedea că era întors; cu o pălărie moale, de *fetru,* îi zicea el cu mîndrie; cu o umbrelă imensă, ruptă, soioasă, din care ieşeau covergele ţăpuşete, ca nişte dinţi de pieptene găsit în gunoi. Această umbrelă era cunoscută la 10 poşte departe de Buhăeni, fiindcă conu Alecu Zăgănescu avea o manie, foarte nevinovată de altminteri, dar foarte nefolositoare: aceea de-a fi avocat. în vecia veacului era pe drumuri, alergînd de la o judecătorie de ocol la alta. Cu cine se-ntîlnea, se oprea să stea de vorbă.

— Ce mai faci, coane Alecule?

— Ce să fac, frăţioare, ia, cu procesele astea.

— Ai multe, ai?

— Slavă Domnului, tot sunt.

Şi îndată te întreba de ce se mai sună în politică, ca nu cumva să-1 întrebi d-ta de lucruri mai pămînteşti şi mai personale, bunăoară: cît porumb ai făcut anul ăsta, coane Alecule? fiindcă atunci îţi răspundea

cu o vădită silă: tot am făcut, frate, — şi ca să te împiedece de a-l mai descoase mai departe, adăoga: iar cît despre preţ, zău nu ştiu cu cît l-am vîndut, să-ntreb pe coana Marghiolita. Coana Marghiolita era soră-sa.

Politica forma a doua hrană a vieţii sale. Cît apăruse *Binele public*[2], avea şi dînsul o programă (fiindcă lesne se poate pricepe că un om ca Conu Alecu nu se ocupa de neînsemnata politică locală), sau mai bine avea ce să-nveţe pe de rost; de cînd încetase *Binele public,* nu mai ştia exact ce să spună. Că liberalii fuseseră lăsaţi de Dumnezeu pentru nenorocirea acestei ţări, nu mai încăpea vorbă; dar şi asta mai trebuia variată[3]. Dintre jurnalele cestelalte nu prea bătea cu nici unul. Cînd venea la Rîmnic, se uita peste toate cu răceală şi se punea să tragă cu urechea la cei ce vorbeau politică în cafenea: că Europa se duce dracului; că Bismarck e un şiret şi jumătate[4]; că... ăla, cum îi zice, de, Boulanger[5], e un *clachior,* or un *farsior* şi că tot la *naşu-brat* este *pol-imperial.* Atunci conu Alecu se alipea binişor de cel ce i se părea mai pehlivan şi-l întreba în taină:

— Da' Vernescu[6] cu cine merge?

— Vernescu?... cu opoziţia.

— Da' unde mai scrie el?

— Eşti înapoi, coane Alecule. Vernescu scrie la *România,* da' facem o tablă?

De îndată ce se convinse că d. Vernescu scrie la *România* începu a învăţa revistele acestui ziar pe de rost.

Patima lui pentru acest bărbat se explica printr-o pretinsă legătură de rudenie, pe care avea aerul de-a o ţine ascunsă. Singurul om căruia i-o destăinuia era căpitanul Ciupagea, şeful punctului.

La suflet era nu se poate mai bun creştin.

Cînd ai fi întîlnit vara vreun nor de praf rostogolindu-se de-a lungul drumului, erai sigur că-n mijlocul lui trebuie să fie conu Alecu. Cu doi cai suri, bătrîni şi stătuţi, el se tîrîia toată ziua de colo, colo, cufundat într-o brişcă hodorogită, al cărui coş de nuiele era spart. Privind pe stăpîn, cocîrjat şi cu capul pe piept;

pe vizitiu, adormit şi plecat înainte; gloabele de la trăsură dihăinate şi blegi, — îţi păreau cu toţii născuţi spre a trece prin lumea aceasta strîns uniţi, ca nişte suflete pribege, care simt nevoia de-a se ajuta reciproc. Caii nu ieşeau din *trei-trei* pentru nimic în lumea asta.

Conu Alecu Zăgănescu locuia în casele părinteşti de la Buhăeni, pe o corhană de pe malul Rîmnei. Deşi de piatră, casele, ca şi trăsura şi trăsura ca şi stăpînul, se ţineau pe picioare printr-un fel de bunăvoinţă a vînturilor, cari treceau pe lîngă ele fără a le supăra. Aci trăia conu Alecu, şi avea drept tovarăşe a singurătăţii sale pe coana Marghiolita, soră-sa mai mare.

Coana Marghiolita era aidoma conu Alecu, doar că în locul surtucului purta rochie şi în locul bărbei nişte dungi nemiloase ale vîrstei, din care ieşea ici şi colo cîte un smoc de păr, răsucit şi surghiunit de coana Marghiolita parcă n-ar fi ţinut de barba dumisale. Acuma... de ce-or fi fost ei, unul către altul, *conu* Alecu şi *coana* Marghiolita, Dumnezeu ştie.

Dar cînd conu Alecu n-avea procese, coana Marghiolita ţinea locul tuturor judecătorilor de ocol ai judeţului Rîmnicu-Sărat, care nu trebuie uitat că are trei plăşi şi patru plaiuri[7]. Coana Marghiolita de-abia ştia să citească, şi cu toate astea înghiţea pe fiecare zi cîte cincisprezece coloane de *Binele public,* se-nţelege, cînd conu Alecu n-avea procese. Căci în zilele cînd avea, nu l-ar fi ţinut acasă nici inundaţiile, nici viforul, nici nenorocirile... Dis-de-dimineaţă se scula, da o raită pe la grajd, se mai sucea prin curte, pînă se deştepta soră-sa, şi atunci se da pe lîngă dînsa:

— Coană Marghioliţo, ia vezi mata de ceai mai repede, că azi am o opoziţie la Cucu.

Se-nţelege că opoziţia era făcută de partea adversă, căci conu Alecu de cînd pribegea pe drumuri între cele două judeţe: a Slam-Rîmnicului şi a Putnei, nu lipsise o singură dată de la ceea ce numea el *datorie.* De aceea nu îngrijea mai de loc de petecul de moşie ce-l avea la Buhăeni. Adevăratul proprietar era coana Marghiolita.

Cam acesta era conu Alecu Zăgănescu.

Era într-o zi, după prînz, pe la începutul lui septemvrie. Soarele cădea pieziş în geamlîcul străvechi al caselor de la Buhăeni, încălzind lăuntrul bătrîn şi rece al sălei şi dînd un ton de viaţă nouă tuturor vechiturilor dinlăuntru. înfund, spre răsărit, un pat nemişcător, acoperit cu o nemărginită saltea şi cu scoarţe, făcea faţă unei mese grele de stejar, peste care sta de-a pururea întinsă o pînză de casă, albă şi groasă. în capătul celalt al cerdacului era o canapea de nuc, încrustată cu fel de fel de bibiluri, ale cărui droturi ieşeau ca bulgării în urma plugului. Nimeni decît pisicile n-avea curagiul să-i înfrunte glodurile. De un părete sta atîrnată o cuşcă cu un mierloi, iar de altul o cadra ieşită de soare, care vrea, dragă doamne, să înfăţişeze pe Adam şi Eva izgoniţi din rai. Sub cuşca mierloiului era o măsuţă albă de lemn, pe care sta de-a pururea o cutioară măslinie, de mărimea unei rîşniţe, care nu era altceva decît profesorul mierloiului. Coana Marghiolita întorcea în toate zilele muzica, care cînta de cincisprezece ori pe rînd marseilleza, iar mierloiul o rupea şi el de la început:

AUons enfants de la patrie

dar la întorsătura de la *pa-tri-e-e* îşi da totdeauna în teapă, luînd-o peste cîmp.

în ziua aceea conu Alecu şi căpitanul Ciupagea jucau amîndoi, unul de-o margine a mesei şi celalt de cealaltă, tablele, iar coana Marghiolita umplea un coş de pernă cu puf. Conu Alecu muştruluia zarul în mînă cîte cinci minute, uitîndu-se la pietre printre nişte ochelari strîmbi, care-1 strîngeau de nări, făcîndu-1 să vorbească fonfăit:

— Să te ferească Dumnezeu, Ciupageo, să dau un *epiec* că eşti *marţ.*

— Ba că să zici, coane Alecule; ăi mai da mata şi un *dubeş.*

Epiec, dubeş, conu Alecu învîrtea zarul în mînă, cînd, uitîndu-se la geam, zări potcapul popei care urca scările gata să intre.

— Na, îmi iese popa înainte ! mi-ai scăpat, căpitane.

Şi pe cînd zicea vorbele astea se uita la popă, care căuta clanţa uşei la ţîţînă.

— Iar s-a îmbătat popa Vasile; fii bună, coană Marghioliţo, şi deschide-i mata.

Se sculă coana Marghiolita plină de puf ca un haham jidovesc, şi se duse să deschidă popei, dar care nu-i fu mirarea cînd văzu pe popă intrînd înlăuntru cu o traistă de cal în gît.

— Dar asta! zise bătrîna mirată.

Popa, nici una nici două, scoase traista din gît; o puse mătăhăind jos; cotrobăi printr-însa cu mîna nesigură a unui beţiv şi scoase dinlăuntru un fel de mototol de petecă, învălit într-o basma popească galbenă-verde, îndată ce-1 scoase, îl puse jos, dezvelindu-1 de basma, şi zise de-abia răsuflînd:

— Iacătă ispravă !...

în acelaşi timp, şi ca o protestaţie a năbuşelei de pînă aci, un ţipet pătrunzător şi rotund ieşi de sub petece, iar coana Marghiolita făcu un pas înapoi, încremenită, pe cînd conu Alecu se întinsese cît era de lung peste masă, ca să se asigure de forma dihăniei care chiuia cu atîta îndemînare. Numai căpitanul rămase rece.

Popa începu îndată să se bocească.

– Ia te uită, coană Marghioliţo, ce mi-a păstrat Dumnezeu pentru bătrîneţe !... Aoleo!... Coane Alecule!... de ce nu ţi-a fost milă de casa mea să mi-o necinsteşti aşa!... Mi-ai înşelat fata... atîta copilă am avut şi eu şi mi-ai mîncat-o friptă!... Pedepsi-te-ar Dumnezeu, coane Alecule!... Aoleo! Aoleo!...

Bietu conu Alecu schimbase şapte rînduri de feţe, pînă să se oprească popa, şi vorbele nu-i ieşeau din gît cu nici un preţ.

— Părinte... se-ncercă el să zică, eu?... Coană Marghioliţo !... Eu, frăţioare?

Popa vroi să înceapă din nou:

— D-apoi ştiu că eu nu! Nu ţi-a fost milă, coane Alecule...

Atunci căpitanul, supărat, se ridică de pe scaun, nalt şi poruncitor:

— Destul părinte ! isprăveşte odată ! Te-ai îmbătat făr' de ruşine şi umbli pe la uşele oamenilor cu copilul în cîrcă... Ia-ţi copilul şi du-te de te culcă!

Popa ca orice om beat, se supuse fără voie vorbelor poruncitoare ale căpitanului, şi, apucînd pruncul în braţe, îl ghemui din nou în desagă şi ieşi. Pescări era cît p- aci s-alunece.

— Vai de mine, iacătă-1 cade cu copilu-n braţe, zise coana Marghiolita; şi se repezi după dînsul să-i ajute să se dea jos.

— Nu vă temeţi de nimic, zise căpitanul celor doi fraţi, cari stau încremeniţi, privindu-se unul pe altul, — popa e beat mort: a venit şi pe la mine şi am pus soldaţii să-1 dea afară. Este adevărat că fiîcă-sa a născut, dar ce ne pasă nouă!

— Măriuţa? întrebă coana Marghiolita. Părea o fată de ispravă.

— Ei, de ispravă, da'ştii mata... adaogă căpitanul, subliniind intenţia vorbei cu o mişcare de şîret.

în urma popei se încercă căpitanul să mai spuie glume, să rîdă de popă şi de fiică-sa, dar nu ştiu de ce, parcă nu avea sarea de totdeauna. Ţipetele copilului le rămăsese în auz, atît coanei Marghiolitei cît şi fratelui său. Vrură ei să mai joace tablele, dar conu Alecu muta tot anapoda. Căpitanul simţi că amîndoi fraţii intraseră fiecare în afundul firii sale, şi pentru dînsul nu mai rămăsese decît acea tremurare aparentă a cuviinţei şi a obiceiului. Atunci îşi luă chipiul şi ieşi. Conu Alecu vroi, ca întotdauna, să-1 însoţească pînă la poartă. Aci era o mititică baratcă de scînduri, unde sta noaptea caraula. Cu cît se apropiau de poartă cu atîta li se părea că aud zgomot în partea aceea, şi, în adevăr, trecînd pe lîngă baratcă, pricepură că zgomotul venea de-acolo. Popa lepădase pruncul. Căpitanul începu a rîde.

— Trimete-i-1 acasă, coane Alecule, nu fi copil.

Conu Alecu însă o luă la fugă înapoi în curte şi urcă scările gîfîind.

— Marghioliţo, greşi el a zice, coană Marghioliţo, ia vino, vino; popa ne-a lăsat... ne-a lăsat... ni 1-a lăsat la uşă...

Coana Marghiolita coborî iute scara, plină de fulgi, şi alergă la poartă, urmată de frate-său. în adevăr, copilul ţipa în gheretă, acoperit pe ochi cu basmaua popei. Ea-i luă basmaua de pe obraz şi se uită la el de aproape. Copilul era zdravăn şi frumos, cu nişte ochi verzi, cu o guriţă mititică şi harnică, care ţipa cît patru şi trebuia să mănînce cît şapte.

— Ptiu, bată-te norocu de copil! îi zise coana Marghiolita, sărutîndu-1 pe obraz, pe cînd conu Alecu se uita peste umerii ei cu o privire minunată şi aproape, aproape duioasă.

Copilul, de îndată ce simţi pe cineva lîngă dînsul, tăcu ca prin farmec.

— Vezi dumneata ţîncu cum te-a cunoscut, zise conu Alecu. Ei comedie!...

Şi după aceea se bărzilui el să apere bunele moravuri:

— Să-1 trimitem numaidecît acasă, coană Marghioliţo. Ce vrea să zică asta!... auzi popa dracului!...

Coana Marghiolita însă luase copilul în braţe şi se uita la el, vorbindu-i într-o limbă molcomă şi păsărească, pe care chiar copiii de două zile par a o înţelege.

— Ba eu zic, coane Alecule, să-1 ducem deocamdată înăuntru.

După aceea, uitîndu-se în ochii lui lung şi cu bunătate:

— Deit poleit!...

El începu a rîde cu hohot şi atingîndu-i braţul cu mîna:

— Bată-te, coană Marghioliţo, că minunată mai eşti cîteodată!

Poate că avea şi el oarecare drepturi la rîs, dacă nu egale cu ale căpitanului, totuşi cu valoarea lor proprie.

Apoi urmă a se ţine după dînsa pînă ce urcară scările şi prin casă pînă aşeză copilul într-o scufundătură a canapelei. Se-nvîrtea conu Alecu prin cerdac fără de nici un scop, întrebînd pe soră-sa lucruri fără şir:

— Poate i-e sete, coană Marghioliţo... Ce-o să-i faci... Om şi om*...

— Ia mai bine zi lui badea Avram să puie caii la brişcă...

— Să-i puie, coană Marghioliţo.

— Şi să se ducă la Gura-Caliţi, să aducă pe Rada Tunsului; să-i spuie c-o chem eu să vie cu copilul pînă la noi.

Badea Avram era vizitiu lui conu Alecu. E destul să spunem că semăna cu uneltele carierii sale: era rupt ca trăsura şi domol ca gloabele. Pînă să înhame caii trecu un ceas. în vremea aceasta conu Alecu se duse de vreo zece ori să mai vadă copilul, şi de cîte ori s-entorcea zicea vizitiului:

— Hai, bade Avrame, hai!

— Iaca gata, boierule.

Cînd fu în adevăr gata, conu Alecu se strecură şi el în trăsură, dar tocmai la grajd, ca să nu-1 vadă soră-sa, şi porniră la Gura-Caliţi. După vreo trei ceasuri se întoarseră cu Rada Tunsului şi cu copilul ei.

Cînd intrară înăuntru,coana Marghiolita cutreiera cerdacu în lung şi-n lat, cu băiatul în braţe, care ţipa cît îl lua gura.

— Haide, Rado, că ne-a sosit un mosafir. Copilul Radei, auzind pe celalt ţipînd, se puse şi el pe plîns, aşa că era o larmă în casă de-ţi venea să-ţi iei lumea în cap.

— Aoleo!... strigă bietul conu Alecu, astupîndu-şi urechile, ce-i asta?

De îndată însă ce Rada îi dete sînul să se hrănească, copilul cel găsit tăcu şi se puse pe supt. Conu Alecu se apropie cu frică şi pentru întîia dată putu să-1 vadă bine.

— Vezi dumneata, îi era foame săracu.

După aceea îşi permise să-1 atingă cu degetul pe obraz şi să-i vorbească. Copilul lăsă sînul femeiei şi apucă cu gura degetul lui conu Alecu.

— Coană Marghiolită, zise el rîzînd şi ţinîndu-şi degetul cu mîna stînga, m-a muşcat diavolul de m-a prăpădit.

— Că doar n-o fi pui de veveriţă, coane Alecule, îi zise soră-sa, să se nască cu dinţi.

El rîdea cu o nespusă plăcere.

— Ba te-i pomeni! urmă el, cum e născut diavolu cu noroc... şi zdravăn şi sănătos... Să-1 facem militar coană Marghioliţo, că prea e chipeş !

— Ba aia-i vorbă !... ca să-mi ducă băiatul din tîrg în tîrg şi din cazarmă în cazarmă, pînă mi l-o prinde turcii la Plevna...

Pentru coana Marghiolita toată istoria, trecută şi viitoare, se încheia la Plevna.

— Ori advocat să-1 facem. Ba zău, cum ţipă el de tare, chiar advocat se face, zise conu Alecu.

— Şi-i leit boierul, se simţi datoare să adaoge şi Rada.

— Aia-i treaba mea. Ce-oi vrea eu, aia se face băiatul, adaogă foarte serios coana Marghiolita.

— Bine, coană Marghioliţo, zise frate-su, aşa este: fă mata ce-i vrea dintr-însul...

Şi-n sfîrşit noul mosafir încalecă, tocmai ca unchesul lui Sevah din *O mie şi una de nopţi,* pe gîtul părinţilor săi adoptivi, încît aceştia nu se mai ocupau de nimic decît de el. îi deteră o doică, sănătoasă şi zdravănă, de la Gura-Caliţi; îl botezară cu pompă şi saltanat; îi aduse conu Alecu leagăn de la Wîrtan din Focşani, care era cel mai nobil negustor din oraşele împrejmuitoare: îi împleti coana Marghiolita scufiţe şibotoşei de lînă tigaie: tot făcură pentru el, iar el, în schimb, da nişte ţipete de-ţi lua auzul. Conu Alecu zicea atunci că băiatul pledează, pentru că el tot păstra speranţa ascunsă că advocat o să se facă. Afară de ţipetele sale, copilul dăduse încă ceva caselor de la Buhăeni. De unde pînă aci cerdacul era putred şi bătrîn, — de cînd venise copilul, întinerise. Parcă chiar lucrurile se gătiseră de sărbătoare şi erau mai vesele. Cînd se deştepta copilul din somn şi începea să gungunească singur în leagăn, mierloiul se simţea obligat să-i răspundă cu marseilleza, pe care o învîrtea bine pînă la *patri-e-e,* dar de-acolo o lua peste cîmp. Neînţelegere mare se ivea între doică şi mierloi cînd acestuia îi venea poftă să-şi studieze partitura tocmai cînd aceea voia s-adoarmă copilul. Doica se supăra.

— Arză-te focul, lighioană, stai tu, că-ţi dau eu *marsoleză* acuma!...

Şi îndată lua un *Binele public* şi-i învelea cuşca de jur împrejur, aşa că bietul cîntăreţ nu mai videa nimic, şi de ciudă se punea şi el să spargă hîrtia cu ciocul.

Se înţelege că mierloiul îşi pierduse din importanţă de cînd venise copilul, şi cauza lui nu mai era apărată de nimeni faţă cu supremul jude: coana Marghiolita.

Chestiune mare fusese la botezul *diavolului,* cum îi zicea conu Alecu. El ar fi vrut să-i dea un nume de om mare, de erou, de muzicant... I se învîrteau prin cap tot prăpădenii ca *Caesar, Licurg, Napoleon, Washington.*

— *Licurg Zăgănescu,* bunăoară, ar fi foarte minunat, coană Marghioliţo: ha, ce zici?

— Ia taci, omule, răspundea bunul-simţ al soră-sei; nişte nume mai omeneşti nu găseşti? să-i zicem *Iorgu,* bunăoară.

— Doamne fereşte! striga conu Alecu. După aceea, între dinţi, cuvînta el: vezi asta-i, că nu vrea să-l facă advocat... aş şti eu ce nume să-i pun... nume de om, nu de fleac!

— Ia ascultă, frăţioare, eu zic să-i punem numele lui Alecsandru Machedon; Alecsandru să-i zicem. O să-l cheme şi pe el ca pe tatăl său.

— Ha? zise conu Alecu, holbînd nişte ochi mari, să-i zicem adică...

— Alecu, Alecu; ori Alecuţă. Alecuţă, dragul mamei, zise coana Marghiolita, ducîndu-se spre leagănul copilului. Conu Alecu repeta şi el cu mulţumire:

— Alecuţă... ce e drept, nu e urît.

Şi, în sfîrşit, îl botezară Alecuţă.

Astfel crescu copilul viu şi sănătos, luminînd zilele părinţilor săi cu o rază de bucurie necunoscută de ei pînă atunci. Conu Alecu Zăgănescu se mai lăsase de procese şi i se întîmpla acuma şi lui să facă opoziţie, îi era drag să stea acasă, maieu seamă de cînd băiatul începuse să se ţie copăcel şi să articuleze cele două silabe *ta-tă.* Toată ziua umbla cu el prin cerdac, ducîndu-l de subsuori, ori îl purta în braţe pe la cuşca mierloiului iarna, şi vara prin curte, pe la cai; şi alerga cu dînsul conu Alecu parcă ar fi fost el însuşi numai

de 20 de ani. Cînd băiatul putu să lege două vorbe una lîngă alta, doica şi cu coana Marghiolita îl învăţară să spuie cum se numeşte, şi cînd veni conu Alecu o dată de la un proces, i-l deteră în braţe şi coana Marghiolita îl întrebă:

— Ia spune tu mamei cum te cheamă?

Copilul răspunse cam peltic dar foarte lămurit:

— Alecuţă Zăgănescu.

Conu Alecu începu a rîde şi a plînge totdeodată, strîngîndu-l în braţe să-l înăbuşe. După aceea se scotoci prin toate buzunarele căutînd să-i dea ceva, dar negăsind nimic, se aşeză jos, cu copilul pe braţe, şi descheindu-şi cămaşa la gît, îşi scoase din sîn o cruce albă de sidef, pe care o atîrnă la gîtul copilului.

— Eu o am de la mama; tu, micule, s-o ai de la mine, ca să fii cu noroc. Apoi sărută gîtul moale şi alb al băiatului şi, în locul unde sărută, făcu cu mîna dreaptă cruce, cu gînd ca să depărteze boalele de la dînsul.

Astfel crescu copilul, sănătos şi iubit, pînă se făcu de vreo trei ani.

Într-o zi de septemvrie, cam pe acelaşi timp pe cînd cu trei tomni înainte, popa Vasile venise la conu Alecu cu băiatul în desagă, — într-o duminecă dimineaţa, trăsura şefului de punct se opri în faţa scării de piatră, şi căpitanul Ciupagea se coborî, numai fir şi zarpale de sus pînă jos. Era în mare ţinută de paradă, cu toate suplimentele uniformei sale.

După ce se sui sus, sărută mîna coanei Marghiolitei şi întinzînd mîna lui conu Alecu, zise cu un aer solemn:

— Iubite amice, dă-mi voie să-ţi fac cunoscut un mare eveniment din viaţa mea: mă însor... cu doamna Măria Vasilescu — adaogă cu oarecare sfială, — fiica preotului Vasile... de aici din sat.

Conu Alecu îl sărută, cu adevărată dragoste.

— Bravo, căpitane, zise el; îmi pare foarte bine.

— Vezi dumneata, coane Alecule, trebuia s-o fac; sunt trei ani de cînd mă tot gîndesc... O viaţă are omul... Tot hîrbar, hîrbar...

— Da'mai încape vorbă, frate...

— Şi să-ţi spui drept, adaogă căpitanul, îmi era ruşine şi de dumneavoastră, care aţi fost aşa de buni...

— Da'ce se potriveşte, se grăbi să protesteze conu Alecu, fără să ştie tocmai pentru ce.

— Ba zău, urmă căpitanul, aţi primit un copil în casă, care vă era cu totul străin... pe cînd eu l-am izgonit, eu, care... de , aveam datorii către el... Dar v-asigur că voi şti să mă plătesc...

Aci se opri căpitanul, privind la conu Alecu, care încremenise cu gura întredeschisă spre a rosti o vorbă ce cu nici un preţ nu se urnea de pe buzele lui.

— Voiam chiar să vă rog să-mi faceţi o socoteală... de ce vă sunt dator... urmă căpitanul.

— Dator!... izbuti să articuleze conu Alecu; nu ne eşti dator nimic. Pentru ce să ne fii dator?

— Bine, coane Alecule, zise căpitanul, om bun ai fost întotdauna, dar nu primesc... copilul e al nostru şi trebuie să-1 creştem noi: eu şi nevasta mea.

— Copilul!... strigă conu Alecu, care copil?... de ce copil vorbeşti? Ia să nu mai glumim, căpitane.

— Bine, dacă vrei; da' eu nu glumesc de loc; băiatul e al meu; în toate cazurile e al mă-sei.

— Ascultă, căpitane, zise conu Alecu făcînd un pas prin odaie şi căutînd să se liniştească, ai venit să-mi vesteşti o bucurie, ori să mă mîhneşti?... pentru că-ţi spui drept că mă mîhneşti vorbindu-mi astfel.

— Aşa este, coane Alecule, dar ia gîndeşte şi d-ta la o mamă nenorocită, care nu şi-a văzut copilul niciodată...

— Da' d-ta, căpitane, de ce nu te-ai gîndit? D-neaei n-are decît să vie să vadă băiatul cînd o pofti.

— Dar eu?

— Şi d-ta. Dar dumitale ce-ţi pasă?...

— Vra să zică copilul nostru să ni-1 creşti d-ta, ha?...

— Eu îmi cresc copilul meu.

Căpitanul Ciupagea se cam înfierbîntase la vorbă şi ca să nu se iuţească mai mult, începu a rîde, dar cu răutate:

— Iartâ-mă, coane Alecule văd că nu prea pricepi lucrurile. Mai întîi, ca fapt, nu este adevărat că copilul

e al d-tale; despre asta nimeni nu poate să te asigure mai bine decît mama lui. După aceea uiţi că, stăruind. a crede că eşti tatăl copilului femeiei mele, mă insulţi. Eu te las să tegîndeşti, adaogă cu oarecare violenţă. Sărut mîna, coană Marghioliţo! şi ieşi.

în urma acestei scene, pe cît de neprevăzută pe atît de dureroasă pentru ei, cei doi fraţi rămaseră ca de piatră. Coana Marghiolita rupse tăcerea cea dintîi:

— Bine, frăţioare, aşa să fie?

Conu Alecu se roşi măr şi neştiind unde să-şi fixeze privirea, clipea des, des, parcă ar fi suferit de ochi. El era un om cu desăvîrşire fără voinţă şi poate tocmai de aceea foarte bun şi foarte milostiv. Ştia bine că copilul nu era al lui, dar la drept nici nu prea pricepea ce vrea să zică a fi un copil al cuiva. Sfios, neştiutor de o mulţime de lucruri lumeşti, cu sufletul cinstit şi fără cioturi, fusese incapabil să înşele pe fata popei, dacă n-ar fi ştiut dinainte ce se întîmplase cu dînsa, şi cînd soră-sa luase copilul în braţe şi-i zise că-i seamănă, fusese incapabil de a-i spune verde: nu se poate să-mi semene, fiindcă nu-i al meu. în umbra de îndoială, ce relaţiile lui cu fata popei de mai acum cîţiva ani îi permiteau să aibă, îşi ascundea siguranţa nepaternităţii, cum îşi ascunde un struţ capul în nisip. Mai departe, cînd copilul se făcuse mai măricel şi-1 luase cu braţele lui albe şi mititele de gît, lui i se păruse că dincolo de această mulţumire nu mai e nimic. Nimeni pînă atunci nu crescuse lîngă el; nimeni nu-i înveselise viaţa, greoaie şi pribeagă după judecăţi; nimeni nu-i zisese tată. Şi cînd acest copil se lipise de el, ca un vlăstar tînăr de haragul ce-1 sprijină, ce-i mai păsa lui dacă un alt individ îşi răcorise setea vieţii, şi întîmplarea închegase din faptul aceluia zilele fiinţei pe care o înfiase el?... Copilul era al luişi s-a isprăvit.

Cam asemenea gînduri umblau prin mintea lui conu Alecu, cînd băiatul intră în casă, urcînd scara ca un ied, şi veni drept la el, spre a-i încăleca pe genunchi şi a-1 face cal. Copilul simţea parcă cît e de drag lui tată-său, şi de aceea şi tată-său îi era lui mai drag decît toţi ceilalţi ai casei.

Printr-o înrîurire însă pe care o produc totdeauna

impresiunile puternice asupra noastră, lui conu Alecu i se păru pentru prima oară că băiatul seamănă cu căpitanul Ciupagea, şi, fără voia lui, îşi întoarse ochii de la el şi se duse spre cuşca mierloiului. Copilul îl apucă de pulpana surtucului strigîndu-l:

— Tată, tăticule... calu...

Şi cum el n-auzea, băiatul se încolătăci pe piciorul lui şi-l pupa pe genunchi, chemîndu-l mereu. Coana Marghiolita, simţind ce se petrecea în fratele său, se sculă şi luă băiatul în braţe.

După cîteva minute, conu Alecu se întoarse spre ei: ochii îi erau plini de lacrămi. Coanei Marghiolita i se muiară şi ei genele, şi, pe cînd el întindea mînile să ia băiatul, ea îl săruta, udîndu-l cu plînsul obosiţilor săi ochi.

— Gîndeam că nu mai sunt, bată-le pustia lacrămi, zise ea, punînd băiatul jos. Apoi, venind lîngă frate-său, care sta rezemat de masă:

— Nu mai plînge, frăţioare, şi spune-mi adevărat e?

Conu Alecu dete trist din cap.

— Atunci trebuie să le dăm copilul. Dumneata ce zici?

— Da' eu ştiu, soro? răspunse conu Alecu, ridicînd din umeri.

Şi tăcură amîndoi. Copilul, simţind, parcă, că se petreceau lucruri serioase împrejurul lui, se puse liniştit să se joace cu pietrele de la table.

Cei doi fraţi semai sfătuirăşi hotărîră împreună că era o nelegiuire a mai ţine copilul la dînşii.

— N-a vrut Dumnezeu cu noi... n-a vrut!

Şi cînd căpitanul, peste cîteva zile, veni împreună cu logodnica sa la dînşii, coana Marghiolita le spuse că pot să-şi ia copilul. Conu Alecu nu era acasă.

Şi timpul, care mereu curge, curse mai departe...

Da Buhăeni casele stau acum singuratice în malul Rîmnei, bătute iarna de vergile vîntului, deşteptate primăvara de cîntecul cucului, mîngîiate şi încălzite toamna de blîndele raze din soare, şi de-a pururi cu gîrla alături. Zidite cu totul din piatră şi vechi ca pămîntul, lespedele lor se întrupaseră una într-alta şi se înveliseră într-o pojghiţă mohorîtă, pînza vremii, care întindea pe ele un fel de umbră a unor timpuri trecute. Dîngă case, un şir de odăi de gard, tupilate şi sparte; mai în fund o velniţă de rachiu; la spatele lor, într-altă curte, nişte Ieşi căzute, — şi apoi cele două mari grădini, în cari dudaiele şi pîrloagele crescuseră mai nalte decît pomuşoara şi piersicii.

Aici trăiau, cu desăvîrşire singuri, urmaşii Zăgăneştilor, afundîndu-se din ce în ce mai mult în adîncul liniştei munţilor. Slugile se duseseră toate; numai badea Avram mai rămăsese.

Conu Alecu ieşea acum foarte rar. De unde era lung şi slab, se făcuse şi mai lung şi mai slab. Chipu-i începuse a lua faţa pămîntului, măcar că toată ziua sta în soare cu cosorul în mînă să cureţe piersicii de uscături. O pustie de tuse, pe care o avea de mult, îl înteţise şi mai tare.

De vreun an de cînd plecase copilul la Rîmnic cu părinţii săi, nu se mai vorbise în casă, la Buhăeni, despre dînsul, printr-un fel de înţelegere mută dintre frate şi soră. Dui conu Alecu însă îi era dor nevoie mare de băiat. Fiindcă din cauza tusei avea noaptea friguri, foarte rar dormea şi toată vremea aceea o petrecea visînd sau gîndindu-se la el. A doua zi însă, cînd da cu ochii de lumină, îi era frică sau parcă ruşine să istorisească soră-sei gîndurile de cu noaptea.

într-o seară, pe cînd se zbătea în pat de nesomn, i se păru că aude în odaia soră-sei de alături vorbă. Minunat, se sculă şi se duse la dînsa. Bătu la uşă, dar nu i se răspunse; vorba însă continua; bătu încă o dată, aceeaşi tăcere. Atunci intră.

Coana Marghiolita, rezemată pe un cot, cu pieptu-i uscat dezvălit mai tot, cu o păreche de ochelari cu drugi, prinşi în viţele rare ale părului, cetea *România* în gura mare. Cînd auzi uşa deschizîndu-se îşi întrerupse lectura, uitîndu-se pe deasupra ochelarilor la frate-său, care intra încet şi mirat.

— Da'ce, soro, n-ai adormit încă? o întrebă conu Alecu.

— Ia, mă rog, ascultă colea, coane Alecule, dacă ai mai auzit aşa poznă. După aceea începu a ceti, rar şi cu greşeli:

Isprăvile unui măgar. — „Măgarul, carele pe la noi este un dobitoc domestic, în America trăieşte în turme sălbatece, fugind de om. Numai demult decît în luna trecută, d. Footby, un cetăţean onorabil din ţinutul Kentuky, patria acestor măgari, a avut să susţie o luptă titanică cu un etalon încrucişat cu zebru, fost al d-lui Footby, şi pe care stăpînul său, voind a-1 aduce la grajd, nu 1-a mai putut prinde decît împuşcîndu-1, după ce măgarul muşcase pe d. Footby din diferite locuri compromiţătoare. Avis celor ce se slujesc cu asemenea dobitoace."

— Să zicem lui badea Avram să se păzească de măgar, adaose coana Marghiolita, ca morală a celor de mai sus.

— Al nostru e bătrîn, zise conu Alecu, aşezîndu-se pe marginea patului şi oftînd.

Soră-sa, apropiind jurnalul de luminare, se pregătea să urmeze cu cetirea faptelor diverse:

Cum se înmulţesc caracatiţele...

— Ia mai lasă politica, soro, şi spune-mi mie ce e cînd visezi rîndunele?

— Te doreşte cineva, zise soră-sa, vroind să afle cu orice preţ cum se înmulţesc caracatiţele.

— Ascultă, coană Marghioliţo, să vezi ce-am visat: se făcea parcă o rîndunică venise la noi în cerdac şi-şi făcuse cuibul lîngă grinda cea mare... Ce să fie oare?...

— Ce să fie !... ia, te doreşte cineva.

— Cine să mă dorească?... zise conu Alecu dînd din cap; eu n-am pe nimeni să mă dorească... Doar poate băiatul... dacă nu m-o fi uitat. După aceea, uitîndu-se în dosul jurnalului ce-1 cetea soră-sa, adaose cu vocea înecată de lacrămi: tare mi-e dor de băiat, coană Marghiolită.

Soră-sa nu-i răspuse nimic. Ea părea că nu mai suferea de nimic. Atîta mai îngropase săraca şi atîta i se rupsese unul cîte unul toate firele inimei, că acuma rămăsese ca un fel de gîndac blînd care-şi mişcă instinctele de la mîncare pînă la somn şi de-acolo mereu, spre nesimţirea apropiată ce se găseşte sub aripa caldă, a pâmîntului.

Conu Alecu însă nu putea să-1 uite. Nu iubise pe nimeni şi nu trăise pentru nimeni decît cu forţa iniţială pe care o primise de la mamă-sa născîndu-se; de la propriele sale puteri nu-şi luase nici un avînt. personal: soră-sa era soră-sa; părinţii, cît trăiseră, de asemenea; băiatul însă era altceva... Băiatul îi era drag, parcă şi-ar fi sădit o mînă a lui, a lui conu Alecu Zăgănescu, în pămînt şi ar fi aşteptat-o să crească şi să se facă om...

Şi tocmai băiatul se dusese...

A doua zi, dimineaţa, zise lui badea Avram să puie caii la brişcă şi plecă la Rîmnic.

Era o zi duioasă de toamnă, în care lumina intră pînă şi prin porii pâmîntului, încălzind totul... Conu Alecu trase la han la Dupan şi ieşi numaidecît pe uliţă, luînd drumul spre casa căpitanului Ciupagea. Oraşul era sărac dar vesel. Fiecare umbla după treaba lui cu tragere de inimă, fiindcă în anul acela se făcuseră bucate bune.

Conu Alecu fu şi el înrîurit de mulţumirea obştească şi prinse a zîmbi la gîndul că-şi va videa îndată băiatul. într-adevăr, după vreo cinci minute, ajunse la. locuinţa căpitanului.

Fiind porţile deschise, curtea se putea videa toată, în mijlocul curţii, jos, în nisip, băiatul se juca liniştit cu o cutioară de lemn, întorcînd spatele către uliţă. Cînd îl văzu conu Alecu, îi veni să se repeadă la el să-1 ia în braţe. Dar, ca să se bucure şi mai mult de această plăcere, păşi binişor pe nisipul moale, pînă ajunse la spatele lui, şi atunci îl auzi mormăind între dinţi primele note ale mierloiului din *marseilleza: allons enfants de la patrie,* pînă la *pa-tri-e-e,* unde, întocmai ca mierloiul o lua alături cu drumul. Atîta îi fu de milă şi de drag copilul, că, îndoind un genunchi, se plecă pînă la el şi-1 luă în braţe, sărutîndu-1 de mii de ori. Băiatul, apucat pe la spate fără veste, se sperie şi căută să se smulgă din braţele care-1 strîngeau cu atîta putere. Cînd se întoarse şi dete cu ochii

de capul sălbatec al lui conu Alecu, se sperie şi mai tare, şi o luă la fugă spre bucătărie, plîngînd.

Îl uitase.

Cînd văzu conu Alecu că băiatul 1-a uitat şi-i e frică de dînsul, simţi aşa ceva parcă ar fi avut o înecătură în piept şi o istoveală a puterilor, şi, în loc să se mai urce sus să întrebe de căpitan, o luă înapoi spre ban. Cum ajunse aci, fu apucat de o tusă straşnică şi se bolnăvi...

După ce se făcu bine, peste vreo trei zile, culese pe badea Avram din circiumele vecine, şi o luă înapoi pe drumul Rîmnei, singur şi necăjit, precum şi venise...

SUBPREFECTUD

Tîrguşorul *Vlădenii* era aşezat în josul Cricovului„ pe întinsul moşiei cu acelaşi nume, tăcut, simplu şi statornic într-o notă de tristeţe, pe care nimic în lume nu i-o putea schimba. Din orice parte ai fi venit cu diligenta, nu puteai niciodată ghici, scoborînd priporul Cricovului, că ai să dai de un tîrguleţ mai mult sau. mai puţin locuit, care se lăuda pe sine fără măsură zicîndu-şi *comună-urbană.* Strîns în toate părţile de dealuri, dormita în albia apei, uitat de lume ca un schimnic, şi, cu toate că primarul ştia bine că-şi *reparase* casa de curînd, iar consiliul comunal botezase bietele uliţi cu pomposul nume de *strade,* nimic nu se schimbase din obrazul ce-1 avusese cu cincizeci de ani mai nainte, şi era mare siguranţă, pentru conservatorii tîrgului, că şi peste cincizeci de ani tot aşa era să rămîie generaţielor viitoare. Pîrîul trecea la vale, călător fără saţiu, tot îngînînd cu fiecare creţitură nu ştiu ce neisprăvită vorbă, pe care rămînea s-o urmeze creţitură viitoare; aşa că tîrgul părea totdeauna preocupat, şi parcă sta plecat pe apă să asculte povestea ce-o aducea unda albă din munţi. De aceea, cînd sosea diligenta de două ori pe săptămîna, oamenii ieşeau în uşa tindei, miraţi, iar vitele întorceau capul spre mosafir, cu acea privire untdelemnie şi proastă, care porneşte din toţi ochii, mari şi fără viaţă. Atunci, la han la Voinea se făcea oarecare mişcare. Judecă-

torul de pace, cu ajutorul său, pomojnicul subprefecturei, doi-trei spînzurați de advocați, care chibzuiau procesele locului, luau pe telegrafist cu asalt:

— Ia vezi, nene Dimiule, eu n-am ceva...

— Amice Dimiule, dă-mi corespondența...

— Jurnalele mele, frate Dimiule.

Iar fratele Dimiu își lua un fel de piper în nări, de-1 videai cît de colo că e *omul situației* în acele momente. Dacă avea pe cineva ciudă, atunci își răzbuna:

— Dasă-mă în pace, domnule! N-ai nimica! Sau chiar dacă ai, așteaptă să ți-1 aducă factorul la domiciliu.

Dacă i se făcea vreun neajuns între cele două zile de sosire ale diligenții, îl auzeai mîrîind între dinți:

— Dasă că ți-oi arăta eu cînd o veni diligenta...

în scurt, sosirea poștei era un eveniment, prevăzut și așteptat cu nerăbdare, care ajunsese aproape de se sărbătorea. în zilele acelea autoritățile erau închise, sau mai bine se mutau la han la Voinea. în cerdacul hanului ce da pe *strada Ploiești* primea pomojnicul jelbele; în cerdac se împărțea dreptatea de către domnul jude; în cerdac se întrunea sfatul comunei; cerdacul era palatul administrativ al locului. Da vremea mesii, se deschideau poftele... care vin pustiile lanț: pofta de mîncare aduce pe cea de băut; cea de băut pe cea de vorbă, și romănu-i român: poți să-i dezlegi limba fără să n-o dea nițel și prin politică? Apoi* cînd ajungeau la paragraful ăsta, dă Doamne bine!...

Dar afară de aceste zile ale sosirei diligenții, tîrgușorul Vlădenii era de-a pururea somnoros.

în momentul în care începe această istorisire, diligenta sosea în Vlădeni aducînd cetățenilor mai sus pomeniți, ba chiar și celor nepomeniți, două știri menite a-i neliniști pe multă vreme: 1) prefectul încunoștiința pe pomojnic că în locul vacant de subprefect se numise domnul Alexandru Dumitrescu, licențiat în drept; 2) proprietarul moșiei Vlădeni, domnu Maxențian, făcea cunoscut primarului și altor doi-trei fruntași din tîrg ca se însurase la Paris și, după cîtva timp, avea să se întoarcă cu nevasta la moșie.

Aceste două știri, cu totul deosebite, fură dezbătute și scuturate în cerdacul cafenelei cu toată competința publicului știut. Trebuie să spunem însă, cu nepărtinire, că vestea cea dintâi îl mișcă mai mult. Cine era acest Dumitrescu, licențiat în drept, care primea să vie subprefect la Vlădeni? Era un prost că primea. Ba era un om prea cuminte... Trebuie să fie vreun cuconaș, ori vreo baccea. Ce fel de licențiat care nu se face procuror?

— Acuma să te videm, nene Mițache, îi ziceau pomojnicului, cum ai s-o duci cu licențiatu!...

— Ia, prea bine... Eu știu ce știu: *apa trece, pietrele rămîn.*

— O fi!... dar se duc curcanii dracului... Dicențiații ăștia sunt cam ai ciorilor !

— *Mielul blînd suge de la două oi,* răspunse pomojnicul, care avea mania proverbelor.

Și astfel le trecea vremea în cerdacul lui Voinea, așteptînd să le vie noul subprefect. Despre partea însurătorii proprietarului nu se făcu pomenire, fiindcă le era frică să nu scape vreunul vreo vorbă și s-o afle *strigoiul,* cum îi zicea lumea.

Maxențian era în partea locului un fel de pașe, care învîrtea județul cum îi plăcea lui, alegea prefecții și-i da afară, numea deputați, strîngea mereu la avere și trăia ca un baron, bogat, bineînțeles. Degenda îi punea pe socoteală cîteva fapte urîte: așa, bunăoară, nu se prea știa de ce murise nevasta lui cea dintăi și unde îi era fata ce-i rămăsese de la dînsa; apoi se șoptea că la castel (căci vechea casă a proprietății fusese prefăcută într-un palat cu turnuri) se petrec orgii groaznice, la care nu lua parte nimeni decît niște femei ce soseau de la gară și Maxențian cu vechilul lui; apoi avea obiceiu de împușca vitele străine ce le prindea pe proprietățile sale, lucru care vîrîse spaima și deșteptase ura în țărani; dacă pe lîngă toate acestea vom adăoga că era la chip om roșu, fără pic de sînge în obraz, lesne vom pricepe de ce-i zicea lumea *strigoiul.*

Se înțelege de la sine, că noul subprefect nu le știa toate acestea. El se întorsese de vreo cîteva luni din

Paris, cu diploma în buzunar, şi aştepta ca guvernul să facă apel la destoinicia şi învăţătura lui. Fiecărui tînăr i se pare că ţara e încîntată de sosirea lui şi într-însul îşi pune toată nădejdea. Iluzia e puternică pînă la scara ministerului. Aci începe a face cunoştinţa obrazului realităţii, personificată deocamdată în mutra unui aprod galonat, care răspunde cu obrăznicie: „domnu ministru nu-i singur!" Şi cînd domnu ministru e singur, tot nu-i singur, fiindcă are alături un pomelnic de postulanţi, care se măreşte cu numele noului tînăr, viitor stîlp de ţară.

— Cînd vă va veni rîndul, cu plăcere, domnul meu: sunteţi al şaizeci şi şasilea...

Adică: aşteaptă murgule iarbă verde; fiindcă sistemul pomelnicului este temperat de acela al *intercalaţielor.*

— Pune-l mai la început, e băiat bun.

Calitatea băiatului stă într-un bileţel plin de blagoslovenie...

Ei, şi apoi asta-i lumea. Noroc că între afectele stenice, cari reprezintă expansiunea şi puterea e pusă şi speranţa.

Şi subprefectul nostru era vînjos în sperare.

Pe cînd se întărea el în acest nobil sentiment, intră într-o zi la dînsul un aprod, soios de altminteri, dar vesel, care-l rugă să poftească la Ministerul de Interne din ordinul domnului ministru.

Era în anul acela ministru de interne un om cu minte şi cu previdere, căruia îi intrase în cap să îmbunătăţească soarta ţăranului, începînd cu îmbunătăţirea administraţiei. Avînd credinţă că tinereţea este vîrsta în care omenirea este mai bună şi mai harnică, se hotărîse să puie lîngă vatra plugarului, ca să-l administreze, oameni tineri şi luminaţi'. Experienţa, care în asemenea împrejurări este soră dreaptă cu ştiinţa furtişagului, putea să vie cît mai tîrziu, — nu era nici o supărare. Dacă a ieşit bine sau rău, asta e o altă chestiune, de care nu ne interesăm. Faptul e că, între alţii, ministrul chemă şi pe Dumitrescu nostru şi-i vorbi lung şi drept: făcu să vibreze într-însul coarda iubirei de ţară, arătîndu-i unde mergem dacă

starea de astăzi a ţăranului va continua; îl încîntă şi-l încurcă aşa de bine, încît acolo, pe loc, fără multă formă, se făcu subprefect...

Îi dete, spre a-l mulţumi, subprefectura pe care o vrea el: aceea a Vlădenilor, unde avea şi o sfoară de moşie.

Şi iată cum se făcu subprefect, spre a veni să trăiască la Vlădeni, cu cinstitele obrazuri de mai sus, cu *strigoiul* şi cu alte chipuri asemenea...

II

Trecuseră vreo două luni de la sosirea noului subprefect în Vlădeni şi lumea nu se schimbase de loc. Tactul subprefecturei era ceva mai însufleţit decît înainte. Pomojnicul, arhivarul, copiştii şi vătăşeii erau mai omenoşi cu lumea, fiindcă le era frică de subprefect, care se pusese de-a binele să facă din tactul său o autoritate. Ţărănimea începuse să vie la Vlădeni cu credinţă că e cineva care să-i asculte. Advocaţii prin urmare îi erau deja duşmani şi vechilul de la curtea boierească trecea pe lîngă el fără să-şi scoată şapca: semn rău.

Ce-i păsa însă subprefectului? Nu-i spusese ministru să fie harnic şi să aibă încredere într-însul? Harnic era şi încredere avea destulă.

Dar cine uită împrejurările neprevăzute, uită o parte însemnată din viaţa omenească.

Ocupat cu trebile zilnice, subprefectul văzu într-o dimineaţă oprindu-se înaintea tactului o trăsurică cu doi cai mici, în care erau trei persoane, foarte nepotrivite una cu alta. Trăsura era uşoară, subţirică, lucrată numai în oţel, cu roatele mari şi fundul numai în catifea. Capra fiind înapoi, trebuia să mîie stăpînul, şi-n adevăr stăpînul şi mîna, iar în coada trăsurei sta o slugă galonată şi înjobenată, ca orice lacheu de casă mare. Stăpînii însă erau foarte ciudaţi. În dreaptă, o femeie tînără, elegantă, cu o pălărie de paie dreaptă, aproape bărbătească, ţinea hăţurile cu siguranţa unui *gentleman rider,* mîngîind cu capătul biciului gîtul

încordat al cailor; în stînga, se ţinea, cam plecat pe genunchi, un cioban cu căciula ţurcănească în cap, cu bîta în mînă, soios şi hărţăgos lucru mare; la picioarele lor, întinsă pe covorul trăsurei, sta trîntită o oaie. N-apucase bine să se oprească trăsura, şi subprefectul auzi pe cioban strigînd în gura mare:

— Hai cu mine, cucoană, la judecată, să videm eu pe ce dreptate omori dumneata ghitele oamenilor, ha? şi pui pe dezmăţatu ăsta de ciocoi să mă bată, ha?

Şi nici una, nici alta, fiindcă venea pe partea ceelaltă a trăsurei, încalecă peste hăţurile întinse, îşi luă cu o mînă oaia, iar cu cealaltă apucă pe femeie de braţ, zicîndu-i cam răstit:

— Dă drum hăţurilor şi hai cu mine la pomojnic.

Tînăra femeie se supuse rîzînd, şi halaiul intră înăuntru. Ducrurile acestea se urmară aşa de răpede, încît subprefectul de-abia avu vreme să iasă înaintea jeluitorilor. Cum îl văzu ciobanu, trînti oaia la pămînt, care era cu picioarele rupte, şi începu să se vaite cu accentul transilvănean:

— Uite, domnuţule, cum mi-au ucis mioara, vai maica mea !... Ce mă fac eu acu?... Ce spui jupînului diseară la mulsătoare?... Şi mă şi baţi, ha?...

Şi-şi trecu mîneca pe faţă, de-a curmezişul căreia se videa o dungă roşie, cum îl ajunsese sfîrcul biciului din fugă.

— Nu, bade, zise vinovata, devenind deodată serioasă, n-am dat eu: vizitiul a greşit... îţi vom plăti...

– Că nu-mi trebuie plată! adaogă ciobanul răstit.

— îţi vom da o oaie de la curte...

— Că nu-mi trebuie oaie...

Atîta era de îndîrjit şi de mojic, încît subprefectul îşi pierdu liniştea. Dete un scaun femeiei şi apoi se întoarse la el.

— Vorbeşte cumsecade, c-apoi schimbăm politica, îi zise răstit. Ce pretenţii ai? Ce ceri?

— Că să-mi dea mioara la loc.

— De ce vorbeşti peste cîmp? Asta ştii bine că nu se poate. După aceea se adresă căprarului de vătăşei: cît face o oaie, Dumitre?

— De, boierule, zise căprarul, scărpinîndu-se după ureche şi lovind oaia cu piciorul, o mioară ca asta să tot facă o jumătat' de pol... dacă o face... aşa-i, măi Stane, întrebă şi el pe un alt vătăşei.

— De la ce stînă eşti, mâi creştine? întrebă subprefectul din nou pe cioban.

— De la jupîn Duţu.

— Foarte bine. Am să merg eu cu dumneata la jupîn Duţu să-i spun întîmplarea, ca să nu te mustre. Acuma, iată zece franci pentru oaie şi du-te cu Dumnezeu. Şi vîrî mîna în buzunar spre a plăti ciobanului.

Tînăra femeie se sculă iute de pe scaun:

— Vă rog, îi zise cu bunătate; n-am bani cu mine.

El nu-i răspunse nimic, ci numai apropiindu-se de dînsa îi spuse încet:

— Permiteţi-mi să-i adaug încă zece, pentru dunga de pe obraz. Face, vă asigur.

— Vă rog, zise ea.

— Iaca şi pentru supărarea dumitale, bade. După aceea, ieşind afară, zise vizitiului ca sâ-1 audă toţi vătăşeii:

— Să nu mai dai altă dată cu biciul în oameni, că pui de-ţi trage 25 la spete, — ai înţeles?

Ţiganul se cam foia pe capră, făcîndu-se că nu poate ţine caii.

— Dumitre, adăugă subprefectul intrînd înăuntru, să te duci împreună cu Stan şi să însoţiţi pe doamna pînă unde va avea trebuinţă de voi.

Doamna rămăsese pe scaun cam încremenită de faţa pe care o luaseră lucrurile, şi numai cînd auzi pe subprefect, se sculă, îi mulţumi uşor din cap şi ieşi.

Această formă cam rece lăsă în impresiile tînărului o urmă greoaie, cum îţi lasă armonia unei orchestre de coarde care se sfîrşeşte cu notele strigătoare ale unui instrument de aramă.

Dar sufletul tînăr se scaldă mai bucuros în praful de aur al amintirilor gingaşe decît în negura celor triste.

Capul cel alb şi rotund al împricinatei se zugrăvea pe paginele jelbelor subprefectului şi răsărea între filele

de dosar cu acea putere cu care întîlneşti discul soarelui în toate lucrurile, cînd ai privit mult la el.

De cunoscut n-o cunoştea, dar cam bănuia el cine să fie. Auzise vorbindu-se de întoarcerea proprietarului şi a femeii sale din Paris, de porecla ce-i da lumea numindu-1 *strigoiu,* — dar halal de strigoi cu aşa strigoaică ! Şi avea nişte ochi albaştri închişi, ca vîrfurile de liliac cînd plouă; şi o gură potrivită, surîzătoare, din acelea ce vorbesc înainte de a se deschide; şi un arc de sprinceană de parcă-1 greşise firea puţin mai lung, ca să coprindă în cadrul lui toată mărimea ochiului. Şi cînd întorcea şi cealaltă filă galbenă a dosarului, o videa toată, naltă şi mlădioasă ca o mătură verde, cu mijlocelul plăpînd şi sînul plin şi ridicat uşor ca de un suspin...

Ei, şi degeaba schimba dosarul, că în toate tot pe ea o cetea ! Ar fi putut să răscolească arhiva întreagă, de la Unirea Principatelor şi n-ar fi găsit nici o pricină mai trainică la studiu, decît pricina cu ochii albaştri. Atunci voi să facă o reacţie asupra lui însuşi şi sună clopoţelul:

— Să vie domnu arhivar.

Imediat apăru în pragul uşei antica persoană a acestui demnitar, combinată de nişte organe grozav de purtate: ochii stinşi, nasul încălecat de ochelari, mustăţile arse de ţigară, obrajii lucraţi *à jour* de vărsat şi vreo trei viţe de păr ce soseau pe ţeasta capului tocmai din regiunile occipitale.

— Panaitache, ia dă-mi dosarul tocmelilor agricole,

Aceasta era piesa de rezistenţă, dedalul, cum s-ar' zice, în care se rătăceau toţi subprefecţii.

Se puse el pe cercetat dosarul tocmelilor, dar, hotărît, acesta era un dosar teribil!... Mă rog, dacă de atîţia mari de ani se grămădeau contracte peste contracte... şi oamenii nu le executau niciodată...şi...şi... şi erau, frate, aşa de tainici şi de farisei ochii aceia, că, zău, îţi venea să zici cu poetul:

Sunt umezi înfiorătorii
De linguşiri, de viclenii.

În vremea asta se-ntorsese Dumitru vătăşelul şi cu celălalt tovarăş al său. Subprefectul îl chemă numaidecît la el.

— D-apoi, cum e, Dumitre?

— Cum să fie, cocoane... bine.

— Ce mai e nou?

— Ce să fie... bine.

Parcă era afurisit. Nu vrea cu nici un preţ să dea în pîrtia vorbei, şi subprefectul n-ar fi vrut să-1 descoase, Dumitru însă, cu acea temere a ţăranului, care nu vrea niciodată să înceapă el, chiar cînd are ceva de spus, aştepta. Subprefectul se hotărî.

— Pînă unde v-aţi dus după trăsură?

— Apoi... ia, pînă mai în malul gîrlei.

— Atît?

— Ordonaţi?

— Numai pînă la gîrlă? De ce n-aţi dus-o pînă acasă?

— Apoi... ne-a poruncit dumneaiei să ne întoarcem; că zicea să nu afle boieru, că-i foc de cioban.

Subprefectul se legă de vorba vătăşelului.

— Măi, Dumitre, cum să se fi întîmplat oare să dea cu trăsura peste oaie?

— Ba că se prea poate, mînca-le-ar gălbeaza de oi; că-i vită proastă, boierule: se duce oarbă de mal şi n-ai ce-i face. Eu zic că oile treceau şoseaua de-a curmezişu şi ele nu se feresc; caii de iuţi, iuţi, ia, te miri cum a apucat-o pe vreuna roata şi i-a retezat picioarele, că-s plăpînde, bată-le vina lor...

— Se poate, zise subprefectul pe gînduri. Bine, Dumitre, du-te.

Căprarul de vătăşei se duse, şi subprefectul, rămas din nou singur, urmă a se gîndi iarăşi la dînsa.

Cînd ieşi ca să se ducă acasă, se întîlni în scară cu un om călare, care îi înmînă o scrisoare. Doamna Maxenţian îi mulţumea pentru serviciul ce i-1 făcuse şi-i înapoia banii daţi ciobanului. Scrisoarea era rece şi demnă, dar slovele acelea, lungi şi cam leneşe, aveau parcă parfumul mînei care le scrisese. Şi urma şi un „post-scriptum" !...

Inima subprefectului se mişcă mai cu putere la cetirea acestui supliment, care, la drept vorbind, era mai însemnat decît chiar scrisoarea. în supliment era rugat să comploteze cu dînsa spre a nu afla bărbatul său întîmplarea cu oaia, căci altfel era vai de bietul cioban! în josul post-scriptumului era numele întreg: „Dadiana Maxenţian".

... Dadiana...

Numele era frumos, dar părea luat din romanele evului de mijloc. însă cît de mult se potrivea cu chipul ei: o chema Dadiana, şi aşa şi trebuia s-o cheme. Se mira chiar că nu ştiuse mai dinainte lucrul acesta. Cît de multă asemănare era între ovalul obrazului Dadianei, şi între numele ei... De ce oare la unele fiinţe, întîmplarea se supune esteticei şi intră în liniele armoniei lor personale? Cînd o botezase mumă-sa, nu ştia că fata o să crească aşa de potrivită, de rotundă şi de armonizată. Şi vorba *rotundă* vine aici de bună voia ei; căci s-ar putea să se numească Dadiana o femeie uscată şi unghiulară?

Se urcă în trăsură, cu scrisoarea în mînă şi se duse cu ea desfăcută pe genunchi pînă acasă.

Acasă îl aştepta Dumitru, vătăşelul, cu masa pusă. Acest Dumitru devenise încetu cu încetu un fel de *nevoie* pentru subprefect. îl înţelegea într-o mulţime de lucruri şi-1 slujea cu îndemînare şi cu bunăvoinţă.

Am spus că subprefectul îşi avea moşioara, rămasă de la mătuşe-sa, în cealaltă margine a Vlădenilor. Casa bătrînei o păstrase aşa cum era: cu sofrageria ei goală, cu policioare prin ziduri; cu scoarţele de ţară întinse prin toate odăile; cu mirosul deosebit al lucrurilor vechi şi curate, cu sofaua cea de cit galben... Numai într-o odaie îşi pusese un pat de campanie, care se întindea şi se strîngea dupe voie; nişte rafturi albe de lemn în care îşi vîrîse cărţile: o masă mare cu fel de fel de pipe şi de unelte de vînătoare, şi-n colo... pace. Ba într-un unghi erau vreo trei suşanele, nişte harabale de puşti şi de iatagane, găsite în casa bătrînei, de la unchiu-său, şi puşca lui. O adevărată cameră de soldat în lagăr.

înainte de a se pune la masă, subprefectu îşi luă o carte din rafturi, — obicei de student de a mînca cu ziarul alături. Dar în toate împrejurările vieţii nu ne plac aceleaşi lucruri, — mai mult: nu ne mulţumesc aceleaşi mulţumiri. Intrînd cu scrisoarea Dadianei în buzunar, lăsă jurnalele şi se duse, printr-un fel de îndemn firesc, către un volum legat cu scoarţe cenuşii de pînză. Turgheniev îl chema parcă către dînsu, sub aripa caldă a geniului său senin, şi cu acest vechi prieten mîncă în pace, cufundîndu-se în simţirile aceluia, ca într-ale sale proprii. Nu mai era la Vlădeni, ci la Francfort, în cofetăria fostului tenor *Spice bubio,* iar Dadiana se asemăna întocmai cu iubita romancierului rus. Printr-o înlocuire ciudată şi printr-o puternică aprindere a fantaziei, lumea de *acum* şi lumea de *atunci* se amestecară aşa de bine, încît topiră o atmosferă nouă din aerile vechi, în care subprefectul se pierdu cu desăvîrşire, mai cu seamă cînd, după masă, se întinse cu ţigara în mînă pe sulurile moi ale divanului...

Cînd veni Dumitru să-i spuie că trăsura aşteaptă, îl găsi cu ochii ţintiţi în podele. Ce videa?... Ce vede ochiul marinarului în pînza spaţiului?

Se duse la subprefectură şi se puse pe lucru. Impresia ce-i rămăsese de la Dadiana era prea puternică pentru ca celelalte s-o poată acoperi deodată. Dar timpul e ca o gîrlă de munte care aduce nisip şi netezeşte toate albiele... Azi una, mîine alta, şi nimicurile umplu golul sufletului. Desigur că i-ar fi rămas capul Dadianei ca o aducere-aminte, ca o fericită aducere-aminte, dar numai atît, — dacă alte întîmplări nu l-ar fi purtat din nou în calea ei.

Da vreo săptămîna după cele povestite mai sus, pe cînd de-abia sosise la subprefectură, plin de praf şi ostenit, în urma unei cercetări ce făcuse prin comunele plăşei sale, intră pomojnicu la dînsu şi-i spuse, c-un fel de aer misterios, în care se amesteca o dungă subţire de ironie, că „a aflat boieru despre istoria cu ciobanu şi i-a tras o sfînta de bătaie de 1-a lăsat mai mort..."

Cunoaştem pe Miţache şi uşor ni-1 putem închipui, conform proverbului lui, credincios mai mult lui Maxenţian, care era *piatra,* decît şefului său, care era *apa.*

La ştirea aceasta însă, subprefectul se înfurie aşa de grozav şi aşa de tare bătu cu pumnul în masă, încît conu Miţache îşi lăsă linia de ironie la o parte.

— A!... mişelul! strigă subprefectul, după ce am cătat să cocoloşesc lucrurile şi să plătesc rana de pe obrazul omului cu bani, apoi acuma îl mai şi bate!... Las' că vorbim noi!...

După aceea dete poruncă să nu deshame caii, şi adresîndu-se lui Miţache.

— Domnule pomojnic, hai cu mine!

Pe drum, Miţache se făcuse numa cît un iepure de mic. Subprefectul tăcea, dar îl simţeai cît de colo că e plin de indignare. El se gîndea cum să urmeze mai bine, ca pedeapsa să vie sigură şi dreaptă. Şi, din gînd în gînd, ajunse pînă la întîmplarea cu oaia, de la care purcedea toată istoria. Cînd îşi aduse aminte de asta, tresări, parcă s-ar fi deşteptat din somn. Se putea să dea pe Maxenţian în judecată şi să nu amestece şi pe femeia lui? Şi ea, la drept vorbind, nu era vinovată decît că nu ştiuse să ţie caii, sărmana. Doar nu ea dăduse cu biciul în om; ea nu era în stare să facă astfel de lucruri. Cînd are cineva nişte ochi aşa de frumoşi, cu o aşa de limpede privire, e cu neputinţă să nu aibă suflet!...

Şi aşa, încetul cu încetul, indignaţia lui contra lui Maxenţian se prefăcu în milă pentru dînsa, încît, cînd ajunseră la jupîn Duţu, hotărîreade a da în judecată pe bătăuş se micşorase grozav. Dar, printr-o reacţiune firească, care se face în toate naturele oneste, cînd au conştiinţă că au fost un moment nedrepte, subprefectul, care ştia că nu urmase ca un funcţionar cinstit, cînd silise pe cioban să se mulţumească numai cu banii ce-i da nişte boieri pentru dunga de sînge de pe obraz, se hotărî de astă dată să nu mai fie slab. Astfel, intră în curtea Duţului.

Pe o sarică aşternută pe pămîntul jilav dintr-un coşar, sta întins ciobanul, cu ochii îngropaţi în orbite, cu gura întredeschisă în afară, cu faţa vînătă, legat pe la urechi cu nişte foi de pătlagină, iar primprejurul gurei cu ramuri subţiri de rozmarin, ca morţii; împrejurul lui un roi de muscuţe de cîmp ţineau un fel de ison supărător, mutîndu-se de la cap la picioare, şi înapoi, fără să le gonească nimeni. Se apropiară cu toţii de dînsu şi badea Duţu îl scutură de mînecă:

— Măi Ioane măi, scoală!...

Un gemăt surd, ca un vaiet dureros, ieşi din pieptul bolnavului.

— Scoală, măi Ioane, c-a venit domnu subprefect să te vadă... scoală, măi!

Bolnavul îşi veni un moment în simţiri şi, cu toată durerea ce se videa că sufere, cînd auzi de domnu subprefect, se-ncercă să-şi ridice capul de jos... dar nu putu.

— Să iertaţi, boierule, că nu poate, zise badea Duţu cu cuviinţă. După aceea ridică ţolul cu care era acoperit bolnavul şi arătă rănile ce avea. Mîna stînga atîrna pe piept în jos, zgîrcită şi galbenă ca de ceară, cu mărgini vinete ca de cangrenă. Mai sus de cot se videau două urme roşiatice, pe unde-1 strînsese frînghia.

— Pustiu de vîrtej I zise badea Duţu: 1-a strîns pînă i-au ieşit ochii din cap.

Da viderea acestui corp omenesc, chinuit într-un mod atît de sălbatec, subprefectul simţi un nod de indignare urcîndu-i-se în gît, şi fără voie i se umplură ochii de lacrimi.

— în viaţa mea n-am văzut aşa lucru! Pentru o asemenea faptă nu există pedeapsă...

Ceru un condei şi hîrtie ca să-şi încheie procesul-verbal.

— Să iertaţi, domnule, zise badea Duţu, el nu facelăcrămaţie.

— Cum nu face reclamaţie? întrebă subprefectul mirat.

— Apoi, la ce să mai facă?... ştie el că totuna e... Cu boieru nostru nu se poate pune nimeni. Şi-apoi 1-a şi mulţumit... i-a trimis prin vichilnişte parale... Că nu te teme, domnule, îl facem noi sănătos, adaogă, văzînd pe subprefect că rămăsese locului încremenit

În acest timp pomojnicu prinse prilegiu şi zise subprefectului:

— În materie de bătaie, dacă pacientul nu face reclamaţie...

— Dă-mi pace, îi răspunse acesta supărat. Haidem după doctor mai bine...

Pomojnicul nu simţea însă că în această hotărîre a subprefectului intra o cauză străină. Ieşind, mai întrebă o dată, ca de datorie:

— Va să zică nu vrea să reclame...

— Nu, domnule, nu...

— Şi apoi, adaogă subprefectul, voi veni să-l întreb pe el, personal, cînd va fi în stare să-mi răspundă.

— Să poftiţi.

Subprefectul se dete jos şi-şi luă drumul spre tact, printr-o pădure rară şi bătrîna, ce era în apropiere de stîna Duţului. Pomojnicu se duse cu trăsura să caute pe doctorul plăşii.

Ajuns la tact, se închise în camera lui şi se întinse pe canapea, cu o durere de cap nespusă şi o mare nelinişte. Simţea că iarăşi fusese nedrept, dar de astă dată de o nedreptate strigătoare.

Tocmai şedea aşa, cînd auzi clopotele unui poştalion ce venea de la deal şi văzu pe fereastră o trăsură cu patru cai, ce se opri în faţa tactului. Numaidecît lumea pe afară începu să se mişte; funcţionarii săriră de pe la locurile lor; vătăşeii se aşezară la linie şi, după cîteva minute, intră Panaitache archivarul, de-abia suflînd:

— Vă rog, domnule subprefect, vă pofteşte boierul pînă la trăsură.

Graba şi emoţiunea se împărtăşesc foarte iute. Subprefectul sări de pe canapea aproape fără voia lui şi era să şi pornească spre uşe, cînd tocmai auzi vorba „boierul". Se stăpîni cît putu şi opri pe archivar, care voia să alerge înapoi la trăsură.

— Du-te de-i spune că cine are treabă cu mine mă găseşte în biurou.

Archivarul se cam codea.

— Aşa să-i spui, m-ai înţeles!

— Prea bine, zise bietul archivar, care se simţea împovărat de această grozavă sarcină.

În cele cîteva minute de aşteptare ce urmară, subprefectul simţi că urăşte pe acest om din toate puterile lui. În sfîrşit, uşa se deschise, izbită de părete, şi un om gras, potrivit la statură, cu căutătura posomorită dar vie, intră înlăuntru. Acesta era *strigoiul,* desigur. O faţă bronzie, fără sînge; o barbă rară, de un roşu tulbure: o frunte îngustă... El era.

Steteră amîndoi cîteva secunde, privindu-se drept în ochi. Maxenţian rupse cel dintâi tăcerea.

— M-am supus la poruncile dumneavoastră, domnule subprefect, zise el îndesat, şi am venit.

Subprefectul dete uşor din cap, fără a răspunde nimic şi rămase în picioare.

— Am să mă plîng contra sătenilor... urmă Maxenţian. Nu vor să iasă la seceră.., conform învoielilor, învoielile mele cu dînşii sunt... şi aci voi să înceapă povestea socotelilor lui cu ţăranii. Subprefectul îl opri.

— De prisos... Puneţi tot ce voiţi să-mi spuneţi mie pe hîrtie...

— Eu? îl întrerupse Maxenţian cu grabă.

— Dumneavoastră.

— Eu, să fac jalbă în scris!...

— Da, da, întări subprefectul.

Aci Maxenţian făcu o strîmbătură de milă uitîndu-se la el, şi, mai galben decît era din fire, adaogă:

— Nu mă cunoşti... Ai să înveţi să mă cunoşti...

Şi ieşi, lăsînd pe subprefect singur, în picioare...

III

Era pe vremea coasei, în cea dintâi duminică ce urmă după întîmplarea de mai sus.

Se ridica soarele, tînăr şi prielnic, în văzduhul rece al dimineţei, pătrunzînd, ca ochiul unui flăcău frumos, toate inimele. Ciocîrlia de Bărăgan plutea în undele aerului, ţipînd a muncă; pitpalacul deştepta lanul de mei cu glasul său molcom şi întrerupt; graurii

pestriţi treceau în bande zgomotoase spre apă, — pe cînd barza, cinstita şi harnica tovarăşe a plugarului, umbla elegantă şi melancolică prin fîneaţă, vînînd broaştele, rîmele şi guşterii. Din palele finului cosit se înălţa către soare tâmîia cîmpului, iar mai-nainte, lanul de grîu desfăşura ochiului pînza aurită a spicurilor. De marginea drumului, un pervaz de flori de cîmp alcătuia cadrul holdelor, întretăind monotonia verdelui cu văpselele stinse dar aşa de dulci ale corolelor lor. Sulfină, tristă şi parfumată ca o văduvă tînăra; cicoarea, albastră ca cerul; măzărichea, sprintenă ca o glumă; macul, subţiratec şi nalt ca un hidalgo ; ghizdeiul, laptele cucului, garofiţa sălbatecă, cimbrul, siminocul, românită, — toate creşteau una la umbra alteia, scoţînd capul la drum, ca nişte blînde şi curioase copile ce sunt.

Cu puşca în spate, subprefectul se ducea pe drum înainte, înseninat de răcoarea dimineţii, şi se tot ducea mereu, ţinîndu-şi cîinele alături. Dacă ai fi vrut să urmezi calea apucată de el, ajungeai... la Maxenţian. Dar neavînd dreptul să ne coborîm în conştiinţele oamenilor, nu putem bănui nimic. Se ducea la vînat...

Nemaiputîndu-şi ţine cîinele, intră într-o fîneaţă, pe cositură, şi se auziră în urma lui cîteva descărcaturi de puşcă...

Pe cînd ieşise din cositură şi dase în drum, ca să meargă mai departe, — la o cotitură, printre porumb, îşi văzu calea tăiata de un front de călăreţi, cari veneau la pas, vorbind şi rîzînd în gura mare. Da vederea subprefectului tăcură toţi, privindu-1 cu ochi minunaţi. El îşi scoase pălăria; toată lumea îi mulţumi, şi astfel trecură: el la deal şi ei la vale.

Erau poate vreo douăsprezece persoane, bărbaţi şi femei. Subprefectul recunoscu pe prefect, pe Maxenţian şi pe Dadiana.

De cînd n-o mai văzuse!

Ca un aparat de fotografie, ochiul lui prinse imaginea întreagă a tinerei femei, şi se duse la deal uitîndu-se la dînsa parcă i-ar fi stat tot înainte. Cu chipul cam înclinat spre dreapta, ea se ţinea pe cal cu acea eleganţă caldă, pe care o dă creşterea unită cu frumuseţea formelor. Mîna stînga sta ridicată pînă în dreptul sinului, stăpînind prin frîu vioiciunea murgului pe care umbla. Ochii priveau coama calului, iar gura zîmbea uşor, la vorbele ce i le spunea prefectul, un curtezan răscopt dar încă plăcut. Cînd întîlni pe subprefect, atît de pe neaşteptate, se roşi pe văzutele, încît prefectul se opri din vorbă şi-şi ţinti privirea pe obrazul ei, ceea ce o făcu să se roşească şi mai tare. Nu îndrăznea să-şi ridice ochii de pe coama calului, dar, fiindcă tăcerea prefectului se prelungea, căută să-şi încordeze toată voinţa în privire şi îi zise cu oarecare linişte:

-Ce-i?...

— Văd că vorbele mele te fac să roşeşti, îi zise el ironic.

— îngrijeşte-ţi-le, îi răspunse ea.

Prefectul însă, lup bătrîn, dete uşor din cap zîmbind, şi-şi întoarse privirea spre Maxenţian. Acesta avea aerul că face curte unei doamne pe care o însoţea, dar ochii lui nu părăseau niciodată pe Dadiana. în minutul acela era palid ca un mort. Prefectul îşi mută iarăşi privirea pe chipul Dadianei, ai carii obraji se decolorau puţin cîte puţin, şi apoi se uită în lungul spaţiului, gîndindu-se cum adesea cîte un nimic ridică pînza tainelor celor mai adînci. Societatea îşi urmă drumul mai departe.

Subprefectul rătăci pe cîmp încă multă vreme şi numai la masă veni acasă. Era dus pe gînduri. Prefectul acela nu prea era om hazliu, dar orişicum... parcă i-ar fi venit mai la-ndemînă să-1 ştie pe alte tărîmuri. După masă se culcă şi dormi greu. Ducrurile din lumea reală se prezentau, izolat, cu formele lor proprii; dar, lipsind amintirea, ele n-aveau raporturi între dînsele, şi astfel, se combinau într-un chip cu desăvîrşire ciudat. Era, bunăoară Dadiana, şi prefectu, şi caii, şi o prepeliţă lovită în aripă, pe care o alergase o grămadă, dar fără armonia realităţii.

Mai într-un tîrziu prin ultimele straturi ale somnului, simţi mirosul dulce al unui mănunchi de flori de cîmp, pe care-1 adusese cu el, şi astfel, nervul care

adormise cel din urmă se deşteptă cel dintăi, chemîndu-1 la viaţă.

Se sculă şi-şi aduse aminte de ciobanul bătut. Se gîndi să se ducă să-1 vadă. Stîna lui Duţu fiind aproape de castel, de care era despărţită prin pădurea rară şi bătrîna de care am vorbit, se apropia de Dadiana. Deşi pînă acolo era o bucată bună, se duse pe jos. Era un senin frumos de seară, cu soarele care la apus se muia într-o mare de purpură, pe cînd la răsărit luna, anemică şi sfioasă, sta ca o rotocoală de hîrtie pe fundul satinat al cerului albastru. Cînd ajunse la Duţu de-abia mai era puţină lumină. Ciobanu se afla mult mai bine, deşi mîna stînga îi rămînea aproape paralizată. îl găsi tot acolo unde îl lăsase cu cîteva zile mai-nainte, singur, încercînd să-şi lege rana cu pătlagină. Se chinuia să ţie cu dinţii un capăt al petecii, iar pe celălalt vroia să-1 înoade, şi nu izbutea.

Subprefectu, fără vorbă, îşi lăsă pălăria, puse un genunchi în pămînt şi, desfăcînd rana, căuta s-o lege potrivit, ca să nu-i sugrume mîna şi nici.să lase aerul să pătrundă. Pe cînd sta astfel, auzi în curte o voce curată, care rîdea cu o nespusă poftă, şi în urmă, cîteva sărutări, care pocneau cu acel zgomot gras cu care-şi sărută mamele tinere copiii, şi, aproape în acelaşi timp, se ivi sub şopronul ciobanului Dadiana, ţinînd în braţe un copil de-al Duţului, şi mai în urmă Duţuleasa însăşi. Ea ştia că subprefectul e acolo şi se părea că vine cu copilul în braţe tocmai ca să aibă mai multe obrazuri primprejurul, ei. Cînd văzu pe subprefect, în genunchi, la pămînt, lîngă bolnav, se opri la cîţiva paşi şt lăsă încet copilul din braţe... El se sculă de jos şi o salută din cap, fără a-i întinde mîna; ea însă îl sili să i-o întindă şi-1 scutură voiniceşte, fără să poată zice o vorbă, dar vorbind atît de puternic prin mîngîierea ce adaose cealaltă mînă, cu care acoperise pe a subprefectului. Lui i se turburară parcă minţile...

— S-a făcut bine, nu-i aşa? zise ea cu o înmuiere de glas duioasă, care vorbeşte mai mult decît toate mărturisirile.

— Acuma e bine de tot, răspunse subprefectul. Sunt foarte mulţumit.

— Dar eu!... zise ea cu grabă.

După aceea merseră de se aşezară pe prispa casei, uitînd-se cum se umplea curtea de vite, cari intrau să se culce. Copilul pe care-1 ţinuse în braţe Dadiana, venise iarăşi lîngă dînsa, rezemîndu-şi capul bălan şi creţ de genunchile ei. Rîseră puţin cu el, şi după aceea ea se sculă.

— Trebuie să mă duc, zise rîzînd, ca să nu simtă că am fugit... Am o grămadă de lume, pe care am lăsat-o în grădină, sperînd că fiecare, ocupaţi unii de alţii, n-au să bage de seamă lipsa mea... contez pe egoismul omenesc.

Subprefectul şi cu Dadiana se videau acum numai pentru a treia oară. Dar dacă faptul, în închegarea lui reală, se întîmplase rar, cît de des se întîmplase el în minţile lor... Şi cît trăim în noi, adesea e mai real şi mai puternic decît cît trăim în afară.

Subprefectul se sculase şi el şi se îndreptau împreună spre poartă. Din poartă se videa, la lumina lunei, cum se deschidea drumul prin pădure, larg şi drept.

— Pe aici mergeţi la castel? întrebă el cu oarecare îndoială.

— Da, fiindcă e mult mai aproape... Nu ştiai acest drum? A!... e adevărat, zise tot ea cu grabă, dumneavoastră nu cunoaşteţi nici un drum care duce la mine.

El se uită la dînsa cu părere de rău şi rosti o banalitate oarecare.

Vorbind însă astfel, ajunseră aproape în marginea pădurei, şi fiindcă ea tăcea, părîndu-i parcă rău de observaţia ce i-o făcuse, el îi zise cu sfială:

— Drumul meu este în partea cealaltă; afară numai dacă îmi permiteţi să vă însoţesc pînă la marginea crîngului....

Vorbind, se opri locului. Ea păru că se gîndeşte o secundă, dar, răpede, îşi trecu o mică haină ce o avea cu dînsa din mîna dreaptă în cea stingă şi-1 luă de braţ.

— Cu chipul ăsta poate să înveţi drumul... Şi iute, ca cum ar fi voit să nu-i lase impresia mai lungă a acestei vorbe, începu a istorisi de glumele societăţii, de petrecerile mosafirilor săi, de o mulţime de nimicuri, în care se amesteca des numele prefectului, — fără să ştie cît de rău făcea tovarăşului ei de drum. Dar, ca întotdeauna cînd vorbeşti singur, într-o tăcere prea mare, ajungi de te asculţi tu însuţi, şi vocea ta te mişcă mai mult decît a altora. El, tăcînd, simţea că glasul ei începea să tremure, cînd deodată o opri:

— Sît! îi zise strîngînd-o încet de braţ, îmi pare că aud pe cineva prin pădure. Ea se opri deodată şi se înălţă în vîrful picioarelor, parcă ar fi voit să vadă mai afund în linia drumului. El, dimpotrivă, se lăsă jos, uitîndu-se parcă pe sub pînza umbrelor.

— Desigur, e cineva... De-abia văd... dar nu mă înşel...

După aceea se duse răpede pe iarbă şi căzu tot la pămînt, lipindu-şi urechea de marginea drumului.

— Sigur!...

Tot atunci aduse echoul pădurei un răsunet de glas.

— Sunt ei, zise Dadiana, pe cînd el se scula, eram sigură... şi apucîndu-1 iarăşi de braţ îl sili să încline puţin spre stînga, în pădure.

— Trebuie să-i lăsăm să treacă, zise ea. Şi se afundară mai înăuntru.

în pădure, pămîntul, acoperit cu frunze, era moale. Viţele de mure îi coprindeau pînă la genunchi, şi ramurile, dese pe unele locuri, îi umbrea de lună. Dipiţi unul de altul ei ascultau... Respirarea lor de-abia se auzea şi braţul lui drept, lipit de inima ei, o simţea cum bătea cu putere. Dinişţea era neţărmurită. Cînd şi cînd se rupea cîte un gîtej din crăngile uscate, şi pica cu răsunet, sau cîte un chiot de pe la stînă venea stins şi prelung. Prin rarişţea copacilor pătrundea luna, lăsînd rotocoale de lumină fosforică pe frunzişul de mure.

Dadiana, plecată puţin înainte, căuta să pătrundă cu viderea pînă la drum. El se uita la drum, dar se uita mai mult la dînsa. O rază de lună, furişată de sus.

cădea pe gîtul ei cu atîta farmec, încît, cum sta lipită de dînsu, fu luat de vraja caldă a amorului şi-şi lipi gura de raza trădătoare... Ea nici nu se mişca. Mîna singură, care apucase pe a lui, îi răspundea încet, tainic, tremurînd pînă sus...

Şi spuie cine ce va vrea. Nu e simţire care să intre în forma omenească cu o mai mare învoire a tuturor facultăţilor noastre sufleteşti, decît amorul, şi nu e în acelaşi timp duşman mai neîmpăcat şi nimicire mai desăvîrşită a celorlalte facultăţi decît tot el.

Dumea de acasă de la Dadiana trecu la vale; dar ar fi putut acum să treacă înapoi la deal şi iar la vale, că pentru ea ar fi fost ca cum nici n-a trecut.

Şi, negreşit, trebuiră să plece de acolo. Braţ de braţ şi făcînd parcă o singură făptură, se duseră la deal pe drum. înainte de-a ieşi din pădure se întîlniră cu un om. Era unul singur, deci nu putea fi din compania celorlalţi; şi-apoi acum chiar de ar fi fost... Omul trecu pe lîngă ei, privindu-i bine. Subprefectul simţi pe Dadiana că se strînge mai mult de dînsu, parcă i-ar fi cerut s-o apere.

— Omul ăsta nu-mi e prieten, zise ea, după ce trecură.

— Cine e? întrebă el.

_ Vichilul nostru.

Noaptea cea dintâi care urmează unei asemene aprinderi sufleteşti este izvorul celor mai bizare şi mai neînţelese simţiri, care ridică sfera noastră lăuntrică, o umflă, o umple, pînă se revarsă în visuri ciudate, în chin şi insomnie, în pagini scrise şi chiar în lacrimi.

Da castel, se stinseseră luminile una după alta şi numai de la fereastra Dadianei pleca o lungă rază galbenă, care străbătea straturile întunerecului, pînă în depărtare...

Jos, sub scara cea mare, în biuroul intendentului, canaturile ferestrelor erau strînse cu îngrijire. Doi oameni, Maxenţian şi cu credinciosul său vichil aveau de lucru. Maxenţian se plimba în lungul odăii, cu minele la spate, tăcut, — pe cînd vichilul sta în picioare, rezemat de stîlpul uşei, aşteptînd cu respect să binevoiască stăpînul a-i spune o vorbă. Nu se auzea decît pasul

apăsat al lui Maxenţian şi din cînd în cînd pocnetul lampei. Trist, un greier deştept suna a tăcere, deprins cu paşii lui Maxenţian ca cu un ceasornic în perete. Acesta se oprea cîteodată în faţa vichilului şi, preocupat, îl apuca de cîte un nasture al hainei, parcă ar fi vrut sâ-1 facă atent... Şi nu-i spunea nimic. în sfîrşit, după mai multă vreme, se apropie de fotoliu şi, lovind uşor cu capătul condeiului în biurou, întrebă pe vichil:

— Va să zică eşti sigur?

— Vai de mine, cucoane! după ce i-am văzut cu ochii mei!...

— Foarte bine...

O lungă tăcere urmă iarăşi acestei întrebări. Maxenţian îşi rezemase capul pe mîni şi părea dus într-o lungă alcătuire cu mintea. Vichilul, obicinuit, aştepta. Deodată stăpînul se ridică de jos, aprins la faţă şi rînjind ca o scăfîrlie de mort, şi, izbind cu condeiul, pînă să găurească postavul de pe masă, strigă din fundul gîtului:

— Am să-i mănînc!...

Vichilul, care era un vechi hoţ de cai, se găsea mai bine în această atmosferă aprinsă, decît în cea liniştită de pînă aci. El holbase ochi mari, gata parcă să se repeadă pe pradă.

— Să nu-ţi iasă o vorbă din gură, îi adaogă stăpînul, m-ai înţeles? Cînd vei videa pe mişelul acela pe aici, să te faci că ţi-e drag. Pe dînsa să n-o mai urmăreşti !... Du-te!...

După aceea, pe cînd vichilul ieşea, el, amenmţînd cu degetul portretul Dadianei:

— Dasă că ţi-i trimit eu unde le şade bine !...

Şi cu această sentinţă ieşi şi se duse să se culce.

IV

A doua zi, foarte de dimineaţă, subprefectul primi de la Dadiana o scrisoare.

Era o pagină caldă, plină de tinereţe, de durere, de speranţă. îi spunea cum nu dormise toată noaptea,

gîndindu-se la el şi dorindu-1; cum bărbatul ei îi făcuse o scenă groaznică, ameninţînd-o c-o va împuşca dacă va dovedi că ceea ce-i spusese vichilul e adevărat, îl ruga s-o iubească şi să se păzească de curse; să aibă încredere în ea şi să nu-i scrie decît printr-un om foarte sigur, fiindcă slugile erau toate cumpărate, în sfîrşit, tot ce capul cel aprins al unei femei care iubeşte poate să spuie, tot era în scrisoarea aceea.

Subprefectul o ceti de la prima literă pînă la cea din urmă, dintr-o dată, cum ai bea un pahar de apă rece şi limpede cînd ţi-e sete, şi, plin de fiinţa ei, îi răspunse, descărcîndu-şi tot sufletul în foile albe ale hîrtiei. Naturele mai concentrate scriu mai lung şi mai cu patimă decît cele expansive. îi spunea cu sălbătăciune tot ce simţea pentru dînsa; îi propunea să-şi vîndă moşioara şi s-o ia cu dînsu în lume, ca să n-o mai vadă decît ochii lui şi ochii celor nepăsători; îi mărturisea că e nenorocit fiindcă e gelos; era gelos de bărbatul ei, de prefect, de toţi tinerii cari îi sărutau mîna, şi n-avea nici o putere ca să o ascundă viderilor lor...

A doua zi Dadiana îi răspunse, lung ca şi dînsu, pe aceeaşi scurtă dar eternă temă a dragostei. Ca şi în scrisoarea dintâi, îi repeta să se păzească, căci i se părea că plicul lui fusese deschis. îi făgăduia că la cea dintâi lipsă a bărbatului său va veni să-1 vadă.

Lucrurile urmară astfel vreo două săptămîni, cu scrisori în toate zilele şi din cînd în cînd cu întîlniri. Despre partea lui Maxenţian se părea că e linişte, şi ar fi fost în adevăr fericiţi, dacă dînsul nu era ros de gelozie. O ruga în toate scrisorile, şi ori de cîte ori o videa, să depărteze pe prefect din casă, lucru la care ea răspundea, atît din puţină cochetărie femeiască, cît şi din cauza absurdităţii bănuielii, rîzînd. De altminteri prefectul părea că se instalase la Maxenţian pentru toată vara.

într-o zi, pe la sfîrşitul lui iulie, subprefectul se pomeni cu Maxenţian la dînsu acasă. Cînd îl văzu de pe fereastră, i se păru că nu-i mai bate inima de loc, aşa de tare era mişcat. îşi aruncă răpede ochii pe arme ca să vadă unde e revolverul, şi-1 primi.

însă, spre marea lui mirare, Maxențian intră plin de cuviință și de sfiiciune, și-l luă de mînă cu bunătate, îi spuse c-a venit să-i mulțumească de un mare serviciu ce i-a făcut, și-i povesti de întîmplarea cu ciobanu, adăogîndu-i că dacă n-ar fi fost el, care să potolească lucrurile, afacerea era să devie publică și... „în ziua de azi, cu jurnalele astea... n-ai cap să mai dai o palmă unui om".

Subprefectul era foarte mulțumit de întorsătura pe care o luau lucrurile și reținu pe Maxențian să mai stea de vorbă. Acesta lăsă curs liber grijilor sale, vorbi prietenește, se arătă cu totul sub o altă lăture decît aceea sub care era cunoscut, și plecă vroind să ia pe subprefect cu orice preț la masă. Subprefectul, cu toată dorința ce avea de a se apropia de Dadiana și de a-i apărea astfel ca un om foarte ghibaci, știu să se oprească și nu primi invitația decît pentru dumineca viitoare, în care răstimp se duse să-i vadă, după cuviință. Duminecă, Maxențian veni execuție pe capul lui și-l luă vrînd-nevrînd la dînsul.

Găsi pe Dadiana în mijlocul unei societăți întregi, care venea dumineca la Vlădeni din toate părțile țării, atrasă de frumusețea locului și de însemnătatea politică a lui Maxențian. Fu încîntat de a o videa sub forma aceasta, elegantă, simplă, mîndră, complicată la suflet ca toate femeile care știu să trăiască în lume, și numai cîteodată, cînd vreunul din domni, și în special prefectul sta cu dînsa mai lung de vorbă, îl apuca un fel de descurajare de parcă-i venea să fugă din mijlocul lor. După masă, Dadiana se apropie de el și, după ce vorbiră tare mai multe banalități, îi spuse încet că a izbutit, în sfîrșit, să-l aducă.

— Am făcut tot ce mi-a stat prin putință, ca să te poți asigura prin dumneata însuți ce rol are prefectul în casa asta.

Și trecu mai departe. El rămase cam nedumerit și chiar poate cam nemulțumit. Credea că fusese meșter și că venirea lui era să-i producă o surprindere plăcută... și cînd colo, ea îl adusese. Fiind, ca toți oamenii amorezați, foarte susceptibil și foarte personal, aceasta îl supără în loc să-i facă plăcere, și, sceptic asupra scopului pentru care îl adusese, vorba Dadianei mai mult îl întări în bănuieli, decît să-l liniștească.

Ducrurile se urmară astfel încă vreo lună de zile, el iubind-o și chinuindu-se, ea iubindu-l și rîzînd de dînsul. Maxențian trecea în toate zilele pe la subprefectură, și sta regulat cîte un ceas sau două de vorbă cu subprefectul. Afaceri, politică, glume, de toate vorbeau, și încetul cu încetul, subprefectu putu să se asigure de deșteptăciunea firească a acestui om și să-și explice astfel înalta situație ce ținea în societate. Ba îi descoperi chiar un fond de puternică și dreaptă filozofie a acestei lumi, cu o mare înclinare cătră a ierta pe dușmanii săi; din cînd în cînd cetea în ochii lui vii o urmă de melancolie și în zîmbet o dungă de bunătate.

— Cine știe, își zicea cîteodată singur, de cîte o fi ros și acest om... Și atunci îi părea rău cu tot dinadinsul că-l înșela.

într-o zi, Maxențian, din vorbă în vorbă, zise subprefectului:

— Domnule Dumitrescu, ne cunoaștem amîndoi foarte bine și, crede-mă, te stimez foarte mult. Vreau să-ți fac o propunere, care poate să te mulțumească și pe dumneata și să-mi facă și treburile mele: n-ai primi să fii numit prefect la Muscel? E locul vacant și-ți cunosc principiile politice...

Subprefectul se uită la el cu nedomerire. Parcă tocmai acum își explica toată purtarea lui Maxențian: vroia să-l gonească de-acolo.

— Mulțumesc, zise el cu oarecare răutate, nu primesc .

— Frate, adaogă Maxențian, să-ți spui drept: eu nici nu m-am gîndit la asta. îmi ești prea bun prieten și eu prea singur ca să caut să te depărtez de noi, dar... mi s-a părut că pentru viitorul dumitale Dadiana avea dreptate... Dar dacă nu primești să nu mai vorbim.

Și, în adevăr, schimbară vorba. Subprefectul răspundea preocupat. A!... va să zică Dadiana făcuse propunerea, ca să rămîie singură cu prefectul!...

După ce plecă Maxențian, el rămase pe gînduri, în prada unui vîrtej de durere. Era oare cu putință ca atîta răutate şi atîta prefăcătorie să însoțească atîtea grații şi atîta bunătate! Şi-şi aduse aminte de toate romanele şi toate piesele în care femeia era zugrăvită ca un monstru de minciuni şi de prefăcătorie...

Se duse acasă şi se puse să-i scrie o scrisoare plină de insulte şi de învinuiri. Umplu vreo patru foi şi iscăli, apăsînd condeiul cu răutate pe bîrtie. Excitat şi aprins pînă la exces, receti scrisoarea şi i se păru că nu-i spusese tot ce voia. O rupse şi se apucă să scrie alta; dar, în neputință de a-şi vărsa focul pe hîrtie, arunca condeiul şi luîndu-şi capul în mîni se rezemă de masă, apăsîndu-şi bulbul ochilor închişi cu pumnul, ca să n-o mai vadă, sau să-i strivească imagina în nerv. După aceea se sculă şi se plimbă prin casă cu paşi mari. Era mai bine să nu-i scrie nimic şi să se stăpînească, să nu-i spuie nimic, ca să vadă pînă unde merge mişelia sufletului omenesc.

Dormi ca vai de el şi a doua zi se duse la tact dis-dedimineață. După prînz Maxențian veni să-1 vadă ca în toate zilele. Şi el era preocupat. Cum intră înăuntru, se trînti pe un scaun, fără a zice un cuvînt. Subprefectul scria.

— Un moment, şi sunt liber, zise el.

Maxențian se uita lung la dînsul, cu o privire piezişe şi rea.

— Se vede că şi dumneata, ca şi mine, n-ai dormit.

— N-am prea dormit, răspunse subprefectul isprăvind; da' ce ai?

— Ce am eu, zise Maxențian ducîndu-şi minele la cap, e groaznic... Nu-ți doresc niciodată să te afli în asemenea împrejurare. După aceea, ridicîndu-se cu furie de pe scaun, zbîrlit ca o hienă, blestemă cu pumnii în aer:

— A!... femeie mizerabilă!...

Apoi, potolindu-se puțin, veni şi se aşeză cu coatele pe biurou în fața subprefectului.

— Mă înşală!... zise el apăsat, Dadiana mă înşală!

Subprefectul se făcuse galben şi se sculase puțin cîte puțin în picioare. Se apropia sfîrşitul.

— Şi ce vrei de la mine? zise el încet şi tremurîndu-i glasul.

— Iartă-mă; nu voi nimic, dar trebuia să spui cuiva, că muream. înțelegi, adaogă el, scandîndu-şi cuvintele, să te înşele o femeie pe care o iubeşti!... cu un amic!... Prefectul este amicul meu din copilărie... Ah! şi nu am putere să-i ucid pe amîndoi.

Căzu cu capul pe masă, parcă fără să mai ştie ce face. Apoi se ridică uşor, cu ochii injectați de sînge.

— Ce mă înveți să fac? întrebă el, blînd ca un copil.

— Domnule Maxențian, poate te înşeli...

— Nu mă înşel, răspunse el cu siguranță. Am aici dovada, adaogă, bătîndu-şi buzunarul cu mîna. Iat-o !..

Şi, în adevăr, scoase un mic bilet, a cărei hîrtie părea cam veche, scris de mîna Dadianei, în care nu erau decît două linii:

„Vino diseară să-ți dau cuvîntul meu. Te aştept pînă la zece ore — Dadiana."

— Se vor întîlni diseară, la zece ore în grădină, adaogă Maxențian. Ei ştiu că eu trebuie să plec peste un ceas. Ajută-mă, zise el după o mică pauză; învață-mă ce să fac...

Subprefectul nici nu-1 mai asculta. Se uita, crunt, pe fereastră, muncindu-şi degetele de la mîna dreaptă, pe care le strîngea mereu în pumn. După cîteva secunde se întoarse cătră dînsul şi, palid, îi răspunse:

— Nu ştiu ce să faci, dar dispune de mine.

Maxențian se sculă răpede de pe scaun şi-i strînse mîna cu putere.

— Peste un ceas eu trebuie să plec. Dă-mi voie să viu la dumneata să stau pînă desearăa. Apoi te rog să mă însoțeşti la mine acasă, ca să vezi infamia... A!... zise el ieşind, sunt de plîns!

în urma lui, subprefectul plecă acasă. Părea liniştit şi limpede la gînduri, deşi, în adevăr, rîndurile scrise de Dadiana îi ardeau mintea.

Petrecu restul zilei singur, umblînd, fără rost, pe la grajd, pe la fînărie, prin grădină. Maxențian îi ceruse voie să se culce.

Pe la opt ceasuri se urcară amîndoi în trăsură, înainte de a pleca, Maxenţian se căută în buzunar, şi scoţînd un revolver, se uită la el ca să se asigure că-l are. Subprefectul se pipăi şi el pe deasupra buzunarului... Pe la nouă ceasuri ajunseră la castel şi intrară în grădină pe o portiţă dosnică. Merseră încet, pe la umbră, pînă în apropierea unei bănci.

Luna trecea prin rariştea unor nori cenuşii, luminînd grădina ca un felinar prăfuit. Adia uşurel vîntul, ca în nopţile de august, tămîind aerul cu parfumul celor din urmă rozete din brazde. Era răcoare. Subprefectul tremura ca o frunză. Aşteptarea, gîndurile, vîntu îl îngheţaseră. Peste vreo jumătate de ceas se auzi în fundul aleii o voce rîzînd, şi îndată se desinară pe nisipul alb două umbre, cari înaintau spre bancă. Erau Dadiana şi prefectul. Ei veneau la braţ, vorbind parcă încet şi plecaţi unul spre altul...

Maxenţian îndată ce-i zări, apucă pe subprefect de mînă:

— Ei sunt! zise el înăbuşit, şi-n acelaşi timp subprefectul auzi: ţac! căzînd cocoşul revolverului, fără ca însă să plece lovitura.

Imediat şi ca şi cum Maxenţian ar fi continuat să tragă, o detunătură puternică urmă şi o secundă nu se văzu nimic în norul de fum. Cînd însă se limpezi drumul, două răcnete se auziră din umbra pomilor, şi-n acelaşi timp doi oameni ieşiră alergînd... Dadiana căzuse.

Maxenţian şi prefectul strîngeau pe subprefect de gît cît ce puteau, cerînd ajutor ca să puie mîna pe omorîtor. El însă se scutură de amîndoi, alergă pînă la dînsa, care zăcea întinsă la pămînt şi căzu cu braţele pe capul ei:

— Nu muri... îi zise ca un nebun.

— Nu-i nimic, rosti gura ei încet, te-am iubit mult... foarte mult.

STRĂBUNII NOŞTRI

ANUL 104 DUPĂ CHRIST

CARTEA I

PĂDUREA BERSOVIA

CAP. I

Pe rîul *Streini,* altădată *Sargeţiu,* care şi astăzi curge pe lîngă vechea capitală a dacilor *Sarmisegethuza,* astăzi *Grădiştea,* se întindeau surde păduri de goroni, de fagi, de paltini şi de gărneaţă, printre cari numai piciorul sprintenului muntean putea străbate.

Pe o întindere ca de cincisprezece pogoane şi mai bine, în inima pădurii, stă tăbărîtă oastea dacă. Da depărtări aproape regulate, dărvarii, sub poruncile regelui, daseră cîte o proaşcă prin hagiul nepătruns şi scoseseră cu mare muncă rădăcinele din pămînt, spre a face astfel luminişuri, în cari se adăposteau taberele la vreme de război.

în fund, oamenii poporului sau ostaşii de rînd, comaţii, cu capetele goale, cu piepturile desfăcute şi păroase, cu pletele pe umeri, se exercitau la mînuirea armelor. Cuţite lungi, înfipte în mînere de lemn or de corn de vită, tăioase, înţepătoare ori întoarse la vîrf; spada subţiratecă a călăreţilor; sabia scurtă cu două tăişuri; pumnalul drept; lancia lungă; suliţa; arcul, — ţăcăneau,

izbindu-se de scuturi, ori se ştirbeau unele de altele, însoţite de scrîşnirea dinţilor, de urlete şi grele blăsteme pe capul romanilor. Unii se luptau cu dreapta şi se apărau cu stînga; alţii atacau cu stînga şi cu dreapta ţineau scutul; alţii iar se duceau orbeşte, ţinînd cîte o falcă de zimbru sau de cal deasupra capului şi dînd cu toporul ca cu o bardă. Scuturile lor aveau forma ovală şi la cei mai chiaburi erau decorate cu alte scuturi mai mici *(peltes),* cu arabescuri şi simboluri siderale, precum: semilună, stele, coroane cu raze etc. Nobilii se deosebeau de ostaşi prin aceea că cei mai mulţi purtau un fel de căciule îndoite, un soi de bonet frigian mai greoi, de la cari erau numiţi *pilophores* de către romani. Ei nu se băteau cu armele de piept, ci trăgeau din arcuri, purtînd pe umărul stîng tolba săgeţilor, ori aruncau cu lănci ori cu praştii. Diregătorh cei mari ai statului, din care se alegeau totdeauna 13 boieri-raşi, erau în preajma regelui, căutînd să-i asculte poruncile.

Toată armata era împărţită în cinci regiuni sau cinci corpuri, după cum erau şi despărţămintele teritoriale, şi fiecare corp în trei diviziuni, după numărul triburilor, aşa încît erau peste tot cincisprezece diviziuni, după cele cincisprezece triburi mai mari. Inculpe care-1 ocupau ei în tabără corespundea cu locul ce-1 ţineau, în făşii lungi, de la munţi spre Dunăre, pe pămîntul Daciei. Astfel, spre nord, lipite de tuiurile oastei, veneau cele trei triburi mai sălbatice: *anarţii, teurişţii* şi *cistobacii,* cu tarabostul lor, vajnicul Bărhală, din oraşul Porolison care avea sub dînsul alţi trei ofiţeri nobili, şefi de trib; îndată după dînşii, în linia a doua, veneau: *prendavensii, patachensii* şi *cauchensii,* care soseau de prin cetăţile *Napoca* (Clujul), *Patavisa* (Turda) şi de pe la gurile Nistrului şi ale Dunării, sub comanda tarabostului Mucapar; apoi *befii, burindensii* şi *cotensii,* de prin oraşele *Sermizirga* (Cicman), *Apula* (Alba-Iulia) şi din cîmpie, de la Gura-Siretului, sub comanda lui Scorylo, prinţ care avusese un strămoş în tronul Daciei; după dînşii, în mijlocul taberii, veneau *albochensii, potulatensii* şi *sinsii,* cei mai numeroşi şi mai bogaţi, din oraşele *Sarmisegethuza* (Grădiştea), *Archidava* (probabil Slatina), de pe valea Argeşului, sub ordinele lui Diige, fratele mai mic al regelui, care şi avea ca cea mai înaltă misie paza balaurului oastei, şi ca atare era generalisim, — şi în sfîrşit *saldensii, keiagesiişi piefigii,* de prin cetăţile *Tierna* (Orşova), *Drobeta* (Turnu-Severin), *Tibiscu* (probabil Caransebeşul), de pe la gura Tisei, de pe Jiu şi de pe Olt, veteranii şi eroii armatei, puşi de-a dreptul sub comanda lui Decidav, propriul fiu al regelui,

Fiecare trib avea şi cîte un Budala, un fel de nebun idiot, vecinie flămînd care zbiera cît putea, şi la război soldaţii zbierau după el.

în mijlocul acelui loc se ridica o movilă de ţeste duşmane, iar din ea răsărea o prăjină lungă, în vîrful căreia fîlfîia *draco* sau steagul armatei dacice.Dintr-un ciot de lemn, astfel cioplit încît să parăcăe ogurăde dihanie, se întindea trupul balaurului, alcătuit din stofe cu fel de fel de colori, care tremura în vînt şi se încovăia ca un şarpe. Dragonele regelui avea capul de bronz sau de argint şi corpul de lemn uşor, învăluit în stofă. Cînd se repezeau dacii la atac, stegarul, un uriaş cît Goliat, bîzîia printre buze ori şuiera printre dinţi de se părea că chiar balaurul fluieră, în jurul lui se grămădeau muntenii fanatici, alergînd cu cuţitele în vînt, cu pletele săltăreţe în jurul capului, cu opinci de mistreţ în picioare, ori desculţi, ca să nu care cumva să pună mîna duşmanul pe steag. Balaurul regesc fluiera singur,

în dreapta şi în stînga movilei din care ieşea *draco,* ardeau două ruguri şi stau înfipte cîte trei suliţe, fiindcă se pregătea o slujbă bisericească.

Dincoace de ostaşi, mai spre faţa luminişului, se ridica un foişor de ramuri, pe patru stejari, în care stau 13 fecioare, cu Dochia, fiica domnului, alcătuind corul.

Jur împrejurul cîmpului acestuia erau tăbărite cotigi cu boi, ori, la unii, cu bouri, sprintene şi uşurele, care la loc şes mi-ţi trînteau ţepuşi la carîmbi şi încărcau ca în vremea cea bună.

Tot jurul taberii era însemnat prin prăjini lungi, ascuţite, în cari putrezeau sîngerate capetele frumoase ale legionarilor romani.

Căci Decebal era sălbatic...

Iată-1.

în colţul din stînga, la o parte, se văd doi bolovani de cremene, răsturnaţi unul peste altul aşa încît să formeze ca un tron, iar la picioarele lor un trunchi de stejar trîntit jos. Peste bolovani şi stejar sunt întinse trei piei de urs negru.

Decebal, cu plete lungi pe spate, ras în frunte, cu două coroane de frunze pe cap: una de aur bătută cu granate, alta de stejar, înfiptă în cealaltă, stă pe tronul de bolovani, cufundat în gînduri. Mîna dreaptă a prins, hălăciugă, lunga lui barbă şi sprijină capul într-însa. Braţul, vînjos, e gol pînă la umăr, căci într-un minut de mînie şi-a spintecat mîneca cămeşii de *in* moale de Pergam şi a înnodat-o tocmai sus. E om matur, mare la statură, cîrn, cu sprîncene stufoase şi crud la privire.

împrejurul lui tac toţi. Buzduganul, rămas în tronul Daciei din neam în neam, e de corn decerb, cu o rotocoală în cap, cît e osul din fruntea dobitocului, scris cu feluri de chipuri şi ţintuit spre mîner cu pietre. E greu ca de fier. El stă trîntit la picioarele tronului, pe pielea de urs, şi împărţeşte pe din două scaunul Daciei cu stăpînul său.

De la Burebiste, căruia i 1-a adus dar un pustnic dintr-o peşteră, a înotat de multe ori în creier de duşman sau chiar de dac, cînd domnul era mînios. Sub Duras se mai muiase. Dar a vrut Zamolxe să-1 puie în mîna lui Decebal, şi de atunci e bine. Nimeni nu are dreptul să-1 atingă decît regele Daciei.

Da dreapta domnului, stă fiul său Decidav, tînăr, crunt şi sălbatic ca şi părintele său, dar fără mintea aceluia. în faţa lui, înţeleptul preot Vezinas, om adînc în ale ştiinţei timpului, cetitor pe stele şi iniţiat de învăţaţii din Frigia în misterele cultului Soarelui; el împreună cu Decebal şi cu buzduganul aceluia, ocîrmuiau trebile Daciei. Da spatele lui Vezinas, 12 preoţi castraţi, păzitori ai cultului Sulei, îmbrăcaţi în

stofe grele de Pergam şi pălărieţi, sunători din fluiere şi trîmbiţe. în stînga domnului, 13 boieri mari, cu Diige, fratele său, raşi în frunte, îmbrăcaţi: unii cu zale metalice urzite din inele de fier, alţii cu pieptare de bronz ca ale legionarilor romani, sau acoperiţi cu solzi strălucitori, şi purtînd lîngă dînşii scuturile. Această îmbrăcăminte o aveau însă numai ofiţerii cari ţineau de familia regală sau cari erau şefi de triburi. Ei se numeau în general *zarabi,* iar nobilii ceilalţi se numeau *tarabosti.* în spatele tronului, 13 femei cu copii, cari din poruncă erau aduse acolo, şi nu îndrăzneau să se arate ochiului stăpînitorului.

Deodată se auzi printre frunze glas dulce de fecioare, ridicîndu-se în văzduh pînă la soare. Corul din foişor cînta biruinţele dace, chema sprijinul lui Zamolxe şi aducea laude lui Decebal, sfîrşind fiecare strofă a acestei cantilene cu:

Călător peste hotare,
Vîntule, abate-ţi drumul,
Că te spulberă ca fumul
Cu o singură oftare.

Căci acum domnul ofta !... De cînd dăduse piept cu Traian, parcă i se frînsese cerbicea; capul mai mult spre piept căta, de unde înainte sta vînjos pe umeri ca o buturugă de munte, şi cînd acum se ridica în sus, era tulbure, crunt şi negru.

Pe cînd corul cînta, Vezinas strigă de trei ori pe Decebal:

— Doamne, doamne, doamne...

Dar domnul era dus pe gînduri. Atunci Vezinas îl atinse uşor pe umăr. El tresări, şi întinse mîna alături să apuce buzduganul, dar buzduganul era trîntit la picioarele tronului.

—Preot al naibei, zise domnul crunt, ai noroc că eşti tu. Piei din ochii-mi!...

Dar Vezinas în loc să asculte, întinse mînile înainte, lipi palmă de palmă, le ridică în sus spre soare, le lăsă iar în jos şi plecat spre Decebal zise:

— Ascultă, muiere!...

Decebal ridică ochii scînteietori de la pămînt şi-şi smulse barba. Vezinas urmă:

— Să se ducă doi drumeţi pe lumea cealaltă ca să întrebe pe Zamolxe, dacă vom putea ispiti pe Dongin.

Domnul făcu semn din mînă că să se ducă.

îndată mulţimea din juru-i se dete la o parte, şi se văzură popii alergînd să arunce în suliţele înfipte în pămînt doi soldaţi tineri. Dar, deodată, domnul se sculă în picioare şi strigă:

— Stăi!... în locul ostaşilor să se trimeată la Zamolxe doi popi.

— Degea lui Zamolxe vrea doi soldaţi, zise Vezinas fără a se mişca.

— Ei, preot al dracului!... strigă Decebal furios. Mie îmi trebuiesc flăcăii!...

— Aşa vrea legea, zise Vezinas tot nemişcat.

— Eu schimb legea!... răcni Decebal.

Atunci Vezinas, care ştia cînd poate înfrînge porunca stăpînului, întinse mînile din nou spre soare, le strînse la piept, căzu pe brînci, cu capul în ţărînă, şi se rugă... Decebal se reaşeză. Corul cîntă.

Vezinas se sculă de la pămînt transfigurat. Zamolxe se milostivise să-i vadă gîndurile şi-i poruncise să ardă de vie pe cea mai tînăra şi mai frumoasă fecioară din cor, faţă cu Donginus.

— S-o ardă !... se răsti regele. Apoi adaogă mîrîind printre dinţi: „Fetele nu-mi fac trebuinţă".

Şi se deteră porunci să vie Donginus.

II

în acele timpuri de mărire romană, cel mai puternic şi mai vestit om din monarhie, după însuşi împăratul, era nobilul cavaler Cassiu Dongin.

Născut ca şi Traian în provincia spaniolă *Brutium,* el crescuse în castre alături de viitorul împărat şi învăţase a-l iubi şi a onora înaltele virtuţi, blîndeţea de caracter şi talentele marelui său amic, care, cînd fu chemat de soartă să ia frînele lumii, îşi aduse aminte că prietenia nouă este cu atît mai falsă cu cît omul se

urcă mai sus şi că un vechi şi bun prieten este ca o a doua conştiinţă a noastră. Astfel Dongin se apropie de treptele tronului, şi nimeni, nici chiar împărăteasa Plotina, nici ruda sa EHu Adrian, guvernatorul provinciei Siriei, care mai pe urmă avea să-i urmeze la tron, nici unul nu se bucură de o mai întreagă încredere şi o mai caldă prietenie din partea împăratului ca Dongin, şi apoi învăţatul arhitect Apollodor din Damasc.

Cavalerul însă o şi merita.

Dezinteresat, sobru, bun cu cei mici, demn cu cei mari, amicul împăratului era una din cele mai nobile figuri ale acelor timpuri, în cari, după pilda împăratului, părea că virtuţile republicane renăscuseră mai splendide încă.

De trei ani deja, de la întîiul război cu dacii, Dongin însoţea pe Traian la Dunăre, şi nu fusese zi, nu fusese minut, în acest greu şi obositor război, în care să nu-şi expuie viaţa pentru a apăra pe a stăpînului şi amicului său. De aceea acesta îl şi onora atît.

Cînd regele dacilor, Decebal, se supuse pentru prima oară la anul 102, Dongin fu acela care, în numele împăratului, impuse condiţiunile de pace.

Dar n-apucase bine să se depărteze împăratul, şi Decebal, nu numai că nu rase întăriturile de lemn şi pămînt ale Sarmisegethuzei, Pelendavei şi Patavisei, nu numai că nu dete prinşii înapoi, dar încă se apucă, cu ştiinţa lor, să-şi facă întărituri de zid, să-şi pregătească castre de apărare ca romanii şi să măcelărească legionarii rămaşi ca să execute condiţiunile de pace.

Cînd se întoarse a doua oară Traian, Dongin era de la sine generalisim al oastelor, căci el învăţase în parte şi limba dacă, şi locurile şi năravurile lor; dar, din prima ciocnire, furia romană văzu că de astă dată avea să lupte cu un leu hotărît să-şi ape re pustiul pînă la picătura de sînge, ba, mai mult, cu un leu care învăţase şireteniile oamenilor minunat de bine, şi le întorcea acum în contră-le.

După întîia ciocnire, romanii înaintară pînă aproape de Sarmisegethuza: Decebal ceru un armistiţiu şi trimise pe nobilii Bărhal şi Scorylo, care însoţeau pe

fiul său Decidav, să solicite de la Traian trimiterea unui om de încredere, care să cunoască limba şi să dezbată cu el, în persoană, condiţiile de pace.

Mărinimia lui Traian nu-l făcu să bănuiască un minut măcar că regele dac îi întindea o cursă, şi după cum el liberă pe Decidav cu boierii săi, tot asemenea credea că Dongin va fi cinstit şi liberat de Decebal.

Dar Decebal urmă altfel: văzînd că Traian îi trimitea pe cel mai mare şi mai iubit general al său, crezu că şi-a găsit scăparea într-o faptă urîtă, şi nu mai dete drumul lui Dongin.

Iată cum apărea acum romanul în poiana din pădure, nalt, mîndru, falnic...

De cînd venise, trăia într-un fel de leasă de scînduri, pe un picior de stejar, un fel de porumbar, ca toate locuinţele dacilor, de la ţară, de unde nu se da jos decît cînd vroia să se plimbe. Mai întîi Decebal îl trimise în Sarmisegethuza, ca pe de o parte să sperie pe Traian, iar pe de alta să încînte pe Dongin dînd tot felul de sărbători în cinstea lui... Dar cine avea inimă de sărbători! De cîtăva vreme îl aduseră iar în tabără.

Dongin venea pe o cărare din pădure, urmat de un singur sclav al său, un cubiculariu, şi de patru soldaţi daci. Chipul lui mîndru şi bărbătesc se ofilise de nelinişte. Cu părul tras pe frunte, cu ochiul trist, venea încet spre Decebal, purtînd sus pe piept armura heraldică, toga scurtă, sandalul slab pe picior, şi, cu toată repulsiunea ce i-o inspira Decebal, ajuns înaintea lui, întinse spada de lemn ce-o ţinea în mînă şi o plecă în jos, în semn de închinare. Toţi ceilalţi se daseră la o parte. Decebal ridică capul.

— Ce vrei? îl întrebă răstit.

— Ce vrei tu cu mine? răspunse romanul liniştit.

Decebal îşi aduse aminte de vorba lui Vezinas:

— Porunca lui Zamolxe, adaogă el mai blînd. Apoi, fără a se uita, făcu semn să se aducă jertfa, şi îndată slujitorii se răped la frunzar şi după cîteva minute, Dochia, ţinută de doi preoţi şi urmată de alţi doi, înaintează spre ei... Corul fetelor vine în urmă.

Cum din poveşti a răsărit numele ei şi a ajuns pînă la noi, aşa dintre femei se înălţase ea pînă la mărirea unei zîne. Bălaie, cu ochii mari, venea între cei doi preoţi, ca luna între doi nouri negri, şi venea privind speriată înainte-i, parcă ar fi fost ruptă dintr-un basm. Cu părul atîrnat pe spate şi amestecat cu bice de argint şi torturi de roze, ea străbătea mulţimea curtenilor, galbenă ca însăşi frica, neştiind pentru ce o duc la rug, dar totuşi mergînd cu statornicie. Cînd privirile ei întîlniră pe ale romanului, o uşoară strălucire i se aprinse în ochi, şi pe obrazul alb răsări deodată ca o roză a sufletului. îl cunoştea. în gradinele palatului Zarmiz-Edanului, cînd Dongin, prins, se odihnea sub măreţii nuci, văzuse chipul tinerei fete... şi acum o recunoscu şi el.

Dar preoţii se pregăteau s-o urce pe rug, ca de acolo s-o arunce în ţeapă.

Dongin le făcu semn să stea, apoi vorbi lui Decebal:

— Dacă zici tu că eşti stăpînitor al văzduhurilor şi apelor carpatine, şi eşti om iar nu eşti fiară, împlineşte dorinţa unui duşman pe care l-ai înşelat...

— Spune ce vrei, răspunse Decebal, fără a se supăra, dar fără a ridica capul.

— Dăruieşte-mi zilele jertfei.

Da aceste cuvinte, regele deschise ochii mari, se ridică iute de pe bolovani şi se apropie de Dongin:

— Ale tale sunt, zise el îndesat, dar spune!...

Această vorbă i se repetase de nenumărate ori. Decebal îi cerea să-i destăinuiască secretele armatei romane şi să-i spuie cum se putea ajunge noaptea pînă la împăratul Traian.

Da această nouă întrebare Dongin îşi lăsă ochii în pămînt şi amuţi. Regele se trînti din nou jos şi, supărat, strigă:

— Să se sfîrşească o dată cu rugurile!

Preoţii începură a urca pe Dochia pe grămada de lemne. Dongin, neputîndu-şi stăpîni mînia, se apropie de tot de tron şi zise mai la urechea regelui:

— Ai îmbătrînit cîne, şi vei muri ca un cîne! Zeii nu iartă să îngropi de vie atîta frumuseţe. Ridică-ţi ceaţa de pe ochi şi uită-te!

Fără voie, Decebal își întoarse privirile spre locul țepelor, și văzînd pe fiică-sa, sări de pe tron cu buzduganul în mînă și opri pe preoți. Apoi apucă pe Dochia de braț și, ducînd-o pînă în fața lui Dongin, o trînti la pămînt:

— îmi pare rău... rînji el. închină-te la dușman, muiere, că ți-a scăpat zilele.

Și-și întoarse privirile. Dongin o ridică de jos și o încredința preoților, cari o reconduseră și o lăsară singură în frunzar. Ca un soare ce se uită înapoi peste munți, ochii ei cătară lung la el peste umerii popilor, și cînd și-i muie în jos și plecă, soarta ei se hotărîse...

Furiosul rege apucă pe Dongin de braț și-ncepu a-i vorbi, ca prins de spasmuri:

— Ții minte pe Burebiste? El a fost rege dac. El a bătut'pe împăratul vostru Mețian cu generalii lui. El a făcut din Dacia o țară mare și glorioasă... Pe mine, mă vezi? Eu sunt rege, așa-i? Am bătut pe *bastarni,* am bătut pe *buri,* pe *boi,* pe *geți,* — chiar pe voi v-am bătut! Am bătut pe Sabin și l-am ucis; am bătut pe Fuscu și l-am ucis; am scăpat Sarmisegethuza de mîna lui Iulianus... V-am bătut de patru ori, și m-ați bătut o dată, o singură dată!.. Ei!... și pentru această singură dată, aș vrea să vă crap capul în bucăți, aș vrea să împung cu vîrful suliței în ochii împăratului vostru!.... Tronul meu este cel mai mîndru sub soare? Eu sunt rege?

Dongin dete lung din cap:

— Tu ești rege, — dar tronul tău nu este cel mai mîndru sub soare.

— Este! Ei, acest tron ți-1 dau ție. Eu mă scol să șezi tu, dacă-mi vei spune ce gînd are Taian cu mine.

— Eu am venit să închei pace. Nu ți-e rușine, rege?

Dar regele Decebal nu se mai stăpînea. Ca o vulpe sîngerată dar încă șireată, voia să muște, și se umilea, se tîra la picioarele lui Dongin.

— Iată nobilimea mea, zise el, uitîndu-se roată în juru-i, fecioarele dace, mamelele dace vin la picioarele tale. Zi că vrei!

Și pînă să se dezmetecească Dongin din furia de vorbe a regelui, cele 12 fecioare (afară de Dochia) căzură în genunchi la picioarele lui. Ele erau îmbrăcate : cu haină ușoară de lînă albă și subțire, cu mîneci, și lungă pînă-n pămînt, cutată, deschisă puțin la gît și strînsă la mijloc cu colan. Pe deasupra o manta colorată fără mîneci, scurtă și cu talie. Unele, după portul tribului, aveau pe cap mahramă subțire, altele nu aveau. Erau acolo: Andrada, Bricena, Dada, Surata, Comosicena și alte fiice de nobili. Bricena lui Bărhală, copilă albă și nesărutată, grăi lui Dongin, cu palmele lipite ca de rugăciune:

— Ești mîndru ca stejarul și nalt ca munții, fie-ți milă de Dacia și scap-o!

Decebal care sta la o parte, crunt, tresărea din cînd în cînd:

— Nu să scape Dacia, răcni el. Dacia o scap eu, dar să scoată ochii cînilor!

Dongin le rugă să se ridice de jos și le vorbi cu glas blînd, ca un roman curtenitor ce era:

— Am venit să închei pace. Dacă aș vinde Roma pentru rozele voastre, ce s-ar face ele în minele unui trădător?...

— S-ar vesteji, zise fără să se gîndească Bricena.

— S-ar vesteji, repetă Dongin.

— înapoi cu muierile, strigă Decebal, pe care toată această învîrtire de șiretlicuri, la care-1 supusese Vezinas, îl bolnăvea.

Dar și Dongin se deștepta cîteodată din lungile gînduri ce-1 apucau, și, pe cînd Decebal făcea un pas spre fecioare, el i se puse în cale, nalt și liniștit, întinzînd spada de lemn ce purta totdeauna în mînă:

— Deci, rege, să dărîmi zidurile Archidavei, Buridavei, Patavisei și Sarmisegethuzei...

— Mai degrabă va cădea capul lui Traian și al tău, de pe umerii lor, decît o scîndură din preajma Sarmisegethuzei, zise regele sălbatic.

— Să dai înapoi Romei...

Dar tocmai atunci, cei 13 preoți se apropiară și căzură la picioarele lui Dongin, afară de Vezinas, care, rămas drept, întinse mînile în vînt și chemă

puterea lui Zamolxe asupra lui Dongin, dacă va avea gînduri bune pentru daci, iar dacă nu, îl afurisi. Apoi se întoarse către boieri şi le făcu semn să vie.

Boierii căzură şi ei în genunchi, afară de doi, cu barbele albe, care trecură la dreapta şi la stînga lui Vezinas. Acesta vorbi:

— Romane, ai cunoscut pe Burebiste, căci el ţi-a bătut neamul.

— Tocmai de aceea Traian vrea să vă ia pe toţi şerbi, răspunse Dongin.

— Zi că nu! strigă Decebal.

— După Burebiste, urmă Vezinas, Burebiste, biciul *Tatălui,* Zamolxe a chemat să domnească peste daci pe Duras, dar mîna lui înţeleaptă i-a luat buzduganul, căci era muiere, şi 1-a dat stăpînului nostru Decebal.

Da vorbele acestea fecioarele cîntară...

— Astăzi, urmă Vezinas, gloriosul nostru stăpînitor, leul munţilor, groaza duşmanilor, Decebal, se duce de bunăvoia lui, după ce a ridicat Dacia la mărire. El îţi dă tronul ţie, Dongine, dacă vei jura să baţi pe Traian!...

— Bătrîne, zise Dongin, ai văzut vreodată Istrul curgînd spre apus, ori Aluta fugind la munte?...

în acest minut preoţii şi boierii se dau la o parte, şi cele 13 văduve cu copii se apropie de Dongin şi-i cad şi ele în genunchi, sărutîndu-i picioarele. Copiii se prind de el, unii goi şi sprinteni, alţii plîngînd. Da această privelişte Decebal îşi întoarce capul. Una din femei, ca şi fecioara din cor, întinse mînile şi-i vorbi:

— Ne-am lăsat leşile pustii; ne-am lăsat ogoarele înţelenite. Ne-au murit păsările, ne-au murit juncii, ne-au murit bărbaţii, — şi am venit cu pruncii la tine, mărite stăpîne, să ne plecăm capetele în pulberea picioarelor tale: ajută-ne!

Da această vidère sălbatecă, dar care ar fi înduioşat şi pietrile, inima romanului se mişcă. El îşi plecă mîna cu încetul pe capul unui copil şi, trist, rămase pe gînduri. Departe, în fundul minţii, văzu drumul Spaniei unde era crescut, îşi văzu copilăria, văzu umbra Romei, imensă, colosală... şi, în acea tăcere de aşteptare, mîna i se ridică de pe capul copilului, şi cu ea întinsă, rosti profetic:

— Roma !... Roma!...

Apoi desfăcîndu-se din grămada femeilor, se apropie de Decebal:

— Nu se poate, rege! Vrei pace? Sunt venit aici să închei cu tine pace.'Tu m-ai chemat, nu Roma m-a trimis. Pregăteşte-ţi topoarele să-ţi dărîmi turnurile Archidavei, Drobetei, Patavisei, Zannizirgei şi Sarmisegethuzei! Cheamă-ţi boierii plaiurilor şi zi-le să trimeată gonaci după meşterii cei mari zidari, ca să-i dai Romei îndărăt. Strînge şerbii ce ai luat legioanelor noastre, şi dă-i Romei îndărăt! Strînge armele şi acvilele ce ai luat flamurilor noastre şi dă-le Romei îndărăt! Dezgroapă-ţi aurul din albiele apelor şi adu-1 Romei. Deagă-ţi chica, taie-ţi-o, şi trimite-o Romei! întoarce-ţi buzduganul în jos, moaie-ţi genunchile, şi cazi înaintea Romei !...

Decebal, cu buzduganul sub braţul stîng şi cu pumnul drept sub barbă, asculta... După cîtva timp, îşi întoarse faţa de la Dongin şi plecă încet spre tuiurile oastei, lăsîndu-1 singur. O dată cu el se mişcară toţi cei de faţă. Da cîţiva paşi regele se opri:

— Te las să te gîndeşti, zise el, şi plecă cu toţi curtenii spre partea cealaltă a pădurii, unde îi era locul de popas. Toată ostăşimea se îndreptă într-acolo, părăsind cu totul pe Dongin, care, chiar dacă ar fi vrut să fugă, n-avea încotro, fiindcă se rătăcea.

in

Peste un ceas apunea soarele. Razele sale lungi străbăteau prin frunzişul tremurător al mesteacănilor, atîrnînd, de plasele străvezii cu care painjinii ţesură tot văzduhul dintre trunchiuri, o pulbere de lumină aproape rece, ca cea de iarnă. Era linişte. Nu se auzeau decît buhaii de la cotigi mugind prin codru, la păşune, or semnalele de oaste sunînd unele din cornuri răsucite, altele din tuburi şi buciume, altele din scînduri

uscate de stejari în care se lovea cu ciocane de lemn.

Dongin se aşeză pe trunchiul de la picioarele tronului lui Decebal, pe cînd cubicularius său sta la o parte, aşteptînd să-i zică stăpînul o vorbă. Sărmanul roman, dacă acum făcea serviciul unui sclav pe lîngă Dongin, el de născut era născut om liber şi număra în a patra armată consulară, în legiunea Ruliană ca *hastatus* sau pedestraş. Fusese dat de împăratul pe lîngă Donginus, ca unul ce se deosibise în lupta dintâi cu dacii.

Din locul unde şedeau ei, se videa, printr-un gît de limpeziş, fundul taberei dace.

— Hei, Picene, Picene, scumpă-i libertatea!... zise Dongin cu durere.

— Scumpă, stăpîne... Dar putem să fugim...

— Nu putem, răspunse Dongin. Mai întîi nu putem, fiindcă nu voi să fug; şi apoi nu putem, fiindcă nu putem... Numaidecît te-ai rătăci prin păduri, şi sălbatecii aceştia te-ar ajunge de pe urmă...

— Ca necazul, zise soldatul.

— Hei, Picene, dar ce deosebire!... ia priveşte-i, zise Dongin, arătînd cu mîna spre tabără...

— în cîtepatru armatele împăratului, în 40.000 de oameni pedestrime, n-ai găsi nici unul, stăpîne, aşa de neputincios...

— Nu zice vorbă mare, Picene... Sunt sălbateci şi goi, dar nu sunt neputincioşi. Pielea ta poate îşi aduce aminte...

— Nimic, zise soldatul cu dispreţ. Nu au ajuns încă sălbatecii să m-atingă.

— Eşti mîndru, Picene, şi mă bucur... „dar împăratul ar trebui să atace 1" zise Dongin cu oarecare putere, urmîndu-şi un alt gînd... Din ce legiune mi-ai spus că eşti? întrebă el din nou pe soldat.

— Din a patra armată consulară; Degiunea Ruliană, sau a XXII-a imperială; Despărţămîntul al doilea; Manipula treia; Centurionul Papiriu Cursor...

— Papiriu Cursor... din gintea marelui Cursor? întrebă Dongin.

— Nu ştiu, stăpîne, dar uite-i... zise el arătînd departe, în tabără: *Manii* infernului n-ar fi mai hîzi!...

Iacă şi steagul lor, adaogă el dînd din cap, ce departe e de vexilariul nostru!...

— Dar sunt tineri... şi noi îmbătrînim... Oare să mai videm noi Roma vreodată, Picene?

— O s-o videm, stăpîne, zise soldatul plecînd ochii în pămînt.

— Tu vrei să mă îmbărbătezi, dar nici tu nu crezi... Picene, cine ne-ar da un grăunte de otravă ne-ar face un mare bine...

Şi pe cînd ei vorbeau, se auzi pe frunzele uscate fîşiind pasul cuiva. Amîndoi se întoarseră deodată.

Cu grijă şi cu temere venea Dochia, uşoară ca o căprioară şi albă ca o zînă. învăluită toată într-o stofă subţire de Pergam, ale cărei colţuri, tivite cu purpură de Tyr, se prindeau de umeri cu paftale zimţuite, şi cu piciorul prins în coturn de lemn de cedru, ea înainta sfioasă către Dongin, care se sculase în picioare şi o aştepta. După roşeaţa ce i se videa în faţă şi după nesiguranţa portului, lesne se putea pricepe că se petrecuse o luptă mare în sufletul ei: să vie... să nu vie... Cînd Decebal şi cu ai săi plecară spre partea dimpotrivă a pădurii, ea rămăsese singură în foişorul de stejar, şi cînd văzu pe Dongin la cîţiva paşi, numai cu sluga sa şi atît de trist, nu se putu stăpîni, şi dorul de a-i arăta că nu-1 uită, birui frica şi ruşinea, şi veni... Mlădiindu-şi trupul uşurel, ca un crin, se apropie de el, se roşi ca rozele din păru-i şi, apucînd mîna lui Dongin, i-o sărută şi apoi şi-o lipi de frunte. După aceea rămase înaintea lui, cu ochii în pămînt.

Dongin se uita la ea, ca un om deşteptat dintr-un vis urît la lumina zilei.

— Zeii nu mint, zise el. Cînd am plecat, augurii mi-au spus că voi întineri.

— Şi mie rîndunica din peştera Zbrandurei mi-a spus că voi muri... răspunse Dochia.

— A greşit rîndunica, îi tăie vorba Dongin.

— Că voi muri fată, adaogă ea, ridicînd ochii spre el.

Amîndoi aceşti oameni tăcură, şi în tăcerea lor, gîndurile amîndurora îşi găseau sprijinul cel mai

puternic. Necunoscătoare precum era ea de o mulțime de-ale meșteșugirii sufletului roman, îi venea pe buze să-i spună că i-a bătut inima tare cînd l-a văzut, și i-ar fi spus-o dacă ar fi știut cum. Iar el, romanul, trecut prin popinele și băile Romei, rămăsese mut în fața acestei curate fecioare dace, care venise să-i spună ceva și nu știa cum să-i spună.

— Ce-mi ceri?... Cere-mi ce vrei, să-ți dau... zise Dochia.

— Ce să-ți cer? n-am ce, răspunse Dongin. Tu ești dacă, eu pentru tine sunt dușman.

— Cere... se rugă ea, cu ochii umezi.

— Noroc pentru tine, fecioară, zise romanul după o pauză.

— Asta nu stă în puterile mele, răspunse ea. Mama noastră cea de colo, adăugă, uitîndu-se în văzduh, ține norocul.

El însă păru a-și aduce aminte de ceva, și deodată, făcînd un pas către dînsa:

— Vrei să-ți cer... îmi juri că-mi vei da?

— Tot ce stă în puterile mele/răspunse ea cu voință.

— Dă-mi... să-mi dai otravă, isprăvi el cu greu.

Ea făcu un pas înapoi și ridicînd capul se uită crunt la el.

— Să-ți dau otravă... întrebă ea lung; vrei să-ți dau otravă?... Dar dacă n-am?

Vorbele îi ieșeau greu din gură și cădeau apăsat în auzul lui.

— Dacă n-ai... zeii să-ți dea zile bune, răspunse Dongin.

— Nu, spun minciuni, am...

Și deodată căzu în genunchi, cu capul pe piept, cu vîrful degetelor unite înainte și îndreptate cătră Dongin în semn de iertare, și rămase astfel în tăcere, pînă se auziră țiuiturile și trîmbițele popilor din tabără, care arătau că Decebal se întorcea.

Da acest semnal ea se sculă deodată și fugi ca o umbră în foișorul din care venise.

Dongin se repezi la soldat și apucîndu-1 de mînă, îi strigă cu o sălbatecă veselie:

— Suntem scăpați !...

IV

Alaiul se întorcea, cu Decebal în frunte. Cum dete cu ochii de Dongin, regele îl întrebă:

— Te-ai gîndit?

— M-am gîndit.

— Primești?

— Nu primesc.

— Nu? întrebă regele supărat. Să vie șerbii, porunci el, — și apoi se așeză pe pieile de urs.

O mișcare de frică sefăcu în toți cei de față, fiindcă de astă dată domnul părea de tot turbure. Cu un picior rezemat de un buștean iar cu stîngul întins, ca de umezeală în ciolan, ținea buzduganul de coadă și învîrtea ochii aprinși de mînie pe întreaga adunare.

Nu trecu mult și dintr-un colț de pădure se iviră vreo douăzeci de legionari, ferecați cu funii de tei. Abătuți și slabi la chip, ei intrau drepți și vînjoși. Dacii cari îi însoțeau le făcură semn să îngenunche, dar ei, în fața lui Dongin, rămaseră în picioare. Atunci păzitorii lor, cu ghionturi în cap și lovituri de ciomag peste fluiere, îi siliră să cadă la pămînt.

— Vorbiți! strigă Decebal, rugați-vă pentru zilele voastre să-mi spună tainele lor...

Unul dintre legionari, lovit tare peste fluiere, se încearcă să zică lui Dongin:

— Stăpîne, fie-ți milă...

Dar îndată vecinul lui se sculă pe un picior și grăi verde:

— Stăpîne, noi o să murim; lasă să murim: pentru asta am și venit să ne batem cu dacii, — dar voi să trăiți și să biruiți! Trăiască Roma!...

Dar n-apucase să zică vorba din urmă, că fluieră deodată prin văzduh groaznicul buzdugan și zbură tui în bucăți capul legionarului care vorbise. Trupul lui căzu greu la pămînt, lăsînd lac de sînge în juru-i. Era tăcere ca în templu. Decebal, în picioare pe trunchiul de copac, fulgera în juru-i ca un nor aprins. Barba lui tremura, luată ca de vijelie, dinții clănțăneau și cu spume la gură:

— Unde eşti, mişelule? răcni el. Unde e muierea care i-a schingiuit şi nu le-a tăiat urechile şi nu le-a scos ochii?...

Din rîndurile păzitorilor ieşi un dac mărunt şi vînjos, cu privirea de furie speriată, văzînd soarta ce-1 aştepta.

Pe buzdugan nimeni n-avea dreptul să pună mîna. Atunci Decebal făcu o săritură de pe buştean, şi, cu un groaznic pumn în faţă, îi mută falcă din falcă.

— Cîne!... rînji el, şi veni de se aşeză din nou pe pieile de urs.

Pe păzitor îl podidi sîngele.

Da această scenă sălbatecă, care se petrecu cît te-ai şterge pe frunte, Dongin simţi că ura în el nu mai avea margini şi se uită la buzduganul de jos cu un adevărat ochi de şarpe flămînd. Şi cu cît ura mai mult pe Decebal, cu atît îi fu mai milă de romanul mort şi de dacul plin de sînge.

Atunci, sub stăpînirea unei puternice porniri, îşi apucă un capăt al togei, muşcă cu dinţii tivitura de purpură şi, rupînd un petec, se-ndreptă spre legionari şi păzitorii lor şi le zise:

— Degaţi-1.

De cum sta în tron, Decebal, auzind această vorbă, se repezi la buzdugan şi venind în faţa lui Dongin:

— Samă lege pe mine!...

Dar băgă de seamă că Dongin nici nu se uita la el, ci încerca a rupe alt petec spre a opri sîngele rănitului.

Atunci... mîna i se lăsă încet de-a lungul trupului; arma ucizătoare îi căzu; îşi plecă capul, ruşinat şi umilit, căci faptele drepte au mai mult răsunet în sufletul unui om crud decît al altuia; îşi luă cununa de pe cap, o aruncă jos şi cu un picior pe dînsa:

— Eu sunt un gîde; tu eşti un om. Pace, romane!

Şi îi întinse mîna. Dongin se uită cu mărire la el şi mîna lui, şi vroind să treacă pe lîngă dînsul:

— Spal-o întîi, îi zise, şi apoi întinde-o.

Dar curtenii toţi îi ieşiră în cale şi-1 opriră. Decebal se uită la dînsul cu asprime.

— Ia-o cît o ţin întinsă: cînd oi strînge-o, o strîng cu zilele tale în ea.

Dui Dongin îi trecu ca un fulger prin minte că nu are încă otrava făgăduită, şi cu scîrbă întinse mîna.

— Pace, zise Decebal.

— Pace, întări Dongin cu jumătate glas. Jură!

— Jur să-mi putrezească dreapta ca foile goronilor toamna.

— Că vei îndeplini condiţiile de pace?

— Că le voi împlini.

— Toate?

— Toate.

— Jură-te pe Zamolxe.

— Mă jur.

— Pace!

— Pace!

CARTEA II

MUNTELE KOGBONULUI

CAP. V

Da o poştă şi mai bine de Sarmisegethuza, la deal, în creierii munţilor, albia Streiului curge pe o rîpă neagră ca o gură de iad, care, la frîntură de deal, se surpă deodată şi se desparte în două ramuri, amîndouă încingînd temelia unui vîrf golaş, ce se duce în sus, ca un dinte. Apele Streiului, ajungînd aci, se prăvălesc într-o pulbere umedă şi strălucitoare, care colcăie pînă în fund şi se preface într-un clăbuc închis, a cărui viitori găuresc pămîntul pînă în inimă.

Nici fiarele pădurii, nici păsările cerului nu îndrăznesc să se apropie de acest loc, vecinie muncit. Vulturii străini, rătăciţi pe aceste plaiuri, se ridică sus în naltul văzduhului, şi ochiul lor străbătător caută să pătrundă întunerecul rîpei.

Acesta este muntele Kogeonului'.

în acest loc, pe acest vîrf de munte dacii şi-au pus locuinţa Tatălui, căci, după tainele lui Zamolxe şi Sabazius, el stă între pămînt şi cer, iar Mama stă în văzduh şi în pămînt, şi amîndoi legaţi se pierd în mărirea Soarelui, care este izvorul luminei şi căldurei, începutul vieţei.

Astfel ascuns şi desfăcut în două, cultul Soarelui avea nenumăraţi slujitori.

Cultul Tatălui, Jupiter-Sabazius[2], nu avea decît acest unul şi singur loc de rugăciune şi un unic mare preot, care însă era ajutat şi reprezentat de o falangă întreagă de preoţi mai mici. Dînsul era capul bisericei; poseda adîncile învăţături greceşti pe care le primea din Ephes o dată cu teologia frigiană; îşi păstra sexul şi, după credinţe, se înrudea cu Zamolxe şi Deceneu, predecesorul său la pontificat, care fusese în urmă făcut zeu. El împărţea aproape pe din două domnia asupra dacilor, atît prin tradiţie, cît şi prin numărul de cunoştinţe ce avea, relativ cu mult mai întinse decît ale regelui.

Cultul Mamei reprezentat prin zeiţa Sula, care, împreună cu Tatăl, alcătuiau simbolul Soarelui sau Mama cea mare, avea o mulţime de slujitori şi diferite nume, după localităţi. Preoţii care o serveau formau o sectă aparte, de cetitori pe stele, vrăjitori, auguri, cari trebuiau neapărat să fie castraţi, — cu capul, barba, mustăţile şi sprincenele rase. Romanii ar fi fost foarte miraţi dacă li s-ar fi spus în acel timp că ei, rasa nobilă şi civilizată, aveau altare şi adorau pe zeiţa frigiană Cibele, care nu este alta decît Sula dacică, adică Mama cea mare.

Apoi, în al doilea rang, dacii se închinau zeului *Men* (luna) şi unui Marte special, sau zeu al războaielor, pe care-1 credeau originar şi chiar născut în Dacia; apoi unei zeiţe blînde şi fecunde pe care o numeau *Apa* sau *Âpa.*

Cultul acesteia, care era vechi la orientali, la daci era foarte popular. Ei aveau obiceiu, înainte de-a merge la război, să se coboare, chiar din locuri depărtate, la Dunăre, să bea apă, să se spele şi să jure că nu se vor întoarce înapoi pînă n-or omorî pe toţi

duşmanii. Tot astfel se explică că la mai toate îmbucăturile rîurilor în Dunăre era cîte un opid dac. Docul devenea de două ori important: ca punct strategic şi ca fiind apărat de zei.

În sfîrşit, erau alte divinităţi locale, ca Turmascada, Sarmando etc. şi la Saldensi şi Piefigi o divinitate locală importantă, pe care romanii ne-a transmis-o sub numele de Jupiter Cemenus, protectorul Cernei şi al Mehedinţului de astăzi.

În răsărirea dimineţei, Vezinas cobora rîpa cea adîncă, ca tocmai aproape de fundul ei s-o treacă, pe o punte îngustă ce sta în bătaia stropilor Streiului. Această trecere primejdioasă era vîrîtă îndestul de adînc, pentru ca pulberea lichidă să atingă trupul celui ce mergea pe Kogeon, şi astfel să-1 purifice, prin puterea şi blîndeţea zeiţei Apa.

În ziua aceea, regele şi întreaga sa familie aveau să vie să se roage pe munte.

După un urcuş greu, de un ceas şi mai bine, Vezinas ajunse pe vîrful Kogeonului. Pe toată înălţimea lui, din depărtare în depărtare, trăiau pustnici uitaţi de ani, în nişte morminte găurite în munte, în formă de chilii. Aceştia aveau sfînta sarcină de a ajuta pe Vezinas la împlinirea slujbei.

Sus, pe vîrful Kogeonului, era altarul. Într-o poiană ca de un pogon se urca ceva mai sus creasta muntelui, şi în vîrful crestei era înfiptă o bîrnă mare de lemn, cioplită din cel mai mîndru şi mai nalt stejar. Cioturile lui erau lăsate cu îngrijire ca să se poată cineva sui pe el, şi tocmai în vîrf se despărţea o furcă cu trei dinţi, în mijlocul căreia se putea sta cu înlesnire. Aci se făceau rugăciunile cele mari la soare, şi în acel vîrf postiseră toţi pontificii în zilele grele ale dacilor. Toată bîrna, de sus pînă jos, era arsă cu diferite semne de fier. Astfel, se distingea bine *urma de cal* sau *potcoava,* simbolul cavalerilor călători; *comurile* sau *luna nouă,* pentru ajutorarea plugarilor; mici *şerpi* de casă, protectorii mormintelor; vase emblematice de la cele 15 triburi, şi capete strîmbe şi sucite, cari reprezentau pe Zamolxe, pe Sabazius şi pe Deceneus. Toate aceste

săpături se împleteceau în spirala unui imens balaur ce se lăsa de la vîrf spre temelie şi al cărui cap de lup, lucrat tot de aur, cu ochii de argint îşi căsca gura pe un buştean de piatră ce sta lipit de baza stejarului. Aici, pe această piatră, se întindea cartea sfînta a dacilor, un papirus frigian, scrisă într-o limbă aproape neînţeleasă.

De erau cumpătaţi şi despreţuitori de moarte, dacii datorau aceasta în mare parte religiunii lor. Crezînd în nemurirea sufletului cuun fanatism neegalat de alte popoare, ei considerau viaţa ca o întîrziere trecătoare pe lumea asta, făcîndu-şi o ţintă de-a pururi dorită din viaţa viitoare: de aceea şi mergeau la moarte cu atîta nepăsare. Cumpătarea şi abţinerea de la came în timpuri anumite era poruncită cu asprime. Respectul datorit şefului familiei se impunea prin moravuri şi se menţinea prin religie. Iubirea părinţilor pentru copii şi grija ce trebuia să le poarte, semn de ridicare morală, era tradiţională, şi cînd împăratul Traian hotărî să se scrie pe piatră luptele sale uriaşe cu aceşti sălbateci, nu uită să pună, pe lîngă fiecare mamă dacă, cîte un copil de mînă.

Dar dacă această religiune, care ridica sufletul dacului pînă la extaze, făcea din fiecare om un erou, ea punea în sufletul celui biruit o prea mare supunere la starea de-acum, aceasta fiind considerată, după cum s-a spus, ca deşartă şi trecătoare. Ceea ce făcea eroismul lor într-o stare, aducea pieirea în cealaltă.

vi

Cînd ajunse pe înălţimea muntelui, de-a dreapta şi de-a stînga trunchiului de piatră pustnicii aprinseseră, pe cele două capace de bronz cu zimţi, ce se ridicau pe două scăunele, nalte în picioare, răşină de brad şi rădăcini uscate de ierburi, precum mantia, dracilă, mozulă. Vezinas suflă binişor deasupra cărbunilor spre a curăţa fumul, prinse mai multe rotocoale în gură, şi apoi, întorcîndu-se cu faţa spre cer, le dete drumul în văzduh, spre soare. După aceea îngenunche înaintea pietrei, pe care sta învălătucită *cartea* pergamentală; întinse mînile înainte, deasupra ei; îşi rezemă capul pe lungul braţelor, şi se rugă în tăcere, ca Zamolxe să-i dea putere a deschide cartea tainelor... Căci exista credinţa adîncă că altul, afară de unsul şi urmaşul lui Deceneus, nu putea deschide pergamentul, şi că chiar acesta nu l-ar fi putut deschide dacă n-ar fi vrut Zamolxe. După cîtva timp, ridică capul, suflă deasupra pergamentului, şi-1 desfăcu...

Era strălucită şi lungă puntea pe care se duceau gîndurile pontifului, căci, după fiecare poruncă ce citea, ochii lui rămîneau mari, extatici, înfipţi în palele de lumină ale aerului, şi omul, ghemuit cum sta, se micşora, iar capul lui se rotunjea parcă tot mai mult, creştea, devenea univers, primind prin ochi, clarul de la Tatăl şi gîndurile de la Zamolxe şi Deceneu, şi, greu, cădea încărcat de puterea luminei pe piatră.

Dar deodată se auzi zgomot prin poiană...

Decebal sosise.

Neîndrăznind să se suie pe altar, el rămase în picioare, cu statura-i obicinuită, adică braţul stîng sub cel drept, iar cel drept ridicat spre gură şi sprijinind capul.

Aşteptă el cîtva timp, dar văzînd că Vezinas nu se întoarce, îl strigă:

— Zivindide!... Zivindide!...

Vezinas nu-1 auzi.

— Părinte! strigă Decebal ceva mai tare.

Vezinas tot nu-1 auzi.

— Popo!... răcni Decebal, ce? n-auzi?

Vezinas îşi ridică capul de pe biblie, şi-1 întoarse spre domn, se uită la el fără să-1 vadă, şi iar căzu în rugăciune.

Atunci regele, supărat, se urcă pe altar cu pasul hotărît; dar, orcît era el de rece şi puţin mistic, la vederea acelui om atît de pătruns, se făcu sfios, şi, atingîndu-1 de-abia pe umăr:

— Hei?... îl întrebă.

Vezinas ridică capul de pe pergament şi făcu un semn puternic de negaţiune, lucru care nu mulţumi pe rege, căci el adăugă:

— Da' spune o dată! Ce vrea Zamolxe? Mă iartă?...

— Zamolxe nu iartă niciodată pe cei ce-şt calcă jurămîntul, zise Vezinas.

— Nu l-ai rugat destul, coadă de topor ce eştitu î

— De ce ai jurat? întrebă Vezinas cu glasul înăsprit. Numai muierea jură. Bărbatul dă cu spada !

Acuma venise rîndul regelui să tacă. El îşi luase statura obicinuită şi se uita în pămînt.

— Zamolxe nu-ţi dă înapoi jurămîntul, adaogă Vezinas, decît dacă-ţi vei străpunge mîna dreaptă cu un cuţit şi vei ţine-o 13 zile sucită la spate.

— Bine, zise regele mulţumit, străpunge-o! îmi rămîne mîna stînga.

— Dar pentru Donginus... de ce te-ai jurat să-1 dai înapoi şi-ţi calci jurămîntul? întrebă preotul.

— Aici nu te-amesteca, Zivindide, zise regele lung, că mă superi!... M-am jurat, adaogă el cu putere, fiindcă mi-e dor să-mi răzbun şi fiindcă Dacia aşa vrea!... Tu ceri să-mi străpung dreapta, pentru că de bună-voie am jurat pe dînsa, şi mi-am călcat jurămîntul, — dar uiţi să mi-o dezlegi ca să-mi pot călca jurămîntul pe care l-am făcut de nevoie. Să te rogi... zise el mai blînd, să te rogi... şi Zamolxe are să mă ierte... trebuie să mă ierte ! întări cu o mişcare poruncitoare. Acuma coboară de pe altar şi vino jos!'

Ei coborîră încet, Decebal cu neastîmpăr în suflet, Vezinas calm. Regele îl duse pînă pe marginea Kogeonului, pe prăpastie, din care se înalţă zgomotul surd al apei ca un glas din altă lume.

— Am un gînd... un gînd negru ! zise regele cu hotărîre. Roagă-te pentru acesta mai bine să mă ierte Zamolxe.

— Ce este? întrebă Vezinas.

— Tu ştii că am doi copii: un băiat şi o fată.

— Pe Decidav şi pe Dochia.

— Au să vie îndată, zise grăbit regele. M-am hotăîît. Am s-o jertfesc. Am jertfit-o !

— Zamolxe a cerut-o; ţi-am spus c-a cerut-o, răspunse Vezinas mulţumit. Faci bine, stăpîne. S-o ardem!

— Pe cine să arzi? întrebă regele cu mînie. Pe Dochia? Eşti nebun, slugă! Ţi s-a-ncovrigat mintea!

După aceea porni furios prin poiană la vale. Apoi deodată se întoarse.

— Ascultă!... Cinele, îl ştii, e cîne, — şi eu sunt om. Cinele şi-ar apăra căţeii. Eu voi să-mi dau copiii în gura lupului, dar... ca să-1 ucid! Voi să arunc pe Dochia în braţele lui...

Şi parcă-i fu ruşine să urmeze. Vezinas îşi muie privirile în pămînt.

— Faci rău, zise el.

— Ba fac bine! întări Decebal. Voi să-mi răzbun.

Vezinas tăcu, şi Decebal, frămîntat de îndoială şi de mînie, simţi trebuinţă de a fi îmboldit, muşcat de ceva. El apucă pe Vezinas de mînă şi-1 scutură cu putere:

— Tu n-auzi că vreau să-mi răzbun! Nu pricepi că dacă voi afla cum stă oastea romană şi unde se ascunde... cerbul, mă scol asupra lui şi-i vîr junghiul între coarne?... Ori tu eşti popă nebun şi te-ai prostit?...

Şi cînd tocmai Vezinas, liniştit, vrea să-i răspundă, regele îi făcu semn să tacă:

— Vine, zise el.

VII

în adevăr în muchia dealului se arăta Dochia, îmbrăcată ca mai înainte, dar de astă dată cu mahramă albă pe cap, roşie de osteneala drumului şi urmată de fratele său Decidav, care şi el, ca tatăl său, purta acum căciula de nobil.

Ea nici nu se uită la Vezinas şi Decebal, ci se duse de-a dreptul la altar, se urcă sus, ca una ce era fecioară zeiţei Sula, se lipi cu fruntea de piatră şi rămase astfel mai mult timp. Fratele său o aştepta jos, în aceeaşi statură ca Decebal, obicinuită dacilor.

Cînd îşi ridică ea capul de pe piatră, Vezinas era alături.

— Zamolxe să-ţi vază gîndurile, o binecuvîntă el. Ne cheamă stăpînul.

Ea nu zise nimic, trecu înainte şi, cîteşitrei, ajunseră lîngă rege.

Decebal se aşezase jos, pe o stîncă de pe rîpă, cu picioarele atîrnînd în gol. Dochia aştepta.

— Tu nu vrei să stai lîngă mine, fată, zise el cît putu de blînd, fiindcă ţie ţi-e frică de prăpastie. E neagră, nu-i aşa? şi adîncă cît văzduhul întors pe dos. Vino mai aproape şi uită-te.

Dochia mai făcu un pas cu frică. El urmă:

— Mie mi-e dragă. Ea seamănă cu mine, şi dacă aş sări acuma într-însa, nu m-ar durea.

Dochia ridică spre el ochii ei mari, cari acum erau umezi de milă.

După o tăcere de cîteva minute el urmă:

— Dochio, ce-ai zice tu... dacă un lăncier cam nebun... bunăoară Budulaua cistobacilor, ar intra în vizunia unei ursoaice cu pui?

— De bunăvoia lui? întrebă Dochia, care cunoştea parabolele tatălui său şi ştia că el nu glumeşte niciodată.

— De bunăvoia lui, întări Decebal.

— Aş zice că ar face bine să-1 mănînce.

— Nu-i aşa? întrebă repede Decebal. Dar dacă lancea ar fi lungă şi omul voinic, urmă el, şi n-ar putea să-1 mînce, ce s-ar întîmpla?

— Ursoaica ar fi ucisă, răspunse fără întorsături Dochia.

— Ucisă?... o întrebă regele mai aspru. Dar puii? apăsă el.

Ea înţelegea acum şi stete cîtva la îndoială.

— Ar muri lîngă mama lor, răspunse.

— Nu ! strigă Decebal, ar muşca din carnea omului! Dochio, adaogă el repede, sculîndu-se de jos şi vîrîndu-se în sufletul ei, tu nu urăşti pe romani!...

Ea făcu un pas înapoi şi cu o mişcare indignată:

— Eu?... întrebă ea lung.

Şi era atîta putere în această simplă vorbă, încît Decebal recunoscu numaidecît că această femeie avea sîngele lui în vine, — şi mîndru şi bucuros îi răspunse:

— Aşa este, fată. Tu eşti fiica mea şi nu poţi să nu-i urăşti. Eu m-am cam aprins fiindcă mă doare! rînji mai departe. Mă doare! Cîinii au intrat în casele noastre, în templele noastre, în inima Daciei. îi voi ucide sau... voi muri eu!

Ea aştepta, uitîndu-se speriată la el.

— Tu eşti fiica mea, îi adaogă el blînd, luîndu-i o mînă... şi stai cu mine lîngă tron, întări mai aspru.

— Ce trebuie să fac? întrebă Dochia nemişcată.

— Să pui foc... unui şerb, lui Dongin, răspunse Decebal cu greu.

— E şerb? întrebă ea cu hotărîre.

— E cîne, îi răspunse tatăl său.

— E şerb? întrebă ea încă o dată.

— E cîne! îţi zic. N-auzi! se răsti el, dînd drumul mînei ce o ţinea.

Ea plecă ochii în pămînt şi un moment de grea tăcere apăsă pe toţi. Dochia ridică ochii şi întrebă:

— Se cade să pui foc acelui ce ţi-a scăpat zilele?

— Nu ţi le-a scăpat el, ci Zamolxe, zise Vezinas.

Decebal se uita la ea cu mînie. Dar apoi, ca şi cum o hotărîre nouă ar fi luat, deodată, îşi îmblînzi glasul şi îi zise:

— Dochio, tu eşti copila mea, şi trebuie să m-ajuţi. Nu vei pune foc. Un om care te scapă de la moarte, chiar cînd e cîne, nu mai e cîne, vorbi regele. Dar trebuie să m-ajuţi.

— Ce să fac? întrebă Dochia cu o nelinişte groaznică. Apoi deodată, cu un gînd nou şi luminos, adaogă: Doamne, otravă!

— Va să zică îl urăşti? Ai vrea să-i dai otravă?

Ea făcu semn că da. Atunci regele bucuros şi cu încredere se apropie de ea din nou şi-i zise:

— Nu otravă. Deocamdată trebuie să aflăm de la dînsul cum stă oastea romană şi unde-i Traian. El ţie-ţi va spune dacă vei vrea. Femeia e porumb de scăpare. Ai ochii mari şi frumoşi. Eşti zînă. Mama cea mare te vede şi te apără. El îţi va spune. Ajută-mă, Dochio !...

Şi vorbele curgeau din gura lui parcă ar fi fost prins de friguri.

Domnul gîfîia, aşteptînd răspunsul ei ca pe a unui oracol. în sfîrşit, după o scurtă gîndire, Dochia răspunse încet de tot:

— Primesc porunca, doamne.

Şi obraj ii i se roşiră, parcă ar fi minţit sau ar fi auzito insultă. Domnul, vesel, se îndreptă răpede spre fiul său.

— Vei merge chiar astă-seară şi te vei ascunde în grădina palatului Zarmiz-Edanului, îi zise el, la scaunul de lîngă peşteră, spre a veghea asupra surorii tale. Romanul va veni. Vei asculta, şi de nu va spune nimic, îl vei ucide!

La aceste vorbe, Dochia încremeni cu ochii ţintă pe fratele său.

— Pricep, răspunse Decidav.

Atunci ea făcu un pas către rege, care tocmai se gătea să plece.

— Doamne, o rugăminte: am zis că mă duc, şi mă duc, dar... singură.

— Nu se poate, hotărî Decebal devenit iar domnul Daciei, sălbatec şi poruncitor. Nu se poate. Eşti muiere... Du-te de te roagă Tatălui pentru izbîndă.

Şi plecă, urmat de Vezinas.

Cînd Dochia rămase numai cu fratele său, luci o rază de speranţă în ochiul ei, şi, blînd, se apropie de el cu minele unite:

— Tu auzi mai lesne, inima ţi se deschide mai uşor, îi zise ea. Tu ştii bine că eu urăsc pe romani... Nu ştii? îl întrebă cu neastîmpăr; şi fiindcă el nu răspundea, ea urmă: ca şi tine sunt dacă, şi ca orice dacă, nu mi-e frică... Voi vreţi să înşelaţi, adaogă ea cu putere, să înşelăm pentru a scăpa Dacia. Dar eu sunt femeie... şi mie nu-mi trebuie marturi!

El se uita la ea cu răutate. în căldura gîndurilor ei, ea nu-i înţelese cugetul, şi-1 rugă mai de aproape:

— Crede-mă, îmi va trebui să... spui... lucruri... neadevărate, să mint, şi sunt femeie... repetă ea încă o dată.

El îşi ridică capul răpede în sus:

— Minţi! Acuma minţi,femeie ticăloasă! Tu-ţi înşăli neamul. Vrei să mergi singură la roman, fiindcă... romanul ţi-e drag! A!... gemu el ca o fiară, regele nu ştie nimica; eu însă te-am înţeles. Vrei să-i spui secretele noastre; vrei să te vinzi duşmanilor ţării tale. Am să viu şi am să-1 ucid!...

Dochia îşi înălţase fruntea, şi era parcă mai naltă decît era.

— îţi aduc aminte că vorbeşti fiicei regelui. Cine

ţi-a dat dreptul să crezi că voi fi trădătoarea neamului meu, chiar dacă mi-ar fi drag?

Da această vorbă însă, Decidav îşi ieşi din minţi, şi, tulbure ca un nebun, se repezi la gîtul ei. într-o secundă ea fu la pămînt, în genunchi, iar el cu un pumn în aer, stînd gata s-o sfărîme.

— O vorbă să nu-ţi mai iasă din spurcata gură, că uit că-mi eşti soră!...

După aceea se întoarse de la ea cu scîrbă, şi arătîndu-i altarul cu degetul, se coborî de pe Kogeon.

VIII

încremenită în genunchi, cu mînele frînte de ură, ea îşi ridică capul.

înaintea ei, la cîţiva paşi, rîpa neagră şi adîncă deschidea altarul eternităţii... Acolo era pacea de-apoi.

Se sculă, făcu un pas şi se uită în ea. Vuietul apei se înălţa către razele soarelui, ca o plîngere. Era parcă un semn.

Dochia îşi întoarse privirile umede către Tatăl, şi el îi şterse lacrimile, îi trimise o şoaptă caldă la ureche, şi pentru cea dintăi dată simţi ea mărirea fără început şi fără sfîrşit a celui de sus, fiindcă pentru întîiaşi dată gîndul ei se simţi legat de al altuia, şi inima îi bătu...

într-o desperată şi sălbatică mişcare, întinse ea braţele în văzduh, uni mînile şi gemu:

— Ajutâ-mă!...

CARTEA III

GRĂDINA PALATULUI ZARMIZ-EDANULUI

CAP. IX

Noaptea venise de mult...

Palatul cel mare al regelui era aşezat în mijlocul capitalei sale, care ea însăşi era înconjurată de codri. Cioplit jumătate în piatră, jumătate în lemn, turnurile lui răsăreau din mijlocul unei adevărate păduri de

brazi şi întreceau, cu vîrfurile lor cele mai înalte sfîrcuri ale pomilor.

în aceste timpuri, un drum mare, lucrat după arta romană, ducea, cu multe cotituri şi bariere, la Sarmisegethuza, după ce se învîrtea de mai multe ori în jurul capitalei, prin vecinice păduri. Alte drumuri mai mici, înguste de-abia încăpeau cotigele, erau cunoscute numai de locuitori, şi se întîlneau şi se încrucişau prin văgăunile muntelui, ca nişte urme de rîmă.

Dacă ai fi luat calea cea mare, care tăia Streiul de mai multe ori ajungeai în zidurile Sarmisegethuzei la ultimul vad al apei, care într-adins n-avea nici o punte pe el, spre a pune capitala mai uşor în stare de apărare. Zidurile Sarmisegethuzei, care înainte erau numai de lepşe de stejar, începuseră, de pe vremea lui Burebiste şi Deceneus, să se ridice din bolovani şi var, cu şanţuri adînci.

înlăuntrul cetăţii nu erau decît două sau trei uliţi mari, pe care se grămădea lumea. Aici se întîlneau negustorii timpului. în baratce mari de scîndură, sau în mici boite de piatră şi de pămînt ars, sau sub corturi de piele de cămilă, neguţătorii de îmbrăcăminte şi de găteli femeieşti îşi întindeau tarabele lor. Stofe bogate, covoare, cărţi şi doctorii din Pergam, gugiumanuri de Pergam şi Ephes pentru nobilimea bărbătească, piei mai groase de Halchedon, brăciere, conduri, pieptare, colane, verigi de urechi, paftale de Tyr şi de Sidon pentru femei, erau vîndute de străini, şi în particular de greci. Apoi aurărie şi bronzărie, lucrată în Asia mică; fierărie, groasă şi subţire, lucrată în ţară; armurieri pentru nobili şi popor, cari vindeau coarne de cerb de făcut mînere la cuţite şi buzdugane, coarne de bou pentru arcuri, scuturi de piele groasă de bivol, lănci de fier, cremene şi amnare şi, în sfîrşit, tot ce se cade să ţie un arsenal dac.

Pe a doua uliţă însemnată se întindeau dughenele de abagii, blănari, ţesători, vopsitori, — vînzînd lucruri de ţară, precum: sarica miţoasă, iţarii, testimelele, lîna văpsită, opincile, pieptenii de corn, cari toate stau scoase mai mult în drum decît sub acope-

rămînt şi foarte adesea erau atîrnate prin pomii ce creşteau, ca din apă, pînă şi sub streşene.

Pe a treia uliţă, care ducea în tîrgul vitelor, se întindeau circiumele şi băcăniile, foarte cercetate pe vremuri. Pe tarabele scoase în mijlocul drumului, sarea, peştele, afumat, strugurii, făina de mei, oalele, castroanele, căuşile, lingurele, trăiau într-o înfrăţire cu adevărat patriarhală, iar lăuntrul circiumei sau al bordeiului era bine udat pe jos şi servea de altar lui Bachus şi celor două menade, Mimallone şi Clodone, pe cari dacii le adorau cu plăcere, aducîndu-le jertfă peste jertfă. De la Deceneus însă, care poruncise să se scoată toate viile din Dacia, partea aceasta da înapoi. Acum trăiau mai bine băcăniile. Aci, untul de nucă sau oloiul, vişinele uscate, rădăcinile de *polpom** şi *radizidă***, zmeura păstrată în vin vechi, brînza de oi şi de vaci, stau alături de fructele ţărilor calde ce puteau suferi lungul drum de mare, precum erau măslinele, smochinele, hurmalele, roşcovele, venite din Tyr şi Sidon, oraşe feniciene foarte comerciale, ale căror corăbii, chiar după cuceririle lui Alexandru cel Mare şi ale lui Pompei, erau tot cele mai agere din mările Devantului.

Afară de aceste trei părţi comerciale, mai era, în fund, tîrgul de vite şi de herestrea şi apoi cvartaluri populate cu case de cetăţeni avuţi şi de preoţi, şi altele sărace, cu bordeie, case ridicate într-un par ca la sate, chilii etc.

în general forma locuinţelor era simplă, cu un singur cat, de piatră sau de bîrne, şi erau caracteristice prin înaltele lor învălitori aproape cilindrice şi ţuguiate. Erau şi unele cu două caturi: cel dintăi de piatră şi celălalt de scîndură. Palatele erau cu trei şi chiar cu mai multe rînduri, cu turnuri nalte, cu fel de fel de adaose şi ştreşine cioplite, căci în tîmplărie ştiau foarte multe. Peste tot grădini mari, locuri virane şi cişmele din belşug.^Temple de asemeni.

* Mărar.
*• Ochiul boului.

în mijlocul tuturor acestora se înălța marele palat al regelui: Zarmiz-Edanul.

Pus într-o grădină de brazi, el era de jur împrejur înconjurat cu plopi subțiri și lunguieți, la rădăcina cărora, pe o urzeală de scînduri, se întindea laurusca și iedera cu o rară îmbelșugare.

Toate ieșirile palatului dau în această grădină.

Tot ce arta timpului știuse să alcătuiască mai mîndru și mai năzdrăvan se desfășura aci cu prisos. Cărările și cărăruile erau așternute cu nisip roșu, mărunt și moale, scos de sub albia Streiului și bătăturit pe un fund de cenușă, ca iarba să nu încolțească niciodată pe ele. în dreapta și în stînga, se urmau, schimbîndu-se, pilcuri de brazi, prinse în *jururi* de lemn-cîinesc ca în niște vase verzi, și brazde întregi de crini, care de margini erau strînse de cîte un rînd de stînjinei. Apoi, pe nenumăratele pîraie ce veneau din munții vecini și din apa Streiului, treceau punți de lemn acoperite de colo pînă colo de iederă, și pe micele lacuri ce formau creștea nufărul cu priință, ridicînd capul galben spre crăngile de răsură, ce cădeau încărcate de flori spre fața apei. în fundurile gradinei trăiau libere capre sălbatece, cocoși și găini de munte, cocori, bibilici (meleagridele), șoimi etc. și pe lacuri tot poporul bălților dunărene: lebede, cucove, baghițe, pescari etc.[4] Aici trăise Dongin, cînd fusese pentru întîia dată adus în Sarmisegethuza, mirat și încîntat de splendorile acestui rai[5], și aici avea să reîntîlnească pe Dochia, care-i făgăduise să-i aducă otravă, seara, după răsărirea lunei, lîngă peșteră.

Noaptea venise de mult, și luna lumina, rece și gînditoare, turnurile Sarmisegethuzei. Albă, ca de marmură, ea sosea pe cerul Daciei dintr-o depărtare polară, în care ghețurile păreau a-i fi sorbit toată căldura.

Era ceasul de odihnă al naturei. întreaga fire muntenească adormise, și împărăția liniștei adusese un fel de solemnitate de pustiu, care oprea avîntul în inimă

și graiul pe buze. Umbrele se ascundeau pe după lucruri să nu le prindă lumina și apele de-abia mai sunau în albiile lor prunduite. Nu adia vîntul, nu pica frunza. Da rari intervale cîte o lebădă pe lacuri tresărind, își scotea capul de sub aripă și, întinzîndu-și gîtul, țipa... Un fior lung trecea prin vietățile deșteptate și curînd iarăși totul reintra în tăcere.

Singură, Dochia apăru la o cotitură de drum, în bătaia lunei, mergînd cu pasul încet și sfiindu-se parcă să nu deștepte firul de iarbă ce-l atingea cu haina. Era învăluită toată în cuta unei țesături de cînepă subțire și fir pe care și-o strîngea pe umeri, ca să n-o pătrundă umezeala serii. Ea se oprea aproape la fiecare pas și asculta...

Pornise într-adins mai devreme, ca să fie înaintea lor la peșteră; dar își cunoștea fratele: desigur, el era acolo cu mult înaintea ei. Ajunse în sfîrșit unde trebuia să ajungă. Celălalt nu venise.

Atunci se așeză pe scaun și așteptă.

Privi la lună și luna se uita adînc în ochii ei, cu privirea ei clară de astru. Zeul Men era zeul tainelor, și în senina lui simbolizare îl înțelegea și-i era mai drag decît chiar Soarele.

în sufletul Dochiei era o pîclă nestrăbătută de minte. Ura pe un om și-l iubea. Iubea pe altul și-l ura. Fusese scăpată de la moarte de un străin și ea îl atrăgea în gura morții. Dongin și Decidav...

Și ca și cum ai lăsa lumina unei facle în întunerecul nepătruns al rîpei Kogeonului și ai vedea chinul apelor torturate, așa raza lunei pătrunse în sufletul ei și i-l lumină.

- A!... îi fu frică.

Dar cînd se apropie deznodămîntul oricărei tragedii omenești, inima, printr-o ultimă licărire de viață, prinde un fel de seninătate momentană și hotărăște într-o secundă ceea ce n-a înțeles și n-a hotarît ani întregi. Atunci, de la o vorbă la o crimă nu mai e tranziție.

Era fată de sălbatec, și era sălbatecă ea însăși, dar dacă sălbatecii au inimă și iubesc, e cu atît mai nedrept să le strîmbi firea întorcînd-o cu fața spre patrie.

Patria e mare, şi omul e o mînă de lut, dar el arde pentru ce arde.

Şi acum i se limpezi pentru întîia dată şi i se dezgardină capul romanului din ţesătura stranie de fapte întunecate. în el şi prin el trăia. Şi i se făcu deodată cald în minte şi un fluid străbătător de viaţă îi trecu din firele părului pînă în tălpi, şi-şi strînse braţele mai tare de ea. Neînţeleasa vrajă a amorului, care pătrunde o dată prin orice inimă de om şi o face închipuită de sine, căci ceea ce tremură acolo este voinţa altuia, schimbă judecata despre lucruri, supunînd-o acelei simţiri.

Astfel, Decidav, fratele ei, zbirul care-o îngenunchiase sub ameninţarea pumnalului lui, îi păru un vierme tîrîtor, şi pe deasupra lui, în spaţiuri, luci ceva care semăna... cu luna bunăoară, şi era Dongin.

Şi astfel tot mai tare se însenina, şi trăia în noua ei simţire de o minută toată durata anilor din urmă.

Ceva se mişcă în spatele ei, spre peşteră. Era desigur, Decidav.

Atunci sări ca deşteptată dintr-o adormire de zeiţă. Realul lucrurilor tăie firul destins al patimei sale şi iar văzu turbure căci văzu drept.

Duna era tot sus şi tot senină.

Ah, şi atunci ce adevărată şi mare îi apăru învăţătura din cartea credinţei care zicea că viaţa este un nimica dureros, şi că dincolo de acest nimica este scăparea...

I se opri gîndul într-o bătaie puternică de inimă, căci îi auzise pasul. Era în adevăr Dongin. El veni drept la dînsa. Părea agitat.

— Ai adus-o nu-i aşa? îi zise el, întinzînd mîna.

— Ce s-aduc? întrebă ea, zîmbind ca o floare ce se deschide.

Dongin tăcu şi se uită la dînsa lung. Ea privi o secundă înapoi, îşi întoarse capul repede:

— E greu să te întreb, dar ţii să mori? îi zise ea cu sfială.

El dete trist din cap.

— Cunoşti vreun mijloc de-a mă face să trăiesc?

— Dibertatea poate, zise ea încet şi cu temere.

— A, da!... dar ar trebui să fug, adăugă mai pe urmă cu descurajare.

— De ce să fugi? Poţi deveni liber fără să fugi, zise Dochia rar şi cu greutate.

— Cum? o întrebă el repede, apropiindu-se de ea.

— Spune... izbuti ea să articuleze.

Da această vorbă brutală şi neaşteptată, Dongin făcu un pas înapoi şi trist, parcă i-ar fi zburat din suflet ultima şi cea mai dulce iluzie, îi zise încet:

— Şi tu?...

Dar n-apucă s-o întrebe bine, şi o auzi izbucnind deodată într-un hohot de plîns dureros, sfîşietor, care răsuna în tăcerea nopţii ca o lungă notă de jale.

– O, nu!... nu... putu ea să zică, vroind să se scoale în picioare şi căzînd iar pe bancă.

Dongin rămase unde era, uitîndu-se la dînsa, şi, înţelegînd ce luptă puternică se petrecea în ea, îşi simţi sufletul plin de milă şi vroi să se apropie de dînsa. Ea însă sări deodată în sus, şi, apărîndu-1 cu mîna, strigă:

— Fugi!...

în acelaşi timp fiul regelui ieşise ca din pămînt înaintea lor. Faţa lui rînjea şi în mîna dreaptă strîngea prăselele unui pumnal, al cărui tăiş lucea la lumina lunei.

Dongin făcu cîţiva paşi înapoi şi se opri cu spatele de trunchiul unui arbore. Fiul regelui înainta pe furiş ca o vulpe, *rînjind* mereu ca *rîsul* de munte.

Atunci ochii romanului văzură o groaznică faptă: în urma lui Decidav venea, uşoară, soră-sa, şi cînd acesta fu la cîţiva paşi, gata să se repeadă asupra lui, mîna ei căzu, teribilă, şi un junghi puternic intră pînă în mîner între spetele tînărului; el se doborî greoi la pămînt.

Un minut ea rămase în picioare la lumina de lună, naltă, puternică, mînioasă, ca zeiţa răzbunării. Apoi, rupîndu-şi un şir de mărgele ce purta la gît:

— în cea de la mijloc, zise şi fugi.

CARTEA IV

CELE DE-APOI

CAP. XI

în ziua următoare, în tabără, toate căpeteniele triburilor erau strînse în jurul regelui în consiliu: venise un nou sol de la romani, care cerea răspunsul din urmă al lui Decebal şi liberarea lui Dongin.

Toţi Zarabii: Diige, Scorylo, Bărhală, Mucapar şi bătrînii căpitani ai veteranilor: tarabostul Tiernei, al Drobetei, şi Tibiscului, precum şi şefii de prin localitate, capii albokensilor şi a sinsilor, împreună cu preoţii cei mari, — erau de faţă. Avea să se hotărască în acea zi de soarta lui Dongin şi poate chiar de soarta dacilor.

Era o lumină de dimineaţă, rece, şi un aer tare de munţi, — era o mişcare măreaţă de deşteptare, — sunete de cornuri, rînchezări de cai, tilince zgomotoase, zarvă şi larmă ca în orice tabără. Domnul şi *toţi* curtenii aşteptau răsărirea soarelui, a cărui lumină înainte-mergătoare începea să gonească ceaţa nopţii.

Decebal îşi trăgea mîna uşor prin barbă.

— Tot n-a venit? întrebă el pe fratele său Diige.

— Nu, doamne, n-a venit încă.

Decebal tăcu şi aşteptă iarăşi. Cele dintăi vîrfuri de raze începeau să scapete dincoace de dunga orizontului. Nerăbdarea şi mirarea cuprindeau pe rege. După cîtva timp, el întrebă din nou, supărat:

— Tot n-a venit?

— Nu încă, răspunse sfios Diige.

Atunci regele se sculă în picioare.

— Bărhală ! strigă el.

îndată ieşi din rangurile nobililor un om bine legat, potrivit la statură, îmbrăcat cu pieptar de aramă şi se pironi ţapăn în faţa regelui.

— Să-i dai bătaie la spate ca să-1 înveţi să umble! porunci el. Apoi păşi înainte pe o cărare de pădure,

urmat de întreaga curte, care rămăsese încremenită de porunca ce o dedese regele lui Bărhală de-a bate pe fiul său Decidav.

Se îndreptară cu toţii spre apa Streiului. în răsărirea Soarelui se spălară cu toţii pe ochi, unii mai aproape şi alţii mai departe de rege, şi fiindcă nu se mai putea duce la Dunăre, făcură jurămîntul cel mare să nu se întoarcă nici unul acasă pînă n-or ucide pe toţi duşmanii patriei. Apoi reintrară iarăşi în tabără.

Curtea întreagă simţea că regele e mîndru de noul sol ce-1 trimitea Traian, dar îl vedea neliniştit din pricina lipsei lui Decidav. Curtenii nu cunoşteau cauza acestei nelinişti, căci ei nu ştiau tocmeala care se urmase între rege şi copiii săi, cu privire la Dongin, — şi lui Decebal îi trebuia neapărat să afle, înainte de-a vorbi cu solul lui Traian, dacă Dongin a destăinuit ceva sau nu.

în culmea neastîmpărului, regele chemă pe Vezinas şi pe fratele său Diige şi trecură într-o poieniţă de-alături, după ce Bărhală, cu cîţiva călăreţi cistobaci, se aşezară de pază.

— Zivindide, zise regele, apucînd pe Vezinas de sfoara cu care acesta îşi lega haina la gît, ce crezi?...

— Eu, doamne, cred că nu a spus nimic.

— Crezi?... zise regele iritat.

— Aşa îmi pare, răspunse Vezinas. Acest roman era mai bine să fie dac: ştie multe şi spune puţine.

— Vîră-ţi pumnul în gură, popo, şi nu vorbi dacă te-ai păcătoşit, îi răspunse regele.

Şi după aceea plecă de lîngă el şi se apropie de Diige, încet şi pe gînduri. Dar abia ajunse lîngă el, şi-i întoarse spatele numaidecît, fără a-i zice nici un cuvînt. Apoi se opri în poiană, singur, şi păru a se gîndi. Fratele său era şiret şi nu-1 iubea. Vezinas era singurul bărbat în faţa căruia sumeţia regească se potolea. De aceea regele, după cîteva minute de gîndire, se apropie iar de preot şi, nesigur, cu mîna pe haina acestuia, îi zise încet:

— îmi pare că am făcut o greşeală.

_ Ştiu, răspunse Vezinas.

— Cum ştii? întrebă regele răstit. Dacă ştiai de ce nu m-ai oprit?...

— Fiindcă Zamolxe m-a făcut numai popă, nu m-a făcut rege.

— Ei, te-ai prostit!... zise regele răstit. Şi voi să plece, dar iarăşi se opri.

— Fiul meu e cam iute... îl va fi omorît dacă nu va fi spus nimic.

— Şi va fi făcut un lucru rău şi zadarnic.

— Ba va fi făcut bine! strigă Decebal supărat.

Vezinas se uită la el cu milă. Toţi cunoşteau pe Decebal, dar nimeni nu-l înţelegea mai bine ca bătrînul preot. Decebal era adesea cîinos şi nedrept; ucidea şi spînzura fără multă chibzuinţă. Dar... înaintea ochilor lui alerga umbra cea mare a Patriei! Era făcut din acea schijă de oameni care de vii se îngroapă pînă în brîu în pămîntul ce i-a născut şi crescut, cari trăiesc şi mor cu o singură idee între tîmple: ţara! Preotul îl înţelegea: era strîns bietul leu în lanţurile nevoii, şi se zbătea să scape. Supărările şi grijele îl făcuseră mai rău decît în adevăr era... Şi preotul veni binişor lîngă rege şi-i şopti la ureche:

— Putem, doamne, afla prin chiar Donginus...

— Aşa... zise regele, uitîndu-şi mînia, putem...

— Să se trimită oameni după el. Dacă va fi adus viu e semn că a spus.

— Dar dacă nu va veni? întrebă regele posomorit.

— E semn rău... Atunci vom chema pe Dochia şi ea ne va spune.

— Aşa este, să-i cheme, să-i cheme pe amîndoi, să vie şi fiică-mea. Bărhală ! strigă regele către comandantul cistobacilor, să te duci la tîrg să aduci pe roman, m-ai înţeles? şi totodată să dai ştire corului fecioarelor că am băgat de seamă lipsa lui de la rugăciunea de dimineaţă. Mergi!

Comandantul cistobacilor, însă, rămase pe loc.

— Mergi! am zis, strigă regele.

Bărhală căzu pe brînci.

— Ce vrei să-mi spui? Ţi-ai ales rău timpul.Spune răpede.

— Romanul, doamne, e aici. Corul de asemenea a venit.

— E aici? Vra să zică e viu? Vra să zică a spus? întrebă regele nerăbdător. După aceea se întoarse iute cătră Vezinas:

— Părinte, a spus! Cîinele e al meu ! Mă voi duce eu singur şi-l voi ucide!

Apoi se întoarse către soare înviorat şi măreţ:

— A, Tată!... dă-mi zile şi putere!...

Şi fără a mai asculta nici o vorbă porni şi reintră în tabără.

XII

Curtea întreagă fu mirată cînd văzu pe rege mergînd atît de sprinten şi de voios, şi mai cu samă cînd îl auzi poruncind să se aducă scaunul regal din cort şi să se puie alături cu tronul de bolovani.

în adevăr servii împliniră porunca. Deasupra jilţului, Decebal dete ordin să se întindă un acoperiş de piele, cel mai frumos şi mai înflorat ce-l avea în tabără şi apoi porunci să vie Donginus.

Toţi cei de faţă erau minunaţi de ceea ce avea să se întîmple. Ei se aşezară în rînd, după rang, ca-n zile de sărbători.

După cîtva timp se ivi şi Donginus.

Romanul înainta acuma nalt, cu faţa posomorită, dar cu bărbăţie în statură. în urma celor întîmplate de cu sară, el se aştepta la ştreang sau la ţapă; de aceea îşi ţinea mîna pe cingătoare, sub care îşi ascunsese bobul de otravă, şi ideea apropiatei morţi îl întărise parcă mai mult. Veni pînă în dreptul lui Decebal şi-i făcu o înclinare din cap, atît de semeaţă că parcă el ar fi fost regele şi celalt Dongin.

— Ce-ai hotarît cu mine? întrebă el pe rege.

Decebal în loc de a-i răspunde, îi arătă cu mîna scaunul, şi îndată doi curteni luară pe Dongin de subţiori şi-l urcară pe unica treaptă a tronului, silindu-l să şază. Picen, cubiculariul său, rămase alături în picioare. Decebal făcu din nou un semn; curtenii

se dară la o parte şi Dongin putu zări sosind din fundul taberii trei cavaleri romani. Inima lui bătu mai cu putere, dorurile şi speranţa lui se întrupau parcă în acele trei piepturi de ostaş, şi cînd se apropiam mai mult, Dongin se sculă cu totul în picioare şi strigă:

— Sura !... Dicinius Sura !... şi voi să plece spre ei. Păzitorii însă îl opriră. El căzu iar pe scaun, şi cu mînile strînse una de alta, zise aproape în gînd:

— Mulţumesc zeilor că ochii mei îi mai văzură o dată!

Erau în adevăr trei romani, cei din urmă trimişi ai lui Traian: Tribunul militar Sura[7] cu centurionii A. Iulius Candidus şi P. Julius Quadratus.

Decebal zise tălmaciului să-i întrebe ce doresc.

— Poftim pace şi senin domniei-tale, grăi Sura. Augustul nostru împărat ne-a trimis la curtea domniei-tale să întrebăm pe hotărîte: pace ori război?

— Pace, pace, răspunse Decebal; iată cum trăim cu fratele vostru, adăugă el cu şiretenie, arătînd pe Dongin. Va fi pace nu vă temeţi.

— Noi trebuie să împlinim ordine auguste. Te întreabă împăratul ce ceri domnia-ta ca să ne dai pe Dongin.

— Eu, ce cer?... întrebă regele sculîndu-se deodată în sus, cer să-mi daţi ţara-napoi!... strigă, fără a se mai stăpîni.

Dar umbra lui Vezinas i se ivi în faţă, aspră, şi domnul se aşeză din nou jos. El schimbă cît putu tonul şi zise:

— Eu... nu cer nimica. Cavalerul Dongin vă va aduce peste opt zile pacea!...

Cavalerul însă, galben, tremurînd de mînie, se sculase pe scaun în picioare şi de-abia încăpea sub» acoperişul lui. El strigă cît ce putu:

— Sura!... Dicinius Sura!... nu te cunosc! Tu nu vii în numele lui Traian August! împăratul nuse micşorează! El nu cere pace!... Du-te de-i spune că eu am murit!...

Şi iute ca fulgerul îşi duse mîna dreaptă la gură şi înghiţi otrava ce i-o dăduse Dochia. Apoi, şovăind, întinse braţul cătră cubiculariul său, care se răpezi la mînă, o sărută, o muşcă, ca să soarbă ultimele picături ce mai rămăseseră în ghioaca spartă. Cavalerul căzu.

Iute, toţi din toate părţile alergară la el. Decebal îi dete la o parte, şi, ca un nebun, îl apucă de gît, parc-ar fi voit să-1 împiedice de-a înghiţi otrava. Mîna muribundului se încleşta de haina regelui, iar gura de-abia rosti, cu vinete buze:

— Fiul tău... eu... eu... l-am ucis!...

Şi parcă ar fi invocat o mărturie văzduhului, tocmai atunci un păzitor al palatului, străbătu mulţimea, trecu sperios printre paznici şi se apropie de rege.

— Doamne, fiul măriei-tale s-a găsit mort în grădina palatului!...

Deodată domnul se sculă în picioare, sălbatec, cu ochii mari, sîngeraţi, şi ca un lup vroi sase răpeadă către trimişii romanilor.

— Ucideţi-i!... răcni el şi se împletici, se învîrti într-o parte şi căzu jos.

în cîteva minute solii romani fură făcuţi bucăţi.

Toată nobilimea se grămădi în jurul regelui, căutînd să-1 mişte, să-1 deştepte. După multe greutăţi regele îşi veni în simţiri. El se sculă pe un genunchi, vroi să ridice buzduganul decalaturi şi de-abia izbuti să zică:

— Să murim ! Să murim cu toţii!...

Dar se părea că nu mai avea putere. Capul îi căzu pe piept, lacrămile îi veniră în ochi, şi acest cîine, domn şi tată, plînse şi de-abia grăi:

— S-a isprăvit!... s-a dus şi cel din urmă rege al Daciei!

Apoi, ca şi cum i-ar fi rămas o ultimă speranţă în greutatea durerii lui, grăi:

— Să vie fiică-mea.

Servitorii alergară la frunzar, unde era corul, şi după cîteva minute se văzu Dochia înaintînd spre tată-său, galbenă ca ceara, cu privirea rătăcită ca de nebună, cu buzele tremurînd... Ea rămase în picioare, privind fără a videa, auzind fără a înţelege, iarbătrî-

nul rege, se sculă de jos, o strînse la pieptul lui, şi-i şopti încet:

— Fată !... a venit ceasul din urmă !... O să mor, *o* să murim. Fată, să mă îngropi la un loc cu toţii... cu fiul meu... cu ai mei... căci poate... poate să ne deşteptăm vreodată... şi să fim împreună!...[8]

SPRE MARE

Amicului meu, T.G.Djuvara

Manuscris străin:

„Mă mir şi eu că încep să scriu. N-am scris de cînd sunt şi poate nici n-am gîndit mai mult. Cu toate acestea, am avut de multe ori unele idei destul de limpezi asupra acestei omeniri încîlcite şi întristătoare, şi, mai mult decît atît, am priceput întotdeauna cu o rară înlesnire durerea.

Eu sunt un om stins. Fac parte din acea mare tabără a tinerilor care, lipsiţi de o dreaptă măsură în înflorirea puterilor vieţii, m-am lipit de împrejurări, fără ca să am puterea de a le mîna eu, ci fiind de-a pururea mînat şi stăpînit de ele. De aceea n-am ajuns la nimic. Sunt şi voi muri un om de rînd, fără ca cel puţin să fi căpătat vreun titlu academic. Eu, la drept, nici nu prea ţineam la asta, dar o spun fiindcă voiesc să mă judec cu nepărtinire. Am rămas, prin urmare, student, dar nu student ca cei din romanele franceze, ci student la Bucureşti, adică: un fel de nimic, lipit de mahalaua Antimului[1], care mucezesc în arhivele Curţii de Conturi, fără ca să am, cu toate astea, cea mai mică tragere de inimă cătră aritmetică.

Am cetit mult, şi asta mă şi mai ţine; dar am cetit fără socoteală; cîte n-am mai răscolit prin biblioteca statului şi de cîte ori, cînd mă hotărâm să-mi trec examenele, nu mă pomeneam la mijlocul lui *Faust,* cînd se suna clopoţelul de ieşire, fără ca să fi deschis măcar pe Demolombe[2]; de cîte ori nu uitam toate în

juru-mi şi, cetind pe *Joceîyn*[3], mă pomeneam cu ochii pe cer, tăind cu gîndul, în spaţiul ce-1 încadra fereastra, văile şi munţii bietului călugăr!... Pentru că eu tot mai cetesc pe Damartine[4]. Moda n-am urmat-o. nici în îmbrăcăminte, necum în gusturile mele literare»

De felul meu sunt de la ţară. Pe tata nu l-am apucat, fiindcă a murit pe cînd nu mi se întipărea nimic în minte, căci altfel nu l-aş fi uitat niciodată. Mama a trăit pînă mai acum cinci ani şi a murit cu durerea, în suflet de-a mă videa rămînînd un om de rînd. Ştiu eu? bine. O cunoşteam ca şi pe mine însumi. Era o femeie deşteaptă şi harnică, care vroia să muncească ca să mă înlesnească să învăţ. însă simţeam că avea o nedumerire mare în privinţa carierei mele. Ar fi dorit să învăţ dreptul, ca să ajung sus de tot[5], fiindcă îmi zicea că am cap. Mamă nu e?... Pe de altă parte, însă, avea un fel de simpatie ascunsă pentru tot ce era istorisire fantastică, vers răsunător sau dramă atingătoare» Firea ei cea adevărată o punea în rîndul oamenilor aleşi. Ştiu cum, ori de cîte ori venea la Bucureşti, intra prin toate librăriile şi cumpăra tot ce se tipărea în româneşte. Atîta limbă ştia, sărmana. Pe Gr. Alexandrescu, pe Bolintineanu, pe Costachi Negruzzi şi mai în urmă pe Alecsandri îi cunoştea aproape pe de rost. Eu, cînd mergeam vara acasă şi vream să-mi aduc aminte de cîte ceva, mă duceam la dînsa rîzînd:

— Mamă, ia deschide-ţi almanahul şi spune-mî cum începe bunăoară fabula *Toporul şi pădurea}*

Iar ea, numaidecît:

Minuni în vremea noastră nu văd a se mai face,
Dar că vorbeau odată lemne şi dobitoace
Nu rămîne-ndoială... *etc.*

Astfel că patima mea pentru cetit cred că mi-ai rămas de la mama.

Cea dintăi şi cea mai adevărată durere a mea a fost moartea ei. Trăiam în Bucureşti, într-un hăitic de studenţi bătrîni, cu care cutreieram mahalale, cafenelele şi balurile mascate. Nu mă gîndeam la nimic, dar absolut la nimic. N-aveam nici un fel de simţimînt pentru lumea dinafară, şi cea din mine dormita, sau poate nu avea fiinţă. Stam în uliţa Antimului, mîncam la un armean în ulicioara Sf. Nicolae şi jucam tablele la Strobel[6]. Aveam o mulţime de prieteni, deşi nu-i căutam. Din fire nu prea sunt vorbăreţ, şi cînd un om nu mi s-o potrivi, nu-i pot lega trei cuvinte la un loc.

Moartea maică-mei mă găsi în aceste împrejurări.

Nu pot bine cunoaşte ce s-a petrecut în mine cînd m-am dat jos acasă, la Vălenii-de-Munte, şi am văzut pe mama întinsă în mijlocul odăii, galbenă şi suptă ae adierea morţii. Ştiu numai că parcă s-ar fi rupt un zăgaz care îmi împrejmuia inima şi o gîlgîială de tremurare mi se urca în gît de mă îneca. înghiţeam cît ce puteam, fără să dovedesc a-mi opri nodul ce mă strîngea de gît. Cînd luai basmaua de la gură.băgai de seamă că era plină de sînge. Cineva mă duse într-o odaie alături, unde mă sili să mă culc. Era mai presus de puterile mele să stau liniştit, şi parcă sîngele ce îmi venise în gură mă descărcase puţin de greutatea care mă apăsa. Venii din nou în odaia unde era maică-mea moartă şi mă podidi un plîns fără seamăn. Simţeam bine că cu dînsa piere singura fiinţă care mă iubise cu cea mai întreagă şi mai caldă dezinteresare. O duseră la groapă şi, după ce căzu ţămă pe sicriul ei, ne întoarserăm acasă, tăcuţi şi singuri: eu, proprietara moşiei pe care o ţinea mama cu arendă, fata ei şi satul întreg.

Şezui la ţară atunci vreo două luni de zile, sub cuvîntul de a-mi regula moştenirea, fiindcă mama îmi lăsa ceva, dar, în adevăr, şezui fără să fac nimic. Marele meu cusur a fost întotdeauna lenea. Aci însă stam de milă. Mă apucase un fel de părere de rău puternică, că nu-i făcusem niciodată plăcerea de-a sta o vacanţă întreagă cu dînsa. Mă rugase de atîtea ori!... Pe fiecare zi descopeream prin casă şi prin hîrtiile ei chipul cum se gîndea vecinie la mine, cum se scula dimineaţa cu cugetul de a-mi adăoga un grăunte mai mult la avere, cum se culca gîndindu-se să-mi scrie şi să-mi trimeată a doua zi cîte ceva de ale îmbrăcămintei, sau de ale mîncării.,.

Atîtea învăţai şi trăii în aceste două luni de linişte şi de singurătate, că mă reîntorsei la Bucureşti aproape alt om. Părăsii cu desăvîrşire cafeneaua şi prietenii, îmi luai o casă mai bunicică şi comandai tot felul de cărţi de drept. Vreo cîteva luni de zile nu ieşii în oraş, hotărît să-mi trec examenele, spre a împlini astfel dorinţa maică-mei cel puţin după moartea ei, dacă n-o făcusem cît fusese în viaţă. Mă şi înscrisei la examen, fiindcă îl pregătisem destul de bine şi aşteptam numai să-mi hotărască ziua spre a-1 trece.

Nu ştiu dacă altă lume o fi tot astfel, dar eu n-am putut niciodată să înfrunt, cu cîştig pentru mine, o discuţie cu oameni străini. Chipurile necunoscute cu care intru în vorbă mă intimidează. Aşa că, deşi înscris la examen, cînd veni ziua să-1 trec, fugii din Bucureşti. De atunci nici nu m-am mai gîndit la jurisprudenţă.

în cinci ani de zile am călătorit foarte mult. Am fost în călătoriile mele adeseaori mulţumit, dar de-a pururea rece şi, chiar cu rizicul de a întrebuinţa un cuvînt greu, nenorocit. Pentru că nu e un nonsens de-a zice că cineva poate fi nenorocit şi mulţumit în acelaşi timp. Dinia vieţii noastre are atîtea cotituri singuratice, încît fiecare din ele poate ascunde cîte o umbră izolată, deşi în întreaga ei lungime e pustie.

E greu să mă judec singur, dar cred că nu sunt un om rău. Mai cu seamă de la moartea maică-mei, m-am învăţat să iert foarte mult, şi, deşi adeseaori simt că lumea mă înşală, cînd pot să fac binele, îl fac...

Cu toate astea, viaţa e grozav de tristă şi de ostenitoare, iar oamenii, nespus de triviali. Eu am astăzi aproape 33 de ani şi pot jura că n-am cunoscut o singură femeie care să ajungă idealul cea răsărit în mintea mea nu ştiu de unde, ca o lună ce răsare tîrzie, dar blîndă şi albă, într-o noapte tăcută şi posomorită. Poate că şi neîndrăzneala mea m-a împiedecat de-a cunoaşte bine femeile. Poate...

Dar desigur, cînd cineva nu e născut pentru a fi donjuan, şi poate chiar cînd e, adevărata mîngîiere a sufletului o găseşte tot în lumea ideală. Voi să-nţeleg prin aceasta că impresiile noastre cele trainice şi fără de nici un fel de amestec ordinar nu ne vin decît de la artă. Eu nu vreau cîtuşi de puţin să mă fălesc, dar cînt aproape din toate instrumentele. Cînt din toate slab, dar din toate izbutesc să produc efecte care să mă mişte, şi mai cu seamă mă mulţumeşte ţitera, un instrument puţin răspîndit, dar poyate tocmai pentru asta foarte atingător. D-am auzit pentru întîiaşi dată în Alpii Styriei, într-un cătun dimprejurul Insbruckului, cîntat de un ţăran pe o masă de lemn, noaptea, dinaintea casei. Aşa de duios mi s-a părut, atît de vorbitoare şi de dureroase vibrau coardele, încît ai fi zis că sunt întinse pe un piept omenesc care sufere. Se înălţau notele, plîngînd, în tăcerea monumentală a nopţilor alpeşti; se urmau, topindu-jşe una într-alta; se mîngîiau împreună, parcă ar fi făcut un cor de glasuri blînde, care veneau să plîngă dimpreună cu dorul celui ce cînta.

De atunci m-am apucat de ţiteră şi am izbutit pînă la un oarecare punct s-rO-nvăţ.

Spun asta, pentru că se leagă cu istorisirea ce are să urmeze.

După moartea maică-mei, precum am mai spus, cinci ani de-a rîndul m-am dus în străinătate. Niciodată nu m-am căutat de nimic, fiindcă de ceea ce suferearn eu nu e doctorie: îmi era urît. Şi nu m-am plîns la nimeni. Cine are vreme să-ţi asculte aiurările, cînd umbli, mănînci şi cînţi din ţiteră şi cînd mai ales n-ai o singură fiinţă în lume care să se neliniştească de insomniile şi urîtul tău? Anul trecut, cătră primăvară, m-a cam supărat o mînă, şi doctorul, în treacăt, m-a povăţuit să mă duc vara la Dacul-Sărat. Am zîmbit ş-am tăcut. Durerea însă repetîndu-se, se repetă şi povaţa:

— Trebuie să te duci neapărat la Dacul-Sărat sau la Mehadia, şi eu te-aş povăţui să te duci mai bine la Dacul-Sărat, fiindcă e aşa şi altminteri, îmi îndrugă el o mulţime de cuvinte, pentru care trebuia să mă duc la Dacul-Sărat.

Cînd mă gîndii cît era să fie de urît şi de sălbatec acest loc, care, după cum mi se spunea, n-avea fir de munte sau de vale pe alăturea, îmi venea să-mi uit

durerea de mînă şi s-o pornesc încolo, prin lumea largă. Dar doctorul mă cicălea mereu:

— Du-te la Dacul-Sărat, dacă vrei să te faci bine.

Mă hotărîi, în sfîrşit, să mă duc la Dacul-Sărat.

Am ajuns să cred că, nu e nimic în lume care să impresioneze pe om în prea mult bine sau prea mult rău cînd sufletul ajunge să se desfacă de realitatea imediată şi să plutească într-o altă atmosferă. într-adevăr, sosind la Dac, lucrurile mi se înfăţişară destul de triste, dar cu puterea la care spuneam că am ajuns de a nu mă lăsa primelor impresii, îmi făcui singur îndreptare, punîndu-mă pe drumul cel mai sigur al lecuirii: băile regulate şi credinţa că ele îmi vor fi prielnice. A istorisi tot ce era în Dacul-Sărat îmi pare de prisos, pentru că nu era nimic vrednic de luat în băgare de seamă. O mulţime de lume din Bucureşti, pe care o cunoşteam şi o prea cunoşteam, de-a pururea nemulţumită de băi şi de birturi; cîteva capete străine fără de importanţă; vreo două-trei tarafuri de lăutari; soare, praf — sau ploaie, noroi şi miros displăcut de la lac. Iată, în scurte cuvinte, la ce se reducea perspectiva unei luni întregi din viaţa mea. Spre petrecere, aveam cu mine pe *Jocelyn,* pe *Don Quijotte,* ţiteră şi urîtul.

Da Lac se dau în toate joile şi duminicele şi adeseaori şi-n celelalte zile baluri. Vorba bal este mai mult o figură, fiindcă de fapt era o adunare de tot felul de lume, strînsă într-o şandrama, în care praful, amestecat cu federwaiss şi cu miros de lac şi cu parfumul doamnelor, lăsa o impresie grozav de ciudată.

în prima seară în care intrai într-unui din aceste baluri, observînd, printr-o mişcare naturală a bărbatului, capetele de femei ce erau înăuntru, recunascui, nu făr' de mirare, pe fosta stăpînă a moşiei ce o ţinuse maică-mea multă vreme, însoţită de fiică-sa. Eu credeam că ele nici nu'şi mii aduc aminte de mine sau că nu vroiau să^şi mai aducă aminte, de vreme ce le întîlnisem, în răstimp de cinci ani, de vreo cîteva ori prin Bucureşti şi trecusem pe lîngă dînsele făcîndu-mă că nu le cunosc. Acesta este un alt păcat pe care-il am. Dar a cui e vina dacă figurile străine care

se uită la mine mă nelinişteşc?... Şi apoi ea trăia într-o lume în care eu nici nu vream şi nici nu prea puteam să intru. Fui însă foarte mirat, şi, ca să spui drept, îmi făcu plăcere, cînd d-ra Matilda, jucînd cadrilul, îmi zise în treacăt:

— Bună seara, domnule Haralamb.

Eu îngînai un bună seara sfios şi mă pusei s-o privesc mai bine, aşteptînd minutul cînd trebuia să se oprească.

Cine n-a văzut femei, şi femei frumoase? Toată lumea le caută, pentru că temelia esteticei fiind chiar ochiul omenesc, subiectele cari vin să turbure, prin comparaţie, noţiunea obiectivă a frumosului din noi ne devin simpatice. Dar cine a văzut femei care n-au nimic din regulele primite ale frumosului, şi cari cu toate astea plac, atrag la dînsele ca nişte primejdii'? Oare ochiul meu este bolnav şi urîtul mi-a stins puterea de-a pricepe liniile?

Nu pot spune nimic cu hotărîre. Ştiu numai că după ce s-a oprit din joc, m-am apropiat de dînsa şi am început să vorbim.

O fi sau n-o fi ceva dincolo de ochiul fizic, ori viaţa omenească pune în privire acea scăpărare a sufletului care n-are decît fiinţa ce o are căldura în orice rază de lumină?... Explice cine va putea.

Cînd însă începu a vorbi şi-şi fixă pe mine ochii negri, a căror privire pornea cam de sub geana de sus, mi se păru că prin lumina lor se întinde de la ea la mine o punte străvezie, pe care gîndurile noastre, de demult prietene, se recunoşteau. Cînd mai vorbisem eu cu dînsa?

îmi spuse cum m-a întîlnit de la moartea maicămei de mai multe ori prin Bucureşti şi a văzut cu părere de rău că am o nespusă îndemînare de a-mi uita prietenii.

— Prietenii de nenorociri, — fiindcă noi ţineam grozav de mult la d-na Haralamb, îmi adaogă, — sunt mai adevăraţi decît ceilalţi prieteni... Mă înşel?

După aceea sculîndu-se, cu o mişcare îndemânatică, îmi luă braţul şi mă duse dinaintea mumei ei.

— Vino să te prezent, sau mai bine să te *reprezent* mamei.

Aci deschisei şi eu gura:

— Nu sunt comedie.

— Şi nici eu actor, îmi zise repede. Dar, oricum, dacă nu eşti comedie, d-ta poţi fi dramă, adaose cu o foarte uşoară nuanţă de luare în rîs.

Mă înfăţişă şi mamei sale, şi după aceea se duse să joace. Bătrîna era un spirit luminat şi bine deprins. Vorbea cu disicreţie şi cu blîndeţe. încercă să mă facă şi pe mine să vorbesc, dar nu izbuti. Mi-am mărturisit păcatul; nu sunt în stare să leg două cuvinte cu oamenii pe cari nu-i cunosc. Vecina ei de alături îi spuse nu ştiu ce, că se întoarse spre dînsa, şi eu putui să privesc în ticnă pe Matilda, care juca. Era foarte mult înconjurată de tineri Toţi se grăbeau să-i facă cîte un serviciu şi de-abia unul o lăsa, că îndată altul o şi lua la vals. Ea părea că joacă cu plăcere.

N-am jucat niciodată, decît numai cînd eram tînăr de tot, în baluri mascate, cu femei necunoscute, de care nu mă lipeam,, în lumea cealaltă, însă, n-am putut pricepe lucrul acesta decît într-o singură împrejurare: cînd perechea care joacă este alcătuită dintr-un om şi dintr-o femeie care se iubesc. Altfel mi se pare o destrăbălare, ocrotită de societate şi adeseori chiar impusă. Cu ce încredere îşi întindea, bunăoară, Matilda braţul ei rotund şi aristocratic pe umărul celui dintâi nătărău, căruia îi venea chef să joace, şi cu ce drept acesta venea să-i prindă mijlocul în braţele lui strîmbe şi îndrăzneţe?

Dar ea, cît de elegant îşi purta trupul după măsura valsului şi ce frumos îi alunecau picioarele, de-abia atingînd pămîntul!... Am stat acolo ca vreo jumătate de ceas, cît a ţinut muzica, urmărind-o cu ochii prin toate colţurile, pînă m-am pomenit că mă apucă o nespusă părere de rău că nu ştiu şi eu juca !

— Nimicuri!... zisei sculîndu-mă, maimuţării!...

O, Doamne! Astăzi, cînd stau rece şi mă gîndesc, cine poate hotărî despre nimicurile sau adevărurile cari ne ating sufletul? Ce este şi ce nu este cu putinţă? Dacă sunt oameni cari plîng de durerea de a nu fi fost priviţi într-o seară de o femeie iubită, sau dacă o strîngere de mînă în fuga unui vals e în stare să te facă fericit, asta dovedeşte că aceste nimicuri ating inima omului; şi tot ce ne atinge, tot ce ne face să suferim sunt lucruri grozav de serioase...

După ce muzica încetă, Matilda veni lîngă mamăsa şi, prin urmare, lîngă mine. De mult ce jucase se-nroşise. Prin mijlocul obrajilor îi alergau nişte dungi subţiri ca de pe opal, cari, în aprinderea chipului ei, îi dau aerul unei făpturi inspirate, din altă lume. Din pricina căldurei îşi mişcase părul de pe ochi la o parte, şi fruntea albă şi rotundă se ivi, luminînd chipul ca o idee curată. încă o dată: nu era frumoasă; şi cu toate astea, cît de frumoasă părea!

— Cum vi se pare balul, domnule Haralamb?

— Destul de frumos... Ceva cam amestecat.

— Nu-i aşa? Eşti silită să joci cu toată lumea şi să faci tot felul de cunoştinţe.

— Cunoştinţele de la băi nu sunt aşa de trainice, zisei eu cam pe furiş, uitîndu-mă la dînsa.

— Atîta e norocul, îmi răspunse cu simplitate şi fără cea mai mică intenţie.

însă şarpele ispitei mă muşcă de inimă şi mă făcu să lungesc vorba cam anapoda, eu, care altă dată nu vorbeam nici cît trebuia.

— Aşa este, zisei cam înţepat, cunoştinţele de la băi nu trebuie să trăiască.

Ea se întoarse răpede şi se uită la mine cu mirare. Pe buze îi trecu o zîmbire uşoară şi aproape nebăgată în seamă, care se rosti ca judecata cea mai aspră asupră-mi:

— Domnule Haralamb, să vă spun: cunoştinţele pe cari dorim noi să le facem şi cunoştinţele pe cari doresc alţii să ni le facă sunt două lucruri deosebite...

Mi se păru că vrea să mai zică ceva, dar tocmai atunci veni un domn şi o rugă să joace cadrilul cu dînsul.

— Mulţumesc, domnule, l-am dat.

După cîteva minute veni un altul, care se duse cu acelaşi răspuns; după acesta, un altul, şi aşa vreo patru la rînd. Eu tăceam şi tăcea şi ea. Cînd începu cadrilul, băgai de seamă că nu vine nimeni s-o ia la

joc. Fără voia mea, mă sculai în picioare şi privii prin lume la întârziatul cavaler al Matildei. Cine era acest sălbatec?

Ea înţelese se vede gîndul meu, căci rîdea.

— Căutaţi pe cineva? mă întrebă.

— Pe nimeni, dar... văd că nu vine...

— Cavalerul meu? Nu există. Am fost silită să spun un neadevăr ca să scap de a mai juca. Sunt aşa de ostenită!... Au să se uite toţi la mine destul de urît, dar ce-mi pasă! îmi pare rău numai c-am spus minciuni.

Eu urmai de a tăcea. Ea asemeni.

Ce ciudat încep simţirile inimei noastre! Mi se păru că Matilda a priceput că eu nu doream să joace şi de aceea a întrebuinţat această şiretenie, şi parcă în mintea mea se făcu senin şi cald, şi o bunătate fără margini îmi umplu sufletul. Tocmai după ce am trecut prin această împrejurare a vieţii am putut pricepe căsunt o fire cam exagerată, care sufăr de toate nimicurile şi le strîng în mine. Această întîmplare că Matilda nu vroi să joace cadrilul, putea să fie în mintea ei — şi cred chiar că era — cu totul nevinovată de suferinţa mea; fiindcă toate aceste simţiri mulţumitoare treceau ca o nălucire prin obosita mea fiinţă şi sfîrşeau prin a mişca fundul negru şi tulbure pe care curg zilele mele.

După ce se odihni, muma ei îi puse haina pe umeri, pe care ea şi-o prinse încetinel, cu întîrziere, şi amîndouă se sculară să plece. Matilda îmi întinse mîna. Do luai cu grabă şi aproape i-o acoperii în mîna mea, atît de mică şi de blîndă era. într-o secundă inima mi se păru că a fost deodată oprită de ceva şi că plămînii îngheţaseră în mine.

Ea ieşi încet precum se şi îmbrăcă, şi-n urmă ieşii şi eu.

II

Am spus la începutul acestei istorisiri că n-am încercat să scriu niciodată în viaţa mea. Nu este adevărat. N-am scris niciodată un lucru întreg, şi, mai cu deose-

bire, n-am păstrat nimic din încercările mele, dar foarte adeseori am umplut pagini întregi de aiurări, am făcut versuri, am plîns în rînduri nebune pe foile albe ale unui biet caiet, care s-a dus filă cu filă în foc...

Pentru că, cum se poate să fie adevăratele mele simţiri ceea ce scriu eu, cînd condeiul trebuie să le strîngă în vorbe şi cînd simţirile mele ştiu foarte bine că nu se pot tuina în forme?

Şi cu toate acestea am înnegrit şi eu hîrtie, pentru că mi se pare că este, mai presus de puterea noastră de a voi, o rîpă adîncă, care ne atrage către dînsa cu o adevărată furie: aceea a destăinuirilor. Dar dacă te-ai întreba bine: ce destăinuiri? singur nu ţi-ai putea răspunde, căci cînd ele trebuie să lege în fraze, simţi numaidecît ce diafane sunt şi cît de greu le poţi prinde fiinţa. Sunt multele şi neîmplinitele doruri ale sufletului, cari, ca atîtea seminţe căzute din ciocul unor paseri din alte lumi, încolţesc străine şi singuratice în noi, prinzînd rădăcină şi chinuindu-se. Sunt avînturile cătră un ideal ameţitor de depărtat, cărora viaţa de toate zilele le uda aripele. Sunt nebunii şi visuri, care-ţi asurzesc mintea şi-ţi umplu pieptul, pe cît nu te gîndeşti a le spune, dar care fug ca orizontul dinainte-ne, de îndată ce vrei a le prinde şi a le lămuri şi altora.

Cum mă întorsei acasă, după bal, aceste gînduri mă apucară şi vrui să scriu. Nu putui atunci. Trei zile după aceea îmi simţeam mîna încă caldă de a Matildei, şi cînd închideam ochii o aveam acolea, înaintea mea, vie şi întreagă. Un moment nu-mi veni în minte că de-abia atunci o cunoscusem, că puteam să mă înşăl asupra ei, că ea n-avea poate nici o asemănare cu idealul meu. Este drept însă că în acest timp Matilda era mai mult forma omenească în care se întrupau dorurile mele nehotărîte decît femeia care avea să aprindă în mine patima cea mai dureroasă şi mai hotărîtă despre ea.

în cele trei zile ce urmară mă încercai de mai multe ori să scriu. Hîrtia e răbdătoare.

în a treia seară făcui versuri. — Versuri!...

Bine-ai venit, fecioara, cu paşi măreţi şi falnici !
Cap tînăr de femeie pe umeri de statuie;
Atît îţi stă de bine cu ochii mari şi jalnici.
Cu sîngele ce-n faţă sălbatec ţi' se suie,
Că de-ai fi plîns cînd Iuda îl ţintuia de glezne,
Mîntuitorul lumii ar fi murit mai lesne.

Acest început mi se păru greoi şi silit. Nu era ceea ce simţeam eu. Făcui hîrtia bulz şi-o aruncai.

Altă foaie:

Te-a zămislit blînda natură
Ca pe-o floare de pe plai.
Din carminul rozei de mai
Ţi-a zugrăvit, rotundă, gura,
Iar din albastrul de cicoare
Ţi-a-nduioşat privirea vie,
Aşa că bine nu se ştie
De eşti femeie sau eşti floare.

La brîu te-a strîns ca pe-un mănunchi
De ramuri tinere de crir,
Şi nu ştiu ce ţi-a pus în sîn
Şi de la sîn pîn'la genunchi,
Că parcă-ai fi un vis croit
După gîndirea mea nebună,
Cu sufletul ca alba lună,
Cu trupul cald şi liniştit.

în trista mea singurătate
Au răsărit, colo şi colo,
Videnii cu cap de Apollo
Şi ochii plini de bunătate ;
Dar dacă tu ai şti anume
Cît farmec e-n făptura ta,
Ai face aripi ş-ai zbura,
Căci prea eşti singură în lume !

Aci se opri condeiul. Cetii de la început ceea ce scrisesem, şi cu atîta furie ştersei pagina de sus pînă jos, că mă stropii de cerneală pînă şi pe obraz. O

zvîrlii şi pe aceasta. Eram aproape indignat pe versuri. Pentru că vorba *cicoare* mi se păruse originală, făcusem ochii Matildei albaştri! Eram nebun. După cîteva minute căutai pe jos mototolul de hîrtie, fiindcă parcă-mi plăcuse un rînd. îl găsii şi-mi rămase în minte:

La brîu te-a strîns ca pe-un mănunchi
De ramuri tinere de crin....

Parcă semăna cu Matilda. Dar, în sfîrşit, toate acestea nu spuneau nimic din sufletul meu. Ce poate vorba!... închipuiască-şi cineva o imensă pînză de borangic, pe care cîţiva nebuni ar vroi s-o fixeze cu bolduri de ţărmurile mării, spre a lua conturul valurilor agitate. E cu putinţă?...

Atunci, îmi luai pălăria şi ieşii. Era o noapte liniştită. Da băi dormea toată lumea, şi în văzduhul cald, singură luna se urca cu chipul ei plin şi încremenit, parcă ar fi fost o nebună de noapte care ar fi intrat într-un nemărginit ţintirim. Fără să mă gîndesc, mă îndreptai spre casa în care şedea Matilda. Era un şireag de odăi joase, întinse pe un coridor lung şi îngust, în zidurile cărora luna cădea cu lumina ei de făclie galbenă. în capătul balconului văzui de departe o umbră, care sta răzemată de parmaclîc. Cu cît mă apropiam, cu atîta inima îmi bătea mai tare. Dar dacă ar fi fost ea? N-o văzusem de trei zile.

Era ea. Cum mă apropiam încet pe iarba moale a drumului, nu mă auzea. Şi aş fi putut să fac şi zgomot, că poate s-ar fi uitat la mine fără să mă cunoască, atît era de cufundată în înţelegere cu luna. Cînd ajunsei în dreptul ei, mă oprii şi, spre a-i atrage luarea-aminte, întrebuinţai vechiul mijloc al curtenilor: tuşii. Ea îşi strînse şalul pe dînsa şi se trase cam în lături. Eu nu ştiam ce să fac: să m-apropii de ea, ori să stau pe loc, ca să n-o spării?

în sfîrşit, o simţii că mă recunoaşte.

— Bună seara, îi zisei.

— Bună seara, îmi răspunse cam încet.

Nu v-aţi culcat încă? adăugai, ca şi dînsa.

— Nu... Era luna aşa de frumoasă... Am ieşit un moment s-o privesc...

—. E foarte frumoasă luna...

Şi nu mai ştiam ce să mai zic mai departe. Tremuram tot, cu glas, cu picioare, cu inimă. Dînsa înţelese încurcătura mea şi se încercă, se vede, să rupă farmecul ce-1 simţea că are asupră-mi. Vroi să intre în casă; dar, după ce făcu un pas spre uşă, se întoarse pînă la marginea balconului şi se cam întinse spre mine, ca s-o pot auzi:

— Mîne ştii că noi vrem să ne ducem la stînă. Mergi şi dumneta? E o societate întreagă: d-na X, Y etc.

Şi înşiră o mulţime de nume. Eu băgai de seamă că pentru întîia dată îmi zicea *ştii* în loc de *ştiţi* şi ***dumneata*** în loc de *dumneavoastră.*

— Merg, cum nu. E departe stîna?

— Nu: o jumătate de ceas pe jos.

Şi vorbind, mă apropiasem de tot de balcon.

— Ce tăcere frumoasă ! adăogai. Parcă suntem la ţară.

— Apoi la ţară şi suntem; afară doar că ne culcăm mai tîrziu.

— Cînd ne culcăm...

— Da' ce, dumneata nu te culci totdeauna?

— Nu prea pot dormi. Şi ce rău e !

Ea tăcu un moment.

— Pricep. Nici eu nu prea dorm totdeauna, îmi zise. Dar astă-seară voi căuta să mă odihnesc, ca să pot mîine umbla. Noapte bună. Şi îmi întinse mîna.

— Noapte bună, îi zisei, luîndu-i mîna şi întîrziind de-a i-o lăsa. Ce păcat de luna asta ! Cîtă taină are în lumina ei...

— Du-te, du-te, îmi zise mai încet şi tremurînd, du-te, ca să poţi mîine umbla.

— Mă duc, îi răspunsei stins de tot, pe cînd, fără să-mi dau bine seama de ce fac, îi lipisem mîna de pieptul meu şi i-o ascunsesem cu amîndouă mînile mele.

Atunci o simţii aproape de tot, vorbindu-mi cu o aşa de dulce stăruinţă, că parcă îmi topea inima de înduioşare:

— Te rog... du-te...

Mă dusei, fără să mai zic nimic. Cînd îmi întorsei privirile, după cîţiva paşi, o văzui rezemată de zid şi ascunzîndu-şi faţa cu amîndouă mînile.

După ce ea intră înlăuntru, eu mă dusei acasă. Duna bătea în geamurile mele cu o lungă şi gînditoare rază senină, luminîndu-mi odaia. Dîngă călimară şi condei sta ţiteră, cu coardele strălucind în razele lunei.

îmi era pieptul atît de plin de bătăile inimei şi ochii aproape înecaţi de lacrimi, că trebuia sau să plîng, sau să mă reîntorc înapoi şi să mă întind pe pămînt, sub uşa ei, ca să mă simtă că sunt lîngă dînsa. în nevoia mea de a face ceva, luai masa în braţe, o scosei afară pe prispă, împreună cu scaunul de lemn ce era alături, şi mă pusei să cînt.

Ce putere extraordinară o fi trecînd în degetele noastre cînd suferim, nu-mi pot da seamă. Ştiu numai că lacrimile şi toată durerea mea le plînse instrumentul, de ale cărui coarde îmi prindeam degetele ca un desperat, făcîndu-le să trăiască şi să simtă cu mine. Ele îmi răspundeau, înţelegîndu-mă şi vibrînd duioase în adîncul luminei de lună... A!... ţiteră mă înţelegea ! în cutia ei puteam să-mi găsesc simţirile mele. Erau ale mele. Demnul şi sîrma mă cunoşteau mai bine decît condeiul. Ceea ce nu putusem să spui cu unul, cu celălalt spuneam perfect.

Fără voinţa mea, se desprinse de coarde o melodie simplă, acele cîteva note cunoscute sub numele de *Trăumerei,* pe care Schumann pare că le-a extras din visul dureros al unei nopţi de vară... Cîntai, cîntai, exaltîndu-mă, dar totdeodată pierzînd noţiunea durerii mele personale şi intrînd oarecum într-o boltă de impresiuni, în cari eul meu întristat se pulveriza, împrăştiindu-se în văzduh.

Se făcea aproape ziuă cînd încetai şi mă culcai. Dorinii adînc şi nu mă dusei la stînă, fiindcă deschisei ochii tocmai la amiazăzi. Mă sculai ostenit şi statui pe marginea patului, căutînd să-mi adun minţile obosite. Ce greu dormisem !

III

Acum sunt liniştit şi mă gîndesc la cele întîmplate ca la nişte visuri dulci. Au trecut toate!... Toate trec şi se uită în lumea asta.

Dar oricît sunt de liniştit, spun drept că mă mişcă şi acum această pagină din viaţa mea.

A doua zi către seară, ieşind prin băi, văzui pe Matilda în acelaşi loc în care o întîlnisem noaptea ce urmase. Ea citea şi mama ei lucra. Mă simţii dator să mă apropii de dînsele ca să le zic bună ziua. Matilda mă primi cam rece. Pe cînd eu vorbeam cu bătrîna, dînsa îşi urma cetitul. Gîndii în mine că e aproape o necuviinţă ceea ce făcea, dar, ca orice om căruia îi este drag un lucru, mă simţeam gata s-o iert dacă mi-ar fi arătat cea mai mică intenţie de-a voi să mă rânească. Ea însă cetea cu o linişte nespusă. Cînd plecai, îmi întinse mîna cu bunătate şi se uită la mine lung. Nu rosti însă nici un cuvînt.

După ce prînzii cam în silă, o pornii în sus pe marginea apei. Cerul, cîrpit ici şi colo de nouri, se videa tot în luciul negru al lacului. Duna nu răsărise încă şi, spre apus, cea din urmă viaţă a soarelui se zugrăvea pe scoborîşul ceresc într-o coloare străvezie de argint, pe a cărui pînză cumpenele de la puţuri şi rarii pomi ce se iveau pe întinderea cîmpului se desinau minunat de bine. Mă dusei departe pe marginea unui lan de orz, pînă ce pierdui din auz zgomotele lăutarilor de la birt. Pacea cîmpiei îmi era dragă. Miile de fiinţe care trăiesc în singurătatea ierburilor îşi destăinuiau neînţeleasa lor viaţă în felurimi de sunete şi de ţîrîituri bizare, care alcătuiau ca un singur glas, ce se înălţa, pierzîndu-se în văzduhul lin al nopţii. Ostenit, mă întinsei pe pămînt, cu faţa la cer.

Mare şi nespusă este taina ce se întinde deasupra noastră fără de drumuri şi fără de hotare. înlăuntrul ei, bulgării aprinşi par atîtea ţinte de diamant cu care o mînă nevăzută ar fi prins draperia nopţii de bolta tărielor, iar *Calea robilor* stropitura unei imense bidinele de zugrav muiată în lumină. Cît e de sus şi de adînc ! şi cît de mult mă atrage!... Pe ce cărări

se duc nevinovatele stele care cad, şi ce legătură este între ele şi noi de tresărim cînd ele pier în întuneric? Cine ţine cîrma atîtor lumi de o spăimîntătoare depărtare?...

Totdeauna mi-a părut rău că n-am învăţat astronomia, dar n-am nici un mijloc de-a îndrepta ceea ce nu s-a făcut la vreme. M-am gîndit însă foarte des şi foarte serios să mă fac marinar. între mare şi cer este o strînsă prietenie, şi, între amîndouă, omul trebuie să fie cu totul altfel: mai puţin iubitor de sine şi mai adevărat.

în adîncul nopţii se auzi deodată un glas rătăcit de fluier, care îmi coborî mintea ca un fulger din naltul cerului la pămînt. Gîndii mai întîi că era vreun cioban călător, care îşi întovărăşea urîtul cu viersul fagului. Văzînd însă că sunetul nici creştea, nici descreştea, îmi veni în minte că, poate fără să ştiu, am luat drumul stînei. Atunci răpede mă sculai şi pornii spre partea aceea, spre a întreba pe ciobani dacă a fost de cu vreme lume din Dacul-Sărat pe la dînşii. în adevăr, la cîteva sute de paşi de mine, văzui focul arzînd dinaintea colibei, şi o lăture omenească luminată de flacăra vreascurilor. Nu-mi veni cîtuşi de puţin în minte că puteam fi necinstit de cîini sau huiduit de ciobani. Şi se vede că ştie Dumnezeu de ştirea rătăciţilor, căci nimic de felul acesta nu mi se întîmplă. Baciul îmi răspunse, cu vorba lui domoală şi liniştită, că a fost destulă lume.

Nu ştiam cum s-o întorc mai bine ca să fac pe cioban să-mi spuie cam ce fel de lume fusese pe la stînă. Parcă îmi era frică să nu ghicească că scopul meu era de-a afla ceva despre Matilda. Fusese şi dînsa? Era veselă, era tristă?... Baciul da din umeri cu nepăsare, în cele din urmă plecai, ducînd cu mine descurajarea care însoţeşte, în asemenea împrejurări, pe toţi oamenii nehotărîţi. Ce-aveam de făcut? Unde era s-o mai văd, ca să-i spun că toată noaptea ce trecuse nu închisesem ochii şi că, adormind tocmai despre ziuă, mă deşteptasem tîrziu de tot şi ostenit?

Intrai acasă aproape fără putere. Dormea toată lumea ca un singur cap somnoros. Nimic nu mai da

semn de viață. Rar, cîte un lătrat de cîine se înălța tînguitor în noaptea tăcută, răspunzînd unei caraule, care gemea încă şi mai rar, de marginea satului.

Aprinsei luminarea ca să mă dezbrac. Fui foarte mirat văzînd pe masă o scrisoare, fiindcă, plecînd din Bucureşti, într-adins nu-mi lăsasem adresa, ca să nu fiu urmărit de indiscreția prietenilor şi a gazetarilor. Era una din acele stupide şi revoltătoare poftiri la nuntă, care îți vin aşa, ca din cer: „domnul şi doamna C C. Ionescu au onoarea a vă face cunoscută căsătoria fiicei lor Mariuca cu domnul Stan Bran etc". Ce vinovat eram eu, în starea sufletească în care mă găseam, să ştiu că domnul Ionescu îşi mărita pe Mariuca cu un domn oarecare?... Habar n-aveam de Ionescu, şi de fiică-sa, şi de ginere-său, şi de toți nebunii din lume care se hotărau să înmulțească genul omenesc !...

O zvîrlii să nu se vadă şi mă culcai.

O săptămîna de-a rîndul am văzut pe Matilda în toate zilele, fără a-i vorbi. Ce se petrecea în sufletul meu cînd o întîlneam n-am putut niciodată bine pricepe. Ştiu numai că ori de cîte ori o zăream, mi se părea un moment că mă înec, simțeam aşa ceva parcă n-aveam destul aer împrejurul meu şi-mi trebuia o putere de uriaş ca să-mi liniştesc bătăile inimei şi să-mi scot pălăria cînd treceam pe lîngă dînsa.

într-o zi făcusem tocmai o lungă primblare pe cîmp, după o baie rece, şi intram în sat, cînd, la cotitura unei ulițe, mă întîlniicu dînsa față în față. Atîta era de neaşteptată această întîlnire, încît se vede că-mi schimbă figura cu totul şi mă pironi în loc. Fie că dînsa înțelese aceasta, fie că vroia să-mi spuie ceva, o văzui venind drept la mine cu mîna întinsă şi rîzînd.

— Bună dimineața, îmi zise; ce te mai faci? e o vecinicie de cînd nu te-a mai văzut nimeni. După aceea se opri şi se uită lung la mine. Da' ceai? Ar zice cineva că te-ai întîlnit cu vreun urs... sau poate nu eşti bine?

în sfîrşit, putui şi eu să îngîn două vorbe:

— Nici una, nici alta; sunt numai ostenit.

— Ştii, îmi zise, că mama a trimis să întrebe de d-ta; mai întîi fiindcă dorea să te vadă şi apoi fiindcă am hotărît să mergem diseară la Dunăre.

— E cam nor; nu cred să vă puteți duce.

— După cît se vede, nu prea eşti iubitor de astfel de petreceri.

— Dimpotrivă, mă grăbii a răspunde, sunt gata să plec.

Vedeam în această preumblare singurul mijloc de-a mă apropia de dînsa mai mult, de-a o videa mai îndelung şi mai în pace, şi pusei prea multă grabă în răspunsul meu. Ea plecă ochii în jos. Nişte vine subțirele de roşeață, ca cele ce trec prin foaia macului sălbatec, i se urcară în obraz. După cîteva secunde de tăcere, se uită din nou la mine cu oarecare stăruință:

— Eşti tot atît de gata de-a merge ca şi acum cîteva zile, la stînă? îmi zise, întinzîndu-mi mîna.

Nu ştiu de ce, ori de cîte ori mi s-a părut că am prea multă dreptate față cu un om care se îndoieşte de mine, n-am putut să-1 fac să-nțeleagă prin vorbe că am dreptate.

Duai mîna Matildei cu oarecare sfiiciune şi mă mulțumii a clătina din cap.

— Dacă aşa crezi... ce să-ți fac?

— Eu nu cred nimic, îmi zise, depărtîndu-se. Cine poate pătrunde gîndurile omeneşti...

Ne despărțirăm. După cîțiva paşi aşa îmi părea de rău că nu-i vorbisem mai mult, că parcă-mi venea să mă-ntorc înapoi după dînsa. „Natură afurisită, îmi ziceam în mine, parcă îți pune cineva căluşul în gură, de nu vrei să vorbeşti t" Şi îndată începui a mă gîndi cum ar fi făcut un om cuminte şi cu ştiință de lume mai multă decît mine: cum ar fi pornit cu dînsa la primblare şi i-ar fi explicat ci nu putuse să vie la stînă din pricina unei insomnii, a căreicauzăeraea, Matilda; cum ar fi strecurat cu ghibăcie cîteva vorba prin care s-o facă să înțeleagă că sufere pentru dînsa, că o iubeşte etc. închipuirea mea, blăstemata mea închipuire, care e atîta de harnică la nimicuri, se puse pe lucru, şi pe cînd eu margeam într-o parte şi Matilda într-alta, mă văzui în minte alături de dînsa, pe cîmp.

ţinîndu-i braţul cald sub braţul meu şi spunîndu-i toate cele de mai sus.

Aşa mersei pînă acasă. Intrînd în odaie, găsii un bilet de la muma Matildei, prin care eram înştiinţat că în ziua aceea o societate de mai mulţi domni şi doamne vroiau să facă o lungă primblare la Dunăre şi eram poftit şi eu să viu. Era cît p-aci să răspund că nu pot merge, dar îmi luai răpede de seamă şi scrisei două rînduri de mulţumire, făgăduind totodată că voi veni.

într-adevăr, la trei ceasuri toată lumea era strînsă pe un maidan din mijlocul satului. Plecarăm în linişte, apucînd drumul movilei, care merge printre două lanuri de mei pînă dă în şosea.

Da început erau temeri de ploaie,dar încetul cu încetul lumea se împărţi în mici pilcuri de cîte patru sau cinci inşi şi, o dată firul vorbei apucat, nimeni nu se mai gîndi la nori. Matilda mergea înaintea mea, însoţită de un colonel bătrîn şi de un alt domn, pe care-1 videam întotdeauna grozav de harnic pe lîngă dînsa. Eu veneam în urmă, într-un grup de două domnişoare şi doi militari, şi aşa se ţineau mai muite şiruri de domni şi de doamne, cari vorbeau de ceea ce le trăsnea prin minte.

Da movila de pe şosea ne oprirăm cîteva minute. Eram în mijlocul cîmpului. Cît vedea ochiul împrejur, holdele se întindeau, în fâşii aurii şi verzi, ca şi cum ar fi fost atîrnate de lungul şoselei, care trecea pe dinaintea noastră ca o sfoară albă ce părea că leagă cele două capete ale orizontului. Spre răsărit, munţii Măcinului se iveau sprinteni din bruma sură a văzduhului, şi, în poalele lor curgînd Dunărea, dintre copaci răsăreau pînzele cele mai de sus ale corăbiilor, care păreau aidoma nişte fluturi ce se jucau pe creasta pomilor.

După un ceas şi jumătate de drum, ajunserăm la satul din malul Dunării...

E curios cum apele mari produc efecte puternice asupra omului. Toată această societate veselă şi vorbareţă tăcu ca prin farmec cînd dete cu ochii de luciul măreţ al Dunării. Un moment se păru că întinderea apei vorbeşte fiecărui în parte despre ceea ce avea mai acuns şi mai dulce în suflet, şi, chiar pentru cei ce nu aveau nimic, ochiul, atins de noutatea priveliştei, sta ţintit pe lungul fluviului.

Toată lumea se aşezase pe o grindă, ce era trîntită sus pe mal, şi privea. Colonelul, entuziasmat de panorama ce se desfăşura înainte-i, mă luă de braţ şi, scoborîndu-ne încetişor pînă în marginea apei, începu a-mi istorisi o dragoste a lui de la Veneţia. Eu eram răbdător, şi cu toate că cei de sus ne chemau mereu, colonelul ameninţa să nu mai isprăvească dacă un tunet puternic n-ar fi izbucnit din nişte nori groşi, ce veneau despre mare. Atunci ne urcarăm răpede pe mal. Matilda sta singură tocmai la capul grinzei şi se uita, cu desăvîrşire pierdută de ceilalţi, în susul Dunării. Eu am crezut întotdeauna că ceea ce este mai adînc în noi corespunde tocmai cu ceea ce este mai depărtat şi mai mare decît noi.

Din nenorocire, avusesem dreptate cînd proorocisem dimineaţa că în ziua aceea era să ploaie. Norii se grămădeau din ce în ce mai ameninţători. Printre noi, unii glumeau şi rîdeau, dar cei mai mulţi păreau îngrijaţi. Se ţinu un sfat de cei ce se credeau mai înţelepţi, dacă trebuie să mai aşteptăm în sat sau să plecăm fără întîrziere. Se hotărî să plecăm pînă nu ne ajunge ploaia, şi colonelul alcătui o coloană de drum, de cîte doi-doi, care să poată mai lesne ţine piept vremei celei rele. începu prin a se pune la cale pe dînsul, şi izbuti minunat,' căci se dete de cavaler al Matildei; pe ceilalţi îi împărţi cum se pricepu; dar cînd ajunse la muma Matildei, se uită bine împrejur, să vadă cine e mai demn de o asemenea slujbă, şi nu găsi pe nimeni, se vede, căci strică prima tocmeală şi făcu o alta, în care dînsul da braţul bătrînei, iar pentru Matilda mă hotărî pe mine. Noroc că erau mai mulţi bărbaţi decît femei ! Pe cei stingheri îi puse să ţie adăpost de laturea doamnelor pe care le bănuia el mai şubrede. Astfel, procesiunea porni.

Desne se poate pricepe că ordinea aceasta nu ţinu nici cinci minute. Cei mai sprinteni o luară, fireşte,

înainte, şi cei cari stricară cei dintâi coloana furăm noi, eu şi Matilda.

Ah, Doamne! ce uşor mă simţeam şi cum binecuvîntam în mine întîmplarea aceasta ! Mă uitam la nori cu recunoştinţa unui felah din deşert şi tremuram de frică să nu care cumva să iasă iar soarele. O purtam mai mult pe sus şi-i alegeam cărările cele mai netede şi mai moi. Ea îşi rezema braţul cu toată greutatea lui de mine şi căuta să-şi potrivească mersul după al meu. Ne mîna înainte o putere mai mare decît a noastră. Nu ziceam nimic nici unul, nici altul şi am fi mers astfel pînă la marginea pământului, fără a grăi o vorbă, dacă n-ar fi început să cadă nişte picături mari de ploaie, care încurcau cu totul situaţia.

— Plouă, zise ea.

— Nu-i nimic, îi răspunsei; dacă ne vom grăbi, în zece minute suntem la movilă. Sau... poate ai ostenit?

Nu-mi răspunse nimic, ci numai o simţii că-mi strînge braţul mai tare sub al ei, parcă ar fi voit să-mi arate prin aceasta cîtă încredere avea în mine. Acum însă începuse şi vîntul. Ploaia ne venea pieziş în obraz şi lovea cu destulă putere. în drumul nostru era o colibă de jitar. îi propusei, dacă era ostenită, si rămînem acolo. Ea nu primi. Atunci, îmi desfăcui fularul ce-1 purtam împotriva prafului şi-i acoperii capul, legînd basmaua pe deasupra pălăriei, ca să nu i-o ia vîntul. Ne uitarăm în urmă: ceilalţi nici nu se mai videau.

Ploaia se-nteţea din ce în ce, şi fulgerele tăiau prin văzduh fel de fel de scrijilături. De la o vreme mi se păru că tremură.

— Ţi-e frică? o-ntrebai.

Ea se-ncercă să zîmbească.

— Mi-e cam frig, îmi zise.

Nu puteam să fac nimic alta decît să dezbrac haina şi să i-o pun pe umeri. Nu ştiu însă de ce lucrul acesta îmi păru trivial. îi luai mîna şi i-o strînsei într-a mea, aşa că parcă aş fi voit s-o încălzesc toată din dragoste.

— Plouă, îmi zise la un moment, plouă urît, şi cu toate astea e frumos!...

Praful se muiase *le* tot şi se prefăcuse într-un fel de noroi negru, destul de displăcut. îi vedeam vîrful piciorului subţire cum se înfunda în tină şi mi-era mai mare groaza să nu răcească. în sfîrşit, după vreo jumătate de ceas, ajunserăm la cîrciuma de pe şosea. Cîţiva drumeţi, apucaţi ca şi noi de vremea rea, ne priveau cu nişte ochi minunaţi, parcă s-ar fi aşteptat să le lămurim din ce nour picăm.

Dusei pe Matilda în odaia cîrciumăriţii, care părea a fi o femeie sprintenă şi curată, şi o rugai cu stăruinţă să-şi schimbe îmbrăcămintea cu a ei. Eu însumi mă uscai cum putui de noroi şi de ploaie şi cerui hangiului să trimeată pe cineva călare pînă în băi, ca să vestească pe primar să trimeată toate trăsurile cîte se aflau acolo din Brăila.

Ducrul se urmă astfel, dar pînă să vie trăsurile» trecu destulă vreme. Cei din urmă nu mai soseau, şi ploaia nu sta de loc. După cîtva timp, neliniştit, întrebai pe femeie de Matilda. îmi spuse că şade la fereastră foarta îngrijată şi că a întrebat-o dacă eu am plecat. O rugai să-i spuie că n-am plecat şi că am trimis un om la băi după trăsuri. Totodată, îi cerui voie s-o văd. Mă primi.

Cînd intrai înăuntru, ea se uita pe fereastră, în bătaia ploii. Era îmbrăcată cu o polcuţă de stambă şi cu o rochie tot asemenea, largi, lungi şi bătătoare la ochi. Cum mă văzu, începu a rîde:

— îţi plac aşa cum sunt?

— Mie îmi placi orcum ai fi, îi zisei.

Tocmai după ce-mi ieşi vorba din gură băgai de seamă ce mult spusesem şi mă simţii roşind de îndrăzneală. Dar nu ştiu ce era în aer, şi în ochii ei, şi în inima mea, că mă simţeam cu un curaj straşnic. îi apucai mînile şi i le sărutai de nenumărate ori, încercînd să-i spun ceva, dar nereuşind decît a-i îngîna numele. Ea sta în picioare, înainte-mi, tremurînd *şi* lăsîndu-şi minele pradă gurii mele. Nu ştiu cum, polcuţă hangiţei era încheiată în nişte nasturi rari de tot, aşa că, la cea mai mică mişcare a braţelor ea se desfăcea, lăsînd să se vadă vîrfurile dantelelor şi începutul sinului. Se vede că-mi pierdui mintea, sau mă

schimbai în cîteva secunde cu desăvîrşire, căci îi apucai mijlocul în braţe, şi cîte nenumărate sărutări urmară în întunericul odăii, cine mai poate spune. Eram stăpînul ei cu o neţărmurită putere, şi aş fi putut s-o ucid sub perne sau să-i înăbuş gura sărutînd-o o vecinicie întreagă, că n-ar fi zis nimic. Numai braţele îi stau strînse de gîtul meu, şi de cîte ori vroiam să mă mişc, simţeam dulcea lor putere cum mă ţinea lipit de dînsa.

Cine are destul viers în limbă ca să poată spune cîntecul fără fiinţă ce vibrează în toată făptura omului care iubeşte, cînd este fericit? Şi cine poate prinde fiinţa acestei fericiri; căci ea are mai întotdauna un soi de gust al durerii sau ceva asemenea cu răcoarea pe care ar simţi-o un om care visează cînd aripa morţii ar trece pe deasupră-i.

Mă urcasem în trăsură ca să mă duc după cei întîrziaţi, şi farmecul Matildei mă stăpîneaîncă. Da' ce spun eu ! Astăzi, cînd ea îmi e străină şi depărtată, şi încă, cînd aducerea-aminte ia lucrurile mai de departe şi ajung cu gîndul la circiuma de pe şosea, mă simt, eu, omul stins şi istovit, sub puterea ademenitoare a farmecului Matildei, şi mă mişcă şi acum !...

Ceilalţi, prinşi de furtună cam în marginea satului, se întorseseră cu toţii înapoi. îi adunai de prin toate colibele şi pornirăm spre băi. Pe Matilda o urcasem în trăsură, o învelisem bine şi o trimisesem acasă, într-adins singură, ca să nu dăm loc la vorbe!...

IV

vȘi de-acum ce să mai spui?...

A doua zi toată lumea mă însura cu Matilda. Ducrul acesta îmi făcea grozav de rău. Mi se părea că toată dragostea mea e pemîinele lor şi că mi-o întorceau pe toate feţele, ca pe o marfă, spre a o cerceta dacă e de cumpărat sau de lepădat.

Mai steterăm la băi vreo zece zile. în cele trei zile de la început mersei regulat să văd pe Matilda. Era cam bolnavă şi nu ieşea din casă. De cîte ori rămîneam

singuri, mă chema lîngă scaunul ei şi începea să vorbească de un viitor fericit ce ne aştepta, de lungi călătorii ce era să facem împreună, de mulţumirea ei că m-a întîlnit, fiindcă zicea că mă cunoscuse de mult, de viitorul meu etc.

A patra zi, venind s-o văd, ieşi o femeie şi-mi spuse că doamnele nu sunt acasă. Mă prinse mirarea şi mă duceam cam trist spre birt, cînd mă întîlnii faţă în faţă cu colonelul, prietenul lor. Acesta, cum mă văzu, mă apucă de braţ şi mă luă la o parte.

— *Mon cher,* îmi zise cu un aer protector şi misterios, îmi pare bine că te întîlnesc. Te căutam. Ia spune-mi, ce ai de gînd cu însurătoarea? Ar trebui să te cam grăbeşti, fiindcă fata ecompromisă, îţi spun eu.

– Mă iertaţi; nu pricep. Care fată? îngînai eu.

— A! ştrengarule!... ai noroc! Fată bună, măii Şi pe urmă, unde pui că are şi vreo două mii de galbeni venit!

Pentru întîiaşi dată auzeam că Matilda e bogată.

— Ia spune-mi, urmă colonelul, ai făcut vreun *demarş?*

— N-am făcut nimic absolut.

— Mai bine. Ia ascultă: mă autorizezi pe mine să vorbesc bătrînei?

Atîta mă indignă propunerea aceasta, încît era p-aci să-i întorc spatele şi să-1 las. Cu ce drept se interesa acest domn de afecţiunile mele? Cine-i spusese că eu voiesc să iau pe Matilda, sau că ea vrea să mă ia pe mine?

– Nu te autorizez de loc! îi zisei cam răstit.

El se uită la mine lung şi făcu o strîmbătură din gură care părea a zice: „E nebun, săracu" ! După aceea ne despărţirăm cu oarecare răceală.

Ajungînd acasă, începui să văd că avea dreptate colonelul. Eu nu trimisesem Matildei decît cîteva coşuri cu roze, care ştiam că-i fac plăcere. Cînd mă gîndii însă la numărul de nimicuri şi de banalităţi cari încunjură căsătoria, mă apucă o curată descurajare. Ştiam bine că nu puteam să nu le fac dacă vroiam ca Matilda să fie a mea. Atunci, îmi veni în minte

să-i scriu ei şi să-i spui că-mi era mai dragă decît lumina care-mi da viaţa, că nu puteam trăi fără dînsa, că o rugam să aibă încredere în mine şi să plecăm amîndoi prin ţări străine, unde să ne cununăm simplu şi fără zgomot. îi mai lămuream o mulţime de lucruri, şi-n cele din urmă o rugam să-mi răspundă. Sfîrşeam spunîndu-i că plec la Brăila ca să-i aduc roze.

Trimisei scrisoarea şi pornii numaidecît la Brăila. Mi-aduc aminte că am umblat o zi întreagă, căutînd tot ce înflorea mai frumos şi mai parfumat pe malul Dunării. Seara m-am întors cu un coş plin şi l-am şi trimes Matildei. Mi **1**-a adus însă înapoi, sub cuvînt că doamnele se culcaseră. Mă uitai la ceasornic: era aproape zece. întîrziasem prea mult.

A doua zi de dimineaţă îl trimisei iar şi iar mi-**1** aduse înapoi, de astă dată spunîndu-mi că nu vroia să-**1** primească. Atunci îmi luai pălăria şi mă dusei eu însumi să văd pe Matilda.

Care nu-mi fu însă mirarea cînd în camerele lor găsii nişte chipuri necunoscute. întrebai pe un domn de numele mamei Matildei şi-mi spuse că a plecat.

Rămăsei deocamdată ameţit, parcă m-ar fi lovit cineva cu un lemn peste cap.

— A plecat... zisei lung şi fără glas.

După aceea o pornii în fuga, neştiind ce fac, la colonel să-**1** întreb. Colonelul îmi spuse cu răceală că scrisoarea mea fusese primită de muma Matildei, care, la citirea ei, zise că trebuia să fiu nebun; că în adevăr au plecat, şi nu ştia unde, căci nu vruseseră să-i spuie, dar îşi da el cu părerea că au plecat cu scop de a ieşi din ţară. Totodată, începu a-mi face morală, că am compromis fata, că nu l-am ascultat, că aşa mi se cuvine etc. Nu ştiu cum i-oi fi părut eu lui, dar el mie îmi păru foarte prost. îl lăsai în plata Domnului şi pornii acasă. Trimisei după birje, ca să plec numaidecît la gară, şi intrai să-mi strîng lucrurile de prin odaie.

N-am încercat şi nu cred să mai resimt niciodată impresia de singurătate pe care am simţit-o între cei

patru păreţi ai camerei mele. Aşa mi se părea lumea de pustie, că-mi venea parcă să mă închid în lada ce sta dinaintea mea deschisă, ca într-un sicriu. Strînsei tot de pe masă, şi cînd luai un mic voal ce-mi rămăsese de la Matilda, îl dusei la gură fără voia mea. Parfumul lui îmi puse în simţiri o falsă prezenţă a ei şi, cuprins de o milă nespusă, mă lăsai pe scaun, lipindu-mi voalul de obraz, şi, cu capul în mîini, mă podidi un plîns fără seamăn... Plecai la Brăila în goana cailor. Nu ştiam unde se duseseră, dar vream să mă duc să le caut pînă în fundul pămîntului. Trăsei drept la gară. Trenul plecase de mult şi nu mai era altul decît tocmai la **11** seara. Eram silit să aştept, şi eram atît de descurajat!....

Ieşii în oraş şi dădui drumul birjei. Mergînd singur pe uliţele Brăilei, mă întîlnii c-un vechi prieten, care, văzîndu-mă în ce hal eram, avu bunătatea şi delicateţa de a nu mă întreba ce aveam. El îmi propuse să mergem prin port, fiindcă tocmai pleca un vapor al companiei franceze Fraicinet, cel mai mare ce urcase Dunărea pînă la Brăila.

în adevăr, vaporul era superb. Făcurăm cunoştinţa cu căpitanul, care ne propuse să ne ia cu dînsul la Marsilia. Prietenul meu rîse. Eu însă îl luai la o parte şi-i dădui în mînă toate paralele ce aveam, cu rugămintea de a se duce să mi le schimbe în aur; eu, pe de altă parte, mă dusei şi-mi scosei un pasport, şi peste un ceas vaporul îşi ridica ancora spre a pleca în lume.

Ce se mişcase în mine nu ştiu, dar simţeam bine că aveam nevoie de a tăia spaţiul în lungul depărtării lui spre a înghiţi aer, aer...

— Unde te opreşti? mă întrebă căpitanul franţuzeşte.

— Nu ştiu.

— Unde mergi?

— Unde vrei.

Şi astfel vasul îşi întoarse vîrful în josul Dunării şi plecarăm spre mare, pe cînd ochii mei plini de lacrămi, de-abia mai videau pe prietenul care, de pe mal, îmi zicea;

-Adio..."

Aici se isprăveşte manuscrisul.

NUVELE ROMANE. FRICA

(1895)

ALESSIO

Către donna Bianca d. O.[1]

I

Colo, la deal, spre Torre d'Astura, uscatul strînge în brațele sale puternice orășelul tăcut al poeziei, Anzio[2]. De la Cicerone și pînă astăzi, valul sună, valul trece, iar zidurile clasice ale vilelor patriciane au rămas în mal, eterne, ca gloria romană. Cînd marea se ridică, spuma turbure izbește cu furie în colțurile cărămizelor împietrite, dar valul cade pe spate, rupt în bucăți, iar goelanzii își înmlădie aripile și fug de pe vîrfurile lor. Oglinda golfului s-a spart. Rigle verzi de apă se aleargă, se lovesc sînuri de sînuri, se înalță o clipă în aer și se zdrobesc, răsfrîngîndu-se într-o puzderie umedă. E carnavalul... carnavalul himeric al unei lumi de sirene, de tritoni, de nimfe, cărora vîntul le taie forme rotunde și brațe molatece din carnea agitată a mării.

— Ei, Alessio, ce-i cu tine de te-ai astîmpărat așa, cînd marea spumegă, și te pierzi în socoteli deșarte de ceea ce ar fi cînd n-ar fi ce este?... Uite, ia, marea! Prinde pînza pe vergea și zi lui Pippo să ridice ancora!

Dar Alessio zîmbea în barba sa nerasă și, cu genunghile strînse sub el, da din cap cu bunătate.

— Bătrînețea, signorino: te lupți cu toate, dar cu ea ba.

Apoi își trecu mîna pe niște cotoare de mustăți aspre și își șterse buzele subțiri cu podul palmei, parcă și-ar fi pregătit gura la o cinste deosebită; și,

în adevăr, scoase din căptuşala pălării o ţigară, o rupse în două şi vărsă tutunul dintr-o jumătate în lulea.

— Vrei să te plimbi? întrebă el, punînd un chibrit de vînt în pipă.

— Aş vrea. Cum ţi se pare vremea?

Alessio înălţă din umeri.

— O glumă. Pîn' desară se limpezeşte tot... Bucuros, să mergem, dar să luăm pe Nannina şi pe Domenico cu noi, signorino.

— Cum vrei, moşule. Pe Nannina am văzut-o la baie, cînta cu ghebosul ei.

— Păi... cîntă la boieri. Tocmai de aia s-o luăm, zise el, uitîndu-se în pămînt.

— Ce fel, Alessio, nu eşti mulţumit? Las-o să cînte liniştită. E fata dumitale, nu-i aşa?

— A mea... Dar s-o luăm, signorino, adaogă eî rugîndu-se. Nu ştii ce mîndră e marea mai la larg *l* Suflă de-abia tramontana[3], şi într-un ceas „Duisa" e la Gaeta[4]... Ş-apoi, să-ţi cîntăm cu toţii *Gioja bella...* să vezi.

— Bine, moşule.

Şi-şi aruncă bătrînul ilicul pe un umăr, trase frînghia Duisei spre el, şi, dînd cu piciorul în gura unui val ce sta să-l acopere pînă la brîu, sări în barcă. Apoi, scoţînd din lada lui de pescar un corn, sună spre cheiul orăşelului de vreo cîteva ori şi tot el se acăţă de micul catarg şi desfăşură pînza de pe vergea. în vremea asta, Pippo venea fuga. Ca şi bătrînul, băiatul dete de-a dreptul prin apă, se prinse de marginea bărcii, şi, cu tot danţul ei, sări călare pe ciocul Duisei şi începu să tragă ancora afară. Cînd totul fu gata, Alessio dete drumul pînzei, care, cu nehotărîre, flutură puţin în vînt şi deodată se duse toată în stînga, umflîndu-se şi smucind pe Duisa din loc, parcă ar fi fost vie.

— Avanti!... strigă Alessio.

Şi Duisa începu a sălta pe val ca o glumă.

Piaţa, biserica, linia tramvaiului de pe nisip, vilele cele mici, hotelul Sirenelor, vila de pe deal a Borghesilor[5], cabinele elegante din marginea mărei, cu umbrarele lor întinse şi cu îmbrăcămintea gingaşe a atîtor sînuri fecioreşti, toate se resfirară pe dinaintea noastră ca într-un ochi de panoramă. în mai puţin de zece minute eram la stabilimentul de băi.

Un pod lung de scînduri, întins pe căpriori, se ducea departe, în apă, cu o nespusă îndrăzneală, tăind astfel baia în două şi hotărnicind sexurile între ele; la dreapta, bărbaţii; la stînga, femeile, — fiecare cu porţia lor de valuri. Dar pas de ţine regula cu astfel de elemente. Nici nu se mai ştia care de unde plecase. O încurcătură de bonete, de panglicuţe, de braţe şi alte accesorii înfăţişeau ochiului o privelişte minunată. înotătorii se resfirau pe crestele valurilor şi se apropiau încetul cu încetul de hotarul potrivnic, unde, de frînghia de siguranţă, se acăţau fel de fel de clădării, pe care marea năzdrăvană le acoperea şi le descoperea cu o vinovată precugetare pentru cei de pe punte.

Aci, în adevăr, la umbra unui cort de pînză, tinerii cei mai aprigi stau la mese sau se rezemau de grinzi, privind şi tălmăcind între ei formele celor din apă. Unii îmbrăcaţi de-a binele, alţii în flanele de mare, cu braţele şi pieptul gol, cu bonete ştrengăreşti pe vîrful capului, mîncau, trăgînd cu ochiul la binele aproapelui, care adesea se înfăţişa sub forma de femeie. Dar interesul cel mai mare îl deştepta *banda* de lăutari. Da drept vorbind, banda se alcătuia numai din trei inşi: un copil, un ghebos şi o fată, Nannina pescarului; dar cînd Nannina avea cui vorbi, era lungă şi dulce la vorbă.

Cu un picior întins cam în drum şi celălalt deasupra, ea ţinea în braţe chitara şi, de-abia umblînd cu degetele pe coarde, îşi îngîna viersul cu acorduri somnoroase. Strînsă la brîu cu un giubbettino albastru, răsăreau din el umerii în altiţă albă, ca două aripi de lebădă umflate de vînt; gîtul... un gît cum numai închipuirea noastră l-a dat sirenelor, purta sus şi viteaz capul, care, liniştit şi rotund, surîdea pe toate feţele. Din păr, din ochi, din colţurile gurei se desprindea, ca din unele colori de primăvară, simţimentul fericirei şi al veseliei. Cînd întorcea cîntecul la colţul drumului şi zicea un „i, ha !", pocnind din buze

şi clipind din ochi, săreau paharele de pe la mese şi un „brava!..." lung şi zgomotos îi acoperea cele din urmă note. Ghebosul se scula solemn şi mulţumea, însoţit de ironice, „bene, bene", iar Nannina rîdea în fundul chitarei.

Treaba mergea aşa de multă vreme, şi mamele de familii, al cărora belşug de forme îl admira ştrengarii de pe punte, începuseră să cam zbîrnie a blestem împotriva birtaşului care născocise pe Nannina. Dar bărbaţii jurau pe ce aveau ei mai scump, bunăoară pe capul lor, al nemulţumitelor, că de cînd e lumea nu s-a văzut aşa fată cinstită ca Nannina. Şi aşa părea a şi fi, căci dumineca, cînd veneau burghezii din Roma, cu toată polatia, Nannina lăsa glumele şi se spăşea, parcă, Doamne, să intre la călugărie, şi mai multe nu! Unde să mai vorbea duminica de vestitele ei cîntece, ca „Pâra, pâra, pâra-di-i-i-so", sau: „No, signore, si, signore" şi alte vesele alcătuiri ale fericiţilor de la Napoli!... Acu pornirea era pe dramă şi suspine. O lua pe:

Vorrei morir'nella stagion del'anno
Quando le rondinelle... *etc.*

şi o întindea lung, lung, de-ţi sfîşia inima cînd repeta „vorrei morir, vorrei morir". Numai cînd se întîmpla să fie mai prin preajmă vreun prieten de zile negre (şase pe săptămîna), răsufla mai încet într-un fluierat plin de desperare „pfiu!..." şi apoi iar începea să se jelească „vorrei morir, vorrei morir", spre marea durere a ghebosului, care era înamorat de ea ca un prost şi nu suferea de loc să rîdă cineva de cîntecele sentimentale.

De la un cîrd de vreme însă, durerea bietului Domenico devenea nesuferită, căci începuse să bage de seamă că Nannina dă prin cîntecele jalnice şi în celelalte zile, şi încă cu un accent plin de patimă. Parcă înţelegea el că privirea rătăcită a Nanninei, care se pierdea în orizontul mării, şi mîngîierile glasului ei, care deveneau mai domoale, nu mai erau ca altădată, de porunceală şi de haz: acu părea a cînta pentru ea.

Daca ar fi urmărit cineva pe ghebos, care făcea pe casierul bandei cu o rară îndemînare, ar fi băgat de seamă că de cîtăva vreme trecea pe lîngă un domn cu dispreţ şi nu-i întindea niciodată talerul. Acesta, deocamdată, nu se uita la el, şi poate că ar fi murit fără să-1 vadă dacă o întîmplare nu-1 silea să facă cunoştinţă mai de aproape cu Domenico ghebosul.

într-o seară se opri o barcă în faţa scării, şi mai mulţi tineri se coborîră, cîntînd şi făcînd zgomot. Unul din el, tocmai cel ce nu era drag ghebosului, se duse de-a dreptul la fată şi, luînd-o cu mîna de bărbie:

— Addio, Ninna, îi zise.

— Buona sera, signor conte, răspunse fata, sculîndu-se şi ridicînd ochii spre el cu sfială.

— Şezi, şezi, adaogă el, silind-o să stea. Da, pre legea mea, Nannino, te-i făcut frumoasă ca păcatul!

Apoi pocni din buze, sărutîndu-şi vîrful degetelor, şi iar întinse mîna s-o apuce de guşe. Dar ghebosul îi dete peste mînă aşa de tare, încît pocnetul palmei răsună pînă la ceilalţi tineri, cari începură a rîde cu hohot şi a aplauda. Don Fabrizio (căci aşa se chema contele X) făcu o mişcare din cap, ca surprins de îndrăzneala ghebosului, şi se uită o secundă în ochii lui; apoi, fără multă vorbă, îl luă de guler şi de fundul pantalonilor şi-1 ridică în vînt, gata să-1 arunce în 'mare. Fata se sculase în picioare şi încremenise cu surîsul pe buze. Toţi ceilalţi se repeziră spre el, îl apucară de mîni, lăsară pe ghebos la pămînt şi duseră pe tînăr la masa lor. Acesta se făcuse galben de mînie.

Puţin cîte puţin se liniştiră. Fata cîntă înainte, ţinîndu-şi isonul singură pe chitară. Ghebosul nu mai vrea s-o însoţească.

— Haidem acasă, Nannino.

— Du-te, dacă vrei.

El se sculă de cîteva ori, se duse pînă la uşă şi iar se întoarse, roşu şi furios.

— Nannino, haide acasă!

Ea cînta ca în vremea cea bună: „Carolina, hai ochi neri, neri, neri".

_ Aşa, Nannino?,.. Dasă, c-om vorbi noi acasă, cu moşu...

— Drum bun de vorbeşte cu moşu! Dar apoi, răzgîndindu-se: Ce prost eşti, Domenico! Să plecăm tocmai acum, cînd o să facem treabă!... Ia şezi şi nu mă lăsa singură.

– Ba să te las singură, să rămîi cu el, răspunse îndesat ghebosul.

Dar şezu jos.

— Ce rău eşti cîteodată! Parcă nu mai eşti tu, îi zise, trecîndu-i mîna peste ochi, ca la copii, cu o şiretenie nespusă. Ia vezi, ce-i cu afurisita asta de cobză, de nu mai ţine acordul...

Şi-i dete ghitara în mînă (care, de altminteri, era acordată), cu supunerea unui şcolar către profesor. Ghebosul o ţingăni de vreo două ori şi i-o înapoie tot cum era, dar mîndru şi fericit. De fapt, îl acordase ea.

Aşa trăiau de la un cîrd de vreme, cu certuri şi împăcăciuni. într-un ceas rău, ghebosul îşi pierduse răbdarea şi spusese lui Alessio toate prăpăstiile din lume despre fiică-sa. Bătrînul pescar îl luă peste picior, fiindcă îl simţea cît e de ridicul cu dragostea lui pentru fată, dar îi rămase în inimă veninul bîrfelei. în umila lui stare, era cinstit bătrînul şi-1 supăra vicleşugul femeiesc chiar în fiică-sa. Nevastă-sa fusese cinstită, şi mamă-sa, şi tot neamul lui, fiindcă aşa le era firea şi deprinderile. Altfel cum ar fi putut el să pornească în largul mării săptămîni întregi? De altminteri, virtutea pescăreselor era datorită, în parte, milei Domnului; cine s-o zdruncine, cînd toată suflarea bărbătească în stare validă porneşte cu ridicata de pe la vetre?

Aşa că din vorbele ghebosului rămăsese cîte ceva în inima bătrînului. îi părea rău că împrejurările, făcînd din Anzio un port de modă, schimbase vechile obiceiuri ale pescarilor, şi din Nannina făcuseră o cîntăreaţă. Dar, pe de altă parte, împrejurările acestea îi uşurau traiul. Pornirile greco-sarazine, ce au rămas în fondul poporului italian de pe coastele de miazăzi, dădeau o umbră de negustorie tuturor faptelor acestei colonii vechi. Ce n-a păstrat timpul a păstrat sîngele. Alessio era cinstit, fiindcă lupta cu marea şi cu singurătatea ei fac pe om drept; era glumeţ şi negustor în unele lucruri, pentru că aşa îi erau pornirele rasei.

Aceste două linii ale firei lui se strîmbaseră de cînd cu vorbele ghebosului. Ţinea pe fată mai de scurt. Dar ce să ţii de scurt?!... fata cînta din el ca din ghitara ei.

De aceea, cînd ajunse Alessio, cu Duisa lui, la localul băilor, ca să ia pe Nannina, aceasta găsi mijloc de a-1 încredinţa că e mult mai cuminte să rămînă acolo decît să vie cu noi.

Şi iată cum pornirăm singuri spre Gaeta.

îl

Răsărea luna şi întindea pe oglinda mărei farmecul luminei sale argintii. Pacea pustiului apelor umplea văzduhul de visuri. Perechi rătăcite veneau dinspre Nettşuno pe ţărmul nisipos şi se oprea sub vila Sindici, spre a asculta acordurile unui piano întîrziat. Aerul, plin de miroase de rozetă şi de magnolia, prindea orice zgomot. Marea de-abia clipea din genele sale umede. Viaţa în mijlocul acelei feerii, adormea uşoară...

Şi uşoară, tîrzie, Nannina venea singurică pe marginea mării, cu pasul grăbit, întorcînd capul din cînd în cînd, să vadă dacă nu o urmăreşte cineva. De se întîmpla să întîlnească vreun întîrziat ca dînsa, se ascundea repede în umbra unei cabine, şi, binişor, scotea capul de după scînduri, să vadă dacă a trecut. Apoi iar o lua rara, rara, pe nisip, stăpînită de un singur gînd, ce o mîna cu putere către el.

Cu o noapte înainte făcuse acelaşi drum; urcase scările hotelului Sirenelor tremurînd; ajunsese în coridoarele încurcate, cu obrajii roşii, şi o luase la stînga, în loc de a o lua la dreapta, cum îi spusese contele. Portarul se uitase la ea... şi nu-i zisese nimic. Don Fabrizio o aştepta.

Să-i lăsăm şi să nu-i căutăm decît mai tîrziu, la fereastră, privind amîndoi pe mare, prinşi de acelaşi simţ al frumosului, cu toate că el era nobilul X, iar

ea, fiica lui Alessio. O luase uşor de mijloc, cum stau la fereastră, şi părea a-i vorbi ei cînd zicea încet:

> Tu parii, e de la voce e la molie aura
> Lenta cedendo si abbandona 1'anima
> Del tuo parlar'su l'onde carezzevoli,
> E a strane plaghe naviga.*

Dar el vorbea aspiraţielor lui, nopţii, mării, poate chiar unei alte imagini de femeie. Dînsa asculta, pierdută cu desavîrşire în iluzia fericirei; îi săruta mîna ca un copil nevinovat şi-1 ruga să-i mai spuie ceva, aşa, cu versuri. Era firea femeiască, caldă şi îmbătată _ de parfumul simţurilor, care găsea, în cadenţă şi în vorbe frumoase, malurile verzi pe care să-şi reverse sufletul.

Ce frumoase lucruri ştii! îi zicea ea. E bine să fii poet şi să spui aşa minunate vorbe.

— Da, răspundea el, rîzînd de atîta naivitate, îţi place?...

Ea voi să repeteze începutul versului şi ridică glasul:

- Tu parii...

El, repede, îi puse mîna la gură:

— Sîîît!...

Apoi se retrase iute de la fereastră.

— Ce comedii faci! îi zise.

Ea îşi dusese amîndouă mînele la gură şi se întorsese repede, rîzînd încet printre degete şi sărind într-un picior prin casă.

— Tu parii, mai zise încă o dată încet, luîndu-se după el şi apucîndu-1 de gît, tu parii e mi baci.

— Destul, Ninna ! Facem prea mult zgomot.

Fata se opri în loc şi se uită lung la el.

— Da' ce ai? îl întrebă cu glas rugător. Pe cine supărăm?

— Pe cei ce dorm... şi poate şi pe cei ce nu dorm, adaose el mai încet, ducîndu-se binişor spre fereastră şi uitîndu-se pe terasa de la rîndul întîi.

* în traducere liberă: Tu vorbeşti, şi adierea blîndă şi uşoară cedează sunetului cuvintelor tale, şi sufletul se lasă pe valurile mîngîietoare şi pluteşte spre ţărmuri străine (ital.).

Ea se luă după el şi vroi să vadă ce se petrece acolo; însă înainte de a ajunge ea la fereastră, X o apucă de braţe şi o opri.

— Nu-i nimeni; şezi ici binişor şi să închidem fereastra.

— Nu-i nimeni? întrebă Ninna lung, uitîndu-se în ochii lui. Dacă nu-i nimeni, lasă-mă să văd.

El o sili să vie spre el, mîngîind-o, dar nedibăcia lui aprinsese ochii fetei.

— Dasă-mă!... strigă ea, smucindu-se deodată din mîinele lui şi sărind la fereastră.

Mai iute decît ea, don Fabrizio o apucă de un braţ şi o învîrti în loc, strîngînd-o aşa de tare, încît o culcă la picioarele patului. Dar oricît de iute o prinsese el, dînsa putuse zări o umbră albă, rezemată de marginea terasei, şi şarpele geloziei o muşcă de inimă, cu atît mai repede că-1 văzuse de mai multe ori rătăcind pe ţărmul mărei, alături de o doamnă tînăra şi frumoasă.

Căzută astfel jos, fără putere, începuse să plîngă. El închise repede obloanele şi se întoarse la ea.

— Ce copil alintat eşti, Nannina.

Fata ridicase spre el genele ei muiate de lacrămi.

— Cine-i femeia aceea?

— Ce femeie, Nannino?

— Nu te mai face, e o femeie, o ştii tot aşa de bine ca şi mine, zise ea suspinînd, şi eu, ca o proastă, viu aici...

Gluma devenea supărătoare. Alături era lume care dormea; trebuia sfîrşit cît mai repede.

— Fată dragă, eu nu ştiu pe cine ai văzut tu. Jos, la rîndul întîi, şed mai multe familii...

Şi cu îndrăzneala lungei sale experienţe, trase drept în ţintă:

— Poate să fie donna Giulia Glazero, o femeie naltă, cu care m-ai văzut de mai multe ori...

— Da, zise fata repede. Cine-i donna Giulia asta?

Dînsul începu a rîde:

— A, brava, eşti geloasă... Prea bine... Apoi, cu nepăsare, ca şi cum n-ar fi fost vorba de el: donna Giulia e o femeie frumoasă, care şade k rîndul întîi, are un copil, e văduvă şi mă plictiseşte...

— Spui drept?... da?... întrebă fata repede şi mulţumită.

— De ce n-aş spune drept? Dar înţelegi că oricît m-ar plictisi, nu mă pot arăta lumei cu o femeie în casă la mine.

— Aşa e, ai dreptate... Sunt o proastă... Dar trebuie să mă ierţi. Fă-mă ceva, ia-mă, cumpără-mă, ţine-mă alături de d-ta şi-ţi jur că nu voi îndrăzni să zic nimic. ...Acum mă duc. Tare mi-e urît să mă duc... Şi iar se întoarse spre el: Nu iubeşti pe donna Giulia, nu-i aşa?

— Ce copilă eşti! Nu iubesc pe nimeni decît pe tine. Adio, adio, Ninna!

Şi o împingea încet spre uşe. Fa se lăsă uşor pe braţul lui, fără să înţeleagă altceva decît că-l iubea din tot sufletul ei tînăr.

— Adio, dragă. Mîine.

— Da, mîine.

Şi se coborî pe scări, uşoară ca un fulg, sprintenă, caldă la gînduri. Ajunse acasă încet, bună; urcă spre odaia ei în hanul destrăbălat în care locuia, şi cînd ghebosul, care avea şi el o altă odăiţă alături, îi ieşi în cale, zicîndu-i cu râutate: — Aha, acuma se vine?... dînsa îi trecu mîna peste obraz, cum avea obicei să facă, zicîndu-i:

— Culcă-te, culcă-te, amore. Noapte bună!

— Da, o fi noapte bună...

— Cum vrei.

Şi apoi îi închise uşa în nas, se dezbrăcă, şi adormi, parcă şi-ar fi avut patul în foile unui trandafir legănat de vînt.

Don Fabrizio trebuise a doua zi să dea explicări umbrei de pe terasă. Donna Giulia era buna lui prietenă de multă vreme. Mai toată lumea cunoştea această legătură, dar, fiindcă prejudecăţile societăţii în care trăiau erau cu sfinţenie păzite, nimeni nu ridica glasul. Fa văzuse foarte bine pe Nannina, însă, cu mîndria femeii de speţa sa, nu-i rostise numele, ci numai atinsese chestia, aşa, pe laturi:

— Duna lui august e luna vedenielor, nu-i aşa, conte?

El încercă să mintă. Donna Giulia se uită la el lung:

— Vous etes bete, mon cher. Un om inteligent nu minte niciodată. Te-am văzut!

— Pe mine? întrebă el cu putere, fiindcă era sigur că nu-l văzuse.

— Pe dînsa, ceea ce e mai rău. Ştiu toate izbînzile ce le ai pe la cafenea... îţi pui mintea cu un nenorocit de ghebos, ca să arăţi că ai demnitate... Şade ruşine!...

— Giulia! zise el tare, sculîndu-se.

— Mă dezgustezi, adause ea, întorcîndu-se cu scaunul.

Dînsul înţelese că trebuia sucită treaba repede în loc, şi, venind încet pe la spate, se lipi de ea ca mohorul.

— Iartă-mă, donna Giulia...

Ea se uită la el, dînd tristă din cap.

— Te iert, se-nţelege. Pot să fac altceva? Eu nu ştiu ce plăcere găsiţi să alergaţi după toate femeile, cele mai căzute, numai ca să ne torturaţi... Mă chinuieşti, fiindcă ştii că te iubesc. Eu, zău, să fiu bărbat, zise ea mai încet şi cu vocea mişcată, îţi jur că nu m-aş uita la nici o femeie alta decît la a mea...

Apoi tăcu rămînînd cu capul în mîni. El tăcea de asemeni, cînd Giulia întoarse privirile încet spre el şi cu o expresie fermecătoare de femeie, adaose:

— Nu-i aşa?

— Brava, brava! zise el. Vezi, acuma te recunosc... aşa eşti tu, donna Giulia.

Şi se urmară făgăduielile de iertare şi de credinţă pînă la marginea mormîntului. Ceea ce însă se hotărî în această mititică luptă, fu că don Fabrizio trebuia să se lase de ştrengării, cel puţin vremelniceşte, cît or sta la Anzio.

— Am să te leg cu zgardă, să nu te mişti de lîngă mine. Cu condiţia asta te iert...

— Bine, zise el zîmbind, dar lumea?...

— Dumea, te pricepi dumneata s-o învîrteşti! în sfîrşit, eu nu ştiu, isprăvi ea, cu argumentul cel din urmă al femeilor, astăzi n-ai să te mişti de lîngă mine.

Astfel stau lucrurile în seara cînd întîlnim pe Nannina venind pe ţărmul mării.

Fata se uita cu temere în jurul ei, fiindcă se sculase pe furiş de acasă, făcuse ocolul oraşului şi o luase pe ţărmul mării, sperînd că ghebosul dormea.

în mijlocul acelei nopţi feerice părea că totul se mărise: umbrele, simţirile ei, lumina...

Ajunse la hotel ostenită şi fricoasă...

Urcă scările în vîrful degetelor, de-abia respirînd, cu tot sîngele grămădit spre inimă, cu inima ameţită de beţia fericirei viitoare, călcînd pe lespedele de piatră cu o nespusă băgare de seamă, ca să nu deştepte pe cineva. Cînd ajunse în coridor, scoase cutiuţa de *cerini,* aprinse un chibrit, de-abia primblîndu-1 pe perete, şi merse astfel pînă la odaia în care locuia el. Aici, stinse chibritul şi bătu încet la uşe. Nici un răspuns. Atunci, bătu încă o dată, ceva mai tărişor; apoi aşteptă. îşi auzea mintea cum îi huia în cap şi-şi simţea inima lovindu-se de piept. Mai bătu o dată, dar, neprimind iarăşi nici un răspuns, vroi să aprindă din nou un chibrit, ca să vadă dacă nu care cumva greşise numărul camerii. Cu mîna chiar în care ţinea cutia, se căută în buzunarul rochiei, spre a da de chibrituri, şi, se-nţelege, nu le găsi. în fuga gîndurilor, îşi aţinti o clipă luarea-aminte asupra lor, şi numaidecît le simţi în mînă. Scapără din nou şi se uită la numărul camerii: era acela. Atunci, stinse iar lumina şi bătu pentru a patra oară, dar de astă dată tare; apoi îşi lipi urechea de uşe şi ascultă. Marea lovea uşor ţărmul, făcînd acelaşi zgomot de mii de ani. Ea n-o auzea. I se păru că simte paşi prin casă şi că cineva vorbeşte sau rîde. O bănuială îi trecu prin minte ca un fulger: don Fabrizio era înăuntru cu donna Giulia. Ochii i se făcuseră mari; plămînii nu se mai dilatau decît sus, la capătul pieptului; tremura ca o frunză. Cu urechea lipită de lemn, căuta să prindă cel mai mic zgomot dinăuntru, şi acum i se păru că aude de-a binelea şoapte şi rîsete înfundate. Pierzîndu-şi minţele, apucă ivorul şi începu să zguduie uşa:

— Deschideţi!...

Şi fiindcă tot nu se arăta nimeni, clănţăni şi strigă şi mai tare:

— Deschideţi!...

Vecinii se deşteptaseră în hotel şi scoteau capul» să vadă ce comedie se petrece. Un chelner, trezit şt el din somn, veni, ca pompierii, cel din urmă.

— Da'ce te-a apucat, de vrei să dărîmi casa? Pe cine cauţi?

Ea era pierdută, ca o nebună.

— Să deschidă, zise, ţinînd mereu clanţa şi tremurînd,

— Ce, eşti bolnavă, fetică? Du-te de-acolea, că nu-i nimeni înăuntru.

Nannina însă părea că nu mai înţelege graiul omenesc şi urma a zgudui uşa. Chelnerul se apropie de ea şi-i făcu vînt cu mîna.

— Ce, n-auzi? îţi spusei că nu-i nimeni^ în odaie. Vrei, pesemne, să te dau pe mîna guardiei.

Şi totodată luă o cheie de la brîu şi deschise camera, trîntind uşa de perete.

— Poftim ! zise el răstit.

Nannina vîrî capul înăuntru, ca sărită din minţi. Nu era nimeni.

— Aşa?... zise ea lung. Iaca mă duc...

Şi ruşinată, huiduită de privirile chelnerului, care 0 măsura de sus pînă jos, porni încet pe lespedele de piatră şi coborî scara. Cînd ajunse jos şi dete de aer, răsuflă din greu. I se părea că fusese închisă zece ani în fundul unei ocne. Crezu că tot trupul 1 se destinde şi se moaie, ca o coardă ce era gata să pocnească. O luă binişor spre casă, de astă dată de-a dreptul. Era aşa de ostenită, încît, ajunsă la colţul cheiului, şezu pe o piatră şi se uită, în jos, la mare, fără nici o idee. Capul îi rămase cu desăvîrşire gol, încet, o porni iar. Urcă scările domol, fără nici o grije de ghebos or de altcineva, şi ajunse sus la ea. Aci dete de tată-său, care, rezemat pe un cot, în patul ei, îşi fuma pipa. Ducrul acesta o dezmetici puţin, fiindcă era neobicinuit: Alessio dormea totdeauna jos, la marină.

— De unde vii, fetică, pe vremea asta?

Ea stete un moment la îndoială, simţind parcă greutate să-şi aducă aminte, şi-i era aşa de silă să mintă, că-i veni pînă în gură să spuie adevărul.

— Viu... de la Giudita, zise ea încet.

Ghebosul se primbla prin odaie, pufnind pe nas.

— O fi, zise el rînjind.

— Şi ce-ai făcut la Giudita pînă despre ziuă? o întrebă din nou bătrînul.

— Ceea ce fac întotdeauna: am cîntat.

— O fi, mîrîi iarăşi ghebosul, ai cîntat fără chitară...

Fata se uită la el peste umăr cu dezgust. Simţea că toată comedia asta era pregătită de el. Dar tăcu. Dînsul, dimpotrivă, se aprinse şi mai tare şi, venind pînă aproape de ea, ţanţoş:

— Ce te uiţi aşa la mine? îi zise răstit. Ei fi crezînd că mă sperii?... Aşa este: n-ai fost la Giudita, cum n-am fost eu! Vii curat de la hotel!

— Ia ascultă, slutule, zise fata, ieşindu-şi din răbdări, mult am să-mi mănînc amarul cu tine?... Viu de la hotel, ei şi, ce-ţi pasă ţie?...

— Aha !... zise el lung şi supărător.

Alessio, la vorbele fetei, se sculă în sus.

— Ce-ai zis? o întrebă.

— Dă-mi pace, tată, şi dumneata! Am zis ce mi-a plăcut.

Dar, înainte de a fi sfîrşit, bătrînul îi dete o palmă de răsună odaia.

— Am să-ţi sucesc gîtul la spate, zise el înjurînd-o. Mai bine decît să mă faci de rîs, te ucid!

Şi astfel, bolborosind, ieşi din odaie, trîntind uşa după el.

Fata căzuse pe o scîndură de călcat, ce era întinsă pe două scaune, şi începuse să plîngă. Dacrămile îi erau aşa de trebuincioase, că tată-său parcă îi făcuse bine dîndu-i palma.

Bietul ghebos încremenise într-un colţ, fără a mai sufla.

După cîtva timp, Nannina se sculă binişor şi începu să se dezbrace. Inima lui Domenico bătea nevoie mare la vederea umerilor frumoşi ai fetei. Ea se întoarse spre el încet.

_ Du-te de te culcă, îi zise fără răutate.

Ghebosul plecă, umilit, şi intră în odaia lui de alături.

III

Din seara aceea, Nannina nu mai merse singură nicăieri. Alessio o însoţea peste tot. De cînta în localul băilor, bătrînul sta rezemat de scara ce da în apă; de intra în vreun restaurant, el rămînea la uşe, uitîndu-se la toţi bărbaţii şi părîndu-i-se că vede în fiecare un don Fabrizio. Dînsul nu-l cunoştea decît din nume.

însă acesta nu mai venea pe unde cînta Nannina. Fata ridica ochii cu sila de pe coarde şi se uita în juru-i fără nici un interes. Printr-o înţelegere tăcută, nici Alessio, nici ghebosul nu vorbeau de vinovat, deşi amîndoi se gîndeau necontenit la dînsul. Cîntecele se urmau ca fluturii udaţi de ploaie, grele, ostenite, şi ghebosul era silit adesea să-şi zdrăngănească mandolina mai tare, ca să deştepte pe Nannina.

— Mai repejor, Nannino!

Ea se mai aprindea cîte puţin şi iar cădea în măsura cea adormită.

Din fericire pentru remimele lor de cîntăreţi, valul furiei trecea încetul cu încetul, şi în sufletul fetei rămînea golul primejdios al amorului, a cărei lîngezeală fizică şi melancolie sufletească sunt atît de comunicative şi de pătrunzătoare. Acum, cînd cînta: „Vorrei morir' nella stagion del' anno", era o adevărată jale pe la mese. Da capătul refrenului se auzea din cînd în cînd cîte un oftat, scăpînd din piepturi tinere, ca o rachetă ce se aprinde din greşeală.

Despre don Fabrizio ea nu mai ştia nimic de cîteva zile. De cînd cu scena de la hotel, nu mai îndrăznea să vorbească portarului. în restaurantul Sirenelor, ce da pe mare, nu putea intra, fiind acesta un loc de petrecere al nobilimei romane. Dar din cînd în cînd se uita pe furiş prin crăpăturile scîndurilor şi vedea mai prin toate cabinele. Nu zărise pe don Fabrizio pe nicăierea, aşa că aştepta.

într-o seară, între două cîntece, se sculase de la locul ei şi, cu braţele pe rezemătoarea puntei, se uita în liniştea mării. Toate celelalte localuri ce dau pe apă erau deschise. Rar, cîte o barcă se oprea lîngă scară, şi iubitorii de singurătate sau perechile de fericiti se coborau prelung, încet, rezemîndu-se de braţ, ca unii ce nu se îndestulează niciodată. Fata privea la ei, în tăcere. Depărtarea, lumina fanarelor ce se oglindeau în apă, umbrele lucrurilor, stelele cerului, ce tremurau în adîncul spaţiului, îi umplură închipuirea de fericirea ei însăşi, şi parcă se văzu pe sine lăsîndu-se jos din barcă, rezemată de braţul lui şi strîngîndu-se de el, albă, cum se ştia că este şi mai frumoasă decît altele... Şi, fără precugetare, îşi ducea mîna la o şuviţă de păr ce-i flutura pe frunte şi şi-o strîngea la loc, ca să fie fără vină faţă cu iluzia ce o stăpînea.

Dar, cu cruzimea cu care faptele dărîmă cîteodată visurile noastre, o luntre ieşi din întuneric tocmai atunci şi intră în raza luminată a restaurantului Sirenelor. O pereche se coborî şi se duse spre mese. Cînd ajunseră sub lumina lămpilor, Ninna îi recunoscu: era don Fabrizio cu donna Giulia.

Ce se petrecu atunci în inima fetei lesne se poate pricepe. Din durerea ei, oarecum senină, trecu într-un simţimînt josnic, de ură şi de scîrbă. îşi ridicase capul şi se uita cu ochii pătrunzători în lungul depărtării, căutînd să vadă toate mişcările lor. Sîngele îi bătea în vine ca după o sperietură, rar şi puternic.

Dînşii intrară înăuntru, într-o cabină. Ninna rămase neclintită cîteva lungi minute, apoi veni lîngă ghebos, turnă un pahar de apă şi-1 bău pe nerăsuflate.

— Eu o să mă duc acasă, zise ea, nu mă prea simt bine. Tu rămîi, dacă vrei.

Ghebosul se uită la ea cu privirea rugătoare.

— Măcar un cîntec dacă mai făceam...

— Bine, dar eu nu mai pot cînta. Fă tu prima din mandolină, şi eu te acompaniez.

Aşa se şi urmă. Dimpeziciunea cu care vorbea era un fel de înşelăciune a minţei. Cînd începu să lege acordurile pe chitară, degetele se prindeau de coarde

cu încleştare spasmotică. Mîna stînga fugea de sus pînă jos pe riglele de metal cu o nespusă repeziciune. Ghebosul luase şi el vînt şi, cînd sfîrşiră, cei cîţiva întîrziaţi de pe la mese izbucniră în aplauze. Fata se uita la ei fără a înţelege. Tremura ca o frunză. Se sculă fără a zice nimic şi plecă. Alessio se luă după ea, pe cînd ghebosul rămase să strîngă instrumentele.

Porni pe nisip la deal înspre Sirene, şi, cînd fu aproape de restaurantul de lemn, se opri şi strigă pe tată-său.

— Hai că viu, zise bătrînul.

Dînsa începu a căuta crăpăturile scîndurilor. Trecea de la o cabină la alta, plecîndu-se şi ridicîndu-se după cum putea să vadă. Era lume puţină. în cele din urmă, se opri.

— Babbo, zise ea deodată, chemînd pe tată-său.

Bătrînul se apropie şi-şi lipi ochiul de scîndură. înăuntru X şi donna Giulia stau la o masă şi aşteptau. Erau aşezaţi faţă în faţă şi vorbeau. Alessio ţinea pe fată de mînă şi căuta să-şi facă loc ca să vadă mai bine.

— Ăsta-i?... întrebă el încet.

Ninna abia respira.

— Da.

Apoi dete pe bătrîn la o parte şi se puse din nou să privească. Aşchiele lemnului îi intrară în frunte. Dar cum îl ţinea de mînă, Alessio simţi că îl strînge din ce în ce mai tare, că vine spre el, se moaie şi cade la pămînt fără putere. Ameţit şi el de beţia geloziei, îşi lipi ochiul cu furie de spărtură... înăuntru, don Fabrizio se ridicase de pe scaun, se apropiase de donna Giulia, care se plîngea că-i e cald, şi-i luase pălăria din cap, sărutînd-o şi aspirînd parfumul părului ei.

Alessio, înrăutăţit şi aprins, avu o clipă pornirea de a da cu piciorul în baratcă, de a o dărîma şi de a strînge de gît pe cei doi tineri. Dar se stăpîni şi vru să plece de acolo, ca să se smulgă de la acea ispită. Făcu cîţiva paşi spre casă, şi un moment uită de Ninna, apoi repede se întoarse spre ea.

— Scoală, fată!... haidem !

Ea de-abia putu să se ridice de jos şi, cu o nespusă sfîrşeală la inimă, porni încet lîngă tată-său spre casă. Alessio nu avea astîmpăr. Mergea cîte o bucată repede, lăsînd pe fiică-sa în urmă, şi apoi se oprea să o aştepte.

— Haide, fată, dă mai iute.

Tocmai cînd ajunseră la hanul Nanninei, bătrînul o opri de mînă şi o ţinu cîtva timp, gîndindu-se.

— Aşa e ? zise el, vorbind parcă într-aiuri.

— Da, răspunse fata, înțelegîndu-1 acum.

—Noapte bună. Mîine seară vii devale, ha?

— Da, noapte bună.

Şi astfel se despărţiră.

Cîteva zile de-a rîndul după aceea, Nannina nu se mai văzu pe nicăieri. în fiecare seară se cobora pe ţărm, aştepta sub o luntre ce era răsturnată pe nisip, ca un cort, cu ghebosul alături, şi cînd se întuneca bine, se urcau cu Alessio în barcă şi plecau. Nimeni nu vorbea, dar cîteşitrei păreau a se înțelege de minune. Bătrînul trimitea pe Pippo să se culce şi, fără a aprinde felinarul Duisei, ieşea mai la larg, cam între cele două restaurante, şi se punea la pîndă.

Ce pîndea?

într-una din seri, pe cînd o barcă pornea încet şi liniştit de la Sirene, Alessio se repezi la lopeţi, zise ghebosului să treacă la cîrmă şi, cu repeziciune, îndrumă pe Duisa spre Nettuno, ţinîndu-se la oarecare depărtare de ceilalţi călători. Mişcarea lopeţilor lui se făcea cu o regulă desăvîrşită. Nu se auzea nici un zgomot cînd le muia şi le scotea din apă. în picioare, cu faţa înainte, ca să poată vedea, el se uita ţintă asupra celeilalte bărci. Cînd aceea trecu dincolo de felinarele stabilimentului de băi, el se mai apropie de dînsa şi zise ghebosului, care ţinea cîrma:

— Bagă de seamă !..

Apoi, dînd o lopată în mîna fetei, ca să fie mai cu multă putere, merseră cîtva timp încă, ţinînd tot cam pieziş, şi cînd erau la o depărtare de cîțiva paşi, el zise lui Domenico:

— Acum!

Ghebosul făcu o mişcare în loc, şi luntrea lor se duse de-a dreptul cu ciocul în coasta celeilalte, pe care o izbi cu putere şi o răsturnă. Se auziră două ţipete în tăcerea nopţii şi apoi cîteva strigăte desperate. Alessio voi să iasă la larg. însă, înainte de a se desfăşura din învălmăşeală, Ninna sări în apă. Ştia ori nu ştia să înoate, cine mai putea spune?...

Deşi nu erau departe de ţărm şi fundul mării era prelung, bătrînul încremeni. Noaptea era întunecoasă, marea suna încet din maluri şi înghiţea orice zgomot. Alessio se repezi la corn şi începu să dea alarma. Gemetele lui sfîşiau aerul...

în luntrea dintîi erau don Fabrizio şi Giulia.

Cînd fata îl văzu pierzîndu-se, se aruncă după el...

Toată poliţia portului se puse în mişcare, şi unul după altul ajunseră pescarii cei mai isteţi. Se căută, se cercetă peste tot şi se găsiră luptîndu-se cu ierburile pletoase cîteşitrele persoanele din luntrea dintîi. Duntraşul, îndată ce fu scos afară, începu să se răstească la Alessio, făcîndu-1 bandit şi asasin. Toţi ceilalţi săriră să pună mîna pe el.

în barca lui Alessio, ghebosul striga cît putea că mai e cineva care se îneacă, dar bătrînul, fără să înţeleagă, urmă a suna din corn, lung, lung, şi sperios...

Roma, 1889

SINGURĂTATE

Pornisem din Roma, pe la sfîrşitul lui august şi venisem la Albano să mă odihnesc. Eram neliniştit. Descurajarea mă stăpînea cu desăvîrşire. Necunoscutul se întindea înaintea ochilor mei ca un drum la lumina lunei ce se pierde într-o pădure. Trebuia să merg mai departe. Roma mă îngheţase şi mă încremenise. Trecutul înmormîntat în For, uitat în ruinele Coliseului, boltit în Termele lui Caracalla, mă urmărea peste tot, din cauza ţinerii de minte a mirosului. Respirasem aerul pâmîntului antichităţii şi Febre[1], pe care Carducci îl invoacă împotriva oamenilor de astăzi, mă atinsese cu aripa sa de liliac. Pe de altă parte, lumea modernă era meschină. Trupuri pitice şi inimi goale[2] se prelingeau pe sub umbra palatelor monumentale. Femei ridicule îşi strîmbau gura cu gingăşie, parodiind surîsul. O bandă de muzicanţi cînta operete comice sub coloana lui Marc-Aurel, — pe cînd lumina electrică, aninată de balconul palatului Ferrajoli, vroia să întunece luna. Era dureros. Marcomanii de pe monumentul împărătesc[3], n-ar fi fost mai sălbateci. Apoi, nevoi şi nemulţumiri personale destule. Unul şi altul din prietenii mei de altădată nu-mi mai erau prieteni[4].

Aşa că, dezgustat, plecasem la Albano. Duasem vreo trei cărţi şi mă instalasem la hotelul *Poştei.* Nu mai era nimeni cu mine. Mă coboram singur la masă şi stam ceasuri întregi fumînd şi răsfoind un registru al hanului, în care găseam iscălituri şi crîmpeie de fraze de la 1814. Şi filele acelea galbene îmi păreau că ascund taina cursului vieţii. Simţeam şi înţelegeam că timpul nu trece, ci numai noi ne deşirăm pe roata pâmîntului firul fantaziei noastre. Era atîta tinereţe în unele vorbe, atîta adevăr în cîteva iscălituri, încît anul 1814 nu mai da acea noţiune numerică a întîmplărilor din trecut, ci rămînea o ţifră goală.

Cînd mă urcam sus, aveam o Istorie romană, în care mă înfundam totdeauna la bătălia de la lacul Trasimen. O ştiam aşa de bine şi, trecînd pe lîngă Florenţa, văzusem atît de aproape dungele vinete în cari se înecaseră legioanele romane, încît închipuirea mea alcătuia războiul în toată groaznica lui sălbătăcie, făcînd din Anibal un erou incomparabil. Anibal! Vorbă plină de răsunetul destinului, Anibal!...[5]

Ş-apoi de-aci unde nu porneam? Saguntul[6] şi misterioasa Cartagenă: drumul Alpilor; Asdrubal; Amilcar Barca. Apoi iar înapoi, pe valea dintre Villa Tusculana de la Frascatti[7] şi Monte-Cavo, unde tăbărîse Anibal cu întreaga sa oaste, înainte de-a ajunge în faţa porţilor Romei. O, trebuie să fi fost groaznic momentul în care s-a rostit în cetate pentru întîiaşi dată: „Hannibal ante portas 1" Astăzi chiar, cînd te urci la Rocca di Papa sub Monte-Cavo şi ţi se arată un crater de vulcan, pe care legenda 1-a botezat *Campo d'Annibale,* nu te poţi opri de a nu avea un fior de frică, — atîta e de bine potrivită vorba Istoriei cu stearpa şi sălbateca statură a munţilor. Acesta este în general farmecul Italiei, că nu înşală niciodată.

într-o seară, prins de dorinţa ce intră în sufletele noastre, cînd suntem prea singuri, de a pipăi singurătatea, de-a o asculta — ieşii de la han şi luai uliţa cea îngustă din mijlocul tîrgului, pînă dădui de aleea numită Galleria di sotto. Stejarii de sute de ani bolteau şoseaua cu o ţesătură fantastică de ramuri, ce aşterneau pe drumul alb dantela lor de umbre; noaptea venea din trecut să spuie ca o harpă fără coarde, poveşti neînţelese. Via Appia[8] se zărea, în bătaia

lunii, străbătînd valea sură şi pierzîndu-se în lumea de atunci. Nimeni pe drum.

O nespusă mulţumire de a trăi, de a mă simţi eu, pe mine, care visasem atîta timp Italia, acolo, la Albano, sub stejari, uitîndu-mă aievea în panorama dealurilor clasice, mă cuprinse şi mi se păru că nici-odată nu am înţeles pe Goethe, cînd spune că dorinţa de a vedea Roma crescuse pînă a deveni o pasiune neînfrînată, mai bine ca acum. Măstrecurampe drum, uşor, ca şi cum aş fi fost umbra mea. Mă uitam, pe unele locuri de luminiş, la scorbura stejarilor umplută cu zid, şi, în aprinderea închipuirii, mi se părea că trebuie să iasă în cale Didia lui Faustin[9], o făptură a fantaziei mele, tăcută, albă, cu haina căzînâu-i de pe umeri ca o aripă de lebădă. Şi ce bine că n-a ieşit! Iluzia este în noi cea mai desăvîrşită formă a frumo-sului.

Dar în locul Didiei, venea de la deal un cărăuş, care dusese vin de Genzano la Roma. El dormea dasupra burielor goale, pe cînd calul păşea încet şi cuminte, parcă s-ar fi temut să nu-şi deştepte stăpînul.

Trecînd înainte, pe sub gradinele de la vila Barberini, ajunsei dasupra, în micul orăşel Castel Gandolfo, plin de amintirile dramatice ale familiei Savelli. Zidurile palatului papal răsăreau fantastice sub clarul de lună, îmbucînd umbră în umbră şi încordînd astfel nota tragică a totului. împlîntat în vîrful dealului de bunul plac al unui om, palatul părea acum despreţuitor de legile pieritoare care îl creaseră. Piatra lui ascundea atîtea învăţăminte necitite, încît devenise un fel de pătrat masonic, pe care, ţintind ochiul îndelung, puteai crede că vezi ceea ce nu era. Uite-te lung şi nu clipi[10]. Iată la o fereastră un punct strălucitor. Pe el cade o rază de lumină piezişă, îl aprinde, cerne o pulbere de scîntei de aur, ce curge în jos ca o lavă, pînă se stinge în trecut: e globul împărătesc. Uite alături: într-o fereastră se iveşte un cap de femeie — da, da, de femeie. E Dili[11] sau Carlota deStein[12], cum vei vrea. Ochii lui Goethe au privit îndelung, noap-tea, spre tainele acestor ziduri şi imagina din ochiul lui s-a reprodus pe sticla ferestrei. Crede-mă. Dacă

nu eşti mason, eşti om. Dacă nu ştii ceti în pătratul zidului, trebuie să fii adormit prin hipnotism, uitîn-du-te lung la el şi atunci eu îţi zic că aşa este. Şi uite dincolo, mai la vale. Vezi o dîră de lumină? E luna, care bate în oglinda lacului Albano. Tremură nimfele în grote şi, dintr-un colţ într-altul, îşi trimet sărutări pe luciul argintiu. Dibelulele de apă le prind din fugă şi îşi fac din ele aripi.

Şi lasă-te, lasă-te farmecului de a dormi, fii libelulă, gustă sărutarea unei nimfe: gura lor e parfu-mată de nufăr şi pe sînuri Afrodita Aeneenă[13] le-a înseninat cu cîte două flori de migdal.

Şi aşa, între real şi fantastic, şoseaua mă invîrti pe deal, pînă aproape sub zidurile palatului.

Castel Gandolfo!

Cîte lacrămi, cîţi eroi!

Cîte basme, cîte amintiri!

De la Alba-Donga, la cei trei gemeni Curiaţi; de la MetuFufeţiu, la Pompei; de la păgînii superbi, la creştinii umiliţi; de la Vestale, la papi, — o urmare de întîmplări omeneşti, crudă, poetică, neînţeleasă, dar vie de-a pururi, cum e viaţa unui mare popor. Peste acest strat, turnurile medievale: creneluri, bolţi, ascunzători cu tainele feudalităţii, cu mîndria Savelli-lor. Apoi renaşterea, geniul linielor, arhitectura senină, porţile monumentale, deasupra cărora tiarele papale apar ca nişte arme cabalistice. Apoi iar scoborîre, iar întuneric. în fine, o lumină mare: Goethe.

Goethe a trăit la Castel Gandolfo cele mai fericite zile ale vieţei sale[14], fiindcă au fost cele mai pline de seninul sufletesc pe care-1 pune în noi clasicitatea. A umblat pe aceste locuri; stejarii l-au umbrit, stejarii aceştia; şi luna 1-a privit, tot această lună_. A gîndit; *Elegiele romane* s-au împînzit pe malurile lacului *Albano;Ifigenia,Torquato Tasso* şi cine mai ştie cîte pla-nuri, cîte fiinţe, cîte versuri s-au zămislit aici. Şi a şi iubit la Albano, după un vechi şi bun obicei al său, de-a se încălzi peste tot la cîte un foc nou, fără ca, totuşi, imaginele vechi de la Francfort sau de la Weimar să i se şteargă din minte. Cine o fi fost „frumoasa mila-neză"[15] despre care vorbea mai pe urmă cu atîta tine-

rețe? Celebra pictoare Angelica Kauffman[18], care avea o mare afecțiune pentru Goethe, șterse lacrimele de pe obrazul fetei, dar nu-i făcu portretul.

Și Goethe s-a dus, a murit. Parcă cine mai ține seamă de viața unui om. Va rămînea pe valea pămîntească, în urma lui, o lungă dîră de lumină, dar pustiul timpului o va acoperi de cenușă.

II

Eram deja ostenit. Voiam să mă întorc înapoi. Dar malurile lacului, verzui, de o singurătate neînchipuită pe aceste tărîmuri, fără o vilă, fără o grădină, mă atrăgeau cu putere. Oglinda neclintită din fund avea farmecul ochilor de șarpe.

Duai binișor cărarea de sub palatul papal, pe care o cunoșteam deja și coborîi pînă la marginea apei. începea să-mi vie cam peste mînă faptul de a mă găsi singur pe acele locuri, însă dorința secretă de a-mi analiza simțirile mă împinse mai înainte. Da o depărtare de vreo jumătate de ceas auzii un zgomot surd, pierdut în inima pămîntului, care îmi dete un fior lung, ce se împrăștie pînă în ultima ramificație a nervilor. Știam că acolo era un canal sub munte, făcut încă de pe vremea veienilor[17], pe care se scurgeau apele lacului. Dar cu toate că știam asta, îmi venise în minte că poate vechiul crater de vulcan, pe care mă găseam, se aprinsese acum din nou[18]. Și deodată îmi răsări înainte țărna Vezuviului, bolovanii netezi de lavă, floarea *ginestra*[19] a lui Deopardi, focul, groaza unei erupțiuni. Atunci, instinctiv, mă uitai la deal spre a îmi găsi scăpare. Dar în deal, palatul sta, etern ca un element al universului, privind, cu fața marmoree, în fața lunii. Atunci de ce să-mi fie frică?

Jos, la gura canalului, se ridica o puternică zidire de piatră, cu o prispă joasă, rotunjită pe marginea apei, parcă odată ar fi fost locuința zeilor marini. Era un nimfeu antic. Din încheieturile lespezilor creșteau ramuri nervoase de *capelvenere,* cari sub lumina lunei luau adieri de coloare palidă — verdele lor, îngălbenit de prea multă umbră, devenea blond. Aici veneau oare zînele albe ale lacului să-și scuture părul muiat pe spate? Aici oare se coborau silvanii gînditori din pădurea Camenelor[20] să se apropie de Jupiter Datiaris[21]?

îmi pare că încep a vedea din fundul peșterii un umăr de femeie, săltînd ușor. Iată-1, iese din umbră. O rază de lună cade pe el și-lmîngîie. Vedenia se ridică din apă, își întinde brațele ca un copil leneș, scutură buclele de spumă și se lasă pe spate, cu voluptate. Ea plutește singură, se îndoaie în jurul dorințelor sale, își strînge pieptul în propriile-i brațe și, cînd roatele de apă se depărtează, își caută chipul în oglinda lacului, se pleacă spre el, cu mînile întinse, parcă ar vrea să-1 prindă și-1 sărută. însă sărutarea ei se preface într-un inel, care se mărește din ce în ce, tulbură fața lacului și-i șterge chipul. Adio...

Dar atunci din tufele de laur iată că se ivește un picior de țap, care binișor se lasă în apă, chemînd după el trupul unui bărbat tînăr. De-abia sună picăturile de pe brațe; el înoată încet, încet, cu capul lui de faun întors spre dînsa și iată-1 o ajunge, o prinde. Ah, șiretule Picus[22]...

Și era să cad în apă, întinzîndu-mă după Picus. Mă rezemai de un colț de piatră și ieșii din ziduri. Faunul pierise, — dar nimfa, nimfa înota înainte, fiindcă era o ființă vie și foarte reală, care se scălda.

Deodată toată adînca melancolie, în care eram cufundat, mă părăsi ca prin farmec. Socotii repede din ochi, cam unde vroia să iasă să se îmbrace și o pornii într-acolo, rezemîndu-mădetufe, călcîndpe vîrfuri de bolovani de pe cari alunecam în apă, înghimpîndu-mă în mărăcini, — parcă o putere nouă m-ar fi purtat spre malul celălalt. Tocmai mai tîrziu, întors la otel, mă gîndeam la noblețea și la infinita superioritate a dorințelor ideale ale omului asupra poftelor reale. Dar aceasta era mai tîrziu. Acolo, *pe* loc, năzuiam să ajung cu orice preț la malul celălalt. însă nu mai era chip de înaintat. Tufele creșteau pînă în lac. Trebui deci să mă întorc înapoi și să apuc din nou cărarea, ce mergea la un schit de călugări capucini, pe malul opus. Drumeagul

acesta se urca cîtva la deal şi apoi se învîrtea după forma văii. Nimfa de-abia se mai zărea pe faţa fumurie a apei.

Eu însă mă uitam la dînsa cu puterea tuturor simţurilor concentrate în vedere. Şi, cum se întîmpla adesea, în loc s-o văd mai bine, aţintirea îndelungă a privirilor asupra unui singur punct îmi produse efectul dimpotrivă: percepţiunea se slăbi. Atunci îmi întorsei ochii spre tufe şi spre umbră, ca apoi să-i întorc din nou spre lumina lacului. Dar pe nebăgate de seamă mă depărtam de ţintă. Cărarea se urca mereu, nuielele, mai nalte decît mine, începeau să-mi îngroape vederea în linia drumului şi în curînd rămăsei iar singur. De astă dată însă lucrul devenea serios. Nu mai vedeam decît cerul deasupra şi cărarea dedesubt. Adesea, la cotituri, rămîneam în întuneric. Cătam înainte: pădure; cătam în urmă: pădure. Cioturile din cale începeau să se însufleţească. îmi adusei aminte că pe locurile astea sunt vulpi şi lupi şi fel de fel de istorisiri cu fiare sălbatice îmi veniră în minte. Un liliac îmi ţiui pe la ureche, înfiorîndu-mă din cap pînă în picioare. Atunci băgai de seamă, cu acea caraghioasă iscusinţă a minţei înfricoşate, că pe la locurile acelea nu erau greieri. Şi mă oprii să ascult. Nimic. Sus, luna, într-o îimpeziciune fermecătoare, şi-ncolo nici măcar stele sau un crîmpei de nor, ca să-mi anin privirea de el. Mi se părea că merg pe cărarea aceea de un veac. încercai să mă gîndesc din nou la femeia ce se scălda ca să-mi umplu mintea de o fiinţă vie. Dar nu eram în stare să mai aprind nimic într-o închipuire prinsă de toate vedenieie nopţii.

în cele din urmă ieşii la un fel de limpeziş, de unde vedeam bine schitul, dar nu-mi puteam da seama cum de mă găseam acum deasupra lui privindu-i acoperişul, de unde pînă aici îl aveam în faţă. Se vede că aşa mă purtase drumul.

Schitul era o casă mare, zidită ca cele de la Torre del Greco, lîngă Vezuv, cu învelitoare toată de zid. în mijloc o curte unghiulară, în care de-abia străbătoau razele piezişe ale lunei, mărindu-i tăcerea şi solem-

nitatea. Nu se simţea nimeni, nu se vedea lumină la nici o fereastră.

Pe unde oare se intră în zidurile astea?

Mă învîrtii puţin pe deal, căutînd să-mi dau seama de locul unde putea fi poarta şi socotii că trebuia să fie mai jos vreo cărăruie, ce se desfăcea de cea principală şi ducea la schit. Dar, înainte de a mă întoarce, strigai, nădăjduind că mă va auzi cineva. Glasul meu răsună pe vale, deşteptînd ecourile lacului şi înspăimîntîndu-mă. Mă întorsei cîţiva paşi înapoi şi, în adevăr, dădui de o potecă ce ducea la schit. Drept în faţă era o poartă în zid. Mi se păru că răsuflu mai uşor. Apucai inelul de fier, ce se află pe toate uşile din Italia şi începui a-l lovi de grindă. Apoi aşteptai. Nu veni nimeni. Dovii din nou, de astă dată mai tare. Iar nimeni.

Ciudat lucru, îmi zisei. Să nu fie nimeni într-o aşa de mare casă !...

Şi bătui în poartă, pentru a treia oară, tare de tot. Dar iar nu veni nimeni.

Atunci mă învîrtii împrejurul meu şi mă uitai fără nici o nădejde la zid şi la tufe. Era atîta pustiu în ele, încît îmi veni în gînd să aprind un chibrit şi să fac foc. Aveam în buzunar o cutiuţă de metal, pe cari o ţineam mai mult de frumos, decît de treabă, fiindcă pe fundul ei nu puteam scapără niciodată. Aşa, vrusei să trag chibritul pe talpa cizmei şi mă rezemai de poartă. Mi se păru că poarta se mişcă. încercai să împing şi simţii că încet, cu greutate, se deschide. Duna piezişe scăpată deodată înlăuntru, trăgînd pe perete o dungă albă. Restul rămase în întuneric.

înaintea mea se iviră două lumini, ţintite cu încordare spre mine. Nu-mi putui da seama ce erau, dar mi se părură că se mişcă. Atunci îmiveni ideea că pot fi doi ochi şi deodată mi se urcă pe şira spinărei o coloană de frig, care parcă mi se sui pînă în cap, pînă în minţi. într-o clipeală cuprinsei cu gîndul o infinitate de lucruri: lupta cu acea dihanie, căderea mea, moartea... Inima bătea rar, respirarea mi se oprise în gît, o desăvîrşită curmare a funcţiunii organelor mă făcu să cred mai pe urmă că o secundă eul meu nu m-a

cunoscut. O secundă am lipsit din mine. Duminele acelea se înfipseseră în conştiinţa mea ca două remuşcări, paralizîndu-mi orice putere. Aş fi încercat să strig, dar simţeam că nu mai aveam glas.

Şi poate aş fi rămas acolo ca o piatră, dacă nu auzeam o respiraţie greoaie, ca de om adormit şi după aceea o sforăitură.

Era un cal!

Mă întorsei repede şi trăsei cît ce putui de poarta întredeschisă. Izvorul de lumină se revărsa tot înlăuntru. Atunci înţelesei că înnemerisem într-un grajd, aşezat anapoda, cum de altminteri sunt aşezate la mai toate casele de ţară.

Ei, sărmanul cal! Cu moţul de pe frunte plin de curmeţi, el întoarse capul spre dreapta şi se uita la mine foarte mirat. Ochii, ce mă înspăimîntau în întuneric, la lumină îmi erau dragi, căci erau buni, singuri, parcă chiar trişti. Mă apropiai de el şi-1 mîngîiai pe frunte. El întindea capul prietenos, avînd aerul de-a înţelege nevoile mele. încît despre mine, înţelegeam minunat pe-ale lui şi ale lui păreau mult mai mari şi mai duioase, căci pe lîngă că era singur cuc, avea aerul şi foarte flămînd.

în sfîrşit găsisem o fiinţă vie! încetul cu încetul mă liniştii. în vorba noastră, mai de nu-i făcui propuneri neoneste de-a fugi împreună. în adevăr, gîndul de-a mă întoarce singur pe acelaşi drum pe care venisem mi se părea atît de nebunesc, încît îl îndepărtai cu groază şi mă aninai de un altul şi mai nebunesc, acela de-a lua calul cu mine. N-aş fi încălecat pe el pentru toată lumea, ci numai l-aş fi dus de căpăstru, ca să-1 aud bătînd pămîntul cu copitele lui late, sau sforăind din cînd în cînd, sau oprindu-se şi retezînd iarba de pe marginea cărării.

Dar îmi era scris să beau paharul pînă în fund. Calul era legat de gît, de-a dreptul, fără căpăstru, cu un lanţ cu cheie, care se înfigea în zid, lîngă iesle, cum se vede în mai toate grajdurile de ţară. Nici măcar mă gîndii la faptul ce aş fi comis luîndu-1, dacă din întîmplare ar fi fost liber. Dar, în sfîrşit, ce să te mai gîndeşti geaba!...

Ieşii din grajd cu hotărîrea de a înfrunta singurătatea, din nou, şi pornii înapoi, încruntînd sprinceana şi uitîndu-mă pe deal, la Castel Gandolfo, ca un om pe care amintirile clasice îl absorb cu desăvîrşire. Dar de astă dată Castel Gandolfo şi toată ceata visurilor de mai nainte îmi părură nişte observaţiuni supărătoare. Nesiguranţa, în care simţeam că mă aflu, potmolise ca o gîrlă ieşită din matcă toate izvoarele curateale sufletului. Cînd ajunsei jos, la canalul ce huia şt îmi adusei aminte că şezusem să ascult glasul trecutului, acolo, unde acum îmi venea greu să mă găsesc o secundă, îmi păru faptă de om nebun. Trecui înainte, urcai dealul lacului, mă strecurai pe sub palat şi pe sub umbra stejarilor, fără măcar să-i privesc, dus de c-dorinţă straşnică de a mă vedea la adăpost. Toată gîndirea îmi era plină de o singură imagine: strada de la Albano, luminată, modernă, cu lumea de la cafenea, pe care o despreţuiam, cu mandoliniştii ce mă supărau...

Şi cînd ajunsei la hotel, erau două ceasuri de dimineaţă. Căzui pe pat, ostenit, mut, fără dorinţe, fără imagini, cu capul opac ca un ciot.

A doua zi, deschizînd fereastra pe valea Romei, splendoarea peisajului îmi redete conştiinţa estetică, pe care o pierdusem.

O VÎNĂTOARE DE VUDPE ÎN CAMPANIA ROMANĂ

Iubite prietene!

Deşi nu cred să te fi stăpînit vreodată patima vînatului, decît doar cînd se înfăţişa cu fuste, eu vreau să-ţi scriu tocmai în predmetul acesta. Da noi, Nemrozii[1] din parlament se dau de ceasul morţii, ca să garanteze libertatea individuală de a cloci, tuturor dihăniilor, zburătoare sau nu. E, prin urmare, un subiect de actualitate.

Dar te rog să nu te mîhneşti prea mult, gîndindu-te poate că m-am făcut un varvar la inimă, că ucid sărmane fiinţe nevinovate. Nu. Cînd din întâmplare mă duc la vînat, e semn de pace: pădure, iazuri, cîmpii sunt atîtea tainice chemări ale firii, încît puşca rămîne cu ţevile plecate. în ţara asta mai ales, cîte lucruri nu sunt mai frumoase decît vînatul! Unde mai pui apoi, că o asemenea teorie scuteşte de a da alături. Dar poate o să mă-ntrebi de ce atunci ies cu puşca. Ei, asta-i! Parcă dumneata întrebuinţezi toate instrumentele ce le porţi asupră-ţi! Aşa e firea omenească făcută: mai încaleci un cal, mai iai o puşcă de-a spinare, ia aşa, ca să-ţi mai treacă de dorul strămoşilor.

în împrejurarea de faţă, chiar să nu mai porţi de loc grija dihăniilor: vînătorul e fără arme.

Şi să-ţi spui cum.

într-o dimineaţă de februarie, pe la 9 ceasuri, ieşeam pe poarta San-Sebastiano[2] şi mă-ndreptam spre Via Appia, împreună cu alte patru persoane. Eram, prin

început de nuvelă din perioada 1886—87

A doua pagină din scrisoarea *IU* oct. 1889) către Titu Maiorescu; în introducere Caragiale e admirat; dar „ finalul scrisorii nuvela *O făclie de Paşte* va fi executată cu severitate

Fragment de scrisoare (2/14 dec. 1899) către Mihail Dragomirescu, privind *Făclia de Paşte* şi *Năpasta;* opinia scriitorului este alta în ce priveşte nuvela, decît cea din 1889, (dar e aceeaşi despre piesă, înglobînd şi *Noaptea furtunoasă*

urmare, cu toţii cinci la număr, dintre cari trei doamne şi doi bărbaţi. Frigul pişcă uşurel de vîrful nasului, ca un crai bătrîn, şi parcă de atîta îndrăzneală chiar doamna cea în vîrstă se roşea. Trecurăm pe dinaintea catacombelor Sîntului Calist[3], fără cea mai mică smerenie faţă cu acele mărețe rămăşiţe ale celor dintâi creştini: ne coborîrăm într-o vălcea, în care, la stînga, dormitau de-atîta vreme zidurile circului lui Maxenţiu[4], şi apoi ridicarăm la deal spre Caecilia Metella, un strălucit monument[5] înălţat „fiicei lui Metellus Creticus, femeia triumvirului Crassus[6],peste care familia primarului de astăzi al Romei, duca Gaetano di Sermonetta, zidise în veacul al 13-lea un castel întărit (se înţelege, peste monument).

De aci intram în Campania romană. Soarele se ridicase drept la-ndemîna noastră. Razele de lumină pătrunseseră în fiecare picătură de rouă, de părea tot cîmpul stropit cu diamante. Totul era verde şi sănătos. O suflare de viaţă tînăra ne învăluia pe toţi ca într-o haină moale de mătasă. Bucuria de a trăi era lăuntrică. Mormintele din dreapta şi din stînga drumului dau acestui fel de fericire o formă oarecum clasică. Nimeni nu vorbea. în noi înşine era o mlădiere armonică de impresiuni, care se împărtăşea celuilalt prin vecinătatea trupurilor noastre. Strînşi în cuprinderea unui landou, eram fără voie lipiţi unii de alţii. Ne simţeam calzi şi nu îndrăzneam să ne privim. Dar se pricepea lesne că fiecare din noi dorea, în taina firii sale, prelungirea acestui fel de a se înţelege. Una din doamne se uita în văzduhul senin, cu genele pe jumătate închise, parcă s-ar fi rătăcit cu mintea în amurgul unei amintiri de fericire. „Altădată, altădată" păreau a-i zice mormintele; însă glasul lor închipuit nu putea rupe nimic din mreaja farmecului prezent. Plăcerea păgînească de a trăi, acum, nemijlocit, ce coprinsese pe Goethe la Napoli, într-un chip atît de neînţeles, străbătuse în noi cu o mai mare putere. Mintea fugară mi se anină de forma subţiratică a prinţesei X, pe care cu o sută de ani înainte o mîngîiase ochiul lui Goethe în casa bunului său prieten Filangieri[7] şi umbra de nesiguranţă se resfiră, din trecutul acesta apropiat, peste

vibrațiile mele de fericire, şi mă zdruncină întrucîtva, — ceea ce nu mi se întîmplase cu trecutul cel depărtat. L-umea romană, cu toate pietrele ce o înfăţişează în mod plastic închipuirii noastre, s-a răcit; pe cîtă vreme lumea de-acum o sută de ani încă e caldă, şi parcă tocmai de aceea înrîureşte cu mai mare putere asupra icoanei morții din conştiința noastră[8]. Doamna care se uita în văzduhul senin mă atinse peste mînă: „Da ce te gîndeşti?" îmi veni pînă în gură să răspund:,, Da dumneata". Dar, cu o răpede înfrîngere a propriei porniri, răspunsei cu îndelung răbdătorul „la nimic", scăpînd astfel de o groaznică banalitate.

Cu noi înainte se deschideau treptat, din pînza unui zid, mărețele arcuri ale aqueducurilor claudiane[9]. Pe fundul limpede al orizontului, munții Albani îşi încrustau marginile lor străvezii, purtînd pe văi orăşele albe, ce din depărtare semănau cu turme de oi la păşune: Frascati, Grotta — Ferrata, Marino, Albano, peste cari Rocca di Papa[10] străjuia din înălțime, părînd a chema asupră-le mîntuirea lui Jupiter Datiaris.

Niciodată o cîmpie semănată, din zilele noastre, o grădină tînăra, n-a fost mai candidă decît bătrîna această Campanie romană. Ca o fecioară nemuritoare, ea stă în pămîntul clasic, mută, neclintită, păzind mormîntul în care:

Cu capul odihnind pe Palatinul August,
Cu brațele deschise între Aventin şi Celiu
Roma îşi întinde puternicii umeri
Spre Via Appia.[11]

Dar ce-i faci vieții! Ea este, în raport cu trecutul, cum e o ramură de iederă cătră o ruină: se vîră printre cărămizi, crapă lespezile, se anină de turnuri, acoperind toată melancolia pustietății cu o țesătură de foi grase.

Ajunşi cam la a şasea piatră miliară, dederăm peste un cort din zilele noastre, elegant, luxos, sub care se întindea o masă bogată, cu chelneri în frac şi un *maître d'hotel* în haine de vînătoare, care, ca pe vremea romanilor clasici, îngrijea ca acest *ientaculum* să fie nu numai bun, ci să aibă şi coloare locală. Capete de vulpe atîrnau de uşorii cortului; un vulpoi bătrîn, împăiat, în mijlocul mesei; vulpe pe pahare; vulpe pe cuțite, — bre, şireată societate trebuie să mai fie asta!

Între acestea, membrii clubului numit „Circolo della Caccia alia volpe" soseau unul cîte unul. O mulțime de ofițeri de artilerie şi cavalerie; civili de toate vîrstele, aparținînd societății romane; femei, unele mai frumoase decît altele; străini de prin toate țările; un ambasador; ataşați militari; pînă şi un popă anglican, — veneau pe lungul căii Appia, în trăsurele uşoare cu două roate, în landouri, în cabriolete, în aşa-zisele *botte* sau birji romane.

Ce privelişte ciudată! Pe drumul mormintelor[12], se desfăşura viața în toată strălucirea sa. Cai neastîmpărați, oameni veseli, îmbrăcăminți bătătoare la ochi, soldați, zgomot, nerăbdare, — iată ce înlocuise pacea țintirimului. Cortul şi furgonul clubului se răzemaseră de un morman de piatră, zis astăzi *Casale-Rotondo,* vechi mormînt al lui Messala Corvinus[13], împrejurul căruia vistavoi strîngeau chingele la cai, iar stăpînii lor turnau marsala dulcilor stăpîne, siguri că într-o înghițitură de vin se îneacă un car de necazuri.

Stînd între ei şi privindu-i, simțeai o nespusă fericire că-i cunoşti numai pe partea lor cea bună, că nu le ştii metehnele, nemulțumirile. Fracurile roşii pe pantalonii albi; amazonele strînse de şolduri; curtenia oamenilor bine crescuți; un nu ştiu ce plin de elegantă intimitate ce-1 dă mişcărilor unei societăți deprinderea de-a călări împreună, — produceau iluzia unui moment din viața medievală. Duca Grazzioli-Dante, maşterul clubului, subțiratec, dar cu o fibră de oțel, sta în mijlocul drumului, uitîndu-se nerăbdător în zare spre a vedea cîinii, care nu soseau; lord Dufferin, ambasadorul englez, fudul tare de-o ureche dar de o rară politeță, corect, blînd la vorbă ca o fată mare, însoțea pe fiică-sa şi pe donna Giulia Davaggi, către care îşi pleca adesea urechea în activitate; contele Doulou Primoli Bonaparte, cunoscut prin rarul privilegiu ce are în societatea romană de-a primi la sine domni, doamne şi domnişoare, cu toate că e holtei; fratele său Gege

Primoli, bîntuit de mania fotografiei; don Baldassare Odescalchi şi cumnatul său, contele Rucellai, florentin de rasă dar venețian prin barbă; don Prospero Colonna; marchizul Marignoli; principele Chigi şi alți, cîți în Christos s-au botezat, pierduți într-un stol de ofițeri, de toate gradele. Iată o trăsurică cu un cal, uşoară ca o libelulă, care poartă pe bălaia prințesă Santafiori, cu fiică-sa. Oh ! fiică-sa !... cine a văzut-o şi nu şi-a pocnit buzele în gînd, sărutînd vîntul. Donna Nicoletta Grazzioli, o sabină nehrăpită, pare a aştepta pe Titu Tițiu... care nu vine. Vară-sa, donna Elena Rospigliosi, dulcea stăpînă a *Aurorei* lui Guido Reni[14], care trebuie să se fi visînd adesea pe carul zorilor, în fine, donna Bianca del Grillo[15]. Iată donna Bianca. Cîți nu sar, cîți nu lasă malvasia în pahare, ca să vie, ca s-o vadă, ca s-o ia de subsuoară, pe bălaia donna Bianca! Ea se coboară, sprintenă, din trăsură, uitîndu-se cu firească dragoste la mama ei, ilustra Ristori[16]. Pare o uşoară închipuire a lui Sandro Botticelli[17], desprinzîndu-se din cadrul *Orelor* şi lăsîndu-se, plutitoare, pe borangicul hainelor sale de zînă. Mînile i le-a cîntat Gabrielle d'Annunzio, cînd a cîntat pe Blanzesmano; ochii, rîndunelele din zarea albastră; mijlocul, izvoarele cu trestii. Donna Bianca rîde, şi mărgăritele îşi scot capul dintre flori s-o vadă; s-a întors primăvara, au inviat fluturii.

Dar deodată toată lumea asta elegantă se întoarce către drum.

— Iată-i! Iată-i! se aude din toate părțile. Fiecare îşi caută ocheana, ochelarii ori monoclul. Unul soarbe din fugă ultima înghițitură; altul aprinde o țigară din treacăt, un al treilea îşi ridică carîmbii răsfrînți ai cizmelor. O mişcare generală se face în roiul de oameni, care trece la jockey, la vistavoi, pînă şi la cai. Aceştia, cuțîrloaiele subțiratice legate însforişi îmbrăcați în lungi valtrapuri senatoriale, ca altădată calul lui Heliogabal[18], bat pămîntul cu nerăbdare, rînchezînd cu nările sîngerate în vînt.

Pe lungul viei Appia se vede rostogolindu-se un nor uşurel de praf, prins în pervazul a doi călăreți îmbrăcați în roşu. El vine domol şi cu cît vine, cu atît norul se pierde, iar formele vii ies la iveală. O liotă de cîini tărcați, cu cozile ca nişte proțapi, înaintează pînă la o distanță respectuoasă, unde se opresc un moment spre a lua la dreapta din drum, trecînd bariera de lațuri ce mărgineşte strada şi venind să se aşeze în fața cortului, pe iarbă. Duca Grazzioli se duce la unul din cei doi picheri, care-şi scoate cascheta, şi-i face cuvenitul raport asupra stării sufleteşti a dobitoacelor sale, dacă sunt în vervă, de nu cumva vîntul împrăştie urma etc. Cellalt picher, cu un harapnic în mînă aduce la calea adevărului pe unii cotei nedisciplinați, strigînd printre dinți „Au! Fiction, what have you done? Jamie, Rattlin, Roarin ! Davie, Davie, comehere!..." Şi biciul pac! mîngîie pe Davie, care, umilă, intră schelălăind în rîndul celor cuminți,

în fine, duca Grazzioli încalecă...

Un freamăt de interes trece prin rîndurile cailor şi călăreților. Se strîng chingile, se îndeasă pălăriele. Fiecare vede pe vecin fără să-i vorbească. Cîte un „Ciau!" scurt de la unul la altul, şi nimic mai mult. Se înțelege că preocuparea de sine a luat locul nepăsărei de pînă aci. Cînd ai de sărit bariere de 1 metru 20, ziduri, şanțuri, văgăune, pripoare, tot ce sare şi străbate o vulpe, poți să fii foarte deprins cu călăria, te gîndeşti că-ți poți rupe gîtul. Ceea ce de altminteri se întîmplă cîte unuia la fiecare vînătoare.

Maşterul cu picherii şi cîinii au pornit-o în cap. Ei merg încet să caute bariera prin care să intre pe cîmp. După dînşii grupuri de călăreți se desfăşură pe lungul viei Appia pe cînd trăsurică fraților Primoli îi aşteaptă, cu respectivul aparat de fotografie.

De-abia au intrat în cîmp şi au coborît o mică vîlcea, că deodată turma de cîini se aşterne pe goană. Un sunet de corn, grav, prelung, se repercutează pe văi şi pare a deştepta vietățile toate. Caii sar deodată în galop, rîndurile se rup, mişcarea devine fantastică, fiindcă acum pare un vîrtej ce mătură Campania romană, fără a lăsa altă formă decît iarba bătăturită. Iată-i urcînd un deal, pe creasta căruia se zăreşte o barieră de lațuri. Priveliştea e minunată şi emoțiunea spectatorilor creşte din cauza obstacolului ce se

vede. Vulpea a trecut printre stinghii ca o nălucă; cîinii trec cît colea în urma ei; cei doi picheri sar pe deasupra fără măcar să bage de seamă; aproape în acelaşi timp, duca Grazzioli pare că zboară, calul său pluteşte ca o ciocîrlie în vînt; un maior de cavalerie sare aproape de mînă cu femeia lui; Marignoli, Colonna, Chigi, parcă au aripi. Cornul sună pe valea cealaltă, la Stînga. întîrziaţii se precipită către barieră în goană. Dar unii din cai se opresc pe loc, parcă ar fi ţintuiţi. Pinteni, biciuşca sunt zadarnice. Se ridică drept în două picioare, muşcă zăbalele, sforăie, — dar nu sar; stăpînii lor, furioşi, îi întorc înapoi, îi bat şi iar îi aduc către barieră. Unii o sar, cei mai mulţi se opresc din nou. Un căpitan de artilerie, care nu putuse sări la prima trecere, vine ca o vijelie. Calul său, de cea mai fină rasă, şi-a întins capul delicat pe lungul picioarelor şi ai credea că vrea să şe desprindă de pămînt, atîta e de uşurel. Cu toate astea, cavalerul îl poartă greşit asupra obstacolului, — el ia bariera în picioare şi-ntr-o secundă se rostogolesc amîndoi de cealaltă parte. Alături de dînsul donna Bianca, lord Dufferin şi alţi doi, trei trec ca vîntul.

Cornul sună pe dealul de-al treilea. Au dispărut mai toţi. Rari curioşi rămîn pe vîrful muchei, urmărind cu binocluri mersul vînătorii. Cu încetul văile reintră în clasica lor pace. Cucoşii de la Villa Quintiliana, speriaţi un moment, îşi piaptănă bărbia cu gheara pintenată. Tăcerea revine; privitorii se întorc spre drum.

— Haidem!...

Şi de-abia se mai aude cornul în fundul văilor.

FRICA

— Pas.

— Pas.

— Şi pas.

— Vrea să zică o-nvîrtim şamşurcă[1]. Foarte bine: eu ştiu că n-am să prind nimic.

— Nu să prinde, zise primul jucător, care aruncă un as.

— Să nu se prindă, hotărîră ceilalţi doi.

— Nu se prinde, mai adaogă primul,

— Să nu se prindă, întăriră ceilalţi.

— Pil pe asta, zişe cel dintîi, aruncînd un şapte ochi.

— Prinde-o, măgarule, şi sărut-o, că n-o mai vezi — adaogă cel de-al doilea celui de-al treilea, acoperind pe şapte cu opt ochi. Cel de-al treilea însă, în loc să puie o carte mai mare, de aceeaşi coloare, aruncă un as străin şi astfel scăpă.

— Nu se poate! strigă cel păcălit, mă trageţi pe sfoară... Eu vă dau dracului, cu prefă voastră cu tot. Ce vrea să zică asta? adaogă el indignat: zic şapte trefle şi intru de două ori, zic cupe simple şi d-nu căpitan mă vîră şi acolo; zic carale, zic pici, — dumnealui se ţine de mine, ca un scai. Acuma pui opt peste şapte şi dumnealui găseşte mijloc să mă-ncalţe şi cu astea. Apoi, nene, pînă-aci! Unde-s cupele, mă rog? Eu n-am decît două; cîte ai, d-le general?

— Patru, răspunse primul jucător.

— Ei, două şi cu patru fac şase; vrea să zică, dumnealui trebuie să aibă două cupe-n mină. Unde-??

— Uitaţi, d-le colonel,că-n jocul ăsta este şi talon, poate c-or fi-n talon.

— Ei, or fi-n talon... or fi-n talon, d-ta mă cam iei aşa, peste.... picior.

— Nu te supăra, colonelule, zice generalul G.

Viaţa noastră este ca suava rouă,
Care-n dimineaţă ne surîde nouă.[2]

Atîta patimă avea generalul: pe *Bolintineanu* şi *prefă.* Cărţile se-mpărţiseră din nou... ,

— Pas, zise generalul.

— Ne passe pas, îi răspunse o voce de la spate şi-n acelaşi timp un cap neţesălat se ivi deasupra mesei de joc.

Cîteşitrei jucătorii se întoarseră spre mosafir, care, îmbrăcat cu o manta proastă de soldat şi fără grad la chipiu, semăna cu un tambur-major liberat. El începu să vorbească repede:

— Nene, eu nu ştiu cum veţi fi ducînd-o voi, da' eu ştiu c-o duc prost al dracului. Auzi cap !... dă tunurile pe mîna copiilor: bofa, bofa, toată noaptea. De-abia zici Doamne ajută, că s-a liniştit turcu şi d-nu căpitan... Janghină ăla, cum îl cheamă?...

— Dambrino?

— Ei, Dambrino; d-nealui, cică, să încerce un tir de noapte, ca să-şi fixeze poziţia pentru tir plonjeant. Eu la oamenii mei le spun una şi artileria face alta.

— Da' ce le spui, d-le colonel? întrebă ironic căpitanul care juca.

— Ce să le spui, mon cher? ia, i-am oprit de-a mai fuma noaptea. Pe aşa beznă de întuneric te vede turcu şi în gaură de şarpe, dacă ai fuma.

Căpitanul începu să rîdă cu hohot.

— Ce rîzi, domnule? îl apostrofă noul venit cu răutate.

Căpitanul rîdea pe faţă.

— Cum să nu rîd... la 4 kilometri... să nu se mai fumeze.

Colonelul înălţa din umeri, arătînd cu capul spre căpitan.

– Adică ce-i fi zicînd, că d-ta,eşti grozav, ha? dumitale nu ţi-e frică? He ! cum o să-mi înfunzi pîrloagele, Doamne!

— Ia să nu mai glumim, d-le colonel, zise căpitanul serios.

— Da, d-lui e grozav, întări primul colonel din partida de cărţi, care profita de ocazie ca să-şi răzbune de asu de la şamşurcă, — şi m-aş prinde zău, că să-i dau nu ştiu ce, nu iese pînă-n uşa cortului.

— Ei, aş!... răspunse căpitanu.

– Adevărul e că e întuneric al dracului, întări generalul C.

— Ia lasă, d-le general, orcît de întuneric să fie, tot n-am ajuns aşa de rău: mie nu mi-e *scîrbă,* cum zice d-nu colonel — şi sublinie vorba — de harapul cel buzat de pe şanţ.

Colonelul trînti cărţile cu faţa-n jos şi-şi înfipse mîna dreaptă în burtă, căci era tot numai stomah. Guşa sa nerasă tremura sub barbă, şi fălcile, rezemate în vreo cîţiva dinţi ce mai avea în gură, se strîngeau cu furie. Nu zicea nimic, ci numai bufnea pe nas, clătinînd din cap şi uitîndu-se ţintă la căpitan.

Celălalt colonel, nou venit, se crezu în drept să-şi spuie şi el părerea:

— Cel puţin noi nu ne lăudăm. Eu îţi spui drept că nu m-aş duce acuma pînă la harap să-mi dai două moşii.

— Se poate. Eu m-aş duce, zise căpitanul.

— Ia nu te mai lăuda, Bogdane, îl întrerupse generalul, şi joacă acolea, că-1 scăpăm.

— Nu mă laud, d-le general.

_ Domnule, strigă colonelul A., sculîndu-se furios, să-mi tai mie mîinile din umeri, dacă nu ţi-oi face una să mă pomeneşti... Dasă că te învăţ eu să te mai lauzi...

— Ce-o să-mi faceţi, d-le colonel?... întrebă căpitanul, uitîndu-se în cărţi liniştit.

— Dasă, lasă, că te-oi învăţa eu.

— Ca să nu mai aşteptăm pînă atuncea, să facem o prinsoare, d-le colonel...

— Ei, apoi!... nu-ţi vine să mori, exclamă colonelul, trîntind cărţile din nou pe masă.

— îţi vine să mori fără cauză, domnule colonel. Am zis că mă duc şi mă duc.

— Eu îţi dau, domnule, leafa mea pe două luni, dacă te duci, m-ai înţeles? Uite acuşi ţi-o număr.

— Domnule colonel, să ne prindem mai bine pe o ladă cu sticle de şampanie, din cele ce-aţi primit ieri, zise Bogdan. Banii nu fac parale în campanie. După aceea îşi strigă ordonanţa:

— Mitreo, pune şaua pe Pagat.

— Nu fi nebun, Bogdane, zise generalul.

— Nu, domnule general, — dar dacă se îndoiesc...

— Nu se-ndoieşte nimeni. Toată lumea te ştie, că ai destul curagiu.

— Ba să mă iertaţi. Eu mă îndoiesc, repetă colonelul A., şi ţiu prinsoarea.

— Şi eu o primesc, zise Bogdan.

— Da, dar cu ce o să ne dovedeşti dumneata că ai fost pînă la turc?... Să ne aduci un nasture de la tunica harapului, se grăbi să adauge colonelul, inspirat.

— Parcă, dacă o vrea el, nu găseşte destui nasturi turceşti pe la soldaţii noştri, zise generalul. Nu eşti fericit în inspiraţii, colonelule. Eu, dacă e vorba aşa, propui să ne aducă un nasture cu o bucată de postav din tunica harapului, pentru ca mîine să mergem să-1 controlăm, adause, uitîndu-se pe furiş la colonel.

Toţi cei de faţă începură a rîde.

— Primesc, primesc, zise colonelul izbindu-şi pintenii unul de altul, primesc.

Da întîiul atac al Griviţei, rămăsese, de la o ieşire a turcilor, pe locul chiar unde se ciocnise armatele, un mort, care de o săptămîna aştepta mereu să fie îngropat şi nu-1 mai îngropa nimeni. Printr-un fel de tăcută înţelegere, atît turcii cît şi românii considerau locul acela ca neutru. Tăbărîţi pe o rovină seacă, al cărui mal despre turci era nalt, iar cestălalt mai jos, soldaţii români puteau, strecurîndu-se pe sub mal, să ajungă pînă la harapul mort; dar nimeni nu se simţea dispus, singur, să împlinească o faptă creştinească ca aceasta, cătră un păgîn, care mai era şi harap, adecă negru, buzat şi slut. Se ştie cît de sălbatec şi de crud se face omul cînd primejdia îi ameninţă la fieştece minut existenţa lui personală.

— Un harap !... Cui ce-i pasă de stîrvul unui duşman?

Ceea ce-i făcea însă să le pese era faptul că, în urma căldurilor de august, cadavrul începuse să se descompuie şi, ori de cîte ori bătea vîntul dintr-acolo, veneau nişte adieri grozav de mirositoare. Avantposturile, mai cu seamă, sufereau rău de tot.

Despre acest harap era vorba, şi asupra lui se făcu prinsoarea.

Căpitanul trebuia să se ducă prin cîmp deschis pînă la el şi să aducă un semn. I se îngăduia o simplă lanternă, închisă pe toate feţele, care la trebuinţă se putea deschic'e pe o latură sau prin ftnd.

După cîteva minute, Pagat era înşeuat şi căpitanul Bogdan încăleca în tăcere, punîndu-şi două rînduri de pistoale în coburii $elei. Generalul Cr. ieşi în uşa cortului.

— Faci copilării, Bogdane. De la primul pas văd că ţi-ai pierdut cumpătul. Unde pleci fără lozincă? Pînă să ajungi la turci, te omoară sentinelele tale ca pe un pui de curcă. Lozinca e *Griviţa noastră.*

— Mulţumesc, domnule general, zise el simplu, şi plecă.

Căpitanul Dan Bogdan era un militar ca mai toţi militarii din lume. Ca poziţie socială ţinea de una din cele mai neaoşe familii româneşti, din familia Bogdăneştilor. Bogat, dar cheltuitor peste margini, mîncase vreo trei moşteniri şi acuma se găsea la a patra clironomie: a mătuşei sale Ghica. Intrat în armată de bunăvoie şi fără alte studii speciale decît o nespusă poftă de a tîrîi sabia, era cunoscut pentru duelurile, amorurile şi spiritul său, foarte cultivat în generalităţi şi foarte muşcător.

Ca parte fizică, era un bărbat de vreo 35 de ani, smead, d-o statură mijlocie, cu nişte ochi albaştri plini de viaţă, cu două caiere sub nas, cari păreau a ameninţa la fieştece moment liniştea turcilor, rîzînd lesne, supărîndu-se şi mai lesne şi mînuind armele în perfecţie.

Ca parte morală, situaţia i se poate rezuma în cîteva cuvinte: iertător mult pentru sine şi adeseaori şi pentru alţii, cînd spera că o să aibă a fi iertat la rîndul lui de dînşii. Amorezat în permanenţă şi cu gust. Sentimental fără afectaţie şi, lucru de mirat, poet, dar poet cu supape: avea un dar nespus de a se pune în cutare sau cutare situaţie psihologică, după cum interesele sale momentane reclamau. Făcuse şi versuri, unele chiar bunicele, la diferitele şi nenumăratele perechi de ochi, cari îi săgetaseră inima, în lunga sa carieră de amorezat. Mai pe scurt, un soldat, cu toate calităţile şi cusururile meseriei aceştia.

Dan Bogdan ieşi din raza taberei la pas şi se îndreptă spre locul unde era cadavrul.

Noaptea adîncă şi neagră îl înghiţea încetul cu încetul în păturile sale. Da intervale aproape măsurate, aceeaşi întrebare se repeta, aspră şi gălăgioasă.

— Cine-i?...

E adevărat, că, de la prima sentinelă ce întîlni în avantposturi, Bogdan îşi pierdu socoteala.

— Cine-i? întrebă sentinela, cu acea exagerare a glasului care dovedeşte că omul e singur şi-i e frică.

Bogdan crezu de cuviinţă să nu facă zgomot.

— Sssît... om bun, răspunse el încet.

— Cine-i? întrebă sentinela încă o dată şi mai aspru.

— Eu, măi leat.

— Cine eşti tu?... înapoi, că trag.

Da această vorbă căpitanul se-ncurcă de tot. Nu ştia ce să răspundă, ca să încredinţeze pe sentinelă că nu e spion. I se împiedica limba, gîngăvea, şi-n mai puţin de o secundă se văzu mort ca toţi morţii, străpuns de colo pînă colo de un glonţ.

în adevăr, sentinela, după a treia întrebare, trase. Pagat scutură puţin din cap, iar căpitanul simţi căldura glonţului, care trecu tocmai pe deasupra urechilor calului. în sfîrşit, i se dezlegă limba.

— Ce, măi, ai înnebunit? Vrei să mă omori?

— înapoi, că trag a doua oară, zise sentinela. Şi-n adevăr, căpitanul auzi camera puştii, cum se mişcă sub mîna grăbită a soldatului.

— Măi soldat, eu sunt căpitanul Bogdan, măi...

— Ei, păi dacă eşti don căpitan, dă lozinca...

— *Griviţa noastră,* zise Bogdan sărind în sus de pe şea. S-o ia dracu, c-o uitasem...

— Ei, păi aşa vezi! Acum poftim... Eu nu ştiu, adaogă soldatul încet, trag cu puşca, măcar să fie tata.

Mergînd mai departe, Bogdan se grăbi să rostească lozinca cu multă conştiinţă, or de cîte ori îl oprea vreo santinelă.

Calul mergea la pas, cu îndemînare şi cu grijă, ca un om. Era un vechi tovarăş de tinereţe al căpitanului. Picioarele subţiri şi formele delicate ale lui Pagat fuseseră de multe ori mai vinovate decît ochii şi mustăţile stăpînului său faţă cu sexul slab. Pagat, cu sau fără Bogdan pe el, era tot Pagat. Bogdan însă fără de Pagat era altul.

Şi cum se duceau ei, tăcuţi şi singuri, aşa parcă îl apucă pe stăpîn o milă şi o dragoste de cal, că se plecă puţin pe gîtul lui şi-i prinse grumazul în braţe, li: pindu-şi obrajii de coama lui şi mîngîindu-1 încet-

— Măi Pagat, măi, măi boierule, măi... că tare mai eşti cuminte şi frumos!

Iar mai departe, înainte-le, apăsa pe întinderea spaţiului greutatea de plumb a întunericului, cu atîta putere, încît formele, diapărînd cu desăvîrşire, ochiul rămînea închis. Fără voie, privirea se ridica spre cer. Cele trei, patru constelaţii cunoscute, Carul, Cloşca cu pui, Herăstrăul, păreau mai apropiate şi mai prietenoase. Nimeni nu le cunoştea mai bine decît căpitanul, fiindcă nimeni nu tremurase sub balcoane mai mult decît dînsul, şi, aşteptînd să se ivească iubita, adeseaori cetise în liniele cerului sentinţa dragostei sale.

— Dacă astă-seară *carul* o fi cu oiştea în sus, mă iubeşte; — dacă nu, mă înşală.

Şi, Doamne apără, dacă se-ntîmpla să fie carul în seara aceea cu oiştea-n jos.

Iar de astă dată nu se uită tocmai mult de tot pe cer, fiindcă-1 nelinişţea cele de pe pămînt.

în fund de tot, spre fortul turcesc, apărea din cînd în cînd lumina vreunei descărcaturi de puşcă, iar huietul se pierdea în vale, fără să mişte pe nimeni. Toată lumea era aşa de deprinsă cu gloanţele şi cu pulberea de tun, încît nişte biete împuşcături singuratice erau considerate ca hămăitul unui cîine, învăţat să latre toată noaptea.

— îşi fac şi ei coraj, săracii, ziceau soldaţii noştri din avantposturi.

Pe cînd mergea astfel, căpitanul auzi pe cineva vorbind la cîţiva paşi de dînsu. Mîna opri, fără voia lui, frîul calului.

— Cine-i acolo? — întrebă el.

— Cine-i? i se răspunse aspru şi îndesat.

— Griviţa noastră.

— Poftim de treci, ziseră soldaţii, oarecum liniştiţi.

Dui Bogdan i se păru că aude ronţăitul unui cal care paşte.

— Din ce armă sunteţi voi, bre, flăcăi?...

— Din a cavaleriei; da' ce pofteşti?

— Cavalerie or călăraşi?

— Ba!... călăraşi.

— Ce regiment, bre?

— Al treilea, răspunse soldatul greoi.

— Ce escadron? întrebă Bogdan repede.

— Al doilea, don căpitan Bogdan; da'ce pofteşti?

Atunci Bogdan auzi pe celălalt soldat, care vorbea încet cestuilalt:

— Măi, e don căpitan.

— Ia taci, bre, nu fi copil.

— Măi Toadere mă, ascultă ce-ţi spui eu.

Bogdan recunoscu glasul unui fost vistavoi al său, pe care îl avusese un şir de ani întregi. Soldatul se liberase de mult, dar îl luaseră ca rezervist.

— Tu eşti, măi Pavele?

— Eu, să trăiţi, domnule căpitan!

— Da' ce cauţi pe tărimurile astea, bre?

— Ordonaţi?...

— Cine te-a adus pe-aici?

— Uite, soarta omului, să trăiţi.

— Da' mai e mult de la voi pînă la harap, Pavele?

— O mai fi el, cît o mai fi, dar departe nu e, mînca-1-ar focu, că ne-a cătrănit sufletul...

—Miroase a pute, măi Pavele.

— Ba, că chiar pute, să trăiţi.

— Ăleu !... zise celălalt soldat, apucîndu-se de nas, al dracului s-a borşit, mînca-l-ar lupu.

Şi în adevăr, o adiere de vînt, plină de miasme, trecu, fără cea mai mică considerare, pe sub nasul căpitanului, parcă ar fi vroit să sprijinească părerea soldatului.

— Aha... subţire lucru! adaose Bogdan. Să vede că-i aproape de tot...

— Apoi că nici departe nu e.

— Ei, vă las sănătoşi, băieţi.

— Să trăiţi, zise soldatul de-al doilea.

Pavel tăcea. El se luă binişor pe urmele căpitanu lui şi numai după vreo zece paşi se-ncercă să vorbească.

— Domnule căpitan !

— Ce-i, Pavele?

— Apăi... nu ţi-e urît matale aşa pe pustiul ăsta de întuneric? Eu, zău, parcă m-aş lăsa şi eu înspre chipul harapului.

Era o formă simplă a unei intenţii cinstite de slugă veche şi credincioasă. Bogdan fu foarte atins, cu atît mai mult, cu cît simţea că-ncepuse să-i vie cam peste mînă călătoria asta.

— Bine, Pavele, dacă doreşti tu...

— Să trăiţi, domnule căpitan !

Şi Bogdan, urmat de vistavoiul său de altădată, se simţea mai sigur. Pavel mergea pe jlos, lîngă el, fără să zică o vorbă.

Amîndoi se lăsau a fi călăuziţi de Pagat, care n-ar fi părăsit cărarea pentru nimic în lume. Mergînd astfel, Pavel se tot împiedecă de vreo două ori de nişte cioturi,

aşa că, instinctiv, se apucă cu mîna de colţul valtrapului, îi era parcă şi mai la-ndemînă să se simtă şi el lipit de cal: cu cît erau mai strînşi, cu atîta li se părea că-s mai puţin singuri.

Dar lui Bogdan îi păru barbar lucru de a chinui pe bietul soldat prin toate cioturile cîmpului; şi, mai la urmă, era necinstit ceea ce făcea el, fiindcă în prinsoarea lui cu colonelul era vorba să se ducă singur. Afară de asta, în împrejurări de oarecare gravitate, simţirele se ascut grozav de repede. Soldatul era om şi el, şi căpitanul, care trebuie să dea pildă la oamenii săi, îl învăţa să-şi părăsească postul...

— Ia ascultă, Pavele, eu aş zice să te întorci înapoi...

Bietul soldat se opri locului, simţind tăria de voinţă care vibra sub bunătatea vorbelor. El nu răspunse nimic. Căpitanul adaogă:

— Ştii că mîine, dacă te-o afla că ţi-ai părăsit postu, te împuşcă.

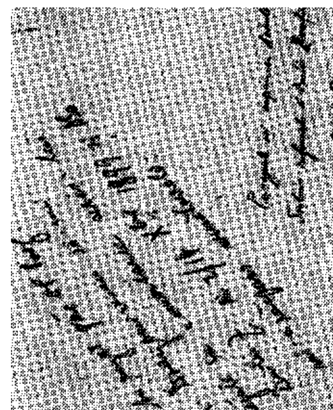
Bietul Pavel lăsă valtrapul şi după cîteva secunde de nedumerire zise încet:

— Să trăiţi!...

Şi luă drumul înapoi.

Mai departe se duse căpitanul singur, încercîndu-se să despice cu vederea pînza nopţii, care atîta învăluia de puternic lucrurile, încît se părea că o masă compactă de întuneric se coborîse din cer şi unea, de sus pînă jos, tot văzduhul. De se ivea cîte o lumină roşcată din tabăra fortului, ea semăna mai mult cu vreun fenomen stelar: reduta era pe deal, şi linia ei, pierzîndu-se de pe orizont, punctele luminate de pe dînsa se confundau cu ale bolţii cereşti.

De pe chipul cum mergea calul, căpitanul simţi că se coborau pe o coastă înclinată. Pagat umbla cu băgare de seamă, legănîndu-şi trupul, cînd pe un picior, cînd pe altul, iar stăpînul său îl ţinea scurt de frîu, ca să-l aibă la îndemînă în caz de primejdie. Cum se întîmplă adesea în întuneric, distanţele se măresc, şi senzaţiunile se falsifică. Valea aceea părea lui Bogdan fără fund şi la fiece pas credea că intră în pămînt cu cîte un stînjen.

0^ ^ '2*^4/

începutul schiței O *vulpe în Campania română*
Numele autorului e scris deasupra de Mihail [Dragomirescu

Era o tăcere dureroasă, neagră și amețitoare, cum, mai cu seamă, se întîmplă copiilor cari dorm fără lumină, cînd se deșteaptă noaptea. Numai cînd și cînd zgomotele bizare ale singurătății sau nechezarea depărtată a vreunui cal tăiau într-o fîșie lungă de repercutație greoaia tăcere a nopții.

Deodată Pagat se opri, sforăind. După nesuferitul miros de cadavru ce se simțea, căpitanul crezu că ajunsese la harap. Deschise, fără a discălica, fundul felinarului său și plimbă lumina primprejur. în adevăr, la cîțiva pași de dînsu, cadavrul harapului era lungit la pămînt. Trebuia neapărat să discalice...

Niciodată însă nu-i venise mai la-ndămînă pe cal decît acum, și prin simplul fapt al discălicărei i se părea că se desparte de Pagat, ca să nu se mai întîlnească cu el. Nu că îi era frică... Un mort e un mort, fie el turc sau tătar, — dar calul se putea speria și putea fugi înapoi... Da această idee, un fior de gheață îi trecu pe șira spinării; dar se vede că tocmai din cauza aceasta, prin reacțiune, se dete numaidecît jos, luă amîndouă frîile pe mînă și mîngîie capul calului, frecîndu-1 puțin între ochi, ca să-i îndepărteze oarecum neliniștea, ce se simțea că-1 stăpînea și pe el; apoi, fără a zice nici o vorbă, făcu încă doi pași și deschise iar clapa felinarului.

Harapul era acolea, întins pe nisipul umblat, cu fața în sus, buzat, cu ochii deschiși pe obrazul lui searbăd și negru, cu gura căscată, îmbrăcat într-o tunică ruptă: o adevărată mumie, cu singura deosebire că mirosea groaznic.

Bogdan, inconștient, își apucase calul de zăbală și se uita țintă la chipul harapului, ai cărui ochi albi și opaci păreau că-1 fixaseră acolo... Voi să-și tragă calul mai aproape, dar Pagat nu vroi să mai înainteze. Atunci, cu un fel de hotărîre de om prins de friguri, puse felinarul jos, cu lumina spre chipul cadavrului, scoase un briceag și vroi să apuce un nasture de la tunică, spre a-1 tăia. Negreșit, trebui să-1 miște nițel.

Atunci un gemăt adînc de gîtlej, urmat de un fel de hîrîială sălbatecă ieși din pieptul cadavrului... sau cel puțin i se păru lui Bogdan. El îngheță pe loc, cu

mîna întinsă spre nasture, cu ochii încremeniți pe ochii cadavrului, cu un rece fior prin păr. Inima îi bătu cu atîta putere că mai multe secunde după aceea nu putea respira. Cînd se dezmetici puțin, cea dintîi scînteie de gînd fu să saie pe cal. Era un lucru așa de natural să fugă, încît, înainte de a-și da seama de realitatea lucrurilor, se pomeni cu piciorul în scară, gata să încalece. Frîul însă, care era scos de pe gîtul lui Pagat și trecut tot pe brațul căpitanului, îi tremură oarecum din suprafața falsă a gîndurilor și-1 mai apropie de real. Scoase piciorul din scară și stete vreo cîteva secunde nemișcat, ascultînd... Nu se auzea și nu se simțea decît imensa pace a nopții, tăbărîtă pe văile pămîntului. Atunci scoase binișor dintr-un cobur un revolver, și făcînd doi pași, deschise iar clapa felinarului și iar își pironi privirea pe fața mortului, spionînd parcă obrazul acela hîd și putred, să vadă dacă nu care cumva mișcă. îi trecu prin cap să-și descarce revolverul în el, ca să se asigure și mai bine, — dar se temu să nu deștepte luarea-aminte a turcilor. Și ar fi fost și de prisos. Un om viu poate trăi șapte zile în stare de catalepsie, dar nu miroase a stîrv... Era mort... desigur. Dar atunci cine gemuse? Căci gemuse cineva. Asta iar era grozav de sigur...

Ținîndu-Se strîns de frîul calului, dete una cu piciorul în pieptul harapului, pe cînd cu ochii se uită țintă la obrazul lui. Nici o mișcare alta, decît o tremurare generală a trupului, din cauza loviturei... Atunci se lăsă binișor jos, apucă un nasture și începu a scrijila cu briceagu stofa din tunică, care, putredă, se rupea singură. Atîta concentrare era în această faptă și atît de greu îl apăsa gîndul mortului, încît, cînd Pagat răsuflă ceva mai tare, sforăind din nări, căpitanul sări în sus de spaimă și un fel de durere fizică simți în tîmple, care-1 strîngea pe dinafară, ca și cum ar fi fost cercuit; deși avea frîul calului în mînă, îl uitase că era acolea. Bătaia de inimă fusese atît de tare, încît, pe cînd rupea ultima bucățică din tunica harapului, simți o picătură pe mînă: îi curgea sînge din nas... Se șterse cum putu și apoi trecu frîul lui Pagat pe gît, închise lampa și încălică.

Un om, care visînd, cu acea extraordinară putere de real pe care o au unele visuri, că se prăvălește într-o rîpă fără fund, se deșteaptă deodată și se simte în patul său, sigur, cu ușa încuiată și viu, nevătămat, — nu încearcă o mai mare ușurare sufletească decît încercă căpitanul, cînd, cu amîndouă picioarele în scări, bine țintuit pe Pagat, se simți la adăpost de orce primej die. Odată pe cal, cea dintîi mișcare, aproape reflexă, fu să-și strîngă pulpele, să-și plece bustul înainte și să rostească acea silabă fluierată, cu care-i făcea semn să fugă. Pagat nu aștepta decît asta și se întinse cu burta la pămînt, tăind spațiul ca un vultur puternic. Dar după cîteva minute stăpînul său îl simți, că se mișca mai din greu, răsufla mai adînc și fugea cu sărituri: urca la deal. Și nu-i fu milă ca altădată de cal; nu stete de loc, pînă nu întîlni prima sentinelă din avantposturi, care-1 sili să se oprească, dar al cărui glas viu îl liniști, potolindu-i oarecum nervii iritați.

Și cînd fu la adăpost de primejdie, cînd simțimintul conservărei personale lăsă loc și altorsimțimînte, mai impersonale și mai demne, fără voie opri pe Pagat deodată, ca și cum ar fi voit să mai stea cîtva timp aproape de locul de groază și îi fu rușine de sine însuși. Un fel de analiză asupra lui începu, cît merse de-a lungul sentinelelor și gîndea în sine, doar cît nu vorbea:

„Va să zică mi-a fost frică... Și cu toate astea simț că nu mi-e frică... De cîte ori nu m-am dus în gura morții cu liniște... Am avut atîtea dueluri... și serioase. Mîine să-mi dea poruncă să merg la asalt, merg, fiindcă voi să merg... Și cum să-mi fie frică, de vreme ce știam că e mort și nu putea să-mi facă nimic? Și totuși..." Aci își trecu mîna pe fruntea asudată, fiindcă în auzul lui răsună deodată, ca un ecou, gemetul mortului.

„Ce dracu... se vede că sunt nebun... Dar așa de bine am auzit!..."

Și cu gîndurile acestea se strecură printre sentinele pînă în tabără.

Negreșit că omului acestuia nu-i era frică, așa cum în general se înțelege frica, ca ideea unui lucru ame-

ninţător, care ar apăsa sentimentul de sine. Eşti vînător de urşi; ursul, sculat în două picioare, e groaznic; dar ai omorît mai mulţi şi ai o carabină foarte sigură. E pericol şi dacă îl înfrunţi ai curagiu. Totul e prevăzut mai denainte şi nimic nou şi subit nu vine în conştiinţă să turbure echilibrul ideilor. Dar dacă, fiind vînător de urşi, întîlneşti ursu în cale, te opreşti ca întotdauna, îl iei la ochi, tragi... şi nu ia foc carabina... nu este aşa că impresia aceasta nouă, căzînd pe conştiinţa actuală, turbură atîtdeadînc echilibrul, încît nici una din idei nu se poate ridica la limpeziciune preponderantă?... Starea aceasta este absolut comună tuturor muritorilor şi în acea minută de neclaritate, în care *Eul* este de-a dreptul ameninţat şi fără apărare, *la toţi oamenii le e frică.* întru aceasta aşa-numita *prezenţă de spirit* a unora stă tocmai în puterea extraordinară ce o capătă una din complexul turburat al ideilor, care porunceşte, şi întreg organismul ascultă.

Căpitanul văzuse, mai mult sau mai puţin, totul, şi deşi impresiile directe de la lucruri erau mai puternice decît impresiile lor intuitive, ajunsese pînă la harap, fără nimic extraordinar. Cînd însă (fie că auzise exact, fie că, printr-o reproducere liberă, i se păruse) harapul gemu, turburarea de mai sus se produse, şi-i fu frică, frică adevărată.

Şi mai departe, pe cînd se apropia de lagăr, i se păru că cerul se aprinde. Duna răsărea dintr-un noian de întunerec, roşie ca şi cum ar fi fost o bucată de fier scoasă din foc şi ţintuită în coasta orizontului.

— Stai!... rostea cîte-o caraulă, din cînd în cînd.

— *Griviţa noastră,* răspundea căpitanul pe gînduri.

Astfel ajunse în lagăr, unde nu-1 mai aştepta decît ordonanţa sa, Mitrea.

— Pace, Mitreo?...

— Pace, d-le căpitan.

— Ce mai hala bala pe la voi? S-a culcat generalul?

— S-a culcat.

— Mîine să mă laşi să dorm mai mult — se-nţelege, dacă n-o veni vreo veste nouă. A mai sosit vreun transport de provianturi?

— Dară, au sosit nişte boi pentru scaun. Tot ar fi cum ar fi, dar nu prea e pîine... Şi luna asta tot a cobe cată.

— De ce? întrebă căpitanul cu mirare.

— Apoi s-a aprins ca un jeratic... Pesemne s-a mîniat Dumnezeu pe noi şi ne trimite semn de pierzare.

Şi aceasta era o frică, sub o formă mai nesigură, dar era.

Căpitanul, ca cum ar fi făcut soldatul o chestie personală cu el, schimbă vorba.

– Ai înţeles? mîine să mă mai laşi...

— Am înţeles, d-le căpitan.

Şi se culcă, cu un fel de mulţumire ascunsă, că era în siguranţă, sub cort... Dar de îndată ce adormi, călătoria aceasta începu din nou, de astă dată fantastică, exagerată, cu frica aprinsă pînă la nebunie, cu o mulţime de capete străine amestecate; o adevărată expediţie de Argonauţi, mai puţin curagiul lor.

Cînd se sculă a doua zi dimineaţa, era palid şi stins, ca un jucător de cărţi. Generalul C. îl luă din pat.

— Ei, Bogdane, cum ai dormit astă-noapte?

— Bine, domnule general, răspunse el cu o linişte prefăcută. M-am culcat cam tîrziu... Dar altfel am dormit bine... Cum stă d-nu colonel cu şampania? adaogă cu veselie, sărind jos din scîndură de pat pe care dormea şi scoţînd din buzunarul tunicii nasturele harapului.

— Bravo!... Bravo, Bogdane! Enfonce' l'ami! îl bem, îl bem total... striga el din uşa cortului, gata să plece. Trage-ţi cizmele iute şi vino la popotă. Şi ieşi. Dar nu se depărtase bine şi se şi întoarse.

— Ia ascultă, mon cher, nu l-ai fi luat de la vreun soldat de-ai noştri, să mă păcăleşti şi pe mine?...

— îmi pare rău, d-le general... Să-mi vedeţi calu, că trebuie să fie numai spume. Şi-apoi n-aveţi decît să mergeţi astăzi să constataţi.

— Aşa este, foarte bine, ai dreptate. Va să zică l-am lucrat...

Generalul se bucura, ca şi cum ar fi fost de la început susţinătorul căpitanului... Era un om foarte de treabă acest nobil general; totdauna de părerea celorlalţi, şi în caz de controversă de părerea celui mai tare sau celui mai mare. Chestie de ierarhie. De astă dată însă era prea dovedit lucru, şi, afară de dovadă, sticlele alea, pe care le dişerta colonelul numai în pîntecele sale, începuseră să-i dea oarecare sămînţă de idei liberale, ba... chiar socialiste. Sărea într-un picior ca pe vremea iuncheriei, cînd juca poloneza, cevaşi nr. 1, cum zicea el.

— Aşa!... bravo!... Va să zică vii.

Bogdan însă, în loc de a-i răspunde, sta rezemat, de-o măsuţă într-un picior, ce-o avea acolea, cu ochii ţintiţi în pămînt.

— D-le general, zise el, pe cînd acela se depărta.

— Ce-i, Bogdane?

— Aş avea să vă spun ceva, zise acesta cu oarecare sfială.

- Te rog... Ascult cu plăcere... Ai isprăvit paralele?

— Nu... Da'ce să faci cu paralele aici?... Altceva... Şi nu îndrăznea să spună.

— Da'spune, bre, nu fi copil.

— Uite, d-le general: ştiţi... cînd m-am apropiat de harap... negru, scîrbos cum era (şi figura căpitanului luă o expresie de oroare) şi am tras de nasture ca să-1 tai, a gemut harapu, d-le general, zise el apăsat, vîrîndu-se în sufletu lui.

Acesta se trase puţin înapoi şi se uită serios la Bogdan. După aceea pufni deodată de rîs.

— Frica, săraca!...

— D-le general, protestă căpitanul, sunt om în toate minţile, credeţi-mă, pe onoarea mea, că a gemut.

Generalul se uită la el cu mirare.

— Afară dacă n-oi fi înnebunit...

— Ce, bre, eşti copil? zise generalul, mişcat şi el.

— Dacă vă spun că l-am auzit cu urechile mele!

— Ei, cum o să geamă un mort, bre române?

— De... cum, necum, asta-i... a gemut.

— Mare comedie, zise generalul pe gînduri. îmbracă-te şi vino; om mai hotărî acolo ceva.

— D-le general, cred că nu e nevoie să mai ştie şi alţii...

— Bine, frate, bine.

Şi se duse generalul cam nemulţumit. încercarea aceasta trebuia s-o facă şi el, şi... orşicît... un harap mort care geme nu prea-i lucru curat,

în urma lui, căpitanul, în loc să-şi tragă cizmele, se aşeză din nou pe pat, cu coatele pe genuchi şi cu capul în mîni. Generalul, cu îndoielele lui, întărea credinţa ce o avea şi el, anume, că un mort nu poate să geamă. Dar gemuse... Auzul lui păstra încă acea impresie de zgomot surd şi zbîrnîitor, ce ieşea din gura deschisă a harapului. Şi atunci se lungi în pat şi-şi astupă urechile cu amîndouă mînile, ca să nu mai audă... Dar astfel auzea şi mai bine; ba, mai mult, cînd rămînea ca reprezentaţiunea să se facă curat numai în minte, ea venea însoţită de întreaga scenă şi acum auzea şi şi vedea. Un nerv iritat deştepta un altul, şi tortura se mărea.

Sări numaidecît din pat, îşi trase cizmele şi ieşi. Un început de idee fixă încolţea în mintea lui: să speriase şi din sperietură putea să-nnebunească.

Se duse la popotă, unde găsi atît pe general, cît şi pe cei doi colonei, cît şi alţi militari. Toată lumea aflase acum de prinsoare, dar nimeni nu arăta pe faţă o prea mare veselie de paguba ce trebuia să sufere colonelul A., pentru a nu-1 supăra pe acesta, şi pentru a fi la nivelul seriozităţii generalului, care părea foarte preocupat.

Colonelul, care cu nici un preţ nu vrea să se dea învins, ceruse ca numaidecît să meargă să controleze tunica harapului, şi să şi dase poruncă să puie şelele pe cinci cai. în adevăr, după ce luară cîte un rachiu, încălecară: generalul, cei doi colonei de la cărţi, căpitanul, şi un soldat. Se coborîră pe albia pîrîului

celui sec şi o luară binişor la deal, îmbrăcaţi cîteşi-cinci în haine de soldaţi.

Căpitanul Bogdan vedea acum aievea coasta dealului, pe care se coborîse. Era o zi noroasă, de sfîrşit de august[3], liniştită, pustie, care cădea foarte potrivit pe malurile acelea golaşe şi sure. Impresiile lui de acum semănau cu ale unui om care a văzut arzînd noaptea o casă şi a doua zi, ziua, vine să vadă mîna de cenuşe ce rămîne...

Noaptea toate sunt de foc...

zice aşa de frumos o *gîndire.* Ce simţise el cu 12 oare mai-nainte, era copilăresc şi totdeodată teribil. Ceea ce vedea acum era numai trist.

în sfîrşit, după cîtva timp, ajunseră la harap. Toată lumea avea aerul serios şi de glume nici nu se pomenea. Toţi discălicară şi după ce se convinseră că malul îi ascundea vederii turcilor, se apropiară de cadavru. Era tot hîd şi dezgustător, dar generalul, ca un suprem arbitru, luă petecul de postav, se lăsă pe un genunchi, îl fixă pe ruptura de la tunica harapului, dar, cînd să-1 apese puţin, deodată îl văzură ceilalţi, sculîndu-se drept în picioare, galben, cu ochii ţintă pe figura harapului.

Trecură vreo cîteva secunde, în cari nimeni nu clipi, sorbind cu ochii mişcările de pe faţa generalului. Acesta, din galben şi sălbatec ce se făcuse, se îmblînzi deodată.

— Bată-te, Bogdane, să te bată!... Jiarapu tău e o comedie întreagă... a gemut şi cu mine, dar vin de vezi cauza: uite, o afurisită de muscă bătrînă, care s-a statornicit în gura lui şi, de cîte ori îl mişti, ea zboară şi zbîrnîie... Bată-te de om, mai mare spaima! Apoi cătră colonel:

— Ei, te mai îndoieşti?

Acesta plecase deja să încalece şi cîtecinci, din nou o luară înapoi, ceva mai vorbăreţi...

Căpitanul, ajuns în lagăr şi descălicînd de pe cal, ca să intre în cort, zise pentru sine, dar destul de tare, ca să-1 audă şi Mitrea:

— Orcum, tot e bine să nu se laude omu prea mult...

FURFANȚO

Cine a trecut prin Tîrgovişte, şi nu s-a oprit la „Hotel Patria"? Cine s-a oprit la „Hotel Patria", şi n-a cunoscut pe „domnu Mitu?" în fine, cine a cunoscut pe domnu Mitu şi 1-a uitat?

Probabil, nimeni.

Domnu Mitu trăia din străbunii săi la hotel Patria, fără să ştie ce nume de *„famelie"* avea, decît „d-nu Mitu de la hotel Patria". Nevoia unui nume patronimic n-o simțise niciodată. Cîtă vreme „Hottlul Patria" era pe temeliile sale, ce să mai umble omul după nume!

— Mă rog» *pardon,* avem onoare cu d-nu Mitu?...

— De la „Hotel Patria"...

— Stă scris pe cartea domniei-voastre de alegător?...

— Da' vezi bine: d-nu Mitu... Et ecetera, et ecetera.

îl plictisea pe om să-1 tot descoasă lumea asupra numelui. De aceea, cînd împrejurările solemne ale vieții îl sileau să-şi spună singur numele, adoptase această prescurtare latinească: *et ecetera, et ecetera.* Cine ştie prin ce taine etimologice schimonosise d-nu Mitu pe răbdătorul *et coetera* şi îl făcuse *et ecetera!...*

Dar altminteri ce om cumsecade !...

Pururi slinos, cu o cămaşă al cărui guler era o poemă de boțituri, cu legătura la ceafă, — izbutea totuşi să aibă un aer aproape serios, cînd vorbea cu clienții săi din *Restaurant,* şi, desigur, *prea serios,* cînd da cîte o raită pe la tejgheaua din circiumă.

Căci, din nenorocire, „Hotel Patria" se sfîrşea la colţ printr-o circiumă...

Nu puţin sînge rău îi făcea lui d-nu Mitu blestemata asta de circiumă, în care chiolhanurile se ţineau lanţ. Da' ce să-i faci? Parcă era vina lui dacă cele două pogoane de la Mănăstirea Dealului dau rod prea mult?

Adesea vorbea cu coana Tinca, nevastă-sa!

— Ei, ce să-i faci vinului, soro?... Parcă eu nu ştiu ce se cuvine unui otel?... Ici *Restaurant,* unde-ţi vine tribunalul, şi dincolo circiumă, de se-mbată lumea... Nu merge. Da' ce-i faci vinului?

Şi unde arunca ochii, de la dreapta spre stînga, d-nu Mitu, şi rămînea cu gîtul dezgărdinat din guler spre coana Tinca, de simţeai bine că a răpus-o din argumente :

— Da' de-or mai veni şi alegerile?

— E vai de noi.

— Unde pui pe Ghica?

— în odaia lui.

— în care odaie? Odaia lui n-ai dat-o fetei, ca să nu mai audă zgomotul din circiumă?

— Bine zici. în odaia lui conu Pană Ollănescu. Pe conu Pană în odaia lui conu Tachi Gianni; pe conu Tachi în odaia lui Brătianu...

— Ei, şi pe conu Brătianu?...

— Bine zici... Ba nici de fel: pe Brătianu în odaia lui conu Iancu Ciuflea.

— Ei, şi pe conu Iancu?...

— Asta-i rău.

Şi rămînea pe gînduri. Apoi se-ntorcea deodată spre nevastă-sa:

— Să ştii că dau afară pe *talian!*

Nevastă-sa clătina din cap. El se uita ţintă la dînsa:

— Tinco! vorba mea e vorbă.

Coana Tinca părea cam sceptică:

— Iar te legi de om. Dacă nu vrei să-1 ţii, închide circiuma... Şi nici un rău n-ai face, şi pentru fata aia...

D-nu Mitu se supăra:

— Uite, domle, capul de muiere!... Ce să fac vinului, mă femeie?... Că boierii vin la 4 ani o dată, cînd sunt alegeri, iar noi culegem via în toţi anii. *Furfanţo* să trăiască! et ecetera, et ecetera.

Coana Tinca începea a rîde.

Furfanţo acesta era o halima întreagă.

Mai prin luna lui mai, se pripăşise un italian, al cărui nume creştinesc părea a fi fost Alfonso Fortunato.

Fortunato şi nu prea.

Meşteşugul lui era de a ascuţi cuţite. De unde o fi fost, Dumnezeu ştia. D-nu Mitu zicea că-i cunoaşte *genealogia* numai de la Titu încoace:

— Pîn' la Titu, a venit, cu trenu: de la Titu la Tîrgovişte, cu picioarele.

Asta era, pentru domnia-sa, genealogie.

Alfonso Fortunato părea de altfel om cumsecade, — cînd nu era beat. Ieşea cu cărucioara lui de la 5 dimineaţa şi se ducea drept la Ialomiţa. Aci se scălda în fugă, apoi o pornea prin oraş, strigînd cît îi lua gura: „Arrotino Coltellinaro". Lumea, de pe vorbe n. prea-1 înţelegea; dar îl înţelegea după cărucior.

Cu pălăria calabrezăpe o ureche, cu mustăţile ştrengăreşti, cu mînicele răsfrînte la deal şi carîmbii ciobotelor la vale, — era bărbat în toată puterea. Pe cînd da cuţitele la tocilă, stau fetele din casă lîngă el cu plăcere. El lucra repede şi bine:

— Pronto, drăguţa.

— Ia mai stai, domnule, că am şi nişte foarfeci.

— Muine, drăguţa.

Şi o pornea înainte: „Arrotino Coltellinaro".

Cînd ajungea soarele la nămiez, iar se întorcea la Ialomiţa, iar se scălda, apoi îşi aduna o mînă de susai şi o pornea spre han. Aci îşi ducea căruciorul în şopron, scotea din lădiţă un căuş de lemn, îşi lua susaiul şi intra în circiumă să mănînce. Curăţa salata, o arunca în căuş, turna peste dînsa o solniţă de sare şi alta de piper, apoi un pahar de untdelemn; cerea o pîine proaspătă şi un clondir de vin, şi dă Doamne bine. După ce mînca, se culca şi dormea pînă spre seară.

Seara era cheful cel mare. Cînta, bată-1 vina lui de liftă, de aduna lumea pe sub ferestre. Cînd era jalnic,

se oprea coana Tinca din cusut, oftînd din fundul plămînilor:

— Ptiu, bată-te potca de om !

— Operă goală, Tinco, zicea d-nu Mitu.

— Operă! Că dumneata ai auzit cum cîntă la operă!...

— Zău, Tinco: *Traviata, Lausie'* et ecetera et ecetera.

Şi se prăpădea de rîs d-nu Mitu.

— D-apoi să-1 auzi cînd face ca la *orfestrăl...*

în adevăr, cînd făcea ca la orfestră, era comedie goală. Avea, un ciob de chitară, cu care ţinea hangul năzdrăvăniilor ce scotea din gîtlej: gîlgîia ca trombonul, picura ca flautul, fluiera ca picolina, bombarda ca toba, sfîrşind fiecare frază cu cîte un „zum-zum" de bîlci.

— Bravo ai noştri! striga d-nu Mitu din curte.

într-o sîmbătă seara, pe cînd bătrînul încheia socotelile săptămînei, în restaurant, se deschise uşa ce da spre curte şi intră la el italianul.

— Con permesso?

D-nu Mitu, care ştia vreo patru boabe ruseşti, vreo trei turceşti şi tot atîtea greceşti, credea că ştie şi italieneşte, „că doar seamănă aidoma cu românească noastră":

— Da' cum nu: chiar *vi prego...*

Italianul, cam jenat, rămăsese în picioare, cu pălăria în mînă şi ochii în pămînt:

— D-nu Mito, me rog de iertare, io doreşti due parole spune la d-nu Mito.

— Da' cum nu, frate... *Iuz surmeghe. Eimeta italoi... Prego...*

Italianul se uita acum lung la bătrîn. Puţinul ce-1 ştia el româneşte i se părea şi mai puţin, faţă cu pozna asta de limbă a hangiului.

— D-nu Mito, mi raccomando...

— Da' ce să te mai recomanzi, neiculiţă, doar ne cunoaştem !...

Italianul luă un scaun şi şezu:

— Mi raccomando a lei... Io me simt che me prinde o boia...

D-nu Mitu se uită pe deasupra ochelarilor.

— Da' de ce suferi, rogu-te?...

— Io nu suferi de nimico, ma mi apuca hachitza.

— Ce face?

— Mi apuca aiţi la gutlez, se mi strindze, se mi strindze, che divento matto, per Bacco !...

D-nu Mitu se sculase în picioare, cătînd spre uşe.

— Să trimetem la doctor...

— Ma che doctoru, frate!... Eu vream să vorbim amendoi: me prinde hachitza de la beţie...

— Ei, bată-te de om ! zise d-nu Mitu, revenindu-şi în fire. Iar bine că ţi-e boala cu leac...

Italianul zîmbea şi el, dar cam fără curaj:

— D-nu Mito, amu due, trei perale... mi raccomando a lei...

Şi zicînd astfel, scoase o pungă de pînză, plină cu argint, şi o întinse hangiului.

— Ce să fac cu ea, dragă Furfanţo?

— Să le pastredzi. A ma, d-nu Mito, sa nu me dai un franco, domani, quando mi viene la hachitza...

— Das' pe mine.

— Se las se mi bevo il guadambio di giornata.

— Pechi, pechi.

Nu prea înţelegea d-nu Mitu vorbele din urmă, şi de aceea răspunse pe limbă străină. Atîta ştia că Furfanţo îi dase punga cu bani.

Se duse sus la nevastă-sa:

— Tinco, nu ştii una nouă... Mîine l-apucă hachiţele pe Furfanţo.

Coana Tinca era dusă pe gînduri, tot cusînd. Se uită la el lung.

— Ce, nu ţi-e bine, omule?

— Pre legea mea, Tinco. Şi eu bănuiesc că 1-a apucat de astă-seară: se tot recomandează la mine, parcă nu l-aş cunoaşte.

— Caută-ţi de treabă. Cine ştie ce-o fi zicînd el...

— Ei, asta-i! Parcă eu nu înţeleg talieneşte! „Mi recomandezo, mi recomandezo". Eu zic: „Pechi, frate, că ne cunoaştem". Iar el, ca haiducii: „Alei, alei!"

Coana Tinca n-avea chef de vorbă. D-nu Mitu rămase cam încurcat cu punga italianului în buzunar. Se mai

învîrti primprejurul nevestei, fără succes la glume, iar în cele din urmă se duse să se culce.

A doua zi, duminecă, fu zi mare la „Hotel Patria". Pe la vremea namiezului, italianul se întoarse de la gîrlă, ca întotdeauna, vesel şi hazliu, cu susaiul în căuş, şi intră în circiumă cîntînd o blestemăţie de cîntec, în care refrenul era o codcodăceală sălbatecă, de gîndeai că toate găinile universului s-au ouat în hanul d-lui Mitu. în circiumă se aflau trei bieţi ţigani, hămesiţi, ca vai de ei, cu vioarele pe sub anteriu: banda lui Hagiu!

Italianul porunci ţuică (din care mai băuse pe drum):

— Caro Ionic, se mai *dăiciuica,* laminesi ladimnealor, che sunt bravi artişti, zise, arătînd spre ţigani.

Apoi îşi aruncă pălăria tocmai în păretele celălalt, dreptîn cui, şi ceru să vie d-nu Mitu la faţa locului. Hangiul sosi, pe cînd italianul ciocnea cu ţiganii. Furfanţo era deja teriachiu bine.

— Caro Ionic, un *ciuica* per il padron Mito.

— Să trăieşti, coane talianule! zise ţiganul, dînd sticluţa peste cap.

— Evviva!! urlă italianul, gîlgîind ţuica. Caro padron Mito, ecco qua...

Şi scoase din buzunarele bluzei sale un pumn de gologani şi de dupci, pe care-i socoti şi-i dete lui d-nu Mitu:

— Questi mi li bevo tutti; ma non un soldo di piu. Ha capito?

— Pechi, pechi, zise d-nu Mitu, închizînd dintr-un ochi.

Ţiganii veniră şi se aşezară în jurul italianului, care începuse să-şi pregătească salata.

— Caro Ionic, portate del vino per i signori...

Ionică aduse un clondir la 4 pahare. Italianul se uită pe furiş la hagiu, parcă aşa prubă de om nu mai văzuse el. Era, în adevăr, hagiul, o rugină de ţigan, rămas ca de pe vremea lui Laiotă-vodă[2], lung, dihăinat, gol puşcă, îmbrăcat cu pielea în anteriu, cu picioarele goale în iminei, cu o şleapcă rusească aninată pe ceafă şi cu o scripcă la subsuoară. Ceilalţi doi artişti, cam pe-acolea şi ei.

Hagiul scoase vioara din basma. Italianul umplu paharele.

— M-aş ruga de-o fărîmă de udatură, zise hagiul.

Italianul nu înţelegea:

— Cosa dice?

— O crestătura de pastrama, mînca-ţi-aş ochii.

Italianul se uita spre d-nu Mitu:

— Che cosa? Vreai muncare?...

D-nu Mitu se făcu a traduce:

— Pechi, pechi, una crestătura de pastrama...

— Ma che pastrano... Fa caldo, frate.

— Pastrama, signore! strigă d-nu Mitu.

— Basta !... urlă italianul, dînd cu pumnul în masă.

Ţiganii suflară paharele şi începură a cînta. De la primele acorduri, Furfanţo muie capul pe-o parte şi scrîşni din dinţi:

— Come stdnano queste bestie! Basta!!

Ţiganii îi trăgeau înainte. Italianul dete duşcădouă pahare unul după altul; apoi răgi din nou la ei:

— Basta, per dio! 1

D-nu Mitu, care asista de la tejghea, interveni:

— Mai schimbaţi şi voi... Zi ceva de inimă albastră, hagiule.

Ţiganul se sculă în picioare şi-ncepu să cînte din gură:

Arză-ţi rochia pe poale
De trei palme rotocoale...

Bătrîn şi hămesit cum era, de-abia clămpănea vreo trei note. De aceea, o răzbea din oftaturi:

Of, of, of, Keramo, of,
Arză-ţi rochia pe tine
Cum arde inima-n mine...

Cînd se mai porni iar pe oftat, italianul începu să urle ca un cîine:

— Auuuu ! au, au, au.

Totuşi, văzînd că nu biruie pe ţigan, întinse braţul şi mătură de pe masă clondirul cu toate paharele, care se făcură ţăndări pe jos. Apoi sări drept în picioare:

— Basta ! Basta ! De trei orele basta ! Managgia la miseria !...

Hagiul bolbocase ochii şi se retrăsese pe o laviță, înjurînd:

— Ho, afurisitule! Parc-a intrat mama dracului în el...

D-nu Mitu, la vederea paharelor sfărîmate, se turbură:

— Bine, amice, zise el, cu capul pe un umăr, aşa ne-a fost vorba?

— D-nu Mito, eu platesco. Se me dai altro vino.

Ionică aduse alt clondir, cu alte pahare. Italianul îşi sfîrşi de mîncat salata, bău untdelemnul din căuş, dete drumul la un nasture de la haină şi se aşternu pe vin.

— Si sta bene in questo paese... Evviva la România, d-nu Mito!...

Bătrînul, sentimental şi romantic din fire, nu putea rezista vorbelor italieneşti.

— Ei vivat la bella Italia, frate!

Pe cînd italianul da duşcă paharul cu vin, d-nu Mitu numai gusta din al său.

— Traditore !... urlă italianul, punînd mîna pe hangiu.

— Dasă-mă, omule, că n-am mîncat.

— Giu il vino, traditore.

— Moaşă-ta gîta, zise d-nu Mitu, înghițind paharul pînă-n fund.

Italianul se întoarse din nou spre țigani:

— Vieni qua, maestro.

Hagiul se strînse la piept şi veni. Italianul îi luă vioara din mînă, vrînd să se acompanieze singur: dar scripca țiganului era într-un aşa hal de neacordare, încît nu putea să scoată două note omeneşti.

— Ti piglii un accidente ! come fai a suonare con questo fesso?

Şi se puse să acordeze vioara. Dar, la cea dintîi învîrtitură a cheii de *mi,* coarda plesni:

— Accidente! strigă italianul.

Da coarda de *la* se rupse cheia.

— Bene !

Da nota *re,* pocni coarda.

— Crepi!

Da nota *sol,* bețivul îşi pierdu răbdarea şi pocni pe hagiu cu vioara în cap.

Ce se urmă, uşor se poate înțelege: vioara pe sub scaune; țiganii, furioşi, vrînd să ducă pe italian la procuror; d-nu Mitu căutînd să-i împace şi să gonească lumea de la uşe. Numai Furfanțo era liniştit:

— Evviva la România !

Şi, fără a se turbura de loc, se duse la cobzar, care zbiera ca un măgar; îi luă cobza de sub braț cu de-a sila; apoi, îi puse mîna în ceafă, şi cînd îl repezi o dată pe uşe, rezemă țiganul tocmai în mijlocul uliței. Dumea se prăpădea de rîs.

Italianul veni la loc, țăngăni cobza de vreo cîteva ori şi se puse să cînte. Era, ca totdeauna, o comedie întreagă: ştia tot felul de bazaconii, în toate dialectele. De astă dată cînta în nepoletană:

La pacchianella mia
Me vene a fâ la spia.
E drunghe-drunghe-drunghete,
Chesta mori me fa.

Durmenno me trovava,
Lu core s'arrubbava
E drunghe-drunghe-drunghete
Non pozzo chiu campâ.

Dumea, pe la uşe, se grămădise ca la panoramă.

D-nu Mitu făcea pe supăratul; dar la repețirea lui *drunghe-drunghe-drunghete* dete cu tifla spre italian, bufnind de rîs. Se duse către un vecin de la uşe, căruia îi explică, cu ochii închişi, ca în momente grele:

— E diavol la opere. Păcat că-i rău la beție...

— Da' ce-o fi spunînd?...

— Ei, ştii; „dîngă-dîngă-dunghete", et ecetera et ecetera.

Vecinul păru foarte mulțumit de explicare,

în mijlocul veseliei tuturora, se ivi la uşe un comisar, iar cît colea țiganii, bocindu-se:

— Iacătă-1 hăsta este, măria-ta, hăsta mi-a dogit capu şi mi-a spart vioara...

Comisarul se încurca în sabie, ţanţoş lucru mare:

— Hai la secţie, domle!

Italianul îi trăgea: „E drunghe-drunghe-drunghete".

— N-auzi, domle !...

El n-auzea de loc, şi se schimonosea către reprezentantul autorităţii, cu cea mai desăvîrşită lipsă de respect:

Peche si tanto cara
E poi si tanto amara
E drunghe-drunghe-drunghete...

Comisarul, furios, se întoarse spre uşe:

— Sergent, umflă-1!

Un sergent înainta în cîrciumă, şi dete să puie mîna pe italian; cînd însă se sculă lifta în picioare şi se strîmbă o dată la dînsul, bietul sergent se făcu mititel. Atunci, comisarul, galben de mînie, se repezi la el; d-nul ipistat căpătă şi d-lui curaj, şi astfel săriră amîndoi de gîtul italianului. El însă nu făcu nimic, ci numai se scutură, învîrtindu-se o dată roata împrejur: d-1 comisar ajunsese în gîrliciul beciului, iar d-1 ipistat sub o laviţă.

Se-ngroşa gluma!

D-nu Mitu vru să profite de momentul de încurcătură şi să facă pe italian nevăzut:

— Caro Furfanţo, voi siete beat mort: ia s-o ştergem.

Italianul da cu pumnul în masă:

— Niente!...

După cîteva minute, toată poliţia era de faţă. D-nul şef al poliţiei, Gută Panaitescu, zis şi Gută Porcul, opera în persoană; patru sergenţi fioroşi se aruncară asupra italianului, zbierînd, şi-1 legară cobză. Furfanţo nu făcu nici o opunere, ci numai, cînd fu gata, se plecă binişor cu gura pînă la un pahar, îl apucă cu dinţii şi-1 bău pînă-n fund; apoi îl aruncă aşa de bine, cu capul, că paharul şterpeli nasul d-lui şef, învineţindu-1.

Saltanatul ieşi din cîrciumă şi se-ndreptă pe uliţa mare, spre poliţie. Acolo avea să-şi dea seama Furfanţo de toate păcatele.

D-nu Mitu, necăjit de scandal şi rănit în sufletul său romantic de batjocora ce se aducea limbei italiene, în persoana lui Furfanţo, se ţinea, după lume.

La. o cotitură a uliţei, procesiunea se-ntîlni cu un domn, care părea a fi un om cu greutate în oraş, deoarece toţi îl salutară. Domnul acesta părea foarte mirat de ferecătura italianului. El se opri şi făcu semn cu degetul către hangiu.

— Ce-i asta, Mitule?

— De, coane Nanule... Eu nu le spui...

— Domnule poliţai!

Poliţaiul se apropie de el şi începu a-i vorbi pe şopăitele, dar cu un vădit respect,— fiindcă era preşedintele Tribunalului.

— Fugi, domnule, cu comediile dumitale! Auzi, să legi cobză pe un om, fiindcă s-a îmbătat!... Da' ce, trăim în Patagonia?...

Gardiştii toţi, care simţeau că nu prea e lucru cinstit să atentezi la dreptul de a se îmbăta al cetăţenilor, dezlegară într-o clipă braţele italianului şi-i deteră drumul. D-1 Mitu se substitui frînghiilor, apucînd pe Furfanţo de mijloc, şi-1 întoarse la han.

Preşedintele făcu haz de slăbiciunea d-lui Mitu pentru italianul lui, şi mai cu seamă de numele ce-i dăduse:

— Ăsta ţi-e Furfanţo, Mitule?

— Ăsta, coane Nanule.

— Să-ţi trăiască.

Era acum marţi. De duminică pînă marţi italianul nu mai dase semne de viaţă.

— Doarme, sireacul, zicea d-1 Mitu, să iasă hachiţa beţiei din el.

Zicea el aşa, într-o glumă, dar, în fond, era preocupat.

_ Ce lighioane sunt astea, frate: se culcă duminecă şi se scoală miercuri.

Şi tot dă cîte o raită pe la uşa beţivului.

Dar soarele de vară bătea în geamlîcul hotelului cu atîta putere, încît nu era chip să stea cineva mai multă

vreme prin coridor, cu toate rogojinile ce acopereau ferestrele. D-nu Mitu se dusese să se culce după prînz în odaia lui conu Pană Ollănescu, iar coana Tinca, în a lui Brătianu, care, amîndouă, dau spre răsărit, adică spre umbră. Numai Sisilica, fata dumnealor, rămăsese deşteaptă în odaia de pe gang.

Sisilica era o alintătură părintească, că altfel fata se chema Cecilia. Ce-i drept, şi *Cecilia* nu era vreun nume creştinesc; dar ce-i faci românului romanţios !... Aşa i se potrivise lui să-şi boteze fata, şi aşa o botezase.

Iar Sisilica era făcută de natură ca o ramură fragedă: încotro o dai, într-acolo se pleca. Veselă, harnică, fără mofturi şi fără gînduri ascunse, umplea casa de viaţă. Pentru coana Tinca — fire pozitivă şi deci cam tristă — era un izvor nesecat de glume, care o făceau să rabde necazurile traiului şi prostiile romantice ale bărbatului său; pentru d-nu Mitu era „fata taichi", cu care se chibzuia la alcătuirea listei de bucate. Cînd d-nu Mitu dicta: „buden cu purea de fasole", ea scria „caltaboşi cu fasole făcăluită". Hangiul se supăra:

—Arză-ţi focul *caltaboşii*; te-ai făcut şi tu tombateră ca şi mă-ta. Zi acolo „bef ala Rişeleu".

Fata scria rîzînd: „tocană de vacă".

— Iar ai spus ca la Covaci. A mâ, progres!... Dar, în sfîrşit, nu-1 ieşea din voie.

Sisilica, astfel alcătuită de fire, se minuna în gîndul ei, cum putea trăi pe lume un om ca Furfanţo: nici tu masă, nici tu casă, nici nevastă, nici părinţi... Dar, viaţa asta bătută de vînturi, avea pentru ea, ca şi pentru mă-sa şi probabil, ca pentru toate femeile, farmecul pe care-1 poartă nestatornicia bărbaţilor ştrengari. De aceea, pe cînd d-nu Mitu şi coana Tinca dormeau, fata se necăjea cu gîndurile: ce-o fi făcînd, de nu se mai vede? Mai spre seară, i se păru că aude zgomot pe coridor. Ascultă la uşe: nimic. Ieşi binişor din odaia ei şi se apropie de odaia italianului. Nu se auzea nimic. Atunci îşi lipi ochii «de broasca uşii: parcă vedea lumină... Poate se sculase. Poate că era bolnav.

Duată astfel de gînduri, nu mai auzea nimic, decît bătăile inimei — cînd deodată se simţi prinsă de mijloc de două braţe puternice şi arsă pe gît de o sărutare. Ţipă ca în vis, fără putere; apoi, cu o încordare de voinţă sălbatică se smuci din braţele ce o strîngeau. Italianul rămăsese ruşinat de brutalitatea lui. Fata, fără sprijinul nimănui, redobîndise stăpînirea tragică pe care o au femeile asupra bărbaţilor, cînd voinţa şi voluptatea se unesc în sufletele lor. Se uită la dînsul, semeaţă, şi porni încet pe gang.

Italianul intră la el în odaie, umilit cît nu se mai poate. După necuviinţa beţiei, o mai făcuse pe asta...

Deodată păru a i se lumina viaţa. Se deşteptă din aiureala pe care i-o lăsase aburul vinului şi văzu limpede că era un păcătos. Un adevărat păcătos.

Cu violenţa descurajării beţivilor, cînd se trezesc, el se simţi pierdut. Trebuia să plece.

Să plece?...

Se răsturnă pe pat şi îşi aduse braţele pe deasupra ochilor. îi furnicau prin sînge fiori de o nespusă plăcere fizică. Pe sub cămaşa de pînză groasă, simţise sînul fetei, şi parcă-i era ruşine de atîta fericire.

Se sculă, dete o raită prin odaie, imitînd cîntecul gros al pitpalacului. Apoi iar se întinse pe pat: toată viaţa lui fusese caraghios. Auzi, cîntec de pitpalac !...

Ce fericite îi erau braţele ! îşi ridică ochii spre cer şi îşi aduse aminte, aşa deodată, că era tocmai de la Como. Imaginea oraşului de sub deal, apele lacului îi răsăreau acum ca dintr-o feerie. îi venea să cînte tot lucruri de jale, şi ridică o notă lungă, pînă în surdina gîndului, care-1 emoţiona fals, făcîndu-1 să se înece ca de lacrămi. Pîrîi din buze ca un broatec. Apoi iar se sculă şi rămase cu mîinele rezemate de o masă:

—Per Bacco!... zise încet.

Tocmai atunci se auzi bătînd la uşe, parcă invocaţiunea de mai sus s-ar fi îndreptat către d-l Mitu.

—Puftici.

D-nu Mitu intră ca Papură-vodă, deschizînd uşa de părete, glumeţ lucru mare:

— Da' ce-i asta, neică? Te culci duminecă şi te scoli miercuri!...

Italianul zîmbea într-aiuri. Văzînd pe d-l Mitu, crezuse că vine să-i ceară socoteală de cele întîmplate pe coridor. în fuga gîndurilor, hotărîse să îndrepteze lucrurile cu cinste, cum se şi cuvine unui „galantuomo".

— Signor Mito, io sono un galantuomo.

— Ei, ce te mai apucă ! Ştiu că eşti galantom... dar tot mi-ai dat cinstea pe ruşine.

— Eu trebuie me plec din Tîrgovista.

— Pentru ce?

— Pentru țe, asa.

— Ia nu mai vorbi fleacuri, omule, şi ține ici punga.

Italianul uitase de pungă. Deodată îi veni în minte scena din restaurant, cu toate rugăminţile de a nu-i da bani.

— Numără, rogu-te: prietenia, prietenie, socoteala, socoteală... Da' fie, că nu ți-am dat un franc ! Ai zbierat, ai codcodăcit, — nix !

Ochii italianului rîdeau ca de o bucurie nouă. De cîte ori nu se-mbătase el şi nu-şi dăduse banii pe la cîrciumari să i-i păstreze, fără să-i mai vadă ! ba încă mîncase şi bătaie cînd îi ceruse. Iar acum, hangiul venea el singur să i-i aducă...

Sări să ia pe Mitu de gît, dar se simți jenat. îl scutură de mînă:

— Caro amico! Carissimo! Vi sono tanto riconoscente!...

— Pechi, frate, şi nu mă mai scutura aşa de mînă.

— Sunt asa trist ca trebue se me plec de Tirgoviste!...

— Da' pentru ce trebuie să pleci din Tîrgovişte?

— Per il mio onore.

D-nu Mitu se uita la el lung: aşa ceva începea să semene cu *Traviata,* şi-i plăcea. Italianul adaogă:

— Per il mio onore, e per il mio amore.

Semăna din ce în ce mai mult cu *Traviata.* Nota romantică din sufletul hangiului vibra acum ca în pieptul Violetei.

— Scrie-i, frate, să vie... şi te cunun eu.

— De unde să vie?... Este aitzi...

— E i bravo ai noştri! Spune-mi cine este, că mă duc să ți-o cer eu...

— Ma nu trebuie se me tzeri, trebuie se me dai...

D-nu Mitu se uită lung la dînsul. Păru a înțelege, dar se făcu neamț.

— Ia ascultă, amice.

Italianul îl apucă în brațele lui puternice:

— Mă rog, d-nu Mito, nu mai bevo, numai canto, se mi fac om de traba.

Hangiul lupta să iasă din brațele italianului:

— Lasă-mă, domle...

— Me rog, d-nu Mito...

în sfîrşit, scăpă din brațele lui Furfanțo şi dete buzna la uşe să iasă, — cînd se lovi piept în piept cu Sesilia. Asta i se păru prea-prea:

— Şi tu, diavolițo!...

Fata se uita în pămînt, roşie, cu un pumn dus la gură, gata să facă cine ştie ce nebunie. Furfanţo, radios, întindea brațele către dînsa. Era curat ca în *Traviata.*

Bietul d-nu Mitu privea lung la ei, dînd din cap:

— Va să zică aşa, ha? V-ați bătut joc de mine?...

— Zău nu, tată...

— Lasă că am eu ac de cojocul d-voastră: vă trimit pe amîndoi la vie. Te fac podgorean, talianule, să bați cu chitonagu pînă n-ei mai putea, şi de ți-o mai veni poftă de *zdrungăte-zdrungăte*, iacătă-mă-s!

SPRE COTEŞTI

Cînd trăsura se opri la poartă, băiatul se juca prin curte. Unchiu tuşi, scrîşni din dinţi, şi-l ciupi de păr:

— A ce miroase părul tău, mă?

Băiatul zîmbea, ţinîndu-se cu mîna de tîmpla de care îl smulsese unchiu-său.

— Hai cu mine, Iancule.

— Dacă nu mă lasă mama...

— Hai, că-i zic eu să te lase.

— Dacă m-o lăsa, merg.

Conu Dumitrache Teodorescu era flăcău bătrîn, prin urmare fără copii, cel puţin după pravilă. în schimb, frate-său, Iorgu Teodorescu, avea unsprezece, dintre care Iancu era al şaptelea. Băiatul era drag unchiului, pentru că avea nasul strîmb ca dînsul şi pentru că-i plăceau caii[1].

— Ia-ţi o cămaşă de noapte şi urcă-te în trăsură.

Băiatul se repezi în odaia lui, şterpeli cămaşa de sub pernă, o înfăşură în *Ecoul Putnei*[2] — şi o rezemă drept în brişcă.

în vremea asta se urmau tocmelile între cumnat şi cumnată.

— Să nu răcească, omule.

— Tacă-ţi gura, femeie: să răcească în luna lui cuptor!

— Stai să-i dau o cămaşe.

— Am luat-o eu, mamă, strigă copilul din trăsură.

Conu Dumitrache se urcă în brişcă lui cu leagăn din care mîna singur, pe cînd vizitiul sta la spate; aşeză pe copil lîngă dînsul, puse puşca între ei; chemă pe Azor lîngă vizitiu, şi dete bici cailor,

Coana Ghioala se uită după ei, clătinînd din cap şi zîmbind din ochi de bucuria băiatului, dar părîndu-i rău, în fond, că pleacă atît de nepăsător.

— Tare-ţi mai seamănă, lelea mea!...

Această jelanie a bătrînei era la adresa lui cumnasău, care nu legase niciodată două într-un tei, nu se însurase, nu avusese slujbă, nu muncise să se îmbogăţească, nu jucase rol în societate, — ci trăise numai de hatîrul cailor şi de gustul vînătorii.

în adevăr, conu Dumitrache Teodorescu era foarte burlac şi foarte nepăsător. Locuia în două odăiţe joase, în fundul unei curţi, de-a rînd cu grajdul, şi n-avea nici slugă, nici bucătăreasă, ci numai pe Duţu vizitiul, un beţiv împărătesc, care însă căuta bine de cai. încolo, vreo trei cîini şi vreo patru cotei, puşti prin toate colţurile, ciubote de toate mărimile, atîrnate pînă şi de clanţa uşilor, şi cartuşe peste tot.

Dar aşa cum era el, nu se milogise la nimeni, nu ceruse slujbe de la nici un guvern, într-o ţară în care toată lumea cere slujbă; nu umblase să se însoare cu zestre, şi, ce-i drept, nici făr'de zestre, într-o ţară în care toată lumea se însoară şi se desparte de cîte trei, patru ori: nu muncise, dar nici nu se îmbogăţise, într-o ţară în care atîţia pehlivani se îmbogăţesc, fără să muncească. Prin urmare, negreşit, că nu era bine văzut de *societate,* şi deci nici de cumnată-sa, care, avînd 11 copii de căpătuit, se ruga lui Dumnezeu să nu semene nici unul cu unchiul lor.

Dar natura le potriveşte cum vrea ea, şi aruncase pe Iancu înspre partea unchiului.

Şi cine poate spune ce bucurie intensă era în sufletul copilului, simţindu-se, el, pe sine, în faţa cailor, cu puşca alături şi cu cîinele în spate!

— Na, mînă şi tu.

Cînd puse mîna pe hăţuri adevărate, el, care pînă atunci minase numai scaune, cu sfori de petecă, i se

sui tot sîngele în obraz şi i se păru că nu mai are putere în degete.

— Mînă dumneata, nene.

— Iată prostul! Strînge pumnul stîng înăuntru, *ibitfoi cozoroc.*

Şi bufuia pe nări, rîzînd de ochii încremeniţi cu care se uita copilul la cai. înjurătura aceea s-ar fi zis că e rusească, dacă n-o fi fost de altă naţionalitate.

Ajunseră aşa la Milcov. Aci se întindeau fericitele maluri ale rîului la o poştă unul de altul, că doar loc în ţara românească e destul. Cu toate acestea priporul vadului era strîmt, sucit şi venea drept în jos. Cînd văzu copilul ce-1 aşteaptă, îndrăzni să ridice ochii către unchiu-său şi să zică:

— Să puie piedeca, nene.

— Nu-i nevoie. Ţine scurt...

Băiatul întinse mîna dreaptă, să ţie mai de scurt, dar, în mişcarea ce făcu, scăpă hăţul, şi vîrî trăsura sub un mal. Unchiu-său îi şi luase hăţurile din mînă, rostind îndesat un „ibitfoi cozoroc" şi aducînd trăsura în vad.

Această repede mişcare a unchiului umplu sufletul copilului de admiraţie. Parcă nici nu înţelegea el de unde are omul atîta putere, să oprească doi cai în mijlocul priporului, şi încă doi cai tari în gură. Experienţa asta îl hotărî, în gîndul lui ascuns, să mîne scaunele mai de scurt.

Trecură prin albia Milcovului vreun sfert de ceas. Se vedea ici şi colo lucind cîte un strop de apă, în jurul căruia dormeau turme de gîşte sau alergau copii goi, făcînd iazuri. Era parcă în lucruri un înţeles de libertate patriarhală, care mergea drept la sufletul copilului.

Conu Dumitrache Teodorescu opri trăsura şi se dete jos. Şi el parcă înţelegea, ca şi copilul, noima unor lucruri în care se ascundea farmecul trist al singurătăţii româneşti. Creştea cătina în obrazul Milcovului, ca o barbă încîlcită şi roşcovană. Conu Dumitrache Teodorescu aduse copilului o ramură încărcată cu porumbe:

— Mănîncă, mă, că-s bune.

Băiatul mestecă vreo două porumbe şi zbîrci din nas.

— Cam ciumărite, nene.

— Aşteaptă să le bată bruma, mă!

Şi rîdea conu Dumitrache din toate cărnurile dumisale, gata însă să-i dea lacrimile de dragul copilului.

Ajunseră într-un cohalm, unde grîul era jumătate secerat şi jumătate în picioare. Deteră drumul lui Azor, care ridică coada proţap şi o porni cu nasul prin mirişte.

Pînă să prindă băiatul de veste, se şi auzi o pocnitură. El de-abia avu vreme să se-ntoarcă şi să vadă o pasăre care cădea ca. o ciutură. Unchiul îi făcu semn să vină să o ia. Pe cînd el alerga în goană, cu sufletul la gură, se încurcă de Azor. Cîinele se oprise pe loc, cu botul întins înainte, cu ochii ţintă la o rădăcină, încremenit. Băiatul auzi pe unchiu-său strigînd:

— Dă-te la o parte, Iancule!

Dui îi bătea inima. Fără să ştie ce face, se aruncă la pămînt. în aceeaşi clipă pîrîi o prepeliţă, zburînd tocmai de sub el. Azor sări cu botul după dînsa. Pasărea se lăsă la vreo sută de paşi, urmărită de cîine, pe cînd conu Dumitrache urla pe îndesatele:

— Azor, vin-aici, afurisitule I

Cîinele se oprea cîte puţin, uitîndu-se la stăpînu-său, cu ochii lui galbeni, dar apoi instinctul era mai puternic decît creşterea, şi o luă iar la fugă după prepeliţă. Conu Dumitrache se da de ceasul morţii:

— Vin-aici, blestematule!

Cîinele se mai oprea.

— Aici, javră! Duţule, adu gîrbaciu!

Da vorba „gîrbaciu", Azor păru a se convinge, fiindcă se opri de tot şi veni cu botul în pămînt către stăpînu-său. Acesta îşi desprinse în fugă cureaua de la pantaloni şi-1 luă la bătaie.

Da vederea cîinelui, care, în loc să fugă, se tîra la picioarele lui stăpînu-său, chelălăind de durere, — băiatul rămase înlemnit. Pentru dînsul, Azor repre-

zenta farmecul vînătorii, agerimea minţii, credinţa nestrămutată, aşa precum zice la poezie:

Rănit în bătaie, soldatul căzuse,
Şi-n puţine zile chinuit muri *etc.*[2]

Se uită la unchiu-său cu neîncredere, parcă în mintea lui copilărească s-ar fi temut să nu descopere deodată în el netrebnicia de care-l învinuia mă-sa. Conu Dumitrache văzu ochii încremeniţi ai copilului şi, ca să nu-l sperie, crezu că e bine să-i explice:

— Javră, bre omule. Dacă-l laşi în voia lui, se duce la o poştă.

Şi fiindcă Azor iar începea să se depărteze, se răsti la el din nou:

— Vin-aici.

Cîinele se făcu mîrcă.

Băiatul, cu toată mila lui de cîine, exercita acum şi el puterea de stăpînire a omului asupra restului fiinţelor însufleţite.

Unchiu-său legă cureaua de zgarda cîinelui şi o dete în mîna băiatului; apoi o porniră către locul în care se lăsase prepeliţa.

— Să nu-i dai drumul decît cînd ţi-oi spune eu.

— Bine, nene.

Cînd ajunseră prin preajma locului unde se lăsase prepeliţa se opriră. Conu Dumitrache scoase din buzunare o punguliţă roşie, de care atîrna un capăt de os, şi începu să sune dintr-însa întocmai ca prepeliţele: pit-palac, pit-palac. După foarte puţin timp, prepeliţa cea adevărată răspunse din iarbă: pit-palac, pit-palac. Ba încă erau două.

Conu Dumitrache salută, cu mîna-n vînt, şi făcu semn băiatului să dea drumul lui Azor.

Băiatul rămăsese locului, cu sufletul la gură, uitîndu-se ţintă la tufa de sub care cînta prepeliţa. Azor se mai răsuci la dreapta şi la stînga, pînă ce se propti în faţa tufii.

-Pili!

Cîinele sări, prepeliţa zbură, iar conu Dumitrache trase. Detunătura pustei făcu să zboare şi prepeliţa ceealaltă. Conu Dumitrache trase şi-n aceea.

într-o clipă erau amîndouă la picioarele vînătorului.

Dînsul scoase cartuşele goale din ţevi, puse altele pline; apoi cu un briceag, care avea o undrea răsucită la vîrf, burduşi prepeliţele, le scoase măruntaiele şi le aruncă. Aprins şi înveselit de succes, zise băiatului:

— Hai, Iancule!

Şi o porniră înainte, către grîul nesecerat.

Aci, vînătorul uită de băiat. Acesta se opri în marginea griului, care era mai nalt decît el.

Băiatul nu prevăzuse umilinţa asta. Chibzui el din ochi, şi se repezi către un grind, unde locul fiind mai nalt, spera să se înalţe şi el cu locul, — dar se mai întîmplă că şi grîul se înălţă în aceeaşi măsură[4].

Conu Dumitrache se vedea acum plutind pe deasupra lanului, ca o momîie. El striga şi înjura după cîine, depărtîndu-se.

Băiatul se lăsă jos, pe mirişte, în marginea grîului. Părăsit de unchiu-său, îi venea să plîngă. Cum însă razele soarelui ardeau din apus, el intră în grîu, pe brînci, căutînd să se apere.

înăuntrul lanului se vedeau brazdele nisipoase întinzîndu-se departe. O mulţime nesfîrşită de flori şi floricele trăia la umbră: macii roşcovani se scuturau de foile lor leneşe: volburile se învîrteau hălăgiucă de orice sprijin; cicoarea străbătea prin spice către albastrul cerului; garofiţa sălbatecă îşi ascundea jos faţa pistruie; măzărichea umplea aerul de miresme. Şi tot felul de gîndăcei umblau pe bulgării de pămînt sau se ridicau pe paiele grîului. Era o lume nesfîrşită, ce vorbea închipuirii copilului de belşugurile naturii. Ce de minuni a făcut Dumnezeu ! Oare de ce le-o fi făcut?... Spre binele omului. însă nu toate spre binele lui. El îşi aducea aminte din cartea de citire că unele ^insecte sunt stricătoare; că, dimpotrivă, păsărelele cîmpului sunt folositoare, tocmai fiindcă se hrănesc cu insecte. Atunci omul de ce omoară păsările cîmpului?

Tocmai atunci se auzi o foşnitură prin grîu. Băiatul, speriat, se întoarse repede în partea aceea. Ce putea să fie? Se uita lung într-acolo, cînd se auzi o a doua foşnitură, şi înainte ca el să aibă vreme de a pricepe, se pomeni cu un cîine lîngă dînsul.

Eia Azor.

Se uitau amîndoi unul la altul, băiatul cam înlemnit, iar cîinele serios, proptit pe picioarele lui dinainte, ca un cal voinic.

Băiatului îi era frică, dar îi era şi ruşine de a-i fi frică. Aşa, chemă el pe cîine într-un gînd bun:

— Azor!

Acesta, foarte mulţumit de a-şi găsi un cunoscut, deschise gura şi gîfîi mai departe, lăsîndu-se să-1 netezească băiatul pe cap.

Relaţiunile de prietenie între cîine şi copil deveniră şi mai puternice cînd băiatul, aducîndu-şi aminte de curea, o legă de gîtul lui Azor. Acesta, mort de oboseală, se aşeză jos.

Băiatului îi era ruşine de ceea ce făcea, fiindcă simţea că nu face bine; cu toate astea, teama de singurătate era aşa de mare, încît biruia fondul lui de onestitate.

într-un tîrziu, se văzu unchiul de departe, venind spre trăsură. Copilul se apropie de el cu temere. Cînd însă îl privi de-aproape, i se păru atît de bun, încît nu-i mai fu frică de el. în adevăr, conu Dumitrache, ostenit şi cu tolba plină de prepeliţe, avea ochiul limpede, sufletul liniştit, ca orice om ce nu-i ros de patimi şi de gînduri ascunse.

Duţu puse şleaurile la cai şi-o porniră la deal, spre Coteşti.

Umbrele serei se lăsau, lungi, de la munte spre cîmpie. Nişte grădinarii pe marginea drumului înveseleau privirea cu brazdele lor verzi. Pe la colibe, mormane de castraveţi şi de ardei serveau bulgarilor de căpătîi.

Conu Dumitrache opri trăsura, scoase portofelul din buzunar şi dete băiatului trei gologani:

— Ia du-te, Iancule, de alege nişte ardei.

Băiatul sări din trăsură.

— Mă, dar ştii să cumperi?

Iancu rămase cam nedomirit, pe cînd unchiu-său rîdea de încurcătura lui. în vremea asta, Azor sărise şi el din trăsură şi se întîlnise cu un dulău de-al bulgărilor, cu care, după obicinuitele plecăciuni şi mirosituri, se luase la bătaie. Conu Dumitrache alergase să-i despartă, bulgarii de asemeni, aşa că tămbălăul era acum pînă-n slava cerului.

Băiatului îi era cam frică, dar totodată se simţea fericit de-a lua parte la aşa groaznice întîmplări.

După ce se liniştiră cîinii, conu Dumitrache procedă în persoană la alegerea ardeilor, intrînd în vorbă cu grădinarul:

— Cum merg treburile, gospodine?

— Cum dă Dumnezeu, boierule: nă patru oameni trei crîstăveţi.

— Cam puţin.

— Ei, ci să facim!...

înăuntru colibei erau o mulţime de lucruri de-ale casei; ceaoane, căuşuri, tivgi cu sare, care, toate, aveau un aer ca de jucărie. în fund o femeie adormea un eopil.

Nu trebuia mai mult, pentru ca în sufletul băiatului să se întipărească scena patriarhală ce avea înaintea ochilor. Cu braţele încărcate de ardei şi cu gîndul de poezie, el îşi reluă loc în trăsură, lîngă unchiu-său, privind la capul serios al lui Azor, care părea că înţelege cît e de frumos apusul soarelui.

,Nu se putea lămuri băiatul cum de nu lătra Azor de loc; nici chiar în lupta cu cîinele bulgarului nu i se auzise glasul, ci numai se sculase în două labe şi smulsese din ceafa duşmanului. Urma deci ca în jucăriile lui cu frate-său mai mic, pe care adesea îl lega de gît şi-1 făcea cîine de vînătoare, să-1 înveţe a nu lătra.

Cînd ajunseră sus la vie, începea să înnopteze.

în curte, se vedeau, la lumina focului, chelarul şi chelăriţa făcînd mămăligă. Băiatului îi era foame lucru mare, dar nu îndrăznea să ceară pîine, de teamă să nu-1 rîdă unchiu-său, că doar „la vînat omul mai trăieşte şi cu răbdări prăjite".

Casele boiereşti erau nişte cocioabe, dar cu *grantul* lor, adică cu balcon în faţă şi cu foişor pe acoperiş.

Ileana, chelăriţa, dete năvală pe scări şi deschise uşile de la odaia boierului. Aci, aprinse un capăt de

luminare ce se rezema în gîtul unui sfeşnic de pe vremea nemţilor cu coadă, trînti ferestrele de perete, rămase în mijlocul camerii, uitîndu-se la băiat.

— Ileano, băiatului i-e foame. îl cunoşti?

Femeia zbîrci din gură:

— Păi cum.

— Băiatul lui frate-meu Iorgu.

— Aşa, zău, al lui conu Iorgu.

— Nu crezi? Are 11 ca ăsta.

— Ba cred, cred zău. Da' parcă mă gîndesc eu că să hie a matale, că-i leit, ştii, cu nasul la o parte şi cam smead.

Conu Dumitrache rîdea cu hohot.

— Ia dă-ne ceva să mîncăm. Ai apă fiartă?

— Am.

— Jumuleşte păsările astea. Pilaf ştii să faci?

— Cum să nu ştiu, — da' n-am orez.

— Dă o fugă la grec, şi ia.

— Trimit pe Ion.

— Hai.

Femeia ieşi în goană. Conu Dumitrache se luă după ea.

— Fă, ia din trăsură nişte ardei şi coace-i în spuză. Mămăligă faci?

– Iote-o că-i gata.

— Fugi!

Conu Dumitrache luă sfeşnicul de gît şi chemă pe băiat după dînsul:

— Hai, Iancule, să punem masa.

Trecură într-o odăiţă de alături, care pe vremuri fusese sofragerie, şi scoaseră din saltarul unei mese cu trei picioare, toate uneltele trebuitoare prînzului. în firida sobei era un teanc de farfurii. Multe lucruri ştirbe şi oloage văzuse băiatul în casa lor modestă, – dar aşa prubă de tacîmuri nu întîlnise încă; nici o farfurie nu era la fel cu alta, nici o furculiţă n-avea dinţii întregi, nici un cuţit nu se ţinea de mîner.

Pentru conu Dumitrache asemenea lucruri erau fodolie „chiar la oraş, dar mite la ţară !" El îşi purta sala de mîncare cu sine, rezumată într-un briceag năbădăios, în care pe lîngă lingură, furculiţă şi cuţit, erau şi solniţe, plus un pieptene de barbă şi alte multe instrumente de lemnărie, de dogărie şi fierărie. Băiatul zărise briceagul, pe cînd unchiu-său burduşea prepeliţele, şi numaidecît prinsese dragoste şi respect pentru aşa frumuseţe de lucru.

Conu Dumitrache întinse un şervet pe colţul mesei, puse cîte două farfurii de om, şi prinse a împăna cu foaie de ţigară mînerul unui cuţit: apoi răsturnă dintr-o pungă de hîrtie nişte măsline:

— Trage-i, Iancule, că ţi-o fi foame.

în acelaşi timp femeia aduse o mămăliguţă, cum e aurul.

— Bravo ai noştri, zise conu Dumitrache. Nu te lăsa, Iancule.

Iancu nu se lăsa de loc; zdrumicase nişte brînză sărată în taler, şi se lupta cu dînsa, ca un voinic.

Conu Dumitrache sări după chelăriţă:

— Ileano, să ne faci un bulz.

Apoi se apropie de băiat şi-1 ciupi de păr a dragoste.

— A ce miroase părul tău, mă?... îţi place bulzul?

— îmi place, nene.

— Trage-i!

Umbla de colo pînă colo, cu cîte o măslină în mînă, pe care o arunca în gură din fugă, înghiţind nemestecat, înecîndu-se, vorbind cu băiatul, chemînd pe femeie:

— Mănîncă, mă! Ileano, cum stau ardeii?

— Se coc, boierule.

— Zi-i pe slovă, şi nu uita pilaful.

Era, în fond, fericit de mulţumirea băiatului. îi venea să-1 sărute, dar, nedeprins cu asemenea dulcegării sentimentale, îl pişcă de păr, înjurînd pe ruseşte.

După ce dete duşca vreo două păhărele cu vin, i se dezlegă limba:

— Mă Iancule, cînd te-i face tu om, să repari casele astea, mă, că-s de zid, case boiereşti, rămase de la moş Ioniţă[5], comis, mă!... Tu ştii ce era un comis?

— Nu ştiu, nene.

— Ei, vezi că eşti prost. Mă, comis era boier, nu glumă. Mai erau peste dînsul numai boieri de clasa I, din protipendadă: marele ban, logofeţii, vornicii,

marele spătar, postelnicul şi aga. Apoi veneau boierii de clasa Il-a: comisii, stolnicii, paharnicii, clucerii şi aşa mai încolo. Apoi plevuşcă, boierii de clasa IH-a: slugerii, şatrarii, medelnicerii şi alţii.

— Noi din ce clasă eram?

Conu Dumitrache rîse cu poftă şi ciupi pe băiat de păr:

— Mă, părul tău miroase a boier de clasa I.

Băiatul rîse şi el, ţinîndu-se cu mîna de tîmplă:

— Zău, nene, spune,

— Moş Ioniţă era comis, mă.

— Da' ce-i aia *comis?*

— Iote prostu!... Boier, mă!... în vremuri vechi el era pus peste grajdurile prinţului, cum ar fi astăzi scudierii la curţile regale.

— Dar ceilalţi ?

— Să ţi-i spun pe toţi: marele ban era la noi în Muntenia, boierul cel mai mare şi stăpînea la Craiova peste toată Oltenia; logofătul păstra pecetia domnească şi întocmea hrisoavele; vornicul era marele judecător; postelnicul era la început îngrijitorul camerei de dormit a domnului şi mai tîrziu ministru de externe; vistiernicul rînduia cheltuielile; paharnicul turna de băut la masa domnului; clucerul ţinea cheile de la cămările domneşti; stolnicul era mai mare peste bucătării. Şi să fi văzut, mă Iancule, cum se închinau unii la alţii!... Un boierinaş de clasa IH-a de-abia îndrăznea să se-apropie de un boier din protipendadă, sărutîndu-i poala anteriului şi rămînînd în picioare lîngă uşe, cu giubeaua strînsă la piept, înghiţind în sec şi zicîndu-i pe greceşte „evghenestate, eclambrotate".

— Eu i-aş fi dat una !

— îi dai tu una, dar pe urmă te bătea la tălpi. Boierii de clasa H-a sărutau mîna boierilor de clasa I; iar cei de clasa I, între dînşii, se sărutau pe bărbi. Afară de asta, boierii mari aveau dreptul să umble în *fahturi.*

— Ce erau alea, nene?

— Faleturi, mă ! carete cu 4 cai. Apoi aveau dreptul să fie ridicaţi de subsuori, cînd urcau scările palatului, să ia dulceaţă, cafea şi ciubuc la palat; să se închine la icoane înaintea celorlalţi; să poarte işlicuri cît roata carului; să-şi radă capul şi ceafa...

— Da' urîţi trebuie să fi fost!...

— Urîţi, frumoşi, aşa erau.

— Şi moş Ioniţă se rădea şi el la ceafă?

întrebarea copilului rămase fără răspuns, din pricina Ilenei, care aducea pilaful.

Conu Dumitrache aruncă un ochi încruntat asupra castronului, în care prepeliţele şi vreo patru fire de orez înotau în zeamă lungă. Apoi dete din cap:

— Ibitfoi cozoroc, asta-i pilaf!?

— Păi ce să hie?

— Fă, tu să te tocmeşti bucătăreasă, că eşti meşteră de tot.

Femeia îşi ascundea gura în testemel.

— Ia vezi, ardeii i-ai ars bine?

Ileana plecă în fugă după ardei, pe cînd conu Dumitrache scotea prepeliţele pe o farfurie.

— Trage-i, Iancule, că-s bune. Moş Ioniţă nu se rădea la ceafă, că era om în toată mintea.

Băiatului aproape să-i pară rău că moşu-său Ioniţă nu se rădea la ceafă.

— Da' cai, nene, trebuie să fi avut berechet...

Conu Dumitrache scosese briceagul cel năbădăios şi se pusese a desface o prepeliţă de la toate încheieturile.

— Cai... Se înţelege că avea cai. Unul a murit în fînărie la mine, de bătrîneţe. Ce mai cal, mă Iancule!... îl chema *Trâmba.* M-a scăpat odată din mîinile lui Bulboceanu.

— Da' cine era Bulboceanu, nene?

— Un tîlhar, mă.

— Şi cum te-a scăpat Trâmba?

Ochii copilului, care începuseră să se închidă de somn, se holbară din nou la numele lui Bulboceanu. Conu Dumitrache îşi trase măsurile şi tăcu, nevoind să sperie pe copil cu tîlhari.

— Spune, zău, nene.

— Hai la culcare...

— Zău, nene.

— îți spun mîine. Hai să ne gătim paturile. Vrei tu să dormi afară?

Ideea asta, nouă de tot, ademeni pe copil atît de mult încît uită de Bulboceanu.

— Vreau.

— Atunci hai să ne gătim paturile.

Cînd ieșiră în cerdac, găsiră luna sus pe cer. Deasupra munților se vedea încă locul unde apusese soarele.

O tăcere deplină domnea peste fire. Rar, de la casa chelarului, se auzea glasul chelăriței gonind cîte un cîine.

Copilul se așeză pe scară, uitîndu-se țintă la lună. Ochii lui deosebeau bine văile și dealurile dintr-însa. Prin minte îi fluturau imagini de boieri ișlicari, rași la ceafă, apoi Bulboceanu, apoi calul cel strașnic, Trâmba, în fine, moși-su Ioniță, comisul, care parcă umbla pe o vale din cele ce vedea el în lună, cu o caretă cu 4 cai.

— Cum ai zis, nene, că se chemau trăsurile boierești?

— Faleturi, mă. Da' nu te culci?

— Ba mă culc.

— Hai să ne dezbrăcăm.

Conu Dumitrache ajută pe copil să se dezbrace. Bufnea pe nări de hazul de a face pe fata din casă, dar simțea prin sînge o căldură binefăcătoare cînd atingea gîtul gol al băiatului:

— Mă, da' gras ești tu, mă, ibitfoi cozoroc...

Băiatul rîdea cu hohot:

— Nene, mă gîdili!...

— Stai că nu te gîdel, mă.

— Zău, nene, mă gîdeli.

— Iote prostul!...

Cînd băiatul se întinse în pat, i se păru că-1 poartă pe aripi patru porumbei, atît era de mulțumit.

Cerdacul era acoperit despre miazăzi cu viță-de-vie, așa că luna nu se vedea de loc. Către picioare se ivea un petic de cer, în care înotau cîteva steluțe, pe care luna nu le stinsese cu totul. Era una mai cu seamă, cam roșietică, ale cărei lumini scăpărau ca dintr-un diamant. Ce frumoasă era ! și parcă era vie. Vor fi fost suflete tinere, fetițe tinere ce muriseră, cum zicea la o poezie. Și ce tăcere nespusă!...

Sta tocmai să adoarmă, cînd o adiere de vînt îi suflă pe obraz cu o mîngîiere. Era atîta miros de grădini depărtate în adierea aceea, încît nu putea fi altceva decît *zefirul.* în sfîrșit, cunoscuse și zefirul!...

Și gîndul îi alunecă deodată sub pernă.

Cînd mai deschise ochii i se păru că vede figura lui unchiu-său plecată spre dînsul. își trecu mîna peste obraz, fiindcă îl gîdilase ceva ca o sărutare. Dar n-avu vreme să mai priceapă.

PETRICĂ

Sub şandramaua de la birt, rămăseseră numai dot muşterii. Unul era beat; altul, de-abia sosit, venea să bea.

Lăutarii, osteniţi, mîrîiau din scripce, fiecare pe seama lui, iar ţimbalagiul se da de ceasul morţii, bătînd din ciocănaşe, doar o aduna vioarele răzleţe.

Era o noapte caldă. Chelnerii moţăiau, retraşi pe scaunele din fund. Unul dintr-înşii rezemat de un stîlp, aştepta poruncele celor doi consumatori, privind la un cîine, ce, din poartă, trăgea pe nări mirosul de carne friptă.

Muşteriul cel beat se uita înaintea ochilor, parcă ar fi văzut o lume mizerabilă, care-l făcea să zîmbească de milă. Cu o bucăţică de hîrtie alături, el părea că însemnează ceva. Din cînd în cînd chema chelnerul:

— Cuştică!...

— Poftiţi, vă rog.

— Crezi tu în metempsicosă, mă?

Chelnerul, care era ştirb de trei dinţi dinainte, rîdea, ducînd mîna la gură.

Muşteriul de-al doilea se adresa celui dintîi, privind în taler:

— Eşti beat, Năiţă...

— Hai stir!...

Muşteriul de-al doilea, care era treaz din greşală, făcea un haz nespus de beţia celui dintîi, şi repeta, strîmbîndu-se de rîs:

— Puică!... Neică!...

Cel dintîi, încăpăţînat, vrea cu orce preţ să cunoască opinia chelnerului asupra *metempsicosei.*

— Cuştică!... Vin-aici!

Chelnerul se apropia, zîmbind şi ascunzîndu-şi dinţii ştirbi.

— Va s' zică tu nu ştii ce este metempsicosă...

— Nu ştim, domnu Nae.

— Da' meteorologia?

— Nici aia.

— Sau metereologia.

Muşteriul de-al doilea adaogă, rîzînd în taler:

— Sau mereteologia...

Cel dintîi răspunse îndesat:

— Hai stir!...

Cel de-al doilea se topea de rîs:

— 'Să-mă dracului, mă Năiţă, că eşti candriu de tot.

Plăcerea nespusă a muşteriului de-al doilea de a vedea un om beat, nu se putea justifica decît printr-o externare* *a propriei individualităţi.* Deprins cu darul Domnului din fragedă tinereţe, Lachi Pavlov era aşa de neîntrerupt şi de fundamental beat, încît cînd Se întîmpla, printr-o totală lipsă de mijloace, să fie treaz, el devenea lumea normală, iar lumea devenea el, Lachi Pavlov, acela ce, sub numele de Dibici Balalanschi, era deopotrivă cunoscut şi stimat în toate birturile, de la Pisica Albă la Pisica Neagră inclusiv. Numele acesta de Dibici Balalanschi era o anagramă găsită de Pavlov, cînd îşi istorisea odată originea, povestind că tată-său, general rus, se statornicise în ţară pe vremea lui Diebici Zabalkanski: cum era omul cu chef, limba prefăcu pe Zabalkanski în Balalanschi, ceea ce, de altminteri, se potrivea mult mai bine cu starea pururi matăhăită a lui Lachi.

Celălalt muşteriu, Nae Constantinescu, profesor şi gazetar, era din firea lui jucător de tabele. Din lipsă de noroc, pierdea veşnic, aşa că era totdeauna fără para, prin urmare pesimist. Cu vremea, se luase de băutură, găsind în excitarea alcoolică imagini ciudate,

* Sens: exteriorizare. In *Conv. Ut.:* asemănare.

gîndiri paradoxale, o ironie amară cu care împroşca lumea moşierilor şi a burgheziei. în fond, băiat bun, Năiţă, estet şi muzicant, care se ducea la operă în galerie, ca să plătească puţin şi să audă pe „Nea Dumitrachi" judecind pe Almaviva[1].

Dibici Balalanschi mînca o supă cu orez, storcind lămîie de-a dreptul în lingură, ca să fie mai acră. Cu capul plecat în taler, cu mîinele tremurînd, gemea după fiecare înghiţitură, sUgîndu-şi cele patru fire de mustăţi, ce-i creşteau ca lui sfîntu Neculai din icoanele ruseşti. După ce sfîrşi Supa, scoase din buzunar o hîrtie, în care era înfăşurată o bucată de pastrama, pe care o rîcîi cu o custure şi o mîncă fără pîine. în dele din urmă porunci o sardea în chinovar.

Profesorul, care privea acum ironic la Dibici, zîmbi de dispreţ:

— Cuştică, te îmbogăţeşti, astă-seară.

Dibici Balalanschi rîdea şă se topească:

— Puică !... ai luat luleaua neamţului!...

Profesorul se uita lung la el:

— Urît mai eşti, fire-ai al dracului!...

în adevăr că Dibici era pogan de tot. Cum rîdea el acum, lăsînd să i se vadă colţii răzleţi din gură, înecîndu-se cu oasele de la sardea, tuşind şi icnind, părea caricatura unui Buddha. Dar mulţumirea lui de a vedea pe profesor beat, era atît de comunicativă, încît rîdea şi Cuştică şi chelnerii ceilalţi şi chiar lăutarii cei adormiţi. Dibici se ţinea cu mîinele de stomac bufnind:

— Năiţă !... dacă mă iubeşti, hai stir !

II

în întunericul din stradă, se oprise o birjă, din care se deteră jos trei inşi, intrînd falnici în lumina din curtea birtului. Erau trei prieteni de chef: poetul Enăchiţă Profiriu, tenorul Martac şi tînărul moşier Petre Văleanu, a cărui statură voinică făcuse pe amici să-i zică Văleanu de Munte.

Da ivirea acestora, toată lumea de sub şandrama ciuli urechile, chelnerii ca şi lăutarii, pe cînd Dibici Balalanschi îi saluta în sughiţuri:

— Puică !... Neică !...

Poetul Profiriu şi tenorul Martac erau „de-ai casei", muşterii care stau tîrziu şi consumau puţin, discutînd în toate serile aceleaşi lucruri, cu aceleaşi complimente: „mă, da' bou eşti!" sau „bine, mă dobitocule, nu vezi că spui prostii". Aceştia se apropiară de Nae Constantinescu, salutîndu-1 cu un „adio, ţaţo", care primiră ritualul răspuns „hai stir !"[2]

Cu toate astea, prezenţa lui Văleanu de Munte punea în toţi o gîdilătură de spirit neobişnuită. Petrică era „băiat bun", ceea ce însemna pentru dînşii „o mangafa": dar Petrică era mai ales *cu dare de mînă.*

în adevăr, tînărul acesta venea la Bucureşti să cheltuiască şi să petreacă. Fiu unic al unor moşieri bogaţi, fusese dus la Geneva de maică-sa, femeie deşteaptă şi ambiţioasă, şi acolo crescuse pînă la vîrsta de 19 ani, cînd îl duseseră la Paris, de unde, după un an, la moartea maică-si, îl aduseră în ţară.

întors acasă cu studiele trunchiate, dar cu mintea întreagă, tînărul se puse cinstit să muncească. Din cînd în cînd îl prindea de pe urmă părerea de rău a frumosului, întrevăzut, dar neatins, şi atunci îl apuca dorul de a călători, de a vedea, de a ceti. Făcuse cunoştinţă cu literatura românească acum în urmă, şi găsise într-însa lucruri interesante. Se abonase la toate revistele, la toate almanahurile, la toate fiţuicile. Cu vremea, venind des la Bucureşti, făcuse cunoştinţa scriitorilor de căpetenie, intrase în intimitatea lor primejdioasă, se lăsase a fi ciupit de cei mai îndrăzneţi, simţind un fel de plăcere nouă de a ajuta pe aceşti risipitori de energie. Era atît de discret, ştia atît de bine să asculte, încît, cînd venea „mangafaua" în Bucureşti, se adunau la aceeaşi masă cei mai neîmpăcaţi duşmani literari.

Astfel se apropia acum poetul Profiriu de gazetarul Constantinescu, doi oameni de talent ce nu puteau să se sufere, iar peste dînşii venea criticul Bărbieri,

deputatul Mărgineanu şi actorul Zaharia, unii îmbătrîniţi înainte de timp, alţii încă tineri, dar toţi plini de ticuri, zeflemişti şi invidioşi.

Fără să bage nimeni de seamă, Dibici Balalanschi se strecurase la masa lui Văleanu, în dreptul sticlelor *painjinii,* încruntînd din sprincene şi rostind între dinţi:

— îl bem total astă-seară.

Pe cînd toţi rîdeau, aşezîndu-se, Năiţă scria de foc. Criticul Bărbieri îi smulse hîrtia:

— Ce sunt cabazlîcurile astea, mă Năiţă?

Celălalt, încăpăţînat îşi urmărea vedenia:

— Se transformă, domnule, tot! Atomii nu mai sunt atomi, eu nu mai sunt eu, tu nu mai eşti tu, măgarul ăsta de Bărbieri nu mai este măgar...

— Hai marş, mă !...

— Ci totul este transformare în energie cinetică a unei mari cantităţi de energie potenţială.

Apoi, adresîndu-se poetului Profiriu:

— Tu ştii ce înseamnă *energie cinetică,* mă dobitocule?

Profiriu se făcu roşu:

— Eşti şi mitocan şi beat.

— Cu deosebire că e mitocan din naştere, iar beat din educaţiune, zise Bărbieri.

Năiţă urma, demdnstrînd cu degetul în aer:

— Masa unui electrogen este de-abia a 700 parte a atomului său, iar greutatea lui este o fracţiune de gram, pe care mă prind că Profiriu nu ştie s-o citească, şi anume:

$$\frac{1}{300.000.000.000.000.000.000.000.000.000}$$

Da' voi ştiţi ce este *rodiul,* mă, budalalele dracului? !... Mă, Bărbieri, tu crezi că radiul este o piatră de ascuţit brice.

— Da, se înţelege: de acolo şi vine verbu *a rade:* eu mă radiu, tu te radii, el se radie, — pe care vulgul l-a făcut: eu mă rad, tu te razi, el se rade.

— Sunt unele provincii, zise foarte serios actorul Zaharia, în care se pronunţă astfel: eu mă rădesc, tu te rădeşti, el se rădeşte.

— Pozitiv. Tot de acolo, adaogă Bărbieri, s-a format şi verbul *a răsădi,* prin metateză din *a se rădi:* a se rădi, a răsădi, totuna, — adică, curaţi pielea obrazului, ca natura să răsădească mai uşor părul în piele; sau, vice-versa, razi brazdele de pămînt, ca să pui arpacic.

Balalanschi, care pînă aci ascultase, plin de smerenie, ştiinţa acestor oameni, găsi de astă dată că prea era lată:

— Eeee! nene Bărbieri. Hai stir !...

Toţi rîdeau, iar Balalanschi mai mult decît toţi, arătînd cu degetul spre Nae Constantinescu:

— E afumat rău !

Cheful urmă mai departe, în toată frumuseţea lui. Lăutarii se apropiaseră de masa lui Văleanu şi cîntau pe gîtul vioarelor. Din cînd în cînd, Năiţă vrea să demonstreze că radio-activitatea materiei şi transformarea *radiului în eliu* dau dreptate alhimiştilor; că deci căutarea pietrei filozofale e permisă, iar că Lavoisier a fost un bou, — ceea ce făcea pe actorul Zaharia să sughiţe „EHu" ! în loc de „Aleu !"

în vremea asta, un lăutar grăsuliu, cu mustăţile ca două lipitori, prinsese a cînta din gură cu accent ţigănesc:

D-abia t-am fost văzut odată
Şi hochi tăi m-au prins prizonier.

Năiţă scrîşnea din dinţi. Ceilalţi se puseseră să cînte în cor cu ţiganul. Năiţă gemea, dînd cu pumnii în masă:

— Petrică, zi-i să tacă...

Ceilalţi voiau, dimpotrivă, să cînte:

— Lasă, domnule, omul în pace.

— Zi-i, Petrică, să tacă, or dau cu ceva în el.

Văleanu făcu semn lăutarilor să se oprească:

— Ia mai bine să rugăm pe Martac să ne cînte ceva.

III

Martac, intrat pe jumătate sub masă, era liuliu. Prins între două sticle, din cari una de vin iar alta de borviz, se uita la dînsele lung, întinzînd buzele înainte şi plescăind din limbă. El făcuse de vreo zece ori aceeaşi întrebare, care tot de atîtea ori rămăsese fără răspuns:

— Mă, Iancule, de ce oare nu se potrivesc ele, mă?

O dată, reuşise să capete un „hai stir", care însă nu-1 luminase de loc.

Văleanu, văzîndu-1 cufundat în gînduri, îl întrebă încetişor:

— Ce vrei, nene Martac?

El însă dete din cap:

— Ei, drăcia dracului!...

îl preocupau cele două sticle, ce niciodată nu se sfîrşeau împreună, fiindcă or mai rămîneau două degete de vin şi trebuia să mai ceară o sticlă cu borviz, or mai rămîneau două degete de borviz şi urma să ceară o nouă sticlă de vin.

Năiţă îi dete un ghiont pe îndesatele:

— N-auzi, mă!

Tenorul se uită la dînsul nedomirit.

— N-auzi că te roagă Văleanu să cînţi?...

Martac ieşi ceva de sub masă şi tuşi: apoi începu. Era o melodie veche românească. Ar fi putut să fie turcească sau orcum, că tot frumoasă ar fi părut, — atît erau notele de suave. Prin ce mister al naturii se păstrau, într-un gît aşa de argăsit, nişte sunete atît de curate, atît de tinere şi de mişcătoare?...

Muzica adevărată păru a pătrunde deodată în toate sufletele chefuitorilor. Pe unii îi muie de tot: pe alţii îi însenină. Bărbieri bleojdi capul pe-o parte, uitîndu-se lung la tenor, — pînă ce îi dete cu tifla:

— Bată-te Dumnezeu de beţiv! De unde le mai scoţi, mă!

Năiţă îşi ridicase pieptul în sus, îmblînzit, parcă s-ar fi găsit acum în lumea lui cea adevărată, pe cînd poetul Profiriu îşi trecea degetele tremurătoare pe fruntea largă. Mai mişcat decît toţi părea a fi Dibici

Balalanschi. De la primele note, el se strînsese în spete şi rămăsese cu ochii ţintă la tenor. Cînd acesta repetă pentru a doua oară: „Floare albă a primăverii", ridicînd tot cîntecul în octavă, Balalanschi se luă cu mîinile de cap, gemînd: „Aoleeeu!", ca şi cum, în adevăr, vibraţiunea sunetelor înalte l-ar fi durut.

Cînd încetă Martac, fu o pupătură universală, o spargere de sticle pe toată linia. Năiţă găsi că era o dobitocie a sparge sticlele, dar se mira că nu o poate spune: „probabil că sunt beat", îşi zicea el în gînd. Balalanschi se luase de gîtul lui Martac şi-i striga la ureche! „Puică!... Dragă!... Să-mi cînţi aia cu *patru vînturi!"...*

Tenorul suflă un pahar cu vin şi începu din nou:

Pe la cele patru vînturi
Eu de tine-am întrebat
Şi prin lacrămi, şi prin cînturi
Şi prin dureros oftat,
însă ele au tăcut.
Te-am pierdut, te-am pierdut.

Cît ţinu melodia, cîntată cu o artă fără seamăn, nimeni nu se mai mişcă. Ţimbalagiul prinsese acordurile, discret, aşa că vocea tenorului vibra acum pe unde de alte sunete. Din cînd în cînd se auzeau gemetele lui Balalanschi: „of, puică!". Dui NaeConstantinescu îi dăduseră lăcrămile, care păreau a-1 libera de durerea beţiei. Poetul Profiriu se întinsese pe două scaune, şi, deşi se simţea idiot, i se părea cîteodată că are geniu. Criticul Bărbieri, rămas ceva mai întreg, se uita la ceilalţi cu milă, dar în acelaşi timp pîrîia din buze ca prepeliţele, căutînd să-şi explice de ce oare îi venea să pîrîie.

Numai Petrică era treaz. Neputînd să bea, el se bucura de hazul celorlalţi şi parcă o geană fumurie se lăsa şi pe sufletul lui, văzînd atîta amestec de spirit, de talent şi de nebunie omenească. Dar, blajin şi tînăr, se socotea pe sine om inferior, deoarece n-avea nici un viţiu, nu ştia să cînte, nici să bea, nici să facă versuri. Avea ceva parale; însă cînd Martac, beat, repetă strofa: „însă ele au trecut, te-am pierdut, te-am

pierdut", Petrică înțelegea cu o adevărată sfîşiere sufletească că poetul pierduse ceva ce nu avea preț; ceva ce nu putea fi nici mamă, nici tată, nici femeie iubită; ceva ce nu sta nicăieri în lumea pămîntească dinafară; ceva ce nu era nici amor, nici durere. Că doar iubise şi el ca fiecare făptură, şi totuşi nu numai nu făcuse poezii, dar nici nu suferise. Acel ceva trebuia să stea în sensibilitatea poeților, pe care el, ființă echilibrată, nu o avea de loc, dar care îl fermeca atît de mult, încît, pe calea înțelegerii, se simțea frate cu poeții.

Deodată, în mijlocul gîndurilor generoase ale lui Petre, Martac o dete prin „I-sa, i-sa, i-sa-sa-sa", însoțit de notele ascuțite ale naiului. Mai veni un rînd de piperment şi un alt cîntec caraghios, pînă ce sfîrşiră toți pe sub scaune.

IV

în pîcla nopții, păru a trece o adiere de răcoare. Din răsăritul depărtat mijea cea dintîi năzuință de lumină, începînd a da formă acoperişurilor. Oraşul dormea somnul leneş al dimineții.

Aruncați într-o birje, ca trei saci, Dibici cu Martac şi Năiță erau duşi la respectivele domiciliuri de către amicul lor Petre Văleanu. Acesta, pe capră lîngă muscal, fuma o țigară, privind aiurit spre carele cu zarzavaturi, ce scîrțîiau către gura pieții. îşi simțea capul deşert. O încercare de a-şi prinde gîndurile rămase fără izbîndă.

Trăsura trecu podul Dîmboviței şi apucă prin Antim, spre locuința tenorului.

în fața unor case mici, fără perdele la ferestre, birja se opri.

Văleanu se dete jos şi sună. După puțin timp, uşa se deschise. Tînărul, fără a pierde vreme se întoarse la trăsură şi încercă să mişte pe Martac. Acesta, cu capul sub Balalanschi şi cu picioarele în coşul trăsurei, era criță. Atunci Văleanu îl descurcă din grămadă şi, cu ajutorul birjarului, îl vîrî în casă.

Uşa de la săliță se deschise de la sine. Pe cînd convoiul trecea, Văleanu auzi pe cineva zicînd:

— Vă rog, duceți-1 în dreapta.

Birjarul, care era înhămat la picioarele lui Martac ca la nişte hulube, cîrmi la dreapta.

După ce-1 întinseră în pat, birjarul ieşi, iar Petrică se găsi în prezența unei femei aproape goale, care-şi acoperise fața cu mîinile.

Văleanu, deşteptat ca dintr-un vis rău, îşi aruncă ochii împrejur. Lumina începea să străbată prin geamuri. Era o mizerie lucie. Patul de fier, pe care zăcea trîntit Martac, se încovăia pînă la pămînt. Alături, un scaun, din care curgeau paiele. Vrafuri de partițiuni muzicale, scrise cu mîna, stau împrâştiate pe jos.

Femeia îşi luă mîinile de la ochi şi se uită țintă la Văleanu:

— Iar l-ați îmbătat!

Energia acestor cuvinte nu se potrivea de loc cu obrazul tînăr al celei ce le rostise. Ea părea a nu se simți.

— Ce să mă fac? !

Văleanu se uita la dînsa aiurit. îl îmbătase el, în adevăr, şi se simțea vinovat. Ar fi vrut să îndrepte ticăloşia lui, care da pe față o aşa de neagră mizerie.

— Mă rog, zise el cu sfială, poate că lucrurile se pot îndrepta.

— Ce să poți îndrepta, domnule!... De cînd m-am născut aşa mă chinuiesc. Cît a trăit biata mamă, se mai lupta ea. De cînd am rămas singură nu mai ştiu...

Apoi, privind lung către pat, dete trist din cap:

— Nu-i păcat de Dumnezeu de aşa voce, să şi-o prăpădească cu băutura!... Şi doar îmi făgăduise să nu mai bea... Şi-a ținut cuvîntul trei luni, şi poate dumnealui nici acum nu se îmbăta, dacă nu-1 luau ceilalți... Mă temeam de aseară, de cînd a plecat... Am auzit că i-a venit prietenul de la țară, ispita, geniul cel rău, Petrică, — cine-o fi acela...

Văleanu sta încremenit. Se auzea birjarul tuşind în răcoarea dimineții. Vorba „dumnealui" păru a lămuri deodată o întreagă situație. Femeia asta goală

şi disperată era fata lui Martac. Văleanu se uita lung la dînsa parcă fără s-o vadă:

— Mă rog, dumneata eşti fiica lui... Martac?

Se sfiia s-o întrebe, ca şi cum ar fi fost ucigătorul lui tată-său. Fata dete din cap. El făcu un pas către dînsa:

— Eu sunt Petrică...

Ea se dete înapoi, deschizînd ochii mari:

— Aaaa!

— Eu sunt ispita, geniul cel rău...

Fata plecase capul pe o parte, zîmbind tristă.

— Nu ştiam...

— Şi tot eu vreau să fiu şi geniul cel bun, — dacă mă ierţi şi mă ajuţi, zise el luînd mîna fetei. Nu ştiam că părintele dumitale are familie. Ca toţi cei ce-l cunosc, eram şi eu fermecat de glasul său... şi cum nu stau în Bucureşti, nu puteam să-l aud altfel decît întrunindu-ne seara.

Apoi, îndemnat de o mişcare aproape frăţească, mîngîie părul fetei, fără să se gîndească la ce face:

— Vrei să vii cu părintele dumitale la ţară?

— îşi pierde locul de la cor...

— Aşa este.

Fata ridică ochii spre el cu sfială;

— Dumnealui ar fi voit să meargă în străinătate să mai înveţe.

— Foarte bine.

Dînsa dete din cap:

— E cam tîrziu.

Văleanu se gîndea:

— Atunci ce pot să fac eu pentru dumneavoastră?

— Ştiu eu !...

El, neştiind cum să urmeze, puse mîna în portofel şi dete fetei tot ce avea.

— Ia dumneata asta deocamdată, şi vom mai vedea mîine. Te rog să mă ierţi...

Şi-i întinse mîna. Dînsa îi luă mîna, dusă pe gînduri şi uitîndu-se în pămînt:

— Mi se pare că visez... Ce să fac cu banii?

— Ce vrei. Să îndreptezi greşelele mele... Să-l duci la băi.

— O să mă întrebe de unde am parale.,

— Să-i spui.

— Da?

— Da.

— Atunci o să vă mulţumească tata.

— Nu-i nevoie. Sunt fericit că-mi mulţumeşti d-ta.

Dînsa duse repede mîna lui Văleanu la gură. El vru să-şi retragă mîna, dar, fără să ştie cum, o atrase către el şi o sărută pe frunte. Corpul cald al fetei se lipi de el, ca o haină, — cînd tocmai se auzi glasul spart al lui Balalanschi înjurînd: răcoarea dimineţii îl dezmeticise.

V

în camera lui de la otel, Petrică se îmbrăca, făcîndu-şi gimnastica obişnuită. Corpul sănătos îşi desina în oglindă muşchii puternici, ce se întindeau sau se umflau sub pielea transparentă a tinereţii, cu o nespusă eleganţă bărbătească. Dormise rău şi căuta să-şi puie sîngele în mişcare prin gimnastică.

Mintea lui umbla într-aiuri. De cînd se învîrtea în cercul „intelectualilor", nu cunoscuse nimic sau mai nimic din viaţa lor. Acum, întîmplarea îl pusese deodată faţă în faţă cu realitatea, şi parcă nobilele accente din gîtul lui Martac îl făceau să sufere în creier şi-n inimă. I se părea că frumuseţea este un lucru atît de rar, atît de nepămîntesc, încît atunci cînd din sferele senine ale necunoscutului se încheagă ceva vrednic de acest nume în închipuirea noastră, noi, oamenii, se cuvine să adorăm acel ceva ca pe cel mai mare bine. În acest fiu al unor oameni de rînd, potrivise natura o cumpănă de înţelegere atît de fină, că nimic nu scăpa nedrămuit. Dar în loc de a se naşte critic, se născuse poet, — un poet eroic şi iertător, care nu ştia să cînte, ci numai să asculte şi să se bucure, să caute frumosul, să-i deschidă sufletul ca o criptă de aur în pacea unei catedrale.

Din cînd în cînd se oprea, pipăindu-şi un muşchi şi uitîndu-se în oglindă fără să se vadă.

Bătu cineva la uşă. Pînă să se ducă el să deschidă, se şi ivi capul lui Lachi Pavlov. Petrică îl scutură de mînă voiniceşte:

— Şezi, Balalanschi.

Acesta, exagerat ca întotdeauna, se luase cu mîinile de cap, uitîndu-se ţintă la braţele lui Văleanu:

— Aoleu, nene Petrişor!

— Ce este ?

— 'Să-mă dracului!...

Ca să facă plăcere lui Balalanschi, Petrică îşi îndoi un braţ şi îi dete celuilalt să-i pipăie muşchiul.

— Dacă poţi, muşcă.

Ochii lui Balalanschi erau turburi, iar în fundul lor strălucea lumina unui gînd vinovat. Făcu o mişcare către braţul amicului său, dar se opri.

— Muşcă! îi zise Văleanu rîzînd.

Balalanschi îşi înfipse colţii în braţul lui Văleanu cu atîta putere, încît acesta, instinctiv, îl repezi cît colo, izbindu-1 cu capul de perete. Balalanschi căzu jos.

Situaţia între dînşii devenea ciudată şi inexplicabilă. Văleanu îşi muie batista în apă rece şi-şi şterse sîngele de pe braţ. Balalanschi se făcuse ghem la pămînt şi gemea.

După cîteva minute, Văleanu se întoarse tot el către Balalanschi:

— Te-ai lovit?

Celălalt îşi ridică figura hidoasă:

— M-ai omorît.

— Ei, aş !

— Nu acum. Mai bine mă dai de o mie de ori cu capul de pereţi, decît îmi făceai ce mi-ai făcut.

Văleanu se uita la el nedomirit, dar mişcat:

— Ce ţi-am făcut?

Balalanschi tuşea, horcăia, îşi sufla nasul cu zgomot.

— M-ai omorît, nene Petrişor!

— Vino-ţi în fire, omule, şi spune ce ţi-am făcut.

— M-ai mîncat fript.

— Cum?

Balalanschi se legăna pe o parte şi pe alta, gemînd;

— M-ai mîncat fript!... Şi ai noroc că eşti aşa cum eşti, că, altminteri, pre legea mea că te-mpuşcam... Ia uite ici...

Şi, zicînd astfel, scoase din buzunar o gioarsă de revolver; apoi strigă într-aiuri:

— Te-mpuşcam, nene!... Da' te-a scos dracu înaintea mea cu braţele alea goale, de parcă eşti un berlinez de ăia de la circ...

Văleanu se apropie de el binişor şi-1 apucă de mîna în care ţinea revolverul. Balalanschi nu vrea să-1 lase. Cînd însă îl strînse o dată de degete, îi dete drumul, ca un copil:

— Lasă-mă, puică !...

Văleafîu închise revolverul într-un saltar şi se întoarse binişor la Balalanschi:

— Ia ascultă, nene Pavlov, spune cinstit, ce ai, frate, că nu te pricep.

Balalanschi păru a se linişti, faţă cu bunătatea calmă a celuilalt. Ridică ochii către el:

— Aoleeeu !... Că frumos eşti, fire-ai al dracului!...

— Bine. Să lăsăm asta. Ce ai cu mine?

— Te faci neamţ, ha?

— Nu mă fac nici un neamţ, dar nu pricep.

— Hai stir, pungaşule !... Da' cine săruta pe Ilenuţa azi-dimineaţă?...

Şi grăind astfel, iar începu să sughiţe şi să plîngă:

— M-ai mîncat fript, vagabondule!... Gîndeai că nu te văd, ha?! Ai sărutat-o şi ai luat-o în braţe ca un tîlhar!... Te-am văzut pe fereastră... hoţule!

Văleanu se uita mereu la el, încremenit de a descoperi deodată o altă mizerie omenească: amorul, răsădit într-o inimă aşa de dogită. Luă un scaun şi se aşeză lîngă Balalanschi:

— Ascultă-mă, frate Pavlov; îţi jur că nici nu m-am gîndit la ceea ce spui... Dar vorbeşte limpede; o iubeşti?

Balalanschi zbîrcea din nas, ştergîndu-şi lacrămile:

— O iubesc, mă, de mor!... Uite aşa hîd, cum mă vezi. Şi-o iubeşte şi Năiţă... Da' ăla e al dracului: zice că pentru muzică... Ne-am cotizatără s-o trimitem

în străinătate să învețe... Că dacă-i vorba, ea cîntă mai frumos decît tat-su...

— Cum adică?

— Iote aşa, bine... Năiță punea 150 de franci pe lună, că ăla cîştigă şi de la gazetă şi de la şcoală: eu puneam 50; tat-su iar 50. Nu mai gustam vin cu lunile. De vreo două-trei ori era să plece.

— Şi de ce n-a plecat?

— Ceasul rău!...

— Adică?

— Iote aşa... Tocmai cînd s-adunau banii de drum, se întîmpla de ne întîlneam... Şi cum îi omul, na şi ție, dă şi mie... gîtul uscat, beam paralele într-o noapte.

Văleanu rîdea.

– Rîzi, afurisitule!... Da'tu ştii, mă, ce vrea să zică să nu bei o lună de zile !... Te apucă toate nădufurile... Ți se face gîtul ca tureatca. Ai o țigară?

Văleanu îi dete o țigară. Balalanschi aprinse un chibrit pe fundul pantalonilor şi se puse să fumeze. Apoi urmă:

— Aoleeeu!... Cine te-a scos în cale, neică? Că noi trăiam fericiți....

— Nu mai vorbi copilării, nene Pavlov, că eu nici nu m-am gîndit la asemenea lucruri.

– Nu te-ai gîndit tu, da' s-a gîndit ea. Că-i muiere, mă !... De curg ochii la toate după tine, fire-ai al dracului, nene Vălene1

Pe cînd Balalanschi vorbea, întrerupt şi cu sughițuri, bătu cineva la uşă de mai multe ori. Văleanu n-auzea. Pavlov, supărat strigă:

— Ci intră, nene, o dată !

Uşa se deschise binişor şi se şi închise, fără ca persoana care bătuse să fi intrat. Balalanschi rămase ca de piatră. Era Ilenuța. Dînsa, văzînd pe Văleanu jumătate dezbrăcat, se retrăsese.

Balalanschi se repezi ca un tigru la gîtul lui Văleanu:

— Vezi, tîlharule, hoțule!... Vezi c-a venit după tine!...

Văleanu strînse o dată în brațe pe Balalanschi, de-i pîrîiră[toate oasele. Apoi, serios şi uitîndu-se în ochii lui:

— Şezi binişor, că te zdrobesc.

Pavlov căzuse în genunchi şi tremura:

— Pentru numele lui Dumnezeu, nene Vălene, fă cu mine ce-i vrea, numai nu mă chinui aşa. Omoarămă mai bine!

Văleanu se răsti la el:

— Ce să fac?

— Ce-i şti.

— Cum vrei să-ți dovedesc că nu sunt vinovat?

— Să pleci.

— Plec deseară.

— Nu deseară. Acuşi, numaidecît.

— N-am tren.

— Să pleci la Giurgiu; este tren la 12.

— Eu trebuie să plec la Piteşti, omule.

— Nu se poate să stai pîn' deseară, că iar vine.

— Bine, frate, hai să plec la Giurgiu.

— Te duc la gară.

Văleanu se îmbrăcă şi îşi strînse lucrurile, rîzînd. Balalanschi, între rîs şi plîns, urla prin odaie:

— Puică, neică, scoate tignafesu din mine, că mă ia dracu!... ,

Cînd se dereră jos, portarul înmînă un bilet lui Văleanu. Era de la fată. Ea zicea: „Vă aşteaptă tata acasă să vă mulțumească".

Văleanu îl dete lui Balalanschi să-1 citească. Acesta scrîşni din dinți:

— Muiere, domnule! Zi-i muiere şi las-o: a pus pe tat-su să te cheme acasă...

Pe cînd pleca trăsura spre gară, de pe trotuar, un chip rotund de femeie, cu ochii albaştri ca cerul de toamnă, zîmbea în înțelegerea propriei sale fericiri. Cu capul plecat, ea se uita pe sub marginea pălăriuței, ce-i cădea pe frunte ca o glumă, surîzînd şi chemînd la sine ca fundul apelor adînci...

Balalanschi dete un ghiont lui Văleanu.

Acesta, nedesluşit în gînduri, dar bun şi cuminte, plecă la Giurgiu, în loc să plece la Piteşti.

Roma, 1904

O MUZĂ

JOHN JAMES

AMINTIRI DIN CARIERA DIPLOMATICĂ

Roma, 1915

Stimate amice,

Anul acesta am împlinit 30 de ani de carieră diplomatică[1]. E mult. Cu toate astea, pot vorbi despre timpul trecut cu o mare libertate sufletească, fiindcă nu mi-a făcut nici un rău: oarecare blîndă neîncredere în planurile oamenilor; puţin scepticism, cînd e vorba de fericire; o mare mirare de puterea mediocrităţii, — iar încolo, cred că nu e nimic de zis despre modul cum curge viaţa: fiecare piatră se rotunjeşte mai mult sau mai puţin, după cum e friabilă sau rezistentă.

I

în *Via Sistina,* la etajul al II-lea al unei case moderne, era un restaurant, ţinut de o familie de savoiarzi, unde mînc-au toţi diplomaţii tineri, cînd nu mergeau la faimosul *Hâtel du Quirinal.* Stăpînul, un vînător paşnic, îşi petrecea vremea dresînd bufniţe pentru a atrage ciocîrlii, în campania romană, unde *la caccia alle allodole* este un sport foarte răspîndit. Treaba casei o duceau nevastă-sa şi cumnată-sa, Madeleine et Mărie, *Ies penitentes* cum le numeam noi.

Aci se întîlneau figurile cele mai streine şi toate neamurile pămîntului, de la francezi, prusieni şi

scandinavi, pînă la japonezi, argentini şi copţi, fiindcă Roma este punctul de întîlnire al pelerinilor de pe tot globul, al tuturor milionarilor, al tuturor artiştilor, al poeţilor, al nebunilor şi învăţaţilor.

Prin anii 1888—1890, clienţii obişnuiţi ai restaurantului din Via Sistina erau: consilierul Ambasadei franceze de pe lîngă Sfîntul Scaun, d-1 de Navenne, autorul unei însemnate monografii asupra palatului Farnese; ataşatul militar francez, colonelul Pinsonniere, astăzi general în retragere; d-1 Frisch de Fels, pe atunci mic ataşat, astăzi le comte de Fels, care dă tonul la Paris, prin căsătoria sa cu d-ra Debaudy, ale cărei milioane au tot dreptul să fie dulci, deoarece provin din zahăr[2]; d-1 Van. Loo[3], ministrul Belgiei, instalat la Roma de 30 ani, al cărui dinasticism îl făcea să poarte o barbă albă foarte considerabilă, deşi era amorezat de o doamnă tînăra, ce nu putea suferi chipul regelui Leopold*; d-1 de Westenberg, ministrul Olandei, bărbat cult, ceva cam extravagant, mare cunoscător de monete şi de vinuri vechi; d-1 Canevaro duca di Zoagli, ministru peruvian, mort aşa de dramatic în catastrofa de drum de fier din Spania. Tot aici am cunoscut pe sir Henri Laurier, pe atunci prim-ministru canadez, care, deşi supus englez, vorbea numai franţuzeşte[5], dar o franţuzească de pe timpul lui Rabelais: — „II m'en souvient et encores me frissonne et tremble le coeur dedans sa capsule, quand je pense es prodiges tant divers et horrificqus etc". Se ştie că în Canada, primii cuceritori au fost francezi (Jacques Cartier[6], 1534).

Mai tîrziu, am întîlnit aci, sau la Morteo, în Palazzo Ruspoli, pe d-1 de Jagow, astăzi ministrul de externe al Germaniei, şi pe d-1 Sasonoff, astăzi cancelarul împărăţiei ruseşti. Pe atunci erau amîndoi *doi tineri de viitor*[7], cum sunt mai toţi secretarii de ambasadă[8]. Pe lîngă netăgăduitele lor merite personale, o mînă de noroc i-a urcat de timpuriu la înălţimi la care alţii ajung tîrziu sau niciodată: d-1 de Jagow a putut să lucreze la Roma cu d-1 de Biilow, pe cînd acesta era numai ambasador, iar d-1 Sasonoff a devenit cumnatul primului ministru Stolipine, omorît în mod aşa de crud de nihilişti. Prinţul de Biilow, devenit cancelar, şi-a adus aminte de colaboratorul său de la Roma, şi 1-a invitat să-i ia locul, ca ambasador, la Palazzo Cafarelli[9], pe cînd d-sa era ocupat a face *un tour de valse* cu unele puteri cam decoltate.[10]

D-1 Sasonoff era un tînăr scund, blond, cu o calviţie precoce, de o rară agerime sufletească şi de o reală erudiţiune istorică, mai cu seamă în exegeză; de aceea şi era secretar la Degaţiunea rusă de pe lîngă Sfîntul Scaun. Nota sa caracteristică era o *anglomanie*[11] avansată — preludiul Quadruplei înţelegeri[12] de astăzi — care-1 împiedica să guste din poveştile *Decameronului* ce se istoriseau la masa noastră. Aci, în adevăr, se adunau decadenţii corpului diplomatic: un rus mititel şi îngust la trup, blond ca un înger de-a lui Fra Beato, cu degetele acoperite cu peruzele, cu brăţări la mîini, — dar atît de infam şi de dezmăţat, încît pretindea că în toate zilele ia vermut cu agheazmă şi doarme cu capul pe o broascâ-ţestoasă, numită madame Angot[13], pe care a învăţat-o să pronunţe latineşte ca popii italieni: „Dominusse vobiscume"; un ataşat militar turc, fost prin garnizoanele cele mai fantastice, de la Dedeagaci pînă la Erzerum, care istorisea cum a prînzit o dată cu mai mulţi camarazi, în mare ţinută şi decoraţii, dar îmbrăcaţi numai pin' la brîu, şi cum intrînd, din greşeală, un paşă, în cabinetul lor particular, au trebuit să se scoale cu toţii în picioare; un secretar portughez, plin de haz, care avea un cîine numit Vasco de Gama[14], prin zgarda căruia coresponda cu numeroasele sale amante: zgarda avea un buzunar secret, unde se depuneau scrisorile ca în cutiile de poştă.

D-1 Sasonoff fugea de aceşti decadenţi, pe care cred că-i dispreţuia, cum în general dispreţuieşte omul care urmăreşte o ţintă, pe oamenii cari trăiesc de azi pînă mîine.

Cine însă nu dispreţuia pe decadenţi, era un alt rus, baronul de Mâyendorff.

Cît e de mare pămîntul, cu toate neamurile lui, — nu cred să existe pe el un ins mai urît decît acesta, în două cuvinte: Don Quichotte. Cînd ieşea pe stradă,

vara, cu o pălărie de vînător african pe vîrful capului, — se ţineau băieţii după el, strigîndu-i „Rass Allula". El mergea la deal, pe Via Nazzionale, slab şi dihăinat ca un mucenic, uitîndu-se cruciş la trecători, care-i făceau coarne cu degetele, şoptindu-şi unii altora: „il famoso iettatore".

Baronul era tot atît de spiritual pe cît era de urît; era spiritual şi răutăcios. Toate femeile tinere îl giugiuleau şi-l corcoleau, de frică. Cine voia să aibă un salon deschis sau să dea un prînz reuşit, trebuia să intre mai întîi în bunele graţii ale baronului.

Se povestea despre el că, pe cînd venise o dată la Petersburg, de la Londra, — bătrînul Gorciakov[15], primindu-l în audienţă de concediu, îi zise:

— Si vous retrouvez lord Granville[16] à Londres, dites-lui que vous avez vu l'ours dans sa taniere.

— Je lui dirai que j'ai vu cette bete-lâ.

Din cauza gurii rele, acest om, bogat şi cult, nu ajunse decît foarte tîrziu şef de misiune într-un post secundar (ministru la Lisabona), unde şi muri, uitîndu-se cruciş la visurile sale dispărute.

El zicea, despre un mare poet al Italiei, cu reputaţie urîtă:

— Il loue sa maison, sa femme et son talent, pour faire chanter les autres.

Sau, la doi prieteni, cari apărau pe-o doamnă ce displăcea baronului:

— Eh bien ! cette femme est parfaitement detestable: elle est grande comme moi, bete comme vous et laide comme lui. Sommes-nous d'accord?

Baronul Măyendorff venea la masa decadenţilor cu plăcere.

II

Dar podoaba acestei mese, omul incomparabil superior tuturor celorlalţi, era John James, amicul meu Djon Gems, secretarul Ambasadei Statelor Unite, diplomat din întîmplare, iar din fire, poet, adică un amestec de gînditor, de visător, de muzicant,

de humorist, — spirit critic şi creator, naiv, blînd şi bun, — cu o atît de fericită doză de nebunie în viaţa lui înţeleaptă, şi atîta originalitate în tot modul său de a fi, încît nu se putea să-l vezi o dată, fără dorinţa de a-l revedea.

De la prima noastră întîlnire, am avut norocul să-i plac. Auzise că eram şi eu un fel de scriitor în ţara mea, şi, din prima seară, mă întrebă foarte serios dacă în România ne scriam poemele pe obeliscuri sau pe frunze de popuşoi, căci, evident, hîrtia nu străbătuse pînă la noi. La răspunsul meu că România importă hîrtia din Statele Unite, unde ea se găseşte în mare cantitate, tocmai pentru că acolo nu sunt scriitori şi cetitori, John James rîse cu plăcere:

— All right, il y a compensation.

Voia să zică, adică, că eram chit.

Locuia într-un apartament mobilat, Via San Nicolo da Tolentino, unde era cunoscut de toţi ceilalţi chiriaşi, şi cred şi de vecini, pentru urletele, dar mai cu seamă pentru muzica sa. Portarul, care nu putea să zică *Gems,* îl numea „Signorino Gemisse".

Dimineaţa îşi lua baia în strachina de cauciuc, apoi făcea gimnastică, înhămat la nişte sfori elastice, cu toate uşile şi ferestrele deschise, ascuns după un paravan unde cotcodăcea, fluiera, grohăia, lătra, miorlăia, ne cheza, ca la menajerie. învăţase toate înjurăturile italieneşti de la Roma, pe care le rostea cu accentul lui englezesc:

— Adele, te possino scannâ, portami l'acqua calda !...

Iar Adela, care aştepta la uşe cu apa caldă, se prăpădea de rîs, dar nu îndrăznea să intre.

Cînd se făcea tăcere, stăpîna casei zicea:

— Il signorino Gemisse prega.

Adela adăuga:

— O si fa la barba.

în adevăr, Gems, care era de origină irlandez, rămăsese bun catolic şi în toate dimineţile îşi făcea rugăciunea, după cum se şi rădea în toate dimineţile. De aceea nu se ştia precis dacă se închină sau se rade.

Stăpîna casei, deşi cam copticică, era amorezată de el, ca toată lumea, şi îi aducea cafeaua ea singură,

pregătită cu mîna ei, cu unt proaspăt, marmeladă, castane zaharate şi toate bunătăţile. El o mîngîia pe mînă şi apoi îşi săruta degetele, parcă ar fi atins cine ştie ce comoară de frumuseţe. Asta nu-l împiedica de a-i dărui de ziua ei un „tub", adică o baie de cauciuc.

Cîteodată bea cîte un pahar mai mult. Atunci devenea filozof. Dacă vedea pe Vasco de Gama, da trist din cap şi se lega de stăpînul cîinelui, într-o franţuzească a lui:

— Plus... plus que je connais les hommes, et plus que j'aime les chiens. Vous faites de cette pauvre bâte un ruffian. Vous etes un *cocks-comb...* un decadent pourri... une crete de coq.

A fi cineva „creastă de cocoş", adică un fel de afemeiat, sulemenit şi iubit de „dame", era culmea infamiei.

— Un *cocks-comb!...* un sauvage!

Portughezul rîdea:

— Ai haz, Djon. Eu, sălbatec!... Pe cînd strămoşul meu Vasco de Gama descoperea drumul Indiilor, părinţii dumitale trăiau prin copaci.

Gems părea mulţumit:

— All right. Il y a compensation.

În gîndul lui american, cuvîntul acesta „compenseşn" avea o semnificaţie de înaltă justiţie socială. Adică: nici nu te-am păcălit, nici nu m-ai păcălit.

Cînd rămînea singur cu mine, recita versuri sau se lega de femei. El, omul gentil, găsea o voluptate crudă în vorbele lui Hamlet, pe care le repeta îndesat: „be thou as chaste as ice, as pure as snow, thou shalt not escampe calumny. Get thee to a nunnery, go; farewell. Or, if thou wilt needs marry, marry a fool; for wise men know well enought what monsters you make of them"*.

Apoi întărea, cu degetul tragic întins către Mărie, care aducea altă sticlă de şampanie:

* Dacă te măriţi îţi voi da acest blestem drept zestre: vei putea fi castă ca gheaţa şi curată ca zăpada, şi nu te vei mîntui de calomnie. Du-te la mănăstire. Dacă totuşi ţii sa te măriţi, ia da bărbat un imbecil, fiindcă oamenii cuminţi ştiu prea bine ce monştri faceţi dintrînşii, voi femeile. Du-te la mănăstire, şi cît mai repede. Adio (trad. D.Z.).

— To a nunnery, go; and quickly too. Farewell.

Mărie se uita lung la noi.

— Ce spune d-l Gems?

— Zice să te duci la mănăstire.

— Eu, la mănăstire!... Ou lâ-lâ!...

Gems mai turna cîte un pahar, îşi încrucişa braţele peste plastronul elegant al fracului şi continua:

— Ce frumos e *verbul* omenesc!...

Îţi aduci aminte cum începe Manzoni[17], *I promessi sposi?* „Quel ramo del lago di Como, che volge a mezzogiorno tradue catene non interrotte di monti, tutto a seni e a golfi"... E un nespus parfum din viaţa acelui *seicento,* atît de dispreţuit de prerafaeliţi[18], şi totuşi atît de bogat în *energie* omenească, cînd Spania teroriza lumea[19]. Ce idee ai despre spanioli?

— O foarte mare idee.

— Dar de Statele Unite?

— Tot mare, dar mai mică.

— O să le luăm coloniile.

— O să le rămîie *Las Meninas.*

— Ce este asta?

— Un tablou al lui Velasquez[20].

Gems strîmbă din nas şi urmă:

— Ce minunaţi trebuie să fi fost haiducii italieni, faimoşii *bravi,* cari îşi băteau joc de guvernatorii spanioli, plini de titluri: „l'Illustrissimo ed Eccellentissimo signor don Carlo d'Aragon, Principe di Castelvetrano, Duca di Terranuova, Marchese d'Avola, Conte di Burgeto, grande Ammiraglio e gran Contestabile di Sicilia, Governatore di Milano e Căpitan Generale di Sua Maestâ Cattolica in Italia", sau celălalt, pe care-l pomeneşte Manzoni: „l'Illustrissimo ed Eccellentissimo signor Juan Fernandez de Velasco, Contestabile di Castiglia, Cameriero maggiore di Sua Maestâ, Duca della Città di Frias, Conte di Haro e Castelnuovo, Signore della Casa di Velasco, e di quella delii sette Infanti di Lara" etc, etc. înţelegi dumneata că de un sfert de ceas de cînd vorbesc, rostesc numele a două singure persoane? Faci rău că ai idee bună de spanioli.

Apoi distrat se punea să fluiere o bucată din *Simfonia I* a lui Beethoven, şi iar recita versuri:

The poet has the child's sight in his breast,
And sees all new*.

Mărie, fericită de a-i vorbi, ca toată suflarea femeiască, prindea a-l dojeni:

— Ah, mon Dieu, que vous êtes méchant avec les femmes, monsieur Jean James!... (jeanjam).

— Mărie, plus... plus que je connais les femmes, et plus que je comprends Abelard[21]!...

— He, monsieur, vous oubliez Héloïse!...

— Brava, Mărie. Il y a compensation.

— Pas pour elle, monsieur.

— Bravissima. Il y a compensation plus que jamais.

încîntat de vioiciunea femeii, se întorcea către mine:

— Cette femme pourrait etre ambassadeur chez vous...[22]

Apoi, văzînd o scăpară de răutate în ochii mei, adăuga repede:

— Pas chez vous... Dans les Balkans.

Ieşind de la restaurant, trebuia să mergem la nişte americani bogătaşi, cari sosiseră de curînd, sunînd din milioane. Cum drumul trecea pe lîngă casa lui, mă rugă să ne urcăm sus, să-şi ia ţigări. îndată ce intră, începu să strige:

— Adele! Dove sono i sîgari?

— Subito.

Fata dispăru. El se aşeză la piano, şi trecu pe clape cu amîndouă mîinile, ca o adiere generoasă de răcoare. După aceea cîntă o arie variată de Beethoven, cîteva note atît de simple şi de profunde, pe care zburau arabescurile unei fantazii atît de calde, încît sufletul omenesc devenea deodată tangibil.

Fata intrase binişor şi lăsase ţigările pe o masă. Gems se uitase la ea fără să o vadă. Cu jobenul în cap, cu mănuşile albe pe marginea clapelor, cu ochii pe jumătate închişi, părea că pluteşte într-o atmosferă de visuri albastre şi de tămîie, în care auzea altă muzică, arcuşul sfintei şi corul îngerilor.

Poetul are privirea copilului în inima
şi vede totul nou (trad. D.Z.).

Eu mă pomeneam oftînd, fără nici un bănat al meu. Ce poate pune un om, pe clapele reci ale unui piano? Se vede că personalitatea sa, iradiaţiunea acelui tot complex ce se numeşte *temperament intelectual* şi care este, la unii, atît de cald, încît luminează şi tămăduieşte ca soarele.

Cît timp o fi trecut aşa nu ştiu. Furăm deşteptaţi de un suspin formidabil, „He, hec" ! ce izbucni din pieptul Adelei, ca o rachetă. Gems se opri deodată şi se uită lung la fată:

— Adele, voi siete inamorata.

Ea se ruşinase de tot:

— Non, signorino. Mi piace tanto la musica.

— Siete inamorata, fanciulla.

Apoi, adunîndu-şi mănuşile şi aprinzîndu-şi ţigara, se adresă mie:

— Allons dans le monde.

Dar cînd să ieşim pe scară, ne întîlnirăm faţă în faţă cu trei persoane, două doamne şi un domn, care făceau un haz nespus.

— A! scumpe domnule Djon! Aşa se vine la nişte bieţi prieteni, sosiţi de două zile, cari nu cunosc pe nimeni! Iată că venim noi la dumneata.

— Tocmai mergeam la d-voastră.

Şi fără multă vorbă, deteră năvală în casă.

Cînd se aprinseră luminile, apăru cea mai adorabilă creatură ce se poate vedea, blondă, înaltă, cu o gură ce zîmbea a bine. Cealaltă mai puţin frumoasă, dar foarte simpatică. Domnul ce le însoţea, şi care părea a fi tatăl celei dintîi, era voinic şi frumos, figură energică de german transplantată în America.

Djon Gems făcu prezentările. Erau nişte bogătaşi din Baltimore. Fata blondă se numea Eveline; cealaltă Mărie; domnul se numea Walckenaer.

Casa lui Gems fu răscolită ca de un ciclon, aşa că Adela aşezînd lucrurile la locul lor, zbîrnîi printre dinţi un „managgia" destul de violent.

Ieşirăm cu toţii în oraş.

III

Sosirea la Roma a acestei fete frumoase şi bogate, puse lumea în neastîmpăr. Prînzurile şi balurile se ţineau lanţ.

Tineri cu nume cît lumea de mari, Altieri, Aldobrandini, Borghese, Boncompagni[28] se învîrteau împrejurul ei, luptînd cu secretari de ambasadă, miniştri străini, cu un secretar de stat, cu ofiţeri şi civili de toate neamurile şi toate rangurile sociale.

D-ra Walckenaer era nu numai frumoasă şi bogată, dar averea sa trecea şi drept *curată,* în acest înţeles, că nu pornea nici din minele din California, unde tot dolarul are cîte un strămoş puşcăriaş, nici din porcii de la Chicago, nici din pilulele Pink[24], ci din comerţul curat al grînelor. Cel mult dacă onorabilul d. Walchenaer va fi sugrumat cîteva mii de brutari, — dar aceştia de cîte ori nu sugrumă pe bieţii consumatori! Aşa încît, cum zicea Gems: „il y avait compensation".

în vremurile din urmă, cercul împrejurul fetei se strînsese atît de mult, încît suspinătorii autorizaţi erau reduşi la trei: un ofiţer de cavalerie, care însoţea pe Evelina la vînătoarea de vulpi, un american stabilit la Roma şi, în fine, don Giovanni B.

Roma întreagă era împărţită în tabere, trei la număr, cîţi erau suspinătorii: ofiţerimea, lumea oficială şi *vînătorii de vulpi,* erau pentru cavalerist; colonia americană era, fireşte, pentru tînărul american; societatea propriu-zisă, adică nobilimea papală, Curtea şi corpul diplomatic, erau pentru don Giovanni.

Amicul meu Gems se uita la cîtetrei suspinătorii cu un sentiment de nespusă mirare, cum te-ai uita la un om cu nas artificial, sau la o telefonistă amabilă. Cîtetrei pretendenţii îl plictiseau cu prietenia lor, fiindcă simţeau înrîurirea lui asupra d-lui Walckenaer şi mai cu seamă asupra fetei.

Evelina, în adevăr, se purta cu el ca o soră mai mică faţă cu un frate mai mare, celebru. După ce se sfîrşea reprezentaţia oficială, cu pretendenţii, îi vedeai pe amîndoi prin vila "Borghese, umblînd pe jos, cu pasul sigur, cu sufletul liber, vorbind lucruri serioase.

Gems era cunoscut în Statele Unite ca pianist de talent, care însă nu vrea să cîştige bani cu arta. Ducrul acesta, atît de puţin american, îi da un mare prestigiu.

Cînd Gems cînta în faţa ei, ochii fetei îşi schimbau coloarea: din albaştri deschişi, deveneau viorii ca seninul după ploaie, şi păreau a se apropia unul de altul, dînd privirii o încordare dramatică.

O plimbare la villa Adriana, la Tivoli, era să dea loc la un mic scandal, ce nu s-ar fi putut înlătura fără intervenţia lui Gems.

Vagoanele italieneşti, acum 25 de ani, se închideau pe laturi, cum se mai închid astăzi, la noi, pe fericita linie Mărăşeşti-Panciu. Fiecare compartiment nu putea cuprinde mai mult de opt persoane. Pretendenţii voiau să călătorească cîteşitrei, în compartimentul Evelinei, care era deja ocupat. Un singur loc mai rămînea liber. Ofiţerul şi americanul puseră mîna aproape în acelaşi timp pe uşa vagonului. Americanul dete cu cotul la o parte pe ofiţer, care, la rîndul său, luă de ceafă pe american şi-1 depuse pe cheu, ca pe o valiză. în clipa aceasta, don Giovanni se strecură printre dînşii şi ocupă locul în vagon.

Cei doi tineri, ofiţerul şi americanul, se priviră o secundă, cu răutatea animală a obîrşiei noastre, şi erau gata să-şi dea arama pe faţă, cînd Gems sări în mijlocul lor, îi luă de braţ şi Iezise încet:

— Meussieurs, si vous etes deux coqs de combat, n'oubliez pas que mademoiselle Walckenaer ne vous pardonnerait jamais de l'avoir prise pour une poule.

Apoi, le oferi locul său în vagon, făcu pe şeful de tren strigînd „Partenza, — pronti" şi dispăru într-un alt compartiment.

Toată purtarea asta dezinteresată s-ar fi explicat uşor dacă Evelina ar fi fost caşi el. Eu aveam impresia netedă că inima fetei nu mai era a ei; că, încetul cu încetul, natura eroică a amicului meu prinsese în mrejele sale puternice libelula elegantă trimisă de vîntul Oceanului. Fireşte, nu-i ziceam nimic. Dar simţeam ceva turbure în sufletul lui. Mai în toate serile bea, ceea ce mă scandaliza:

— Gems, te las. Eşti absurd.

El mă oprea de mînă:

— Să-ţi fac un silogism. Ştii ce este un silogism. Iată: cu cît beau mai mult, cu atîta ameţesc mai tare ; cu cît ameţesc mai tare, cu atît mai mult se cutremură pămîntul; cu cît se cutremură pămîntul mai mult, cu atît vărs vinul din pahar; cu cît vărs mai mult vin, cu atît mai puţin beau. Prin urmare, cu cît beau mai mult, cu atîta beau mai puţin. Dar tu eşti un neolatin cu spirit pozitiv, pentru care farmecul speculaţiunilor intelectuale nu există. Mărie, du champagne !...

— Numeşti speculaţiuni intelectuale neroziile astea!... Lasă-mă să mă duc.

— Nu te duce. Te rog. Am să-ţi cînt ceva al meu, cum cred eu că ar fi iubit Beethoven pe Tereza de Brunswick[25]...

La asemenea făgăduială mă îmblînzeam.

— îţi închipuieşti ceva mai patetic, mai nobil şi mai profund omenesc?! zicea el.

— Haidem.

— încă ceva. Toată lumea crede că moralul şi fizicul sunt două lucruri deosebite. Ei bine, lăcrăma, lucrul cel mai mişcător, poate să curgă cînd îţi smulgi un păr din nas, sau cînd iubeşti.

— Hai, Gems, că vorbeşti prostii.

— Eu n-am plîns în viaţa mea.

— Nu zice vorbă mare.

— Ai dreptate. Să mergem.

Pe drum se prindea de braţul meu cu credinţă şi nu mai zicea nimic.

într-o seară, pe cînd îl duceam aşa acasă, îl simţeam nenorocit de tot. îmi închipuiam cauza. D. Walckenaer, ameţit de zgomotul ce se făcea împrejurul numelui lui, plecase la Neapoli.

Gems mă ţinea strîns de braţ.

— Să-ţi spun ceva...

— Spune.

— Ciudat om eşti.

— Pentru ce?

— îmi inspiri încredere... şi frică.

— *încredere* e foarte natural: te iubesc şi te stimez. Dar *frică}*

— Am credinţă că ceteşti în inima mea ca-ntr-o carte.

— Ascultă, Gems, cartea e deschisă.

El păru a se gîndi:

— Am primit o telegramă de la Neapoli.

— De la d-l Walckenaer?

— D-l Walckenaer mi-a scris. Telegrama e de la Evelina.

Se opri la un felinar, se căută prin buzunare, găsi telegrama şi mi-o întinse: „Pray with all my heart accept".

Fata îl ruga să primească invitaţia lui tată-său, de a veni la Neapoli.

Ajunserăm tăcuţi acasă la el. Se puse la piano şi făcu cîteva acorduri. Se opri şi iar scoase telegrama.

— *Te rog din toată inima.* Ce să fac?

— Să iei trenul şi să pleci.

— Şi pe urmă?

— Să iei alt tren şi să pleci încă o dată.

— Unde?

— La Paris, să comanzi trusoul.

Gems sări de la piano.

— Ca, jamais!

Eu îl aşezai frumos la loc.

— Pentru ce?

— Pentru că eu am 20.000 franci venit, iar ea are patru milioane.

— Venit? !

— Venit. Are 150 milioane zestre.

— Atunci e grav. Bogăţia în general înlesneşte fericirea; aici o împiedică.

— Nu-i aşa?

— Va să zică o iubeşti.

— Nu pot zice c-o iubesc. E adorabilă.

— E încîntătoare, adăugai eu. Dar, Gems, ştii că fata te iubeşte.

Fără cea mai mică falsă modestie, el zise trist:

— Mi se pare că da. Şi e aşa de mizerabil să faci rău celor ce te iubesc... Ce mă povăţuieşti?

— Nimic. Du-te la Neapoli şi vezi dacă nu poţi să o iubeşti şi d-ta atîta de serios, încît milioanele să nu mai fie împiedecare la căsătorie.

El dete din cap, cu adincă încredinţare că nu va fi aşa. Apoi mă rugă să merg şi eu la Neapoli. Eu nu puteam pleca din Roma, — de aceea îl rugai să mă ierte, făgăduind că voi veni mai tîrziu.

IV

Timp de două săptămîni nu mai ştiu nimic de la el, pînă ce, într-o dimineaţă, primii o telegramă, să viu la gară, la expresul de Modane[2]*.

La ceasul trenului eram la gară, învîrtind în mine tot felul de bănuieli, printre care nunta şi trusoul mi se păreau cele mai omeneşte acceptabile.

Cînd se opri trenul, Gems se dete jos din vagon, mă luă de braţ şi mă urcă în vagon înapoi. Era un compartiment compus din alte trei compartimente, în care Evelina, întinsă pe o canapea, călătorea către Paris, — dar nu pentru trusou, ci pentru o operaţiune chirurgicală. Tată-său mă primi în culoar:.

— Monsieur, Eveline est souffrante. Elle deşire vous voir. Vous me ferez le plaisir d'obeir et de venir â Paris.

Modul poruncitor cu care vorbea se vedea că ascunde o durere adevărată, care nu îngăduie complimente şi glume.

Fata mă primi cu mîna întinsă, surîzînd:

— îţi sunt foarte recunoscătoare că ai venit la gară...

Apoi silindu-mă să stau lîngă dînsa, şi mai încet:

— Dar trebuie neapărat să vii la Paris... Altfel, Gems ne părăseşte... Ştiu că ai treburile dumitale... Vreau să-ţi cer o consultaţie: cum să deviu săracă...

Mă uitam buimăcit la ochii albaştri ai fetei, încruntaţi de grija de a deveni săracă. Nimeni nu-mi vorbea de boala ei: ce avea şi de ce mergea la Paris?

Trenul sta o jumătate de oră în gară.

Fata mă învăluia în privirea ei rugătoare, aşteptînd făgăduinţa că voi veni la Paris, şi începutul consultaţiunii:

— îţi făgăduiesc că vin la Paris. Cît pentru consultaţiune... lucrul cel maiuşor: sunt patru mii de feluri de a deveni sărac.

— Enumără trei.

— împarte-ţi milioanele la prieteni, şi nu mă uita şi pe mine.

— Milioanele nu sunt ale mele, sunt ale lui tată-meu.

— Va să zică eşti săracă gata.

— Acum da; mai tîrziu nu.

— Fă aşa ca să nu fii bogată nici mai tîrziu.

— Ce să fac?

— Ia pe Gems de braţ şi plecaţi amîndoi într-o insulă de pe Pacific, unde să nu fie nici telegraf, nici jurnale, şi maieu seamă advocaţi. Să nu fie advocaţi.

— Şi nici doctori.

— A propos de doctori: văd că nu prea eşti bine...

Fata se uită la mine fix, apoi închise ştrengăreşte dintr-un ochi:

— Apendicită. Dar nu-i nimic serios.

Apoi suspinînd uşor:

— Am greşit şi am luat stricnina în loc de chinină. Te rog. Nu ştie nimeni... Fireşte. Dacă Gems ar fi un om de înţeles, am putea pleca undeva... M-am gîndit că ar putea să dea concerte sub un alt nume. Nu-i aşa că are talent?

— Imens.

Trenul se pregătea să plece. Fata mă rugă încă o dată să viu. Eu făgăduii tot şi astfel ne despărţirăm.

Peste zece zile călătoream spre Paris. Primisem 7 telegrame în 7 zile, fie de la tată, fie de la fiică. Gems îmi scria că Evelina se făcea bine şi deci nu mai avea nici un cuvînt să stea lîngă dînsa. înţelegeam că trebuia sâ-1 ajung la Paris, ca să-1 mai ţiu pe loc.

în fine ajunsei la Paris, într-o dimineaţă răcoroasă de primăvară, şi trăsei la hotelul lui Gems.

Care nu-mi fu mirarea, cînd aflai că plecase de două zile, fără a lăsa nici o adresă !... Pornii în fugă la hotelul d-lui Walckenaer, care era alături.

Bătrînul american îşi lua cafeaua. Cum mă văzu, veni către mine cu mîinile întinse:

— Evelina este bine de tot. Nu a fost nevoie de intervenţiune chirurgicală...

— Mă bucur foarte mult. Aş dori s-o văd. Pot s-o văd?

— E cam greu...

— De ce?

— Aplecat...cu John James... în călătorie de nuntă.

— S-au cununat?

— Da. Iată *le faire-part* cum ziceţi d-voastră.

Şi-mi întinse o scrisoare a Evelinei.

„Dragă tată, John James şi cu mine am hotărît să ne luăm. Cum însă tu ai prea multe milioane, iar el nu are de loc, te rog să faci tot ce vei putea spre a le pierde, ca să venim acasă. Cînd vei pierde tot şi-ţi vor rămînea numai 5.000 dolari venit, pune o «notiţă» în *New York Herald*[27], şi ne vom întoarce."

Eu citeam şi credeam că visez. Ridicai ochii către bătrîn.

El îşi muşca o mustaţă:

— Am şi răspuns prin *New York Herald.* Un impresario american oferă 100.000 franci celui mai bun compozitor născut în Statele Unite, care va scrie o poemă muzicală asupra vieţii lui Washington la Mount-Vernon.[28]

— Au să se prezinte mii de lucrări. .

— Juriul are ordin să premieze pe a lui John James, dînd şi alte premii, altora.

— Dar dacă nu se prezintă la concurs?

— Are să se prezinte, dacă-şi iubeşte nevasta. Dacă nu, vom căuta altceva. Trebuie să-i ajut.

Apoi, tremurînd, cu ochii umezi, adăugă:

— Mi-a luat fata... Şi n-am alt copil... Dar îl stimez: John James este un om.

O PARTIDĂ ÎN TREI

JOHN JAMES CONTRA MORMONILOR

Nu mai fusesem la Paris dinaintea războiului, iar pe John James îl pierdusem din vedere aproape cu desăvîrşire. Ştiam că devenise un compozitor celebru; că soţia sa murise, lăsîndu-1 singur; că în timpul războiului încercase să vină în ţară, dar că nu putuse ajunge decît pînă la Salonic. Primeam cîte o scrisoare, plină de haz, prin care îmi da întîlnire pe vîrfurile munţilor celor mai înalţi, unde căuta să se apropie de soare pentru poema sa muzicală *Hephaîstos*[1]. Moştenise o avere enormă de la socrul său, care, după ce-1 cunoscuse bine, îl adoptase. Din această avere, îmi oferea premii de încurajare pentru răspîndirea săpunului în ţara românească şi pe cît se poate pentru uzul batistei[2]. Da care răspundeam pe latineşte, *naturalia non sunt turpia,* pentru a-1 înfuria, amintindu-i completa lui ignoranţă în cele scrise de demult.

O zi de iarnă, cu soare, la Paris, scoate din fundul cutiilor toate bijuteriile omeneşti.

După ce mă diriticai la cap şi cîştigai un premiu pentru răspîndirea săpunului, mă aruncai într-o trăsură şi strigai şofeurului:

— Au bois...!

Acesta se întîmplase să fie cel ce mă adusese de la gară:

_ Vous etes presse, monsieur.

Şi dete drumul sfîrlezii lui, ieşi din strada Boissy d'Anglas; se subtiliza printre ţesătura nebună de

automobile din Piața Concordiei; mă învîrti după niște camioane enorme și o luă spre l'Etoile.

Mi se păru că toată lumea a întinerit, că n-a fost război niciodată, că nimic pe glob nu se poate compara cu faimoasa Avenue des Champs-Elysees. Dar, parcă lipsea ceva din mișcarea asta. Dînd pe o stradă laterală, întîlnii un călăreț. Atunci înțelesei că lipseau caii cu desăvîrșire.

Pe insule mici de trotuar, domni și doamne elegante studiau problema trecerii printre trăsuri. Doamnele se repezeau greșit. Domnii le opreau de pulpane. De aci, țipete și cîte o reflecție de șofeur:

— Ces oies!...

Cînd ajunserăm la „bois", un fluviu de lume intra. Era zi cu soare și sărbătoare. își poate orcine închipui ce fasoane de pălării femeiești; ce scurtături de rochii; ce buze colorate; cîte feluri de trăsuri; cîte feluri de pedestrași. Deși amestecul acesta de soiuri omenești alcătuiau „le populo" în toată pestrița lui înfăptuire, totuși o mîndrie colectivă părea a se desprinde din masa lui, care îl ridica la înălțimea etică a eroului.

Pe aleea călăreților soseau tot felul de grupuri de cavaleri, de la cei mai eleganți pînă la cei mai triviali; cai englezești, încălecați de stăpînii lor, impecabili; cai de manej, îngenuncheați de picioare; cai de birje, umblînd cu gura prin cer și purtînd în spinare cîte un băiat de prăvălie.

O nebunie obștească îndemna pe toată lumea să dorească lucruri noi, o primăvară timpurie, o schimbare de soartă, altă slujbă, altă soție, eternul „mai bine" pe care-1 înfățișau deocamdată raze ghidușe de soare.

Trăsura mergea încet. îmi venea să zîmbesc de această năzuință universală de nestatornicie, care face pe oameni să pună atîta preț pe credință și statornicie, — cînd, un grup de patru călăreți, doi domni și două doamne, trecu în trap mare, ca o viziune încîntătoare. Plecai capul pe fereastră: mi se păruse că recunoscusem pe John James. Rugai pe șofeur să întoarcă. Dar, pînă să iasă trăsura din rîndul ei și să se poată învîrti, trecu vreme. Viziunea dispăruse.

Stam tocmai și mă gîndeam ce să fac, — cînd, la o întorsătură de alee, îi regăsii: grupul se pregătea să descalice.

O minune de cai, patru obiecte de artă, cu niște capete inteligente, cu picioarele de bronz Barbedienne, cu ochii vii și nările aprinse, cuminți ca tinerii bine crescuți ce și-au sfîrșit partida de tenis. Dumnezeu să mă ierte: o secundă uitasem pe cavaleri, în cinstea cailor[3]. Ridicai ochii cu sfială către doamne. îmi trecuse ca fulgerul prin minte că poate călătoreau bărbătește, — oroarea cea din urmă pe care o poate comite o femeie. Nu. Erau amîndouă în șele de damă, o strălucită invenție de piele scîrțîitoare, ce le purta cu îngăduire și prietenie. Ba bine că nu!

Iar damele erau alte două minuni. Recunoscui deprinderile bunului meu amic, — oarecum revăzute și completate: umbla cu cîte două: una brună, alta blondă, — iar cea brună mi se păru că privește cu ochi albaștri, cea blondă cu ochi negri, — ca toate să fie după sfînta scriptură a potrivelelor.

Sării din trăsură:

— John!

El se opri o clipă:

— A!... Samfresco!... Mon bon ami! Comment 5a va-t-il?...

După ce ne îmbrățișarăm, mă inspecta de sus și pînă jos, mă pipăi la mușchiul brațului:

— Laissez-moi vous *voar...* Vous etes encore *pas di tiu mal...* Mais venez que je vous presente â ces dames. ..

Apoi, mă luă de braț cu afecțiune și mă închină la doamne:

— Cel mai bun prieten al meu, d-1 Z. D-1 și d-na Dagonet; d-na Ellen Merray.

Caii fură lăsați în grija băieților cari așteptau, iar noi intrarăm la aperitive. John James își aprinse o țigară în ușa restaurantului și-mi făcu semn să viu. Azvîrli chibritul, cu forma lui eroică de revoltat, și-mi zise:

— Ce bine-mi pare că te regăsesc!... Trec printr-o criză urîtă... Te rog să observi bine femeile astea... Vii la masă cu noi, astă-seară, la Garidges; apoi

mergem la Operă; apoi rămînem amîndoi, să-ți povestesc... Se dă *Pagliacci* de Deoncavallo[4]. Orchestrația din actul al doilea...

Aruncă țigara, care nu vrea să ardă:

— Voi pariate ancora italiano? Siamo tutti pagliacci... Eu credeam că după moartea nevestii, facultățile sufletului au încetat de a mai funcționa[5], şi acum mă pomenesc că nu e de loc aşa... Ce bine-mi pare că te regăsesc, — ca să mă ajuți şi să mă luminezi. E lamentabil!...

Una din cele două doamne, cea cu ochii albaştri, se uita la noi atîta de încordat, încît mă sili să aduc pe John James înăuntru. Acesta era ambalat în pesimism:

— Toată viața mi-a părut rău că nu m-am născut bîtlan.

— Pentru ce?

— Ca să trăiesc pe luciul apelor, departe de oameni.

— James, vous etes „stiupid". Dacă ar fi o reciprocitate în pesimism, sunt sigur că bîtlanii regretă că nu sunt milionari... Dar se văd pururea în oglinda lacurilor.

— Miss Duciana, ai ochii ca depărtarea.

— Ce coloare are depărtarea?

— Mai întotdeauna albastră, fiindcă se confundă cu cerul. Dar nu întotdeauna.

— Şi atunci?

— Atunci e nesiguranță şi trudă: dorință de a deveni bîtlan.

— James, vous etes „stiupid". N'est-ce pas, monsieur, qu'il est „stiupid"?

— Il a peut-etre vieilli.

— A, non !... zise Duciana cu convingere.

Prînzirăm împreună şi merserăm la Operă împreună. John James îmi repeta mereu:

— Observă-le, te rog.

N-avea nevoie să insiste, că eu le observam cu de la mine pornire. Amîndouă erau încîntătoare. Nimic american, — decît, poate, o notă proaspătă de personalitate, cu tinerețea eternă a verdelui de iederă, — îmbrăcate simplu, decoltate cu măsură, — purtînd cu grația statuetelor de Tanagra, şi trăind un fel de viață statică intensă, prin strălucirea pielei. Doamna Dagonet purta, în părul negru, o roză albă, care părea aşezată acolo ca o necesitate din temeliile estetice ale lumii; doamna Merray nu-şi împodobise părul cu nimic, ci numai avea la gît un şir de mărgăritare, ca lacrămile Dianei.

Dibretul- operei, cu detestabilul subiect sicilian, făcea pe John James să nu se uite pe scenă. Cu privirea pierdută în undele de păr ale d-nei Dagonet, el trăia din viața orchestrei, plină de ironie şi de jale. în cîte suflete nu se aşează, pe fund, melancolia incurabilă a unei iubiri stinse sau a unei speranțe neîmplinite, peste care trece zilnic nota comică a realităților !

Cînd bietul paiaț, ros de nebunia geloziei, îşi omoară nevasta şi pe amantul ei, publicul rămîne înlemnit de brutalitatea actului. Dar muzica pătrunde în conştiințe ca o insinuare romantică, explicînd totul prin puterea lăuntrică a iluzionării.

Toată lumea era în picioare. D-na Merray, ceva cam palidă, îşi strîngea mănuşile; d-na Dagonet scînteia din ochi, privind țintă către amica sa; d-1 Dagonet aplauda; John James blestema pe englezeşte.

Cînd să ieşim, d-na Dagonet luă de braț pe amicul meu:

— Je deteste cette femme.

John James răspunse, arătînd pe Dagonet:

— Moi je deteste cet homme.

— Et moi je vous aime.

Ne despărțim la uşa teatrului.

Cine n-a văzut pe Hamlet în fața umbrei lui tatăsău, n-a înțeles răscoala sufletească a lui John James.

D-1 Dagonet fu acoperit de o grozăvie de epitete, „broască deMichigan", „catîr inviolabil", „pungaş de hală", „voluntar în armata corupției".

— Et avec ca, heros de roman !

Apoi, cu răutate, repeta la infinit vorba „pig".

Eu ascultam cu răbdare catastrofa asta de invecti-

ve pînă ce automobilul se opri. Şofeurul se dete jos, deschise portiera şi, foarte liniştit, ne zise:

— Messieurs, je n'ai plus d'essence.

Capul lui John James!...

Tot aşa de liniştit ca şi şofeurul, se dete şi el jos şi zise:

— Si vous voulez bien attendre ici une minute, nous allons prendre un autre taxi, et vous apporter de l'essence. Ce serait dommage de vous perdre.

Cu această diversiune, cursul ideilor se schimbă. Amicul meu mă luă de braţ şi pornirăm pe jos către hotel.

— Ce oraş nostim şi spiritual. Un şofeur american nu ar fi avut bunul-gust să sfîrşească benzina, ca să mă împiedece de a te plictisi cu prostiile mele.

— Ştii bine, John, că nu mă plictiseşti niciodată.

Ajunserăm la hotel tîrziu. într-un apartament plin de lumină, florile împodobeau toate mesele. Tufe întregi de mimosa umpleau ungherele şi parfumau aerul.

— Mon vieux, nous allons souper ici. îţi aduci aminte de Roma, de restaurantul din Via Sistina? Sunt 15 ani de atunci. A trecut vremea, a venit un fel de glorie tîrzie, care seamănă cu o cunună de lauri pe capul unui bust. Dar cu cîtă durere se cîştigă celebritatea în artă ! Lumea tresare la accentele inimii noastre rănite, dar inima moare...

— Eşti sigur?

— Şi renaşte la prima nouă durere. S-ar zice că e un paradox, şi nu e: sufletele poeţilor trăiesc prin cauzele lor de distrugere. D-ta, care ştii să vorbeşti, explică-mi, mie, care ştiu numai să cînt, pentru ce, orice suferinţă morală este odioasă, numai aceea pe care o dă amorul este simpatică.

— Trebuie găsit alt cuvînt: „simpatic" este impropriu.

— Cum vrei. Orice om care sufere, fie prin ambiţie rănită, fie prin sentimente afective, zdruncinarea face tot ce poate pentru ca o asemenea suferinţă să nu se mai repete. Numai omul care iubeşte, îşi iubeşte suferinţa.

— Paradoxal. Amorul, în esenţa sa, este bucurie, nu durere.

— Vorbeşti din cărţi. Amorul este şi bucurie şi durere. Mai des, însă, este durere. Iar eu, personal, îţi mărturisesc că amorul, care este numai bucurie, nu mă interesează, decît numai în preludiul lui: privighetorile cîntă, dar Romeo moare.

— Uiţi pe Dante[6].

— Te rog, lasă cărţile. Iată, comit greşeala să-ţi destăinuiesc un secret, care este totodată şi o mare durere.

Eu făcui o mişcare de protestare. El urmă:

— Nu te supăra. Ştii că am o încredere oarbă în d-ta. Secretele adevărate nu se împărtăşesc nimănui, sau, cînd se împărtăşesc, ascund un scop interesat. Tot aşa cu durerile adevărate. Ce scop urmăresc eu? Nici unul, — decît, poate, nevoia de a descărca sufletul, ca un grătar/de zgura simţirilor arse. Eu iubesc pe Luciana Dagonet; aceasta iubeşte pe bărbatul său ; iar el iubeşte pe Miss EHen. Iubirea mea de Luciana şi gelozia de bărbatul său, m-au făcut să cad în ispita de a mă apropia de EHen. Recunosc că natura omenească poate admite această duplicitate. Eu însă nu o admit. Şi cine sunt acest „Eu"?

John James lua vînt în sferele psicologiei. îl oprii:

— Te rog. Să aşezăm lucrurile în linie dreaptă şi în sens invers de cum le-ai aşezat dumneata. Şi atunci, avem: EHen Merray, Horace Dagonet, Luciana Dagonet şi John James. D-ta eşti de părere că orice linie dreaptă poate să devină un cerc, dacă uneşti cele două capete ale liniei.

— Samfresco, je ne vous reconnais plus. La politique vous a perverti, mon ami[7].

— De loc. Domnul Dagonet găseşte că e foarte comod să fie bărbatul unei femei brune şi amantul unei femei blonde; doamna Dagonet găseşte foarte plăcut să fie soţia unui om blond şi amanta unui om brun; iar d-ta, dacă nu vrei să fii un *pagliaccio,* ca cei de la Operă, ar trebui să te resemnezi să iubeşti o femeie brună şi să fii amantul unei femei blonde: o partidă în trei.

— Eşti un infam. Nu ţi-am spus niciodată că sunt amantul doamnei Dagonet... De-altminteri, vorba asta „amant" e detestabilă.

— Nu mi-ai spus, dar ai să-mi spui.

John James ridică din umeri, indignat. Umbla de colo pînă colo, ca un tigru în dosul gratiilor, părînd preocupat să-şi potrivească paşii după florile covorului. Se opri în faţa mea, cu ochii strălucitori. Credeam că o să mă acopere cu invective filozofice.

— J'ai faim.

— Ei, bravo. Asta-i boală cu leac.

— Hrana, ca amorul, e mai plăcută sub formă de foame.

— Atîrnă de prînz.

Ca o muză invocată, supeul apăru, pe două tăvi enorme. Meşteşugurile culinare cele mai iscusite se amestecau cu fructele raiului.

— Il y a tout de meme du bon dans la vie, zise John, luînd o banană şi rupîndu-i coaja. Apoi aspiră din parfumul ei, cu un extaz religios, şi mi-o apropie de nări:

— Vezi dacă nu miroase a menuet de Boccherini[8].

Ideea mi se păru originală, şi parcă, în adevăr, văzui cîteva perechi elegante, mişcîndu-se pe parchetul de la L/Uvru[9], sub privirile d-rei de la Valliere[10] şi ale cardinalului Chigi, — în opoziţie cu scandalul de jocuri din zilele noastre, în care se petrec toate necuviinţele de mişcări, împrumutate de la ţigarierele spaniole şi de la gorilii americani[11].

John James continuă, sorbind dintr-o stridie:

— Prin urmare, retragi vorba „amant".

— Retrag.

— Şi declari că Luciana Dagonet îţi place.

— Mai mult decît s-ar cuveni.

— Samfresco, je vous *tiue.*

— Allez toujours.

John se şterse pe mustăţi şi veni către mine:

— Venez que je vous embrasse.

— Vous n'âtes pas encore pochard.

El se opri. Părea că vede ceva foarte frumos.

— Spune dacă ai mai văzut aşa ochi. Ai mai văzut aşa ochi? Sunt unele petunii, care au pe marginea florilor lor, un albastru închis, prin care trec adieri de ambră regală, — pistrui de lumină crepusculară, pe care n-o prinde nici un penel. în ochii albaştri ai femeilor brune e o aşa de adîncă înţelegere a gloriei noastre sufleteşti, încît eu le-aş închina unui cult nou, acela al *întruchipării poeziei,* — le-aş face vestalele amorului abstract.

— Bizară idee.

— Pentru ce *bizară}*

— Pentru că s-ar stinge rasa.

John se uită la mine, umflat de rîs, dar vrînd să pară indignat.

— Eşti un adevărat comitagiu din Balcani.

— Zi mai departe.

— Dacă nu mă susţii!...

— Ce? Vrei să-ţi spun că sunt amorezat de doamna Dagonet? !

— Evident.

John James îşi turnă un pahar de şampanie şi zîmbi vinului ca unei vechi cunoştinţe. Apoi urmă:

— Cînd am sărutat pentru întîiaş dată ochii aceştia albaştri, am crezut că zbor.

— Va să zică i-ai sărutat I...

El mă luă de braţ şi mă duse în camera de alături, unde îmi arătă caloriferul de metal, vopsit în alb.

— Aici. Pe faldurile calde ale caloriferului.

Nu înţelegeam ce vrea să spună. El urmă:

— Hotelul este aşa construit, încît apartamentul meu vine în atingere cu al d-nei Merray. Ea nu ştie nimic, fiindcă are intrarea pe alt coridor. Eu însă, cînd sunt în cabinetul de toaletă, o aud cîntînd. Ş-am auzit şi pe Horace Dagonet, şi, fireşte, am fost destul de infam să spun nevesti-si.

— Infam.

— Se poate. Dar el nu este infam, cînd are o aşa perlă de nevastă, s-o înşele?

— Asta-i soarta tuturor nevestelor.

John se uită la mine, scandalizat:

— Te-ai făcut mai neonest ca oricînd.

— Şi d-ta ce mandat ai, să aperi aşa-zisele *perle?* Eşti fermecat de d-na Dagonet, şi te crezi un moralist.

John James se dete cu un pas înapoi:

— Eu nu înşel pe nimeni, — cum n-am înşelat toată viaţa.

— în amor, cuvîntul „a înşela" are un alt înţeles.

— Da. Mai trist şi mai vinovat decît în afaceri. A înşela pe o femeie care crede în tine, este o degradare morală.

— Dar dacă tu n-o mai iubeşti?

— O laşi.

— Dar dacă ea te iubeşte?

John, încurcat, aruncă paharul, care se sparse într-o sută de bucăţi.

— Argumente de civilizaţie americană?

El, umilit, mă luă de braţ:

— Uite, aici, vezi? a venit Luciana, să pîndească pe bărbatu-său. Cînd l-a auzit în camera de alături, am crezut că leşină, —a întins braţele către mine şi a căzut;

— Şi ce-ai făcut?

— Am ridicat-o de jos şi am dus-o pe canapeaua asta. Uite, vezi canapeaua asta? Am acoperit-o cu pledul şi am stat în genunchi lîngă ea. Cînd mi s-a părut că se linişteşte, m-am plecat şi i-am sărutat ochii. Atunci, un braţ divin mi s-a prins de gît* Era al ei.

— Ba vezi că era să fie al meu.

— Eşti prozaic. Un braţ!... Nici Venera Anadyomenă, nici Didona, n-au înconjurat pe Enea cu un braţ mai cald[12].

— Cea dintîi îi era rudă.

— Nu mă întrerupe.

— Precizează momentul cînd ai simţit că zbori.

— Cînd am sărutat-o. Ah, Doamne! Ce ai pus în noi atît de nepămîntesc !?... Gura ei mi s-a părut că este izvorul tămăduirii.

— Parcă era vorba de ochi.

— Şi ochii şi gura.

— Să nu confundăm organele.

— S-au confundat. O întindere a înţelegerii, pînă în lumea diafană a stelelor; o bucurie a sufletului, pînă în cele mai depărtate ramificaţii ale structurii noastre morale. Vino să-ţi cînt.

Mă întoarse în salon. Se aşeză la piano:

— O poemă nouă: *Didon.* Suntem în preajma Carthaginei. Enea a fost adus de vînturi pe coastele Libyei. Didona îl primeşte cu onoruri regale şi pregăteşte o vînătoare în cinstea lui. Deşi începuse să-1 iubească, era sigură de sine, fiindcă jurase credinţă veşnică soţului său mort. Dar Junona, care vrea cu orice preţ să împiedece pe Troieni de a ajunge în Italia, propune Venerei să însoare pe Enea cu Didona[13]. în timpul vînătoarei, o furtună groaznică izbucneşte. Didona se adăposteşte cu Enea într-o grotă, unde amorul îi aruncă unul în braţele altuia. O clipă de infinită fericire. Apoi Enea pleacă. Didona se omoară.

Era tocmai cartea a IV-a din *Eneida.* Amicul meu devenea clasic.

Dar ceea ce era nou, şi absolut superior, era muzica. După un preludiu pastoral de o rară puritate, cîteva accente de fanfară anunţă pe Diana, rece şi divină. Urmează vînătoarea, cu sunete de cornuri, huiet de lume, gonaci, fiare. Vine apoi furtuna, apele care izbesc în maluri, vînturile dezlănţuite, urgia ciclonului. Apoi o pauză. Acordurile se calmează. Sunete albe. O lumină de grotă, căzînd pe ramuri lungi de gelsomină şi tufe decolorate de feregă. Apoi amorul. Un culcuş de anemone pe marginea unui lac, adunat din lacrămile stalactitelor, albastru ca reflexul mării Egee. Didona, odihnind pe pieptul lui Enea, cu buzele arse, cu ochii rătăciţi în păinjinişul fericirii celei mai abstracte.

Era o adevărată revelaţie. Vedeam şi înţelegeam pe d-na Dagonet; pricepeam puterea de transpunere a unei sărutări, în versuri; prindeam năzuinţa amorului, la unii oameni, de a deveni abstracţiuni impersonale, cum este bucuria patriotică sau caritatea publică. Mi se părea că omul acesta realizase, în muzică, dorinţa secretă a vieţii mele întregi, de a scrie într-o limbă înt-aripată, care să coloreze cuvintele pe dinăuntru, cu puterea evocativă a *Evangheliei.*

în fine, Enea pleacă. Didona, părăsită, Se omoară. O temă variată pe cuvintele: *tu che a Dio spiegasti l'ali, o bell'alma inamorata.* Pianul tremura de emoţi-

une. Durerea devenea palpabilă, alerga pe clape, ca o iradiere a sufletului ce vibra în coarde.

Nu mai înțelesei nimic din mîncare. Sufocat de lacrămi, mă băteau vînturile propriei mele vieți. Omule, sărmană creatură, ce divină este inima ta, cînd poți să scoți dintr-însa așa accente!

John James încheia ultimele acorduri, cu capul plecat pe o parte, cu ochii în jos, străin parcă de momentul în care trăia. Fruntea sa genială se lumina de un nimb de putere creatoare, ca frunțile Madonelor lui Rafael, în care se oglindește bunătatea maternă și seninătatea eternității.

Veni lîngă mine, își trecu brațul sub al meu, și-mi zise încet:

— Nu credeam că pot să mai iubesc. Et voilâ!... Merită Dagonet să aibă o asemenea femeie?...

Mi se făcu o milă nespusă de el. Nu știam cum să-1 încredințez că nici Dagonet, nici Duciana, nu meritau măcar o scînteie din focul ce ardea într-însul. înțelesei însă că trebuie să tac și să-1 îndemn pe el să vorbească, — că doar asta este nebunia celor ce iubesc.

Despre ziuă, ne despărțirăm.

A doua zi seara, la masă, îl văzui încruntat. Femeile erau, amîndouă, de o veselie ciudată. Mai cu seamă d-na Dagonet. D-na Merray mi se păru cam ofilită și interesantă.

John James își rodea zăbalele. Se strecură pe lîngă mine și-mi zise încet:

— Vreau să te văd.

— Ce mai este?

— EHen.

— Ce-i cu ea?

— Vino sus.

Peste o oră eram la el.

— Ce este, John?

— Este ceva monstruos. Ca să depărtez pe Duciana de bărbatu-său, am vrut să aprind gelozia doamnei Merray. Și nu știi peste ce am dat...

— Peste ce?

— Peste o altă inimă rănită.

— Povestește.

— Felul acesta de a asculta pe la uși, chiar cînd sunt duble, și chiar cînd asculți fără să vrei, are ceva infam. De aceea, am crezut că trebuie să previn pe d-na Merray. Și am prevenit-o. Dam spus tot, cum ascult și ce aud. Ea m-a privit lung și mi-a zis:

— Știu de mult că ești vecinul meu, — prin urmare ar trebui să-mi acorzi atîta perspicacitate, ca să nu aduc pe d-1 Dagonet în camera din care ai fi putut să-1 auzi. Nu era el.

— Atunci era altcineva?

Ea se uita la mine, zîmbind:

— Ți-ar părea rău?

— Firește. Sunt preotul vostru spiritual.

— Spiritual, are haz.

— Cine era?

— Un lucrător de la electricitate, care a venit de două ori să schimbe niște lămpi. Dacă ai fi făcut ca mine, te-ai fi încredințat repede.

— Ce?

— Dacă ai fi deschis ușa din partea dumitale, era să găsești ușa din partea mea deschisă în permanență.

— Care ușe?

— • Fiecare zid despărțitor are două uși: una o guvernezi d-ta, alta eu. Știi foarte bine.

Vorbeam cu dînsa în coridorul de jos al hotelului.

— Vrei să te convingi?

— Da.

— Vino.

Duarăm ascensorul împreună. Eu mă dusei la mine; ea la dînsa. După cîteva minute, bătu cineva la ușa despărțitoare, care, la mine, era acoperită cu o stofă la fel cu cea de pe zid. Mișcai draperia și deschisei ușa. Mă găsii față în față cu d-na Merray, în cabinetul ei de toaletă.

Această intimitate necăutată, mă făcu să-mi pierd sărita și s-o prind de talie. Ea se mlădia ca o trestie, dar îmi puse amîndouă mîinile pe gură, ca să mă împiedece de a o săruta. După ce scăpă din brațele

mele, rămase, palidă, în mijlocul camerei,şi, arătînd către apartamentul meu, zise:

— Şade rău.

în adevăr că şedea rău. De aceea vrusei să mă retrag:

— Trec frontiera înapoi.

— Bine faci. Să-mi dai voie însă s-o trec şi eu.

Se uită la mine, zîmbind cu un aer de bunătate sfioasă:

— N-am făcut-o din indiscreţiune. Cînd uşile din interiorul apartamentului dumitale rămîn deschise, aud pianul. De cîtva timp cînţi ceva atît de frumos, încît vin pe furiş să ascult.

Mi se părea că vrea mai mult decît spune. Atunci încercai s-o apuc din nou de mijloc. Ea sări la o parte:

— Şi n-aud întotdeauna muzică... Sau poate e muzică, dar care nu-mi convine.

Era serioasă şi palidă. Mă simţeam un biet om prost.

—> EHen, nu ştiam nimic.

— Nu ai dreptul să mă chemi pe nume.

— Nu.

— D-na Merray, dragă domnule John.

— D-na Merray.

— Aşa. Acuma du-te.

Trecui la mine. Cum să-ţi guvernezi viaţa, ca să rămîi om de treabă? Mi se păru deodată că Dagonet este o absurditate, care nu putea să fie amantul unei femei ca EHen. Cu toate astea era bărbatul unei femei ca Luciana. Mai ştii?

Căzusem pe un scaun, cu haina pe braţ şi pălăria în mînă, — cînd mă atinse cineva pe umăr. Era EHen, care trecuse la mine fără s-o simt. îmi luă haina, mă sili să mă scol de jos şi mă duse în salon. Se învîrtea prin camerele mele, ca printr-ale ei.

— Nici o schimbare. Florile astea trebuiesc reînnoite.

— Cunoşti apartamentul?

Ea zîmbea, cu o nespusă inteligenţă în ochi:

— îl cunosc atît de bine, încît îţi schimb apa de la flori şi-ţi strîng caietele de muzică. Să nu pedepseşti slugile. într-o zi, cînd curăţau, am bătut la uşa... la care am bătut şi astăzi. Mi-au deschis, şi, fiindcă ne văd totdeauna împreună, au găsit că e foarte natural să mă ocup de casa unui burlac... De-altminteri.nu mă ocup de nimic, ci numai îmi face plăcere... să văd cum trăieşti...

Se uita în pămînt, sfioasă. Părul blond avea unde de aur, calde. Cine rezistă la asemenea unde?

— Cam slab, zisei eu, gîndindu-mă la d-na Dagonet.

— Dumneata rezişti?

— Urmează.

— Eu n-am rezistat, şi m-am apropiat de ea: „dragă doamnă Merray".

— Nu se poate, zise ea. Trebuie să mă chemi pe nume. Dar, mă rog, nu e primejdie să vină cineva?

— Nu vine nimeni.

– Atunci cîntă.

Mă aşezai la piano.

— Ce i-ai cîntat?

— Nu ştiu. Nişte variaţii de Beethoven.

— Nu i-ai cîntat *Didona?*

– Ba da, pe urmă.

— Şi ce s-a întîmplat?

— Nu ştiu.

— Cum nu ştii?

— Pe cînd cîntam, se vede că a plecat.

– Şi nu s-a mai întors?

— S-a întors, zise el, încet, cu ochii în jos.

— Şi ce s-a întîmplat?

— Infama dumitale de profeţie.

Mă uitam la el. Nu ştiam ce să fac: să mă bucur sau să tnă întristez.

— John, intră în detalii.

— Mi-e ruşine.

— De mine?

— De mine însumi... De Luciana... şi de EHen... Şi chiar de d-ta... că eşti om... şi mă îndemni la infamii.

Era nedrept, dar era mai cu seamă nenorocit.

— Eu nu te-am îndemnat. Am prevăzut, numai, că linia dreaptă îşi va uni cele două capete şi va deveni cerc. '

John umbla de colo pînă colo:

— Cunoşti parfumul părului blond?

— Din auzite.

— Are ceva acru şi patetic, în gustul lacrămilor.

— Acelea sunt sărate.

— Acru, patetic şi sărat.

— Şi dulce, zisei eu, zîmbind.

— Şi dulce, adăugă el repede. Asta e nenorocirea, că e şi dulce!

— Găseşti că e nenorocire? !

— E o depravaţie, pe care d-ta o numeşti fericire.

— E o bucurie reală. O bucurie bărbătească.

— Infamă, ironică; uite, ceva din mazurca asta.

Şi se puse să cînte o mazurcă de Chopin, delicioasă, tristă şi săltăreaţă ca un înger şchiop.

— Ori de cîte ori cînt mazurca asta, îmi vine să plec, să schimb locul.

Tăcurăm un moment amîndoi. Tot el reveni;

— Schimbi locul, dar nu schimbi sufletul.

— Şi nici nu trebuie să-1 schimbi.

Se mai învîrti de cîteva ori şi iar se opri în faţa mea.

— Cum se poate una ca asta: să iubeşti două femei!

— Fiecare din voi iubeşte în dublu exemplar.

— Nu e adevărat. EHen nu iubeşte pe Dagonet.

— Se poate.

— Nici Duciana.

— Mai ştii!...

— Ştiu eu.

Mă uitam la dînsul, cît era de frumos şi de naiv. El se apropie de mine:

— Samfresco, sauvez-moi de 9a... Je suiş si malheureux!

A doua zi, dimineaţă, tîrziu, eram acasă şi scriam, — cînd bătu cineva la uşe.

— Intră.

Uşa se deschise încet, prelung, şi o doamnă, cu un văl des pe ochi, se strecură înăuntru.

— Pardon, monsieur. Vous ne connaissez pas la nouvelle adresse de m-r John James...

Recunoscusem numaidecît pe d-na Merray. întrevăzui deodată drama tăcută ce se petrecuse, John James plecat, ea rămasă singură, probabil şi Duciana tot aşa.

— Nu ştiu nimic, doamnă. Să întreb dacă nu este ceva la portar.

întrebai prin telefon, şi mi se răspunse că aveam o scrisoare, care mi se trimitea sus.

Scrisoarea veni. Ea cuprindea:

„Iubitule, iartă-mă că plec fără să-ţi spun. Viaţa plină de înşelăciuni îmi este intolerabilă."

întinsei scrisoarea doamnei Merray. Ea o ceti. Apoi, cu ochii gînditori, zise încet:

— A făcut rău. Eu îl iertam !

O MUZĂ

AMINTIRI DIN CARIERA DIMPLOMATICĂ

Venisem la Napoli cu amicul şi colegul meu John James, hotărîţi să nu ne întoarcem la Roma decît tîrziu de tot, o dată cu ploile răcoritoare. Telegrafiasem la Sorrento să ne oprească odăi la hotelul Victoria, şi, aşteptînd răspuns, vagabondam pe uliţele faimosului oraş, atît de .plin de originalitate, de mizerie şi de poezie. John James făcea un chef nespus, umblînd cu un pepene în braţe, pe care-1 promitea la o droaie de copii dezmăţaţi, ce se ţineau după noi, sau oprindu-se la bucătăriile ambulante şi plătind porţii de macaroane, în dreapta şi în stînga, ca să înveţe şi el modul de a le mînca al napoletanilor, cu capul răsturnat pe spate, cu gura căscată către cer şi cu mîna dreaptă salcîm, — cînd ne întîlnirăm cu un amic de club, contele Pândola, şi cu marele poet della Rovere[1], cunoscut în saloane sub numele de „Ugolino", diminutivul dantesc al lui Ugo[2].

Pândola se topea de rîs, la vederea lui John cu harbuzul la subsuoară, şi se bătea cu palmele de genunchi, vorbind o franţuzească „da naboledano":

— Eccellenza mia, ma tu sei matto. Tou comprends, della Rdvere, il popolino peut le touer.

Poetul, care vorbea bine franţuzeşte, răspunse liniştit:

— De peuple napolitain ne tuera jamais un homme d'esprit.

Vui siete un capo-comico di prima forza.

Vorbind şi rîzînd, pornirăm la hotel să dejunăm, iar mai spre seară plecarăm la Sorrento.

Cine a fost pe tărîmurile acestea fericite şi nu-şi aminteşte de drumul de pe golful de Napoli?... Trenul se duce la Castellarnmare di Stabia,iar de acolo, pînă la Sorrento, te duc nişte brişculiţe cu un cal, fără seamăn în univers. Şoseaua merge şerpuind pe malul înalt al mării, printre grădini de portocali şi de smochini. Poporul formează amestecul cel mai interesant de tipuri: bătrîni stafidiţi, fete îmbrăcate ca de panoramă, tineri ochioşi, copii în zdrenţe, trăind cu toţii în stradă şi vorbind o limbă de chiote şi de ţipete, pe care o însoţesc gesturile cele mai expresive.

Fusesem de atîtea ori la Napoli, şi întotdeauna poporul mă interesase foarte mult. Acum însă, cu Pândola alături, care îmi explica o mulţime de lucruri, mi se părea că străbat pînă în fundul sufletului său. Oamenii aceştia erau greci, în toată larga înţelegere a cuvîntului, aşa cum erau acum două mii de ani toţi locuitorii din oraşele Italiei numită *Magna Grecia,* şi nu puteau fi nici osci, nici campanieni, nici latini. De aci deprinderea de a trăi în stradă; pasiunea nebună pentru sfinţii cu saltanat; vioiciunea graiului; naivitatea credinţelor, — o întreagă gamă sufletească, inexplicabilă altfel.

Da Vico, ne oprim să se odihnească birjarii. Pândola vede în grădiniţa hotelului un smochin cu fructe, şi cere numaidecît o farfurie. Cu o îndemînare nespusă, prinde a curaţi alveolele zaharate de pielea lor moale şi le aruncă în gură, făcînd filozofie pesimistă contra oamenilor de Nord, cari mănîncă numai lucruri *proaspete:* „il y a dou feu dans un figue", zice el, ca morală.

Da cuvîntul „proaspăt", John James ridică o sprînceană în slava cerului, privind la un băiat care-şi spăla obrazul dintr-o imensă felie de pepene. Pândola, rănit în amorul propriu naţional, se încruntă către John James, numindu-1 *bădăran din California;* apoi, buf-

nind de rîs, dete următoarea definiţie pepenelui: „c'e da mangiare, da bere e da lavarsi il viso".

Pornirăm din *Vico Equense,* alergînd unii după alţii, pentru ca Pândola să spună o nouă insultă lui John James, la adresa americanilor, sau ca John James să arate o nouă murdărie, de pe drum, lui Pândola. Brişcele noastre se îndesau una într-alta, alergau pe marginea prăpastiei, îşi tăiau drumul, iar — birjarii se identificaseră cu stăpînii lor, al lui Pândola făcînd pe napoletanul, iar al lui John James pe americanul, bătîndu-şi caii unul altuia şi înjurîndu-se cu cele mai spăimoase şi neînchipuite sudălmi.

Deodată se deschise în faţa noastră încîntâtoarea vale *piano di Sorrento,* apărată din toate părţile de munţi, în care se răsfaţă păduri de portocali şi de măslini, de rodii, de smochini, de aloes, printre cari strălucesc fructele de aur, florile de purpură, o bogăţie de colori, un belşug de forme elegante pe care natura le-a îmbinat aci cu răcoarea izvoarelor şi mîngîierea mării[3]. Un strigăt ieşi din toate piepturile, — pe cînd Pândola se umplea de glorie...

Cînd ajunserăm la Sorrento, în noi toţi se ridicase un fel de ceaţă de bucurie, pe sub care începeam să întrevedem minunile golfului de Napoli, înecate în sclipirea mării.

La hotelul Victoria era adunată toată societatea romană elegantă şi o bună parte din societatea napolitană. La aceasta, se adăuga escadra engleză din Mediterana, ai cărei ofiţeri petreceau serile cu noi, pe terasa hotelului.

Cerul nu a creat ceva mai feeric decît colţul acesta de uscat pe întinderea apelor. Napoli scînteia din luminile sale ca o diademă, reflectîndu-se în oglinda golfului, cu stelele firmamentului, cele atît de necunoscute. în faţă, teribil şi dominator, Vezuvul izbucnea lavă aprinsă.

în serile de pace, cînd toată lumea era dusă pe vasele engleze, rămîneam cu poetul della Rovere şi cu John James, cufundaţi în fotoliuri, cu trupul, iar cu gîndul în geana nemuririi. Se auzea clipotul apei, în taina tăcerii, şi propria noastră dorinţă de fericire, în suflete. Mă duceam să mă culc, aproape nematerializat, parcă numai cu conturul fiinţei mele reale, şi adormeam ca în copilăria cea mai nevinovată, cînd sărutarea părintească mi se părea că seamănă cu zefirul cel adevărat[4].

De la Roma, era de faţă mai tot corpul diplomatic, şefii de misiuni, însărcinaţii cu afaceri şi secretarii ce nu putuseră pleca în concediu. Nobilimea romană, întoarsă de la Saint-Maurice[5], unde tremurase de frig, venea să se bucure de farmecul mării. Donna Niccoletta Grazzioli şi soră-sa, donna Elena Rospigliosi*, încîntătoare amîndouă, una prin vioiciunea, eleganţa şi vocea sa, cealaltă prin blîndeţea caracterului, dau tonul, alcătuiau plimbările, ţineau o adevărată curte. LuisettaManara[7] era văduva locului, bogată şi rotundă, pentru care se dregeau crestele şi suspinau mandolinele. Ea avea un mod de a fi atît de simpatic, încît fiecare june vanitos o credea amorezată de el, şi, cum slăbiciunea vanităţii este universală, toată lumea era mulţumită. Don AscanioMoncada ştia ceva, dar nu se ştia ce. Domnişoarele d'Alife, două fetiţe cu haz, ar fi fost iubite de toată societatea, dacă n-ar fi avut o mătuşă rea, plină de gloria numelui ei spaniolesc — era o Francavilla d'Aragon — şi de patima bisericii. Cînd noi ne aşezam pe trai, ele se puneau pe rugăciuni. Aşa, bunăoară, dimineaţa, noi plecam cu bărcile pe mare, să luăm baie; ele plecau să se închine. Se auzea vocea spartă a bătrînei: „Matilde, Mariana, e l'ora della messa" sau „e l'ora della litanie", iar bietele fete plecau, uitîndu-se lung către noi şi suspinînd în evantaliuri. Pândola mîrîia printre dinţi: „sarebbe anche l'ora del accidente" sau cum s-ar zice „ar fi şi ceasul damblalei"[8]. Ceilalţi erau muritori obişnuiţi, fiecare însă cu ciudăţenia sa: o doamnă cu părul galben, îşi petrecea viaţa peacoperişuri, ca să i se usuce tinctura; Lelio Ottoboni fotografia cimitire.

Donna Niccoletta Grazioli era stăpîna noastră a tuturor, arbitrul eleganţei femeieşti şi bărbăteşti. Don Ascanio Moncada îi sufla la ureche să se lege de cravatele lui Pândola, care, gelos, răspundea:

— Signora duchessa, voi me dite di buttarmi nel cratere del Vesuvio; io mi butto nel Vesuvio. Voi me date una mano da baciare; io sono felice come un cane fedele. Voi me dete di mangiare un orechio di Don Ascanio; io me lo papo tutto.

— Pândola Canibale.

— Non, signora. Don Ascanio non e un uomo. E un vegetale.

— Un orchidea.

— Un citriolo.

Şi tot el făcea un chef nespus.

*

în serile cînd nu se dansa, intimii se adunau împrejurul duchesei Grazioli, care ruga pefiecare să citească sau să istorisească ceva.

Erau de faţă, în afară de ambele surori Grazioli şi Rospigliosi, poetul Ugo della Rdvere, John James, contele Pândola, don Ascanio Moncada di Aspromonte, duca di Guardialombarda cu soţia sa, născută Murat, Martens O'Conor, un portughez de spirit cu nume irlandez, duca diCamastra, d-1 deNavenne, d-reled'Alife, Luisetta Manara, Lelio Ottoboni şi alţi cîţiva tineri, napoletani, engleziţi şi spirituali°.

Donna Niccoletta rugă pe Lelio Ottoboni să citească cîteva pagini din cartea lui Baldesar Castiglione 27 *Cortegiano*", ca să înţeleagă toată lumea ce dorea. Numaidecît italienii o botezară „la signora duchessa EHsabetta Gonzaga", iar ea îi decora cu numele pompoase din carte: „messer Pietro Bembo, il celeberimo Ottaviano Fregoso, l'Unico Aretino"; pe Pândola îl făcu papă, ceea ce nu primi poetul della Rovere, ca să nu devie rudă cu el, deoarece papa vremurilor acelora era Iuliu II della R6vere.

în fine, toată lumea înţelesese ce dorea donna Niccoletta, şi fiecare îşi pregăti cîte o istorioară, „din auzite sau din pătimite".

Pentru a începe, toţi ochii se îndreptară către Ugo della R6vere. Donna Niccoletta îl rugă să le spună ce este o *muză.*

Acesta se gîndi un moment, apoi începu astfel:

II

„Am să vă povestesc o întîmplare, care se poate numi *un caz de conştiinţă,* ca să văd cîţi scelerați şi cîţi oameni de treabă sunt printre domniele-voastre".

— îţi spun eu, zise Pândola: toţi sunt scelerați.

— Afară de mine.

— Şi de mine.

— Şi de mine.

Fu o protestare generală. Pândola, încremenit, rămăsese în picioare, dînd din cap:

— Tutti galantuomini I...

Apoi, adresîndu-se lui Moncada:

— Pure te, don Ascanio Fregoso? I...

Vorba din urmă cu înţeles îndoielnic, făcu pe domni să moară de rîs, iar pe doamne să-şi ascundă obrazul în evantaliuri.

Pândola fu rugat să nu mai întrerupă. Della Rovere continuă:

„Acum doi ani eram la Geneva, venit să mă odihnesc şi să iau băi în Rhone. Locuiam la hotelul Beaurivage, care, după mine, este unul din cele mai minunate aşezăminte de exploatare a străinilor. Aveam o cameră care da pe lacul Leman, plină de soare, cu balconul numai flori, de unde cuprindeam cu privirea oraşul de pe malul stîng, precum şi întreaga panoramă a munţilor, ce se urca tot mai sus, pînă ce intra în nori, cu Mont Blanc.

Alături de mine, pe acelaşi balcon, întrerupt de paravanuri, locuia, la dreapta, o doamnă cu un băiat de vreo 17 ani, tip frumos de adolescent, iar la stînga, o guvernantă cu o copilită cam bolnăvicioasă, care însă cînta bine din piano. îi întîlneam seara, la masă, în sala de mîncare ce da pe lac — o minune din *O mie şi una de nopţi* — şi mă deprinsesem să-i văd ca pe nişte prieteni credincioşi, fără să mă întreb cine puteau fi. Băiatul mai cu seamă mă interesa. După vorbă şi după port, era englez. O eleganţă aşa firească, o libertate respectuoasă atît de caldă, un fel de a se îmbrăca şi a se mişca atît de personal, dovedeau supe-

rioritatea rasei. Copila bolnăvicioasă avea ochii frumoşi, părul castaniu închis, vorba rară, dar nu-mi dam seamă de ce neam pămîntesc putea fi, — şi nici nu ţineam să ştiu.

într-o zi, la ora dej unului, găsii la masa ei pe vechiul meu prieten Arrivabene, cu soţia. După obişnuitele complimente, acesta mă prezintă fetei, cu un car de laude exagerate, despre mine, şi cu glume maliţioase despre ea: era cumnată-sa — domnişoara Mariana d'Astuni.

După plecarea lui Arrivabene, ne împrietenirăm de-a binele, mîncînd la aceeaşi oră, plimbîndu-ne împreună, glumind şi rîzînd. Guvernanta rămînea acasă, ostenită, iar noi luam vaporul şi umblam pe la Montreux, Evian, prin munţi, pe sub cascade, ca doi buni şi adevăraţi prieteni. Pe fiecare zi descopeream farmecui unei inteligenţe calde, cu acea mlădiere nostalgică de idealitate, ce pare o însuşire curat femeiască. Cetise tot, ştia tot, fără să dea vreo însemnătate culturii sale.

Treceau zilele şi săptămînile. Mă deprinsesem cu dînsa şi o revedeam din ce în ce mai bucuros. Se lipea de mine cu o încredere de soţie, parcă ne-am fi cunoscut de două mii de ani. Mă întreba cu stăruinţă cum se face o poezie; îmi vorbea despre Balzac şi-mi spunea că, dacă ar fi trăit pe timpul lui, l-ar fi luat de bărbat, numai ca să-1 scape din încurcătura datoriilor şi să redea pacea unui geniu. într-o plimbare pe care o făcusem la Ferney, îmi recită o bucată întreagă din *Poeme de Fontenoy* a lui Voltaire, şi apoi nişte versuri ale mele. în această apropiere literară, puste atîta discreţie şi atîta artă, încît mi se păru că în adevăr eu nu eram mai prejos ca Voltaire.

în aceste împrejurări, primii o scrisoare de la amicul meu Arrivabene, prin care mă ruga cu stăruinţă ca la întoarcerea mea în Italia să trec pe la Mantua, unde şedea vara, avînd lucruri importante a-mi comunica, îmi vorbea despre villa sa, *la Magliana,* cunoscută pentru arhitectura lui Antonio Sangallo[11], care o făcea să semene, în mic, cu palatul Famese, şi cunoscută mai cu seamă pentru amintirile de la Virgiliu[12], care se născuse prin partea locului, la Andes. Mărturisesc că-mi făcu plăcere gîndul de a revedea, poate, pe domnişoara d'Astuni în Italia. O întîlnii a doua zi şi îi spusei că eram hotărît să plec peste cîteva zile la Paris, iar la întoarcere să mă opresc la *Magliana.* Fata se uită lung la mine. Devenise palidă. îmi întinse o mînă, chinuită şi rece. Oare ce putea să aibă?

Aş fi povestitor mincinos, dacă nu aş mărturisi că mă gîndeam la dînsa cu oarecare secretă speranţă de a-i plăcea. Firea noastră bărbătească nu iartă: te poţi vedea în oglindă cu părul alb şi pielea încreţită, şi totuşi să-ţi simţi inima trudită de violenţa poftelor tinereţii. Cred chiar că acesta este farmecul maturităţii bărbăteşti, pentru unele femei fine: ele simt lupta omului cu propriile sale porniri, — spre deosebire de tineri, cari nu luptă cu nimic, ci numai îndrăznesc[13].

Orcum ar fi, acesta era adevărul. Dar, cu groaza mea înnăscută de suferinţele omeneşti şi cu mila aproape părintească ce simţeam pentru domnişoara d'Astuni, înlăturai mizeria mea egoistă şi-mi zisei să mă bucur încă de vederea acestei flori delicate, cît mai aveam de stat la Geneva, fără gînduri ascunse. Seara, ea se puse la piano. Eu ceteam un articol de jurnal ce mă interesa. O auzeam prin fundul unei conştiinţe de perpetuă veghe a individualităţii noastre, pînă ce putui să mă desfac de obsesiunea articolului şi să aud numai pianul. Clapele prinseră suflet. Demnul şi fildeşul ieşiseră din *faptă* şi intraseră în cuget şi durere. Fata, cîntînd, se gîndea şi suferea.

Era atîta înţeles în notele pianului, încît îl puteam scrie, şi în adevăr, găsind un plic pe masă, lăsai cuvintele să curgă:

Pricepe oare vreo fiinţă
Ce dureroasă poezie
E-n ochii plini de suferinţă
Ce se închid pe veşnicie;

Şi cît de lungă şi eternă
E despărţirea ce se-ngînă
Cu lacrămile de pe pernă
Şi muta strîngere de mînă?

Natură, stranie putere.
Eroică înfăptuire,
Ce pui speranţă în durere
Şi farmec în nefericire,

De ce ascuţi atît simţirea
Şi gîndul ce se înfioară
Acelora ce au puterea
De-a suferi fără să moară?

Cînd se opri Mariana, eu trecusem din personalitatea ei în personalitatea mea. Mă urmărea acum căutarea frumosului, tehnica versurilor, care nu mi se părea destul de bună în strofa din urmă. Ea se apropie de mine:

— Ce scrii?

— Notez o poezie pe care ai făcut-o dumneata.

Mariana luă plicul şi ceti poezia, cu ochii duşi în gînduri. Apoi se uită lung la mine, palidă, oarecum înspăimîntată:

— Sunt încremenită. Poezia asta este în adevăr ieşită din sufletul meu. Cum ai putut s-o scrii dumneata?

Apoi, luîndu-mi mîinile:

— De ce pleci?

— Sunt silit.

Ea rămase pe gînduri:

— Ah ! De ce pleci!... N-ai primit o scrisoare de la cumnatul meu?

— Ba da. Mă invită, la întoarcere, să mă opresc la *Magliana.*

— Şi altceva nu-ţi mai spune?

— Nu.

— Şi unde te duci?

— La Paris.

— Merg şi eu.

Inconştient, înălţai din umeri, ca şi cum aş fi zis «eşti liberă să faci ce vrei».

Ea nu mai rosti nici un cuvînt. Buna creştere o lua în stăpînire. îşi îndreptă pălăria pe buclele fugare şi-mi propuse să ieşim. Se lipi de mine, ca de obicei, cu încredere:

— Domnule della Rovere, ştii că mi se pare că te iubesc...

Eu rămăsei locului. Ea urmă:

— Nu te îngrozi. Am zis «mi se pare». Te rog să-mi spui dacă acesta este amorul. Nu mă întrerupe. Vreau să ştiu ce să fac. Dacă cu adevărat te iubesc, trebuie să mă iei de soţie... şi trebuie să mor.

Şi fiindcă eu mă uitam la ea, mirat, ea adăugă:

— Te rog nu te. scandaliza, şi lasă-mă să-ţi spun cine sunt eu. Eu sunt născută pentru a muri...

— Ca şi mine.

Mariana se uită în jos, dînd tristă din cap:

— Nu... Pentru a muri în ziua în care voi iubi.

— Şi ţii să mori?

— Nu, — de loc. De aceea sper că nu este acesta amorul.

— Desigur că nu.

— Dar ceea ce este, e atît de minunat, încît îmi umple sufletul de bucurie. De cîtva timp, mă gîndese la dumneata pururea. Cînd te văd, îmi bate inima mai tare. Dacă încerc să cînt, te cînt pe dumneata. Cînd umbli lîngă mine, îmi vine să sărut haina ce porţi, uite, stofa de pe braţul acesta cald, sub care mă adăpostesc...

Şi vorbind astfel, se ascundea sub braţul meu. Eu eram turburat cu totul.

— Spune, te rog. Mă tem că acesta este amorul... Atîta lucru înţeleg şi eu. Nu poate să fie ceva mai dulce şi mai nevinovat, cînd eu îţi vreau binele; aş dori să-ţi dau tot ce am, să te ascund de ochii lumii... Mi se pare chiar că asta s-ar chema gelozie... Şi pentru asta trebuie să mor?...

— Cine a zis că trebuie să mori?

— Medicii.

— Sunt nişte proşti.

— Nu-i aşa? Ah, ce bine îmi pare!

Mersesem cam departe. încercam să mă întorc din drum.

— Unii sunt proşti, — alţii sunt foarte deştepţi. Depinde... .

— Acum o schimbi !...

— Nu. Dar sunt medici şi buni şi răi.

— Ai mei erau răi.

în mijlocul vorbei despre medici, deodată se opri:

— Şi ce faci la Paris, cînd mergi?

— Dar ce nu poţi face la Paris!...

— Spre exemplu...

— Te duci la teatre, îţi regăseşti prietenii, editorii...

— Eu ce-aş face dacă aş merge la Paris? N-am nici prieteni, nici editori, nici editoare...

Era extraordinară. Sărea de la glumă la întristare şi de la blîndeţe la ironie, cu o aprindere care da pe faţă neliniştea sufletului.

— Domnişoară d'Astuni, cîţi ani ai?

— Douăzeci şi patru.

— Ştii cîţi am eu?

— Patruzeci.

— Şi patru. Fiindcă dumneata nu poţi să te măriţi, iar eu nu vreau să mă însor, nu s-ar putea să rămînem prieteni?

— Nu.

— Eu cred că da. După destăinuirea pe care mi-ai făcut-o, eu sunt deja amicul d-tale, un amic care te-ar putea adora, dacă, după cum sper, medicii d-tale au dreptate.

— A! speri!

— Fireşte. Dacă dumneata nu te poţi mărita, eu te voi putea iubi, ca pe o stea sau pe o muză, cum a iubit Deopardi luna[14].

— Eu, nu.

— Ah, domnişoară d'Astuni, nu cunoşti nimic din viaţă, şi crezi că eşti deja atît de rea. Eu îţi întind mîna şi-ţi zic la revedere. Ne vom întîlni la *Magliana* în curînd.

Ne despărţirăm, nemulţumiţi amîndoi, ea tristă, eu neînţelegînd nimic din rostul vieţii.

Seara, prînzii în oraş, apoi mersei la un teatru. Erau ceasurile tîrzii cînd mă întorsei la hotel. Uşa mea, deschisă pe balcon, încadra, ca un pervaz, lacul Deman, în care se oglindeau luminile de pe malul stîng. O linişte ademenitoare făcea să vorbească florile şi să se înalţe visurile către stele. Stinsei lampa şi rămăsei lipit de uşor, privind cu tot sufletul la înfăptuirea măreaţă a lumii lui Dumnezeu, pe care de atîtea ori încercasem s-o pricep şi n-o pricepusem niciodată, — cînd mi se păru că o tăblie a paravanului din Stînga se mişca. Pînă să prind de veste, cineva se strecurase lîngă mine, şi, înainte de a avea vreme să fac o mişcare, domnişoara d'Astuni se grămădise la pieptul meu.

— Ce faci, pentru Dumnezeu!...

Ea tremura din toate fibrele sărmanului ei corp, cu mîinile îngheţate şi fruntea fierbinte. Mă retrasei înăuntru ca să pot închide obloanele. Aprinsei repede lumina. Ea căzuse la pămînt. O ridicai în braţe ca pe o pană, o întinsei pe o canapea şi o acoperii cu un pled.

Rămăsei în cea mai mare nedomirire, privind obrazul palid, încadrat în părul bogat; arcul sprîncenei încordat de durere; ochiul închis; fruntea, de o liniatură plăpîndă. Mi se părea că descoper o altă fiinţă. Mi se făcu o milă nespusă. Duai un scaun şi şezui lîngă dînsa.

— Ce ai, dragă? Te doare ceva? Te-ai lovit?

O uşoară mişcare a sprîncenelor spunea ceva, dar nu înţelegeam ce. întorsei lumina electrică în partea cealaltă, lăsîndu-i figura în umbră. Atunci deschise ochii.

— Ce ai?

— Nimic. Cînd pleci?

— Mîine cred.

— Dă-mi o mînă şi ajută-mă să mă scol.

O ajutai să se scoale. Părea aproape goală, şi cu toate astea era acoperită, dar cu o aşa minune de rochie, că părea muiată în lumină. O ţesătură de aur şi mătase, care îmi aminti de o haină a d-nei de Montespan[15], descrisă de d-na de Sevign^[16]. Şi, ca să putem intra în vorbă, îi spusei:

— «D'or sur or, rebrode d'or, reborde d'or, et pardessus, un or fris£, rebroche d'un or mele avec un certain or, qui fait la plus divine etoffe qui ait jamais ete" imaginee: ce sont Ies fees qui ont fait en secret cet ouvrage».

— Ce frumos!... Nu ştiu cum spui lucrurile, că mă îmbeţi în sunete!...

Apoi mă sili să şed, şi se aruncă în braţele mele, ca un copil:

— Ah, ce dulce e să iubeşti!... Fiindcă acum ştiu că ceea ce simt eu este amorul... Nu mă respinge. Dacă trebuie să mor, am să mor... Am venit să-ţi spun un lucru pe care n-am îndrăznit să ţi-1 spun astăzi... Am scris lui cumnatu-meu să-ţi ceară mîna.

Apoi se scutură ca de un fior de groază şi de ruşine:

— îţi închipuieşti în ce stare trebuie să fie bietul... El ştie că dacă mă mărit, mă duc pe lumea cealaltă, iar averea mea rămîne surorii mele. Şi cum e un om de treabă în toată puterea cuvîntului, va face tot ca să mă împiedice de a mă mărita. Vrei?... Vrei să mă iei?... Nu răspunde: nu. Ai spus dumneata singur că medicii sunt nişte proşti. Cum se poate să moară cineva de fericire?...

Vorbea, vorbea, fără să-mi dea răgaz să 3pun un cuvînt. E drept că nici nu prea ştiam ce să spun. Se lipise de mine ca o rază de soare de care nu te poţi apăra. îmi intra în suflet, în cuget, în sînge. Simţeam corpul cald, sînul parfumat ca o întreagă primăvară, inima palpitînd ca la o turturică prinsă. Mijlocul i se frîngea sub braţul meu, pe cînd glasul ei rostea ca în vis «ia-mă»..."

Della Rdvere se opri. Noi, toţi tremuram.

Deodată se auzi glasul lui Pândola urlînd:

— Şi ce-ai făcut?!

Poetul răspunse domol:

— N-am făcut nimic. Am turnat cîteva picături de apă de flori într-un pahar, am aşteptat-o să se liniştească şi am dus-o la dînsa.

Ca un tigru flămînd Pândola sări la el să-1 gîtuiască:

— Triple cretin !... Asino ! Imbecile ! Codardo ! Poeta sdulcinato e cappone!

Şi un fluviu de invective, în toate limbile, gîlgîi din gura lui, strîmbată de indignare.

Toată lumea era în picioare. Bărbaţii discutau. Femeile, aprinse, se uitau în pămînt. Della Rovere privea la ei, liniştit, cu pumnul drept sub braţul stîng şi cu capul pe mînă. Donna Niccoletta îl întrebă:

— Aţi terminat?

— Nu.

— Vă rog, luaţi-vă locurile; poetul n-a terminat.

Pândola, înverşunat, se răsti din nou la el:

— Ce isprăvi ai mai făcut, dobitocule !...

Della Rovere nici nu-1 auzea:

— Cînd am început povestea, v-am spus că^ e *un caz de conştiinţă,* pe care vi-1 istorisesc, ca să văd cîţi scelerați şi cîţi oameni de treabă sunt printre domniele-voastre. Aţi protestat cu toţii. Numai cazacul ăsta de Pândola a fost sincer. Acuma, văd că sunteţi cu toţii la fel.

Pândola, măgulit că era sincer, deşi cazac, întrebă pe poet:

— Ei, ce-ai cîştigat tu, della Rovere, că te-ai purtat aşa de frumos?

— Nimic. Atît numai, că o doresc încontinuu, de cîte ori mă simt singur, sau cînd lumea mă răneşte, sau cînd sunt nedrept, — din fundul sufletului ostenit, răsare domnişoara d'Astuni.

Apoi, întorcîndu-se către duchessa Grazioli:

— Iată, donna Niccoletta, cam ce ar fi o „muză".

BUŞCĂ

Era pe la sfîrşitul lui august. Omul se sculase de cu noapte, să plece cu boloboacele la gară. Cînd deschise ochii, luna era încă pe cer, dar atît de rece, că părea de oţel, pe cînd luceafărul dimineţii sclipea din razele lui neastîmpărate, ghiduş şi cald la suflet.

Casa rumânului era aşezată pe un răsturniş de deal. Boii, legaţi de jug, stau tolăniţi pe lîngă cotigare. Şoldurile lor răsăreau la lumina lunii, ca nişte bolovani.

Omul se uită la toate şi, fiindcă era cu frica lui Dumnezeu, i se păru că acareturile din curte, crama, leasă, coşarul, căpiţele de fîn şi de ciocani, zăplazurile, viişoara din fund erau prea multe pentru zilele lui trecătoare. îşi făcu cruce, se sculă, se duse la puţ şi se spălă pe ochi, fericit că era marţi dimineaţa, iar nu sîmbătă seara, cînd îl lâ nevasta cu leşie, de-1 ustura toată pielea de pe obraz. De 26 de ani de cînd erau însuraţi, numai sîmbăta dintîi scăpase nelăut, fiindcă se luaseră într-o joi, şi nevasta nu îndrăznea să-i umble prin cap aşa de repede. Dar de atunci, vreme lungă de 26 de ani, nu-1 iertase o dată. încercase el să se întîmple la drum, ori să aibă de socotit oamenii mai tîrziu, — degeaba: dacă sîmbăta era la drum, îl lâ dumineca; dacă socotea oamenii tîrziu, îl lâ în puterea nopţii.

Nevasta îi era harnică, ce-i drept e drept. Un om de tîrg ar fi zis că-1 plictisea. El, bietul creştin, nu ştia ce să zică.

Muierea era slabă şi rea. Din zori pînă în noapte nu se punea jos. Spăla, freca, pregătea de mîncare la muncitori, pînză la ţesut, saci la moară, bombănind pururi.

Din întîmplare, făcuse şi un băiat. Omul, voinic dar blînd, suferea de şmotrul copilului. Cînd se mai zburase, îl lua la cîmp, să-1 mai scape de mă-sa, iar cînd se făcuse de şcoală, îl duse la tîrg, în gazdă. Fireşte, sîmbătă seara trebuia să-1 aducă la lăut. Acuma cel puţin avea un tovarăş de trudă,

într-o vacanţă, băiatul adusese un căţel. Mamă-sa îl luă cu toroipanul, dar băiatul ascunse căţelul şi-1 crescu toată vara, pînă ce deveni o deprindere a casei, îngăduită de femeie.

Buşcă se făcea un cîine straşnic, păzind curtea singur, lătrînd după uliu, prinzînd dihori. Se naşte aşa şi cîte un om, cuminte şi viteaz, care nu seamănă cu nimeni ai lui.

Buşcă se uita în ochii băiatului, doar cît nu vorbea. Cînd pleca de acasă, se ţinea după el; cînd se oprea, se culca la picioarele lui; cînd mînca băiatul mînca şi Buşcă. în sfîrşit, erau ca „cei doi obscuri, Castor şi Poluţie"[1], cum zicea învăţătorul satului, care cetise traducerile lui Poenaru din englezeşte şi alte limbi.

Dui Voinea i se umpleau ochii de ceaţă cînd învăţa băiatul geografia, întins la pămînt, cu capul pe Buşcă: „judeţul nostru are trei plăşi şi şase plaiuri; el aparţine regiunilor muntoase şi face parte din România pictorească[2]..."

— Scoal' de-acolo, blestematule! Ţi-oi da eu ţie religie muntenească! zicea mă-sa. De-abia lăut, cu capul pe tigoarea asta plină de purici!...

Omul holba ochii la muiere şi, îndesat, ca să nu-1 audă băiatul că-i ia parte:

— Tinco... Mai ţine-ţi fleoanca de gură!...

Trăiră ei aşa o vreme potrivită, în care băiatul creştea mai încet decît cîinele; dar veni şi vremea în care băiatul crescu mai repede.

Buşcă îmbătrîni, pe băiat îl luă la oaste, şi lumea tot lume.

Iar acum omul încărca boloboacele, ridicînd din şale cu greu.

— Unde-i Ilie, nea Voineo, să-ţi zvîrle buriul' în cotigar?

Ce-i drept, lui Voinea îi lipsea băiatul, grozav. Printr-un meşteşug al naturii, acesta se făcuse, în spiţa lui, ceea ce era Buşcă în a lui, generos, cald şi cuminte. Cînd se uita omul la nevastă şi la băiat, i se părea că o curcă clocise un zmeu. Deosebirea între mamă şi fiu era aşa de mare, încît, la un concediu al acestuia, femeia nu mai îndrăzni să-1 mai leâ.

în dimineaţa aceea de august, omul, ostenit de greutatea boloboacelor şi, mai mult, atins de tainica putere a lunii, se simţi singur şi se gîndi la viaţa lui trecătoare. Băiatul era departe.

Se duse să îmbuce ceva, Nevastă-sa era într-un nor de lighioane, cărora le azvîrlea grăunţe, chemînd pe fiecare pe limba sa:

— Pui, pui, pui! Uti, uti, uti! Boci, boci, boci! Bii, bii, bii!

Cît era el de simplu, femeia i se păru proastă ca un porumb guţan. Niciodată nu vorbea de băiat.

— Ia mai lasă dihăniile, bre Tinco. Uite, acu, la Sînta Măria cea mică, se face un an de cînd n-a mai venit Ilie.

Ea ţipa cît o lua gura:

— Uti, uti, uti! Bii, bii, bii! Huşi, cucoş, 'ză-te focu!...

Omuţ îşi dete cu pumnul în căciulă, de o cîrmi pe o ureche. Apoi, disperat, se uită la cîine, lung.

— Unde-i Ilie, măi Buşcă?

Cîinele puse labele pe genunchii omului şi privi lung în ochii lui, mişcînd capul pe o parte şi pe alta, . parcă ar fi înţeles truda lui sufletească.

Femeia se întorcea cu căuşul gol.

— Da' nu pleci la gară, omule?

LA BUDUIU

Era în toiul verii. Nu plouase de-o grămadă de vreme. Numai în puţurile adînci mai era apă, iar pe Milcov de-abia mai venea un firicel de undă limpede, ce se prelingea pe sub mal, hrănit mai mult de Buduiu, decît de tainiţa sa de la munte.

Buduiul era un izvoraş, ce ţîşnea din mal pe o ţeava de soc. Curgea pururea, de-abia gîlgîind. şi se răsturna într-o groapă acoperită cu ierburi, a cărui fund strălucea din pietricelele sale, albe ca sideful. Era rece, limpede şi sănătos. Către el zburau toate gîndurile orăşenilor, moleşite de căldură. Coana preoteasa, soţia preotului de la Ovidenia Nouă din Tăbăcari, îşi aducea aminte că se scăldase o dată, pe cînd era fată, sub Buduiu, şi parcă acesta i-ar fi spus vorbe dulci la ureche; se înfiora şi acum de plăcere. Popa Ioniţă Cristelniţă era preot de modă nouă, cu alte cuvinte agent electoral. Adevăratul său nume era Ion Popescu, cum se şi cuvine unui obraz bisericesc. Dar, pe cînd se găsea ca paroh la o biserică a Spiridoniei', se furase o cristelniţă, şi lumea, cum e rea, se legase de el. Popa Ioniţă se plînsese prietenilor săi politici, care, găsind că avea dreptate, îl ridicaseră de la vechea parohie şi-i dăduseră alta, mai bogată, în Tăbăcari. însă îi rămăsese porecla.

Fiind el preot de modă nouă, ţinea la nevastă.

Cum crîcnea Annetta cîte ceva, gata! Dar şi ea îşi trăgea măsurile.

în vremurile astea de zăpuşeală, popa se uita cu milă la nevastă, cum se topea. Cu braţele goale pînă la umăr, desculţă în papuci, cu benghi de castraveţi pe frunte, Annetta cîrîia ca prin vis:

— Haidem, frate... Hai să mergem undeva la răcoare...

Popa se gîndea ce să facă şi cum să dreagă, că la băi n-o putea duce. Aşa, porni el prin mahala, pe la prieteni. îi era şi lui cald, şi-şi pusese sub coada părului o basma de la pomeni.

El se simţea foarte de aproape legat cu trei tăbăcari chiaburi, toţi agenţi electorali: Costică Şatraru, Niţă Ghemuleţ şi Vasilache Otrulea. Se duse pe la aceştia, se plînse de căldură, înjurară împreună, pînă ce hotărîră să dea satisfacţie preotesei, precum şi doamnelor Şatraru, Ghemuleţ şi Otrulea, care, şi dumnealor, se băteau de muscă. Hotărîră prin urmare să le scalde la Milcov şi să mănînce la Buduiu.

— O să fie *suprimă* pentru *'mnealor,* ziseră, veseli, cei patru bărbaţi.

Pe la 5 după prînz, mai multe brişculiţe cu cîte un cal treceau linia drumului-de-fier şi se îndreptau către Milcov, transportînd cele patru familii la răcoare. Cucoanele erau cu pălării de vară, cît roata carului, şi cu umbreluţe albe, ale căror vergele stau să scoată ochii bărbaţilor. Popa Ioniţă Cristelniţă şedea cu potcapul la o parte, socotind că mărunţişuri de astea sunt inevitabile la o partidă de plăcere; ceilalţi domni, alde Niţă Ghemuleţ şi Vasilache Otrulea, cam înjurau.

Pe drum, întîlniră pe domnul Tache Barca, vînător şi candidat la toate alegerile, — prin urmare bun prieten. Acesta seducea la prepeliţe, iar acum se oprise să-şi bată jidanul o caia la un cal. Crîşma era alături. Niţă propuse să ia cîte un *ţîfon* şi sări jos din brişcă, fericit că putea scăpa un moment de persecuţia umbrelei:

— Mă, că zăduf îi, laptele mă-si!

Lăsă hăţurile în mîna cucoanei:

— Măndico, iai şi tu ceva?

— Păi cum de nu.

— *Ţîfon* or *borghiz?*

— Ce-o fi, numai să fie rece.

Domnii suflară paharele în circiumă şi ieşiră cu cinzeaca de vin şi cu sticla de borviz, să servească doamnele. Costică Şatraru, ca mai tînăr şi mai isteţ, izbea paharul cu podul palmei, de se făcea numai spume, şi-1 prezenta doamnelor, care-1 azvîrleau pe gît.

Ceva mai departe, deteră de cimitir. Se vedeau crucile săracilor printre buruieni; monumentele bogaţilor, cam ridicole; sălciile plîngătoare. Niţă se simţi plictisit şi, drept orice filozofie, scuipă în lături.

Căluşeii mergeau trei-trei, bătînd din potcoave şi rostogolind norul de praf, către malul Milcovului.

Cum ajunseră în vad, cucoanele se deteră jos. Se uitară unele la altele, cercetîndu-se la îmbrăcăminte; Annetta Popii şi Măndica Ghemuleţ erau în reguli, cu talia rochiei pînă la gît şi cu pălăriile trăsnite pe-o ureche; Speranţa Şatraru şi Olimpia Otrulea, cam uscăţive şi cam blegi, categoriseau pe celelalte.

Albia Milcovului era ca o împărăţie de pe Congo, cu boi dejugaţi, ce păşteau prin cătină; cu colibe, unde se da pietrişul la dîrmon; cu cîrduri de gîşte, ce căutau apă. Cucoanele umblau prin nisip, gîfîind. Domnii le lăsaseră în urmă, şi de-abia ajunşi la Buduiu, deshămau caii şi-i împiedicau, pentru a-i da la păscut.

Apa era adunată într-o băltoacă, în care nu s-ar fi putut scălda la un loc, bărbaţi şi femei, fără a se aduce atingere simţului delicat al damelor. De aci, discuţie mare:

— Scăldaţi-vă 'mnevoastră întîi, ziceau cucoanele, bărbaţilor.

— Ba, dacă-i pe aia, scăldaţi-vă 'mneavoastră întîi, că sunteţi mai curate, zicea Niţă, galant.

— Da' ce, vere Niţă, noi suntem jegosi? întreba Vasilache Otrulea.

— Tăceţi, că-i apa curgătoare.

în cele din urmă, popa Cristelniţă, mai iscoditor, încredinţa pe toată lumea că se pot scălda cu toţii la un loc, dacă vor despărţi balta în două, cu cearşafuri aninate de cîte o prăjină pe fiecare mal.

Aşa şi făcură.

Tăiară crengi de sălcii, le înfipseră în malurile apei, legară cearşaful sus şi jos, împărţind astfel balta în două despărţituri; apoi mai înnădiră un cearşaf, pe uscat, ca să se poată dezbrăca damele.

Atît la era de mare pofta de a se răcori, încît, cu toate mofturile lor, aruncară repede hainele şi-şi deteră drumul în apă. O nespusă mulţumire simţea preoteasa, cînd se lăsa să plutească pe spate şi cînd stropii de la picioarele celorlalte îi împroşcau faţa. Se uita cu ochii pe jumătate închişi la umerii albi ai doamnei Ghemuleţ şi la coatele uscăţive ale Speranţei Şatraru. Popa Cristelniţă, ca faţă bisericească, se credea în drept să scoată capul pe după cearşaf şi să-şi vadă poporenile...

In secţia bărbătească, Niţâ Ghemuleţ vrea cu orice preţ să dea afund pe Vasilache Otrulea. Acesta protesta, rîdea, ameninţa să iasă pe uscat „în hainele de la botez".

Deodată se auzi un chiloman straşnic „la secţia damelor": Costică Şatraru trecuse pe sub cearşaf, şi, umblînd pe sub apă, ajunsese pînă la Măndica Ghemuleţ, care se crezu datoare să ţipe.

Vasilache Otrulea, ca să scape de Ghemuleţ, îi zise:

— Astîmpără-te, măi omule; vezi-ţi mai bine de femeie, că ţi-o ciuguleşte Costică Şatraru.

Niţă Ghemuleţ, care credea în Măndica orbeşte, afundă şi mai mult pe Otrulea, dar, totuşi, ca omul, îşi aruncă ochii către Şatraru. Acesta tocmai venea pe sub apă de la „secţia damelor". Niţă îngălbeni. Pornirea lui firească fu de a se arunca asupra lui Şatraru şi a-1 strînge de gît. Se mulţumi a-i sări în spinare, cu gînd de a-1 da afund şi a-1 ţine sub apă, pînă i-o trece gustul acestei petreceri. Lucrurile însă ieşiră altfel: Costică Şatraru, fiind bun înotător/scăpă din mîinile lui Ghemuleţ şi încalecă el pe dînsul, făcîndu-1 să înghită apă ca un peşte.

Cînd scăpă din mîinile lui Şatraru, Niţă Ghemuleţ se lăsă pe spate, părînd foarte mulţumit. în gîndul lui însă era mîhnit şi scandalizat:

„Cum, domnule; el îţi pişcă nevasta şi tot el te dă afund ! Care va să zică dreptate, clei!..."

Şi, revoltat, unimîinile amîndouă, se dete de-a tumba în apă şi trecu pe sub cearşaf la „secţia damelor", trăgînd drept la Speranţa Şatraru. Uscăţiva doamnă se crezu datoare să se sperie şi să ţipe. în sufletul ei era însă foarte mulţumită de curtea acuatică pe care i-o făcea Ghemuleţ şi de-abia simţi pişcătura acestuia, pe una din spetezele corpului său.

Ghemuleţ, care era un bărbat aplecat către filozofie, zise întru sine:

„Mă, a dracului, n-are o bucăţică de carne macră pe ea!"

Şi astfel se întoarse tot nemulţumit. Se gîndea la Măndica lui. Hei! ce rotunde braţe!... Păcătosul de Şatraru, un zăpăcit, un capiu. De cîte ori nu-i dăduse el iscălitura la Bancă, şi chiar bani din casă. Să mai poftească ! Şi nici cel puţin nu se putea lega de Speranţa. Chegle de popiei, domnule!

Şi, exasperat, lua apă în gură şi ţîşnea ca o tulumbă către Vasilache Otrulea, care, scăpat de Ghemuleţ, se bucura în tihnă de răcoarea apei şi zîmbea de gelozia prietenului său.

în sfîrşit, cu chiu cu vai, ieşiră din apă, vineţi, cu părul lipit de ceafă şi de frunte. Mai toţi erau osteniţi şi ameţiţi:

— Bună fu, măi vere !

Cucoanele,pe jumătate deschiate, întinseră o velinţă la umbra Buduiului şi începură a scoate păstrămurile şi puii fripţi. Sticlele de vin şi de borviz se răceau sub ciuciur. Luară mai întîi cîte o dulceaţă, din mîinile doamnei Şatraru, care, ca o persoană delicată ce era, spăla linguriţa după fiecare dată. Şerbetul, de floare de salcîm, se lipea de mustăţi şi de linguriţă. Speranţa zîmbea lui Ghemuleţ, privindu-1 cu înţelesuri şi lungind clătitul linguriţii. Acesta rîdea întraiuri, încereînd să pară berbant, dar simţindu-se plictisit. O privire a Măndichii, care îi urmarea cu ochii de departe, îl săgeta prin inimă, de bucurie şi de întristare, îi venea să sărute pe cineva, să dea o palmă sau să înghită un pui întreg.

Se aşezară cu toţii pe iarbă, în jurul velinţei, şi începură a mînca. Bărbaţii stau turceşte, cu picioarele sub ei, drepţi de mijloc. Şatraru se tolănise lîngă Măndica.

Ei, al dracului rumân", zicea Niţă întru sine.

Ii trecu prin minte să se întindă şi el lîngă Speranţa. Dar nu se potrivea...

în vremea asta venise de pe deal birjarul lui Tache Barca să ia apă de la Buduiu, şi tocmai clătea clondirul.

Niţă, dus pe gînduri, se uita la el cum zdruncina sticla, o bătea la deal şi la vale, şi iar o umplea şi iar o golea, ca s-o umple din nou. Găteala din sticla evreului cădea pe vinul şi borvizul lor, ce sta sub izvor. Niţă începea să se stenahorisească. Jidanul mai scurse clondirul pentru cea din urmă dată, şi, sigur că nu mai avea nimic,îl scutură în lături. Din întîmplare, o picătură căzu tocmai pe friptura lui Ghemuleţ.

— Hait! ne-a spurcat masa.

Ca de pe nişte droturi, sări drept în picioare şi arse două palme bietului birjar, atît de năstruşnice, încît acesta crezu că se cutremură pămîntul, şi o rupse la fugă, şi fugi şi fugi, pînă ce ajunse lîngă trăsură, unde tocmai venise şi domnul Tache Barca. Cînd văzu evreul pe stăpînul său, cu puşca în mînă, se opri şi, întorcîndu-se către Ghemuleţ, strigă la el:

— Şi ce vrei dumneata? !

Cei de la masă se prăpădeau de rîs, făcînd semn lui Tache Barca să vină la dînşii, cu birjar cu tot.

Niţă Ghemuleţ îşi turnă un pahar de vin cu borviz şi-1 dete duşcă pe gît, uitîndu-se la Costică Şatraru, care se sculase de lîngă Măndica:

— Fie, că m-am răcorit!

O CURCĂ ROMANŢIOASĂ

Nu credeam niciodată să devin o curcă romanţioasă.

M-am născut din părinţi pămînteni, într-un coş de nuiele, în odaia vizitiului. Aş putea zice că cea dintîi înfiripare a vieţii mele a fost de durere, fiindcă a trebuit să-mi sparg singură coaja oului, ca să pot răsufla.

Mama mea era o femeie ciudată. Cînd se aşeza pe clocit, nu se mai mişca săptămîni întregi. O simţeam cum se întindea peste noi toate, şi ne încălzea, cu izvor dătător de viaţă. Dar dacă se da jos din coş, adio! Trebuia să vină bietul vizitiu, s-o adune de pe drumuri şi s-o întoarcă la treaba ei. Se vede că se plictisea; dar eu zic că nici nu era mama noastră a tuturor.

Pe tata l-am cunoscut mai tîrziu. O poznă întreagă. Deocamdată tatăl meu era vizitiul. Cînd am spart oul şi am dat cu ochii de lumină, m-a scos numaidecît din coaje, m-a luat în mînă şi m-a sărutat. Amsimţit ca o adiere îmbălsămată. Am aflat mai tîrziu că era miros de ţuică.

Ne-am născut noi aşa, vreo treizeci şi şase de pui. Care cum ieşeam din coaje, ne punea pe o scîndură albă, acoperită cu urzici bătute, amestecate cubrînză. Ce rău m-am simţit cînd am înghiţit prima îmbucătură! Se vede că aşa încep toate plăcerile vieţii. Mai întîi nu ştiam să stau cumpănită pe labele mele, şi

cînd mi-a trecut în rînză prima înghițitură, am căzut pe spate. Dar, după ce m-am hrănit bine, au încolțit cele dintîi gînduri frumoase. Puii ceilalți mi sepăreau grozavi, iar mama tare plăcută. Vizitiul n-aveaființă, pentru mine, în totalitatea lui de om. Tocmai mai tîrziu am înțeles că mîna care mă ținea ca un cuib, gura care mă săruta cu miros de prune, picioarele care se mişcau ca două braşovenci, alcătuiau una şi aceeaşi făptură.

După ce am învățat să umblu, ne-au dus, cu mamele noastre, într-un şopron închis. Aci am avut plăcerea să cunosc pe tata.

Mărturisesc cu ruşine că mi s-a părut ridicul. De unde mamele noastre erau tihnite, umblau cu penele la locul lor, îngrijeau să nu ne calce, — domnul acesta a intrat ca un stăpîn zurbagiu, bufnind pe nări, pîrîind aripele, cu o guşă zdrențăroasă legată cu mărgele, cu nişte necuviințe de picioare, ce mă răneau în demnitatea mea de femeie. Dar capul!... Cînd l-am văzut cu pliscul coroiat şi cu moțul pe o ureche, schimbînd fețe-fețe şi dînd năvală către mama, mi-a venit să-1 ciupesc de labele alea crăpăcioase, cu care mă călcase de vreo zece ori. Urît lucru este închipuirea de sine!

Dar— cine-ar crede-o! — după ce veni pacostea asta peste noi, mama, care tot mereu sărea pe uşe, ca să iasă afară, se linişti.

Mi-a fost dat, mai tîrziu, s-o văd ajunsă şi mai rău, învîrtindu-se după tata, cu aripele bleojdite, cu ciupul în vînt, cu moțul aprins, parcă n-ar mai fi fost curca cuminte cunoscută de toată lumea, ci o țărancă beată. Eu zic că femeia, cînd ia cîmpii, seamănă cu un popă călare, adică îi şade rău.

După cîtva timp, tată-meu adoptiv ridică uşa de la şopron şi ne dete drumul...

îl... Doamne!... Frumos mi s-a mai părut pămîntul!... Tocmai săpaseră via, aşa că țărna proaspătă se rîcîia uşor. Găseam nişte gîngănii gustoase, dulci, cu un miros neînchipuit de nufăr de Indii. împrejurul butucilor, pe unde nu ajunsese sapa, creşteau floricele ca limpezişul cerului, albastre şi fragede. Cînd am tras o dată de o păpădie, am căzut cît colo, pe spate.

M-am sculat de jos cam umilită, dar cu neînțeleasă întindere a gîndurilor, cu poftă de a mă lega de puii ceilalți şi — Dumnezeu să mă ierte — cam cu chef. Păpădia era plină de rouă: gustasem din apă!...

De-acuma lumea era a mea.

Am avut însă, tot atunci, şi o supărare. M-am urcat pe marginea căuşului şi m-am văzut în oglinda apei: eram urîtă cu avan. îmi închipuiesc că aşa trebuie să fi fost şi tata în copilăria lui: ceva pretențios, comic şi trist.

Dar apoi, cu vremea am început să-mi schimb ideile.

Se făcuse cald. Pe un nuc, plin de moțuri de curcan, se ridica soarele strălucit; de acolo trecea pe tinicheaua caselor; apoi pe învelişul de la puț; apoi peste tot. Nouă ne creşteau tuleiele şi ne venea să zburăm. Cu cîtă plăcere mă întindeam cîteodată, desfăcînd o aripă şi azvîrlind un picior în urmă, ca apoi să săr de trei ori în loc, fără nici un cuvînt! Altă dată îmi venea să mă urc pe casă, ca de acolo să zbor cine ştie unde, pe drumul mare sau în curtea vecinului. Mă întovărăşisem cu un pichioi bătrîn, care țipa toată ziua ca un prost, îndată toți puii ceilalți săreau şi ei pe casă, şi de acolo pe drumul cel mare sau în curtea vecinului. Foarte puțină lume are originalitate. Ce mă mira mai mult, era că şi mamele noastre făceau copilării, zburînd după noi. Numai tata rămînea om întreg. Numa ce-1 vedeai ieşind pe poartă, ca un arnăut, cu moțul pe-o ureche, cu un smoc de păr crescut în piept, ca un iatagan, cîrîind tot felul de blesteme şi bolborosind din toate puterile ca să deştepte luarea-aminte a vizitiului. Am uitat să spun că acesta era rus şi că pe tata îl chema Costachi. Numai auzeai pe rus:

— Ah, ti, Kuştaki, kak brie!?...

Tata părea a şti ruseşte, fiindcă bleotocărea ceva, iar vizitiul înțelegea. Tata umbla înainte, cîrîind; vizitiul după el, pînă ne găseau. Apoi numai dă-i înjurături:

— Ibitfoi Kîrkî blestemată! Nî căpitan, nî curte, ha!?...

Vizitiul îmi era drag; cu toate astea n-avea creştere.

Tata era om odată. Dacă n-ar fi fost pururea umflat, l-aş fi iubit de-a binele, fiindcă ne păzea grozav. Unde era chip să s-apropie cineva de noi! Sărea în cap la toată lumea. Şi eu spun drept: îmi plac bărbaţii cărora nu le e frică de nimic. Nu ştiu cum, parcă te simţi mai bine lîngă ei.

Trecuse aşa mai toată vara. Trăiam cea mai frumoasă viaţă ce-şi poate cineva închipui. Zvîntasem fasolea verde de prin grădină, iarba de prin curte şi ciupisem ici şi colo şi cîte-un strugure care începea să se coacă. Drept aceea, tata mîncase bătaie. Dar ce-are a face!... Altruismul pasărilor este ca al oamenilor: totdeauna gata, cînd e vorba să sufere alţii.

Cînd ne pierdeam prin pădure, era ceva nepomenit de frumos. Codrul se ducea la deal, cu stejarii lui ohavnici, ca o împărăţie de umbră şi visuri. Pe jos, creşteau păpădiile cele mai dulci, aglicele cele mai fragede, nişte tufe de agrişei sălbatec, ale cărui frunze mă îmbătau. Cînd ajungeam la izvor şi înghiţeam din apa proaspătă, ridicînd pliscul în sus, mi se răsturna lumea în creier şi mă credeam la Ghazipur, pe malul Gangelui[1], de unde se trage neamul nostru.

Odată am ajuns pînă la gherdapuri. Apa, deşi puţină, făcea un zgomot de m-am speriat. Atunci am zburat dincolo. Fireşte, toată lumea după mine. Tata rămăsese pe malul celălalt, protestînd din toate puterile. Tocmai atunci a ieşit rusul ca din pămînt:

— Ah, ti, Kuştaki bliestămat!...

Umblase după noi toată ziua, prin urmare era supărat foc. Şi dă-i bătaie lui tata.

Fu am băgat de seamă că oamenii sunt cîteodată tare proşti. Tata nu numai nu era vinovat, dar i se cuvenea laudă.

De îndată ce am ajuns acasă, mama a fost legată de un picior. Nici asta nu era drept, dar ar fi putut să fie folositor, cu o lună înainte. Acum, cine se mai uita la ea! Eu eram, acum, curcă în toată puterea, îmbrăcată în pene lucii, cu gîtul ca o fată mare, cu aripele gata pe zbor. Începusem să găsesc pe tata frumos!...

Asta era cea mai mare nedomirire a mea. De unde pînă aci guşa lui mă indigna, acum mi se părea plină de farmec, mai cu seamă de cînd băgasem de seamă că mărgelele de pe dînsa se mişcă şi îşi schimbă lumina. Toate făpturile Domnului cînd simt cu adevărat, devin frumoase.

Vizitiul se dusese să se culce. El credea că dacă a priponit pe mama, noi o să ne călugărim. Mai întî noi ne-am suit pe vîrful cotineţei, iar de acolo ne-am dat drumul pe frînghiile cu rufe, unde luptam să ne ţinem în cumpănă. Era un scandal şi un chiloman, de socoteai că arde satul. Cînd a ieşit spălătoreasă afară şi a văzut în ce hal îi adusesem bunătatea de prostiri, albe ca floarea, cu ghearele noastre pline de glod, s-a supărat foc, şi dă-i din nou bătaie lui tata. Bătaia asta lui bietul tata, pentru faptele noastre, mă umplea de nedomirire asupra regulelor pedagogice ale oamenilor. Îmi veni în minte să mă las de blestemăţii, ca să nu mai sufere alţii din pricina mea. Deşi era ziua nămiaza mare, chelăriţa ne adună după urmă şi ne închise în cotineaţă, dînd încă o dată cu piciorul în tata. Atunci auzii pe chelar mustrînd-o:

— Nu mai da în curcan, muiere, că nu-i el vinovat.

— Ba el e de vină, că aşa sunteţi cu toţii, arde-v-ar focul!...

Omul, plictisit, o înjură de tîmîia mă-si; şi spui drept că mă răcori la suflet. Femeie sunt şi eu, dar, nu ştiu de ce, parcă nu-mi plac femeile, că-s nedrepte şi cu pandalii.

Încetul cu încetul, a trecut vara, a venit toamna, ne-am bucurat de vreme lucie, cînd vedeam de pe vîrful casei noastre cum ardeau buruienile tocmai departe, pe Bărăgan. Cîteodată, tata cîrîia ca în vis, uitîndu-se pe cer, cînd cu un ochi, cînd cu altul. Noi, toate, ne strîngeam ciotcă şi ne uitam şi noi pe cer: cîrduri de cocori se duceau spre ţări străine, fără pic de milă de locurile noastre româneşti. Venetici plini de mofturi !

Şi numai într-o zi a nins !... Curgea din slava cerului o trîmbă de flori albe, parcă Dumnezeu ar fi scuturat toţi cireşii raiului. Eu, de bucurie, m-am cocoţat

tocmai pe vîrful unei căpițe de fin, pe cînd rațele băteau din aripi şi măcăiau, cerînd ploaie. Ce e drept, mie ploaia nu-mi place. Dar, şi fără de asta, rața el o ființă destul de grosolană. După mine s-au urcat pe căpiță toate curcile celelalte, au rîcîit fînul, au făcut stricăciuni şi necurățenie, pînă ce a alergat vizitiul cu biciul de la cai. Cum l-am văzut, am zburat tocmai cine ştie unde, simțind o nespusă plăcere de a pluti pe florile albe de zăpadă şi de a trece pe deasupra rațelor, ca un vultur. Aşa ni se întîmplă cîteodată la toți: vrem să părem vulturi.

Jos, pe pămînt, vizitiul judeca pe tata:

— Ah, ti, Kuştîdin Kuştîdinovici! Fietili tati nî fîn, tignîfes nî cai!...

Tata se ținea după el, încercînd parcă să-i dovedească cum că fetele lui nu aveau pene mărunte, care să rămîie în fîn. Rusul umbla prin zăpadă, cu biciul în mînă, strigînd:

—Fietili nî fîn, tignîfes nî cai!...

Stăpînul nostru, care şedea cu noi la țară, ieşi să vadă despre ce era vorba, ce fete se ascunseseră în fîn şi cum de luau caii tignafes de la ele. Rusul îi explică lucrurile; stăpînul rîse. Dar de atunci începu să ne taie...

II

Trecu şi iarna. Nu mă opresc asupra ei, fiindcă nu-i nici o pricopseală de ea. Nici tu frunză, nici tu țărnă, nici soare, nici urmă de păpădie!... Ştiu ele ce fac, pasările călătoare! De-aia e bine să nu te grăbeşti a judeca lumea, cînd n-ai trăit destul.

Pe unele din noi ne-au legat de picioare şi ne-au trimis la oraş; pe altele ne-au tăiat. Viața e cu adevărat o loterie.

Cînd s-a mai desprimăvărat, am început să mă simt ceva mai bine, dar un bine ciudat, cu doruri noi, cu bătăi de inimă neregulate, cu gînduri de taină. Am auzit că aşa ceva pătimesc fetele cînd ies la horă.

Din cîrdul nostru de băieți şi de fete rămăseseră puțini. Tata pierise. Cîțiva tineri de pripas, îmbrăcați cu pene strălucitoare, ne făceau curte. Trebuie să mărturisesc, eu, ştrengăriță de altădată, că nu-mi displăceau. Era ceva cald în coloarea penelor, rotocoale undelemnii, tivite cu aur; coada, o frumusețe, văzută din față. Văzută din dos, ca multe locuri omeneşti, lăsa de dorit.

Mă avîntasem adesea, în zbor, pe acoperiş şi prin agudul cel mare din curte, urmată de tot cîrdul, dar mai cu seamă de tineri. Mai mult însă îmi plăcea să mă urc pe verdeațadimprejurul casei, probabil, fiindcă făceam rău. De cîtva timp luasem obiceiul primejdios de a sări pe roata puțului şi a mă legăna în vînt, sau a mă ține în cumpănă pe fusul alunecos. Se întîmplase de cîteva zile să sece izvorul, aşa că nimeni din ai curței nu se supăra de petrecerile noastre echilibristice. Eu mă cocoțam pe toate ascuțişurile, ca să văd dacă domnii tineri îndrăznesc să mă urmeze. Era unul din ei, cel cu rotocoale untdelemniipepene, care ar fi fost în stare să se ție după mine pînă-n piatra seacă. Mare mîngîiere este, pentru noi, femeile, nebunia bărbaților !

într-o zi, nu ştiu cum, stam cam plictisită pe fusul fîntînei. Fidanțatul meu se rotea împrejurul unei prietene, zbîrnîind din aripi ca un zmeu, bufnind pe nări, schimbînd fețe-fețe din guşa cu mărgele, iar infama aceea făcîndu-se mititică, țipînd ca în vis şi gata să sărute pămîntul. Atunci am simțit că mor. Am alunecat şi am căzut. într^o clipă mi-am revenit în simțiri, am destins aripele şi am vrut să zbor. Era însă prea tîțzțiu. Cădeam, mă duceam tot mai jos, tot mai adînc. Lumina pierea, vremea se întuneca. O pîclă umedă îmi prindea aripele, o tăcere grozavă mă învăluia. Ajunsesem la fund...

Ah, Doamne, ce grozăvie! Puțin pietriş uscat, nişte ciuperci strîmbe ce creşteau printre ghizduri, cîte o picătură de apă ce cădea de sus... încolo, o coloană de pîclă ce apăsa pe mine; tăcere şi umezeală; o închisoare de patru palme, în care trebuia să trăiesc şi să mor. Să mor!...

Cine, ah, cine mă poate înţelege!... Tot sîngele fierbea în mine, toată viaţa mea tînăra se răscula împotriva soartei, cu groaza ascunsă că moartea m-a prins, mă ţine, mă sugrumă. într-o încordare uriaşă de voinţă, îmi făcui vînt de jos, şi, cu toate că nu puteam destinde aripele în întregime, mă ridicai sus de tot, pînă pe la jumătatea puţului. Aci, puterile mă părăsiră. Rămăsei o clipă în văzduh, căutînd un sprijin în sfîrcul aripelor, ce se rodeau de ghizduri. Apoi începu căderea, o cădere ameţitoare, mizerabilă, ruşinoasă, în care nu mai era nici ură, nici răzvrătire, ci numai neputinţă. Căzui din nou pe fundul de pietriş, sfărîmată de osteneală.

De aci înainte, începu truda. în toate zilele îmi adunam puterile, îmi încordam muşchii pieptului, întindeam aripele în răscrucea puţului, mă ajutam de scîndurile ieşite din linie... Cu toate astea, mă înălţăm tot mai puţin, pînă ce într-o zi nu mă mai putui înălţa de loc.

Dipsită de hrană şi de aer, simţeam că mă sfîrşesc. O toropeală blîndă mă pregătea parcă spre viaţa veşnică. Cîte o picătură de apă îmi lumina visul cu adieri de ironie.

Visam. Mă vedeam la nunta mea. Ah, nunta ! Toate fetele mă înţeleg... Scriam biletele de invitaţie: „Monsieur et madame Constantin Dindonowitch ont l'honneur de vous faire part..." în fond, oare cine-i mama mea? Ar fi mai drept să pun: „Monsieur et mesdames Constantin Dindonowitch". Dar lumea pasărilor, ca a oamenilor, e făţarnică şi, în numele porumbeilor, nu vrea bigamie. Nerodul ăla de pichioi, cu urechile de sidef, rîde de porumbei de se strîmbă. Şi cu toate astea ce poetice făpturi, porumbeii!... Cînd se îmbrăţişează, singuri, pe acoperişurile caselor, în arşiţa soarelui, furaţi de sufletele lor calde, sunt atît de vrednici, încît s-ar zice că i-a trimis Dumnezeu să ne înveţe dragoste şi credinţă. Atîta numai că le hîrîie ghearele pe tinichea, cînd alunecă în focul iubirii, — ceea ce încreţeşte nervii celor ce nu sunt amorezaţi în permanenţă ca ei. Cînd îi aude infamul de pichioi, urlă ca un cîine la flaşnetă. Eu, dacă aş

rămînea vreodată văduvă, cred că m-aş mărita a doua oară. Am văzut că damele adevărate, cînd le mor bărbaţii, îşi pun un văl negru peste tot capul. Trebuie să le fie tare cald. Eu asta n-aş putea s-o fac, fiindcă, la noi, durerea se poartă în inimă. E adevărat că nu ţine mult, dar e şi bine, fiind viaţa scurtă. Amicul meu, le coq de La Bruyere, zice: „l'on n'aime bien qu'une seul fois, c'est la premiere". Eu cred că se înşală. în toate cazurile, filozofia asta pare a fi a unui porumb, iar nu a unui cocoş. Ce curios este să vorbeşti de amor cînd n-ai iubit niciodată! Cu toate astea, a simţi ceea ce n-ai făcut încă, este a face de două ori un lucru ce poate s-ar cuveni să nu-1 faci de loc.

Altă dată mă vedeam tăiată în bucăţi şi aşezată în restaurantul de la Ploieşti.[2] Parcă mi se desfăcuse sufletul de trup şi priveam la căpcăunii de călători cum întindeau dinpieptul meu, alb ca sînul defatămare. Curioşi sunt oamenii cînd mănîncă: seamănă cu cîinii. Unii închid ochii şi parcă se întristează de plăcere; alţii mîrîie la copiii lor; alţii dau din picioare. Probabil fiindcă n-au coadă. Dar mai toţi au aerul supărat. De ce oare? Da noi e aşa de plăcut să te hrăneşti. Cel mult îţi ciupeşti vecinul cînd sunt grăunţe puţine. Dar ce-are-a face! Asta e aşa-numitul sport al „bobului", pe care orice curcă de neam trebuie să-1 cunoască. Rar vedeam cîte un englezcu soţia, atras la Ploieşti de mirosul petrolului, oprit la restaurant şi mîncînd cu mare evlavie şi eleganţă. Cîteodată mi se făcea milă de bieţii chelneri, cari stau toată noaptea şi aşteptau trenurile, sosite, toate, în întîrziere. *Neoiobăgia*[3] nu e o vorbă goală. Unii adormeau pe scaune; alţii spuneau prostii; alţii numărau parale. Odată a adormit un călător aşa de grozav, încît a pierdut trenul. Chelnerii au încercat să-1 deştepte, l-au tras de mînecă, l-au înţepat cu scobitori, şi numai după ce i-au turnat apă în cap s-a deşteptat omul. S-a văzut că cetea un articol al d-lui S.*. Altădată a intrat în sală o gloată de călători, cari păreau bolnavi de holeră, cereau melisă, cognac, cărămizi calde: aceştia mîncaseră în vagonul-restaurant. într-o seară, am văzut o doamnă slăbănoagă, vîrîtă într-o căptuşeală de umbrelă, care

însoțea pe un domn gras, vîrît într-o piele de țap. Lume de automobil. Doamna a mîncat toată carnea mea, și, în cele din urmă, a declarat că n-aveam nici un gust. Pesimiști bogați, adică rasa cea mai dezgustătoare de burghezi. Sufletul meu a avut cel puțin mîngîierea de a vedea că din resturile mele pămîntești, din oase, din zgîrciuri și din ficat, bucătarul a făcut un *pate de grives* pentru o nuntă. Nimic nu se pierde în natură.

într-o zi m-am pomenit cu o viespe, venită de bună voia ei în fundul pămîntului. Tous les gouts sont dans la nature. Mîrîia împrejurul meu, apoi se așeza pe ghizduri. în coșcovitura unei scînduredebrad, creștea o boabă de clei, rotundă și străvezie ca o picătură de miere. Viespea o cerceta, o mirosea, da să guste, și se vede că i se prindea trompa în clei, că se supăra. Iar mîrîia, iar se așeza lîngă boabă și iar da să guste. Odată s-a înfuriat grozav, și numai ce a împuns în scîndură, cu acușorul său, de care era legată o punguliță cu venin, mare cît un grăunte de nisip. Apoi s-a înălțat spre Domnul.

Curioasă e viața! Va să zică totul e numai punct de vedere sau închipuire. Dacă poți ieși din fundul pămîntului, el e tot așa de interesant ca restul lumii; dacă-ți închipui că ți-ai răzbunat pe scîndură, pleci glorios prin văzduh și te liniștești.

Cu toate astea, eu, dacă aș fi viespe, aș ști pe cine să împung, — pe infamul acela care face curte la toate femeile, care mătură ograda cu aripele lucii ce i le-a dat Dumnezeu pentru zbor, iar nu pentru a se lăuda cu ele și a lua ochii fetelor.

Ah, ce lucru mai e și gelozia asta !... Te taie prin inimă, te moleșește și îți vine să trădezi socrii și Socrații neamului, ca orice bun poporanist.[5]

u i

Lipsa de hrană mă trudea rău. îmi huia capul. Picioarele mi se făcuseră vinete, penele cenușii. Muream, încet, prelung, ca un zgomot depărtat, — cînd, deodată, se făcu lumină în mormîntul meu... întorsei capul cu greutate în sus, și văzui cerul... înțelesei că veniseră fîntînarii și că ridicaseră acoperișul, ca să poată lucra mai ușor la sleirea puțului.

Mare e puterea ta, Doamne !

Oamenii umblau forfota. Prinseseră de veste că se mișcă ceva în puț. Auzii o voce plină de guturai și atît de scumpă inimii mele:

— Brie Nikîlai, davai asta gîliata: kîrkî nî puț.

Nu trecu mult și simții că se coboară cineva. Dacă nu mi-ar fi tremurat inima de grijă, aș fi observat cît de comic e omul călare pe băț și văzut din hemisfera australă. Era vizitiul, — tatăl meu, iubitul și generosul meu tată, care își punea viața în primejdie, pentru o biată bleandă ca mine, mai mult moartă decît vie. îl pricepeam după scrîșnitul dinților, după „ah" și „brie", după petecele din fundul pantalonilor și mai cu seamă după mirosul de prune. Parcă s-ar fi coborît spre rai un cazan de țuică. Cînd ajunse lîngă mine, eu abia mai piuiam. El, doar cît nu plîngea:

— Ho-ho-ho-ho, săraca di mamîtî!... Kak brie?!...

Adică mă întreba, sub forma asta laconică, de toate aventurile mele. Și, fără multe complimente, își scoase cureaua de la nădragi, mă înfășură de labele amîndouă, mi le legă bine, apoi mă atîrnă de gîtul lui. După aceea încalecă iar pe căluș, își lipi gura de frînghie și strigă:

— Scapîti, Nikîlai!

Adică:

– Trage, băiete !

După cîteva minute eram afară...

Cine poate spune mirarea, dragostea, mila cu care fui primită ! Oamenii sunt cu adevărat niște ființe cu mult superioare celorlalte făpturi ale Domnului, și te miri cum de ne pun, cîteodată, la tavă, pe varză. Care mai de care mă lua în brațe, mă cîntărea, mă mîngîia, mă căina.

— A stat o lună și jumătate în fundul puțului!

— Ba mai mult: 52 de zile.

— Ba două luni şi jumătate. Ştii, Ioane, de cînd ziceam noi că ni s-a furat o curcă... Trebuie să fie două luni şi jumătate, dacă nu mai bine...

Unii ar fi voit să fi fost măcar doi ani.

Veni şi Bundeş, cîinele cel bătrîn; Bob, focsul de la cai; Scîncilă, o potaie plîngăreaţă, care la cea mai mică ameninţare schelălăia un ceas. Avui plăcerea să văd şi pe Gavrilă, calul de la ghiociu, pe spinarea căruia îndrăznisem să mă urc. Iacă şi agudul, iacă şi căpiţele de fîn,iacă şi cocoşul nadolean adus din străinătate, iacă în fine şi pichile...

Dar ei ?!...

Unde sunt ei, infamii şi totuşi scumpii, iubiţii gîndurilor mele?

De departe, din fundul viei, se auzi deodată o bolboroseală grozavă. în inima mea, alunecă o tăietură ca de cuţit de aur, ceva dureros şi fermecător, dulce peste toate puterile mele, şi simţii din nou că mor, ca atunci cînd căzusem în puţ: eram prea romanţioasă.

Dar eu zic că sufletele romanţioase trebuiesc compătimite şi iertate, fiindcă răsună şi pentru ele şi pentru cele ce nu răsună de loc, în viaţa asta necăjită.

UN PUI ŞI UN CĂRĂBUŞ

Nimic nu seamănă mai mult cu p femeie decît o cloşcă. Instinctul maternităţii face dintr-o biată bleandă, o fiinţă aproape cugetătoare, care umblă cuminte prin buruieni şi pare a înţelege că în viaţă sunt mai multe necazuri decît bucurii. De aceea şi au cloştile aerul pesimist.

Norii se rostogoleau deasupra dealurilor, ameninţînd a ploaie. De marginea pădurii, cloşca îşi întinsese aripele din toate puterile, apărînd o mulţime de pui, parte ai ei, parte rămaşi de la o soră mîncată de dihor. Nedreptăţi şi orfani pe toate drumurile.

Puii străini stau sub penele calde, pe cînd puii cloştii se îndesau şi ei în ceilalţi, rămînînd totuşi cu tuleiele în vînt. Cloşca cloncănea, iar ei ţîrîiau, scăpinîndu-se în fugă cu gheara după cap.

în primăvara aceea veniseră milioane de cărăbuşi să mănînce frunzele stejarilor. Trecuseră ca lăcustele şi lăsaseră marginea codrului arsă, semănînd cu un ochi fără gene. Copiii aruncau cu bulgări în copaci, din cari se scuturau clădării de gîze.

Norii treceau. Primăvara curgea din înaltul cerului, se desprindea din aburii pămîntului, adia prin ramuri şi prin ierburi, parcă ceva nou s-ar fi pregătit prin coclaurile văzduhului pentru pămînt. Cintezoii cîntau prin pomii din garduri, iar cucul, burlac, vuia prin pădure, chemînd cucita altuia.

Un cocoş, suit pe o ladă de mobile, goală, se uita la găinele tinere, purtîndu-şi creasta pe o ureche şi cîntînd:

Lado, n-ai mobile[1].

Măreţ şi glorios cum era el, da ştrengăriilor sale un aer aproape sever, şi numai din deprindere rea se lega de lada fără mobile.

Norii trecuseră. Puii ieşiseră de sub aripele cloştii care, astfel redusă, părea a-şi fi lăsat malacovul acasă. Ea pornise acum prin buruieni, pururi serioasă, înaintînd cu grije, rîcîind pămîntul la fiecare trei paşi, cloncănind mereu şi făcîndu-se că ciuguleşte, spre a-şi îndemna puii. Ochiul ei, neadormit, se întorcea către cer bănuitor, şi către garduri, şi mai bănuitor, părînd a înţelege că ulii şi dihorii nu ţin posturile, ca toţi creştinii pravoslavnici.

Saltanatul mergea la deal, către stejari, şi pe unde trecea, zvînta ouăle de furnică. Unul din pui întîlni un cărăbuş, căzut din copac cu faţa în sus. Deocamdată se sperie, lungind gîtul înainte. După aceea îl atacă, dîndu-i cu pliscul o lovitură de ciocan, de-1 învîrti pe partea cealaltă. Cărăbuşul sfîrîi să zboare, dar căptuşeala aripelor nu vrea să se destindă. în sfîrşit, aeroplanul se mişcă. Puiul, exasperat, desfăcu şi el tuleiele sale de aripi şi o porni la goană, ca un struţ, sărind peste buruieni uscate, peste bulgări de pămînt, pînă ce, la o cotitură, ajunse cărăbuşul, căruia îi dete una cu ciocul, de-1 trînti jos. Aci se aruncă pe el. îl scutură de aripi pînă i le zdrenţui de tot, apoi se puse să-1 lovească în ţeasta pieptului. Lucrul i se păru greu de tot, fiindcă îl izbea din toate puterile şi nu putea rupe nimic. Atunci se opri. Ca la toţi copiii, rezistenţa lua înfăptuirea unui duşman. O şterse la fugă către maică-sa, chiscăind, parcă l-ar fi urmărit dihonii. Cloşca îi ieşi întru întîmpinare, zbîrlită şi gata să sară în capul oricui. El, de bine ce o ajunse, ciupi pe un frate de după gît, se ciuguli o clipă sub guşă, parcă şi-ar fi îndreptat cravata, apoi îşi şterse ciupul de pămînt şi pe o parte, şi pe alta: în fine, păru a se gîndi. Deodată o şterse din nou spre cărăbuş,

ca şi cum firea lui bărbătească (era un cocoşel) n-ar fi putut îngădui fuga de pe cîmpul de onoare. Numai, de astă dată, îl urmau mai mulţi fraţi, crezînd că are în plisc vreo gînganie. Acelaşi altruism bîntuie peste tot. El trase drept la cărăbuş şi, fiindcă se simţea urmărit de fraţii dezinteresaţi, şterpeli cărăbuşul din fugă şi se puse să-1 înghită. Clămpăni o dată, de două ori, de trei ori, şi izbuti să-1 vîre jumătate pe gît. Prada însă era mai mare decît gîtlejul lui. Atunci, se încercă să-1 dea înapoi; nu izbuti. Se simţea strîns de gît. Ar fi voit să ţipe după maică-sa, să cheme lumea în ajutor, dar îi pierise piuitul, şi, desigur, ar fi murit înecat dacă dezinteresarea fraţilor nu i-ar fi îndemnat să se repeadă pe prada din gura lui. Trei deodată apucară cărăbuşul de coadă şi smuciră de el pînă ce-1 scoaseră din gîtlejul celuilalt.

Cei trei pui o porniră şi ei prin bălării, smulgîndu-şi cărăbuşul din ciup, unul altuia, pe cînd fratele lor se lăsase la pămînt şi, probabil, se gîndea. Mare comedie mai e şi viaţa asta! Auzi, să mori înecat cu o gînganie!... Dar, totuşi, îi adia prin pipotă urma unui gust de sevă de stejar, pe care un unchi al său, clapon, devenit din temperament poet decadent, i-1 definise pe franţuzeşte: „Du bleu tendre, au parfum d'orange". Cîte lucruri pot fi într-un cărăbuş!

Se sculă de pe brînci, cam trist, şi se luă după cloncănitul pasionat al mă-si, care îl cam plictisea. Umbla aşa prin tufe, neştiind ce să mai creadă despre viaţă, cînd, dintr-un luminiş, zări pe tată-său pe lada de mobile, gătit ca o zarnacadea:

— I!... asta am să fiu eu!

Nici un moment nu-i trecu prin minte să admire pe mă-sa, care îşi rodea sufletul să-1 crească şi să-1 facă bărbat în toată firea. Se vede că vocea sîngelui nu grăia cu destulă putere, căci, precum zicea el, întru sine: „La noi eşti sigur de tată; de mamă, niciodată". Filozofie nouă, cu adevărat.

Şi, îmbunat de închipuirea de sine, puiul merse mai departe prin buruieni.

DIN PUBLICAȚII

CELE DLN URMĂ GÎNDIRI ALE LUI WEBER

Soarele cobora încet valea cerească. Lungi raze întîrziate se furişau printre grile în interiorul camerei, răsfrîngîndu-se din stîlpii cei lustruiţi de palisandru, pe tapetul aurit al păreţilor. în fundul camerei, anticui pat îşi înălţa coloanele cu late pervazuri poleite şi mici cariatide de bronz. Perdelele mari de acelaşi desen cu păreţii lăsau să străbată, printre iţele de mătase, adormita privire a soarelui. Pe pernele patului, în fund, odihnea o figură palidă, ostenită de lunga aşteptare a morţii. Vai, celebra frunte, cum o umilise de mult durerea! Un braţ alb trecea pe sub cap, părînd că vrea să apere acel adăpost de geniu contra profanaţiunei. Ochii erau abia închişi. Pe sub pieliţa transparentă a tîmplelor, se vedea cum alerga cugetarea, delicată, armonioasă. Din cînd în cînd, buzele formau la extremităţi două scobituri, în umbra cărora se pierdea un zîmbet fin. Bolnavul visa.

Visa la trecuta lui fericire. I se părea că vede o umbră', ce lua forma pămînteană de femeie şi care venea, abia atingînd covorul, lîngă patul lui. O... dulce visai adolescenţei, cît eşti de nepieritor... Femeia se apropie; dete perdelele la o parte; îşi plecă faţa spre figura bolnavului şi printre lungile-i gene, se uită adînc... adînc... ca şi cum ar fi voit să înţeleagă gîndirea acelei nobile frunţi. După aceea îşi lipi buzele

de dînsa, se uită încă o dată la bolnav şi se retrase uşor.

Lîngă pat se afla deschis un piano, lucrat în lemn de roză. La mijlocul lui, un portret de femeie se pierdea sub cîteva frunze sculptate ce-l încadrau[2]. Umbra se uita la dînsu; era tocmai portretul ei. îngenunche înaintea pianului şi rămase cîteva minute cu capul în mîini. Se sculă apoi şi se încercă să cînte. Atinse cîteva acorduri, în surdină, dulci... ca cea din urmă rugăciune a unei victime şi...

Deodată un braţ uscat ieşi de sub perdele şi se întinse către scaunul pianului ca şi cum ar fi voit să prinză pe cineva.

Bolnavul nu mai visa. Mîna se lovi de clape şi se retrase încet sub perdele. Tăcerea fu întreruptă de nota pe care o dete clapa atinsă... în cameră se-ntuneca...

După cîteva minute, mîna apăru iarăşi şi se plimba pe notele din bas, cîntînd un dulce cîntec, dulce... dulce... armonios...

Erau cele din urmă gîndiri ale lui Weber scrise după un vis.

NATADIA ANISIMOVNA

In amintirea lui Virgiliu Cotescu[1]

Oricum, lui îi plăcea atît de mult, îi era atît de drag, — cum zicea el, — acel portret, încît ar fi vrut să trăiască totdauna la Munih ca să-l poată vedea în fiecare zi. Interesele însă-l duceau la Paris.

Tatăl său pierduse toată starea în cărţi, şi începuse deja a-i micşora pensia ce-i trimetea pe fiecare lună. Niculeanu prevăzuse acest sfîrşit, însă nu îndrăznise niciodată a-i reaminti despre partea rămasă lui de la mama sa. Ce vreţi? Sunt unele suflete atît de nobile, caractere atît de delicate, încît aşteaptă cu mai multă mulţumire mizeria, decît să facă pe alţii să sufere din pricina lor. Aceştia, desigur, sunt cei aleşi, dar şi cei nefericiţi.

Niculeanu începuse să-şi vază toate planurile, toate speranţele lui, schimbîndu-se ca norii pe cer: aci o frumoasă insulă tivită de soare cu purpură, aci o pădure colosală umblînd pe cer, aci nişte frumoase castele de aburi; acum un chip de uriaş, mai pe urmă un şarpe, mai pe urmă un fum... Astfel piereau visurile lui.

într-o frumoasă seară de octomvre 1877, erau adunaţi, în salonul din strada Clemenţii[2] al doamnei M., o mulţime de bărbaţi şi dame, în cerc intim. Unii vorbeau politică, aprinşi contra guvernului[3]; alţii, strînşi

în jurul sobei, ascultau povestele pline de haz ale consulului francez; alţii iar, stăteau în jurul pianului, urmărind cu privirea cum alergau de frumos degetele doamnei O... pe clape; toţi, în sfîrşit, petreceau pe socoteala lor, sau pe a altora, nepăsători, galanţi, fericiţi. în mijlocul casei, lampa, cu lungile ei raze melancolice, îi privea pe toţi cît de uşor treceau pe unda vieţei; iar Filip se uita cum biata lampă îşi da, pe fiecare secundă, din viaţa sa, pentru ca să lumineze acele capete stupide. Vai, negreşit, aşa piere fiecare lampă omenească, fără ca, cu toate acestea, întunerecul să dispară...

Pe la zece ceasuri veni colonelul R. gîfîindşifoarte-ncîntat că putea să aducă o noutate acestei frumoase societăţi.

— Românii au trecut Dunărea.

— Cum? Cînd?

— S-a declarat război.

Această noutate dete loc la o lungă discuţie în care se amestecau domni, doamne şi domnişoare. Unii susţineau pe guvern şi pe ruşi; alţii — şi aceştia erau rari — îi dezaprobau. Colonelul îşi plimba sabia pe covor cu multă încredere. Doamna O... începuse să cînte Marsilieza, iar consulul francez îşi ridicase capul sforăind şi-şi mîngîia mustaţa.

Cel ce însă era mult mişcat de această noutate era Niculeanu.

El se întorsese din Paris, lipsit de mijloace, fără să-şi poată trece cel puţin teza de licenţă. Acum era funcţionar la Ministerul de Externe. Funcţionar în minister!... Viaţa cea mai mizerabilă, cea mai sleită de orice emoţiune, de orice plăcere... O monotonie care ar exaspera pe cel mai concentrat spirit, pe cea mai uniformă existenţă. Trebuia natural ca Niculeanu să fugă de acolo sau să se împuşte.

Venea războiul. O ! ce liman de mîntuire pentru dînsul. O viaţă cu totul nouă: scene vii de dureri, pînă atunci numai citite; privelişti măreţe, împuitoare; nopţi întunecoase ca mormintele, luminate de arcurile de foc pe cari le descriu bombele în zbor; moartea, întrevăzută de ochiul speranţei, şi, poate prinmoarte, nemurirea, gloria... Da, era un liman de mîntuire războiul.

Gazda era mătuşa lui Niculeanu. Ea-1 iubea cum se iubeşte portretul unei surori moartă: cam de respect, cam de milă.

— Ce bun băiat e Filip, zicea mătuşă-sa. Seamănă cu biata soră-mea. Are tocmai caracterul familiei noastre.

Şi cu aceasta, doamna M... îşi tămîie, foarte pe de departe persoana. împărăţie a egoismului omenesc !...

Cine însă iubea pe Filip în adevăr, din acest bazar de fiinţe, era vara lui. Dar vara lui era un copil, care, ori de cîte ori Niculeanu se uita lung la dînsa, atingea un *si* be mol în loc de un *si* natural, sau întorcea două file deodată.

— Ştii, Iulio, că mîne plec?

Ea-şi ridica ochii de pe note încet, şi, fără a înceta să cînte, îi răspundea şi mai încet, încă.

— Pleci? Şi de ce pleci?

— Fiindcă trebuie să fac şi eu ceva pe lume.

— Nu faci destul acum?

— Acum nu fac nimic.

— Nu eşti la minister?

— Da. Dar asta şi cu nimic face tot atît. Mă duc să intru voluntar. Poate acolo să-mi găsesc adevărata viaţă.

— Poate să mori...

— Poate... ce ar ieşi de acolo. O picătură de apă mai puţin în mare.

Iulia-şi plecase capul de tot pe note. Era un pasagiu din *Coriolan** pe care nu putea mai niciodată să-1 treacă. Bine că ajunsese la dînsul...

Niculeanu merse la mătuşă-sa şi-i spuse hotărîrea ce luase de a pleca în război. Doamna M... îşi îndeplini cu multă demnitate datoria d-a protesta şi rezista rugăciunelor lui Niculeanu; însă sfîrşi prin a se învoi la plecarea lui.

— Ţi-am spus totdauna, — zise doamna M..., onorabilului domniei-sale soţ, — că acest băiat e de o încăpăţînare revoltătoare. Iată ce a moştenit de la tatăl său!

Nainte d-a pleca, Niculeanu trebuia să-şi ia ziua bună de la rude şi prieteni. Domnul şi doamna M... ieşiseră. Era acasă numai guvernanta şi Iulia. Ceru voie guvernantei să vază pe vară-sa. Iulia veni înaintea lui foarte veselă.

— Nu mai pleci; aşa-i?

— Dimpotrivă. Diseară cred să fiu în Măgurele. Am venit să-mi iau adio.

Ea rămase pe loc.

— Adio, Iulio!

Ea făcu un pas. Niculeanu îi luă frumosul său cap în mîini şi-şi lipi buzele de frunte. Ea se ridică în vîrful degetelor şi, coprinzîndu-1 cu braţele de gît, şopti într-un lung sărutat:

— Adio, Filip!

Era negură deasă. Iarna îmbrăcase cu o haină de promoroacă natura vie şi natura moartă. Satul Gavarin se vedea în murgul serei ca o ruină învechită, pe ale cărei pietre timpul şi-a scris neagra sa slovă. Rar, cîte-o lumină îngîna doliul nopţei cu slabele sale raze. Vîntul părea a fi singurul locuitor al acestor triste adăposturi omeneşti.

Către seară carul lui moş Zgură intră în Gavarin.

Natalia Anisimovna se hotărîse să rămîie o noapte pe drum. Era sleită de putere şi trebuia, cu orice preţ, să se odihnească. Traseră la hanul ce se afla tocmai de marginea satului. Aici se găsi un pat, aşternut cu paie, pentru Anisimovna şi cotlonul unui cuptor pentru soldat.

Hangiul era un bulgar de rasă, cu capul crescut spre creştet, cu pomeţii obrazului ieşiţi în afară şi cu o pereche de urechi foarte respectabile. De altminterea toată înfăţişerea lui era suspectă. Smerit prea mult cu Anisimovna şi prea puţin cu Niculeanu, pe care-1 crede un simplu soldat, hangiul îşi avea planurile lui. Filip băgase de seamă cîteva lacome aruncături de ochi ale bulgarului către geanta ce-o purta Anisimovna după gît. îşi făgădui să fie deştept.

Cam după miezul nopţei auzi în cameră unde dormea ea şoapte, cuvinte întrerupte şi un ţipăt pierdut. Îşi

apucă revolverul şi sări drept la uşe. Uşa era încuiată pe dinăuntru. O lovi cu umărul şi ea sări cît colo. Cum făcu primul pas în cameră, o mînă îl apucă de gît cu atîta putere, încît era să-1 năduşe. Se trase în lături şi descarcă revolverul în pieptul celui ce-i iubea atît de mult grumazul. După aceea aprinse răpede un chibrit şi, la lumina lui, avu vreme să vadă, alături, un corp întins jos şi pe Anisimovna în genunchi naintea patului. Aprinde un alt chibrit şi cu dînsul un capăt de luminare ce se afla într-un pahar. Anisimovna era tot în genunchi. Căuta cu ochii spre cer, şi atît de departe... cu atîta suflet în privire, încît Filip rămase uimit lîngă masă.

Natalia Anisimovna semăna cu Elena Forment. Acuma vedea el. Avea părul blond şi tot atît de scurt ca al portretului din Munich. Ochii care serugau erau tot atît de albaştri ca şi ai Elenei. Umerii erau albi. Fruntea era senină. Gîndul era pe buze şi buzele şopteau o tainică rugăciune. El o privea...

Natalia se sculă iute şi-i apucă o mînă pe care i-o sărută ca o sclavă. în Rusia trăieşte încă acest obicei.

— Oh! îţi datoresc viaţa, îi zise ea franţuzeşte. Dumneata nu eşti un simplu soldat... spune drept.

— Doamnă, am poruncă să vă duc şi să vă apăr, ori pe unde veţi merge. N-am făcut decît să-mi îndeplinesc datoria.

— Ce nobil! — zise ea încet. Apoi îşi luă pe dasupra o şubă mare ce-o avea cu dînsa şi ieşiră în salahanului. Aci, Natalia se aşeză pe o bancă de scînduri ce se afla în faţa sobei.

— Ce răi sunt bulgarii ăştia! Pentru cine mor ruşii... şi românii! — adaogă mai pe urmă, uitîndu-se la Niculeanu. Eşti din Bucureşti, d-le, nu-i aşa?

— Da, doamnă, sunt din Bucureşti.

— Ai căzut la sorţi, şi n-ai stăruit să scapi? Nobilii au acest drept.

— Nu, doamnă, la noi nobilii n-au nici un drept mai mare decît ceilalţi oameni. Şi afară de asta, eu sunt intrat voluntar şi... nu sunt nobil®.

— Dacă eşti voluntar sau nu, aceasta n-o"ştiu, nobil, domnule, te încredinţez că eşti cel mai nobil om ce

am cunoscut vreodată. Dumneata n-ai mamă? Cum te-a lăsat să intri voluntar?

— Nu, n-am mamă, — zise el încet.

Natalia se uita lung la flacăra focului. în fața acestei simple dureri, îi trecu prin minte, ca un fulger, cît rău putea să facă acestui biet soldat cu atîta indiscreție; îi întinse încă o dată mîna.

— Iartă-mă, 'i zise, că te-ntreb niște lucruri atît de intime. Credeam că trebuie să știu totul din viața dumitale... Nu, nu trebuie.

Din foc scăpau efemere scîntei și piereau în negura nopței, cum piere în noianul cugetărilor o lumină de geniu.

Alături un cadavru. Aci două suflete ce se furau unul pe altul.

Aici viața. Dincolo moartea. Iată pămîntul.

Anisimovna își aduse aminte de moartea cea sigură ce o aștepta, dacă nu era Niculeanu, și un fior îi trecu prin tot corpul. Fără voie se lipi de brațul lui ca de un braț păzitor. Flacăra albăstruie, ce trăia în urma unor cărbuni potoliți, pierea ușor, iar reflexurile sale aurite colorau obrajii ei cu un carmin plin de viață, ce se pierdea în umbra tîmplelor cugetătoare, cum se pierde purpura asfințitului în albastrul închis al murgului serei.

încet, cărbunii se stingeau. Anisimovna se uitase lung la dînșii, rezistînd încă ostenelei. I/in însă, somnul îi coborî pleoapele pe ochi și, puțin cîte puțin, o fura. Somnul îi rezemă capul de umărul lui Niculeanu, și tot somnul i-l plecă încă pe brațele lui. Anisimovna dormea. El se uita la figura ei și-i mîngîia părul mătăsos ce cădea ușor pe frunte. Gîndiți-vă: portretul cel vecinie adorat, Elena Forment, era acolo, respirînd lin pe brațele lui, visînd și... cine știe, visînd poate la dînsul, încrezătoare, liniștită și înconjurată de acea aureolă a razelor murinde. O!... da!... Cît era de frumoasă Natalia Anisimovna, lui Niculeanu i-o spunea inima lui. A iubit-o cum iubește volbura cea catifelată soarele, numai pentru o zi, pentru un ceas, pentru o minută, dar a iubit-o, ca și floarea dîndu-și viața o dată cu inima și murind a doua zi.

Anisimovna dormea. El își plecă capul încet și o sărută lung... îndelung... ascunzînd, acest nebun țipăt al inimei lui, între mîni, ca și cum i-ar fi fost frică de însăși palida lumină a cărbunilor. După aceea își ridică fruntea cu greu: își lăsase sufletul pe buzele ei.

A doua zi, în zori, Natalia se deșteptă în sunet de săbii și pinteni. Era un escadron din regimentul lui Niculeanu care avea ordin să meargă la Plevna pentru ca să se unească cu coloana colonelului S... Comandantul escadronului porunci lui Niculeanu să se-ntoarcă la corp împreună cu alți patru oameni. Anisimovna rămînea sub protecția lui.

Niculeanu, după ce-și găti armele și calul de drum, se duse s-o vadă. Ea sta la geam privind alba manta a iernei și cu gîndul măsurînd deșertăciunea omeneștilor combinări, deșertăciuni tot atît de mari ca și golul ce-i rămînea acum în suflet. Un 'necat care s-a prins de creangă, cînd creanga se rupe, moartea e cu atît mai omorîtoare cu cît a fost mai aproape de speranță.

_ Credeam, doamnă, că o să vă pot duce pînă la Plevna. Nu, nu se poate.

— Vis... vis frumos cum se stinge!

— Orice vis, cel mai frumos chiar, se naște seara și apune dimineața... S-a făcut ziuă, doamnă.

— Știu...

După aceea cugetă puțin.

— Nu mă cunoști. Sînt văduva contelui T... Nu-mi port titlu fiindcă nu voi să iac zgomot. Am luat numele tatălui meu Anisimov. Mă numesc în adevăr Natalia și să știi că Natalia te-a iubit într-o zi cît nu te-a iubit și nu te va mai iubi nimeni pe lume, dar nimeni.

— M-ai iubit?

Iată! Elena Forment îl iubea,

încă o dată întrebă mai încet:

— M-ai iubit?

— Da... și acest da spunea toată adîncimea iubirei ie.

— M-ai iubit! Ia seama ce zici. Mă faci să deviu un rău soldat... Plecasem să mor și țineam să-mi plătesc scump moartea... O, nu! Eu trebuie să mor; sînt soldat. Adio, doamnă...

Şi ieşi ca un fulger. Ca să întîlnească pe camarazii săi trebuia să treacă pe dinaintea ferestrei unde era Natalia. Ea deschisese geamul.

— Copile, —îi zise. Ţi-e frică de tine însuţi. Am să te întreb ceva. Apropie-te.

Niculeanu veni. Ea-i spuse încet:

— Priveşte-mi buzele: sunt arse.

— De vînt, doamnă.

— Nu.

— De sete atunci.

-- Nu. M-ai sărutat şi flacăra te-a văzut. Credeai că eşti singur? Dar inima, flacăra pe care o poartă fiecare om în piept?... Ea te-a simţit şi ea mi-a ars buzele.

— Da... tot vînt, doamnă... furtună interioară.

— Nu glumi, te rog. Dacă ai şti cît sunt de nenorocită, cel puţin ai fi serios... de respect.

— Am nenorocirea să cred că omul nu poate iubi de două ori şi femeia... poate niciodată. Aţi fost măritată, doamnă contesă.

— O... eşti copil, eşti copil! Du-te... Ba nu, Filip, rămîi; ascultă-ţi inima. Tu mă iubeşti. Spune-mi că mă iubeşti... mă iub...

Cele din urmă silabe le cînta inima. El o iubea în adevăr şi o săruta acum. îşi săruta scumpul lui portret, săruta pe Elena Forment şi, minune! Elena Forment îl săruta şi ea.

Spune undeva Alfred de Musset că oamenii cu mult spirit nu pot iubi cu acelaşi delir cu care iubesc simplii muritori.

Pricina e că geniurile îşi închipuiesc nişte visuri atît de poetice, atît de drăgălaşe, nişte femei atît de deosebite de cele care trăiesc, încît e aproape cu neputinţă de a le prinde vreodată pe pămînt.

Prietenul meu era un om cu mult spirit. El avusese un vis cu ochii albaştri, — visele au totdauna ochii albaştri, — cu părul blond şi cu sufletul viu, arzător. Găsise, la Munich, oarecare asemănare între idealul lui şi portretul lui Rubens, şi acum găsea oarecare asemănare între portretul lui Rubens şi Natalia Anisimovna. Ce trist! Oricînd voieşte cineva să treacă de la lumea închipuită la lumea care trăieşte, trebuie să se coboare totdauna jos, jos de tot. Şi Natalia Anisimovna era încă una din cele mai graţioase creaţii ale gheţurilor. Ar fi putut, foarte bine, să înfăţişeze iarna, în toată majestoasa ei melancolie, dacă n-ar fi avut ochii cei mari, de coloarea eerului de toamnă, în cari, vibraţiile sufletului se oglindeau întocmai cum se oglindeşte frunzişul cu dulci nuanţe al unui pîrîu în însuşi cristalul apei sale.

Niculeanu o cunoscuse în nişte circumstanţe atît de deosebite, într-o situaţie atît de fermecătoare, încît i se părea că trebuie s-o iubească şi, în adevăr, el iubea din toată inima frumoasa victimă ce o scăpase de la moarte şi pe care o adormise în braţele sale.

— Filip Niculeanu! striga un soldat prin curte; chemaţi pe Filip Niculeanu; trebuie să plecăm.

Trebuia să plece... O sărută şi fugi din braţele ei ca o gîndire...

Vîntul îşi cînta monotona sa legendă de nord, iar la glasul lui, uscăţivele crăngi ale pădurei tresăreau de spaimă. Neîndurat, zburdalnic, vecinie călător, crivăţul umblă dealurile şi văile, ţările şi mările, amorţind apele, închegînd lacrimile, îngînînd suspinele. Cît e de sălbatic vîntul de iarnă ! Cîteodată e aşa de bine în armonie cu oarecare situaţii ale sufletului încît cei ce-l înţeleg îl iubesc mai mult decît se iubeşte adierea răcoroasă a serilor de vară. Pare o muzică scrisă de *Iarnă* într-adins pentru versetele lui Ossian[7].

Da adăpostul unei păduri uitată de vremuri se oprise carul lui moş Zgură. Anisimovna se întorcea de la Plevna. Rămăsese acum singură, singură în lume. Fratele ei murise. Stejarii întindeau către dînsa lungile lor braţe învălite cu chiciură, iar vîntul îi aducea de departe, tocmai de la Dunăre, tainice fiori de moarte, şoapte de dor nemărginit. Glasul vîntului ea-l cunoştea; ţipătul crăngilor îi spunea cum durerea e doamna stăpînitoare a întregei creaţii; chiciura îi arăta, printr-un simbol alb, că doliul atinge adesea toate inimile... Şi totuşi, ea nu înţelegea...

Dar iarăşi... schimbăcioasa fire a mai dat timpului primăvară, pădurilor flori, inimei speranţă... Cum le-ar fi înşelat altfel.

— Moşule, te rog, să plecăm. Mînă spre Dunăre.

Şi carul plecă din nou. încă două zile şi două nopţi merseră în susul vîntului, fără a se opri decît la cîte un adăpost de pădure, sau lîngă cîte o movilă, pe vîrful căreia cruci mari depiatră se înălţau cu o măreaţă linişte, dominînd toate văile dimprejurul lor. Anisimovna se oprea lîngă fiecare cruce şi o săruta cu o pioasă credinţă. Cine ştie... Poate într-unui din acele morminte uriaşe era şi fratele ei. Cine ştie?...

A treia zi carul ajunse într-o luncă întinsă. Pe dasupra îngheţului, noaptea lăsase un mic strat de zăpadă pe albul căruia se putea vedea cea mai mică pată. Ici ohaină soldăţească: mai încoloun turban; în dreapta scheletul unui cal; în stînga, cadavrul unui om; peste tot, arme sfărîmate, sînge, jale. Cîmpul întreg părea rămăşiţele unei mese date de moarte prietenilor ei iarna, singurătatea şi corbii.

Cum mergeau, calul ce era înhămat înainte se opri deodată. Unchiaşul strigă de cîteva ori la dînsul. în zadar. Atunci se dăte jos. Naintea calului era un soldat mort.

— Bree! Da' repede i-au mai mîncat zilele...

— Ce e, moşule? întrebă Anisimovna.

— Ia...Soldatulcene-odusrîndultrecutsprePlevna.

— Cine?

— Vin de vezi şi dumneata cine!

Natalia se dete jos. Ea înmărmuri înaintea cadavrului. Se lăsă pe un genunchi şi, într-o strînsoare convulsivă, voi să sărute fruntea mortului — dar leşină...

Mortul era Niculeanu.

*

Acum, dacă veţi vedea pe marginile Nevei o femeie îmbrăcată în negru, stînd rezemată de cheu şi urmărind totdauna cu privirea repedele zbor al undelor, să n-o supăraţi niciodată. Gîndul ei pleacă pe valuri şi cu dînsele se duce, se tot duce mereu...

Ea a iubit într-o zi cît n-a iubit şi nu va mai iubi nimeni pe lume.

CELE DOUĂ SURORI

Măgurele, *1879*

Vă voi spune din cîte-mi aduc aminte...

Am cunoscut odată două fetiţe cari mergeau totdeauna ţinîndu-se de mînă. Cea mai mică era oacheşă. Avea ochii negri, aprinşi de o văpaie arzătoare, ce adesea murea sub umbra genelor. Păru-i era asemenea închis. Purta pe,el, toată primăvara, o cunună de trandafiri albi. Cînd s« scuturau trandafirii, ea-şi lăsa părul în bucle mari pe umeri; şi atunci semăna cu geniul furtunei. Lumea-i zicea *Inimă.*

Cealaltă avea ochii albaştri, ca seninul cerului de toamnă. în ei i se reflecta toată bunătatea sufletului. Şi ea avea părul negru, dar pe el purta numai cîteva buchete mici de mărgăritărel. Cînd mărgăritărelul nu mai înflorea, ea nu-şi lăsa părul în bucle mari pe umeri, ci şi-1 prindea pe cap; şi atunci semăna cu statua *înţelepciunei.* Ei îi ziceau *Minte.*

Şi *Mintea* şi *Inima* mergeau pe un drum lung, *Mintea* privind totdeauna înainte, *Inima* privind adesea înlături.

Erau pe drum: alee pline de umbră, în fundul cărora se zărea oglinda locurilor tăcute ca şi singurătatea; nisipuri mari ca nemărginirea; părîuri tremurătoare ce spuneau malurilor legenda codrilor; erau iarăşi, flori pline de rouă şi raze ce se adăpau din potirul lor...; şi rîpe adînci în fundul cărora glasurile mureau... şi iarăşi alee cu umbră... şi iarăşi nisipuri. Iar în capătul

drumului era o pajişte verde, unde sora cea mai mare voia să ducă pe cea mică.

Odată, *Inima* văzu o răsură ce se legăna pe braţele vîntului. *Inimei* îi erau dragi trandafirii, chiar cei sălbateci. în zadar voia sora cea mai mare să-i spuie că răsurile nu sînt nişte adevărate flori; ea nu vrea s-asculte. Astfel, fugind de lîngă dînsa, *Inima* seduse să rupă floarea vîntului; însă nici nu apucă bine s-o atingă că ea se şi scutură. Creanga cea ghimpoasă-i înţepă mîna, iar *Inima* se întoarse rănită. Atunci ştiu că *Mintea* a zis *Inimei:*

Te-a-nghimpat... Are să-ţi treacă... Dar să ştii că-ai să-ntîlneşti
Pe întinsul drum al vieţei şi răsure omeneşti.
Ele cat numai să placă şi sâ-nşele cu coloarea
Ascunzîndu-şi cît pot ghimpii, arătîndu-şi numai floarea...
Iar de ai vrea mai de-aproape cugetul să li-1 masori
Ai să vezi că sub răsure sunt măceşi înţepători.

Şi de atunci *Inima* a-nceput a mai asculta. Iar cînd voia să-şi aminte de toate florile pe care le uscase, purtîndu-le pe cap; orcînd prindea să se gîndească la trandafiri cari o rănise, *Inima* întreba totdeauna pe sora sa cea mai mare, căci *Inima* n-avea memorie.

O singură dată-mi aduc aminte că *Inima* a uşurat durerea surorii sale:

Treceau printr-un deşert, fără pomi şi fără apă, mai pustiu decît chiar un suflet îmbătrînit fără amintiri. *Mintea* era ostenită. Venise atîta loc...şi pajiştea era încă departe! Atunci se rezema de o stîncă şi, după ce privi vecinicia deşertului ce se pierdea în bruma vremurilor, pentru întîiaşi dată frumoşii ei ochi se umplură de lacrămi. Pustietatea locurilor serăsfrîngea în sufletul ei, atît de tristă, atît de nemărginită, atît de pustie încît *Mintea* uită taina ce o lega de nisipuri, şi o simţire tremurătoare îi înveli albastrul ochilor cu o gheaţă străvezie de lacrimi. Atunci, se apropie de sora ei, o luă în braţe şi, dîndu-i jos de pe cap ghirlanda de trandafiri veştezi, îi sărută părul cu o nebună simţire de frică...

— Soro — zise ea *Inimei* — ai văzut o pasăre...?

Şi, pe cînd întreba, pasărea deşertului venea prin aerul fierbinte, cu aripele strînse de uscăciune şi cu ciocul deschis de sete. Ea se aşeza pe umărul *Inimei* şi se-ntinse spre gura ei. *Inima* o adăpa din gură, şi pasărea plecă iarăşi, pe sub soarele cel arzător, spre verdeaţa vieţei.

— Dorul... zise *Inima* surorii sale.

Şi iarăşi plecară *Mintea* şi *Inima* pe nisipul cel nesfîrşit, mergînd şi tot mergînd, pînă ajunseră pe marginea unei prăpăstii, al cărui fund se pierdea în întunericul straturilor pămîntului. Un pîrîiaş spumat, mormăia pe braţele muşchiului şi a pietrişului ce dormea sub apă. Nici un zgomot, nici un echo nu venea să moară în adîncul acestei văi. Din cînd în cînd numai, cîte un prigor de toamnă ieşea de sub întunericul malurilor şi se pierdea în zare, lăsînd în urmă-i fiorile pe care le deşteaptă tristul său glas.

— Ce-i aici? întrebă *Inima* pe sora sa.

— Aici e împărăţia *Somnului* — îi răspunse *Mintea.* Vino cu mine.

Şi, cam fricoasă, *Inima* urmă *Minţii* pe o potecă îngustă ce se-nfunda în vale. Acolo ele se simţeau coprinse, ca prin vraje, de o piroteală ce le închidea pleoapele, şi ar fi dormit, desigur, dacă *Inima* nu zărea, tocmai atunci, o floare ce se legăna voioasă pe vîrful celuialt mal. Era atît de mlădioasă, atît de nebună pe marginea acelei adîncimi, atît de sus pusă, încît numai vîntul ce o legăna şi Dumnezeu care o semănase puteau s-o miroase.

— Ah... ce frumoasă e — zise *Inima;* mă duc s-o rup!

— Nu, sora mea, nu te duce: e prea suspentru tine. N-o s-o ajungi niciodată.

însă *Inima,* fără s-o asculte, plecă şi, după multă muncă, ajunse lîngă floare. Cînd însă să întinză mîna spre a o rupe, o suflare de vînt depărta puţin floarea, iar *Inima,* voind să o ajungă, căzu în fundul rîpei...

O... i-a făcut un mormînt aşa de frumos *Mintea* alături de pîrîu, ca şi în sufletul ei, încît însuşi împăratul rîpei vine adesea să-l vază. Numai cînd vine el, *Mintea* se odihneşte.

Eu, de atunci, n-am mai cunoscut decît pe sora cea mare.

CĂTRE NATALIA NINA

SCRISOAREA I

Doamnă,

în ziua de azi, cînd fiecare caută a-şi pune cugetul la adăpost de orce impresiune displăcută şi inima la umbră de orce simţiment supărător, cînd tot ce se mişcă pe lume se mişcă numai pentru sine, cînd egoismul este, mai mult decît orcînd, domnul săpînitor al tuturor gîndurilor noastre, cînd iubim pentru că ne iubim, cînd urîm pentru că ne urăşte, cînd cugetăm pentru ca să fim lăudaţi, — n-ar fi oare ne-nemerit a dizgropa o lume moartă de speranţe, de iluzii, de aspiraţiuni pe care-mi plăcea să mi le închipuiesc alături de dumneavoastră, şi în cari vremea a suflat întocmai ca într-un castel de cărţi? Nu ar fi ne-nemerit, doamnă, să vă mai amintesc toate acele dulci nimicuri cari, privite prin ochelarii celor 18 ani, mi se păreau — sau dacă binevoiţi a primi cuventul — ni se păreau pline de farmec? Nu ar fi ne-nemerit să vă mai spui, astăzi încă, cîte taine ascundeau buclele negreţ ce se resfirau pe umerii cei mai frumoşi ce au avut onoare să poarte vreodată un cap atît de viu ca al d-voastră...? Şi, doamnă... cîte regrete... cîte regrete mi-au rămas în fundul inimei; cîtă nebunie, cîtă pasiune m-au făcut să nu vă mai uit, ar fi oare ne-nemerit a v-o spune?

Poatecă nu, doamnă, căci inima adesea dă, întocmai ca o placă de metal, reflecţiuni de acelea ce fug în

partea opusă; adesea raza unei fericiri prezente, căzînd pe oglinda inimei, se reflectează tristă spre trecut.

Se-nțelege, doamnă, că nimeni nu poate să vă dorească mai multe raze de felul acesta decît eu. De aceea nu cred supărător, pentru scumpa d-voastră liniște, de a vă aminti cîteva trecute lucruri, cîteva frunze uscate pe cari le-a dus Trotușul departe... foarte departe...

Vă aduceți aminte, doamnă, cum ne-am cui oscut pentru întîiași dată. Vi se oprise trăsura în Trotuși, împiedicată de cîteva pietre mari. Roatele ascunse de apă lăsau să se vadă numai landowul, în mijlocul căruia stați, întocmai ca Neptun pe valuri, cu ochii mari speriați și cu umbrela întinsă; este adevărat că umbrela chinezească și *negrul* după capră stricau din efectul acestei asemănări; ochii însă, fără să fi văzut vreodată pe ai lui Neptun, vă încredințez, doamnă, că erau așa de frumoși, că spuneau atîtea lucruri în sălbateca lor rugăciune, încît, de atunci chiar, am simțit că o să am mult de gîndit la dînșii. Ce vreți, doamnă, — cînd ai 18 ani și cînd ești din fire înclinat a găsi, chiar în ochii dea doua mînă, schintei de poezie, niște ochi atît de limpezi și atît de albaștri, ca ai d-voastră, sunt de natură a-ți pune inima într-o adevărată stare de incendiu.

Am venit cu trăsura alături de a d-voastră și atît de alături încît am putut să vă trec în brațe dintr-una într-alta. Astăzi încă, cînd închid ochii, vă văd cu brațele întinse spre mine și cu buzele tremurînd de un zîmbet de spaimă și de mulțumire. O... dacă aș putea să mai simț și acel dulce fior ce m-a coprins cînd v-ați strîns brațele de gîtul meu... Dar nu, doamnă. E scris ca fiecare om să fie fericit numai o dată în viața lui, și să plătească această fericire cu o lume întreagă de regrete. Și iarăși... la cîți le este dat să sufere această dulce suferință?

Cînd ne-am dat jos, pe celalt mal, mi-ați mulțumit pe cît ați putut face cu o cunoștință de cîteva minute, spunîndu-mi, în același timp, cum vă numeați. Să mă credeți, doamnă, că am rămas încremenit cînd am

auzit că vă cheamă Natalia. Cum, o așa de îngerească frumusețe, atît de meridională, atît de expresivă, să o cheme, ca pe cea dintîi rusoaică, Natalia? Păcat! Eu îmi închipuisem că trebuia să vă cheme Alina, Lucia, Margareta, sau cel mai puțin Măria; aș fi voit să vă închin poezii, doamnă, dar înțelegeți că o poezie: *La Natalia* ar fi făcut urît efect chiar de la-nceput. Așadar m-am lăsat de această plăcută preocupație.

Pînă în Tîrgu-Ocnei v-am dus în trăsura mea.

Astăzi, doamnă, cînd mă gîndesc la acele fericite ceasuri trecute lîngă d-voastră, vîntul îmi aduce de departe... multe de departe, ca o pierdută amintire, adierea unui parfum mai pierdut încă de Ylang-Ylang, care-mi tămîie sufletul, care-mi adoarme inima. Poate că ar fi trebuit, pentru poetizarea situației, să alegeți un alt parfum, mai puțin cunoscut. Pentru gust în el însuși însă, această asemănare cu mărgăritărelul nostru, cea mai delicioasă floare ce cunosc, îmi arăta, o dată mai mult, că aveați ace"a neînvățată artă a alegerii și a gustului.

Neștiind, doamnă, pîn' la ce punct pot să vă-ncînte aceste amintiri, rămîn aici, făgăduindu-vă că voi mai seri or de cîte ori vîntul va mai bate despre Trotuși.

Pînă atunci permiteți-mi a mă subscri, cu cel mai adînc respect.

A.B.

SCRISOAREA II

Doamna mea,

Voi începe prin a vă spune că o nebună suflare de vînt mi-a adus iarăși în minte o seînteie din trecutul foc al trecutei mele fericiri, și că mi-am simțit iarăși gîndul fugind către o lume pe care nu o poate cunoaște decît dînsul.

Știți, doamnă, că, pe cînd intram în Tîrgu-Ocnei, însera. Soarele coborîtor rămăsese pe coama munților, ca și cum nu ar fi voit să mai vadă altceva, decît acele pleșuve piscuri de sare ce se înălțau ca niște vechi

ruini alături de tăcutul orăşel al Ocnelor. Vă aduceţi aminte de surdul glas al apei ce, scăpînd din roatele herăstrăului din vale, mormăia niţel cîte niţel pînă ajungea să moară de tot între maluri prelungi şi prundate. Cugetam atunci, şi am cugetat de atunci, că această lege a zgomotului se aplică şi vieţei noastre; că şi noi tot astfel facem zgomot cînd suntem alături de izvor; sau cînd scăpăm din roatele vreunui herăstrău omenesc, şi că, cu cît ne depărtăm mai mult pe prundul anilor, cu atîta glasul nostru se pierde, pînă ajungem să dăm în mare, adică în mormînt. Iertaţi-mi, doamnă, aceste triste reflecţiuni; dar acea melancolie firească, de la care adesea aţi căutat să mă distrageţi, unită cu o experienţă, adesea prea convingătoare de oameni şi de lucruri, m-a făcut să-mi cernesc oarecum ideile de astăzi şi să nu mai trăiesc decît în gînd. Am ajuns să-mi aleg din lumea trecutelor mele impresiuni — întocmai cum se alege din scrisorile doamnei de Sevignă — întîi pe cele mai frumoase, pe cele mai vii; apoi am trecut la cele mai obişnuite, pînă am ajuns să-mi număr foile de prin cărţi, şi să găsesc în toate viaţa unei lumi trecute de bucurii şi fericire. Şi aceasta e atît de adevărat, doamnă, e atît de adevărat că cele mai mici lucruri iau o importanţă mare cînd sunt petrecute în nişte circumstanţe deosebite, încît, astăzi încă, ori de cîte ori aud glasul răguşit al unui tren, nu pot fi stăpîn pe inima mea şi nu o pot opri de a se lovi cu vioiciune de piept. Aceasta, fiindcă un drum-de-fier mi-a luat o dată... ştiţi pe cine, doamnă.

Cînd am ajuns în Tîrgu-Ocnei însera. Eram foarte mîndru că puteam merge alături de d-voastră, şi aş fi voit, în acele timpuri, să am un nume mare, pe care să vi-1 închin, cum închină stejarii măreţele lor ramuri vîntului. îmi aduc aminte de o pereche de ochelari pe cari îi învîrteam necontenit după deget, neştiind tocmai ce să răspund naivelor observaţiuni ce făceaţi asupra sălbătăciunei locurilor şi asupra poeziei luminei.

M-am gîndit, doamnă, adesea, dacă nu s-ar putea păstra această graţie a spiritului femeiesc, chiar cînd o învăţătură adîncă ar veni să împodobească acel spirit cu înalte cunoştinţe; dacă adică învăţătura învăţaţilor şi învăţătura vieţei nu s-ar putea să vă lase toată originalitatea spiritului, ascuţindu-vă, în acelaşi timp, mintea. Nu ştiu ce ar putea face o femeie care ar avea reunite: statornicia doamnei de Necker, deşteptăciunea doamnelor de Sevign£ şi Maintenon şi inima doamnei de Stael. Desigur, ar face mai mult decît Voltairii tuturor secolilor. Greutatea e să se poată găsi toate aceste calităţi reunite asupra unui singur cap. Acum reviu.

în Tîrgu-Ocnei erau două hanuri. D-voastră aţi tras la cel din stînga, eu la cel din dreapta. Aveam o odaie cu un pat cît o plută şi un sfeşnic cu roată ca cele de pe timpul lui Alexandru Makedon. Vă mărturisesc că am scris de multe ori cuvîntul Natalia pe roata sfeşnicului. D,-am scris însă cu un chibrit ars şi trebuie să se fi şters foarte iute... O... doamnă ! dacă se şterg numele ce se scriu cu sînge, dar cele ce se scriu cu cărbune?...

Mai tîrziu osteneala m-a coprins şi am voit să adorm. însă, îndată ce închidekm ochii, începea să-mi treacă ped inainte fel defel de picături mici luminoase, informă de stele, cu care se amestecau cai, trăsură, umbrelă, apă şi, printre toate acestea, un chinez cu un ulcior de Ylang-Ylang care vă făcea duş de parfum. O... doamnă! cînd vedenia aceasta trecea pe supt întunericul pleoapelor, vă încredinţez că nu mai era chip de dormit; atunci căutam iarăşi s-aduc în învîrtire punctele cele luminoase, caii, trăsura, umbrela, apa şi chinezul, ca să mai treceţi şi d-voastră; dar, o... batjocoră a iluziei optice! atunci aveaţi un nas de marionetă... A doua zi, cînd v-am văzut, cea deîntîi grijă mi-a fost să vă privesc cu atenţiune nasul. Şi m-am revoltat, doamnă, contra tuturor iluziilor !

în Tîrgu-Ocnei răsărea soarele. Vîrfurile munţilor se îmbrăcau, puţin cîte puţin, cu haina vieţei pe care o aduceau razele răsăritului. Piramidele de sarescînteiau în lumină, dînd mii de reflecţiuni argintii ce se înecau în negura din vale. Noaptea fugise şi luna încă rămăsese pe cer aşteptîndu-şi mirele cel vecinie nevăzut. Ea se scăldase toată noaptea în undele Trotuşului şi le spusese toată nebuna ei iubire. Ştia că soarele, cel deîntîi, le va săruta cu razele sale calde, dimineaţa,

— după cum ea, cea deîntîi le săruta cu razele sale reci, seara. Raze calde şi raze reci. Aceasta e, mi se pare, şi-n lume, doamnă. Eu aş putea să mă mîndresc că aveam în inimă raze din soare. De ce aveaţi raze din lună?

Pînă ne vom mai vedea, vă rog, doamnă, să mă consideraţi ca pe cel mai devotat prieten.

A.B.

LA DENII

Cînd eram copil, una din cele mai mari fericiri ale mele era să adorm la biserică. La biserică la St. Ion din Focşani, sfinţii şi astăzi îmi par mai frumoşi decît sfinţii celorlalte biserici; poate că sunt în adevăr mai frumoşi, sau poate că eu îi văd prin ochelarii unui trecut fericit. Oricum între mine şi dînşii este un fel de prietenie veche şi întărită de timp, — cu toate că, drept vorbind, nu toţi cobor în linie dreaptă din Apollon. îmi aduc aminte de un sfîntu Dumitru, chipeş de altminteri dar umflat parc-ar fi fost bolnav de dropică. Aceasta însă îl priveşte.

Spuneam că mi-era drag să mă duc la denii. Mi-e drag şi astăzi. Şi iată pentru ce mi-e drag:

Deniile sunt prin luna lui martie sau aprilie şi încep la 6 ½ seara. în Bucureşti, primăvara, la 6 ceasuri şi jumătate, ţi se întîmpla adesea să te plimbi pe trotuar. Pe atunci apune şi soarele. O umbră se răsfrînge din înălţimile cerului asupra acestui depărtat punct al universului pe care noi ne ducem mizeriele, unii rîzînd, alţii plîngînd; un rest din parfumul de primăvară al pămîntului se simte prin aer; sunetele clopotelor se pierd în zgomotul cel fără sfîrşit al oraşului, iar glasul vremii trecînd pe lîngă noi ne şopteşte: trăiţi, trăiţi, căci veţi sfîrşi curînd.

Devin trist, şi cu toate astea începusem vesel. Nu-i nimic. Aşa-ncep toate lucrurile şi mai tot astfel sfîr-

şese: toată viaţa noastră este tristeţă şi veselie. Ba poate e numai tristeţă.

Aşadar ţi se-ntîmplă să te plimbi pe trotuar. Pe trotuarul Bucureştiului sunt fel de fel de lucruri. Mai întîi prăvăliele: un magazin de mode, o casă de schimb, o florărie, un bărbier, o biserică, o librărie, toate la rînd, toate curate, toate pline de lume. Pun şi bisericele în numărul prăvălielor şi cred că nu greşesc. în cea dintîi gazul luminează mutra unei cucoane gătite, cu pălăria-n cap, cu mănuşile-n mînă, dar discălţată şi la picioarele ei o gingaşă fată încereîndu-i o pereche de botine: *servilismul.* în a doua, un cap pleşuv, ascuns după o pereche de ochelari albaştri şi un domn bătrîn scoţînd de sub palton o cutie cu cercei în diamant: *mizeria.* în a treia, nimeni decît o lampă şi patru camelii: *pacea şi florile.* în a patra, bărbierul, ţinîndu-şi de nas muşteriul şi răzîndu-i mustăţile: *ridicolul.* în a cincea, *deniile.* Poftiţi la denii.

în curtea bisericii sunt cîteva bălţi, cu al căror fund poţi să faci cunoştinţă, dacă n-ăi fi de primprejur; dar nu face nimic: în biserică intră cei plini de noroi ca şi cei curaţi.

E devreme. în dreapta se vede, ieşind dintr-o strană, un cap semănat cu cîteva fire de păr, care este deplina proprietate a domnului paracliser. Paracliserul îşi citeşte vecernia, cu o luminare de ceară sub nas, şi din cînd în cînd face cîte o explozie de *Doamne miluieşte,* care, repetîndu-se, se pierde în umbra arcadelor, surdă şi neînţeleasă. în strana din stînga diaconul cască de i se strîmbă fălcile şi, din instinct, se pomeneşte cîteodată răcnind: „Ţie, Doamne!"[1]

Nu-i nimeni încă.

Iată se aude un fîşnit de rochie... în sfîrşit! Rochia se ţine de o cucoană şi cucoana de un bonet. Rochie, cucoană şi bonet ajung pînă în faţa iconostasului, unde într-un moment prima mătanie le preface într-o grămadă fără nici o formă. Apoi cucoana aprinde două lumînărele; poartă o pereche de mănuşi bărbăteşti cu degitele tăiate.

După aceea, această demnă introducţie a unui norod care avea s-o urmeze, se retrage într-o strană spre a-şi începe căscatul.

E ceva curios: biserica noastră nu a putut să facă niciodată ceea ce a făcut biserica catolică: *devoţi.* Femeile, şi chiar femeile bătrîne, merg la biserică şi se dau de-a tumba fiindcă aşa au făcut strămoşii lor şi fiindcă ţin să aibă socotelile lămurite cu Dumnezeu, în cazul cînd el ar exista[2]. Cele care vin şi stau cu fruntea de pietre ceasuri întregi, dîndu-şi cel din urmă gologan pentru a putea aprinde două lumînărele de ceară, acelea *cred în adevăr* şi credinţa e peste tot respectat^, căci peste tot e sublimă.

După cucoana cu bonetu, încep a intra grupe de femei, bărbaţi răzleţi, fete, bande de studenţi. Atunci practicantul la dăscălie, cel care ţine isonul cînd diaconul cîntă, iese din altar cu o prăjină, purtînd în vîrf un capăt de luminare, şi începe a da roată policandrului spre a-i aprinde făcliele. O luminare îi cade în cap. El nu se supără şi-şi continuă lucrul cu multă osîrdie,. uitînd cîteodată că e în mijlocul bisericii şi pomenindu-se că ţine isonul fără de nici un căpătîi.

Iată în umbra stîlpului o figură blondă sub un văl negru. E capul unui copil, a unei fete de cincisprezece ani. Ea stă rezemată de o masă şi ochii parcă gîndesc la ceva, atît sunt de fixi şi de uitaţi într-o privire lungă, dulce, misterioasă.

— La ce gîndeşti, Jenny?[3]

— Eu? gîndesc... la nimic. Uite, mamă, cum se stinge o făclie din policandru. Vezi cît rămîne de mică flacăra? Vai! se stinge, mamă... A... ba nu, se aprinde iar. Vezi, mamă?

— Văd, copilul meu. Vei vedea şi tu, sub cerul vieţii noastre, făclii aprinzîndu-se şi stingîndu-se cu aceeaşi repeziciune, şi, poate... cine ştie? vei plînge. A... nu, copilul meu, Dumnezeu e sus şi Dumnezeu e mare; tu nu vei plînge.

Apoi, cu o cruce, pecetlui această hotărîre a inimei sale de mamă şi îngenunchie.

Deasupra lor, pe perete, e zugrăvită moartea în alb şi în negru; lumina ochiului său e astfel pusă încît or-

încotro te-i întoarce ea te priveşte: cît e de drept! Sfîntu Haralambie o ţine de gît cu un lanţ. Numai pictura sfîntului lasă ceva de dorit; la prima vedere stai la îndoială: care pe care se ţine de gît, sfîntu pe moarte sau moartea pe sfînt.

Mai la uşă e norodul cel care şi în biserică stă tăvălit pe jos. Babe, copii, uncheaşi, unii oftînd, alţii rîzînd, alţii plîngînd; în fine, norodul care sufere şi care se închină.

Afară sunt săracii.

Pe strade suntem noi.

DEPUTATUL

Acsentie Gîrgoreanu era advocat. înainte de a se alege deputat a publicat prin toate jurnalele următorul anunţ:

AC. GARGOREANU

advocat, criminal, titulat.

Se însărcinează fiind şi licenţiat în drept la orice jarisdicţiune în susţinerea proc s lor, şi mai ales cele criminaliceşti avînd c;as.iri dc consu taţie cu domiciliul strada Ca vină[1] No .. de)a 9 dimineaţa pînă la 9 seara[3].

Acum e şi deputat.

Altfel e om ca toţi oamenii. Şi să nu credeţi că e puţin lucru a fi om ca toţi oamenii şi a fi şi deputat. Priviţi în Cameră şi începeţi cu orcare veţi pofti. Veţi vedea de exemplu pe d-nu *Ix,* cu nasul său de mamut, stînd în umbra unui stîlp şi meditînd totdauna ca statua păcatului. Pe vîrful trompei sale se vede un gingaş neg, care are pe lîngă nas tot acelaşi rol care-l are suplimentul pe lîngă Monitor. Asămănarea între unul şi altul este că şi nasul şi Monitorul sunt oficiale. Veţi vedea pe d-nu *Ygrec,* decorat cu scumpele sale barbete, vorbind or de cîte ori se simte nevoie de întreruptie şi declarînd sus şi tare că nu vrea să se dezbrace de haina descentralizării; d-nu *Ipsilon,* tragic ca o dramă într-un act, doarme *stanţe pede,* rivalizînd cu d-nu decan de advocaţi *Iota*[3]*,* care descălţat la un

picior şi întins pe banca din fundul Camerii, visează că lucrează în secţiuni.

Vedeţi dar că nu e uşor lucru a fi deputat şi a fi şi om ca toţi oamenii.

Domnul Gîrgoreanu mănîncă la Frascatti[4]. îl veţi găsi la masa de lîngă pod[5], înhămat la un şervet care-1 strînge de gît, şi privind cu oarecare melancolie o supă cu zarzavaturi pe care o întoarce cînd la dreapta cînd la stînga spre a o răci. Pare agitat. Are o tainică suferinţă care-i munceşte sufletul de o lună de zile. S-a hotărît să vorbească contra admiterii unui indigenat[6]. Acest eveniment în viaţa sa parlamentară este de natură a-1 face să învîrtească supa vecinie în aceeaşi parte, el, Gîrgoreanu, care regulat o întorcea de trei ori în dreapta şi de trei ori în stînga.

După dejun se suie într-o trăsură şi repede la Cameră!

Da intrare, d-nu Gîrgoreanu trece prin mînile a patru aprozi, cari-1 despachetează, îl netezesc, îl scutură cu o solicitudine părintească; aceasta nu-i prea vine la socoteală căci sunt IP/2 şi se închide apelul, în sfîrşit scapă din mînile lor şi, ca o bombă, ajunge la tribuna prezidenţială, unde catalogul stă de-a dreapta domnului prezident, cum stă *fiul lui Dumnezeu* de-a dreapta *Tatdliui.* După cîteva vorbe şi după cîteva temenele, domnu prezident şopteşte amploiatului cu catalogu:

— Trece pe d-nu Gîrgoreanu prezent!

în urma acestei victorii d-nu Gîrgoreanu coboară scările tribunei cu o îngîmfare deputăţească.

lată în faţa sa d-nu Ipsilon-Iota, un adevărat diftong politic.

Omul cel mai plin de vervă, cel mai groaznic scriitoi
Deputat, maior în gardă, literat, literator,
Gingaş cind umblă pe strade, elegant cînd stă călare,
Semănînd la înălţime cu un punct de întrebare.[7]

Iată-1 luînd în braţe pe d-nu Gîrgoreanu, şi transportîndu-1 în fund, alături de banca unde odihneşte d-nu decan. Ipsilon-Iota vorbeşte cu o profuziune de gesturi şi de schime care te face să presupui că-i cere ceva împrumut. Filozoful Gîrgoreanu cască în rari intervale

şi priveşte pe gînduri marca unui judeţ care se întîmplă a fi un bou înhămat cu multă ceremonie la un plug pe care-1 trage cu o resemnaţie demnă de un martir.

— Ia ascultă, mon cher, ce judeţ avem noi cu marca aceasta?

— Judeţul Fălciu.

— Ce spui, nene? Apoi adaogă cu oarecare melancolie: judeţul meu natal...

— A... zău ! pe onoarea mea, mon cher! nu ştiam...

în vremea aceasta un zgomot infernal se ridică după băncile din faţă, printre care se deosebeşte puternica voce a d-lui *Ygrec* strigînd:

— Ne dezbrăcaţi de haina descentralizării! Ne dezbrăcaţi...

Aici nu se mai aude decît urletul surd al mulţimei care înăbuşe orce glas, chiar şi pe a d-lui *Ygrec.* Atunci higienicul decan de advocaţi se deşteaptă din visul său, care-1 făcea să lucreze în secţii, şi, văzînd că vrea să vorbească un deputat din opoziţie, strigă din instinct:

— Nu-i adevărat! Nu-i adevărat!

Iar de lîngă tribună trei statui[8], albe şi netede ca nişte conştiinţi curate, privesc aceste scene triste ale demnitarilor ţării şi cu ochii lor nemişcători parcă îi roagă să înceteze de a aduce ruşinea în parlamentul în care aceste busturi au fost odată vii, sau să rămîie la distanţă de marmura lor curată.

NOTARUL

Pe vremea aceea Pandelachi Marafet se găsea a fi cel mai prim în știință de carte printre oamenii din sat. Și trebuie să știți ce oameni erau în satul Leurdeni, pe vremea aceea, ca să vă puteți închipui pe Pandelachi. Timoftei sin Soare al Văduvei își scria singur biletul pentru urnă la alegerea delegaților[1]; Manea Tuzlug cînd ți-ar fi înflorit coada răbojului ofta o lume; Paraschiv al Zinchii zicea *Tatăl nostru* în mijlocul bisericii de-i turuia gura, și cînd ținea isonul dascălului Stan, cîte un ceas nu se răsufla, de i se umflau vinele gîtului ca un ghiuden. Numai bietul Paraschiv avea o nemulțumire despre partea numelui; toată lumea zicea Paraschiv al Zinchii iar Zinca lui Paraschiv niciodată. Cam aceștia erau oamenii de pe vremea lui Marafet.

Pandelachi era băiat frumos în felul lui: nalt, zmead, cu musteața tunsă, își avea figura închisă între barbete ca într-un parentez. Orîncotro te-ai fi întors dai de mutra lui, căci îi plăcea să se plimbe mult. îl cunoșteai după chipul cum umbla, legănîndu-se, ca o salcie bătută de vînt și făcînd fel de fel de schimonoseli. De aceea își și căpătase porecla de Marafet. Cînd însă era în fața unui superior, a zapciului sau a pomojnicului, de pildă, își pierdea tot cumpătul: muia tocul în cerneală cu capătul la care n-avea condei, se repezea la nisiperniță, și-n loc de nisip

turna cerneală, se-ncheia la haină strîmb sau înghițea în sec, în sfîrșit, sărmanu, era un chin pentru dînsu cînd își făcea cineva păcat să-i inspecteze cancelaria.

De-ai fi tras la el te primea cu toată bucuria, dar și atunci toate lucrurile îi ieșeau pe dos. Te poftea la masă și trimetea la pîine tocmai după ce-ți aducea supa; își lua furculița dinainte s-o frece cînd îți era lumea mai dragă. De te culcai la el vecinie nu-ți da decît un papuc, cellalt fiind luat de cîni prin curte.

Pe masa lui se găseau fel de fel de cărți: un volum din *Mizerabilii* lui Victor Hugo, *Tripednicu* cel mare sau explicațiunea viselor, poeziele d-nei Chrissița Asenescu, o geometrie, o psaltire, o gramatică franțuzească, un *Visul Maicii Domnului,* păstrat într-un fost buzunar de haină și multe alte cărți, cărticele și broșure.

Despre partea hainelor sta foarte bine. îl vedeai la horă, rămînînd mai la o parte, cu o umbrelă de ploaie în cap ca să nu-l arză soarele și căutînd să-și ție demnitatea de notar. Avea un joben, moștenire de familie, și familiei sale rămas de la un vătaf de curte, care și acela îl avea dar de la stăpînul său, joben pe care nu-l punea decît cînd mergea la oraș. îl întîlneai călare pe un bidiviu murg, cu jobenu în cap și cu pantalonii ridicați pînă la genunchi, alergînd spre capitala județului, mîndru, falnic și hăzos.

Cît era de deștept notarul Marafet se poate vedea din următorul proces-verbal scris de dînsu și trimes procurorului său[2]:

„Noi Dumitru Iusufachi primar al com. Leurdeni și auxiliar al d-lui Prochoror, asistat de domnu notar al nostru Pandelache Marafet, luînd astăzi în cercetare suflica dumnealui domnu Moriță Burcuș mamoș și doftor al plășii noastre în Medicină și transportîndu-ne cu suszisul nostru la sus zisul Cătun Bărboaia am constatatără precum urmează:

Am făcut să compară d-lui mai sus zisul doftor care ne-a menționat precum urmează: «Eu domnule primar sunt doftor în medicină de la facultatea de Haidaberg

şi-mi profeses ştiinţa mea de sunt 20 de ani astăzi sunt cetăţean român, am mîncat, pîine şi sare pe pămîntul patriei mele şi n-am fost domnule primar adus la subordonanţe de nici un doftor mai primar cum dovedesc cu citrificatele mele de al abii inspectori unde am rămas foarte satisfăcut».

Am făcut că compară atunci individu în chestiune care ne-a menţionat precum mai jos urmează: «Eu domnule primar n-am nici o cunoştinţă absolută despre cele spuse relativ la insultă după cum insinuiează doftoru Moriţâ la mine».

Pentru care am încheiat presentul proces-verbal."

Altă dată avînd să pronunţe o carte de judecată contra unui sătean care bătuse o vacă, îl condamnă la 5 lei amendă şi termină hotărîrea în chipul acesta:

„Iar despăgubirea nu se dă, deoarece partea civilă nu şi-a susţinutără pretenţiunile fiind vacă".

în Leurdeni Pandelache Marafet îşi petrecea mai tot timpul chinuindu-se să înveţe la comedii o potaie de cîne, pe care-1 botezase Cupidon, sau se îndeletnicea cu tăiatul hîrtielor în flori. Pe la ferestre avea cîte două rînduri de gutui aşezate printre ghiveci de maghiran şi calapăr, după cari se ascundea seara şi cînta din gură. O dată Cupidon se-întoarse acasă şchiopătînd din pricină că fusese găsit la un vecin cu capul într-o oală de zmîntînă. Această aventură dezgustă pe notar de cîne.

Pandelache Marafet avea o durere, ca orcare om pe pămînt. De cîtva vreme să măritase fata unui arendaş vecin pentru care făcuse el toate progresele în arta de a dresa cîni, în muzică, în pieptănătură, în toată viaţa lui în sfîrşit. Duţa lui Ionescu cu puţurile de păcură era Julieta acestui Romeo Marafet. Pentru dînsa făcuse el toate în lumea asta; pentru ea înflorea cîte o coală de hîrtie vînătă şi i-o trimetea în toiu iernii cu cîte-o gutuie în fund; pentru ea se gătea el cu joben şi purta umbrelă vara; pentru ea se abonase la *Dramele Parisului*[3], pentru ea tot. Pentru el nu făcea decît un singur lucru, dar acela îl făcea bine: mînca.

Toamna mai ales natura îi punea la dispoziţie toate zarzavaturile spre a-şi găti ghiveciul, singurul fel de bucate pe care-1 susţinea c-un fel de entuziasm, or de cîte ori venea vorba de bucătărie.

în sfîrşit, Duţa se măritase, iată cuvîntul cel mare! Adio joben, adio umbrelă, adio procese-verbale, adio tot ce pînă atunci legănase sufletul fericitului Pandelachi... Toate astăzi erau pentru dînsul ceea ce sunt pentru unele portrete frunzele de laur cari le încinge fruntea:, banalităţi, absurdităţi, zădărnicii...

Iar toamna cînd firea coace zarzavaturile, în biuroul primăriei de la Deurdeni un personagiu cu părul vîlvoi şi cu capul în mînă plimbă cu multă melancolie o furculiţă ştirbă printr-o strachină cu ghiveci, găsind în fumai bucatelor uitarea tuturor durerilor, alinarea tuturor suferinţelor. Din cînd în cînd numai, cu cîte o picătură de sos, scrie pe masă cuvîntul Duţa, luţa.

în iunitt 1881

CUGETĂRI

Oamenii mari în lume sunt ca florile de nufăr în apă: cresc în fund şi înfloresc dasupra.

A mai raţiona asupra unui lucru pe care l-ai făcut, dacă_ trebuia să-1 faci sau nu, este o adăuga a cincea roată la car. Dar să nu se uite că toţi cărăuşii prevăzători duc cu dînşii o a cincea roată.

*

O femeie se aseamănă în totul cu o floare. Aceasta a fost zisă de mulţi şi a fost zisă tocmai fiindcă este adevărată. Ceea ce însă n-a fost zis este că o femeie, în sensul propriu al cuvîntului, se aseamănă cu o floare păstrată într-o carte: de greutatea paginelor prozaice ale vieţii mirosul şi colorile de pierd, iar dintr-nsa nu rămîne decît o formă mai mult sau mai puţin corectă.

Oamenii sunt ca micşunelele: involţi şi dezvolţi.

*

Domnu de Taleyrand avea cîteva şuviţe de păr pe cari nu putea să le domolească niciodată. Sunt mulţi oameni care au aceeaşi particularitate cu ambasadorul Franţei; pe aceştia însă nu-i cunoaşte nimeni. Se vede că faptul ţine şi de capul care poartă părul.

Mizeria e o tinctură, care pătează mai greu mînile albe şi delicate decît pe cele grosolane.

Inima omenească, de la 40 de ani încolo, e un mare cimitir, în care se citesc cam următoarele inscripţiuni: la intrare: aici odihneşte *Ilusia,* moartă la vîrsta de 21 ani; plîngeţi pentru dînsa! Mai încolo o piatră mică purtînd: *Patriotismul,* mort pentru politică. La dreapta: *Amorul,* de religiune protestantă, vîrstă necunoscută, încetat din viaţă un an după însurătoare, îngropat prih caritate publică...

Şi pentru toţi aceşti morţi, la uşa cimitirului există un singur cioclu: *Interesul.*

A domina pe deplin spiritul unei femei este mai greu decît a găsi cîrma baloanelor.

Musset a spus că omul poate muri de mai multe ori, fiindcă poate iubi şi uita de mai multe ori. în această privinţă eu cred că omul nu poate muri decît o dată.

Martirii revoluţiunilor sociale se aseamănă cu foştii regi ai Egiptului. Dasupra regilor se înalţă piramidele. Dasupra martirilor libertăţile. Piramidele şi libertăţile sunt monumentele popoarelor.

Sentimentele omeneşti nu sunt ca florile; printre flori tot sunt puţine imortale; printre sentimente nici unul.

împrejurul unui om de geniu se învîrtesc o mulţime de admiratori, ca împrejurul soarelui o mulţime de

planete. Dintre sateliții geniului numai invidioşii seamănă cu luna. Cît e de mică tot încearcă să eclipseze soarele.

Oamenii vor toți să se înalțe.

Sunt oameni care caută să se înalțe spre a se repezi ca ulii asupra celor mai mici decît dînşii; sunt alții cari se ridică sus şi uită de unde au plecat. Şi sunt alții cari se urcă sus, pentru că numai acolo găsesc atmosfera sufletului lor.

Musset este poetul secolului, fiindcă a cîntat beția, tristeță şi femeia. Lamartine este poetul omenirii, fiindcă a cîntat durerea.

Spiritul omenesc e întocmai ca o suveică. Cu cît aleargă mai mult, cu atît pînza se țese mai lung şi mai bătută.

Simplitatea pentru o femeie deosebită este ca o creangă de mărgăritărel într-un buchet.

UN AMOR ÎN MUNȚI

E de netăgăduit că viața omenească este şi va rămînea o ciudată comedie, iar lumea o scenă şi mai ciudată, în care se repetează aceleaşi fraze vechi totdauna cu noi înțelesuri. E de netăgăduit că oamenii sunt nişte actori desăvîrşiți, iar că interesul le-a suflat şi le va sufla întotdeauna rolul. De aceea mi se pare neînnemerit a căuta să schimbi piesă şi teatru, căci te expui să rămîi un autor nejucat. Deci, cel mai sfînt lucru pe care ar trebui să-l facă cineva, ar fi să adaoge, prin nepăsarea sa, un inel mai mult la lanțul monotoniei universale, tăcînd şi trăind, — sau să vorbească de cele ce obştea le țese cu suveica patimilor şi meschinărielor zilnice.

Şi, cu toate astea... am încă nebunia să cred că *si muove!* Nu mă lasă inima să nu presupui că, oricît de rari, printre actorii omeneşti, sunt şi de acei pe cari idealul, poezia cerului ce-i învăluie în draperia sa albastră, taina nedezlegată a inimei omului, sufletul cu lumina descompusă a insipirațielor sale, — îi pasionează încă, îi tulbură, îi opreşte din tictacul obişnuitelor cugete ale bunului trai, ridicîndu-i, cum ridică o rază a soarelui roua după pajişte, în sferele senine ale frumosului. De aceea voi încerca să istorisesc ceea ce urmează.

Eram în anul 76 în Moldova, la băile de la Slănic. Venisem de timpuriu ca să mă pot pune la adăpost

de neajunsurile ce ţi le pricinuiesc stăpînii caselor, aşezatul, chiriile prea scumpe şi o mulţime de alte necazuri, neprevăzute la plecare, cari toate îţi încurcă socotelile aşa de rău, încît, de n-ai fi mai tare de înger, de a treia zi îţi vine să iei drumul înapoi.

Nu erau acolo decît cîţiva funcţionari de pe la tribunalele învecinate, cari lipsesc cu rîndul, pe timpul vacanţelor; doctorul băilor; trei-patru bolnavi cu totul sărmani; o familie întreagă de rahiticoşi şi un jucător de cărţi, ofticos în al treilea grad. Toţi aceştia nu prea erau demni să atragă băgarea de seamă a cuiva. Mai era însă, afară de dînşii, o persoană, care nici aceasta n-avea nimic deosebit decît tinereţea şi prisosul său de viaţă, ce făcea un contrast destul de ciudat cu sărăcia de sănătate a celorlalţi vizitatori. Ea însă ajunsese, desigur fără să vrea, să-mi atragă toată atenţiunea. Aceasta, pentru că rar mi se-ntîmplase să întîlnesc o figură mai atrăgătoare, mai simplă, mai deschisă, decît a d-lui pe care auzeam numindu-l *director.*

Directoru părea a avea cam treizeci de ani. Era din acea rasă de oameni, ce se mai vede prin munţii noştri, păstrînd frumuseţea tipică a neamului, sub o căciulă nemărginit de mare ce-i strînge pletele roată împrejurul capului, şi care-i dă un aer atît de particular. Aş fi jurat de la cea dîntăi vedere că e fiu de răzeşi. Am aflat mai tîrziu că se numea Andrei Grigoriade Stahi şi că nu aş fi fost sperjur dacă aş fi jurat astfel. El se afla în capul unei instituţiuni din cele mai înfloritoare în Iaşi, pe care nu voi s-o numesc spre a nu spune prea mult, şi la care ajunsese numai prin meritele şi cunoştinţele sale asupra economiei politice.

N-avea nimic în figură care să deştepte atenţiunea. Fruntea îi era înaltă; ochii potriviţi; gura se pierdea sub o mustaţă blondă care lăsa pe pieliţa obrazului umbra unor vîrfuri infinit de subţiri. Portu-i era totdauna simplu. Avea în privire cîteodată nişte inflecţiuni atît de dulci, nişte raze atît de calde, încît simţeai că, dacă este adevărat că ochii sunt oglinda sufletului, acest om trebuia să aibă un suflet mare. Mi se întîmpla să surprind cîte una din aceste priviri, cînd la ceasul mîncării eram strînşi, cei patru sau cinci oaspeţi, în aşa-zisul pavilion al birtului. Jucătorul de cărţi avea darul, ca mai toţi ofticoşii, de a pune multă pasiune în descrierile ce făcea. Voia să treacă drept un om pentru care soarta ar fi fost foarte darnică în întîmplări galante, şi adesea izbutea să ne intereseze cu minciunile sale. Atunci directorul părea aciuita rolul de ascultător, şi, cu ochii legaţi de buzele mincinosului, urma toate mişcările /acestuia, simţind desigur, mai mult decît el, cuvintele pasionate ce înşira cu volubilitatea unui comediant.

Vedeam bine că acest om nu era venit la Slănic pentru băi. Cînd noi toţi plecam să ne luăm apele, pleca şi el, cu o mică geantă de gît şi cu puşca de-a spinare. Adeseaori nu-l mai vedeai pînă a doua zi. Alteori îlîntîlneam seara la masă. Toţi îl credeam un vînător închinat trup şi suflet acestei desfătări care adesea are atîta putere asupra acelui ce-l stăpîneşte, încît mai nu mai lăsa loc şi celorlalte preocupări ale vieţii. Cînd, în sfîrşit, băgai de seamă o schimbare însemnată în viaţa sa.

*

Trecuseră vreo douăsprezece zile de cînd eram împreună. Lumea începuse a se înmulţi. Veneau trăsuri încărcate cu fel de fel de oameni din toate treptele societăţii. Cupele pîntecoase cu boieri de prin Moldova de sus, trăsure deschise cu funcţionari sau arendaşi, harabale cu jidovi, căruţe cu cufere şi lăzi; în fine, tot felul de trăsuri cu tot felul de oameni.

Era pe la începutul lui iuliu. Cu cei din urmă vizitatori sosi o familie, sau mai bine două, căci era tatăl şi muma cu singura fată ce aveau, măritată. Aflai că bătrînii se numesc Alboni, ginerele Alexandru Partenie, iar femeiea sa Lucia; că erau din ţinutul Botoşanilor, şi că trăiau vara la o moşie unde aveau cea mai frumoasă gospodărie din toată Moldova, iar iarna la Iaşi. Alîta tot. Fiindcă însă băgasem de seamă că Stahi Grigoriade era adesea împreună cu aceşti noi oaspeţi, hotărîi să-i observ mai de aproape, şi, în adevăr, nu m-am căit de această hotărîre.

Dacă firea are pe planeta sa creatoare atîta tonalitate de viaţă, atîta prisos de poezie, atîtea nuanţe de simţiri supraomeneşti; dacă este cu putinţă ca o figură omenească să însumeze în trăsurile sale atîta ideal, atîta transparenţă a geniului personificat; dacă o aseminea femeie poate să trăiască, e drept ca omul să se mîndrească de această ardere continuă care se cheamă viaţa. Statuarul care a frămîntat o astfel de formă plastică e, desigur, un băiat de geniu.

îmi păstrasem în minte, din vîrsta întipăririlor prea vii, un ideal, care, cu cît vedeam mai multe fru: museţi în lume, cu atît îl simţeam mai neînţeles ş[1] mai departe de a-l asemăna lor. Dacă însă se poate şi dincolo de aceste tonuri, pierdute în negura unei închipuiri prea tinere, să existe altele şi mai armonizate şi mai poetice şi mai ideale, mă plec smerit înaintea daltei şi a penelului care le-a concretizat într-o astfel de femeie. Vreau să vorbesc de această nouă venită. Lucia Partenie era sufletul băilor. Toţi se bucurau la vederea ei cum te bucuri de o floare frumoasă ce o întîlneşti în cale.

Cît pentru mine, mărturisesc că o singură dată am mai simţit această stranie impresie ce o simţeam la vederea frumuseţii şi a nevinovăţiei ei. Fugisem într-o vară de acasă şi mă dusesem să petrec noaptea la o arie. îmi alesesem drept pat vîrful unei şire de paie şi drept acoperemînt cerul. După ce adormisem, apăsat de un fel de greutate, pe care o exercită adesea asupra mea imensitatea naturei, un vis groaznic veni să mă chinuiască toată noaptea. Cetisem de curînd *Infernul* lui Dante[1], şi, printr-o întîmplare ciudată, văzusem tocmai atunci *Ultima judecată** a lui Michel Angelo. Toate acele animale fantastice: tigri cu corpul de balaur, zburători, lei într-aripaţi, sfinţi mişcători, lilieci uriaşi şi toată mulţimea păcătoşilor, îmi defila pe dinainte. Un balaur înfiorător se oprise lîngă mine şi mă privea cu nişte ochi atît de fixi şi de puternici, încît, obosit, tremurînd, chinuit, voii să ţip. Atunci m-am deşteptat. Cînd am deschis ochii şi am revenit

la sentimentul vieţii, panorama care mi se desfăşura înainte mă lasă încremenit de splendoarea orizonturilor sale. Se făcea ziuă. Un disc uriaş de foc arunca pe seninul cerului nişte raze atît de vii şi de binefăcătoare, încît mi se părea că ele nu mai trăiseră niciodată pe lume. Pentru întîiaş dată în viaţă simţeam că în adevăr ***sunt.***

Acum, văzînd pe Lucia, era un al doilea sentiment de încredere şi de mulţumire ce mi-l da traiul.

Dar uitasem un lucru: să spui în cîteva cuvinte ce este Slănicul.

Or din ce parte a ţării vei veni, nu poţi să mergi la Slănic pînă nu vei trece prin Tîrgu-Ocnei. Acest orăşel, atît de cunoscut pentru salinele şi panitenciarul ce posedă, este aşezat într-un gît de munţi, cari spre apus, spre miazănoapte şi spre miazăzi îţi închid privirea cu piscurile lor goale, iar spre răsărit lasă ochiului drumul liber către orizonturile întinse ce se pierd desfăşurîndu-se pe albia pietroasă a Trotuşului. Ţi se pare, cînd ai ajuns la Tîrgu-Ocnei, că-ţi va fi cu neputinţă să mergi mai departe de această înfundătură. Şi, cu toate acestea, îndată ce ai ieşit din orăşel şi ai trecut podul de pe Trotuş, o cale umbrită de vişini şi nuci te duce spre băi. La îmbucătura ce o face apa limpede a pîrîului Slănicul cu apele Trotuşului, drumul intră între doi munţi uriaşi, ale căror vîrfuri par a face sentinela poeziei ce se ascunde în toate stîncele, prin toate colţurile acestei naturi atît de bogată şi de veselă. Perspectiva ce ţi se deschide înainte e superbă. Apa Slănicului îşi spune legenda vieţii sale murmurătoare, strecurîndu-se pe o albie de argint, şi pare a fi sîngele acestui colos, numit munte, curgînd pe o arteră strălucitoare. Copaci dărăpănaţi de pe coastă zac trîntiţi în apă, şi par a fi cu mult mai fericiţi morţi într-un mormînt atît de poetic, decît vii pe o coastă aproape moartă; stînci prăvălite ce se aseamănă cu o iluzie pierdută a muntelui; maluri rupte, adevărate cetăţi căzute în ruină; straturi de foi moarte, podoaba codrilor, mucezite de umezeala timpului; în fine, cîteva capre ici şi colo; trei-patru case răsipite pe dolnice şi pe văi, — iată drumul spre Slănic.

în fine, după mai multe întorsături şi treceri ale apei Slănicului ajungi la băi.

Băile sunt aşezate într-o vale încîntătoare, în jurul căreia Carpaţii-şi ridică cetăţile lor de brazi şi de muşchi, mărețe ca nişte icoane ale trecutului naturei. în dreapta muntele Pufu, în stînga muntele Şura, merg strîngîndu-se din ce în ce, pînă formează un gît strimt pe care apa Slănicului se strecoară limpede şi rece, ca o adevărată binefacere cerească. în anul 76 epitropia St. Spiridon nu avea decît două rînduri de case de zid, una spre nord, în fața bisericei, alta spre sud, pe malul Slănicului. Acestea erau împărțite în compartimente de cîte două odăi, cu sală şi bucătărie. Celelalte cari mai erau, erau toate de scîndură. în mijlocul platoului se înălța un fel de pavilion, pe patru pari, cu bănci şi acoperiş de scîndură veche, în care cînta aşa-zisa orchestră a băilor. în fața acestei barace era o alta, care da pe Slănic, şi care slujea de birt, iar seara de sală de joc. încolo... lîngă apa nr.3 era sala de cură, o şandrama nemărginit de mare şi de hodorogită, şi atîta tot; bazenurile băilor, duşul, izvoarele, toate de lemn. Şi cu toate astea cîtă poezie, cît farmec, ce deosebire aveau aceste lucruri vechi! Cît de bine se împerechea aerul lor bătrînesc şi oarecum rustic cu sălbătăciunea munților ! Astăzi cum o mai fi nu ştiu[3]. Acum reviu.

Stahi Grigoriade avea închiriată o casă țărănească pe malul drept al Slănicului, singura casă pe atunci pe acel mal. Aceasta era o foarte potrivită locuință pentru un om care ar fi căutat linişte. îl vedeam cîteodată, spre seară, stînd pe prispă ceasuri întregi, cu capul în mînă, sau uitîndu-se pe vîrfurile munților din față, or trecînd cu ochii de la munte la nori, pe cari-i urmărea în învîrtirea lor fantastică, cum urmăreşte cineva dezlegarea unui problem greu şi neînțeles.

într-o zi, către seară, fugisem de societatea prea numeroasă şi zbărnăitoare, care se aduna regulat pe platoul din fața pavilionului, şi luasem drumu către cascadă. Poate că afară de gusturile mele vagabonde, mă atrăgea către acele locuri şi Grigoriade, pe care-1 văzusem luînd tot acel drum cu cele două familii venite de curînd. Apucasem o cărare piezişă, care întîi te suia şi apoi te lăsa drept în jos, pe cîteva trepte de stîncă, deasupra cascadei. De pre o înălțime zărisem pe bătrînul Alboiu cu femeia sa, căreia-i da brațul ginerele Alexandru Partenie mergînd înainte spre pichetul grănicerilor[4], şi-mi închipuiam că tot într-acolo trebuia să fie şi Grigoriade Stahi; de aceea, pierdut în toarcerea gîndurilor mele, scoboram treptele de piatră una cîte una, fără să măgîndesccă voiîntîlni pe cineva.

Cînd ieşii dintre stînci mi se înfățişă cea mai splendidă vedere ce poate întîlni omul în viață. O linie de brazi şi pe o parte şi pe alta deschidea o perspectivă cum nu se întîlneşte decît înpeisagele pictorului-poet Jules Breton, cu lumini aurii de soare apunînd, cu umbre dese, lungi, liniştite, ce par a se culca la rădăcina pomilor spre a dormi pînă a doua zi. în fund apa căzînd în miliarde de picături de spumă se repezea pe netezitura stîncelor într-o groapă săpată tot în piatră, în care se învîrtea cu aceeaşi furie cu care cădea. Dincolo, Andrei părea a contempla o vedenie măreață ce-i fermeca văzul, iar în zgomotul asurzitor al apei el se părea că ascultă o muzică cerească, dulce ca un suspin, lină ca o cugetare, poetică ca un vis. Da brațul lui, strînsă cu totul de dînsu, sta Ducia Partenie. Ea privea ca şi el în neînțelesul ce se întindea înainte-i, şi cu capul rezemat de umărul lui, ca şi el vedea ceva, auzea ceva, înțelegea ceva. El se întoarse puțin spre ea, şi trase brațul ei, şi, apucînd-o de gît, o sărută cu acea sete a oamenilor pierduți, a vinovaților cari primesc să moară fără părere de rău după o astfel de faptă. Se vedea bine că toată viața lor aceste două ființe o trăiseră în acest sărutat. A... iată ce priveau ei în neînțelesul dinainte-le.

Cum m-am întors de acolo nici nu ştiu. Tot ceea ce ştiu este că, de atunci, or de cîte ori închid ochii, văd înainte-mi această icoană a tinereții mele, încîntîndu-mi zilele triste ca o floare de la coroana de examen din copilărie, sau ca un miros de crini pe care l-ar aduce vîntul de departe.

Peste vreo zece zile' de la masă, văd toată lumea şoptind, întrebîndu-se, cercetînd, — şi spre a face ca toţi, întreb şi eu de ce era vorba. Nimeni nu îndrăznea să hotărască care era cauza acestei mişcări, cînd, deodată, aud în coridorul caselor Epitropiei un răcnet înspăimîntător, şi îndată văd ieşind un bărbat ţinut de doi unguri de braţe. Era Grigoriade Stahi, nebun. El venea spre birt urlînd ca un tigru şi luptîndu-se să scape în mîinile ungurenilor, care-1 ţineau ca pe o adevărată fiară sălbatică. Cînd ajunse în faţa birtului, eu îi ieşisem înainte fără să ştiu, şi se vede că mă înţelesese de mult că-i eram prieten, căci se opri lîngă mine aproape liniştit şi ceru să fie lăsat să steie pe o bancă ce se afla alături. Cum şezu jos, se uită spre mine cîteva secunde cu o linişte de Dumnezeu şi după aceea îmi zise aproape încet:

— Am omorît-o. Se vede că era scris...

Atît. Din ochi-i curgeau două şiruri de lacrămi mari cari i se înnodau în barbă. Nimenea nu îndrăznea să zică nimic. După ce stete cîteva minute tăcut, 'i veni o nouă furie şi voi să sară de lîngă mine cu un răget înfiorător. Ungurenii îl apucară din nou de braţe, şi aproape pe sus îl urcară legat într-o trăsură cu patru cai care-1 duse spre Tîrgu-Ocnei.

Iată ce aflai:

A doua zi după ce văzusem pe Grigoriade la cascadă cu Alboiu şi Partenie, amîndouă aceste familii plecaseră într-o excursiune prin munţi. Grigoriade Stahi şi Partenie aveau cu dînşii puştile;, iar ceilalţi toţi cîte un baston, spre a le înlesni ridicarea şi coborîrea povîrnişilor. Ajunşi deasupra muntelui Pufu, deteră de o pajişte verde, unde o stînă de oi le apăru ca în poveste, cu baciul său, un vultur care nu-şi ieşise niciodată din cuib, cu cîinii aproape sălbateci,cu ciobanii rezemaţi în bîte făcînd streaja turmei, în fine, cu toată podoaba munţilor şi poezia poporului. Dincolo de această pajişte se afla o renumită tulpină de zmeură, unde adesea mergeau călătorii să culeagă fructele codrului. Toţi însă aveau grije să ia cu dînşii vreun cioban, sau, înainte de a se apropia, să facă gură, să strige, să descarce vreo puşcă spre a vesti pe dreptul stăpîn al acestor locuri, pe părintele Ursu. De astă dată însă fie că ei nu ştiau, fie că nu se temeau de nimic, ajunseră la zmeură fără nici o altă îngrijire decît aceea de a se apropia cît mai curînd rîzînd şi glumind. Nu apucaseră însă bine să rupă crăngile ghimpoase, cînd o mişcare de frunze se produse şi un urs enorm ieşi de sub viţă mormăind. El se îndreptă spre partea unde se afla Lucia şi deja trecuse de dînsa, fără a se lega de nimeni, cînd o detunătură de puşcă se auzi din partea unde se afla bărbatul său. Ursul rănit, se întoarse înapoi.

Atunci se petrecu o scenă îngrozitoare.

Cel dîntăi om de care dete fiara cu ochii fu dînsa. Cu o trăsătură de labă îi luă mîneca şi o parte din carnea după braţul drept, pe care şi-1 adusese împrejurul capului ca să se apere. Frica îi dăduse atîta putere, încît cu mîna stingă îl apucase de gît aşa de tare, că aproape o dată amîndoi căzură la pămînt, ursu gemînd de durere şi de mînie, ea fără să poată zice un singur cuvînt. Toţi strigau primprejur. Grigoriade Stahi se apropie galben ca o făclie de ceară galbenă, cu puşca înţepenită în umărul drept, gata s-o descarce la cea întîi întorsătură a ursului. I se striga din toate părţile: trage! El însă cu ochii aprinşi de sînge şi ţintiţi pe urs, aştepta. Se temea sărmanu să nu greşească lovitura şi să n-o ucidă şi pe dînsa! La zece paşi de urs rămase neclintit. Părea că îngheţase cu puşcaşi mînă. în fine, cînd fiara voi să se scoale încă o dată, el trase. Ursul căzu mort. Glonţul intrase pe o ureche şi ieşise, cu o parte din creieri, pe deasupra urechei celeilalte.

Toţi se repeziră la Lucia.

O... vedenie spăimoasă ! o... monstru !... o... durere !

O parte din faţa dreaptă, cu nas şi gură erau rupte. Fire din muşchii obrazului atîrnau sîngerînd; o parte din dinţi se vedeau goi şi rînjitori... Ea abia mai vorbea. Voiră s-o ude, s-o ridice pe braţ, să-i lege rănile... nimic nu fu cu putinţă. Cu o mînă îşi astupa rana de pe obraz, iar cu cealaltă, abia mişcînd-o, le făcea semn să se deie la o parte. După aceea se ridică

singură, scăldată în sînge, şi cu un glas surd strigă:

— Ucideţi-mă! vă rog... un glonţ şi pentru mine!

Apoi văzînd că nimeni n-o ascultă, să uită lung şi adînc la Grigoriade, care rămăsese cu fălcile încleştate de durere, şi lui îi zise numai aceste cuvinte:

— Andrea !... Scumpul meu Andrea !

Deodată dînsul, înainte ca ceilalţi să aibă vreme să-1 oprească făcu un pas înapoi, şi, îndreptînd puşca spre dînsa, 'i descarcă în piept ţeava ce rămăsese umplută. Ea căzu. Toţi se repeziră spre el cu aceeaşi mişcare de răzbunare, dar înainte de a-1 atinge, el avu vreme să le scape şi să fugă.

— Am omorît-o! striga în goana lui nebună prin mijlocul codrului; am omorît-o!

După aceea, rupt, trenţos, cu picioarele sîngerînde, căzînd de oboseală se oprea pe marginea vreunei prăpăstii fără fund, şi, plecîndu-se pe malul ei, strigă în gura mare:

— Ducia! Ducia!

Şi cum echou îi răspundea, din adîncul văilor, cu acelaşi nume, sărea ca un nebun în prăpastie fără să-şi facă nici un rău, stîrnind vuitorii din cuiburi şi căprioarele din culcuşe, spre a găsi vocea celei ce-i răspundea atît de limpede.

Ce mînca, cu ce se hrănea nimeni nu putea spune.

Rătăci astfel vreo zece zile prin pustiul codrului, pînă nişte ungureni, cari-1 întîlniră pe vîrful muchilor dezrădăcinînd copacii, îl prinseră şi-1 legară ca pe un hoţ. Ciobanii români nu îndrăzneau să-i facă rău. Cînd trecea răcnind pe lîngă ei, 'şi făceau cruce şi-şi ziceau încet:

— Ia-i, Doamne, zilele, după ce i-ai luat minţile.

Iată ce aflai.

Pe ea o dusese, fără să ştie nimeni, la Bacău şi de acolo la Iaşi.

Pe el îl puseră într-un ospiciu, unde muri după două luni.

REFDECTIUNIDE UNUI UŞIER DE DA CAMERĂ

„Sunt 11 ceasuri. Plouă. Toţi domnii deputaţi au să vie în trăsură. Domnii deputaţi ! Zău dacă nu-mi vine cîteodată să mă las de slugărie şi să mă fac deputat...

Dar cine te alege? Dar de ce să nu te aleagă? între noi să rămîie, cunosc eu vreo cîţiva... în locul lui d-nu Carol[1] eu nu le-aş încredinţa nici postu de uşier. A!... şi cu d-nu Carol ăsta 1 Şef de uşier e el, da' să fiu eu deputat, zău dacă nu l-aş face popă nemţesc,

Şi să nu-mi uit vorba. De 17 ani de cînd iac de streaje la uşile Camerii, mulţi am mai văzut, Doamne!

Uite eu mă rad în toate zilele, n-ar mai fi fost briciu pe lume! Cînd a venit con Dascarache[2] m-a pus de mi-am ras mustăţile. Parcă le văd bietele mustăţi. Catinca le păstrează într-o cutie de chibrituri cu bumbac. Cum a venit d. Brătianu[3], mi-a poruncit să-mi las mustăţile. Sfinte Calomfirescule! să-mi las mustăţile după cinci ani... Ei, ce dracu să faci, d-nul prim-ministru zice că raderea mustăţilor la slugi e semn de ciocoism, şi poate că are dreptate, mai ştii. în sfîrşit, a crescut şi rîndu ăsta de mustăţi, cam ţepoase; dar tot mai chipeş e omul cu mustăţi. O dusei vreo doi ani cu podoaba bărbăţiei sub nas, pînă cînd într-o bună dimineaţă tocmai vream să dezbrac pe conu Mihalache[4] de o şubă, şi nu ştiu cum mă întorc o dată repede pe la nasu lui conu Mihala-

che că-1 înțep cu pustiele de mustăți... Poruncă îndată să le rad. Și-a doua zi eram ca pe vremea lui conu Lascarache. însă Dumnezeu să-i dea sănătate lui conu Mihalache, m-a lăsat iar golaş ca pe-un pui de curcă, dar mi-a dăruit fracu ăsta. Nu-i vorbă e cam larg el, darceera să-ți facă omu. Alții sunt subțiri ca nişte paie, nu le intră atîta materie, şi tot nu te dăruieşte cu nimic. Și să nu-mi uit vorba.

Mulți deputați, vream să zic multe perechi de mustați mi-au mai crescut, şi pe multe le-am ras, şi iar au crescut, şi iar le-am ras pînă acum mă aflu cu mustățile în vacanție, căci d-nii miniştri lipsesc aproape toți.

Și domnii miniştrii ăştia, zău! noi aveam acasă la tata un poznaş de văcar care legase de gîtul unei vaci o teleancă cît un ceaon de mare, şi după sunetul ei îşi ştia de rostul turmei. Cînd o auzea mai pe departe, el mormăia încet: «ministeru a dat într-o groapă» sau «ministru a plecat la adăpat». Pentru dînsu vaca cu teleanca era ministeru turmei, fiindcă făcea mai mult zgomot decît toate vacele celelalte.

Ba că, drept vorbind, ce-1 care cîştigă mai mult de la d-lor nu-i nici țara, nici slujbaşii statului, nici uşierii şi nici chiar d-nii miniştri. Mai în cîştig decît toți e birtaşul nostru[5].

în sfîrşit, ca să nu-mi uit vorba, multe rînduri de deputați am îmbrăcat şi dezbrăcat! Ce-i drept acuma, or fi dezbrăcat şi dumnealor cît or fi putut, mai țara, mai pe concesionari, mai pe jidani, dar aceasta numai pentru cuvîntul că şi țara şi concesionarii şi jidanii erau rău îmbrăcați. Și, Doamne păzeşte, cît le place d-lor deputați să te vadă dichisit şi curat.

Cînd însă mi se întîmplă să dau cu ochii de vreun băcan ajuns deputat, crapă fierea în mine şi s-a isprăvit. Apoi să pofteşti să-i vezi cum mi ți se întind, cum pufnesc, cum bombănesc pînă să-i dezbraci. Și au pe dînşii nişte jarchine de paltoane... şi-i înjură birjarii cînd se coboară din trăsură... şi unde se dau la o parte, cu mîinile la piept, cînd văd pe conu Mihalache... Doamne, apără şi păzeşte! D-apoi şi conu Mihalache! Să pofteşti să-ți răsuceşti musteața, dacă

n-ai avea-o ca mine, înaintea dumnealui... te-a furat sfîntu !

Dar iarăşi mă gîndesc eu cîteodată dimineața: de ce naiba or fi în lumea asta deputați, miniştri, uşieri, fel de fel lighioane, cînd toți sunt oameni cu capul între urechi şi ceafa la spate? După ce se aleg miniştrii? după ce se aleg deputații? şi după ce aleg uşierii?

Fiindcă iar stau eu şi mă gîndesc: dacă s-or fi alegînd după pricepere, mulți dintre domnii deputați nu sunt tocmai pricepuți, dacă s-or fi alegînd după boierie, eu am dezbrăcat şi îmbrăcat mulți toptangii; de s-or fi alegînd după frumusețe, Camera n-ar mai fi vecinie completă, căci puțini sunt chipeşi. Poate se aleg după avere. Poate...

Fiindcă veni vorba de pricepere, uite, eu i-am cam învățat pe dinafară. Cum ăi vedea pe-un domn deputat că face gură multă prin birt şi prin sala de fumat, în Cameră să ştii că nici nu deschide gura. Cum ăi vedea pe vreunu că vine de dimineață, să ştii că e din opoziție, căci pentru aceştia apelu nominal se închide de la 12, şi într-un astfel de caz cei doi galbeni[6] sunt călători.

Cînd vei băga de seamă că cutare sau cutare boier are obiceiu să întîrzie prea mult în birt, să ştii că acela şade în banca din fund, căci acolo se poate dormi fără să fii observat de nimeni. Arendaşii şi.negustorii cînd te-or trimete cu o scrisoare la poştă ei îți dau tocmai atît cît să nu-ți mai rămîie restr Boierii cu moşii poartă lanțul de la ceasornic tocmai la nasturul de sus al vestii. Advocații şi doftorii — şi de aceştia, slavă Domnului, sunt destui — îl poartă tocmai la nasturele de jos, să se vadă[7]. Și, în sfîrşit, o mulțime de lucruri ai vreme să înveți în 17 ani.

Dacă Dumnezeu mi-o lungi zilele şi nu m-or da afară, am să mai văd încă multe.

Dar multe în mintea mea au să rămîie neînțelese.

DUSĂ ÎN LUME

în 1877 aveam un prieten, care venise cu opt ani înaintea mea din provincie în capitală, şi despre care am voit adesea să scriu ceva. Frica însă de a nu spune lucruri prea intime, cari n-ar interesa întru nimic pe ceilalţi muritori, m-au oprit.

El astăzi e mort. Ca mai toţi tovarăşii lui din Regimentului XI de Dorobanţi a rămas să îngrăşe cîmpiile Bulgariei. înainte de a se duce să se înroleze ca voluntar, veni la mine.

Eram prin martie. Făceam încă foc. Intră în casă şi se aşeză într-un fotoliu mare, o veche mobilă cumpărată de mine de la un telal, care avea pretenţie să-mi mobileze casa.

— Ai o ţigară, 'mi zise.

— Am, — dar de unde vii atît de acru?

— Miroase-a praf de puşcă.

— Aici?

— Aici şi peste tot.

— Ei şi?... Să aprindem niţel şiret parfumat şi să nu mai miroase.

— Eu nu glumesc. O să avem război.

— îmi pare foarte rău. Dar, după cum nu stă în puterea mea să-1 împiedic... o să ne batem şi pace.

— Aşa zic şi eu. Numai cînd spui că o să *ne batem,* mi se pare că greşeşti, fiindcă tu n-ai de gînd să te baţi.

— Fără îndoială. Şi sper că tot aşa o să faci şi tu.

— Speri rău. M-am şi înscris în regimentul nostru, al X... şi de acea... am venit să-ţi aduc ceva... O, nu te teme! e foarte mic. Uite e un caiet. Dacă m-oi mai întoarce să mi-1 dai. Dacă nu... Fă ce vrei cu el. Despecetluieşte-1 sau arde-1.

Şi după aceea, fără a mai răspunde la o singură întrebare, îşi aprinse ţigara şi privi două ceasuri întregi la cărbunii qari mureau pe nesimţite în gura sobei. Eu tocmai treceam un examen de drept şi-1 lăsai în pace. După două ceasuri se sculă, mă luă de gît şi mă sărută.

— La revedere, 'i zisei.

— Adio, şopti încet.

Şi de atunci nu l-am mai văzut.

în caietul pe care l-am deschis cu doi ani mai tîrziu, am găsit această atingătoare povestire. Nu ştiu dacă voi fi în gustul cetitorilor publicînd-o...

1872 octomvrie

Nu sunt scriitor, şi n-am pretenţie să fac pe nimeni să plîngă. Fiindcă însă n-am cu cine vorbi, şi, chiar dacă aş avea, nu m-ar putea înţelege nimeni, m-am hotărît să spui hîrtiei ciudatele întîmplări cari m-au făcut atît de fericit pe lume, şi, în acelaşi timp, m-au dezgustat atît de mult de viaţă.

Sunt cam de vreo 24 de ani. Mă numesc Daniel Petrini. Familia mea e originară din Bucovina. Sunt venit în Bucureşti de vreo cinci ani. Aceste lucruri însă nu interesează pe nimeni.

De cinci ani iubesc o femeie care în acest timp s-a măritat cu unu din aşa-numiţii mei prieteni. în cinci ani ea n-a ştiut nimic, sau, dacă a înţeles ceva, n-a îndrăznit să mă întrebe.

Astăzi ştiu că sunt iubit. Dar la ce bun?... Ea a plecat.

Las la o parte viaţa mea de cinci ani. A fost o mizerabilă plimbare de la un colţ a lumei la altu. E bine, din principiu, să taci cînd n-ai de spus lucruri cari s-au întîmplat sau cari se pot întîmpla şi altor oameni.

Viu la zilele din urmă. Sentimentele acestea poate că vor fi şi ale altora şi, spunîndu-le eu, mulţi nenorociţi ca mine se vor mîngîia.

Eram în ajunul plecării lor.

. Fiindcă s-apropia St. Dumitru, bărbatul săji lăsa casa în care stau şi-şi ducea mobilele la o rudă. Nu rămăseseră decît cîteva lucruri neapărat trebuincioase, într-o odaie: o masă în mijloc, şapte sau opt scaune de paie, o lampă şi un fotoliu Louis XIV, *îtf* care sta ea. în altă odaie: un pat mare de bronz, o masă mare, trei cufere deschise, o oglindă şi o toaletă.

Se-nsera. Margareta (căci astfel se numea) îmi spusese cu o zi mai înainte să viu neapărat la dînşii. Venisem. Eram cu toţii vreo 12 persoane.

Toţi umblau în toate părţile, aşezînd, scuturînd, vorbind.

Ea sta în fotoliu său, cu capul rezemat de o perniţă de mătasă albastră. Era îmbrăcată în alb. Cu cîtăva vreme înainte avusese un acces de tusă atît de teribil, încît patru zile nu s-a putut mişca de pe scaun, şi n-a putut articula două cuvinte cu vocea întreagă. A mai spune cum o priveam... cum mi-a rămas figura ei săpată în conştiinţă... cum, ori de cîte ori închid ochii, o văd, o simţ, o pipăi... cum traiul meu se învîrteşte împreju,rul acestei vedenii de tinereţe ca o umbră împrejurul corpului său... — a mai spune toate aceste lucruri ar fi să-mi repet existenţa, căci nu fac alt nimic decît numai gîndesc la dînsa.

Avea nişte ochi mari, negri, cari singuri se mai mişcau de la un obiect la altul. Privirea lor se părea că e pornită deja de mult, dintr-un loc cald şi senin, din sufletul ei, şi că n-ajungea în ochi decît tîrziu, slabă, misterioasă, fără destulă înduioşare. Cîteodată îi închidea, oftînd adînc, şi atunci figura îi lua un aer de moarte, atît de expresiv, încît îmi venea să ţip de spaimă, sau s-o apuc de mînă ca s-o deştept. Gura îi semăna cu un trandafir care se usucă. Purta totdauna acel surîs ce grecii cei vechi dau morţii ca s-o poetizeze. Era un fel de rază întîrziată care mai flutura fricoasă pe o buză ce sta întredeschisă spre a pronunţa un ultim şi prelung „adio!"

L-am auzit acel „adio!"

Dacă astăzi mă mai mir de ceva, este că am putut să-1 aud fără să mor. în sfîrşit !...

Stam rezemat de uşă şi mă uitam la un portret al ei. Ea mă învăluise într-una din acele calde şi misterioase priviri, ce-i erau atît de obişnuite, şi figura ei luase o expresie de blîndeţe şi de bunătate cu care-mi mai aduc aminte că-mi vorbea mama cînd eram copil, îndată ce-mi întorsei ochii spre dînsa, îmi făcu semn să mă apropii. M-apropiai.

— Fă-mi puţin vînt, te rog, că tare-mi e cald, îmi zise dîndu-mi un evantail.

înţelesei că avea să-mi spuie ceva şi voia să-mi vorbească de aproape. Luai un scaun şi mă aşezai lîngă dînsa.

— Ai să mă uiţi, îmi zise încet.

— Doar dacă oi muri. Şi nici atunci...

începu să rîdă cu hohot, lucru care îi atrase din partea tutulor celor prezenţi observaţiuni de tot felul, că o să-nceapă a tuşi iar, că odoarepieptu, că e slabă...

— Bine, bine. Iertaţi-mă acum, că n-o să mai rîd, le răspunse cu puţină ironie.

După aceea se-ntoarse iar spre mine.

— Şi cum o să faci, scumpul meu Daniel, ca să nu mă uiţi?... A!... poate crezi în nemurirea sufletului?...

— Cred...

– Adevărat?... Şi eu cred. Numai... eu cred fiindcă sunt silita. Dacă nici sufletul n-ar fi nemuritor, unde aş mai putea să te iubesc?

— Margareto !... Pentru ce ai totdauna această idee?... Ai să te duci, şi peste un an sau doi o să ne vedem... Italia e o ţară dulce şi senină, din care sufletul revine mai iubitor, iar corpul mai tînăr.

—Ah! cît îmi eşti de drag!... Daniel! încă o zi! lasă-mă să mai stau o zi... Crede-mă, n-o să te mai văd ! Tu o să trăieşti încă şi o să mai iubeşti, dar eu?... Sunt cele din urmă momente ce le respir în acelaşi loc cu tine... Te rog, aibi milă şi nu mai stărui pe lîngă bărbatul meu să plec...

Ea voia să mai zică ceva. Ochii însă mi se umpluseră de lacrămi şi mă sculai repede spre a trece într-o cameră de alături care era goală.

După un sfert de ceas, intrai din nou. Margareta sta singură. Fotoliu său era cu spatele la uşă, şi privea drept într-o oglindă în care se vedeau toate mişcările de la intrare. îmi făcu semn să m-apropii din nou.

— Iartă-mă, îmi zise, te-am făcut să plîngi. Acuma ştiu bine că mă iubeşti, şi mă iubeşti aşa precum am dorit eu: cu tot sufletul şi cu toată inima. Iartă acest egoism unui drumeţ... Mîine plec, Daniel, şi plec, fii sigur, pentru totdauna. Nu mai protesta degeaba, Mor fără multă părere de rău, căci mor fericită... Vino-ncoace. Şezi. Uită-te la mine şi vezi-mă bine. Uite-te...

Se apropiase de mine cu totul. îi simţeam respirarea cum îmi ardea obrajii şi îi auzeam sîngele cum îi bătea în vine cu o putere spăimîntătoare. întinse braţele şi mă luă de gît, fără nici o temere şi fără grabă.

— Mă vei uita? îmi zise cu totul aproape.

— Niciodată...

Atunci îşi lipi buzele de ale mele şi mi se păru un moment că a murit... Vrusei să mă scol repede şi-mi retrasei capul cu putere de lîngă capul Margaretei, dar braţele-i mă ţineau strîns de pieptul ei, şi nu izbutii decît s-o mişc cu prea multă forţă. îşi reveni în simţire.

— Nervozitatea mă face să uit multe lucruri şi să calc multe datorii. Dumneata cel de-ntăi, d-le Petrini, trebuie să-mi crezi.

Şi cum mă uitam la dînsa mirat, adăugă repede:

— Daniel... nu băga de seamă toate nebuniele mele. Crede-mă numai de un singur lucru: te iubesc... atît cît poate inima cea mai mare şi mai nobilă să iubească... Iată acest plic. Să nu-1 arunci.

— Se poate să crezi c-o să-1 arunc?

— Mai bine să-1 arzi.

— De ce vorbeşti aşa?...

— A!... cu cîtă greutate am tăiat-o! A trebuit să mă pieptăn singură, ca să nu mă vadă nimeni. E cea mai frumoasă şuviţă de păr din cîte am. Te rog... decît s-o arunci, arde-o.

pînă atunci rîsesem totdauna de amorurile în cari intervin buclele de păr. De atunci n-am mai rîs.

— Vino mîine cît de dimineaţă. O să plecăm de-aici la 7 1/2. Vino la şase. Vom fi toţi gata. Nu *uita...* mi-ai făgăduit că mergi pînă la Chitila.

— în schimb te rog să nu uiţi că mi-ai făgăduit să fii cuminte. îndată ce te voi vedea că plîngi să ştii că fug.

— Bine. Acuma du-te. Mă însoţi pînă la uşe cu o privire în care singur eu am putut ceti toate vorbele cîte stau scrise într-însa.

A doua zi la 6 1/4 eram acolo. Margareta dormise rău. Era galbenă ca o făclie de ceară. Cînd o văzui, tocmai 'şi punea două ultime roze, cari păreau că înfloriseră în dimineaţa acee"a, într-adins spre a se duce cu dînsa.

Duarăm cafeaua în tăcere.

Veni vremea să plecăm. Trecură toate slugile şi-i sărutară mîinile plîngînd. Ea le zise la fiecare cîte o vorbă bună, fără a se lăsa să fie înduioşată de lacrimile lor. Se anunţa bine.

în curte aşteptau patru trăsuri: două închise şi două deschise. Chemai trăsura Margaretei şi m-aşezai lîngă uşă. Ea cobora scara ţinută de doi bărbaţi dintre rudele sale. Unul din ei'mi făcu semn să-i dau mîna ca s-o sui în trăsură. Deschisei numaidecît uşa cupeului şi-i întinsei mîna. O urcai în trăsură şi vrusei să mă retrag spre a face loc şi altei persoane să se suie. Ea, însă, nu mă mai lăsa. Mă strîngea cu o putere ce nu i-o cunoşteam încă, şi-mi ascundea mîna în haina sa ca şi cum i-ar fi fost frică să n-o piardă pentru totdauna. Atunci m-aplecai încet, avînd aeru că-i aşez rochia spre a nu fi prinsă în uşe, şi-i spusei că suntem priviţi. Mă lăsă.

După ce ieşirăm din curte, eu şi vechiul meu prieten, locotenentul I., ne-aşezarăm trăsura după trăsura Margaretii. Pînă la gară, ea se uita necontenit la noi, pe geamul cel mic al cupeului, făcîndu-ne fel de fel de semne drăgălaşe şi vesele, cari vesteau o bună dispoziţie.

Da gară sala de aşteptare era deja plină. Cînd dete cu ochii de atîta lume străină, care se uita curioasă la

frumusețea şi la paliditatea ei, — se întrista din nou şi se aşeză într-un fotoliu, de unde nu se mai sculă pînă aproape de plecare.

înainte cu cîteva momente de a se deschide uşa care dă pe peron, o văzui ascunzîndu-şi capul după o gazetă. Avea aerul de a ceti. înțelesei că plînge şi m-apropiai de dînsa. în adevăr nişte picături mari de lacrămi cădeau pe q, foaie de hîrtie ce o avea pe brațe, cu atîta prisosință şi aşa de uşor, încît înțelesei că acele lacrămi'i fac bine. Nu-i zisei nimic. Ea ridică ochii spre mine, şi în privirea ei era o expresie de rugăciune prietenească, care părea a-mi zice: „M-am oprit cît am putut, dar durerea e mai puternică decît mine: mă biruieşte". După aceea se adresă către sora sa, spunîndu-i că ar vrea să se plimbe puțin, şi-mi întinse mîna s-o sprijin. O luarăm fiecare de cîte un braț şi făcurăm cîțiva paşi prin sală. Lumea se uita la dînsa cu un fel de respect amestecat de milă, care mă supăra. Ce aveau oamenii cu noi cînd noi nici nu vream să ştim de mai e cineva împrejurul nostru?,..

în fine se deschiseră uşile de pe peron... Fiecare alerga să-şi ocupe locul în vagon; hamalii strigau după stăpînii obiectelor; şefii din stație dau ordine; conducătorii fluierau; jidanii năvăleau ca nişte păgîni pe scările unui vagon de clasa a treia; un cîine urla într-o cuşcă; în dreapta sărutări şi despărțire; în stînga rîsete şi glume, peste tot mişcare.

Margareta avea oprit un compartiment pentru trei persoane, în care era să călătorească pînă la stația unde se aflau vagons-lits.

După ce ieşi toată lumea din sală, ieşirăm şi noi. Vagonul în care era să şe urce era drept în fața uşei. Ne îndreptarăm spre el. Cu cît ne apropiam de dînsu cu atît simțeam că Margareta mă strîngea mai tare de mînă şi corpul îi devenea mai rău. Cînd ajunse să puie piciorul pe întîia treaptă a vagonului, căzu cu totul pe brațele noastre fără să articuleze un cuvînt. Leşinase...

Pentru întîiaşi dată în viața mea, am înțeles cam ce lucru e moartea. Mi-a trecut deodată pe dinaintea ochilor un fel de întuneric adînc şi spăimos, dar atît de adînc încît pierdusem noțiunea *existenței* ce ți-o dă simțul vederii. Tot sîngele mi se grămădise spre inimă cu o putere extraordinară şi pot zice că pentru o secundă am fost mort. Toate aceste lucruri trecură ca o clipeală.

Văzînd-o leşinată, pe brațele mele mai mult decît pe ale surorii sale, întrebuințai un mijloc extrem: mă plecai pe figura ei şi-i şoptii la ureche: „Să ştii că mă duc de mă-mpuşc dacă faci aşa". Răspunsul fu un oftat al cărui echo îmi răsună vecinie în minte cînd sunt singur. Se deşteptă ca prin farmec, pînă încă nu prinsese nimeni de veste, şi se sui în vagon, într-un compartiment de trei persoane încăpurăm nouă. Şapte mergeam numai pînă la Chitila.

încet... Prelung... legănător... trenul plecă...

Mie mi se strînse inima. Ea-şi ascunse capul în mîini şi plînse. Lacrămile-i făcură bine.

După 12 minute de drum, trenul se opri la Chitila.

Toți o îmbrățişară, urîndu-i călătorie bună, dorindu-i sănătate şi petrecere frumoasă, în fine, banalități cari se repetă în toate circumstanțele de asemenea natură. Eu nu putui să-i zic nimic. Repede-i sărutai mîna de două ori peste mănuşe şi coborîi din vagon. Ea n-avu vreme nici să zică, nici să facă nimic. Peste un minut, trenul pleca... Geamurile erau aburite şi pe dînsa de-abia o mai puteam vedea. Văzui însă^un deget scriind pe geam acest mare şi dureros cuvînt: „Adio".

Urmai trenul cu privirea pînă dincolo de zare. O batistă albă apărea din cînd în cînd afară din linia vagoanelor, şi tremura în aer ca o ultimă salutare ce ne mai trimetea din depărtare. După două minute nu se mai vedea nimic.

Atunci numai, simții că în vagonul care fugea spre țări streine,'mi pusesem sufletul, şi că eu rămîneam un biet trup, chinuit de trai şi locuit de urît, care nu mai dorea decît să înceteze de a mai purta sarcina vieții. Mă dusei pe şine înainte... tot înainte... pînă pierdui gara din ochi. Atunci mă aşezai jos şi plînsei ca un nenorocit.

Cît am plîns nu ştiu. Ştiu numai că trenul care venea spre Bucureşti a întors în capitală o durere mai mult.

Aici se oprea povestirea. Nu ştiu dacă am făcut bine de am reprodus-o, ha? ce zici?...

1 noiemvrie 1882

I

•4

TRANDAFIRUL/

într-o mahala', din cîte are capitala noastră, slută şi soioasă, pictorul locuia o cameră mobilată, destul de nemobilată ca să şi-o poată umplea cu uneltele meseriei sale, şi, cu unelte cu tot, destul de săracă ca să poată purta titlul de *domiciliul zugravului.*

Zugravul era un muritor cum nu întîlneşti decît prin oraşele mari ale Europei; o fiinţă foarte omenească, foarte veselă, foarte săracă, şi, lucru cu totul rar, foarte nobilă. Era moldovean. Tatăl său avea avere mare şi un nume şi mai mare. Se însurase a doua oară, pe cînd zugravul se afla la Paris, şi, printr-o inconsecvenţă pe care numai în fire o găseşti uneori, acest om atîta de bun şi de milos simţi că se naşte între dînsul şi mama sa vitregă o duşmănie fără margini, care îşi avea poate izvorul tocmai în iubirea ce el avusese pentru mama lui cea bună.

în sfîrşit, pentru un cuvînt sau altu, Petre Năsturel Bogdan făcu atîtea comedii mamei sale de-a doua, încît desperat de certuri şi de răul trai ce făcea tatălui său, se hotărî să nu mai ceară un singur ban de acasă, şi să trăiască din pictură, pentru care avea un mare talent şi o fire foarte potrivită.

Venise la Bucureşti şi se apucase de lucru. Comande avea tocmai atîtea cît să moară de foame cu venitul lor. Numele ce purta îl împiedica de-a se face zugrav de firme sau de biserici, precum şi de a lucra pentru cel dentîi băcan, care ar fi venit să-i facă portretu

pentru 10 galbeni. Situația lui era foarte încurcată. Cunoștea mai toată lumea bună din capitală, și, din cauza sărăciei, era silit să se ducă la foarte puțini.

în seara aceea însă, era grozav de nedumerit: să se ducă? să nu se ducă? începea să-mbătrînească. Simțea că entuziasmul tinereții rămăsese în urmă. Dorul valsului nu-1 mai stăpînea de loc. Ar fi putut să trăiască o mie de ani de-acolea-ncolo, fără să mai cugete la zădărniciele cîte se strecoară în junețea fiecărui om și cărora ne-am deprins a le da o importanță atît de mare. Am făcut nebunii, am rîs, am iubit, alții am și plîns, fiindcă acestea sunt ale vîrstei de 21 de ani[2]. Dar cînd nu mai ai 21 și ai 31?... atunci vin alte aspirațiuni și alte nevoi. Simți că iubirea nu este singurul și cel mai de căpetenie fapt în viața omului. Egoismul se așează în scaunul activității fiecăruia, — natura de artist, la cel artist, biruiește totul, — frumosul începe a fi singurul scop, și după dînsul zboară tot *Eul* omului.

_ Și totuși!... E ceva se vede, care, la vîrsta închipuirilor, pironește existența omului într-un singur punct: în inimă. Trăiești din emoțiuni, din așteptare, din suferință; te hrănești cu lacrămi, cu o vorbă dulce, cu o rază de soare, și simți că în acest trup, de carne și oase, e o scînteie de neprețuită bunătate, pe care a aprins-o iubirea.

Dar ea trece... Uite așa e: trece.

Și totuși... tot mai rămîne ceva.

Astfel cugeta Petre, cînd își scotea fracu dintr-un fel de hambar de nuc, care purta pomposul nume de garderobe.

Tot mai rămîne ceva...

Vezi că, în seara aceea, primise o mică scrisoare tipărită, care-1 poftea la un bal. Adresa era scrisă de mînă de femeie, o scriitură fină și delicată care purta într-însa un fel de chemare prietenească: „Vino". D-nu și d-na Noreanu dau primul lor bal, și la d-na Noreanu toată lumea mergea cu tragere de inimă și cu respect.

— Nina trebuie să fi îmbătrînit ca și mine... Eu eram de 22 de ani, — ea era de 18. Ba nu, eu eram de 23 și ea de 18. Vremea n-are nici o treabă decît să ne scoată peri albi... Ce repede trec opt ani...

Așa vorbea încet Petre Năsturel Bogdan. El își înnegrea* tocurile cizmelor sale de paradă, cari singure mai rămăseseră din eleganța de altădată a tînărului parizian, și pe cînd se muncea să le scoată cuvenitul lustru, intră un prieten al său, veselul și bogatul Theophile Conteanu, care, ca și dînsul, mergea la balul doamnei Noreanu.

— Bună seara, Petre. Tot încă nu ești gata?... Am întîrziat: sunt 11 ceasuri.

— Să-ți spui drept: abia acum m-am hotărît să merg. E o poveste întreagă.

— Ce poveste? Spune-o. E singurul lucru care să mă facă mai puțin nerăbdător de a vedea balul.

— Ascultă. Știi că eram foarte nehotărît aseară în privința mersului la d-na Noreanu. Aveam o mulțime de cuvinte. Mai întîi nu-mi mai arde de baluri și de petreceri de loc. Apoi, o cauză pe care-ți vine mai greu s-o mărturisești: îmi lipseau multe lucruri. N-aveam cravată, mănuși, pălărie și alte multe fleacuri, cari sunt neapărate în momente atît de solemne. Mă hotărîi să răscolesc prin cufăr. Căutînd prin cutii, dădui de o cutiuță mai mică, pe care-ți jur că n-o mai știam dacă o păstrez sau am pierdut-o. O deschid. Ghici ce era într-însa?

— Știu eu?... Vreun inel.

— Nu, era un trandafir. Un trandafir artificial... Cîte lucruri mi-au trecut pe dinaintea ochilor cînd am privit această sărmană roză, care stă de opt ani închisă în două rînduri de cutii!... Theophile, e o lume întreagă...

— Bagă de seamă: te emoționezi cam mult și-ți umpli manșeta de vacs.

— Nu-i nimic. Acuma aș fi în stare să merg chiar făr' de manșete, atîta dorință am de a o vedea.

— Pe cine să vezi?

— Ascultă povestea acestui trandafir. Tu m-ai cunoscut pe cînd eram cel mai mare ștrengar din București... Pe atunci priveam viața ca o morișcă, care e întocmită numai spre a măcina neghiobiile

tinereții. Cunoașteam o familie de moldoveni, buna prietenă a tatălui meu, al cărui salon ținea aproape primul rang printre saloanele capitalei noastre. Eram primit cu brațele deschise. Rîdeam totdauna, spuneam glume, mă jucam fără nici o grije cu domnișoarele Ronescu, și pe ici, pe colo, trebuie să mărturisesc că făceam și cîte puțină curte celei mai mari. Ce vrei? Nina era așa de frumoasă...

— D-na Noreanu? ! Mizerabile! zise prietenul său cu un ton dramatic fals, se vede că nu mă cunoști... Vei avea a face cu spada mea. Ce-i drept, n-ai avut. rău gust.

— Foarte bine. Mă vei omorî cînd vei pofti și poate că posteritatea-ți va fi recunoscătoare.

în sfîrșit, ascultă: familia Ronescu da un mare bal, în pilda d-lui Noreanu, care se și ivise pe orizont, ca un nobil, și de multă stimă pretendent la mîna Elenii,, căreia prin prescurtare, îi ziceau Nina.

înțelegi că eu eram cel dentîi care să nu lipsesc de la bal.

Ca să-ți scurtez povestea, — pe la două despreziuă, ostenisem jucînd și mă duceam într-un salonaș retras, să mă odihnesc și să fumez o țigară. Acolo Nina era singură. Se uita într-o oglindă și-și potrivea părul. Cum o văzui mă dusei drept la dînsa rîzînd.

— Ei, în curînd ne măritām, îi zisei. Ce fericire!' ce mulțumire!... și începui a sări într-un picior. Ea se uita la mine zîmbind, dar cu o expresie în figură care arăta că mă compătimește de atîta ușurință. Ia să vedem, îi zisei, cum o să-ți facă venerabilul d. Noreanu prima sa declarație. Și, nici una nici două, îi căzui în genunchi și începui a declama niște prostii torențiale. Ea nu făcu nici o mișcare. Eram atît de aproape de dînsa, încît, nu știu cum și ce fel, mă pomenii că o apuc cu brațele de talie și încep a-r vorbi alte comedii, dar acestea serioase, atît de serioase, încît tremuram ca un negru în Siberia. Ea se plecase spre mine și mă asculta. Figura ei luase o seninătate de arhanghel, și ochii trăiau printr-o scînteie de lumină în adevăr cerească, care îi făcea și mai frumoși. Mi-am pierdut mințile, și, cum sta plecată spre mine, am apucat-o de gît și am sărutat-o cu o sete, pe care numai cei 23 de ani ce aveam[3] au putut-o cunoaște.

Tocmai atunci d-nu Ronescu tatăl se ivea în prag. Nu știu ce mișcare am făcut, dar într-o secundă m-am pomenit întins jos la picioarele ei, agățat cu mîinile de un buchet de flori ce avea pe poalele rochiei. Cu aceeași mișcare, un trandafir era rupt din buchet, și eu mă sculam rîzînd și declarînd că nu se poate prinde la loc.

— în ziua de azi toate au ajuns false, decretă d-nu Ronescu, — iar Nina, care rîdea de mutra mizerabilă ce făceam eu adaugă:

— Toate, tată, chiar și prietenia e falsă.

Și ieși.

De atuncea n-am mai văzut-o decît de două sau trei ori. S-a măritat, m-a uitat, o fi îmbătrînit... Opt ani nu-i jucărie!

La 11 și-un sfert erau la d-na Noreanu.

D-na Noreanu era o femeie ca de 26 de ani, blondă cu ochii albaștri. Avea acel ceva netălmăcit pentru condei, care se ascunde în figura ce o face cîteodată luna pe cer, — o taină adîncă în arcul sprincenilor, niște ochi cari priveau pe sub gene ca două conștiinți curate, și străbăteau pînă în fundul sufletului.

Petre, cu prietenul său, se prezentară d-nei Noreanu într-o învălmășală de lume, cari-i împiedică de a-ș face reflecțiunile lor.

Balul era foarte animat. Fiecare muritor se ocupa de persoana sa, sau, cel mai mult, de persoana sa și a jumătății sale.

După miezul nopții, Petre se afla cu mai multă lume într-un salon de fumat. El se uita într-un album, plecat cu totul pe masa din mijloc, și observa cu o adîncă băgare de seamă niște copii de tablouri. După cîtăva vreme, simți pe cineva alături de dînsu, privind într-un alt album, aproape cu același interes. Parfumul ce se exala din ,părul său era delicios.

D-na Noreanu vorbea încet unei alte doamne, care-i cerea explicații asupra unui vis ce avusese cu o seară mai nainte.

Petre scoase încet roza din buzunar, și, adresîndu-se lor, zise zîmbind:

— Nu știu care din dumneavoastră a pierdut acest trandafir.

— Eu n-am pierdut, zise prietena d-nei Noreanu, fiindcă n-aveam.

— Eu am pierdut unu, dar acela era natural. Al d-voastră e artificial.

— Artificial sau nu, l-am văzut chiar acum căzînd. Dacă nu-1 luați îl las aci. Nu am dreptu să păstrez un lucru care nu e al meu.

— E al dumitale, crede-mă, zise d-na Noreanu. Știu bine că e al dumitale. Cu toate astea, dacă vrei cu orce preț să te scapi de el, dă-mi-1.

Şi-1 luă din mîna lui. Apoi, întorcîndu-se către prietena sa:

— Uite, draga mea, acest trandafir e singura crimă ce am comis în viața mea de nobilă damă. D-am lucrat singură și acuma-1 rup ca să nu mai rămîie nici o urmă din greșeala mea de altădată.

Şi voi să-1 rupă. Trandafirul însă, fiind de pînză, rezistă. Ea, furioasă, voi să-și scoată mînușile ca să aibă mișcarea mai liberă, Petre voi să-1 ia din mînă.

— De prisos doamnă, — nu vă mai supărați: îl rup eu.

Ea însă nu voi să-1 dea și continuă să se lupte cu floarea. Floarea era tare.

Supărată, se frămîntă și mai mult. Duptîndu-se furioasă, îi pocni o mînușe.

Atunci aruncă floarea din mînă și, cu lacrămile în ochi, ieși zicînd:

_ Nu se poate rupe.

DRUMU DIN URMĂ

Era o zi tristă de toamnă, în care pămîntul trăiește sub un umbrar de nori, suri și îndesați, prin stratul cărora razele soarelui par a se munci să străbată și nu pot.

Dumea umbla pe strade fără căpătîi. Trăsurile zărvoiau goale, iar caii lor păreau osteniți, fără a fi alergat. Sergenții de oraș stau pe la colțul ulițelor, rezemați de cîte o poartă, avînd toți aerul de a-și da dimisia. Magazinele n-aveau mușterii. Obiectele n-aveau lustru. Prin văzduh cîte o pasăre rară zbura pe sus și piezișă, neputînd să taie aerul în linie dreaptă, iar glasul cocorilor, atît de duios și de cunoscut zilelor de toamnă, în ziua aceea nu se auzea.

Pe la o vreme, sunetul unei muzici militare deștepta pe trecători din somnolența în care-i cufunda norii, — și, aproape în același timp, se iviră doi jandarmi călări, cari, după ținuta lor, aveau aerul de a deschide o paradă.

În adevăr era o paradă de înmormîntare.

Convoiul înainta încet, greoi, mișcîndu-se pe tactul marșului din *Profetul*', ca și cum, inconștient, ar fi vrut să întîrzieze, să mai prelungească acea călătorie către ultima locuință.

După jandarmi, urmau două trăsuri cu preoți, în urma lor se făcu un limpeziș de lume, care lăsa să

se vadă carul funebru, simplu şi fără coroane tras de patru cai îmbrăcaţi în negru.

înaintea lor mergeau trei ofiţeri cu capetele plecate. Unul ducea o pernă cu catifea roşie, pe care erau prinse vreo opt decoraţii, iar ceilalţi doi, cu săbiele scoase, făceau escortă acelor semne, atît de scumpe soldatului.

Mortul era militar: un căpitan de linie.

Pe sicriu se vedea o singură coroană, probabil a camarazilor, iar lîngă dînsa chipiul de căpitan, nou şi strălucitor, şi mai jos sabia.

în urma carului, nimeni, dar nimeni. Un pluton sau două de oştire, muzica militară şi jandarmii care închideau convoiul.

Lucrul acesta îmi strînse inima, mai mult decît ideea morţii. îmi scosei pălăria cu respect şi privii lung la prdcesiunea ce trecea.

— Bine, cum se poate? întrebai pe un prieten care-mi ieşi în cale; omul acesta n-a avut pe nimeni în lume?

— E un militar, îmi zise. Ce ai făcut cu piesa ta?*

— Nu-i vorba de piesă... Ce-area face una cu alta... şi dacă-i militar, lor nu le e permis să aibă o rudă sau un prieten care să-i ducă la groapă?

— Acesta văd că are pe cineva. Era tot un militar, dar sta prea lipit de cosciug.

îl lăsai şi mă dusei din nou după mort.

în adevăr, nu băgasem bine de seamă. în urma carului mergea un militar bătrîn, ţinîndu-se cu mîinile de fierul ce se afla la capul sicriului. Fruntea-i era cu totul plecată spre pămînt, şi nu i se putea vedea din figură decît nişte mustăţi teribile. Părul îl avea mai tot, dar alb colilie.

Mă uitai la mîna lui să-i văd gradul. Era de-abia sergent major.

Lucrul acesta mă puse pe gînduri. Se vedea bine că omul acela era îmbătrînit în armată, şi că trebuie să fi avut o cauză puternică, ca să urmeze în aşa stare de mîhnire pe mort pînă la groapă. îmi închipuii că mortul îl avea în compania sa, şi-1 cruţa de greutăţile serviciului, sau că-1 scăpase în război de vreo primejdie, sau, în fine, că-1 ajutase cu vreo sumă de bani, şi bătrînul îi datora recunoştinţă.

Tot gîndind astfel mă pomenii tocmai pe strada Filaretului, aproape să ies din Bucureşti[3]. Mi se făcu milă de călătorul care se ducea aşa de singur pe drumul cel din urmă, şi, fiindcă în cimitir aveam şi eu un mormînt în care închisesem multe lucruri şi pe care nu-1 văzusem de mult[4], mă hotărîi să mă urc pînă la Belu.

Găsii o trăsură goală şi o luai.

Carul intră pe poarta cimitirului fără zgomot, înăuntru era pace. La cea mai mică adiere de vînt, cădea un potop de frunze galbene, care acopereau cu desăvîrşire lespezile de piatră.

Bătrînul se opri la uşa preotului şi ceru un pahar cu apă, pe care-1 bău pe nerăsuflate. Apoi porni înainte.

Slujba se făcu lîngă mormînt foarte simplă. Plutonul de linie era de faţă.

Bătrînul sergent sta cu mînile încrucişate, privind pămîntul. Putui să-1 văd bine. Figura lui era în adevăr figura unui soldat îmbătrînit în cazarmă. Un cap mare, tuns pe tobă; un obraz osos; nişte mustăţi stufoase şi lungi; sprincenele, nişte adevărate mustăţi, — şi el tot drept ca o luminare. însă cînd ridică ochii de jos, înţelesei că omul acela era sergent-major numai cu chipul. în ochii lui se citea o bunătate fără margini şi, în momentul acela, o durere adîncă, concentrată. Nu zicea nimic, nu plîngea, dar simţeai că sufere. Cu sufletul era cel puţin colonel.

După ce se isprăvi slujba, oamenii cimitirului apucară sicriul şi trecură pe sub dînsu două frînghii spre a-1 lăsa în groapă. Locotenentul care se afla de faţă comanda: *prezentaţi arma!* Cînd cosciugul fu lăsat în mormînt, sergentul-major nu se mai putu stăpîni şi căzu pe pămîntul ce era scos din groapă.

— Teodore!... Domnule căpitan!... avu el putere să strige şi-şi pierdu simţirea.

Pămîntul acoperi numaidecît coşciugul; locotenentul comandă *la umăr,* şi lumea se depărta.

Pe sergentul-major voiră să-1 ia pe sus ofiţerii cari făceau escorta decoraţiilor. El se dezmetici numai-

decît, şi, fără să uite respectul ce datora şefilorsăi, îi rugă cu mîna la chipiu să-i dea o birje, căci nu mai putea merge.

Fiindcă nu era nici o trăsură slobodă, unul din cei doi ofiţeri veni să mă roage să iau pe bătrîn cu mine. Primii cu bucurie.

El se sui în trăsură şi-mi mulţumi din cap fără să mă vadă bine.

— Unde să vă duc, domnule? '1 întrebai pe cînd' intram în oraş.

— Unde vrei, domnişorule, numai... cît s-o putea mai departe.

îl lăsai în pace. Grozav aş fi voit să ştiu ce legătură era între el şi militarul mort... Bătrînul acesta părea prea mult atins de aceea ce se întîmplase, ca să fie un singur prieten. Merserăm astfel aproape un ceas, pînă ieşirăm din nou afară din Bucureşti. La rondul al doilea de la şosea, birjarul se opri. Nu era nimeni. Şi aici ca şi dincolo, se plimbau pe potece numai frunzele căzute. Orizontul care în alte zile e atît de întins şi de limpede,.părea a purta pe cap o glugă de iarnă, îndată ce stete trăsura, militarul se dete jos.

— Iartă-mă, domnule, 'mi zise luîndu-mă de mînă, că nu ştiu să-ţi mulţumesc... Să-ţi dea Dumnezeu sănătate!

— Căpitanul ţi-era rudă, domnule?

— Nu, domnişorule, era un copil de trupă, crescut pe braţele mele...

Nemaipuiţînd vorbi de plînsiul care-1 îneca, 'mi făcu un semn cu mîna şi plecă. După cîţiva paşi, ca mustrat de conştiinţă, se întoarse înapoi şi se apropie de mine:

— Era fiu-meu...

Taina aceasta părea că-i apăsa pieptul. După ce o spuse se grăbi să fugă, luînd-o peste cîmp spre Băneasa.

Eu mă întorsei trist în pasul cailor, gîndindu-mă cîte drame de acestea, ascunse în aparenţe înşelătoare, nu se petrec în omenire, şi pe cîte căi inima noastră nu e atinsă de durere!...

COROPIŞNIŢA

SOCIETATEA DOAMNELOR ROMANE
PENTRU INCURAGIAREA INDUSTRIEI CASNICE

O ŞEDINŢĂ PLENARĂ

(La ridicarea cortinei, d-na prezidentă notează ceva pe marginea unui caiet. E îmbrăcată pentru şosea. Scrie cu mănuşile în mînă. Stă numai pe muchia fotoliului, căci în fotoliu stă turnura. Sunt prezente numai trei doamne, din 14 cari stau pe scaune. Din cele 11, trei învîrtesc în mînă o făşie de blană pentru garnitură, două se uită la nişte gravuri de mode, două citesc *Ies Echos mondains,* în cari se vorbeşte de dînsele, iar patru stau mai la o parte şi ascultă pe d-na viţeprezidentă, care dă citire unei opere, ieşite din creier de femeie: *Paînne).*

D-NA PREZIDENTĂ. Doamnele mele, v-am convocat astăzi ca să vă fac o mică dare de seamă asupra balului ce societatea noastră 1-a dat dumineca trecută în sala teatrului cel mare.

D-NA EUSEBIA MARINEseu *(viţeprezidentă).* Dragă Ilenuţo, nu ne mai întrerupe din citit pentru aşa ceva... Dări de seamă sunt prin toate gazetele.

D-NA PREZIDENTĂ. Doamnă, mă siliţi să agit clopoţelul. Dacă voiţi să vorbiţi, vă rog să luaţi cuvîntu.

D-NA EUSEBIA MARINESCU. Foarte bine: cercuvîntu dacă-i aşa.

D-NA PREZIDENTĂ. După ce voi vorbi eu. *(Continuă.)* Cunoaşteţi, doamnele mele, şi e bine să ne reamintim la fiecare minut, că scopul eminamente naţional ce ni l-am propus, acela de a răspîndi gustul costumului ţărănesc prin toate clasele societăţii, să-1 urmărim cu cel mai viu interes, dînd baluri, în

cari să-1 impunem cu stricteţe tuturor damelor române, a căror inimă a fost totdauna bine plasată, mai presus de...

D-NA CALIOPIA PETRiCESCu *(din grupul celor trei, cu blana, vine încet şi întrerupe pe oratoare, trăgînd-o de mînecă. Vorbeşte şopăind).* Dragă Ilenuţo, uite am găsit blană pentru garnitură.

D-NA PREZIDENT! *(încet).* Admirabilă. La cine ai găsit-o?

D-NA CALIOPIA PETRICESCU. La Petrache Dumitru.

D-NA PREZIDENTĂ. Mai are?

D-NA CALIOPIA p. Nu cred să mai aibă tocmai la fel, dar am văzut nişte lutru delicios. Ce zici, s-o iau?

D-NA PREZIDENTĂ *(vrînd să continue discursu).* ...mai presus de ... *(Către d-na Caliopia.)* Ia-o şi ia şi pentru mine dacă mai găseşti, pentru costumul de patinat. *(Continuînd discursu.)...* a fost totdauna plasată mai presus de ... *(Se adresează d-nei Caliopi, care priveşte cu voluptate la blană.)* Unde rămăsesem, dragă?

D-NA CALIOPI P. La costumul de patinat.

D-NA PREZIDENTĂ. ...care a fost totdauna plasată mai presus de costumul de patinat... aspirînd către un ideal demn de străbunele noastre... Aşadar, doamnele mele, urmărind îndoitul scop al progresării industriei de menaj şi a facerilor de bine... căci, doamnelor, datoare suntem să nu uităm pe cei singuri în lume, lipsiţi de mijloace, neputincioşi...

D-NA LENTA ALBESCU *(din grupul păienelor).* Ei, aş!...

D-NA PREZIDENTĂ. Vă rog să cereţi cuvîntu.

D-NA EUSBBIA MARINEseu. înţeleg pe cei singuri în lume...

D-NA PREZIDENTĂ. Doamnă, vă rog să nu mă mai întrerupeţi ! Veţi avea cuvîntu şi veţi vorbi pentru cine vă va plăcea. *(Continuînd.)* Deci, cu acest îndoit scop, societatea doamnelor române, *Coropişniţa,* a dat balul de dumineca trecută, care a produs frumoasa cifră de 15.832 lei, din care scăzîndu-se cheltuielile, 2.239 lei, 15 bani...

D-NA EUSEBIA M. Pe ce s-au cheltuit aceştia?

D-NA PREZIDENTĂ. Pe nevoile serale. Ştiţi bine c-a trebuit să plătim totul cu bani.

D-NA EUSEBIA M. Să ni se prezinte o listă.

DOMNIŞOARA AGLAE STĂNEANU *(din grupul jurnalului de mode).* Doamnă, prezidentă, pana de la pălărie vi se moaie în călimări.

D-NA PREZIDENTĂ *(scoţînd pana din cerneală, indignată).* Doamnă dacă n-aveţi încredere în comitetul societăţei şi-n special în prezidentă d-voastră, eu 'mi dau dimisia.

D-NA EUSEBIA M. Cum poftiţi.

(D-na prezidentă vrea să părăsească fotoliul.)

MAI MULTE VOCI. Să rămîie, să rămîie. Vorbiţi înainte.

D-NA IRENA SPICIOFF *(ca să fie mai bine auzită se scoală în picioare. E grozav de grasă şi-n poziţie... interesantă. Pare că din greşeală şi-apus turnura dinainte).* Doamnelor, vă rog să fim serioase. Ştiţi că scopul întrunirei noastre este de a spune...

D-NA EUSEBIA M. De a nu spune nimic.

D-NA IRENA S. Dumneavoastră voiţi să puneţi beţe în roate.

D-NA EUSEBIA M. NU într-a dumneavoastră căci mi-ar fi greu să vă opresc.

(Se face un zgomot infernal. Nu se mai aude nimic. Şedinţa se suspendă forţat. începe a se vorbi franţuzeşte, nemţeşte, româneşte. E un Babilon întreg. D-ra Aglae Stăneanu vorbeşte la ureche cu camarada sa din grupul jurnalului de mode.)

D-RA AGLAE. Ce-or fi avînd amîndouă?

CAMARADA. Cine, Eusebia cu Ilenuţa?

D-RA AGLAE. Da, soro.

CAMARADA. NU ştii? Nicu...

D-RA AGLAE *(îngălbenind).* De la Finanţe?

CAMARADA. Da.

D-RA AGLAE. Actualul, subdi...?

CAMARADA. Depinde, depinde.

D-RA AGLAE *(viindu-şi puţin în fire).* Depinde.... de ce?

CAMARADA. Mai întîi, el depinde de Eusebia..

D-RA AGLAE. Nicu... Bornescu?

CAMARADA. în persoană.

(D-ra Aglae îngălbeneşte din nou. Urmează un leşin. Toată adunarea doamnelor române se grămădeşte împrejurul fetei. 0 deschie repede. Camarada cere nişte foarfeci să taie sforile de la corset. D-ra Aglae se deşteaptă ca prin farmec. După cîteva minute şedinţa se deschide din nou. D-na prezidentă îşi reocupă muchia fotoliului.)

D-NA PREZIDENTĂ. Doamnelor mele, sunt datoare mai întîi să vă mulţumesc de încrederea cu care binevoiţi a mă onora, şi, fiindcă am făgăduit d-nei Eusebia Marinescu să-i explic cum s-au cheltuit aceşti bani, sunt gata...

D-NA EUSEBIA M. NU mai e nevoie, d-nă prezidentă. în urma înţelegerii noastre...

D-NA PREZIDENTĂ. Foarte bine. Atunci eu facopropunere: dincei5.000fr.ce-amhotărîtsăîmpărţimlasăraci, să dispunem suma de 200 pentru plata trăsurii doamnelor membre, cari vor binevoi a se însărcina cu împărţirea acelor bani, şi pentru alegerea persoanelor, propui pe d-na Eusebia Marinescu şi pe d-ra Aglae, ca unele ce sunt mai miloase şi mai bune contabile.

D-RA AGLAE. Mulţumesc, eu nu primesc.

D-NA EUSEBIA M. Da' de ce, fetiţo?

D-RA AGLAE. Mai întîi, doamnă, nu sunt fetiţa d-voastră...

D-NA EUSEBIA *(aparte).* Umflată mai e şi asta!

D-RA AGLAE. Şi apoi sunt indispusă.

D-NA EUSEBIA M. Ai fost prea strînsă poate...

D-RA AGLAE. Asta nu vă priveşte de loc, doamnă.

D-NA EUSEBIA M. Atunci eu propui pe amica mea Irena.

CAMARADA. Nu vă supără să mergeţi trei în trăsură?

D-NA IRENA. Nu-i nimic, că dacă eu sunt ceva mai...

D-NA EUSEBIA M. *[la urechea unei prietine).* Ce ceva, că e lată rău...

D-NA IRENA *(care a auzit).* în schimb, d-na Eusebia Marinescu e aşa de imperceptibilă, că nu mă va supăra.

(Lucrul se hotărăşte astfel. D-na Irena şi d-na Eusebia merg să împartă bani la săraci şi vor începe cu partea despre Văcăreşti. Toată lumea se pupă şi-şi jură prietenie eternă.)

D-NA EUSEBIA M. *(ieşind să meargă spre Văcăreşti).* Ma chere amie, tot mergem noi spre Văcăreşti, hai să ne repezim un moment şi pe la şosea.

(Cortina cade)

TOADER CIZMARU

E vorba de un cizmar, — dar un cizmar artist, artist nu în cizmărie, fiindcă cizmăria n-a fost trecută niciodată printre bele-arte, ci în chitară.

Era flăcău, un soi de flăcău pismătareţ, care ura pe adevăraţii flăcăi, tineri şi glumeţi, tocmai fiindcă el nu fusese niciodată tînăr.

Băgat ucenic, la vîrsta de 6 ani, la un cîrpaci de uliţă, se prinsese frate de cruce cu nobila sărăcie aşa de cu timpuriu, încît mai tîrziu, cînd sărăcia se aşeză alături de beadreagul lui, ca în casa ei, el îi întinse mîna cu dragoste: se cunoşteau aşa de demult!...

Nu se poate tăgădui că, chiar cizmar fiind cineva, are o pustie de inimă, care nu degeaba îi tîcăie în piept ci a dragoste, — ba chiar se poate susţine cu succes că unele bresle speciale cum e a bărbierilor şi a cizmarilor, au o propensiune particulară către această stare sufletească, pentru care au şi fost cîntate, cu deosebire, de poeţi.

Tocmai de aceea e mai de mirare cum s-a putut strecura bietul flăcău prin primejdioasa carieră a cizmăriei, care este şi a amorezaţilor de meserie, fără să fie pîrlit de flăcările amorului, acest duşman secular al bărbierilor şi al cizmarilor.

Şi cu toate astea e aşa: nu iubise niciodată !...

*

Cred cu totul de prisos a-i face arborele genealogic. Familia sa dăduse statului o serie întreagă de oameni muncitori, cari însă nu fuseseră remarcaţi în istorie decît printr-o strălucită sărăcie, care trecuse din tată în fiu, pe linie bărbătească şi coborîtoare, ca singurul şi cel mai de căpetenie titlu de nobleţe, pînă la dînsu. În el, toate zbîrciturile şi dungele ce le cioplise nevoia pe chipul străbunilor săi, erau concentrate într-o figură osoasă şi unghiulară, în care s-ar fi putut dezlega, cu trigonometria în mînă, toate problemele de suferinţă şi neavere cîte pusese soarta ascendenţilor săi spre dezlegare.

De altminteri se numea Toader, scurt, cum s-ar numi un cîine Dulău, şi-i ziceau Toader Cizmaru,cum ar zice cineva Dulău Cîinele.

Adevărul e că avea un talent nemaipomenit de a rămînea anonim. Trăia bine sau trăia rău, trăia sau nu trăia, nimeni nu putea şti. Ieşea numai din cînd în cînd, pînă la circiuma din faţă, să-şi cumpere cele trebuincioase vieţii, şi o dată pe săptămîna mergea în Dipscani să-şi tîrguiască piele, sau cuie, sau pap. Obiectele acestea îl preocupau atît de mult, încît, cînd erau gata să se isprăvească, bietul Toader nu dormea cîte două nopţi, şi fiinţa care suferea atunci toate melodioasele confidenţe ale cizmarului era chitara.

Să aibă cineva drept cea mai înaltă preocupaţie a vieţei sale preocupaţia de a nu-i lipsi niciodată cuile din tinichea, nişte mizerabile cuie de lemn, pentru care ar fi fost de ajuns cheltuiala ce o face un om cu stare pentru săracii săi. E grozav!...

Şi cu toate astea, astfel merge viaţa.

Fiecare îşi are idealul său: unul visează să fie iubit, de o femeie frumoasă; altul să ajungă ministru; un al treilea să cumpere moşia vecinului; bolnavul cugetă vecinie la sănătate; artistul la glorie şi Toader cizmaru la cuie şi la pap.

Aşa e viaţa !...

*

De cînd îl cunoşteau vecinii în strada Amzei, două lucruri, sau, mai corect, un lucru şi o persoană aveau dreptul să intre după paravan — căci dugheana lui

era împărțită, prin două coaie de hîrtie vînătă, un atelier și camera de culcare — și anume: chitara și *Guști,* cățelul cel nedespărțit al cizmarului. Am zis *un lucru* și *o persoană,* căci Guști pierduse de mult calitatea de cîine, spre a deveni o ființă cu suflet și cugetare, în sînul căreia stăpînul său își vărsa tot necazul vieții.

Vara, cînd sărăcimea umblă desculță, ciubotarii mor de foame. Toader se punea pe cîntat, iar Guști, în colțul odăii, începea să urle, strîmbînd gîtul în toate chipurile și privind pe stăpînul său cu un fel de respectuoasă rugăminte de a înceta. Cizmarul nu înceta dar nici nu-și huiduia cîinele, fiind de părere că după cum el are dreptul să cînte, tot astfel cățelul are dreptul să urle.

Iarna, cînd sărăcimea ar umbla încălțată, dar n-are cu ce, și cînd, prin urmare, cizmarii cîrpaci să găsesc în aceeași situație ca și vara, cu deosebire că iarna mor și de foame și de frig, — iarna, Guști era mult mai iubit stăpînului său decît chitara, pentru că... frigul e dușmanul cel mai neîmpăcat al artelor și mandolina cea mai ilustră, fie chiar a lui Cimarosa,[1] nu ține de cald cît un cățel.

Cînd vîntul bîzîia prin hîrtia ferestrelor, Toader se urca pe mindirul său de paie, învelindu-se cu o scurteică veche de aba, și, fiindcă mînecele nu-i puteau sluji la nimic, pe una o arunca peste Guști, sfătuindu-se cu dînsu în gura mare, și făcînd planuri pentru ziua viitoare, care, din nenorocire, trebuia neapărat să semene cu cea de astăzi și cu cele trecute.

„Ei, Guști, ce mîncăm mîine? Mîine-i mîine!..- Pînă aici am dus-o noi cum am dus-o, dar să vedem de aici încolo... Tu mereu dai din coadă ca un prost și te vîri în scurteică... Brrr! frig e frate... Și jupîneasa Lița de la d-nu Marghiloman[2] ș-a dat papucii să-i cîrpească țiganu de la colț... Da' parcă și tu, nu știu cum dracu, nu mai ai căldură în tine nici de un ban. Ai îmbătrînit, jigodie ce ești!... O! săracu Guști!., cățelu Guști... Vîră-te acolea, moșule, că] crapă lemnele de ger!..."

Guști însă era menit să joace un rol important în viața stăpînului său.

într-o dimineață veneau amîndoi de la St. Gheorghe[3], Guști cu un pachet cu piele în gură, iar Toader cu o pîine și cu niște ridichi la subțioară.

Cîinele mergea țanțoș și cuminte spre domiciliul din strada Amzei, întorcîndu-se din cînd în cînd spre stăpînul său și privindu-1 cu mulțumire, ca un om care se achită de o binefacere. Toader se strecura ușor prin mulțime, temîndu-se a nu fi băgat în seamă de lume, și nu se uita de loc la cățel, — pînă observă mai departe că Guști dispăruse. începu a fluiera, a-l striga pe nume, a-l căuta... Pace. Atunci se întoarse înapoi.

Ce să vezi?

La colț de stradă, Guști găsise o livreta subțirică și delicată ca o femeie delicată și subțirică, și fără nici o mustrare de conștiință, lăsase pachetu din gură, și se pusese să se învîrtească împrejurul ei...

Bietul Toader, care în viața lui nu îndrăznise să-și ridice ochii la o femeie, fu atît de scandalizat de îndrăzneala cățelului, încît puse mîna pe un bolovan să arunce în el.

Atunci însă, ca o fee binefăcătoare pentru cățel, se ivi o slujnicuță tînără și vioaie, care ducea pe braț un coș cu tîrguieli.

— Ce ai, domnule, cu cățeii de zvîrli într-înșii?

Cizmaru se roși ca un mac.

— N-am nimic... dar... Guști e al meu... și în loc să ducă pachetu acasă, s-a apucat de drăcii... Nu ți-i rușine obrazului, potaie!

— Ia lasă și dumneata; vezi bine că Guști, cum 'i zici, s-a ridicat la neamuri!...

— Da' e bătrîn jigodia... mai bătrîn decît mine.

— Ce, oi fi zicînd că și dumneata ești bătrîn ! Și începu fata să rîdă cu hohot și să se uite la el pe sub lungul genelor, cu ochii ei albaștri și obraznici...

Așa merseră pînă spre strada Amzei, tot spunînd ea de la cine este și întrebîndu-1 pe el ce face, pînă la

ris- Sa ne vedem sănătoşi, îi zisesea, oprindu-se din

— Să ne vedem sănătoşi.

tafeTpoât'^i^ în .„cdebâ-

D-LUI IOAN RONEANU, CĂPITAN DE STAT-MAJOR

Cartierul general al al.-s. regele.

Bucureşti, 1877

Domnul meu, sunt însărcinat cu o îndatorire grea şi delicată. Prieteşugul ce-l am pentru Clara, îmi dă putere să încerc această scrisoare, şi cu atît mai voioasă o fac, cu cît mi se asigură că mă adresez unui om superior.

Cred că nu e nevoie de prea multă introducere ca să facă cineva un bine. Totuşi trebuie să vă explic cîteva lucruri, ca să mă înţelegeţi mai lesne.

Sunt prietena Clarei din copilărie. Dumneavoastră n-aţi putut să mă cunoaşteţi, căci de opt ani trăiesc în Elveţia cu singurul copil ce mi-a rămas de la bărbatul meu. în tot timpul acesta Clara mi-a scris. Cred de prisos dar să vă mai spun că *ştiu totul.* După măritişul ei eu am venit în ţară şi, deşi numele d-voastră nu a mai fost adus în vorbă niciodată, am înţeles că, din nenorocire, Clara îşi iubea trecutul....

Alaltăieri, domnul meu, în urma ştirei ce se răspîndise despre o ieşire fericită a turcilor din Plevna şi rănirea a doi ofiţeri de stat major, — am fost chemată de Clara s-o văd. Era bolnavă. Domnul Eloescu ieşise, şi luase cu dînsul şi fetiţa. Jean era lîngă mumă-sa .

îl iubeşte aşa de mult, încît nu poate trăi fără dînsu nici o minută. Mă tem de creşterea lui. I-am observat aceasta şi m-a rugat să nu fac şi eu ca toată lumea, în Jean, Clara iubeşte două fiinţe.

Ea mă chemă lîngă dînsa şi-mi dete o mică cheie ce o păstra la piept.

— Caută în scriitorul meu, în cutia din dreapta, în fund este un ecrin de cristal. Adu-mi-1 aici.

I l-am dat. Ea îl deschise cu oarecare grăbire şi scoase dintr-însul un mic pachet. Tremura ca ofrunză.

— Iată, draga mea, nişte scrisori pe cari te rog să i le trimeţi. Sunt scrise de mine, dar sunt ale lui. Le am de aproape şease ani. într-însele e toată vinovata mea tinereţe şi întreaga mea viaţă. N-am avut putere să le ard... Mi le-a înapoiat cînd m-am măritat, şi ar fi trebuit să le rup sau să le pierd... Uite, n-am putut. Trimite-i-le. E rănit şi poate să nu mă mai vadă. Ştiu că mă urăşte,, dar poate... să mă ierte. El ştie bine că eu n-am fost de vină. Nu se putea altfel. Scrie-i că Jean s-a făcut mare.

Clara se ridicase pe un cot şi voia să-mi spuie multe. Am oprit-o, căci de lacrămi de-abia putea vorbi.

— Poate că nu mă urăşte atîta... Scrie-i, Eleno, cît ţi-o fi cu putinţă mai curînd şi roagă-1 să-ţi răspundă. A!... tu n-ai iubit niciodată cu atîta vină şi atîta durere !... Jean !...

Copilul sări de jos, crezînd că-1 cheamă pe dînsu. Clara îi zîmbi cu bunătate şi după aceea îşi ascunse capul în perne.

— De ce plînge ea? mă-ntreba copilul trist şi cu vocea jumătate.

— Nu-i nimic, puiule, — mama e cam bolnavă. Şezi la fereastră şi vezi cînd vine trăsura.

El se duse trist şi nemulţumit.

Iată, domnule, că-mi îndeplinesc sarcina ce mi-am luat-o. Dacă voiţi să-mi răspundeţi, pentru Clara, v-aş fi recunoscător.

Vă salut.

Elena

DOAMNEI ELENA V...

Cartierul general al armatelor aliate

Bucureşti, 1877

Doamnă, Iertaţi-mă dacă încep prin a mă mira de scrisoarea ce-mi faceţi onoarea să-mi trimiteţi, dar credeţi-mă, atît de puţin eram învăţat cu veşti de felul acesta, încît acum chiar, mă-ndoiesc de-mi e adresată mie sau altuia această scrisoare.

Sunt ani întregi de cînd nu trăiesc decît pentru a-mi face datoria către ţară, şi cu aceste scrisori voiţi să deschideţi, lîngă rana ce mi-a făcut-o glonţu, o rană veche şi adîncă... E închisă, doamnă, de doctorul cel isteţ şi prea învăţat, care îngrijeşte de întreaga omenire, de *vreme.* Dacă pentru Clara vremea n-a izbutit s-o vindece, o va vindeca, fiţi sigură. Cît despre iertare, n-am nimic de iertat.

Mulţumindu-vă, doamnă, de bunătate, — vă rog să primiţi înapoi aceste scrisori, cari sunt adresate unui alt *Eu,* mort de mult şi îngropat.

A d-voastră supusă slugă,

Ioan Roneanu

DOMNULUI PETRE PAULESCU,
INGINER, MINISTERUL LUCRĂRILOR PUBLICE

Aceeaşi dată, seara

Scumpul meu, De-abia putînd să mişc mîna, sunt nevoit să-ţi scriu aceste rînduri spre a-ţi cere un serviciu. Iată-1:

Du-te imediat în strada Polonă, no... şi cercetează de d-na Elena V... îndată ce vei afla-o, arată-i scrisoarea mea şi spune-i să nu reclame la poştă pachetul despre care-i vorbeşte în rîndurile ce i le-am adresat azi-dimineaţă, căci nu l-am expediat.

Să nu cauţi a pricepe toate acestea, căci 'ţi va fi cu greu. Tălmăcirea va urma într-o altă scrisoare. Te îmbrăţişez de o mie de ori. Sper să ne revedem.

Ioan R.

DOMNULUI IOAN RONEANU etc.

Zece zile mai tîrziu

Nimic nu e mai adînc şi mai nepriceput decît inima omului, am gîndit cetind scrisoarea d-voastră.

înainte de a vă spune impresia ce au produs-o rîndurile ce mi-aţi trimis asupra Clarei, permiteţi-mi să restabilesc un fapt. Dumneavoastră credeţi că scopul scrisorii mele a fost de a deschide — după cum ziceţi — o rană veche şi adîncă, lîngă acea pe care v-a făcut-o glonţu. Eu n-am urmărit nici un scop; am voit curat şi lămurit să ajut pe Clara, pe vechea şi singura mea prietenă, şi în aceasta n-am avut nici un scrupul: nu m-am gîndit nici la bărbatul trădat (întru ce?), nici la onoarea familiei, la nimic. Am văzut-o că sufere, şi fiindcă fiecare din noi a ars o dată în viaţă de acelaşi foc, am priceput-o şi am voit să-i îndulcesc suferinţa. Am făcut bine, am făcut rău, mă veţi judeca cum vreţi crede.

Acum, domnul mau, după ce v-am spus mobilul care mă face să întreţiu această corespondenţă, e bine să mă retrag din rangul întîi al acţiunei şi să las locul Clarei.

înţelegeţi că, cetindu-i scrisoarea d-voastră, am şters rîndurile în care vorbiţi de înapoierea pachetului. Ar fi fost prea crud pentru dînsa... Şi am făcut bine, căci a doua zi mi-aţi dat singur dreptate.

— El vorbeşte de uitare — mi-a zis Clara; aş fi foarte fericită dacă ar fi uitat, dar amărăciunea cu care scrie pare a nu-i da dreptate. Am fost atît de nedemnă, iubita mea, de dînsu, şi atît de puţin am înţeles acest suflet mîndru şi plin de bunătate, încît l-am rănit prea adînc. Greu mă va ierta. Dar ar trebui să mă ierte, căci am suferit destul. Crede-mă, am fost pedepsită cu prisos.

— Pare a fi bun, 'i zisei eu; te va ierta.

— Cum vrei să mă poată ierta, 'mi strigă ea. înţelegi tu, un om care ştie că are un copil, îl cunoaşte, îl vede, şi nu poate sâ-i spuie un cuvînt, nu-1 poate strînge în braţe. E prea mult.'... Ei, ce vrei, mi-a fost frică de sărăcie şi am luat un om bogat. Ceea ce e însă monstruos în acest tîrg e că eu am vîndut două suflete: pe al meu şi pe al lui. Cu ce drept?... Spune-i, cu toate astea, draga mea, că copilul îl iubeşte; că el nu trebuie să moară; că n-are nici chiar această libertate... Ah ! ce ironie!... Să iai unui om pînă şi libertatea de a muri!...

După aceea se învîrti puţin prin casă — căci am uitat să vă spun că acum e cu mult mai bine — şi apoi întorcîndu-se repede către mine:

— Şi cu toate astea nu trebuie să moară, nu, n-are acest drept! Ah, Eleno! cît de mult simţ că-1 iubesc încă!... cît de puternică a fost acea dragoste care 1-a legat de paşii mei!... Spune-i-o, scrie-i cum ştii, numai să afle încă o dată că după şase ani îl iubesc tot aşa de mult ca şi atunci, şi că vremea n-a vindecat nimic din rana ce port aici, în inimă, zise ea lovindu-şi pieptu cu mîna.

Tăcu un moment. Era ostenită.

— Sau mai bine nu-i mai spune nimic... 'mi zise, şi căzu cu capul în mîini pe un fotoliu.

După aceea n-a mai vorbit.

Eu n-am ascultat-o şi iată că v-am scris tot. Am făcut

D-LUI PETRE P... etc.

Cincisprezece zile în urmă

Iubitule, ţi-am fost făgăduit o tălmăcire. Iat-o: Tu eşti singura fiinţă care cunoşti legăturile mele cu Clara. De aproape şase ani nu cred să mă fi auzit grăind un cuvînt de bine sau de rău cu privire la dînsa. Astăzi ies din tăcerea mea.

Se pare că rana ce am avut-o v-a speriat pe toţi. în fond o nimica toată. Printre lumea care a aflat despre aceasta a fost şi Clara. Fie de milă, fie din mustrare de conştiinţă ea mi-a trimes, prin d-na de care ţi-am vorbit rîndul trecut, toate scrisorile cîte mi le scrisese în 69 şi 70 şi pe care i le înapoiasem înainte de căsătorie. Zice că sunt ale mele şi deci mi se cuvin.

îți mărturisesc că înainte a de deschide pachetu să văd scrisorile, am avut o nespusă scîrbă pentru aceste mincinoase mărturii ale unei prefăcute dragoste. De curiozitate însă l-am deschis.

Putere-aş vreodată să-ți spui ceea ce am simțit la vederea acelor slove subțiri şi delicate, pe care timpul şi sărutările mele le ştersese puțin?... Un moment am fost apucat de un aşa dor, încît mi s-a părut că am să-nebunesc dacă n-oi mai revedea-o. Atunci s-a deşteptat în mine acea voință de fier, la care alerg totdauna în asemenea momente, şi mi-am scuturat capul ca de o grea durere, căutînd să biruiesc acea răscoală a unei inime pe care am omorît-o sau cel puțin am crezut c-am omorît-o de mult. Am avut curagiul să citesc o scrisoare pînă la sfîrşit. Simțeam o oarecare gîdilătură la acele cuvinte, dulci şi scumpe altădată, — dar atît. Mă biruisem pe mine însumi, sau, mai drept, biruisem pe un alt *Eu,* care se deştepta în sufletul meu ca un frate vitreg. Am învins!

Prietene, a-ți istorisi prin cîte am trecut ca să ajung aci, ar fi lung, din cale-afară lung.

La început trist, mai pe urmă indiferent, am privit desfăşurîndu-se drama vieții omeneşti şase ani, fără să am alt rol decît pe acela care îl are un pompier în teatru: de se va aprinde, să-mi pui viața în pericol ca să sting focul. Un om care a iubit prea mult şi a fost nenorocit devine indiferent pentru tot. Iartă mult şi se indignează puțin. Are aparențe de egoist, dar în fond e lipsit chiar şi de acel ceva, propriu fiecărui animal, care se numeşte instinct de conservare. îmi pasă foarte puțin de ceea ce se va întîmpla cu mine, mîine, sau peste un an, sau peste un veac. După cum fiecare 365 de zile adaogă o nouă coaje crustaceului, astfel, fiecare zi întăreşte şi mai mult cuirasa inimii mele.

în împlinirea datoriei am găsit oarecare mulțumire, în război găsesc o adevărată voluptate. Teatru în care se joacă primejdioasa dramă a vieții se aprinde. Rolul pompierului începe. Sunt aproape fericit.

Amintirile pe care le coprinde acest pachet cu scrisori viu să-mi tulbure sălbatica mea pace. Ele nu au atîta putere. Era să le înapoiez fără să le citesc. Aş fi făcut rău. M-am sujussşila această nouă încercare. Am ieşit biruitor!...

încolo, dragă Petre, ce să-ți mai spui decît tot aceleaşi lucruri. De vro lună am înconjurat Plevna ca într-un lanț. Pînă n-a venit generalul Todtleben' nimeni nu s-a priceput să facă treaba asta. Puteam să ne omorîm toți oamenii şi nu mai luam pe Osman cu asalt. Prin asediu va cădea inevitabil. Adio.

Jean Roneanu

DOMNULUI PETRE PAULEANU etc.

Zece zile după căderea Plevnei.
Tur nu Măgurele

Domnul meu, în serviciul de ambulanță a murit ieri dimineață de o grea rană la plămînul stîng, căpitanul de geniu, Ioan Roneanu.

Cuvintele sale din uimă au fost neînțelese. Mai înainte însă mă rugase să vă trimet ceasornicul şi inelul său, d-voastră, spre amintire, iar un pachet cu scrisori, unei doamne din Bucureşti, a cărei adresă n-a putut-o spune, dar al cărei nume 1-a rostit pînă a murit: Clara.

Crezînd că poate veți cunoaşte pe destinatara lor, am onoare a vi le trimite d-voastre spre a dispune.

Primiți etc.

Căpitan dr. Borcescu

P.S. Cred de datoria mea a stărui să vă atrag atenția asupra acestor scrisori. Ar fi de dorit să nu se piardă, căci mortul le-a sărutat pînă şi-a dat duhu.

RĂVAŞE*

Ioane,

Trecu şi Sîntă Măria şi tot cu lăcrâmile pe obraz m-a lăsat, că d-ta nu te-ai mai gîndit de cînd ai purces de la noi să-mi trimeţi vorbă cu vreun chip, ca să ştiu şi eu cum să mă bucur, — or m-ai uitat.

Ioane dragă, tare mi-i frică să nu afle părintele de ce am făcut noi, c-a-nceput beteliele să nu mă mai ajungă. De groază să nu mă văd ocara satului, cîte gîndeşti tu că n-am băut eu, şi cum am sărit din podu casii, de-ai fi zis că mă risipesc pînă jos. Toată săptămîna trecută am zăcut, şi n-am închis ochii de durere. Iar acu cînd mi-am luat orce nădejde de scăpare, parcă mi-i dor să-1 văd, şi mă gîndesc cum l-aş legăna şi cum l-aş mai săruta, da' iar m-apucă groaza, şi-mi vine să-mpung fuga-n lume să nu-mi mai dea de urmă. Cît nu ţi-e ţie, Ioane, în grije de ce-ai lăsat în urmă, şi parcă nici habar n-ai avea de te joci aşa cu zilele tale. Da' iar mă-ntorc şi zic că nici tu nu eşti de vină. Să vede că aşa ne-a fost dat de la Dumnezeu.

Cînd socoteam şi eu samă văd norocită cu tine, iaca tu c-ai pornit la război şi eu nu ştiu ce să mai mă fac.

Că nu-mi mai ticneşte de trai, şi cît e ziua de mare, plîng ca o nebună, şi mă usuc de pe picioare. într-una mă reped pe la voi şi-ntreb pe mămucă-ta de cumva mai are vreo ştire de la tine, şi ea într-una se jăleşte, că pare că ai fi intrat în pămînt de nu-i mai trimeţi vrun răspuns, pe unde te găseşti. Mai ieri s-a zvonit din gura lui Nică a lui Dumitru Badea, — c-ai fi dincolo la Griviţa şi alta nu cunoaşte să ne spună decît că-i tare departe pînă acolo. Juncanii tăi i-a luat boierul la curte pentru datoria ce-aveai să-i dai de astă-iarnă. Deliţa Maranda nu mai poate de focul lor şi-ntr-un plîns o duce săraca, de nu mai conteneşte.

Scrie-mi, mă rog, cum te afli pe acolo, că tare mi-i -n grijă de tine; şi noaptea cum mă culc mă podideşte plînsu-n pat şi ard ca de friguri, şi mă mistui pînă se crapă ziua, de nu pot dormi. Mama mă ocărăşte că de ce am slăbit şi m-am ofilit aşa, parcă eu aş vrea să plîng, da nu mă pot ţine».

Altele nu pot să-ţi spui de pe la noi decît că porcul tău de la Simedru a fost împuşcat de Kir Iani, pentru că i-a răsturnat o covată de huşti, şi m-a apucat milă de săracu porc, că parca aşa a fost scris, de cînd te-ai dus tu să nu se mai aleagă nimic din de-ale voastre.

S-a isprăvit luminarea, Ioane, şi părintele le aduce cu număr de la biserică de nu mai pot umbla la ladă să iau alta. Dumnezeu să te lumineze, că tare mi-i dor de tine, şi să ne mai veseteşti prin vreun chip şi tu.

Măriuţa

*

19 augustru. în cîmp

Măriucă fată,

Domnu vacmistru mi-a dat în primire scrisoarea ta astăzi la apelu nominal şi m-a simţit că am cîrlig acasă de mă foiesc aşa cînd 'mi vin scrisorile. Tu, dragă fată, te roagă lui Dumnezeu să mă ţie sănătos, că zău, uite, cînd mă gîndesc la voi parcă-mi vine să-mi iau lumea în cap, şi mult e urît să dezertezi. D-nu sublocotenent spune că are să vie şi domnitoriu, şi e mai mare ocară să fugi de lîngă tun cînd turcii trag tot în noi.

Măriucă, am primit ieri leafa pe trei luni şi am făcut un grop de 45 lei noi, pe care i-am dat lui brigadiera Niţă să-i trimeată părintelui pentru baba mea, că atîta mamă am şi eu pe lumea asta şi urgisită a fost şi aia.

Nota asupri schiţei e comuiă ci a precede itei, intitulată tot *Răvaşe"* (n.<?d.).

Spune, fată, părintelui să alerge la curte, să dea în genuchi boierului să-mi lase juganii, că m-oi vîrî rob la dînsu după ce m-oi libera.

Pentru kir Iani să nu-i dea Dumnezeu după faptele lui că n-o s-ajungă bine. Spune tu, Măriucă, babei mele să-şi cumpere un godinac din leafa mea ca să aibă pe cineva în uşea casei. M-am rugat *dedeşca** Paraschiv Ghelbereaţă, care face *sirviciul* poştei, să nu-mi mai dea scrisorile de la voi în front or cînd suntem la *inspectai*** că mă bate *efleiteru****.

Alt nemaiavînd, mi-e dor de tine, Măriuco, şi mă rog ca şi dumneata să nu mă uiţi.

Ion Dumitru, servant no. 1

Ioane frate,

Cît am niţel răgaz mă pui să scriu pentru dumneata, ca unu ce eşti departe şi necăjit. Părintele a primit banii şi umblă să cumpere un godinac, cum ţi-a fost voinţa pentru lelea Maranda, iar boieru nu prea vrea să lase juncii, zice că o să facă el cum e bine cînd te-i întoarce şi-o să-ţi dea, zice, alţi juncani dacă oi fi tot om de treabă cum ai plecat.

Ba zău, că parcă-aş vrea şi eu să ştiu, Ioane, de ce să nu mai fii tu om de treabă, că parcă uniforma voastră n-ar fifrumoasă şi poleită ca de aur şi tu flăcău în toată mintea. Spune boieru că vă-ntoarceţi de la oaste nişte dezmăţaţi de strîngeţi omu de gît, şi părintele zice tot aşa, da eu nu cred, că nu se primeşte la tunari dezmăţaţi ca să poarte uniforma cu poleială. Poate, am zis eu, la dorobanţi, cum e Duţu al Dinei.

Ioane, nu ştii tu cum mă gîndesc eu la tine, şi parcă cîteodată aş vrea să mă fac tunar, da' mi-i ruşine să nu mă audă părintele. Mai pe vară, — la seceră,

* *Deşeă* zic tunarii la cei mai vechi decît dînşii; sinonim cu *nene.*

** Inspecţie (n. D.Z.)

*** *Efleiter* la artilerişti e un. soi de grad între soldat şi brigadier (căprar) (n. D.Z.).

osteneam, Ioane, şi nu puteam să mă plec de greu, şi uite-aşa mi se duceau ochii pe lanul de grîu, parcă tocma la Grivita voastră. Cînd bătea vîntul, de mişca holdele în palii, palii, mi se părea că am ajuns pînă la Dunăre şi fiindcă n-o puteam trece plîngeam de udam pămîntul. Of... Ioane, cît sunt de fără parte în lumea asta ! Un lucru am iubit şi eu şi ăla n-a fost al meu.

Da' uite colea, dacă te-ai face şi tu un dezmăţat şi-ai rîde de fete, aş muri.

Parcă, nu ştiu cum, părintele se tot uită la mine lung şi nu-mi mai vorbeşte de măritiş. Tare mi-i teamă să nu afle...

Scrie-ne, Ioane, mai multe, că tu scrii mai frumos şi eu tocmai acuma văd cît e de bine să ştie omu carte. Spune-ne ce fel sunt făcute tunurile şi cînd te face căprar, că-aş vrea parcă să te văd că mă iei de gît cu galoane pe braţe.

Sănătate, frate Ioane, de la noi la toţi şi Dumnezeu cu tine.

Măriuţa

29 augustru, de la Griviţa

Măriucă,

Deşcă Ghelbereaţă mi-au dat astăzi o scrisoare de la voi care mi-a mai pus sîngele la loc, că fierbeam, fată dragă, ca o gropniţă cu var. De trei zile trage turcu-n noi parcă ar bate nuci, şi stă ascuns după meterez ca un guzgan de munte. D-apoi lasă-1 că nici lui nu e moale. Cînd îi trimitem cîte o *metralie** vîjie moartea pe deasupra lor ca un zmeu cu dinţi. O! Doamne! n-o veni cea zi de socoteală, să le iau fesu din creştet cu obuzu !

De trei zile, Măriucă, n-am închis ochii. Toată vremea stau lîngă tun, îl închid, îl deschid, îl şterg, schimb placa de *octuraţie*** încarc, mînuiesc bătătoru

* *Mitralie,* obuz cu gloanţe (n. D.Z.).

** *Placa de obturaţie* e aşezată în fondul tunului şi servă spre a se constata dacă descărcarea a fost bună (n. D.Z.).

şi ochesc. Cînd mi-i mai sete şi mai dor de tine, ochesc mai lung, că parcă pe zarea cerului mi se-ntunecă deodată şi nu mai văd nici redută, nici turc, ci chiar Măxinenii noştri. Cînd no. 2 trage *cordiţa,* de plesneşte tunu, odată parcă mă-nsăgeată prin inimă, şi numa că ne pomenim şi noi cu bomba lor pă sus că vine, cît o purcică, şi unde fluieră mînca-o-ar rugina ca un crivăţ de cele turbate.

„La pămînt, leat, strigă d-nu sublocotenent, că te retează-n două!"

Şi noi cădem la pămînt, ca nişte pere boiereşti. Am auzit, Măriucă, că vrea să mă facă efleiter pentru că alaltăieri noapte am astupat gura unui tun din Griviţa No. 2. Da, că, Doamne, era să plătesc cu pielea isprava mea. Noi întîi trăgeam în *tiridirect** şi aşteptam să înceapă şi ei ca să le luăm *distanţa.* Da cel dăntîi foc a lor eu uit să mă ascund şi cum stam pe o movilită de pămînt mă şi curăţa dacă nu mă apuca d. sergent de un picior să mă răstoarne peste cap. Şi ce-am văzut, mămuliţa mea ! Şrapneaua a căzut tocmai mai departe, lîngă *antetrenu*** nostru, şi a făcut mii de fărîmele pe Ciacâr, calu cel mai bun de la tun, şi a spart capu lui leat Nică, călăreţu dinainte, şi a omorît şi pe soţia lui Ciacăr.

Măriucă fată, urît e omu ucis în război! Dacă mi-o fi scris să mor p-aici, spune bieţii mamii să nu mă caute prin stîrvurile astea, că din flăcău zdravăn cum mă ştie o să mă vadă un trup de căpcăun, ciuntit şi mîncat de ciori, — da' nu-i spune fată vorbele astea decît, Doamne fereşte, dacă-ai auzi c-am murit, şi roagă-te lui Dumnezeu să nu mor, Măriuco, ca să te mai văd o dată !

Mîine, mi separe mie, că o să fie ziua de atac, fiindcă astă-seară ne-a dat voie să ne retragem puţin ei să punem chesoanele la *remizîi****,* să *buşunăm***** caii şi să ne odihnim şi noi. Eu îţi scriu de pe lădiţa ante-trenului la un felinar spart. A venit voie de la domnu colonel că putem să scrim pe-acasă, şi eu am şi ridicat oiştea, am rezemat-o în *popîrţag** şi după dînsa numa bine scriu pe lădiţă cu leat Efrim şi deşcă Paraschiv Ghelbereaţă. Pe sus, tocmai pe departe, se văd curcubeuri de foc zburînd în urma iezmelor de boambe, de ţi se-ncîlceşte mintea de groază. Mîine o să mă-ncerce la *cadrant*** ca să vadă dacă ştiu trage şi acolo, ca să mă şi facă efleiter.

Trebuie să sune îndată odihna şi nevoia mă îndeamnă să sfîrşesc.

Măriucă taică, dacă cumva mi-o fi dat să mor mîine, fie-ţi milă de sufletul meu şi nu mă uita de tot, de tot, că tare mi-ai fost dragă. Am multe pe inimă să-ţi spui, dar nu mai pot, că nu mai am loc şi a sunat culcarea. Dumnezeu să te norocească.

Ion Dumitru No. 1

Preasfinţiei-sale părintelui din Măxineni

1877, augustru (n 5. Griviţa.

Să trăiţi, Sfinţia-voastră!

Deat Ion No. 1 a fost ucis la 30 în zori la asalt. Fiindcă a murit lîngă mine mi-a lăsat cu limbă de moarte să scriu sfinţiei-voastre aşa:

Precum că el are o casă cu trei pogoane de loc, un patul cu porumb, straie de ţîvil şi niţele parale îngropate sub pragul tindei. Pe toate zice că le lasă fetii sfinţiei-voastre după ce o muri mă-sa, şi vă roagă, a zis cu grai de mort, să nu supăraţi pe zisa fată a sfinţiei-voastre, cu care el are un copil, numai pentru că avea de gînd s-o ia.

Şi cea mai de pe urmă voinţă a lui leat Ion a fost ca sfinţia-voastră să faceţi pe fii-su tunar.

Să trăiţi!

Efrim Diaconu No. 2

* Tir-indirect (n. D.Z.).

** Soldaţii tunari cunosc toate aceste numiri (n.D.Z.).

*** *Remize* se zic la cazarmă şoproanelor tunurilor. Termenul se păstrează pe cîmp

**** *Bouchonner un cheval.* A şterge un cal de năduşală cu şomoiogu de fîn. Soldaţii zic a buşuna

•Popîrţag, resteu pe care se reazămă oiştea (n.D.Z.).

** *Cadranu* cu care se măsoară unghiurile de înclinare ale ţevii şi servă spre a trage în puncte cari nu se văd, fiind ascunse de dealuri sau de redute (n. D.Z.)

DOLABELA RĂSTOACĂ

George Sand, într-o scrisoare către Gustave Flaubert. rîde de noua generaţie a scriitorilor francezi, şi, în special, îşi bate joc de titlul ce-şi iau ei, zicîndu-şi *oameni de litere* în loc de *oameni.* Ea spune că ştîrpiturile acestea, neputînd fi prin ei înşişi *oameni,* în sensul amplificat al cuvîntului, se mulţumesc a fi de litere, ca şi cum literile au fost vreodată în stare să facă pe un *neom,* om.

George Sand are multă dreptate, şi ar avea şi mai multă, dacă, în loc de a vorbi de Franţa, ar vorbi de ţara noastră. Orşicum însă, se poate aplica ironia *celebrii femei* şi nouă, căci ca unii ce ţinem să dovedim în ruptul capului că suntem fraţi de sînge cu francejii, am luat de la ei toate cusururile şi nici o calitate.

De aceea, spunîndu-vă că Dolabela Răstoacă era *om de litere,* mă simt dator să vă adaug că era şi *om,* dar nu aşa om, cum sunt toţi oamenii, ci om foarte grozav.

Mai întîi, ca origine, se trăgea dintr-un *decurion*[1] sătesc de la 48, care, el însuşi, se trăgea prin încrucişare de rasă din cine ştie ce decurion roman şi ce nobilă *dacă,* ai cărei fraţi, nepoţi, veri, strănepoţi şi străveri se văd încă şi astăzi pe columna lui Traian. Despre acest decurion roman, Dolabela Răstoacă spunea cu gravitate că are oarecari documente de familie, cari i-1 arată ca pe cel mai de-a dreptul coborîtor al familiei Brutus-Porcia[2], şi că astfel, despre Brutus, prin mijlocirea decurionului, se trăgea din Caesar, prin urmare din familia Iulia, care ea însăşi avea oarecari legături de rudenie cu Venerea !... iar despre Porcia se trăgea din Caton !... Cît despre ramura mamei sale... desigur trebuie să fi avut şi aci oarecari legături cu Boerebiste[3] sau cu vreun alt crai dac.

Astfel că, pe pămînt, astăzi, ultima spiţă a acestei deznădăjduite nobleţe era junele Răstoacă.

Deocamdată, ceea ce era bine dovedit, era faptul că se trăgea direct din *proto-presbiterul Muciu* Răstoacă din satul Dobra de sus, în Ardeal[4], — şi că se afla redactor la gazeta *Bălăriile naţionale* şi profesor la institutul *Patrimoniul moral român*[5].

Tînărul Răstoacă, judecat pe dinafară, părea a fi cel mai dezmăţat locuitor al regatului României, închipuiască-şi cineva un tînăr ca de 27 de ani, voinic, chipeş, umblînd pe drum cu nişte paşi atît de apăsaţi încît un gardist beat îl duse într-o seară la secţie sub pretext că prea călca piatra primăriei a pagubă. De atunci el o călca şi mai a pagubă, convins fiind că cu chipul acest face opoziţie guvernului.

In îmbrăcătură era sobru, atît de sobru încît or pe ce lăture s-ar fi întors contra vîntului, nu-i putea ţine frunte: la piept n-avea nasturi, în spate era descusut, coatele stau gata să iasă prin mîneci... mai mult o glumă haina. Ceea ce-1 minuna pe el era cum de se putuse să facă Dumnezeu o alcătuire atît de nepotrivită, împărţind anul în *patru* feluri de vremuri, cînd ştia foarte bine că avea de gînd să lase pe lume oameni atît de săraci ca dînsu. De aceea el îşi zicea că ceea ce natura a greşit, omul trebuie să îndrepteze, şi astfel chibzuise să împartă anul cel mult în două anotimpuri, după rîndurile de haine cîte şi le poate cumpăra cineva.

în privinţa încălţămintei fusese odată la Slatina, luat de un prieten, şi-şi cumpărase de acolo o pereche de cizme, de la o naţie*, atît de trainice, încît de vreo

* Naţie se numea pentru el orice român de peste munţi (n. D.Z.).

trei ani se furniza prin poştă de la d-nu *Apiu Stupian, încălţămintar în Slatina.*

Despre domiciliul său nu se ştia nimic. El însuşi declara că de vreo doi ani nu şi-a văzut niciodată camera ziua.

— Intru noaptea la douăsprezece, ies dimineaţa la 4 sau la 6 şi punct!

Somnul şi-1 făcea mai mult la redacţie. Cînd se întîmpla să-1 deştepte cineva fără cuvînt, îl înjura, măcar de-ar fi fost însuşi d-nu Golovei, casierul *Bălanelor naţionale,* cel mai important bărbat din noul şi din vechiul continent, — „după badea Dolabela" cum îşi zicea el singur. Băieţii din tipografie ştiau de frica lui ca de altă aia, şi nu erau niciodată strigaţi pe numele lor, ci porecliţi în fel şi chip:

— *Iepure,* dă condeiu-ncoace, sau — Măi, *cataplasmă jidovească,* unde-s corecturile? or — Vin aici *caracatiţă într-un picior!* etc.

De altminteri era cinstit, muncitor şi mai cu seamă om de inimă. Nu înşelase în viaţa lui pe nimeni, dar, ce-i drept, nu prea avusese cum, de vreme ce toate daraverile lui de portofoliu se mărgineau la transacţiele ce le făcea asupra ţuicei cu băcanul din colţ. încolo,tot ce consuma, cu bani gata!

Avea şi el, ca orice român, două patimi. Acuma nu doar că orice bun român trebuie neapărat să aibă două patimi. Sunt alţii cari au cîte 10, şi nu sunt pentru asta mai puţin stimabili şi onorabili. Dar el avea numai două: 1. Ura pentru unguri. 2. Iubirea pentru bere. Da' doar berea nu-i era dragă, aşa, din fire. Ceea ce-i era drag din fire, era să urască pe unguri şi, fiindcă era foarte bun la suflet şi nu putea trăi numai prin ură, se hotarîse să se îndrăgească de ceva. Dar dece?Feaieile sunt mai mult o belea; copiii, ca să-i ai, trebuie să-i faci; cărţile cer parale multe; mîncarea... un lux. Rămîne, fatal, să te arunci în braţele berei. El nu îndrăznea să facă figura cea corectă, *în valurile berii.* Hiperbola i se părea atît de îndrăzneaţă, încît nici chiar ca floare de retor nu voia s-o întrebuinţeze. Cînd ar fi berea în valuri, aşa, de la Dumnezeu, parc-ar mai avea omul vreo grije!...

Pe vremea căldurilor mari, Dolabela Răstoacă era cu deosebire nenorocit. Pe de-o parte sărac, căci de la *Patrimoniul moral român* nu lua leafă pe vacanţe, — pe de alta fript de sete, el se strecura pe sub umbra zidurilor, ca şi cum s-ar fi temut să nu-1 insulte soarele; cu batjocura razelor sale, care erau cu atît mai calde, cu cît banii deveneau mai rari.

— Să fiu al dracului dacă în Noua Caledonie[6] or fi oameni mai săraci ca mine! — Apoi, trecînd pe lîngă cîte un cîine, întins la umbră în toată puterea patimei sale, Dolabela se uita la el cu jind, dînd din cap.

— Zău dacă nu-i mai bine pe aşa vremuri de criză să fii cîine! şi spre mai mare scîrbă de lumea asta scuipa din fugă pe coşul vreunei trăsuri elegante, ce trecea, adăpostind sub coviltirul său cine ştie ce om ordinar.

De frig nu se plîngea niciodată. Foc nu făcuse în viaţa sa. Dacă-1 întrebai, mirîndu-te de asta, — îţi răspundea cu un fel de dispreţ:

— Eşti copil dumneata. Cincisprezece lei pe lună pentru lemne, mie-mi fac 50 de beri, a cîte bani 30 una.

De iubit nu iubise niciodată pe nimeni. în redacţie avea un singur tovarăş, căruia i se tînguia în vremuri de restrişte: un pisoi. Acesta merita pe deplin să-i fie prietin, căci avea şi el un aer foarte indignat contra lumei aceştia: era aşa de slab şi de licnit că ţi-ar fi fost milă să-1 superi cu vreo mîngîiere. Singur Dolabela se credea în drept de a fi în intimitate cu dînsul, şi de aceea lucra întotdauna cu motanu după gît.

Cam acesta este junele Dolabela Răstoacă.

UN DRUM GREŞIT

I

După actul al doilea al *Traviatei* ieşi din stalul întâi un domn, înalt la statură şi cam posomorit la chip, care se duse de-a dreptul la vestiar, se îmbrăcă şi porni fără să aştepte sfîrşitul reprezentaţiei.

Afară era o lapoviţă de ţi-ar fi fost groază să umbli pe jos, chiar fiind mai de rînd şi mai puţin elegant decît dînsul. Domnul acesta însă, spre marea mirare a băieţilor cu jurnale, o luă prin apă şi se duse de-a lungul Podului Mogoşoaiei în jos, spre bulevard, cu riscul de-a fi stropit pînă şi prin buzunare de trăsurile ce veneau după el[1]. Mergînd, fluiera încet şi cam lung cîntecul de dragoste al Traviatei, atît de ştiut pe dinafară de toată lumea şi de toate flaşnetele, în seara aceea primadona izbutise să dea o viaţă adevărată chipului Violetei, şi cu toată banalitatea muzicei şi a libretului, rolul atît de omenesc şi de atingător al *Damei cu camelii* mişcase cu tot dinadinsul pe domnul cu care ne întîlnim acum.

Era el oare atît de străin de ale muzicei încît auzea atunci pentru întîia dată pe Traviata? sau este adevărat că sufletul nostru are, neatîrnat de lumea dinafară, unele momente de exaltare proprie în cari cele mai mici cauze de emoţiune, sentimentalismul cel mai banal al altuia înrîureşte cu o rară putere asupră-ne?...

Oricum ar fi, ceea ce era adevărat la acest om se dăduse pe faţă: îl mişcase Traviata.

El se coborî de-a lungul Podului Mogoşoaiei, o luă pe strada Carol[2] şi intră într-un gang, unde sună: uşa se deschise uşor, cu discreţie, ca la un cunoscut, şi el urcă scările, încet, aproape placid, zbîrnăind încă cîntecul de la teatru. Se duse drept înainte, la uşa ce era în fund, şi intră.

Era un salonaş liniştit, simplu, cu oarecare bogăţie de perdele şi de scoarţe, dar atîta tot. Lampa, naltă şi elegantă, era învelită într-un fel de borangic auriu care îndulcea puterea luminei; soba pîlpăia cu cei din urmă cărbuni, şi toată atmosfera odăii era prietenă cu lucrurile dintr-însa. în faţă cu uşa, în fund, o femeie tînără sta la piano cu un copil pe braţe şi se încerca să-i poarte degetele pe clape. îi întindea mînuţele pe clavir, zicîndu-i încet:

— Uite, puiule, aici e *do,* aici e *re,* aici e *fa.*

Şi el o întreba drăgălaş şi lung:

— Da?...

— Da, puiu mamii.

— Da?...

Şi amîndoi păreau atît de trebuitori şi de îndestulători unul pentru altul, încît ar fi umplut numai ei doi lumea întreagă. Şi nu-ţi puteai altfel închipui pe acea femeie, cu tîmplele frumoase pe frunte, naltă şi senină, decît ţinînd pe braţe un copil ca al ei, bălan, cu buclele pe spate şi cu ochii albaştri şi nevinovaţi.

Cînd omul pe care-1 urmărim intră în casă, copilul fugi de pe braţele mamei sale şi, răpezindu-se spre el, se apucă de piciorul lui, sărind ca un ied şi-i săruta mîna cîntînd:

— Tata, tata, tata!...

El îl mîngîie pe păr şi-i zise liniştit:

— Bonsoir, Constant, — ce, nu v-aţi culcat voi încă?

— Nu ne-am culcat, răspunse mama copilului. E tîrziu?

— Sunt aproape unsprezece.

Ea, drept încheiere, îşi luă copilul de mînă şi, simplă, îi zise:

— Haidem, puiule; tata are de lucru.

— Nu, nu, răspunse el, întinzîndu-se pe canapea cu un căscat ostenit, n-am de lucru. închipuieşte-ţi că am fost la teatru şi n-am putut să stau.

— Nu ţi-a plăcut?

– Ba nu, cîntau binişor... dar nu ştiu ce am; îmi făceau mai mult rău decît bine. Ţie nu ţi s-a întîmplat niciodată, Silvio, să te supere lucrurile bune?

Silvia îi pusese mîna pe frunte,^ îngrijată.

— Nu, dragă, n-am nimic, adaogă el.

Şi, drept recunoştinţă, îi luă mîna şi i-o sărută, şi se vede că-i făcu atîta bine, că faţa ei senină şi serioasă se învioră ca la o rază de soare. Se aşeză binişor pe marginea canapelei şi-i luă amîndouă mînile în mînile ei mici şi albe şi uşor răzemîndu-se de pieptul lui i lestrîngeacu căldură.

— Eşti bine? spune drept. Eu văd că nu mai am putere să te ghicesc.

— Sunt foarte bine, răspunse el rîzînd, — şi o atrase puţin cătră dînsul. Ea se lipi binişor cu capul de obrazul lui, într-un extaz de fericire clară, serioasă, de-abia respirînd de teamă să nu-i pară prea grea.

— Poate că ai fi vrut şi tu să mergi la teatru.

— Nu, nu, se grăbi ea a răspunde. Vino dacă poţi mai devreme, îndrăzni a-i zice cu o înmuiare de glas rugătoare; atîta să faci pentru mine... dacă poţi...

— Astăzi n-am venit devreme? o întrebă el zîmbind, dar cu o vădită nesiguranţă.

— Astăzi da... şi cînd ai şti cît sunt de fericită!

— Dar altă dată nu?...

— Eu nu zic nimic... tu trebuie să te judeci.

— Iar începem? îi zise el uitîndu-se mai lung la dînsa.

— Nu, nu, nu, răspunse ea în grabă. Vino cînd vrei, numai vino. Ei, ce să-ţi fac!... cînd inima ar fi aşa de cuminte pe cît vreau eu, nici o singură vorbă n-aş rosti care să te supere.

— Cum de n-a adormit băiatul pînă acum? o întrebă el, uitîndu-se la copil, care se juca jos pe covor.

Ea îşi întoarse ochii spre băiat, şi vederea lui îi făcu bine.

— Cum îţi seamănă, Constant, băiatul!

— Mai mult ţie, dragă. El e mai blond decît mine. şi... mai frumos.

— A!... astă-seară eşti şi galant.

— Sunt drept. Nu care cumva vrei să zici că nu-i leit poleit cum eşti tu?

Adevărul era însă că copilul semăna mai mult cu el decît cu ea.

Şi ea, uitîndu-se lung la copil, îi venea parcă să se ducă la el, dar totodată nu-i venea să se despartă de celălalt. Atunci chemă băiatul lîngă dînşii şi, cîteşitrei, se lipiră unul de altul, ca un mănunchi de ramuri tinere.

Silvia însă băgă de seamă că băiatul avea ceva în mînă.

— A... Constant! de ce umbli cu scrisoarea tatei, dragă?

Băiatul întinse mîna cam nedumerit.

— Uite, Constant, o scrisoare pentru dumneata, îi chema la fel pe tată şi pe fiu.

— Pentru mine? Ce-o mai fi şi asta, zise el, luînd plicul din mîna copilului. A!... o scrisoare de la bătrînul!...

Apoi ceti, şi o isprăvi răpede, căci se vede că era scurtă. După aceea rămase cu ea în mînă, uitîndu-se pe gînduri în lumina lămpei. Silvia căta cu nelinişte la el, iar copilul se da pe lîngă dînsa cu un şiretlic drăgălaş, ochind ceva pe masă. Nemaiputîndu-se stăpîni, el atinse pe mama sa cu degetul şi-i şopti la ureche:

— Plicul, mamă...

Ea luă plicul binişor de pe masă şi i-1 dete.

— N-am cetit de mult slova bătrînului, zise el.

— Ei bine, Constant? Ce-ţi scrie? întrebă ea cu o vădită temere de-a nu fi indiscretă.

— E foarte bine. E atît de bine încît vrea să călătorească. Poimîne vine la Bucureşti.

— Da?... întrebă ea lung. Cu treabă?

— Se vede. Nu-mi spune.

Şi amîndoi tăcură, părînd mulţumiţi de lămuririle ce-şi dau unul altuia, dar în fapt amîndoi se afundau în gînduri lungi...

— Nu culci băiatul, Silvio? o întrebă el, sculîndu-se.

— Ba da, răspunse ea, luîndu-şi copilul de mînă.

— Eu cred că chiar noi ne putem odihni, zise el, trecîndu-şi braţul pe sub al ei. Haidem; mîne am de lucru.

Ea îşi rezemă capul de umărul lui, fericită, şi cîteşitrei se duseră să se culce.

II

A treia zi, pe la 10V,, Constantin Dumitriu Lupu. sau Constant, cum îi zicea Silvia, aştepta pe peronul gărei sosirea trenului. Nervos şi nerăbdător, el măsura asfaltul cu paşi îndesaţi, simţindu-şi în suflet neliniştea ce ne-o pricinuieşte apropierea oricărui eveniment. Cu forţa neatîrnată de voinţa noastră cu care revin ideile ce ne preocupă, gîndurile lui Constant se învîrteau împrejurul vieţei lui din anii din urmă, ş-în absorbirea lor vedea răsărind din două funduri opuse capul Silviei şi-al bătrînului. Ca tot omul care trăieşte sub înrîurirea a două sentimente vrăjmaşe, voinţa lui nu putea deschide nici un drum spre liman, şi numai cînd fluierul locomotivei vesti sosirea trenului, sîngele îi fugi spre inimă şi rupse echilibrul balanţei, înclinînd-o spre noul-venit. în adevăr, la o scară a vagonului, bătrînul State Dumitriu Lupu, cunoscut mai bine sub numele de colonelul State, se încurca în poalele şubei, căutînd cu ochii pe fiul său, care-1 văzuse şi se lupta cu mulţimea să ajungă pînă la el.

— Da' de ce te-ai mai supărat mata pe frigul ăsta, zise bătrînul, spre a zice ceva, pe cînd fiul său îi săruta mîna.

La drept vorbind însă el era fericit, şi, mişcat precum era, uită că el se supărase să vie tocmai din fundul Moldovei. Constant îi strînse lucrurile, le dete în mîna unui om să le ducă la trăsură, şi se duse să scoată valiza bătrînului de la bagaje. Colonelul rămăsese pe peron, învîrtindu-se fără căpătîi şi zicînd din cînd în cînd:

— Să mergem, ha?... Mergem, Constant?

— Mergem, tată, iacă acuş, să scoatem cufărul.

— Ei, ei, bine zici, îl uitasem, bată-1 vina lui! în sfîrşit scoaseră cufărul şi plecară.

Colonelul State fusese colonel fiindcă aşa veniseră vremurile, dar altfel nu era într-însul nici cea mai mică sămînţă de erou. Bunătatea şi blîndeţea lui îl meneau să fie duhovnic sau dascăl de şcoală primară, ş-în ţara lui, cum îşi chema el moşia, la atîta se şi mărginea activitatea sa militară. Acareturile şi averea le lăsase în grija coanei Păune, soţia sa, care, sufleteşte, era tocmai partea protivnică a colonelului. Născută stăpîna în toată puterea cuvîntului, se amorezase de uniforma şi farmecul iuncărului Lupu, a cărui bunătate părintească de-acum, la tinereţe era numai graţie şi simpatie pătrunzătoare. Dînsa poruncitoare, ambiţioasă, cu cultura franceză a restauraţiunei; el blînd, vesel şi foarte dispus să mişte lumea înainte, se complectau cum da Dumnezeu. De la naşterea şi mai cu seamă de la creşterea băiatului, toată despărecherea sufletească a acestei părechi se mărise, fiindcă aci colonelul pusese mîna pe vîrful mustăţeişi zisese femeii sale cum rareori avea obiceiu să zică:

— Ia ascultă, Păuno, sunt eu stăpîn în casa asta ori ba?... Aşa vreau să fie şi aşa trebuie să fie!

Şi semeaţă coana Păuna simţea că aici nu mai încape răspuns, şi se supunea pe tăcutele, ba cine ştie dacă nu chiar cu oarecare plăcere. Astfel că, în această singură ramură, colonelul rămase stăpîn pe situaţie. încolo, el era liberal şi coana Păuna conservatoare, şi la moşie se făcea politică conservatoare; lui îi plăceau petrecerile vesele şi lăutarii, iar coana Păuna nu-i putea suferi, şi la moşie lăutarii nu se apropiau niciodată de curtea boierească; el ar fi băut bere cu plăcere, dar nevastă-sa hotărîse că berea e o băutură mojicească, şi berea fu îndepărtată de masa lor.

Ca om cuminte ce era, el trecea peste toate aceste nimicuri, pentru liniştea şi demnitatea casei.

Şi e ştiut că copiii, chiar cînd sunt mici, înţeleg şi compătimesc cu acela din părinţi care în viaţa zilnică li se pare că e victimă; cu atît mai mult cînd sunt mari. Constant simţise puţin cîte puţin tirania la care se supunea tată-său de bunăvoie, şi mai tîrziu înţelese foarte bine înaltul simţimînt şi puterea morală ce se ascundea sub forma blajină a vieţei colonelului. Dacă la acestea se va adăoga grija de toate zilele şi dragostea nemărginită pe care o simţea copilul la tată-său, lesne se va pricepe mişcarea sufletească a tînărului cînd se văzu acum singur în trăsură cu bătrînul.

De ani întregi nu se dusese pe acasă, deşi trăia în aceeaşi ţară cu părinţii. împrejurări cari îl legaseră încetul cu încetul de capitală, unde era magistrat, puseseră un fel de pînză de ruşine şi de lipsă de energie pe caracterul lui. Mama lui de ani de zile era tot pătimaşă şi nu ieşea de la moşie; tată-său era sănătos, dar bătrîn, astfel încît vacanţe după vacanţe trecuseră fără ca ei să se vadă.

La otel, totul era pregătit şi încălzit, şi bătrînul, după ce se dezmorţi puţin, ceru ceai.

— Ce faci astă-seară, Constant, ai treabă?

— Nu, tată.

– Atunci să mai stăm de vorbă, băiete.

Apoi, cum se plimba prin casă, veni drept la el şi-i puse amîndouă mînile pe umeri, vesel:

— Da' te-ai făcut bărbat, bre, în toată puterea cuvîntului... zău aşa, adaogă el mişcat. Uite, eu m-am micşorat... Sabia s-ar tîrîi după mine... Hei, zise el mai încet, sunt ani de-atunci...

Şi în adevăr, Constant băgă de seamă că bătrînul scăzuse de un lat de mînă.

— Dar altfel eşti bine, tată, zise el, luîndu-se după bătrîn şi apucîndu-1 cu mînele de umeri pe la spate, fără să-şi mai poată stăpîni pornirea inimei.

— Bine, fătul meu, răspunse colonelul, luîndu-i astfel mînile, mă-ta e cam gubavâ, iar eu, slavă Domnului, tot mă ţiu.

— Ce face mama? întrebă Constant, desfăcîndu-se de bătrîn şi ducîndu-se să deschidă chelnerului care aducea ceaiul.

— Ce să facă, cum oştii, zise colonelul mustăcind: acum face alegeri. Au o combinaţie a lor, cuTudosie Gorciu şi Comăneştenii, cu care zice că au să facă praf pe prefect.

Colonelul tăcu şi amestecă zahărul cu zgomot, uitîndu-se la suprafaţa tulbure a ceaiului.

— Eu am venit cam din poruncă, adaogă el cu vocea pe jumătate, ca sa te iau cu mine... la ţară... aşa zice mă-ta. Nu-i vorbă, am şi puţină treabă la Credit, şi a tot stat de capul meu: du-te, du-te, încît a trebuit să plec... Dar tu, adaogă el după o pauză, dacă nu vrei să vezi pe mă-ta, nu merge...

— Ba eu vreau... răspunse celălalt cu jumătate . de glas.

Era cea dintăi dată cînd vorbeau amîndoi, ascunzîndu-şi gîndurile adevărate.

— Vreau, cu mare plăcere, adaogă tînărul, dar mama face opoziţie guvernului, şi eu sunt slujbaş al statului.

— Dă, cum vrei, răspunse bătrînul. Ea mi-a zis că doreşte să te vadă, ca să facă apel la simţimîntul tău patriotic şi la demnitatea ta de om spre a te hotărî să votezi contra. Zice că nu degeaba eşti fecior de boier, adaogă plimbîndu-se prin sajlon şi ascunzîndu-şi în mustaţă un zîmbet ironic, şi mai cu seamă copilul ei...

Aci se opri; dar, ca şi cum i-ar fi părut rău că rîde în faţa lui de mama sa, zise răpede:

— Vino, vino... şi fă cum vrei. Dar e bine să vii. Ce e bine nu e rău. Şi afară de asta, zise deodată, întorcîndu-se din plimbarea ce o făcea prin odaie, trebuie să ne gîndim şi la altceva: eu îmbătrînesc, mă-ta e bolnavă... ori mai trăim un an, doi, ori ba... şi aş vrea să te văd însurat. Mări băiete, ai 34 de ani, ştii?

— Ştiu...

– Cu prilejul votului, poate să-ţi arătăm şi cîte ceva mai drăgăstos decît Tudosie Gorciu.Mi separe

că ți-a scris Păuna mai acum vreo doi ani de fata Mălineascăi?...

— Da, zise Constant încet.

— Sau poate ți-ai găsit tu singur ceva? Cu atît mai bine. N-o să trăiesc eu cu dînsa, bre omule. Halal să-ți fie, dacă e fată de oameni de ispravă... Numai, rămîne să te înțelegi cu mă-ta, și acum e prilejul s-o aduci bine din condei: tu-ți dai votul pentru Gorciu și eu pentru fată.

Și se întoarse bătrînul rîzînd și căutînd să-1 însuflețească și pe el; dar el sta pe scaun cu brațele atîrnînd la vale și căutătura preocupată, uitîndu-se țintă înainte-i, fără să vadă pe tată-său, care se apropiase cu totul de el și-1 observa.

— Ha?... zise bătrînul.

— Da, așa-i, răspunse dînsul într-aiuri.

Colonelul dete ușor din cap, ca un om nemulțumit, și sorbi lung din ceai. După o tăcere de cîteva minute, el urmă:

— Va să zică crezi că o să poți veni cu mine?

— Cînd pleci dumneata? îl întrebă fiu-său, hotărîndu-se în sfîrșit să pară om.

— Eu cred să-mi sfîrșesc mîine treaba, și poimîne seara aș pleca, dacă ai vrea și tu...

— Da... răspunse fiu-său, gîndindu-se, cred că o să mergem împreună. Numai o să fie cam greu cu congediul.

— Nici n-ai nevoie de congediu, zise bătrînul încet și mulțumit. Cu învoiala unui tovarăș, ori a președintelui poți să lipsești două-trei zile, nu-i așa?

— Așa cred...

Apoi, încetul cu încetul, vorba luă alt drum. Bătrînul îl întrebă de tribunal, de petreceri, de viața bucureșteană, și o dată capitolul plecării isprăvit, cumpăna și înconjurul cu, care se urmase vorba pînă aci fură lăsate la o parte.

Pe la miezul nopții se despărțiră, frățește, stînd încă în ușă să-și mai spuie cîte ceva, și cînd Constant se coborî pe scară, părea aproape liniștit și sigur. Dar, mergînd, scenele și vorba de la început îi reveniră în minte. Oare știa ceva bătrînul? sau venise

tocmai ca să cerceteze. Se găsesc prieteni binevoitori întotdeauna care să se ocupe de viața noastră, și oricît de ascuns și de rezervat trăia el cu Silvia, știa bine că toți camarazii cunoșteau această legătură. Și atunci nemulțumirea și supărarea contra oamenilor îi purta pașii mai cu grabă către casa din strada Carol, și astfel, casă ajungă și mai iute, opri o trăsură și se duse pe sus.

Acasă era încă lumină. Silvia, ca întotdeauna îl aștepta, chiar dacă ar fi venit la ziuă. Dar urcînd scara, omul acesta care venise în trăsură pîn-aci, se gîndi că ar fi mai bine să doarmă la el în seara aceea (căci, pentru orice împrejurare, își păstrase o odaie în care se zicea că stă cu chirie). Umbra vorbelor tatălui său se întindea mai adînc în sufletul lui decît credea el, și, cum se întîmplă totdeauna între sentiment și judecată, cînd reacțiunea sentimentală încetează, judecata își ia stăpînirea ei. Se duse în acea odaie rece în care se zicea că stă cu chirie și vru să se culce; dar era așa de frig încît trebui să-și îmbrace paltonul la loc și să se întindă astfel pe pat. După cîteva minute, bătu cineva la ușă.

— Intră!... zise el tare și răstit.

Dar nu intră nimeni. El știa cine e și înțelese că tonul acela ar fi descurajat chiar pe un creditor îndrăzneț.

— Intră... repetă încă o dată mai încet.

Ușa se deschise binișor, cu o lungă discreție, și Silvia se ivi în prag, serioasă și simplă, cum era întotdeauna, strîngîndu-și haina la gît cu mișcarea sfioasă a sufletelor umilite.

— Tu erai? zise el, cu accentul omului care se așteaptă la mai mult.

— Da, răspunse Silvia, ai venit?...

— Precum vezi...

— Astă-seară vrei să dormi aici? întrebă ea incetinel. Să-ți fac puțin foc.

— Cum vrei...

Dînsa trecu înapoi în odaia din care venise și peste puțin se rentoarse cu cîțiva cărbuni într-o tinichea și cîteva lemne. De puse încet în soba de tuci ce era

în mijlocul casei şi închise portiţa, aşteptînd să se aprindă focul. Ea sta în genunchi, la gura sobei, uitîndu-se la tăciunii ce fumegau, el se uita din pat în podele, şi numai lampa de pe masă, cu pocnetul ei molcom, părea vie. După cîtva timp tăcerea păru a-i mira pe amîndoi şi amîndoi ar fi voit s-o întrerupă cu o vorbă naturală, care să nu dea pe faţă preocuparea fiecăruia. Dînsul respiră cu putere de mai multe ori în aer, căutînd să-şi vadă aburul cald, în atmosfera rece a odăii.

— Pi!... da' frig e!... zise el strîngîndu-se sub palton.

Silvia îşi întoarse capul spre el un moment şi după aceea se puse a grămădi din nou hîrtie şi a sufla în foc.

Cum sta jos, plecată pe un genunchi şi pe-o mînă, rochia subţire de noapte i se desfăcuse toată la gît şi umerii albi şi plini rămaseră goi. El se uita la dînsa din pat, pe sub gulerul paltonului, şi văzînd-o astfel goală, plecată jos pe scînduri spre a-i face foc şi a-1 încălzi, îşi surprinse sălbătăcia inimei şi-i fu ruşine. Se sculă din pat răpede, cu gînd să o ia de jos şi să treacă în camera încălzită de-alături, dar, ridicat vertical, femeia de jos era Silvia de toate zilele, care făcea adesea focul, fără ca el să se emoţioneze pentru asta. Capul culcat şi capul drept nu mai vedeau cu aceeaşi măsură. Dînsul se mulţumi a trece singur în cealaltă odaie, crezînd că-i spune prin aceasta şi ei ce trebuie să facă, şi, printr-o mişcare firească, trase drept la foc şi se puse a răscoli cărbunii şi a-i apropia mai spre gură. Uşa rămăsese pe jumătate deschisă. După vreo zece minute el îşi întoarse privirile într-acolo aproape iritat că dînsa nu 1-a înţeles, dar, neauzind nici un zgomot, se sculă şi se duse să vadă ce-i. Nu era nimic. Silvia nu se mişcase de la gura sobei. Ghemuită jos, cu coatele pe genunchi şi capul în mîni, era duşă pe alte tărîmuri. Părea că o apăsa ceva, soarta bunăoară, şi ea, fără putere, fără vaiete, se tupilase sub apăsarea menirii ei. El se apropie de ea şi-i puse pe umeri paltonul rămas pe pat.

— Silvio, de ce stai goală în odaia asta rece şi mai cu seamă jos. O să răceşti, să te îmbolnăveşti.

Ea îşi ridică capul din mîni, şi cu o credinţă adîncă, sălbatică aproape, îi zise:

— Crezi?... Şi gîndeşti c-ar fi vreo pagubă?

— Vorbeşti copilării, răspunse el, încercînd să rîdă dar simţindu-se cuprins de puterea tristă a vorbelor ei. Haidem dincolo, să stăm la foc, adaogă el, ridicînd-o de jos.

Şi trecînd amîndoi în odaia încălzită, el trase un jilţ lîngă sobă.

— Vino să stăm împreună, Silvio; e atîta vreme de cînd n-am mai stat aici amîndoi.

— O să te ostenesc, zise ea, încet.

_ Vino, vino, nu mă osteneşti.

Şi fără altă rugăminte, ea se aşeză pe braţele lui, în fotoliu, şi-1 luă de gît, lipindu-şi obrazul de umărul lui. Dar aci trebuia să se hotărască criza: lacrimile strînse în suflet îşi găsiră izvorul lor natural cînd femeia se simţi în braţele calde ale bărbatului. Ea plînse încet, trist, cu puterea adevărată a durerii. Simţea prea bine ceea ce se petrecea în sufletul omului aceluia, care de opt ani era amantul ei şi de opt ani era hărţuit şi îndemnat de toată lumea s-o lase. De mult timp deja ea înţelesese că numai copilul, şi poate, mai mult decît copilul, obiceiul, legea cea mare a firii, îl aducea spre dînsa, cu aceeaşi neschimbată pornire ca şi în vremea cînd o iubea. Căci cîţiva ani la început o iubise cu adevărat, şi hrana zilelor ei de-acum erau amintirile timpului aceluia, cînd de-abia ieşită din azil[3], venise să trăiască cu bătrînul profesor de nemţeşte, tatăl ei, şi-1 întîlni, tînăr şi voios, urcînd scara şi scoţîndu-şi pălăria cu respect înainte-i. După cîteva luni, bătrînul dascăl muri, lăsînd-o singură între cer şi pămînt. Şi fiindcă aşa e lumea, o ţesătură stranie de nimicuri dureroase şi vesele, alături de nemîngîierea pierderii tatălui, veni mîngîierea dulce a amorului acestui tînăr, care, atras de frumuşeţa limpede a Silviei şi dus poate de milă, se interesă de soarta ei. Ea îl iubi cu toată puterea tinereţii şi a singurătăţii în care rămăsese»

şi astfel, fără să socotească şi fără să se mire, deveni femeie şi mamă.

Iar acum, cînd sta ca şi altădată în braţele lui, ce bine simţea că dragostea murise!... Murise amorul şi rămăsese numai obiceiul, un lanţ nespus de greu cînd inimile sunt încă tinere. Şi cum sta lipită de dînsul, se simţi arsă de-o căldură sufletească stranie, care îi trecu ca o flacără misterioasă prin vinele capului.

— Ah, Constant, ce bine că există moartea! zise ea cu aprindere.

El, mişcat de accentul sincer al acestor vorbe, o dezlipi puţin de el şi se uită la dînsa lung.

— Silvio, nu eşti bine? sau ce şarpe te-a muşcat azi de inimă?

Ea îl privi cu întristare şi dete încet din cap.

— Cred că începi să devii isterică, adaogă el.

— Nu-i aşa? întări ea, neînţeleasă şi descurajată.

Şi fără putere de-a se scula sau de a-şi stăpîni lacrimile, plînse. El, jumătate glumind, jumătate nervos, scoase batista din buzunar şi o întinse peste capetele lor amîndurora.

— Să plîngem sub acoperiş ca să nu ne vadă tăciunii.

Apoi, cum era cu mîna pe batistă, o lipide obrazul ei şi-i şterse binişor ochii.

— Mai mare ruşinea, plîngi ca copiii, adaogă el, şi nici nu mi-ai spus nimic de băiat.

— Doarme, răspunse ea încet, dîndu-şi părul de pe frunte la o parte.

— Hai să-1 vedem şi să ne culcăm, zise el sculîndu-se şi luîndu-i un braţ sub al lui.

Ea îl ascultă şi se ridică de pe scaun cu un adînc oftat.

Băiatul dormea, cu buclele grămadă pe ochi. Tată-său i le dete în lături binişor, vorbindu-i încet, în limba lui peltică şi drăgălaşă şi jucînd lîngă pat ca la horă. Dar nimic nu putu să însenineze sufletul femeii, în care jalea şi oftatul prinseseră rădăcină de mult. Descurajaţi amîndoi, se culcară pe tăcutele,

căutînd, ca toate naturile fără energie, scăpare în somn...

III

A doua zi, părăsindu-şi femeia şi copilul spre a merge să dejuneze cu tată-său, după cum de cu seară părăsise pe tată-său pentru femeie, el ducea cu dînsul hotărîrea fricoasă de-a spune bătrînului că nu putea lua congediu de la tribunal şi deci nu putea ieşi din capitală.

Bătrînul se coborîse în birt.

Cînd intră Constant, îl găsi în fruntea unei mese, încunjurat de vreo trei-patru persoane cu totul ciudate, care stau numai pe-o muche de scaun, gata a se scula la cel mai mic semn al colonelului. Unul purta un palton ros, îmbrăcat numai pe-o mînecă, iar mîna cealaltă părea legată de gît, ca la un om rănit. El vorbea încet, umilit, miorlăit, şi din cînd în cînd ciugulea haina colonelului, care i se părea nemăturată. Altul tînăr, nalt, buhav, sta în picioare, încercînd să zîmbească şi dînd din cap cu admirare ori de cîte ori colonelul deschidea gura. Un al treilea, tînăr de tot, student poate, cu cîteva tuleie de barbă blondă, nehrănit, anemic, rîzînd fără măsură la cîte-o vorbă mai năzdrăvană a colonelului şi apoi reluîndu-şi deodată rolul stării sociale pe care-1 juca. Toţi săraci şi mizerabili... Ei văzură cu fericire venirea noului comesean, căci aceasta silea pe colonel să le dea drumul, strecurîndu-le în mînă, la fiecare, cîte-o consolaţie sunătoare.

— Uite, îi vezi, Constant, zise bătrînul, aceştia sunt cei mai mari duşmani din localitate ai guvernului; prin urmare eu sunt dator să-i ajut... aşa mi-a poruncit mă-ta. Fiecare zice că e venit să reclame în contra vampirului de prefect[1], să-1 dea la gazetă, să-1 maltrateze, să-1 demascheze şi mai ştiu eu ce să-i facă... Dar ei îşi caută bieţii oameni slujbă, adaose bătrînul zîmbind; iar tînărul acela e gazetar... urmă colo-

nelul dînd din cap; cum stau vremurile, ia, o s-ajungă ministru dacă n-o fi prea prost 1

Şi astfel, rîzînd şi bine dispus, colonelul se puse cu fiu-său la masă.

— Da' bine, bre, voi v-aţi boierit de tot prin partea asta a ţării. Ce văd eu aicea, e poznă mare...

în adevăr birtul acela era birtul partidului cu dare de mînă, cu alte cuvinte al guvernului. Totul era luxos şi elegant, afară poate de obrazuri. Vorba se ridica, ca aburul din bucate, din ce în ce mai sus;se întindea de la o masă la alta, cu tonul sceptic şi satisfacţia grasă a parveniţilor; umplea sala de un bruhaha sordid, iar cuvintele ce se puteau surprinde erau foarte puţin caste.

Colonelul State, care nu văzuse de mult faţa nouă a lumei bucureştene, era grozav de mirat. Mai cu seamă militărimea îl nelinişte.

— De unde atîţia generali, măi băiete?

— Ei, tată, dumneata crezi că lumea stă locului?,...

— Ba nu. Eu înţeleg că lumea merge înainte, şi chiar îmi place. Dar prea au răsărit mulţi deodată !...

— în urma războiului aşa e totdeauna.

— Povestea vorbei: în urma primejdiei mulţi voinici s-arată.

— Mi se pare că ai trecut şi dumneata în opoziţie: te-a cîştigat mama, zise Constant zîmbind.

— Ba nicidecum, răspunse bătrînul. Mie mi-e dragă lumea, şi tinereţa, şi mişcarea, dar cu regulă, măi frate. Pîn-acum ţi-am zis vreodată: însoară-te? Nu, fiindcă nu era încă vreme, şi pentru că nu vream să mă amestec în treburile tale: tu ai să trăieşti cu nevasta ta, nu eu; şi te ştiam destul de bărbat ca să nu mă tem că ai să te încurci undeva prosteşte.

— Mi se pare că vorbeam despre generali, zise fiu-său, răsucind talerul pe loc.

— Da, dar vream să-ţi spun că toate lucrurile trebuiesc făcute cu măsură şi la vremea lor, şi văd că tu laşi să-ţi treacă vremea, adaogă colonelul, întorcîndu-se la vorba lui.

— Va să zică aţi ho'tărît să mă însuraţi, îl întrebă fiu-său cu oarecare tărie în vorbă.

— Nu că am hotărît... dar zic şi eu, ca părinte. Ştii vorba lui moşu-tău Niţă: pînă la 25 de ani se însoară omul singur, de la 25-35 îl însoară alţii; de la 35-45 îl însoară dracul, şi de la 45 încolo nici dracul nu-1 mai însoară...

Constant prinse acest prilej ca să puie convorbirea pe-o cale glumeaţă şi neserioasă.

— Vrea să zică eu numai un an mai am pînă să mă peţească dracu... Mai bine primesc să rămîi nepeţit, sfîrşi el rîzînd.

Bătrînul făcea un chef nespus, ştergîndu-şi lacrimile, care, ca la toţi bătrînii, îi veneau numaidecît în ochi.

— Săracul moş Niţă, zise Constant. A murit de mult, tată?

— Ei, Dumnezeu să-1 ierte, de mult... Era frate cu mă-ta, dar era mai frate cu mine decît cu ea.

— El nu s-a însurat niciodată, adaose Constant, ca cum ar fi chemat pe unchiul său în ajutor.

— Ei, şi la ce ţi-e bun? Nu s-a însurat omeneşte, şi a trăit toată viaţa lui cu o fată din casă... ba mi se pare că are şi un copil cu ea, un flăcău în sat cît tine de nalt şi de zdravăn.

— Ehe, trebuie să merg să-mi văd rudele, zise tînărul, dînd din cap.

— De aia îţi spun: fă lucrurile pe şartul lor, şi daca te-i căi, să fie vina mea. Unde mai pui, adaogă bătrînul, făcînd ochii mici şi veseli, că mi-ar fi şi mie drag să văd trăgîndu-mă de halat vreo trei-patru lauri... pe care să ţi-i tund chilug şi să mi ţi-i vîr la oaste de la 6 ani...

— Ar trebui să-i comandăm băieţi pe toţi, îl întrerupse fiu-său, prins de vioiciunea dorinţei bătrînului.

— Ei, fătul meu, cum te-i purta...

— Cred c-o să mă port bine, zise Constant ridicînd capul şi căutînd să se uite liniştit şi serios la tatăl său, — fiindcă n-o să mă însor...

— De... cum îi vrea... răspunse bătrînul încet. Eu mă gîndeam la Elencuţa Mălineascăi... dar dacă nu vrei să te însori, e treaba ta.

Şi tăcură amîndoi. Bătrînul aprinse în mijlocul mesei o ţigară şi începu a scoate rotocoale mari de fum, pe care le urmărea în aer cu preocupare.

— Şi dacă nu vrei să mergi nici acasă... iar eşti liber, adaogă el după cîteva minute, ca şi cum vorba s-ar fi urmat fără întrerupere.

— Ba nu... acasă merg, merg cu plăcere numai să pot căpăta congediu.

— Aş dori atîta lucru să poţi face pentru noi, zise bătrînul cu un rar accent de voinţă,, ce punea cîteodată în voce şi care era atît de ascultat.

— Sper... mai mult decît sigur, încheie tînărul. în cele din urmă vedea el bine că n-avea încotro: trebuia să se ducă.

Pînă a doua zi seara se învîrti prin lume ca un nenorocit, fără a-şi găsi stare locului. în fundul nehotărîrii lui începuse să se depuie urmele unei hotărîri răutăcioase pe care presimţea că are s-o urmeze. Dar tocmai fiindcă avea acest presimţimînt, era nervos, ruşinat, cu o înclinare vădită către ceartă, şi nu spuse nimic Silviei despre plecare, după cum nu spuse tatălui său de neplecare. Venea acasă cu treabă şi punea mîna pe geamantan; apoi îl lăsa în mijlocul camerei şi se apuca să-şi îngrijească unghiile, sau îşi peria o mustaţă un sfert de ceas şi după aceea o răsucea pînă s-o scoată din carne. O dată văzu pe băiat trecîndu-i pe dinainte şi i se păru că-i încălţat strîmb.

— Constant! strigă el cu putere, cine te-a schimono&it aşa?

Copilul, nedeprins cu astfel de vorbe, rămase încremenit locului şi-şi trecu mîna pe haine nedumerit.

— Nu te vezi că eşti încălţat strîmb?

Băiatul ridică piciorul să se privească.

_ Mama m-a încălţat, zise el cu sfială.

— Foarte rău. Du-te să te schimbe şi să nu te mai văd aşa!

Apoi trecu pe lîngă copil, care pornise încet şi ruşinat, fără să-1 mai vadă, îşi lua pălăria şi ieşi.

Cu bătrînul să înţelesese să se întîlnească la gară la 10 ceasuri seara, spre a porni în Moldova.

în seara aceea Silvia îl văzu cu mirare intrînd acasă pe la 9 ore. îi dete bună seara încet şi întinse mîna băiatului din fugă, fără a-1 privi; acesta i-o sărută cu temere. Apoi îşi luă cea dintăi haină ce o găsi la îndemînă, se întinse pe canapea şi se înveli cu ea pe ochi. Silvia se sculă încet; plecă umbrarul lampei în partea aceea şi se apropie binişor de el.

— Iar te doare capul? îl întrebă ea cu grijă.

— Mi cam doare. Dasă-mă, răspunse el scurt.

Ea se retrase în vîrful picioarelor şi trecu cu copilul în odaia de culcare. După ce îşi adormi băiatul, ea reveni, cu aceeaşi grijă înapoi şi se puse să citească sub lampa de pe masă, uitîndu-se din cînd în cînd la el cu nelinişte. Obrajii ei palizi se colorau cu două roate roşatice şi respirarea i se apropia parcă mai mult de gură. Silvia trăia pentru dînsa numai prin faptul că fiziceşte nu făcea parte din corpul altora, dar altfel, sufleteşte, era urmarea celorlalte două fiinţe ce o încunjurau.

Pe la 11 Y, Constant sări de pe canapea, cu ochii tulburi şi părul vîlvoi.

— Cîte ceasuri sunt? întrebă el răpede.

— Unsprezece şi jumătate, răspunse Silvia, privindu-1 lung pe sub lumina lămpii.

El nu răspunse nimic, îşi luă haina pe un umăr şi se duse să se culce.

A doua zi dimineaţa, tocmai să îmbrăca, cînd un aprod de la tribunal aduse o scrisoare. Silvia intră cu dînsa în mînă, citind adresa cu luare-aminte fiindcă i se părea că o cunoaşte.

— O scrisoare pentru dumneata, zise ea întinzîndu-i-o.

El o luă şi o desfăcu răpede. O ceti dintr-o singură aruncătură de ochi şi după aceea rămase cu ea în mînă, gîndindu-se. Era palid, parcă i-ar fi venit rău. Silvia îl observa ca întotdeauna pe tăcute. Un zîmbet amar trecu pe buzele lui; cu scrisoarea încă în mînă şezu pe marginea unui scaun şi, aproape fără să cugete, zise:

— Ce neomenie!...

— Ce-i? întrebă Silvia cu frică.

El se uită la dînsa, încercînd să zîmbească, spre a părea stăpîn pe mişcările lui sufleteşti.

— Nimica, răspunse cu răceală nefirească. Cred că am făcut o mare necuviinţă, şi atîtă tot. Iaca!

Şi-i întinse scrisoarea. Erau numai cîteva cuvinte de la colonel:

„Aseară te-am aşteptat la gară, dar neîntîlnindu-te, am crezut c-ai scăpat trenul şi m-am întors şi eu. Vino să dejunăm amîndoi şi să plecăm cu trenul de la 4."

Ea citea şi înţelegea, dar parcă nu-ndrăznea să înţeleagă.

— Cum vine scrisoarea asta de la tribunal? întrebă dînsa, cu formula sufletească a oamenilor modeşti, cari vor să depărteze de la dînşii prinosul unui compliment. Inima ei însă se încălzise de o mulţumire pătrunzătoare, care îi ridică încetul cu încetul sîngele în vinele subţiri ale obrazului, punîndu-i astfel pe expresia fiinţei sale lăuntrice vălul de pudoare al fericirii, care stă aşa de bine la unele femei.

— Scrisoarea vine de la tribunal, răspunse el, fiindcă bătrînul meu e om cuminte: n-a vrut să mă caute singur, ci a trimis sluga de la otel la tribunal, ca să o ducă aprodul, care, desigur, trebuia să ştie unde stau.

Silvia rămăsese cu scrisoarea în mînă şi cu braţele încrucişate.

— Vai, Constant, ce-ai făcut!...

— Nu-i aşa?... întări el cu acelaşi surîs meschin.

— I-ai făgăduit să te duci acasă şi apoi l-ai lăsat să plece singur la gară?...

— închipuieşte-ţi!

— Bine, să poate să nu-mi spui nimic?... Crezi că te-aş fi lăsat eu să faci o asemenea faptă? zise ea cu căldură. Cu atît mai mult că nu pentru întîiaşi dată te duci acasă... de cînd suntem împreună, adause plecîndu-şi privirile în pămînt.

El se uita la dînsa lung, cu un fel de milă silită, care nu-i da pe faţă toată gîndirea. Făţărnicia, care e fundul tuturqr caracterelor omeneşti, chiar a celor mai bune, îl făcu să mai protesteze, aşa, de formă, înlăuntrul lui însă se simţea mulţumit de chipul nou sub care se înfăţişau lucrurile. Putea pleca din Bucureşti cu conştiinţa împăcată; la oamenii culţi, conştiinţa, cînd nu sunt stăpîniţi de vreo patimă, e un articol de căpetenie, cu care trebuiesc găsite formele foarte diplomaticeşti. Pe de altă parte avusese ocazia şi curajul de-a spune bătrînului că nu se însoară, astfel că, făcîndu-şi bine socoteala, se întreba de ce adică nu s-ar duce să răsufle la ţară cîteva zile, şi totodată să revie la loc în stima tată-său, la ca/e, cu adevărat şi mai presus de egoismul său, ţinea.

Silvia, cu credinţă şi aproape fericită că putea să-şi impuie sacrificiul sufletesc de-a se despărţi de omul ce-i era drag, se puse să-i pregătească cufărul.

Dînsul se duse să vadă pe bătrîn şi lămuririle asupra scăpării trenului fură foarte scurte, deoarece tată-său căuta să-1 ajute şi să-1 scoată din încurcătură. El îşi aduse lucrurile devreme la otel, şi astfel, lapatru ceasuri, plecară împreună la gară.

IV

Resteiul era o veche moşie părintească a colonelului State, aşezată în sus pe Şiret, în mijlocul unor coaste prelungi şi mănoase, de-a căror văi se leagă atîtea amintiri din trecutul neamului românesc. Cîţiva proprietari mari scăpătaţi; o mulţime de boieri noi ridicaţi din fiii vechilor răzeşi; arendaşi de-ai statului îmbogăţiţi de noua formă politică a anilor din urmă[5] [...] sub masca posesorului de pămînt, — şi sub stratul acesta, ţărănimea, temeiul tuturor avuţiilor, săracă, chinuită, goală, — iacă noua desfăşurare de viaţă în care intrăm.

Satul se întindea pe malul stîng al apei, de o parte şi de alta a muchiei, tăbărît pe văi şi pe dealuri, fără regulă, între livezi de pruni, vii şi bătrînii nuci stufoşi ai Moldovei[6]. Vara priveliştea trebuia să fie minunată. Iarna, cînd îl cunoaştem noi, părea somnoros

şi trist. Zăpada acoperise rîpele, micşorase corhanele, atîrnase promoroacă de crengile supte ale pomilor şi aşternuse peste toate celea cerga sa albă. Ici şi colo fumul subţiratic de tizic se strecura pe hoarnele de nuiele, dînd astfel semn de viaţă.

Casele boiereşti se ridicau în muchea dealului, nalte şi puternice, privind pe toată lunca Şiretului, pînă departe,spre gară. Din vechile hardughii, coana Păuna, cu zidarii săi, scosese o casă aproape omenească, dar îi dăduse ceva din însăşi firea sa: era greoaie, demnă, curată, şi mirosea a pustiu. De la un geam, stăpîna, totdeauna îmbrăcată şi purtînd vecinicele sale mănuşi fără degete, privea vara plutele curgînd încet la vale, iar iarna sloii rostogolindu-se sălbatici spre Dunăre. Colonelul se plimba în lung ş-în lat prin trei odăi de-a rîndul, mîngîindu-şi urîtul cu ciubucul şi ziarele, pe care le citea cu credinţă de la un capăt la altul. Era în toată casa mirosul singurătăţii de ţară, bogăţia liniştită a mobilelor vechi, lenea divanurilor, melancolia volumelor cu muehele roşii, şi printre firidele sobelor, cu toată vînătoarea ce le făcea coana Păuna, se întîmpla ici şi colo să-şi întinză plasa către un harnic painjin.

Colonelul State şi fiu-său ajungeau la gară, în Moldova, pe la *7'Yz* dimineaţa, după ce se opriseră pe la fiecare moşoroi de staţie. Vorba în vagon se urmase încet, intim, pînă se pierduse în osteneala somnoroasă a drumului şi în apatia frigului. Cînd se deşteptară la gară, Constant se coborî repede din vagon şi se duse să vadă dacă le-a venit sania. Cunoştea caii şi pe vestitul Toader Stînga, vizitiul de tinereţe al colonelului, dar nu-i văzu nicăieri. întrebă pe unul şi pe altul, pînă ce în sfîrşit un om de la gară îi spuse că sania lor venise cu o zi înainte la amîndouă trenurile. Cam nedumerit, el intră înapoi pe peron, cînd, trecînd prin sala de aşteptare, văzu pe tată-său în picioare în faţa a două doamne.

— Pînă aici a mers cum a mers, dar de aici încolo emaigreu, zise Constant lui tată-său. Stîngăn-a venit.

— Nu-i nimic, răspunse colonelul dînd din cap. N-a venit Stînga, dar ne-a ieşit norocul înainte. Vino-ncoa să te înfăţoşez norocului.

— Coană Dizico, urmă el, adresîndu-se celei mai bătrîne, fiu-meu... pentru care o să tăiem viţelul cel gras.

— Vra să zică fiul cel rătăcit, zise cu glas răsunător şi accentul moldovenesc cea care se chema coana Dizica, rîzînd.

— Cam aşa, doamnă, răspunse Constant, închinîndu-se înaintea ei.

— Cest charmant.

în vremea asta colonelul se apropiase de cealaltă cu un şiretlic bătrînesc plin de haz şi cum şedea jos îi pusese mîna pe umeri şi nu ştiu ce-i spunea de o făcea să rîdă.

— Vino-ncoa, vino-ncoa, zise el lui fiu-său, şi ia aminte.

Apoi adresîndu-se tinerei femei:

— Fiu-meu, îi zise încet şi dulce.

Constant se închină din nou; fata dete uşor din cap, şi ceremonia se sfîrşi astfel cu foarte puţină solemnitate.

— Să ştii că m-ai supărat, adaogă colonelul fetei.

— Da' ce-i, colonelule? întrebă bătrîna zîmbind.

— Vream, coană Dizico, să arăt şi eu ceva domnişorului ăstuia prin pustietăţile noastre, şi mă rugam de duducuţa matale să-şi ridice voalul de pe ochi... Ei, nu vrea...

Fata rîdea încet, şi, cu tot voalul, se vedea bine cum se roşise.

— Apoi unde plecaţi? întrebă colonelul.

— închipuieşte-ţi, mon colonel, că de două luni suntem pe drumuri cu pozna ceea de proces... Acum mă duc iar la Iaşi... şi trebuie să trudesc şi fata asta cu mine, ca să iscălească pe acolo nişte hîrtii... Ia aşa, ca să nu fie omul liniştit. Mais... demain soir nous rentrons, adaose mai încet colonelului, cu vechiul obicei moldovenesc de-a vorbi două limbi deodată.

Clopotul sună a doua oară. Ei duseră pe cele două femei la vagon şi după ce plecă trenul înainte, se urcară în sania coanei Dizicăi, cum îi zicea bătrînul, şi porniră acasă.

Pe drum întîlniră pe Stingă, care venea ca-n poveşti, cu cîteşipatru caii întinşi pe goană năprasnică, ţinînd hăţurile în singura mînă ce-i mai rămăsese şi îndesîndu-şi pe ochi cu ciotul din dreapta o căciulă cît roata de mare.

— Ho, ho, nebunule, că omori caii, zise colonelul oprindu-1.

Dar n-apucaseră bine să se urce în sania lor şi tot el adaogă:

— Să te văd, Stîngă!...

Doar se cunoşteau de-atîta vreme, stăpîn şi vizitiu, şi-şi ştiau gusturile. Caii se aşternură la fugă înapoi, şi într-o jumătate de ceas fură acasă.

Cine n-a plecat de la locul naşterii şi nu s-a întors la el, şi cine nu ştie ce simţiminte complicate izvoresc în sufletele noastre la revederea atîtor lucruri cari ne-au populat copilăria? Un cîine bătrîn care te recunoaşte; un pom sub care te dai în scrînciob; grădina care-ţi părea cît o moşie şi acum vezi că-i numai cît o grădină; gîrla din vale în care bălăceai toată vara; lumea care te-a crescut şi azi te priveşte cu sfială; mobilele mîncate de carii; lucrurile nouă pe care le aduce viaţa în rostogolirea ei, toate acestea prindeau inima tînărului în pînza lor cenuşie şi de cele mai multe ori tristă. De aceea se întîmplă că cei mai mulţi oameni, reveniţi din depărtare la obîrşia lor, cîtva timp vorbesc foarte puţin.

Constant văzu pe mamă-sa cu emoţiunea nedespărţită de asemenea împrejurări. Dînsa îl sărută şi-1 mîngîie cu măsura ei obicinuită, şi numai privirea îi era vorbitoare cînd îl urmărea umblînd pe lîngă fotoliul ei, nalt şi tînăr cum fusese colonelul altădată... Tată-său, care era de faţă, bufnea cîteodată de rîs, spre a da drumul unui înec nervos ce mişcarea sufletească i-1 aducea în gît.

— Ei, s-a făcut acum bărbat în toată puterea cuvîntului, zicea el, întorcîndu-se şi ştergîndu-şi ochii.

Cele două zile dintâi le petrecură astfel, împreună, afară de mici încercări de a vedea dacă ogarii îl mai cunosc. Cînd se încredinţa că ei îl urmează, se hotărî să iasă la iepuri.

în dimineaţa zilei a treia, pe cînd el, îmbrăcat cu o bundă blănită şi cu botfori, se pregătea tocmai să plece, îl chemă mama lui şi-i spuse că seara avea să meargă cu tată-său la vecinii lor de la Mălini, unde proprietăreasa îi poftea la ceai.

— Şi fiindcă eu nu pot merge, mîne seară au să vie la noi. Bagă de seamă, adaogă ea, zîmbindu-i, dar poruncindu-i aproape cu degetul.

El plecă nemulţumit. Istoria Mălinilor era cusută cu aţă albă. Mai cu seamă de cînd văzuse la gară pe cele două femei, înţelesese că una era de măritat şi dînsul era socotit numai bun pentru aşa treabă. Fata, pe cît putuse vedea, părea a fi curăţică şi deşteaptă, — dar asemenea podoabe s,unt preţuite la femei mai mult cînd e vorba de a face curte, aşa, de trecere de vreme; cînd ajunge treaba la însurătoare, ei, omul se mai codeşte; ţăranul cînd cumpără topor îl cercetează şi pe pînză şi pe muche. El era mai cu seamă stăpînit de gîndul celor rămaşi la Bucureşti. Cu cît vedea că lumea îl împinge să-i lase, cu atîta mai mult se simţea atras spre dînşii. N-avea destulă putere sufletească să taie într-o parte şi să se ducă cu hotărîre în cealaltă. Ca marea mulţime a oamenilor moderni, el era primitor de toate nuanţele de impresii şi înţelegea toate fineţele morale ale lumii: de aceea poate nu ştia cu siguranţă încotro să apuce. Că Silvia, cu firea ei clară şi senină, îl ostenise, era sigur; dar Silvia era mama unui copil, care era al lui. Ca toţi tinerii cari n^au avut în lume începuturi grele şi nici perspicacitatea unei pătrunderi geniale a vieţei omeneşti, el nu-şi dă seama că idealul unui caracter de femeie era tocmai caracterul Silviei, adică o natură simplă dar caldă, cu o mare putere de a suferi şi de a ierta, inteligentă şi cultă cu discreţie. Dar, în sfîrşit, aşa cum era, ostenit cu dragostea, îi rămînea încă destulă conştiinţă ca s-o judece în bine şi să-i ierte amorul, dacă nu să i-1 împărtăşească. Şi aşa cum mergea pe drum, recapitulîndu-şi trecutul cu nemulţumire, se simţi prins de ciudată curiozitate bărbătească de a cunoaşte o femeie nouă, şi parcă chiar îi plăcu ideea mamei sale de a se duce să vadă pe cele două stăpîne de la Mălin.

i

Dar, ca şi cum în noi ar trăi totdeauna un judecător şi un criminal, gîndul criminal vru să se întoarcă răpede spre Silvia, dar în partea aceea mergea la deal, şi astfel urca greoi, penibil. însăşi dînsa îi făgăduise să-i scrie... dar el 'şi zicea că ar fi făcut mai bine să-1 lase în pace cîteva zile.

Ogarii mergeau pe lîngă el, ciotcă, cu gîtul plecat şi coada învîrtită în jos, avînd aerul bleg şi temîndu-se de cînii ceilalţi din sat. Dar o dată ajunşi la cîmp, îşi ridicară nasul în vînt, ciulîră urechile, şi începură a se uita cercetător pe luciul văii. Constant o luă la o parte din drum, şi ei se înşirară unul după altul, soldăţeşte. Zăpada nu era mare, dar îmbrăcase bine tot pămîntul. Deodată căţeaua care era în frunte făcu o săritură, şi toată liota se aşternu pe fugă, dar o fugă aşa de fantastică, că după două minute nu se mai vedea decît o sfoară vînătă ce se deşira mereu în zare, iar la capătul ei un ghem negru, rostogolindu-se. Dăduseră de un biet şoldan. Vînătorul, cu toată luarea-aminte aţintită asupra noii privelişte, fugea şi el în urma ogarilor, căutînd să nu-i piardă din vedere[7]. După cîtăva vreme, iepurele făcu deodată la stînga şitoţi cînii trecură dincolo de dînsul, aşa că acuma coteiul care era în coadă rămase în frunte. Goana se urmă pe coaste şi pe văi poate aproape un ceas. Văzînd că era cu neputinţă a se ţine de ogari pe jos, şi ostenit, tînărul ridică o muche, de unde putea zări cînii din cînd în cînd, şi se puse pe un ciot să aştepte. Ştia că pînă nu l-or prinde, ogarii nu se lasă. în fuga lor făcuseră atîta drum, că nu mai vedea nici sat, nu mai cunoştea nici locurile. Totuşi nu se gîndea la nici un fel de primejdie. Cu voioşia tinereţii şi a priveliştei sănătoase a naturei de iarna, şi siguranţa unei puşti bune, nimic nu-1 mai îngrijea. Avusese numai nedibăcia să-şi spargă sticluţa cu cognac, şi acu parcă simţea trebuinţă de puţină căldură. înainte-i pe gura văii, se desfăşura peisajul luncei Şiretului, cu Pacurile sale de gîrneaţă, cu sălciile scorboroase, cu liniile cenuşii şi pierdute ale dealurilor de pe malul drept, şi tocmai în fund de tot se zăreau înălţimile păduratece ale Carpaţilor. Era adevărata notă a firii românești, melancolică şi oarecum senină, cu fatalitatea cîmpiilor ninse, cu întinderea contururilor în linii infinite, şi tîrgoveţul acesta, care rătăcise atîta vreme prin alte lumi şi luase atîtea deprinderi străine, aici, în mijlocul singurătăţii de iarnă, se simţea în adevărata lui ţară. Dar iată că venea la deal goana întreagă, cu bietul iepure în frunte, abia mai sărind, şi în urma lui, gata să-1 înhaţe, trei ogari, singurii cari se mai ţineau. Constant se tupilă după ciot şi întinse puşca. Dar cînd trecură pe lîngă el, căţeaua cea galbenă era atîta de aproape de iepure încît îi fu frică să n-o împuşte, şi nu trase. Sări de lîngă ciot şi se luă după ei. Trebuiau să-1 prindă. În adevăr, cînd scăpătară peste muche, la vale, iepurele veni peste cap şi cîinii puseră gura pe el. Era şi mort sărmanul. El rămăsese într-o parte mototol, iar cînii căzură într-alta pe brînci, fără să mai poată respira decît printr-o tuse seacă şi vîrîndu-şi boturile în zăpadă. După cîteva minute Constant îi luă de ceafă şi-i ridică în sus spre a nu-i lăsa să îngheţe pe pămînt. încetul cu încetul se adunară şi coteii ceilalţi, şi astfel, strînşi din nou la un loc, se bucurau unii de alţii, fără zgomot, cu gravitatea obicinuită a ogarilor, şi o porniră înainte.

— Hai, băieţi! Roşea!... strigă Constant pe căţeaua cea mai bătrîna, haidem !...

Dar unde? Se urcară înapoi pe muchea pe care aşteptase, şi făcu ochii roată împrejur. Nu recunoştea nimic. Vremea trecuse fără să bage de seamă şi începuse să-i fie foame de-a binele. Pe valea cealaltă se vedea în depărtare un sat. O luă de-a dreptul peste cîmp într-acolo. Acum, după ce-şi isprăvise misia de vînător şi luarea-aminte nu-i mai era aţintită asupra unui singur lucru, începu să-i pară drumul mai greu şi să se simtă mai sigur. Degă vărbă lungă cu cînii:

— Dar tu, măibercule, cine ţi-a tăiat coada? Dar tu, hîtreo?... Roşea, vin-aici!...

Şi fiecare cotei se schimonosea după gradul său de simţire, strîmbîndu-şi capul în toate părţile ori dînd din coadă. Din cînd în cînd îi mai asmuţea pe cîmp, şi ei ridicau iar capetele în sus. în sfîrşit, după vreo jumătate de ceas, ajunse în sat. Cînii îl simţiseră că-i

străin şi-l lătrau ca pe urs. Ogarii mergeau cladără lîngă el.

Ajunse la han, o hardughie lungă, ridicată pe bolovani, şi intră înăuntru. Crîşmarul [...] plimba o litră de spirt de bucate dintr-o sticlă într-alta, pregătind astfel rachiu pentru muşterii, cari erau deocamdată numai trei. Ei steteau pe-o laviţă scorojită, cu sucmanele pe umăr, bănănăind din picioare şi pîfăind din lulele a pagubă. Erau zdrenţăroşi, uscaţi, cu un adînc dezgust de toate, ce se da pe faţă, fără ştirea lor, prin vorba rară şi scurtă şi prin chipul de-a scuipa. Dugheana evreului, întunecoasă, da un aer de sărăcie friguroasă la toate celea.

— Bună vremea, oameni buni, zise Constant din uşă.

— Mulţumim dumitale, cucoane, răspunseră ei, sculîndu-se încet.

— Apoi, frig, ha?

— Frig rău, răspunse unul dînd din cap.

— Ai ceva demîncare, jupîne?

Evreul se uită la el, măsurîndu-l de sus pînă jos.

— Nu pentru dumneata, răspunse el lung şi trăgănat.

— Apoi ce facem, că mi-e foame?

— Poftim la curte, zise evreul cu galantomie.

— Mă pofteşti la masa altuia?

— La noi se obicinuieşte, răspunse el cu demnitate. Cui e foame găseşte ce să mănînce la boieri.

— Da'cine sunt boierii? întrebă Constant, mirîndu-se de solidaritatea evreului cu stăpînii.

— Cucoana Lizi, văduva lui Malineschi...

Tînărul privi lung la jidov să vadă dacă glumea. El adause foarte liniştit:

— Poate nu cunoşti pe cucoana Lizi? Asta nu face nimichi. Tot ai să găseşti demîncare...

Constant se uita la şorţul evreului, gîndindu-se la ciudata împrejurare care îl aducea fără vreme şi fără voie la Mălini.

— Ia ascultă, jupîne, nu se poate să găsim ceva prin sat, ca să nu mai merg la curte?

Jidanul îl privi cu un ochi mai mic şi cu altul închis.

— Poate eşti dator ceva la cucoana Lizi?... întrebă el.

Constant începu a rîde.

— Nu pînă acum, zise el vesel. întrebarea evreului, îndrăzneaţă la alt om dar în gura lui foarte naturală, îl hotărî.

— Bine, jupîne, atunci să mergem la cucoana Lizi, dacă nu se poate altfel.

— Bade Ivane, fă-ni un pustiu de bine şi du pe dumnealui la curte...

Ţăranul se sculă numaidecît, la vorba evreului, şi amîndoi porniră.

Casele boiereşti de la Mălini nu se deosebeau mult de cele de la Resteiu. Erau tot aşa risipite pe sub streşini, tot aşa de încăpătoare, tot vechi, dar poate mai originale, căci nu le *reparase* nimeni. Curtea, nesfîrşit de mare, cuprindea diferite alte încăperi, semănate ici şi. colo, precum: bucătăria, grajdurile, velniţa, crama, cuptiorul, gura beciului, casa maşinistului, — şi mici ţarcuri, pentru fîn, pentru vaci, pentru viţei, — o adevărată gospodărie de oameni harnici.

Aici, ca şi în sat, Constant fu întîmpinat maiîntăi de cîini şi apoi de slugi. El nu prea ştia cum să înceapă vorba, şi zise aşa, într-un noroc:

— Acasă-s boierii?

— Dară, răspunse sluga, duduca e acasă.

Şi în loc să se-ndrepte spre scară, se duse înainte către o odaie zidită în mijlocul curţii. Deşi era frig, uşa era deschisă şi-nlăuntru se putea vedea un foc straşnic. Două femei ţineau o tingire de toartă, iar stăpîna lor, cu un sucitor în mînă, bătea conţinutul încet.

— Un boier, zise omul care ieşise înaintea lui Constant, vîrîndu-şi capul pe uşă.

Cele trei persoane dinlăuntru se întoarseră spre noul-venit, şi el putu recunoaşte pe tînăra femeie din cele

două ce întîlnise la gară. Dînsa ieşi pînă în prag cam mirată şi cam stîngace, căci era surprinsă cu nişte mănuşi vechi în mînă şi cu un număr de *Revue des deux Mondes* la subsioara.

— Mă iertaţi că îndrăznesc să vă supăr...

— Domnul Dumitriu? zise ea recunoscîndu-1.

— Da... Am rătăcit drumul... şi nu ştiu cum să mă întorc înapoi... Hangiul...

— Jupîn Deibu m-a trimis, zise ţăranul cu căciula în mînă; boierului i-efoame, adaose el fără întorsătură.

— A!... Vă rog... zise tînăra, trecînd pe lîngă el şi sărind uşor pe cărarea ce ducea în casă; cînd fu pe scară se opri şi-1 aşteptă.

— Vă rog...

,,Să vede că de ce ţi-e scris nu scapi", gîndi el. Apoi se hotărî să ia lucrurile mai omeneşte.

— Să-mi daţi voie să intru aşa cum sunt... Aş fi foarte mulţumit dacă nu s-ar nelinişti nimeni pentru mine.

Apoi îşi depuse cu solemnitate iepurele pe marginea balconului, îşi lăsă geanta şi puşca, şi se scutură pe picioare de zăpadă. Ea îl privea cam pieziş, cu un grăunte de ironie la adresa cizmelor celor pînă la brîu, a gentei goale şi a haitei de ogari, cari se urcase pe scară pînă aproape de stăpînul lor. El simţi zîmbetul ei, căci era mai mult în aer, şi ca răspuns se puse să aţie drumul ogarilor.

— Nu se poate să intrăm cu toţii, le zise el prieteneşte. Apoi, adresîndu-se fetei rîzînd:

— Faceţi o faptă creştinească cu mine, daţi-mi voie să fac şi eu una cu tovarăşii mei de vînătoare: declar de la.început că din tot ce-mi veţi da împart jumătate cu ei.

— O să fie cam puţin pentru toată familia asta, răspunse fata pe acelaşi ton. Dar cred că o să găsim ceva potrivit cu numărul şi rangul d-lor.

El dete din cap rîzînd şi urmînd-o.

— Mă iertaţi, zise el oprindu-se; e bine înţeles că nu mergem decît în sofragerie...

— Cum doriţi... Dacă ar fi mama aici poate v-ar sili să vă urcaţi sus... Eu nu îndrăznesc...

— Nu-i aici doamna? întrebă el răpede şi oprindu-se.

— Vă rog... zise ea din nou. Mama nu-i aici, dar asta nu vă împiedecă de-a intra. îmi pare că dumneaei e la Resteiu, adaogă dînsa ca să-1 hotărască.

în sfîrşit intrară în sofragerie. Era o odaie curată, bine văruită, cu tavanul descînduri, cu cîteva dulapuri de argintărie, cu o masă lungă în mijloc şi o faţă de masă albă ca floarea. Un miros plăcut de pîine îţi deschidea pofta de mîncare, chiar cînd n-o aveai.

Se urmă oarecare convorbire la ureche între fecior şi stăpînă, care, probabil, îi spunea ce să puie pe masă. Feciorul ieşi. După cîteva minute uşa se deschise încet şi intră o călugăriţă.

— Maica Xenia, zise fata sculîndu-se şi făcîndu-i loc... şi d-nu Constant... d-nu Dumitriu, adaose răpede, încurcîndu-se şi roşindu-se. Dar apoi, stăpînindu-şi graba şi cu înţelepciune: Maica Xenia este mama mea de-a doua, e sora lui tată-meu...

Bătrîna, un chip frumos şi blînd, surîdea liniştit acoperind mîna fetei cu a ei.

— Suntem numai femei, domnule, în neamul nostru, şi atîta copil avem, zise călugăriţa bătînd-o pe mînă. Dar văzîndu-i mănuşele rupte: Du-te, mamă, de-ţi schimbă mănuşile... şi dă-ţi cu puţină apă pe ochi, că eşti roşie ca para focului.

Fata scoase o mică oglindă din buzunar şi privindu-se:

— Adevărat, zise, am stat la foc.

Ea ieşi. Constant rămase numai cu bătrîna călugăriţă, ale cărei forme simple îi dădură întreaga stăpînire de sine şi linia proprie naturei sale, jumătate tristă, jumătate serioasă. Vorbiră de una şi de alta, şi pe cînd el mînca, băgă de seamă, ridicîndu-şi ochii o dată răpede din taler, că bătrîna se uita ţintă la el, căutînd parcă să-i pătrundă gîndurile şi inima pînă în fund. Călugăriţa, surprinsă, se trase înapoi pe scaun şi, ca şi cum ar fi simţit nevoia de a-şi explica cercetările ce făcea cu privirea, zise:

— Nu semeni cu maică-ta... Mai degrabă semeni cu colonelul, ha?... Ochii verzi, spătos, aşa ca d-lui...

Şi pe cînd îi făcea astfel portretul, ca să-şi explice privirea cea prea lungă ce avusese, intră Elencuţa. Ea îşi păstrase aceeaşi îmbrăcăminte, dar, cu arta ascunsă a femeii, îşi aninase o funtă, îşi pusese un inel, trăsese o viţă de păr la locul ei, aşa că, fără să pară, luase un aer mai de oraş. Cum intră, în mijlocul descrierii mătuşei sale, aceasta, cu lipsa de tact a oamenilor cari vor să îndrepteze o greşeală, o făcu tovarăşă la observările ei.

– Nu-i aşa, Elencuţo?

— Ce? întrebă fata, veselă şi frecîndu-şi mînile cu mulţumire.

— Nu-i aşa că d-nul seamănă mai mult cu colonelul, şi nu seamănă de loc cu maică-sa?...

Fata se aşeză pe scaun încet.

— Aşa cred, răspunse ea, silită să se uite la Constant.

Şi pe drumul acela de priviri se întinse un fel de mreajă sufletească pe care n-o înţelegeau nici unul, dar care îi prindea dorul pe fiecare şi-i încălzea. El, cam cu ochii în jos, ca unul despre care se vorbea,' ea cu o sfioasă aruncătură de privire, ce se lăsa şi se ridica spre el, vie şi curioasă, — se simţeau intraţi într-o încurcătură plăcută dar vinovată, din care n-ar fi ieşit uşor, dacă, din fericire, feciorul n-ar fi pus pe masă o sticlă cu apă minerală, care aduse la îndemînă călugăriţei o vorbă naturală:

— Doamne, mamă, ţi-ai luat tu astăzi doftoria?

Fata se uită la dînsa, cu o privire duioasă şi rugătoare.

– Şi astăzi s-o iau? zise ea călugăriţei cu o blîndă alintătură de copil.

— Ei, Doamne, mamă, ia aşa mă superi tu mereu. O să te spui mă-tei.

Fata se sculă răpede şi se duse lîngă scaunul bătrînei, prinzînd-o de gît ca un şarpe şiret.

— Nu, mămucuţă, lasă că n-o iau astăzi, şi o să te ascult, o să mă închin cît mi-i zice...

— Fugi, fugi, nu se poate, hotărî bătrîna luîndu-i mînile de după gît cu o vădită dragoste şi depărtînd-o.

– Şi tare mai e rea !... zise fata, rămasă în picioare şi scuturînd din cap.

— Rea, bună, e spre binele tău, ce-o să-ţi fac, — nu-i aşa? întrebă ea pe Constant.

— E adevărat că în general doftoriile nu prea sunt gustoase, dar dacă trebuie... răspunse el în doi peri.

— Şi dumneata? întrebă fata zîmbind cu răutate. Tot numai un prieten am: dacă n-ar fi moş State aş lua doftorii de cinci ori pe zi.

— Tata? întrebă Constant pe călugăriţă, pe cînd Elencuţa se ducea la dulap să-şi ia doftoria.

– Apoi da, dumnealui ne-o învaţă cu tot felul de pofte şi scorninituri. I-a vîrît în cap să zvîrle doftoriile şi să s-apuce de călărie, de vînătoare, de toate poznele din lume.

Şi pe cînd fata, întoarsă cu spatele la ei.se ţinea cu degetele de nas şi-şi turna doctoria pe gît, călugăriţa se scutura cu groază şi cu milă, parcă ar fi luat-o ea.

— Bravo, zise dînsa; azi te-ai purtat ca un voinic.

Dar fata, drept răspuns, dete din cap cu neîncredere şi arătă cu ochii pe la spate pe Constant, parcă ar fi zis:

— N-am ce mă face de omul ist străin, dar altfel...

Călugăriţa începu a rîde.

— Dacă-i aşa, stai că te spui.

— Nu!... zise fata lung.

Dar călugăriţa urmă:

— Uite, domnule...

însă nu putu să-şi sfîrşească vorba, căci fata venise dintr-o săritură lîngă dînsa şi-i închisese gura cu mîna. Bătrîna se-ncercă încetişor să mai spuie.

— Mi-a făcut... îmi face semn... Stăi, mamă, că mă înăbuşi.

Elencuţa se dete atunci la o parte cu un fel de deznădăjduire comică şi zise răpede:

— Ei, spune dacă vrei; parcă cine ştie ce ai de spus !

— Adevărat, domnule, întări bătrîna rîzînd, nu-i nimic. Dar vino mai des pe la noi, poate îşi isprăveşte sticla de doftorii.

Fata se sculase de pe scaun furioasă şi se dusese să se uite pe fereastră. Călugăriţa rîdea cu poftă, clătinîn-

du-şi toată fiinţa de valurile rîsului. Constant îi ţinea hangul cu moderaţie.

— Zău, mămucuţă, dacă nu eşti bună de pus pe foc !

Puţin cîte puţin se da astfel pe faţă firea ei întreagă, cu toate nuanţele vîrstei în care copilul începe a deveni femeie, avînd îndrăzneala nepăsării şi sinceritatea nevinovăţiei. Pentru Constant era o arătare nouă. Originalitatea are o mare înrîurire asupra tuturor oamenilor, dar mai cu seamă asupra celor blazaţi. Fără a vea putere să cerceteze de ce şi cum, dînsul se supunea farmecului fetei. Ca un om care a încercat de multe ori să înoate şi simte deodată că poate pluti, fără osteneală, — el se lăsă cu bucurie în braţele apei, şi cînd în cele din urmă sania porni din curte, pe acelaşi drum pe care dînsul venise ostenit şi nehotărît, îi păru totul mai frumos, satul mai interesant, văile ninse mai vesele şi depărtarea mai mică. Dăuntrul sufletelor noastre e schimbat adesea de cele dinafară, dar la rîndul lui le schimbă şi el. Cînd sania se opri la scară şi trebui să se dea jos acasă, el n-ajunsese încă la capătul visului. Visase deştept. I se înşirau gîndurile lanţ pe lungul pîrtiei bătătorite, nişte gînduri calde şi fericite, şi ca şi cum ar fi fost zămislit în ziua aceea din cristalul unui fulg de zăpadă, urcă scara senin, vioi, fără o umbră de durere.

Cît despre fată, cetitorul a înţeles că, cu o mătuşă cum era călugăriţa, toate ghicitorile se ceteau în ochii ei, fără mare osteneală. Elencuţa era de măritat, stare socială comună la multe femei, şi era de măritat cu zestre, ceea ce e comun la mult mai puţine. Deci suspinători se iveau din belşug, şi fata făcuse deja pe tăcutele o întreagă experienţă, observînd preocuparea mamei sale şi lungile priviri ale călugăriţei, cînd se descoperea cîte un tînăr *bien,* cum zicea coana Dizica.

Era însă o stavilă la toate: colonelul State. Dînsul, ca prieten de temei al familiei, era întotdeauna întrebat, şi el regulat găsea cusur la toţi. în iarna aceea se prezentase un pretendent care, după părerea coanei Dizichii, era *bien* pe toate laturile: cu nume, bogat, tînăr, avea toate însuşirile unui adevărat ginere. Colonelul însuşi nu găsise nimic de zis. Mai rămînea numai

fata, care de altminteri rămînea totdeauna la urmă cu zisul. Dar cu dînsa mamele ei nu prea îndrăzneau s-o taie pe de-a dreptul. Aşa că, după un sfat lung, se luă hotărîrea de-a pune pe colonel, care era iubit de fată, s-o întrebe:

— Elencuţo, îi zise el într-o zi, pe cînd bătrînele nu erau acasă, am venit să-mi dai o cafea, cu tot dichisul. Ştii ce vrea să zică...

— Bine, moşule, răspunse fata bucuroasă, dar azi ce-mi istoriseşti?

— Ce-ţi pasă! iasă vezi...

Elencuţa dete de cafea ea însăşi; apoi luă o pernă şi se aşeză pe canapea cu ea pe braţe. Colonelul se întinse cu capul pe pernă şi fata se puse să-i caute în cap.

— A fost odată o fată de împărat, începu el, cu totul şi cu totul de aur...

— Frumoasă fată !... zise Elencuţa rîzînd pe ascuns.

Colonelul îi dete uşor peste mînă şi urmă:

— ... pe care părinţii o iubeau cu patimă, iar tinerii prinţi veneau din toate părţile lumii s-o peţească...

— Ei, moşule, iar începi cu povestea asta?

— Ce-o să-ţi fac, daca aşa încep toate poveştile!...

— Mai bine spune-mi cum s-a însurat Bibescu la Focşani[8].

— Ascultă, ascultă, să vezi: printre prinţi, iată că sosise unul de la Paris, galant, învăţat, tînăr...

Fata rîdea, fără să mai încerce a-l opri. El urmă:

— ... care, rănit pasă-mi-te de farmecele prinţesei, venea în toate zilele la părinţii ei, aşteptînd s-o vadă. El se numeşte Victor Comăneşteanu[9].

Da această vorbă, fata sări de pe canapea lăsînd perna să cadă şi se îndreptă spre uşă, zîmbind încă, dar cu o expresie de nemulţumire atît de naivă şi de firească încît colonelul schimbă tonul povestirii. El se duse la dînsa şi o apucă binişor de mînă.

— Nu te supăra, fetiţo, că nici mie nu-mi face plăcere să-ţi vorbesc de asemenea lucruri, dar trebuie să fii cuminte şi să înveţi a te deprinde cu viaţa... Eşti acum fată mare... maică-ta trebuie să-ţi poarte

de grijă... n-ai tată... lumea se uită şi întreabă. Trebuie să fii cuminte... şi să alegi pe unul.

Dînsa se prinsese cu amîndouă mînile de mîna colonelului şi se uita în jos. Două şiruri de lacrimi tăcute i se rostogoleau pe obraz şi nu îndrăznea să-şi ridice ochii din pămînt. Bătrînul aştepta mişcat şi el, şi pentru a întrerupe tăcerea adaogă încet:

— Tînărul acesta, Comăneşteanu, pare tare cumsecade... ce zici tu?

Fata ridică de două ori ochii spre el, parcă ar fi vroit să-şi deprindă gîndul ce avea cu faţa colonelului, şi a treia oară îi şi zise:

— Dumitale ţi-ar face plăcere să-1 iau?

— Ba mie nicidecum, răspunse colonelul luîndu-1 gura pe dinainte.

— Vezi? zise fata, rîzînd printre lacrimi.

Bătrînul, nemulţumit de întorsătura ce luau lucrurile, îşi frîngea mînile cu preocupare. După cîteva minute de tăcere, el îi zise tihnit şi aşezat:

— Ascultă, Elencuţo: eu n-am dreptate să zic că nu-mi place Comăneşteanu, fiindcă n-am pentru ce s-o zic. Dar cred, pentru binele tău, că ar trebui să mai cercetăm. Aud că averea îi cam încurcată. Asta n-ar fi nimic, dar e bine să cunoaştem cu siguranţă unde mergeţi. De aceea eu zic să se mai întîrzie lucrurile vreo două luni... Cine ştie, poate vin împrejurările altfel... adaose el cu o lungă melancolie bătrînească.

Colonelul, cînd zicea această vorbă se gîndea la fiu-său. Dar bănuia că trebuie să fie încurcat undeva, tot spera că poate cu timpul şi cu puţină energie să-1 readucă la calea cea bună, adică la Elencuţa. Fata, cu fineţea presimţirilor femeieşti, ghicise gîndurile colonelului, căci Surprinsese adesea crîmpeiuri de convorbire între muma ei şi călugăriţă, din care reieşea părerea de rău că fiul colonelului e un stricat, căci altfel ar fi fost cea mai bună partidă pentru Elencuţa. Şi cu înlesnirea cu care lucrează fantasia tinerelor fete, acest *stricat* era împodobit cu o mulţime de daruri, mintea ei anina de un portret ce era acasă la Resteiu fel de fel de primejdii şi aventuri cavalereşti, care,

zică-se orice, rămîn tot cea mai puternică atragere a bărbatului pentru femeie. Astfel că, acum în urmă, cînd colonelul spuse fetei „cine ştie, poate vin împrejurările altfel" se înţelegeau amîndoi pe tăcutele, şi, la sfîrşitul convorbirii lor, cînd colonelul o întrebă ce să răspundă mamei sale, fata îi zise cu mulţumire:

— Cum ai hotărît d-ta, moşule: să aşteptăm.

Apoi sosi cafeaua, şi bătrînul, mulţumit, se aşeză din nou pe braţele fetei să-i caute în cap.

— Cînd te duci la Bucureşti, moşule? îl întrebă deodată fata.

Dînsul, surprins, se sculă pe un cot şi se uită la ea cu mirare.

— Da' de unde ştii că mă duc la Bucureşti?

Dînsa se-nroşise şi adaogă răpede:

— îmi închipuiesc... Vream să te rog să-mi cumperi nişte lucruri...

Şi astfel fu hotărîtă mergerea la Bucureşti a colonelului. Venirea la moşie a tînărului ne e cunoscută.

VI

întors acasă de la vînătoare, Constant povesti bătrînului întîmplarea de la Mălini, aşa cum se petrecuse. Colonelul băgă de seamă cu mulţumire plăcerea ce o avea fiu-său de-a aduce vorba mereu despre Elencuţa, şi-1 îndemnă să caute a o cunoaşte mai bine.

— E un suflet de copil nepreţuit, zise el. Astăsară vei avea ocazie s-o vezi în lume, şi bagă de seamă, adaogă dînsul cu intenţie, că ai mulţi protivnici.

Constant nu răspunse nimic, spre marea mirare a tatălui său, care se aştepta să-1 vadă protestînd. El îşi deschise sacul spre a-şi pregăti lucrurile pentru sară. Rufele dinlăuntru fuseseră aşezate de Silvia, ş-în mijlocul lor era o perniţă cu mirosuri, care îi lăsă deodată impresia casei lui de la Bucureşti şi mai cu seamă impresia Silviei. Cu o mişcare de nemulţumire dete parfumul la o parte şi-şi căută mai departe

cele trebuincioase. Dar efectul era produs. Preocuparea îl prinse din nou şi, aninîndu-şi nasturii la cămaşă, rămase pe gînduri... Se ştie cu ce putere nervul mirosului aduce amintirile.

— Nu-i nimic pentru mine? întrebă el pe feciori.

— Ce să fie, cucoane?

— Niscaiva jurnale, ori scrisori.

^- Nu, nimic.

— Ia du-te de întreabă pe boier.

Omul ieşi şi după cîteva minute se întoarse cu acelaşi răspuns:

— Nimic, cuconaşule.

Adevărul însă era altfel: veniseră din Bucureşti două scrisori, şi erau de la Silvia, dar bătrînul le simţise şi le pusese la o parte.

Niciodată Constant nu suferise mai greu de gîndurile sale ca în minutul acela. Unul după altul, ele se înlănţuiau cu puterea ameninţătoare a realităţii, pe care cîteodată mintea celor bolnavi o vede cu o claritate extraordinară. Supunerea şi cuminţenia Silviei, care-i plăcuseră atîta vreme, începuseră să devie în timpurile din urmă o adevărată nenorocire fiindcă acum, cînd conştiinţa lui îl judeca cu oarecar asprime, blîndeţa femeii devenea o vină. Poate dacar fi îndrăznit să-i zică ceva, să-i ceară jertfirea liber taţii ori a plăcerilor lui, ar fi avut putere s-o lase. Dar aşa, faţă cu acea oarbă supunere a Silviei şi cu eterna ei mulţumire, era cu neputinţă să găsească un sîmbure de pretext, care să-1 dezlege în conştiinţa lui. Căci am mai spus-o: la un om care nu e cu desăvîrşire nul sufleteşte, pretextele şi aparenţele au un rol însemnat, îi trebuie, pentru a fi în staresăfacă o faptă mişelească, umbra cel puţin a unui cuvînt.

Şi astfel, prins din norul de fericire în care venise şi dus în fundul celor mai negre alcătuiri ale minţii, rămăsese cu cămaşa în mînă, căzut în braţele fotoliului, ca un copil care-şi uită treaba spre a se lua după o jucărie. Silvia, băiatul, congediul de la tribunal care se scurtase, înaintarea unui coleg mai nou decît dînsul ai cărui părinţi nu făceau opoziţie, o scenă displăcută ce avusese cu un domn într-un bal, toate

amintirile supărătoare îşi dedeau mîna spre a-l umili. Dar, cu mulţumirea cu care bolnavul de insomnie vede licărind lumina zilei, el văzu în ferestrele minţii lui capul Elencuţei, naiv şi surîzător, şi toată goana fantastică a celorlalte gînduri pieri. Era în adevăr drăgălaş norocul acela de fată. Pentru a spune cum era ar trebui coloarea cu care se zugrăveşte viaţa, tinereţea şi naivitatea.

Blondă, cu ochii negii, şi albă ca o fee
Tjn cap senin de înger pe umeri de femeie[10]

zice poetul. Blondă, în adevăr, şi albă, dar mai mult femeie decît înger, cu o gură pe care părea că Sufletul uitase un surîs, iar lacrimile copilăriei o umbră de melancolie. Avea ochiul negru, dar privirea dulce, fruntea mică însă armonioasă, şi din întregimea chipului aceluia se desprindea înrîurirea unei naturi vesele şi simple, cu o nuanţă ascunsă de tristeţă, ca la orfani. Cine n-a întîlnit măcar o dată în viaţă o asemenea figură binecuvîntată? Toate copiile şi descrierile de pe dînsa se aseamănă cu cele ce se fac de pe Beatrice Cenci[11]. Natura le creează rar, iar Guido-Reni numai o dată.

Deci nu era de mirare ca o asemenea fiinţă să neliniştească sufletele mai multor tineri şi colonelul să aibă dreptate cînd zicea fiului său „bagă de seamă, ai mulţi protivnici".

în adevăr, seara, cînd ajunseră amîndoi la Mălini, lumea era deja adunată. în dreapta un salon larg, curat, unde se aflau cîteva doamne, cucoanele vecinilor, pornite pe povestirea întîmplărilor zilnice, care au o însemnătate aşa de mare la oamenii mici; la mijloc, într-o sală lungă, un biliard, prins de doi jucători şi de alţi doi-trei privitori, mai toţi tineri; în stînga, odaia de cărţi, unde *prefă* se alcătuise deja şi la care luau parte numai bărbaţii serioşi, precum bunăoară conu Tudosie Gorciu, candidatul, Nicu Mînzu, fost subprefect şi proprietar, Iancu Dănălache pururea cu d-na Dănălache alături, Dumitriţă Turculeţ, idem proprietar, şi alţi cîţiva. într-un salonaş mai dincolo era pianul fetei, la care una din duduci *îşi aducea*

aminte, ştii ca prin vis un biet va,ls de Chopin. Ici şi colo cîte doi bărbaţi vorbind de afaceri, între care şi d-nul Alpengriin, noul şi marele proprietar de la Moghileni, care, sub o lampă, cetea publicaţiile din *Monitorul oficial.* Erau poate vreo treizeci de persoane cu totul, prin urmare destui pentru o adunare de ţară. Ceea ce-i aducea pe cei mai mulţi era curiozitatea de-a vedea pe feciorul colonelului, cum ziceau ei lui Constant, care, pentru mai toţi era *o nenorocire.*

— Să ai un singur băiat, coane, şi acela să-ţi iasă rău !... Păcat de avere... Nici praf nu se alege de dînsa !

Aceasta era definiţia lui Constant.

Cînd intră colonelul şi cu fiu-său, se făcu o mică tăcere. Fiecare ridica ochii mai sus sau privea peste ochelari ca să zărească pe rătăcit. Pentru mai toţi fu o decepţie. Se aşteptau să vadă un *crai,* un *deşuchet,* un *cela,* şi nu văzură decît un om ca toţi oamenii.

în salon, coana Lizica îl prezentă *comme un charmant garcon revenu de tres loin.* Mamele, picior peste picior şi cu cîte-o lungă ţigară între degete, îl măsurau în gînd pe talia *copilelor.* Din salon îl luă în primire Elencuţa, voioasă şi sprintenă ca o vrabie, şi-1 făcu cunoscut cu tinerii de la biliard, cu Costică Gorciu, pretendent, L/eon Movilă, Victor Comăneşteanu şi alţi doi juni mai...[12] de cîmp, să zicem, cari veniseră la ceai, seara, îmbrăcaţi ca de călărie. Printre toţi Comăneşteanu era cel mai bine, cu barba tăiată de pe cea din urmă modă de la Paris, cu capul sus, de-abia vorbind româneşte[13] şi jucînd biliard cu Gorciu cu aerul pe care-1 are un leu către cîinele închis cu el în aceeaşi cuşcă. în odaia de cărţi îl prezentă însuşi tată-său. Cîteva glume de la cei mai bătrîni, cîteva complimente de la cc ai şireţi, şi apoi iar intră în posesia Elencuţei, care ţinea să-1 ducă plocon fetelor şi mai cu seamă uneia, d-ra Ida Alpengriin[14], faţă cu care Constant băgă de seamă că Elencuţa căpăta un fel de rigiditate nefirească. Evreica era frumoasă, plină, cu un păr auriu bogat, vorbind corect, dar păstrînd cu toţii o rezervă care mirosea a milion.

în această lume, ca în toate de altminteri, după prima impresie, fiecare reintră în sine. Constant schimbă câteva vorbe cu Ida, cu Comăneşteanu, care vrea să-1 ia la o partidă monstră de biliard, cu Alpengriin bătrînul, care-1 prinse fumînd o ţigară şi-i făcu tot istoriul fontănelor sale de păcură; pînă în sfîrşit, rămase singur. Fata pe care, fără să-şi dea socoteală, o căuta cu ochii peste tot, împărţea ceai. Călugăriţa îl băgă de seamă şi-i făcu semn să vie lîngă dînsa, ca lîngă o cunoştinţă mai veche.

— Cum îţi place pe la noi, domnişorule?

— Sărut mîna, — îmi place foarte mult.

— Vezi, poate că-i rămînea pe aici... E ţara vrăjită Moldova, adaogă ea zîmbind.

— Ce nu se poate în lumea asta? zise el, răspunzîndu-şi parcă mai mult lui decît ei.

Una din vecinele călugăriţei le tăie vorba şi Constant rămase iar la o parte. Pe nebăgate de seamă el se strecură de lîngă dînsa şi trecu binişor înapoi în salonaşul unde era piano. Fetele erau toate la biliard, cu Comăneşteanu şi ceilalţi. El, singur şi cam fără rost, se uita la cadrele de pe pârete, cu lipsa de interes a unui om preocupat. Erau o mulţime de nimicuri, ca în toate casele fetelor tinere. Dar printre litografii şi fotografii de tot felul, era şi un portret bun în oloi, portretul unei femei frumoase, care trebuie să fi fost coana Lizica la tinereţe, căci aducea puţin cu Elencuţa. El se uită la portret lung şi cu plăcere.

Fata isprăvise de împărţit ceaiul şi sta şi ea să se bucure de petrecerea celorlalţi. Văzuse pe Constant sculîndu-se de lîngă călugăriţă cam fără scop, şi acum îl căuta, ca să-1 prindă în joc cu cei de la biliard. Intră cu vorba pe buze, cînd dete cu ochii de el contemplînd portretul mamei ei. Se opri o clipă pe prag, ca cum ar fi vrut să se retragă, dar apoi îşi schimbă gîndul şi se apropie binişor de dînsul. El negreşit că o simţise; parcă chiar o aştepta.

— Aşa-i că era plăcută mama? îl întrebă ea cu mîndrie. Femeile mai înainte aveau bunul-gust de-a fi frumoase.

El nu răspunse nimic, ci se întoarse şi se uită lung la ea; apoi iar la portret. Privirea, astfel purtată, era aproape atît de vorbitoare cît un cuvînt. Ea se făcea că nu vede şi urmă a se uita la cadru. Dar tăcerea prelungită devenea o mărturisire limpede, deşi foarte discretă. Şi se vede că acest prinos de admirare îi încălzea inima, căci sîngele i se urca în faţă şi se făcu roşie.

— E cu adevărat foarte frumos ! zise el încet, şi dacă nu mi-ar fi frică de o groaznică banalitate mi-aş spune toată gîndirea...

Ea ridică ochii spre el, buni şi luminaţi de o rază de simţire fericită, cu care vroia să oprească vorba şi totodată să zică:

— E de prisos; am înţeles şi-mi place.

Dar el, prins parcă de nevoia ce o simt cîteodată poeţii de-a vorbi cu luna, urmă:

— E de prisos, ştiu. Dar ţin să vă spun că, fără să fie o mare asemănare, acest portret are un nimb de poezie care nu se găseşte în lumea întreagă, decît poate... la dumneavoastră. Dar, dacă nu mă înşăl, adaogă răpede, pînza asta era ceva mai mare... era bustul întreg, cu mînile amîndouă, unite... care îmi aduc aminte că făceau admiraţia mea... ca prin vis...

— Da, zise Elencuţa, de la moartea tată-meu: am lipsit atunci din ţară cîtăva vreme şi portretul a stat închis jos într-o odaie unde 1-a ros şoarecii... din fericire numai pe mărgini, aşa că a trebuit să-1 micşorăm... Dar aveţi memoria bună, zise ea, mirată.

— Da, am oarecare ţinere de minte. Ştiu că tata avea o pasiune pentru dumneavoastră, pe care nu mi-o puteam nicidecum explica... atunci... zise el zîmbind. De altminteri îmi pare că d-lui are pasiunile statornice...

Fata rîdea, cu capul plecat uşor pe un umăr şi spre a scoate convorbirea din făgaşul în care el o aducea mereu, se întoarse iar la portret.

— De altfel, mie nu-mi pare rău de loc; şoarecii mi-au făcut un serviciu, căci dacă încolo mai trece cu asemenarea, mînile mamei sunt şi acum aşa de frumoase şi ale mele aşa de urîte, încît trebuie să le mulţumesc.

Şi se uita la mînile ei cu un surîs de milă, dar şiret peste fire, căci mînile îi erau cum sunt două porumbiţe albe.

— E adevărat, zise el, luînd una şi cercetînd-o ca pe un obiect, sunt urîte. Dar în acelaştimp, pierzînd măsura lucrurilor o duse răpede la gură, şi o aşa sfînta şi adîncă emoţiune îi tresări în suflet, încît se simţi roşindu-se ca un copil de 18 ani.

Ea nu putuse să rostească decît o singură silabă de mirare, şi dintr-o mişcare prinse ivorul de la o uşă închisă şi dispăru.

Constant şezu un minut jos, ascunzîndu-şi capul în unghiul unui scrin, pînă ce impresia mînei ce o sărutase se răci de pe buzele lui, şi apoi cu sfială ieşi prin camera de cărţi şi se opri în pragul din care se putea urmări jocul de biliard. Ida Alpengriin îşi aştepta rîndul în picioare, cu un tac în mînă, de care se rezema cu braţul întins, avînd statura pretenţioasă a unei Diane. Deşi poza pururea, era frumoasă pustia de evreică. Constant, ca un cal de rasă, deprins să ţie gîtul coardă cu orice stăpîn, făcu un pas cătră dînsa foarte galant, şi cu o înclinare de cap aproape ironică de respectuoasă ce era, îi zise:

— Suntem la Mălini ori în Olimp?

El nu-şi da seama de mişcarea sufletească ce-1 împingea la această faptă, — dar izvorul ei era în mima omului care se simţise stăpînit şi rănit adînc de farmecul unei alte femei, care acum sta în pragul celuilalt salon şi se uita la ei. Gelozia e un chin ce face se vede nespusă plăcere celui ce chinuieşte.

Ida îl privi cu obicinuita ei lipsă de măsură în mişcări, de sus în jos, dar îl grafică cu un surîs foarte binevoitor în esenţa sa, care, lăsînd să se vadă rîndurile albe ale dinţilor, dete pentru prima oară figurei aceleia de marmură lumina adevăratei vieţi omeneşti.

— Din orice Mălini se poate face un Olimp, dacă pui zei într-însul, răspunse ea scandîndu-şi cuvintele.

— Matin !... greşi el a zice încet.

— Nu? întrebă ea.

— Ba cum nu ! Dar atunci, noi, muritorii, n-avem decît să ne plecăm genunchile, căci treaba e pe gata...

Ea nu putu răspunde, căci între dînşii răsărise Elencuța, mititică şi sprintenă. Dînsa, cu o mînă pe umărul Idei, începu a-i spune:

— Ido dragă, n-ar fi bine să isprăviți partida de biliard... cucoanele cam cască... şi au început să reclame *Ochii* d-lui Movilă... adică a lui Ventura... ştii *Doi ochi* pe care îi cîntă d. Movilă aşa de bine.

Era o atenție delicată şi şireată în acelaş timp, căci d. Movilă cînta binişor, iar suspinele sale erau toate închinate Idei.

Şi fără să aştepte răspunsul ei, luă pe Constant de braț şi-1 întoarse pe loc.

— Te rog, domnule Dumitriu, să mă ajuți. Trebuie să fim elocvenți, căci d. Movilă e foarte modest.

în fapt însă, tînărul Movilă aştepta de un ceas această rugăciune şi din două vorbe abia primi. După aceea ea se duse cu Constant spre salonul doamnelor. Mergînd, îi zise răpede:

— Aveți o mare slăbiciune de mitologie. Şi eu care n-am nimic, nimic de zeiță !...

El se opri şi se uită la dînsa surprins şi fărmecat.

— Nu e frumos... adaose ea cu glasul tremurînd.

El rîdea, încercînd să protesteze, dar fata îi poruncea să tacă cu un deget dus la gură. Ea nu mai putea să mai vorbească, căci dacă ar mai fi rostit un cuvînt o înecau lacrimile. Se apropie de un geam îngust ce era în față şi-1 deschise împingîndu-1 de pärete. Aerul rece îi răcori sufletul.

Era o surdă gelozie între amîndouă fetele, şi poate acesta era şi cuvîntul care îndemna fără ştirea ei pe Elencuța să treacă dincolo de măsura cu care o fată ca dînsa ar fi trebuit să se arate unui tînăr pe care îl întîlnise numai de cîteva zile. Dar, afară că inimile curate şi naturile originale sunt adesea lipsite de formulele lumei celeilalte, cetitorul nu trebuie să uite că colonelul fusese grădinarul care ajutase în toate diminețile petalele bobocului să se deschidă. El pregătise îndelung sufletul Elencuței pentru întîmplarea de-acum. Cu aplicarea firească a tinereței şi singurătații către asemenea visuri, fata iubea deja pe cineva, care avea un nume, avea un tată, ba chiar un portret, după cum ştim, dar pe care nu-1 cunoştea. Şi cînd îl cunoscu, din fericire pentru ea, visul nu pieri, ci se schimbă binişor într-o realitate vie şi caldă.

Astfel se poate înțelege cum ajunseră aşa de răpede aci.

VII

Dar cărei stele să ne închinăm în viața noastră spre a ne ține drepți între vînturile soartei?

Pe nesimțite, dar iute, Constant se ducea la vale, şi se ducea cu căldura unui suflet însetat de-a crede, de-a spera, de-a trăi. Viața lui din urmă i se părea un jug umilitor. Cu ce fel de măsură judecă mintea înamoraților nu se ştie, dar aşa e: ei găsesc tot felul de dovezi în sprijinul pricinei lor. El lăsă să treacă vremea; îşi prelungi congediul; ceru un altul în regulă de la minister, şi cînd nu mai îndrăzni să ceară, ridică zăgazurile convenționale cu care ne e înconjurată viața şi lăsă să curgă împrejurările după voia lor. Din cînd în cînd mai întreba de datorie dacă sunt scrisori pentru el din Bucureşti, ba chiar scrise Silviei o dată ori de două ori, dar n-avu nici un răspuns. Nu se miră de loc de faptul acesta, ba mai mult, îl luă drept cauză puternică ca să nu se mai intereseze de cei rămaşi în urmă.

Acum mergea în toate zilele la Mălini. Era privit de toți ca ginere, şi el nici nu vrea să ştie cum era privit. Faptul în el însuş îi ajungea. Cu adevărat pornire a celor ce iubesc, nu se interesa de nimic. îi era dragă fata şi asta era destul de mult ca să-1 ocupe cu totul. Bătrînii făceau ce vreau ei. Nimeni nu rostise vorbe late. Nu se urmase nici cereri de mînă, nici de zestre, dar înțelegerea era minunată, prin absoluta încredere ce aveau unii într-alții. Erau aşa de vechi prieteni!...

Colonelul ținea polița întreagă a afacerii şi cu furie zvîrlea nedeschise scrisorile Silviei în foc, dîndu-i un nume foarte neplăcut; pe de altă parte observa şi pe fiu-său şi pe fată, cu interesul unui om care urmă-

reşte o descoperire nouă. Voia să facă doi fericiţi Era aşa de firesc, şi-i adusese aşa de departe !...

într-o seară, după vreo două luni, pe cînd el făcea proiecte cu fiu-său în privinţa casei, cum s-o lărgească şi unde să şadă, întrebă pe Constant:

— Ai vorbit ceva cu Elencuţa despre asta?

— Eu? răspunse acesta, nimic.

— Cum nimic? nu v-aţi dat niciodată în vorbă despre asemenea lucruri?

— Doamne fereşte!... Ce, astfel de comedii vorbim noi?...

Colonelul zîmbi liniştit, înţelegînd că toţi oamenii cari iubesc devin nişte adevăraţi copii.

— Bine, tată, da' orişicît, ar trebui să lămureşti cîteva chestiuni, zise el. Eşti sigur că fata te vrea?

— Aşa cred, răspunse Constant cu îndoială.

Bătrînul ştia bine că-1 vrea, dar parcă ar fi ţinut să grăbească lucrurile.

— Poate c-ar fi bine să te asiguri. Ştii că mai sunt şi alţii...

Constant rămase pe gînduri. Socotea în sine că avea dreptate bătrînul. Dar dacă, în adevăr, nu l-ar fi vrut?... Se putea foarte bine să placă Elencuţei, dar să nu placă mamei. Se putea să afle fata de legătura lui cu Silvia, şi să-1 despreţuiască. în mintea lui aceste două capete nu se apropiau niciodată, sau cînd din întîmplare trecea cu gîndul de la una la alta, făcea todeauna un scut de apărare celei dintăi, ca nu care cumva s-o întunece şi s-o păteze umbra celei de-a doua. Se întîmplă la el ceea ce se întîmplâ cu mulţi oameni: luase de la una tot, o umilise, o încărcase cu toată proza vieţii, şi, alături de dînsa, zilnic şi neîntrerupt, avea în gînd un alt cap de femeie, fără fiinţă, ideal. Cînd întîlni pe Elencuţa şi-i plăcu, începu să simtă că se făcea încetul cu încetul un fel de substituire, idealul se mişca spre formele fetei, cu cari se amestecau şi se închegau, după acea mare şi adîncă lege a sufletului că nimic nu stă în ideal care să nu aibă o proprie năzuinţă spre real. Şi atunci cînd înlocuirea fu întreagă, Silvia deveni duşmanul Elencuţei, deveni umbra, pata, durerea şi remuşcarea lui. Şi doar acest om, din

propria fire, nu avea nimic histeric şi exaltat. Dar amorul dă pe faţă multe ascunzături ale naturei noastre.

Deci, mai cu temere decît altădată, se duse a doua zi să o vadă. Fata îl aştepta ca de obicei în salonaşul pianului, cu maică-sa Xenia. Călugăriţa era păzitorul formelor. Din fericire ele se păstrau de şinele, căci dînsa îşi uita adesea însărcinarea şi-i lăsa singuri ceasuri întregi.

în adevăr, şi-n ziua aceea, ca şi-n celelalte, Constant rămase numai cu Elencuţa... Ea cînta ceva la piano, ocupîndu-şi astfel mînile şi luarea-aminte. El sta pe canapea şi se gîndea. Da ce?... Cu ochii mari, pierduţi în sfera unor alcătuiri necunoscute, privirea lui nu se anina de nimic din ce era prezent. Ea simţi că el nu se uita la ea, şi-şi întoarse capul spre dînsul.

— Da ce te gîndeşti? îl întrebă, oprindu-se.

El reveni pe pămînt şi plecîndu-se uşor pe un cot, se uită la ea lung...

— Vin colea, îi zise fata, arătîndu-i un scaun lîngă piano.

El se sculă răpede şi se apropie de ea.

— Da ce te gîndeai? îl întrebă din nou.

— Da nimic. Mă uitam la dumneata.

Ea dete din cap, reîncepînd cîteva arpegii.

— Nu te uitai la mine... Nu te uitai la nimeni. Te gîndeai la ceva.

— Mă uitam la dumneata, repetă el simplu. Te văd oriunde mă uit...

Ea îşi muie privirile lung într-ale lui.

— E foarte frumos ceea ce zici, dar, in adevăr, nu te gîndeai la nimic?

— Nu, zău...

— E cu atît mai bine. Eu credeam că te gîndeşti ades la un lucru la care eu mă gîndesc mult şi care mă... umileşte.

— Ce lucru? întrebă el mirat.

— E de prisos să ţi-1 aduc aminte. De vreme ce l-ai uitat n-are însemnătate.

El se uită la ea cu nedomerire.

— Sunt multe lucruri cari îmi stau în minte de la dumneata, dar ceva care să te umilească... mai cu seamă venind de la mine...

— O, nu de la dumneata, de la mine însămi.

— Te rog... nu mă lăsa în neliniştea asta. Dacă nu-mi spui, o să cred vecinie că eu am fost cauza.

— Nu, nu, n-ai fost dumneata. Şi ca să vezi, uite, îţi spui: îţi aduci aminte în seara cînd juca Ida biliard?

— Da.

— Ştii că am avut slăbiciunea să-ţi zic că ai o prea mare patimă pentru mitologie.

— Da.

— Ida a auzit.

— Şi dacă ţi-a părut rău altădată, îţi mai pare rău acum?

— Negreşit. De ce să ştie lumea întreagă, şi mai cu seamă dînsa, ce se petrece în inima mea?

El se sculă în picioare şi rezemîndu-se de colţul pianului ca s-o vadă mai de-aproape îi zise:

— Aşa este, şi dacă e vorba să-ţi spun tot, mă gîndeam şi eu la ceva.

— Vezi, la ce? întrebă ea zîmbind.

— Mă gîndeam, urmă el serios şi cam încet, că am ajuns să pierd noţiunea a o mulţime de lucruri trebuitoare în viaţă, atîta mi-e mintea plină numai de dumneata. Aşa, văd că se fac împrejurul nostru pregătiri... ciudate, de sărbătoare... ca de nuntă, şi eu n-am îndrăznit niciodată să te întreb dacă prietenia dumitale are curajul să rămîie aceeaşi către mine pentru totdeauna.

Elencuţa ridică ochii spre el buni şi sfioşi şi îi plecă iar pe clapele pianului, neputînd să zică nimic. Inima îi bătea mai tare, şi simţea privirea lui plecată spre ea, care aştepta o vorbă, un semn.

— Da, răspunse în sfîrşit, sfios şi aşa de încet încît de-abia se auzi.

El înţelese că era prea aproape de ea şi că privirile lui o apăsau. Se retrase iar la loc pe scaun.

— Şi unde vrei să stăm?

— Unde suntem acuma nu suntem bine? îl întrebă ea zîmbind.

— Nu vream să zic asta. Dar fiindcă mi-aduci aminte, îţi mărturisesc că eu aş fi mai bine altfel.

Şi cu o pornire a inimei nestăpînită, puse un genunchi în pămînt şi se lăsă jos lîngă scaunul ei. Vrea să-i spuie ceva.

— Nu ştii... nu pot să-ţi spun... dar e o simţire dulce să iubeşti...

Ea îngălbenise şi închisese ochii, rezemîndu-şi capul de spata scaunului şi lăsîndu-şi mînile fără putere. El îi înconjurase trupul cu braţele şi încet, uşor, se ridică spre fruntea ei s-o sărute. Mînile ei se mişcară de-abia şi, unite, acoperiră faţa lui ca un paravan, pe cînd ea îşi întoarse capul.

— Şezi binişor...

Cîteva secunde rămaseră astfel, el fericit şi aproape copilăros, ea copil adevărat, cum era, tremurînd în braţele lui şi neîndrăznind nici chiar să-1 privească.

— Elencuţo... nu vrei să te uiţi la mine?

— Ba da, dar scoală-te.

— Mă scol... mă ierţi?

— De ce?... nu mi-ai făcut nimic, răspunse ea încet, întoreîndu-se spre el şi punînd mînile pe umerii lui. Am zis *da,* urmă şi mai încet, şi dacă vrei să-1 mai auzi, îl mai zic: da, da...

Şi geniul lor cel bun, maica Xenia trîntea o uşă ca într-o moară, făcînd ca dogarii cari urcă la măgură ciocănind în scîndură ca să fugă ursul. Bătrîna intră cu un scul de lînă ca să-1 depene pe ghem. Ea vru să scoale pe Elencuţa de la piano ca s-o ajute, dar Constant sări de pe scaun cu mînile întinse.

— Eu, eu, maică.

Ea nu prea îndrăznea dar în sfîrşit fiindcă lui îi făcea plăcere, îi puse sculul de lînă pe mîni.

— Vino încoa, Vasilache... zise ea ducîndu-1 spre fereastră. Ceea ce însemna:

— Vai de tine, fărmecatule, te-a legat la gard.

în adevăr, era fărmecat şi legat la gard, dar lui îi venea la îndemînă aşa cum era.

Plecă acasă, fericit, propunîndu-şi să spuie tatălui său că luase înţelegere cu fata... Dar, în sfîrşit, ce înţelegere luase? Se puse să-şi reamintească scena cu Elencuţa, şi se pierdu în farmecul ei, fără să se mai gîndească la altceva.

Acasă, intră drept în camera lui şi rămase pînă seara, singur, fără să vadă cum trece vremea.

Da masă, prinzi numai cu mama lui. Colonelul, în, lipsa lui, plecase la Bucureşti. Vestea asta îl nelinişti întrucîtva, dar mamă-sa îi spunse că bătrînul primise peste zi o telegramă de la Credit şi plecase numaidecît.

— Bine, dar atunci ar fi trebuit să se ducă la Iaşi.

— Nu ştiu... zise bătrîna cu simplitate. Da Iaşi a fost de mai multe ori, iar acum trebuia să meargă la Bucureşti. Aşa era vorba... Pe de altă parte prea bine a făcut: trebuie să începeţi a vă îngriji de cumpărat cîte ceva. Tu, dragă, te uiţi în ochii ei şi ai mîntuit tot, dar nu merge aşa. Nişte oameni ca noi trebuie să facă lucrurile întregi şi frumoase.

— Aşa-i, zise Constant aproape fericit de observaţia pretenţioasă a mă-sei.

Apoi, vorbind, iar veni cu gîndul la plecarea colonelului.

Bătrînul plecase, în adevăr, în urma unei telegrame, dar în alte împrejurări decît cele povestite de coana Păuna. Colonelul îi istorisise vorba cu creditul, ca să nu mai fie descusut de ce şi pentru ce.

VIII

Pe cînd Constant era pe drum la Mălini, un vătăşei de la gară aduse o telegramă pe numele lui. Colonelul o învîrti în mînă vreun zfert de ceas, hotărît să n-o deschidă; dar hîrtia aceea îi ardea degetele. O simţea de la cine e, şi-i venea s-o svîrle în fundul sobei; dar iarăşi putea să fie o telegramă de afaceri. Nedumerit, vrea să se ducă să se sfătuiască cu nevastă-sa, însă îşi luă de seamă, gîndindu-se că dacă depeşa era în adevăr de la femeia care urmărea astfel pe fiu-său, coana Păuna n-ar fi putut să se stăpînească, ar fi zis ceva lui Constant, şi toată treaba era stricată.

Atunci se hotărî s-o deschidă. Tremurînd, ca un vinovat, îşi puse ochelarii şi o ceti. Cuprindea aceste cîteva vorbe:

„Copilul moare. N-am nici o putere* Silvia"

— Ce! zise el tare.

Apoi o mai ceti o dată. Era aşa, negru pe alb. Bătrînul îşi ridică ochelarii pe frunte, parcă ar fi avut nevoie să vadă liber înaintea ochilor. Apoi, aşezîndu-se pe un scaun, o luă din nou şi o ceti pentru a treia oară.

— Ce comedie mai e şi asta?... zise el parcă ar fi avut pe fiu-său înainte. Ce copil? ce fleacuri?...

Şi neputîndu-se deprinde cu ideea aceea, iar se mai răsuci, iar mai luă hîrtia în mînă, se mai uită la ea, parcă ar fi voit să-i ceară lămuriri, s-o întrebe cine moare? al cui copil? Apoi, ostenit de nesiguranţă şi oarecum biruit de enigma aceea, zise încet:

— Bre... rea femeie!...

I se părea că cu depeşa venise ea însăşi şi ameninţa să dărîme tot ce făcuse bătrînul cu răbdare, cu dragoste şi sîrguinţă. Acum era parcă lupta încinsă între ei doi. Pe fii-su îl uitase.

— Cine ştie ce comedie o să facă, de-o auzi de însurătoarea băiatului, gîndi el. Ah, tinereţă proastă ce eşti şi flecară, zise el, sculîndu-se supărat şi aruncînd telegrama mototolită într-un colţ.

Dar umblînd de colo pînă colo, îşi aduse aminte de vorba *copil.* Asta îi intrase în suflet ca un piron. Luă încă o dată telegrama de jos, o desfăcu pe masă şi o ceti din nou.

— Ce şiretenie proastă! zise el dînd din cap. Ştim noi ce fel sunt făcuţi copii aceştia...

Să-1 întrebe pe fiu-său nici vorbă nu era.

Atunci bătrînul luă o hotărîre cam pripită.

— A pus gheara pe el şi vrea să-1 stoarcă. Vrea bani, mă duc să-i dau bani, zise el.

Din experienţă proprie ştia că asemenea legături au mai întotdeauna o morală foarte comodă. O mică despăgubire bănească şterge multe lacrimi de acestea sincere şi dezinteresate .

*In *Convorbiri literare: facere.*

Şi cu o grabă copilărească ceru să-i facă sacul; din întîmplare era tocmai aproape de ceasul trenului de ziuă. Răpede îi puse caii şi porni la gară. Sub îmboldirea ideii aceleia se pomeni, după un ceas, din odaia lui în vagon, călătorind, şi numai cînd începu a-1 legăna trenul, se dezmetici parcă din ameţeala ce i-o pricinuise telegrama.

— Da' ce fac, frate? îşi zise el cu îndoială. Unde mă duc? Parcă m-am apucat de teatru...

în adevăr, avea ceva teatral hotărîrea aceea grăbită, care supăra bunul său simţ, — dar teatru jucăm de multe ori în viaţa noastră, fără să ştim. El însuş pregătise cele ce se întîmplau acum. Şi cînd iar îşi aduse aminte de *femeia aceea,* cum o numea el pe Silvia, se simţi mulţumit că se duce spre dînsa. Cu mintea aprinsă alcătuia scena ce avea să se petreacă între ei doi, şi o vedea parcă ţinîndu-i piept, îndrăznind să-i spuie vorbe supărătoare, ori încercînd să facă pe desperata. Atunci îşi scotea cuvintele ce trebuia să-i spuie, chipul mai nemerit cu care ar fi putut să înceapă — se gîndea, se răzgîndea, şi astfel, stăpînit de nesiguranţă, ajunse la Bucureşti. Trase la acelaş otel la care fusese cu două luni mai înainte. Aci se afla omul care-i dusese scrisoarea la tribunal în ziua cînd plecă cu fiul său la moşie. După ce se odihni puţin, pe la 10 jumătate porniră împreună la tribunal, ca să găsească pe aprodul ce primise scrisoarea şi care trebuia să cunoască locuinţa fiului său. El îşi închipuia că chiar dacă Constant n-ar fi stat la un loc cu *femeia aceea,* tot poate ar fi putut să-i dea de urmă.

în adevăr, găsiră pe aprod; da,r acesta spuse colonelului că degeaba caută pe d. membru, căci lipseşte de-o grămadă de vreme din capitală.

— Chiar cucoana a venit de mai multe ori să întrebe, adaose el simplu şi fără nici un gînd rău.

Vorba asta însă răni pe colonel pînă în suflet.

— Nu-i nimic, flăcăule, noi tot să mergem. Te-oi mulţumi.

Apoi, răpede, parcă i-ar fi fostfrică să nu-1 priceapă, adaogă:

— Poate s-o fi întors. Am o treabă grabnică cu dumnealui.

Şi plecară. Aprodul îl duse în casa din strada Carol, pe care o cunoaştem.

Bătrînul intră pe gang iritat. Sună jos la scară de mai multe ori, dar nu veni nimeni să-i deschidă. Asta îl supără şi mai mult. Uşa nefiind încuiată, o împinse şi intră. Cînd fu însă înlăuntru, armonia lucrurilor acelora în care el se amesteca nechemat îl intimida. El bătu la o uşă, încet, aproape emoţionat. După puţin timp ea se deschise şi un cap de femeie se ivi în umbra ei.

— Ce poftiţi? îl întrebă domol.

— D-nul Dumitriu aici şade? zise bătrînul.

Drept răspuns uşa se deschise întreagă, şi el putu să vadă că femeia aceea nu era o slugă. Cu o rochie simplă pe ea, încheiată strîmb; cu părul adus grămadă deasupra capului şi prins din fuga cu un singur ac mare; cu obrajii albi ca varul iar ochii sclipind de-o aprindere de viaţă extraordinară, — părea scăpată dintr-un convoi de osîndiţi la moarte. Ea se retrase cu sfială, ducîndu-şi mîna la piept, şi îngînă ceva ce n-ajunse pînă la colonel.

Era Silvia. Ea recunoscu pe bătrîn de la prima vedere, după portretele ce le avea în casă, şi prezenţa lui o făcu să-şi piardă şi puţinul curaj ce mai avea. Tremura ca o vinovată, ţinîndu-se cu mîna de ivorul uşei...

— E... lipseşte... vă rog să intraţi.

Colonelul intră.

— Am venit cam de dimineaţă, zise el; să mă ierţi...

— N,u, domnule. Eu am ieşit aşa... credeam că e doctorul... Mi-e copilul bolnav, zise ea frîngîndu-şi mînile. Vă rog şedeţi...

Apoi îl lăsă singur şi trecu într-o odaie vecină, pe a cărui uşă deschisă se auzea o tusă seacă, surdă, cade om care nu poate răsufla.

Bătrînul se aşezase pe un scaun şi privea cu mirare la lucrurile dinlăuntru. El se aştepta să vadă ceva neobicinuit, lux, ruină, lipsă de gust şi de cuviinţă, — şi în loc de asta găsea o casă ca la toată lumea.

Dar pe cînd el se uita astfel, Silvia veni fuga pînă-n uşă, strîngîndu-şi mînă în mînă, şi cu ochii plini de lacrimi zise răpede şi cu groază:

— Se îneacă, domnule!... şi doctorul nu vine... Ce să mă ştiu face, vai de mine...

Şi era zugrăvită pe obrazul ei o frică şi o desperare fără seamăn. De dincolo s-auzea în adevăr un glas de copil strîns de gît, care chema pe mama sa fără putere, îl biruia boala.

Colonelul se sculase în picioare nedumerit.

— Să se ducă cineva cu birja mea la doctor, zise el, înrîurit de durerea femeiei ce sta înainte-i fără nici o putere.

— Să se ducă, răspunse ea făcînd un pas cătră uşă. Dar se opri deodată.

— Mă duc eu... fiindcă nu-i nimeni., .n-am pe nimeni, zise ea rămasă în mijlocul casei şi uitîndu-se cu nehotărîre în pămînt.

— Atunci mă duc eu, răspunse colonelul. Un doctor, care-o fi...

— Ah, domnule, care-o fi...

Şi Silvia îl lăsă şi se întoarse înapoi la băiat, iar colonelul porni răpede pe scări după doctor. Birjarul îl duse la cel mai apropiat, care sta chiar în strada aceea; dar doctorul nu era acasă. Se duse la un altul, şi la un al treilea, pînă ce găsi unul pe care-l luă cu dînsul în trăsură. Şi nu se gîndi un singur moment bătrînul la ciudatul rol pe care-l juca, nici la hotărîrea cu care venise la Silvia, ci foarte firesc se urcă iar înapoi cu doctorul, ba încă intră cu el în camera bolnavului; atîta e de adevărat că ideea morții ridică ori coboară pe oameni la nivelul obştesc al mormîntului, față cu care tac toate celelalte simțiri, şi chiar satirii devin gînditori.

Intrară deci înlăuntru şi doctorul se duse drept la copil. El era ascuns în perne şi legat la gît încît abia se mai vedea. Îl desfăcu binişor, îi scoase o mînă şi i-o cercetă, îl pipăi, îl întrebă, — şi păru îngrijat de ceea ce vedea. Copilul era cu fața aprinsă şi ochii împainjiniți, dar formele lui gingaşe nu-şi pierduseră cu totul caracterul. Bătrînul avu surprinderea de-a

vedea cît de mult semăna băiatul cu fiu-său. Silvia, pe marginea patului, tremurînd, îi luase mîna şi vrea să-l facă să vorbească, fiindcă din cînd în cînd ochii i se închideau şi nu mai răspundea:

— Constant... dragă... uită-te la mama.

El se-ncerca să deschidă ochii lui albaştri şi naivi de altădată, dar era obosit de boală.

Doctorul scrise răpede rețeta şi zise să se ducă cineva numaidecît la farmacie. Colonelul o luă din mîna Silviei, coborî scările din nou şi trimise iute pe birjar. Cînd se întoarse înapoi medicul cerceta pricina boalei.

— Va să zică a mai avut-o o dată? întrebă el.

— A mai avut-o o dată, domnule doctor, şi se vede c-a răcit iar, că iar l-a întors, şi atunci mi se pare că am făcut eu o greşală, fiindcă am scos copilul şi l-am dus... l-am dus la doctor.

— Da ce doctor?

Silvia se încurcă.

— Ei... nu ştiu... i-am uitat numele.

Adevărul era însă că ieşise cu copilul, aşa cum spunea, dar se dusese cu el să aştepte consultația publică la Colțea, — căci acel pe care îl avusese înainte nu mai voise să vie.

— Nu-nțeleg cum faceți astfel de greşeli, zise doctorul supărat şi uitîndu-se atît la Silvia cît şi mai cu seamă la bătrîn.

Colonelul privi lung în ochii lui şi-i veni pînă-n gură să-i zică:

— Ce te legi de oameni degeaba?... dar îşi aduse aminte că el îl căutase, — şi tăcu.

Silvia văzu nedreapta observație a doctorului.

— Domnul nu e vinovat întru nimica, fiindcă nu era aici. Eu am făcut greşala, zise ea pe un ton care nu mai primea răspuns.

În sfîrşit medicul plecă, făgăduind să revie seara. Silvia se luă cu temere după el, căutînd să-l întrebe dacă avea vreo speranță şi, nerăbdătoare, se coborî pînă jos să aştepte pe birjar cu doftoriile. Bătrînul rămăsese la capătul patului şi se uita la copil în față, atras de misterioasa putere care leagă cele două vîrste şi poate şi de marea asemănare a băiatului cu fiu-său,

şi se pomeni învălindu-1, fiindcă îşi scoase o mînă afară, şi privindu-1 cu milă şi cu nelinişte.

Silvia se urcă iute cu doftoriile, şi, amîndoi, se puseră să i le dea. Copilul le luă cu supunere; apoi căzu iar cu capul în perne şi aţipi. Silvia încremenise cu privirile pe figura lui, căutînd parcă să pătrundă taina acelei vieţi care îi era atît de scumpă. Cîteodată îi da părul binişor de pe frunte la o parte; altă dată îşi lipea mîna încet de obrazul lui ca să-1 vadă dacă arde.

în vremea asta colonelul se uită mai bine la ea. O vedea în nişte împrejurări în care prefăcătoria era cu neputinţă. Capul acela serios, cu maturitatea durerei în toate liniile, cu uitarea de sine dusă pînă la jertfire, nu semăna de loc cu ideea ce şi-o făcuse el de-o asemenea femeie. Silvia, cu toată starea ei socială profană, părea o pagină mare de biblie, în care se povesteşte cu graiul arhaic o parabolă de-a mîntuitorului. Era viaţa omenească în toată dramatica ei expunere, fără zgomot, fără convulsiuni, dar reală.

Şi pe cînd se uita astfel la ea, dînsa vru şi ea să-1 vadă mai bine şi-şi ridică ochii spre el, dar şi-i plecă numaidecît în pămînt, căci privirea lui o intimida. Atunci colonelul gîndi că a venit vremea să se retragă.

— Eu o să mă duc, zise el încet, făcînd un pas spre copil, şi o să mai viu şi mîine...

Dar pe cînd el se apropia de pat, Silvia se plecase spre mîna lui şi i-o sărută. El îşi trase mîna încet dintr-ale ei.

— Are să se facă bine, ia să vezi.

— Măcar de-ar da Dumnezeu, zise ea, ieşind după el.

Cînd se urcă din nou în trăsură, colonelul nu-şi da încă bine seamă de cele întîmplate, dar avea un fel de senin în suflet, ca toţi oamenii cari au făcut o faptă bună. Tocmai cînd ajunse acasă şi-şi scoase tabachera să facă ţigară, începură să i se desfăşure în minte cele petrecute şi cînd se văzu în birjă alergînd după doctori, nu se putu opri de-a zîmbi, şi zise încet:

— Ei comedie!...

Deşi era un om cu multă experienţă, vedea bine că nu isprăvise cu surprinderile ce ni le aduc împrejurările. De la încrucişerea abstractă a ideilor pînă la încrucişerea faptelor era încă o depărtare oarecare.

— Să mai vedem, îşi zise întru sine.

în adevăr, a doua zi se duse iar în strada Carol, şi acum urcă binişor scara, bătu încet la uşă şi intră cu temere. Se gîndea că era un lucru drept şi omenesc să nu mai turbure pe nenorocita aceea cu explicări. Să aştepte: dacă se făcea copilul bine, putea să vorbească şi să se lămurească; dacă nu... totul devenea de prisos.

— Ei, cum îi mai? întrebă el încet pe Silvia.

Ea se plecă să-i sărute mîna; în fapta aceasta nu era nimic nici linguşitor, nici pregătit dinainte.

— Ia lasă...

— De, răspunse ea, nu îndrăznesc să zic vorbă mare, dar parcă e ceva mai bine. Doctorul mi-a zis să nu-1 las să doarmă, — însă... am greşit de-am adormit, şi-mi pare că a dormit şi el. Am făcut rău...

— Ai fi fost ostenită.

— Cam ostenită.

Cam era de prisos, căci de patru nopţi nu închisese ochii.

Trecură amîndoi la copil. El era deştept. Cînd intrară dînşii băiatul îşi întoarse privirile lungi şi ostenite spre ei, şi ce i-o fi adus aminte bătrînului privirea aceea nu se ştie, dar el aproape fără voie se opri şi apucă pe Silvia de braţ parcă ar fi vrut să-i arate ceva, — dar, răpede, ca şi cum i-ar fi părut rău că i-a scăpat o asemenea mişcare, adaogă:

— E mult mai bine...

Se apropie de patul copilului încetinel şi cu vorba lui domoală începu a-1 dezmierda:

— Ce faci tu, bre?... Ai văzut ce lucru bun ţi-a dat d-nul doctor... Ia să vadă tata mîna...

Colonelul îşi zicea sieşi tată faţă cu toţi copiii.

Băiatul scoase mîna de subt plapămă şi i-o întinse. Bătrînul îşi lipi de braţul lui alb şi moale mustăţile sale zbîrlite, şi se veselea şi rîdea încetinel ca o gîscă care-şi regăseşte bobocii.

— Tot are căldură... zise el Silviei dînd din cap. Ce-a spus doctorul aseară?

— A spus că să mai vadă... Vine şi astăzi. Trebuie să vie acum.

— Dacă vrei să mai chemăm pe unul.

— De... cum credeţi.

— Eu... ce să cred? zise bătrînul, ca şi cum ar fi voit să nu fie amestecat în treburile ei.

Era aşa: or de cîte ori îl lua numai pornirea firii Sale, se da pe faţă omul bun şi înţelegător al tuturor nevoilor lumii acestia; dar îndată ce avea vreme să se mai gîndească, se înăsprea, căci bunătatea e bună tocmai pentru că nu vrea să judece totul.

în sfîrşit veni doctorul. După ce cercetă pe băiat cu de-amănuntul, spuse că el îndrăzneşte să creadă că e scăpat. Cu răbdare şi îngrijire se iese din multe greutaţi.

A doua şi a treia zi veni colonelul iar. îşi propunea să vorbească Silviei de scopul venirii lui, negreşit cu totul în alţi termeni de cum era hotărît; dar, faţă cu sfiiciunea şi modestia ei, devenea şi el sfios.

Timpul însă trecea, şi cu însănătoşirea copilului reveneau toate îndoielile şi proiectele bătrînului. Negreşit că realitatea, la Bucureşti, era cu totul altfel de cum şi-o închipuise el şi schimbase mult din planurile lui, — dar era o altă realitate la Mălini, era Elencuţa, copilul lui sufletesc şi, mai mult decît atît, era dragostea fiului său pentru dînsa, care trebuia să fie puternică ca el să ajungă a lăsa în aşa desăvîrşită părăsire pe Silvia şi pe băiat. Şi, lucru curios, ceea ce cu cîteva zile mai înainte era semn bun, nepăsarea lui Constant pentru scrisorile de la Silvia, acuma devenise semn rău, — căci e totdeauna trist de-a te convinge că acela pe care-1 iubeşti mai mult, fiul tău bunăoară, e un om fără inimă. Dar atunci bătrînul îşi amintea cu plăcere de seara în care Constant îi făgăduise să vie la gară şi nu venise. Era dovadă că se petrecuse în el o luptă puternică înainte de a-şi părăsi copilul. Fiindcă el se încredinţase, din toate lucrurile cîte se pot observa în viaţa intimă, că copilul Silviei era cu adevărat copilul lui Constant.

Era prin urmare vinovat mai mult el, sau poate împrejurările.

Dar, în sfîrşit, trebuia ieşit la un fel din această încurcătură, căruia îi zicea că este *ca la teatru.* Şi era în cele din urmă doritor să cunoască mai din scurt viaţa Silviei, care i se părea din ce în ce mai ciudată, mai cumsecade. Dînsa nu-i zisese o singură vorbă despre fiul său, şi, lucru care miră pe bătrîn mai mult, fu bunul-gust, cuviinţa cu care Silvia ascunsese portretele lui. O alta în locul ei le-ar fi întins tocmai atunci, ca să arate bătrînului interes şi dragoste,

— Eu aş vrea să plec, îi zise el în cea din urmă zi, şi doream... să vorbesc cu dumneata cîte ceva...

Şi fiindcă Silvia tăcea, el adaogă cu lămurire:

— Depeşa dumitale eu am primit-o. Fiul meu nu ştie nimic. E a dumitale, nu-i aşa? o întrebă el scoţînd telegrama mototolită din buzunar.

— Da... răspunse ea încet.

— Atunci, diseară ne putem vedea un minut?

— Cînd ziceţi dumneavoastră...

— Prea bine, diseară.

IX

în odaia în care am intrat la începutul acestei istorisiri, găsim pe colonel ţinînd pe băiat pe genunchi şi pe Silvia alături pe un mic scăunaş. Aerul lucrurilor pe care le cunoaştem este acelaş; oamenii numai s-au mai schimbat. Silvia, mai slabă şi parcă mai serioasă de cum o ştim, aşteaptă cu frică întrebările colonelului. Băiatul, sănătos acum, se uită la bătrîn cu ochii lui naivi şi buni. Colonelul însus pare biruit de împrejurări. El priveşte cînd pe copil, cînd pe mamă, căutînd parcă să pătrundă adevărul acestor două vieţi. Vorba merge greu. Un ceasornic bate încet măsura timpului. Bătrînul se uită înainte-i preocupat şi-şi scoate portabacul să facă ţigară.

— Nu carecumva găseşti vreo foiţă de ţigară pe undeva... mi-am uitat-o acasă...

— De... aici nu fumează nimeni... Dar putem găsi jos, adaogă Silvia răpede.

— Te rog, trimite pe cineva...

Colonelul uitase că nu era nici o slugă în casă.

Silvia îşi puse un şal pe ea şi se coborî răpede în stradă, cumpără hîrtia de ţigară şi se întoarse numaidecît. Bătrînul i-o luă din mînă foarte natural, fără să bage de seamă nimic. Era preocupat, şi afară de asta sunt mici mizerii şi umilinţe omeneşti pe cari cei ce n-au fost niciodată în lipsă nu le cunosc.

— Şezi de mult în casa asta? întrebă colonelul, uitîndu-se la păreţi cu interes.

— Da... de aproape cinci ani.

— Ai tot apartamentul?

— Tot, zise Silvia învîrtind învelitoarea hîrtiei în mînă. Dincolo sunt două camere pentru... pentru domnu Dumitriu.

— Unde? Colo?

— Da...

— Staţi de mult împreună? zise bătrînul, luîndu-şi inima în dinţi.

Ea se aşeză jos, încet, strîngîndu-şi şalul de pe dînsa.

— De aproape opt ani, răspunse binişor şi cu temere.

— De opt ani!... Şi aţi trăit totdeauna împreună?

— Da...

— Opt ani!... zise bătrînul încet. Şi ai fost fericită în toată vremea asta?

— N-am să mă plîng de nimic. Constant a fost întotdeauna foarte bun.

începeau să se încălzească, şi încongiurul prea mare fu lăsat la o parte. Ea părea hotărîtă să răspundă la tot.

— De unde eşti dumneata? o întrebă colonelul deodată.

— Din Bucureşti, dar tată-meu era din Austria. A fost multă vreme profesor de limba germană la liceu.

— Şi acum?...

— Acum e mort, răspunse ea scurt.

Bătrînul se simţea împovărat de sarcina aceea de judecător de instrucţie.

— Ascultă, zise el, apropiindu-şi scaunul de al ei, iartă-mă că mă amestec în viaţa dumitale... vezi însă că am oarecare interes. N-aş vrea să te supăr... Spune singură...

— Da, zise ea. Deşi e greu... şi umilitor... voi spune. Am pierdut tot... toate drepturile pentru a fi respectată de ceilalţi, voi să-mi păstrez cel puţin pe acela de-a mă putea respecta eu singură. Iaca adevărul, domnule: de cînd m-am pomenit în lume, m-am găsit totdeauna sarcina cuiva. La început a tatălui meu, apoi a şcoalei şi acum în urmă a lui Constant. Neavînd mamă, am simţit de la început că eram povară, dar ce puteam face? Am trecut anii din Azil aproape fericită. Acolo toate erau ca mine. Am ieşit din şcoală cu gînd de-a mă face profesoară. Eram hotărîtă să mă mişc şi singură în lume, fără a mai cădea greutate cuiva. Am venit acasă la tata şi m-am pus să învăţ. Vreo lună am lucrat cu multă luare-aminte, dar... mai pe urmă...

— Spune, spune, îi zise bătrînul cu bunătate.

— Pe urmă n-am mai lucrat.

— De ce?

— Tata s-a bolnăvit şi trebuia să-1 îngrijesc... şi... tot atunci am întîlnit pe Constant.

— Da?

— Da, şedea în aceeaşi casă unde şedeam noi. L-am întîlnit fără să mă gîndesc, fără să vreau, vă jur...

— Bine, bine. Ei?

— De-acolo... nu ştiu ce-am mai făcut. Bietul tata a murit, şi am rămas singură. Constant era aşa de bun!... A umblat pentru mine prin toate părţile. Aveam drept la pensia tatălui meu. Ce ştiam eu să fac? El mi-a adunat actele şi mi-a scos pensia...

— Va să zică ai pensie?

— Am, da.

— Dar nu-ţi ajungea, adaogă colonelul fără să-şi dea seamă de ce zice. Ea dete din cap.

— Ba se vede că ajunge, fiindcă de două luni nu trăiesc decît cu dînsa, şi am şi copilul; atunci nu-1 aveam.

Bătrînul ridică ochii spre ea, încruntînd sprinceana.

— Cum? zise el cam tare.

— Da, răspunse Silvia încercînd să zîmbească, am mai redus din cheltuieli, şi merge... Oricum, îmi faceţi o mare nedreptate dacă bănuiţi că legătura mea cu Constant a început dintr-o astfel de cauză.

Şi cu toate că se încerca să zîmbească, îi veniseră lacrimile în ochi.

— Doamne fereşte! zise colonelul cu grabă. Nu m-am gîndit la una ca asta. Te rog urmează.

— S-a sfîrşit, răspunse ea. De-atunci am trăit împreună. Am avut copilul ăsta... fiindcă se vede că este un Dumnezeu pentru toţi nenorociţii.

— A i fost nenorocită, vra să zică?

— Nu... dar greşelile noastre se pedepsesc în lumea asta. Constant nu mă mai iubeşte, şi poate m-ar fi lăsat de mult dacă nu era copilul. Vezi, domnule, nu prea ştiu ce spui, dar dacă aş avea mai multă putere nu ştiu ce aş face... Eu am greşit, dar am fost fericită, şi acuma, dacă nu mai sunt, îmi plătesc faptele mele. Dar fiinţa asta nenorocită, zise ea cu putere, ce e vinovată să rămîie pe drumuri? A cui e? Cum îl cheamă? Dumnezeu ştie...

Ea se opri un minut, mirată parcă ea însăşi de îndrăzneala ei. Bătrînul îşi plecase capul în jos şi se uita la covor fără să-1 vadă.

— Iartă-mă, domnule, de atîta îndrăzneală. E vorba de fiul dumitale şi nu mi se cuvine să vorbesc astfel... dar trebuie pujină dreptate: numai eu am răspundere faţă cu copilul ăsta?

Colonelul tăcea, urmînd a privi covorul. Silvia se oprise. Ceasornicul bătea lung şi rar trecerea vremii. Viaţa e o fabulă a cărei morală e zădărnicia, şi se pare că nimic nu o înfăţişează mai bine priceperii noastre ca limba unui ceasornic.

Calm, cuminte, bătrînul se sculă de pe scaun şi întinse mîna Silviei.

— Să ne vedem sănătoşi, îi zise el. O să ai noutăţi în curînd de la mine.

Ea se plecă binişor şi-i sărută mîna; apoi puse şi pe băiat să facă acelaş lucru. Pe cînd el ieşea, Silvia se simţea tristă, parcă îi pleca norocul. Apoi, în urma lui:

— A plecat... zise ea băiatului.

— Unde? ...

— Departe...

— Da?...

— Da, puiu mamei.

— Unde-a plecat, mamă? întrebă el încă o dată.

— Departe, departe...

— Da?...

Şi se duse să-1 culce, cu eterna ei supunere la voia soartei.

Colonelul, ieşind de la Silvia, se duse la otel şi de-acolo drept la gară. Puţin cîte puţin începea parcă să vadă limpede înaintea ochilor, şi din tot ce vedea răsărea un lucru hotărîtor, anume că fiu-său era un om fără suflet. Bătrîneţa sănătoasă este starea în care mintea prinde quintesenţa lucrurilor şi dezgărdinează cu răceală linia morală a oricărui fapt. El se uita împrejuru-i: Silvia, Constant, Elencuţa şi apoi el, patru fiinţe în fond bune, şi cîteşipatru nenorocite. Pentru ce? Pentru că una din ele îşi pierduse măsura greşelilor sale şi sufla din praful lor şi pe viaţa celorlalţi. Căci colonelul era hotărît, prin toate mijloacele, să împiedice căsătoria fiului său cu Elencuţa. El îşi cerceta răspunderea sa, în această împrejurare, cu nepărtinirea vîrstei şi caracterului lui, şi se găsea vinovat numai fiindcă îndrăznise să facă planuri de fericire pentru fiu-său şi Elencuţa. Dar cine ştia de legătura lui Constant? De la o simplă nebunie de tinereţe, pe care şi-o închipuise bătrînul, pînă la realitatea ce se da pe faţă acum, cîtă depărtare *V*... Afară de astai, îi mai era iertat să ascundă adevărul Elencuţei şi familiei ei? Fiindcă el îşi da seamă că atunci cînd podoaba vieţii noastre cade de vîrstâ ori de vînturi, rămîne numai viţa, întinsă pe harag ori tîrîndu-se pe pămînt. Şi viaţa de toate zilele e simplă şi împletită din datorii, de la împlinirea cărora atîrnă fericirea. Toată lumea ştie şi judecă maA tot astfel, dar greutatea cea mare stă în aceea că în pasiuni judecata cade la fund, iar la suprafaţă plutesc numai pornirile. Fiu-său, care acum iubea pe fată, va fi nenorocit; Elencuţa, de asemenea; dînsul, suferea şi

el, fiindcă fata îi era dragă. Dar simțirile lor de azi erau numai podoabe, cari într-o zi trebuiau să cadă şi de sub ele să răsară: pentru Constant remuşcarea de-a fi lăsat pe drumuri un copil, către care poate s-ar fi întors; pentru Elencuța ura contra acestui copil şi gelozia contra mamei lui; pentru Silvia durerea vecinică a femeii şi a mamei; pentru băiat viața de bastard; pentru el, colonelul, amărăciunea...

— Nu!... zicea bătrînul, ridicînd capul. Elencuța cu vremea va uita, iar dumnealui dacă va suferi va fi firesc şi meritat. Şi eu îmi împlinesc o datorie...

Cît despre viața Silviei şi a copilului, colonelul nu se îndoi un moment de adevăr, fiindcă sunt unele întîmplări, pe cari chiar dacă prefăcătoria omenească le parodiază, sufletele drepte se refuză de a le pricepe altfel.

După minutele acelea de hotărîre, încordarea voinței bătrînului se slăbea ori de cîte ori chipul Elencuței îi răsărea în minte, căci o iubea ca pe fata lui. Şi zgomotul ostenitor al roatelor vagonului îi umplea capul de durere...

A doua zi dimineața ajunse acasă.

Se culcă să se odihnească, dar dormi rău. Cum se sculă întrebă de fiu-său.

Constant tocmai se gătea să se ducă la Mălini. Era îmbrăcat cu îngrijire, parfumat, vesel: cele două luni petrecute la țară îi întineriseră cu totul obrazul.

Bătrînul îl chemă în odaia lui.

X

— Bine ai venit, tată, zise Constant intrînd. Da'ce-i întunericul ăsta?

— Ridică o perdea.

Tînărul se duse să ridice perdeaua.

— Ce mai faceți voi? întrebă bătrînul, strîngîndu-şi nişte jurnale.

— Sărut mîna, bine.

— Ce face Elencuța?

— E bine. Era supărată că te-ai dus la Bucureşti fără să-i spui.

— M-am dus cu treabă, zise colonelul serios.

— Ai avut treabă la Credit?

— La Credit... nu. Apoi se îndreptă către masă şi luînd o hîrtie o întinse fiului său.

— Am avut treabă cu asta.

Era telegrama de la Silvia. El o desfăcu încet, cu presimțirea omului care aşteaptă o întîmplare, şi o ceti fără să zică nimic. Căută, ca şi în ziua cînd îi dase Silvia biletul bătrînului, să nu pară mişcat, dar, ca şi atunci, sîngele îi fugi din obraz şi deveni palid. După un minut, el lăsă hîrtia încet pe masă şi întorcînd capul spre fereastră:

— Mă aşteptam, zise el.

Bătrînul se uita la dînsul, surprins şi aproape indignat de răceala aceea.

— Şi nu întrebi dacă a murit, l-am îngropat, ce i-am făcut?...

— A murit băiatul? zise el cu putere.

Bătrînul îl privea pieziş, din ce în ce mai iritat şi mai aspru. Dar la întrebarea lui, care era mai mult un strigăt, se potoli.

— Ba, din fericire, nu, răspunse el.

Apoi, răsuflînd mai liber, adaose:

— Credeam c-ai pierdut orice urmă de simțire omenească.

Constant se îndreptă spre fereastră, părîndu-i parcă rău că-i scăpase întrebarea aceea. După un minut se întoarse.

— Ai fost acasă la dînsa? întrebă el.

— Da, am fost acasă la dumneata.

Tînărul tăcu, uitîndu-se înainte pe fereastră. Dar muşchii obrazului i se încordase atîta, încît se făcuse hidos de răutate,

— Ce mizerabilă creatură!... zise el, apăsînd pe cuvinte.

Colonelul se îngălbenise şi făcînd un pas către el, cu capul plecat înainte:

— Cine-i mizerabilă creatură, Constant?...

El tăcea. Colonelul îşi rezemase un genunchi de-un scaun, şi se uita la el, măsurîndu-1 din cap pînă-n picioare:

— Din ce aluat te-a făcut natura aşa de strîmb la suflet? zise bătrînul.

Constant îşi întoarse privirile la el şi se uită lung în ochii lui. După aceea se îndreptă către uşă. Tată-său, mai iute decît el, îi tăie drumul.

— Te indispune vorba mea şi vrei să te duci...

— Ba nu, răspunse fiu-său, dar îmi pare de prisos să facem scene de teatru.

— Da?... întrebă colonelul lung. Prea bine. Ţiu însă să-ţi spui că acela care a început teatrul eşti dumneata. Ne-ai făcut şă credem că eşti un om, şi văd că eşti un nimica.

Apoi se depărta de la uşă. Constant rămăsese cu mîna pe ivor. Colonelul se întoarse.

— Şi ca să nu mai jucăm teatru, te înştiinţez că dumneata nu vei lua pe Elencuţa. Destul atîta comedie!

Şi bătrînul umbla cu paşi mari prin odaie, respirînd greu şi tremurînd. Dar, ca şi cum vorba lui din urmă ar fi fost cheia care deschidea sufletul lui fiu-său, acesta se înmuie.

— Tată, nu înţeleg de ce legi între ele două lucruri aşa de depărtate.

— Care?... întrebă colonelul, orpindu-se.

— Elencuţa... şi cu femeia ceea.

— Fiindcă le-ai legat dumneata. Ai pornit din Bucureşti avînd casă, femeie şi copil, şi ai venit aici să tulburi liniştea fetei... şi pe-a noastră.

— Eşti nedrept, tată... Ştii că nu m-am gîndit la asta. îţi aduci aminte că nici nu vream să plec... Dumneata m-ai adus.

— Da, eu te-am adus, fiindcă îţi purtam de grijă, vream să te fac fericit... pe cînd dumneata te făcuseşi nenorocit pentru lungă vreme. Ştii că te-am întrebat, mi se pare, dacă ţi-ai găsit singur ceva: mi-ar fi părut poate rău să te văd însurîndu-te astfel; dar dacă mi-ai fi arătat împrejurările, n-aş mai fi zis nimic, căci un copil nu se lasă niciodată pe drumuri. Ai fi fost un bărbat... şi acum nu eşti decît un... o femeie!

— Eu cred că dumneata vezi lucrurile foarte mărite. Cine poate mai bine decît mine să ştie ce îndatoriri am către o astfel de femeie?...

— Cum?... zise lung bătrînul.

— Da, răspunse fiu-său, mai încet. Am un. copil cu o femeie ca aceea... e o nenorocire... o întîmplare de tinereţe. Şi cine poate şti întrucît e al meu...

Bătrînul se uita la el cu adevărată durere. Cît era de frumos, sub părul lui alb, apărînd pe doi nenorociţi, chiar Constant o văzu, şi-şi pierdu îndrăzneala de pînă aci. Colonelul se apropie încet de el, şi-i zise apăsînd pe cuvinte:

— Spune-mi pe cinstea dumitale de bărbat că copilul pe care l-am văzut eu nu este al dumitale, şi-ţi făgăduiesc să tac.

Dar Constant se uită în pămînt. Bătrînul se întoarse de la el şi zise mai încet:

— Iar bine că mai ai atîta mustrare de cuget.

Urmă o tăcere grea şi ameninţătoare.

— Şi ce vrei să faci? îl întrebă Constant.

— Vreau să te fac să înţelegi că e păcat să mai urzeşti şi alte nenorociri, zise bătrînul îmblînzindu-şi glasul; vreau să te rog să m-asculţi, fiindcă îţi voi binele. Eu sunt bătrîn, mai aproape de moarte decît de viaţă, şi dorinţa mea cea din urmă este să te văd fericit. Ce interes am eu?... Ştii bine cît îmi era de drag să mă gîndesc la tine şi la Elencuţa... Ei, nu se mai poate! Ai dărîmat tot.

— Deci, ce-i de făcut? îl întrebă tînărul descurajat.

— E de făcuj: să rămîi un om cinstit; să te întorci la copilul tău şi să îndreptezi ceea ce ai greşit.

— Bine, zise fiu-său aprins, dar atunci trebuie să mă depărtez de Elencuţa.

— Negreşit.

— Eu?., zise el tare. Mai bine mă-mpuşc.

— Eşti copil, hotărî tată-său dînd din cap. Nu-nţelegi că acuma e o datorie de-a spune Elencuţei adevărul?...

— Prea bine, i-1 voi spune. Dar dacă mă va ierta?...

— Nu te vei ierta tu, căci amorul trece şi viaţa rămîne, cu nevoile şi supărările ei. Rămîne părerea de rău; rămîne remuşcarea.

Dar Constant se încălzise şi, nerăbdător, zise bătrînului:

— Ei, îmi vorbeşti, tată, parcă aş fi un copil căruia i se spun poveşti...

Bătrînul ridică fruntea.

— Cum ai zis?...

— Am zis... am zis că poate ai dreptate, — dar şi eu am dreptatea mea. E cea dintîi dată în care simt că trăiesc. M-am renăscut, mi-e dragă viaţa, cred în ceva, cred... şi dumneata vii să-mi vorbeşti de nişte lucruri din altă lume, parcă firea omenească ar fi o biblie...

Colonelul se uita la el cu nelinişte şi aproape cu mînie, dar căută să se stăpînească.

— Va să zică eşti hotărît să te duci înainte? întrebă el.

— înainte!... cu toată inima şi tot sufletul !... răspunse acesta.

— Prea bine. Mergi sănătos, zise bătrînul, întorcîndu-i spatele.

Constant ieşi. Colonelul chemă pe fecior şi zise să-i puie caii. Se-nvîrtea prin odaie galben şi aproape dezgustat de fiul său. Dacă ar fi fost îmbrăcat în minutul acela, s-ar fi dus pe jos la Mălini şi ar fi vorbit mamei Elencuţei cu înflăcărarea unui tînăr de 20 de ani, nu cu liniştea şi temeiul bătrîneţii. Dar pînă să se-mbrace şi să-i puie caii trecu încă vreme. Puţin cîte puţin el se linişti şi mintea reveni în scaunul ei. în locul hotărîrii puternice de mai înainte, veni tristeţea. Era drept ceea ce voia el, dar în cele din urmă vinovatul era fiul său, singurul lui copil.

— Şi Doamne fereşte, zicea el, e în stare să facă vreo nebunie!....

Se gîndea şi iar se gîndea. Cînd însă prindea din nou firul întîmplărilor, adevărul îi răsărea clar în minte, şi vedea că nu era alt mijloc de scăpare: trebuia să spuie mamei Elencuţei adevărul, şi dacă dînsa ar fi

fost destul de bună ca să ierte greşeala fiului său, să caute împreună mijlocul de a o îndrepta.

Cu această hotărîre se urcă în trăsură şi plecă la Mălini.

în vremea asta, Constant, ieşind de la tată-său, se simţi un moment rătăcit. Cu pasul nesigur se îndreptă spre maică-sa, ca spre singura lui scăpare. Deşi niciodată nu-şi dase drumul pornirilor inimei faţă de dînsa, acuma acolo îi era unica speranţă. încet, palid, intră la bătrîna, căutînd să-şi ascundă cît mai bine mişcările sufletului. El începu să spuie bătrînei aproape zîmbind scena lui cu tată-său, şi aduse vorba şi despre Silvia, zugrăvind-o, cu sălbăticia cu care un amor nou sfîşie pe unul vechi şi umilitor, ca pe adevărata cauză a celor ce se întîmplau acum. Bătrîna, a cărei inimă era închisă la orice simţire generoasă şi care nu trăia decît cu prejudecăţi, îl aprobă cu totul. Ea opri pe Constant de ase ducenumaidecît la Elencuţa şi scrise mamei ei rugînd-o să vie la dînsa: avea să-i spuie ceva. Nu dete nici o însemnătate furiei colonelului.

Se întîmplă însă că mama fetei nu fu de aceeaşi părere. Deşi era veche prietenă cu colonelul, dînsa văzu în fapta cinstită a colonelului cu totul altceva. Fiind un suflet de văduvă devenită bărbat, bănuitoare, gîndind strîmb, socotind că toată lumea o înşală, — ea hotărî că a.ghicit tot: bătrînului sau poate femeiei lui, semeaţă coana Păuna, nu le mai convenea căsătoria aceea, şi astfel născoceau fel de fel de snoave.

— Căci altfel, zicea ea călugăriţei, ce însemnează scornitura aceea a colonelului? Un om care a avut o femeie, — ei, şi?... Putea prea bine să lase să se facă nunta, sau să-i dea ceva acolo să tacă, — şi mai pe urmă văzînd şi făcînd... Parcă nu se întîmplă în toate zilele asemenea lucruri! Dar nu înţelegi tu, Xenio, zicea ea călugăriţei cu un aer de adîncă pricepere, C& aici e chestia de... uite popa nu e popa? Şi ştii ci eu nu sunt deprinsă cu mutrele nimănui.

Biata călugăriţă tăcea, neîndrăznind să-şi spult părerea.

Cea mai încremenită însă fu Elencuţa, cînd II sllt mă-sa să-şi pregătească cufărul.

— Pentru ce? întrebă fata, fără gînd de-a se supune.

— Pentru că d-nul colonel a venit să-mi spuie că lucrurile nu mai sunt cu putinţă.

Fata asculta cu nedumerire, deschizînd ochii mari.

— Cine? zise ea cu neîncredere, moşu State?...

— Da, moşu-tu State.

Ea se încercă să rîdă.

— Asta-i vorbă de clacă...

— Vorbă!... răspunse mama-sa răstit, prea bine, du-te de gîtul unui domn care are femeie şi copil, zise ea trecînd într-o altă odaie şi închizînd uşa cu zgomot.

— Mămucuţă, zise fata, călugăriţei, ce, v-aţi apucat să rîdeţi de mine?

— De, mamă... răspunse bătrîna, ridicînd din umeri.

Elencuţa se legă de gîtul ei, ca o nevoie, şi n-o lăsă pînă nu-i spuse tot: cum a venit colonelul, ce-a zis, ce i-a răspuns mama. Fata se îndreptă grabnic spre camera ei,

— Mă duc să vorbesc eu cu moşu State...

— Nu, mamă, nu face una ca asta, şade ruşine. Mămucuţă, mă rog matale, nu face o asemenea faptă... aud vecinii... află lumea...

— Das* s-audă... zise ea cu încăpăţînarea unui copil alintat.

Dar ctod călugăriţa tăcu, „aud vecinii" răsună în urechea ei ca o vorbă mare. Vecinii fetei erau de toată mîna, şi nici nu vrea să ştie de ei. Dar, printre dînşii era şi Ida...

Fata îngheţă în picioare, dreaptă, fără suflare, albă ca o hîrtie. Ea se uită înainte-i, mototolind o panglică de la rochie, şi rămase astfel mai multă vreme.

— Bine, zise ea călugăriţei.

Şi se duse singură în odaia ei. I se părea că-i bătuse cineva două cuie în tîmple. Vorba aceea „femeie şi copil" i se rostogolea în minte ca un vis furios care aduce lucruri străine şi pline de spaimă. I se închega toată închipuirea într-o stană neagră, necunoscută, care lua forme strîmbe, mătăhăloaSe, ce se duceau de la un ochi la altul, pricinuindu-i o adevărată durere fizică. întinsă pe pat, cu privirile pierdute în plasa perdelelor, îşi pusese o mînă pe frunte şi căuta pe

cineva care s-o ajute, s-o scape... Şi cînd figura colonelului îi veni în minte şi apoi a lui Constant, ce adfacă mîhnire i se revărsa în inimă!... Cu durerea cu care o mamă se desparte de un mormînt în care natura a închis rămăşiţele copilului ei, se despărţi ea, în faptul sufletesc, de chipurile acelea. De plînse, şi lacrimile curseră, tăcute,, pe pernă...

Tocmai seara veni călugăriţa s-o vadă, de-abia deschizînd uşa.

— Mămucuţă, zise bătrîna cu frică, uite, maică-ta mă trimite să te întreb dacă eşti gata.

— Gata, gata, răspunse Elencuţa, sculîndu-se.

Bătrîna o văzu în ce hal era şi-i luă capul în mîni, sărutînd-o. Jalea lor se amestecă în tăcerea durerii.

Şi noaptea plecară.

Pe cînd acestea se petreceau la Mălini, Constant şi Păuna aşteptau pe coana Dizica.

Bătrîna, după cum s-a spus, socotea lucru fără însemnătate. Tînărul însă sta ca pe cărbuni. S-ar fi dus de-o mie de ori la Elencuţa, dar, cu temerea oamenilor care se ştiu vinovaţi, se supunea voinţei altora, anume a mamei sale.

Colonelul era îngrijat. Văzuse că Mălineasa îl înţelesese pe dos, dar nu putea face nimic. El aştepta să se desfăşure lucrurile după legea lor firească, avînd conştiinţa limpede a unui om care şi-a împlinit o datorie.

în sfîrşit noaptea trecu, Dumnezeu ştie cum pentru toţi. A doua zi, Constant, văzînd că nu vine nici un răspuns, şi nici bătrîna, hotărî să se ducă la Mălini, întîmple-se ce s-o întîmpla. Atîta îi era de dragă Elencuţa, încît trecea peste toate cuviinţele. Se gîndea s-o vadă şi să-i spuie tot adevărul, să se roage de ea, s-o înduioşeze. Se bizuia şi pe simpatia fetei pentru el; spera că poate şi călugăriţa îl va ajuta; nădăjduia, ca toţi înamoraţii, că împrejurările îi vor fi prielnice şi, cu puterea cu care dragostea e legată de viitor, era sigur că va birui toate greutăţile.

Dar cu cît se îndoi mai puţin la început, cu atît mai mult se miră de răspunsul ce primi la Mălini. Cînd se

opri la scară şi voi să se dea jos, ieşi o slugă cu căciula în mînă şi-i zise:

— Nu-i nimeni acasă, cucoane.

— Ce fel?...

— Cucoanele au plecat.

— Unde?...

Sluga dete din umeri.

— Maica Xenia nu-i aici?

— Uite mai adineaorea plecă şi dumneaei.... spre monăstire.

El rămase în trăsură, uitîndu-se la sucmanul ţăranului fără să-l vadă.

— Cînd au plecat? întrebă el din nou.

— Aseară.

— întoarce! zise el vizitiului, şi la gară!...

îi rămînea speranţa de-a afla acolo drumul ce-l luaseră. Ajunse la gară în zbor. Cum se dete jos, alergă la casier. Acesta, nefiind încă ceasul trenului, nu era acolo. Constant găsi pe un ajutor al lui, care îi spuse că în adevăr cele două femei plecaseră cu trenul de noapte, şi, fiind staţia mică, se putu constata de pe bilete că se duseseră la Botoşani.

— La Botoşani... zise Constant lung şi nesigur.

Apoi ieşi încet, tăcut, şi se îndreptă spre trăsură. Vizitiul se uita la el nedumerit.

— Coane... pălăria...

Constant duse mîna răpede la cap, şi se întoarse să-şi ia pălăria, pe care o uitase în biuroul casierului.

Plecară înapoi. Pe drum nu văzu nimic. Un singur lucru i se aşezase în suflet, ca o piatră într-un pustiu: „a plecat".

El urcă scările acasă şi intră de-a dreptul la bătrîna. Galben şi fără putere se aşeză pe un scaun.

— A plecat, zise el.

— Unde ? întrebă Păuna repede.

— Cine ştie... la Botoşani...

— La Botoşani!... Nu cred, zise ea cu îndoială. N-au pe nimeni.

El se sculase.

— Diseară plec.

— Unde, mamă? întrebă bătrîna neliniştită.

El însă se îndreptase spre uşe: la întrebarea ei se opri, o privi o clipă şi ridică din umeri, parcă ar fi considerat-o ca pe un copil. Apoi ieşi. Pe tată-său nu voi să-l vadă.

Coana Păuna, îngrijată, chemă pe colonel şi-i spuse cele ce se petreceau, aruncînd toată răspunderea pe el.

— Nu mă mai amărî şi dumneata, zise bătrînul. Nu cunoşti împrejurările şi nu mă înţelegi nici acum cum nu m-ai înţeles niciodată, adaose, pierzînd răbdarea şi voind să iasă.

— Pleacă... zise bătrîna în urma lui.

Colonelul se întoarse răpede.

— Unde pleacă? întrebă el.

— Ştiu eu... după dînsa.

— Bine, bine, zise colonelul cu mulţumire, lasă să plece. E un bine că pleacă... Lumea are să-l liniştească, Dacă o-ntîlni-o şi se vor întoarce, Dumnezeu să-i binecuvinteze. Eu mi-am făcut datoria. Dar nu o va întîlni... încheie bătrînul. Spune-i, Păuno, că-i deschidem credit la Alpengriin, şi lasă-l să plece...

Şi în adevăr Constant plecă.

*

Vara trecută, sus, pe malul Şiretului, în grădină, colonelul sta într-un fotoliu de lemn, mîngîind capul unui copil blond, cu ochii albaştri. Fiu-său, la dreapta, citea, iar alături Silvia, cu mînile pe genunchi, se uita în lungul apei, legînd cele tainice ale sufletului cu întinderea himerică a spaţiului. Era linişte. Cîte patru puneau la mijloc viaţa fiecăruia, căutînd s-o strîngă cît mai bine la un loc. Dacă gîndurile lor luau adesea altă cale, vina era a naturei noastre omeneşti, care nu urmează decît drumul legilor sale.

în timpul lipsei lui Constant, coana Păuna murise. După vreo cîteva luni, bătrînul, singur şi uitat de toţi, adusese la ţară pe copil şi Silvia, şi cînd veni fiu-său îi găsi acolo. El se întorcea cu aceeaşi rana, dar dusă oarecum în partea nematerială a vieţii. în drumul lui se oprise la Iaşi şi aflase că Elencuţa se mărita şi lua pe Comăneşteanu. Ştirea îi pricinui o lungă înduioşare; zîmbi trist cînd i se spuse că ele

petrecuseră mai tot timpul la moşie pe cînd el le căuta prin lume, — şi fără nici o putere se supuse soartei. Moartea mamei sale îl duse în braţele bătrînului de-a dreptul, fără nici o explicare, şi cînd văzu alături pe copil şi pe Silvia se uită la el fără mirare.

Astfel trăi mai departe, reîntocmindu-şi viaţa încetul cu încetul, fără revoltă şi fără zgomot. Era hotărît să asculte pe tată-său şi să ia pe Silvia după trecerea timpului ie doliu. Pentru toate avea măsură şi pricepere, aşa, ca a celorlalţi oameni, căci pentru el îi răsărise în suflet lucrul cel mai greu de găsit în lume: un ideal.

Elencuţa se mărita; poate îl uitase, căci aşa e lumea; poate să făcuse urîtă...

Erau toate în zadar: lui îi rămăsese suavitatea simţirilor, a căror tinereţe părea că se eternizase în icoana ideală, a acelei femei, şi lumea, în afară, nu-1 putea face nici mai fericit nici mai nenorocit.

O SCENĂ ANTICĂ

De sus de la munte se coboară seara, o, Clitumno,
Spre tine turmele ; în apa ta, flăcăul umbrii
îşi scaldă nevolnica oaie,
Pe cînd

Către dinsul, de la sinul ars al mamei
Ce şede discuită pe prispă si ctntă,
Un copil se-ntoarce ţi cu chipul rotund
Surîde;

Gînditor, tatăl, cu piei de capră
Acoperit plnă la brlu, ca faunii antici,
Stăpineşte carul boit şi puterea
Frumoşilor junei.

A frumoşilor junei cu pieptul voinic
Şi mîndri pe cap cu coarne tunate,
Blinzi la privire, albi, — precum erau dragi
Dulcelui Virgiliu.

CARDUCC1, A IU Fonti di Clitumno'

Spre toamnă, pe la începutul lui octombre, Roma e încă locul de privelişte a unei scene biblice, ce s-a păstrat pînă în zilele noastre aşa cum era acum două mii de ani.

Cînd spre vară, soarele arde Campana romană şi usucă florile, ciobanii pleacă. Munţii Albani, Sabini, Umbria, Etruria, bălţilepontine, văd deodată popolîndu-se dealurile şi pădurile de turme nenumărate,

de cirezi şi herghelii. Ca tot ce este viu şi sănătos, vita simte nevoie să călătorească, cînd undele de căldură vin pe aripa Sirocului să înăbuşe răsuflarea cîmpului. Firul de iarbă se răsuceşte; pomii de fructe, osteniţi, de-abia se ţin pe râzămători; viţa se vîrteşte şi se ascunde pe trunchiul copacilor; pămîntul se macină, — numai măslinul, sur şi gîrbov, pare a se simţi bine în arşiţa vîntului. Nimic nu e comparabil cu viaţa ce sclipeşte în lumina acestui pustiu, locuit de ruine, însoţit de melancolia apeduncurilor părăsite, cîntat de ţipătul unei rase stranii de rîndunele. Liniele orizontului se îneacă în apele unui eter prăfuit; vîrfurile Apeninilor răsar ici şi colo, parcă ar vrea să scoată capul de sub pîclă şi să dea de aer; Teveronele şerpuieşte tăcut dinspre Tivoli, iar Via Appia se strecoară subţiratică spre Albano. Peste tot planează timpul.

Toamna însă schimbă priveliştea. în urma ploilor de septembre, pămîntul, leşinat, începea se înviora. Frunzele de la pomii slabi cad; dar portocalii, lămîii, tufele de laur şi de dafin, bradul şi moliftul, smochinul, prind a zîmbi de o viaţă nouă. Văile şi dealurile din jurul Romei dau în verde; bruma ce cade noaptea deabia roşeşte vîrful finului; barierele de leţuri ce megieşesc suhaturile între ele se ridică; steiurile antice din fundul rovinelor se curăţă; căsoaia de piatră se deschide...

Vin oile.

Noaptea tîrziu, de-a lungul Viei Venti-Settembre, or pe Corso, or pe Via Nazionale, străinul, neobicinuit cu asemenea scene, e deşteptat din somn de un zgomot surd, depărtat, continuu, care se apropie cu încetul, se cadenţează, începe a semăna cu ropotul mărunţel al ploii. Dacă-ţi ridici capul şi-1 asculţi mai bine, se aude un murmur de glasuri necunoscute: o voce cheamă, alta porunceşte; un ţipăt de copil se amestecă cu mugetul calm al unui bou; unui fluierat lung răspunde o şuierătură ascuţită... Ce e?

Deschizi fereastra şi priveşti.

O scenă absolut unică se înfăţişează ochilor. La lumina felinarelor se desfăşură o pînză fantastică de fiinţe cenuşii, care umplu strada de la un capăt la altul, trecînd necontenit. în fruntea turmei păşeşte ţapul, purtînd de gît o teleancă răguşită, care sună măsura sălbatecă a unui cîntec barbar. Pe de lături se aţin ciobanii, îmbrăcaţi în piei de capră, ale căror miţe le dau aerul unor fauni. Din distanţă în distanţă paznici călări, numiţi *butteri,* cu lungi suliţe de lemn în mînă, apar ca nişte umbre ameninţătoare. Aceştia, între dînşii, se înţeleg prin fluiere. Ei umblă călări pe cai sălbateci, cu cozile pînă în pămînt; au şele cu pulpane vătuite, cari noaptea le slujesc de perne, iar de gîtul murgului poartă răsucit priponul. în urma fiecărei turme vine casa stăpînului. Un car pe două roate, cu o păreche de boi de o nespusă bărbăţie, duce dintr-un loc într-altul acareturile proprietarului. E corabia lui Noe. Un munte întreg se ridică pe puternica osie: saltele, scaune, mese de lemn, căldări în furci, — printre cari şi-a făcut cuib, sub un acoperiş cu covergi, stăpîna şi copiii; apoi, alături, cuşca cu porumbi, cu găini, cu curcani; cît colea porcul familiei; mai în coadă, viţelul, cu cele patru picioare legate, pe care vaca, ce vine pe urmă, îl miroase printre gratii. Sub car, cînii, ruşinaţi de oraş. în dreapta şi în stînga, doi-trei *butteri* apără avuţia.

Carul acesta, una din miile rămăşiţi de la străbuni, de lemn vînjos de fag, avînd jugul înflorat cu zbanţuri de aramă, e întocmai plaustrul antic cu taurii lui:

„Fagul cioplit şi făcut osie va scîrţîi sub greutatea încărcatului, şi înjugaţi la o oişte de aramă, juncii vor trage din greu..."

Boii sunt de qfrumuseţe cum nu mai are altă ţară: formele, minunate; ochii, mari şi buni, se uită cu blîndeţe; coarnele, imense dar bine înfipte, sunt o nespusă bogăţie pe fruntea lor albă şi pătrată. Cînd se înfurie, priveliştea e măreaţă şi demnă de Virgiliu:

„Cap la cap, îşi încrucişează coarnele şi se izbesc cu groaznice mugete, cari fac să răsune pădurile şi vastele ceruri."[2]

în tot agrul şi castelele romane, de la Tivoli pînă la Albano şi de la Apenini pînă la mare, acesta e boul

de muncă. Un *boar,* cu picioarele pe tînjală şi rezemat de monumentul din car, în mînă cu două hăţuri de cînepă, ce trec printre coarne şi se prind de nări cu un belciug de fier.

Aşa trec turmele in Campanie nopţi întregi de-a rîndul.

Roma, 1889

ÎN CARANTINĂ

Era o zi minunată de toamnă, pe la trei ceasuri după prînz, cînd trenul se apropia de gara Predeal.

Cel ce scrie aceste rînduri se întorcea de departe şi după multă vreme de lipsă, către plaiurile ţărei sale. Planuri, ambiţie, visuri de tinereţe, legături strînse cu străinătatea[1], nici una nu mai avea puterea de a-l ţine în marginele pacinice ale vieţii obişnuite. O aprindere sufletească rară îl stăpînea[2], ca pe vremea cînd, copil, trebuia să se culce în noaptea de Sfîntu Vasile în aceeaşi odaie cu jucăriele, spre a se deştepta tocmai a doua zi şi a le vedea,. De la cele dintâi gări din Comitatele româneşti, apăruse căciula ţurcănească zidită qa o coroană pe plete voiniceşti; zeghea fumurie aninată de umeri largi; chipul senin, cu nasul drept, aşezat de fire bărbăteşte sub fruntea mîndră şi pe gura blîndă[3], — şi parcă o ironică întrerupere a împrejurărilor de astăzi venea să tulbure plăcerea călătorului, făcînd să răsune la fiecare staţie nume sălbatece, *hom-to-rom, dohanitza* şi alte asemenea necuviinţe de sunete, de părea că toate poloboacele goale din lume s-ar fi pus să hodorogească între ele.

în trenul ce venea de la Braşov se urcase şi politzmaisterul acelui Opid, un domn grozav de vorbăreţ, care se lăuda a fi fost în vremuri om mare, deputat, amicul lui Koloman Tizsa[4]. Cu degetul de-a pururi pe vîrful mustăţei, ar fi părut un om *â succes,* dacă o

dîră de picături grase pe jiletcă şi gheroc n-ar fi dovedit că firea omenească este în general slabă, iar în particular a d-lui politzmaister supusă la ispitele stomahului. Ceea ce însă nu-1 împiedica de a ieşi adesea din compartimentul nostru şi a năzui cu privirea la cel vecin, înlăuntrul căruia se găsea o doamnă singură, cu părul blond, prea frumos. Se înţelege de la sine că mîna nu se mişca cu nici un preţ de pe mustaţă în împrejurarea aceasta.

îmi aduc aminte de d-1 politzmaister, fiindcă, efa unul din acei muritori nelegiuiţi şi vai! aşa de numeroşi, cari brodesc toate lucrurile la nevreme- Bunăoară vorbea de slava Ungariei şi frumuseţele de la Pesta, tocmai cînd pe mine mă supăra numele ungureşti; aprindea un muc de ţigară de foi chiar în momentul în care eu stingeam ţigarea mea; lăsa deschis geamul de la vagon, taman la gura unui tuneL Nu se poate face nimic în contra fatalităţei. Aşa vrea soarta, să te batogeşti în mahorcă unui mădular al statului maghiar, pînă ce vremea o schimba tutunul or pe unguri.

Şi pe cînd mă gîndeam că mai degrabă se preface tot tutunul în iasomie, soarele scăpata în fundul văilor, luminînd rîpele scorburoase şi întunericul brădişului cu raza sa aurie, ce tremura în limpeziciunea aerului mvnţilor. Văgăunile pietruite de şioaie se coborau pînă în albia Prahovei[5], pe cînd pe partea ceealaltă poieni muşcate de brumă întindeau covoarele ierburilor lor pînă sub poalele Bucegilor. Din cînd în cînd cîte un ţăran, doi,, răsăreau în fuga panoramei, ca nişte eroi ossianeşti: Cucullin şi Fingal[6]; şi prins de indiferenţa natureî către toate, îmi veni în minte încîntătoarea istorioară a lui Cornallo şi Galvina. Era Cornal domn stăpînitor a o sută de plaiuri; din mii şi mii de izvoare se adăpau cerbii lui, şi mii de stînci răspundeau în echo la lătratul ogarilor săi; chipul său era însăşi suavitatea tinereţei; era braţul său moarte de eroi. Al gîndurilor sale una era doamna, şi frumoasă, frageda Galvina, fiica lui Colonco: ea părea soare între femei, şi părul său biruia neteda aripă a corbului; destoinici la vînătoare îi erau cîinii; fluiera în vînt coarda arcului său...

Politzmaistrul tocmai revenea. Dăduse o tîrcoală pe la geamurile vecine, şi închidea dintr-un ochi foarte cu şiretenie, sărutîndu-şi vîrful degetelor cu pocnet. Era pe cale de a i se aprinde călcîile. Ce umbli cu Ossian şi Galvina!... Iată realitatea cum se înfăţişează: un soios de ungur, care se simte atras de părul blond al unei necunoscute; şi deşi ştiam că dragostea de lucruri noi este caracteristica cea mai sigură a spiritelor mediocre, în care rubrică intră mai mult de jumătatea speţei umane, mă hotărîi să întreb pe tovarăşul meu de drum cine era doamna de alături...

Trenul se oprea la cea din urmă staţie ungurească, unde nu mai era unguresc decît un chipiu de pe creştetul unui creştin şi un animal ce-şi purta melancolic şunca prin faţa trenului.

Politzmaistru aprindea ţigara de foi, — fiindcă, se înţelege, eu tocmai aruncasem pe a mea. Geamantanele erau coborîte din locurile lor. Pe dreapta se văzu o sentinelă românească, un curcănar, stînd liniştit lîngă ghereta lui, — iar subsemnatul îşi simţi inima bătînd mai rar, parcă ceva nou şi neobişnuit avea să se întîmple.

E poate adevărat că patriotismul este o prejudecată. Cine însă nu s-a simţit mişcat, la revederea pămîntului ţării sale? Cine a colindat lumea în lung şi în larg, şi nu a priceput cum se depune, încetul cu încetul, în fundul sufletului, azi o aducere-aminte, mîine o părere de rău, mai tîrziu o nemulţumire de lumea străină, cari toate la un loc se topesc şi distilează dorul de ţară? Dan Căpitan de Plai, care, prins de hanul tătarilor, cere înainte de a muri să mai vadă o dată plaiurile ţărei sale, şi porneşte călare trei zile şi trei nopţi pînă ajunge la hotare iar acolo descăleca, îşi face cruce şi sărută pămîntul Moldovei, — este cea mai bărbătească icoană a acestei stări sufleteşti.

Curcănarul de la graniţă, uscăţiv şi rău îmbrăcat, dar serios, făcea un contrast îmbucurător cu bocîncarul roş la faţă al vecinilor. în chipul lui senin, de o gravitate blîndă, se oglindea toată singurătatea munţilor,

melancolia vremei trecătoare, conştiinţa ce pare a trăi în toţi adevăraţii plugari că firea îşi are vrerile ei, că nu poţi lupta cu iarna:

S-a dus cucul, spînzuratul,
Şi de-atunci m-a prins oftatul."

în asemeni dispoziţie sufletească intram în gara Predeal.

Cele dintâi obrazuri cu cari ne întîmeam erau ale jandarmilor. Urcaţi deja pe aripa vagonului parcă ar fi călătorit cu noi, ei strejuiau uşile dinspre gară, spunînd că „nu se poate" pe acolo.

— Aşteptaţi că vine acuma trenul-holeră.

în vremea asta peronul era prins de funcţionari cu şapcă roşie, cari zărvuiau fără rost de la un vagon la altul, chemîndu-se: „Iancule, Dumitrescule, e cineva? nu-i nimeni, adu-mi registrul, ţine cheia"; locomotiva şuieră cu disperare; „dăţi-vă la o parte, domnilor" striga şeful de tren; „Ioane mă, spune Mandi să-mi trimeată rufele spălate", zicea un glas din clas-a 3-a; „adio, ţaţă, adio, nene"; un călător grăbit calcă peste un cîine, care schiaună; doi inşi se izbesc piept în piept şi-şi cer iertăciuni înjurîndu-se; clopotul sună a 3-a oară; un funcţionar gata să se repeadă în dreapta, se repede în stînga, cine ştie de ce... în sfîrşit trenul pleacă...

Iată-ne noi rămaşi singuri în vagoanele noastre, cu jandarmii la uşă.

Deşi momentul nu era din cele mai încîntătoare, viaţa aceasta fără echilibru stabil, zarva, mişcările necumpănite, vorba românească în toată săltăreaţa ei manifestare, îmi redeteră, fără altă pregătire, conştiinţa de locul în care mă găseam, şi mi se păru că nu lipsisem niciodată din ţară.

în vremea asta două vagoane de clasa a 3-a se apropiaseră de-ale noastre. A le chema vagoane este aşa o fodolie de vorbă: niciodată cloşcării mai neomenoase nu fură locuite de oameni. Aci ne grămădirăm unii peste alţii, cufere, persoane, cîini, bulgari. Politzmaistml, doamna cea blondă, şi peste toţi jandarmii. Trenul astfel alcătuit merse de se aşeză pe o linie laterală, unde trebuia să aştepte trecerea unui confrate de la Bucureşti respectabil fiindcă n-avea holeroşi. Şezurăm astfel vreun ceas. Minunaţi erau bulgarii (o ceată ce se întorcea de la muncă) cu maimuţele lor. Văzînd că-i treaba pe pierdere de vreme, scoaseră unul o lăută, pe care o înfipse cu coada în brîu, altul o dairâ, iar un al treilea din cei cu maimuţele, îşi puse dobitocul să joace. Dar din nenorocire locul era prea strîmt. Atunci proprietarul maimuţei se coborî pe şine, şi cu el toată lumea, şi începu nunta. Soldaţii făceau un chef nespus, pişcînd coada bietei maimuţe, care cu o scufie roşie în cap, sărea roată împrejur cu ochii ţintă pe căprarul care o supăra. Astfel îndrumat lucrul începea să fie mulţămitor cînd deodată se văzu din vale un domn alergînd din toate puterile şi făcînd semne disperate: „Căprar mizerabil, am să cer să te pedepsească, astfel păzeşti dumneata carantina? !", urla el cît îl lua gura. Era unul dintre *sanitari.* „Poftiţi, domnilor, sus! cine v-a dat voie să vă coborîţi?" zicea căprarul, parcă n-ar fi fost el cel ce trăgea maimuţa de coadă. Degrabă toată lumea se urcă din nou în cloşcării, unde peste cinci minute, aerul era ca în iad, infectat de miroasele cele mai poznaşe. Doamnele mai cumsecade respirau prin manşon: domnii înnodau ţigară de ţigară. în cele din urmă dete Dumnezeu şi plecarăm.

Peste trei minute eram în carantină.

Iată o instituţie în care desigur omenirea n-a făcut nici un progres, căci baratcă în care ne coborîrăm nu putea fi mai strîmbă şi mai murdară în veacul al Vl-lea, pe vremea ciumei de sub Papa Grigore cel Mare[8]. Această farsă piramidală, născocită de birtaşi şi pătimită de public, era pusă sub ocîrmuirea unui medic, asistat de doi sanitari şi de o companie de soldaţi.

Da o masă mîzgălită de cerneală şi altele, unul din sanitari înscria numele fiecărui martir, care trebuia să plătească 10 franci (dragă Doamne drept chirie) şi apoi să treacă la dezinfectare. Operaţia înscrierii trebuia să fi fost foarte grea, deoarece dură un secol. Da fiecare nume se iveau neînţelegeri între doctor şi

sanitar. Doctorul zicea că el e *expeditiv,* iar sanitarul că e *legal.*

— Dă-i drumul, domnule, înainte, fii mai expeditiv, *pour l'amour du ciel.*

— Domnule doctor, trebuie să scrim numele omului exact.

— Exact, neexact, dă-i nainte, că ne-a apucat noaptea, pour l'amour du ciel. (Doctorul învățase la Paris).

— Cum te cheamă, măi bade? întrebă sanitarul pe un țăran, care scotorea de un ceas în fundul chimirului-

— Matei Zăbavă.

Un hohot de rîs primi numele țăranului.

— Bade Zăbavă, dă-te la o parte, pour l'amour du» ciel, să înscrim pe altul.

Veni rîndul bulgarilor. Cu maimuța în spinare, cel. dintâi ce se înscrise, rămase încremenit cînd auzi că trebuie să plătească zece franci.

— Dura lex sed lex, zise doctorul înălțînd din umeri>

Maimuța foarte mulțumită de citația doctorului,. clipea din ochii ei șugubeți, parcă ar fi priceput latinește. Bulgarul pretindea că n-are zece franci.

— Să-1 dăm înapoi peste graniță, zise doctoruL

— Nu se poate, zise sanitarul, nu e legal.

— Degal, nelegal, puțin îmi pasă.

în vremea asta, cei ce se înscriseseră stau la țarc„ în fundul gheretei, fiecare cu geamantanele alături și numai unul cîte unul trecea, ca oile la strungă,, printre patru soldați. Aceștia, cu o tulumbă în. mînă, te făceau liuliu de acid fenic; ți-1 vîrau prin buzunare, pe după gît, prin legăturile cu mîncare ale bieților oameni, prin mănușile doamnelor, mai cu seamă prin mănuși, pe care aveau o pică deosebită. Așa că ieșeai din mîna lor murat ca un șoarece, și fără speranță de a te usca în curînd, de vreme ce rufăria din cufăr pătimise aceeași soartă.

Cînd se isprăvi și operația înscrierii, era noapte cumsecade. Acum începea odiseea căutării cvartirului. Prin gropi și văgăuni de tot felul, se ajunse la. o căscioară, în vale, dincolo de apă, unde doctorul

•zicea că e o odăiță „numa de drag să faci carantină". Foarte bine. Cînd însă dădurăm să intrăm, sentinela nu ne lăsă, iar căprarul de post ieși și spuse soldaților noștri că toate odăile sînt prinse, că în una sunt 5 holeroși, în alta 3, iar în a treia 4 *madame.* Sanitarul care venea în urma noastră, luă pe căprar la o parte și-i vorbi la ureche. Rezultatul acestei convorbiri fu dezastruos: o cameră goală, umedă, tocmai în fundul curței ne era partea. D-1 sanitar deschise ușa cu o mișcare plină de noblețe, și zise solemn:

— Pentru cei patru domni ce sunt cu noi...

Unul din *cei patru domni,* furios, zise sanitarului:

— Și pentru *doamna.*

Doamna era persoana cu părul blond din tren. Ea venea după soldați, tăcută, cu un săculeț negru în mînă, cu un chip serios, hotărîtă parcă să îndure toate mizeriele. Această modestie mă făcu să cred că e o străină, ce vine pentru întîiași dată în țară. Ce părere trebuie să-și facă de români!...

între odaia ce ni se oferea și odăile deja ocupate, era o ușă închisă.

— Cine șade aici? întrebă un domn.

— Asta-i o cameră rezervată pentru ministrul francez.

— D-nul de Coutouly?... Te înșeli, d-le sanitar, d-lui e la București.

— Nu d-1 Coutouly, un altul, d-1 Cîrcodan, Corgîdan, nu știu cum dracu îl cheamă.

— Da' ia deschideți s-o vedem și noi.

— Nu se poate.

Și fiindcă unul și altul începea să protesteze, d-1 sanitar înălță glasul:

— D-lor, suntem cu toții români, trebuie să știm a ne face datoria către țară ! Voiți d-voastră să ne arătăm grobiani către străini?...

— Așa este, dar doamna asta e străină, zisei eu, cu sfială.

— Fiți pe pace, d-le X, îmi zise el pe nume, aranjăm noi lucrurile cum e bine.

— A !... Atunci strecurați-mă de se poate prin preajma dumisale...

El se uită la mine, cu ochii lui de băiat bun dar fără nici o expresie, şi zise zîmbind:

— Avem ordine de la Direcţie să despărţim sexele.

— Atunci trebuie să ne supunem; însă grea misie v-a dat Direcţia.

— Nici chiar femeile cu bărbaţii lor nu pot sta împreună...

Nu mai era nimic de adăogat faţă cu o asemenea măsură de inutilitate publică.

în vremea asta sosi şi doctorul. El se opri în pragul scărei, şi-şi încrucişa mînile cu desperare pe piept.

— Domnule sanitar, nu aici!... Pour l'amour du ciel, o să mă-mbătrîniţi! Nu ţi-am spus să duci pe domnii la casa preotesei?

— Ba da, însă acolo nu sunt decît două odăi pentru ministrul francez.

— E i, al dracului ministru ! zise unul; intră ca Bosco pe toate barierele.

— în cîteva exemplare soseşte d-1 aista? întrebă un moldovean.

— Ştiţi, domnule X, îmi zise doctorul, e d-1 Cogordan, delegatul francez în comisiunea Dunărei... Trebuie să ştim a ne face datoria către ţară. Nu putem să ne arătăm grobiani către străini...

— Foarte adevărat, răspunsei eu, căutînd să plac d-lui doctor; dar nu mă uitaţi şi pe mine...

— Fiţi pe pace.

Şi aşa ne întinserăm din nou pe drum, tăcuţi, aşteptîndu-ne la fiecare moment să dăm în vreo groapă. în preocuparea mea de soarta picioarelor, îmi veni în minte fraza sacramentală: „Datoria către ţară,, grobiani către străini". Cine să fie autorul: doctorul sau sanitarul?...

Dar dînd tocmai atunci într-o văgăună, rămase şi această întrebare, ca multe probleme ale universului, fără dezlegare...

La casa doamnei preotese, soldaţii ne primiră cu cea mai elocuentă nemulţumire, fiindcă veneam să le îngreunăm serviciul. Sanitarul mă ţinu mai în urmă,. şi după ce doctorul intră cu ceilalţi holeroşi în sală, el mă duse într-o odaie din capătul cerdacului.

— Asta era rezervată pentru secretarul lui d-nu Cogordan.

Iar Cogordan!...

— Ştiţi, îmi zise el prieteneşte, nu se poate să ne arătăm grobiani către străinii...

Hotărîtor, secţia aceasta sanitară nu avea multă imaginaţie!

— în odaia asta a stat şi d-nu Kreţulescu[9], ministru la Paris.

- A ! . . .

— Ba şi d-nu Bălăceanu[10].

— Da' în asta de alături?... îmi pare că-i goală.

— Astea sunt două odăi pe care le păstrăm pentru lumea aleasă.

Era momentul să mă închin. Aşa şi făcui, îndoindu-mă de mijloc pînă la pămînt. Sanitarul începu a rîde.

— Eu vă cunosc pe d-voastră, îmi zise el, cu o vădită dorinţă de a mai vorbi despre alte lucruri decît tot de holeră: scriaţi odată nişte lucruri foarte caraghioase...

Şi fiindcă mie îmi venea să rîd de acest compliment, el simţi că adusese rău vorba, şi se făcu roşu ca un rac.

— Da, scriam. Tot mai scriu şi acum, dar am mai îmbătrînit şi, ştii, cu vremea omul se matufeşte.

El se uita mereu la mine, zîmbind. Simţeam că avea ceva pe inimă, pe care voia să mi-1 spuie. îi întinsei nişte ţigări. E i luă una şi scoase din buzunar o cutie de chibrituri, ca s-o aprinză. Rîcîi vreo zece beţe pe fundul zgrimţuros al capacului, dar nici unul nu luă foc. în cele din urmă se hotărî să-1 tragă pe pantaloni. Dar nici aci nu avu mai mult succes. Atunci îi dădui eu un chibrit civilizat, care se grăbi a se aprinde la prima hîrcîitură.

— Industria naţională, zise el foarte liniştit.

Oricare alt om, din altă ţară, ar fi aruncat la dracu şi cutie şi tot.

El urmă a zîmbi:

— Ştiu şi o poezie de-a d-voastră... prea frumoasă.

— A!...

Amorul propriu începea să mă orbească: d-l sanitar devenea interesant; îmi părea un băiat plin de merite...

— O ştiam toată pe dinafară: „Dormi, iubito, dormi în pace, n-am venit să-ţi turbur somnul"'.

— în adevăr, zisei eu, e prea frumoasă, dar nu e de mine...

El se uită un moment nedumerit. Iar îmi păru prostuţ...

— Ia ascultă, d-le sanitar, eu aş zice că e bine să nu ne arătăm grobiani către străini; aveţi aici alături o cameră goală; de ce n-o daţi doamnei care a venit cu noi?

— Eu cu mare plăcere, d-le X, numai să vrea d-l doctor.

Tocmai atunci glasul supărat al doctorului întrerupse convorbirea noastră. Sanitarul ieşi, iar subscrisul rămase singur...

Mare lucru e să ai noroc la drum !

Despărţămîntul de holeroşi, căruia eram dat în primire, era pus sub înalta priveghere a lui Nicolae Căprarul, băiat bun, casnic, plin de virtuţi familiale, pe care numai o soartă nemiloasă îl dusese la oaste. Imediat sub dînsul se afla Lina slujnica, fată bună şi ea, dar ceva cam prea lăudăroasă, şi bîntuită de necazurile radicalelor: nici o vorbă nu era zisă pe şartul ei românesc. Cu aceşti doi tovarăşi îmi deschisei eu lada, îmi diretecai părul din cap, mă îmbrăcai mai cilibiu şi ieşii în cerdac. Frigul pişcă bine. De peste munţii din faţă se revărsa o lumină palidă, ce coprindea, încetul cu încetul, tot cerul. Răsărea luna.

Priveliştea era minunată, dar începea să-mi fie foame. Nicolae îmi arătă drumul spre *birtul cel bun,* iar eu plecai.

Cînd să ies pe poartă, — pace. Sentinela, mă opri:

– înapoi!...

— Mă duc să mănînc, bre omule.

— Nu se poate !

— Cum nu se poate? Să mor de foame?...

— Aşa este ordin.

– O fi el ordin aşa, dar eu mă duc...

Soldatul puse mîna pe mine.

— Ia ascultă, mă domnule, vrei să mă vîri în belea?.- întoarce-te înapoi!

Hotărîtor, ăsta era *hasiat velit.*

Trebuii să mă supui. Din norocire, Nicolae Căprarul era tocmai în sală. Grăisem eu bine lui Nicolae din gură şi din mînă, şi Nicolae porunci sentinelei să mă lase să trec. Ridicai dealul şi o luai pe şosea în sus. Luna se înălţase dasupra noastră, cu blajina ei figură, luminînd drumul albit de praf. Prinsă între munţi, părea un glob de lampă învăluit într-un borangic argintiu. Cum mergeam singur, pornit pe melancolie, mă ajunse din urmă un preot, tînăr şi subţiratec, care părea foarte grăbit, fiindcă se ducea ca glonţul. Din sus veneau două femei, pe cît puteam vedea. Ele se întîlniră cu popa la cîţiva paşi de mine, şi fără ruşine, se puseră să-i aţie calea: popa la stînga, ele la stînga; popa la dreapta, ele la dreapta. Şi rîdeau şi chihăiau, de socoteai că lumea e a lor.

Popa scăpă_ de ele, mulţumită mie, care veneam din urmă. îmi trecu prin gînd că poate să se lege şi de mine, şi parcă mă ruşinai la ideea de a mă vedea întins de două femei. Din fericire, ele se duseră nepăsătoare, rîzînd şi vorbind o limbă românească de-ţi puneai mîinile în cap.

în sfîrşit ajunsei la *birtul cel bun.*

Cînd să intru pe poartă, o altă sentinelă mă opri:

— înapoi!

— Mă duc să mănînc, omule.

— Nu se poate.

– Va să zică e hotărît că eu trebuie să mor de foame astă-seară...

— Aşa este ordin.

De pe ferestre se vedea înlăuntru o masă mare, în mijloc, şi altele pe la colţuri, iar de la mese aburul bucatelor se ridica în aer, de parcă-i simţeam mirosul binefăcător.

— Ia ascultă, soldat, nu vrei să dai biletul ăsta d-lui doctor?... Te-oi cinsti şi eu...

Soldatul se uită la mine lung. Era evident că ideea cinstei îi surîdea.

— Păi să vedem biletu...

l-l arătai numaidecît, însoţit de morala sa, iar soldatul îl duse doctorului. Era un noroc că sentinela aceasta nu se trăgea de-a dreptul din Traian, ca cea de la gazdă, că altfel rămîneam muritor de foame.

Bietul doctor mă primi cu protestaţii de bucurie: „pour l'amour du ciel... prenez place â notre table". Mă prezentă unei familii de oameni simpatici, d-l şi d-na V.; d-l V. căzuse în ghearele carantinei fără nici o vină, numai fiindcă ţinuse să iasă înaintea femeii sale pînă la Braşov. Masa din mijloc era minunată; chipurile cele mai nelegate de Dumnezeu între ele se priveau cu compătimire ori cu necaz, după cum se bănuiau că au germenul holerei or nu. în capul mesei boierea o nemţoaică enormă, cu nişte sînuri de gîndeai că-s prăvălite din Bucegi şi oprite la pieptul dumisale numai fiindcă nu putuseră să treacă dincolo. Dumneaei ţinea în poală un clondir cu apă pe care-l trecea pe furiş fiicelor sale, două frişte, slabe şi miţoase. Da dreapta un domn frumos, negustor de mărunţişuri în Dipscani; la stînga un farmacist din Oradea-Mare, ce venea la Bucureşti să-şi găsească bine capului; mai departe, un jurnalist de la Iaşi, hărţăgos lucru mare; o franceză şchioapă, ce venea să vadă pe bărbatu-său, inginer la podul de pe Dunăre[12]; un tînăr ce se-ntorcea de la Gand, foarte liberal şi deci foarte mînios pe guvern. în sfîrşit, tunase şi îi adunase. Dar dorinţa mea de a revedea pe doamna cea blondă sau cel puţin pe d-l Cogordan rămase neîmplinită.

D-l şi d-na V. erau oameni de spirit. Prînzirăm cum dete Dumnezeu; rîserăm mult; făcurăm cunoştinţă cu vreo două persoane înzestrate de părinţi cu lucruri bune de mîncare, şi astfel trecu vremea.

După masă farmacistul cîntă din flaut; domnul de la Gand ne spuse istoria unei brăţelete ce o purta la mînă; doctorul chemă de vreo zece ori pe sanitar degeaba, şi în cele din urmă ne despărţirăm...

Acasă la mine, Dina făcuse cald. Mă dezbrăcai de palton şi şezui pe marginea patului, aprinzînd o ţigară şi gîndindu-mă cu mirare la cîte se pot întîmpla omului într-o săptămîna !... Fel de fel de comedii, din care un singur lucru ieşea la lumină lămurit: nestatornicia proiectelor omeneşti.

Socotii că e vreme să mă culc şi, cu respectul datorit unui crevat în care s-au odihnit persoanele a doi miniştri plenipotenţiari, intrai în pat...

Era cam tare patul. Cearşaful era tăiat atunci dintr-o bucată de madapolam, scrobit foc, iar deasupra lui vreo cîteva cergi de cai înlocuiau plapăma. Dar la drum somnul se prinde lesne de om.

Şi poate alături, cine ştie, o veni doamna cu părul blond.

CU BILET CIRCULAR

SCHIȚĂ

Prietenul meu X petrecuse luna lui august în nordul Italiei, de unde venea la Roma, cu sufletul încărcat de senzații, pe care le primise, în drum, de la bogăția naturei de pe lacul de Como, de la frumusețea gravă a Veneției, de la eterna tinerețe a Florenței.

A vedea Roma pentru întîiași dată, între 35 și 40 de ani, *nel mezzo del cammin di nostra vita*[1], e una din marile plăceri ce ne poate da existența. De pe culmea pe care ne poartă prima jumătate a vieței, ochiul, calm, îmbrățișează priveliștea întinsă a celor două plaiuri, cu o umbră de părere de rău pentru trecutele vîrtejuri ale tinereței, ce nu se vor mai întoarce niciodată, cu o ușoară neliniște față de momentul grav al maturității și al... celeilalte vîrste. A putea atunci, sănătos, cu o minte fericit organizată, să bați la ușa acestui mare templu, e încîntător.

Și încîntați eram noi, cei doi români, regăsiți pentru un moment în pămîntul clasicei cetăți, alergînd de la un monument la o grădină, de la o fîntînă la un templu, de la o ruină la un muzeu, și putînd a ne împărtăși impresiile în propria noastră limbă, emoționați sau glumeți, cu un adjectiv, cu o exclamație, cu un semn.

Seara, ne despărțeam cîte un ceas, spre a ne reîntîlni la vremea prînzului. în ora aceasta de singurătate, firea fiecăruia ne prindea de pe urmă, și, mai liniștiți, cu o adiere de melancolie sau cu o notă comică, ne revedeam la masă.

într-una din zile, găsesc pe amicul meu așteptîndumă, cu un almanah de Gotha[2] în mînă. O viziune ca Beatrice Cenci[3], ca Fornarina[4], sau ca vro Venere din muzee se lega în mintea lui cu vro icoană de femeie întrevăzută? Sta cu cartea în mînă, uitîndu-se înaintea ochilor.

— Vezi, în adevăr, e așa.

— Ce?

— N-are decît 33 de ani.

Și se tot uita pe pustiu la imagina lui.

— Ce, amice, nu prea ești sănătos?

El începu să rîdă, dînd din cap, parcă ar fi zis: „Sfinția-ta știi una, iar eu știu două". Apoi răsfoi mai departe:

— Să vedem acuma la Bavaria.

— Știi prin ce e renumită.

El iarăși dete din cap, cu milă, față de proza hapurilor de Bavaria.

— Și cînd te gîndești că avea un pantof rupt!... Cui dracu să-i dea în gînd!

— Ia ascultă, prietene, nu cumva te prind frigurile?

— Ce friguri! E tocmai așa cum îți spun.

— Pînă acum n-ai spus nimic.

— Zi să-mi dea un păhăruț de vermut.

Deși trebuia să mergem la masă numaidecît, mă gîndii că o viața are omul pe pămînt și că-i păcat s-o trecem și pe aceea în necazuri. Tocmai voiam să împlinesc dorința prietenului, cînd furăm poftiți la masă.

— Mă păgubiși cu un vermut, zise el.

— Fii pe pace: ți-am pregătit un pustiu de vinișor alb, de te vindecă de toate rănile ce ți le-au pricinuit pantofii descusuți.

în adevăr, brodisem pe amicul meu cu niște Caprî alb, care aducea a viorele. El îl gustă pe nemîncate, ca să nu se-nșele, și-1 văzui că iar Se uită în văzduh. Pocni din limbă și puse paharul pe masă. Evident, îl necăjea ceva.

îl lăsai să mănînce în pace, ca să-i treacă amintirea melancolică pe care i-o scotea foamea în drum, gîndindu-mă că, dacă o fi să fie ceva cu adevărat trist, să-i dau brînci înapoi, în sufletul lui, cu alte vinaţuri mai roşcovane la faţă.

— Ce minunat lucru e, zise el, luminat la chip, arta, tinereţea şi sănătatea!... Mă simt bine, uşor, capabil de orice faptă mare.

— Ia să nu-ţi uiţi vorba, zisei eu, turnînd. Mare lucru e arta... de a bea la vreme.

Prietenul meu îşi muie capul pe-un umăr şi mă privi duios. Apoi începu a-mi înşira o teorie a sa asupra alcoolului în organismul omenesc, cu *interspaţii moleculare, materialuri chimice ale sistemului nervos, neurokeratina, cerebrina, colesterina...*

— Aoleu, nene!... iartă-mă, că nu mai fac.

El rîse cu plăcere de groaza mea, mai dete duşcă o ţîră de vin, şi puse mîna pe almanahul de Gotha.

— Acum să-ţi explic enigma.

*

— Veneam odată de pe malurile Rinului spre lacul de Constanţa, cu gînd de a mă întoarce în ţară prin Miinich-Viena. Eram singur cuc, şi cu un dor nespus de ştrengării. Ca şi acuma, mă simţeam uşor, bine dispus; găseam lumea făcută într-adins pentru fericirea oamenilor. în tren mă uitam la toată suflarea femeiască, cu nădejde de a găsi un chip mai luminat, însă natura garnisise rău locurile acelea: încotro mă întorceam, nu dam decît de capete strîmbe, dinţi englezeşti, ochelari cu drugi, guşi cu două rînduri. Bărbaţi, de asemenea: nişte maluri de oameni fără cea mai mică umbră de estetică, zidiţi de Dumnezeu, cînd a despărţit uscatul de apă, pe nişte temelii de picioare, ca la podurile drumului-de-fier.

Nu era nimic de sperat.

Ajunserăm la Rorschach, unde aveam de gînd să las drumul-de-fier şi să iau vaporul pînă la Dindau. Dacul Constanţa e minunat. Apele lui verzi, transparente, se întind pînă în pînza orizontului, unde de-abia se zăresc orăşelele de pe coaste, încinse de brîul Alpilor. Respiri sănătate, vezi numai linii armonice, te simţi că trăieşti.

însă lacul Constanţa, aşa frumos cum e, are un păcat: prea multă lume e stăpînă pe el. Da fiecare pas te vâmuieşte cineva. Dar, răbdare!...

Aşadar, la Rorschach văd urcîndu-se în vapor cu noi două doamne: una blondă, cam urîţică; alta brună, frumuşică de tot. Negreşit, mîna la musteaţă. E ciudat, graba cu care îşi adună omul, împrejurul imaginei de sine, minţile risipite la cea mai mică foşnitură de rochie. Dăsai lacul în mila patraulelor nemţeşti şi prinsei a trage cu coada ochiului la doamna cea oacheşă, îmi era cam foame. Pe vapor masa era întinsă, servită de chelneriţe, ale căror chipuri, pline de sănătate, îţi făceau poftă de mîncare. Doamna cea blondă se aşeză în capăt unde era un loc liber. Cealaltă luă un scaun, la rînd; iar eu cîtcolea, lîngă dumneaei. Trebuie însă să-ţi spun că faţa de masă nu prea ajungea pînă la noi. Eram serviţi pe muşama, lucru care îmi depoetiza situaţia. încercai eu, cu vro patru vorbe nemţeşti, trase la sorţi din arsenalul gloselor mele, să spui că am dori să fim onoraţi cel puţin cu cîte un şervet, dacă nu mai mult. Dar nu se prinse. Ba, mai rău, una din chelneriţe, trecînd în fuga pe lîngă noi, sprijini pe masă un ulcior monumental, zicînd: „Ein Krug", apoi altul: „Ein Krug", aşa că mă prinse între două zăcători cu bere. Doamna de alături zîmbea. Cît era de gingaşă, ar fi trebuit să se urce cu scara ca să bea din Krug-ul lor. Iar mai încercai să fac să funcţioneze nemţeasca mea: ce dracu, îmi ziceam, pe malurile Rinului să bei zeamă de asta de hamei!... Dar n-o putui scoate de fel cu chelneriţele.

în sfîrşit, vremea trecu. Ajunserăm la Dindau. Aici iar cotrobăială prin cufere, gălăgie, lume forfota de colo pînă colo, astfel că pierdui din vedere pe cele două doamne.

— Ascultă, zisei eu, am ajuns pe uscat de pe apă: ia mai drege-ţi glasul.

Amicul meu rîse bucuros, îşi umplu paharul din nou şi se uită la vin în zare.

— Cum îi chihlibam! zise el. Păcat că sunt silit să pun gheață.

— N-ai nevoie să pui gheață: e destul de rece.

El dete din mînă cu dispreț pentru o așa opinie, și începu o altă teorie a sa, asupra vinului alb la 7, 8, 9 grade, pe care o sfîrși cu această părere de rău:

— Nu de alta, da' gheața e făcută din apă.

Mai ciuguli din fodolia de mîncare, și iar dete din cap...

— Ei, urcă-te în vagon și spune mai departe.

El urmă:

— Mă urc în vagon și mă pun la pîndă. Lume pentru Munich puțină.

Eram singur în compartiment. Mă uitam de pe fereastră la mulțime, fără nici un interes, — cînd, iată porumbițele mele... Mă dau în lături ca să nu le sperii, și aștept. Văd pe cea blondă că trece înainte, căutînd un loc la clasa a 2-a. Cea brună venea mai în urmă.

— Ce noroc, îmi zisei: blonda trebuie să fie vro guvernantă. Se duce la locul ei în clasa a 2-a. Bruna trebuie să fie stăpîna. Va veni în clasa I-a, și poate or vrea zeii s-o îndrepte spre mine.

Gîndind astfel, ieșisem din nou în ușă și mă uitam spre munți, — cînd aud pe cineva: „Pardon". Mă dau laoparte, și ce să văd? doamna cea blondă !... Poftim: unde dai și unde crapă. Nici nu mă uitai la dînsa, de supărat ce eram. Trenuljpoini, iar eu mă așezai într-un colț, deschizînd ocarte. Iți mărturisesc că citeam numai cu ochii, iar cu gîndul eram la bruna din clasa a 2-a. Cum se brodesc lucrurile de anapoda ! Eu le pusesem la cale destul de bine: cea blondă era guveirantă și se ducea în noaptea necunoscutului; cea brună era stăpîna și venea în vagon cu mine. Cînd colo, tocmai dimpotrivă.

Atunci îmi ridicai un ochi din carte, să mă uit la pîcala asta care îmi stricase combinațiele. Ea mă privea ticnit.

— Te rog, domnule, îmi zise într-o limbă foarte corectă, fii bun și trage perdeaua din partea dumitale.

Sării numaidecît și-i împlinii ordinul. După ce mă reașezai îmi păru rău de graba cu care executasem

rugăciunea aceea poruncitoare. în adevăr, era ceva în glasul cu care îmi vorbise, de notă intonată de cristal, un sunet de argint ce-ți paralizează voința și te supune.

Ea, înțelegînd că mi-a închis vederea cu perdeaua, mă rugă să viu în partea dreaptă a vagonului, în fața ei.

— Priveliștea bună e de partea asta. Nu ești german, domnule?

— Nu, doamnă,

— Atunci ce ești?

îi spusei ce sunt, cu supunere, deși «ram din ce în ce mai iritat de indiscreția cu care-mi vorbea. Eram iritat, și cu toate astea simțeam că i-aș fi spus tot, chiar dacă m-ar fi întrebat de lucruri cu totul personale. Ea mă privi o secundă, cu ochii ei albaștri, viorii, în fundul cărora trecea cîteodată cîte o adiere ironică.

— Un străin, fără Baedecker, e ceva nou. Dacă îmi dai voie, o să-ți servesc eu de Baedecker. Mergi la Munich?

— Da.

— Și eu. Iată: în dreapta, Bregenz; dincolo de lac, munții de la St.-Gall; mai în fund, piscurile albe ale muntelui Sentis. Zăpadă peste tot împrejur, iar aici cald. La Hergatz o să avem o minunată vedere a Alpilor, cînd vom începe să ne urcăm spre Oberstaufen, între Dunăre și Rin[5].

Apai își întoarse iar privirile cătră mine:

— A!... ești român. Cum e Dunărea pe la dumneavoastră? Trebuie să fie un fluviu măreț. Ce face maiestatea-sa regina? Eu n-am avut onoare s-o văd niciodată, dar știu că este o natură încîntătoare. Elvira mi-a vorbit despre maiestatea-sa cu entuziasm.

Sărea astfel de la una la alta cu o volubilitate rară. Eu încăpusem să mă gîndesc cine să fie. Ori era o persoană foarte bine născută, ori îi lipsea o doagă. Dar graiul ei, deși fără șir, avea un parfum de distincțiune așa de firesc, încît mă liniști. Mai cu seamă îmi plăcea respectul cu care vorbea despre regina noastră. Nu prea înțelegeam însă cine era Elvira. începusem acum să mă uit și eu la dînsa.

— Mă rog, ai fost la Heiligenberg? N-ai fost? Ce păcat! Prinţul de Fiirstenberg are acolo poate cel mai frumos castel din toată Germania. Ştiu că uitîndu-mă de pe terasă, în prăpastia de 700 de metri, îmi venea să mă arunc în gol. Ce atracţiune misterioasă au rîpele adînci!... în fiecare om este cîte un sîmbure de nebunie... Bîrr!...

Şi astfel zicînd, se zbîrli toată de impresia ideii de a cădea în prăpastie. Gura nu-i tăcea un minut; ea întreba, ea răspundea; sărea de la una la alta ca o caragaţă. Deodată bufni de rîs:

— îmi pare că ţi se potrivise guvernanta mea !... Dacă ai şti! Ha, ha, ha !... Bărbatul meu e cu totul de părerea d-tale. îţi plac ochii negri ori ochii albaştri? Negreşit, albaştri: eşti prea binecrescut ca să-ţi placă ochii negri, cînd vorbeşti cu mine.

Şi iar începu să rîdă. Rîdeam şi eu ca un prost, tot gîndindu-mă de unde s-o adun. Nu era o persoană de rînd, — asta se vedea bine. Dar... începea să-mi vie peste mînă de a mă găsi singur cu dînsa.

— Ce cald e ! Fii bun te rog şi dă-mi sacul de drum.

I-l dădui. Scoase un pulverizator şi în cîteva minute umplu aerul de vapori parfumaţi.

— îţi place mirosul ăsta? E făcut într-adins pentru mine. Esenţă de ambră cu o idee de vervenă. E foarte la modă în Spania... Am trecut lacul Alpsee? Ce păcat !... vream să-ţi arăt locul unde a murit o amică a mea, nebună. Ciudat lucru e nebunia!... Chiar acum vin de la o altă bolnavă. Nişte nefericite. Se zice că vederea mea are darul de a linişti pe nebuni. Nu găseşti că e curios?...

Eu găseam că e curios de tot şi începusem să mă uit la roata de hîrtie din perete, sub care se ascunde *semnalul de alarmă.* Mă gîndeam cum să ies din încurcătura asta, fiindcă acuma se aşezase bine în spiritul meu credinţa că era nebună. Tot gîndindu-mă, priveam în pămînt. Ea mă văzu şi păru că pricepe preocuparea mea:

— Da ce te uiţi? îmi zise repede.

Haiti! se declară criza, gîndii în mine.

— Nu mă uit la nimic, răspunsei blajin.

Ea scoase un pantof din picior şi începu a rîde.

— Inchipuieşte-ţi că sunt silită să merg pînă la Miinich cu un pantof rupt. Atîta am umblat pe jos, încît iată în ce hal sunt. Viu aşa de la Heiligenberg.

Şi vorbindu-mi astfel, îmi arătă talpa pantofului descusută. Dar piciorușul, rămas numai în ciorap, era aşa de mic şi de bine tăiat, încît mă făcu să uit de frica nebuniei. Ea zîmbea, liniştită, cu ochii senini, cu dinţii albi, ca o fericită inconştientă. Acum mi se părea chiar frumoasă.

— Ajungem la Kempten. Dă-mi voie să trec în colţul celălalt, ca să nu mă vadă nimeni, şi d-ta dincoace.

Eu ştiam că nu-i bine să contrazici pe nebun. Astfel, trecui. Trenul se opri în gară o veşnicie de vreme. Ea se ghemuise într-un colţ, cu cartea mea în mînă.

în sfîrşit plecarăm din nou. De îndată ce se mişcă trenul, dînsa veni spre mine, rîzînd cu hohot.

— Ce fel!... dumneata citeşti un dicţionar !

_ Da.

— Un dicţionar! !

Apoi se uită lung la mine, ca la ceva nemaivăzut.

— Ce variată şi curioasă e lumea! îmi zise, cu o nuanţă de fină ironie, parcă ar fi zis: „Cîţi nebuni îţi ies în cale!"

Tocmai aşa gîndeam eu despre dînsa.

— Eu pe drum nu citesc niciodată. Citesc destul acasă; ca să-mi treacă vremea. Mă plictisesc grozav acasă!...

Şi iar începu să rîdă:

— Ce părere îţi faci dumneta de mine?... Iată-ne la Giinzach. Suntem pe punctul cel mai înalt al liniei. Adeseori uit că mi-am luat însărcinarea să-ţi servesc de Baedecker. Aici e un vechi castel medieval, transformat în fabrică de bere. Pou-ah !... cîtă bere înghit germanii ăştia! Noi suntem mai năzuroşi, noi, latinii aragonezi, latinii daci — fiindcă şi dumneavoastră sunteţi latini, nu-i aşa? Un păhăruţ devin, sorbit lung, aspirat, îţi umple creierul de un abur trandafiriu, prin care vezi lumea mai bună; Dar berea?... Era cît p-aci să vă

înecați în ulciorul de pe vapor, — cu guvernanta mea. îți place? e aragoneză.

Și astfel, sărind ccq-â-l'âne, zîmbea cu voioșie, și, parcă cu o voluntară nepăsare, se lăsa plăcerii de a ciripi în libertate. Eu începeam să mă mai liniștesc, fiindcă grandomania lucrurilor fabricate într-adins pentru dînsa o părăsise, — cînd îi dete alta în gînd.

— A propos de vin, ia deschide te rog sacul,

îl deschisei și mă uitai la ea.

— Găsești o sticlă și alături o cutiuță, — dă-mi-le.

în adevăr găsii sticla și cutiuța, și i le dedui, fără însă să mă pot opri de a admira fineța cu care erau lucrate capacele de argint. Ea își scoase o mănușă, deschise cutia, în care erau niște biscoturi, și mi-o întinse.

— Sunt făcute într-adins pentru mine.

Iar ! Mă uitai la dînsa serios. Ea începu a rîde:

— Ia, nu te teme de nimic. îți spui că sunt făcute pentru ^mine. Răul e că n-avem decît un păhăruț. Din întîmplare aveam și eu un pahar în sacul de drum. Îl scosei și ne puserăm pe supt biscoturi. Ce să faci r...

într-un moment în care eu mă vedeam în gînd cît trebuia să fiu de comic, sugînd din prescura asta, mai mult de frica nebunei, — ea bufni deodată în rîs, dînd ochii peste cap, și rîse și rîse, să leșine. Acuna am pățit-o de-a binele, îmi zisei: îi vine furia !...

Ea însă se liniști încetul cu încetul și se uită la mine:

— Iartă-mă, domnule.de ilaritatea asta necuviincioasă.

îmi pare așa de extravagant și de plăcut, de a bea cu dumneata în libertate, fără controlul nimănui, ca doi camarazi... Cest charmant?... Fumezi? Fii bun și dă-mi din sac cutia cu țigarete.

îi dădui cutia. Mă așteptam să fie și astea fabricate într-adins pentru dînsa. Și așa fu.

— Nu fumezi? Sunt făcute pentru mine din tutun ales.

Hotărîtor, era nebună.

în vremea asta, trecuseră stațiele una după alta, și, ca să nu mai lungesc vorba, ajunserăm la Bruct, aproape de Munich. Ea își puse la loc mănușa, lung, gîndindu,-se. Apoi se uită la mine fix:

— Ne apropiem de Munich... E fatal. Văd că nu pot să tac... Și chiar de nu ți-aș spune eu cine sunt, ai să pricepi din multe lucruri. De aceea e mai bine să-ți spun. Eu sunt, domnule. Infanta Spaniei, Amelia-Paula della Conception...

Mă uitai lung la dînsa.

— Ai să vezi trăsurile și tot aparatul pompos și plictisitor ce-mi iese înainte. Ai fost foarte gentil, foarte discret, și-ți sunt recunoscătoare,

Cred și eu!... Dacă o socoteam nebună.

După ce se destăinui de secretul nașterii ei, mă așteptam să-și schimbe felul de a fi: nicidecum. Deveni numai ceva mai serioasă. începu să istorisească cum era măritată; cum nu se potrivea la fire cu bărbatul ei; cum avea doi copii drăgălași; cum suferea de surghiunul aurit în care trăia..-

Dumnezeu să mai înțeleagă!... Și-acuma cînd mă gîndesc, nu știu încă ce să cred despre o asemenea ființă. Se făcuse mititică, ochii ei priveau înainte gînditori. Ridică mîna în sus ca un om hotărît și zise:

— Enfin!...

Apoi se întoarse către mine, zîmbitoare:

— O să te rog să treci din nou în colțul dumitale, și să te pierzi în interesanta citire a dicționarului... Guvernanta care-ți plăcea atîta e însărcinată de nobila mea mamă să-mi ție de urît... înțelegi. Iar la Munich mă așteaptă alții. Iată, ne apropiem. La colț!...

Și zicînd astfel îmi dete mîna să i-o sărut.

— Dacă vrei să mă vezi, vino la castelul N... Grădina e deschisă publicului. Suntîn toate zilele în parc, pe la 5. Caută-mă. La revedere...

Amicul meu se opri.

– Ei, atîta-i?

— Atîta.

— Și nu te-ai dus în parc?

Era să sparg un pahar dînd cu pumnul în masă:
— Ce mortăciune de român?... Şi de ce nu te-ai dus?
Prietenul meu bleojdi capul pe-o parte, cum era deprins să facă, ori de cîte ori i se părea că nu e înţeles în socotelile sale. Ridică ochii din farfurie şi se uită la mine cu compătimire. Văzui din privire că mă ameninţă cu un nou sistem filozofic.
— Opreşte, ucigaşule!
El rîse cu poftă. Apoi se rugă de mine:
— Dasă-mă să-ţi spui. Sunt mai multe cuvinte pentru care nu m-am dus. Mai întăi aveam conştiinţă, că pe cît o crezusem nebună, fusesem foarte sfios şi foarte la locul meu. E probabil că nu aş fi fost tot astfel în... parcul dumi-sale. Apoi — şi acesta e cuvîntul cel mai puternic — pînă aci întîmplarea mea era încîntătoare. Cine ştie ce ar fi devenit, dacă o duceam mai departe... Iluzia mea mă poartă acum spre tot felul de soluţiuni. Şi cine-mi spune, în definitiv, că n-a vrut să rîdă demine?...
— Fleacuri. Nu m-ai convins.
— Unde mai pui că aveam un bilet circular, care expira tocmai atunci: dacă mai întîrziam cu o zi, îl pierdeam.
— A!... vezi aşa. Acum încep a înţelege. Ai putea să adăogi în caietul dumitale de note un alt aforism: „nu călători cu bilet circular că n-ajungi la ţintă".
— Dar ajungi acasă, zise prietenul meu, ajungi cu iluzii, — şi asta-i mult.

BADEA CÎRŢAN DA ROMA

Cine nu cunoaşte astăzi pe badea Gheorghe Cîrţan !... Trebuie să fii un cetăţean foarte obscur, ca să nu fi avut cinstea, măcar o dată în viaţă, să fi fost cercetat de acest bun patriot. De la d-1 Bursan pînă la Felix Faure[1]; de la Imbriani la Crispi[2]; de la Carpaţi la Canalul de Mîneca, — toată lumea şi toate locurile sunt cunoscute în persoană de neobositul român.

în anul mîntuirei 1895, cel ce scrie aceste rînduri se găsea din întîmplare la Roma, într-o dimineaţă cam noroasă, plictisit de singurătate şi de vreme urîtă, — cînd sluga veni să-1 vestească că un compatriot doreşte să-1 vadă. Din ochii clipitori ai italianului, se putea pricepe că „compatriotul" în chestie era cam ciudat.

— Cum îl cheamă? Spune-i să-ţi dea o carte.

— Ce carte să-ţi dea, domnule!... că eu nici nu cred că ăsta-i compatriot de-ai d-voastre. Trebuie să fie vreun fiu al necuratului.

— De ce?

— Fiindcă nu-i om ca toţi oamenii. De la genunchi pînă la gît e vîrît într-un ţap, iar de la gît în sus într-o oaie. Da ce-1 întrebi el răspunde mereu: „Mama Roma, mama Roma". Să vedeţi ce-i în stradă, vă speriaţi. A întrerupt circulaţia trăsurilor. Tot oraşul e la poarta noastră.

— Ce spui, bre!

— Zău, domnule. Dumea zice c-ar fi Menelik[3], venit la Roma pe ascunsele să ne spioneze.

începea să fie interesant.

— Dasă-1 să intre.

Sluga se uită la mine încremenită.

— Eu îl las să intre, dar socotesc că ar fi bine să țineți revolverul la îndemînă.

După cîteva minute, ușa se deschise, lung, domol, și o opincă năstrușnică se introduse în domiciliul subsemnatului, ca într-o subprefectură, iar după dînsul urmă o pulpană de zeghie, după pulpană un umăr și după umăr un cap cu o căciulă cît roata. După ce isprăvi de intrat, se așeză lîngă ușă.

— Bună vreme, domnișorule.

— Mulțumim dumitale, bade. Da' ce cauți pe tărîmurile astea?...

— Păi, știi, cum îi românu: am mai venit și noi pe la Roma.

— Ba că să zici! Cînd ai venit?

— De venit am venit de vreo patru zile, da' știi, cum îi omu fără carte: încătrău o dai, tot rău iese.

— Da' ce ți s-a întîmplat?

— Păi, ce să mi se-ntîmple, iote că m-au luat niște vardiști de ăștia de-ai lor și m-au dus la poliție.

— Așa, degeaba?

— Păi, curat degeaba.

— Unde ești în gazdă?

— Nu-s nicăieri.

— Unde dormi?

— Păi, nu dorm nicăieri.

— De patru zile de cînd ai venit, n-ai dormit?

— Nu să află. Da'ce, parcă de aia am venit eu, să dorm? Cum am sosit, cum e joi, și numa m-am dus drept la *Columna lui Traian.* Apoi am mers așa tot pe ulițele alea înguste, pînă am ajuns la Sfîntu Apostol Petru.!. Am fost și la Sfîntu Apostol Pavel, și la Tibru. Acum numa aș vrea să dau și de locu unde a arat Romulu, cu păstorii lui, că eu de aia am venit...

— Numai de dorul lui Romul ai venit dumneata pînă aici?

— Păi dar cum ! Am venit, să văd Roma, că nu mai puteam.

— Și cum ai venit?

— Mai cu trenu, mai pe jos...

Cu cît omu vorbea mai cu accentul lui de peste munți și mai încurcat, amestecînd și pocind numele stradelor, cu Sfîntu Apostol Petru și Sfîntu Apostol Pavel, cu Rea Sylvia și Moise de pe Nil; cu cît mi se părea mai neînțeles și mai neexplicabil în scopul călătoriei lui, — cu atît mai mult mă simțeam mișcat de glasul și de portul acela neaoș românesc, de dorința neînfrîntă ce-1 pornise din munții lui și-1 adusese pe jos în Italia, pînă la Roma.

Sceptic din experiență față cu compatrioții noștri înflăcărați de dorul strămoșilor, dar sentimental din fire și gata să fiu păcălit la fiecare nouă declarațiune, — luptam cu mine însumi și vream să-mi dau bine seama de apucăturile românului.

El își puse căciula jos și aștepta să-1 întreb. Din cînd în cînd își scotea brațul de sub zeghie, vînjos și gol pînă la umăr și își netezea pletele.

— Cum te cheamă, bade?

— Gheorghe.

— Și mai cum?

— Gheorghe Cîrțan.

— Bine, bade Gheorghe, ce te-a făcut pe dumneata să-ți lași interesele și bîrlogul dumitale, ca să umbli după vînturi?

Românul nu prea prindea șartul vorbei, dar simțea el că bine nu gîndeam eu de planurile lui. Ba chiar mi se păru că o tristă nedumerire trecu pe chipul lui vioi; mă socotea desigur un nesimțitor sau un cuconaș bucureștean, pentru care numele Romei nu spune nimic.

— Păi... ce să fac, domnișorule. Mi-a venit așa să plec, și am plecat... Că doar și aici tot la noi suntem, că Roma ce e? Mama noastră. Că de nu era Romulu să are cu un buhai și o vacă, nu era să mai fim noi pe lumea asta!

— Ai mîncat ceva, bade Gheorghe?

— Mîncat. Dar nu prea știu cum să cer cele de trebuință. Că la *pită* îi mai zic eu *pane,* da' încolo pace.

— Da *vin* zi-i *vino,* știi parc-ai chema pe cineva.

El mormăia încet „vino, vino".

— Adicătelea bag seamă că tot de la ei am luat noi vinul, că ce ți-e *vin* ce ți-e *vino!...*

— Ia, se prea poate, bade Gheorghe. Da' eu zic că numai vorba am luat-o de la ei, că băuturica o cunoşteam noi şi mai nainte, pe cînd eram numai daci. De cînd ne-am făcut daco-romani avem şi băutura şi numele.

Badea Gheorghe începu să mă creadă român rău, viță de grec sau poate chiar de ungur, de vreme ce îndrăzneam să glumesc asupra daco-românilor. Eu îl întorsei iar la de-ale mîncării, spre marea lui părere de rău; că el, bietul om, numai de Rea Sylvia, de Romul şi de Traian ar fi vrut să vorbească.

— Iar de-o fi să-ți vie poftă de brînză, bade Gheorghe, cere curat româneşte caşcaval...

— Ăă !... cum, Doamne iartă-mă !...

— Aşa cum îți spui eu: *cacio-cavallo.*

— Păi zău că curat romani suntem !

— Curat!... Da'ia spune-mi, cum ai rezemat la poliție?

— Păi, să vezi, domnişorule: eu am petrecut o noapte la *columnă,* o noapte la Sfîntu Apostol Pavel, o noapte la Sfîntu Apostol Petru, iar cînd a patra noapte, m-a luat unu şi m-a dus într-un dormitor, la un papă, o fi, să zicem, papa Gligore... Acolo a vrut unu să-mi ia paşaportu... păi, nu era să-1 pocnesc numa o dată!... Eu am strigat: „Vivat mama Roma!" A doua zi m-a dus la Conțu austriac, da' eu n-am spus că ştiu nemțeşte...

— Da' ştii?

— Ie. Ştiu o țîră, că am fost cătană... Şi numa am zis la ăla de se ținea de mine: „La noi toți romani, ca la voi. Vivat Roma!" Şi numa mi-a dat drumu.

— Şi cum ai înnemerit la mine?

— M-a îndreptat fiul părintelui Lucaci[4], care este aici la studiu în seminar. Ba încă chiar mi-a dat un om să mă aducă, că nu de alta, da' se ținea nişte netrebnici după mine...

— Vezi, bade Gheorghe, eşti îmbrăcat cam ciudat pentru dînşii.

— Ba eu zic, domnişorule, că e şi pe aici lume proastă... Că dacă-i vorba pe aia, cîți nu sunt îmbrăcați ca pe mine pe columnă?....

— Aşa este, da' columna nu umblă pe ulițe. De asta eu aş zice să te îmbraci nemțeşte, bade Gheorghe, şi atunci să umbli pe unde-i vrea. Ți-om găsi şi o gazdă, de ți-o veni vremea să dormi...

— Bine, să trăiți. Că mare bucurie e pe mine în cetatea asta !... zău, parcă mă sfredelea la inimă doru... mă bolnăveam de se întîmplă, ştii, să nu pot veni.

Făcu ce făcu şi, după vreo zece minute, Gheorghe al nostru se prezentă îmbrăcat nemțeşte, dar cu namila lui de căciulă pusă ştrengăreşte pe-o ureche, ca să pară mai de oraş, şi cu cămaşa legată cu sfoară. Se mişca otova, ca un lup, parcă n-ar ma,i fi avut încheieturi.

— Da' ce-i asta, bade Gheorghe!... Ce stai țeapăn aşa? Zici c-ai fost cătană...

- Ie.

— Atunci eşti deprins cu haine de oraş. Mişcă mîinile şi picioarele în libertate.

Mişcă el de o parigorie mîinile, dar cînd să mişte picioarele, pace.

— Să mă ierți, domnişorule, nu-mi prea dă mîna să mişc picioarele, că nu de alta, da' alunec. Eu cu opincele merg măcar unde, dar cu cizme de astea mă țin la încheietură.

îi căutarăm o pălărie în locul căciulei, îi deterăm să îmbuce ceva, şi plecă. Ştrengarii care îl aşteptau jos nu-1 recunoscură, schimbat cum era, iar el putu alerga în pace după sfinții apostoli.

în urma lui toată lumea din casă era mişcată. Pentru mine, badea Cîrțan adusese, în depărtarea străinătății, nota emoțională a graiului românesc, a portului de muntean, a îndrăznelei lui fataliste de a ajunge cu orice preț la maica Roma; pentru ceilalți, nota admirabilă de puterea de străbatere a rasei latine, de geniul politic, al marelui împărat, care împlîntase în cuiburile Carpaților sămînța vulturilor romani, şi, mai presus de toate, de misterioasa putere ce mîna pe acest țăran, jumătate conştient şi jumătate inconştient, cătră obîrşia neamului lui...[5]

BUSTUL ÎMPARATULUI TRAIAN

D-LUI DIRECTOR AL REVISTEI „RĂVAŞUL"

Cluj

Domnule Director,

Dacă aţi fost vreodată la Roma, nu se poate să nu vă fi rămas în minte priveliştea de la Pincio, — iar dacă aţi şi stat în Roma, trebuie să cunoaşteţi toate colţurile acelui minunat loc, scăldat de soare, parfumat de roze, unde străinii, seminariştii şi trăsura cu măgăruşi sunt nelipsiţi pe orce vreme.

Ca arce .om, aveam şi eu o stenaborie. Pot să vă spun ce: primisem o însărcinare de la amicul şi colegul meu de astăzi, d-l dr. Istrati, de a face o copie în marmură de pe cel mai frumos bust al împăratului Traian şi a-l trimite la Bucureşti, pentru inaugurărea Expoziţiei de la Filaret[1]. Dintre multele busturi ale marelui nostru împărat, două mai cu seamă îmi plăceau, amîndouă din muzeul capitolin: unul, aflat în sala busturilor imperiale, era mic, simplu, cioplit într-o piatră ieftină, dar atît de expresiv!... altul, aflat în sala Centaurilor, era monumental, sculptat în marmoră scumpă, purtînd pe cap coroana civică. Desigur acest din urmă se cuvenea să fie ales, pentru solemnitatea Expoziţiei. Dar mie îmi plăcea cel dintîi. îmi plăcuse atît de mult, încît cu vreo 8 ani înainte, scrisesem despre el următoarele:

„Ce bine oglindeşte bustul acesta, fără cunună pe cap, fără insemnele măririi, înălţimea gîndurilor, mărirea sufletului! Cu părul tras pe frunte, rămas

puţin, ca la Iuliu Cesar; ajuns prin urmare în deplină maturitate, cînd toate florile s-au scuturat de pe ramura vieţii; fără copii, aşadar fără ultima mîngîiere a oamenilor ce conduc pe semenii lor şi cari din slava în care trăiesc, parcă pătrund şi mai adînc vanitatea celor pămînteşti; cu ochiul trist, privind drept înainte; cu gura uşor ridicată de o lăture, — chipul marelui împărat e icoana însăşi a melancoliei. Acolo se răsfrîng grijile unui imperiu, mare ca lumea; acolo, năzuinţele unui suflet păgîn, în care cu toate acestea, sublimul martir de la Golgota părea că aruncase sămînţa îndoielii; acolo, luptele unei conştiinţe în care, blîndeţea iertătoare a geniului se întîlnea cu disciplina rigidă a generalului din Germania de jos..."[2]

Cu toate astea, era evident că pentru strănepoţii de la Dunăre se potrivea mai bine bustul din sala Centaurilor. Sunt buni băieţi strănepoţii, dar ceva cam lăudăroşi...

Şi în această nedumerire, mă mînecam de dimineaţă, plecam la Capitol, intram zmerit în sala Centaurilor, mă apropiam de bust, mă depărtam, iar mă apropiam, fără să îndrăznesc a şedea jos; pieptul împăratului era ca o cetate, iar ochiul ca un fulger, aruncat peste Marea Adriatică, peste Ilyria şi Pannonia, pînă la Dunăre.

Cînd audienţa solemnă era sfîrşită, treceam în audienţă particulară, în salonul de al 3-a. Acolc *divul*[3] mă primea în familie, încunjurat de împărăteasa Plotina; de Marciana, sora împăratului; de Matidia,, fiica Marcianei. Va să zică întreaga familie Ulpia!'

Ulpiaf...* Ce nume cald!... Dar *Matidia!...

Matidia era nepoata lui de soră, unica ramură a familiei. Nu ştiu de ce, toţi oamenii mari, cu răspunderi grele, cari n-au copii, îmi inspiră milă.

Şi parcă mi se părea că şi Matidia preferă pe Marele său unchi, aşa cum era aci, simplu, fără coroană pe cap, blînd şi familial. Mă aşteptam să iasă dintr-un ungher Eliu Adrian[4] sau Pliniu cel Tînăr[5], acel *mi' Secunde carissime,* care însă era acum ocupat în Pont şi Bithynia; poate Silius Italicus[6], poate Marţial, poate Sueton', sau poate marele Tacit[8]...

Dar nu ieşea nimeni din unghere. Figura nobilă a împăratului privea pe gînduri linia orizontului...

în fine, care din doi?

Nehotărît, dar preocupat, urcam într-o zi scara de la Trinitâ dei Monti şi umblam domol cătră Pincio, simţindu-mă furat de farmecul linielor, de căldura mulcomă a primăverii, ce punea în sînge efluvii de tinereţe. Ajuns la parapetul ce dă pe Piazza del Popolo, prinsei a da drumul gîndului fără frîu, în beatitudinea nepăsării de toate, cînd deodată mă izbi glasul unui român. Erau doi seminarişti, unul aproape copil, altul ceva mai copt.

— De ce te sparii tu, măi, de atîta lucru ! Dă-i înainte şi nu te opri.

— Nu ştiu cum să dau înainte. De ce l-au omorît pretorienii pe Ulpian?

— Treaba lor.

— Ba, vezi, că e şi treaba mea.

— Fii scurt şi concis: *imperatoria brevitas.*

— Ca Traian.

— Ba vezi că nu ! Noi suntem cu toţi fiii lui, sireacul, că de aia a străbătut el pînă la Augusta Dacica, pe jos, ca să ne aşeze pe noi acolo.

— Cum şedea el oare pe vîrful coloanei, măi?

— Cum şade şi sfîntul Petru.

— Păi, vezi, ăla.-i sfînt.

— Dar apoi Traian era împărat. Dacă a trecut el Dunărea şi marea, darmite atîta lucru să nu facă el!...

— Ai zis, măi, să mă duci să-l văd.

— Să te duc.

— Cînd mă duci?

— Acuşi, de Paşte. Am să te duc la cel din vremea lui împărătească, unde este făcut aşa cum se cuvine unui împărat, voinic şi cu coroana pe cap.

— Aşa stau ei totdeauna, cu coroana pe cap?

— Aşa.

— Eu nu cred.

— Altfel cum gîndeşti tu că era să-i mai salute soldaţii?

Băiatul mai tînăr rămase pe gînduri.

— împăratul nostru de ce a murit?

Scrisoare din 25 febr./lO martie 1910 către Ilie Dăianu, directorul revistei *Răvaşul* din Cluj, cu privire la schiţa *Bustul împăratului Traian*

1 t

început de memorialistică, necontinuată, din perioada 1915-16

— Mai întîi n-a murit.

— Ştiu eu că n-a murit; dar partea lui pămîntească...

— A murit de moarte bună.

— Nu l-au ucis pretorienii?...

îl muncea pe copil gîndul pretorienilor.

Mă întorsei binişor să văd aceste două mlădițe, rătăcite tocmai din Carpați pe *monte Pincio*. Şi ei erau preocupați de Traian[10]. Fie întîmplare, fie necesitate sufletească, iată-ne trei români, aduşi de soartă în Roma, şi gîndind, în acelaşi moment, acelaşi lucru.

Va să zică este foarte mare farmecul împăratului nostru în inimile româneşti!...

Dar seminariştii mei îmi făcuseră şi alt serviciu: ei mă scoaseră din încurcătura busturilor. Avea dreptate tînărul care zicea: „am să te duc la cel din vremea lui împărătească, unde este făcut aşa cum se cuvine unui împărat, voinic şi cu coroană pe cap"[11].

Şi iată cum se poate admira şi astăzi, la Expoziția de la Filaret bustul, cu corană pe frunte, a celui ce a întemeiat poporul român de la Dunăre.

în el se rezumă trecutul nostru şi aspirațiile noastre. Viața sa nobilă, caracterul său hotărît, înțelepciunea sa iertătoare şi umană îl ridică peste timpurile sale şi face din el un model, către care se cuvine să ne ridicăm ochii şi gîndul, pururea.

LA SORȚI

într-o dimineață de ianuarie, cînd soarele se ridică pe cerul Italiei, sfios, de pare tînăr, intrau în Villa Borghese tot felul de străini, pe toate porțile, părînd că aleargă după ceva, caută pe cineva, pe cînd, în realitate, ei nu alergau decît după himera fericirei. Iluzionări, oamenii au, în așezarea lor sufletească, un izvor nesecat de plăsmuiri. Și chiar cei mai stăpîniți de realitate, bancherii, industriașii, Thomas Grandgrind el însuși, simt trebuința de a fugi cîteodată din preajma realității, de a trăi cu adevărat într-o lume ideală, în care e lumină toată ziua, e cald iarna, sunt flori peste tot, și unde pare a se ridica umbra augustă a trecutului.

Noi eram, atunci, o tovărășie de tineri cari trăiam cu puține nevoi, sănătoși, îngrijiți, destul de cuviincioși și mai cu seamă hotărîți să nu ne însurăm, ceea ce ne da o poziție plăcută, atît față de doamnele mame, cît și cu fiicele lor. E curios! Fiziologii pretind că femeia nu se pleacă cu înlesnire decît celui ce vrea s-o ia de soție. Noi, pe atunci, vedeam limpede că nu e adevărat. Femeia are tragere de inimă către cel ce nu o plictisește, — ca și bărbatul de altminteri. Ceea ce face că ambele sexe fug de legitimitate.

Dar asta era filozofia noastră de atunci. Astăzi poate gîndim altfel. Că doar nimic nu e mai statornic decît omul la filozofie.

Prin urmare, în dimineața aceea de ianuarie, intra în Villa Borghese o mulțime de străini, printre cari și amica noastră a tuturor, miss X., fiica unui american milionar, care fusese adusă de părinți să se mărite la Roma cu un nobil italian. Noi o numeam Santa Margherita sau numai Margherita, scurt, dintr-o asemănare ce avea cu un cap de Carol Doici, o admirabilă vedenie, cu ochi albaștri ca floarea de glicină, îmi aduc aminte, parcă ar fi ieri, de încîntătoarea fată. Nimic din ființa ei nu spunea de unde vine și cine este. O eleganță de cea mai rafinată origină, o grație de muză, mîni de patriciană, ochi lini de taină și, mai presus de toate, un surîs de o transparență dusă pînă la abstracțiune.

Intră în Villa Borghese călare. Un strigăt de admirare ieși din toate piepturile. Nu se putea vedea ceva asemuitor! Cu capul plecat ușor pe umărul stîng; cu frîul lăsat în voie, parcă ar fi înlesnit calului să zboare sub bolta văzduhului; cu părul blond, strîns sub pălăria bărbătească; cu bustul palpitînd de viață, — era o priveliște fermecătoare.

Ea ne făcu semn să o înconjurăm de toate părțile, spre a o despărți de pretendentul cel mai înfocat, care și fusese primit de părinți, iar acum punea asediul în jurul fetei. Noi am fi fost în stare să-l rupem în bucăți, dacă ne-ar fi dat fata dezlegare. Dar, din nenorocire, îi plăcea și ei. Noi simțeam lucrurile, și ne prigoream în tăcere, neavînd nici măcar curajul să ne împărtășim unii altora necazurile. Italianul avea rasă. Se uita la noi, cu zîmbet, în încrețiturile ochilor, în care nu știai bine dacă se ascunde mirare sau dispreț, sau și una și alta. Noi nu puteam rîde de el, fiindcă n-aveam de ce. Era tînăr, elegant și frumos. încăleca bine. Prin urmare nimic.

Margherita părea a înțelege truda noastră. De aceea, ne spuse verde că s-a hotărît. Și, rîzînd, ne pofti la masă și ne făgădui, ca semn al prieteniei sale, să ne sărute pe toți, — lucru nevinovat, dar american, își poate fieștecine închipui cît eram de plouați, față cu o asemenea perspectivă. Căci așa e omul de bine adus la suflet încît, ceea ce ar fi făcut, fiecăruia,

în parte, o nespusă plăcere, tutulor la un loc le era nesuferit.

în sfîrşit ne întoarserăm de la plimbare, ne dreserăm crestele, revărsîndu-şi fiecare individualitatea în ticurile şi deprinderile sale, pînă ce veni vremea mesei. După masă trebuia să se urmeze ceremonia sărutatului.

Margherita trecu într-un salonaş, cu noi toţi. Eram cinci inşi. Fata aduse două pălării, punînd în cea dintîi cinci numere, de la 1 pîn' la 5, iar în cea de a doua numele fiecăruia dintre noi. Cel dintîi ieşit la sorţi fu amicul nostru cel mai îndrăzneţ, un portughez. Acesta sărută fata din fugă. Cel de-al doilea era un danez, om de gust, care făcea lucrurile cu zmerenie. El îşi ştergea gura cu batista cea mai neprihănită şi se apropia cu solemnitate de obrazul fetei, care tremura, — cînd, deodată, parcă ar fi ieşit din pămînt, italianul fidanţat făcu o mişcare, de aruncă pe amicul nostru sub canapea. Fata, în culmea indignării, rănită în simţimîntul ei cel mai american, de respect al libertăţii individuale, se repezi către el, dar, pe drum, leşină şi-i căzu drept în braţe...

Poftim de te mai încrede în femei!

Italianul fugi cu fata, iar noi ramaserăm să ne scoatem prietenul de sub canapea.

De unde ar urma, ca învăţătură, că tot mai bine e să tragi la sorţi numărul unu.

NOTE ŞI VARIANTE

FĂRĂ TITLU

Buc, 1883, Tipogr. St. Mihalescu, str. Covaci 14
(pentru date bibliografice generale, vezi ediția prezentă, voi. I, p. 395).

Capitolul de proză al volumului se intitulează *Nuvele* şi cuprinde 143 pagini (de la 61 la 203), cele anterioare fiind ocupate de poezii. Sumarul capitolului e cel reprodus în ediția de față.

Cu excepția fragmentului *Orfanele,* ce pare inedit, toate celelalte lucrări au fost publicate anterior în *România liberă,* Intre dec. 1880 şi apr. 1883. Volumul reprezintă însă o selecţie, şi chiar severă, căci rămîn în afara lui nu mai puţin de şapte nuvele şi schiţe apărute în acelaşi ziar, una în *Războiul,* încă trei în *Literatorul,* dacă nu vor fi fiind şi altele, încă neidentificate, aparţinînd acestui interval. Ele figurează în prezentul volum în capitolul *Din publicații.* Sînt adesea tot atît de valoroase literar cît altele, care însă au avut parte de îngăduința autorului şl au fost incluse în primul său volum. Motivul acestei preferinţe este determinat probabil de dorința lui Duiliu Zamfirescu de a aduce, prin invariabilele iubiri nedeclarate sau neîmpărtăşite, care constituie pretextul celor mai multe din schiţele şi nuvelele volumului *Fără titlu,* un omagiu, sau a-i face un delicat reproş frumoasei doamne E.D. — EHza Dănescu, al cărei chip şi a cărei amintire au însoţit permanent pe autor la alcătuirea lucrărilor sale din această perioadă.

în fond, *Blaue Donau* îi fusese dedicată ei la publicarea în *România liberă,* iar *Amintiri din vremuri* îşi păstrează dedicaţia şi în volum.

P. 3 PE ARGEŞ

R.I., VI, 1648, 19 dec. 1882.

Semnat: *Don Padil.*

1 — G. lonescu-Gion (1857—1904), istoric, autor, între altele, *al Istoriei Bucureştilor* (1899) şi cam de-o vîrstă cu scriitorul, era, la data apariţiei nuvelei, redactor la ziarul *Telegraful* — care se arăta adesea foarte binevoitor cu Duiliu Zamfirescu — şi *Binele public.* Cu patru luni înaintea publicării în *România liberă* a nuvelei *Pe Argeş, Telegraful* vorbea cu entuziasm despre *Levante şi Calavryta,* numind-o „această capodoperă", „o poemă ce rar îşi găseşte seamăn în literatura noastră" şi care „în altă ţară ar fi făcut din Duiliu Zamfi-

rescu poet mare". Să fie tocmai Gion ascuns sub pseudonimul *Un amic al literaturii,* care semnează articolul *Ce va să zică a fi poet* (*Telegraful* XII, 3090, 29 aug. 1882), din care sînt extrase formulele citate?

2 — *Ernest Renan* (1823 — 1892) se preocupase de limbile semitice, era specialistul epocii în cercetarea antichității ebree și a originii creștinismului — totuși cu privire la limba sanscrită interveneau în opera sa rumai referiri care nu erau de natură să ducă pe un pasionat al sanscritei, cum e eroul nuvelei, la înțelegerea lui Renan ! însă îndrăzneala gîndirii acestuia atrăsese pe numeroși intelectuali și *Viața lui Isus* sau *Originile creștinismului* erau cunoscute cu fervoare in toată Europa tinereții lui Duiliu Zamfirescu; a fi adeptu\ lui Renan — sau numai a-l înțelege — însemna prin definiție a fi liber-cugetător și ateu — ateismul fiind semnul definitiv al libertății de gîndire, al insurecției față de canoane. Numai cu doi ani înainte, Duiliu Zamfirescu era un veritabil emul al lui Renan și își îndoctrina un prieten în tainele gîndirii atee. „Sper să te fac ateu", îi scria lui Duiliu Ioanin, la 16 august 1880.

în acest sens trebuie înțeleasă și invocarea lui Lamartine, în paragraful următor al nuvelei: „Este în omul care a iubit un fel de nostalgie fără cauză determinată și fără scop, pe care Lamartine a numit-o *dorul de cer.* Nostalgia aceasta unită cu regretul etern ce trăiește în Sufletul omului nenorocit..." etc. Eroul nuvelei era stăpînit de „dorul de cer" nu în limitele atașamentului față de divinitate, care-l copleșea pe credinciosul poet francez — Luca Bonachi „de altminteri era foarte puțin lamartinist", afirmă scriitorul în nuvelă — ci în formele în care definea Theophile Gautier atracția spre cer a lui Lamartine, în paginile scrise în zilele agoniei acestuia: „în tablourile lui Lamartine există întotdeauna mult cer; lui îi trebuie acest spațiu ca să se miște liber și să descrie largi ocoluri împrejurul gîndirii sale..." Cum nostalgia lui Lamartine se împlinea în nevoia de *cer,* deci de puritate, tot astfel eroul lui Duiliu Zamfirescu, se va spune îndată în nuvelă, era împovărat de chemarea *apei* — a Argeșului pe malurile căruia iubise, deci de chemarea *țării.*

în retortele necunoscute ale sufletului poetului nostru se zămisleau de pe acum — deși el se afla pe solul natal — stările care aveau să ducă la sentimentul dominant de mai tîrziu, al dorului de țară, care avea să-i genereze atmosfera și direcțiile de gîndire din ciclul Comăneștenilor.

3 — Numele satului e convențional; un sat Văreni nu exista în epocă și nici mai tîrziu, nu numai pe malul Argeșului, dar nici în restul țării.

4 — Elogiul *rozei,* care sintetizează pentru poet frumusețe, puritate *și* neferícire, e frecvent în perioada cînd se scrie nuvela. Nu mai înainte decît cu trei luni, Duiliu Zamfirescu publica, tot în *România liberă,* dedicația *într-un album* (reprodusă în volumul *Fără titlu)* unde referirea la delicata floare e din nou prezentă; dar cu un an înainte, *Un trandafir* și *Rozele de iarnă* spuneau același lucru, la fel nuvela *Trandafirul,* ulterioară cu un an — și chiar la bătrînețe, trandafirul va fi simbolul dragostei curate *(Un trandafir s-a scuturat).* Patima *rozei* era a epocii, nu în chip deosebit a

i

J

I

lui Duiliu Zamfirescu; poetul nostru trăia intens cu timpul său și chiar în camera unde locuia păstra un trandafir proaspăt, ne spune biograful său, N. Petrașcu: „Pe măsuța de noapte, un etern trandafir într-un pahar cu apă" *(Duiliu Zamfirescu,* Ed. „Cultura națională", 1929, p. 11).

5 — Situațiile descrise în această explozie lirică nu trebuie să fie atribuite biografiei autorului, ai cărui părinți trăiau la 1882, erau în plină putere și autorul însuși nu-și părăsise orașul natal decît pentru studiile bucureștene, în 1873. Insă efuziunea vestește foarte bine starea sa sufletească din perioada romană care va începe în 1888.

p. 10 BABA-OARBA

R.I., VI, 1549, 20 aug. 1882.

în ziar nuvela poartă titlul: *O sărutare.*

Scriitorul o caracteriza opt ani mai tîrziu drept: „un fleac de prin *România liberă* de la 1882, intitulat *Baba-oarba"* — ceea ce nn e chiar adevărat, întrucît acolo nuvela avea alt titlu (scris, către Iacob Negruzzi din 12 nov. 1890). Ea îi apăruse In traducere grecească la Atena, în revista literară *Evlomiak,* în timp ce scriitorul era la Roma.

1 — O nouă cochetare cu ateismul, ca și în *Pe Argeș,* ca și în poemul *Dezgust* — anterior cu doi ani — sau în imprecația *Indignare,* scrisă și publicată în această epocă — o parte a ei chiar patru zile după apariția nuvelei *Baba-oarba (O sărutare),* și anume în cadrul unui foileton *Palabras.* Scriitorul era în plină efervescență a meditației insurgente, dovedită și în scrisorile către prietenul Duiliu Ioanin (vezi și nota la poeziile *Juan* și *Dezgust,* voi. I al ediției de față, p. 403-408).

P. 14 MONASTIREA DEALULUI

"~R.l.', V, 1166, 1 mai 1881.

Lucrarea datează din perioada cît Duiliu Zamfirescu fusese substitut de procuror la Tîrgoviște, adică aproximativ patru luni, începînd de la 25 febr. 1881. M-rea Dealului se afla în apropiere, și scriitorul o vizita des, nu numai pentru motive de documentare istorică ci și pentru petreceri prelungite cu prietenii (Vlahuță printre ei) și chiar pentru obiective erotice (platonice însă). Iată un fragment dintr-o scrisoare în care se află, desigur, elemente prime ale viitoarei schițe: „Pozițiile din prejurul Tîrgoviștei sunt în adevăr admirabile. în momentul în care-ți scriu, trompetele de la mănăstirea Dealului cîntă ceasurile de culcare, și accentele lor dulci și depărtate par că invită somnul să ne adoarmă. Cîntecul zorilor seamănă cu glasul uitării; de aceea îți deșteaptă în suflet o tristețe inexprimabilă, un regret dulce, o simțire poetică, care moare cu tăcerea lor. Trebuie să știi că la mănăstirea Dealului astăzi nu mai sunt decît vreo patru călugări, ultimele rămășițe ale unei generații care a cunoscut pe Cîrlova tînăr; ceilalți au murit, iar lăcașul cel sfînt azi e cazarmă pentru școala divizionară. Mai jos e mănăstirea Viforîta, unde se zice că ar fi iubit Cîrlova pe maica Elisabeta,

pe iubita lui Lina. Această mănăstire e tncă locuită de maici, şi tncă bine locuită, căci are vreo 80 de călugăriţe. Cit oi putea de curînd o să mă duc să le vizitez.

îţi închipuieşti tu un amor într-o mănăstire? Trebuie să fie aşa de sfînt şi aşa de dulce!... A... l tu ţi-1 închipuieşti, fiindcă tu ai iubit într-o mănăstire" (scris, către Duiliu Ioanin, din 3 mart. 1881). O altă scrisoare care ni s-a păstrat, către o anume Ecaterina Mincu, probabil rudă — o arată numele — dă şi altfel de amănunte: „împrejurul Tlrgoviştei tnsă, localităţile sunt superbe. Pe o muche mănăstirea Dealului priveşte de veacuri cum Tlrgoviştea doarme pe malul Dîmboviţei (scriitorul confundă: pe Ungă Tîrgovişte trece Ialomiţa, deşi judeţul a cărui capitală era oraşul poartă numele Dîmboviţei — care de asemenea trece prin preajmă. în schiţă geografia nu va mai avea de suferit I — n.n.) şi-n măreaţa sa linişte pare a spune celor ce o privesc că frică de timp au numai cei ce sunt mici. în vale este un scrînciob, înconjurat de o livadă de pruni, şl alături de el o circiumă, astăzi împărăţia veseliei şi izvorul ţuicei" (scris, din 10 mart. 1881). Lucrarea este plină de elementele acestor scrisori — desigur, prime ciorne ale ei.

Intenţia de a vizita mănăstirea s-a realizat In a doua jumătate a lui martie; probabil acum s-a cimentat prietenia cu Vlahuţă,, căruia Duiliu Zamfirescu i-a deschis drumul spre ziarul *România liberă.* Către sfîrşitul lunii, o altă scrisoare plină de aburii unei întruniri bahice — preludiul alteia de acelaşi fel — anunţă un drum vesel spre mănăstire, Intr-o „haraba cu doi cal albi". „Acolo ce mă aşteaptă nu ştiu, dar probabil că trebuie să fie vreo masă nemărginită, cu un serviciu monstru şi cu comeseni nişte adevăraţi monştri. E bine din clnd In cînd să te dezbraci de haina grijei şi să te îmbraci cu haina veseliei; aceasta face suportabilă viaţa" (scris, către Ecaterina Mincu, din 28 mart. 1881). O expresivă descriere a unei scene de petrecere arată încă o dată că Tlrgoviştea şi împrejurimile erau pentru tînărul magistrat şi poet nu numai prilej de pioase reculegeri I

Aşa cum avea să rezulte ceva mal tîrziu din foiletonul inaugural al rubricii *De las Palabras,* anumite date relative la mănăstire fuseseră aflate de scriitor în nuvela lui Pantazi Ghica, *O lacrimi a poetului Cîrlova,,* apărută In 1858, între care acelea despre dragostea poetului tîrgoviştean pentru călugăriţa de la Viforlta *(R.I.,* VI, 1534, 1 aug. 1882).

1 — *Ştefan Mincu* este pictorul, frate cu arhitectul Ion Mincu şi unchi al scriitorului (frate cu mama sa), totuşi de o vîrstă apropiată cu a lui. Cel mai vechi portret socotit ca fiind al lui Duiliu Zamfirescu este datorat lui.

în epocă făceau parte cu toţii din gruparea numită „Intim-club", care va funda ulterior „Tinerimea artistică" şi ceva mai tîrziu, în 1895, societatea „Amicii literaturii şi artei romane". Ştefan Mincu avea să fie curînd un confident şi companion de exil focşănean al scriitorului, între plecarea acestuia din magistratură şi intrarea în redacţia ziarului *R.l.* La Focşani Şt. Mincu era profesor de desen la gimnaziul local.

2 — *Sufletele de toamnă* vor apare, cinci zile după meditaţia despre mănăstire, în poezia *Rozele de iarnă* (adaptare după Edmond Arnould), publicată în *Lit.* din 5 mai 1881.

Dulce cer, fă să-njlorească pe pămînt adeseaori
Pentru suflete de toamnă melancolicele flori.

Instrumentaţia poetului circula acum, ca şi în alte poezii, din versuri către proză şi invers cu mare uşurinţă. Se vede aceasta şi în rîndurile următoare ale liricului reportaj, acolo unde e vorba de visătorii care stau pe malul apei, lingă pod şi aruncă pietricele în unde. Iată o strofă care acum trebuie să se fi zămislit:

Pe-ale Ialomiţei maluri
Spuma albă de pe valuri
Spală iarba mătăsoasă numărind-o fir cu fir
Jar pe punte visătorii
Ascult glasurile horii
Arunctnd in cursul apei flori de rumen trandafir.

3 — *Castelor,* Emilio y Ripoll (1832^-1899), celebru om politic şi scriitor spaniol, autor al unor scrieri de călătorii şl evocare cu bogate, fastuoase, nu totdeauna exacte, descripţii, dar prin aceasta mai atrăgătoare.

Se poate spune că tocmai CasteIar este primul prozator care a constituit pasiunea lui Duiliu Zamfirescu, după cum Theophile Gautier a fost primul poet. „Nu ştiu dacă cunoşti opera lui Castelan *Amintiri din Italia* — ti scria prietenului Ioanin la 13—14 iul. 1880, deci Înainte de stagiul la Tîrgovişte. E în adevăr cea mai splendidă creaţie a secolului nostru, o operă titană, vie; un gigant care trăieşte din oasele cimitirelor, din ruinele monumentelor, din viaţa trecutului, dar un gigant attt de gigantic, atlt de mare, încît. In adevăr, eşti mîndru glndindu-te că creierul omenesc în al XX-lea secol poate să producă astfel de colosale lucruri. E credinţa brahmanilor, asupra nemurirei sufletului, unită cu cugetarea lui Platon şi elocinţa frazei lui Bossuet; este poezia lui Lamartine scrisă pe lespezile Înnegrite ale Coliseului; este melancolia exilului, şoptită visătoarei Veneţii şi nălucirelor mării; este, In sfîrşit, cea mai mare şi cea mai frumoasă poemă ce s-a scris vreodată în proză".

Este clar că lecturile din Castelar au fost primele care au alimentat dragostea scriitorului pentru peisajul italic. în *Războiul,* unde Duiliu Zamfirescu colaborase, a apărut un entuziast medalion nesemnat despre celebrul spaniol (III, 22, 16 apr. 1880). Să-i aparţină scriitorului nostru?

Afirmaţia despre Castelar ca fiind „cel mai mare orator al lumii" seamănă în orice caz cu superlativele din scrisoare şi cu referinţele ei.

4 — Versiunea cu fnndarea mănăstirii de către Negru-vodă este preluată de scriitor de la folclor; acei „unii" sînt de fapt baladele populare. în realitate, mănăstirea este începută de Radu cel Mare la 1500 — 1501, care o zideşte, şi e terminată sub Neagoe Basarab, cel ce a înălţat biserica de la Curtea-de-Argeş, şi în timpul căruia e zugrăvită biserica de la Dealu. De aici înrudirea de stil şl de caracteristici ale stilului decoraţiei.

p. 17 AMINTIRI DIN VREMURI

Pagine din viața lui Depărățeanu

R.I., V, 1308 — 1321, 23 oct.—8. nov. 1881.

In ziar poartă titlul: *Cum a iubit Depărățeanu,* cu subtitlul: *nuvelă originală;* datată: *1881, octombrie,* deci ulterioară cu doi ani celei din volum.

Că octombrie 1881 nu poate fi decît data *terminăm* nuvelei este evident şi din faptul că un fragment al ei apare încă la începutul anului 1881 în revista *Lit.,* cu titlul din ziar *(Lit.,* II, 2, 15 febr. 1881). Dedicația ar fi în același timp o indicație că nuvela e *ulterioară* lui 1879; *„Doamna E.D."* este Eliza Dănescu, marea dragoste, nemărturisită, a lui Duiliu Zamfirescu, căsătorită cu altul — deci o situație oarecum analogă celei din nuvelă; publicarea în același număr al *Literatorului,* unde apare fragmentul inițial, a dedicației în versuri *în albumul doamnei E.D,* (vezi ed. prezentă, voi. I, p. 279) întărește presupunerea că ambele — şi nuvela şi poezia — se leagă de evenimentul căsătoriei Ellzei cu Ion Dănescu, în toamna anului 1880. Acesta ar fi momentul *genezei* lucrării. Cu atît mai mult, deci, elaborarea şi terminarea lucrării trebuie plasate în a doua parte a lui 1881, ca în ziar, nu 1879, ca în volum. E-acă ea ar fi fost încheiată înainte, autorul nu avea nici un motiv să-i întrerupă apariția în revista lui Macedonski, sau să amîne atîta timp publicarea în *R.I.*

De ce atunci această ostentativă antedatare? Probabil pentru a nu rezulta atît de net legătura nuvelei cu „episodul Eliza" 1

Trebuie menționat că nuvela nu e curat biografică — cu toate că în fraza finală se sugerează exactitatea datelor — ci, în majoritatea elementelor ei, e imaginată, însă pornind de la cîteva elemente reale din viața poetului Alexandru Depărățeanu (1835—1865), autorul popularului volum *Doruri şi amoruri* (1851) şi al dramei în versuri *Grigore Ghica-vodă* (1864).

O Mărie este evocată în versurile lui Depărățeanu — dar o Mărie A. perfidă, deşi cu suflet „angelic" — despre care nu putem şti dacă e cea reabilitată de autorul nostru în nuvelă şi căreia i s-ar potrivi eventual perfidia, de vreme ce s-a căsătorit cu altul, deşi îl iubea pe Depărățeanu. însă nu se potriveşte inițiala numelui de familie. De altfel, e greu de depistat modelul avut în vedere de Duiliu Zamfirescu în mulțimea de iubiri pe care le declară Depărățeanu în meditația satirică *À une fille de marbre:* „Urîte, bele, / Şi brune, roze, blonde şi grase şi subțiri / Iubii... Să nu te mirii" Inventariem o jumătate de duzină de frumoase nominalizate (Ella, Eliza J-ra, Ana, Nini, Măria A., Lila etc), dar şi o duzină de anonime, toate fixate prin cîte o trăsătură esențială a caracterului, a temperamentului sau numai a înfățişării. E şi Măria lui Vetrea pitarul printre ele?

Sînt cîteva precizări de făcut, privind exactitatea unor date de istorie sau de pură biografie. Prima e că trăsăturile boierului Sandu Căpățînă aparțin nu tatălui ci bunicului lui Depărățeanu, care 1-a şi crescut, de altfel, pe poet, în lipsa tatălui — Petru pe nume — dăruit petrecerilor şi ajuns să orbească din cauza lor. Nuvela lui Duiliu Zamfirescu e dintre primele documente privind viața lui Depărățeanu şi scriitorul trebuie apreciat şi pentru felul în care a răscolit viața eroului său, în latura activității lui publice, unde informațiile din lucrare sînt mult mai exacte decît cele intime, acestea proprii unui generic, abstract poet romantic,

în anii imediat ulteriori nuvelei, Depărățeanu a fost evocat de Vlahuță, la Tîrgovişte *[Armonia,* III, 21-22, 1883) şi Gr. Andronescu *(Revista literară,* VII, 2, 1886), care aduc şi date biografice, însă cu un an înaintea morții poetului şi în primii ani după stingerea lui, deci prin 1864 — 1866, Cezar Bolliac *(Buciumul,* II, 24, 1864), şi Hasdeu *(Aghiuță,* II, 11, 1864, şi mai ales *Satirul,* I, 4, 1866) îl evocaseră cu căldură şi îi apreciaseră poezia lirică şi drama istorică.

Duiliu Zamfirescu trebuie să fi avut în tinerețe o prețuire deosebită pentru acest nefericit romantic, stins la 31 de ani, inimos ca prefect şi deputat, amorezat constant la proporțiile lui Conachi şi madrigalist ca el. Dovadă nu e numai nuvela — de fapt un veritabil prim roman, prin cronica de epocă, prin ampla succesiune a episoadelor erotice — ci şi un început de poezie, construit în maniera lui Depărățeanu, dar urmărind probabil o desfăşurare epică în felul *Harpistei:*

De-ar fi trăit şi dînsul, erau să jie trei;
Acuma-s doi: o mamă şi cu copilul ei.
E frig. Capacul sobei de-a pururea stă pus,
Căci vtnt poate să fie, dar fum nu e de dus.

La Depărățeanu găsim cunoscuta poezie *Mama,* nelipsită din manualele şcolare de acum şaizeci de ani şi care a rămas memorabilă prin ultimul vers:

Erau trei sărmani: doi copii şi-o mamă,
Şi pîine / ... un singur codru într-o mahramă.
Mama îl frînse in două şi dete pe rînd
La fieștecare cîte o părticea.
— Mamăl atunci copiii ziseră plingînd,
Ție ce-fi rămîne f — Voit, răspunse ea.

Este indiscutabil că Depărățeanu e între primii poeți pămînteni care l-au cucerit pe Duiliu Zamfirescu, putem afirma că într-o măsură mai mare decît chiar Alecsandri şi Bolintineanu, şi nu e exagerat să presupunem că prețuirea ambilor pentru Theophile Gautier a fost unul din determinanții apropierii. Şi Depărățeanu adusese prinos Italiei o însuflețită odă, avusese mai multe poezii de peisaj iberic, cum vom înregistra şi la tînărul Zamfirescu; în orice caz, lecturile prime din romanticii francezi (Hugo, Nerval, Houssaye, Gautier) sînt tot atît de pasionante şi pentru Depărățeanu, şi pentru evocatorul său din nuvela *Amintiri din vremuri.* Aici poetul *Dorurilor şi amorurilor* e în primul rînd un erou literar, din seria celor acum frecvenți în nuvelele lui Duiliu Zamfirescu, care sufăr din cauza unei iubiri neîmplinite. De altfel, scriitorul obişnuia în această perioadă de început să-şi numească eroii unor lucrări preferate şi cu numele altor poeți, dintre aceia care i-au călăuzit începuturile: Nicoleanu *(Natalia Anisimovna),* Hrisoverghi *(Pentru totdauna).* Pentru un public care

cunoştea Întîmplarea cu Eliza, nu însă şi biografiile poeţilor — şi cei mai mulţi din anturajul tinerei doamne erau din această categorie — numirea eroului cu numele lui Depărăţeanu făcea să i se atribuie acestuia nefericirea în dragoste. Apelul la numele lui Johann Strauss *(Blaue Donau)* ca şi înzestrarea multora din eroi cu preocupări artistice *(Baba-oarba, Trandafirul, Zadarnic)* nu fac de asemenea decît să amintească pentru totdeauna pierdutei Eliza eroarea pe care o săvîrşise ignorîndu-i, neînţelegîndu-i dragostea, chiar tăcută. Acesta e şi sensul motto-ului din fruntea nuvelei.

De subliniat că lucrarea are şi un dulce sens de ironizare a literaturii romantice, dar se încadrează perfect acestei literaturi; scriitorul se referă critic la atitudinile specifice eroilor de tip romantic, reproşîndu-şi, nu numai lui, ci şi Elizei, atitudinile de acest fel. Din această cauză, numeroase episoade ale nuvelei, privind scenele Depărăţeanu-Maria, probabil că au mai multă exactitate biografică dacă le raportăm la autor decît la eroul nuvelei. în scrisorile către prietenul Duiliu Ioanin sînt descrise episoade ale întîlnirilor scriitorului cu Eliza, care au stat evident la baza unor momente din nuvelă. Chiar situaţia lui Tache Horea este, în destule puncte, analogă cu a soţului Elizei, aşa cum rezultă din amintitele scrisori.

Iată un mic fragment concludent: „Această scrisoare e începută de o săptămîna. Astăzi o reiau ca să-ţi spui că sînt fericit, că am văzut-o, că m-am uitat lung, lung şi nesfîrşit în ochii ei. (Eliza era căsătorită de vreo jumătate de an, în condiţii oarecum asemănătoare cu ale eroului din nuvelă, n.n.). Ah!... o iubesc, dragă Cocobus (e porecla lui Ioanin, n.n.), o iubesc ca pe lumina sfîntului soare. Dacă în noaptea aceasta ai fi lingă mine, ţi-aş strînge mîna, te-aş săruta, te-aş bate poate ca să asculţi că o iubesc şl că e frumoasă, cum n-am văzut-o niciodată. Venim de la Raşca (un local bucureştean, vestit în epocă, n.n.). La Raşca, colega 1-a ţinut pe bovinus de vorbă, şi eu am putut să aiurez din stele şi din lună, din inimă şi din suflet. Şi... cu toate astea, n-am vorbit nimic despre noi, am vorbit de tine. Pezevenghiu de autor romanţier, proprietarul moşiei lui Dan a fost acolo ! (Dan e Dănescu, soţul Elizei; dar cine vor fi fost „colega" şi „romanţierul"? Desigur, doi prieteni, poate gazetari sau scriitori — „romanţier" ne duce cu gîndul şi la romancier, nu numai la autor de romanţe, iar „acolo" indică nu localul, ci moşia unde stăteau pe vară Dănescu şi Eliza, n.n.). Clnd am auzit despre aceasta, m-am uitat în ochii Elizii lung, ca să văd ce vrea să-mi spuie. «De ce vă uitaţi aşa lung la mine?» «M-me, i-am răspuns, e o persoană care nu s-ar bucura tocmai mult despre această ştire». «Nu vă-nţeleg.» Şi cum mă uitam Încă adînc la dînsa, ca prinsă de o remuşcare îmi zise: «Ba vă-nţeleg, vă-nţeleg, dar nu-i nimic. Casa proprietăţii e foarte departe de a noastră...»"

Sensul scenei este următorul: Duiliu Zamfirescu e cuprins de bănuiala că vizita „pezevenghiului de romanţier" a fost pentru Eliza, ceea ce tînăra femeie se grăbeşte să dezmintă, problndu-şi fidelitatea faţă de bărbat. Mici cochetării faţă de nemtngtiatul poet, işi permitea Insă, ca In scena următoare: „Dar la teatru cu o seară mai-nainte ! Se juca o piesă In care o fată iubeai pe unu şi o da părinţii de pe altu. Dobitocus erat plouatus (aluzia e la Dănescu, care va fi recunoscut, desigur, echivalenţa Intre situaţia din piesă şi cea a Elizei, n.n.). Eu, Într-un moment atlt de critic, nu puteam face decît ceea ce am făcut: să taxez piesa de stupidă şi pe actori de idioţi (aici era şi niţel adevăr). Lucrul acesta m-a Înaintat groaznic In stima lui, dar asupra Elizei a produs o impresie penibilă. Se pare Insă că a Înţeles şi ea clnd 1-a văzut pe el cît era de vesel" (scris, nedatată, dar desigur din vara 1881, probabil zilele de 12 şi 15 iulie). Atitudinea Elizei faţă de soţul ei/pe care-1 „clntărea exact", e cam aceeaşi cu a Măriei din nuvelă, care şi ea nu şi-ar fi Înşelat bărbatul, pentru că „ea, Măria Horea, l-ar fi despreţuit şi mai mult clnd l-ar fi ştiut Încornorat; de aceea nici nu cugeta la mijloacele de a-1 înşela". întreaga desfăşurare a nuvelei — dragostea celor doi, Intllnirea In casa Măriei din Bucureşti, apoi de la Palermo, luna lor de fericire acolo — reprezintă deci visul curat al autorului, un fel de omagiu ideal Închinat dragostei pentru totdeauna pierdută. De aceea, probabil, In final, Duiliu Zamfirescu afirmă, ca o cheie a lucrării, pentru ca să se poată stabili — numai de către cunoscătorii intimi — adevărul asupra identităţii eroinei: „Ea a trăit Încă şi trăieşte şi astăzi. în romanul care s-ar fi putut scrie despre dînşii, simplu şi nepretenţios, ca şi viaţa lor, numele i s-a tăcut." Cititorul va crede că modelul Măriei e iubita lui Depărăţeanu; Insă numele ei trebuie căutat în altă parte — sugerează Duiliu Zamfirescu.

1 — *Depăraţi* (Depăraţi-Hlrleşti) comună In nord-estul fostului judeţ Teleorman, tn apropiere de Slăveştii unde locuieşte pitarul Ioniţă Vetrea, tatăl eroinei din nuvelă.

2 — *Monte-Cristo.* E vorba desigur de celebrul roman al lui Al. Dumas-tatăl: *Contele de Monte Cristo,* foarte răsplndit In toată Europa, deşi apăruse doar cu un deceniu şi jumătate înaintea momentului clnd se petrecea acţiunea nuvelei.

3 — „Protestaţie a timpului de atunci contra viitorului ce se aşeza Împrejurul său" — metaforă foarte frumoasă, reluată după 12 ani de poet In poezia *Pe Acropole:* „La priveliştea acestei unice în univers/Protestări a omenire! contra timpului ce trece".

4 — *Furii,* la romani, sau *Erinii* la greci, zeităţi rele din infern, care pedepseau după moarte pe cei vinovaţi de a fi săvîrşit crime In timpul vieţii.

5 — „Barca lui Dante pe Sixt" — nu este o eroare tipografică, ci aşa zicea în epocă autorul, modificînd nomenclatura fluviului care mărginea Infernul. într-o scrisoare anterioară cu puţin scria: „Aveam o luntre şi trei lopătari cu cari In alte vremuri m-aş fi dus pe Sixt" (scris, către Duiliu Ioanin, din 26 dec. 1880). De fapt nu e Sixt, ci Stix (Styx), pe care îl trece Dante In barca lui Phlegias (nu a sa proprie, cum s-ar înţelege din nuvelă; vezi nota următoare). Este vorba de elemente din prima carte a celebrei opere danteşti.

6 — *Lacroix,* ortografie specifică, azi neobişnuită, a numelui lui *Delacroix* (Eugene), pictor francez celebru (1798—1863), corifeu al colii romantice, inovator Îndrăzneţ In grafică. Una din operele lui cu faimă, răspîndită prin litografii, era tocmai *Barca lui Dante,*

la care desigur că face aluzie Duiliu Zamfirescu, clnd descrie privirea Furiilor urmăritoare.

7 — *Makart,* Hans, pictor decorator austriac (1840 — 1884), autorul unei plnze cunoscute: *Intrarea lui Carol Quintul tn Anvers.*

8 — *Cabanei,* Alexandre (1823 — 1889), pictor francez, din şcoala „academiştilor".

9 — Un tablou înconjurat cu „foi de stejar uscate", „învelite în crep negru" îi deştepta lui Duiliu Zamfirescu însuşi o astfel de amintire: „înţelegi că-ţi scriu de la Băleşti — unde portretul Mariii Înconjurat de foi de stejar cari deja s-au uscat ... e pus pe piano de draga ei Lina" (scris, către Duiliu Ioanin din 12 aug. 1876; Măria fusese sora acestuia).

întregul interior trebuie să reproducă, probabil, pe un altul, real, din casele frecventate de Duiliu Zamfirescu Însuşi, altfel senzaţia de „văzut" n-ar fi atît de autentică. Că interiorul e de la 1880, nu din timpul vieţii eroului, Înţelegem dacă examinăm cu atenţie cronologia evenimentelor, acţiunea nuvelei. Momentul începutului ei îl plasăm cu siguranţă înainte de 5 sept. 1860, dată la care Depărăţeanu este numit subprefect al plăşii Teleorman (la 7 iulie 1861 avea să fie mutat în plasa Roşiorii-de-Vede şi la 10 nov. 1864 să devină secretar al judeţului). Deci, la 1860, e puţin de presupus ca să fi fost atît de răspîndite cromolitografiile după Makart, atunci ajuns abia la 20 ani. încă de pe acum, expresivitatea descripţiilor scriitorului e relativă, ea trebuie raportată în principiu la *momentul cînd se scrie* proza lui Duiliu Zamfirescu, nu la acela rezultat din cronologia nuvelei declarată de autor.

10 — *Hurie,* numele persan al femeilor frumoase din paradisul mahomedanilor.

11 — „Vă turbur apa" — expresia ar părea lipsită de sens, dacă n-ar trebui să implicăm ironia, limpezită şi prin dialogul care urmează, şi In sensul căruia Depărăţeanu se referă la „mielul din poveste". E vorba de fabula lui La Fontaine, *Lupul şi mielul.* Fiara îl acuză pe nevinovatul miel că-i turbură adăpătoarea, deşi acesta stătea In josul apei. Formula lupului, modificată ad-hoc de erou, implică un reproş: nu el îi „turbură apa" fetei, ci ea îl deranja pe dînsul — intrîndu-i fără învoire în cameră — ca mai înainte în pădure.

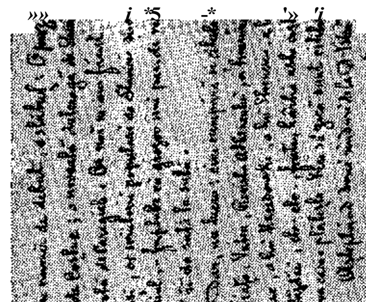
12 — Nici Duiliu Zamfirescu nu era în această epocă partizanul lui *Werther,* datorită atmosferei funebre din paginile cărţii, lucru pe care-1 reproşa şi lui *Faust.* în poemul *Juan,* publicat cu un an Înaintea nuvelei *(Lit.,* I, 7, 2 mart. 1880), întîlnim rostită aceeaşi condamnare patetică împotriva celor două lucrări ale lui Goethe:

...O, Goethe, umbră măreaţi de ateul
Gtndirele ţîşnite din craniul tău sferic
Au zăpăcit pe lume mulţi creieri, mulţi copii...
...Ce, n-ai ucis cu Werther, *destui naivi pe lume?*
De ce-ai mai scris pe Faust?

însă, deşi adversar, în teorie, literaturii romantice, de tip *Werther,* Duiliu Zamfirescu o practica asiduu; iar structurile faustiene îl atrăgeau de pe acum. Şi în nuvelă şi în poezie avem deci de-a

Prima pagină a schiței i a sor/i (1910)

face cu două metafore, trebuind înțelese în spiritul replicii lui Depărățeanu.

13 — „Ideile acestui Om-Rege" — cuvinte referitoare tot la Goethe, definind idealul lui Faust de a prelungi viața omenirii, de a-l face pe om fericit. Juan, din poemul cu acest nume, are astfel de cuvinte pentru eroul goeth^ean: „E un secol de cînd Goethe a ghicit/ Gîndirea mea: Un geniu să scapere-o scînteie..." etc. — ceea ce sună •destul de asemănător cu formula din nuvelă: „O lumină scăpărată de creierul unui Dumnezeu" — şi apropie data scrierii celor două lucrări.

14 — *Gerard de Nerval* (1808—1855) era unul dintre romanticii apropiați de inima lui Duiliu Zamfirescu. Pe *Faust* — partea primă numai — Nerval îl tradusese cînd încă nu avea 20 de ani. Lucrarea îi apăruse în 1828 şi se bucurase de totala apreciere a lui Goethe care găsise că „îşi păstrează încă valoarea în această limbă prin care Voltaire a domnit ca un maestru" şi că, la Nerval, eroul din *Faust* îşi retrăieşte „prospețimea, noutatea şi spiritul", după cum declară Eckermann. Se vede că în această traducere cunoscuse Duiliu Zamfirescu însuşi pe *Faust,* dar e clar că ştia şi aprecierile de care ea se bucurase.

15 — „Şcoala domnului Lamartine" — este vorba de curentul romantic al cărui şef era adesea declarat în Franța Lamartine, curent încă în plină dezvoltare la noi, mai puțin în Franța, unde i se vădea declinul. Piesele de rezistență ale „poeziei" romantice erau cele înşirate cu oarecare ironie de D. Zamfirescu (vezi şi notele următoare). Depărățeanu era unul din reprezentanții şcoalei romantice lamartiniene la noi.

16 — Literatura romantică cea mai în vogă la 1880 era tocmai cea notată de Duiliu Zamfirescu, adică volumele *Mşditations poitiques* şi *Nouvelles miäitations poetiques* ale lui Lamartine, cu cele două prototipuri romantice: *Le Lac,* respectiv *Le Crucifix* şi desigur romanele *Graziella* şi *RaphaU,* alături de *Werther* al lui Goethe. Dar o uşoară ironie îşi face loc aici, esențială pentru definirea romantismului lui Duiliu Zamfirescu: şi Lamartine şi Goethe fac parte din prima generație de mari romantici, a clasicilor curentului, întrucîtva „vechi" față de romanticii mai tîrzii ca Gautier, reprezentînd modernizarea curentului şi care erau preferați de scriitorul nostru. Depărățeanu şi Măria Vetrea puteau fi ataşați de scriitor primei generații romantice, dar Duiliu Zamfirescu se considera pe sine situat în a doua.

17 — *„Elena* sa (a lui Bolintineanu, n.n.), care trecea din mînă în mînă", apăruse în 1862, deci, în mod normal, ea nu putea fi citită la 1860 cînd se petrec faptele nuvelei. Romanul era o lucrare tipic romantică, între primele reprezentative la noi, aparținînd însă familiei din care făceau parte *Graziella, Raphall* şi *Werther,* apreciate de Duiliu Zamfirescu, dar cu măsură.

18 — *lulia* (Julie) — este numele femeii iubite a lui Raphaej din autobiografia cu acest titlu a lui Lamartine.

19 — Nu numai „mare parte din femeile noastre... clntau în singurătate strofele Elenei"; dar scriitorul Însuşi le ştia pe de rost — şl, probabil, nu numai pe acestea din cele vreo 30 de strofe de amor cu care e presărat romanul lui Bolintineanu — căci el le reproduce din memorie, modificlndu-le uşor faţă de versiunea lor originală din capitolul *întoarcerea,* penultim. Astfel, nu din *lume* pleca eroina lui Bolintineanu, ci din *viaţă,* iar „gura dulcelui amor" nu *salva* „parfumul Îmbătător", ci il *bea* I

20 — Unda de insurecţie antiromantică, menţionată de scriitor ca aparţinlnd „şcoalei germane", e mai curlnd a celei franceze, unde parnasianismul doblndise prioritate asupra romantismului în timpul cînd se scria nuvela — căci această perioadă o are In vedere scriitorul nostru. Deşi îşi plasează acţiunea la 1860, Duiliu Zamfirescu ştia prea bine acest lucru, în primul rînd de la Theophile Gautier, dar şi de la ceilalţi parnasieni, spre care se orienta chiar poezia debutului său. în ciclul de foiletoane *Palabras,* ulterior cu un an nuvelei, el va expune mal exact situaţia din literatura europeană a epocii.

21 — Nu numai gelozia îl făcea pe Depărăţeanu să mediteze ostil la adresa „stărilor de lucruri", referindu-se concret la aerele lui Tache Horea, dar şi caracterul lui de ataşat al regimului lui Cuza. încă din timpul studiilor la Colegiul „Sfîntul Sava" era poreclit „Voltaire" pentru gtndirea sa liberă; biografii săi consemnează şi atitudini patriotice curajoase Împotriva ocupanţilor. Ca subprefect avea să-şi folosească autoritatea oficială şi cea de mare boier (paharnicul era un rang de boierie superior) pentru a limita ascensiunea arendaşilor şi avea de gînd să înfiinţeze o „Societate pentru Încurajarea tinerilor ţărani la Învăţătură". Scriitorul cunoştea toate aceste înclinaţii ale eroului său, dar le punea pe seama nemulţumirii de Îndrăgostit fără speranţă.

22 — Scena care urmează e tocmai cea care justifică dedicaţia nuvelei, prinosul adus EHzei Dănescu. Lunga declaraţie de dragoste a lui Depărăţeanu e mesaj direct către Eliza, iar răspunsul acesteia e ceea ce aştepta nefericitul autor de la tlnăra căsătorită, sau poate ceea ce auzise clndva de la ea I Scena poate fi reală, sau dorită, visată ca o realitate, In orice caz ea dă cheia situaţiei celor doi Îndrăgostiţi, despărţiţi pentru totdeauna în momentul scrierii nuvelei. Dacă nuvela era Jn Întregime încheiată clnd a apărut prima ei parte în *Lit.* (febr. 1881), sau atunci ctnd apare în *R.l.* (oct. 1881), oricum Eliza era măritată încă din dec. 1880. Mărturia dragostei lor e cu atît mai tragică, desperată, cu cit nu mai putea rezolva nimic în cazul autorului însuşi. însă în ce priveşte pe Măria Vetrea şi Depărăţeanu lucrurile se mai puteau schimba, căci căsătoria nu era perfectată cu totul şi nu e de înţeles de ce eroii nu se gîndeau la această situaţie, cu toate că părinţii fetei o promiseseră prefectului. Depărăţeanu, ca boier de rang mai mare, putea fi pentru pitarul Vetrea o partidă superioară faţă de parvenitul Tache Horea. Deci, nuvela are în vedere nu raporturile reale dintre eroi, ci pe acelea existente între modelele care generaseră pretextul nuvelei.

23 — Castelul *Pillnitz,* aparţinînd familiei domnitoare a landului Saxoniei, care îşi avea aici reşedinţa, e într-un sat pe Elba, la mică distanţă de Dresda. Depărăţeanu fusese în adevăr prin regiune în colindurile lui, înainte de studiile pariziene.

24 — Simularea exactităţii documentare desăvîrşite e un procedeu literar, data nu pare să fie reală pentru biografia lui Depărăţeanu, care devenea subprefect la 5 aug. 1860, deci *înaintea* măritişului Măriei. Că totul e imaginar rezultă însă numaidecît din restul relatărilor din nuvelă: stagiul de subprefect al eroului e plasat *înaintea* unei lungi călătorii prin Europa, de doi ani, pe care documentele nu ne-o atestă, dar care era indispensabilă literaturii romantice şi capacităţii de invenţie a autorului. Depărăţeanu era ales deputat sub Cuza, în prima cameră de după lovitura din 2 mai 1864, ca urmare a activităţii sale concrete în judeţ, a încercărilor lui de reformă, nu simplu pentru „ideile" sale liberale, pentru „inima" lui mare, cum se spune peste cîteva pagini.

25 — E podul peste Elba.

26 — Scriitorul se referă la episodul lui Goethe cu Prederika Brion, fiica pastorului din Sessenheim, lîngă Strassbourg. Dragostea aceasta a început în toamna 1770, cînd Goethe intra In casa pastorului travestit în student sărac şi era primit cu o caldă ospitalitate. A doua zi el îşi va schimba Înfăţişarea, apărlnd ca un tînăr din Drussenheim, bogat şi îmbrăcat în haine de sărbătoare, înşeltnd pentru a doua oară naivele gazde. Dragostea lui pentru Frederika începe aici şi devine pătimaşă, dar fără posibilitatea finalizării prin căsătorie, şi poetul, dîndu-şi seama că întlmplarea nu e pentru el decît un incident trecător, pleacă din sat cu promisiunea să se Întoarcă, deşi el ştia bine că se desparte definitiv de candida Prederika — aceasta e a treia înşelăciune — şi cea din urmă. Poezii ca *Blinde Kuh (De-a baba oarba), Mit nteinem gemalten Band (Cu panglica mea pictată), Erwache, Frederika (Trezeşte-te, Frederika), Wielhommen und Abschied (Bun sosit şi bun rămas)* şi altele, cuprinse în ciclul *Frederike* din primul volum al poetului, trebuie să-1 fi impresionat pe Duiliu Zamfirescu, de vreme ce aflăm şi la el motivul jocului de-a baba-oarba într-o nuvelă, motivul rochiei brodate cu trandafiri în altă nuvelă, *Trandafirul* — şi chiar în *Amintiri din vremuri,* eroina are o rochie ca aceea din poezia lui Goethe *Mit meinem gemalten Band.*

Dar de ce Depărăţeanu caută locurile Frederikăi Brion la Frankfurt, cînd ele erau lîngă Strassbourg, nu în oraşul natal al lui Goethe? Este însă în afara oricărei îndoieli că eroina din *Faust,* şi ea părăsită de iubitul ei, o aminteşte şi pe Frederika, deşi părintele lui Faust avusese în vedere un episod autentic petrecut la Frankfurt.

27 — „Să trăiască o viaţă de poveste ca Monte Cristo". E vorba de Bdmond Dantes, eroul celebrului roman *Contele de Monte Cristo* de Al. Dumas-tatăl; închis pe nedrept în urma unui denunţ, pretext pentru a i se fura mireasa, Dantes evadează, devine stăpînitorul unei fabuloase averi şi se răzbună asupra duşmanilor săi, străbătînd aventuri uimitoare.

28 — *Hematii,* eroul dramei lui Hugo (1830), nobilul proscris din cauza fratelui său, trăind ca tîlhar — de fapt haiduc — dar îndrăgostit cu puritate de frumoasa Dona Sol, îl obseda chiar în acest timp pe scriitor, care traducea piesa în româneşte — fără să treacă însă de începutul actului al doilea (vezi volumul prim al acestei ediţii, p. 610-613).

29 — Denumirea de „ţara lazaronilor" o dă scriitorul, după cuvîntul napolitan care desemnează pe oameni din ultima clasă a societăţii.

30 — Termenul *Arhipelag* denumeşte insulele din Marea Egee, arhipelagul grecesc. Duiliu Zamfirescu îl întrebuinţează tot fără specificaţia „grecesc" şi în *Levante şi Calavryta* („O... Arhipelagul mîndru, cîţi englezi n-a-nveselit...")

31 — Părerea lui Duiliu Zamfirescu despre domnia lui Al. I. Cuza merită reţinută; ea venea în contradicţie cu afirmaţiile, curente în epocă, după care temeliile României moderne au fost puse după venirea lui Carol de Hohenzollern (1866). Maiorescu va fi teoreticianul prim al acestei idei în prefaţa la *Discursurile* sale *parlamentare.*

Simpatia pentru „cel din urmă dintre voievozi" avea să rezulte şi indirect în cele trei articole publicate în *L'Indipendance Roumaine* (1884) în problema dotaţiei regale. Mult mai tîrziu, condamna încă o dată pe denigratorii lui Cuza, între care pe rege (scris, către Titu Maiorescu din 6/19 dec. 1905): „La 24 mai 1866 principele Carol rostea extraordinarele cuvinte următoare (declarate de scriitor drept„ imbecile şi criminale", n.n.): «Am venit să creez un viitor, iar nu să fac dintr-un trecut, pe care nu-1 cunosc şi nici nu voiesc a-1 cunoaşte, baza activităţii mele»." „Trecutul" la care se referea proaspătul monarh era tocmai domnia lui Cuza! Indignarea scriitorului venea din faptul că ignorarea şi contestarea perioadei lui Cuza devenise o modă în epoca scrierii nuvelei, cînd se proclamase şi regatul (martie 1881).

32 — Cînd e ales deputat, în noiembrie 1864, Depărăţeanu nu mai era chiar atît de tînăr, avea 30 de ani, deci nu putea fi „băiat tînăr", cum i se spune cu trei rînduri mai sus. Duiliu Zamfirescu are însă mereu în vedere perioada studenţiei cînd au avut loc călătoriile eroului său, între 1856 şi 1859. Stagiul de subprefect vine după ele, iar acela de deputat e ulterior cu nu mai puţin de cinci ani întoarcerii în ţară.

33 — *Teatrul Bossel* — denumirea este întrucîtva exagerată, deoarece tapiţerul sas Friedrich Bossel n-a organizat un teatru, ci doar a amenajat o sală (22 loji, 331 staluri şi un balcon) într-o clădire situată exact peste drum de fostul Teatru Naţional, pe Podul Mogoşoaiei. De obicei se spunea „sala Bossel".

34 - *Octave Feuillet* (1821 — 1890), foarte la modă în epocă, pentru romanele sale melodramatice în prelungirea romantismului *(Romanul unui tînăr sărman, Domnul de Camors etc.), era* una din pasiunile tînărului Duiliu Zamfirescu. Foiletoanele *Palabras* şi cronicile din *R. I.* îl vor menţiona adesea. Ceea ce e important de relevat în acest punct al nuvelei, este declaraţia scriitor ilui nostru că se doreşte cronicar fidel ale epocii înfăţişate, pictor de moravuri, nu însă de succesiune romantică, ci realistă, în tradiţie balzaciană: faptul că unui romancier nu-i este permis decît să arate „timpurile sale... astfel cum sînt, în toată goliciunea şi cu toate infamiile — sau nu-i mai este permis nimic", iată un crez realist de cea mai categorică specie, chiar dacă e o transcripţie din Feuillet şi chiar dacă literatura proprie a scriitorului încă nu-1 probează suficient. însă, pe de altă parte, preferinţa, pentru *tablou,* care să reproducă realist natura şi societatea, este atestată de opera sa de tinereţe, chiar dacă trama nuvelei este încă *romantică.* „Tablourile" de epocă semănate în nuvela *Amintiri din vremuri* sînt o elocventă mărturie că cel puţin o parte din programul realist al romanticului se îndeplinea.

35 — E, desigur, traducerea lui Gerard de Nerval, menţionată şi mai înainte în nuvelă.

36 — E plină de semnificaţie veritabila apologie, care urmează acestui pasaj, a lui Cuza şi Kogălniceanu — aceasta chiar în anul proclamării lui Carol I ca rege. „Trădătorii" înfieraţi numaidecît de scriitor erau în primul rînd liberalii, tocmai cei care-1 sprijineau pe monarh. „Cuza a murit, dar Cuza trăieşte", proclama Duiliu Zamfirescu, ceea ce sună ca o condamnare directă a regelui — departe de a fi singura în această perioadă.

37 — Duiliu Zamfirescu se referă la cele două figuri principale din *Risorgimento* italian, revoluţia de la 1848, care a dus la unitatea Italiei: Camillo Benso *Cavour* (1810 — 1861) şi *Vittorio Emanuel* al II-lea, făuritorii Italiei moderne.

38 — Ideea „unei egalităţi posibile între boier şi ţăran" se referă la egalitatea în faţa legilor, deci la un statut social, ceea ce se traduce prin emanciparea ţăranilor. în forme simple, nu lipsite de ecouri democratice din Apus, Duiliu Zamfirescu începea de pe acum să schiţeze tiparele viitoarei structuri ideologice a romanelor sale. înţelegerea între cele două clase trebuia să pornească iniţial de la egalitatea dintre ele.

39. — într-un articol publicat în ziarul *îndreptarea,* la 16 oct. 1918, scriitorul avea să-şi anunţe — ca de mai multe ori în această perioadă — programul său naţional, urmărit prin ciclul de romane („de a întoarce sufletul românilor către iubirea de propria lor ţară şi către înfăptuirea idealului naţional...") şi făcea o declaraţie pe care acest paragraf al nuvelei *Amintiri din vremuri* o confirmă: „Visez la o *Românie Mare* de cînd eram tînăr".

40 — Tînărul Duiliu Zamfirescu scria aceste cuvinte critice în ?lină campanie eminesciană împotriva liberalilor de origine greacă, ?n *Timpul,* Eminescu viza cu regularitate pe C A. Rosetti, Giani, Carada etc.

41 — Cele două fraze anterioare sînt o dezvoltare în proză a metaforei principale din poezia *Rozele de iarnă,* prelucrare după Arnould *(Lit.,* II, 5, mai 1881): „Iarna, printre ceaţa deasă, se ivesc dragele flori..." etc. (vezi ed. prezentă, voi. I, p. 42 şi nota, p. 413). Sîntem îndreptăţiţi să presupunem, după datele apariţiei poeziei şi nuvelei, o elaborare aproximativ concomitentă a celor două texte.

42 — *L'esprit des lois* continua să fie un manual al gîndirii social-politice înaintate, preconizînd limitarea puterii monarhului feudal, în stat, prin separarea puterilor — administrativă, legislativă, executivă — şi printr-o democratizare a vieţii publice. Interesîndu-se de lucrare, personajul nuvelei voia desigur să se arate el însuşi un om avansat şi dinamic, deşi, cum ni-l arată scriitorul, nu era decît o ştearsă figură.

43 — *Bellini* e numele a trei pictori veneţieni (sec. XV—XVI) şi al unui compozitor, Vincent B. (1801—1835), autorul operelor *Somnambula* şi *Norma.* Cînd Duiliu Zamfirescu vorbeşte despre „nobila şi delicata cugetare" a lui Bellini face aluzie probabil la celebrele arii din operele acestuia, unde au loc scene de iubire tragică tot atît de sfîşietoare ca şi acelea din nuvelă. *Somnambula,* îndeosebi, se reprezenta curent pe scena bucureşteană de către ansamblul Operei italiene.

44 — Duiliu Zamfirescu nu vizitase nici Palermo, nici Italia la această dată. Descripţiile sale sînt rodul lecturii, probabil în primul rînd din Castelar. Detaliile date presupun contemplarea directă a peisajului maritim, cel puţin, pentru a nota că satele şi oraşele au „un miros de cărbune, particular", dar scriitorul nu trăise decît cîteva luni pe malul Dunării, care, cu toate vapoarele ei, cu toată lăţimea de la Hîrşova, nu dă impresia mării. Deci, aceasta e reconstituită cu imaginaţia din cărţi.

45 — Şi aici scriitorul strecoară o referire la poezia proprie din această perioadă — anume la *Un trandafir,* scrisă şi publicată în oct. 1881 (vezi voi. I al prezentei ediţii, p. 41 şi nota, p. 412).

46 — Şi în anii stagiului diplomatic roman Duiliu Zamfirescu va fi urmărit de ideea aducerii în ţară a osemintelor lui Bălcescu, va face un pelerinaj la mormîntul lui şi îi va dedica JO poezie *(La Palermo)* cu referiri tîrzii — dar nu deosebite de cele cuprinse în nuvela *Amintiri din vremuri* — la peisajul sicilian şi la exilul sfîrşit în pămînt străin, adică exact în termenii Măriei Horea.

47 — „Poeţii lirici" şi „persoanele Jalnice" desemnează literatura romantică — în care se încadrează şi nuvela *Amintiri din vremuri!*

p. 56 DIN DOBROGEA

R.l., V, 1236, 26 iul. 1881, şi VI, 1442, 9 apr. 1882.

Variante

p. 57, r. 16 — ... scaun, *pe Şaachir la mijloc şi* eu mă pofteam pe *un alt scaun.* Astfel puneam... *(R.l.)*

p. 61, r. 2—7 — ... de pe mal. Pe nisipul... *(R.l.)*

p. 63, r. 39 — ... veche *Scifie,* pe malurile... *(R.l.)*

p. 64, r. 8—9 — ... într-un mod *particular,* şi de aceea... *(R.l.)*

Primul din cele două foiletoane apare în cadrul rubricii *Tipuri ţi portrete* şi este al şaptelea în succesiunea rubricii. În manuscrisul aflat la Eliza Zamfirescu, acest prim foileton poartă data: *20 iulie 1881.* Al doilea are supratitlul *Scene şi portrete,* menţinut şi la publicarea în volum. Distanţa între apariţia celor două părţi ale lucrării indică probabil momentele cînd ele au fost scrise. Ca şi în cazul schiţei-poem *M,onastirea Dealului,* şi lucrarea de faţă are prime elaborări în corespondenţa scriitorului, anume în scrisorile către Duiliu Ioanin, pline de atari „scene" şi „portrete", veritabile variante prime ale unora din pasaje.

Duiliu Zamfirescu s-a aflat pe la jumătatea lui sept. 1880 ca supleant de ocol la judecătoria Hîrşova, unde a stat pînă pe la 8 sau 10 ian. 1881, cînd a plecat la Bucureşti într-un mic concediu, cu care prilej şi-a aranjat transferarea la Tîrgovişte. Cele patru luni petrecute în micul orăşel dobrogean au constituit pentru el un fel de exil, bîntuit de amintirea Elizei, care se căsătorea chiar în acest interval. Cu puţine excepţii, scrisorile de aici sînt triste, ca şi lucrările începute sau terminate la Hîrşova. Călătoriile întreprinse în satele din jur, oamenii cunoscuţi, au constituit sursa Însemnărilor *Din Dobrogea,* sugerind şi ele, ca şi cîteva din scrisorile autorului, tipul specific de foileton publicistic denumit *Palabras,* pe care avea să-l inaugureze în 1882 în paginile ziarului *România liberă.*

Iată cîteva din realităţile care l-au întîmpinat pe scriitor la Hîrşova şi care nu sînt cuprinse în însemnările *Din Dobrogea,* dar explică starea sufletească a autorului scăpat din exilul dobrogean şi ajuns pe tărîm civilizat. în jurul său, tînărul procuror nu vede decît „o mizerie dormind pe malul unei ape"; „am găsit arestu într-o stare ticăloşească — urmează el — am pornit rapoarte în privinţa aceasta şi sper să se facă îmbunătăţiri. Funcţionarii, afară de administrator, sunt rebutul societăţii; proşti, invidioşi, cu procese unii contra altora, parcă sunt într-adins aduşi ca să strice lumea, nu s-o îndrepteze" (scris, din 22 sept. 1880). „Hotărîtor, nu sunt făcut să fiu procuror. Nu-ţi mai vorbesc de penibila îndatorire de a asista la disecarea cadavrelor, îndatorire pe care mi-am împlinit-o mai alaltăieri cu multă conştiinţă, asistînd la măcelărirea unui cioban omorît în bătaie..." (scris, din 11 oct. 1880). „Ţi-am scris ieri că meseria mă osteneşte. Am văzut acum, cînd deschideam tremurînd scrisoarea ta, cei cinci omorîtori, despre care ţi-am vorbit, aduşi în fiare, din ordinul meu, osteniţi, suferitori, nenorociţi; tocmai mă dam jos de la tribunal, cetind sfîrşitul scrisorii tale, cînd ei, văzîndu-mă, se sculară cu un respect plin de frică, iar femeile lor mă priveau ca pe un gîde. Ah!... mi s-a umplut inima de milă şi de dezgust. Dacă aş fi putut să le dau drumu, aş fi făcut-o fără remuşcare şi fără temere de păcat" (scris, din 12 oct. 1880).

Impresiile dobrogene se vor aduna apoi în nuvela *Noapte bună,* ulterioară cu patru ani.

1 — La acest doctor se referă Duiliu Zamfirescu în scrisoarea către prietenul său bucureştean: „Am un prieten de 70 de ani, doctor'. Dacă poartă părul etăţii lui pe frunte, în piept poartă o inimă ca a noastră, tînără, entuziastă, bună. E polonez şi prin urmare e republican. Locuiesc cu dînsu. Visînd şi discutînd împreună despre libertate, despre fericire, despre Dumnezeu, am ajuns, fără voie, să-i spui aceea ce aveam prea mult în inimă: iubirea mea" (scris, din 16 nov.

1880). Doctorul, al cărui nume nu ne este comunicat, îi da sfaturi înţelepte care-l mîngîiau pe tînărul supleant, dar îl şi aduceau la desperare, prin imposibilitatea urmării lor, căci polonezul îi proclama solemn: „Mon ami, adevărata şi cea mai mare iubire este aceea pe care căsătoria îşi pune pecetea nedespărţirii sale", şi detesta „amorurile tragice", „amantele desperate" de esenţă romantică, aşa cum vor apărea, de fapt, în numeroase nuvele ale lui Duiliu Zamfirescu.

Două săptămîni mai tîrziu, polonezul îl îngrijeşte cu abnegaţie pe îndrăgostitul fără speranţă, aflat într-un delir, de friguri probabil. „Se vede că steaua mea bună a făcut să stau la un loc cu un bun doctor, care e în acelaşi timp excelent camarad. «Nu te teme, eu nu te las să mori», îmi zice el într-o românească schimonosită; şi, în adevăr, dacă voi fi scăpat cu atît, astăzi şutit mult mai bine" (scris, din 28 nov. 1880).

2 — Se poate data cu exactitate această vizită, cu ajutorul corespondenţei trimise lui Duiliu Ioanin: „Azi mă duc cu barca la o vie" îi scria la 22 sept. 1880, deci cam la o săptămînă după sosirea în Hîrşova, cînd îşi făcuse, prin urmare, destui prieteni şi apropiaţi, cu care să facă expediţia.

3 — Chestiunea proprietăţii în Dobrogea se punea acut şi ciudat, în primul rînd pentru că teritoriul revenise la România abia cu doi ani înainte, prin pacea de la Berlin, următoare războiului din 1877-78. Administraţia otomană plecase, ea fusese, după obiceiurile şi legile turceşti, unica stăpînitoare *legală* a pămînturilor, dar existau şi proprietari individuali, care plecaseră în Turcia — mari stăpînitori de pămînturi — astfel că acum, profitînd de situaţia încă neclară, localnicii şi mai ales cei veniţi din alte locuri — participanţii la război aveau drept la 5 ha în Dobrogea — se aşezau unde voiau, apucau cît puteau cuprinde, ca nişte adevăraţi colonişti într-o Californie românească. Situaţia s-a discutat ani de zile, pînă cînd s-au produs reglementările de rigoare, dar în timpul stagiului de procuror hîrşovean al lui Duiliu Zamfirescu ea era aşa cum e descrisă în schiţă.

4 — *Vama* sau e o transcriere greşită (Vama?), sau o toponimie veche, ieşită din uz, sau una prea locală (o „varniţă" oarecare), în orice caz, nu poate fi oraşul bulgar, port la Marea Neagră, situat la cîteva sute de kilometri, ci tot o localitate pe Dunăre, din apropierea Hîrşovei.

5 — Scriitorul a făcut o generoasă risipă de mici tablouri dunărene şi hîrşovene în scrisorile către Duiliu Ioanin. Din ele s-au sublimat mai tîrziu descrierile lucrării *Din Dobrogea* şi apoi ale nuvelei *Noapte bună.*

Iată două care au generat acuarela din acest punct al schiţei: „E frig. Să vezi o negură curioasă: tot spaţiul pare un tablou vechi, printre-a cărui colori şterse se mai văd urmele unor desenuri minunate, în cel mai admirabil contur, cu cele mai curioase scene. în faţă un mic nouraş negru are forma unei bărci fantastice, ridicînd şi coborînd valurile unei mări închipuite; la dreapta, bătrîna stîncâ a Hîrşovei, care apare ca o frunte gînditoare plecată spre apă; colo şi colo

1
I
1
I
M

se ivesc catartele văpsite a cîtorva corăbii vechi ce odihnesc cu rostra pe mal. încet, încet, negura se ridică ca o cortină, cu desenurile sale, spre a lăsa să se vadă scena cea adevărată, pămîntul. Soarele aureşte cu razele sale toate variaţiunile acestui mare tablou, văile ca şi dealurile, mizeriile ca şi fericirile." „Era cam pe la 5 ceasuri: o linişte şi o pace sublimă. Cerul, cu razele soarelui în apus, reflecta seninătatea sufletului unui copil murind; pămîntul avea gravitatea unui bătrîn mort. Cerul privea pămîntul şi pămîntul dormea... Dunărea părea un mare lac, pe faţa căruia penumbra sălcielor de pe malul opus da apelor dulcea culoare a seninului, albastrul, mult iubitul albastru al mărilor. Pe malul nostru, cîteva bărci piezişe îşi tăiau în lumina apei graţioasele lor contururi, completînd acest tablou în cel mai fericit mod" (fragmente din scrisoarea-jurnal datată 12-18 oct. 1880). Şi iată fragmentul din a doua scrisoare-jurnal (18-31 oct. 1880), care coincide probabil exact cu momentul descris în schiţa *Din Dobrogea:* „Astă-seară am avut un apus de soare minunat. Am găsit o barcă rusească uşoară şi cochetă ca o trestie, cu care am mers pînă la o moară din vecinătate, eu numai cu Şaachir, credincioasa mea slugă. în josul Dunării, curentul te duce ca o frunză. Nu se vede decît o tremurare azurie mişcînd toate umbrele care se întind în oglinda apei şi care formează o altă lume diafană, transparentă, platonică". Momentul e plasat în seara de 28 oct. 1880 — deci „în cele din urmă zile de toamnă", cum se spune în nuvelă. Ulterior acestei zile nu mai întîlnim, în scrisorile către Ioanin, relatări despre vreo plimbare pe Dunăre. Vremea se stricase, probabil.

6 — în versiunea din *R.l.* versurile nu există, însă într-un caiet cu texte poetice din epocă, strofa citată e urmată de încă una, tot de patru versuri, autorul intenţionînd probabil să continue poezia, ca una de sine stătătoare:

Fatmi, dragă floare, crescută-n serai,
Ai buzele roze ca roza de mai,
Iar ocki-ţi albaştri ca cerul senin
îmbată pe lume ca cel mai bun vin.

Probabil că Fatmi era destinată unei drame, asemănătoare aceleia străbătute de frumoasa naivă şi nefericită Aiş6 din nuvela *Noapte bună,* sau ca Djali din poemul contemporan cu însemnările *Din Dobrogea.* Aşadar, versurile s-au zămislit separat de schiţă, ele datînd, desigur, chiar din timpul stagiului hîrşovean.

7 — „Cocoşul lui Hristos", aluzie ironică — pentru a sugera bătrîneţea păsării sacrificate — la cocoşul care, după evanghelie, a însoţit cu cîntatul său cele trei declaraţii ale apostolului Petru că nu-şi cunoaşte învăţătorul. Hristos profeţise că Petru se va lepăda de el „înainte de al treilea cîntat al cocoşului".

8 — Sînt publicaţiile franceze cele mai curente aduse în România epocii: *La Ripublique franţaise,* fusese fundat de Gambetta în 1871, pentru propaganda ideilor republicane, în urma înfrîngerii Franţei de către Prusia; *La Revue des deux mondes* apărea de la 1828 şi avusese între redactori, de-a lungul anilor, pe Balzac, Al. Dumas, Alfred de Vigny, Sainte-Beuve, F. Brunetiere etc.

9 — *România liberă,* titlul ziarului la care avea să înceapă a colabora Duiliu Zamfirescu în dec. 1880 cu nuvela *Blaue Donau* (vezi nota la această nuvelă, voi. de faţă, p.685) şi la care apoi avea să devină redactor (1882). Apăruse la 15 mai 1877 cu D. Aug. Laurian (fiul marelui istoric şi filolog, Aug. Treboniu L.) ca director, dar era dirijat din umbră de M. Kogălniceanu, care-şi dorise un organ de presă, o dată cu intrarea în guvern, ca ministru de externe. Ziarul era, încă începînd din perioada la care se referă scriitorul, tot mai mult organul de presă al grupării junimiste, sub aparenţa independenţei. Era, în epocă, publicaţia cu cea mai bună rubrică literar-culturală, chiar înainte de venirea echipei Duiliu Zamfirescu-Delavrancea.

10 — Expresia „polonezii expatriaţi" se referă la patrioţii polonezi din vremea ultimei mari răscoale naţionale poloneze pentru obţinerea independenţei (1863), dusă sub conducerea organizaţiei „secerătorilor", mişcare cu caracter republican. Goniţi din ţară de sîngeroasa represiune dezlănţuită, cîţi au putut scăpa s-au împrăştiat în diferite ţări, hrănindu-şi în continuare, mai direct sau mai pe ascuns, ideile revoluţionare. Unii au devenit duşmanii tuturor sistemelor sociale existente („nihilişti") fără a fi totuna cu anarhiştii. În epocă termenul nihilist era adesea identificat cu „anarhist" şi „comunist". Mai mult chiar, orice opozant faţă de partidul guvernamentul era numaidecît taxat de „nihilist". Caţavencu, în *Scrisoarea pierdută* va fi numit şi el „nifilist", deşi n-avea cu teoria respectivă nici în clin nici în mînecă.

11 — Două doamne sînt pomenite în scrisorile către Duiliu Ioanin, împodobind exilul hîrşovean al scriitorului. Una e soţia judecătorului („Am stat la masă nas in nas cu cucoana d-lui judecător", scris, din 12 oct. 1880); după reveriile pe care i le deşteaptă *(Â Ninon* de Musset, ideea căsniciei ideale, „dar între două inimi, nu între două corpuri") poate fi făptura vizată in schiţă. A doua e tovarăşa unei plimbări, dintr-o noapte de toamnă; „Mergînd la braţ cu o femeie, noaptea, prin întuneric şi tăcuţi, mintea a apucat fantasticul drum al viselor..." uitînd pe cine are alături, şi-a imaginat-o pe Eliza 1 Cele „două" pot fi însă şi una singură — adică tocmai cea din schiţă.

12 — Chopin era între preferaţii lui Duiliu Zamfirescu. Spirituala doamnă anonimă din Hîrşova aflase încă un drum neted spre inima nefericitului poet, cu dragostea irosită pentru totdeauna.

13 — Vaporul care aducea poşta venea la Hîrşova de mai multe ori pe săptămîna, dar pe timp de îngheţ această comunicaţie cu restul lumii se întrerupea şi poşta era transportată pe gheaţă, numai o dată la şapte zile.

14 — Este o metaforă a scriitorului, cam liberă, ce-i drept! Ovidiu n-a murit „pe malurile acestui bătrîn Istru", adică ale Dunării, ci la Tomis — Constanţa! Oricum, în Dobrogea!

p. 65 ZADARNIC

***R.I.,* VI, 1585, 3 oct. 1882.**

Boema artistică a Bucureştilor apare pentru prima oară în această nuvelă a lui Duiliu Zamfirescu; ea va fi mult mai amplu înfăţişată, mai dramatic, peste două decenii, In nuvela *Petrică.* Dar că scriitorul a cunoscut-o, a frecventat-o, mai mult cu compătimire decît cu înţelegere, şi detaşîndu-se net de ea, este în afara oricărei îndoieli. O va arăta însuşi în corespondenţa cu Maiorescu privitoare la *Petrică.* Colegul de redacţie la ziarul *R.I.,* gazetarul, poetul, omul de ştiinţă veleitar Ştefan Mihăilescu, inventator nenorocos dar plin de idei, publiclnd sub pseudonimul Stemil, era din categoria acestor descoperitori ai marilor remedii sociale şi umane, dar ei înşişi trăind prost, incapabili de a se sălta către o existenţă civilizată, deşi resursele intelectuale nu le-ar fi lipsit. Stemil era însă un umorist şi un dinamic, pe cîtă vreme Teodor Vuici din nuvelă e un tragic resemnat.

p. 71 BLAUE-DONAU

***R.I.,* IV, 1058 şi 1059, 13 şi 14 dec. 1880.**

Variante

p. 72, r. 36 — ... buzele subţiri. ***Gretchen are gura mică şi buzele pline de singe.*** La gură seamănă... ***(R.I.).***

În ziar nuvela poartă titlul ***0 pagini din viaţa lui Johann Strauss*** iar cele două părţi sînt: ***Gretchen*** (ca şi în volum) şi ***Blaue Donau.*** De asemenea, nuvela are In ziar o dedicaţie: ***Doamnei E.D.,*** reprodusă la ambele foiletoane. în caietul cu manuscrise aflat la Eliza Zamfirescu lucrarea e datată: ***1880, noiembrie, Hîrşova.***

Duiliu Zamfirescu a ortografiat fonetic numele eroului, atît în ziar cît şi în volum (Iohan Straus); astfel de transcrieri ale toponimiei sînt frecvente în epocă — dar, pe de altă parte, există şi alţi Straus, care-şi ortografiau numele cu un singur s 1

Este prima apariţie a scriitorului nostru în coloanele ziarului *R.l.* şi, de asemenea, prima lucrare dedicată Elizei Dănescu, a. cărei căsătorie avusese loc cu cîteva săptămlni înainte — curînd după 6 nov. 1880.

E de presupus, ţinînd seama şi de datarea manuscrisului, că nuvela a fost scrisă chiar atunci. Aflat la Hîrşova, îi scria prietenului Duiliu Ioanin, la Bucureşti, după mai multe înflăcărate mărturisiri ale dragostei nefericite: „Iată eterna mea Întrebare: ce face ea?" (Eliza, n.n.).

„Urmăreşte, dragă Duiliu, *România liberă* şi, mai curînd sau mai tîrziu, vei găsi ceva; nu voi să-ţi spui ce, ca să-ţi las impresia lucrului nou. Trimite-mi şi mie numerile, probabil două" (scris, din 5 dec. 1880). La această dată nuvela era deci trimisă şi poate chiar confirmată apariţia ei viitoare. Zece zile mai tîrziu, 11 Întreba pe acelaşi prieten: „Ai cetit nuvela mea din *România liberă?* Spune-mi în scrisoarea viitoare cîte lucruri nu ţi-au plăcut şi ce ţi-a plăcut... în Începutul bucăţii mele — continuă scriitorul — sunt *o* grămadă de greşeli de tipar, ce vei vedea şi tu" (scris, din 15 dec. 1880).

Eroul nuvelei este al doilea din familia cu patru compozitori avînd acest nume, austriacă de origine: Johann I. Strauss (tatăl), Johann I.I.S., fiul (1825 — 1899), cel mal vestit dintre toţi, autorul nemuritoarelor valsuri *Dunărea albastră, Sînge vienez* etc. şi al celebrelor operete

— între care *Liliacul* — şi cei doi fraţi ai săi, Joseph şi EduardS. Un alt S., Richard, german, tot compozitor, nu aparţine aceleiaşi familii.

Titlul exact al celebrului vals este de fapt: *An der schonen blauen Donau* şi a fost compus în 1867, deci cu relativ puţini ani înaintea nuvelei, iar autorul lui se afla în deplină putere creatoare (avea 55 ani), cînd i se scria povestea la Hîrşova.

Datarea nuvelei *1879, decembrie,* prezentă numai în volum, nu şi în ziar, trebuie să fie, ca şi în cazul nuvelei *Amintiri din vremuri,* anterioară în tot cazul datei reale a scrierii ei şi nu se justifică decît prin dorinţa scriitorului de a ascunde celor apropiaţi legătura dintre ivirea nuvelei şi căsătoria Elizei. Aceasta explică şi renunţare t la dedicaţie. Ceea ce era ştiut de puţini în 1880, devenise cunoscut mai larg la 1883 — şi autorul a vrut, desigur, să evite discuţiile de culise pe seama Elizei.

O posibilă datare — şi mai exactă— a scrierii nuvelei, coincizînd cu menţiunea de pe manuscris, o putem deduce din următoarea consemnare în a doua scrisoare-jurnal de la Hîrşova, anume din ziua de 29 oct. 1880 (probabil stil vechi; 9 nov. stil nou) — „seara", după cum se specifică în fruntea scurtei explozii: „O, dragă Duiliu, dacă ar şti ea (Eliza, n.n.) cîte ceasuri trăiesc eu dimineaţa cu dînsa, fâcîndu-mi ţigările, sau cîntînd, sau privind albele pînze ale bărci or, sau urmărind norii pe cer cum zbor duşi de vînt; dacă ar înţelege cum mi-am făcut din acest vis cel mai scump companion al singurătăţii mele; cum i-am închinat, astăzi, şi pentru totdeauna, tot ce am mai superior, mai deosebit în mine; dacă ar şti toate acestea, desigur, Eliza m-ar iubi mult". Ce putea să-i închine nemîngîiatul scriitor în acea zi de 29 oct./9 nov. 1880, „şi pentru totdeauna", tot ce avea „mai superior, mai deosebit", dacă nu arta sa. Aşa cum Strauss „a scris într-adins pentru mireasă o bucată menită a rămînea celebră" — valsul *Blaue Donau* —tot astfel Duiliu Zamfirescu se vedea pe sine, ca pe faimosul compozitor, în minte cu imaginea femeii iubite — interzisă lui pentru totdeauna — continuînd „a-şi cînta valsul cu o tremurare febrilă, sfîşietoare", singur pînă la sfîrşitul vieţii, „fără să asculte şi să vază nimic, cu capul plecat pe vioară", „cu ochii pe jumătate închişi". Aşadar ziua de 29 oct. (9 nov. 1880) poate fi cea cînd scriitorul a încheiat nuvela.

O mare parte din lucrările în proză ale lui Duiliu Zamfirescu apărute în *R.l.* şi în *Lit.,* începînd cu cea de faţă, au drept motiv fundamental o dragoste neîmpăr ăşită, cu final tragic, toate fiind aluzii străvezii la situaţia scriitorului însuşi, nefericit în dragostea pentru frumoasa Eliza, din cauza unei astfel de iubiri tăinuite. Cea din *Amintiri din vremuri* este elocventă.

„ «Pentru că este dat unor oameni să nu aibă niciodată ceea ce au dorit şi au iubit totdeauna» acei oameni vor suferi" — ii declara lui Ioanin la 28 sept. 1880, într-o scrisoare ce pare a conţine chiar motivul „viorii uitate" din nuvela *Blaue Donau.* „Ne vom purta în inimi amorţite dorul cel mai viu şi vom aştepta ca nişte viori uitate cari coprind sub coardele şi sub lemnul lor de roză cele mai dumnezeieşti accente, vom aştepta arcuşul care să ne atingă sufletul ca să ţipăm, arcuş care va fi ţinut de slabele mîini ale morţii". Făgăduindu-şi să uite („totul moare în uitare"), se îndoieşte însă de „vinovăţia"

fetei căreia nici el nu i-a spus ce sentimente nutreşte pentru ea şi nici din partea ei n-a avut semne ale unui sentiment. Adică întocmai situaţia din nuvelă — ceea ce nu-l împiedică să alcătuiască o violentă diatribă împotriva celor „de sus", scrisă chiar pe cartonul cu anunţul: „Eliza Ioanid şi Ioan Dănescu — fidanţaţi" (vezi poezia *Sic transit,* ed. prezentă, voi. I, p. 341 şi nota, p. 591).

Nuvela este, deci, o primă mărturisire directă, deschisă, a dragostei pentru Eliza. Numele proprii, ca şi cazul în speţă, al iubirii nefericite a lui Strauss, sînt utilizate nu conform adevărului istoric şi geografic exact, ci după cerinţele temei şi ale tezei urmărite. Principalul de semnalat e alegerea unui artist drept erou principal — ca şi autorul însuşi — care închină femeii iubite creaţia sa, împrejurare întîlnită şi în alte nuvele ale lui Duiliu Zamfirescu din această perioadă — deci, chiar dacă un castel Offenbach există, el e în Germania, nu în Austria, şi în nici un caz lîngă Pressburg (numele german al oraşului Bratislava). Un conte Walewski trăise în perioada cînd a scris Strauss valsul său, ca ministru al lui Napoleon al III-lea, deci la Paris. Va fi, ca atare, nefolositor să dăm explicaţii numelor de eroi şi locuri, care trebuiesc socotite, toate, drept convenţionale. Un exemplu concludent: grădinarul (sau paznicul) care „sforăie" — adică îşi suflă nasul! — din cînd în cînd „în nemărginita sa basma" se numeşte Taschtuch — termen care e o grafie simplificată a lui *Taschentuch* — *batistă* sau, popular, basma ! E potrivit să socotim convenţionale toate numele, cu excepţia celui al eroului principal şi al valsului său, dar şi acestea integrate într-un episod circulînd ca o legendă în epocă, sau mai curînd imaginar.

E, totuşi, necesar să se reamintească faptul că o nuvelă avînd drept nucleu epic un moment intim al biografiei unui mare artist aflat în viaţă — Strauss avea 55 ani la 1880 şi avea să mai trăiască încă 19 — era o îndrăzneală, mai ales cînd acest moment e imaginar ! Legenda lui Strauss era însă atît de răspîndită şi bogată, datorită valsurilor lui, încît scriitorul făcea cu totul abstracţie de prezenţa vie a modelului său şi-i plasa existenţa în zona absolutei libertăţi artistice, interpretînd prin ea o dramă proprie.

1.— Karl Măria von *Weber* (1786 — 1826), mare compozitor german de o bogată, fastuoasă şi colorată orchestraţie. Prima lucrare de proză publicată de Duiliu Zamfirescu îi e închinată lui: *Cele din urmă gindiri ale lui Weber* (vezi voi. de faţă, capitolul *Din publicaţii).*

2 — „Orchestraţia Figaro din *Bărbiero"* — este vorba desigur de opera compozitorului italian Gioacchino Rossini, după comedia scriitorului francez Beaumarchais, *Le Bărbier de SeviVe,* dar există şi alte transpuneri pe muzică a celebrei lucrări. însă „Barbiero" sună corect în italieneşte: *II Barbiere* — scriitorul abia cocheta cu limba lui Dante !

3 — Eroul lui Duiliu Zamfirescu exagerează în privinţa lui Michelangelo, căci marele artist a creat ca un gigant al artei pînă cu cîţiva ani înaintea morţii — între ultimele capodopere fiind bolta bisericii „Sfîntul Petru" din Roma, construcţie realizată în jurul anului 1556 — a murit în 1564 — care dovedeşte că geniul lui era departe de a se fi stins, cum rezultă din textul nuvelei. Michelangelo însuşi, după

cum afirmă prietenul şi biograful său Giorgio Vasari, îi scria adesea acestuia, plîngîndu-se că e bătrîn, fără memorie etc, dar toate spusele artistului trebuie privite cu explicabilă prudenţă.

Duiliu Zamfirescu era bine informat asupra biografiei lui Michelangelo, căci reproduce, prin spusele lui Strauss, Înseşi stările artistului italian, comunicate de el în sonete şi scrisori din ultimii ani de viaţă. Că însă acesta ar fi iubit numai cînd era ajuns la bătrîneţe, cînd în el „artistul murise", ar însemna că lucrul se putuse petrece cînd Michelangelo avea peste 80 de ani — cam atunci a încetat el de a mai crea, aşa cum însuşi spunea într-un sonet:

Gli amorosi pensier, giă vani e lieti.
Che fien'or, s'a due tnorti me avviano ?
D'una so certa, e Valtra mi minaccia.

„Gîndurile de dragoste slnt zadarnice şi comice. /Ce va fi cu ele cînd eu spre două morţi mă-ndrept?/De una sînt sigur şi cealaltă mă ameninţă". Cea de care era Încredinţat, era moartea artistului, la care se referă şi Strauss în nuvelă. Totul era în primul rînd o metaforă, dar se vede clar că Duiliu Zamfirescu cunoştea sonetul marelui italian la 1880!

4. — A ctnta austriecilor prezenţi o melodie amintind „durerea unui polonez despărţindu-se de ţara sa", devenea o nepoliteţe şi lucrul e relevat de „un tînăr ungur" — pentru că imperiul austro-ungar era unul dintre cei trei participanţi la împărţirea Poloniei, cu un secol mai înainte.

5 — E vorba de Eduard Strauss, fratele compozitorului şi compozitor el însuşi, cum rezultă şi din nuvelă („Cînd am scris noi *Polca nebunelor?")*

6 — Episodul cu contele Seczenyi este elocvent pentru poziţia lui Duiliu Zamfirescu în privinţa artei create „la comandă". E de presupus că el dădea un răspuns vreunei solicitări asemănătoare ce-i va fi fost adresată. In orice caz, în vorbele lui Strauss, şi din partea primă a nuvelei şi din a doua, e formulat un semnificativ crez artistic al scriitorului nostru, paralel cu transcripţia simbolică stilizată a dramei de iubire.

7 — Şi ornamentaţia castelului e imaginată de scriitor pentru a traduce drama care se consuma: Psyh£, fecioara de o frumuseţe neasemuită, îndrăgită de Amor, avea parte de o iubire decepţionată, tragică, întoarsă în cele din urmă către puritatea ideală, zeiască — întrucît Amor e zeul iubirii pure, pe cîtă vreme al celei care se împlineşte este Eros.

8 — Oglinda servea pentru a se constata dacă un om murise: i se apropia de buze oglinda şi după cum aceasta se aburea sau nu se deducea dacă omul şi-a pierdut sau nu suflarea.

P. 82 ARCHIVARUL

***R.l.*, IV, 1067, 24 dec. 1880.**

Precizarea speciei şi dedicaţia lipsesc la publicarea în ziar.

Variante

p. 83, r. 18 — ... s-aducă banii şi fiindcă atuncea... *(R.l.).*

Schiţa inaugurează seria de foiletoane *Tipuri ţi portrete,* aparţinînd primei perioade a gazetăriei scriitorului la *R.l.* Primele patru urmează nuvelei *O pagină din viaţă lui Johann Strauss (Blaue Donau),* şi au fost publicate unul după altul, la intervale neregulate, intre 24 dec. 1880 şi 23 ian. 1881; alte două apar în iulie 1881, după care mai urmează unul după aproape un an, în apr. 1882, cu un titlu puţin modificat: *Scene şi portrete.* Dintre acestea sînt publicate In volume numai primul *(Archivarul)* şi ultimele două *(Din Dobrogea).* Deşi portrete de acelaşi fel vor mai fi publicate de scriitor şi în afara acestora şapte menţionate, ele nu vor mai purta titlul rubricii şi nici nu vor fi incluse în volume. Se află, toate, adunate în volumul prezent, în capitolul *Din publicaţii.* Mai trebuie spus că portretele lui Caragiale *(Rromânul, Rromdnca* etc.) sînt ulterioare celor ale lui Duiliu Zamfirescu, însă genul era practicat larg în epocă.

E clar că cel puţin primele două din serie, adică, în ordine, *Archivarul* şi *La denii,* apărute încă în timp ce Duiliu Zamfirescu era la Hîrşova, au fost scrise chiar aici, iar celelalte după venirea sa la Bucureşti. „Urmează a ceti *România liberă* şi cînd vei mai găsi ceva cu numele meu, trimite-mi şi mie", îi scria lui Ioanin la 26 dec. 1880. Deci colaborarea la ziar sporea mereu, ceea ce explică de ce imediat la sosirea în capitală i se încredinţează cronica muzicală şi cea teatrală a *României libere (Concertul d-nei EssipoJ, Artiştii români şi publicul* etc).

1 — Distanţa parcursă de arhivar între casă şi slujbă trebuie socotită ca fiind exagerată de scriitor. O poştă avea în jurul a 10 km, deci urma ca personajul să fi locuit într-un sat din apropierea Bucureştilor — căci atunci periferiile capitalei nu erau la mai mult de 2 km de centru.

2 — Este nisipul cu care se „usca" cerneala — sugativa de odinioară ! Arhivarul era atît de neglijent, încît nu turna înapoi nisipul în nisiparniţă, după ce sugea plusul de cerneală, ci îl sufla sau îl ştergea cu mîna, risipindu-1 pe masa de lucru.

P. 85 JEANA

***R.L,* VII, 1673, 23 ian. 1883.**

Semnat: *Don Padil.*

Variante

p. 86, r. 1—2 — ... Ioc sfînt. Ochii ei... *(R.l.).*
p. 88, r. 28 — ... de departe *să sosească.* Constantin rugă... *(R.l.).*

Nuvela aceasta — încă una din seria iubirilor nefericite, zdrobite din cauză că nu au fost mărturisite cu sinceritate şi curaj, la fel cu cele din *Blaue Donau* sau *Amintiri din vremuri,* dar inferioară acestora sub raport literar — dobîndeşte o semnificaţie deosebită în opera scriitorului, pentru că de ea se leagă direct o piesă de teatru, la care Duiliu Zamfirescu e coautor, şi de toată problematica socială abordată

în primele doua romane din ciclul Comăneştenilor. O parte a informaţiilor respective figurează în capitolul de note privind aceste lucrări din volumul II al prezentei ediţii (p. 673 — 679). O altă parte urmează în mod firesc să figureze aici, întrucît piesa respectivă nu-şi justifică suficient prezenţa în ediţia de faţă pentru motive care se vor arăta în rîndurile de mai jos.

La scurt timp după apariţia în *R.l.* şi apoi după cîteva luni în volum, nuvela devine punctul de plecare al unei drame. *Prea tîrziu,* pe care o aflăm iniţial semnată Ştefan Vellescu şi Duiliu Zamfirescu. în perioada respectivă actor la Naţional şi profesor de declamaţie la Conservatorul din Bucureşti, Vellescu se apropia de 53 de ani — se născuse la Craiova în 1836 — în timp ce scriitorul nostru ajunsese abia la 25, O colaborare între ei, ţinînd seama de vîrstă, ne apare azi destul de nefirească; însă putem presupune uşor că Vellescu a descoperit o int resantâ idee teatrală în nuvela tînărului confrate, unde un personaj nu-şi descoperă identitatea, deşi eroina 1-a recunoscut şi-1 iubeşte cu credinţă, unde un tată opac la cele din jur nu ia seama la drama care se ţese, unde, prin urmare, situaţiile scenice de tip romantic se ţin lanţ. Vellescu era dascăl de actorie şi actor el însuşi cu stagiu de cîţiva ani şi la Paris, pe deasupra şi dramaturg, cu vechime de peste un deceniu. E de presupus, deci, că scenarizarea nuvelei îi aparţine în cea mai mare parte. Deci dacă subiectul amoros şi personajele centrale aparţin, în mod clar, lui Duiliu Zamfirescu, trecerea lor în materie teatrală e mai curînd opera colaboratorului. Totuşi, şi Duiliu Zamfirescu scrisese nu numai cronici teatrale, dar şi o piesă — *O suferinţă. Scenetă dramatică într-un act şi în două* **tablouri,** tn versuri *(Lit.,* III, 4, apr. 1882), deci compoziţia scenică nu-i era străină şi e posibil să admitem că şi-ar fi putut dramatiza şi singur nuvela. De ce n-a făcut-o? E firesc să presupunem că din cauza solicitării sau iniţiativei mai vîrstnicului scriitor, actor şi profesor. Ideea transformării nuvelei în piesă pare mai firesc să o acordăm deci lui Vellescu.

Cui aparţine însă bogatul material *in'dit,* care dublează subiectul nuvelei, creînd un curs nou al acţiunii, un fir paralel cu acela cunoscut din nuvelă, anume, un conflict *social,* care angajează şi pe cei doi eroi, întretăindu-se cu drama iubirii neîmplinite? Este acesta al lui Vellescu sau tot al lui Duiliu Zamfirescu? Există temeiuri serioase să acceptăm ideea că şi această latură a subiectului e creată tot de autorul nuvelei, întrucît ea va fi reluată, în liniile esenţiale, în *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu.* B în afara oricărei îndoieli că, dacă ar fi fost a lui Vellescu această parte a subiectului, Duiliu Zamfirescu nu şi-ar fi însuşit-o integral, clădindu-şi pe desfăşurarea piesei *Prea tîrziu* evenimentele celor două romane scrise după un deceniu. Este deci potrivit să credem că *substanţa* piesei (subiect, eroi, problematică) e a sa, în timp ce *dramaturgia* ei (transpunerea în episoade scenice) e a lui Vellescu. Cum însă nu prima, ci tocmai cea de-a doua latură indică literatura şi stabileşte paternitatea unei lucrări, înseamnă că, dacă presupunerile de mai sus sînt exacte, nu avem destul temei să trecem piesa între scrierile lui Duiliu Zamfirescu, în orice caz nu reproducînd-o într-o ediţie ca aceasta prezentă. (Cazul se va repeta, vom vedea în ce măsură, cu prima schiţă intitulată *Răvaşe* din volumul de faţă, semnată împreună cu A. Vlahuţă).

Alte cîteva fapte care îndreptăţesc acest tratament cu privire la drama *Prea tîrziu.* Ulterior scrierii şi jucării piesei, Vellescu o trece între lucrările sale, ca unic autor, fără să mai specifice colaborarea cu Duiliu Zamfirescu — aceasta în caietele-program ale unora din reprezentaţiile sale teatrale de mai tîrziu. în perioada 1896 — 1897, cînd scriitorul încerca să-şi plaseze drama în versuri *Thargelia din Milet* la Naţional, uzînd de influenţa lui D.C. OUănescu-Ascanio, prieten apropiat, acesta menţionează într-o scrisoare (nedatată) către Duiliu Zamfirescu că slăbiciunile *literare* ale piesei *Prea tîrziu* erau datorite lui Vellescu.

în cronica *(R.l.,* VIII. 1965-1967, 22-25 ian. 1884) făcută spectacolului de la premieră (19 ian. 1884), Sphinx (D.D. Racovitză) laudă tocmai oarecare calităţi ale textului — „stil frumos, plin de sevă şi de vervă satirică pe alocurea" — însă nimiceşte substanţa piesei: problematică, eroi, conflict şi îndeosebi personajul central, Constantin-Conrad Leon. De ce nu-şi dezvăluie acesta identitatea — celpuţin Măriei (acesta e în piesă numele eroinei, Jeana din nuvelă)? De ce aceasta nu încearcă să curme situaţia confuză dintre ei? De ce un prieten, Stroie — nou introdus în piesă — nu rezolvă încurcătura?

La atari critici se decide să răspundă numai unul din cei doi coautori, anume Duiliu Zamfirescu, care dă cronicarului — coleg de redacţie la *R.l.*~un text explicativ şi acesta îl introduce în cel de-al doilea foileton al său; textul justifică palid cîteva situaţii din piesă, folosind drept argumentare cîteva formule mai mult de şuetă decît de ţinută; el nu convinge pe nimeni şi în primul rînd pe Sphinx, care va reveni şi mai aspru în foiletonul ultim. De ce n-a intervenit în controversă şi Vellescu? ne putem întreba. Era mai vîrstnic (50 de ani) şi chestiunea nu-1 mai interesa — ori şi-a lăsat colaboratorul să discute singur partea proprie?

Că Duiliu Zamfirescu îşi considera o parte esenţială în realizarea piesei — cum trebuie să apreciem construirea intrigii, subiectului, eroilor — e absolut clar, căci tot el intervine la Comitetul teatral pentru a se lămuri odată rezultatul concursului la care fusese prezentată *Prea tîrziu.* E vorba de concursul anual de teatru, al cărui juriu (Hasdeu, V.A. Ureche, T. Maiorescu etc.) ezita să se pronunţe, din cauza nivelului slab al textelor prezentate şi decisese în cele din urmă ca două piese — una era *Prea tîrziu,* iar a doua era *Grandomania* de Sava Şoimescu — să fie jucate, iar „cea care va ieşi mai bine în scenă, aceea să ia premiul" *(R.l.,* VIII, 1865, 20 sept. 1883). Critica spectacolului a fost, în genere, situată în albia aprecierilor lui Sphinx, care nimicise cu totul *Grandomania,* fără să cruţe nici pe cea de-a doua, *Prea tîrziu,* căreia însă i se găsea un ascendent asupra celeilalte, oarecare superiorităţi stilistice, de tehnică şi problematică socială abordată. Cu toate că spectacolele cu cele două piese au avut loc la 12 şi 19 ian. 1884, juriul a amînat cu peste trei luni elucidarea chestiunii, determinînd o intervenţie foarte violentă a lui Duiliu Zamfirescu, care revendică direct premiul, tocmai pe baza hotărîrii de principiu, că va fi premiată piesa „care va ieşi mai bine în scenă": *Prea tîrziu* avusese parte de o critică ceva mai bună, deci merita distincţia! (scrisoare către Directorul general al Teatrelor, din 24 febr. 1884). Incidentul se soluţionează însă cu totul

altfel, anume, premiul nu se mai acordă, iar suma respectivă, de 1200 lei, e destinată altui scop: se comandă sculptorului I. Georgescu un bust al lui Alecsandri pentru a fi aşezat în foaierul teatrului şi i se achită aceluiaşi sculptor un basorelief reprezentînd distribuţia şi eroii din seara premierei *Fîntînei Blanduziei,* cînd grima actorilor a reprodus destul de fidel cîteva figuri cunoscute: Horaţiu pe Alecsandri însuşi, Scaurus pe Maiorescu, Geta pe Livia Maiorescu, Zoii pe Macedonski etc.

Aşadar, nici distribuţia excelentă din *Prea tîrziu* — cu Aristizza Romanescu în rolul Măriei (Jeana din nuvelă), cu Nottara interpretîndu-1 pe Conrad-Alexandru Lazăr (în nuvelă Constantin Leon), cu Şt. Iulian ca Sotir Micronoff (personaj nou în piesă) — nu au putut aduce autorilor premiul rîvnit!

Vom da, mai jos, în cîteva cuvinte, substanţa piesei, în ceea ce are în plus faţă de nuvelă, adică, în esenţă, tocmai ceea ce va trece în ciclul Comăneştenilor.

S-a spus mai sus că latura conflictului privind amorul nemărturisit dintre Măria (Jeana) şi Alexandru Lazăr (Constantin Leon) prezentat şi în nuvelă şi în piesă sub numele Conrad urmează destul de fidel nuvela, inclusiv în motivaţii: recunoştinţa datorată de erou lui Luchianu pentru a-l fi ajutat la studii şi a fi acoperit o mare datorie a tatălui lui Alexandru-Conrad, prezentarea acestuia la moşie şi salvarea ei de la ruină printr-o gospodărire excelentă (aici apare ideea scriitorului că o bună ştiinţă a culturii pămîntului, ca la Saşa sau Matei Damian, poate ridica pe moşieri şi-i apără de arendaşii hrăpăreţi), refuzul de a-şi dezvălui identitatea cu toate insistenţele Măriei (Jeana) etc. Cîteva noutăţi: Măria e direct verişoara lui Conrad-Alexandru şi faptul de a-l recunoaşte în piesă pe acesta porneşte de la glasul sîngelui, mai mult decît de la amintirile copilăriei comune. Scriitorul va argumenta — în scrisoarea sa, reprodusă în cronica lui Sphinx — posibilitatea căsătoriei între veri drepţi, oprită de biserică. Să credem că, din această cauză, în *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu* nu va ajunge la căsătoria Tincuţei cu Minai, care nu erau nici veri, ca în piesă, ci numai rude foarte apropiate, datorită căsătoriei Saşa-Matei (Saşa soră cu Mihai, Matei văr drept cu Tincuţa)?

Conflictul se declanşează şi în această latură a acţiunii, dar el e brusc sporit de faptul că arendaşul deputat liberal Sotir Micronoff o vrea pe Măria pentru fiul lui, prostănacul Luca. Cei doi din urină apar masiv în scenă, confruntaţi cu toate personajele, de la Măria şi Alexandru-Conrad, de la senatorul Luchianu (în spectacol jucat de Petre Vellescu, frate al coautorului piesei şi mare actor el însuşi) pînă la grupul de ţărani, prezenţi în piesă, vestind problematica şi reacţiile categoriei respective din roman, reluaţi apoi în drama *Lumină nouă,* jucată în 1912, dar scrisă într-o primă formă în 1895, adică între *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu.*

Sotir Micronoff e în piesă cam ce va fi Scatiu în romanul care-i poartă numele — deci om ajuns, nu abia începător, ca în *Viaţa la ţară.* Cei doi Micronoffi din piesă sînt aşadar cele două vîrste şi ipostaze ale lui Scatiu din romane — fiul în *Viaţa la ţară* şi tatăl în *Tănase Scatiu,* ambii bădărani, neciopliţi, proşti, dar aprigi să parvină şi în avere şi în *atena,* politică. însă Luchianu este el însuşi un fel de Scatiu, căci e, cum se spune în piesă, „fanfaronul bogat", în timp ce soţia sa e o femeie superioară, o altă Mărie din piesă (Jeana din nuvelă), deci o altă viitoare Tincuţă din romane. Un personaj foarte inteligent din piesă, rezoneurul Constantin Stroie, exprimîndu-1 direct pe autor — sau pe autori — afirmă în meditaţiile sale despre Micronoffi că „ciocoii se vor ridica la nobleţe", că ciocoii noi sînt „mai răi decît ciocoii vechi", ceea ce situează piesa în succesiunea directă a romanului lui Filimon, la mai puţin de două decenii de la publicarea lui.

Luchianu şi Micronoff-tatăl discută afaceri, cîştiguri, înşelătorii pe spinarea ţăranilor, primul şi cu oarecare naivitate (chiar aparentă cinste, uneori) care-1 va pierde. în roman personajul va fi conceput altfel (Dinu Murguleţ), dar tipul lui se va păstra în moşierii jefuiţi de Scatiu. Luchianu din piesă e un proprietar grijuliu numai de propriile interese şi nici preocuparea lui pentru sănătatea lui Conrad, cînd află că un mal s-a prăbuşit peste acesta şi peste un grup de ţărani, nu are un substrat etic sau uman, ci e doar teama că i s-ar fi putut pierde un om de credinţă: „Era harnic şi-mi făceam treburile cu el". Dar şi el, ca şi Micronoff, îl dojenesc pe Conrad că e prea apropiat de ţărani („Toată ziua nu face decît stă la taifas cu ţăranii"), căci de starea sau viaţa lor el, Luchianu, nu-şi face bătăi de cap („de ţărani nu mă îngrijesc eu atîta").

Spre deosebire de nuvelă, în piesă au loc graţioase discuţii între Conrad şi Măria despre d-ra Luc d'Estrelles din *Le roman d'un jeune homme pauvre* de Octave Feuillet, unde se află o scenă identică, de iubire nemărturisită. Scena cînd, recunoscut de Măria, Conrad stăruie să declare că nu el e Alexandru Lazăr, e în general făcută „teatral", adică bine, în limitele teatralităţii romantice, căreia îi aparţine piesa, prin toată trama ei erotică. Dar ceea ce e interesant, e că nu aceasta ocupă locul central în piesă, ci cealaltă, socială, care va genera conflictul arendaş-ţărani din romane. Tot ce s-a spus pînă aici aparţine primului act; al doilea debutează cu contrastul săteni-proprietari, realizat şi prin decor, căci grădina casei Luchienilor lasă să se vadă în fund tabloul mizer al satului. Se poartă discuţii politice, apar referiri la problemele concrete, Luca Micronoff e decorat pentru lucrările lui literare(!) deşi n-a scris nimic, o listă interminabilă de alţi distinşi pe nedrept e comentată ironic (Duiliu Zamfirescu nu prim s' nici el în epocă nici o decoraţie, deşi se aşteptase, probabil, iar după proclamarea regatului — 1881 — decorările au curs vreme de doi ani), dar Micronoff nu lipseşte între beneficiari, datorită stăruinţelor lui Luchianu, fireşte. Are loc tocmeala pentru zestre, căci Măria, refuzată de Conrad, şi-a dat consimţămîntul pentru Luca Micronoff cel lichea şi prost. Conrad intervine şi aici, scutindu-1 pe Luchianu de a se lăsa stors de o zestre prea mare de către Sotir, care-1 are la mînă pentru nişte datorii.

Ciocnirile călăraşilor cu ţăranii sînt gata să izbucnească şi în piesă, ca în viitorul roman, căci Luchianu a chemat armata şi autorităţile să-i scoată oamenii la seceră. Saşa clarifica lui Matei problemele din această serie, al căror exponent modern e Conrad, moşierul dinamic, partizan al morii cu abur (deci modernă), al culturilor

cu profit maxim, care însă nici nu secătuiesc pămîntul, nici nu storc pe ţărani. Soluţiile ideale pentru raporturile boieri-ţărani vor apare deci de pe acum şi ele nu pot fi decît ale lui Duiliu Zamfirescu, nu ale lui Vellescu, căci le aflăm aidoma în romanele de peste un deceniu. Luchianu rămîne însă opac la astfel de înnoiri, cu toată încercarea Măriei şi a unei amice, Elena Frăţinu, de a-i deschide ochii. El îl admonestează pe Conrad, care nu are alta de făcut decît să se prăbuşească romantic pe un scaun, înainte de cortina actului al doilea.

în actul al treilea conflictul se complică prin încercarea lui Conrad de a salva memoria tatălui său, învinuit de lipsa marii sume de bani, acoperită cu ani în urmă de Luchianu, şi pentru care tînărul îşi socotea datoria de recunoştinţă faţă de moşier. Lucrurile se complică erotic, eroul refuzind să se mărturisească Măriei, cu toate îndemnurile lui Stroie şi ale Elenei, dar se rezolvă sub raport social, etic, căci Luchianu îşi recunoaşte orbirea în care s-a lăsat atras de Sotir Micronoff, cînd 1-a bănuit de necinste pe Conrad; acesta îi plăteşte moşierului cei 40.000 lei reprezentînd datoria tatălui său, căsătoria proiectată cade, şi Sotir arendaşul ajuns deputat e gata să se resemneze, căutînd fiului său o altă nevastă, pe măsura lui, ca să se ridice „la obraze". Luchianu, trezit la realităţi, îl va admonesta pe fostul său protejat, arunclnd anatema pe toată categoria lui: „Dumneavoastră sunteţi o pată în societate!"; Conrad va proceda la fel („Sunt aici ca să înfierez pe cel mai mişel dintre calomniatori!") şi dovedeşte pe loc că tatăl său fusese escrocat de Sotir, delapidatorul sumei de 40.000 lei, care dusese la ruină familia sa, a lui Alexandru Lazăr-Conrad Martinian. Eroul scoate demonstrativ pistolul, strigîndu-i: „Viperă!", deşi nevoie nu era de armă în acest moment, decît pentru a se declanşa drama ce va urma numaidecît, adică în clipa în care dragostea celor doi tineri trebuia să se împlinească şi ea, după deşteptarea lui Luchianu, salvarea lui şi împăcarea cu ţăranii, toate săvîrşite de Conrad. Căci, tocmai acum intră Luca cel prost strigînd ajutor şi povestind că Măria căzuse de pe cal — Conrad crede că fata a şi murit, deci întoarce spre el pistolul îndreptat mai înainte spre Sotir şi se împuşcă. Arendaşul devenit moşier şi deputat crede că, în sfîrşit, concurentul lui Luca la mîna Măriei fiind mort, poate să se adreseze lui Luchianu cu „cuscre". Dar acestt îi strigă furios: „Nu-i loc în familiile oneste pentru parveniţi". Şi piesa se încheie asupra acestui moment tragic — deosebit de nuvelă, unde Jeana se mărita. „Prea tîrziu" din titlul şi din finalul piesei e regretul amar al lui Luchianu, şi nu replica epistolară a eroinei, ca în *Jeana.*

Iată cîte noutăţi faţă de nuvelă. Cui sînt ele datorite? Am afirmat că, în linia generală a subiectului, ele nu pot fi decît ale lui Duiliu Zamfirescu; în amănunţirea lor scenică, în replici, adică în ceea ce înseamnă propriu-zis piesa, ele sînt, probabil, ale lui Vellescu — adică tocmai ceea ce nu dă drept editorului să atribuie lucrarea în atît de mare măsură lui Duiliu Zamfirescu, încît să o introducă între operele lui.

Manuscrisul după care s-a montat spectacolul din 19 ianuarie 1884, aflat în arhiva Teatrului Naţional, — şi care e, desigur, cel prezentat juriului pentru premiu — e scris de mîna altcuiva decît a scriitorului

nostru — poate fi chiar de Vellescu; intervenţiile lui Duiliu Zamfirescu sînt doar cîteva şi neesenţiale. Să fi făcut el o primă schemă generală a piesei, pe care s-o fi lucrat apoi Vellescu, dînd forma finală a piesei?

E destul de probabil că aşa s-au petrecut lucrurile — deci numai urzeala e a lui Duiliu Zamfirescu pe cîtă vreme „bătătura" e a lui Vellescu. însă, ceea ce se vede într-o ţesătură, ceea ce dă formă, culoare, desen, calitate chiar pînzei, e bătătura, ea e carnea scheletului care se oferă vederii, oricît osatura asigură stabilitate şi tărie. Tocmai cu urzeala, cu scheletul, a făcut Duiliu Zamfirescu mai tîrziu primele două romane din ciclul Comăneştenilor.

1 — *Nancy* era în epocă sediul multor instituţii superioare de învăţămînt, între care şi „Şcoala naţională a apelor şi pădurilor", menţionată în nuvelă.

2 — La *Metz* a fost unul din marile dezastre ale armatei franceze, îu timpul războiului cu Prusia din 1870. Nu mai puţin de 173.000 oameni s-au predat aici prusienilor fără luptă, cu tot armamentul. Eliberaţi după cîteva luni, ei au fost trimişi pentru a zdrobi Comuna din Paris. Duiliu Zamfirescu pare a-şi absolvi eroul de acest din urmă rol, căci nu-1 menţionează — deşi personajul, întors în Franţa „după încheierea păcii" cu Germania, putea foarte bine participa la represalii.

3 — Deşi acest cîntec eroul „nu-1 auzise de ani întregi" — după cum se precizează numaidecît în nuvelă, — deci îl ştia de mult, el nu trebuie socotit neapărat reproducere a unei poezii străine, ci e, probabil, una proprie autorului, aşa cum se întîmplă cu cea mai mare parte a versurilor de acest fel, intercalate în lucrările sale de proză sau de teatru.

p. 92 PENTRU TOTDAUNA

R.L, VII, 1662, 11 ian. 1883.

Semnat: *Don Padil.*

Variante

p. 93, r. 29 — ... reminiscenţe sfinte îi pricinuiau... *(R.L).*
p. 97, r. 20—21 — ... un străin întrebînd pe *proprietarul unei moşii* de ce vine... *(R.L).*
p. 98, r. 2) — ... nu găseşte *hrană* sufletului... *(R.L).*
p. 99, r, 18—22 — ... Se înecase. Filip, aproape nebun... *(R.L).*

Petru Economu (Oeconomu), căruia îi e dedicată nuvela, fusese coleg cu Duiliu Zamfirescu la facultatea de drept; numit şi el magistrat, s-a stins pe neaşteptate în primăvara 1882, cînd scriitorul îi publică un emoţionant necrolog *(Pro memoria, R.L,* VI, 1446, 14 apr. 1882, semnat *D.Z.),* de unde aflăm că dispărutul avus se şi el, cu pseudonime, în acelaşi ziar, articole şi schiţe.

Lucrarea este una din primele — dacă nu chiar prima — care abordează necesitatea, chiar datoria proprietarilor de moşii, de a nu înstrăina prin vînzări sau arendări pămînturile şi casele moştenite,

ci de a le păstra, întorcîndu-se la ele — lucru pe care il va face Matei Damian *(Viața la țară)* — şi de a le cultiva direct, fără intermediar.

1 — „Familia cu acelaşi nume, veche şi cunoscută în ţară", Chrisoverghi (sau Hrisoverghi) e menţionată încă prin sec. XVI, cînd un membru al ei era pîrcâlab la Neamţ. Cel mai recent era ofițerul poet Alexandru H. (1811 — 1837), moldovean, mort de timpuriu şi cam fără glorie la Iaşi, în urma unei incursiuni erotice nereuşite: surprins de soţ, sărise pe fereastră şi se zdrobise ! Cu excepţia unei singure poezii, tipărite în timpul vieţii, opera sa, a unui diletant talentat, s-a publicat postum.

Rezerva lui Duiliu Zamfirescu de a determina rudenia eroului cu poetul subliniază încă o dată preocuparea sa de a-şi boteza personajele preferate cu numele unor artişti cunoscuţi (Depărăţeanu, Nicoleanu, Strauss etc). Personajele pe care le denumesc rămîn însă, în esenţă, fictive.

2 — Vişnu, al doilea zeu la indieni din trinitatea brahmanică, avea în grija sa păstrarea lumii.

3 — *Osiris* era, la egipteni, protectorul morţilor. Alăturarea de celălalt zeu nu e deci întîmplătoare în nuvelă: ambii sînt binefăcători, unul pentru vii, celălalt pentru duşii de pe lume I

P. 100 MĂRIA

R.l., VII, 1709, 8 mart. 1883.

Semnat: *Don Padil.*

Variante

p. 104. r. 26 - ... un pahar *de bere* zbură... *(R.L).*
p. 106, r. 32 — ... îi plăcea mult umbra... *(R.l.).*

1 — Pictorul italian Antonio Alegri *Correggio* (1489 —1534) a fost un maestru al figurilor omeneşti, îndeosebi feminine.

2 — *Sjtnta Cecilia* — patroana cîntăreţilor — a fost martirizată prin tăierea capului cu securea.

3 — Dintre cele şapte *Cleopatre* ale Egiptului, cea mai celebră, de care e vorba aici, este ultima, îndrăgostită de Cezar, apoi de rivalul său, Antoniu; expertă în fabricarea otrăvurilor şi utilizarea lor, s-a sinucis lăsînduse înţepată de un scorpion sau muşcată de o viperă.

P. 107 SINGURĂTATEA

R.L, VI, 1375, 17 iun. 1882.

Variante

p. 107, r. 25 — 26 — ... întreruptă de *muzica* murmurătoare... *(R.l.).*

Duiliu Zamfirescu a avut un cert model aici în lucrarea cu acelaşi titlu a medicului filozof elveţian Jean Georges Zimmermann (1728 — 1795) despre *Singurătate,* la care trimite el însuşi, ulterior,

într-unui din foiletoanele rubricii *Palabras.* „Numai în *Singurătatea* lui Zimmermann am mai întîlnit această pătrundere a liniştei în care e scufundată cîteodată firea; numai el a mai înţeles atît de bine taina care se coboară din văzduhul neţărmurit ce se întinde deasupra noastră, pe o rază de soare, şi se strecoară, ca un fir de aur, printre frunzele ce alcătuiesc acoperişul pădurilor." *(R.l.,* VI, 1541, 10 aug. 1882).

în George Sand, în poemul în proză *Apa care doarme* de Amedee Achard (menţionaţi de autor în acelaşi foileton), el a avut alte puncte de plecare posibile. Poemul în proză era larg răspîndit în epocă, mai ales la simbolişti.

Topografia Ceahlăului e imaginară — Duiliu Zamfirescu încă nu văzuse celebrul munte moldovean.

1 — înşiruirea de artişti nu e întîmplătoare, ea se referă la mari evocatori ai nopţii şi singurătăţii: Lamartine are numeroase astfel de poezii, poetul englez Eduard Young (Yung, scrisese Duiliu Zamfirescu) este autorul celebrului poem *Nopțile,* Beethoven are *Sonata lunii.* Despre J.G. Zimmermann va vorbi scriitorul însuşi. Dar de ce şi Hristos? — poate pentru anii petrecuţi, după spusele evangheliei, în singurătatea pustiului. în sfîrşit, Alfred de Musset este autorul cunoscutelor *Nopți,* din care *Noaptea de decembrie* se încheie cu prezenţa unei *apariții* care-1 consolează pe poet şi ale cărei ultime cuvinte sînt tocmai cele din versul citat în poemul lui Duiliu Zamfirescu: „Ami, je suiş la Solitude".

2 — *Raphael,* titlul lucrării romantice autobiografice a lui Lamartine; numele de femeie care, ceva mai jos, „vine să încununeze tabloul sau să îndulcească filozofia" la fiecare pagină, e Iulia, steaua eroului din roman, sub care poetul ascundea, de fapt, pe frumoasa Elvira din *Meditațiile* anterioare.

p. 111 PATRIE ŞI POEZIE

R.L, VI, 1434, 28 mart. 1882.

1 — Discuţia arendaşului cu vătaful e redată de autor cu amărăciune: stăpînul moşiei dă de mîncare oamenilor numai varză pentru timpul muncii, le distribuie acestora pâmînturile inundabile din baltă şi îşi opreşte lui grindul apărat de ape, rachiul îl diluează cît poate, şi uită tot ce-a spus frumos despre patrie, pentru a nu-şi leza interesele. Este prima sugestie a scriitorului despre viitoarea lume a Scatiilor, pe care avea s-o stigmatizeze atît de violent peste cincisprezece ani.

în orice caz, tatăl scriitorului nu făcea parte din categorie, însă autorul viza fără îndoială una sau mai multe persoane reale.

P. 116 ORFANELE

1 — „Cele mai sublime stanţe ale lui David" — se referă desigur la psalmii marelui rege din Israel (1010—970 î.e.n.), fondatorul Ierusalimului.

î

2 — *Corina* a fost poetă greacă (sec. V î.e.n.), rivala celebrului Pindar.

P. 119 UNDE DE VARĂ

R.l., VI, 1511, 4 iul. 1882.

Sub titlul *Cugetări,* Duiliu Zamfirescu mai publicase aforisme asemănătoare, cu şapte luni Înainte, tot în *R.l.* Din acestea nu reproduce nimic în volumul *Fără titlu:* ele figurează în volumul de faţă al prezentei ediţii, în capitolul *Din publicaţii.*

Aforismul era amplu practicat în epocă. *Conv. lit.* avusese ani de zile o astfel de rubrică permanentă; Maiorescu se specializase în această direcţie, dar şi alţi colaboratori semnau frecvent în cadrul rubricii. *R.l.,* de asemenea, nu rămînea mai prejos, şi Argus (Delavrancea) era adesea întîlnit, In coloanele ziarului, cu aforisme. Duiliu Zamfirescu însuşi le va continua, extinzîndu-le, în cadrul ciclului intitulat *Măsura dreaptă a vieţii,* alcătuit în perioada stagiului diplomatic şi inclus parţial în romanul *Lydda. Scrisori romane.*

NOVELE

Editura librăriei Socec & Co., Bucureşti, 1888.

Volumul s-a tipărit cu foarte puţine zile înainte de plecarea scriitorului în Italia şi e întemeiat să presupunem că tocmai plecarea precipitată a determinat adunarea grabnică a celor şase nuvele, apărute între ian. 1886 şi febr. 1888 în *Conv. lit.,* şi tipărirea lor în volum, pentru ca diplomatul proaspăt, cu un deceniu de vechime literară, să Înregistreze, în sfîrşit, un volum de proză pe măsura faimei de care se bucura în lumea literară. Nuvelele şi schiţele din *Fără titlu* şi romanul *în jaţa vieţii* nu convingeau lumea literară de valenţele prozatorului; nuvelele din *Conv. lit.* însă o făceau cu prisosinţă.

Totuşi, Maiorescu îl declara, în numărul *Convorbirilor* din aprilie 1886, drept unul din prozatorii ale căror nuvele „s-au adaos" literaturii în spaţiul de după 1872, deci de la apariţia articolelor despre *Direcţia nouă.* Avea criticul în vedere numai nuvelele *Noapte bună* (ian. 1886) şi *Locotenentul Sterie* din acelaşi număr cu articolul său *Poeţi şi critici* (apr. 1886), sau se gîndea şi la nuvelele din *R.l.?* Mai probabil e că pe acestea din urmă nu le avea în vedere, căci Maiorescu obişnuia adesea să-şi întemeieze aprecierile şi pronosticurile sale îndrăzneţe numai pe ceea ce apărea în *Conv. lit.* Dovada e chiar în articolul citat unde, în opoziţie cu poezia lui Macedonski, socotit vinovat de „atmosfera estetică viţiată" — de poezia simbolistă, desigur — criticul aduce ca argument convorbirist poezia lui Anton Naum şi A. Vlahuţă, iar în comedie aliniază lui Caragiale pe I. Cerchez1

în ce-1 priveşte pe Duiliu Zamfirescu, pus alături de Slavici, Creangă, Delavrancea şi Gane — toţi cu nuvele care „s-au adaos" după 1872 — criticul a intuit just, şi cele două nuvele, alături de alte patru ulterioare, reprezentau în adevăr un bun „adaos" în proza epocii.

Diplomatul plecat la post în 1888 lăsa deci în urmă un profil de autentic prozator, oricînd putînd fi pus alături de nuvelistul clasic al epocii, Nicu Gane, şi de cei afirmaţi recent: Ioan Slavici şi Caragiale. Nu întîmplător, noul prozator simte nevoia să se delimiteze de cei doi din urmă, contemporanii săi, în prefaţa atît de sen-

tenţioasă a volumului: vorbirea în fraze de inscripţie începea să-1 stăpînească pe diplomatul care învăţase bine, în cei trei ani de slujbă la Externe, alfabetul noii tagme — distincţia şi distanţa faţă de interlocutor sau ascultător !

Plecarea are loc în primele zile ale lui mai 1888 (la 4 mai a avut loc masa de rămas bun, la „Grand Hotel Boulevard"), la o lună după formarea cabinetului junimist cu Th. Rosetti prim-ministru, Maiorescu la Culte şi ad-interim la Domenii, şi Carp la Externe. Numit încă de jumătate de an la legaţia din Roma, dar neizbutind să plece din cauza violentelor ciocniri politice care s-au urmat în tot sfîrşitul de an 1887 şi începutul lui 1888, Duiliu Zamfirescu fusese în fine absolvit de vindicta liberală atrasă asupră-şi în 1884, cu prilejul articolelor antimonarhice în privinţa „dotaţiei regale" *(Le Domaine de la Couronne,* în *L'Ind. roum.,* 25—27 iun. 1884), şi pus pe drumul „Cetăţii eterne". Se pare că, o clipă, fusese între candidaţii de la Direcţia generală a Teatrelor şi a Naţionalului bucureştean, post ce avea să-i fie încredinţat, pe drept, lui Caragiale. P.P. Carp văzuse bine cînd hotărîse — probabil peste solicitarea lui Duiliu Zamfirescu însuşi şi peste sugestia lui Maiorescu — că diplomaţia e mai prielnică poetului (prozatorul nu era confirmat încă de volumul *Novele,* neapărut), decît administrarea lumii actoriceşti, şi spusese fără putinţă de replică: „Duiliu, ca poet, să meargă la Roma". întîmplarea ar fi avut loc pe la 10 aprilie 1888 (N. Petraşcu, *Duiliu Zamfirescu,* Ed. „Cultura Naţională", 1929, p, 50). Putem să presupunem că următoare acestei decizii de plecare pe timp lung, a fost iniţiativa tipăririi, în cel mai scurt timp, în volum a nuvelelor publicate în *Con". Ut.* Prefaţa, deci, s-a scris tot acum, în aprilie 1888.

Totul pe grabă, fără măcar răgazul de a fi îndeplinite obligaţiile protocolare faţă de apropiaţi, nelipsite din comportamentul lui Duiliu Zamfirescu. Astfel, înainte de plecare, nu a avut nici timpul să se scuze faţă de Iacob Negruzzi că nu-i dăduse volumul, din care nu avea exemplare suficiente, sau acestea nici nu ieşiseră de sub teasc, şi au'orul a primit li Roma cîteva exemplare ulterior, prin poştă. „Sunt vinovat către d-ta — îi scria lui Iacob Negruzzi, de la Roma, la 16 iun. 1888, deci la peste o lună după ce părăsise Bucureştii — că nu ţi-am trimis *novealele,* dar să le bată pustia că aici n-am decît un singur exemplar. Am să mă rog de Socec să-mi mai trimită vreo cîteva (deci îi mai trimisese? n.n.), şi să-ţi scriu cu propria mea icoană (mînă? n.n.) «lui conu Jacques, de la Pavel cetire etc, etc.»"

Volumul e frumos tipărit, pe o hîrtie de bună calitate, cu un colontitlu la fiecare pagină conţinînd titlurile nuvelelor respective. Tiparul larg face ca numărul paginilor să ajungă la 344, ceea ce dă cărţii şi grosimea unei apariţii serioase. Poate că nu e neinteresant de ştiut că, între volumele de proză ale editurii „Socec& Teclu", care tipărise *Novelele* lui Duiliu Zamfirescu, mai figurează pînă atunci următoarele: *Proză* de Alecsandri, *Novele* (3 voi.), de Nicu Gane, *Scrisori către Vasile Alecsandri* de I. Ghica, *Legende, basmele romanilor* de P. Ispirescu, *Rumănischce Skitzen* de Mite Kremnitz, *Novele* de Carmen Sylva, *Opere* (în 3 volume) de C. Negruzzi, *Copii de pe natură* de Iacob Negruzzi, *Opere complecte* (3 voi.) de Al. Odobescu, *Novele din popor* de I. Slavici.

Volumul costa 5 lei — imprimat cu litere mari chiar pe coperta primă — preţ destul de ridicat prin comparaţie cu altele (volumul lui Slavici a costat 4 lei, ale lui Gane cîte 2 lei) — însă n-a avut şi tiraj legat, ca al lui Slavici, deci, cu tot prestigiul literar al autorului* editorul aştepta mai întîi confruntarea cărţii cu publicul, ca abia la urmă să încerce aventura unei prezentări grafice mai dificile (un volum legat avea uneori preţul aproape dublu faţă de unul broşat; *Poeziile* lui Eminescu costau 4 lei broşate şi 9 lei legate).

Sumarul volumului e cel reprodus în ediţia de faţă. (Probabil că tot din cauza grabei de care a fost nevoie la tipar, în finalul cărţii s-a omis obişnuitul „cuprins" !)

P. 125 [CUVÎNT ÎNAINTE]

După încheierea stagiului gazetăresc la *R.L,* această prefaţă este cel dintîi nou amestec cu iz teoretic în republica literelor. Ecourile celorlalte luări de poziţii mai vechi, numeroase şi acide, continuau să apară încă în presă, iritîndu-1 destul, ceea ce explică încercarea de punere la punct, din fruntea volumului propriu, destinată mai puţin să delimiteze locul celor doi scriitori numiţi — Slavici şi Caragiale — cît să-1 clarifice pe al său propriu. Intuiţia sa că după „stratul" literaturii satului — al cărui reprezentant îi apărea Slavici, inexplicabil de ce nu Creangă, sau de ce nu şi el — şi după celălalt „strat", al literaturii unui univers citadin, acum puţin desprins de satul alterat de oraş, încă nedevenit oraş, ci rămas la zona periferiei — unde îl declară protagonist pe Caragiale — urmează „stratul de deasupra", adică al citadinismului autentic, intelectual, această intuiţie este verificată de realităţi. în adevăr, literatura mediului citadin se zămislea acum, şi Duiliu Zamfirescu îi este unul din protagonişti, aşa cum se şi considera cu dreptate.

Chestiunea urmărită polemic nu e însă aceasta, ci a *limbii* utilizate de eroii acestor trei medii în *proza literară* a timpului. Vom vedea însă că, în ce-1 priveşte pe Caragiale, implică nu numai proza sa, la 1888 destul de puţină şi nepublicată în volume, ci şi comediile, toate publicate şi jucate. Şi e normal să credem că articolul-prefaţă cuprinde expunerea unui punct de vedere propriu, în susţinerea căruia întîlnise opoziţii la Junimea, probabil chiar de la Maiorescu, dar şi de la Caragiale, de exemplu. Amintirile unor contemporani (Al. Obedenaru, *Amintiri, farsele din cafeneaua literară,* în *Adevărul* din 9nov. 1933) sau *însemnările zilnice* ale lui Maiorescu (din 30 oct./ 4 nov. 1887) şi chiar corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu însuşi (scrisoare către Titu Maiorescu, datată de critic 13/25 dec. 1887, dar trebuind să fie din 5—8 nov. acelaşi an), atestă o continuă controversă între scriitorul nostru, înainte de plecarea lui în Italia, şi părintele *Scrisorii pierdute* în probleme literare între care un loc esenţial îl va fi avut cea a expresiei — deci a limbii. E neîndoios că Maiorescu împărtăşea mai puţin teama lui Duiliu Zamfirescu că se strică limba literară din cauza reproducerii realiste a limbajului ţărănesc (Slavici) şi a celui de periferie urbană (Caragiale). Ulterior (1895) Maiorescu va lăuda limba lui I. Popovici-Bănăţeanul, plină de neologisme şi mai ales de termeni specifici argoului meseriaşilor, neacceptată nici

aceasta de Duiliu Zamfirescu, care o va utiliza ca un argument împotriva criticului. Nu mai tîrziu decît un an după această prefaţă, temperatura relaţiilor cu Maiorescu capătă brusc creşteri neaşteptate tocmai într-o discuţie despre proza lui Caragiale (e vorba de *Făclia de Paşte;* scrisori către Titu Maiorescu din 11 sept. şi 11 oct. 1889). Subiectul era deci mereu exploziv pentru Duiliu Zamfirescu — şi nu altfel se întîmplă cu proza lui Slavici: încă din perioada lui *Don Eadil,* autorul *Vieţii la ţară* avea, faţă de transilvănenii ajunşi la Bucureşti, mari rezerve, devenite cu timpul inimiciţie statornică, agresivă şi, adesea, cu totul nedreaptă.

Expresii din prefaţă ca „elocuţiune retorică", sau opinia despre caracterul personajului extras din periferie ca stînd în lipsa lui de caracter — acestea aparţin terminologiei criticului din articole şi, desigur, din şedinţele Junimii. Duiliu Zamfirescu le reproduce fără a le accepta sau a se delimita, căci scriitorul e de pe acum de partea limbajului *elegant,* atît al personajelor cît şi al autorului relatînd despre ele. Termenul *elegant* a revenit adesea în argumentările sale la Junimea, încît critica (N. Petraşcu, M. Dragomirescu) l-a preluat pentru a defini stilistica scriitorului. Bazele teoretice ale acestei definiţii — împreună cu termenul însuşi — le găsim şi în prefaţa prezentă, atunci cînd este demonstrată obligaţia prozatorului realist de a nu *reproduce* aidoma vorbirea pestriţă a clasei din care fac parte Dadiana şi familia Sterie, ci de a utiliza în dialogurile lor — şi nu numai acolo, desigur — „limba uzuală curată, ba chiar elegantă" a elementelor celor mai bune ale acestei lumi. Este calea pe care scriitorul vede îndrumlndu-se proza românească ulterioară, depăşind vocabularul rural şi de periferie urbană. E o cale mai grea, dar nu numai inevitabilă, ci obligatorie pentru literatură, spune Duiliu Zamfirescu, pentru a se ajunge la o literatură modernă, adică întemeiată pe caracterologii complexe, nu lineare, cum socoteşte scriitorul psihologia ţăranului şi a omului de periferie urbană. Ideea apăruse şi în foiletoanele *Palabras,* ea va fi amplu dezvoltată curînd, în corespondenţa cu Maiorescu (prima scrisoare ou această temă va fi cea din 7 iul. 1889, urmată de cea din 1 oct. 1889, foarte importantă în ce priveşte discuţia în jurul analizei psihologice în roman) şl reluată mai tîrziu de Lovinescu, Camil Petrescu, G. Călinescu. Prefaţa la *Novele* defineşte deci nu numai un moment în evoluţia ideologiei literare a lui Duiliu Zamfirescu, dar şi în formarea unei teorii a prozei româneşti moderne. înaintea romanelor, scriitorul îşi construia structurile lor şi le justifica în principiu.

1 — Scriitorul numeşte — chiar dacă terminologia nu e cea mai precisă — naturalismul. Duiliu Zamfirescu reduce tipologia prozei lui Slavici şi a comediei lui Caragiale la *reproducerea* aidoma a unei lumi, în pitorescul ei exterior, în limbaj şi gesticulaţie. Evident, e o îngustare în ce priveşte literatura lui Slavici şi a lui Caragiale (la care are în vedere nu proza, cum anunţase în prima frază, ci comediile, după cum rezultă din exemplificări) — neadevărată, ca orice îngustare, dar elocventă pentru rezerva scriitorului faţă de naturalismul zolist.

2 — Titlul exact al nuvelei e *Sobieski şi românii.*

3 — Titlul exact al studiului lui Teodor T. Burada (1839—1923) este următorul: *Cercetări asupra Convervatorului filarmonic-dramatic din Iaşi* (1836-38); el apăruse chiar în 1888. Scriitorul nostru cita din memorie, preocupat să indice caracteristicile lucrării, mai mult decît să reproducă întocmai datele ei bibliografice.

P. 128 NOAPTE BUNĂ

Conv. lit., XIX, 10 ian. 1886.

Variante

p. 129, r. 29—31 — Omul nu era rău de la fire, dar *oamenii ceilalţi îl făcuse atît de rău şi de kărţăgos încît nu-l mai putea suferi nimeni. Rîdea* cu cauză sau fără cauză, *cu* toată lumea... *(Conv. lit.).*

p. 129, r. 34 — ... înalte doamne. Fusese amorezat... *(Conv. lit.).*

p. 129, r. 41 — ... baluri, în care să nu *se ducă.* Şi acest creştin... *(Conv. lit.).*

p. 130, r. 9—10 — Cînd nu mai avea *pe cine să se supere,* o lua binişor... *(Conv. lit.).*

p.132, r. 35 — 37 — ... amorezatul de luna *Nilului* cînd îşi ridică... *(Conv. lit.).*

Este primă nuvelă a scriitorului publicată în revista Junimii, la distanţă mare de poeziile anterioare *(Fum* şi *Cînd mă gîndesc în urmă; Conv. lit.,* XVIII, 7, oct. 1884). Deşi redactor la *R.l.,* ba încă participant la rubrica politică, deşi lua parte la întrunirile capilor politici ai grupării junimiste, încă din 1881 afirmată ca dizidentă conservatoare, şi intra în casa criticului, chiar citise la cenaclurile de la acesta, totuşi legăturile lui Duiliu Zamfirescu cu *Conv. lit.* şi cu Titu Maiorescu erau încă slabe.

Se adăugase violenta izbucnire publică a suitei de trei articole privind „dotaţia regală", în iunie 1884, cînd Maiorescu susţinuse legea diberală de împămîntenire a monarhiei, iar scriitorul contestase cu date constituţionalitatea ei, din punctul de vedere al „caracterului românesc" şi-1 acuzase pe Brătianu de minciună.

Nuvela *Noapte bună* a prilejuit, după cum declară şi autorul ei şi criticul însuşi, o discuţie lămuritoare asupra relaţiilor celor doi. „Căutînd într-un vechi caiet de note şi de date — îi scria lui Maiorescu după mai mulţi ani — am dat de manuscrisul novelei *Noapte bună* şi de două poezioare... Nu vă pot spune ce plăcere mi-a făcut descoperirea asta, şi cu cîtă putere mi-am adus aminte de scenele citaniilor Junimei, de primele d-voastre încurajeri, după *Noapte bună* (căci înainte eraţi foarte posomorit cu mine, dragă doamne pentru politica domeniului coroanei) şi mai cu seamă de un dejun pe terasă, între noi amîndoi, în care v-aţi arătat mie, ca Domnul, pe munt le Sinai, lui Hristos (scriitorul se înşală: pe Sinai, Dumnezeu se arătase lui Moise, pentru a-i da tablele legii, n.n.). Adevărata mea simpatie şi admirare pentru d-voastră durează de atunci, şi cu cît timpul a trecut şi m-am gîndiţ la asta, cu atît mai mult m-am încredinţat că nu era o secretă plăcere de maestru de a înlănţui prin farmec spiritul unui tînăr, ci o spontanee şi francă dezvăluire a firii d-voastră calde, prinsă de partea bună a novelei; aceasta cu atît mai mult,

cu cît am înțeles pe urmă că tocmai pe atunci erați în supărări de familie, despărțenie, și, dacă n-ar fi fost în d-voastră un fond senin de artist, pe care să-l prindă încercarea aceea de poezie, ați fi avut mii de cuvinte de a nu da ascultare glasului meu" (scris, din 22febr. 1893).

Momentul lecturii nuvelei este, desigur, toamna anului 1885, într-o perioadă cînd încă se mai puteau lua dejunuri pe terasă, deci nu prea tîrziu — căci spre sfîrșitul lui oct. (stil nou) vremea a început să se strice și s-a făcut frig — dar nici cu mult înainte de 16 oct., cînd scriitorul prezenta nuvela gata refăcută, după observațiile întîlnirii anterioare.

La 1893 criticul îi făcea din nou distincția netă dintre chestiunile politice și cele literare, recunoscîndu-i dreptul la opinie și păstrîndu-și-l pe al său, asemenea: „Mie mi-ești drag tocmai de cînd cu domeniul. Eu ți-am recunoscut îndată sinceritatea articolelor din *Inddpendance,* dar și d-ta îmi vei fi recunoscut sinceritatea părerii, că în acel moment și din acea cauză nu puteai fi candidatul nostru în alegeri (Junimiștii se prezentau pe liste liberale — e vorba de alegerile din dec. 1884, primele care mărturisesc public remorcarea de către liberali a grupării junimiste, n.n)... Iar talentul d-tale din *Noapte bună* și din altele — asta e altă chestie".

Totuși rezervele criticului au existat și posomoreala de care vorbește scriitorul a fost reală, de vreme ce un an de zile după ce-i refuză candidatura, Maiorescu nici nu-l mai pomenește în *însemnări zilnice,* ignorare a prezenței sau chiar absența — voită sau nevoită, un fel de expulsie a recalcitrantului — de la „junimile" obișnuite de la Maiorescu (cele mai multe se țineau la el).

In acest caz, trebuie să acordăm o semnificație deosebită menționării de la 7/19 oct. 1885 din *însemnări zilnice,* unde reapare numele scriitorului, întîia oară după lunga tăcere ulterioară controversei din dec. 1884. Fusese o lectură la col. Bengescu-Dabija (tragedia *Pygmalion),* la care participase și scriitorul nostru, alături de Iacob Negruzzi, Caragiale, Esarcu, Grigore Manolescu, Ventura și D. Racovitză-Sphinx — după cum se vede, mai toți oameni de teatru. Acum (dacă luăm după stil vechi data din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu) se va fi pus la cale întîlnirea pentru lectura nuvelei. Starea criticului e, în acest moment, cea pomenită în scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu: „Am friguri și mă simt slab, politicește anihilat, în casă situația sufletește disperată." *(însemnări zilnice,* din 3/15 oct. 1885); și toate continuă așa întreaga toamnă.

Dacă însă ne ținem după stilul nou, în considerarea datei scrisorii lui Duiliu Zamfirescu, atunci înseamnă că lectura nuvelei a avut loc înainte de întîlnirea la Bengescu-Dabija și că tocmai discuțiile în jurul *Nopții bune* facilitaseră prezența comună la „uvertura" lui *Pygmalion.*

Prima filă a manuscrisului nuvelei are, în colțul din dreapta sus, specificația unei date: *15sept.* — și urmează două cifre, indicînd anul, întîia e, firesc, 8, dar a doua nu se poate înțelege care e, putînd fi tot atît de bine 2, 3, 4 sau 5, oricum una înainte de 6, căci în ianuarie 1886nuvela se publica. Astfel, datarea, dacă se referă la scrierea nuvelei, e imprecisă și nu avem de ce să o presupunem anterioară lui 1885 (sept. 1885), căci, dacă era 1884, atunci lucrarea apărea, probabil,

în *R.l.,* cu care scriitorul păstra încă relații. Putem dar admite 15 sept. 1885 ca moment al scrierii nuvelei (începutul sau încheierea ei) și, două săptămîni mai tîrziu, sau poate mai puțin de o lună (dacă considerăm datele după-stilul nou sau vechi), are loc lectura la Maiorescu și definitivarea textului.

în orice caz, trebuie reținut că adevăratele relații de prietenie dintre Maiorescu și Duiliu Zamfirescu încep abia acum, în octombrie 1885, o dată cu lectura nuvelei *Noapte bună,* și tot acum începe lunga corespondență literară dintre ei. (înaintea scrisorii privitoare la nuvelă nu mai există decît una, lipsită de altă semnificație, în care scriitorul recomandă criticului o familie de italieni cîntăreți din mandoline).

Această scrisoare din 15 oct. 1885, inaugurală a unor relații *literare,* confirmă criticului efectuarea unor modificări de text asupra cărora se convenise în seara lecturii, deci prezintă lucrarea în formă definitivă, urmînd publicarea în *Conv. Ut.* Textul scrisorii e următorul — încă de oarecare distanță oficială, dar cu ispite de relații amicale („ne-am înțeles", „citanie", „slujba ce ne face"): „Domnule Maiorescu. Iată novela mea. Am schimbat și am adăugat într-însa tot, după cum ne-am înțeles în ziua citaniei — numai de vorba *tigresă* nu m-am putut despărți. Am căutat o grămadă, și nimic n-am găsit care s-o înlocuiască cu feluritele calități ce are. Cusurul ei de vorbă prea franțuzească trebuie să i se ierte, față de slujba ce ne face. De altminteri, dacă găsiți ceva mai bun, vă rog să ștergeți fără milă și să înlocuiți. Al d-voastră" (scris, din 16 oct. 1885). Criticul n-a vrut să găsească sau n-a găsit în adevăr un alt cuvînt, astfel că *tigresa* e la locul ei, cu toate sugestiile neliniștitei feline.

Ce fel sînt însă modificările efectuate la sugestia criticului? Manuscrisul păstrat, chiar cel pe care s-a lucrat, deci păstrînd și forma veche și cea nouă, ne arată și genul observațiilor lui Maiorescu. Acesta avusese de reproșat exact în privința lirismului, accentuat prin stilistica nuvelei. Scriitorul își numea în 1893 nuvela drept „încercarea aceea de poezie"; criticul amenda tocmai poetizările exterioare, pitorescul exterior. Astfel, autorul își prezentase nuvela sub titlul turcesc *Ghegeniz hairolsun,* părăsit poate din îndemn propriu; însă începutul: „Se ridicase pe cer o lună întreagă și luminoasă, care lumina (văzduhul) din slava cerurilor ca o lampă", e înlocuit cu multmai exactul: „Se ridicase dinspre răsărit luna plină". Alte modificări, fără să fim siguri că toate sînt la sugestia criticului, sînt următoarele: în loc de „parcă acoperea lumea cu un cort străveziu", s-a ajuns la forma: „parcă voia să acopere lumea cu un cort căldicel"; Hîrșova nu se mai „odihnea", simplu, „în malul Dunării", ci o făcea „cu casele sale albe"; pelicanul nici el nu se afla doar „în marginea lacului", ci se odihnea, „în stuf, de marginea lacului", parcă s-ar fi rezemat de mal! — ceea ce aduce o oarecare nuanță în plus, deși poziția, ca atare, e nefirească; la fel oaspeții de la cafeneaua lui Mehmeda erau inițial „niști greci", despre care se precizează, la refacere: „niște barcagii greci" etc. (toate exemplele sînt luate de pe prima pagină a manuscrisului) ; în continuare, modificările sînt de aceeași natură și amploare.

Nuvela are drept cadru, după cum se vede, un materialjde sursă memorialistică, valorificînd în parte descrieri de felul celor întîlnite în bucata *Din Dobrogea.* începutul, cu strecurarea eroului în casa

etei, este însă mai degrabă o reminiscenţă din *Halima* sau *Decameron*, de aceea trebuie să fim circumspecţi în a-l considera chiar real. Fantezia trebuie să fi lucrat din belşug aici.

1 — Caricatura de la început revine, mereu defavorabilă preşedintelui de judecătorie, implicînd destul de palid şi pe tînăra turcoaică, dar răsfrlngîndu-se negativ, chiar în această latură, tot asupra personajului caricaturizat. E potrivit să vedem şi o uşoară autoperstflare în condamnarea severă a acestei faune, mai accentuată în volum decît în *Conv. lit.* în orice caz, referirile la Dulcineea din Toboso şi la Don Quijotte îl dezavantajează pe magistratul îndrăgostit, nu pe eroină.

2 — Referirea la Hafiznu e întîmplătoare. Marele poet persane un clntăreţ al amorului, dar un amor lipsit de drame şi frămîntări. Zuleica, eroina din culegerea sa de poeme *(Divanul)*, este, prin urmare, echivalentă cu frumoasa Aişe, dar nu aceasta cunoaşte poveştile de harem şi idilele desfăşurate in tulburătoare peisaje orientale, nici judecătorul nu e atît de cultivat, încît să facă el ingenioasele comparaţii, ci totul e cu dibăcie atribuit de autor sieşi. Este *eleganţa* stilului, de care vorteşte Duiliu Zamfirescu în prefaţă. E interesant de remarcat că, în *Conv. lit.*, luna de care e amorezat Hafiz e „luna Nilului" — ceea ce era o eroare, de aceea, în volum, ea a fost mutată, corect, de pe cerul egiptean, pe cel persan (la Ruknabad).

3 — Cadiul are, la musulmani, atribuţiuni judecătoreşti, de ordin civil şi de ordin religios, deci, în prima ipostază, el era echivalentul turc din Hîrşova al preşedintelui de Tribunal — de unde „obligaţia" de breaslă a turcoaicei de a se îndrăgosti de el.

4 — Comparaţiile sînt din familia celor utilizate de Hafiz, deci scriitorul avea o lectură proaspătă a *Divanului*, desigur în franţuzeşte, sau a vreunei dări de seamă asupra celebrei opere, cu citate copioase.

5 — Feldmareşalul rus Carol-Frederic *Diebitsch* (Dibici) (1785—1831) a fost unul din cei mai destoinici comandanţi militari ai imperiului ţarist, din seria lui Suvorov sau Kutuzov. După planurile lui a fost.ocupat Parisul în 1814, cînd s-a ajuns la abdicarea lui Napoleon. Faima lui europeană de aici începuse, ea devenise legendă în războiul din 1828, sfîrşit cu pacea de la Adrianopole, cînd condusese armata rusă în celebrul marş care a dus-o dincolo de Balcani în cîteva săptăinîni, zdrobind orice rezistenţă otomană şi ameninţînd Istanbulul. De aici i s-a zis *Zabalkanski*, adică cel ce a trecut Balcanii. în epocă circulau încă în toată Peninsula Balcanică stampe, înfăţişînd excepţionalele lui fapte de arme, care îngroziseră şi revoltaseră pe turcii europeni. Portretul lui Aişă este deci clădit din clişeele existenţei unei familii turce onorabile, adică bigotă cît se poate, cultivînd ca pe un ceremonial prescripţiile tradiţionale, de la cele religioase pînă la cele patriotice.

6 — Şi cronologia, ca şi topografia nuvelei, coincid cu cele din biografia hîrşoveană a scriitorului însuşi, ca şi toate impresiile. în orice caz, plecarea din Hîrşova a fost „cam către începutul lui ianuarie" — mai degrabă puţin *după* — 1881, după cum aflăm din corespondenţa cu Duiliu Ioanin („Pînă la 12 ianuartu sper să fiu în Bucureşti, îi

scria la 2 ian. — stil nou? stil vechi? — 1881), şi trebuie să presupunem că şi topografia întoarcerii lui e cea din nuvelă.

P. 144 LOCOTENENTUL STERIE

Conv. Ut., XX, 1, apr. 1886.

în revistă lucrarea poartă subtitlul: *Novelă* şi dedicaţia: *închinată fratelui meu Alecsandru.*

Variante

p. 148, r. 3 — ...oarecari *pretenţii* de boieri mari... *(Conv. lit.).*
p. 148, r. 38 — ... se scula de la masă cu *seriozitate. (Conv. lit.).*
p. 152, r. 25 — ... despre dînsa nu se putea spune *mult.* Era ceea ce sunt... *(Conv. lit.).*

Se pare că, spre deosebire de alte nuvele din această perioadă» citite mai întli lui Maiorescu şi apoi la Junimea, *Locotenentul Sterie* a mers direct la revistă. Sau a fost citită încă în prima perioadă a participării scriitorului la cenaclul junimist — fără să avem atestarea corespunzătoare în *însemnările* criticului, întrucît, după propria mărturie a scriitorului, nuvela datează de prin 1883. în orice caz, face parte din seria celor ce v stesc viitorul *In război*, dar, dintre toate, este cea mai amplă şi mai bună. Scriitorul o şi considera ca a ar?, într-o scrisoare ulterioară către N. Petraşcu, căruia îi povesteşte că încă din adolescenţă şi-a pus ca obiectiv, în faţă, „de a ajunge să scriu frumos, ca să imortalizez pe eroii putneni căzuţi la Griviţa. O tentativă de natura asta e novela mea *Locotenentul Sterie,* strînsă în volumul din 88. însă e numai o tentativă, scrisă prin 83; o goană a unui mînz zburdalnic, a cărui plămîni nu-l ajută să ducă cursa pînă la capăt" (scris, din 3/15 iun. 1897).

Nu avem motive să punem la îndoială informaţia asupra datei cînd a fost realizată — probabil într-o formă deosebită de cea publicată; rămîne numai inexplicabil de ce ea n-a apărut în *R.l.* în acea perioadă, cînd alte lucrări ale sale cu temă asemănătoare — *Răvaşe* (în colaborare cu A. Vlahuţă, *R.l.* VII, 1905, 6 nov. 1883), *Drumu din urmă (R.L,* VII, 1921, 27 nov. 1883), alte *Răvaşe* (de data aceasta fără colaborator, *R.l.,* VII, 2034, 15 apr. 1884) — apăreau fără nici o greutate. Aplicarea nu spre episoadele spectaculoase, eroice, de război, ci spre dramele provocate în conştiinţe, spre noile relaţii ivite între oameni o dată cu războiul, arată, comparativ cu baladele şi imnurile lui Alecsandri, o treaptă superioară în literatura noastră consacrată evenimentului. *Frica,* de mai tîrziu — contemporană cu strîngerea nuvelelor în volum — va face parte din aceeaşi familie de preocupări.

Caracterizarea familiei Sterie poate fi într-o măsură oarecare potrivită şi pentru aceea a scriitorului însuşi, începînd cu via de la Odobeşti şi terminînd cu atmosfera intimă a casei din Focşani. De reţinut afirmaţia de aici că familiile de acest fel nu se coborau „din cruciaţi sau din cavalerii de la Malta". E, desigur, o aluzie fină la cei care-şi analizau cu zel originea (ca Macedonski în epocă), înfrumuseţînd-o pe alocuri, sau care dispreţuiau pe cei de extracţie mijlocie ori chiar simplă. Precizarea aceasta ironică trebuie să fi fost iscată de vreo astfel de aluzie, cunoscută probabil pe atunci unui public

mai larg, dar în orice caz în cercul Junimii, de vreme ce şi Caragiale are o menţiune asemănătoare, adică tot cu cavaleri cruciaţi, în pamfletul *High-Life* (1893): „Poţi fi feciorul celui din urmă rîtan; poţi merita să fii hrănit cu paie; poţi fi sărac lipit şi incapabil a munci de două parale; poţi fi o spurcăciune bună de aruncat la canal... etc, etc. asta nu te-mpiedică de a face parte din high-life. Vei merge alături cu un descendent direct al cutărui cruciat; vei concura pe toţi oamenii distinşi..." etc.

Fapt e că simpatia lui Duiliu Zamfirescu merge deschis către categoria Sterie. Mai tîrziu, în focul discuţiei cu poporaniştii (1909), va sugera şi el, într-un moment dat, că se trage din stirpe nobilă, dinLascarizii imperiali; întîmpinată cu ostilitate chiar de la formularea ei, teza şi-a făcut drum ca un semn al snobismului scriitorului.

Cu toate că trăsăturile *generale* ale familiei Sterie reprezintă şi condiţia propriei familii a scriitorului, nu trebuie făcută o apropiere prea decisă între acestea. Nici ca biografie, nici ca situaţii, cele două familii nu se aseamănă.

Dacă vrem să căutăm cu orice preţ modele apropiate scriitorului, am putea să descoperim între rudele sale o împrejurare oarecum de aceeaşi natură, un impuls interior asemănător cu al lui Sterie, care vrea să plece pe front nemaiputînd suporta sentimentul de jenă că, în timp ce camarazii lui — şi chiar fratele propriu — luptă pe frontul Plevnei, el stă adăpostit la un serviciu de garnizoană. în aceiaşi termeni se exprimă locotenentul Alfons (Alphonse) de Thorand (marchiz francez la origine), din eroicul regiment de dorobanţi „10 Putna", într-o scrisoare către soţia sa, Anastasia-Sia, fiică a celebrului doctor Anastase Lascar, deci vară cu scriitorul. „Gîndeşti-te, scumpa mia — declara el, într-o moldovenească reprodusă în scris aidoma ca în vorbire — că pentru mine era mari ruşine să stau acasă pe cînd fraţii mii de armi erau peste frontieră, care să bătiau pentru libertatia scumpei Patrii" (scris, din 5 oct. 1877, din bivuacul de la Găureni-Vlaşca). Duiliu Zamfirescu, destul de apropiat de vîrsta Siei şi amic bun cu ambii soţi, va fi cunoscut nu numai scrisoarea aceasta, dar şi toate împrejurările în care fiul de marchiz devenit locotenent focşănean ajunsese să plece la război — unde fratele său mai mare, Costache, era plecat mai demult. în orice caz, Alexandru Zamfirescu, fratele ceva mai mic de vîrstă, nu putea participa la războiul din 1877, nefiind atunci decît un adolescent de nici 18 ani. Cum însă la data scrierii şi apariţiei nuvelei el îşi terminase şcoala militară, dedicaţia pentru fratele său se explică prin îndeletnicirea comună a acestuia cu a eroului, anume, a armelor.

Trebuie subliniată de psem^nca căl'ura pentrueroii de la 1877, atmosfera de tragică măreţie ce înconjoară jertfa lor, dominantă în întreg romanul *în război* şi în alte scrieri anterioare. De altfel *Locotenentul Sterie* este, cum s-a văzut din afirmaţia scriitorului însuşi, o primă treaptă a viitorului roman. îndeosebi merită relevată încă de pe acum ideea pe care o va relua în corespondenţă, că momentul imediat anterior asaltului de la Griviţa a dat adîncime şi caracter dramatic războiului, pînă atunci privit, după părerea lui Duiliu Zamfirescu, ca un prilej de simplă îngrijorare sau ca o aventură fără prea grave implicaţii. „Cînd se dete asaltul Griviţei, la 30 august, sufletele la noi erau deja sus... Era ceva curios şi mîndru de observat,

cum nivelul simţirilor se ridicase..." etc. — spune autorul în nuvelă. în scrisorile către Maiorescu şi N. Petraşcu el reia ideea, pe baza dezvoltării şi motivării date pe parcursul romanului (vezi nota la romanul *în război,* voi. II al prezentei ediţii, p. 704—714).

1 — Tragica privelişte e descrisă destul de asemănător şi într-o scrisoare către N. Petraşcu din 3/15 iun. 1897, ba chiar comunicînd modelele reale avute în amintire, pentru cîte o scenă: „îmi aduc aminte de parastasul de la biserica Sf. Ioan din Focşani, cînd sora maiorului Şonţu intra nebună în templu; cînd mama locotenentului Botescu plîngea ghemuită într-o strană (aici ar fi punctul real de plecare al stampei din nuvelă, n.n.) ; clnd ţărance văduve se boceau la uşe. Mintea mea de tînăr de 19 ani rătăcea consternată prin văzduhul străveziu de toamnă..." etc.

în orice caz, o bună sugestie despre felul cum acţiona fantezia scriitorului.

2 — Era oarecum situaţia din familia doctorului Lascar, a cărui fiică mai mare, Sia, s-a căsătorit cu Alphonse de Thorand. Lascareştii erau cei care cultivau legenda ascendenţei imperiale lascaride, cuceritoare mai tîrziu pentru scriitor — şi tatăl lor şi cele două fete ale sale (tot două, ca şi la prefectul Costin din nuvelă) aveau deci „năzuinţe — *în Conv. Ut.: pretenţii* — de boieri mari". Dar în nuvelă căsătoria nu e perfectată la începutul războiului, pe cîtă vreme fiica doctorului Lascar era măritată de cîţiva ani în 1877.

3 — Expresia şi explicaţia ei care urmează, dezvoltînd-o, sînt foarte apropiate de versurile lui Coşbuc:

Din codru rupi o rămurea
Ce-i pasă codrului de ea!
Ce-i pasă unei lumi întregi
De moartea mea!

(Moartea lui Fulger)

Balada lui Coşbuc va fi cunoscută însă abia şapte ani mai tîrziu, o dată cu apariţia volumului *Balade şi idile* (1893). Nu este exclus, desigur, ca năsăudeanul să fi cunoscut, el, nuvela lui Duiliu Zamfirescu.

4 — în fond, fata putea să cumpere şi alt ziar, nu numai pe acela unde Duiliu Zamfirescu fusese redactor, dar scriitorul îşi omagia astfel începuturile proprii, adăpostite de ziar — şi o va face şi în viitor, în romanul *în război,* menţionînd titlul ziarului chiar pentru un moment cînd acesta încă nu apăruse.

5 — *Războiul,* încă un ziar la care colaborase Duiliu Zamfirescu, cu cîteva poezii (1878) şi o nuvelă de război (1880).

P. 158 CONU ALECU ZĂGĂNESCU

Conv. Ut., XXI, 1, apr. 1887.

Variante

p. 159, r. 24-25 — ... o pălărie moale, *cu fundul împărţit în falii, care era la modă mai acum 12 ani, şi atunci*

numai pentru călătorii lungi, cu o umbrelă imensă... *(Conv. lit.).*

p. 161, r. 8-9 — ... de pe malul Rîmnei. Casele ca şi trăsura, ca şi stăpînul se ţineau... *(Conv. lit).*

p. 161, r. 38 — ... nu îngrijea de loc de petecul de moşie... *(Conv. lit.).*

p. 162, r. 8 — ... de-a pururea întinsă *o faţă albă şi groasă de pînză.* în capătul... *(Conv. lit.).*

p. 171, r. 22 — ... acum *şase* ***luni*** îi permiteau să aibă... *(Conv. lit.).*

p. 174, r. 39 — ... nu mai suferea *de loc de lipsa băiatului, ba chiar nu mai suferea* de nimic... *(Conv. lit.).*

Scriitorul îl anunţase la 20 febr./4 mart. 1887 pe Titu Maiorescu că a „comis o nouă crimă" şi ar vrea, cînd acesta „are un moment liber", să i-o arate, la orice oră, „mai cu seamă dumineca" (scriitorul era slujbaş la Externe şi în celelalte zile era reţinut la birou, iar orele de lucru erau şi dimineaţa şi după-amiaza); în cea mai apropiată duminică, 22 febr./6 mart., găsim în *însemnările zilnice* ale criticului: „Duiliu Zamfirescu îmi ceteşte de la 10 — 11 % o nouă novelă *(Alecu Zăgănescu)",* pentru ca după alte trei zile, după unprlnz la Iacob Negruzzi, prelungit pînă seara, într-Un cerc restrîns, populat mai ales de cocoane, Maiorescu să citească el însuşi „noua şi frumuşica novelă a lui Duiliu Zamfirescu, *Conu Alecu Zăgănescu" (Ins. zii.* din 25 febr./9 mart. 1887). Impresia produsă criticului de nuvelă explică îndestul graba acestuia de a o citi amicilor apropiaţi — în absenţa autorului, probabil — şi urgenţa apariţiei în *Conv. lit.,* la numai o lună distanţă.

Nuvela seamănă foarte bine cu acelea pe care va începe curînd să le publice în *Conv. lit.* I. Al. Brătescu-Voineşti, şi nu va fi demirare că, de la Roma, scriitorul avea să-1 remarce numaidecît pe autorul lui *Niculăifă Minciună,* chiar de la prima lucrare publicată în revista Junimii. Recunoscuse coarda comună cu a sa, mai ales din *Conu Alecu Zăgănescu* — acel amestec de duioşie, naivitate şi puritate, care duc toate la dramă.

în manuscrisele scriitorului aflăm două începuturi de nuvelă, ambele anterioare celei prezente, a căror acţiune e plasată la Buhăenii conului Alecu, pe malul aceluiaşi rîu, Rîmna, iubit de Duiliu Zamfirescu. într-unui din aceste fragmente, eroul este un anume Constantin Paloş, întors la moşia pe care arendaşul nu voia s-o mai ţină. Tînărul e fiul unui doctor Paloş, „român get-beget", întors în 1843 de la studii urmate la Miinich, şi diferit de bonjuriştii superficiali ca şi de odraslele protipendadei greceşti. Doctorul Paloş, bătrînul, fusese un om rece, serios, harnic, onest, blînd şi timid. însurat cu o Ghiculeasă, fiinţă plină de vioiciune dar superficială, dornică de o existenţă mondenă, cei doi au copilul, pe Constantin, eroul proiectatei nuvele, crescut mai mult de mama sa, în răsfăţ şi distracţii. Trăind pînă la 14 ani la moşie, apoi dus la Paris de mama sa, apărat de mizeriile zilnice, Constantin Paloş e destul de dezarmat într-ale vieţii, el seamănă mai mult cu mama sa, de tot nepregătită pentru problemele ce i se puneau în viaţă. Manuscrisul se întrerupe aici, lăsîndu-ne în faţa unui tipic „om de prisos", a cărui formulă însă nu 1-a mai ispitit

în continuare pe scriitor. Nuvela *Un drum greşit,* scrisă poate la Roma şi în orice caz apărută în nov. 1888—ian. 1889 în *Conv. lit.,* pare a relua tipul, însă cu altă ascendenţă.

între manuscrisele rămase mai aflăm încă un astfel de personaj, într-o nuvelă începută pe la 25 ani şi părăsită. Eroul e un alt om de prisos, tînărul Daniil, „fruct al veacului de-acum", ajuns la 35 de ani fără nici o noimă şi fără scop, neavînd „nimic din adevărul firii omeneşti" — un pesimist de convenţie. Tipul îl urmărea pe scriitor, dar problema lui umană nu i se clarificase.

în ce priveşte nuvela privindu-1 pe Constantin Paloş, poate că aceasta e o schiţă foarte îndepărtată a unora din personajele viitorului ciclu epic — în Mihai Comăneşteanu s-ar putea identifica ceva din tînărul Paloş, în tatăl acestuia, doctorul care-şi ia cu seriozitate în mînă treburile moşiei, e poate o primă schiţă a viitorului Matei Damian. Distanţele rămîn însă mari între unii şi ceilalţi. Ceea ce apropie acest început nedus la capăt de nuvela *Conu Alecu Zăgănescu* e decorul foarte asemănător cu care debutează acţiunea.

Cel de-al doilea început e de asemenea foarte apropiat. Faptele încep tot de la Buhăeni, într-o curte părăginită, îngrijită pînă cu trei ani înainte de un anume Moş Toader, acuma mort. Moştenitorul conacului era, ca şi Constantin Paloş, singur, prin străinătăţi, dar, spre deosebire de cealaltă, moşia nu fusese arendată; nesupravegheată, slugile se împrăştiaseră şi nici vecinul de moşie, proaspătul proprietar de la Răzvad — un fel de Scatiu mai omenos, înalt şi burtos — nu putuse da o mînă de ajutor, deoarece Moş Toader îl alungase.

Tabloul Buhâenilor din primul început de nuvelă e acela dinspre finalul întîmplărilor lui conu Alecu Zăgănescu, chiar fără modificări, decît o neînsemnată acordare cu situaţia descrisă şi cu un final încă mai dezolant, indicînd pustiul desăvîrşit: „De multă vreme nu mai sta în curtea boierească decît rîndunelele, vrăbiile şi cucuvelele. Moş Toader păzise ce păzise, dar de vreo trei ani se odihnea în deal lîngă altarul bisericii". în nuvelă Moş Avram supravieţuieşte, ca şi stăpînul locului, conu Alecu. Drama lui Constantin Paloş abia incepea, cu întoarcerea lui la conacul dărăpănat; în nuvela despre conu Alecu ea se sfîrşeşte, deci mai trebuia întreţinută oarecare viaţă, încît, dacă „slugile se duseseră toate", in schimb „numai badea Avram mai rămăsese".

Autorul a avut, desigur, în faţa ochilor o astfel de aşezare dărăpănată, de vreme ce o aflăm şi în nuvela propriu-zisă, ca şi în fragmentele nemaicontinuate, iar apoi la moşia coanei Diamandula, în *Viaţa la ţară.* Şi sub acest raport, literatura lui Duiliu Zamfirescu vesteşte pe a lui Brătescu-Voineşti *(Pană Trăsnea Sfintui, Neamul Udreştilor, Scrisorile lui- Mişu Gerescu).* Anumite realităţi din epocă impuneau ambilor scriitori tablouri şi concluzii asemănătoare; Duiliu Zamfirescu n-a stăruit însă în evocarea ruinei clasei boiereşti, puţin ispititoare pentru el, păstrînd, din cele două începuturi amintite, doar elementele de cadru exterior.

De remarcat păstrarea, în linii mari, a topografiei — Rîmna, Buhăeni, Râsvad — a decorului, a tonalităţii, a bătrînului credincios moşiei (Avram-Toader), care-1 premerge pe baciul Micu din primele patru romane ale ciclului Comăneştenilor, mai ales în ipostaza

din *îndreptări,* unde Matei Damian, şi el bătrîn şi singur, pare a păstra imaginea conului Alecu Zăgănescu.

1 — Nu trebuie socotit că moşia Buhăeni nu aparţinea nici unui judeţ. Ea era în Slam-Rîmnic, dar sus, în munte, spre Putna. Geografia nuvelei e destul de reală şi e clar că scriitorul a avut aici oarecare repere autentice, îndeosebi Gura-Caliţi, care e reală; cît priveşte Răsvadul, nomenclatura e sau foarte locală, sau una mai veche. în zilele noastre s-a păstrat numai Răzvadul Dîmboviţei.

2 — *Binele public,* ziar de nuanţă liberală (1878 — 1884), aparţinea unei fracţiuni bătăioase a acestui partid, numită „liberalii sinceri", datorită lui G. Vernescu (Gună Vernescu) ; în 1884 a fuzionat cu partidul conservator al lui Lascăr Catargiu formînd partidul liberal-conservator. Atunci şi ziarul a fuzionat cu ziarul *Timpul* (la care fusese redactor M. Eminescu pînă în iunie 1883), în locul ambelor apărînd un nou organ de presă, *România* (16 martie 1884), care aparţinea conservatorilor şi liberalilor-conservatori şi care nu trebuie confundat cu *România liberă,* apărută din 1877. *România* a continuat să apară pînă în 1892, dar din 1889 *Timpul* reapare şi el. Nuvela îşi plasează deci acţiunea în 1884 — 1885, cînd dispăruse ziarul *Binele public,* înlocuit cu *România.*

3 — Ca vernescan ardent, deşi tot liberal — însă „liberal sincer" I — nu e de mirare că un om ca Alecu Zăgănescu socotea pe ceilalţi liberali — deci pe brătiano-rosettişti — că „fuseseră lăsaţi de Dumnezeu pentru nenorocirea acestei ţări". Acţiunea nuvelei se petrece în timpul „viziratului" lui I.C. Brătianu, cum e numită lunga sa guvernare de 11 ani (1877-1888). La 1892, însă, „liberalul-sincer", „liberalul-conservator" Vernescu va reintra în rîndurile liberalilor, e drept însă că atunci nu mai trăiau nici Rosetti, nici Brătianu, de care el se rupsese la 1884.

Dacă Duiliu Zamfirescu îl ironizează pe Vernescu, e clar că o face din unghiul liberalilor brătienişti, cu care Maiorescu se conciliase în 1884 (anul din opozanţii acestei concilieri fusese ani de zile Vernescu). Adversarul lui Brătianu în chestiunea „dotaţiei regale", Duiliu Zamfirescu părea să netezească acuma, cum putea, calea unei înţelegeri, făcînd o subtilă penitenţă, prin intermediul literaturii. Acest sens îl va avea mai jos opinia cafenelei, că „tot la *naşu-brat* este *pol-imperial"* — că deci tot Brătianu va cîştiga. Vernescu era, la finele lui 1886, cînd se scria nuvela, în culmea opoziţiei antibrătieniste, însă chiar junimiştii nu mai erau cei din 1884, în raporturile cu liberalii. Dar Conu Alecu e mereu în contratimp cu politica: Brătianu era pe ducă (după un an de la apariţia nuvelei cădea de la putere), deci penitenţa lui Duiliu Zamfirescu e ironică, nici n-ar fi.de crezut că acum, cînd el intra foarte des în casa criticului, ar fi făcut cu ochiul liberalilor de la guvern, pînă într-atît, încît să vorbească despre cîştigul sigur al politicii lui Brătianu. Mai curînd, prin urmare, trebuie să credem că toată opoziţia vernescană a lui Alecu Zăgănescu şi, în schimb, navigarea cafenelei spre liberali, realizează un ansamblu ironic la adresa şi a unora şi a celorlalţi.

4 — „Şiretenia" lui Bismarck se vădise în ochii cafenelei, cu prilejul încheierii convenţiei consulare cu România, respinsă de opinia publică, aprobată de guvern, însă retrasă de acesta de pe masa Camerei (iunie 1886), în urma protestelor opoziţiei. Brătianu suferise atunci o grea înfrîngere a politicii sale.

5 —*Boulanger,* G og,s(1837 —1891), general francez, fost ministru de război, vajnic naţionalist, a avut un conflict cu Bismarck în chiar perioada cînd se scria nuvela, motiv pentru care şi-a cîştigat o mare popularitate. însă adversarii lui Bismarck erau, pentru cafeneaua bucureşteanâ, adversari şi ai lui Brătianu, deşi Boulanger făcea o politică strict franceză — e drept, urmărind sau reîntoarcerea monarhiei, sau puterea sa proprie. Era, deci, un Brătianu francez, din acest ultim punct de vedere! Şi aici, deci, sîntem în plină ironie.

6 — Fostul liberal şi apoi „liberal-sincer" *G.* (Gună)) *Vernescu* candidase în 1884 pe listele conservatoare, cînd junimiştii candidaseră pe cele liberale, iar la un an după nuvelă intra în cabinetul junimist din 1888, după ce aceştia refuzaseră în nov. 1887 orice legătură cu „opoziţia unită", în a cărei treime conducătoare era şi Vernescu. Esenţială în toată ţesătura politică de aici este ironia continuă a scriitorului, azi greu de înţeles fără cunoaşterea împrejurărilor de atunci. La astfel de referiri Duiliu Zamfirescu va renunţa după 1892, dar le va relua în *îndreptări,* deci la 1900.

7 — Plaiul era pentru partea muntoasă a unui judeţ, corespunzător, ca împărţire administrativă, plăşii de la şes. Judeţul Rîmnicul-Sărat avînd patru plaiuri, rezultă că majoritatea suprafeţei sale era muntoasă, deci greu de străbătut cu trăsura „dihăinatâ" a lui Conu Alecu.

8 — încă o aluzie la limbajul junimist, expresia „om şi om" însemna satisfacerea necesităţilor intime. O ghicitoare spusă la Junimea în perioada ieşeană suna cam aşa: ce treabă îl face pe rege să coboare de pe cal, ca pe oricare muritor? Leon Negruzzi a răspuns: „Nevoie de om şi om". I-a rămas această poreclă, „om şi om", care însă era utilizată şi autonom, pentru a numi eufemistic — şi cam ermetic pentru neiniţiaţi — o chestiune ca aceea la care se gîndeşte Conu Alecu, privind îngrijirea copiilor .mici.

9 — „Curgerea timpului" a rămas pentru Duiliu Zamfirescu 6 problemă totdeauna secundară sub raport artistic! Şi aici, cum se va întîmpla şi în *Romanul Comăneştenilor,* se face foarte clar simţită lipsa de preocupare a scriitorului pentru exactitatea cronologiei. *Conu Alecu Zăgănescu* a fost scrisă în febr. 1887; întîmplările ei, socotite după evenimentele care avuseseră loc (dispariţia *Binelui public,* apariţia *României,* fuziunea fracţiunii lui Vernescu cu partidul lai Lascăr Catargiu) se situează, în prima ei parte, în iarna 1884/85. La p. 32 se anunţă că au trecut „vreotrei ani", decise ajunge în iarna 1887/88, iar la p. 37 se spune că a mai trecut un an, deci se depăşeşte cu vreo doi ani momentul apariţiei nuvelei. Dacă am muta mai înainte în timp începutul ei, cronologia nu se mai potriveşte cu evenimentele politice la care asistă amărît Conu Alecu şi care constituie cum spune scriitorul, „a doua hrană a vieţii" eroului.

P. 177 SUBPREFECTUL

Conv. lit., XXI, 5, aug. 1887.

în revistă poartă subtitlul: *Novelă.*

Variante

p. 181, r. 3 — ... fără multă formă de *proces* se făcu subprefect *(Conv. lit.).*

p. 185, r. 41 — ... un post-scriptum !... *Neînlăturabilul...* Inima. *(Conv. Ut.).*

p. 186, r. 6 — ... era vai de bietul cioban! *Chestie de binefacere...* în josul... *(Conv. lit.).*

p. 197, r. 13 — ... nici n-a trecut. *Toată mărirea unei femei stă în cea dintîi sărutare sinceră pe care o dă, şi toată gloria ei în aceea că a născut amorul.* Şi negreşit... *(Conv. lit.).*

p. 204, r. 36 — ... rosti gura ei încet, *mi-ai fost foarte drag.* *(Conv. lit.).*

Ca şi *Conu Alecu Zăgănescu,* apărută numaidecît în *Conv. lit.,* şi această nuvelă a avut un tratament preferenţial.

„Dacă nu v-ar supăra, eu aş avea să vă spui o vorbă: Am comis alta!... vorba lui Stolojan — astfel i se adresa scriitorul lui Titu Maiorescu, solicitîndu-1 la lectură. Ştiu că e teribil, dar ce să vă fac? Trebuie s-o Înghiţiţi şi pe asta. Daţi-mi poruncă: în ce zi de sărbătoare să viu, sau, dacă sărbătorile le petreceţi la Sinaia, în ce seară?" (scris, din 5/17 iun. 1887).

Regimul de lucru la minister — cu D.A. Sturdza ministru — era în continuare sever, după cum se vede, şi răgazurile pentru scris şi lectură veneau numai la vreme de noapte şi în zilele de repaos legal.

Se pare că o lectură cu criticul, în doi, a avut loc în intervalul pînă la 16/28 iunie, căci în acea zi Maiorescu „aducea cu sine" pe Duiliu Zamfirescu la Iacob Negruzzi, ca să-şi citească „picanta sa novelă nouă *Subprefectul" (însemnări zilnice* din 16/28 iun. 1887). Prezente, după lista notată conştiincios de critic, se pare — în afara amfitrionului şi a celorlalţi doi literaţi — numai doamne, între care şi Anicuţa Rosetti, logodită oficial cu criticul cu douăsprezece zile mai înainte — în acea seară „foarte inteligentă, dar şi intolerantă", faţă de *Subprefectul,* desigur. Cu toate acestea, raporturile rămîn foarte bune, căci, trei luni mai tîrziu, harnicul nuvelist avea să fie între invitaţii, nu mulţi la număr, la Curtea-de-Argeş, unde a avut loc căsătoria religioasă a magistrului său (fără să poată participa, însă!)

Geografia nuvelei este imaginară, în orice caz cel puţin numele sînt schimbate. Ceea ce e interesant e că, în anumite privinţe, ea premerge cu priveliştile ei topografia din *Viaţa la ţară,* ca amănunte bărăgănene.

în adevăr, un tîrguşor Vlădeni exista în apropierea Dunării, în faţa Hirşovei, ceva mai jos de vărsarea Ialomiţei. Un altul exista în Prahova, care justifica numele unei străzi în Ploieşti. Cum acest

din urmă Vlădeni e aşezat pe Cricov înseamnă că despre acesta e vorba. Totuşi, aerul e mai curînd cel din Bărăgan. Scriitorul cunoştea probabil şi tîrguşorul celălalt, de lîngă Dunăre, din timpul stagiului hîrşovean, şi anumite elemente din peisajul acestuia le-a mutat pe valea Cricovului.

Elemente secundare — ceva din portretul şi din apucăturile lui Maxenţian, din decorul cîmpenesc, anticipează romanul ulterior, însă intriga, cumplita pedeapsă imaginată de sadicul proprietar, sînt demne de un Iago sau de Don Salust din *Ruy-Blas* al lui Hugo. Faza romantică a scriitorului e acum către sfîrşitul ei, după care va urma numaidecît trecerea către o evidentă reţinere interioară In proză şi în poezie.

E întrucîtva surprinzătoare informaţia pe care o dă Nicolae Petraşcu, în această direcţie, privind o posibilă sursă a unor elemente din nuvelă, greu de identificat. în „anul al treilea de ataşaţi" la Ministerul de Externe, deci în 1887, în timpul unei vilegiaturi la Slănic, Duiliu Zamfirescu a trecut munţii Împreună cu un grup de vizitatori — între care şi N. Petraşcu — în Satul-Mare din judeţul Odorhei, unde au cunoscut pe preotul Beloiu. Un ţăran din sat, Gheorghe pe nume, „vînător din tată în fiu, cu plete de plăieş şi cu obrazul albăstrui cînd se rădea", i-a povestit scriitorului o întîmplare din viaţa sa, cu un urs care i-a mîncat vaca, dar care a plătit cu vîrf şi îndesat paguba făcută gospodarului. împuşcîndu-1 — într-o scenă exact ca în *Ochi de urs* sau *Valea frumoasei* de M. Sadoveanu — omul a vîndut carnea ursului în piaţă, făcînd astfel bani să-şi cumpere altă vacă în loc, „başca de pielea ursului" din care a făcut o scurteică Ilenei, nevasta sa.

„Duiliu a împrumutat cîte ceva de la Gheorghe în frumoasa sa nuvelă *Subprefectul",* conchide N. Petraşcu *(Duiliu Zamfirescu,* ed. „Cultura naţională", 1929, p. 43—48). în afara unor trăsături fizice ale personajului — discutabile şi acestea — nu e de presupus ce a mai putut „împrumuta" Duiliu Zamfirescu „în frumoasa sa nuvelă" de la mîndrul satmărean din Odorhei I în schimb însă, portretul lui Maxenţian, proprietarul moşiei Vlădeni, seamănă relativ bine cu acela al viitorului Tănase Scatiu: moartea soţiei dintîi şi dispariţia copilei acesteia, orgiile din casa lui, împuşcarea vitelor străine, rătăcite pe terenurile lui, ura cu care îl înconjurau ţăranii etc. îl situează pe Maxenţian în tabăra proaspeţilor îmbogăţiţi, alături de personajul amintit. Sursa, modelul iniţial din realitate, a fost, desigur, comună pentru ambele personaje, dar Maxenţian e un subtil, un rafinat, cu toată violenţa sa, nu un simplu mitocan, ca Scatiu.

1 — Ministrul de interne în cauză, dornic de înnoiri şi îmbunătăţiri în special pentru ţărani, nu poate fi lesne identificat între persoanele reale. în perioada 1880—1887, căreia îi aparţine nuvela, titularul sau interimarul Internelor a fost mai ales Brătianu însuşi, şi în orice caz, cînd se scria nuvela, Brătianu deţinea de doi ani portofoliul Internelor. Un timp ceva mai îndelungat a fost Gh. Chiţu, iar mai scurt CA. Rosetti, M. Kogălniceanu, Al. Teriachiu, Eugen Stătescu şi Atanasie Stolojan. Să fie entuziastul elogiu adus ministrului o încercare a scriitorului de a mai atenua încordarea relaţiilor lui cu Brătianu, de cînd cu discuţia „dotaţiei"? Greu de cre-

zut! Gh. Chițu n-a fost un reformator pînă într-atît al vieții interne încît să atragă atenția lui Duiliu Zamfirescu, iar ceilalți au stat în fruntea departamentului între 5 zile și 10 luni. Poate că referirea e la Kogălniceanu, deși, din caracterizare, nu s-ar deduce acest lucru. Mai curînd totul e un deziderat; nu declararea concretă a unei realități.

2 — Cazna cu vîrtejul o întîlnise scriitorul încă la Bordeni-Scorțeni și avea s-o pună între mijloacele teroriste ale lui Scatiu, în raporturile cu țăranii de pe moșie (vezi. ed. prezentă, voi. II, nota la romanul *Viața la țară,* p. 676 — 677).

P. 205 STRĂBUNII NOȘTRI

Conv. Ut., XXI, 10-11, ian.-febr. 1888.

La 8/20 oct. 1887, după obiceiul acum vechi de doi ani, de cînd își scria nuvelele publicate cu aceeași regularitate în *Convorbiri,* Duiliu Zamfirescu îi solicită lui Maiorescu obișnuita întîlnire pentru lectura în doi a textului nuvelei, dar o face— dată fiind lungimea lucrării — cu oarecare diplomație. Mai întîi recomandă pe „autorul criticii de care v-am vorbit" — deci pe N. Petrașcu, proaspăt articlier literar, care, îndemnat de Duiliu Zamfirescu însuși, forfeca fără cruțare volumul proaspăt apărut al lui Delavrancea, *Trubadurul* (1887), alăturîndu-1 precedentului, *Sultănica* (1885), și realizînd, după opinia scriitorului nostru „o lucrare meritorie din toate punctele de vedere". Maiorescu gustă și el articolul lui Petrașcu, după un dejun cu acesta și cu Duiliu Zamfirescu, la care asistă și Eduard Gruber și sosește — întlmplător? — tocmai la timp, pentru a nu lipsi la ceea ce era esențial, Iacob Negruzzi, redactorul *Convorbirilor* — adică la „lectura interesantei și importantei critice bine scrise, dar prea lungi, a lui Petrașcu contra Ștefănescu de la Vrancea", cum notează criticul în *însemnările* sale *zilnice,* fixînd momentul lecturii: duminică 11/23 oct. 1887, deci trei zile după solicitarea lui Duiliu Zamfirescu. Articolul lui Petrașcu apare (sub semnătura A. Costin) în numerele pe nov. și dec. 1887, luînd-o înainte nuvele *Străbunii noștri,* plătind indirect două polițe mai vechi: una a lui Maiorescu (Delavrancea părăsise gruparea junimistă, revista ei și ziarul ei, *România liberă,* trecînd la „conservatorii bătrîni" și combătînd, alături de ei, pe junimiști în *Epoca,* tocmai în perioada «înd Junimea politică stabilise cartel cu liberalii brătieniști), și alta a scriitorului nostru, căruia Delavrancea îi masacrase într-o discuție cu Vlahuță romanul *în fața vieții* — discuție auzită fără voie de nenorocosul autor (vezi nota la poezia *[Ca doi plopi...],* în voi. întîi al ediției prezente, p. 594).

Nuvela *Străbunii noștri* a trebuit deci însoțită de astfel de preparative, care au netezit posibilele asperități — căci, cu toată aura național-patriotică a subiectului, cu toată trama ei shakespeareană, lucrarea era împovărătoare pentru revistă, prin lungimea ei, datorată prea amplelor detalii de ordin istoric.

Maiorescu fusese înștiințat probabil mai demult de scriitor cu privire la intenția unei lucrări avîndu-1 în centru pe celebrul general roman Longinus, despre care menționează istoricul latin Cassius Dion (aprox. 155—235), în cunoscuta sa *Istorie romană.* Proiectul prim fusese al unei piese — din care se păstrează cîteva pagini — și despre aceasta știuse criticul. Se vede însă că nuvela se săvîrșise foarte repede, încît trecerea de la teatru la proză n-a mai avut cînd fi comunicată — oare în acest fel e potrivit să ne explicăm de ce abia în scrisoarea amintită, din 8/20 oct. 1887, se face cuvenita precizare, cîtă vreme în tot intervalul anterior Duiliu Zamfirescu fusese mereu oaspetele lui Maiorescu, ba chiar un intim al casei? Să fi fost criticul atît de prins de căsătoria sa (cu Anicuța Rosetti), încît prozatorul să nu fi găsit prilejul să-i comunice avatarurile șantierului său — nu e de crezut, căci tocmai acum (la 28 sept./10 oct. 1887, adică la trei săptămîni după ceremonia nunții) Duiliu Zamfirescu citește acasă la critic nuvela *Frica.* E firesc să presupunem că mai ales după *Frica, Străbunii noștri* a fost scrisă sub forma de nuvelă, dar că ampla documentare e mai veche, ca și pretextul piesei. La data cînd Petrașcu și-a scris articolul, nuvela era la final și acest lucru e comunicat criticului: „Apoi su' iscălitul v-a dedicat și el un ceas de tortură: sunt pe isprăvitul episodului lui Longin, care, în loc de a ieși o încercare de teatru, s-a întrupat în chip de roman sau nuvelă mai lungă, din cauza detaliilor, foarte frumoase, care nu puteau intra într-o piesă.

Dacă duminica viitoare ieșiți din București sau o aveți prinsă altundeva, vă rog să-mi dați o seară, din care însă, sexul să fie exclus și să fim numai cu d-voastră, spre a nu speria pe noul critic (Petrașcu, n.n.) și spre a trece lucrările prin filtrul dvs. mai întîi". Alegerea unei duminici sau a orelor de seară e și ea cu tîlc: cum s-a mai arătat, și Duiliu Zamfirescu, și Petrașcu, erau amîndoi atașați la Externe, iar programul strict observat de șeful departamentului (în acest moment Mihail Pherekyde), supralicitat de zelosul său reprezentant, directorul I. Papiniu, șeful de diviziune unde erau cei doi, nu îngăduia lecturi literare în ceasurile slujbei!

Lectura lui Petrașcu precede cu cîteva zile pe cea a nuvelei *Străbunii noștri,* desigur și din cauză că aceasta nu era de tot încheiată, cum se arată și in scrisoarea menționată. însă după două zile, adică la 13/25 oct. 1887, găsim în *însemnările* lui Maiorescu; „Astăzi sara iar Duiliu Zamfirescu, Petrașcu și cam prosticelul Gruber... Duiliu ne-a cetit noua sa novelă dacă (despre Longinus, Decebal și Dochia), *Străbunii noștri.* Interesantă lucrare, dar am stat iarăși după ora 1 din noapte..."

Fusese respectată, deci, dorința autorului, ca lectura primă să nu aibă loc în ședința Junimii, ci numai — sau aproape numai — cu criticul. Să se fi citit și în plenul societății nu avem știre — e mai probabil că s-a renunțat, tocmai din cauza lungimii și a documentarului bogat.

Pentru piesă, scriitorul se gîndise și la alt titlu, după cum arată foile de manuscris păstrate: *De la strămoși.* Totuși, cel dat nuvelei rămîne preferat și la piesă, care, după lista personajelor, trebuia să aibă un subiect relativ restrîns, care, de fapt, s-a păstrat și în nuvelă, unde structura pe acte și tablouri se menține, consecință a unei prime intenții scenice.

Eroii notaţi sînt cinci: *Longin, Dochia, Decebal, Decidav, Vezinas.* E probabil însă că ar fi apărut şi alţii pe parcurs, dintre aceia care se perindă, cu rol mai mic sau mai mare, in nuvelă şi consemnaţi în proiectul piesei sub forma unor personaje colective: „Cor de fecioare — Preoţi — Boieri — Un cioban — Oaste dâcească — Sclavi romani — Popor".

E menţionat şi momentul acţiunii, care va trece direct în nuvelă: „Anul 104 d. Ch."

Indicaţiile de decor sînt, în termeni comprimaţi, cele ce vor constitui amplele descrieri ale locurilor unde se petrec faptele, adică în nordul Banatului de azi, în pădurea Berzovia. Iată textul lui Duiliu Zamfirescu:

„Actul I (Pădurea Berzovia). Scena înfăţişează sălbăticiunea unei păduri de munte. Oastea dacă petrece în fund în jocuri cu armele. Deasupra ostaşilor se vede printre frunze un foişor de ramuri, ridicat pe patru stejari, în care stau treispre-ce [sic] fecioare, alcătuind corul. Dincoace de ostaşi (planul al 2-a) arde o movilă de ţeste de duşmani. în dreapta şi în stînga alte două ruguri aprinse. Mai în faţă (planul 1-u), în stînga scenei, doi bolovani de criţă, aşezaţi unul (înapoia) deasupra celuilalt încît să facă un tron. La picioarele pietrelor un trunchi de stejar culcat la pămînt. Peste ele aruncate trei piei de urs negru. în tot jurul locului căpăţine de oameni, înfipte în pari. îmbrăcămintea şi portul timpului.

Scena I

Decebal cu plete lungi pe spate; ras în frunte; cu două... (cuvînt indescifrabil: coroane?) pe cap, una de aur bătută cu rubinuri, alta de dafin. Stă pe tronul de bolovani, cufundat în gînduri. La dreapta lui, *Decidav,* fii-su. în faţă-le *Vezinas* cu 13 preoţi... (cuv. îndese). *Treisprezece boieri mari* raşi în frunte. *Treisprezece femei cu copii. Corul.*

Corul din foişor cîntă biruinţele dacice şi cheamă sprijinul lui Zamolxe. — *Vezinas* strigă de trei ori pe Decebal. Acesta nu aude. *Vezinas* îl scutură uşor de mină. *Decebal* se revoltă. — Ai noroc că nu vreau să văd moarte. *Vezinas* cere lui Decebal (iniţial, *Vezinas* cerea „să arză de vie cea mai tînără şi mai frumoasă dintre fecioarele din foişor") să se trimită doi călători pe lumea cealaltă ca- să întrebe pe Zamolxe dacă vor izbuti să ispitească pe Longinus. *Decebal* deocamdată primeşte şi arată cu degetul printre ostaşi care să meargă. îndată popii se reped să-i ridice şi sâ-i arunce deasupra suliţelor. *Decebal* se răzgîndeşte: (replică la care s-a renunţat: „Fiindcă eu sunt mai mare decît Zamolxe") — şi dă poruncă în locul ostaşilor să meargă la Zamolxe doi popi. *Vezinas* se opune zicînd că legea lui Zamolxe vrea doi soldaţi. Decebal strigă înfuriat câ-i trebuie flăcăii şi că el schimbă legea. *Vezinas* cade pe genunchi cu capul în ternă şi se roagă. *Decebal* se reaşează. *Corul* cîntă. *Vezinas* se scoală şi spune că Zamolxe s-a milostivit să-i vadă gîndurile şi i-a poruncit să ardă de vie pe cea mai tînără şi mai frumoasă dintre fetele din cor, faţă cu Longinus. *Decebal* primeşte; fetele nu-i fac trebuinţă. Porunceşte să vie Longinus.

Scena II

Aceiaşi; Longinus

Longin liniştit şi mîndru intră urmat de patru daci. Merge de se închină lui *Decebal,* care, cufundat ca mai nainte în gînduri, îl întreabă răstit ce vrea.

— Am venit să te întreb ce vrei tu cu mine.

Decebal îşi aduce aminte şi răspunde scurt:

— Porunca lui Zamolxe — după aceea, fără a se uita, face semn să se aducă jertfa, şi îndată patru preoţi aduc din frunzar pe *Dochia.* Ea vine încet, cu părul atîrnat pe spate şi amestecat cu bice de argint şi cu torturi de roze. Preoţii se pregătesc s-o urce pe rug. — *Longin,* văzlnd-o, rămîne uimit şi face semn preoţilor să se oprească. După aceea, îndreptîndu-şi vocea către Decebal îi cere să-i dăruiască lui zilele jertfei. *Decebal* îi făgăduieşte, dar cere să-i spuie cu cîtă armată vine Traian asupră-i. *Longin* refuză. Atunci *Decebal* dă poruncă să se isprăvească o dată cu rugurile. *Longin* îi cheamă privirile asupra frumuseţii fetei şi îl face sălbatic dacă nu se va îmblînzi s-o ierte. *Decebal,* fără voie, se uită la fată şi recunoseînd-o pe fie-sa sare de pe tron cu buzduganul în mînă. Se opreşte. După aceea ia pe Dochia de braţ şi o tîrăşte pînă lîngă Longin. — îmi pare rău că o dacă datoreşte viaţa unui cîine, dar un dac trebuie să fie recunoscător,— şi o îngenunche înaintea lui Longin. *Longin* o ridică de jos şi popii o reconduc.

Decebal aduce pe Longin pînă în faţa scenei şi-i vorbeşte: — Ţii minte pe Burebiste. El a fost rege dac. El a bătut pe împăratul vostru Domiţian. A bătut pe generalii lui. El a făcut din Dacia o ţară mare şi glorioasă. Pe mine mă vezi? Sunt Rigă? Am bătut pe bastarni, am bătut pe buri, pe boi, pe geţi — chiar pe voi v-am bătut. Am bătut pe Sabinus şi l-am ucis; am bătut pe Fuscus şi l-am ucis, am scăpat Sarmis Egetuza de mîna lui Iulianus. V-am bătut de patru ori şi m-aţi bătut o dată, o singură dată. Ei! şi pentru această singură dată aş voi să vă crap capu în bucăţi, aş vrea să împung cu vîrful suliţei în ochii împăratului vostru. Tronul meu este cel mai mîndru sub soare? Eu sînt Rigă?

Longin

Tu eşti Rigă, dar tronul tău nu e cel mai mîndru.

Deceb.

Zi că este. Ei, acest tron ţi-1 dau ţie. Eu mă scol să şezi tu, dacă-mi vei spune ce gînd are Traian cu mine.

Longin

Eu ani venit să închei pace. Nu ţi-i ruşine, Rigă?

Deceb.

Iată boierii mei, fecioarele dace, mamele noastre vin la picioarele tale. Zi că vrei!

Scena III

Aceiaşi. Corul fecioarelor

Cele 13 fecioare cad la picioarele lui Longin. *Decebal* se repede şi ridică pe Dochia zicînd că fata lui numai cînd e scăpată de la moarte cade la picioarele unui roman. O trimite înapoi la foişor.

Una din fecioare se roagă lui Longin să scape Dacia. *Decebal* care stă la o parte pe gînduri, sare din cînd în cînd.

— Nu să scape Dacia, Dacia o scap eu, — dar să scoată ochii cîinilor.

Longin le roagă să se ridice. El e venit să pregătească pacea nu să vînză Roma. Rozele tinerelor fecioare s-ar vesteji în minele unui trădător.

Fecioarele se retrag în jurul tronului lui Decebal.

Scena IV

Aceiaşi. Cei 13 preoţi

Pe cînd se retrag fecioarele *Longin* vorbeşte: — Deci, Rigă, să dărîmi zidurile Archidavei, Pelentavei, Patavisei şi Sarmi-Egetusei. *Decebal:* — Mai degrabă va cădea capul lui Traian şi al tău de pe umerii lor decît un bolovan din zidurile (menţiune a lui Duiliu Zamfirescu: „zidurile erau de lemn nu de piatră") Sarmisegetuzei.

Preoţii s-apropie şi cad la picioarele lui *Longin.*

Vezinas rămas în picioare întinde mînile în vînt şi cheamă puterea lui Zamolxe asupra lui *Longin,* dacă va avea gînduri bune pentru daci, iar dacă nu îl afuriseşte. Apoi se întoarce către boieri şi-i cheamă.

Scena V

Aceiaşi. Cei 13 boieri

Boierii cad şi ei în genunchi, afară de doi, cu barbele albe, care trec la dreapta şi la stînga lui *Vezinas* care vorbeşte: — Romane, ai cunoscut pe Burebiste căci el ţi-a bătut neamul.

Longin: De aceea Traian vrea să vă ia pe toţi şerbi.

Decebal: Zi că nu! îşi cere buzduganul.

Vezinas: După Burebiste, biciul duşmanilor, Zamolxe a chemat să domnească peste daci pe Duras, dar mîna lui înţeleaptă i-a luat domnia căci era muiere, şi a dat-o stăpînului nostru, Decebal. *(Corul cîntă.)* S-a lepădat el singur de tronul Daciei. Astăzi gloriosul nostru stăpînitor, leul munţilor, groaza duşmanilor, Decebal, se duce de bună voia lui, după ce a ridicat Dacia la mărire. El îţi dă tronul ţie, Longine, dacă vei jura să baţi pe Traian.

Longin: Bătrîn I ai văzut vreodată Istrul curgînd spre apus, or Aluta fugînd la munte?...

Decebal: Zi Oltu! (nume dac).

Scena VI

în acest moment, preoţii şi boierii se dau la o parte şi cele 13 femei cu copii se apropie de Longin şi-i cad în genunchi, sărutîndu-i picioarele. Copiii se prind de el chemîndu-1 tată. La această privelişte Decebal îşi întoarce capul. Una din femei îi vorbeşte.

— Ne-am lăsat casele pustii; ne-am lăsat ogoarele înţelenite, ne-au murit păsărele; ne-au murit juncii, ne-au murit bărbaţii — şi am venit cu pruncii la tine, slăvite stăpîne, să ne plecăm capetele în pulberea picioarelor tale: ajută-ne!

Longin mîngîie copiii şi luînd pe unul în braţe îi căinează soarta: Cîte nelegiuiri fac oamenii! Blînd şi nevinovat suflet, ce ştii tu despre vina părinţilor tăi! Vei creşte sălbatec şi vei ucide oameni pentru glorie! Vei suferi şi vei fi nedrept ca noi toţi. Ah! dacă ai fi al meu, cîte nu te-aş învăţa! cum n-aş pune în limpeziciunea sufletului numai raze senine! cum te-aş creşte şi te-aş învăţa! cum te-aş încălzi la soarele Romei!

Şi astfel se înduioşează asupra soartei copiilor de dac. Cînd însă rosteşte numele ***Romei*** deodată se opreşte. Lasă copilul cu încetul din braţe şi-şi întoarce privirile de la mumele lor. Apoi rosteşte mai încet de 2 ori: Roma! Roma!

Către Decebal: Ei, Rigă, nu se poate! Vrei pace? Sunt venit aici să închei cu tine pace. Tu m-ai chemat, nu Roma m-a trimes. Pregăteşte-ţi popoarele să-ţi dărîmi turnurile Archidavei, Pelentavei, Patavisei, Sarmisirgei şi Sarmi Egetuzei. Cheamă-ţi boierii plaiurilor şi zi-le să trimeată gonaci după meşterii cei mari zidari ca să-i dai Romei îndărăt. Strînge şerbii ce ai luat legioanelor noastre şi dă-i Romei îndărăt. Strînge armele şi aquilele ce ai luat flamurelor noastre şi dă-le Romei îndărăt. Dizgroapâ şi aurul şi adu-l Romei. Leagă-ţi chica, taie-ţi-o şi trimite-o Romei. întoarce-ţi buzduganul tn jos, moaie-ţi genunchele şi cazi înaintea Romei!

Decebal stă pe gînduri. După cîtva timp pleacă încet spre fundul scenei şi în urma lui se duc mai toţi cei de faţă. Acolo se opreşte şi-i zice liniştit:

— Te las să te gîndeşti.

lesă."

Proiectul piesei a fost, cum se vede, repede părăsit — dacă nu cumva va fi fost scrisă o primă versiune, sau un mai amănunţit plan al ei, care s-a pierdut — dar scriitorul se gîndise, oricum, mult la ea, de vreme ce caracteristicile scenice s-au păstrat, realizîndu-se mai degrabă un scenariu cinematografic foarte minuţios, decît o nuvelă propriu-zisă. Aceasta rezultă şi din ampla descriere a gesturilor eroilor sau a mişcării mulţimilor, a dispunerii lor în cadru cît şi din ocolirea cu intenţie a notaţiilor interioare. Stările intime, meditaţiile, sînt notate exterior, sînt deduse din cuvinte, gesticulaţie, mimica feţei, ele sînt declarate sau înţelese, nu urmărite ca în ***Spre mare,*** de exemplu, ***Conu Alecu Zăgănescu, Subprefectul*** sau *Frica* — aceasta din urmă o interesantă trecere de la construcţia scenică în toată prima ei parte, la proza psihologică în cea de-a doua. Intersectarea spaţiului corneillean sau shakespearean avea loc la Duiliu Zamfirescu în cadrul modalităţilor de comunicare ale marilor modele, cu mijloacele lor. De unde, a rezultat un conflict în esenţă clasic, pe urmele lui Negruzzi şi Odobescu, tratat mai ales în maniera ultimului, sub raportul bogăţiei documentare. De o atît de copioasă paradă de erudiţie, de atîtea amănunte despre modul de viaţă al dacilor, despre obiceiurile lor, împărţirea admi-

i

rtistrativă a ţării, de atitea nume de riuri, cetăţi, seminţii dace etc. — n-ar fi fost nevoie pentru acţiunea nuvelei, şt cu atit mai puţin a piesei. Scriitorul a Încercat Insă un „roman naţional", In felul cum se scriau multe în epocă, imaginînd el însuşi felurite legende şi scene în marginea istoriei adevărate şi utilizîndu-le în maniera proprie pe cele existente în circulaţie, ca de pildă legenda despre o fiică a lui Decebal cu numele Dochia. în orice caz. *Străbunii noştri* este lucrarea literară cea mai amplă şi mai constituită despre perioada războaielor cu dacii, din tot ce se scrisese pînă la Duiliu Zamfirescu, şi, in liniile ei generale, n-a fost depăşită cu mult, sub raportul fabulaţiei, al laturii informative, de literatura ulterioară dedicată momentului. De neînţeles ar fi de ce, avînd astfel de Însuşiri, nuvela n-a mai fost reeditată şi n-a circulat, rămînind uitată în paginile *Convorbirilor* de la începutul lui 1888 şi volumului de *Novele* apărut şi el tot în prima jumătate a aceluiaşi an şi nemaireeditat ca atare. Iar din Întregul lui sumar, singura piesă aereluată în nici o culegere ulterioară, de la ediţia din „Clasicii români comentaţi" pînă ta acelea din „Biblioteca pentru toţi" şi „Biblioteca şcolarului", apărute In anii noştri, — este *Străbunii noştri*^

Ampla documentare nu trebuie să presupună la autor frecventarea directă a surselor prime, dar aceasta nu e nici ea exclusă. Perioada de după 1877 este foarte propice investigaţiilor de arheologie şi istorie antică, atunci au Început mari săpături arheologice (Cucuteni-Iaşi, Sarmisegetuza, Adam-Klissi), Grigore Tocilescu desfăşoară o amplă activitate in domeniu, *Revista pentru istorie,; arheologie şi filozofie* — scoasă de el în 1883 – publică ample studii despre istoria dacilor şi romanilor, la Junimea se citesc multe documente vechi, unele apar în *Convorbiri,* D.C. Ollânescu şi Anton Naum traduc din poeţii latini etc, etc, apare sinteza lui Gr. Tocilescu *Dacia înainte de romani* (1880), capătă circulaţie la noi istorii antice ca a lui Dion Cassius (unde figurează episodul cu Longinus) a lui Mommseu etc, pe care scriitorul nostru le-a consultat, desigur, în ediţii franţuzeşti. în orice caz, la cîteva luni după apariţia nuvelei şi volumului, în 1888, proaspăt ataşat de legaţie la Roma, Duiliu Zamfirescu est: foarte larg informat în istoria romanilor, după cum rezultă din scrisorile sale către N. Petraşcu (primele, publicate fără semnătură In *Convorbirile* din oct. 1888), cu aceeaşi minuţiozitate pe care o dovedeşte şi nuvela *Străbunii noştri* în materie de istoria dacilor. O astfel de minuţie documentară nu va mai dovedi scriitorul decît numai într-un singur caz, atunci cînd a scris romanul *în război.* Totuşi, dacă presupunem că metoda lui de lucru din 1896—1897, cînd scria romanul, n-a putut fi, îa linii mari, alta decît cu zece ani înainte, cînd pregătea nuvela — atunci vom ajunge,la încheierea că, deşi lecturile lui generale asupra Daciei fuseseră umbroase, totuşi, materialul concret fusese extras dintr-o singură sursă principală — probabil sinteza lui Tocilescu, recent apărută, «el mult însoţită de unele date din articole speciale de prin *Columna lui Traian* sau din *Revista pentru istorie, arheologie şi filozofie.* Confruntare de izvoare, interpretări de vechi inscripţii etc. — nu poate fi vorba de aceasta, ci de o atentă examinare a reproducerile* de metope ale monumentului de la Adam-Klissi şi ale Columnei" lui

Traian, de la Roma, pentru descrierea înfăţişării dacilor, a cetăţilor lor, armelor, portului etc, lucruri care existau bine clarificate în lucrările ce se tipăreau. Epoca era a unei puternice întoarceri spre trecutul dac şi roman, şi nu întîmplător scriitorul este entuziasmat de *Ovidiu* şi *Fîntîna Blanduziei,* dinspre care îi vor fi venit nu puţine îndemnuri, mai cu seamă pentru scrierea *piesei.*

Cu privire la documentaţia istorică ar fi nefolositor să explicăm astăzi termen cu termen nomenclatura folosită de scriitor, să aducem corectările pe care cercetările ulterioare le-au adus cu privire la mulţi eroi reali ai istoriei dacilor, datorită noilor descoperiri arheologice şi documentelor, sau, uneori, lecturilor noi ale vechilor texte, corelării şi interpretării lor inedite.

Pentru a se putea aprecia mai exact punctul de plecare al nuvelei şi apoi fabulaţia ei — parte datorită numai lui Duiliu Zamfirescu parte preluată de la istorici sau de la folclor — este util să fie reprodus din cărţile 67 şi 68 ale lui Dion Cassius, privind războaiele Iui Traian cu dacii, textul cuprinzînd episodul lui Longin pe care putem fi siguri că scriitorul 1-a avut sub ochi, în repovestirea lui Ioan Xiphilinos: „Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, şi înduplecîndu-1 să vină la o întîlnire sub cuvînt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mina pe el şi-1 întrebă în faţa obştii ce planuri are Traian: şi fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată şi, trimiţînd un sol la Traian, ceru ca acesta să-i lase ţara pînă la Istru şi să-i întoarcă banii pe care-i cheltuise cu războiul: numai aşa îi va da drumul lui Longinus! Traian răspunzîndu-i cu vorbe îndoielnice, din care voia să se vadă că el nu pune preţ nici prea mare, nici prea mic, pe Longinus (aceasta pentru ca nici să-1 piardă pe acela, nici să-1 răscumpere cu prea mulţi bani), Decebal, socotind ce să facă, stătu la cumpănă. între acestea, Longinus, căpătînd otravă prin mijlocul unui libert, pentru ca Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie şi să nu-i facă paza mai grea, îi promise că-1 va împăca cu Traian; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugăminte, o dete libertului, ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Şi, astfel, libertul plecînd, peste noapte Longinus bău otrava şi muri. După ce se întîmplă aceasta, Decebal ceru de la Traian pe libert, promiţîndu-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus şi zece captivi; el, deci, ca să aducă acestea întru îndeplinire, îndată-i trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus, de la care aflâ Traian tot ceea ce se întîmplase cu Longinus. Totuşi, Traian nu-1 trimise nici pe acela înapoi şi nici nu dete drumul libertului, socotind că, pentru onoarea împărăţiei, viaţa acestuia este mai de preţ decît înmormîntarea lui Longinus."

Tot ce ţine de personaje, subiect, scenă concretă şi depăşeşte litera acestui text, este imaginaţie, de la conflict pînă la dialog. Iar cota de componente imaginate este substanţială. Vom semnala cîteva din albiile pe care s-au grupat cele mai importante elemente create de Duiliu Zamfirescu.

Mai lntîi e necesară precizarea că scriitorul şi-a extras, probabil, din sursele consultate, pe fişe proprii, denumiri de triburi, persoane, rîuri, localităţi, utilizîndu-le după nevoie fără a mai verifica exac-

titatea lor — şi astfel s-au produs erori de transcriere — unele din ele puţind aparţine, fireşte, şi tipografiei. Nu e mai puţin adevărat că nomenclatura adoptată azi pentru antichitatea dacă prezintă oarecare diferenţe de grafie faţă de cea de acum un secol, din timpul cînd se documenta Duiliu Zamfirescu. Scriem astăzi Sarmizegetusa sau Sarmisegetuza (mai şcolăreşte) — pe cîtă vreme Duiliu Zamfirescu e mai fidel epocii sale, scriind Zarmizegethusa; în alte cazuri (Sarmis Egethusa) complică el însuşi transcrierea, după o credinţă care încă dăinuie la literaţi, că o diformare în plus a transcrierii sau pronunţiei cuvintelor sporeşte senzaţia de „trecut îndepărtat".

într-unui din felurile enumerate mai sus se explică, prin urmare, termeni ca: *Cistobaci* (costoboci?), *prendavensii* (predavensii), *befii* (biefii), *Sertnizirga* (Germisava), numele dac al localităţii Cigmău, (ortografiat de scriitor *Cicman)* etc.

Nu numai vreunei confuzii a scriitorului însuşi, dar cercetării istorice în general, atunci puţin avansată în privinţa geografiei, istoriei dacilor şi întregii lor vieţi, i se datoresc unele inexactităţi faţă de ceea ce ştim astăzi, sau faţă de ceea ce e admis acum, ca de exemplu identificarea cetăţii Arcidava cu Slatina, iniţial socotită a fi în Banat, sau a rîului Streiul cu Sargetius (Sargeţia), menţionat de Dion Cassius drept ascunzătoare a bogăţiilor lui Decebal. „Rîul Sargeţia, spune Dion, care curge pe lîngă scaunul domniei lui [Decebal]" — dar în imediata apropiere a Sarmizegetusei curgea apa Grădiştii, Streiul e la cîţiva kilometri mai la sud de capitala dacă. însăşi plasarea acesteia pe harta vechii Dacii e astăzi diferită de ceea ce era admis acum un secol. „Vechea capitală a dacilor, *Zarmizegethusa,* astăzi *Grădiştea",* scrie Duiliu Zamfirescu — însă aşa cum s-a dovedit recent, la Grădiştea (Muncelului) era numai una din cetăţile înconjurătoare ale capitalei dace, aceasta, *Sarmizegetusa Regia,* fiind cu cîţiva kilometri mai spre est, între ea şi Grădiştea (Muncelului) mai existînd pe vremea lui Decebal încă o cetate şi cinci-şase aşezări mici.

E atestat de documente numele lui *Diige* (Diegis), fratele lui Decebal, nu însă şi al unui fiu, Decidav, şi al unei fiice, Dochia, aceasta aparţinînd, cum s-a spus, legendei. „Cititorii" de azi ai metopelor columnei lui Traian din Roma socot că doi tineri din ultimele scene ale acesteia, predaţi de daci drept prizonieri, nu pot fi declt copiii lui Decebal — fără să avem şi nume pentru ei.

însă *Scorylp,* numit de scriitor: „prinţ care avusese un strămoş In tronul Daciei" — numele ne îndreptăţeşte să presupunem că scriitorul vedea pe acest strămoş purtînd de asemenea numele Scorylo — e argumentat astăzi nu drept *un rege* dinaintea lui Decebal, ci chiar tatăl acestuia, una şi aceeaşi persoană cu Coryllus, cunoscut demult între succesorii lui Burebista, domnind 40 de ani pe tronul Daciei; *Duras,* şi el rege dac, era în adevăr mai slab — sub el, spune scriitorul, buzduganul „rămas în tronul Daciei din neam în neam ...greu ca de fier... se mai înmuiase" — de aceea, cr d istoricii, Duras îi trecuse tronul lui Decebal. Vezinas, arătat în nuvelă ca mare preot, era în realitate şi vice-rege, avînd şi funcţia religioasă supremă,

deţinută mai demult de către Deceneu, pe vremea lui Burebista. întreaga scenă-cheie cu trimiterea unui sol la Zamolxis, — sol care să fie chiar fiul sau fiica regelui, e veche, ea figura şi acum un veac — cum figura şi întreg episodul cu Longinus — în manualele şcolare, şi se trage din Strabon, pe care scriitorul nostru 1-a citit şi direct şi prin istoricii moderni ai antichităţii.

La romani, în timpul lui Domiţian, fusese o delegaţie dacă în frunte cu Diegis, fratele regelui Decebal, atestată de Dion Cassius; după modelul ei, scriitorul alcătuieşte, în pură logică literară, şi una către Traian, dar cu fiul marelui rege.

Discursul lui Decebal, ţinut lui Longin, este o succintă trecere în revistă a raporturilor războinice ale dacilor cu romanii, şi, după o logică elementară, sălbatecul rege nu avea de ce să încerce a-l impresiona pe Înaltul său prizonier prin ameninţări, de vreme ce el se referă la victorii *vechi* asupra romanilor, lntr-un moment cînd el Însuşi fusese înfrlnt de Traian şi cerca să obţină pacea. Orgoliul de om necivilizat 11 face să-şi iasă din fire — ceea ce nu corespunde, totuşi, imaginii lăsate de Dion Cassius despre Decebal, după care acesta era cu mult mai Înţelept şi diplomat, un adevărat mare rege, „ştiind clnd să năvălească şi clnd să se retragă la timp, meşter a întinde curse, viteaz In luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o lnfrlngere". Toate aceste calităţi sînt convertite de scriitor în brutalitate, orgoliu, temperament nestăpînit, urmlnd o convingere, ce se va perpetua la scriitor, despre superioritatea romanilor, nobleţea lor, care şi-au spus cuvîntul primordial In formarea caracterului românesc.

Informaţia cu victoria lui Burebista asupra *împăratului* roman Meţian e un adaos literar al scriitorului, poate după date sau legende ale timpului cînd se scria nuvela. Pînă la Cezar nu au existat Împăraţi la Roma, iar Cezar moare în acelaşi an cu Burebista — nu existau nici regi, ci o republică. însă victoriile dace sînt iniţial exact numite, ca şi învinşii lor: *Sabin* (C. Oppius Sabinus) — numai că se pare că in fruntea dacilor se afla atunci nu Decebal, ci Duras-Diurpaneu — *Fuscu* (Cornelius Puscus) care e şi ucis în luptă, ca şi Sabinus — nu la fel e cazul cu excepţia lui *Iulianus* (Tettius) cînd Decebal este bătut la Tapae (88 e.n.), dar cîştigă practic pacea încheiată, ceea ce poate da drept eroului să aprecieze că salvase capitala, cum rezultă chiar din istoria lui Dion Cassius. Socoteala finală a victoriilor şi înfrîngerilor e, aşadar, exactă: „V-am bătut de patru ori şi m-aţi bătut o dată".

Longin repetă obstinat condiţiile exprese ale lui Traian, care echivalau cu nimicirea puterii economice şi de apărare a Daciei; Decebal nu le poate accepta şi înţelege că războiul e pe viaţă şi pe moarte, de aceea recurge la orice mijloace. El ştia că senatul roman îl declarase duşman al statului, ceea ce însemna război de exterminare, de unde se explică — mai puţin în nuvelă, unde accentul e pus pe sălbăticia eroului, şi mai mult în relatarea lui Dion Cassius — măsurile extreme luate, în afara adunării şi pregătirii oastei şi întăririi cetăţilor: sacrificii, trimiterea unor soli extraordinari la

Zamolxis (aceştia se trimiteau normal la patru sau cinci ani), uneltiri, violenţe, pelerinaj pe muntele sfînt Kogaion etc.

Biografia lui Longin din nuvelă aparţine ficţiunii, se pare chiar că se face confuzie cu un alt Longinus — Cassius, ca în nuvelă — principalul autor al complotului împotriva lui Caesar.

Necesităţi literare l-au făcut pe scriitor să explice prietenia legendarului general, menţionat de Dion, cu împăratul. Poate că şi numele Cassiu e datorit unei confuzii de transcriere a fişelor de lectură: scriitorul îşi va fi notat că a aflat despre Longin la Cassius (Dion) — şi cele două nume s-au asociat în mintea sa, trecînd de la istoricul grec la generalul roman. Ca Longin să fi fost reprezentantul lui Traian la încheierea primei păci cu Decebal, în 102, nu sînt dovezi, dar lucrul nu e lipsit de logică şi, în orice caz, aşa se explică în nuvelă de ce romanul ştia limba dacă; tot fără atestare documentară, dar cu o clară logică literară, e trimiterea de către Decebal a unei solii la Traian, compusă din doi nobili care însoţeau pe propriul său fiu, pentru a cere un delegat de pace, care să cunoască limba dacă — şi astfel se ajunge la sosirea lui Longin în tabăra lui Decebal, astfel se explică detenţia de un fel special a generalului roman, cu drept de a se deplasa nesupravegheat în cuprinsul taberei, de a avea un slujitor, care e tot roman — după cerinţele literaturii, scriitorul îl şi numeşte — de a se putea întîlni cu Dochia care, ea în nuvelă şi nu libertul, cum spune Dion, îi procură otrava. Este tocmai un corespondent literar logic a ceea ce istoricul grec arată că a fost „momirea" lui Longin şi captivitatea lui „sub pază neferecată", deci avînd oarecare libertate de mişcare, un anumit statut de ambasador, ceea ce nu s-ar fi petrecut într-un prizonierat propriu-zis.

S-ar putea chiar spune că, în acest punct al nuvelei, invenţia merge în opoziţie cu faptele atestate de documente, căci Decebal a trimis, după spusele lui Dion, un grup de fugari din Moesia, ca să-l ucidă pe Traian, nu o delegaţie de pace, în frunte cu fiul său. De momirea lui Longin e probabil că n-a aflat împăratul decît ulterior, căci Traian n-ar fi îngăduit ca cel mai bun prieten al său să plece la tratative, fără ca el să-şi păstreze ostateci de preţ de la cel ce încercase să-l ucidă.

Logica literaturii şi necesitatea unei cît mai violente prezentări a caracterului eroului, a vicleniei sale, a totalei nerespectări a cuvîntului dat de către sălbatecul Decebal, ajuns la punctul culminant, ultim, al înfruntării cu Traian, i-au cerut scriitorului derogări de la ceea ce putea fi atestare istorică, în favoarea unei sporiri a dramatismului personajului.

Se pot aduce încă alte explicaţii, interpretări ale nuvelei, dar concluzia se poate formula chiar acum: Duiliu Zamfirescu a respectat cu destulă fidelitate istoria, atît cît ea comunica la 1885 despre daci şi atît cît putea intra în sfera cunoaşterii sale — cu fidelitate, nu integral, însă, şi oricum fără ca invenţia sa să contravină adevărului din documente, dimpotrivă operînd într-o deplină consonanţă cu cercetarea ştiinţifică a antichităţii dace, lărgind şi explicitînd literar istoria.

Amănunţimea documentară rămîne totuşi excesivă, mai ales în partea primă, ea anunţă pasiunea lui Duiliu Zamfirescu pentru unele din laturile problemei naţionale, pe care o va trata ulterior în articolul *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni* (*Revista idealistă,* sept. 1903,).

Poate tot pentru necesităţi literare — inexplicabile însă pentru noi — şi mai puţin din cauza nivelului de atunci al cunoaşterii istoriei dacilor, scriitorul pune, între domnia lui Burebista şi cea a lui Decebal, numai pe a lui Duras, ceea ce e vădit eronat, căci Burebista domneşte pe la 70—44 (aprox.) î.e.n., pe cîtă vreme Decebal se află în tronul Daciei cu peste 137 ani mai tîrziu (de la aprox. 87 pînă la 106 e.n.). Nu poate fi nici o îndoială asupra sensului, căci nuvela spune clar: „După Burebiste, urmă Vezinas, Burebiste, biciul *Tatălui,* Zamolxe a chemat să domnească peste daci pe *Duras,* dar mîna lui înţeleaptă i-a luat buzduganul, căci era muiere, şi l-a dat stăpînului nostru Decebal". Succesiunea regală e deci explicit declarată — însă aceasta e cea rezultată din lectura lui Dion Cassius, care nu pomeneşte, după Burebista, decît pe Duras şi Decebal, şi aici identificăm care a fost principala sursă documentară a scriitorului, căci în afară de episodul cu Longin, tot la Dion aflăm despre Diegis, fratele lui Decebal, trimis în solie la Domiţian şi chiar despre slăbiciunea lui Duras („era muiere", spune Vezinas în nuvela lui Duiliu Zamfirescu; „Dura, care avea domnia mai înainte, o oferi de bună voie lui Decebal, regele dacilor, pentru că era priceput în ale războiului şi iscusit la faptă", afirmă Dion). însă la Iordanes se afla informaţia că, după Burebista, a urmat Deceneu un timp — care fusese viceregele lui Burebista sau marele preot, echivalentul lui Vezinas din nuvelă — apoi Comosiscus, care a întrunit şi calitatea de rege şi pe cea de mare preot, după el Coryllus sau Scorylus, probabil tatăl lui Decebal, şi, înaintea acestuia, un timp a fost Duras, menţionat de Dion — care ar fi una şi aceeaşi persoană cu Diurpaneus, indicat de Iordanes (care e socotit de unii şi drept regele *întregii* Dacii, cum fusese ea pe vremea lui Burebista, în timp ce Duras, ca şi Decebal, n-ar fi fost decît regii cîte unor triburi geto-dace reunite).

Tot o reminiscenţă din istoria lui Dion e şi scena în care Longin îşi sfîşie toga, pentru a lega rănile unui ostaş dac stîlcit de o lovitură a lui Decebal — Dion atribuise acelaşi gest lui Traian („şi fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, se zice că el nu cruţă nici chiar veşmîntul său şi-l tăie, ca să facă fâşii din el"), dar Longin dă o lecţie de umanitate lui Decebal, regele de o violenţă sălbatecă şi de o viclenie pe care Dion o egalizează mereu cu diplomaţia.

1 — *Kogeon* (Kogaion), muntele sfînt al dacilor — Olimpul lor — ar putea fi, după teoriile mai noi, tocmai dealul de lîngă Grădiştea (Muncelului), unde Duiliu Zamfirescu plasase însăşi Sarmizegetusa. însă descrierea locurilor e alcătuită de scriitor după viziuni de anahoretism creştin ulterior, sălbatec şi foarte aproape de cultul naturii, pe cîtă vreme săpăturile ulterioare au arătat că locurile sacre ale dacilor erau destul de apropiate, de pildă, construcţiilor identice ale grecilor sau romanilor. Predomina peste tot imagi-

nea unui popor viteaz, dar simplu, pînă aproape de sălbăticie, imagine părăsită de istoria mai nouă. Pînă şi Vezinas, cu cererea lui ca regele să-şi străpungă mîna şi s-o ţină răsucită la spate 13 zile, se dovedeşte un vraci mărunt, fără perspectivă, deşi despre el se declarase cîteva pagini mai înainte că studiase la Ephes „adîncile învăţături greceşti"' şi „teologia frigiană". Un astfel de învăţat nu are dogmatismul fanatic al unui ascet — cazul luminatului Deceneu e clar ! — şi nici mistica oarbă a unui vrăjitor de trib, ci privirea largă, simţul relativităţii unui savant mare preot, care e şi vicerege, aşa cum arată literatura greacă, de pildă, că erau regii şi marii sacerdoţi elini.

2 — *Sabazius* e, desigur, Gebeleizis, nume sub care e admis încă demult ca acest zeu să fie diferit de Zamolxis, deşi unii stabilesc identitate între ei, ca de pildă Strabon, a cărui istorie a fost şi ea între lecturile curente despre daci ale pasionaţilor de la 1880.

3 — Pînă la scena de pe munte, cu Vezinas, Decebal era un sălbatec viteaz aflat la strîmtoare şi gata să recurgă şi la viclenie; aici el se dovedeşte uneltitor din speţa eroilor shakespearieni, un Iago dac, cînd se hotărăşte să-şi împingă fiica în braţele lui Longin, ca aceasta să-i smulgă mărturisiri despre planurile romanilor şi în felul acesta să-şi răzbune umilinţa primei înfrîngeri din partea lui Traian. Aici începe, de fapt, partea propriu-zis dramatică a nuvelei şi se desfăşoară, amplă, imaginaţia scriitorului, care asmute împotriva lui Longin pe Dochia care-1 iubeşte şi pe Decidav care-1 urăşte, declanşlnd şi suspiciunea şi ura între fraţi, însă totul în scopul suprem al luptei pentru libertatea ţării.

E clar că această parte trebuia să fie al doilea act al proiectatei piese de teatru, care s-ar fi situat bine alături de *Ovidiu* şi *Ftnttna Blanduziei.* Atracţia descripţiei (vocaţia de prozator) şi pasiunea detaliului istoric, revelat scriitorului cu puterea de care sînt în stare neofiţii, l-au făcut să sacrifice o piesă, ce putea fi bună, în favoarea unei nuvele cu excese documentariste.

4 — Descrierea capitalei dace e şi ea imaginară, după modelul oraşelor comerciale greceşti, cu deosebire că aspectul de bazar dintr-o Asie Mică mai apropiată de noi decît de epoca lui Decebal, e suprapus peste acela al cetăţii de apărare dace, rezultată din documente istorice contaminate între ele. Sarmizegetusa lui Duiliu Zamfirescu e, Sntrucltva, un Tomis sau o Istria, cu o plasare geografică de cadru montan.

Duiliu Zamfirescu acceptă, pare-se, sugestia originii dacice a lui Bachus-Dyonisos, deci şi a bacantelor (menadelor) Mimallone şi Cladone.

5 — După Dion Cassius, Longinus fusese dus iniţial în onoruri — deşi prizonier, de fapt — la Sarmizegetusa, manevră a lui Decebal, ca să adoarmă atenţia lui Traian şi să nu-şi atragă riposta prea grabnică a romanilor, care deci urmau încă să socoată pe marele general ca purtînd tratative în capitala dacă.

însă descrierea somptuoasă a palatului regal nu se acordă cu sălbăticia şi lipsa de rafinament pe care-o probează Decebal şi taraboştii săi. Scriitorul declară clar despre aceştia: Dochia „era fată de sălbatec şi era sălbatecă ea însăşi". E drept că definiţia este atribuită lui Longin, dar întreaga portretistică anterioară duce la aceasta. în fond, pentru rafinaţii romani, toţi străinii erau confundaţi cu barbarii. Şi Ovidiu spusese la începutul lamentaţiilor sale de la Pontul Euxin:

Si quis adhuc istic meminit Nasonis adetnpti
Et superest sine me nomen in Urbe meum,

Sciat me in media vivere barbaria.

(„Dacă cineva îşi mai aduce aminte de Naso cel izgonit/ şi mai dăinuie numele meu în Cetate/... Să ştie că eu trăiesc în mijlocul barbarilor").

El trăise la Tomis, cetate de o mare bogăţie, bucurîndu-se de toate binefacerile unui port comercial grecesc — dar simţea, aproape, prezenţa geto-dacilor, declaraţi la Roma drept barbari.

6 — *Cartea a patra* a nuvelei corespunde destul de bine cu un act al proiectatei piese, dacă nu cumva acest episod şi cu cel următor, al sinuciderii lui Longin, trebuiau să alcătuiască împreună actul III şi ultimul.

Privite astfel, actele pot fi echivalate în linii mari cu „cărţile" nuvelei, fiecare dintre acestea începînd cu clte o excursie istorică, tribut plătit documentelor, după care urmează scena dramatică propriu-zisă, lesne detaşabilă.

7 — Numele lui *Sura* apare şi la Dion Cassius, drept sol al lui Traian la Decebal, dar In primul război; în fond nimic nu împiedica să fie şi în al doilea. în restul delegaţiei, trebuie să admitem intervenţia imaginaţiei, deşi, de exemplu, un Iulius Quadratus (Bassus) exista pe vremea lui Adrian, succesorul lui Traian — 13 ani după momentul în care îl plasează Duiliu Zamfirescu pe eroul său şi 15 după cel al lui Dion Cassius, deci puţind exista şi mai înainte, cînd îl plasează Duiliu Zamfirescu.

8 — Scena finală, unde se prevede, prin Decebal, sfîrşitul împotrivirii dacilor în faţa romanilor, o lasă în viaţă pe Dochia; după legendă, ea avea să scape din măcelul ulterior cuceririi Sarmizegetusei şi avea să se retragă în munţi — unii purtînd-o chiar pînă către Ceahlău, pe care o stlncă poartă numele Dochia. Asachi a şi compus o baladă, în care cu numele Dochiei, dedus din Dacia (Dachia), o numeşte pe fiica lui Decebal, urmărită de romani pînă în munţii Moldovei şi preschimbată de Zamolxis în stei de piatră, ca s-o salveze.

Nuvela lui Duiliu Zamfirescu alimentează, deci, mitologia dacă, după modelul grecesc, unde imaginaţia scriitorilor avea episoade cu succesiune logică, unele prin raport cu altele. Balada lui Asachi

urmează, deci, imediat momentului evocat în nuvela lui Duiliu Zamfirescu.

P. 247 SPRE MARE

Conv. Ut., XX, 9, dec. 1886.

în revistă, lucrarea are subtitlul: *Novelă;* dedicaţia are o formulare puţin diferită: *Prietenului T.G. Djuvara.*

Variante

p. 247, r. 23 — ... răscolit prin *arhivele* statului *(Conv. Ut.).*
p. 248, r. 3—4 — ... Pentru că eu, *trebuie să spun drept,* tot mai cetesc pe Lamartine *(Conv. Ut.).*
p. 259, r. 11—12— ... o imensă *masă de gaz,* pe care cîţiva nebuni... *(Conv. lit.).*
p. 261, r. 32 — ... intrînd oarecum într-o boltă *largă* de impresiuni... *(Conv. lit.).*
p. 262, r. 38 — ... bolta tărielor, iar *pulberea de stele,* stropitura unei imense bidinele de zugrav... *(Conv. lit.).*
p. 265, r. 2 — ... mai întîi fiindcă *nu te văzuse de atitea zile şi te credea bolnav* şi apoi fiindcă am hotărît... *(Conv. lit.).*
p. 269, r. 12—13— ... şi cerui hangiului *dînd un bun bacşiş* să trimeată pe cineva călare... *(Conv. Ut.).*
p. 270, r. 2 — ... nenumărate *şi arzătoare* sărutări *(Conv. lit.).*
p. 271, r. 39 — ... nu puteam să nu le fac *şi cu toate astea, trebuia să le Jac,* dacă vroiam ca Matilda... *(Conv. lit.).*
p. 272, r. 34 — ... dar el mie îmi păru *curat nebun.* îl lăsai în plata Domnului... *(Conv. lit.).*
p. 273, r. 25 — ... şi-i dădui în mînă *o mie şi o sută de franci, tot* ce aveam... *(Conv. lit.).*
p. 273, r. 35-37 - - Unde mergi?
— *Nu ştiu.*
Şi astfel... *(Conv. lit.).*

La această nuvelă trebuie să se refere următoarea scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu, dintr-un 26 aug., către Maiorescu (care precizează că e vorba de 1886): „Am comis o novelă, pe care, înainte de a o ceti soborului, aş dori să v-o arăt d-voastre. E cu putinţă? Mi-e cam frică de oarecare lucruri îndrăzneţe ce am pus într-însa şi aş vrea să le videţi.

Vă rog să-mi răspundeţi la ce ceas vă dau clienţii pace, ca s& viu să vă asasinez eu."

Dacă tocmai despre nuvela *Spre mare* e vorba — şi alta nu avea scriitorul în această perioadă, nepublicată — atunci lucrurile „îndrăzneţe" nu vedem care pot fi. Sau vor fi fost şi, în urma consultării criticului, ele au dispărut? Puţin probabil. Oricum nuvela nu e dintre cele mai reuşite ale perioadei] ci e un fel de ultimă prelungire a tipului anterior practicat de autor, cu îndrăgostiri subite» amoruri nedeclarate sau neîmpărtăşite etc, deci destul de puţin comparabilă cu *Locotenentul Sterie* sau *Conu Alecu Zăgănescu,* evident, superioare. Totuşi, tablourile faunei provinciale sînt reuşite, frămîntarea şi apoi desperarea eroului, şi acestea bine urmărite.

Un amănunt din nuvelă ne poate da cîteva indicaţii privind geneza ei.

Scena din partea finală, cu haina pusă pe umerii unei fete, la vreme de ploaie şi răcoare, o aflăm în biografia scriitorului însuşi, atestată de N. Petraşcu, numai că plasată la Slănicul Moldovei, nu la Lacul Sărat. întîmplarea e oarecum asemănătoare cu cea a lui Haralamb, din nuvela *Spre mare.* în cursul unei excursii în grup „la Cascadă", o ploaie identică aceleia din nuvelă vine pe neaşteptate. „Fetele alergau sub arborii stufoşi, unde totuşi ploaia le străbătea pînă la piele. Duiliu, cerîndu-şi iertare, scoase haina şi o puse pe umerii candidei domnişoare M. din Roman, curată la trup şi suflet «ca un pahar». Era gestul unui hidalgo care îşi aruncă capa sub picioarele donzelei". Imitat de ceilalţi tineri, autorul pare să nu fi împărtăşit părerea lui Haralamb din nuvelă că gestul „păru trivial". Căci, după povestirea lui N. Petraşcu, la sfîrşitul ploii „Duiliu îşi reluă haina, în care pătrunsese, de pe umerii şi pieptul tinerei fete, un parfum divin, fără nume. Mult timp după aceea, dînsul îmi pomenea de el c-o amintire pururea mişcată — odoratul fiind simţul lui cel mai profund impresionabil" (N. Petraşcu, *Duiliu Zamfirescu,* op. cit., p. 49 — 50).

Iniţiala M. se potriveşte cu numele eroinei din *Spre mare;* scena e, In linii mari, asemănătoare; deci episodul poate fi cel care a zămislit motivul nuvelei. N. Petraşcu plasează totul în „vara anului al treilea de ataşaţi" (la Min. de Externe). Aceasta ar fi în 1887 — dar cum nuvela a apărut în 1886, putem admite că datele memorialistului s-au deplasat cu un an, lucru foarte frecvent în lucrările de acest gen ale lui N. Petraşcu — şi explicabil la urma urmei, de vreme ce ele au fost scrise la aproape jumătate de secol după ce faptele avuseseră loc.

1 — *„Mahalaua Antimului",* numită după mănăstirea Sf. Antim, e situată pe malul drept al Dîmboviţei, altădată plin centrul Bucureştilor. Aici învăţase scriitorul carte, ca licean, localul liceului „Matei Basarab" afllndu-se atunci chiar în chiliile mănăstirii şi dînd cu zidurile în Dîmboviţa.

2 — *Demolombe,* Jean Charles Florent, jurisconsult francez (1790-1869).

3 — *Jocelyn,* poemul lui Lamartine „în 9 epoci", cu cele nouă reincarnări ale eroului, cleric de ţară, este un imn al pasiunii şi puterii de sacrificiu, care aduce într-un fel cu soarta modestului protagonist al nuvelei lui Duiliu Zamfirescu.

4 — Mărturisirea e întrucîtva semnificativă chiar în ce-l priveşte pe Duiliu Zamfirescu — el însuşi era un admirator al vechilor romantici (Lamartine, Musset, Gautier) în plin secol realist şi naturalist, şi chiar al ţinutei lor exterioare, refuzată de epocă, datorită preţiozităţii. Scriitorul considera, totuşi, şi literatura de acest fel, ca şi

i

ţinuta romanticilor, depăşite, deşi încă le practica, începea, deci, să se desfacă de ambele.

5 — De ce numai cu Dreptul se ajungea „sus de tot"? Scriitorul era încredinţat de aceasta mai demult: „Toţii oamenii care au ajuns departe au început ca simpli avocaţi şi au plecat de jos" (scris, către Duiliu Ioanin, din 26 nov. 1880).

6 — A locui pe strada Antim şi a mînca pe străduţa Sf. Nicolae (erau cîteva străzi cu acest nume, pe lîngă bisericile cu numele sfîntului: Sf. Nicolae din Prund, Sf. Nicolae Şelari, Sf. Nicolae de jurămînt etc.) nu însemna un lucru deosebit, ci indicau o existenţă modestă; însă a juca table la „Strobel" era semnul unei aspiraţii spre smulgerea din anonimat, căci restaurantul-cafenea cu acest nume era în centru, pe strada Academiei — cam lîngă Universitatea de azi. „Strobel" era un local cu pretenţii mai ridicate, care aduna lume mai bună decît cea din mahalaua Antim şi decît clienţii birturilor comune şi pensiunilor.

7 — în manuscrisele poetului găsim o poezie de trei strofe care începe aidoma; dacă eroul, Haralamb, declară că a aruncat hîrtia după începutul de 6 versuri din nuvelă, autorul 1-a păstrat şi 1-a continuat! Poezia e reuşită, şi e de neînţeles de ce n-a publicat-o nicăieri. Să fie dintre „îndrăznelile" anunţate în biletul către Titu Maiorescu, la care apoi a renunţat? (Poezia, In întregime, este reprodusă în ed. prezentă, voi. I, p. 352).

8 — Sub titlul *Ca un mănunchi de ramuri,* poezia a fost inclusă de autor în sumarul volumului *Alte orizonturi* (1894), după ce mai întîi o publicase într-o culegere literară (1887); de asemenea, a introdus-o ca un madrigal, adresat eroinei, în spectacolul cu comedia *Voichifa,* în 1915, nu şi în textul publicat al piesei (vezi ed. prezentă, voi. I, nota p. 453).

NUVELE ROMANE. FRICA

Editura librăriei „C. Miiller", 1895, „Biblioteca pentru toţi", nr. 13.

Desigur, şi la Îndemnul inimosului librar C. Miiller, care-şi înfiinţase recent colecţia ce avea să se apropie, pînă în 1948, de numărul 1800, şi la propunerea Junimii, care avea la editura lui Miiller un cuvînt foarte greu, şi la dorinţa scriitorului, care de 7 ani nu mai tipărise volume de nuvele — a luat fiinţă acest volum, cu dublu titlu: *Nuvele romane* indică primele trei lucrări, scrise în adevăr la Roma, iar *Frica* pe cea de-a patra, scrisă în ţară şi apărută la cîteva luni după plecare» scriitorului în misiune diplomatică.

Rămîne numai de neînţeles de ce nu a introdus aici şi *Un drum greşit.* Poate din cauză că nu permiteau dimensiunile colecţiei, poate pentru că scriitorul socotea lucrarea ca aparţinînd unui stadiu depăşit, ceea ce era adevărat, într-o privinţă.

Dacă judecăm azi lucrurile, nu numai lipsa unor nuvele cu subiecte „române" îl face să introducă *Frica* alături de cele „romane", dînd volumului un caracter hibrid, dar dorinţa de a-şi pune cît mai repede în circulaţie nuvela, a fost hotărîtoare în alcătuirea sumarului dat lui Miiller. Pierdută cum era în *Almanahul „România Jună", Frica* nu avea decît circulaţie restrînsă şi, în orice caz, mai ales în mediile literare.

Acceptînd editarea volumului de către Miiller, care — cum spune în legătură cu romanul *Viaţa la ţară,* tipărea în condiţii grafice proaste (scris, către Titu Maiorescu, din 3/15 mart. 1898),—Duiliu Zamfirescu dovedeşte că Socec, şi el editor, dar mai subţire, punînd condiţii mai grele, nu-i acceptase, practic, lucrarea. Miiller îşi înseriase o mare parte din producţia sa în colecţia nou înfiinţată şi lăsase în afara ei doar poezia şi încă puţine titluri *(Lume nouă şi lume veche...* apăruse mai la începutul aceluiaşi an 1895, cînd era inaugurată, mai spre sfîrşit, „Biblioteca pentru toţi"). Silit de această împrejurare, scriitorul va trata cu Miiller de aci înainte, ani de zile, pînă în 1910 — cu o singură excepţie: *în război,* ediţia primă - tipărirea volumelor sale de proză, în „Biblioteca pentru toţi", şi tot cu el a primelor două volume de poezii, în 1894 şi 1897.

Editorul va aşeza în fruntea volumului şi o scurtă prefaţă — în care nu este exclus să fie amestecată o mînă junimistă — şi un portret al autorului.

în orice caz, apariţia nuvelelor în colecţia amintită a avut, cu toate dezavantajele, şi un efect pozitiv: a asigurat, oricum, o mai bună difuzare, decît volumelor tipărite în afara „Bibliotecii pentru toţi".

Sumarul volumului din 1895, care are 95 de pagini, figurează în întregime în ediţia de faţă.

p. 277 ALESSIO

Conv. lit., XXIII, 7, oct. 1889.

Variante

p. 277, r. 12 — ... răsfrîngîndu-se într-o *furie de praf umed.* E carnavalul... *(Conv. lit.).*

p. 278, r. 5-6 - ... în pipă:
— *Crezi că e vremea rea?*
Alessio înălţă... *(Conv. lit.).*

p. 279, r. 19 — ... se rezemau de *margini,* privind... *(Conv lit.)*

p. 279, r. 22 — ... cu bonete *de lină* pe vîrful capului *(Conv. lit.).*

p. 280, r. 39 — ... cînta pentru ea. *Şi bietul ghebos se mulţumea în cele din urmă mult mai bine cu bătaia ei de joc, din care ieşea că e deopotrivă nepăsătoare către toată lumea, decît cu melancolia, din care ieşeau lucrurile altfel...* Dacă ar fi urmărit... *(Conv. lit.).*

p. 281, r. 21—24 — ... căci aşa se chema contele, *Buoncompagni* făcu o mişcare de cap *ca un om rănit* şi se uită o secundă în ochii *ghebosului;* apoi... *(Conv. lit.).*

p. 282, r. 39 — 40 — Ce n-a păstrat *lava Vezuviului* a păstrat sîngele... *(Conv. lit.).*

p. 283, r. 12 — 13 — Răsărea o lună *ca din poveşti* şi întindea pe oglinda mării farmecul *nespus de portocaliu* luminei sale... *(Conv. lit.).*

p. 283, r. 27 — ... ce o mîna cu *puterea cu care aburul mîna o maşină spre ţinta vieţei. Se ducea la el.* Cu o noapte înainte... *(Conv. lit.).*

p. 283, r. 36 — ... el era *un Buoncompagni,* iar ea... *(Conv. lit.).*

p. 284, r. 3—8 — ... Tu parii, e de la voce e la molie aura. Dar el vorbea *inimei* lui... poate chiar *ei.* Dînsa asculta... *(Conv. lit.).*

p. 284, r. 29 — ... tu parii e mi baci, *adause întinzîndu-se spre* dînsul.
— Destul, Ninna... *(Conv. lit.).*

p. 285 r. 2 ...la fereastră, *Buoncompagni* o apucă... *(Conv. lit.).*

p 285 r 9 ... ochii fetei, care se *uita la el pe sub gene, cu o umbră de dispreţ foarte vorbitoare.*
Lasă-mă... *(Conv. lit.).*

p 285, r. 13 — 14 ... aşa de tare, încît *fala căzu* la picioarele... *(Conv. lit.).*

p. 285, r. 22 ... Ce copil *frumos* şi alintat *(Conv. lit.).*

p 285, r. 27 ... zise ea suspinînd, *ba poate mai bine decît mine* şi eu ca o proastă... *(Conv. lit.).*

P- 286, r. 17 ... sufletul ei tînăr.
— *Dio caro.* Mîine... *(Conv. lit.).*

P- 286, r. 20 ... caldă la gînduri, *cu fel de fel de cîntece în cap.* Ajunse acasă... *(Conv. lit.).*

P- [illegible] ... El încercă să mintă *cu şiretenia proastă a bărbaţilor cari tot au încă teoria superiorităţei lor asupra sexului zis slab.* Donna Giulia se uită la el lung, *cu ochii închişi pe jumătate:*
— Vous âtes bete, mon cher, *îi zise ea in franţuzeşte.* Un om inteligent nu minte niciodată *aşa de prost.* Te-am văzut. *(Conv. lit.).*

P- 287, r. 16 — 17 ... Eu nu ştiu, *zise ea cu aprindere,* ce plăcere *încercaţi* să alergaţi... *(Conv. lit.).*

V- 288, r. 1 — ... ţărmul mării.
După cum s-a spus, fata se uita... *(Conv. lit.).*

D 288 r 30 ... sau rîde: *O idee* îi trecu prin minte... *(Conv. lit.).*

...tremura *pe picioare* ca o frunză... *(Conv. lit.).*

V- 288, r. 34 ... şoapte *de glasuri* şi rîsete... *(Conv. lit.).*

p. 288, r. 36 ... Deschideţi! *strigă din afară.*

p, 288, r. 39 Şi fiindcă... *(Conv. Ut.).*

p. 289, r. 20 ... Nu era nimeni. *Patul făcut ca întotdeauna aştepta.*
— Aşa?... *(Conv. lit.).*

239 , 26 ... fundul unui *beci. I se desfăcuseră toate izvoarele sufletului ca să curgă din ele vinul nebuniei* şi crezu că tot trupul... *(Conv. lit.).*

209 , 40 ... simţind parcă *nevoie să-şi adune minţile,* şi-i era... *(Conv. lit.).*

290 , 9 ... peste umăr cu *un nemaipomenit* dezgust. *(Conv. lit.).*

p. 290, r. 26 ... odaia.
— *Menaggio a Dio put...! zise el înjurînd-o,* am să-ţi sucesc... *(Conv. lit.).*

p. 291, r. 8 ... în fiecare un don *Buoncompagni.* Dînsul... *(Conv. lit.).*

p. 291, r. 33 — ... fiind acesta un loc al nobilimei romane *care desprefuieşte muzica şi pe reprezentanţii ei.* Dar din... *(Conv. lit.).*

p. 292, r. 41 — ... acordurile pe chitară, *părea că a înnebunit lemnul şi coardele.* Degetele... *(Conv. lit.).*

p. 293, r. 2 — ... riglele de metal *într-un danţ furios de sălbateci.* Ghebosul... *(Conv. lit.).*

p. 293, r. 20 — ... şi aşteptau *să le aducă ceva.* Erau aşezaţi... *(Conv. Ut.).*

p. 295, r. 12—13— ... sflşiau aerul... *Ştia cine era în barca dintîi* — don Fabrizio... *(Conv. lit.).*

p. 295, r. 24 — ... lung şi sperios... *fiindcă înnebunise.* *(Conv. lit.).*

Dacă socotim *Scrisori din Italia,* apărute cu un an înainte sub semnătura *X.Y.Z.* *(Conv. lit.,* XXIII, 7, oct. 1888), drept ceea ce sînt, adică impresii încă nesedimentate ale unui călător entuziast, deci în nici un caz literatură, *Alessio* este prima nuvelă cu subiect din peisajul în care trăia acum scriitorul însuşi, acela roman. Cadrul e acelaşi, dar lumea din interiorul Iul diferă, întrucît Duiliu Zamfirescu frecventa un roediu spre care dramele oamenilor din categoria lui Alessio nu pătrundeau. Este interesant, deci, că din universul inedit şi ispititor al Italiei, pe scriitor îl atrag pentru poezie glorioasele rămăşiţe ale timpurilor clasice, iar pentru proză întîmplări contemporane ale oamenilor de felul cîntăreţei nefericite Paola din poezia *Harpista,* cei de jos, umiliţii, bîntuiţi de iubiri furtunoase, tragice.

Nuvela a fost începută la puţin timp după sosirea in Italia, în orice caz încă în 1888, aşa cum rezultă dintr-o comunicare către Iacob Negruzzi. „începusem o lucrare mai lungă, pentru care îmi trebuie timp, linişte şi senin... Sper să pot fini ceea ce am de mult început.

Cred că ştiţi ce greu e şi cîtă disciplină trebuie, ca să te aşezi în toate zilele la acelaşi lucru, să-ţi urmăreşti crîmpeiul de idee ce ai şi să-ţi ţii fantezia in lanţ ca pe un prepelicar. Cu toate astea, cum am zis, o să mă pun să sfîrşesc o novelă mai aşa, de un număr, pe care o înjghebasem încă din toamna trecută, numită *Alessio.* Subiectul e de prin părţile astea" (scris, din 29 mai 1889).

Trimisă la *Conv. lit.* la începutul verii lui 1889, nuvela are parte de patru observaţii ale lui Maiorescu, două din ele de importanţă mai restrinsă (scurtarea unui cîntec citat direct în italieneşte, refacerea unor fraze), dar două de certă importanţă, mai ales pentru că dau pentru prima oară prilej lui Duiliu Zamfirescu să desfăşoare o apărare a punctelor proprii de vedere cu argumente mergînd de la cele estetice, de principiu, pînă la invocarea gustului diferit al lectorului. în sprijinul său, criticul adusese şi părerile unor membri ai Junimii, faţă de care însă tînărul autor se dovedeşte recalcitrant şi dispreţuitor. „Dacă toată lumea şi d-nu Lupu Costache n-au înţeles, de hotărît trebuie schimbat", declară el cu totul neconvins că ar fi cazul să facă pe placul caracudei junimiste. „Toată lumea" se referă şi la critic însuşi, deci şi el se înglobează între cei ce n-au înţeles; dacă scriitorul se referă la Lupu Costache, cu totul insignifiant ca opinie literară, o face desigur

pentru a-i măsura bine criticului în ce companie s-a inscris singur! Insă, previne el, totodată, „dacă care cumva se ivesc iar neînţelegeri în sinul familiei cititorilor, treaba se încurcă, fiindcă cred că nu sînt dispus să mai fac nici o concesie" (scris, din 7 iul. 1889). Argumentele lui Maiorescu nu le avem, căci scrisoarea s-a pierdut. înţelegem însă că, în pTimul rînd el — nu alţi cititori — nu era de acord ca bătrînul Alessio să o lovească pe Nannina, gestul fiind de o sălbăticie josnică şi neconcludenţă. Declarlndu-şi cu viclenie acceptarea criteriilor lui Maiorescu („fiindcă eu am o încredere desăvîrşită în estetica Maestrului"), scriitorul le socoate totuşi discutabile şi dă cu acest prilej o foarte interesantă ripostă, ce merită să fie cunoscută, tocmai pentru că se dovedeşte cum Duiliu Zamfirescu începea să gîndească în profunzime psihologia personajelor sale. „Alessio, spune el, e un personagiu aproape mut. Caracterul său nu reiese din nici un comentar al autorului, ci se dezvăluie prin cîteva fapte ale lui. Trebuie să nu uităm că un bărbat gelos are momente în care urăşte deopotrivă pe femeia iubită, ca şi pe omul iubit de femeie; că aceasta e cu atît mai adevărat, cînd e vorba de o gelozie de onoare, nu de amor curat, In care instinctele, se înţelege, rămîn în fond tot sexuale, dar iau un fel de aparenţă de demnitate socială foarte curioasă. Alessio urăşte pe conte, însă în fibra lui intimă urăşte şi pe Nannina. De ce-i dă numai o palmă şi n-o ucide, sau de ce-i dă o palmă şi nu se mulţumeşte să-i facă numai o lecţie de morală — sunt chestiuni de temperament şi de meziu social. Un *domn* s-ar fi mărginit la morală; Alessio la 30 de ani poate că ar fi lovit-o cu cuţitul; Alessio la 60 de ani o bate. Sunt atîtea soluţiuni, care atîrnă de atîtea alte chestiuni". Fireşte că are dreptate scriitorul şi nu criticul, fie şi pentru că reacţia bătrînului la gestul fetei putea fi şi alta decît cea din nuvelă. însă Maiorescu invoca, se vede, un principiu *estetic,* aşa cum va face şi cu alte prilejuri. „Dar supărarea dvs. este de rasă divină: estetica! tonalitatea nuvelei!" — ricanează Duiliu Zamfirescu, cu o surprinzătoare nedorinţă de a accepta *în principiu* estetica lui Maiorescu în problemă. „Vă rog să credeţi, specifică el, că estetica este foarte adesea o formulă personală a înţelegerii frumosului aplicată lucrurilor. Mie nu numai că nu-mi face rău, dar, din punctul de videre al sentimentelor ce trebuie să deştepte în noi, brutalitatea bătrînului îmi pare morală, căci ea este semnul aparent al unei stări sufleteşti de chin şi umilire, care sfîrşeşte cu încercarea de a ucide pe conte. Dacă pînă la sfîrşit n-ar fi dat nici un semn de această stare sufletească, ar fi avut aerul unui omorîtor, care gîndeşte, rece şi sigur de sine, la crima finală. Ar fi fost, în toate cazurile, puţin interesant."

începutul acestui citat înseamnă respingerea *gustului* lui Maiorescu, însă aşa cum rezultă mai departe, nu pe baza simplei invocări a unui gust diferit, ci prin argumentarea personajului şi din punctul de vedere al determinării lui sociale. Tipologia shakespeareană, mai mult ca un *dat* al personajelor, adică rezultantă a unor tare sufleteşti congenitale, a unor „vini tragice" etc, nu-1 atrage pe scriitor, acum tot mai mult depărtat de romantica iniţială a nuvelisticii sale. Psihologia personajului, în dubla sa funcţionalitate, pe de o parte în ceea ce are permanent, nativ, pe de alta în ceea ce se modifică sub influenţa mediului, virstei etc, aceasta începe să-1 preocupe, situîndu-1 pe scriitor de

partea direcţiei realiste, adică alături de Slavici, Caragiale, cu toate că el îi contestă, adesea zgomotos.

Dovadă, cu atît mai mult, că pricinile polemice, cu aceştia doi în special, nu sînt datorite unei inexplicabile lipse de receptivitate a lui Duiliu Zamfirescu pentru literatura lor, ci au temeiuri mai mult personale, subiective, de altă natură decît cea propriu-zis estetică.

Observaţiile criticului oereau, probabil, şi o mai bună clarificare a finalului. în fond, nici acum nu e *declarat* cu totul precis dacă pînă la urmă contele şi donna Giulia se îneacă sau scapă, însă orice lectură atentă arată că ei vor ajunge la mal, singura înecată fiind nefericita Nannina, la care nu se gîndeşte decît ghebosul, îndrăgostit fără speranţă. De altfel, soarta contelui şi a frumoasei doamne nici nu mai are importanţă sub raport literar — ei pot să scape sau să nu scape. Nuvela intenţionase să sfîrşească nu cu moartea lor sau cu întoarcerea lor acasă, speriaţi dar nevătămaţi, ci cu zdrobirea trio-ului Nannina-Alessio-ghebosul, ea moartă, bătrînul nebun, celălalt zdruncinat şi el de a fi fost martorul neputincios al dramei consumate. învăluirea finalului într-o oarecare neclaritate privind personajele secundare sporeşte dramatismul mai mult decît ar face o precizare foarte hotărîtă a uneia din posibilităţi. Ironic, Duiliu Zamfirescu îngroşa, în scrisoarea menţionată, rezolvarea nuvelei exact în sensul existent, pentru a-i demonstra criticului că forma iniţială, mai nedecisă, e preferabilă: „Rebusul, însă, spune el, se dezleagă aşa: înecăm pe Nannina, scoatem la mal pe conte şi pe donna Giulia, şi cu sistemul ăsta rămînem buni prieteni." Maiorescu nu putea să nu simtă înţepătura din pluralul formulărilor, din „sistemul ăsta", dar consecvent practicii sale de a nu face modificări fără consimţămîntul celuilalt, s-a rezumat la simpla scurtare a textului de cîntec. „Nu este nimic mai fals decît împestriţarea unei individualităţi cu fragmente din altă individualitate, spune el drept morală a întîmplării. Fiecare este el însuşi şi nu trebuie să fie altul, în bine şi în rău, sub pericolul de a deveni o caricatură literară şi etioă" (scris, din 14/26 sept. 1889).

Duiliu Zamfirescu a avut, prin urmare, cîştig aproape total de cauză, şi nu în defavoarea nuvelei. Dar episodul are o urmare întrucîtva mai aspră. Criticul l-a făcut chiar în aceeaşi scrisoare să înţeleagă că, oricîte merite avea *Alessio,* nuvela nu se situa totuşi, în scara sa de valori, pe treapta cea mai înaltă, un loc superior fiindu-i rezervat în această ordine nuvelei lui Caragiale *0 făclie de Paşte,* apărută în *Conv. lit.* chiar atunci (XXIII, 6, sept. 1889). Scriitorul o anulase pur şi simplu, găsind-o „slabă, cu o invenţie absurdă şi cu o totală lipsă de estetică" (scris, din 11 sept. 1889), pentru raţiuni absolut nefondate. Maiorescu, dimpotrivă, pentru a sublinia cu ostentaţie ideea de gust personal, la care făcuse apel şi Duiliu Zamfirescu în scrisoarea sa anterioară, citată mai sus, dar şi pentru a-i aplica o fină corecţie discipolului insurgent, îşi manifestă la rlndul său preferinţa pentru nuvela lui Caragiale. „Nu-ţi place novela lui Caragiale? Mie-mi place *foarte mult.* Nici lui nu-i place novela d-tale *Alessio.* Mie-mi place. Este şi bine aşa: fiecare *autor* are prisma lui proprie şi trebuie să rămînă cu vederea înlăuntrul ei." Formulările criticului, ca şi sublinierii lui, n-au putut rămîne neobservate lui Duiliu Zamfirescu, care simte pînă în fundul sufletului deosebirea de apreciere. *O făclie de*

Paşte îi plăcea lui Maiorescu *foarte mult,* Alessio îi plăcea — şi atît. „Ce dovedeşte asta? ripostează el. Că d-voastre una vă place mai mult decît alta, iar că lui Caragiale nu-i place *Alessio.* Dar cu asta nu s-a dovedit că *O făclie de Paşte* e o bună novelă" (scris, din 11 oct. 1889). Urmează o lungă demonstraţie a punctelor proprii de vedere, cu argumente care au furnizat cercetătorilor material pentru a dovedi ostilitatea scriitorului faţă de Caragiale, lipsa lui de receptivitate pentru *Făclia de Paşte* etc, tot atîtea capete de acuzare împotriva lui.

Redusă numai la datele pe care le oferă corespondenţa sa cu Maiorescu şi, mai ales, interpretată unilateral, aşa cum s-a făcut, condamnarea de către Duiliu Zamfirescu, atît de severă, a nuvelei lui Caragiale şi mai apoi a dramei *Năpasta* ne apare astăzi cel puţin nedreaptă. Discuţia acestui caz implică însă şi alte elemente, şi n-o vom face aici, deşi ea a fost declanşată în raport cu nuvela *Alessio.* Precizările necesare se află în nota la nuvela *Frica* (voi. de faţă, p. 747 — 754).

1. — *Donna Bianca d.G.,* căreia îi e dedicată nuvela, trebuie să fie Bianca deî Grillo, prezentată atît de entuziast în *Vtnătoare de vulpe* (vezi voi. de faţă, p. 310), în cuvinte care sînt de-a dreptul versuri: pentru frumoasa romană — spune autorul „cîţi nu lasă malvasia în pahare, ca să vie, ca s-o vadă, ca s-o ia de subsuoară, pe bălaia donna Bianca": Ea era fiica celebrei tragediene Adelaida Ristori (1822 — 1906).

2 — *Anzio* (Antium) este oraşul în apropierea căruia scriitorul a cunoscut-o pe viitoarea sa soţie, episod în legătură cu care a scris poezia intitulată cu numele localităţii (vezi ediţia prezentă, voi. I, p.78 şi nota, p. 450).

3 — *Tramontana,* denumire italienească, în traducţie exactă: „vînt dinspre munţi", munţii subînţeleşi fiind Alpii, dar putînd fi şi Apeninii, de unde sensul încetăţenit pentru termen, ca vînt din nord.

4 — *Gaeta,* port la Mediterana, la 20 — 25 km nord de Napoli, staţiune pitorească, mult mai puţin populată, deci mai nobilă, în perioada cînd s-a scris nuvela; atunci orăşelul avea numai cîteva mii de locuitori.

5 — „Vila de pe deal a Borghesilor", Villa Borghese, cumisespune şi cum apare şi în scrisorile autorului, care a vizitat-o chiar la începutul stagiului său roman. „Iată-mă intrat acasă, după o lungă plimbare la Porto d'Anzio şi după o alta mai scurtă la Villa Borghese" (scris, către Titu Maiorescu din 12 mai 1889, adică tocmai din perioada cînd putea cunoaşte locurile şi oamenii înfăţişaţi în nuvelă). Vila a aparţinut celebrei familii, iubitoare de artă, care a adunat aici o impresionantă colecţie de tablouri şi antichităţi.

6 — *Nettuno,* orăşel în apropierea Romei, staţiune balneară foarte frecventată.

P. 296 SINGURĂTATE

Conv. lit., XXIV, 5, aug. 1890.

în adevăr, cum se spune în preambulul schiţei, la sfîrşitul lui august 1889 scriitorul plecase la Albano, probabil ca să se odihnească fizic — căci era după un lung ocol turistic prin Italia centrală, de

trei săptămîni. La sfîrşitul lui iulie plecase din Roma şi ajunsese Ia 5 august la Castellamare di Stabia, în partea de sud a golfului Napoli, deci după o săptămîna de cutreier prin alte locuri; acolo se răsfăţa „în mijlocul unui stol de contese, principese, baronese şi alte dihănii blazonate, care ciripesc, vorbesc sau latră, după cum le e guşa şi mintea" (scris, către Titu Maiorescu, din 11 aug. 1889).

Popasul de vreo zece zile în frumoasa staţiune napolitană, cu Vezuviul şi Pompeiul alături, a continuat cu alt popas mai scurt la Sorrento, ceva mai sus de Napoli; apoi de acolo a „bătut toate împrejurimile: Capri, Ischia, Procida, Misena... Pozzuoli, apoi iar Napoli şi iar Sorrento...".„Pe la sfîrşitul lui august" pleca iar la Roma, unde a stat numai şase ceasuri, de acolo a plecat la Anzio şi, înainte de a se opri ceva mai mult la Frascatti, a stat un timp la Albano — cadrul unde se vor plasa întîmplările din *Singurătate* (scris, către Titu Maiorescu din 11 sept. 1889).

Un astfel de program, cu adaosul conteselor şi principeselor, nu avea cum pricinui, în chip normal, starea pe care o declară începutul schiţei: nelinişte, descurajare, fiorul necunoscutului etc. Schiţa pune totul pe seama invaziei trecutului, faptului că străbătuse „pămîntul antichităţii" romane — în cele şase ceasuri de popas roman, sau mai înainte. Scrisoarea menţionată către Maiorescu atestă şi ea tristeţea, dar o pune pe seama altui factor: singurătatea. Satisfacţiile imediate („Mă rog, tu pasie nu; tu griji pînă pe-acolo iarăşi nu; crai, crai — apoi de ce focu să nu dai viaţa de-a dura pe valea plîngerilor pînă s-o opri la Sorrento?") nu-1 mulţumesc totuşi („Ei, şi cu toate astea, de cîte ori nu intram în odaia mea necăjit şi gol la suflet..."), iar cauza şi-o declară fără echivoc: „Răul e că sunt singur".

Singurătatea e resimţită cu atît mai violent, cu cît întoarcerea în cameră se face prin părăsirea stolului de tineret, feminin mai ales. încercînd însă explicaţii mai complicate, scriitorul dă mai întîi vina pe „ideal" în sens foarte general — dar antecedentele biografice ne arată altceva. Redutabilul călător era îndrăgostit, lucrul rezultase dintr-o scrisoare către critic din 12 mai 1889 (vezi nota la poezia *Anzio,* ed. prezentă, voi. I, p. 450) şi solitudinea măsura mai grav aşteptarea căsătoriei, care avea să aibă loc în martie 1890. însă starea de melancolie în faţa ruinelor făcea să se populeze închipuirea cu toate fantasmele lumii de odinioară, aceasta retrăindu-şi parcă viaţa la fel cu cea dinainte cu două mii de ani. Este sentimentul pe care-1 va condensa şi în poemul *Pe Acropole,* plasat în peisaj elin, dar tot atît de firesc şi celui roman:

Şi cînd razele din lună limpezi curg pe a ta frunte
In imensa, infinita linişte de orient,
Din trecut şi pin' la tine se întinde ca o punte,
Peste care tot trecutul se coboară în prezent.

Totuşi, aceasta e o stare poetică. Ceea ce-1 rodea era singurătatea, şi ea, care căpătase în cealaltă schiţă — intitulată la fel şi inclusă în volumul *Fără titlu* — înfăţişarea materială, de femeie, îl obseda şi acum, şi în acelaşi chip. Lui Trandafir G. Djuvara i se confesa tot atît de chinuit: „De două luni sunt singur cuc" (scris, din 27 sept. 1889). Corespondenţa cu N. Petraşcu e la fel de melancolică, şi acolo unde încearcă întorsături glumeţe. O lună şi ceva mai tîrziu hotărîrea căsătoriei era comunicată tuturor în ţară — scriitorul punea capăt singurătăţii!

1 — *Febre* este evocat şi de Duiliu Zamfirescu însuşi — nu numai de Carducci — în poezia *Castel Fusano,* scrisă chiar în zilele premergătoare retragerii de la Albano, despre care e vorba în schiţa *Singurătate,* fixînd o viziune tot tragică, plină de trecut şi de spaime. Febre, zeitatea dătătoare de călduri în timpul bolii, accentuează asupra notei de suferinţă şi aerului funebru:

Trecut ce te duci, n-ai nici un braţ valid!
Şi paznic ţi-ai luat pe Febre cel palid.

Faptul că Febre îl atinsese (pe scriitorul nostru) cu aripa sa de liliac, poate fi indiciul unor simptome de malarie, călătoria la Albano (şi de aici la Frascatti) la aer uscat, poate fi motivarea viziunilor ulterioare, ştiut fiind că bolnavul de friguri are halucinaţii, coşmare (poezia *Castel Fusano* e plină de atari viziuni diforme).

2 — De comparat expresia care defineşte „lumea modernă": „trupuri pitice şi inimi goale", cu următoarele versuri:

Crede-mă, copilă Thais, oamenii de azi sunt mici,
Mici la trup şi mici la suflet, — generaţii de pitici.

din poezia *Nu mai plînge* (vezi nota la această poezie, ed. prezentă, voi. I, p. 486). Concomitenta scrierii poate fi presupusă.

Starea poetului o repetă pe cea din numeroase poezii ale lui Carducci, de care Duiliu Zamfirescu e acum cucerit definitiv. Şi Carducci detesta prezentul, declarat de el minor, în comparaţie cu trecutul antic.

3 — „Monumentul împărătesc" trebuie să fie Columna lui Traian. Cruzimea marcomanilor făcuse ocolul imperiului, această populaţie germanică din Cîmpia panonică se aflase în război şi cu dacii şi cu romanii, iar cu aceştia din urmă luptele duraseră mai mult decît cu dacii. Au existat „războaiele marcomanice".

4 — Care pot fi prietenii de altădată care nu-i mai erau prieteni? Unul era, cert, Delavrancea, a cărui ascensiune a fost totdeauna fascinantă pentru Duiliu Zamfirescu, altul putea fi Caragiale, cu care se declanşase un conflict încă din ţară, la lectura poeziilor din ciclul *Lunile* (vezi nota, în ed. prezentă, voi. I, p. 461) şi a nuvelei *Frica,* toate în 1888, înainte cu puţin" de plecarea scriitorului în misiune diplomatică. Apariţia *Făcliei de Paşte,* chiar în perioada cînd se scria schiţa *Singurătate,* adică în toamna lui 1889, o dată cu menţionata scrisoare către Maiorescu (din 11 sept.), redeşteptase o amintire neplăcută, iar replicile criticului — justificate de altfel — la obiecţiile sale, n-au făcut, cum vedem, decît să crească sentimentul singurătăţii, al izolării. în fond, scriitorul începea să simtă efectele depărtării de ţară, lucrul i-1 va comunica lui Tr. D. Djuvara chiar acum, spunîndu-i că, dacă ar fi să-şi hotărască singur cursul vieţii, ar alege să stea cîte o jumătate de an în ţară şi jumătate în Italia, pe rînd.

5 — Scriitorul plănuise un amplu poem despre Hanibal, din care n-a dat însă decît o scurtă evocare, *Lacul Trasimen,* elaborată probabil acum, prin 1889—1890, dar publicată abia în 1905 (vezi nota la această poezie, ed. prezentă, voi. I, p. 577).

6 — *Saguntul* (Sagontul) e un vechi oraş în Spania, reconstruit sub numele de Murviedro după ce Hanibal îl cucerise, distrus în urma unui groaznic asediu, apoi reluîndu-şi numele devenit legendar.

7 _ *Villa Tusculana,* aflată şi ea la Frascatti, i-a prilejuit lui .Duiliu Zamfirescu un admirabil poem-program, apărut în *Conv. lit.* din mai 1889, unde se defineşte starea de continuă melancolie pe care i-o crea scriitorului contemplarea ruinelor şi locurilor celebre din jurul Romei şi evocarea faptelor petrecute acolo în antichitate.

8 — *Via Appia* se pierdea „în lumea de atunci", adică în trecut, ori de unde ai fi străbătut-o, căci un capăt al ei se afla îu apropierea Termelor lui Caracalla şi Coliseului, iar celălalt înainta printre vechile morminte, păzite de monumente antice.

9 — *Lidia lui Faustin* apare şi în poezia *Jos, la Tivoli,* desigur apropiată ca moment de creaţie (vezi nota la această poezie, ed. prezentă, voi. I, p. 444).

10 — întregul şir de paragrafe din finalul primului capitol al schiţei, dedicate lui Goethe, şi care urmează acestei prime contemplări a castelului Gandolfo, duc pe cititor la aceeaşi încheiere: scriitorul rememorează numai scene de dragoste şi numai femeile pe care le-a iubit şi care l-au iubit pe marele poet german. Solitudinea autorului schiţei este deci nu a romanticului însingurat, ci a însetatului de dragoste ce se vrea împlinită.

în acelaşi sens se îndreaptă şi alte meditaţii ale sale din perioada cînd se scria schiţe. De pildă rememorarea plimbării cu Maiorescu pe Via Appia („printre morminte de şapte mii de ani, pînă la Albano") e însoţită de icoana propriei prezenţe „între un om cu o aşa admirabilă natură şi o femeie atît de fină şi cuminte" (scris, către N. Petraşcu, din 7 iunie 1889).

Imaginile feminine şi tablourile unei posibile vieţi proprii de familie îl asediază pe scriitor din toate părţile.

11 — *Lili* (Schdnemann), e logodnica lui Goethe de la Frankfurt (1774), de care poetul se despărţise la plecarea sa la Weimar (1775) şi care il atrăgea spre-o viaţă liniştită, în cadrul familiei. Frumoasa Lili îi revine în minte lui Goethe în cursul călătoriei sale la Roma (1775), de unde îi trimite o scrisoare de despărţire definitivă: „Lili, adio, Lili, pentru a doua oară! Prima oară plecam cu o speranţă încă de a ne împlini destinele. Zarurile sînt aruncate... noi vom trebui să ne jucăm pînă la capăt rolurile noastre separaţi unul de altul."

12 — *Carlota (Charlotte)* von Stein, doamnă de la curtea din Weimar, pentru care Goethe are o pe cît de delicată pe atît de irealizabilă dragoste (1775), căci era măritată, aduce în mintea scriitorului nostru imaginea dragostei platonice pe care şi Duiliu

Zamfirescu o nutrise unei doamne din protipendada romană, — doamna E.P., căreia îi dedică şi un sonet — „o ființă simpatică de altminteri, foarte inteligentă şi mai cu seamă foarte cultă. Dar... nu-i drum de la mine la ea" — căci, ca şi doamna von Stein a lui Goethe, era măritată (scris, către N. Petraşcu din 18 sept. 1888).

13 — Afrodita este mama celebrului erou Enea, cel care, scăpat din masacrul Troiei, ajunge în Latium, după o călătorie tot atît de aventuroasă ca a lui Ulise, şi pune bazele viitorului stat roman. Simbolurile florilor de migdal ale Afroditei Eneene este deci acela al maternităţii, al amorului care zămisleşte viaţa.

14 — Locuinţa propriu-zisă la Roma a lui Goethe a fost pe Via del Corso, nr. 18 — dar Castel Gandolfo a fost atracţia sa primă pentru excepţionala frumuseţe a construcţiei şi a locurilor. Italia întreagă şi cu deosebire Roma l-au subjugat totalmente. „Parisul va fi şcoala mea, Roma îmi va fi universitatea. Căci este cu adevărat o universitate. Cine a văzut-o a văzut totul!" spusese el în 1770 şi toată emoţia revederii Romei, la 29 octombrie 1775, şi şederea aici, la care se referă Duiliu Zamfirescu, l-au făcut fericit.

15 — „Frumoasa milaneză" al cărei nume nu-1 ştie scriitorul nostru era Magdalena Riggi.

16 — Angelica Kauffmann era o pictoriţă talentată; împreună cu artiştii pictori germani Heinrich Wilhelm Tischebein şi Philipp Hackert, scriitorul Karl Philipp Moritz şi cu gravorul italian Giovan'ni Volpato, au constituit cercul intim al lui Goethe care 1-a făcut fericit în Italia, ajutîndu-1 să-şi regăsească sufletul de artist, cum spunea el, pasiunea pentru arta şi cultura clasică şi antică.

17 — Veienii erau o veche populaţie etruscă numită după oraşul Vei, alături de Roma. Prima formă a poeziei *Jos, la Tivoli,* începea cu versul „La izvoarele din Vei" — deci Duiliu Zamfirescu intenţionase glorificarea localităţii.

18 — Exprimarea scriitorului nu e aici destul de clară: s-ar părea că el ajunsese la Vezuviu. De fapt el era, cum spune în aceeaşi frază, pe un fost crater vulcanic, de mult stins, iar apariţia Vezuviului e o vedenie, ca şi celelalte, ale antichităţii. De la Albano la Vezuviu e cale de aproape o sută de kilometri.

19 — *Ginestra* creşte pe coastele Vezuviului — la noi numele e tradus prin *grozama.* Leopardi are o frumoasă poezie *La ginestra o il fiore del deserto,* menţionată de Duiliu Zamfirescu, adesea, între altele şi în poemul său, dedicat marelui poet italian, *Versuri heterometre albe.*

20 — Camenele erau nimfele izvoarelor din păduri, ele aveau darul poetic şi preziceau viitorul. Verbul *cano* (a clnta în versuri) e legat de numele Camenelor, asimilate cu cele nouă muze greceşti; dintre Camene, una mai cunoscută era *Carmenta,* al cărei nume se formează de la *Carmen* — poezie.

21 — Latiaris e un adaos al mai multor nume de zei şi indică legătura lor cu provincia italică Latium, unde se află Roma.

22 — Picus e un rege legendar din Latium, fiu al lui Saturn şi al nimfei Canens, zeiţă a cîntecului. Prefăcut mai întîi în mistreţ, apoi în pasăre de zeiţa Circe, el şi-a păstrat darul profeţiei, pe care-l avea cînd era om, şi prezicea ploaia. Cine să fie însă frumoasa vedenie feminină de pe lac? Soţia sa, ori cîntăreaţa Canens, ori mai curînd nimfa Pomona, zeiţă a fructelor şi florilor, din cauza căreia Picus îşi pierduse înfăţişarea umană? Duiliu Zamfirescu îl vrea chiar un faun.

P. 306 O VÎNĂTOARE DE VULPE ÎN CAMPANIA ROMANĂ

Conv. lit., XXVI, 11 — 12, mart. 1892. Număr jubiliar pentru împlinirea a 25 de ani ai revistei.

în *Conv. lit.* nuvela are un subtitlu: *Din viața romanilor moderni.*

Pace parte din categoria impresiilor în proză, privitoare la peisajul italic, a căror primă piesă apărută este suita *Scrisori din Italia (Conv. lit.,* XXVI, 7, oct. 1888) de care se apropie şi prin adresarea comună: „Iubite prietene". Schiţa *Singurătate,* deşi fără caracter de corespondenţă, se înscrie tot aici (referirile bogate la Goethe sînt comune), unde putem de asemenea nota mai multe din scrisorile către N. Petraşcu, aparent — şi adesea real — destinatarul acestei întregi literaturi epistolare.

Duiliu Zamfirescu a asistat la mai multe astfel de expediţii cinegetice, dese, după cît se vede, în anumite anotimpuri, prilej pentru participanţi mai mult de demonstraţii ecvestre şi erotice, decît de vînătoare. Ele păstrau încă mult din caracterul sălbatec vechi, de întrecere între om şi fiară. Din resturile acestei viziuni se va fi alimentat goana lui Alexandru Comăneşteanu după lup, în romanul *îndreptări.*

„Mă duc să asist din cînd în cînd la *Caccia alia Volpe,* o petrecere minunată şi foarte originală în Campania romană" îi scrie lui Titu Maiorescu (30 ian. 1891), indicînd astfel sursa lucrării.

Primele ei jaloane sînt fixate încă prin 1889, dar nu e terminată şi trimisă la *Conv. lit.* decît în 1891 şi recomandată în acest fel: „Cu vînătoarea (pe care o aveam începută de vreo 2 ani) am vrut să dau o icoană caldă a Campaniei romane. Numele proprii stau acolo pentru culoare locală, sunt o formă de notariat spre a autentifica actul" (scris, către Iacob Negruzzi din 31 dec. 1891). „Icoana caldă" a frumoasei cîmpii din jurul Romei are şi o altă semnificaţie, aceea a apropierii, pe un plan ideal şi sentimental, de înfăţişarea plaiurilor natale. Iată ce scria către Elena Miller-Verghy patru ani mai tîrziu:

„Dar în fine, toate trec — are să treacă şi vremea rea, are să vie vara, şi o să-mi pot reîncepe peregrinaţiunile în velociped pe drumurile minunate ale Campaniei romane... Nimic nu e comparabil cu starea sufletească din singurătatea aceasta: văi şi dealuri de toate părţile, inundate de lumină! nici o fabrică, nici o casă! aqueducurile întinse pe arcuri de piatră ciclopică, pieirzîndu-se în linia străvezie a orizontului! cîte o ruină monumentală; tăcere, tăcere peste tot... iar tu, singur, ostenit, cu facultăţile sufleteşti reduse la un minimum de impresionabilitate, prinzi din fugă imagina unui cot al Tibrului, silueta unui brad ce-şi întinde umbrela pe o culm de deal, sau îţi trece prin minte un crîmpei de amintire nostalgică, din alte vremuri, din alte lumi.

Şi astfel, on bat parfaîtement la campagne... roumaine" (scris. din 7 mart. 1895). Peisajul acesta explică şi multe din poeziile lut Duiliu Zamfirescu, adesea chiar cu elemente concrete, ca al bradului, „ce-şi întinde umbrela pe o culme de deal".

Schiţa este elocventă în multe privinţe pentru înţelegerea biografiei romane a scriitorului, a stărilor sufleteşti care vor genera poezia sa meditativă scrisă în capitala italică. Suprapunerea celor două peisaje umane, a celui contemporan poetului, peste cel antic, reprezentat de mormintele ilustre ale antichităţii şi Renaşterii, reface în chip invers viziunile sale despre trecutul coborît în prezent — însă e vorba tot de o suprapunere, de un schimb continuu între două epoci, distanţate între ele prin zeci de secole sau chiar prin milenii. Un cort modern instalat lîngă un mormînt din vremea dinastiei Iulia, se transformă în închipuirea scriitorului într-un *ientaculum* antic, împodobit de un maître d'hâtel din sec. XIX, întocmai ca în timpul de odinioară, „ca să aibă culoare locală". Transferul de realitate este permanent, scriitorul rămîne ancorat însă mai curînd în vremea sa, în timp ce în *Singurătate* şi în *O scenă antică* tentaţia era contrarie. Aşadar, el singur e atras spre trecut, dar lumea din jur 11 readuce fără încetare în prezent, deşi ea reface, în ipostaze mereu noi (prin oameni, costume, mijloace de vînătoare) aceeaşi şi aceeaşi scenă care vine din antichitate. Acesta e sensul schiţei, care jonglează graţios cu aceste elemente.

Campania romană — sub această formulă se înţelege regiunea de clmpie din jurul Romei, străbătută de Tibru şi întinzîndu-se între coasta vestică a Italiei şi Apenini.

1 — *Nemrozi,* nume generic dat vînătorilor, după un legendar personaj al scripturii, rege al Chaldeei, după tradiţie, şi „vînător tare în faţa celui preaputernic".

2 — *Poarta San-Sebastiano,* una din numeroasele „porţi" ale Romei aflată în partea sudică a oraşului; e numită şi *Poarta Appia,* după numele vestitei artere romane. Poarta San-Sebastiano este chiar la linia de contur a Cetăţii eterne.

3 — *Calist I* a fost unul din primii papi, la începutul sec. III, în perioada persecuţiei creştinilor, cînd aceştia îşi aveau locurile de adunare şi de exercitare a ritualului în catacombe, feriţi de privirile oficialităţilor.

4 – *Maxenţiu,* Marcus Aurelius Valencius, împărat roman (306-312).

5 — Mausoleul familiei Caecilius Metellus este una din cele mat caracteristice construcţii ale Viei Appia. Familia a dat, începînd de pe la 225 î.e.n., timp de două secole, numeroşi consuli, pretori etc, dintre care unul a cucerit Macedonia, altul a biruit pe cartaginezi, altul a dus războiul cu Jugurta etc. Ei au fost mai toţi îngropaţi în monumentul descris de Duiliu Zamfirescu.

6 — *Crassus,* Marcus Licinius a fost unul din membrii triumviratului consular, instaurat la conducerea Romei, împreuna cu Caesar şi Pompei. A murit în anul 52 î.e.n., asasinat în timpul unui război.

7 — *Filangieri,* Gaetano, publicist italian, mare jurist şi economist. A murit chiar în anul cînd se sfîrşea stagiul italian al lui Goethe şi acesta pleca spre Napoli (febr. 1788).

8 — Fraza e foarte semnificativă pentru justificarea întregii poezii meditative a lui Duiliu Zamfirescu, temelia regretului său după „vremurile minunate ale Romei antice".

9 — „Măreţele arcuri ale aqueducurilor claudiane". Cenzorul Claudius Appius (sec. IV) a construit Via Appia (de unde şi numele celebrei artere) şi primul apeduct la Roma.

10 — Localităţile menţionate sînt toate din apropierea Romei, în direcţia munţilor Albani, unde, la poalele masivului Cavo se află şi vechea fortăreaţă a papilor, orăşelul *Rocca di Papa* (Stîncă Papei), construit în trepte pe un pisc, cu admirabilă privelişte, în mijlocul unei păduri de castani.

11 _ Versurile citate sînt ale ultimei strofe, a zecea, din poezia lui Giossue' Carducci, *Dinanzi alh terme di Caracalla (în faţa fermelor lui Caracalla),* din volumul *Odi barbare.* Scriitorul, care a admirat mult această poezie, a şi încercat traducerea ei, cu ritm şi rimă, netrecînd de primele două strofe — şi acelea incomplete.

12 — „Pe drumul mormintelor" — deci pe Via Appia.

13 — *Messala Cervinus,* cel mai ilustru reprezentant din ramura Messala a familiei Valeria, din patricienii Romei antice.

14 — *„Aurora* lui Guido Reni", celebră frescă a pictorului italian Guido Reni (1576 — 1642), autor al unor portrete de femei de o mare graţie, expresivitate şi cu un viu colorit. *Aurora* se afla într-un cazinou ce ţinea de castelul familiei Rospigliosi, de unde şi menţiunea lui Duiliu Zamfirescu că donna Elena R. era „dulcea stăpînă" a nemuritoarei capodopere. Zeiţa dimineţii, înfăţişată venind să deschidă soarelui porţile răsăritului, e în cadrul ei, în care, cum zice scriitorul „trebuie să se fi visînd adesea" şi stăpîna palatului însăşi-

15 — *Donna Bianca del Grillo,* aceasta trebuie să fie destinatara dedicaţiei nuvelei *Alessio,* acea *Donna Bianca d. G.*

16 — „Ilustra Ristori" trebuie să fie Adelaida Ristori, tragediana italiană (1822 — 1906), foarte cunoscută In Europa şi America de Nord, mama donnei Bianca del Grillo.

17 — *Sandro Botticelli* (1444 — 1510) pictase Intre altele şi un mare număr de Madone.

18 — *Heliogabal,* împărat roman (218 — 222), ales preot al soarelui pentru frumuseţea sa rară.

P. 313 FRICA

Almanahul Societăţii academice social-literare „România jună", II, Viena, 1888, p. 232. Apare împreună cu poezia *Linişte.*

Pare întrucîtva ciudat azi că nuvela e dată nu la *Conv. lit.,* ci într-o publicaţie mai puţin cunoscută şi mai slab răspîndită, cum era *Almanahul „România jună",* într-o perioadă cînd Duiliu Zamfirescu publica exclusiv la revista Junimii. A presupune că s-a evitat dubla semnătură în acelaşi număr nu e cazul, întrucît, în toată perioada aceasta, trec luni la rînd fără ca numele scriitorului să figureze în revistă. O nuvelă, chiar mai lungă, cum e *Frica,* putea desigur să intre în *Conv. lit.,* de pildă chiar în 1888, cînd numai 7 numere conţin semnătura sa. însă Maiorescu şi cercul Junimii sprijineau stăruitor menţionata publicaţie, unde şi Eminescu îşi tipărise *Luceafărul,* în cadrul programului observat de junimişti, de a îngriji apariţia publicaţiei vieneze. Cum se explică, totuşi, intervalul de aproape un an între lectura nuvelei şi publicarea ei?

Analiza mai atentă a acestor împrejurări va lămuri un întreg capitol din viaţa lui Duiliu Zamfirescu, acela privitor la relaţiile cu IX. Caragiale, în legătură cu care ediţia atît de valoroasă, alcătuită şi comentată de acad. Al. Rosetti, Ş. Cioculescu şi Liviu Călin, lasă puncte de suspensie, nu numai asupra mobilului disputei, cît mai ales asupra finalului pe care 1-a avut episodul (Caragiale, *Opere,* III, E.P.L., 1962, p. 615-626). Dacă, obiectiv vorbind, scrisorile lui Duiliu Zamfirescu despre *O făclie de Paşte* sînt defavorabile autorului lor — asupra acestui lucru s-a insistat mult de critică — nu e mai puţin adevărat că ultimul act al întîmplării constituie o sensibilă reabilitare, dacă nu chiar definitivă, a lui Duiliu Zamfirescu, în ochii istoriei literare, cu privire la nuvela lui Caragiale, pe care el, în corespondenţa cu criticul, a nimicit-o, iar acesta a apărat-o, prilej pentru a se demonstra tot felul de lucruri negative despre părintele *Vieţii la ţară.* Se impun, deci, precizări mai ample, care explică şi unele aspecte ale genezei nuvelei lui Caragiale.

în genere, raporturile cu Caragiale, în perioada 1889—1890, şi apoi cu Slavici, spre sfîrşitul veacului şi la începutul celui următor, ne apar caracterizate de un fel de ciudată lipsă de receptivitate a lui Duiliu Zamfirescu faţă de literatura celor doi mari contemporani ai săi. El, care intuise talentul lui I. Al. Brătescu-Voineşti numai dintr-o singură nuvelă, destul de slabă, de altfel („Are croială de scriitor şi trebuie cultivat"; scris, către Titu Maiorescu din 21 oct. 1890), putea fi chiar pînă într-atît de opac la *O făclie de Paşte* şi apoi la *Năpasta,* cum arată corespondenţa sa cu criticul? Iată numai cîteva pasaje din ce spune el cu privire la nuvela lui Caragiale: „Ce ziceţi de novela lui Caragiali (sic)? Eu o găsesc slabă, cu o invenţiune absurdă şi cu o totală lipsă de estetică." Şi după ce caracterizează zeflemist principalele personaje ale nuvelei, conchide: „Ştiu că sunt rău judecător, dar vă spun drept că după ce am isprăvit novela de cetit, îmi simţeam muşchii obrazului strîmbaţi de dezgust" (scris, din 11 sept. 1889). Trei săptămîni mai tîrziu, fără să menţioneze numele autorului nuvelei şi nici titlul ei, continua să polemizeze cu Caragiale în problema literaturii psihologice. „Fiindcă vine întrebarea: ce este un roman şi care e scopul

unui scriitor? Eu cred că este de a-ţi da iluzia cea mai intensivă despre realitatea vieţii. Dacă în aceasta nu mă înşel, vine a doua întrebare: au oare un scriitor, care, după ce ţi-a dat o scenă, vine să explice resorturile sufleteşti ale oamenilor săi, nu ne răpeşte el din intensitatea iluziei?

Iată atîtea întrebări care de cităva vreme mă ţin în loc, ba mă dau înapoi, fiindcă m-au făcut să şterg pagini întregi dintr-o încercare cu care mă lupt" (scris, din 1 oct. 1889). Cum *Frica* apăruse la această dată, „încercarea" în cauză trebuie să fie romanul *Lume nouă şi lume veche...,* care avea să se publice în *Conv. lit.* un an şi ceva mai tîrziu (apr.-dec. 1892). Ideea despre obligaţia romanului — şi de aici a întregii literaturi realiste — de a da „iluzia cea mai intensivă despre realitatea vieţii", comparată cu aprecierea conflictului din *Făclia de Paşte* şi declararea acestuia drept „o invenţiune absurdă", arată că definiţia de mai sus este polemică, în afara caracterului ei de formulare de principiu. Polemică — dar cu cine? Succesiunea scrisorilor arată clar că ea ţinteşte tot nuvela lui Caragiale.

Maiorescu n-a fost de acord cu poziţia, vădit subiectivă, a scriitorului şi, în răspunsul său, destul de tăios, fără argumente, realizează şi un fel de ierarhie, nu între *Frica* şi *Făclia de Paşte,* ci între aceasta şi o altă nuvelă a lui Duiliu Zamfirescu, anume *Alessio,* apărută în *Conv. lit.* tot pe atunci (oct. 1889): nuvela lui Caragiale îl *plăcea foarte mult,* în timp ce *Alessio* îi *plăcea,* simplul" (scris, din 14/26 sept. 1889).

Formulele decise ale criticului, excluderea discuţiei şi gradele stabilite Intre cele două nuvele (una îi place „foarte mult" — subliniat — alta, simplu, îi „place") au fost socotite de unii comentatori drept un răspuns facil, neargumentat, dictat în exclusivitate de orgoliul conducătorului revistei şi cercului Junimii. Sîntem îndreptăţiţi să afirmăm că Maiorescu nu poate fi acuzat aici de aşa ceva. Substratul acestei aprecieri neargumentate stă In prea buna cunoaştere de către el a cauzelor reale care pricinuiseră ostilitatea lui Duiliu Zamfirescu împotriva nuvelei lui Caragiale. Tocmai existenţa acestui substrat — cunoscut exact de către scriitor — şi apoi o mai lungă precizare a punctului său de vedere cu privire la realism, iluzia realităţii etc, îl fac pe Duiliu Zamfirescu să conchidă că Maiorescu îl bănuieşte de invidie: „De mult nu m-am simţit aşa de mic şi de plouat. Văd că mă credeţi invidios şi această opinie se pare că o aveţi de toţi scriitorii" (scris, din 11 oct. 1889).

Judecind curat, textul din scrisoarea criticului citat mai sus, nu putea să ducă la concluzia suspiciunii de invidie. Criticul are grija, de altfel, să-i declare ritos acest lucru (scris, către Duiliu Zamfirescu din 8/20 oct. 1889). Dacă totuşi scriitorul a înţeles aşa ceva, înseamnă că el însuşi se examina pe sine din acest punct de vedere, că deci a existat ceva care să-i alimenteze propria suspiciune, ideea că e bănuit de alţii că ar fi invidios. Altfel nu s-ar explica de ce simte nevoia să clarifice raporturile sale cu Caragiale, mai ales că ostilităţile — pînă atunci rămase în cadrul intim al Junimii —- fuseseră aduse în public de Duiliu Zamfirescu, în prefaţa ediţiei de *Novele* din 1888. Caragiale nu dăduse replică, probabil la sfatul criticului, poate şi din cauză că autorul *Făcliei de Paşte* îşi dădea

seama de ce părintele *Fricii* simţise nevoia mutării conflictului lor din cenaclu în arena publică, deşi Maiorescu nu va fi fost de părere — dovadă pe de o parte modul cum retează începutul polemic al lui Duiliu Zamfirescu din scrisori, pe de alta faptul că nu pomeneşte un cuvînt despre acest conflict în *însemnările zilnice* ale acestei perioade. „în primele timpuri, cînd Junimea de la Bucureşti păstra încă inutila brutalitate a redactorilor lui Balzac din *Illusions perdues,* care dase atît de puternice rezultate cu 20 de ani în urină, grosolănia lui Caragiale şi naivitatea mea mă făceau să sufăr groaznic, şi dacă n-aş fi fost fricos sau aş fi avut aplombul pe care-1 dă vîrsta şi succesele, aş fi strigat în gura mare ori de cîte ori îl auzeam cetind piese slabe cu rîs mult, ori masacrlndu-mă cu nedreptate pe mine sau pe alţii" (scris, din 11 oct. 1889). „Primele timpuri" Ia care se referă scriitorul sînt anii începuturilor participării sale la Junimea, mai exact 1883—1884, deci înainte de plecarea în Italia. „Masacrele" la care-1 supusese Caragiale nu ne sînt cunoscute decît parţial, dar ele vor fi fost mai numeroase. Despre unul avem mărturie în amintirile lui Al. Obedenaru şi într-o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu, privitor la ciclul de poezii *Lunile* (vezi ed. prezentă, voi. I, nota, p. 461). „Mă supără, mă supără de o mie de ori", se tînguia scriitorul către Titu Maiorescu, referindu-se la felul afirmaţiilor şi aprecierilor lui Caragiale despre literatura sa, care vor fi fost de-a dreptul nemiloase şi poate, uneori, chiar nedrepte.

„Dar mai tîrziu (explică scriitorul la 11 oct. 1889), cunoscînd pe qm şi văzînd marea lui inteligenţă, infinita nestatornicie a simţurilor sale, slăbiciunile acestei inteligenţe, fondul fără nici un punct de reazim, nu numai sentimentele mele pentru el s-au îndulcit, dar am sfîrşit prin a-mi fi drag şi a avea un fel de compasiune pentru o fire atît de fantastică şi de muncită, în care arma şi diamantul sunt legate Împreună spre a da iluzia unui inel ducal. Căci, cu toată aparenţa calculelor şi izbînzilor sale, Caragiale e un mare vizionar — ceea ce e de recunoscut, spre onoarea sa. Astfel că, in timpurile din urmă, absolut nici o umbră de invidie nu poate să fie între noi: talentul lui merge într-o direcţie — încercările mele într-alta; — sau chiar de ar merge paralel, esenţa firii noastre e atît de deosebită, încît ne vom păstra de-a pururi formula geometrică a paralelelor." în aparenţă, deci, nici o latură strict personală, subiectivă, n-ar contribui la alcătuirea părerii lui Duiliu Zamfirescu despre nuvela lui Caragiale, ba chiar acesta îi devenise lui Duiliu Zamfirescu, pentru pricinile Înşirate de el mai sus, de-a dreptul drag I Şi totuşi, el e nedrept In continuare cu *Făclia de Paşte,* căreia Ii aplică o adevărată execuţie, mai semnificativă In latura ei polemică decît In argumentaţia ei, aceasta in nici un caz probantă. Ce-1 supără pe Duiliu Zamfirescu, şi el autor al unei nuvele despre *frică}* Nu datele de bază ale lucrării lui Caragiale — raporturile iniţiale între hangiu şi slugă, frica unuia (nativă şi formată) şi spiritul răzbunător al celuilalt etc. — ci felul cum Gheorghe (ortografiat mereu de scriitor: Ghiorghe, ca şi Caragiali, cu i I) trece lâ îndeplinirea planului de răfuială cu fostul său stăpîn: „^Ghiorghe e un tîlhar fantastic, declară scriitorul. El vrea

să vie în noaptea de Paşte; Ghiorghe nu sare peste gard, ci sparge poarta, sau mai bine o găureşte (Duiliu Zamfirescu n-a reţinut că hanul respectiv era „o clădire veche de piatră, sănătoasă ca o mică cetăţuie", deci nu o Împrejmuire, cu gard, ci o construcţie acoperită, cu odăi de-a lungul zidului, pe dinăuntru, deci neputlnd fi spart, declt după ceasuri de trudă şi cu mult zgomot, şi nici trecut pe deasupra ca orice gard. Intrarea în han nu putea fi posibilă, într-adevăr, decît ca în nuvelă, prin spargerea unicei porţi, şi aceea ca de cetate, n.n.). Totul alcătuieşte un caz, care poate să se fi întîmplat aşa, căci multe comedii se întîmplă pe lumea asta — dar care nu e firesc." Astfel de elemente, ca şi arderea mîinii lui Gheorghe cu făclia, lasă, conchide Duiliu Zamfirescu, „o penibilă impresie de inverosimil, de chinuit, şi nimic din iluzia realităţii", deci, în final, *„Feştila* ...e nereală şi neestetică" (scrisoare din 11 oct. 1889).

Maiorescu n-a socotit necesar să mai insiste asupra chestiunii pe care o va fi analizat îndestul mai înainte, cînd se ivise discuţia de bază, cum vom vedea numaidecît, sau şi după aceea — de altfel, între timp se întîlnise direct cu Duiliu Zamfirescu şi probabil discutaseră şi în problema de faţă. Dar adversarul *Făcliei de Paşte* nu crede că incidentul e tranşat definitiv, şi revine cu noi argumente, cu prilejul apariţiei dramei *Năpasta,* adică peste un an. „Ce ziceţi de *Năpasta* lui Caragiale? Negreşit, bine" — se războieşte el în continuare şi cu autorul piesei şi cu Maiorescu însuşi (scris, datată ian. 1890). Mai circumspect, de data aceasta, el îşi presupune o posibilă lipsă de receptivitate faţă de literatura lui Caragiale, aşa cum Maiorescu, după părerea sa, nu aprecia destul pe Leopardi, şi trece cu satisîacţh la nimicirea ambelor lucrări ale lui Caragiale, şi *Făclia de Paşte* şi *Năpasta,* cu o vervă polemică pe cit de vie pe atît de nedreaptă.

Toată această expunere am făcut-o nu numai pentru a înţelege cum îşi apăra Duiliu Zamfirescu genul propriu de realism, dar şi pentru că o astfel de argumentare nu se explică, totuşi, numai printr-un interes pur literar, adică fără să aibă absolut nici o justificare *personală* de altă natură. O astfel de justificare există. Anulînd *Făclia de Paşte,* Duiliu Zamfirescu o făcea, în realitate, nu convins de lipsa de valoare a acesteia — cu toate că urzeşte o Întreagă argumentaţie în acest scop — ci din motive mult mai personale, anume pentru a plăti cu aceeaşi monedă autorului ei felul cum acesta întlmpinase *Frica,* la lectura în cadrul Junimii. Incidentul, dezavantajos în întregime pentru Duiliu Zamfirescu, i-a prilejuit însă precizarea poziţiei faţă cu proza realistă şi acest lucru depăşeşte în semnificaţii polemica însăşi. Dar amănuntele lui rămîn revelatoare pentru a explica brusca ostilitate împotriva lui Caragiale şi cu deosebire împotriva *Făcliei de Paşte.*

Frica a fost citită la Maiorescu acasă la 28 sept./10 oct. 1887, nu într-o adunare oficială a cenaclului, dar în prezenţa unui public, pe care însă nu-1 putem determina, deoarece nu era una din şedinţele obişnuite ale Junimii. „Sara lectura *Fricei* lui Zamfirescu, nouă schiţă", notează criticul în *însemnări zilnice.* Dacă acum au început ostilităţile cu Caragiale, e greu de spus, căci Maiorescu nu-1 consemnează între prezenţi şi pe părintele *Scrisorii pierdute.* Aceasta

nu înseamnă neapărat că el n-a fost de faţă. Maiorescu obişnuia să-şi noteze oaspeţii nu inventariindu-i pe toţi, totdeauna; în cazul de faţă, simpla notare a lecturii *Fricii* îi aducea în minte prezenţa lui Caragiale, cu toată discuţia ce a avut loc — şi e probabil, totuşi, că ea s-a desfăşurat chiar în seara lecturii. Erau mai rare cazurile cînd o lucrare literară, terminată de citit într-o seară, să-şi prelungească discuţiile după o săptămînă; lucrul se întîmplă, dacă el avea loc, aproape numai cu lucrările ştiinţifice, care presupuneau un timp pentru documentarea preopinenţilor.

Cert e că, o lună mai tîrziu (31 oct./12 nov., în şedinţa primei „junimi" din toamna 1887), a avut loc lectura *Lunilor* lui Duiliu Zamfirescu, soldată cu o adevărată ceartă între acesta şi Caragiale, care, în toiul polemicii, a folosi»-, cum spune scriitorul nostru, „o mulţime de comedii" şi chiar „o mulţime de trivialităţi" (scris, către Titu Maiorescu, datată de acesta 13/25 dec. 1887, dar fiind cu siguranţă anterioară, probabil într-o zi din jurul lui 5 nov. stil nou 1887). Dacă citim cu atenţie diatriba lui Duiliu Zamfirescu împotriva *Făcliei de Paşte,* putem să presupunem, fără teamă de a greşi, că analiza defectelor acesteia este plasată de scriitor tocmai pe terenul unde Caragiale va fi adus obiecţii nuvelei *Frica,* deci în sfera veridicităţii, sau, cum se spunea atunci, în ce priveşte „iluzia realităţii". E iarăşi lesne de închipuit că Maiorescu a fost mai mult de părerea lui Caragiale decît de a lui Duiliu Zamfirescu, de aceea tonul de continuă imputare din scrisorile acestuia din urmă şi tăcerea absolută relativ la *Frica,* pentru a nu trezi bănuiala de invidie. (Aceasta nu explică, totuşi, de ce *Frica* n-a mai intrat în *Conv. lit.,* ci a fost trimisa *Almanahului „România jună";* în perioada aceasta Maiorescu scria articole pentru aceeaşi publicaţie, ce trebuia aprovizionată de la Bucureşti cu material, însă nu e de loc exclus ca însuşi Caragiale să fi declarat, în focul discuţiei, că nuvela nu e publicabilă în *Conv. lit.).* Căci, avem toate temeiurile să credem că, în timpul discuţiei, Caragiale a „ameninţat" că va scrie şi el o nuvelă cu temă asemănătoare, pentru a demonstra cum trebuie explicată apariţia şi evoluţia unui sentiment ca frica şi trecerea lui în nebunie, nu sub imperiul autosugestiei, ca la Duiliu Zamfirescu — unde eroul are tulburări mai mari cînd *îşi rememorează* scena lugubră cu geamătul mortului, decît cînd aceasta *avusese loc.* Controversa fiind iscată de aici — poate că *Făclia de Paşte* exista anterior în intenţia sau în hîrtiile lui Caragiale, dar poate că elemente ale ei s-au cristalizat chiar în acest moment — e limpede pentru ce nuvela era mai dinainte Condamnată de către Duiliu Zamfirescu, aflat — după cum însuşi mărturiseşte — încă sub semnul unei vizibile irascibilităţi, atunci cînd se făceau obiecţii scrierilor sale. Maiorescu nu-i va imputa direct subiectivitatea, ci îi va recomanda, ca pe o lege a artei, ca scriitorul să rămînă cu vederea înlăuntrul „prismei" lui proprii, fără să se compare cu alţii, ceea ce a sunat pentru Duiliu Zamfirescu ca o atragere a atenţiei că judecă pătimaş *Făclia de Paşte,* din cauză că şi Caragiale judecase aspru *Frica.* Scriitorului nu-i mai rămînea în acest caz decît să se apere de bănuiala că e invidios — ceea ce nici nu era, probabil;

dar că obiectivitatea îi era eclipsată, despre aceasta nu încape discuție !

Referitor la această împrejurare avem interesanta reconstituire făcută de către Mihall Dragomirescu, în cadrul dialogurilor *sale filozofice,* intitulate *Integralismul* (Ed. Institutului de literatură, Buc. 1929).

Președinte al conclavului — întrucîtva junimist prin compoziție — de duhuri din Empireu, care se plimbă pe minunatele alei conversînd, adesea cu vorbele lui Mihail Dragomirescu însuși, alcătuite *in* așa chip, încît să dea mereu dreptate criticului — în chestiuni controversate cu el cît protagoniștii se aflau în viață — Caragiale intervine la un moment dat în dezbatere, cu impetuozitatea-i cunoscută, și se referă la *Făclia de Paște,* „care fie zis în treacăt, a făcut marț pe vremuri *Frica* ta, Duilă" (p. 328). Răspunsul acestuia este, surprinzător, cu totul în contradicție față de cele afirmate în scrisorile către Maiorescu: „De ce mai amintești lucruri trezite — îi răspunde scriitorul. Ei, da, firește, *Făclia de Paște* e mai bună ca *Frica,* scrisă de mine, și nu rămîne nici o îndoială". Nu e aici nici o confuzie: Mihail Dragomirescu își amintește bine lucrurile. *Făclia* •n-avea cum face „marț" *Frica* lui Duiliu Zamfirescu, dacă cele două Tiuvele nu s-ar fi aflat la un moment dat în competiție directă, dacă nu s-ar fi pus problema, ca să spunem așa, care pe care! Duiliu Zamfirescu reproduce în *Integralismul* lui Mihail Dragomirescu, nu opinia distrugătoare din 1890, ci o alta, ulterioară cu un deceniu, de data aceasta singura adevărată, așa cum vom vedea mai jos.

O întîmplare, ulterioară cu zece ani discuției epistolare de mai sus cu Maiorescu, arată limpede că nu invidia umbrea rațiunea clară a scriitorului, ci lipsa explicabilă de obiectivitate și o anumită vindictă îl duceau pe Duiliu Zamfirescu la o atît de violentă anulare a nuvelei lui Caragiale. în 1900, Maiorescu împlinea 60 de ani și, cu acest prilej, Junimea i-a organizat un volum omagial al *Convorbirilor,* întrunind colaborarea tuturor foștilor și actuali junimiști, între ei, desigur, Duiliu Zamfirescu, care contribuia și cu o sumă importantă — probabil cea mai mare între toți participanții — pentru acoperirea cheltuielilor de tipar. în această calitate, de finanțator al întreprinderii, scriitorul a fost întrebat (de către Mihail Dragomirescu, atunci secretar de redacție) dacă socoate oportună prezența lui Caragiale în sumarul volumului, ținînd seama de faptul că între el și Maiorescu avusese loc un diferend serios în 1891, cînd autorul *Scrisorii pierdute* îl învinuise în public pe critic de a fi profitat de pe urma sumelor rezultate din vînzarea volumului de poezii al lui Eminescu (vezi pentru aceasta nota la poezia *Fragment,* ed. prezentă, voi. I, p. 570). Evident, Duiliu Zamfirescu a socotit absolut utilă prezența lui Caragiale în volum, trecînd el însuși cu totul peste vechiul incident cu nuvela *Frica* și cu ciclul *Lunile,* și apreciind *Făclia de Paște* din cu totul altă perspectivă decît în 1889.

„Stima mea pentru talentul lui de scriitor începe de la publica-Tea nuvelelor și anume de la *Făclia de Paște...*"(scrisoare către Mihail Dragomirescu, din 19 dec. 1899). Iar în continuare el vorbește despre „omagiul pe care-1 aducem inteligenții sale" (a lui Caragiale).

I
I
I
I
M
!
'
¡

Așadar, avem confirmată clar, la distanță de zece ani, aprecierea evidentă a nuvelei lui Caragiale, încă de pe vremea discuției epistolare cu Maiorescu, dar și faptul că aceasta trebuie pusă pe seama unui moment de mînie, prelungit „mai peste marginile iertate" — cum spunea Maiorescu despre reflexivitatea lui Eminescu — mînie explicabilă prin ironia sau violența identică a lui Caragiale la adresa *Fricei* lui Duiliu Zamfirescu. Atitudinea acestuia de după un deceniu îl uimește pe Mihail Dragomirescu: „Este de mirat la Duiliu Zamfirescu, care de altminteri nu-1 prețuiește pe Caragiale decît de la *Făclia de Paște.* Caragiale scrisese această nuvelă în concurență cu *Frica* lui Duiliu Zamfirescu care era mult mai slabă. E spre onoarea lui Duiliu Zamfirescu că îl admiră pe Caragiale tocmai pentru o nuvelă care arăta inferioritatea sa" (notă din 20 ian. 1942, adiacentă scrisorii lui Duiliu Zamfirescu către Mihail Dragomirescu, din 14 dec. 1899).

Depășindu-și animozitățile și neobiectivitatea inițială — chiar dacă menținîndu-și în mare parte opiniile despre *Năpasta* și despre tipul inteligenței lui Caragiale — Duiliu Zamfirescu a formulat în sfîrșit aprecierea sa adevărată cu privire la capodopera marelui său contemporan.

în felul acesta, întregit, clarificat și corectat în laturi esențiale, socotim că trebuie să rămînă în istoria literară episodul conflictului cu privire la *O făclie de Paște,* ca și anumite aspecte ale genezei acesteia.

Vom semnala anumite asemănări de caracter între eroul principal din *Frica* și eroii din viitorul *în război:* Bogdan își are originea într-o familie neaoșă, ca a lui Mihai Comăneșteanu; el „tocase" la cărți niște moșii, cum era pe cale să facă eroul rotranului; avîntul erotic le e comun și la fel nestatornicia în dragoste; înclinația poetică o întîlnim și la căpitanul Bogdan ca și la Mihai sau la Milescu, și ei autori de poezii; în același timp patriotismul lor e sincer, sînt admirabile generozitatea lor, vitejia, cinstea în împrejurările curente ale vieții etc. Duiliu Zamfirescu sugerează, ca și în viitorul roman, autenticitatea întîmplării și a eroului, atît prin cadru cît și prin menționarea inițialelor unora din personaje.

în același timp, nu e hazardat să încercăm a înțelege rațiunile opoziției lui Caragiale, prea puțin sugerate în dialogul din *Integralismul,* dar deductibile mai ales din compararea celor două nuvele. *Frica* și *O făclie de Paște.* La Duiliu Zamfirescu sentimentul fricii e o obsesie datorită multiplicării interioare a unor împrejurări cu totul curente, firești: eroul uită parola, se simte singur în noapte, refuză oferta unui soldat de a-l însoți — deci își mărește el însuși singurătatea — își închipuie că i-ar putea fugi calul în clipele cînd a descălecat etc. Mai mult, adevărata sa frică ia proporții și maî mari *ulterior* întîlnirii cu mortul, în meditațiile și comentariile prin care episodul ia în conștiința eroului proporțiile unei obsesii, dar alimentată oarecum bolnăvicios din propria-i substanță, fără prea clare surse externe. Este invocat aici patologicul, cu toată buna gradație pe care-o înfăptuiește autorul. Episodul este, fără îndoială,

posibil In viață și, într-un fel, Caragiale însuși, în *La hanul lui Mînjoală,* reface o traiectorie asemănătoare, însă cu apeluri discrete sau numai ironice la fantastic, la ireal. în plus, comentariul continuu, insistent, al lui Duiliu Zamfirescu, urmărind să intensifice *obsesia,* are drept rezultat o anumită diluare a *jrioii,* care nu poate crește cînd se face prea multă filozofie asupra ei.

La Caragiale frica își are rădăcina în firea maladivă a evreului, ea este alimentată de boala reală de care suferă în acel moment, frigurile, creatoare ale unei exaltări specifice, ce se prelungește lesne, In condiții prielnice, în nebunie; dar scriitorul analizează o permanentă înrîurire a factorilor *externi* — sociali — care conlucrează pentru a duce la trepte înalte dezechilibrul *interior* al personajului, trăsăturile ce țin de patologie.

La Duiliu Zamfirescu frica se leagă în principal de închipuire, grefîndu-se pe un caracter nepredispus anterior la aceasta; la Caragiale e o frică evoluînd lent, real, pe date de atavism, ereditare, potențate însă permanent de mediu, de condițiile concrete în care se află personajul. Superioritatea *Făcliei de Paște* este netă, și tocmai în direcțiile contestate de Duiliu Zamfirescu, dar și nuvela sa are o valoare indiscutabilă. Trebuie să presupunem că tocmai punctele mai slabe, semnalate mai sus în *Frica,* în bună măsură anecdotice, au devenit ținta atacurilor lui Caragiale, partizan al unor motivații psihologice de nezdruncinat. Argumentele sale nu-i vor fi lăsat lui Maiorescu locul și cadrul unei mai consistente apărări a nuvelei lui Duiliu Zamfirescu, de unde supărarea acestuia, prelungită ani la rînd, și izbucnirile repetate.

1 — „Să-nvîrtim o șamșurcă"—expresie argotică, denumind un anumit fel de a practica jocul de cărți numit preferans (mai jos, prescurtat: prefă).

2 — Versurile sînt create ad-hoc de personaj, întorcînd în sens optimist distihul lui Bolintineanu, din cunoscuta poezie *Cea din urmă noapte a lui Mihai cel Mare;*

Viața noastră trece ca suava rouă
Cînd speranța dulce ne surîde nouă.

3 — Scena din nuvelă are loc, prin urmare, înainte de asaltul general al Griviței, din 30 aug. 1877, soldat cu cucerirea redutei. Amănuntele topografice date de Duiliu Zamfirescu sînt inexacte, căci adevărata situație a întăriturilor turcești nu putea fi *văzută* din tabăra românească. Cînd va scrie *în război,* pe baza documentației relativ precise din lucrarea lui Th. Văcărescu, *Luptele românilor tn rezbelul de la 1877* (voi. I-II, 1886-1887), scriitorul va prezenta lucrurile mult mai exact.

FURFANȚO. TREI NUVELE

Editura „Alcalay", 1911, „Biblioteca pentru toți", nr. 680.

Alt volum alcătuit pentru colecția fostă a lui Miiller, din producția unei perioade lungi de un deceniu și jumătate, lăsînd în afară cel puțin patru lucrări de oarecare amploare, schițele: *în carantină, Cu bilet circular, Badea Cîrfan la Roma* și nuvela *Două case potrivite.*

E limpede că, de data aceasta, scriitorul operase o selecție, ceea ce nu făcuse în cazul volumului precedent, unde-și adunase mai tot ce putea fi socotit nuvelă sau schiță apărută (cu excepția *Drumului greșit).* Fapt e că volumul e superior celuilalt, aparținînd întru totul genului nuvelistic, prin toate trei lucrările — reportajele și schițele de genul *Singurătății* sau *Vînătorii de vulpe,* pentru care avusese mai multă îngăduință în 1895, fiind acum înlăturate sever la alcătuirea volumului.

Volumul e tipărit ca și celălalt, în condiții grafice proaste. Are 80 p. întregul sumar figurează în ediția prezentă.

p. 333 FURFANȚO

Conv. lit., XXXIV, 11, nov. 1900.

Variante

p. 337, r. 32 — în volum replica lipsește. Textul s-a stabilit după *Conv. lit.*

p. 345, r. 30 — ca dintr-o feerie. *îi venea să cînte și să se ducă.* îi venea să cînte... *(Conv. lit.).*

Scriitorul a dorit nuvela drept un pretext hazliu, în jurul căruia să brodeze cîteva tipuri — hotelierul, vagabondul etc. — intr-o intrigă banală. Mica rață provincială, care e fiica hotelierului, nu putea să nu fie atrasă de mirajul bețivanului pitoresc și misterios Furfanțo. atît de straniu în peisajul tîrgușorului; dincolo de acest final, autorul n-a mai intenționat altceva („Iată o noveletă, *Furfanțo.* Eu am făcut mare haz scriind-o. Hai să meargă în lume cu noroc". Scris, către Titu Maiorescu din 8 aug. 1900), dar curios, tocmai finalul s-a lovit de rezistența criticului, adept al unor încheieri limpezi, de tip clasic,

eventual cu o oarecare morală. Aşa înţelegem din răspunsul autorului, nu iritat, ci suplicator, cu bonomie contrariată. „Domnule Maiorescu, lăsaţi-1 aşa (pe *Furjanţo,* n.n.). închipuiţi-vă că am rupt vreo 4 pagini în care se întîmpla tocmai ceea ce doriţi d-voastră, adică: italianul lua pe fată şi devenea proprietarul celor 2 pogoane de vie de la Mînăstirea Dealului, pe care le cultiva minunat. Ei bine, le-am rupt! Cum se poate să nu ne înţelegem noi asupra unui lucru ce mie mi se pare aşa de evident?

Novela mea nu zice că Furfanţo nu şi-a deschis prăvălie la Tîrgovişte. Şi-a deschis prăvălie sau s-a făcut podgorean — cum vrea cititorul" (scris, din 10/23 aug. 1900).

Se pare că Maiorescu înţelesese lucrurile într-o direcţie, am spune, clasică: italianul a ales, între vin şi dragoste, pe cea din urmă — de ce atunci, întreba criticul, expresia *„per Bacco" ?* — care ar indica opţiunea pentru produsul ocrotit de Bachus. în acest caz, sugerase el, ar trebui spus nu *„per Bacco"* ci *„per Venere",* Venera fiind zeiţa dragostei. Dar o expresie de acest fel nu există! exclamă Duiliu Zamfirescu, care explică apoi că sensul formulei sale nu se referă la vin, ci spune cam ceea ce comunică românescul „cum se poate, domnule 1" sau „ei, a dracului fată", adică o mirare, o surpriză, o simplă exclamaţie fără implicaţii mai adînci. „Zău, domnule Maiorescu — insistă cu dezolată stupefacţie scriitorul — lăsaţi-1 aşa. Cel mult schimbaţi expresia de la sfîrşit *per Baceo* în ceva cam aşa: «che destino !» sau «cosa faccio adesso?» («ce mă fac eu acum!», n.n.), care să lămurească mai bine pe cetitorul român".

Neînţelegerea criticului — aflat în timpul acestei corespondenţe la Reichenhall, în Austria, lîngă Salzburg — ne rpare în adevăr surprinzătoare şi, cu toată revenirea lui, precizînd că n-a avut în vedere o înlocuire a zeului vinului cu zeiţa dragostei, nu putem să ne mirăm îndestul de finalul pe care îl cere nuvelei. E drept că scrisorile respective nu ni s-au păstrat, dar din replica scriitorului deducem cu limpezime obiecţiile lui Maiorescu. Esenţa lor consta în a limpezi ce s-a petrecut pînă la urmă cu cei doi îndrăgostiţi din nuvelă, adică la fel ca în cazul lui *Alessio.* Duiliu Zamfirescu rezumă astfel pretenţiile criticului: „Rămîne acum să se ştie dacă este mai firesc — estetic firesc — să se însoare terre â terre, sub năşia autorului, sau să rămînă aşa în vînt, chinuit de gîndurile dragostei". Poziţia sa proprie, ca şi în cazul celălalt şi ca în cazul romanului *Viaţa la ţară,* era să lase o anumită nelămurire asupra finalului. „Ceea ce vreau eu, autorul, este să turbur sufletul cetitorului. I-am dat un tip de beţiv sentimental, un semiascet, cum sunt toţi oamenii stăpîniţi de o patimă: beţivii, jucătorii de cărţi, şi cum mai sunt apoi geniile: născocitorii mari, filozofii adevăraţi etc. Cînd aceştia sînt prinşi de împrejurări în lanţurile amorului, par a se deştepta dintr-un vis lung spre a trece la un act de voinţă violentă: căsătoria, sau aşa ceva.

Eu am voit de astă dată să aduc autoironia beţivului pînă la marginea dragostei. Asta este operaţiunea sufletească interesantă. Că ia pe fata hangiului, sau n-o ia, e un fapt, un fapt, şi numai Thomas Grandgrind vrea fapte şi iar fapte".

Argumentaţia scriitorului e convingătoare şi de neînţeles e numai de ce criticul a stăruit în opinia sa — scriitorul părea, la un moment

dat, să-şi ceară el scuze, că argumentaţia din scrisoarea lui Maiorescu era „aşa întoarsă" (scris, din 18/31 aug. 1900). Finalul actual al nuvelei este deci altul decît cel dorit de autor, care a adaos ceva — nu ne putem da seama de proporţie — în sensul celor cerute de critic. „Nu sunt convins de necesitatea lungirei ce propuneţi, stăruia el, tot mai dezarmat; totuşi vă voi asculta, încredinţat cum sunt pe cale aprioristică de limpeziciunea vederii d-voastre estetice. L,âsaţi-mi foile cîteva zile încă, şi vă voi trimite pe Furfanţo *cu famelia".* Cele „cîteva zile" devin trei sâptimîni şi, la 5/18 sept. 1900, manuscrisul nuvelei pleacă spre *Conv. lit.* cu încheierea glumeaţă din partea autorului: „Şi iată schiţa sfîrşită, aşa cum aţi dorit: duduca de la Vaslui e satisfăcută." („Duduca de la Vaslui" era un fel de etalon caricatural junimist pentru moralitate: ce-i plăcea „duducăi de la Vaslui" era în limitele admise de principiile unei conduite austere şi cam înguste; ce nu, era prin definiţie imoral. Personajul avea o legendă cu oarecare temei real: o vasluiancă mustrase *Convorbirile* din primii ani pentru că ar fi prea generoase cu pasajele licenţioase, ameninţînd cu refuzul revistei pe viitor. Creangă, Caragiale, Pogor erau cei mai îndîrjiţi în a o face pe puritana „duducă" — desigur numai în adunările Junimii — să se cutremure. Plimbîndu-i criticului prin faţa ochilor imaginea „duducăi de la Vaslui", fie şi în glumă, scriitorul îl acuza pur şi simplu pe critic de îngustime !)

„Clarificarea" soartei celor doi îndrăgostiţi, deci adaosul, trebuie să constea în discuţia finală dintre Furfanţo şi Mitu hotelierul, în urma căreia rezultă viitoarea căsătorie şi mutarea proaspeţilor însurăţei la vie — exact aşa cum evitase iniţial scriitorul, dacă va fi fost adevărată declaraţia lui din scrisoarea datată 10/23 aug. 1900.

Este interesant că nuvela aceasta se mişcă spre direcţii practicate mai puţin de Duiliu Zamfirescu; ea a plăcut criticului care, un an mai tîrziu, o citea într-un cerc de doamne (scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Titu Maiorescu din 10 dec. 1901), iar în 1905 îi solicita o colaborare *„ă la «Furfanţo»"* pentru numărul festiv, de 40 ani, al *Convorbirilor* (notă de mîna lui Maiorescu pe scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu din 8/21 nov. 1905).

Se pare că aceasta se explică mai ales prin discuţiile purtate de scriitor şi critic în decursul anilor, cînd numele personajului central din nuvelă a devenit un fel de simbol pentru omul pur sufleteşte, sentimental cu timiditate şi cu explozii neprevăzute. Romanul *Anna,* în care se punea problema revenirii Transilvaniei în hotarele fireşti, îşi propunea să arate că în acest pămînt românesc „va fi locul «Furfanţului» idealist" (scris, către Titu Maiorescu din 15/28 dec. 1905), adică al oamenilor însufleţiţi cu dezinteresare de idei înalte. Personajul n-are în nuvelă această semnificaţie; el şi-a dobîndit-o numai în convorbirile directe ale celor doi !

în perioada la care se referă nuvela şi mult timp apoi, era obişnuit ca hotelurile să rezerve mereu aceeaşi cameră unora din clienţii simandicoşi, cum sînt cei pe care-i aşteaptă stăpînul hotelului „Patria". Ghica (e vorba de Dimitrie, nu de Ion, scriitorul) fusese de nenumărate ori ministru, la fel Tachi (Constantin) Giani, Constantin Olănescu-

Pană — unii liberali, alţii conservatori — ca să nu mai vorbim de Brătianu, mai sigur I.C., poreclit „vizirul", dar puţind fi şi fratele său, Dimitrie. Pricina unor atari vizite la Tîrgovişte era, se înţelege, propaganda electorală — dar hotelierul exagerează, desigur, pentru că aceştia nu veneau în oraş toţi în aceeaşi zi de alegeri, şi nici nu stăteau prea mult dacă ar fi venit.

1 — Nu e foarte clar la ce operă se referă hoteli rul, în afară de *Traviata.* Probabil e vorba de *Lakme,* în transcriere eronată la *Conv. lit.,* păstrată şi în volum.

2 — *Laiotă-vodă.* Numele indică aici o perioadă nedecisă, foarte veche, ca şi Ciubăr-vodă, de exemplu; Laiotă Basarab, pus de trei ori de Ştefan cel Mare pe tronul Munteniei, nu era însă de neam ţigănesc, nici nu e clar ce legătură avea cu ţiganii, care să justifice aluzia din nuvelă la „negreaţă" personajului.

P. 348 SPRE COTEŞTI

Conv. lit., XXXVIII, 7-9, iul.-sept. 1904.

Variante

p. 361, r. 10 — ... mîngîiere. Era *atîta răcoare,* atîta miros... *(Conv. lit.).*

Lucrarea are un vizibil caracter memorialistic: micul Iancu e o icoană a copilăriei autorului însuşi; conu Dumitrache Teodorescu, la rîndul său, e izvorît din aducerile-aminte despre unchiul său după tată, chiar cu acest nume: Dumitru — cărturar subţire. în articolul *O piatră în baltă (Conv. lit.,* XLIII, 6, iun. 1909) avea să spună despre el: „Unchii mei, adică proprii fraţi ai tatălui meu, Gheorghe şi Dimitrie, se întorceau la 1842 din Germania şi Francia după 15 ani de studii...". El se îngropase însă de tînăr la Coteşti, unde avea o oarecare proprietate, cu vie, cam aşa cum se arată în nuvelă, şi rămăsese holtei pînă la bătrîneţe. Amănuntele biografice privind familia nu sînt însă exacte, Iorgu Teodorescu, care ar ţinti spre Lascăr Zamfirescu, tatăl scriitorului, nu avea chiar 11 copii, ci numai şase, iar un al şaptelea murise de mic; scriitorul însuşi, în măsura în care el era modelul lui Iancu, era primul, n>i al şaptelea copil — deci ceea ce rămîne esenţial e atmosfera. Totuşi, un detaliu absolut exact: Zamfireştii, aşa cum se spune în schiţă despre Iorgu Teodorescu, aveau o anumită deformaţie la nas, — vomerul era puţin strîmb — nesesizabilă pentru un neprevenit. O semnala fiul lui Duiliu Zamfirescu, şi el diplomat şi prozator, Alexandru-Duiliu Zamfirescu. în fragmentul de roman despre Deduleşti (vezi voi. II al prezentei ediţii, p. 633), cei trei fraţi, care pornesc evident de la modelele reale — Lascăr, Dumitru şi Gheorghe — aveau şi ei „nasul cam strîmb", ca eroul schiţei *Spre Coteşti.* Pasiunea ciudatului şi singuratecului Dumitrache Zamfirescu pentru hrisoave era reală, aşa cum e şi în imaginea sa din schiţă, cînd îi povesteşte copilului despre boieriile ţărilor române. Din păcate, toate documentele adunate de el şi care, poate, ar fi făcut mai multă lumină şi în încurcata genealogie a scriitorului însuşi, s-au distrus în timpul primului război mondial.

Informaţia cu privire la un uichi, bunic sau străbunic comis, trebuie privită în primul rînd ca un fapt literar şi foarte cu rezervă sub raportul exactităţii biografice stricte.

Calea străbătută e de la Focşani la Coteştii apropiaţi, drum de vreo 8 km, la mijlocul căruia e Milcovul.

Nu e exclus ca schiţa să fi fost scrisă chiar la Odobeşti, în şederea de o lună din iun.-iul. 1904, cînd imaginile anilor de demult îi vor fi populat nopţile, şi poate se va fi întîmplat ceva cu unchiul Dumitru, care să fi prilejuit calda evocare.

Duiliu Zamfirescu începea să se simtă îmbătrînind, detaşat de multe ale tinereţii („Parcă de la un cîrd de vreme încep să mă simt uşurat de povara nevoii de a iubi... Să fie acesta semnul pozitiv al declinului, sau aurora unei liberaţiuni sufleteşti definitive?" — îi scria lui Maiorescu la 22 aug./4 sept. 1904, adică exact cînd apărea lucrarea) şi sub imperiul acestor reverii melancolice copilăria începea să-i devină o mîngîiere tot mai frecventă.

0 astfel de stare explică formule din nuvelă ca: „Era parcă în lucruri un înţeles de libertate patriarhală", „noima unor lucruri în care se ascundea farmecul trist al singurătăţii româneşti" etc, care definesc nu percepţiile micului erou al schiţei, ci sentimentele complexe ale autorului însuşi, totdeauna cuprins de astfel de melancolii cînd se întorcea în ţară.

1 — în afară de „strîmbarea" nasului, şi cel de-al doilea amănunt careVl lega pe unchi de nepot, dragostea pentru cai, era reală. Lui Duiliu Zamfirescu îi plăceau mult caii — şi-a adus o pereche de armăsari pur-sînge din Italia, în 1906, şi de la aceştia s-a ajuns la conflictul din 1913 cu colonelul Stratilescu, în urma căruia s-a petrecut ruptura definitivă cu Maiorescu (vezi nota la poezia *Primăvara,* ed. prezentă, voi. I, p. 582).

2 — *Ecoul Putnei* nu trebuie luat neapărat ca un ziar real: în *Ecoul* focşănean din 1880 scriitorul publicase o poezie, exista un alt ziar focşănean *Putna,* tot la 1880, *Ecoul V.rancei* apărea chiar pe cînd se scria schiţa. Deci, numele poate fi o contaminare din mai multe.

3 — Sînt primele versuri din poezia lui Grigore Alexandrescu, *Cîinele soldatului,* dar scriitorul nu le foloseşte exact, căci în original soldatul e rănit „în războaie", nu „în bătaie", cum zice Duiliu Zamfirescu — de altfel mai firesc pentru cazul din schiţă, pentru care, probabil, le-a adaptat.

4 — înălţimea băiatului — mai scund decît grîul — şi faptul notat anterior că încă nu mînase caii, ne ajută să datăm oarecum momentul cînd a putut avea loc întîmplarea reală: e la o vîrstă de tot fragedă, de pildă pe la zece ani, cel mult doisprezece, deci, prin 1868 — 1870, cînd copilul nu depăşise şcoala primară, din care îşi aminteşte numaidecît cartea de citire cu lecţiile de „intuiţie" (ştiinţele naturii), despre insecte, păsări, plante etc.

5 — Un moş Ioniţă a existat sigur între ascendenţii scriitorului, anume Ion (Ioniţă) Lascar, om învăţat, prieten cu domnitorul Moldovei, Ion Sandu Sturdza; documente (M\tre 1806 şi 1829 îl pomenesc în Focşani, el e tatăl doctorului Anastase Lascar, cel prin care s-a

păstrat versiunea descendenţei familiei din împăraţii Lascarizi, de la Bizanţ şi Niceea. Ioniţă era frate cu străbunicul scriitorului; Tache Teodorescu nu se ridică însă pînă spre Lascarizi, deşi are şi el pasiunea hrisoavelor şi a genealogiilor nobile, ca şi modelul său din realitate, unchiul Dumitru Z. Poate că Dumitru Zamfirescu se mîndrea şi el numai cu titlurile ce vor fi fost sigure în familie, cele autohtone, şi nu aspira la origine porfirogenetă, dar restrîngerea la rangul de comis poate fi o sugestie literară amintitoare a ambiţiei nobiliare a scriitorului însuşi. Oricum, pe Duiliu Zamfirescu îl preocupa acum serios chestiunea ascendenţei, pe care o va aborda direct în 1909, In cadrul discuţiilor iscate de Discursul de recepţie la Academie, *Poporanismul în literatură.*

p. 362 PETRICĂ I

Conv. lit., XXXIX, 1, ian. 1905.

Din nov. 1900, aceasta este prima nuvelă propriu-zisă publicată de scriitor — cu excepţia schiţei *Spre Coteşti,* terminată cu puţin înainte — deci poate la *Petrică* se va fi referit, atunci cînd îl vestea pe Maiorescu că „îmi umblă prin cap o novelletă" (scris, din 10 dec. 1901), dar care înainta greu, din cauza romanului *îndreptări* şi a studiului operei lui Leopardi, a încercării de a traduce din Machiavelli (scris, din 29 ian./11 febr. 1902). Deci, nuvela s-a aflat pe masa de lucru a scriitorului cel puţin patru ani, ceea ce explică micul fast cu care-o prezintă spre publicare şi urgenţa pe care-o solicită.

Trimiţînd-o la *Conv. lit.,* scriitorul se scuza faţă de critic că nu-i mai scrisese de mult (de fapt, de trei luni): „Ca ţăranii cari n-au fost de mult la biserică şi vin în ziua de Sfîntul Ilie cu mere, ca să-i ierte Domnul — vin eu la d-voastră cu novela alăturată" (scris, din 18. nov. / 1 dec. 1904) şi solicită apariţia ei chiar în numărul pe ianuarie următor. Maiorescu i-a îndeplinit cererea, nu pentru că nu ar fi avut observaţii ca altădată — dimpotrivă, a avut, şi chiar de esenţă — dar pentru că în această perioadă Duiliu Zamfirescu respecta tot mai puţin recomandările criticului. în fond, finalul nuvelei este apropiat acelora din *Alessio* şi *Furfanţo,* atît de insistent recomandate de critic spre modificare. Indicînd o apariţie apropiată, scriitorul strecura delicat dar ferm că nu are de gînd să accepte observaţii — ceea ce Maiorescu a înţeles exact! Dar se constată aici o trecere a scriitorului spre formule nuvelistice diferite de a sa anterioară, *Petrică* apropiindu-se de *Microbul* lui Brătescu-Voineşti, apărută cu peste un deceniu mai înainte în *Conv. lit.* (XXVII, 8, 1 dec. 1893). Lumea e, în fond, aceeaşi din *Momentele* lui Caragiale, dar nuvela e o replică tragică a acestora. Scriitorul se îndepărta tot mai mult de atmosfera romantică a unora din nuvelele anterioare *(Alessio), in* favoarea crîmpeielor autentice de viaţă, lipsite de idealizările din romane *(Viaţa la ţară, în război).* Se pare că tocmai acest lucru i-1 reproşa Maiorescu în scrisoarea de răspuns, apreciindu-i cam acru nuvela, ceea ce prilejuieşte o replicăv destul de' dură din partea lui Duiliu Zamfirescu, care apără realismul, cu argumente clasice: „Dacă n-aş fi scriitor, adică un om cu nevoi şi ticuri (citeşte: sensibilitate, încredere în propria realizare literară, conştiinţă de sine etc, n.n.) aş ceda la tot, pentru a mă ridica

în atmosfera caldei d-voastre scrisori. Dar sunt plin de păcate, în acest sens că tot ce stă acolo (în novelă) e scos din însăşi alcătuirea mea sufletească, în care aşa s-au oglindit oamenii aceia şi nu altfel. Şi cînd cineva crede că oglinda e bună, îndreaptă frizura, iar nu oglinda.

Prin urmare, pentru a răspunde pe rînd propunerilor d-voastră, nu pot scoate pe trivialul «hai sictir» şi «hai stir»; nu admit suprimarea cuvintelor «totul este transformare etc», «masa unui electron de hidrogen» şi nici fracţiunea pedantă $\frac{\quad}{30.000.000}$. Acestea sunt elucubrări cari au o logică în mintea beţivului, şi caracterizează atît tipul în sine cît şi neputinţa creatoare a multor capete româneşti".

în continuare, Duiliu Zamfirescu declară o preţuire superioară a gusturilor şi părerilor criticului, dar se desprinde subţire de concluziile acestuia faţă de literatura sa şi respinge un număr de propuneri ale lui Maiorescu, admite altele, anume acelea privind expresii neologistice sau abstractizări, în favoarea unor formulări mai neted româneşti. TJn complim r t făcut mai departe criticului — „La toate mai am de adăogat că bunicul (adică T.M., care dobîndise o nepoată, n.n.) se îmbătrîneşte pe sine prea mult" — este compensat cu un fel de avertisment că, totuşi, maturitatea scriitorului însuşi trebuie avută în vedere de critic cînd îi face recomandări ca unui novice: „...se îmbătrîneşte pe sine prea mult şi uită că Ianinei (adică lui Duiliu Zamfirescu însuşi, n.n.) i-a crescut de mult păr alb." Ceea ce se asociază perfect cu reproşul că Maiorescu încerca sâ-1 împingă spre idealizările practicate în adolescenţă de autorul lui *Conu Alecu Zăgănescu* şi al *Locotenentului Sterie,* acum partizan al unui realism mult mai aspru, mai aproape de proza curentă a vieţii.

„Mai am apoi de adăogat — şi asta cu oarecare părere de rău — că d-voastră aveţi aerul de a nu găsi în romanele şi novelele mele decît pe gentilul poet de acum 25 de ani. Eu socoteam că de atunci încoace am creat oameni reali, români mai cu seamă, şi că în novela de faţă interesul nu stă atît în atingătoarea istorioară a întîlnirii tînărului cu fata tenorului, ci mai cu seamă în înfăţişarea unui grup de oameni reali, în cari viţiul, talentul şi poezia se contopesc atît de curios, spre a întocmi cadrul în care au trăit mulţi scriitori români de acum 25 de ani, Eminescu şi Caragiali, spre a nu cita decît pe cei mai de seamă — cadru prin care eu m-am strecurat şi pe care d-voastră nu l-aţi cunoscut de loc. Balalanschi a existat; Năiţă de asemenea; tenorul cred că există şi astăzi; Petrică de asemeni, poetizat de mine. Dacă vă pot interesa vi-i citez. Ştiu că adevărul istoric, în romane, nu trăieşte decît dacă e verosimil şi scris cu talent. Asta-i astal

Orcum, lăsaţi pe Petrică să ia guturaiu pe răspunderea mea!" {scris. 28 nov./11 dec. 1904).

Posibilitatea identificării personajelor nuvelei n-o mai avem, sau nu e atît de lesnicioasă, dar sugestiile scriitorului că a pornit de al un cadru real, în care s-au mişcat Eminescu şi Caragiale, şi chiar el însuşi, sînt preţioase, ca şi informaţia — ştiută de altfel de noi, dar care ne apare ca o imputare adusă lui Maiorescu — că acesta n-a cunoscut în profunzime şi în datele lui cele mai autentice, mai specifice, universul în care au circulat şi de elementele căruia s-au impreg-

nat principalii noştri scriitori de la 1880. A existat, deci, sugerează Duiliu Zamfirescu, şi nu fără un anume reproş, un sector — de loc secundar — în viaţa scriitorilor din jurul lui Maiorescu, de care criticul a rămas totdeauna departe. Ceea ce se potriveşte bine cu imputarea asemănătoare a lui Caragiale, în seria de articole de după moartea lui Eminescu : *In Nirvana* (1889), *Ironie* (1890) şi *Două note* (1892).

Cu toate acestea, atmosfera nu e doar cea de la 1880 — 1885, la care se referă scriitorul în corespondenţa către Maiorescu. Nu numai prezenţa radiului descoperit la 1898, mută întîmplarea după 1900, dar existenţa unui critic literar profesionist, frecventator de bodegi e caracteristică momentului 1900. E o contaminare a două epoci, o translaţie în timp a boemei de la 1880 — 1885, cînd se petrecuseră oarecare schimbări în viaţa acestei lumi, dar nu fundamentale, deşi sensibile pentru ochiul lui Duiliu Zamfirescu, cunoscător al celei mai vechi.

1 — *Almaviva* este contele îndrăgostit din comediile lui Beaumarchais, *Nunta lui Figaro* şi *Bărbierul din Sevilla,* aduse pe scena operei de Mozart şi Rossini.

2 — Să fie oare aluzii ale lui Duiliu Zamfirescu la cunoscutele apostrofe ale celor trei prieteni, Caragiale, Delavrancea şi Vlahuţă, care-şi adresau astfel de apelative? „Ţaţa" era porecla scriitorului satiric D. Teleor (1858 — 1920), prieten cu toţi trei şi în special cu Caragiale. Chiar dacă de la astfel de modele a pornit, Duiliu Zamfirescu a creat şi alte înfăţişări, profesiuni, chiar caractere eroilor din nuvelă. în orice caz, însă, anumite apropieri ale acestora cu oameni reali, negreşit că au putut fi făcute în epocă.

3 — Năiţă formula aici, sumar, principiul enunţat de Lavoisier — pe care-1 va contesta la fel de pătimaş, peste cîteva clipe — după care în natură nu au loc pierderi sau sporuri cantitative de materie, ci, numai transformări, mutaţii. Dar personajul simplifică şi vulgarizează, nu numai din cauza vinului, ci a superficialităţii lui de gîndire, căci curînd el va prefera pe alchimişti lui Lavoisier.

Cît se ştia despre *radium* la data cînd Duiliu Zamfirescu îşi scria nuvela — radiul fusese descoperit la 1898 de Pierre şi Mărie Curie — era destul ca să zdruncine în mintea lui Năiţă bazele moderne ale chimiei, puse de Lavoisier, şi să-1 întoarcă la alchimişti; în adevăr, ideea că radioactivitatea radiului generează heliu, adică transformă radiul în heliu — cum înţelegea personajul — semăna cu teza alchimiştilor după care „piatra filozofală" poate preface piatra în aur. La începutul secolului au fost chiar oameni de cultură care au crezut că radiul este, de fapt, tocmai piatra filozofală rîvnită 1

O MUZĂ

„Cultura Naţională", 1922.

Este al doilea, în ordine cronologică — primul e *Viaţa la ţară* — dintre volumele proiectate de autor să apară în seria editurii „Cultura Naţională", înfiinţată în 1922 şi aflată sub conducerea literară a lui Marin Simionescu-Rîmniceanu. înscriind între primele sale apariţii opera lui Duiliu Zamfirescu, editura celebra pe cel din urmă scriitor mare din generaţia de la 1880 — căci Slavici, absolut ultimul dintre ei, era atunci înconjurat de o zonă glacială, ca urmare a atitudinii sale din timpul războiului, cînd continuase să creadă în steaua imperiului habsburgic. Duiliu Zamfirescu apărea epocii ca fiind „de nimeni tăgăduit, cel mai mare poet şi scriitor ce-i mai rămăsese (literaturii române, n.n.) în viaţă" — după cum se spunea în necrologul publicat în *Conv. lit.*

Moartea prematură a scriitorului, la începutul lui iunie 1922, a făcut ca el să nu-şi vadă cu ochii nici un volum, din această serie, dar trei din ele sînt considerate ca pregătite de el — între acestea *O muză.*

Sumarul se bazează — aşa cum s-a arătat şi în nota asupra volumului prezent — pe proza publicată în *Convorbiri,* după apariţia volumului *Furfanţo. Trei nuvele* (1905). Exceptînd romanul *Anna* — cea de-a doua jumătate — şi schiţa *La sorţi,* toată proza *literară* a scriitorului dintre 1905 şi 1922 se află adunată în volumul *O muză.* în rest, *Convorbirile* îi publică un număr de eseuri sub formă de *Scrisori romane* (iulie 1907), mai multe articole şi cuvîntări festive — despre Tolstoi (aug. 1908), Costache Negri (iul. 1912), Eminescu (iun. 1914), Discursul de recepţie la Academie (oct. — nov. 1909) şi apoi două ample lucrări polemice despre poezia modernistă (ian. şi apr. 1916).

Completarea volumului, destul de firav sub raportul numărului de pagini, a fost făcută prin includerea unei bucăţi de seria *Amintirilor din cariera diplomatică,* pe care o publicase anterior într-un almanah, *Citiţi-mă.* Astfel constituit, şi fără să păstreze ordinea în care lucrările au apărut în revistă, volumul a fost constituit, fără să ştim exact dacă sumarul este alcătuit chiar de Duiliu Zamfirescu, sau doar de

editorul său. E de presupus, însă, că anumite sugestii din partea scriitorului au existat.

Partea cea mai importantă a volumului constă în cele trei capitole de *Amintiri din cariera diplomatică,* al căror început fusese făcut în *Prefața* ediției a IV-a a *Vieții la țară,* în 1914. Această prefață era memorialistică autentică scrisă după toate regulile genului; evocările din *O muză* sînt schiță propriu-zisă, adică proză literară. Nu se poate înlătura comparația între *O partidă în trei* și *Două case potrivite,* publicată fără semnătură în 1899; poate chiar că, publicînd-o pe prima din cele două în altă parte decît în *Conv. lit.,* voia să evite prezența în aceeași revistă, fie și după douăzeci de ani, a unei schițe cu un subiect, oricum, echivalent. în orice caz, se poate afirma fără teamă, că memorialistica practicată, fie în formele clasice ale genului, fie sub forma literaturii, ocupa centrul activității de prozator a scriitorului, în ultimul său deceniu de viață. O intensă necesitate de a se explica, de a-și lămuri sieși și urmașilor drumul străbătut, lumea cu care venise în contact, persoanele de oarecare notorietate sau anonime cu care-și încrucișase drumul, îl fac să dea memorialisticii atenția cea mai mare. Judecind bine, chiar în volumul anterior, *Furfanțo,* două din nuvele sînt sublimări memorialistice: *Spre Cotești* și *Petrică.* De seria lor ține oarecum *O partidă în trei.* între manuscrisele rămase după moartea sa, aflăm un început de capitol din seria *Amintirilor din cariera diplomatică,* intitulat *Castelul Gallese;* apoi, o dată cu anul 1914 începe seria de memorii saint-simoniene, concepută ca o cronică a României din ultimii cincizeci de ani, și din care s-au realizat doar cîteva portrete (I.I.C. Brătianu, Al. Marghiloman, Vintilâ Brătianu, D. A. Sturdza), un început de relatare despre căsătoria prințului Ferdinand *(Drama de la Veneția)* și alte cîteva pagini.

Celelalte schițe ale volumului *O muză* reprezintă fiecare cîte o direcție nouă posibilă în proza lui Duiliu Zamfirescu, de la satiră pînă la proza alegorică, fără însă ca scriitorul să insiste în vreuna din ele. Examinîndu-le de la distanță, sîntem tentați să conchidem că autorul lor își verifica din cînd în cînd disponibilitățile, își încerca instrumentația și se mulțumea cu atît. Literatura propriu-zisă parcă nu-l mai satisfăcea. Poate că aceasta și era starea lui sufletească, de vreme ce un filon altădată activ în sfera literară — nuvela — pare să se descarce acum numai în proza operativă a articolului de ziar și a pamfletului, iar corespondența, ca formă a literaturii de confesiune și a meditației prompte în actualitate, se convertește în memorialistică, adică se întoarce spre trecut, destinată însă deopotrivă să iasă la iveală într-un viitor incert — sau să se piardă pentru totdeauna în anonimat.

Dacă activitățile la Ministerul de Externe, la Comisia europeană a Dunării și la Camera Deputaților, desfășurate de scriitor după 1906, sînt cele care au săvîrșit această prefacere — atunci și Duiliu Zamfirescu aparține seriei de energii împuținate și stoarse, adică primejduite în zona literaturii și întoarse către politică, în care ceea ce au adus efectiv n-a compensat cîtuși de puțin ceea ce a pierdut viața spirituală a poporului prin îndepărtarea lor de activitatea literară.

P. 381 JOHN JAMES

Conv. lit., XLIX, 9, sept. 1915.

Personajul central din nuvela de față și din celelalte două următoare a avut o existență reală și a fost unul dintre cei dintîi prieteni apropiați ai scriitorului la Roma. Latura autobiografică este prin urmare neîndoielnică, dar nu poate fi contestată o doză bună de literaturizare. O mărturie despre John James, avem în caietul de însemnări *Varia,* început o dată cu primele momente ale stagiului roman. Nota respectivă e de prin 1890 — deci *după* ce diplomatul-poet american nu mai era la Roma. E o fișă caracterologică în care, deși numele e altul decît cel din nuvelă — Charles în loc de John — îl descoperim pe capriciosul și inteligentul american. Iată în întregime acest text:

„Cine poate să-mi spuie exact care este cea mai mare cauză a nenorocirii sufletelor mari?

Eu aveam un prieten de aproape, om sănătos, cu minte pătrunzătoare, cu talent, pe care l-am studiat un an și jumătate ca să prind firul enigmei vieții lui. Era american. Colabora la mai multe ziare și publica romanuri. Iubise pe o femeie care murise, ceea ce nu-1 împiedeca de a iubi pe altele. Pornise din Filadelfia la New York, dus de dorința de a cunoaște lume nouă. După cîțiva ani știa pe dinafară tot orașul. Stărui pe lîngă guvern să-1 trimită în Europa. Veni la Roma, în diplomație.

După un an îi era dor de America.

în lume era vorbăreț, glumeț, flecar chiar, și cînd se întorcea acasă doar cît nu plîngea de urît. Făcea curte femeilor cu un tact și o sîrguință nespusă. Cu cît natura femeii era mai originală, cu atît dragostea lui dura mai mult — și vice-versa. Juca cărți, și la-nceput credeam că acesta era izvorul nefericirilor sale, fiindcă nu era bogat și pierdea. M-am încredințat însă că nu era jucător. Cînd făcea o cunoștință nouă, devenea copilăros de bun. Cînd punea o haină făcută de curînd, îi scînteiau ochii de plăcere; după aceea o zvîrlea și dacă n-ar fi avut altele să le schimbe, poate că nu s-ar mai fi uitat în oglindă. Cetea mult și judeca drept și, ce e mai rar, se judeca drept pe sine. Avea o mare slăbiciune de Shakespeare, pe care-1 știa pe dinafară.

— Bine, Charles, îi ziceam cîteodată, ce ai de ești așa de nenorocit?

— Nimic; ceea ce ai și d-ta. Hamlet trăiește în toți oamenii.

Eu cred că amicul meu trăiește în toate naturile alese. Esența firii noastre este *Viitorul,* și naturile poetice, pasionate de trecut, nu sînt decît urmăritori violenți dar neputincioși ai viitorului, cari, prin tendința puternică a idealului către real, se agață de umbrele trecutului care singure au forme spre a-și adăpa setea dorului de a descoperi. Căci în ordinea morală nimic nu se creează. Totul se observă, se leagă și se descoperă. De aceea toți idealiștii mari sunt nenorociți și, în general, cei ce se ocupă cu științele pure, fericiți. Propriu vorbind, numai aici se creează.

Deci viitorul imediat se duce către viitorul imediat. Viitorul imediat pentru viața zilnică este *curiozitatea* sau *îndoiala:* femeia asta care-ți Surîde blînd și te privește cald, oare să fie ca toate femeile? și, deși ca idee cunoști spița foarte bine, ca fenomen pe dînsa nu o

cunoşti. Viitorul te cheamă, te duci la el şi cînd îl vezi că e asemenea cu ceea ce tu cunoşti, durerea înşelăciunii e mare. Procesul acesta se urmează repede şi în toate ramurile. Aşa cu cărţile, aşa cu noile cunoştinţe, aşa cu călătoriile.

Acesta e cuvîntul pentru care naturile ca şi lucrurile ne atrag. Şi fiindcă originalitatea este o raritate în toate sensurile, tot acesta este cuvîntul pentru care, fără ştire-ne, sîntem nefericiţi".

Txtu' e datat: *Roma, 2 oct. 89.*

E de semnalat şi partea de filozofie finală, în care recunoaştem multe din constatările pe care le vom Intîlni în poeziile ulterioare acestei însemnări.

Vom sublinia că începutul la imperfect: „aveam un prieten" — arată că legăturile lui Duiliu Zamfirescu cu modelul lui John James au fost scurte, ele au durat un an şi ceva după sosirea scriitorului nostru la Roma. Curînd apoi, americanul nu mai era acolo. Deci, atît întîmplările din această schiţă cît şi din *0 muză* (exclusiv povestirea lui XJgo della Rdvere) pot fi situate exact în intervalul mai 1888—oct. 1889 şi, ţinînd seama de datele cuprinse în text, de rezerva oarecum distantă în care se păstrează scriitorul, încă novice faţă de ceilalţi eroi — reali şi ei — ai lucrării, e mai probabil că faptele s-au petrecut în 1888.

Despre acelaşi personaj este vorba şi într-una din scrisorile către Titu Maiorescu: „De cînd sunt la Roma am un prieten, coleg, foarte plăcut băiat, care din cînd în cînd se cam întrece cu vinaţurile... Trebuie să va spui că e un cap luminat, scriitor în ţara lui (America), fire dreaptă, iubitor de femei, caraghios — un om bine echilibrat, în afară de capitolul băuturii. Din fericire nu i se întîmplă des să bea." Conturîndu-i un portret aproape identic cu cel din caietul *Varia,* Duiliu Zamfirescu indică un număr de ciudăţenii ale personajului său, de loc vinovate, mai mult acte gratuite, fără urmări, săvîrşite sub semnul vinului.

Portretul e, aşadar, identic, indicînd un personaj de o mare mobilitate în gîndire şi comportament, un pasionat, un artist, însă componentele profilului sînt aproape toate altele decît în *Varia,* şi adunate spre a configura un om care, după opinia lui Duiliu Zamfirescu atinge condiţia talentului, nu şi pe a geniului: John James rămîne un om plin de talent, nu însă un geniu. Descoperim mai jos, notate, manifestări ale acestui om care întruchipează talentul, sau simptome care, pentru Duiliu Zamfirescu, diagnosticau talentul: „Iată ce fenomene regulate bag de seamă. Cînd începe a se-ncălzi bine, comentează pe Shakespeare, pe care-1 ştie pe dinafară, şi înjură pe nemţi. După ce s-a chirchilit, devine trist, negru la gînduri, oftează, vrea să umble pe jos. într-o seară a trebuit să fac jurul Romei, afară din ziduri, de la Porta del Popolo pînă la Porta Pia; altfel se ducea singur şi-1 dezbrăca vreun borfaş. Mergînd, tace, şi numai cînd şi cînd îi răsare în minte cîte un fapt singuratic. Bunăoară: îţi aduci aminte ce diamante avea ducesa d'Aosta în trandafirii de la sîn? sau: era să mă înec acum un an la Venezia. Apoi, cînd urcă scările, se opreşte regulat la aceleaşi nimicuri: bunăoară vede întotdeauna o literă care, în loc de a fi N regulat, H e greşit, din numele unui chiriaş, sau detalii fantastice, precum e umbra unui personagiu desenat pe peretele camerei sale, care umbră i se pare că seamănă cu logodnica Iui. De aci începe a rosti

o elegie în versuri de Ed. Poe, şi apoi, pe calea asta, improvizează, cu părul vîlvoi, cu ochii umezi şi geme.

Concluzia este că pentru mine excitaţiunea în genere şi în particular excitaţiunea alcoolică, la temperamente nervoase, devine o putere creatoare, prin faptul că conştiinţa prinde adîncul detaliilor, iar fantezia le colorează într-un mod particular. Şi mai departe, mă întreb dacă lucrul acesta nu este comun mai tuturor *talentelor.* Zic *talent,* iar nu *geniu* într-adins, fiindcă geniul cred că se exercitează cu de la sine putere" (scris, din 20 — 21 oct. 1889).

Iată un subiect care va gesta încet în conştiinţa scriitorului, ajungînd să fie trecut pe hîrtie abia după un sfert de secol şi mai bine.

Totuşi, legăturile dintre ei par să se fi menţinut — nu ştim în ce fel, dar probabil numai prin corespondenţă — căci, dintr-o scrisoare a scriitorului către fiul său mai mare, Alexandru-Duiliu, din ianuarie 1921, aflăm că D i iu Zati firesc i v nisî p; Coasta de Azur, spr^ a asista la înmormîntarea celui ce fusese eroul nuvelelor lui, John James (aici îl găseşte telegrama cu ştirea morţii fiului său mai mic, Lascar, în urma unui duel). La această dată, însă, toate cele trei nuvele cu John James erau scrise şi publicate. Poate că personajul urma să figureze şi în alte pagini memorialistice ale scriitorului, căci spiritul lui de meridional — deşi american — îl captivase pe Duiliu Zamfirescu, a cărui fire se modelase mai curînd după tiparul nordic, apropiat firii lui Maiorescu. (în continuare, dintre multele nume proprii, vom da explicaţii numai acelora care nu sînt destul de clare din precizările autorului însuşi, sau acelora care au o importanţă deosebită).

1 — Socoteala scriitorului include şi cei trei ani de stagiu în minister, unde gradul era în adevăr acela de ataşat de legaţie, însă concret munca sa era mai curînd de funcţionar, decît de diplomat.

2 — Familia Lebaudy, devenită bogată prin marile distilerii de zahăr, avea să-şi cîştige adevărata celebritate prin Paul Lebaudy, marele constructor de dirijabile, care a şi făcut prima traversare a canalului Mînecii, în 1910. La data cînd se întîmplă cele povestite în schiţa lui Duiliu Zamfirescu, familia nu era vestită decît prin atracţia pe care-o exercitau imensele ei averi.

3 — O altă familie celebră, care dăduse Franţei mai mulţi pictori în sec. XVII-XVIII. Duiliu Zamfirescu se oprea, după cum se vede, la acele nume de diplomaţi, care vorbeau contemporanilor şi prin alte rezonanţe ale familiilor respective. în orice caz, memorialistica sa nu urmărea să fie doar o cronică a vieţii diplomatice romane.

4 — Duiliu Zamfirescu are în vedere pe Leopold al II-lea, rege al Belgiei între 1865 — 1909, posesorul unei uriaşe bărbi pătrate, neobişnuită la monarhii acestei ţări.

5 — Chestiunea celor două limbi oficiale, care şi azi provoacă fricţiuni secesioniste în Canada era şi atunci la ordinea zilei. Vorbind o „franţuzească de pe timpul lui Rabelais", ministrul canadian sugera implicit că el favoriza partida franceză, atribuind francezilor descoperirea şi colonizarea Canadei. în adevăr, aceasta s-a petrecut chiar în timpul lui Rabelais. Dar Duiliu Zamfirescu face, se pare, o confuzie de date: Laurier (Wilfrid) a fost prim-ministru numai după 1896, nu

la 1888 — 1890. E şi firesc, de altfel, ca un prim-ministru să nu ia masa la restaurantul-pensiune al tinerilor diplomaţi de pe Via Sistina, ci cu totul la alte localuri, de pildă la cel indicat chiar de scriitor, „faimosul Hotel du Quirinal".

6 — Navigatorul francez *Jacques Cartier* (1491 — 1557), trimis de regele Francisc I, în 1534, să caute un drum nou spre Indii, dar mai la nord de cel descoperit de spanioli, a poposit pe coastele Canadei, pe care le-a cercetat în alte două călătorii. Lui i se spune „descoperitorul Canadei", dar Duiliu Zamfirescu îl numeşte numai cuceritorul ţării, întărind teza ostentativă a lui Laurier, după care Canada ar fi în primul rînd franceză — deşi primul european care a pus piciorul aici, la cinci ani după descoperirea Americii, este veneţianul Jean Cabot, mort în 1498, un an după ce atinsese ţărmurile viitoarei Canada.

7 — Paragraful conţine multe aluzii care trebuie „traduse", pentru a se înţelege intenţiile scriitorului în redactarea memorialisticii sale, plină de subtile referinţe la persoana sa. Astfel, cei doi „tineri de viitor" erau secretari de ambasadă cum era el însuşi, şi tot la Roma, însă ei nu fuseseră uitaţi de foştii lor şefi, aşa cum păţise Duiliu Zamfirescu cu Al. Lahovary, Nicolae Pleva, chiar cu Maiorescu, care nu-l aduseseră în ţară ci îl menţinuseră în posturi diplomatice subalterne. Această situaţie o are în vedere formularea: „Pe lîngă netăgăduitele lor merite personale, o mînă de noroc i-a urcat de timpuriu la înălţimi la care alţii ajung tîrziu sau niciodată" I Duiliu Zamfirescu aparţinea categoriei cu „niciodată" 1

8 — Pe de altă parte, referirea la secretarii de ambasadă conţine sugestia că aceştia sînt de fapt sufletul misiunilor diplomatice — iar Duiliu Zamfirescu fusese ani la rînd în acest post, la Roma, Atena, Bruxelles şi din nou la Roma. Dar aluzia cuprinde şi o doză bună de ironie: scriitorul nu se socoteşte şi pe el însuşi să fi fost „un tînăr de viitor", de vreme ce nu pătrunsese în politica de partid, internă, ci rămăsese diplomat subaltern — nici măcar şef de misiune.

9 — Nici referirea la Palazzo Cafarelli (Via Condotti, 61) nu e fără aluzii: în acest mare palazzo, unde locuiau mulţi ambasadori, a stat şi Duiliu Zamfirescu, dar nu ca şef de legaţie, ca ceilalţi, ci datorită faptului că socrul său, Antonio Allievi, mare financiar, îi aranjase acolo reşedinţa. Nici pe calea aceasta, deci, scriitorul nu-şi socotea reuşitele pe măsura meritelor, la nivelul foştilor săi colegi, ajunşi miniştri de externe sau prim-miniştri, în timp ce el n-a fost pînă la 1915, cînd apare schiţa, nici şef de misiune diplomatică, necum şef de departament în ţară sau şeful unui întreg cabinet ministerial!

10 — Puterile „cam decoltate" cu care Biilow — cancelarul, nu feldmareşalul Karl von Biilow, învinsul de la Marna — făcea „un tour de valse" erau alianţele căutate în grabă de Germania, în primii ani de după 1900. Cancelar, Bernard von Biilow (1849-1929) a stabilit o bună înţelegere de exemplu cu Marocul, respingînd o ofertă a Angliei, cu care se afla în concurenţă în problema coloniilor. Practic, datorită politicii lui, Germania s-a trezit în preajma primului război mondial cu relaţii proaste cu toţi vecinii europeni.

11 — „Anglomania" privită ca o probă de mare sobrietate în cele lumeşti, se opunea desigur caracterului licenţios al istorisirilor înşirate de tinerii diplomaţi, constînd în cancanuri şi aventuri — adevărate — din lumea mare romană, asemănătoare celor din celebra lucrare a lui Boccaccio.

12 — *Quadrupla înţelegere* din perioada 1915 era alianţa politică şi militară realizată în timpul primului război mondial de „Tripla înţelegere" (Franţa, Anglia şi Rusia) împreună cu Italia, care părăsise „Tripla Alianţă" cu Germania şi Austro-Ungaria.

13 — *Madame Angot* este un personaj popular, satiric la adresa unor femei ridicule, cu obiceiuri învechite. Compozitorul francez A. Charles Lecocq (1832 — 1918) a scris o apreciată comedie, *Fata doamnei Angot* (1873), care cucerea toate scenele Europei în perioada pînă la 1900 şi chiar după aceea. Scriitorul o cunoscuse încă de la Roma şi Bruxelles. La noi, compania de operetă G. Carussy încă o mai juca în 1914, la „Grădina Blanduziei" (pe str. Academiei, colţ cu Doamnei), sub titlul *Fata mamei Angot,* deci era proaspătă în mintea contemporani lor.

14 — *Vasco de Gama* este numele celebrului navigator portughez (1469? —1524), descoperitorul drumului spre Indii prin sudul Africii, pe la Capul Bunei Speranţe. Probabil că tocmai „speranţa" legată de amintirea marelui portughez 1-a făcut pe compatriotul său diplomat de peste patru secole să dea numele său cîinelui-curier amoros!

15 — Prinţul *Alexandru Gorciahov* (1798 — 1883) fusese şeful diplomaţiei ruse timp de 26 ani, devenind vestit prin politica sa de după războiul Crimeii (1856), care avusese şi pentru noi urmări deosebite. Scriitorul îl va menţiona şi pentru perioada războiului din 1877.

16 — Lordul George Leveson Gower, conte *Granville* (1815 —1891), de trei ori ministru de externe al Angliei, în perioada cînd Gorciakov conducea diplomaţia rusă.

17 — *Manzoni,* Alessandro, poet şi prozator italian romantic (1785 —1873); I *promessi sposi (Logodnicii)* este lucrarea sa cea mai importantă, roman istoric a cărui acţiune se petrece la începutul sec. al XVII-lea, în timpul războiului de treizeci de ani, fiind o cronică a Lombardiei între 1626 — 1630. Romanul cunoscuse o excepţională râspîndire în perioada Risorgimentului şi a luptei pentru independenţa Italiei, şi era încă lectura preferată şi la sfîrşitul de secol, de aceea romanticul John James nu putea să n-o cunoască.

18 — *Prerafaeliţii* erau contemporani cu apariţia romanului lui Manzoni; fondatorul curentului „confreria prerafaelită" (1847) era poetul şi pictorul englez Dante Gabriel Rossetti (1828 — 1882), italian de origine, care preconiza întoarcerea la arta sănătoasă, realistă şi naturală, la arta „primitivă" a înaintaşilor lui Rafael.

19 — Spania „teroriza lumea" în timpul celor doi mari regi, Carol Quintul şi Filip II, ale căror domnii au acoperit, numai ele, spaţiul dintre 1516 şi 1598, adică peste opt decenii din întreg secolul al XVI-lea. Acum imperiul spaniol are cea mai mare întindere şi putere. Trecerea de la „prerafaeliţi" la „Spania" o face John James prin aso-

ciaţia de idei declanşata de conceptul *energie omenească.* Prerafaeliţii căutau forţa activă, brută, pe care Rafael o va domina prin spiritualitate — în timp ce Spania simboliza şi ea forţa, autoritatea, voinţa. Efectul e de ordin strict literar şi e de discutat dacă el aparţine în adevăr personajului real John James, sau e o invenţie a scriitorului.

20 — Diego Rodriguez de Sylva y *Velasquez* (1599 — 1660), cel mai celebru pictor din şcoala spaniolă, portretist renumit, reprezenta în tabloul *Las Meninas,* cinci fetiţe, tovarăşele de joacă ale copiilor regelui — acesta e sensul termenului, ceea ce ar fi un echivalent, pentru copii, a ceea ce sînt domnişoarele sau doamn le de onoare pentru regină. Aluzia lui John James e dură dar şi spirituală: spaniolii despuiaţi de colonii de către americani — cum au şi fost! — trebuiau să păstreze numai amintirea marilor artişti şi a gloriei lor de odinioară.

21 - Teologul şi filozoful francez Pierre Abelard (1079- 1142), îndrăgostit fanatic şi nefericit de tînăra Heloiza (1101-1164), fiică a unui canonic, şi ea cuprinsă de pasiune asemănătoare pentru Abelard. Ambii au devenit simboluri ale dragostei puternice. Pentru a sugera intensitatea acestui sentiment la o tînăra dintr-o epocă mai nouă, Jean Jacques Rousseau (1712 — 1778) şi-a intitulat un roman: *Julie ou la nouvelle Heloîse* (1761), care a devenit una dintre cărţile reprezentative ale romantismului, de care e captivat John James.

22 — Aluzia e a lui Duiliu Zamfirescu, nu a lui John James: chelneriţa Măria ar fi mai bună diplomată decît miniştrii de specialitate de la Bucureşti! Părere pe care scriitorul o avea de mult, nu numai în ce-l priveşte pe D. A. Sturdza, deţinător multă vreme al departamentului, dar şi pe alţii care se perindaseră pe la Externe | Trecerea asupra Peninsulei Balcanice a aprecierii de proastă diplomaţie e de fapt menită să sublinieze aluzia, nu s-o şteargă.

23 — Numele familiilor romane citate erau „cît lumea de mari", pentru că aveau secole vechime, dăduseră peninsulei papi, conducători de cetăţi, mari constructori de palate celebre, cu uriaşe colecţii de artă — deci se afirmaseră în viaţa politică şi în cea spirituală deopotrivă.

24 — Pilulele „Pink" erau o invenţie faimoasă în sec. XIX, un preparat medical despre care creatorul său afirma că vindecă toate bolile. Era „panaceul" rîvnit de alchimişti, ironizat însă de umoriştii secolului, care denunţaseră, alături de savanţi, iluzia sau escrocheria, însă celebrul doctor Pink făcuse o mare avere pînă să se dovedească falsul.

25 — *Tereza de Brunswick* şi sora sa, Josephine, au fost două din amorurile lui Beethoven, cam o dată cu marea sa dragoste care a fost Giulietta Guicciardi (şi căreia i-a dedicat celebra *Sonata lunii,* menţionată de Duiliu Zamfirescu în ciclul *Viaţa la ţară, Tănase Scatiu).* Se pare că Terezei i-a închinat marele compozitor celebra sa scrisoare adresată „iubitei nemuritoare".

26 — *Modane* este ultima staţie de cale ferată pe teritoriul francez, a liniei care vine din nordul Franţei şi trece în Italia, prin Torino, Genua şi apoi pe coasta vestică a peninsulei. Aceasta e calea terestră cea mai directă între Paris şi Roma.

27 — *New York Herald* era unul din cele mai vechi ziare americane, fondat în 1835 de James Gordon Bennett (1795 — 1872), celebru gazetar. De aproape jumătate de secol el apare sub titlul *New York Herald Tribune;* în epocă era ziarul cel mai citit, de informaţie şi reportaj.

28 — *Mount Vernon,* localitate în statul Virginia (S.U.A.), unde se afla proprietatea lui George Washington (1732 — 1799), cel. ce a dobîndit independenţa ţării sale şi a unificat-o. La Mount Vernon intra, biruitor, faimosul preşedinte, la sfîrşitul anului 1783, şiaicise retrăgea în toiul marilor victorii politice, trăind modest şi echilibrat. Pre iul propus, trebuind să fie cîştigat de John James, ca să devină *şi* el bogat, era deci simbolic, urmînd să releve frumuseţea alternării vieţii publice cu aceea simplă, de cetăţean modest.

p. 397 O PARTIDĂ ÎN TREI

Alm. *Citiţi-mă,* I, 1921.

Mormonii, adică „sfinţii", sînt adepţii unei religii fundate în 1830 în S.U.A. de către Joseph Smith, „profetul", cu împrumuturi din creştinism în primul rînd, dar şi cu inspiraţii din alte religii orientale. O întoarcere la practica apostolilor, cu exaltarea accentuată a ritualurilor mistice creştine şi în cadrul unei ierarhii riguroase, face din .secta mormonilor, restrînsă aproape numai la continentul nord-american, un fel de mişcare, mai mult decît o religie. Sub urmaşul lui Smith, numit Young (1852), mormonii decretaseră, după modelul islamic, poligamia, care avea să fie suprimată abia după patru decenii (1890). Sensul subtitlului : „John James contra mormonilor" relevă ideea că, în cele din urmă, eroul şi-a biruit tentaţia egală spre cele două frumoase partenere, părăsind nu numai pe una din ele, ci pe amîndouă.

1 — *Hephaistos* era zeul focului şi metalelor la greci (la romani: Vulcan); poemul lui John James era deci simbolic, iar aluzia scriitorului e ironică, deoarece zeul locuia sub pămînt, în timp ce eroul poemului se apropia de soare.

2 — În schiţa anterioară, personajul se interesase dacă poeţii români scriau pe pietre sau pe frunze de porumb (în loc de papirus); creditele sau ajutoarele pentru săpun şi batistă sînt de acelaşi calibru şi indică o replică satirică dată de scriitor prin John James spiritului american şi ignoranţei americane, care neagă civilizaţia în orice punct *3L* globului.

3 — Pasiunea lui Duiliu Zamfirescu pentru cai era, cum s-a mai arătat, reală, nu o simplă figură de stil. La întoarcerea în ţară, în 1906, el îşi adusese o splendidă pereche de pur-sîngi, din cauza cărora avusese conflictul cu colonelul Stratilescu, în 1913 (vezi nota la poezia *Primăvara,* ediţia prezentă, voi. I, p. 582).

4 — *Pagliacci — Paiaţa,* este drama lirică a compozitorului italian Ruggero Leoncavallo (1858 — 1919), reprezentată prima oară la Milano (1892). Referirea la această operă e numai pentru replica ce va urma: „Siamo tutti pagliacci..." Paralelismul dintre situaţia lui John

James şi cea reală a eroilor operei, din primul ei act, apoi cea din spectacolul actului al doilea, dă de înţeles mai curînd că în schiţa lui Duiliu Zamfirescu avem de-a face cu multă invenţie literară, nu cu o relatare autentică din viaţa eroului, acesta, desigur, om real.

5 — John James face aluzie la moartea soţiei proprii, frumoasa Evelina, din schiţa anterioară, dar şi soţia lui Duiliu Zamfirescu, Henriette (născută Allievi), murise în 1906. Poate că o dulce aluzie strecoară autorul şi la situaţia sa proprie, de închinător de versuri erotice unei tinere de 20 de ani (vezi ed. prezentă, voi. I, nota la voi. *Pe Marea, Neagră,* p. 521), destul de apropiat de John James. De aici ambiguitatea formulei utilizate de american. De unde şi exclamaţia personajului: „Toţi sîntem paiaţe".

6 — Duelul dintre scriitor şi John James se poartă asupra ipostazelor extreme ale dragostei: cea nefericită, prin Romeo, care sfîrşeşte prin moarte în tragedia lui Shakespeare, şi cea fericită, prin Dante, care, căutînd-o pe Beatrice, o află în Paradis, identificlnd-o cu adorarea divinităţii.

Scriitorul însuşi, la această epocă, avea tot o opinie tragică despre amor; opoziţia pe care o face lui John James („Amorul, în esenţa sa, este bucurie, nu durere"), descinzînd din tezele *Symposionului* lui Platon, este de ordin strict literar. Nu e prima oară, de altfel, cînd în lucrările sale literare Duiliu Zamfirescu argumentează puncte de vedere exact opuse convingerilor şi stărilor sale intime.

7 — Discuţia are deci loc după război, căci atunci se putea vorbi despre un Duiliu Zamfirescu trecut prin politică. Dacă e aşa, atunci toată întîmplarea capătă şi alte sensuri; la data care rezultă prin acest raţionament, John James putea să aibă peste 60 de ani, cam ca şi Duiliu Zamfirescu. Pasiunea lui pentru Luciana Dagonet, femeie măritată dar tînără, să fie o aluzie ocolită la situaţia scriitorului şi el îndrăgostit la 60 de ani de o tînără? Dar, mai înainte, se spusese că întîlnirea tîrzie avusese loc la 15 ani după mesele de la restaurantul de pe Via Sistina — iar acesta era menţionat pentru perioada 1890. Oricum, e multă literatură în schiţă şi puţină biografie curată.

8 — Luigi *Boccherini* (1743 — 1805), compozitor italian, autorul unor cuartete, cvintete, sonate, a unui *Menuet în la major* la care se face aluzie aici şi care e menit să sugereze o nobleţe de comportări, un spirit aristocratic în stilul rafinat de curte din sec. XVIII.

9 — înainte de a fi colecţie de artă, Luvrul, celebrul palat parizian, a fost secole la rînd palat al regilor Franţei. Scriitorul evocă epocile marilor recepţii cu dans, la care se potrivea ritmul *Menuetului* lui Boccherini.

10 — *D-ra de la Valliere* este Louise de la Baume Le Blanc, ducesă de la Valliere (1644 — 1710), favorita lui Ludovic al XlV-lea, una din frumuseţile celei de-a doua jumătăţi a sec. al XVII-lea, celebră prin eleganţa, distincţia şi gustul ei ales în materie de artă. Scriitorul creează un cadru rafinat scenei, pentru a o opune decadenţei moderne, în primul rînd americane, de care-1 detaşează pe eroul schiţei, şi prin

frumoasa femeie şi prin cardinal, descendent al celebrei familii care-a construit nu mai puţin alesul palat Chigi din Roma.

11 — Izbucnirea scriitorului împotriva dansurilor moderne din preajma celui dintîi război mondial e destul de singulară, şi mai mult fapt literar şi ea — Duiliu Zamfirescu nefiind, de exemplu, un adversar al muzicii de jazz, în care vedea o artă de viitor.

12 — în adevăr, mitologia ni-1 arată pe Enea ca pe fiul zeiţei Venus, de aceea John James pare să se înşele cînd se referă la o îmbrăţişare pasionată imaginîndu-şi o scenă de acest fel între Venus şi Enea, deci între mamă şi fiu. însă el avea dreptate din alt punct de vedere, căci Venus era zeiţa dragostei şi îmbrăţişările ei erau cele mai pline de dragoste.

Referirea ulterioară la Didona, fiica regelui din Tir, fondatoare a Cartaginei, este posibilă — iar sugestia a două femei care-1 iubesc pe Enea e în spiritul dragostei bivalente a lui John James. Deci totul e literatură sau literaturizare, a lui John James ca şi a lui Duiliu Zamfirescu. Nu putem transforma episodul in fapt biografic !

13 _ *Junona — Hera,* zeiţa căsătoriei, soţia lui Zeus-Jupiter, duşmănea pe troieni pentru vina de a fi fost nedreptăţită, după opinia ei, de către Paris, care a atribuit Afroditei mărul aruncat de zeiţa certei, Discordia, cu inscripţia: *„pulcherrimae"* — celei mai frumoase. John James se opreşte, după cum se vede, la un moment al concilierii posibile între cele două zeiţe, care urmăresc deopotrivă sâ-1 căsătorească pe Enea cu Didona — deci, în realitate şi în visul lui John James, pe acesta cu doamna Dagonet I

P. 414 O MUZĂ

Conv. lit., LI, 11, nov. 1919.

Sensul biografic al nuvelei este dublu: unul direct, clar, determinat de prezenţa autorului însuşi în ceata de vizitatori ai încîntatelor locuri din jurul golfului Napoli; al doilea, mult mai discret, rezultînd din povestirea poetului Ugo della R6vere, unul dintre convivi. Tinînd seama de faptul că acesta este şi autor al unei poezii, că schiţa se referă la o situaţie foarte asemănătoare—chiar prea asemănătoare ! — cu un episod trăit de Duiliu Zamfirescu însuşi, avem motive să presupunem că autorul a făcut, într-o mare măsură, o transpunere în peisaj italian a unei situaţii proprii din ţară. Ugo della Rdvere este, mai mult decît alte personaje cu existenţă atestată istoriceşte, prezente în lucrările lui Duiliu Zamfirescu, proiecţia autorului însuşi. Povestirea sa, pusă sub semnul probei pentru a dovedi cîţi erau „scelerați" dintre cei de faţă, evocă printr-o subtilă suită de aluzii un episod destul de asemănător al scriitorului însuşi, dragostea sa tîrzie pentru tînără numită de el Malvina, într-una din poeziile pe care i le închină în volumul său *Pe Marea Neagră* (vezied. prezentă, vol.I, p. 521). Aşa cum s-a arătat la locul respectiv, destinatara acestei frumoase flori tomnatice ivite în grădina poetului, era cu mult mai tînără decît el, diferenţa de vîrstă fiind dublă faţă de aceea care-1

împiedică pe (^ella Rdvere să răspundă sentimentelor Marianei d'Astuni. Nuvela are deci adresă; episodul respectiv, care a slujit de sursă povestirii lui della Rdvere, continua încă nedecis în momentul cînd se scria nuvela, ceea ce arată că Duiliu Zamfirescu era cel ce impusese încheierea întîmplării, lăsînd-o în sfera lucrurilor pure, aşa cum şi menţionează personajul: „De cîte ori mă simt singur, sau cînd lumea mă răneşte, sau clnd sunt nedrept — din fundul sufletului ostenit, răsare domnişoara d'Astuni."

Permanenţa aducerii aminte o întîlnim şi în poezia *Malvina, in* termeni asemănători, deşi exprimînd o constatare cu caracter oarecum general :

Cum poţi să spui cu mina ce întinzi,
Atîtea lucruri minei ce cuprinzi,
Şi ce mister e-n toată firea ta,
De nu te poate nimenea uita?

înţelegem că povestirea lui della Rdvere şi mai ales finalul constituie şi un cald omagiu, alături de poezie, ambele întregind, mai puţin istoric-literar şi mai mult poetic, „episodul Malvina".

(În continuare se dau explicaţii numai termenilor care ajută la înţelegerea sensurilor nuvelei.)

1 — Formula: „Marele poet della Rdvere" e, probabil, o ironie ai lui Duiliu Zamfirescu, vizîndu-1 pe el însuşi, nu pe eroul său, căci, dacă a existat un astfel de poet, atunci el nu e printre cei importanţi, îm schimb familia respectivă (De la R6vere) a dat cu secole în urmă figuri faimoase: duci, papi etc.

2 — *Ugolino,* diminutivul dantesc al lui *Ugo,* se referă la TJgolino della Gherardesca, un tiran din Pisa (sec. XIII), aruncat de duşmanii săi într-un turn şi lăsat acolo să moară de foame. Dante a evocat episodul în cîntul XXXIII(penultimul) al *Infernului,* prin povestirea personajului însuşi, condamnat să roadă pentru veşnicie tidva adversarului său, fostul papă Ruggieri degli XJbaldini, care-1 trădase.

3 — Tabloul încîntător al oraşului Sorrento şi priveliştea asupra golfului Napoli sînt de mult lăudate de Duiliu Zamfirescu, între altele în corespondenţa primilor ani de stagiu roman. De ex.: „Natura a făcut o risipă de frumos ca nicăieri aiurea: munte, mare, lumină, verdeaţă, nisip — le-a aruncat în voia întîmplării şi a ieşit o coastă capricioasă, pe un lac limpede, cu o temperatură de-a pururi egală. Portocalii, care poartă pe aceeaşi ramură flori caste şi voluptuoase fructe, sunt simbolul cel mai firesc pentru forma de viaţă ce se trăieşte aici " (scris, către Titu Maiorescu din 11 sept. 1889).

4 — Imagine fixată din anii îndepărtaţi — tot o sărutare, a unchiului, nu a părinţilor, i-a rămas în amintire, amestecată cu suflarea zefirului, în finalul schiţei *Spre Coteşti.*

5 — *Saint-Maurice,* numele multor localităţi în Franţa, dar aici trebuie să fie vorba de oraşul elveţian de pe valea Ronului, în apropierea vărsării în lacul Leman. Staţiune climaterică înconjurată de munţi cu minunate privelişti.

6 — „Donna Niccoletta Grazzioli şi soră-sa donna Elena Rospigliosi" sînt prezente şi în *Vînătoare de vulpe,* dar acolo erau verişoare, nu surori (vezi voi. de faţă, p.306 şi nota, p. 744). La distanţă de trei •decenii aproape după ce avusese loc episodul, scriitorul putea să uite relaţia dintre cele două „donne" romane.

7 — *Luisetta Manara* trebuie să fie o urmaşă directă, sau o rudă .apropiată a lui Luciano Manara, unul din garibaldienii cu care mama soţiei lui Duiliu Zamfirescu, contesa Bonacina-Spini, avusese o corespondenţă bogată în întreaga perioadă 1848 — 1870, aşa cum rezultă chiar din relatările scriitorului: „Închipuiţi-vă c-am găsit cedule şi ordine de surghiun ale poliţiei austriace; un caiet copiat tot de mîna ei, cu scrisori de ale lui Emilio Dandolo, Luciano Manara etc. ; cocarde revoluţionare, programe de întruniri secrete..." (scris, către Titu Maiorescu din 4/16 iun. 1896). De aici şi atenţia deosebită pe care i-o acordă scriitorul în schiţa sa.

8 — „Damblaua" ar fi trebuit s-o lovească, desigur, pe cicălitoarea mătuşă a domnişoarelor d'Alife, care le chema la rugăciune, în loc să le lase în compania veselă a tinerilor !

9 — Lunga serie de nume ale reprezentanţilor protipendadei romane nu mai e nevoie să fie explicată. Familiile respective erau vechi de secole, fiecare cu papi, conţi, duci, mari comandanţi de oşti, navigatori etc. — toţi la un loc arătînd care era mediul în care circula scriitorul nostru în Italia, accesibil lui datorită şi funcţiei diplomatice, dar mai ales înrudirii cu una din aceste familii — Allievi, de dată mai recentă în aristocraţia locului, dar nu cu mai puţine relaţii în rîndurile ei.

10 - *Baldassare Castigione* (1478-1529) este autorul vestitei lucrări *II Cortegiano (Curteanul)* şi modelul lui Rafael pentru o pînză celebră. *II Cortegiano* realizează, sub forma unor dialoguri, un veritabil cod literar al bunelor maniere — de care probabil se simţea nevoie în societatea atît de entuziastă şi neprotocolară a schiţei. La aceste dialoguri imaginate de Castiglione participă, între alţii, tocmai personajele — reale în epoca respectivă — cu ale căror nume se botează pe loc convivii exuberanţi pomeniţi de scriitor: ducele şi ducesa de Gonzaga, scriitorul şi cardinalul Pietro Bembo, poetul satiric licenţios Pietro l'Aretino etc, aşa cum îi notează scriitorul numaidecît. Iuliu al II-lea della Rdvere (1503 — 1513) era în adevăr papă în perioada cînd se scria *II Cortegiano* şi este unul din cei mai importanţi din istoria Italiei, pictat şi el de Rafael.

în prima parte a lucrării lui Castiglione se urmăreşte definirea gentilomului, deci a comportamentului nobil în genere în societate. Paralelismul cu situaţia din nuvelă, unde se defineşte ce e *o muză,* este evident. Della Rdvere vrea să demonstreze — invers decît Castiglione — cîţi din cei de faţă sînt nu gentilomi ci sceleraţi, de aceea, la ripostele tuturor adresate lui Pândola, care îi declarase pe toţi sceleraţi, personajul exclamă cu concluzia din lucrarea celebră a italianului: „Tutti galantuomini!..." — ceea ce este evident o ironie la adresa convivilor.

11 — *Antonio Sangallo,* cu acest nume sînt doi arhitecţi italieni — *bătrînul* (Antonio Giamberti, 1455 — 1535) şi *tînărul* (Antonio Cordiani, 1483 — 1546), nepot al celuilalt. Personajul lui Duiliu Zamfirescu se referă la acesta din urmă, constructorul prim al palatului Farnese, care avea să fie terminat de Michelangelo.

12 — Virgiliu (70 — 19 î.e.n.), este în adevăr mantovan — aşa cura se spune într-un necrolog de monument funerar: „Mantua me genuit, Calabri rapuere („Mantua m-a născut, m-am stins în Calabria"... în satul Andes, azi Fiesole).

13 — Meditaţia lui della Rovere despre fiorii şi vigoarea tinereţii la vîrsta părului alb sînt mai mult ale lui Duiliu Zamfirescu decît ale personajului său: scriitorul era, cum s-a văzut, foarte preocupat de această problemă în perioada cînd compunea schiţa, aflîndu-se şi el în situaţia lui della Rovere, îndrăgostit de o tînără.

14 — Leopardi are mai multe poezii despre lună, căreia i se adresează uneori ca unei femei de care e îndrăgostit şi care e în acelaşi timp detaşată de melancolia poetului:

Ce faci tu, lună, în cer ? spune-mi ce faci,
Tăcută lună?
Râsai şi te tot duci,
Contemplînd pustiurile, apoi te ascunzi.
(Cîntecul de noapte al unui păstor rătăcitor din Asia)

în *Către lună* durerea poetului e vie ca şi a personajului din schiţa lui Duiliu Zamfirescu:

...Chipul tău limpede apărea ochilor mei
înnorat şi tremurător de plînsul
Ce-mi izvora sub gene, de chinuită ce
Era viaţa mea: şi încă şi acuma nu se schimbă,
O, dulcea mea lunăl Şi cu toate acestea îmi place
Să-mi aduc aminte şi să socotesc vîrsta
Durerii mele.

Duiliu Zamfirescu a tradus un număr de versuri închinate lunii de poetul italian — fragmentele de mai sus sînt extrase de altfel din traduceri ale sale.

15 — Franşoise Athenaîs de Rochechouart de Mortmart, devenită prin căsătorie marchiză de Montespan, era una din frumuseţile curţii lui Ludovic al XlV-lea, a cărui favorită ajunge, înlocuind-o pe d-ra de la Valliere (vezi nota la schiţa *O partidă în trei,* voi. de faţă, p. 772).

16 — Mărie de Rabutin-Chantal, prin căsătorie marchiză de Sevigne (1626,-1696), descrisese în corespondenţa sa, de o scînteietoare inteligenţă şi vădind un puternic talent literar, un bogat şi expresiv tablou al epocii, începînd cu moravuri şi oameni, aspecte social-politice şi terminînd cu practicile curente, îmbrăcăminte, decor, mersul vremii etc. Duiliu Zamfirescu îi cunoştea literatura încă din tinereţe.

P. 428 BUŞCĂ

Conv. lit., XLIII, 9, sept. 1909.

Schiţa este singulară în proza lui Duiliu Zamfirescu prin structura ei, cu totul diferită de toate ale sale de pînă acum. Scriitorul era partizanul unor subiecte desfăşurate oarecum după principiile clasice ale genului, adică avînd o intrigă cu un punct clar de pornire, cu o gradaţie, un moment culminant, un deznodămînt mai mult sau mai puţin clar. Disputa sa cu Maiorescu în această direcţie (cu privire la finalul din *Alessio,* la *Furfanţo, Viaţa la ţară),* pornea de la faptul că acesta preconiza, fie o mai precisă explicitare, pînă în ultimele consecinţe, a finalului, fie lămurirea tuturor firelor laterale ale acţiunii, cerinţe cu care scriitorul nu se împăca în egală măsură, şi dacă opera intervenţii in acest sens, o făcea fără convingere. De data aceasta el abordează o formă mal îndrăzneaţă: fragmentul de viaţă fără nimic din canoanele compoziţiei clasice, ci doar surprinzînd un crîmpei autentic, echivalent cu *momentele* — satirice — ale lui Caragiale, dar tratat în tonalitate tragică. Proza de notaţie, proza de atmosferă îl atrăgeau aşadar pe scriitor, şi *Spre Coteşti* în măsură mai mică, iar *Buşcă* în măsură mai mare, reprezintă expresii ale acestei atracţii, ce puteau fi rodnice, dar n-au fost continuate, din păcate, de autor. Literatura lui Sadoveanu, în epocă, începuturile lui Rebreanu vor reprezenta această direcţie, dezvoltată amplu după 1920.

1 — învăţătorul satului, care utiliza rafinata formulă „cei doi cbscuri, Castor şi Poluţie", acordată pentru circumstanţă de semidoctismul lui la universul rural (Castor e şi nume de cîine, Poluţie poate fi la nevoie şi nume de om!), se referea de fapt la cei doi *dioscuri,* Castor şi Pollux. Dioscurii, adică fiii lui Zeus, trăiau nedespărţiţi, slujindu-se deodată de aceeaşi suliţă, încălecînd acelaşi cal etc.

2 — Eroarea de pronunţie săvîrşită de copil are şi o nuanţă ironică la adresa cunoscutei lucrări a lui A. Vlahuţă.

P. 431 LA BUDUIU

Conv. lit., XLV, 11, nov. 1911.

Semnat: *D.Z.*

E păcat că scriitorul n-a stăruit în direcţia pe care o ilustrează această schiţă, de fină pictură a moravurilor, înrudită cu *Momentele* lui Caragiale şi cu toată nuvelistica lumii de periferie urbană, în care se impuneau I.A. Bassarabescu, Al. Cazaban, chiar M. Sadoveanu *(Crîşma lui Moş Precu* etc). în proza lui Duiliu Zamfirescu schiţa are rădăcini vechi: *Archivarul* din prima sa perioadă literară se situează aici. Observaţia fină, umorul reţinut, spiritul critic disimulat într-o ironie subtilă, insinuantă, arată că mai multă insistenţă în domeniul schiţei de acidă pictură a moravurilor unei lumi de mediocrităţi pretenţioase ar fi dus la rezultate remarcabile. în această perioadă însă scriitorul se va lăsa atras de teatru, în celelalte direcţii rămînînd la simple sondări şi exerciţii.

1 — *Spiridonia,* termen încetăţenit pentru a denumi o fundaţi e spitalicească după modelul sau chiar în directă legătură cu cea de la

Iaşi, numită „Sf. Spiridon", creată în 1754. La Focşani, unde începe acţiunea nuvelei, exista o astfel de fundaţie încă de la începutul sec. XIX. „Spiridonia" nu avea bisericile ei proprii, dar în interiorul spitalelor ei funcţionau biserici, cum era cea de la Iaşi, de la care şi-a luat numele aşezămîntul.

p. 437 O CURCĂ ROMANŢIOASĂ

Conv. Ut., XLVI, 1 şi 2, ian., febr. 1912.

Trimisă în două tranşe la revistă, aşa cum a şi apărut, nuvela a prilejuit lui Duiliu Zamfirescu aluzii interesante la propria situaţie. După ce într-o scrisoare către Simion Mehedinţi, redactorul de atunci al *Convorbirilor,* îi ura acestuia, cu antică solemnitate, ca în anul 1912 să înflorească „literatura, cîmpul şi viile" (scris, din 3/16 ian. 1912), cînd îi trimite restul lucrării îl prevenea pe acelaşi să dea textul în buna grijă a tipografului Ciuchi şi avertiza „...să binevoiască a îngriji tiparul, că altfel, în calitatea mea de curcă, îl «ciuehesc»" (scris, din 2/15 febr. 1912). în pronunţia moldovenească: a ciuchi = a ciupi.

Ar trebui deci să înţelegem că descrierea avatarurilor bietei păsări, care îndrăznise să năzuiască spre altceva decît orătăniile ogrăzii, înseamnă o alegorie — e drept, destul de îndepărtată, a propriilor necazuri întîmpinate în ultimii ani. Sub ironia cam bufonă, e necesar să descoperim amărăciunea scriitorului, care se considera pe nedrept lovit de contemporani. Polemica în legătură cu discursul de recepţie la Academie, imposibilitatea obţinerii unei legaţii, pentru o noua misiune diplomatică etc, făceau parte dintre aceste lovituri; vor fi fost şi altele, mărunte, necunoscute nouă acum, de ordin personal.

1 — „Ghazipur, pe malul Gangelui", după cum lămureşte scriitorul însuşi, este o localitate de pe cursul „fluviului sfînt" al Indiei. Dar de ce spune Duiliu Zamfirescu că acolo e originea gintei curcăneşti, care a ajuns în Europa şi Asia venind din lumea nouă, din America?

2 — Pînă la expresia „în restaurantul de la Ploieşti", alegoria nu viza persoane şi întîmplâri reale; aici încep să cadă pietre în grădini străine, prima aluzie fiind la Gherea, care ţinuse restaurantul gării din Ploieşti. Ţinta va deveni clară curînd, cînd va fi menţionată una din lucrările criticului. Gherea fusese restaurator cu trei decenii înainte — dar legenda rămăsese, după cum vedem. Duiliu Zamfirescu se mai războise cu el cu cinci ani înainte, într-o revenire tîrzie cu *Scrisori romane (Conv. lit.,* XLI, 7, iul. 1907), în care adunase un material bogat, pregătit în 1892 cînd publicase în *Convorbiri* studiul — neterminat — despre Tolstoi (aug.-nov. 1892). Ultima parte a studiului rămăsese nescrisă şi tocmai în 1907 se publică un posibil final, sub titlul împrumutat de la romanul *Lydda. Scrisori romane.*

3 — *Neoiobăgia* e titlul studiului lui C. Dobrogeanu-Gherea, apărut cu doi ani înainte (1910). Exemplul cu chelnerii şi ţăranul adormit materializează caricatural tezele gheriste despre raporturile sat-oraş, proletariat-burghezie etc.

4 — „Un articol al d-lui S." o nouă aluzie, de astă dată probabil la H. Sanielevici, şi el socialist în epoca respectivă, şi aflat pe poziţii diferite de ale lui Duiliu Zamfirescu. El fusese campionul ostilităţilor *Vieţii româneşti* împotriva discursului de recepţie *Poporanismul în literatură,* în 1909—1910.

5— „Să trădezi socrii şi Socraţii neamului, ca orice bun poporanist", propoziţia porneşte de la jocul de cuvinte „socri-Socraţi" pentru a ajunge imeciat la vestitul filozof grec, al cărui nume e invocat aici cu sens de dascăl, învăţător, părăsit de discipoli. Duiliu Zamfirescu. vizează desigur pe G. Ibrăileanu, fost socialist în tinereţe şi separat acum definitiv de dascălul său („Socratele" său), pentru a trece de partea poporaniştilor. Să fie oare implicat şi Paul Zarifopol, cunoscutuL critic, al cărui socru era Gherea, dar pe care el nu-1 urma în concluziile lui socialiste?

Un tîrziu răsunet al polemicii, vechi de trei ani — cu poporaniştii — în problema discursului de recepţie la Academie, răzbate oricum aici.

p. 449 UN PUI ŞI UN CĂRĂBUŞ

Conv. lit., XLIII, 3, mart. 1909.

în *Conv. lit.* are drept subtitlu: *Schiţă.*

Graţioasa schiţă e o subtilă prevestire a viitoarelor poezii despre „universul mic" — gîze, păsări — pe care-1 va picta cu dezinvoltură, în curînd Topîrceanu, aflat acum abia la debut. Poetul *Baladelor vesele şi triste* avea să-şi mărturisească de altfel ucenicia într-ale poeziei în' umbra lui Duiliu Zamfirescu şi în admiraţia pentru creaţia sa. poetică.

Emil Gîrleanu publicase recent ciclul *Din lumea celor care nu cuvîntă* (1910), deci motivul era la ordinea zilei. N-ar fi primul caz în care Duiliu Zamfirescu preia modalităţi şi teme abordate de confraţi ai săi mai tineri.

în orice caz, e de remarcat minuţiozitatea şi exactitatea cu care. sînt descrise mişcările puiului de găină, prilejuitoare de meditaţii ironic-mizantropice.

1 — „Lado, n-ai mobile" e un joc de cuvinte al scriitorului: cocoşul urcat pe lada goală, se adresează acesteia, comunicîndu-i plat constatarea... însă de fapt utilizează în pronunţie românească sui-generis. primul vers din vechea arie a operei *Rigoleito* de Verdi: *La donna e mobile.* Apostrofa, aparent nevinovată, a cocoşului — autorul o numeşte „ştrengărie" — rămîne astfel o zdrobitoare acuză aruncată, gintei galinacee june din ogradă, justificînd meditaţia melancolică din final a puiului: „La noi (adică la orătăniile din poiată, n.n.) eşti sigur de tată, de mama niciodată", constatare făcută şi de curca „romanţioasă" din nuvela anterioară.

DIN PUBLICAȚII

P. 455 CELE DIN URMĂ GÎNDIRI ALE LUI WEBER

Lit., I, 10, 23 mart. 1880.

Este cea dintîi scriere în proza a lui Duiliu Zamfirescu, dar un poem în proză. Nuvelele vor urma în curînd: la sfîrşitul aceleiaşi luni, martie 1880, adică la mai puţin de o săptămină, apărea în *Războiul* nuvela *Natalia Anisimova,* din care ne lipseşte începutul, numerele respective ale ziarului (unul sau două) nefiind de găsit pînă în prezent.

După *Levante şi Calavryta* şi *Juan,* care au impus brusc numele tînărului poet, şi după o *Dedicaţie,* pentru mama sa, evocarea lui Weber este un manifest romantic de cea mai pură esenţă. Dar plasticitatea tabloului, asemănătoare sub acest aspect cu cea din poemul lui *Levante* şi nu mai puţin cu cea din *Juan,* ne vesteşte pe realistul viitor, care-şi făcea un program din a picta prin cuvinte. Descripţia interiorului în care suferă Weber pare făcută de un martor ocular — dar ea e imaginară — cel mult dacă autorul a avut în faţă o stampă din acelea care circulau în epocă, fără a fi însă autentică. Oricum, tehnica tabloului de acest fel îl va duce pe scriitor la pictura realistă, dar deocamdată sporea instrumentaţia, care se elabora la noi în anii 1880 — 1882, a simbolismului incipient. Poezia şi proza lui Macedonski avansau tot în această albie, rod al receptării de ambii, fiecare pe cale proprie, a experimentului simbolist european.

Karl Măria von *Weber* murea la Londra, în 5 iunie 1826, în vîrsta de patruzeci de ani. Creatorul operei *Freischutz* (1820) era cunoscut scriitorului nostru din spectacolele trupei italiene pe scena Naţionalului bucureştean.

Dar la ce „umbră" se face aluzie, pe cine visează Weber pe patul de moarte? Am putea să ne gîndim la plăsmuirile sale din *Waldmädchen,* compusă la 14 ani, sau la *Silvana* de la 24 ani, la *Prinţesa Turandot,* anterioară cu un an, sau chiar *Invitaţie la vals,* din 1819, acea nemuritoare istorie fără cuvinte, în care o tînără îşi refuză mai întîi partenerul care-o invită la dans, îl face să sufere, apoi acceptă cu satisfacţie, pentru ca la sfîrşit să se despartă cu aceeaşi tristeţe. Scriitorul vorbeşte însă despre umbră ca „un dulce vis al adolescenţei", ceea ce nu înseamnă, totuşi, că e nevoie să facem neapărat identificări. Scriitorul va atribui lesne unor figuri de artişti, scriitori etc. episoade biografice imaginare: cu Strauss va scrie o nuvelă *(O pagină din viaţa lui Johann Strauss* — ulterior numită *Blaue Donau),* Al. Depărăţeanu devine eroul altei nuvele *(Cum a iubit Depărăţeanu* — ulterior: *Amintiri din vremuri)* etc.

1— Amănuntul dat de scriitor e real: Weber a căzut greu bolnav în 1823, s-a retras la Marienbad pentru mai multă vreme şi tot bolnav a plecat la Londra în 1825, unde se stingea peste un an.

2 — Fotografia pe pian era frecventă în epocă. în legătură cu Duiliu Zamfirescu cunoaştem cel puţin trei astfel de împrejurări. Una e legată de moartea Măriei, sora prietenului său Duiliu Ioanin; portretul ei era Înconjurat de frunze de stejar uscate şi pus pe pian, în casa lui Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, a cărui soţie, Elena, era vară cu scriitorul. O a doua e în nuvela *Amintiri din vremuri,* unde în casa lui Depărăţeanu aflăm o altă fotografie feminină, ornamentată cu frunze de stejar şi aşezată pe pian. A treia e chiar în camera lui Duiliu Zamfirescu, unde se afla, tot pe pian, „portretul d-rei L-, cu fruntea rotundă şi senină ca o marmură, cu ochii prelungi în văzduh, ca şi cînd ar fi vrut să străbată tainele destinului... alături de portretul, în ramă neagră, al unei femei gingaşe, dusă la Corfu, pentru sănătate, de unde nu s-a mai întors." (N. Petraşcu, *Duiliu Zamfirescu,* ed. „Cult. Naţ.", 1929, p. 11).

P. 457 NATALIA ANISIMOVNA

Războiul (dir. H. Grandea), IV, 6-9, 30-31 mart. şi 1—2 apr. 1880.

Deşi nu au putut fi descoperite pînă în prezent numerele ziarului anterioare datei de 30 mart., în care sînt primele capitole ale nuvelei, o includem, totuşi, chiar lipsită de început, cum este, în ediţia de faţă, întrucît este prima nuvelă propriu-zisă a lui Duiliu Zamfirescu. Pînă la data cînd ea apare în ziarul lui Grandea, scriitorul nu mai ştim să fi publicat drept lucrare de proză decît poemul în proză *Cele din urmă gîndiri ale lui Weber.*

Se pare că lipsesc mai multe capitole, în care, după cum se deduce din cursul ulterior al întîmplărilor la care asistăm, făceam cunoştinţă cu eroina, aflam ce împrejurări o aduseseră de la Petersburg la Paris, de acolo în Bulgaria, trecînd poate prin România, de vreme ce drumul spre satul Gavarin (decorul bulgăresc este însă imaginar) îl face în carul unui moş Zgură, desigur român, sau în orice caz întîlnind drumul coloanelor româneşti spre teatrul luptelor la Plevna. Se mai povestea, probabil mult mai scurt, despre Filip Nicoleanu, despre moartea mamei lui, călătoria lui la Paris, descoperirea portretului de la Miinchen — care, cum se va vedea în partea de text de care dispunem, era al frumoasei Elena Furment, pictat de Rubens, şi în care-şi recunoaşte idealul de dragoste pe care şi-1 făurise în închipuirea lui. E clar că se descriau oarecare fapte privitoare la Nicoleanu, sosirea lui la hanul din Gavarin, modul în care ajunsese el să fie desemnat

apărătorul frumoasei femei şi însoţitorul ei oricare ar fi drumurile •ei („Doamnă, am poruncă să vă duc şi să vă apăr, ori pe unde veţi merge"), iar partea de evocare care-1 priveşte e poate numai o retrospectivă.

în orice caz, dimensiunea nuvelei o situează între cele mai ample ale scriitorului din prima perioadă, lîngă *Amintiri din vremuri* şi *Blaue Donau.*

Anisimovna e deci contesă, soţul ei fusese contele T., mort în momentele cînd au loc faptele povestite, ea e cu destul de mulţi ani mai vîrstnicâ decît Nicoleanu, de vreme ce i se adresează cu „copile"; merge la Plevna, probabil sâ-şi caute fratele, pe care îl aflâ mort. E cunoscută la comandamentele militare înalte, misiunea sau scopul ei sînt protejate de armata română.

Vom observa că ortografia textului din ziar mărturiseşte o foarte mare vechime, pe care nu o atestă şi corespondenţa scriitorului în aceaşi perioadă, nici alte nuvele. Transcrierea după o ortografie depăşită s-a făcut deci mai curînd în tipografie, de vreun zeţar bătrîn, nedeprins cu scrierea mai nouă.

1 — Nu ştim cine a fost Virgiliu Cotescu, dar nu putea fi decît un •ofiţer căzut în război, aşa cum e Nicoleanu şi cum va fi Mihai Comăneşteanu, la aproape două decenii după predecesorul său. E de presupus că era din familia foştilor proprietari ai moşiei Coteşti, sat unde sta unchiul Dumitrache, solitarul. Un Alexandru C, mai vîrstnic cu trei ani decît scriitorul, era focşănean de origine, devenind unul dintre pionerii căilor ferate, iar în 1918 chiar ministru, într-un guvern din cele ce s-au succedat cu repeziciune între 1918 şi 1920. Nu este exclusă rudenia acestuia cu destinatarul nuvelei.

2 — în strada Clemenţii (actuala C A . Rosetti) a locuit o vreme scriitorul însuşi, destul de aproape de Piaţa Palatului, deci nu este exclus ca, între participanţii la conclav, să se fi aflat şi el însuşi. Folosirea iniţialelor ar putea da de înţeles că scena, cel puţin aceea din salonul doamnei M., mătuşa eroului principal, a fost reală. însă procedeul iniţialelor era răspîndit în epocă şi Duiliu Zamfirescu îl practica după cuviinţă.

3 — Era la cîrmă guvernul liberal, cu I.C Brătianu preşedinte, la Interne şi la Război, cu I. Cîmpineanu (fiul celui de la 1848) la Finanţe, Eugen Stătescu la Justiţie, P. S. Aurelian la Lucrări Publice, M. Kogălniceanu la Externe şi Gh. Chiţu la Culte — deci cabinetul de război, alcătuit la 3 aprilie, din care plecase gen. Cernat, cînd fusese numit comandant-şef al armatei operative, la 20 august, cedînd cabinetul său lui Brătianu însuşi, şi căruia i se adăugaseră P.S. Aurelian (la 21 aug.) şi Eug. Stătescu (la 23 sept.), primul în locul lui Ion Docan, al doilea luînd interimatul Justiţiei de la Cîmpineanu care rămînea numai cu Finanţele. De ce atunci scriitorul va spune, prin gura colonelului R., că „românii au trecut Dunărea" iar prin meditaţiile lui Filip Nicoleanu că „venea războiul", cînd acesta era început încă din mai, ostilităţile erau declanşate, armata noastră trecuse Dunărea la 20 aug., avusese loc asaltul de la Griviţa (30 aug.) şi acum era asediată Plevna, aşteptîndu-se căderea ei? Probabil că de vină e numai amintirea. Adolescentul, care era Duiliu Zamfirescu la 1877, a încurcat datele la 1880, însă ulterior (începînd cu *Locotenentul Sterie)* va clarifica totul fără greş.

4 — Eroii lui Duiliu Zamfirescu mai apelaseră la celebra *Uvertură în do minor, op. 62,* compusă de Beethoven în 1807, la tragedia *Coriolan* scrisă de Joseph Van Collin în 1804. Lucrarea lui Van Collin poartă numele celebrului erou roman (despre care şi Shakespeare-a scris o tragedie, *Coriolanus)* şi *Uvertura* lui Beethoven de asemenea.

5 — Scriitorul simplifică întrucîtva, dar exprimă atmosfera momentului: războiul nu se ducea, de fapt, pentru Bulgaria, dar pretextul invocat de ţar, pentru a ataca imperiul otoman, a fost represiunea dezlănţuită de turci împotriva creştinilor. în fapt, ţarismul' îşi ducea vechea sa politică a strîmtorilor şi îşi căuta revanşa după războiul Crimeei, iar românii îşi urmăreau consolidarea independenţei.

6 — E demn de subliniat democratismul lui Nicoleanu, de fapt referitor la situaţia celor două clase — nobiliară şi ţărănească — faţă. de războiul de la 1877, nu în principiu-. Şi unii şi alţii aveau *datoria* să participe la război, ceea ce va sublinia numaidecît eroul. Concepţia aceasta va rămîne dominantă la scriitor, ea alimentează romanul *în război.*

7 — La această dată, prin urmare, Duiliu Zamfirescu ştia — din lectură proprie directă, sau din studii — despre Ossian, cunoştea gheaţa septentrională a atmosferei din *Cînturile* ossianice, de unde va. împrumuta numele unei dragoste tîrzii — Malvina, în volumul *Pe Marea Neagră—* şi va alege o suită epică, pe care, inversîndu-i termenii,, o va situa la temelia romanului *Lydda. Scrisori romane.*

p. 467 CELE DOUĂ SURORI

Lit., I, 17, 18 mai 1880.

Alegoria atît de didactic tradusă ne relevă o surprinzătoare convingere intimă a tînărului scriitor: aceea că el este un om dominat de raţiune — el spune: de minte — în timp ce inima — sentimentalitatea — i-a murit. Poza, în sine, e romantică, în chiar această negare a romantismului, şi aşa se voia Duiliu Zamfirescu tînăr. Amintirile contemporanilor ni-1 arată, la această epocă, afectînd un timpuriu scepticism, o melancolie meditativă, pe care el însuşi ni le confirmă în scrisorile sale. Lui Duiliu Ioanin îi vorbeşte despre „răceala spiritului meu" (scris, din 24 iun. 1879) ; Ecaterinei Munteanu, o altă corespondentă din epocă — se pare, rudă apropiată — i se înfăţişează în postură de sceptic sau cinic: „îi priveşti pe toţi, faci ca dînşii sau rîzi de dînşii şi te duci acasă — cînd ai casă — cu un nou strat de nepăsare în jurul inimei" (scris, din 30 nov. 1879). Raţionalismul atît de ostentativ va fi cultivat cu stăruinţă şi, desigur, nu e o întîmplare că îl găsim frecvent subliniat în multe din paginile pe care le scria în. cea dintîi tinereţe, de exemplu în poemul *Juan,* publicat cu două luni şi jumătate înainte de *Cele două surori (Lit.,* I, 7, 2 mart. 1880), unde „îndoinţa" sau „trista îndoinţă" e semnul sub care curge viaţa tînărului romantic — „spăimîntătoarea umbră numită *îndoinţă".* Aceasta e:

zodia tuturor celor care au trecut „prin vîrsta de optsprezece ani", care e şi a autorului în clipa cînd scrie poemul în proză *Cele două furori* — în *Juan* se vindecă de ea prin dragoste, ceea ce în povestea fetiţelor surori nu se petrece.

Dar vîrsta e nestatornică şi, la nici două luni după apariţia poemei în revista lui Macedonski, Duiliu Zamfirescu avea o părere exact opusă cu privire la inimă şi minte. „De cînd trăieşte lumea şi cît o mai fi lume, inima o să fie totdeauna lozinca stereotipă a tuturor veacurilor şi a tuturor societăţilor; o să fie un etern monocord, pe care cei ce nu simt au să cînte fals, iar cei ce simt au să scoată, din această singură coardă, o lume întreagă de note..." (scris, către Duiliu Ioanin, din 5 iulie 1880).

Ascendentul sentimentalului asupra raţionalului este acum atît de total, în concepţia scriitorului, încît, declarînd că tot ce spune a rezultat din propria practică („Aceasta cunosc dintr-o experienţă foarte convingătoare"), nu ezită să înlocuiască raţiunea prin sentiment, să acorde inimii primordialitatea chiar în raport cu mintea, adică exact invers decît în poema *Cele două surori:* „...Iubirea nefiind în carne, nu poate fi în inima pe care ne-o descrie anatomia, deci e mai mult în cap, e mai mult în suflet dacă vrei. Caută să-ţi explici şi tu aceasta cum vei şti: sau mai bine nu mai căuta" — ceea ce echivalează cu recunoaşterea contradicţiei în care se descoperă cufundat cu totul. De ce însă aceste salturi? Sînt ele doar joacă juvenilă şi graţioasă? sînt reale inconsecvenţe ale vîrstei? sînt sincope de gîndire? Cîtuşi de puţin! Sînt crizele unui îndrăgostit fără speranţă — căci, la sfîrşitul scrisorii din care s-a citat mai sus, raţionalistul din poemă şi sentimentalul din scrisoare sfîrşeşte prin a întreba: „Dar biata Eliza?" — Eliza Dănescu fiind fata pe care o iubise şi care se măritase cu altul (vezi şi notele la nuvelele *Blaue Donau* şi *Amintiri din vremuri).* într-o formă ocolită, neconsolatul poet îi comunica fostei sale dragoste că şi-a biruit durerea, că şi-a înfrînt inima. Dacă e aşa, poema *Cele două surori* este prima declaraţie publică de acest fel adresată Elizei; nuvelele citate sînt ulterioare cu cîteva luni sau un an.

P. 471 CĂTRE NATALIA NINA

Lit., I, 20 şi 21 din 15 iun. şi 13 iul. 1880.

Exerciţiul de virtuozitate, constînd în a realiza un madrigal satiric epistolar, i-a reuşit tînărului scriitor, care nu împlinise încă 22 de ani. Fiind prima sa lucrare *integrală* de mai mari proporţii, de care dispunem, şi construită pe o structură epică şi lirică in acelaşi timp, îi vom acorda o atenţie întrucîtva sporită. înainte de scrisorile *Către Natalia Nina* el mai publicase în revista lui Macedonski patru poeme mari, trei poezii de mai mici dimensiuni şi două poeme în proză — o recoltă relativ bogată dacă ne gîndim că *Lit.* avea un format redus şi pagini puţine. Noua publicaţie îi acorda un credit mare, pe care tînărul poet era ispitit să-1 exploateze copios. Experimentul e evident în toată această primă fază de la *Lit.*

Schiţa debutează ironic şi continuă tot aşa. Natalia nu era un nume care să displacă scriitorului, de vreme ce-1 dăduse eroinei primei sale nuvele, *Natalia Anisimovna,* apărută în mart.-apr. în *Războiul,* şi destinatara trebuia să fi ştiut acest lucru căci trebuie să presupunem o destinatară reală! Scenele rememorate sînt şi ele întoarse ironic, de la umbrela deschisă inutil în faţa apei — care venea de jos, nu de sus! — pînă la excesiva, probabil, folosire a parfumului „Ylang-Ylang" („Un ulcior de Ylang-ylang, care vă făcea un duş de parfum") şi de aici la visul cu „nasul de marionetă" al eroinei. Un madrigal invers — â rebours — lăsînd deschise şi toate căile unei posibile acceptări de către destinatară a graţioaselor piruiete simili-amoroase, dar şi creînd rezervă prudentă, anticipat ironică şi amuzată, în cazul cînd avansurile prezumptivului îndrăgostit n-ar fi înţelese sau primite. Exerciţiul literar e în ironie şi în puţinele descripţii flegmatic-romantice; în rest e un joc fin de inteligenţă, demonstrînd virtuozitatea tînărului scriitor, în a construi, sub formă epistolară, o graţioasă piesă de caiet intim, cu caracter madrigalesc, din epica unei schiţe vesele asortată cu elemente de reportaj.

Schiţa poate avea un sîmbure autentic. După declaraţia autorului, întîmplarea s-a petrecut cînd el avea 18 ani. în adevăr, în scrisoarea, din 24 iunie 1879 către Duiliu Ioanin —deci cînd autorul avea 18 ani şi jumătate — el pare să fi fost la Slănic: „Tata pare dispus a-mi da parale pentru Slănic"; o lună mai tîrziu, îşi sfătuia prietenul cu privire la ce are de văzut şi vizitat în frumoasa staţiune: „Este adevărat că la început... pînă să te deprinzi cu locu, cu aeru, ţi-e urît de moarte, îndată însă ce te vel deda cu noua-ţi viaţă, o să vezi ce mult o să-ţi placă. Aşa am păţit şi eu." Nu este exclus ca lucrurile să se fi petrecut şi în 1878, căci în altă scrisoare către acelaşi, Duiliu Zamfirescu vorbea ca un înveterat client al Slânicului — căci acesta, şi nu Tîrgul Ocna era ţinta unei călătorii pe valea Trotuşului în sus.

Cu privire la persoana respectivă, nu avem nici un fel de indicii; dar că cele două scrisori au şi un anume aer de şotie pusă la cale cu amicii, este indiscutabil. De unde ironia întorsăturilor, meditaţiile ostentativ solemne, melancolia ghiduşă etc. Rămîn, oricum, interesante, comparaţiile ample, care forţează stilul doamnei de Sevign£ — citată în ambele epistole: metafore ca aceea despre viaţa omenească asemănătoare apei rîului după ce scapă din roatele gaterului de tăiat buşteni, sau despre lună, care spune Trotuşului „toată nebuna ei iubire"; meditaţii de filozofie măruntă, declamate cu patos: „E scris ca fiecare om să fie fericit numai o dată în viaţa lui, şi să plătească această fericire cu o lume întreagă de regrete."

Faţă de modelul francez, scrisoarea e de o melancolie mai accentuată, stăruie în ea o tristeţe, chiar în momentele de exuberanţă sau în răsucirile ironice — şi nu are spontaneitatea aceluia, graţia lui frustă; mai curînd descoperim o distilare implicînd etichetă şi oarecare pedanterie, indispensabile madrigalului evocator, care rămîne caracteristica principală a acestor două „scrisori".

Duiliu Zamfirescu făcea o bună ucenicie în domeniul epistolar; interesant e că singurele lui scrisori care ni se păstrează dinainte de 20 de ani, cele către Duiliu Ioanin şi către Ecaterina Munteanu, ne mărturisesc aceeaşi iscusinţă în abordarea acestui gen, al corespondenţei, care dăduse atîta strălucire epocii clasicismului. Nu numai doamna Mărie de Rabutin Chantal, marchiză de Sevigne, dar şi doamna Franşoise d'Aubigne, marchiză de Maintenon, şi, evident,

-marele Voltaire, au scris o întinsă operă epistolară, pe care Duiliu Zamfirescu o citea, desigur, la 20 de ani, cînd admira şi „statornicia" Albertinei-Adrienne Necker de Saussure, celebra pedagogă, credincioasă familiei şi trăiniciei acesteia, şi „inima" doamnei Anne Louise «Cermaine de Necker, baroană Stael-Holstein, al cărei roman, *Corinne,* 'îl avea la această epocă între cărţile de căpătîi. De la *Scrisorile* doamnei -de Sevignâ la *Corinne ou de L'Italie* al doamnei de Stael, tînărul scriitor parcurgea, chiar într-o scurtă schiţă epistolară, o traiectorie literară complexă, de la clasicism la romantism. întrucîtva livrescă, această evoluţie este nu mai puţin elocventă în ce priveşte un întreg •stadiu iniţial din formaţia sa, cînd romantismul va fi precumpănitor, însă respectul pentru modalităţile clasice se va menţine şi el statornic, pînă tîrziu, determinîndu-i coordonate esenţiale ale scrisului său.

p. 477 LA DENII

R.l.. V, 1073, 4 ian. 1881.

Apare în cadrul rubricii *Tipuri şi portrete.*

în mod clar, schiţa e scrisă şi trimisă de la Hîrşova; cîteva zile •după apariţie, autorul sosea el însuşi în Bucureşti.

Interesant este că tînărul Duiliu Zamfirescu nu e preocupat încă •de o literatură „de sezon", căci sîntem în miez de iarnă, pe cîtă vreme deniile, cum însuşi subliniază, sînt primăvara. Ceea ce obligă la •concluzia că programul lui era unul *literar,* nu simplu gazetăresc, şl că avea în vedere o suită mai amplă, o inventariere mai minuţioasă a priveliştilor sociale şi umane. Ele se vor converti peste un an şi jumătate în „pastilele" rubricii *Palabras,* cărora le vor transmite ironia rgroasă ori mai subţire, care se relevă de pe acum.

Iarăşi de subliniat că, dacă tînărul autor — 21 ani şi cîteva luni ! — acceptă cu dulce amuzament pictura naivă a bisericii din oraşul natal, în schimb oţetul şi-1 rezervă pentru capitală, unde abordează oamenii. Descripţia peisajului focşănean ar fi dus la identificări nedorite, astfel •că plasează în cadru bucureştean o lume care, în fond, era aceeaşi şi la Focşani!

Atmosfera deniilor, interpretată felurit, îl urmărise în perioade -diferite pe scriitor, şi dacă pe una din transcrierile ultime ale poemului *Fiica Haosului* (1896) găsim plasate chiar în mijlocul foii şi încercuite fCu chenar următoarele două versuri:

Tu singur priveşti, la denie, seara,
Pe pietrele reci cum picură ceara,

tinereţea poetului ni-1 arată în postură iconoclastă şi atee, versificînd parodic şi exploatînd efectele sonore ale notelor din psaltichia biseri•cească:

Era în sara unei denii
Cînd am văzut-o cum cînta...
Citea nişte parascovenii
Pe care-ncet le ăezmierda:
Pa, vo, ga, di, he, zo, ni, pa.

Era năltufă şi bălaie
Cu ochii plini de vino-ncoa...
Purta o rasă-n loc de straie
Şi-n loc de coşnifă de paie
Caucul cu he, zo, ni, pa.

Cînd îi pupam mîna în strană
Adeseaori mi se părea
Că pe o arie profană
In pieptu-i inima-i suna
Pa, vo, ga, di, ke, zo, ni, pa.

Dar mai pe urmă, în chilie,
Cînd am văzut ce păr avea,
Gălbui ca strugurii din vie.
Am prins a-i face o poezie...
Dar ea rima ke, zo, ni, pa.

Aşa că-n sfinta mănăstire
Cînd maica stariţă pleca,
Noi ne iubeam după psaltire
Cîntînd în duo, eu şi ea:
Pa, vo, ga, di, ke, zo, ni, pa.

Iar azi, cînd făr' de nici un rost,
La denii merg spre-a mă ruga,
îmi zic că-s „martie în post"
Şi-apoi bufnesc... (manuscrisul se încheie aici).

1 — Probabil că avem de-a face cu o transcriere greşită la tipar. Replica respectivă a diaconului trebuie să fie: „dă, Doamne" — nu: „ţie, Doamne".

2 - Nu e prima întorsătură graţios-atee a lui Duiliu Zamfirescu în această perioadă. într-una din scrisorile către prietenul Duiliu Ioanin, îşi declara intenţia de a-1 converti la ateism.

în *Juan* (vezi voi. I al prezentei ediţii, p. 15), eroul poemului apare în ipostaza de superior divinităţii; *Dezgust* (idem, p. 13) proclama solemn: „O repet, astăzi credinţa nici de biblie nu-i bună!" (vezi şi nota la această poezie, voi. I, p. 403).

3 — Să fie oare pus cu oarecare adresă acest nume aici? Jenny era, încă în vara lui 1880, fata la care se adunau gîndurile lui Duiliu Ioanin. „Pe dînsa tot o mai iubeşti? Tot mult oiiubeşti? Şi dacă o iubeşti, de ce nu faci explozie?" îl întreba Duiliu Zamfirescu pe prietenul său, la 14 iul. 1880. Era sigură căsătoria lor la această dată. La 6 nov. acelaşi an, el şi-o închipuia pe Jenny „sub cunune de lămîi", iar nouă zile mai tîrziu, la 16 nov., făcea planuri cum o să-1 cunune pe Ioanin — pe care nu-1 vedea căsătorit decît cu Jenny: „La masa ta voi fi ca la masa mea; sub lampa ta voi trece ceasuri lungi şi fericite încălzindu-mă la focul iubirii voastre; copiii tăi vor fi copiii mei..." (etc. — adică tot planuri ale unei fericiri, acum interzise tînărului Duiliu Zamfirescu, prin căsătoria Elizei cu Ioan Dănescu.

Insă, pentru care motive nu ştim, proiectata căsnicie nu s-a realizat şi, tîrziu, la 4 apr. 1892, de la Roma, scriitorul îşi admonesta prietenul: „Văd că a trecut şi iarna asta şi tot holtei ai rămas. încep să cred că ţii casă la mahala, ori te-ai făcut un pesimistru şi jumătate".

Dar dacă în nov. 1880 se întocmeau atît de sigure cadre familiale în jurul acestei Jenny, de ce ne-am îndoi că scriitorul omagia delicat în schiţa sa pe Dulcineea prietenului său !

Poate, deci, că şi consolarea formulată de mama fetei din nuvelă, într-o replică imediat ulterioară („Vei vedea şi tu, sub cerul vieţii voastre, făclii aprinzîndu-se şi stingîndu-se cu aceeaşi repeziciune, şi poate...cine ştie? vei plînge") nu e întîmplătoare: foarte multe din paginile scriitorului sînt, în această perioadă, adică în anul 1881, pline de aluzii la dragostea sa, pentru totdeauna pierdută, pentru Eliza.

p. 481 DEPUTATUL

R.l., V. 1084, 20 ian. 1881.

Apare în cadrul rubricii *Tipuri şi portrete.*

Poate scrisă la Hîrşova, schiţa apare în scurtul răstimp cît scriitorul îşi aranjează la Bucureşti transferarea, din izolatul orăşel dunărean, la Tîrgovişte. Este a treia piesă din seria *Tipuri şi portrete,* inaugurată, încă de cînd se afla în Dobrogea, cu schiţa *Archivarul.*

Că portretul are în vedere pe cineva în carne şi oase, avea să se dovedească după un an şi mai bine, în primul foileton *Palabras (R.l.,* VI, 1534, 1 aug. 1882), unde se spune clar: „Astfel, chiar în aceste coloane, făcînd oarecari observări asupra Camerilor noastre, vorbeam de dînsul în chipul următor: «Iată domnu Epsilon-Yota, un adevărat diftong politic»..." — şi se reproduce în continuare catrenul din schiţa *Deputatul.* Această aducere-aminte, prelungită cu o prezentare generoasă a lui Pantazi Ghica, era prilejuită de moartea acestuia (la 19 iul. 1882), cînd, prin urmare, era potrivită uitarea unor conflicte vechi, acelea care iscaseră catrenul satiric din ian. 1881. Revenirea din 1882 e deci o reparaţie, după cum izbucnirea din 1881 fusese plata unei poliţe, aşa cum însuşi Duiliu Zamfirescu mărturiseşte, atunci cînd redactează panegiricul comemorativ: „Mai tîrziu (adică după *Cer cuvîntu,* după nuvela *O lacrimă a poetului Cîrlova* şi după cunoscuta parodie *Muza de la „porta rece",* n.n.), Pantazi Ghica s-a apucat de critici. Fiindcă avea spirit, izbutea adesea să facă lucruri de oarecare valoare. Puţini, foarte puţini din pleiada tinerilor au scăpat neînţepaţi de vîrful condeiului său. Astfel, acum doi ani, sub pretextt că lăuda un vers dintr-o poezie a mea, îmi spulbera şapte altele, binevoind a-mi acorda un oarecare talent, dar povăţuindu-mă cu grozavă ironie să mă las de şcoala d-rei de Scudery."

Madeleine de Scudery (1607 — 1701) era vestită prin mai multe şcoli pe care le lansase: era, mai întîi, literatura „cu cheie", apoi a urmat literatura „moralistă", cea plină de „preţiozităţi"; unii o socot chiar fondatoarea romanului psihologic. Contestarea pe care Pantazi Ghica o pronunţase cu privire la Duiliu Zamfirescu, de care e vorba în citatul de mai sus, a fost cuprinsă în mai multe articole *(Observaţiuni asupra criticei, Sublimul logicei prin imagini poetice în poezie* şi *Critica şi şcoala realistă),* publicate în revista lui Macedonski *(Lit.,* I, 10 aug., 28 sept. şi 5 oct. 1880), în care poema *Levante şi Calavryta* era foarte aspru — şi destul de nedrept — disecată, mai mult ca o ripostă dată autorului *Nopţilor,* care publicase poema lui Duiliu Zamfirescu şi o susţinuse într-un lung articol, apărut în cinci numere ale revistei. Articolele lui Pantazi Ghica sînt cu totul negatoare, mai ales al doilea, iar Duiliu Zamfirescu nu obişnuia să rămînă dator în astfel de împrejurări — de unde epigrama, cu „cel mai groaznic scriitor", şi cu denumirea „literator" spre deosebire de *literat* (căci articolele incriminate apăruseră în *Lit.,* de care Duiliu Zamfirescu se îndepărtase în aug. 1882. Dar, spune scriitorul în foiletonul *Palabras* citat, „Pantazi Ghica a citit aceasta (epigrama, n.n.) şi în urmă am devenit buni prieteni". De altfel singurul lucru mai supărător era epitetul „groaznic", în rest catrenul era un portret maliţios, dar nu negativ, ci inaugurat, dimpotrivă, cu formula, lipsită de ironie, „omul cel mai plin de vervă".

Rememorarea, în aug. 1882, a împrejurării din ian. 1881, a fost însă considerată de adversari ca o impietate la adresa unui mort — ceea ce-l face pe *Don Padil,* care deţinea acum rubrica *Palabras* (nu tot el semnase şi în aug. acelaşi an, ci Duiliu Zamfirescu însuşi), să repete informarea că epigrama apăruse cînd Pantazi Ghica era în viaţă, că acesta o apreciase şi abia după lectura ei „am avut plăcuta ocazie să-i fiu prezentat şi să-i fiu admis în numărul cunoştinţelor sale."

Toate relatările acestea sînt, desigur, exterioare schiţei, ele arată însă cum îşi făcea loc în viaţa literară Duiliu Zamfirescu, pe ce căi se stabilea în anii 1880 — 1884 faima sa şi care începeau să fie ecourile prezenţei sale în gazetărie, alături de cea din literatură.

1. — *Strada Calvină,* sau Uliţa Calvină, era cam pe porţiunea unde s-a legat în ultimii ani str. Ştirbei-Vodă cu Piaţa Republicii; pe locul ei este astăzi aripa nordică a Palatului Republicii. Ea pornea din actuala str. Luterană. Scriitorul pare să fi locuit pe ambele, în orice caz ştim sigur că a locuit pe Luterană; cu cealaltă să fi făcut o simplă glumă? A zis că stă pe Calvină, cînd în realitate stătea pe Luterană? Sau, în fine, casa respectivă se afla chiar la intretăierea celor două străzi?

2 — Un avocat cu orele de consultaţii de la 9 dimineaţa la 9 seara, neîntrerupt, înseamnă că nu are de loc — şi nici nu speră să aibă — procese, căci în acest caz ar mai fi şi pe la tribunal.

3 — Sub literele greceşti se vor fi ascuns desigur persoane reale, recunoscute uşor în epocă, mai ales în lumea presei şi în cea cultural-politică, după amănuntele exterioare notate atît de plastic *(Ipsilon* sau *Epsilon* — va fi fost autor de piese tragice într-un act, *Iota* era atunci, sau fusese mai înainte, decanul colegiului de avocaţi din vreun oraş). Azi ne e greu să identificăm persoanele respective. Dar din faptul că un alt deputat se va numi *Epsilon-Iota,* „adevărat diftong politic" şi el era identificat, cum s-a văzut, cu Pantazi Ghica, trebuie să înţelegem că cei doi din paranteza noastră sînt — unul Pantazi, iar celălalt Ghica? E puţin probabil, deşi nu exclus. Mai sigur e că

scriitorul epuizase literele cunoscute de el de la finele alfabetului grecesc!

4 — Restaurantul şi grădina *Frascatti* se afla pe vechiul Pod al Mogoşoaiei (Calea Victoriei), în locul unde se află acum Teatrul satiric-muzical „C. Tănase", adică lîngă Terasa Oteteleşanu, acrasta unde e actualul palat al telefoanelor.

5 — *Masa de lîngă pod,* adică la stradă, spre *Podul* Mogoşoaiei.

6 — „Admiterea unui indigenat" era acceptarea de către Camera deputaţilor ca un paşaportar stabilit de mult pe teritoriul ţării să dobîndească cetăţenia română, să se „naturalizeze". A fi contra unui indigenat era dovada sigură a naţionalismului. Pamfletul lui Caragiale, *Trădarea românismului! Triumful străinismului! Consumatum est!!I* apărut în *Moftul român,* în 1893, Ia o astfel de împrejurare se referă.

7 – Catrenul ne ajută să identificăm pe *Epsilon-Iota,* ziaristul şi scriitorul Pantazi Ghica, fratele lui Ion Ghica. El a fost de fapt fondatorul grupării *Lit.* (1880), de aceea Duiliu Zamfirescu îl numeşte nu numai „literat" dar şi „literator". De ce însă „cel mai groaznic scriitor"? Poate urît la înfăţişare, şi nu sub raportul literaturii? — căci mai tîrziu avea să-i admire nuvela *O lacrimă a poetului Cîrlova.* Pantazi Ghica este una din ţintele cunoscutelor articole ale lui Maiorescu, *Beţia de cuvinte* şi *Răspunsurile „Revistei Contimporane",* apărute în 1873, în *Conv. lit.*

8 — Cele trei busturi „albe şi netede ca nişte conştiinţi curate" nu sînt, cum s-ar putea crede la prima vedere, de exemplu, zeiţe ale justiţiei sau elocinţei, sau vreo Athenă de marmură.

Ele trebuie să fi fost busturi ale vreunor parlamentari decedaţi nu prea demult — dar care anume erau consideraţi de scriitor drept „nişte conştiinţi curate". Unul putea fi chiar al fostului domnitor Al. I. Cuza, mort cu opt ani înainte. în orice caz, marmurele unor astfel de bărbaţi puteau fi în incinta Camerei.

p. 484 NOTARUL

R.l., V, 1228, 16 iul. 1881.

Apare în seria de *Tipuri şi portrete.*

Corespondenţa cu Duiliu Ioanin ne arată că personajul a avut unul sau mai multe modele reale. Iată cum îl înfăţişa pe unul dintre ele, în scrisoarea din 6 nov. 1880, trimisă prietenului, nu de la Hîrşova, ci din Ostrov: „îţi scriu dintr-un sat rătăcit în văile Balcanilor (scriitorul avea în vedere, desigur. Munţii Măcinului; la 1880, doi ani după ce Dobrogea revenise la România, topografia era aici foarte nesigură), unde sunt venit pentru constatarea unei crime. Sunt tras în gazdă la notar. O casă de notar este tot ce-a lăsat Dumnezeu mai desperechiat. Dacă-ţi dă papuci, are numai unul, dacă-ţi dă tacîmuri, are numai furculiţă, dacă te pofteşte să faci ţigară, are tutun şi n-are hîrtie, în sfîrşit, notar, notar în toată puterea cuvîntului. Cu toate astea, bunăvoinţa nu-i lipseşte şl adeseori aceasta ţine locul tuturor."

Că personajul schiţei e plasat la Leurdeni — care nu e neapărat să fie Leordenii Muscelului — poate fi un subterfugiu, ca să nu traducă exact numele personajului autentic; însă numele Marafet, evident inventat, ca şi numele primarului Iusufachim, cu sonorităţile lor turceşti, ne poartă mai curînd spre Dobrogea, abia scăpată de turci, decît spre restul ţării. Detaliul cu papucul desperecheat ne duce la notarul din Ostrov, ca şi faptul că autorul pare a fi „tras" la el, a mîncat, a dormit la el.

1 — „îşi scria singur biletul" electoral — deci ştia carte, acesta e sensul, nu acela din *Scrisoarea pierdută* (care încă nu exista la apariţia *Notarului),* unde Cetăţeanul turmentat îl pune pe Caţavencu să-i scrie buletinul, pentru că el nu putea reţine numele candidatului (Agamemnon Dandanache).

2 — Procurorul care a primit procesul-verbal redactat de Marafet poate fi chiar Duiliu Zamfirescu; la Hîrşova, el era substitut de procuror, deci îi era superior direct notarului.

3 — Şi Ziţa din *O noapte furtunoasă* citise toate *Dramele Parisului,* cîte apăruseră pînă atunci — şi încă de trei ori 1 Era lectura categoriei acesteia.

p. 488 CUGETĂRI

R.l., V, 1342, 4 dec. 1881.

„De cîtâva vreme, mania cugetărilor a apucat pe toată suflarea omenească, şi nu mai vezi prin gazete decît reflecţiuni, gîndiri filozofice, maxime, sentinţe..." etc. — aşa spunea scriitorul într-un foileton *Palabras (R.L,* VI, 1568, 12 sept. 1882), la aproape un an după *Cugetările* de faţă şi la numai cinci luni după altele, *Unde de vară {R.l.,* VI, 1511, 4 iul. 1882), incluse în volumul *Fără titlu.*

în adevăr, *cugetările, aforismele, maximele, sentinţele* erau foarte practicate în epocă, iar *Convorbirile* aveau aproape număr de număr, pe ale lui Maiorescu mai întîi, fireşte, dar şi pe ale altor junimişti, între care Eminescu. Duiliu Zamfirescu se autoparodiază în foiletonul *Palabras* amintit, dînd şi alte mostre de *cugetări,* construite după specificul profesiilor. Astfel, spunea el, *un plăpumar* ar cugeta astfel: „A coase o plapămă însemnează a scrie prefaţa unei opere de geniu, lucrată de doi autori în colaboraţie"; *un hamal* s-ar referi la bagaje: „Amorul e un călător, care cu cît vine mai devreme la gară, cu atît are mai multe bagaje şi plăteşte mai prost"; *studentul* s-ar referi la condiţia lui mizeră: „Nici o insultă nu poate fi mai atingătoare, decît aceea pe care ţi-o face un prieten, zicîndu-ţi «poftă bună», cînd eşti flămînd topit şi n-ai cu ce-ţi plăti masa"; *un agent de schimb* are în vedere tranzacţiile financiare: „Femeia este o poliţă care are cu atît mai mare valoare în piaţă, cu cît e girată de mai mulţi negustori solizi". Scriitorul sugerează şi una din explicaţiile acestui val reflexiv: faptul că se ţineau albume. în adevăr, aforismul şi madrigalul au devenit hrană curentă, atunci cînd fiecare *doamnă* şi, după ele, numeroşi *domni* — îşi ţineau un fel de cronică a inteligenţei şi gentileţii în albume. De altfel, în acelaşi foileton

Palabras din 12 sept. 1882, el ia în răspăr şi altă manie a epocii: autografele — eventual însoţite de cîteva versuri — pe evantaie !

Dar de ce scriitorul nu introduce şi seria sa veche de *Cugetări* în volum?

Explicaţia, aşa cum s-a dat în nota la volumul *Fără titlu, o* vedem în faptul că Duiliu Zamfirescu şi-a alcătuit sumarul acestei prime cărţi cu proză, selectînd din toate modalităţile încercate între 1880 şi 1883, dar fără să stăruie decît în una, căreia i-a dat mai mare amploare: nuvela romantică a iubirilor neîmpărtăşite, a inimilor sfărîmate. Astfel, a fost avar şi cu literatura sa aforistică; deşi a mai practicat-o şi ulterior, n-a introdus-o decît parţial în romanul *Lydda. Scrisori romane.*

p. 491 UN AMOR ÎN MUNŢI

R.l., VI, 1505-1507, 26-29 iun. 1882.

în ziar poartă subtitlul: *nuvelă originală.*

Scriitorul n-a inclus această nuvelă în volumul *Fără titlu,* probabil fiindcă se abătea de la seria tematică principală, aceea a iubirilor neîmpărtăşite sau nedeclarate. Aici avem de-a face, dimpotrivă, cu o iubire care se împlinise şi a venit nenorocirea s-o destrame, în orice caz pentru cadrele naturale şi pentru tabloul uman al Slănicului — care va fi continuat după un an în suita de reportaje-*Din munţi* — lucrarea este expresivă cu deosebire.

De subliniat apropierea de titlu între această nuvelă şi viitorul ciclu de reportaje *Din munţi.* Pînă la plecarea în Italia, nu ştim ca Duiliu Zamfirescu să mai fi cunoscut şi alţi munţi decît ai Slănicului — de unde şi impresia sa atît de puternică. Poate că mai văzuse ceva din culmile mai joase ale Vrancei, dar nu avem dovezi, în orice caz, Slănicul îi inspirase şi o poezie — pe care nu ştim s-o fi publicat — pe lîngă viitoarea stampă satirică, *Din munţi.* Va fi fost destinată vreunui album graţios!

Manuscrisul e cam din această epocă, deci 1880 — 1882:

La Slănic

La Slănic în verdea vale,
Unde-şi plimbă-ncetişor
Vîntul sufletele sale,
Voi să mor, voi să mor.

Vino, draga mea, să plîngem,
Pe sub brazi trecutul chin
Al iubirii şi să strîngem
Flori de crin, flori de crin.

La izvor, în apa lină,
Cînd să te priveşti vei vrea,
Tu, in locu-ţi, o sulfină
Vei vedea, vei vedea.

Căci fruntea cea mai senină
Crinul cel mai nepătat
Timpu-l schimbă în sulfină
Crin uscat, crin uscat.

între strofa 3 şi 4, lateral, este adăugat, cam în acelaşi timp, şi un suspin tragic, introducînd meditaţia pesimistă din final:

Să fugim de-a omenirei
Lacrămi înecate-n vis
Şi să plîngem plînsul nostru
Franc, deschis.

1 — Dacă citim şi aici *ad litteram* declaraţia autorului că la 1876 citise „de curînd" *Infernul* lui Dante, atunci trebuie să presupunem că o făcuse într-o ediţie franceză. Limba o stăpînea, se pare, de vreme ce franceza îi adusese notele cele mai mari, numai nouă şi zece, în timpul liceului, pe care-l termina chiar în anul menţionat, 1876. în româneşte, prima ediţie a *Divinei Comedii* apărea în 1883, adică un an după nuvela *Un amor în munţi* (traducerea aparţinea Măriei Chiţu).

2 — *Ultima judecată* a lui Michelangelo, mai corect: *Judecata de apoi,* e o operă de maturitate, de după 1536, şi viziunile ei de coşmar stau în adevăr alături de *Infernul* dantesc, aşa cum le pune şi Duiliu Zamfirescu. Dar de exactitatea confesiunii scriitorului putem să ne şi îndoim; apropierea între cele două opere celebre se făcuse şi se făcea în mod curent, iar visul poate fi un simplu pretext literar. Ceva cu şira de paie şi cu somnul în vîrful ei se va fi petrecut, de vreme ce găsim întîmplarea şi în *Viaţa la ţară,* fără coşmare, însă, şi cu contemplarea cerului la începutul nopţii.

3 — Şi această ignorare a posibilei noi înfăţişări a Slănicului din 1882 nu trebuie considerată decît în cadrul convenţiei literare. Există destule motive să credem că autorul mai fusese după 1876 la Slănic, dar ruperea de frumoasa staţiune era necesară din cauza dramei pe care o va istorisi nuvela, pentru a se sugera că povestitorul n-a mai avut tăria să calce în locurile întîmplării sîngeroase la care fusese martor.

4 — Vechea frontieră a Ardealului era ceva mai spre vest de Slănic, la cîţiva kilometri. Nu era nici o greutate pentru vilegiaturişti să treacă dincolo şi, după spusele lui N. Petraşcu, în 1887 el şi Duiliu Zamfirescu au şi făcut o plimbare cu încuviinţarea autorităţilor de frontieră, pînă într-un sat din fostul judeţ Odorhei.

p. 501 REFLECŢIUNILE UNUI UŞIER DE LA CAMERĂ

R.L, VI, 1518, 13 iul. 1882.

Semnat: *D.Z.*

1 — Utilizarea numelui *Carol* pentru şeful uşierilor Camerei — poate acesta era chiar numele respectivului — are însă şi implicaţii

mal largi, şl vizează, orice s-ar spune, şi pe rege, dat fiind rolul pe care i-l rezervă personajul: acela de „popă nemţesc". în epocă, aluziile ironice la tot ce ţinea de nemţi erau totdeauna săgeţi spre rege.

2 — „Conu Lascarache" e Lascar Catargiu (1823 — 1899), şeful partidului conservator şi ani la rînd prim-ministru — intre care şi în intervalul 1871 — 1876, tocmai cel de care va pomeni mai sus personajul: „Să-mi las mustăţile după cinci ani..."

3 — I.C. Brătianu era şeful guvernului liberal în acel an, aflat Jn acest post din iulie 1876 şi urmînd să rSmînă încă 6 ani, perioada guvernării sale de peste un deceniu, aşa-numitul „vizirat" al .lui.

4 — „Conu Mihalache" e M. Kogălniceanu, pentru ultima oară» înainte de momentul publicării schiţei, ministru de externe şi apoi de i::terne între 1877 — 1880. Deci, fauna guvernamentală este exact numită de autor.

5 — „Birtaşul nostru", adică al Camerei — uşierul se simte şi el aparţinînd Parlamentului I — deci e vorba de concesionarul bufetului, menţionat şi în rîndurile următoare.

6 — „Cei doi galbeni" reprezintă diurna deputaţilor, în cazul cînd participau la şedinţă — de unde şi venirea lor devreme... să nu scape condica, altfel galbenii deveneau „călători", adică nu mai puteau fi încasaţi.

7 — Moda epocii cerea ca hainele să se închidă într-un singur nasture sus, de aceea se vedea bine vesta şi ceasul din buzunarul eî de jos.

p. 504 DUSĂ ÎN LUME

R.L, VI, 1614, 7 nov. 1882.

Procedeul caietelor cu manuscrise, aflate prin cine ştie ce întîmplare, va fi reluat şi în nuvela *Spre mare,* de exemplu. El era răsplndit în epocă: şi *Geniu pustiu* al lui Eminescu e tot un caiet găsit.

Ceea ce nu înseamnă că trebuie să dăm nuvelei vreo semnificaţie autobiografică, deşi autorul declară în scurtul preambul că, la 1877, îşi dădea un examen de drept. în adevăr, în acea vară dădea examenele primului an la Facultatea de drept.

p. 513 TRANDAFIRUL

R.l., VII, 1859, 11 sept. 1883.

Semnat: *Don Padil.*

De remarcat că aici apare pentru prima oară motivul care, reluat după două decenii, va declanşa suita de întîmplări din romanul *îndreptări.* Aici, pictorul face declaraţii în genunchi doamnei Noneanu şi e surprins de soţul acesteia, drept care imaginează istoria cu trandafirul; în situaţie similară. Alexandru Comăneşteanu îşi pierde capul, dar e salvat de Anna Villara care-i spune soţului ei, generalul, că tînărul îi ceruse în genunchi pe Porţia, fiica preotului ardelean Moise Lupu.

în mica schiţă prezentă, lucrurile iau un curs diferit, care însă, prin alegoria lor — dragostea durează, indiferent dacă s-au produs erori şi au trecut ani — au putut avea şi o eventuală adresă. A dărui cîte un astfel de trandafir sau altă floare, o şuviţă de păr, o batistă etc, era foarte la modă în epocă; descriind interiorul camerei lui Duiliu Zamfirescu de la hotelul „Metropol" din Bucureşti, N. Petraşcu se referă şi la astfel de lucruri: „Pe masa din mijloc, biblioteca: 4_5 volume; ...în cele cîteva cărţi, erau două despărţitori (semne de carte, n.n.) cusute... cu fir şi flori presate, de pe ţărmul mării Corfului... Pe măsuţa de noapte, un etern trandafir într-un pahar cu apă" (N. Petraşcu, *Duiliu Zamfirescu,* p. 10 — 11). Monografistul arată că semnele de carte erau de la „eroina primelor tresăriri sentimentale ale lui Duiliu" — fără a-i da numele, dar aceasta e Eliza Ioanid, căsătorită Dănescu, frumoasa doamnă *E.D.,* căreia scriitorul îi va închina mai multe lucrări *(Blaue Donau* etcj. Floarea poate fi datorită şi unei alte reminiscenţe, fixată în poezia *Un trandafir* (ed. prezentă, voi. I, p. 41, şi nota, p. 412), anterioară schiţei, în orice caz, la baza acesteia, oricît de îndepărtat, stă probabil un fapt autobiografic, la care face aluzie scriitorul, amintind destinatarei nenumite că acel fapt nu trebuie uitat.

1 — Termenul *mahala* încă îşi păstra sensul de cartier; centrul oraşului avea şi el, ca atare, mahalale, nu numai periferia.

2 — Scriitorul avea acum 24 de ani, deci putem socoti că se include şi pe el în cei care „am făcut nebunii, am rîs, am iubit, alţii am şi plîns, fiindcă acestea sunt ale vîrstei de 21 de ani", dar care au trecut acest hotar şi „atunci vin alte aspiraţiuni şi alte nevoi". Iubirea trecuse şi pentru el, *frumosul* ocupa locul prim în aspiraţiile lui şi „natura de artist" începea să fie dominantă. O spune de mai multe ori, în *Amintiri din vremuri, Blaue Donau* etc. Oarecare destinatar — destinatară — avem şi în această nuvelă, deci tot Eliza Dănescu sau Duiliu Ioanin, cunoscătorii împrejurării de dragoste a scriitorului.

3 — Vîrsta lui Năsturel-Bogdan din momentul primei dragoste cu Nina e cea a lui Duiliu Zamfirescu cînd scrie nuvela. Deci nu este exagerat să presupunem oarecare aluzii discrete, la lucruri cunoscute de el şi de puţini.

P. 519 DRUMU DIN URMĂ

R.l., VII, 1921, 27 nov. 1883.

Semnat: *Don Padil.*

La publicarea în ziar s-a menţinut titlul rubricii *Palabras,* care j apărea în acelaşi loc, în corpul ziarului, dar căreia schiţa nu-i aparţine de loc. Lucrul s-a petrecut şi cu alte lucrări, fără să putem aprecia în chip serios că scriitorul însuşi le-a destinat rubricii res- i pective. Mai curînd, înscrierea în cadrul acesteia se datoreşte unei

scăpări tipografice, neobservate nici de corector, nici de autor — dacă şi-a citit lucrarea în şpalt.

Schiţa, oarecum ciudată în ţesătura ei, e o primă variantă a viitoarei înmormîntări din *Locotenentul Sterie* şi aparţine, destul de îndepărtat, desigur, atmosferei din care avea să se alimenteze romanul *în război.* Esenţială rămîne aducerea în prim plan a omului simplu, din clasele de jos, acelea din care se va recruta chiar eroul nuvelei *Locotenentul Sterie,* iar mai tîrziu baciul Micu şi alte personaje episodice din roman. Insă, în ţesătura realistă a nuvelei, recunoaştem urzeala romantică, aceea care-l face pe bătrîn să ascundă ofiţerului că-i e tată.

1 — *Profetul* este numele celebrei opere a compozitorului german GiaComo Meyerbeer (1794 — 1864). Marşul în cauză, numit şi *Marşul Profetului,* este cîntat la începutul actului IV şi este partea cea mai izbutită a muzicii acestei opere. Duiliu Zamfirescu aprecia însă mult o altă operă a compozitorului, *Hughenofii.*

2 – Aluzia la piesă nu e un simplu pretext literar. Duiliu Zamfirescu prezentase la concursul anual, organizat de Teatrul Naţional, piesa sa *Prea tîrziu,* semnată în colaborare cu Ştefan Vellescu, care a fost propusă la premiu, fără însă a fi premiată. Episodul a prilejuit o îndreptăţită ripostă a scriitorului, pentru felul cum s-a comportat Direcţia Teatrelor în această împrejurare (vezi voi. de faţă, nota la nuvela *Jeana).*

3 – Cimitirul „Bellu" era pe atunci în afara capitalei, de aceea se menţionează că, după ce convoiul ajunsese la marginea oraşului — care se afla la capătul străzii 11 iunie, la poalele dealului Filaret — povestitorul a mai luat o trăsură, ca să ajungă la cimitir.

4 – Duiliu Zamfirescu era un pasionat al prieteniei. Mormîntul în care „închisese multe lucruri" trebuie să fi fost al prietenului Petre Ecohomu, mort cu mai bine de un an în urmă, căruia scriitorul îi închinase un cald omagiu *(In memoria, R.l.,* VI, 1446, 14 apr. 1882. Semnat *D.Z.).*

P. 523 COROPIŞNIŢA

Societatea doamnelor române pentru încuragiarea industriei casnice

R.l., VIII, 1982, 12 febr. 1884.

Semnat: *Don Paiil.*

Simularea formei teatrale e un procedeu al prozei epice, cînd aceasta se dispensează de orice notaţie de cadru, gest, psihologie etc, care ar putea lămuri acţiunea epică. Caragiale utiliza adesea acest procedeu *(Amici,* schiţele cu Marius Chicoş Rostogan etc). Şi faţă de acestea, ca şi faţă de *Five-o'clock,* cu care se aseamănă mai direct, prin prezenţa exclusivă a personajelor feminine, *Coropişnifa* e anterioară cu cîţiva ani. Adresa pe care o vizează e aceeaşi cu a multor gazete în epocă, în momentul cînd *Contemporanul* desfăşura lupta p ntru drepturile

femeii. Această luptă era bagatelizată. Junimea, prin Maiorescu, participase la polemică; apăruseră comedii burleşti, în care bărbaţii îndeplineau pe scenă treburi femeieşti şi invers; una din ele, care îşi luase drept prototip feminin pe o anume Sofica (vizînd pe Sofia Nădejde, campioana acestei lupte la *Contemporanul),* urcase chiar pe scena unui teatru. Duiliu Zamfirescu era deci în plină actualitate cu parodia sa, de un grotesc dus foarte departe.

P. 528 TOADER CIZMARTJ

R.L, VIII, 2012, 18 mart. 1884.

Semnat: *Don Padil.*

Lucrarea a apărut, ca şi schiţa *Drumu din urmă, cu.* supratitlul *Palabras*; o dăm totuşi aici, pentru că este o veritabilă nuvelă, ca şi altele apărute în această rubrică. E de presupus că nici ea nu era destinată rubricii respective, avînd o altă structură, în întregime diferită de a lucrărilor cu acest titlu — totul datorîndu-se probabil şi aici unei erori tipografice.

Intre *Harpista* şi *Toader Cizmaru* e o înrudire evidentă.

1 — *Cimarosa,* Domenico (1749 — 1801), compozitor italian şi constructor de instrumente muzicale.

2 — E vorba probabil de Iancu, tatăl cunoscutului om politic, nu de Alexandru Marghiloman, cel ce avea să fie, peste un sfert de secol, şeful partidului conservator; în martie 1884 acesta era numai avocat, e drept cu nume răsunător; abia spre sfîrşitul anului începea cariera sa politică.

3 — Sfîntul Gheorghe aici, Lipscanii mai înainte, desemnează centrul comercial al Bucureştilor din epocă. Strada Amzei, unde locuia Toader Cizmaru, aparţinea unui cartier fără mari magazine de en-gros.

P. 533 RĂVAŞE

R.l., VIII, 2034, 15 apr. 1884.

Semnat: *Don Padil.*

Atmosfera şi dramele iscate de războiul de la 1877 începeau tot mai mult să stăruie în mintea scriitorului. *Natalia Anisimovna,* apărută la începutul lui 1880, *Răvaşe* (cu A. Vlahuţă) în 1883 (nr. 1905, 6 nov.), peste doi ani *Locotenentul Sterie,* apoi *Frica,* în 1888, fac parte din preludiile cele mai vechi ale romanului *în război.* Prezentele *Răvaşe* apropie mai mult subiectele frecvente ale prozei lui Duiliu Zamfirescu din această perioadă, de întîmplările lui Mihai Comăneşteanu din roman: în esenţă, dragostea sfărîmată de căsătoria femeii iubite cu un altul.

Celelalte *Răvaşe,* datorite colaborării scriitorului cu A. Vlahuţă, rămîn în lumea viitorului baci Micu, dar fără ecou în roman. însă schema e oarecum asemănătoare, de vreme ce e vorba tot de o dragoste consumată înainte de căsătorie.

în stilul *Scrisorii de la Muselim Selo* a lui G. Coşbuc (aceasta ulterioară cu 17 ani *Răvaşelor* lui Duiliu Zamfirescu şi A. Vlahuţă, fiind publicată prima oară în *Gazeta săteanului* la 20 mai 1901), ţăranul Ion Dumitru nr. 1 (adică servantul nr. 1 al tunului) îi dă Măriuţei din sat ştiri despre el, despre front, iar aceasta îi povesteşte la rîndul ei întîmplări de acasă. Lucrurile pe care şi le comunică cei doi sînt de-o caldă naivitate, amîndoi confundaţi cu totul în lumea unde trăiesc — ea indentificată cu întîmplările din sat, el ducîndu-şi cu firească pasiune existenţa militară, intrată recent în viaţa lui. în balada lui Coşbuc acestea vor apare în tonalitate foarte apropiată de cea creată de colaboratorii *Răvaşelor. în război* va avea puternic impregnată atmosfera frontului din scrisorile lui Ion Dumitru nr. 1, ceea ce îndreptăţeşte presupunerea că *Răvaşele* sînt datorite îndeosebi lui Duiliu Zamfirescu. Dezinvoltura puţin snobă în folosirea termenilor militari, prelungirea pe front a grijilor de acasă şi, peste ele, o resemnare întrucîtva indiferentă faţă de perspectiva morţii — le vom găsi pe toate în roman. Dar redactarea lor într-un limbaj rustic foarte verosimil, pare să îndrepttăţească bănuiala că forma finală e a lui Vlahuţă, autor de nuvele din perimetrul sătesc. Cu toate acestea şi Duiliu Zamfirescu are proză cu ţărani. Fiind grea depistarea contribuţiei fiecăruia dintre semnatari, nuvela *Răvaşe* semnată de cei doi prieteni o reproducem în continuarea paginilor celeilalte, — inversînd cronologia — şi anume pentru că se leagă de atmosfera şi conflictul ei, are un deznodămînt identic şi premerge în aceeaşi măsură faptele romanului *în război.*

Noile *Răvaşe,* aparţinînd numai lui *Don Padil,* nu respiră atmosfera frontului, decît în deznodămîntul morţii lui Ioan Roneanu, aşa cum se va întîmplă cu maiorul Şonţu şi cu Mihai Comăneşteanu din romanul *în război.* însăşi Roneanu şi Şonţu lasă prietenilor lor intimi un pachet de scrisori pentru a fi transmis unei femei, pachet pe care primitorul îl sărută cu evlavie. Scena, descrisă mai pe larg în roman, e numai sugerată în nuvelă.

1 — Amintirea generalului Francisc-Eduard Todleben nu e datorită numai faptului că el a fost, în adevăr, organizatorul sistemului de fortificaţii ruso-române din jurul Plevnei, care au închis celebra redută silind-o să se predea curînd — dar în 1884 el murise, astfel că presa rememorase faptele şi iniţiativele lui, împrospătîndu-i amintirea.

P. 546 DOLABELA ROSTOACĂ

R.l., nr. lit., I, 1, 16 sept. 1884.

Apare o dată cu poeziile *Destul* şi *Atît.*

Lucrarea face parte din seria fiziologiilor satirice, din care scriitorul mai publicase cu trei ani înainte: *Deputatul, Archivarul, Notând* etc. sub titlul comun: *Tipuri şi portrete.*

Cum autorul vizează o categorie întreagă, nu e cazul să căutăm personajului un model, cu toate că, în epocă, se vor fi putut recunoaşte trăsăturile concrete ale unuia sau altuia. După unele indicii, se pare că doi din colegii de redacţie de la *R.l.,* sau numai unul din ei, i-au furnizat date preţioase pentru construirea acestui portret. N. Petraşcu dă următoarea informaţie: „în fundul redacţiei, în fumul gros de tutun, la cele două mese mici de brad, puse cap la cap, mai erau doi salahori ardeleni, însărcinaţi, unul cu «nemţiile», adică cu umplutură de traduceri de prin foile nemţeşti, celălalt cu corectura ziarului, bez chestia ardelenească. Ei erau obiectul glumelor întregii redacţii, fiind cei mai mici şi avînd fiecare ticurile şi păcatele lui: unul cercetîndu-şi veşnic ghetele, făcute la un «încălţămlntar» din Slatina, şi celălalt gîndindu-se mai mult cum să încalţe el pe cîte un frate de dincolo, adică cum să fie poftit la cîte o «cină» la Iordache, de unde se întorcea radios zicînd: «L-am beut total...»" (N. Petraşcu, *Duiliu Zamfirescu,* p. 22). „încălţâmîntarul" face parte şi din recuzita lui Dolabela Răstoacă, deci presupunem că la acest membru ardelean al redacţiei *R.l.* s-ar referi îndeosebi schiţa, mai ales că personajul în chestiune era şi corector, ceea ce se potriveşte cu unele detalii date de scriitor. Ceea ce rămîne semnificativ e precizarea originii ardelene a personajului, prima săgeată mai ascuţită din îndelungata polemică dusă de Duiliu Zamfirescu împotriva scriitorilor şi gazetarilor cu această provenienţă. Maiorescu, el însuşi ardelean de origine, îşi va încrucişa de asemenea, în anumite perioade, spada cu ardelenii; Caragiale avea să dea în Marius Chicoş Rostogan o strălucită ilustrare a spiţei *(Un pedagog de şcoală nouă, Despre cometă, Emulaţiune,* 1900). Hasdeu nu cruţase nici el fauna (personajul Numa Consule din comedia *Trei crai de la răsărit),* deci problema exista în epocă, de vreme ce atrăgea astfel de condeie ! Trebuie precizat că nu simpla provenienţă ardeleană devenea ţinta scriitorilor în lucrări ca acelea menţionate, ci faptul că a existat, la sfîrşitul secolului, o categorie de profitori ai faptului că trecuseră la Bucureşti un fel de „transilvăneni de profesie", lipsiţi de duh, fără legături cu mişcarea naţională de peste munţi, dar speculîndu-şi cu abilitate situaţia, practicînd un naţionalism ostentativ, sonor încurajat uneori, dar cel mai adesea privit cu prudentă reţinere. Duiliu. Zamfirescu avea să mai abordeze o dată chestiunea în romanul *îndreptări,* extinzînd însă prea mult aria adversităţilor sale.

Dolabela Răstoacă face parte deci dintre aceşti ardeleni „de profesie". Trebuie menţionat că, nu mai puţin, scriitorul preţuia pe reprezentanţii mişcării naţionale din Transilvania — dovadă admiraţia sa pentru aceasta în romanul *îndreptări* (preotul Moise Lupu, oamenii simpli din sate etc).

1 — *Decurionii* erau la romani conducătorii unei decurii, grupă de zece soldaţi, sau simpli cetăţeni; termenul a circulat cu diferite sensuri, în Transilvania latiniştii au introdus formula grupelor de zece — cu denumirea respectivă — atît în organizarea cetăţenească rurală şi urbană, cît şi în trupele revoluţionare de la 1848.

2 — Familia *Brutus-Porcia,* aşa cum rezultă chiar din explicaţiile date de scriitor, era de fapt cea mai nobilă spiţă romană. Marcus Iunius Brutus (86? - 42 î.e.n.) era fiul unei surori a lui Catondin Utica (95 — 46 î.e.n.) şi fusese adoptat de Caius Iulius Caesar, despre care se spunea că e chiar tatăl său natural. După legendă, Caesar era coborîtor din Enea, părintele familiei Iulia, din care s-a tras însuşi Romulus, fondatorul Romei, iar Enea era fiul lui Anchise şi al zeiţei

Venus. Porcia, la rîndul ei, era fiică a lui Caton din TJtica, deci vară bună a lui Brutus şi apoi soţia lui, care nu i-a putut supravieţui cînd a auzit de moartea lui şi s-a sinucis (42 î.e.n.). Atribuindu-şi o astfel de genealogie, personajul merge direct la lozul cel mare, fără a se mai încurca în detalii, cum ar fi acela că menajul Brutus-Porcia a fost lipsit de copii I

3 — Boerebista, (Burebista), primul rege al dacilor, a fost contemporan cu familia Brutus-Porcia de mai sus (77? — 44? î.e.n.); el a creat statul unitar, puternic, al dacilor, organizînd viaţa internă, armata. în timpul lui, Dacia ajunsese la maxima ei întindere şi putere, de aceea descendenţa cea mai indicată în linie dacică era direct din el!

4 – O comună Dobra, foarte veche, se află în adevăr în nordul Ardealului, la sud de Satu Mare.

5 — Şi gazeta *Bălăriile Naţionale* şi institutul *Patrimoniul moral român* sînt invenţii; titulaturile, ironic patriotice, vor să accentueze simplismul personajului.

6 — *Noua Caledonie* din arhipelagul Milaneziei, aparţinînd in acea epocă Franţei, era încă, în 1884, un loc de detenţiune pentru condamnaţii la muncă silnică Şi deportaţii politici, datorită izolării şi solului el vitreg.

p. 550 UN DRUM GREŞIT

Conv. lit., XXII, 8-10, nov. 1888-ian. 1889.

Nu ştim ca această întinsă nuvelă a scriitorului, prima proză de dimensiuni mai mari după *în faţa vieţii,* care fusese un roman, indiscutabil, să fi fost trimisă de la Roma. E firesc să presupunem, mai degrabă, că el a lăsat-o *Convorbirilor,* la plecarea în misiunea diplomatică, scrisă, deci, în ţară. De altfel ar fi fost şi greu ca, din iunie pînă in septembrie, să fi avut şi timpul de a lua contactul cu Roma — care a fost prelungit şi amănunţit — de a face şi cîteva călătorii în împrejurimi, de a scrie lui Petraşcu lungile scrisori, din care una a apărut în *Conv. lit.* chiar în oct. 1888, imediat înaintea nuvelei. Toate acestea presupuneau timp, pe care nu putem crede să-1 fi avut în aşa măsură încît să treacă deîndată la o lucrare de proporţiile *Amintirilor din vremuri* sau a *Străbunilor noştri.*-

Pe de altă parte, corespondenţa sa din această perioadă cu cei trei junimişti cărora le putea trimite din Italia nuvela — Maiorescu, lacob Negruzzi şi N. Petraşcu (acesta din urmă lăsat o jumătate de an să redacteze revista, în lipsa celorlalţi doi)—nu menţionează nimic despre *Un drum greşit.* Doar lui Negruzzi îl promite în schimbul unei scrisori, o recoltă literară amplă: „Pierde un minut şi scrie-mi cinci rînduri, căci poate să ţi le dau pentru gazetă cu o dobîndă foarte încărcată" (scris, din 16 iun. 1888). Dar, dintr-o scrisoare ulterioară către N. Petraşcu, aflăm că redactorului *Convorbirilor* îi trimitea „o poezea pentru conu Jacques" (scris, din 23 iun. 1888). Săsefigmdit scriitorul la altă „dobîndă foarte încărcată", deci la nuvelă? Greu de presupus. E cazul deci să admitem că se înţelesese asupra publicării nuvelei încă din mai, la plecarea în misiune dipolmatică.

De ce, apoi, n-o introduce în vreun volum ulterior, deşi în vara lui • 1894 nutrea un asemenea gînd? Presupunînd că, întorcîndu-se în ţară, focşănenii l-ar alege deputat, dacă ar candida, intenţiona să-şi tipărească, o dată cu romanul *Lume nouă şi lume veche...* şi „o culegere de nuvele din *Convorbiri (Un drum greşit, Alessio, Singurătate* etc.)" (scris, către Titu Maiorescu din 6/18 iul. 1894). Volumul respectiv a apărut un an mai tîrziu — *Novele romane. Frica* — dar fără *Un drum greşit,* deşi părerea scriitorului relativă la proza sa era destul de bună: „Acuma, sincer, eu socot că încercările mele de romane şi novele, fiind inferioare în multe privinţe semenelor lor de alţi autori, au o singură calitate: sunt calde, se citesc cu înlesnire de la un capăt la altul" (aceeaşi scris, către Titu Maiorescu, din 6/18 iul. 1894).

Rămîne să considerăm că, deîndată ce terminase *Viaţa la ţară,* scriitorul a socotit depăşită faza căreia îi aparţineau *Un drum greşit* şi alte lucrări de un romantism comun (de aici „căldura" pe care şi-o recunoştea) şi deci n-a mai stăruit în ideea publicării nuvelei în volum. Lucrarea este, ca şi *Lume nouă şi lume veche...,* prelungirea fazei prime a scriitorului, inferioară volumului de nuvele din 1888, deşi avem toate motivele să credem că este scrisă paralel cu ultimele pagini ale lui; altfel o includea, fără îndoială, in acest volum.

Vom mai observa că prezenţa unui copil, care determină viaţa unor personaje, formează şi centrul nuvelei *Conu Alecu Zăgănescu.* Aici, finalul e tragic; *Un drum greşit* echilibrează în chip luminos tragismul celeilalte. Duiliu Zamfirescu avea uneori preocuparea de-a examina aceeaşi problemă din două unghiuri opuse.

1 — Spectacolul avusese loc, se vede, la Teatrul Naţional — azi dărîmat — sau peste drum, la sala „Bossel", unde se dădeau reprezentaţii de operă. Piaţa teatrului era atunci locul de adunare a birjarilor bucureşteni, fiind cel mai larg teren neconstruit şi avînd în preajmă mai toate sălile de spectacole şi marile hoteluri şi restaurante.

2 — Fosta Stradă Franceză, anterior Strada Işlicarilor, azi Strad 30 Decembrie, este una dintre cele mai vechi ale capitalei. Ba trece pe lîngă biserica unde depuneau jurămîntul voievozii munteni şi de-a lungul ei era mai tîrziu traseul convoiului regal, în drum de la palatul din Podul Mogoşoaiei spre mitropolie. De aceea i s-a şi dat numele regelui. O uşoară inadvertenţă există în acest punct, din acelea obişnuite la Duiliu Zamfirescu; cînd Străzii Franceze i s-a dat numele lui Carol, Podului Mogoşoaiei (care se chemase pînă în acel moment, de fapt, Calea şi nu Podul Mogoşoaiei, căci între timp se pavase cu piatră) i se dăduse numele Calea Victoriei. Dubla nomenclatură utilizată de scriitor pentru Calea Victoriei era destul de fr cv^ntă în epocă, în rîndurile lumii mijlocii. în orice caz, faptele se petrec după 1878 — atunci i s-a zis Străzii Franceze, Strada Carol — totuşi nu cu prea mulţi ani, mai tîrziu căci încă se vedeau răniţi de pe font şi generalii circulau în uniformă, aşa cum se va vedea ceva mai jos în nuvelă.

3 — Azilul, în termenii epocii, nu era numai căminul copiilor fără familie — dovadă că tatăl Silviei, „profesor de nemţeşte", trăia — ci era o şcoală, un fel de pension cu plată, accesibil pungilor mai sărace, cu greutăţi familiale, cum e a Silviei, care n-avea mamă. Exista insă Azilul „Elena Doamna", fundat de Elena Cuza la 1862,

într-un fel de spital de la Cotroceni, pentru adunarea copiilor „găsiţi" (părăsiţi de părinţi).

4 _ Deci nomenclatura folosită de Caţavencu pentru a-l numi pe tiranul Tipătescu era mai generală în epocă. Prefecţii erau nişte „vampiri", ceea ce e explicabil, deoarece ei erau cei care trebuiau să cîştige, în judeţul lor, multele alegeri care aveau loc.

5 — Ideea cu arendaşii îmbogăţiţi „de noua formă politică a anilor din urmă" apare şi ceva mai tîrziu, anume în scrisoarea din 21 mai 1891 către Titu Maiorescu, în care se spun mai precizat următoarele: „Pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu, s-a ridicat o lume aproape nouă, lumea arendaşilor". Ideea apăruse şi mai înainte, în piesa *Prea tîrziu,* deci ea îl preocupa constant pe scriitor, care, în acest fel, era turburat de vedeniile viitorului ciclu epic al Comăneştenilor (vezi, despre aceasta, în voi. de faţă, nota la nuvela *Jeana* şi nota la romanul *Viaţa la ţară,* ed. prezentă, voi. II, p. 654).

6 — Peisajul e probabil acela de Drăgeşti, pe Şiret, unde scriitorul a mers de cîteva ori, la moşia rudei sale. Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, şi de unde se pare că a utilizat anumite detalii şi pentru decorul *Vieţii la ţară.* în orice caz, expresia „în sus pe Şiret", de la începutul cap. IV al nuvelei, şi văile de care „se leagă atîtea amintiri din trecutul neamului românesc", nu trebuie să ducă cu gîndul spre Moldova de Nord. Drăgeştii la care ne referim e în fostul judeţ Tecuci (dar mai exista un Drăgeşti în judeţul Roman). Un sat Resteiul nu exista în epocă; Mălinii vecini nu se află în Moldova de jos, ci în cea de sus; în schimb Movilenii (Moghilenii) de care va fi vorba mai departe, existau în Tecuci. Geografia nuvelei e cu putinţă deci să fie în mare parte chiar imaginară. în orice caz, e mai de cîmpie, de vreme ce se arde tizic în sobe, nu lemne.

7— încă o scenă care prefigurează alta paralelă în ciclul Comăneştenilor — vînătoarea cu cîini, din romanul *îndreptări.*

8 — Bibescu se însurase la Brăila, nu la Focşani, făcînd o nuntă excepţională, despre care s-a vorbit mult în ţările române.

9 — Numele Comăneştenilor, pentru a doua oară folosit în nuvelă, nu are cum îl desemna chiar pe viitorul erou, Mihai Comăneşteanu (vezi şi mai jos, nota nr. 13).

10 — Nicoleanu „zice" aceste versuri în poezia *O victimă,* din care va cita şi generalul Villara în romanul *îndreptări.*

11 — Beatrice Cenci a murit pe eşafod, în 1599, ea şi fratele ei, după ce pusese la cale, împreună cu mama sa, asasinarea părintelui ei, crudul şi neîmblînzitul Francesco Cenci. Ea fusese modelul lui Guido Reni — şi la tabloul ei se referă scriitorul, deşi mai mult prin drama declanşată se făcuse ea cunoscută.

12 — Adunarea de la Mălini, unde participă eroul nuvelei, e formată dintr-o lume mai mult de oraş, decît din boieri de ţară. Femeile, care stau „picior peste picior şi cu cîte-o lungă ţigară între degete", formează un grup mult mai modern decît ne-am aştepta, şi e de mirare că tocmai un asemenea mediu îl socoate pe Constant un tînăr „stricat", „o nenorocire" ! Moravurile epocii erau altele. în *Viaţa la ţară* scriitorul se va conforma mai mult atmosferei patriarhale, rustice, decît o face în nuvela *Un drum greşit.* E însă simptomatică existenţa unei astfel de lumi la ţară, şi atenţia scriitorului pentru ea, îngăduinţa cu care o priveşte, sîntem tentaţi să o atribuim mai curînd mediului roman, pe care îl cunoscuse recent Duiliu Zamfirescu, decît celui românesc de provincie.

13 — Comăneşteanu de aici e cu totul depărtat de cel viitor, din *Viaţa la ţară,* aici e cu totul pierdut — şi-a uitat şi limba — ceea ce nu se va întîmplă niciodată în romanul ulterior.

14 — Numele Alpengrun, utilizat şi mai sus, cu precizarea că era „marele proprietar de la Moghileni", ne duce cu gîndul la un german — nu la un evreu, cum se specifică aici, căci evreii nu aveau drept la proprietăţi rurale. Ca evreu, personajul putea fi, deci, numai arendaş — nu proprietar. Interesantă va fi, cîteva rînduri mai jos, preocuparea lui Alpengrun pentru extracţia petrolului, ceea ce poate explica necesitatea pentru scriitor de a atribui personajului proprietăţi rurale.

P. 623 O SCENĂ ANTICĂ

Fam., XXVI, 23, 10/22 iun. 1890.

Acest patetic tablou explică printr-o extraordinară suprapunere de planuri, tipul viziunilor lui Duiliu Zamfirescu în cadrul istoric al Romei; scriitorul avea mereu sentimentul persistenţei trecutului în peisajul Romei moderne, întoarcerii lui în prezent, reînvierii lui în toate dimensiunile, oamenii şi practicile de odinioară.

Chemarea vremurilor de demult era o necesitate, şi transferul de •realităţi trecute şi prezente se făcea în închipuire. Iată că trecerea oilor, toamna, de la cimpia arsă de soare către dealuri şi munţi, prin mijlocul oraşului, nu mai e o scenă imaginară, ci reală. Antichitatea — din vremurile biblice, spune autorul — coboară în evul modern, întru nimic schimbată de cum era cu două mii de ani în urmă.

Scena oferă un contrast bizar, cînd pe eleganta Via del Corso sau pe Via Nazionale, trec ciobanii cu turmele lor, cu cîini, cu care pe două roate trase de cîte doi boi vrednici de odele poeţilor, ei înşişi, ciobanii, îmbrăcaţi ca faunii de odinioară, în piei de capră, purtînd suliţi de lemn şi convorbind între ei prin fluierături. Confruntarea civilizaţiei cu eternitatea încremenită a oierilor care se supun legilor transhumantei e din toate punctele de vedere prielnică purtătorilor vechimii. Contemplatorul scenei se transformă în poet — fie că scrie sau nu un elogiu din seria lui Virgiliu şi Carducci — relevînd cît de fragilă e pojghiţa de civilizaţie, faţă de veşniciile păstorilor.

Vom mai releva ditirambul închinat în final boului, fără de care oamenii în Campania romană n-ar putea exista. într-un sonet, *Boul (Conv. lit.,* XXIV, 2, mai 1890) scriitorul va exalta simbolul acestui animal, ca emblemă a statorniciei, a îndîrjirii vieţii de a-şî prelungi durata mereu, asemenea sieşi. Scriitorul sugerează, fără să o afirme deschis, identitatea scenei romane — antice — cu una posibilă în

Bărăganul românesc. Scena o găsim consemnată şi la începutul condicei *Varia,* ţinută de scriitor la Roma, chiar de la sosirea acolo.

1 — Cele patru strofe aşezate drept motto — de fapt sintetizînd tabloul care urmează în schiţă — sînt strofele 2—5 din poemul lui Carducci, introduse de jumătatea primului vers al strofei Intîia: „De sus, de la munte..." în versiunea publicată a traducerii poemului *(At. rom.,* I, 9, sept. 1894) există anumite modificări, dar nici forma *Familiei* nu e de dispreţuit.

2 — Apelurile la *Georgicele* lui Virgiliu în cuprinsul schiţei, integrarea aidoma a unor strofe, ca la Carducci, şi desigur citarea acestuia atît de amplu în motto, arată clar că scriitorul era foarte impresionat de scenă, pe care însă o cunoscuse mai întîi de la cei doi poeţi, maeştrii săi, şi o verificase ulterior in practică. Rezultatul fusese încă mai puternic, şi l-a determinat pe poet să realizeze el însuşi un imn, după modelele înaintaşilor.

în manuscrisul acestei veritabile poeme, aflat în condica *Varia,* sînt indicate de autor versurile din Virgiliu la care se face referire şi anume, *Georgice,* Cartea a III-a, v. 172 şi 222.

P. 627 ÎN CARANTINĂ

At. rom., I, 3, mart. 1894.

Apariţia schiţei în revista lui C. Esarcu şi Trandafir G. Djuvara marchează prima îndepărtare serioasă a scriitorului de „monopolul" pe care singur 11 instituise asupra literaturii sale, destlnlnd-o *Convorbirilor.* O spune într-o scrisoare către Djuvara: „Cît despre publicarea unei reviste âteneiste, nu am primit nici un apel. Dumneata cunoşti de mult părerile mele asupra noilor foi literare: eu nu cred In temeinicia lor. De aceea am concedat un fel de monopol *Convorbirilor,* tacit şi gratuit, de la care nu mă sustrag niciodată. însă apelul ce binevoieşti a face la mine, într-un mod atît de insistent şi prietenesc, nu-mi mai permite să mai rămîi în această strictă rezervă ce-mi impusesem. De aceea îţi răspund că-ţi voi trimite ceva, pentru unul din numerele viitoare ale revistei. Deocamdată nu am nimic, fiindcă am fost cufundat pînă la gît Într-un roman, pe care *Convorbirile* vor începe să-1 publice în februarie cred" (scris, din 10/22 ian. 1894).

Aşa cum rezultă din scrisoarea următoare către Djuvara, din 11/23 febr. 1894, schiţa a fost trimisă abia la această dată, cu specificaţia expresă de a fi dată fără semnătură: „Ca să nu rămîi de vorbă, îţi trimit aici alăturat o impresie de călătorie, sub titlul *în carantină.* E o schiţă uşoară fără de nici o pretenţie, pe care o supun la aprecierea dumitale, de ţi se pare că merge, public-o; de nu, la coş. Te rog să nu pui numele meu întreg, sub articol chiar, fiind vorba de nişte impresiuni aşa de personale. La sumar poţi să-1 pui, dacă socoti că e bine, fiindcă acolo dumneata faci ce vrei. Citeşte schiţa şi vei înţelege de ce mă sfiesc să o semnez cu numele întreg."

„Sfiala" trebuie să fie cauzată de referirea la soţia reprezentantului francez, „D-1 Cîrcodan, Corgidan, nu ştiu cum dracu îl cheamă", ceea ce era o uşoară nepoliteţe la un diplomat — sau poate că delicata curte pe care o face franţuzoaicei să fie motivul acestei reţineri.

însă Djuvara, bucuros de a-şi fi atras la revistă un colaborator ca Duiliu Zamfirescu (cu toate că el nu publicase încă *Viaţa la ţară,* ci abia *Alte orizonturi),* îl semnează cu numele întreg, spre supărarea noului colaborator, care îşi vede astfel denunţată exclusivitatea monopolului acordat *Convorbirilor.* Cu privire la acest monopol, el îl şi înştiinţase pe Maiorescu că se clatină.

„A propos, îi spune el criticului, într-un post-scriptum al scrisorii din 22 febr./2 mart. 1894. Am fost silit să trimit o schiţă de 12 pagini lui Djuvara, pentru revista Ateneului. N-am avut ce-mi face capului. D-na Negruzzi cunoaşte bine cauza, fiindcă a judecat-o. Schiţa e intitulată: *în carantină.* E probabil că n-o să placă, mai cu seamă fiindcă aşteptau versuri. Aşteptau... cu Pătraşcu".

Finalul e oarecum neclar: ce aşteptau ateneiştii „cu Petraşcu"? Să le trimită schiţa prin el? Să vină şi Petraşcu la revistă? Aştepta şi Petraşcu — acum In disensiune cu *Conv. lit.* — să vină schiţa, poate pentru că iniţial era şi el vizat să facă parte din gruparea *Ateneul roman?* Fapt e că, după toate probabilităţile, Maiorescu n-a răspuns nimic la această solicitare echivalentă cu o trecere „la inamic", căci *At. rom.* era prima desprindere mare din corpul convorbirist iniţial *(Lit. şi artă rom.* va fi a doua). N-a răspuns, dar s-a supărat, tocmai pentru că nu fusese respectat acordul „gratuit şi tacit" al monopolului.

Şi, două luni după aceasta, n-avem nici un schimb de scrisori între cei doi, lucru semnificativ pentru ambii. Abia în mai, pe la 8/20 — 10/22 tot Duiliu Zamfirescu rupe tăcerea, şi tot pentru a cere încuviinţarea pentru o nouă colaborare la revista lui Djuvara: „Djuvara insistă să-i trimit o poezie pentru revista *Ateneului,* vă rog să-mi spuneţi care din aceste două merge" — iar în rest îi urează criticului bun venit acasă „din vacanţe". în total, cinci rînduri, aşternute grăbit pe o fîşie ruptă la iuţeală dintr-o coală. Maiorescu îi răspunde şi el prompt, de data aceasta, reţinînd o poezie, iar pentru a doua, probabil *Amurg,* îi dă sfatul s-o trimită „la *Ateneu* sau la orice altă colecţie de maculatură", în timp ce „frumoasa poezie *La lună* cu «casta nemîngîiere» am dat-o la *Convorbiri* pe iunie" (scris, din 13/25 mai 1894).

Ceea ce Duiliu Zamfirescu şi face 1 — reţinînd însă formula cu „colecţia de maculatură", pentru o scadenţă ulterioară, care nu va întîrzia să se arate, Insă după o serioasă încercare a scriitorului de a concilia animozităţile (scris, către Titu Maiorescu, din 20 mai/l iun. 1894).

Loialitatea scriitorului faţă de *Conv. lit.* nu poate fi pusă, totuşi, la îndoială, cu toate că trimisese colaborări la *At. rom.* fără să fi primit încuviinţarea lui Maiorescu. încă în aceeaşi zi In care-i scrisese lui Djuvara, adică la 10/22 ian., îi scrisese şi lui Iacob Negruzzi — criticul era plecat la Viena, deci nu i se putea adresa lui — pentru a-i anunţa solicitarea ateneistă. *Convorbirilor* le trimisese, chiar în acel început de an, prima jumătate din *Viaţa la ţară,* deci se putea socoti liber să trimită altei reviste — şi încă scoasă de un prieten — o lucrare mai uşoară. Insistînd asupra obligaţiei faţă de *prietenul* Djuvara, el expune cererea acestuia de colaborare. „D-voastră cunoaşteţi părerea mea asupra acestei instituţii — dar dacă *Ateneul* nu-mi place, Djuvara îmi este prieten. Pentru asta şi pentru alte cuvinte,

ar trebui să-i trimit ceva. Am o schiță începută: *Cinci zile în carantină,* pe care aş termina-o pentru el.

Credeți că pot s-o fac?"

în continuare e rezumată corect scrisoarea către Tr. G. Djuvara, ba chiar cu adaosul că refuzase şi alți solicitatori anteriori, dar că, totuşi, „după ce voi vedea revista, poate să sustrag ceva din monopolul voluntar acordat *Convorbirilor* (de care el mă acuză) şi să i-1 trimit.

Vă rog să-mi răspundeți ce trebuie să fac".

Intenția îndulcirii acestui „embargou" literar asupra creației proprii e deci clară, independent de ceea ce aveau să spună Negruzzi şi junimiştii. Tocmai aceasta 1-a supărat pe Maiorescu, indiferent de faptul că, la cererea scriitorului, nu se putea răspunde decît acordîndu-i-se „dreptul" — pe care el şi anunțase că şi-1 luase, sau că şi-1 va lua — de a colabora şi la alte publicații.

Un răspuns pare să fi fost dat de Mărie Negruzzi, nu de soțul ei, redactorul *Convorbirilor,* ceea ce Duiliu Zamfirescu, subtil şi meticulos observator al protocolului, n-a putut să nu rețină. I se acorda permisiunea cerută, dar prin persoane semioficiale, sau neoficiale, ca inteligenta Şarimica — Mărie Negruzzi, care a mai rezolvat şi alte treburi litigioase între căpeteniile Junimii şi junimiştii cu veleităţi de emancipare. De aceea, Duiliu Zamfirescu se va şi referi la ea, nu la Iacob Negruzzi, cînd Va motiva lui Maiorescu trimiterea schiței la revista lui Djuvara.

Iată cîte alambicate relații se țeseau subteran, în jurul unei colaborări, între oameni pe care, azi, la distanță de trei sferturi de secol şi priviți mai la suprafață, îi vedem într-o dulce conviețuire idilică, mereu cu ochii ațintiți la prosperarea bunelor relații şi a literaturii.

0 mențiune de trei cuvinte din schiță ne ajută s-o datăm: se vorbeşte despre poieni „muşcate de brumă" — deci întîmplările au loc toamna tîrziu. Aceasta nu poate fi decît în nov. 1892, la cea de-a treia venire a scriitorului în țară, după ruperea relațiilor diplomatice cu Grecia şi plecarea misiunii noastre din Atena. Duiliu Zamfirescu fusese girantul legației în lipsa lui D.C. Ollănescu-Ascanio, titularul, plecat în concediu la Bucureşti şi rămas acolo pînă la lămurirea incidentelor declanşate din cauza unor conflicte locale cu populația macedoneană.

La această plecare, avea să spună scriitorul mai tîrziu, era să se petreacă un fapt cu totul grav, în gara Lepanto, unde un grup de localnici, aflînd de trecerea trenului cu diplomații care se retrăgeau spre teritoriul italian, au vrut să-i atace pe aceştia cu cuțitele!

Deci, după trecerea prin Roma, pe la familie, Duiliu Zamfirescu a luat-o spre țară pentru cuvenitele rapoarte la centrala ministerului şi la Predeal a avut de trăit carantina descrisă. B clar că nu poate fi vorba de altă plecare pentru că celelalte două (dec. 1889 —ian. 1890 şi ian.—febr. 1892) au loc iarna, nu toamna.

1 — Legăturile strînse cu străinătatea sînt cele de familie, nu cele diplomatice — prin căsătoria cu Henriette Allievi el îşi dobîndise în Italia un fel de a doua patrie, de care se şi legase sufleteşte, pentru rațiunile artei sale.

2 — Emoția scriitorului, declarată aici, nu e o figură de stil, ci o realitate pe care ne-o atestă că avea loc întotdeauna după vizitele în țară: un fel de „încremenire", de „paralizie a voinței" îl stăpînea cu acest prilej. „Am trecut înapoi munții (în țară, n.n.) cu gîtul strîns de emoțiune, cu vocea stinsă, neputînd să răspund fetiții, care mă-ntreba... ce am" (scris, către N. Petraşcu din 3/15 iunie 1897).

3 — Portretul țăranului transilvănean e făcut la fel şi în romanul *îndreptări,* peste şapte ani.

4 — *Koloman* (de) *Tisza* (1830 — 1902) a fost şeful partidului liberal maghiar. La 1894 el nu mai era prim-ministru de patru ani, dar după o guvernare continuă de alți 14; renumele lui era mare totuşi în acest timp, mai ales datorită spiritului lui reformator, însă şi legiuirilor severe pentru români. A fi amic cu Tisza era echivalent cu a face o politică neagreată de români, dar pe placul oficialității.

5 — 0 scăpare, dintre cele frecvente la Duiliu Zamfirescu: de vreme ce trenul urcă de la Braşov către Predeal, apa pe lîngă care trece calea ferată nu e Prahova, ci Timişul!

6 — 0 nouă referire la poemele lui Ossian — cea mai veche, într-o lucrare publicată, a fost în *Natalia Anisimova* din 1880, iar ultima e în poezia *Malvina* din 1918 (vezi nota la această poezie, ed. prezentă, voi. I, p. 529); în romanul *Lydda. Scrisori romane,* vom avea cea mai amplă şi sugestivă prelucrare a motivelor din aceste poeme. Cu numele lui Fingal scriitorul va numi apoi un personaj central în comedia *Voichifa* (1914).

7 — Versurile au o continuare, pe care o găsim într-un manuscris din perioada 1890:

5-a *dus cucul, spinzuratul,*
Şi de-atunci m-a prins oftatul.
Pe răzoarele din sat
Busuiocul s-a uscat,
Măgdălina m-a lăsat etc.

I

(vezi şi poezia *[Magdă, Măgdălina...]* precum şi nota la această poezie, ed. prezentă, voi. I, p. 355 şi 599).

8 — E Grigore I, cel Mare, sanctificat de biserică, papă de la 590 la 604. El a creat „calendarul gregorian".

9 — Dintre cei doi Kreţulescu (Kretzulescu), Constantin şi Nicolae, trebuie să fie vorba de ultimul, fost ministru nu numai la Paris, dar şi la Berlin, Petersburg şi Roma, ministru de justiție, prim-ministru etc.

Scriitorul avea însă nevoie de aluzii pariziene, poate că la adresa frumoasei doamne. între cunoscători, probabil că era ştiut un „cifru" al întîmplărilor cu franțuzoaica şi cu diplomații parizieni, pe care-1 cunoştea Tr. G. Djuvara, ca funcționar superior în Externe şi diplomat

— exact „cifrul" care-1 îndeamnă pe scriitor să nu semneze bucata şi pe care azi noi nu-1 mai avem!

10 — Şi Ioan Bălăceanu — despre el trebuie să fie vorba — a fost ministru la Paris, dar şi la Istanbul, Viena şi Roma. Deci, şi numele lui e legat de diafana franţuzoaică.

11 — Poezia e a lui Vlahuţă, *Din prag,* dar nu trebuie să credem că formula „e prea frumoasă", exprimă chiar aprecierea lui Duiliu Zamfirescu despre ea — e doar reluarea spuselor sanitarului. Cu atît mai clar e că fraza are în ea o bună doză de zeflemea, cu cît se leagă direct de cealaltă afirmaţie a personajului, cînd acesta îşi aminteşte că oaspetele său a scris „odată nişte lucruri foarte caraghioase". Să credem că el se glndeşte la foiletoanele lui *Don Padil ăiaR.l.l*—dar epitetul îşi prelungeşte efectele şi spre poezia atribuită tot lui Duiliu Zamfirescu.

12 — In 1892 lucrările podului de la Cernavoda, construit de Anghel Saligny, erau începute de doi ani; ele nu ajungeau la capăt decît un an şi mai bine după apariţia schiţei *în carantină.*

P. 640 CU BILET CIRCULAR

Lit. şi artă rom., I, 1, nov. 1896.

Şi această schiţă, asemănătoare cu cealaltă, din *At. rom.,* este prima piesă doveditoare a unei noi dezerţii a scriitorului, a doua şi cea mai însemnată, la o revistă care, de la primul număr, se defineşte ca o rivală a *Convorbirilor* şi a spiritului maiorescian.

Tratativele lui Duiliu Zamfirescu cu noua echipă anticonvorbiristă, avînd în frunte pe criticul N. Petraşcu şi poetul D.C. Ollănescu-Ascanio, au durat vreun an, cu interesante mărturisiri ale scriitorului de fidelitate faţă de „bătrîna revistă a Junimii" — pe care noua publicaţie îşi propunea s-o sape, chiar s-o înlocuiască — cu dovezi de emancipare faţă de ea, de apropiere către ceilalţi, de retracţie faţă de ei şi întoarcere spre *Conv. lit.* etc. Publicarea schiţei *Cu bilet circular* în *Lit. şi artă rom.* deschide un capitol mult mai complex decît acela punctat de schiţa *în carantină.*

Perspectiva noii reviste e clară încă de la începutul lui 1896, cînd scriitorul îi trimite lui N. Petraşcu lucrarea, cu o scrisoare de recomandări exprese: „...îţi trimit şi gluma asta, intitulată *Cu bilet circular,* în care poate te vei recunoaşte. E un lucru fără importanţă şi fără pretenţii, aproape nepublicabil, scris mai mult ca exerciţiu, spre a-mi pune fantezia la cumpănă. De veţi scoate vreo revistă, te autorizez să publici schiţa de faţă, astfel cum am iscălit-o, numai cu iniţiale; de nu veţi scoate nimic, te rog să mi-o înapoiezi. Cu nici un preţ, nu primesc s-o dai altcuiva.

încercarea de faţă am scris-o astă-toamnă, după ce ai plecat din Roma" — şi în continuare se arată că e un omagiu adus prieteniei şi prietenilor din tinereţe: „Mie îmi pare că niciodată nu mi-am iubit prietenii ca acum" (scris, din 13/25 febr. 1896).

Răspunsul prietenilor la o astfel de mărturisire — care indica corect dorinţa colaborării la revista ce se plănuia — veni iute, cu

comentariile fireşti ofertei avansate de scriitor. însă, numaidecît, el devine sceptic — şi mereu mai sceptic, pe măsură ce Petraşcu-Ollănescu îşi argumentează dorinţa de a-1 vedea trecut direct, cu arme şi bagaje, de la *Conv. lit.* la *Lit. şi artă rom.* Ceea ce Duiliu Zamfirescu nu vrea. „îmi închipuiesc că cercul d-voastră trebuie să fie foarte interesant, foarte plăcut şi foarte gentil (e vorba de cercul „Amicii literaturii şi artei române", constituit în 1895 din generaţia ajunsă la 30—40 de ani, care şi-1 înscrisese automat pe Duiliu Zamfirescu în efectivul ei, surprinzlnd neplăcut pe Maiorescu, n.n.) şi dacă aş fi în Bucureşti nu aş lipsi niciodată, însă mai mult spre a ciupi o ţîr' de curte pe ici, spre a bea un vinaţ pe dincolo, plus spre a ceti o poezea, două, la vreme de necaz" (scris, către N. Petraşcu, datată martie 1896). în rest, scrisoarea e plină de griji, sfaturi şi urări de succes, nu şi de acordul formal al participării. Ollănescu intervine, cu superioritatea lui de vîrsta şi de calm, solicitîndu-1 mult mai insistent; pe aceeaşi hîrtie, Petraşcu, mai dinamic, adaugă chiar un fel de amicale reproşuri („Bine, omule, crede-mă, e cu totul altceva în aer, nu mai e ce a învăţat X şi Y la Terezian, acum 40 de ani. X şi Y au o poetică veche, au dogme răsuflate, au păreri adeverite pînă la capăt. Trebuieşte altceva, ceva nou..." etc. Scris, datată mart. 1896).

La acestea toate, scriitorul se lasă convins să colaboreze, dar cu o stupefiantă, surprinzătoare argumentaţie despre revistă: „N-o aprob şi nu cred în trăinicia ei, şi cu toate astea voi colabora la dînsa... Ce vrei mai mult?" (scris, către D.C. Ollănescu din 6/18 apr. 1896). Ceea ce făcuse, de fapt, prin trimiterea schiţei *Cu bilet circular,* dar aceasta putea fi singura colaborare — o amabilă repovestire după ceea ce-i povestise N. Petraşcu, şi atît!

Lui Maiorescu însă nu-i comunică nimic despre toate aceste hărţuieli din partea lui Petraşcu-Ollănescu, care voiau să-1 smulgă de sub dominaţia spirituală a lui „X şi Y", adică a criticului — *el,* Maiorescu, e cel de la Terezlanum şl estetica *lui* e cea veche, cu „dogme răsuflate" etc. Rezervele continuă („Cît despre revistă, cum ţi-am spus: cu dragă inimă voi colabora, după ce voi vedea primele numere". Scris, către N. Petraşcu din 22 aug./3 sept. 1896), dar pe Maiorescu îl asigură că „am fost pus printre membrii fondatori, fără să fiu întrebat" (scris, din 1/13 mart. 1896). Afirmaţia priveşte asociaţia „Amicii literaturii şi artei române", dar o repetă în termeni asemănători şi în legătură cu revista: „...Vă rog să nu mă bănuiţi de nimic. Nu mă voi schimba nici acum, cum nu m-am schimbat niciodată."

Dar dezerţia se produsese, cu toate că cele spuse mai sus lui Maiorescu erau adevărul curat! Duiliu Zamfirescu simţea nevoia unei emancipări. Ea se produce, şi cea mai bună dovadă pentru public şi pentru junimişti e apariţia schiţei *Cu bilet circular* în primul număr din *Lit. şi artă rom.* Mihail Dragomirescu are un articol foarte violent de ripostă la programul revistei, implicînd în opinia negativă pe toţi colaboratorii acesteia; Duiliu Zamfirescu, venit la Bucureşti pentru treburi diplomatice, explodează, îl provoacă la duel şi numai tactul lui Maiorescu face ca lucrurile să se calmeze, dar cu preţul unei scrisori de scuze din partea lui M. Dragomirescu şi al dezlegării date scriitorului de a colabora la *Lit. şi artă rom.* Conflictul — fixat şi în numeroase scrisori — a durat peste un an; la începutul lui e schiţa *Cu bilet circular !*

Ba s-a scris, deci, în toamna anului 1895, după plecarea lui N- Petraşcu din Roma; lucrul îl atestă şi Petraşcu însuşi, în *Biografia mea (Studii şi documente literare,* VI, p. CXCV), unde se descrie itinerarul roman parcurs de el cu Duiliu Zamfirescu, în timpul căruia i-a povestit întîlnirea lui cu „Bulalia, Infanta de Spania, fiica regelui Alfons al XH-lea şi sora reginei Bavariei, care m-a invitat la castelul Nimphenburg".

După spusele scriitorului, imaginaţia sa a lucrat mult asupra episodului povestit („scris mai mult ca exerciţiu, spre a-mi pune fantezia la cumpănă"). Deci faptele au croială literară şi, dincolo de ce a povestit eroul întîmplării, s-a creat pretextul literar al schiţei, construită pe ideea principesei, care mereu vedea în toate lucruri făcute anume pentru ea.

1 — Versul prim al *Divinei Comedii* a lui Dante.

2 — *Almanahul de Gotha* e numit astfel după oraşul în care se publica această lucrare, începînd din 1763, cuprinzînd genealogii de oameni importanţi ai zilei, miniştri, diplomaţi etc.

3 — Instigînd pe fratele său şi pe mama sa, Beatrice Cenci şi-a asasinat tatăl, pe Prancesco C, şi a pierit pe eşafod în 1599.

4 — Fornarina, fiica unui brutar din Roma, a fost una din marile frumuseţi ale vremii sale, iubită de Rafael, care ne-a lăsat un excepţional portret al ei.

5 — Geografia este foarte exactă şi este clar oă reconstituirea ei îi aparţine lui Duiliu Zamfirescu, care a fost de multe ori în regiune — nu e a povestitorului din schiţă. Dincolo de substanţa schiţei, cu cele două spaniole, avem şi o bogată suită reportericească, mai rară în activitatea lui Duiliu Zamfirescu. Ba apare în multe scrisori, nu şi în literatura propriu-zisă, decît episodic.

P. 651 BADEA CÎRŢAN LA ROMA

Lit. şi artă rom., I, 9, iul. 1897.

înaintea schiţei, care fusese trimisă la revistă prin mai sau iunie şi a apărut numaidecît, avem o ştire despre personajul ei, într-o misivă a scriitorului, trimisă lui D.C. Ollânescu-Ascanio: „Ţăranul care a venit la Roma era ceva cam ridicul, dar a plăcut. E un transilvănean inteligent, care tremura de dorul strămoşilor şi de pofta vinului de Frascatti. Hotărîse să stea la Roma o săptămîna, fără să doarmă, pînă a pus mîna pe el patraula şi zor să-1 ducă la balamuc. Copiii se ţineau după el, chemîndu-1 Menelik. La început m-a făcut să-mi vină lacrămile de emoţiune, însă am văzut curînd că era cam flecar" (scris, din 6/18 apr. 1896).

Pitorescul pelerin venise în Cetatea eternă, prin urmare, în primăvara lui 1896, deci impresiile sînt relativ proaspete; scriitorul a dat un aer de uşoară persiflare întregii chestiuni, în acord cu o bună parte a presei noastre şi cu surpriza paşnicei populaţii romane, uimită să vadă un dac coborît de pe columnă, cu căciulă şi sarică, ambele cam de stampă sămănătoristă în esenţa lor, pentru românii obişnuiţi cu priveliştea ciobanului clasic — dar în mod surprinzător reale pentru cei din însorita Italie, unde păstorul nu are înfăţişarea celui din Carpaţi. Cu toate acestea, deosebirea nu e într-atît de mare faţă de ciobanii Umbriei, pe cît o declară scriitorul, căci iată cum îi zugrăvea el pe aceştia doar cu cîţiva ani înainte, cînd contempla trecerea prin Roma a oilor din munţii Albani şi Campania romană: „în fruntea turmei păşeşte ţapul purtînd de gît o teleancă răguşită, care sună măsura sălbatecă a unui cîntec barbar. Pe de lături se aţin ciobanii, îmbrăcaţi în piei de capră, ale căror miţe le dau aerul unor fauni..." *(O scenă antică, Fam-,* XXVI, 23, 10/22 iun. 1890).

Deci, marea surpriză a populaţiei, descrisă în schiţă, e mai mult literară, o aducere din condei ca să se releve un contrast şi o amintire a dacilor.

Dorinţa scriitorului a fost ca schiţa să se dea în revistă doar cu iniţiale, dar Petraşcu a semnat-o întreg, tot ca să împingă lucrurile cît mai departe şi să determine plecarea lui de la *Conv. lit.,* fără să izbutească însă. Căci, la numai o lună şi ceva după apariţia schiţei în *Lit. şi artă rom.,* el va da la revista Junimii romanul *în război,* spre supărarea celor doi amici.

Iar chestiunea semnăturii i-o şi reproşează lui Petraşcu: *„Badea Cîrţan* e un fleac, cu oarecare sare. Trebuia însă să nu iscăleşti cu un kilometru de nume sub o mititică secătură ca asta. în manuscris era numai D.Z." (scris, din 9/21 aug. 1897).

Badea Cîrţan era un peregrin popular, spre deosebire de I. Codru-Drăguşanul, care era peregrinul cultivat, intelectual. Totuşi, şi el preţuia cărţile, citea şi cumpăra, dar călătorea gratis pe tren, tolerat de conductorii obişnuiţi cu astfel de globe-trotteuri plecaţi în hagialîcuri de tot felul. A murit la 7/20 aug. 1911, şi a fost înmormîntat la Sinaia, celebrat de ziare, cu solemnitate uşor ironică, într-o epocă în care Maica Smara refăcea itinerarele italice ale lui Gheorghe Cîrţan, însă ea cu atracţii de spectaculozitate şi cu multă retorică. Cîrţan fusese, totuşi, un modest, un pitoresc, lucru care reiese din schiţă; „flecăreala" despre care se aminteşte în scrisoarea către Ollănescu era mai mult patosul latinist al generaţiei vechi, din secolul celălalt, ajuns în masă şi adoptat de ţăranul de rînd.

Scriitorul va păstra însă puritatea omului de extracţie rustică, de care a fost impresionat la începutul întîlnirii cu personajul şi o va transfera asupra Porţiei, soţia lui Comăneşteanu din *îndreptările* ulterioare cu numai cinci ani.

1 — Felix *Faure* (1841—1899) era, în acea perioadă, preşedintele Franţei. Contrastul pe care îl realizează scriitorul, e din ordinea socială: între „d-1 Bursan" (numele ales aduce sonoritatea nu a Bursei, pe româneşte, ci de la „bourse" — pungă, pe franţuzeşte) şi şeful ierarhiei unui stat civilizat.

2 — *Imbriani* şi *Crispi* sînt, de data aceasta, italieni, realizînd desigur acelaşi contrast, de vreme ce Francesco Crispi (1818 — 1901) era la rîndul lui unul din promotorii alianţelor internaţionale — francofobe — ale Italiei.

j

3 — Doi împăraţi ai Etiopiei au avut acest nume — al doilea (1842 — 1913) era pe tron în timpul cînd se scria schiţa şi bătuse pe italieni chiar în 1896, obligîndu-i să recunoască independenţa ţării. Legenda populară făcea din Menelik un sălbatec, ca în schiţă, ceea ce iscusitul conducător etiopian n-a fost de loc.

4 — Preotul Vasile Lucaciu (1852 — 1922) a fost o pitorească figură de patriot, luptător pentru Transilvania, arestat şi condamnat de mai multe ori, între care şi în procesul Memorandumului din 1894, unde el a avut parte de cea mai mare condamnare: 5 ani.

5 — Pasajul emoţionat din final e cel care va imprima patosul *îndreptărilor.* în realitate, aşa cum spune corespondenţa scriitorului, impresia ultimă din intîlnirea cu Gheorghe Cîrţan a fost mult mai temperată.

P. 656 BUSTUL ÎMPĂRATULUI TRAIAN

Răvaşul, VIII, 3, mart. 1910.

Lucrarea a fost trimisă acestei publicaţii, la cererea inimosului ei fondator şi director, protopopul Elie Dăianu din Cluj, figură de cleric patriot, militant naţional, organizator al vieţii românilor din Transilvania, colaborator al *Tribunei* lui Slavici, apoi scoţînd el însuşi *Răvaşul,* timp de zece ani. După război va fi şi el membru marcant al partidului averescan; în timp ce Duiliu Zamfirescu era preşedintele Camerei, transilvăneanul era între deputaţii majorităţii guvernamentale.

Bunele lor raporturi datau, cum se vede, din 1910 şi probabil de mai înainte. Protopopul-director comemora în revista sa pe un alt cleric ardelean, de asemenea un militant strălucit, dr. Augustin Bunea, apărător al memorandiştilor, ca şi Elie Dăianu, publicist, mare orator cu ranguri superioare în ierarhia bisericească greco-catolică (a fost secretar metropolitan şi camerier secret al papei), de asemenea membru al Academiei Române în 1908, In acelaşi an cu Duiliu Zamfirescu. Bunea murise în nov. 1909, deci *Răvaşul* îi închina un număr omagial, pentru care solicitase participarea scriitorului nostru, cunoscut pentru preocupările şi relaţiile sale transilvănene (romanul *îndreptări,* articolul *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni* din *Revista Idealistă,* in 1903, colaborarea la *Românul* din Arad în 1910, şi toată polemica dusă de *Luceafărul* şi *Ţara noastră* din Sibiu împotriva sa în 1909). Nu cunoaştem în ce termeni a fost invitaţia la colaborare, fapt e că Duiliu Zamfirescu a trimis mai întîi versuri, poezia *înşelăciuni,* compusă din trei părţi (vezi ed. prezentă, voi. I, nota la poezia *Poeţii,* p. 579), la care directorul răspunsese că nu e tocmai materialul potrivit, el aşteptînd ceva legat de subiectul comemorării, probabil o mărturie despre ilustrul decedat, ceva în genul elogiului preotului Moise Lupu din *îndreptări,* prin care se glorificau toţi clericii transilvăneni, militanţi naţionali. E de presupus că în acest fel sunase chiar prima solicitare a clujeanului, în orice caz a doua, la primirea poeziei, la aceasta se va fi referit. Scrisoarea de răspuns a lui Duiliu Zamfirescu, cuprinzînd un subteran duh de irascibilitate, dincolo de învelişul amabil, ni s-a păstrat. Iat-o:

„Stimate domnule protopop,

Fireşte că poeziile ce v-am trimis nu se potrivesc cu publicaţia ce vreţi să faceţi. Asta am înţeles-o şi v-am spus-o. E însă peste puterile mele a scrie lucruri de ocazie — mai cu seamă cînd nu cunosc *ocazia.* Pe părintele Bunea nu l-am cunoscut, nu l-am auzit vorbind, nu l-am cetit. Cum voiţi dar să vorbesc despre el?

Ca să vă dovedesc toată bunăvoinţa de care sunt însufleţit, vă trimit o mică schiţă, în care Roma, Trajan şi seminariştii români se împletesc în vremurile noastre.

Eu nu pot lua de model pe nimeni. Bun sau rău, sunt aşa cum sunt.

Dacă nici acum nu ne potrivim, vă rog să-mi restituiţi paginile ce vă trimit, rămînînd ca altădată să ne înţelegem mai uşor" (sens. din 25 febr./lO mart. 1910).

De hotărîrea luată, revista urma să-1 înştiinţeze la Paris, 72 Rue Mozart (Passy), unde pleca o dată cu expedierea scrisorii. Dacă a existat un răspuns, el s-a pierdut; fapt e că în numărul comemorativ al *Răvaşului* apare şi schiţa epistolară cu bustul lui Traian, şi poezia *înşelăciuni.*

Trebuie să apreciem azi că nici proza, venită să înlocuiască poezia, nu făcea mai mare serviciu în cadrul publicaţiei festive dedicate canonicului Bunea, cu toate că în ea „Roma, Trajan şi seminariştii români se împletesc în vremurile noastre". Dar Duiliu Zamfirescu nu mai era, în 1910, un nume ce putea fi refuzat, fie şi cu produceri ca acestea, cam nelalocul lor într-un număr comemorativ. Poate însă trebuie să ne gîndim că scriitorul urmărea altă idee: Bunea fusese şi el student la Roma (la Colegiul „De propaganda fide"), însufleţit de aceleaşi idei, dar desigur la altă treaptă — sugestie care insă nu rezultă suficient din dialogul care urmează între cele două personaje ale schiţei. Cititorului nu-i rămîne decît să le asimileze pe acestea modelului comemorat, rămînîndu-ne să apreciem, oricum, puritatea şi patriotismul ardent, deşi naiv, al tuturor transilvănenilor la care se poate referi nuvela. De fapt, în acest fel i-a conceput Duiliu Zamfirescu pe toţi eroii săi ardeleni din *îndreptări,* în primul rînd pe preotul Moise Lupu, pe fiica sa Porţia-Mia, pe notarul Zgurea, pe protopopul Marcu Stamate şi pe alţi intelectuali din roman.

Schiţa e vizibil construită din materialul epistolar al primelor *Scrisori* din Roma, trimise lui N. Petraşcu şi apăiute în *Conv. lit.* (oct. 1888) sub semnătura *X.Y.Z.*

1 — Expoziţia jubiliară din 1906, la aniversarea a 40 de ani de la venirea în ţară a primului Hohenzollern. Directorul şi organizatorul ei a fost marele chimist Dr. CI. Istrate (al cărui nume a fost dat ulterior străzii care urcă pe dealul de deasupra locului unde a fost organizată Expoziţia — azi „Parcul Libertăţii" de la Filaret).

2 — Fragmentul citat nu ştim pînă în prezent de unde e. Cu opt ani în urmă, cum spune scriitorul, scrisese romanul *îndreptări,* dar textul de acolo e altul, mult mai scurt, fără detaliile portretistice. Acestea se află, dar altfel formulate, în scrisorile din 6 şi 18

sept. 1888, trimise lui N. Petraşcu şi publicate parţial de acesta în *Conv. lit.* (XXII, 7, oct. 1888).

Nu este exclus însă, ba se potriveşte mai bine cu felul lui Duiliu Zamfirescu, să fie un text inedit, sinteză a tot ce a scris el despre Traian.

3 — Descrierea celui de-al doilea bust o avem în amintitele scrisori către N. Petraşcu. Plotina, împărăteasa, e arătată acolo ca purtînd „conciu, ca ţărancele noastre", în timp ce Traian e „cu nasul subţiratec, slab, frumos, şi cu o privire lungă şi gînditoare, încă tînăr, dar parcă deja nemuritor".

„Capul acesta — adaugă în a doua scrisoare — e poate cel mai frumos din toată colecţia", în timp ce, în cealaltă statuie, împăratul „e măreţ, cam crunt, poartă capul de paradă, e împăratul Trajan, nu e Ulpiu Trajan, cu alte cuvinte nu e omul".

Descrierea împărătesei Plotina e severă: „E mai urîtă decît împăratul", în timp ce sora sa şi fiica ei — Marciana şi Matidia — sînt „două femei de o altă rasă, frumoase amîndouă şi senine". Şi în corespondenţa din 1888 şi în scrisoarea către Elie Dăianu, ulterioară cu aproape un sfert de secol, scriitorul exaltă familia lui Traian, nu şi pe a împărătesei. Era şi acesta un fel al scriitorului de a slăvi originea poporului său, explicitată în modul următor în scrisorile din 1888: „E un simţămînt de demnitate omenească să ştii că ai un tată care a fost om cumsecade, n-a înşelat pe nimeni, te-a crescut bine şi, mai mult, ţi-a lăsat un nume mare... Simţi că ţi se umflă pieptul de mulţumire cînd Omul căruia datorăm existenţa noastră actuală ca popor de una şi singura rasă în Carpaţi (scriitorul era cucerit, la 1888, de ideea purităţii noastre latine; ulterior, o dată cu romanul *îndreptări,* îndeosebi, îşi va corecta într-o măsură opinia, n.n.), era cel mai mare suflet de împărat ce a trăit şi ai emoţiunea artistică a frumosului, cînd astăzi vezi şi te asiguri însuţi că trăsăturile chipului aceluia erau curate, bărbăteşti, blînde şi răspund întocmai ideii ce ţi-o făceai despre el".

4 — Eliu Adrian i-a urmat lui Traian la tronul imperiului. Scriitorul arată în scrisorile din 1888 că „Plotina ar fi hotărît despre urcarea pe tron a lui Eliu Adrian, zicînd că astfel lăsase împăratul — Duiliu Zamfirescu îl ortografiază mereu cu majusculă, n.n. — cu graiul din urmă, lucru de care Istoria se îndoieşte" — însă despre el scriitorul are cuvinte excepţionale, nu numai pentru că era „cel mai aproape de împăratul nostru" dar şi pentru că era „cel mai artist dintre toţi". „La Villa Adriana, ce o avea la Tivoli — pe-un picior de plai, pe-o gură de rai — s-au găsit cele mai frumoase sculpturi ale antichităţii romane".

Am dat aceste date şi informaţii, legate indirect de schiţa din *Răvaşul,* pentru că ele prilejuiesc să se arate cum se stabileau comunicările scriitorului cu antichitatea, cu istoria poporului său, cum cu diferite prilejuri el infuza spirit patriotic în lucrările sale.

5 — Pliniu cel tînăr (62 — 114) nu e menţionat aici întîmplător, ci pentru că şi el constituia, alături de familia împăratului, cercul artistic al acestuia. Era unul din prietenii cei mai apropiaţi ai lui Traian şi i-a alcătuit un panegiric de o mare frumuseţe — nu la moarte, căci împăratul a mai trăit trei ani după el. „Mi Secunde carissime" e calitatea de „al doilea prieten foarte scump" inimii împăratului — după Eliu Adrian, care era primul, i-a şi urmat la tron. Pliniu a fost, cum se arată în schiţă, legat imperial în Bithinia şi Pont (Asia-Mică), de unde a întreţinut celebra sa corespondenţă cu Traian.

6 — *Silius,* Italicus, Tiberius Catius (25—101), e un poet despre care aflăm din relatările lui Pliniu cel tînăr, dintr-o scrisoare a sa, deci era legat şi el de memoria lui Traian.

7 — *Marţial,* Marcus Valerius (40 —104), era şi el un contemporan al marelui împărat, nu neapărat şi un apropiat al său. Dar prezenţa sa în schiţă se justifică prin concomitenta istorică. însă *Suetonius,* Caius Silentius Tranquillus (67? —150?) a fost între apropiaţii împăratului, datorită aceluiaşi Pliniu cel tînăr, la a cărui stăruinţă Traian 1-a numit tribun militar, în perioada primului război cu dacii. Suetoniu nu a ajuns pînă la viaţa lui Traian în celebra sa lucrare *Viaţa Cezarilor,* care se opreşte la Domiţian, dar înţelegem că această vastă operă de erudiţie îi era cunoscută lui Duiliu Zamfirescu, unul din principalele izvoare ale documentării sale.

8 — Şi Publius Cornelius *Tacitus* (55? —120?) era unul din contemporanii lui Traian, amic cu Pliniu, istoric al Romei şi demnitar (proconsul în Asia) în vremea împăratului, artist citit cu sete de scriitorul nostru pentru informare în materie romană. Deci, ambianţa curţii imperiale din vremea înfruntării ultime a romanilor cu dacii — militară, politică şi mai ales culturală — e punctată abil prin numele citate, pentru a da cîteva jaloane transilvănenilor, cunoscători în materie prin tradiţia Şcolii Ardelene. Schiţa nu este, prin urmare, total depărtată, cum s-ar părea, de obiectul comemorării. Prin această parte, care se leagă bine de memoria lui Augustin Bunea, scriitorul celebra lupta lui; prin ceea ce urmează, ironizează pe contemporani în felul în care o făcuse şi în *îndreptări,* sau în schiţa *Badea Cîrţan la Roma.*

9 — *Ulpian,* Domitianus (170?—228) a fost unul dintre cei mai îndîrjiţi partizani ai ideii de a se micşora garda pretorienilor, care făcuse atîta rău Romei, în ultimele două secole, prin amestecul ei în concurenţa dintre diferitele direcţii politice. Jurisconsult celebru, prieten cu Caracalla, dobîndindu-şi ostilitatea succesorului acestuia Heliogabal, şi apoi recîştigîndu-şi poziţia sub Sever, el a fost victima celor pe care i-a urmărit cu înverşunare în timpul vieţii sale mature.

10 — Seminariştii scriitorului nostru sînt destul de naivi, ca să nu spunem chiar simpli şi limitaţi. Ei discută la treapta lui Badea Cîrţan, a unei intelectualităţi mijlocii, mai degrabă rurale, dar, sufleteşte, ei se întîlnesc în aceeaşi atitudine cu scriitorul.

11 — în adevăr, figura cu coroana lui Traian este marţială, deşi sub raport artistic este de importanţă secundară. Coroana, mult peste dimensiunile cerute de o statuie normală, parcă striveşte capul

Împăratului, nu-l Încununează. „Voinicia" la care se referă seminaristul e rezultatul şi al acestei impresii, că trebuie forţă fizică pentru a putea purta coroana gigantică! O atitudine de încordare a gîtului, o expresie a feţei care sugerează efortul, întăreşte aprecierea seminaristului.

P. 660 LA SORȚI

Conv. lit., XLIV, 1, voi. 2, mart. 1910.

Semnat: *D.Z.*

încredinţată *Convorbirilor* prin martie 1909 sau chiar ceva mai înainte — schiţa n-a putut apărea numaidecît, din cauză că în revistă s-au publicat patru cînturi din *Mirifă.* Odată cu aprilie, Duiliu Zamfirescu intenţiona să reia romanul *Anna,* cu care prilej îi trimite lui S. Mehedinţi primele 24 pagini din continuarea lucrării, urmînd ca restul să fie scris pe măsură ce apărea materialul predat. Cu acest prilej scriitorul vrea să-şi retragă „mica novelă" *La sorţi,* „deoarece dau alt material şi voi mal da încă" (scris, datată numai 4/17 apr., fără an, dar fiind, sigur, din 1909). însă redacţia *Conv. lit.* avea experienţa felului cum fusese predat romanul *Lydda. Scrisori romane,* semănat pe parcursul a cinci ani, şi chiar a celui în cauză, *Anna,* din care se publicase, încă în 1906, prima jumătate şi se întrerupsese, deoarece scriitorul, terminlndu-şi stagiul roman şi venind în ţară, nu mai avusese timp să scrie urmarea. împrejurarea nu fusese uitată, desigur. Astfel că se publică schiţa şi se amină apariţia celor 24 pagini, pînă va veni o tranşă mult mai mare, sau tot restul romanului. Prudenţa lui S. Mehedinţi s-a dovedit bună, căci *Anna* poate reîncepe abia în iulie, adică după patru luni, timp în care scriitorul a mai publicat în *Conv. lit.* pe *Mirifă* în întregime.

La scrţi e din seria schiţelor de un anumit tragism, uneori mai intens, alteori mai scăzut, căreia îi aparţine, din epoca de după 1910, nuvela *O muză.* Caracterul autobiografic e discutabil, adică îndoielnic-, autorul va fi auzit anecdota şi a tras-o Înspre domeniul celor trăite de el direct, din ciclul memorialistic *Amintiri din cariera diplomatică,* rămas în proiect.

Morala finală este, desigur, o graţioasă glumă!

GLOSAR

Acroşchiuri, s.n. (fr. accroche-coeur) — meşe în formă de buclă pe frunte sau pe tîmplă.

Baceea, s.f. — bătrîn ramolit, hodorog.
Batelar, s.m. (fr. batelier) — barcagiu.
Bătogi, batoji, vb. rf. – a se istovi de bătrîneţe.
Bechi, s.n. (la exp.) — absolut nimic, de loc.
Bedreag, s.n. — butucul cizmarului pe care croieşte pielea şi care-i serveşte şi drept scaun.
Budulan, budulac, adj. — prostănac, simplu, naiv.
Buriu, burie, s.n. — butoiaş în care se păstrează de obicei ţuica.

Calapăr, s.m. — calomfir, plantă aromată cu flori galbene.
Ceam, ceamuri, s.n. — corabie cu pînze pentru transportul pe Dunăre,
Cheglă, s.f. — joc de popice.
Chinovar, s.n. — sulfura roşie de mercur, folosită drept colorant şi medicament.
Chitonag, s.n. — unealtă cu care se fac găuri In pămînt pentru înfipt aracii la vie.
Chiveră, chivără, s.f. — chipiu înalt purtat odinioară de soldaţi.
Ciangăi, ceangăi, s.m. — locuitori de origine maghiară stabiliţi încă din sec. XIII în regiunea Bacău.
Cilibiu, ie, adj. — fin, graţios, frumos.
Cimbistră, s.f. — pensetă.
Ciupag, s.n. — pieptul iei cusut cu flori.
Clironomie, s.f. — moştenire.
Comitagiu, s.m. — membru al unei organizaţii revoluţionare bulgare care a luptat în trecut pentru eliberarea Macedoniei; agitatori naţionalişti bulgari care făceau uneori incursiuni pe teritoriile statelor vecine.
Crevat, crivat, s.n. — pat.

Cubea, s.f. — ferestruică pe acoperiş.

Dărvar, dîrvar, s.m. — tăietor de lemne.
Delă, dele, s.f. — dosar, proces.
Dracilă — dracilă (n. D.Z.); arbust spinos, se cultivă pentru a face garduri vii.
Dubeş — la jocul de table cînd zarurile arată cîte nn punct.

Embatic, s.n. — formă de arendare a unei proprietăţi pe termen lung cu toate drepturile de proprietate.
Emfiteoză,. s.f. — embatic.
Epiec — tot în legătură cu jocul de table cînd zarurile arată dubla mare.

Fermenea, s.f. — haină scurtă brodată cu fir sau cu mătase pe care o purtau odinioară boierii peste anteriu.
Fidanţat, s.m. — logodnic.

Gherdap, uri, s.n. — loc cu cataracte periculoase.
Gheroc, s.n. — redingotă.
Grind, s.n. — ridicătură de *p'"tnt, prelungă, în regiunea inundabilă a rîurilor.
Gugiuman, s.n — căciulă de samur purtată de domnitor şi boieri, ca semn al demnităţii lor.

Hastatus (lat. *hasta)* — lăncier.
Hălăciugă, adv. — zbîrlit.

Ispisoc, ispisoace, s.n. — hrisov, vechi act domnesc scris în slavoneşte.

Liulitf, interj. — nanii

Madapolam, madipolon, s.n. — pînză fină de bumbac fabricată odinioară la Madapolam (India).
Manea, s.f. — cîntec oriental melancolic.
Mantia — zmeură (n. D.Z.).
Melisă, s.f. — roiniţă; băutură alcoolică aromată obţinută prin fermentarea frunzelor de melisă.
Menadă, s.f. — bacantă.

Meş, meşi, s.m. — papuci de pîslă.
Mîneca, vb. intr. şi rf. — a se scula dis-de-dimineaţă.
Mozulâ — cimbru (n. D.Z.).

Nadolean, adj. — originar din Anatolia.

Ohavnic, ohavnici, adj. — care nu poate fi înstrăinat; de veci.
Olac, s.m. — curier special (călare), poştalion.

Parigorie, s.f. — mîngîiere, consolare.
Pastrano — palton (n. D.Z.).
Percal, s.n. — ţesătură de bumbac albă şi foarte subţire.
Pestiferat, s.m. — ciumat.
Polpan — mărar (n. D.Z.).
Pomojnic, s.m. — funcţionar administrativ care conducea o plasă; şef de birou într-o subprefectură.

Radizidă — ochiul boului (n. D.Z.).

Ştuţ, ştuţuri, s.n. (germ. Stutz) — bucată scurtă de ţeava care face legătura între un recipient şi o conductă.

Taclit, s.n. — cingătoare de stofă vărgată ce se lega peste mijloc sau la cap, turceşte.
Teriachiu, tiriachiu, adj. — ameţit, beat.
Tropos, s.n. — manieră, mod de purtare.

Vervenă, verbină, s.f. — specii de plante cu frunze dinţate, cu flori roşii, albe, liliachii.

Zivindide — nume case se dă nobililor traci (n. D.Z.).

T

TABLA ILUSTRAŢIILOR

SUMARUL

FĂRĂ TITLU
(1883)

NOVELE
(1888)